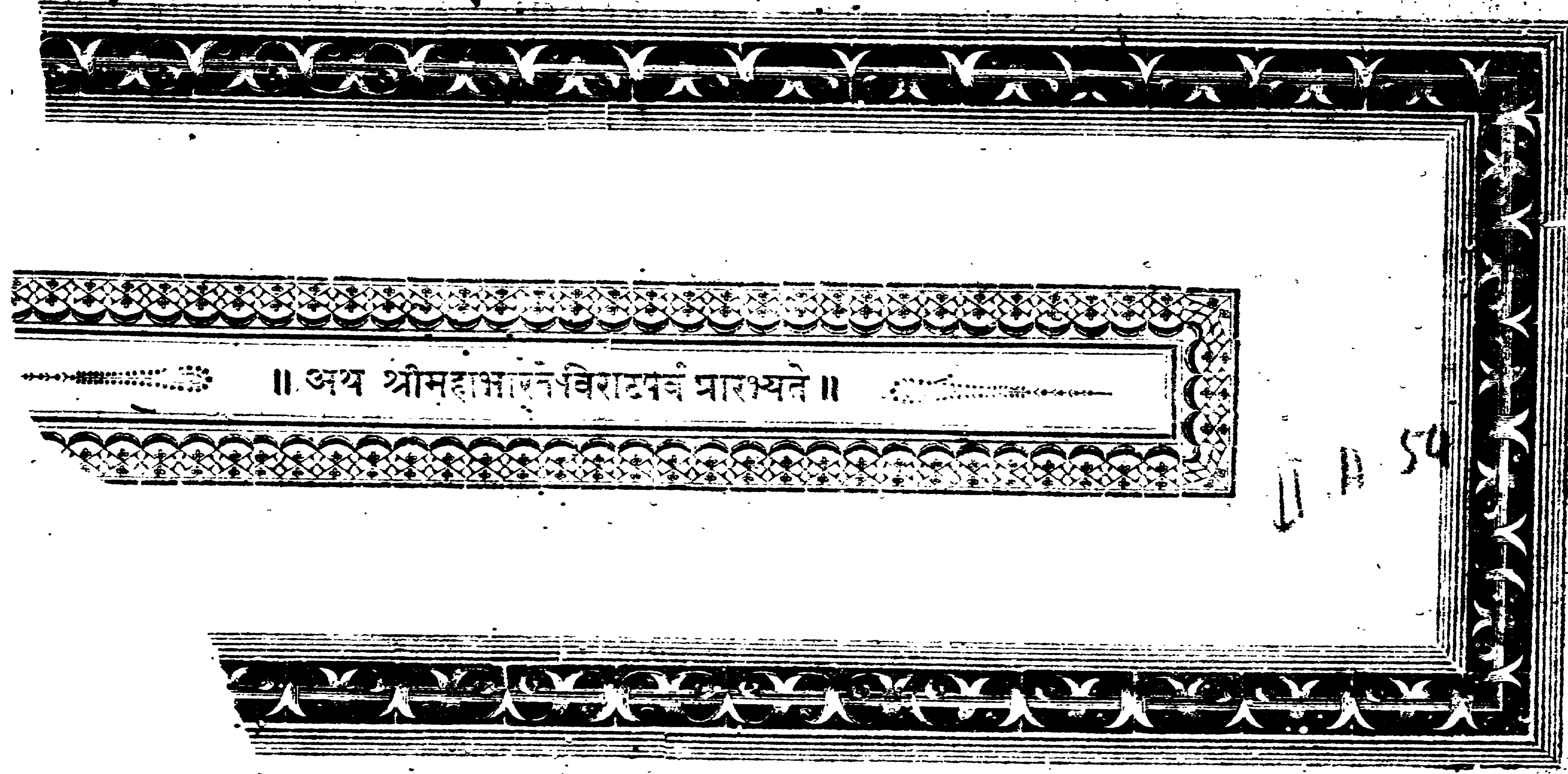
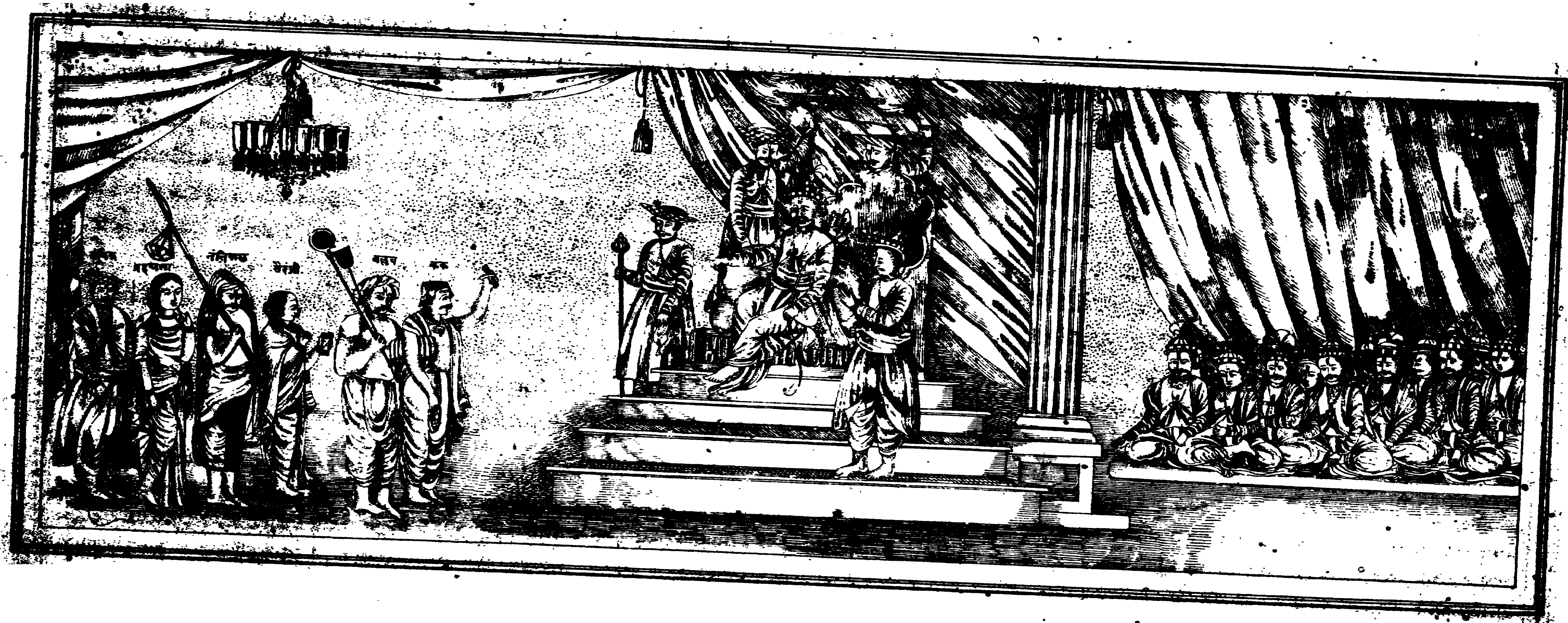

॥ अथ श्रीमहाभारते विराटपर्व प्रारभ्यते ॥

3778

सैरंध्री
बल्लव
कंक

श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीमद्भारयेनमः ॥ ॥ श्रीमद्गोपालमीनम्यप्राचीनाचार्यवर्त्मना ॥ विराटपर्वप्रद्योतीभावदीपोवितन्यते ॥ १ ॥ तत्रपूर्वस्मिन्पर्वणि दिष्ट्यामंचसुरक्तोऽसि दिष्ट्यातेषट्पदीजिता द्वेपूर्वेमध्यमेद्वे
चद्वेचांत्येसांपरायिकेइतिशांतोदांतउपरतस्तितिक्षुःसमाहितोभूत्वात्मन्येवात्मानंपश्यतीतिश्रुतिप्रसिद्धेष्वात्मदर्शनसाधनेषुशमादिषुरक्तः षडूर्मिलक्षणांषट्पदींजातमात्रस्याशनापिपासेप्रवृद्धस्यशोकमोहौवृद्ध
स्यजरामृत्यूइतिलोकेयोऽशनायापिपासेशोकंमोहंजरांमृत्युमत्येतीतिवेदेचप्रसिद्धांजयतीत्युक्तंतांजितवतात्वव्यक्तलिंगेनस्थेयंआत्यंतिक्यांकृतकृत्यतायांतुव्यक्तलिंगेनापिभाव्यंइत्येतत्पांडवाचरणप्रदर्शनेन
दर्शयितुंविराटपर्वारभते तत्र वर्षंत्रयोदशमिदंमत्प्रसादात्कुरूद्वहा विराटनगरेगूढाअविज्ञाताश्चरिष्यथेतिप्राक्कथितधर्मवाक्यार्थमनुवदन् जनमेजयउवाच ॥ कथमिति ॥ पूर्वःपितापरीक्षित्तस्यपितामहाःअ

श्रीगणेशायनमः ॥ नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमं ॥ देवींसरस्वतींचैवंततोजयमुदीरयेत् ॥ १ ॥ जनमेजयउवाच ॥ कथंविराटनगरेममपूर्वपितामहाः ॥
अज्ञातवासमुषिताद्दुर्योधनभयार्दिताः ॥ २ ॥ पतिव्रतामहाभागासततंब्रह्मवादिनी ॥ द्रौपदीचकथंब्रह्मन्नज्ञातादुःखिताऽवसत् ॥ ३ ॥ वैशंपायनउवाच यथा
विराटनगरेतवपूर्वपितामहाः ॥ अज्ञातवासमुषितास्तच्छृणुष्वनराधिप ॥ ४ ॥ तथासतुवरान्लब्ध्वाधर्मोधर्मभृतांवरः ॥ गत्वाश्रमंब्राह्मणेभ्यआचख्यौसर्व
मेवतत् ॥ ५ ॥ कथयित्वातुतत्सर्वंब्राह्मणेभ्योयुधिष्ठिरः ॥ अरणीसहितंतस्मैब्राह्मणायन्यवेदयत् ॥ ६ ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजाधर्मपुत्रोमहामनाः ॥ संनिवर्त्या
नुजान्सर्वानितिहोवाचभारत ॥ ७ ॥ द्वादशेमानिवर्षाणिराज्यविप्रोषितावयं ॥ त्रयोदशोऽयंसंप्राप्तःकृच्छ्रात्परमदुर्वसः ॥ ८ ॥ ससाधुकौंतेयइतोवास
मर्जुनरोचय ॥ संवत्सरमिमंयत्रवसेमाविदिताःपरैः ॥ ९ ॥ अर्जुनउवाच तस्यैववरदानेनधर्मस्यमनुजाधिप ॥ अज्ञाताविचरिष्यामोनराणांनात्रसंशयः ॥
॥ १० ॥ तत्रवासायराष्ट्राणिकीर्त्तयिष्यामिकानिचित् ॥ रमणीयानिगुप्तानितेषांकिंचित्स्मरोचय ॥ ११ ॥ संतिरम्याजनपदाबह्वन्नाःपरितःकुरून् ॥ पांचाला
श्चेदिमत्स्याश्चशूरसेनाःपटच्चराः ॥ १२ ॥ दशार्णानवराष्ट्राश्चमल्लाःशाल्वायुगंधराः ॥ कुंतिराष्ट्रंचविपुलंसुराष्ट्रावंतयस्तथा ॥ १३ ॥ एतेषांकतमोराजन्निवास
स्तवरोचते ॥ यत्रवत्स्यामहेराजन्संवत्सरमिमंवयं ॥ १४ ॥

मितिणमुक्तं ॥ २ ॥ ब्रह्मवादिनीश्रीकृष्णकीर्त्तनशीला ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अरणीसहितंअरण्योर्मिथुनं अरणीसहितंमंथमितिपाठेमंथोऽग्निनिर्मथनदंडस्तंअरणीभ्यांसहितंब्राह्मणायन्यवेदयदित्यर्थः ज्ञातवासंयथास्यात्तथाकथंउषिताःवासंकृतवंतः समूलघातंन्यवधीदितिवत्कषादित्वाद्वसतेरनुप्रयोगः वास
॥ ६ ॥ संनिवर्त्यएकत्रआनीय अत्रवर्त्ततिर्गत्यर्थः नचपुनरावर्त्ततइत्यादिप्रयोगदर्शनात् ॥ संनिकृष्येतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ७ ॥ अयंसंवत्सरः संवत्सरमिममितिवाक्यशेषात् ॥ ८ ॥ वत्स्यामइतिपाठेअ
विदिताइतिछेदः ॥ ९ ॥ नराणामज्ञाताइतिसंबंधः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

प्रभुर्धर्मः प्रव्यपि स्वेनरूपेणचरिष्यथमहीमिमां नवोविज्ञायतेकश्चित्त्रिषुलोकेषुकश्चनेतिअब्रवीत् ॥ १५ ॥ यद्यप्येवंतथापिकचिलच्छन्नतयावस्तव्यमेवेत्याह अवश्यंत्वेवेति ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ वक्ष्या
महेनिर्वोढुंशक्ष्यामहेइति वहेरिदंरूपं प्रभूतप्रत्येकमितिशेषः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ संभास्तारःसभ्यः सभासदःसभास्ताराइत्यमरः कंकोनामतः कंकश्छद्मद्विजेख्यातोलोहपृष्ठकृतांतयोरि
तिविश्वकोशात् स्वस्यकृतांतसूनुत्वेनआत्मावैपुत्रनामासीतिश्रुतेस्तदनन्यत्वात्तन्नाम्नोधारणेमिथ्यावादित्वंनभविष्यतीतिभावः मताक्षःबृहदश्वात्ज्ञाताक्षतत्वः प्रियदेवनःक्रीडाप्रियः ॥ २४ ॥ दांतान्गजदंत
मयान् दंतःपर्वतसानुतत्सदृशान्वाशारीन् निर्वर्त्स्यामिचालयिष्यामि दंतःसानुनिकथ्यतइतिविश्वःतानेवचतुर्वर्णानाह वैदूर्यान्हरितमणिमयान्नीलान् कांचनान्सौवर्णान्पीतान् ज्योतींषिचरसांश्चज्योतीरसा

युधिष्ठिरउवाच श्रुतमेतन्महावाहोयथासभगवान्प्रभुः॥ अब्रवीत्सर्वभूतेशस्तत्तथानतदन्यथा ॥ १५॥ अवश्यंत्वेववासार्थंरमणीयंशिवंसुखं॥ संमंत्र्यसहितैः
सर्वैर्वस्तव्यमकुतोभयैः ॥ १६॥ मत्स्योविराटोवलवानभिरक्तोऽथपांडवान्॥ धर्मशीलोवदान्यश्चवृद्धश्चसततंप्रियः॥ १७॥ विराटनगरेतातसंवत्सरमिमंवयं॥
कुर्वंतस्तस्यकर्माणिविहरिष्यामभारत ॥ १८॥ यानियानिचकर्माणितस्यवक्ष्यामहेवयं॥ आसाद्यमत्स्यंतत्कर्मप्रब्रूतकुरुनंदनाः॥ १९॥ अर्जुनउवाच नरदे
वकथंतस्यराष्ट्रेकर्मकरिष्यसि॥ विराटनगरेसाधोरंस्यसेकेनकर्मणा ॥ २०॥ मृदुर्वदान्योह्रीमांश्चधार्मिकःसत्यविक्रमः॥ राजंस्त्वमापदाकृष्टःकिंकरिष्यसि
पांडव॥ २१ ॥ नदुःखमुचितंकिंचिद्राजावेदयथाजनः॥ सइमामापदंप्राप्यकथंघोरांतरिष्यसि॥ २२ ॥ युधिष्ठिरउवाच शृणुध्वंयत्करिष्यामिकर्मवैकुरुनं
दनाः॥ विराटमनुसंप्राप्यराजानंपुरुषर्षभाः ॥ २३ ॥ सभास्तारोभविष्यामितस्यराज्ञोमहात्मनः॥ कंकोनामद्विजोभूत्वामताक्षःप्रियदेवनः ॥ २४॥ वैदूर्या
न्कांचनान्दांतान्फलैर्ज्योतीरसैःसह ॥ कृष्णाक्षाल्लोहिताक्षांश्चनिर्वर्त्स्यामिमनोरमान्॥ २५ ॥ विराटराजंरमयन्सामात्यंसहबांधवं॥ नचमांवेत्स्यतेकश्चित्तो
षयिष्येचतंनृपं ॥ २६ ॥ आसंयुधिष्ठिरस्याहंपुराप्राणसमःसखा ॥ इतिवक्ष्यामिराजानंयदिमांसोऽनुयोक्ष्यते ॥ २७॥ इत्येतद्वोमयाख्यातंविहरिष्याम्यहं
यथा ॥ वृकोदरविराटेत्वंरंस्यसेकेनहेतुना ॥ २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिपांडवप्रवेशपर्वणियुधिष्ठिरादिमंत्रणेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७९ ॥

स्तैःसह ज्योतिःशब्देनात्रलोहितंलक्ष्यते यदग्नेरोहितंरूपंतेजसस्तद्रूपमितिश्रुतेः ज्योतीरूपाःलोहिताः रसःपारदःतद्रूपाःश्वेताः तैरुभयैःसहचतुर्वर्णसंपत्तिः तथाफलैःशारीस्थापनार्थानिकोष्ठयुक्तानिकाष्ठादि
मयानिफलकानितैःसह तेषांनिर्वर्तनेकरणमाह कृष्णाक्षान्कृष्णाःअक्षाःपाशाःयेषांचालनार्थमितिकृष्णाक्षास्तान्शारीनेव तथालोहिताक्षानित्यपि ॥ २५ ॥ २६ ॥ युधिष्ठिराख्यस्यशरीरस्ययथाप्राण
उत्थापकस्तद्वच्चिदात्मापीतिप्राणसाम्येनयुधिष्ठिरात्मैवविवक्षितइतिभावः अनुयोक्ष्यते प्रश्नंकरिष्यति ॥ २७ ॥ २८ ॥ इतिविरा०. नैलकंठीये० भारतभावदीपेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ७९ ॥

पौरोगवःपुरःपुरस्तात् गावोरश्मयोयस्यसपुरोगुःवायुः पिंडोत्पत्तौहिप्रथमंरजोरेतसोःकल्केवायुरश्मिभूतःप्राणआविर्भवतिपश्चादिंद्रियांतराणीतिशास्त्रप्रसिद्धं तस्यपुत्रःपौरोगवः लोकेतुपौरोगवोमहानसा
ध्यक्षःबल्लवःसूपकारःएतदेवममान्वर्थंनाम ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ईश्वरःयथेष्टंविनियोगकर्त्ताऽतएवनृपोयथातथाप्रियोहंलोकानांभविष्यामिइत्युक्तं ॥ ५ ॥ ६ ॥ नियोत्स्यामिनिहीनंयथास्यात्त
थामारणवर्जंयोत्स्यामि ॥ ७ ॥ तदेवाह नत्विति ॥ ८॥ आरालिकोगोविकर्त्तासूपकर्त्तानियोधकइति अरालाःमत्तगजाःतैःसहक्रीडतितान्जयतिवाआरालिकः अरालःकुटिलेसर्जरसेवैमत्तदंतिनीतिवि

भीमसेनउवाच॥ पौरोगवोब्रुवाणोऽहंबल्लवोनामभारत॥उपस्थास्यामिराजानंविराटमितिमेमतिः ॥ १ ॥ सूपानस्यकरिष्यामिकुशलोऽस्मिमहानसे ॥ कृतपूर्वाणियान्यस्यव्यंजनानिसुशिक्षितैः॥ २ ॥ तान्यप्यभिभविष्यामिप्रीतिंसंजनयन्नहं ॥ आहरिष्यामिदारूणांनिचयान्महतोऽपिच ॥ ३ ॥ यत्प्रेक्ष्यविपुलंकर्मराजासंयोक्ष्यतेसमां॥ अमानुषाणिकुर्वाणस्तानिकर्माणिभारत॥ ४ ॥ राज्ञस्तस्यपरेप्रेष्यामंस्यंतेमांयथानृपं॥ भक्ष्यान्नरसपानानांभविष्यामितथेश्वरः॥ ५॥ द्विपावावलिनोराजन्वृषभावामहावलाः ॥ विनिग्राह्यायदिमयानिग्रहीष्यामितानपि ॥ ६ ॥ येचकेचिन्नियोत्स्यंतिसमाजेषुनियोधकाः॥ तानहंहिनियोत्स्यामिरतिंतस्यविवर्द्धयन् ॥ ७ ॥ नत्वेतान्युद्ध्यमानान्वैहनिष्यामिकथंचन ॥ तथैतान्पातयिष्यामियथायास्यंतिनक्षयं॥ ८ ॥ आरालिकोगोविकर्त्तासूपकर्त्तानियोधकः॥ आसंयुधिष्ठिरस्याहमितिवक्ष्यामिपृच्छतः॥ ९ ॥ आत्मानमात्मनारक्षंश्चरिष्यामिविशांपते ॥ इत्येतत्प्रतिजानामिविहरिष्याम्यहंयथा॥ १० ॥ युधिष्ठिरउवाच यमग्निर्ब्राह्मणोभूत्वासमागच्छन्नृणांवरं॥ दिधक्षुःखांडवंदावंदाशार्हसहितंपुरा ॥ ११ ॥ महावलंमहावाहुमजितंकुरुनंदनं॥ सोऽयंकिंकर्मकौंतेयःकरिष्यतिधनंजयः॥ १२ ॥ योऽयमासाद्यतंदावंतर्पयामासपावकं॥ विजित्यैकरथेनेंद्रंहत्वापन्नगराक्षसान्॥ १३ ॥ वासुकेःसर्पराजस्यस्वसारंहृतवांश्चयः॥श्रेष्ठोयःप्रतियोधानांसोऽर्जुनःकिंकरिष्यति॥ १४ ॥

श्वः गोविकर्त्तागवांमहतांबलीवर्दानामपिविकर्त्तादमनेनविकृतिजनकः वृषभान्वामहावला न्निग्रहीष्यामीत्युपक्रमात् सूपकर्त्तामुद्गादिविकारकर्त्ता पक्षेसुतरांउपकर्त्ता नियोधकःमारणवर्जंमल्लयुद्धकर्ता पक्षेनितरांयोधकः विषमश्लोकीकृतस्तु आरालिकःप्रकृतीनांगुणदोषसूचकःहस्तिदमकोवा तथाचविक्रमादित्यः आरालिकःसूचनकोहस्तिनांदमकस्तथेति गोविकर्त्तागवांवाचांविकर्त्तागद्यपद्यादिभेदानां प्रयोक्तेति केचित्तुआरालिकोन्नपाकीस्यात्सूपकर्त्तातुशाककृत् तैलान्नंपचतेयस्तुगोविकर्त्ता सउच्यतंइत्यप्युदाहरंति तन्नमूलंद्रष्टव्यं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ वासुकेःस्वसारंउलूपींहृतवान् सौंदर्येणेतिशेषः ॥ १४ ॥

सैर्पाणांसरीसृपाणांआशीविषोदंष्ट्राविषः ॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥मानुषेषुअद्भुतंमानुषाद्भुतं ॥२०॥२१ गवांवृषभाणांस्कंधेइववहः युगघर्षणजः किणः कृतः एतस्यैवगोपनंकठिनमितिभावः ॥२२॥२३॥
पततांपक्षिणां॥२४॥षंढकोऽस्मीतिषंढोगोपतिःश्रीगोपालःतस्यप्रतिकृतिरवतारांतरंषंढकःकृष्णसखास्मीत्यर्थः पक्षेक्लीबः षंढोवर्षधरेक्लीबेगोपतौवंध्यपूरुषेइतिविश्वः संवर्तुंपिधातुं॥२५॥२६॥पिनद्धाः कंबवः

सूर्यःप्रतपतांश्रेष्ठोद्विपदांब्राह्मणोवरः॥ आशीविषश्चसर्पाणामग्निस्तेजस्विनांवरः ॥ १५॥ आयुधानांवरंवज्रंककुद्मीचगवांवरः ॥ ह्रदानामुदधिःश्रेष्ठःपर्ज
न्योवर्षतांवरः॥ १६॥ धृतराष्ट्रश्चनागानांहस्तिष्वैरावणोवरः॥ पुत्रःप्रियाणामधिकोभार्याचसुहृदांवरा॥ १७॥यथैतानिविशिष्टानिजात्यांजात्यांवृकोदर॥
एवंयुवागुडाकेशः श्रेष्ठःसर्वधनुष्मतां॥ १८॥ सोऽयमिंद्रादनवरोवासुदेवान्महाद्युतिः॥ गांडीवधन्वाबीभत्सुःश्वेताश्वःकिंकरिष्यति॥ १९ ॥उषित्वापंचवर्षा
णिसहस्राक्षस्यवेश्मनि॥अस्त्रयोगंसमासाद्यस्ववीर्यान्मानुषाद्भुतं ॥ दिव्यान्यस्त्राणिचाप्तानिदेवरूपेणभास्वता॥ २० ॥ यंमन्येद्वादशंरुद्रमादित्यानांत्रयोदशं
वसूनांनवमंमन्येग्रहाणांदशमंतथा॥ २१ ॥ यस्यबाहूसमौदीर्घौज्याघातकठिनत्वचौ॥ दक्षिणेचैवसव्येचगवामिववहःकृतः ॥ २२॥ हिमवानिवशैलानां
समुद्रःसरितामिव॥त्रिदशानांयथाशक्रोवसूनामिवहव्यवाट्॥२३॥ मृगाणामिवशार्दूलोगरुडःपततामिव॥वरःसन्नह्यमानानांसोऽर्जुनःकिंकरिष्यति २४
अर्जुनउवाच प्रतिज्ञांषंढकोऽस्मीतिकरिष्यामिमहीपते ॥ ज्याघातौहिमहांतौमेसंवर्तुंनृपदुष्करौ ॥ २५ ॥ वलयैश्छादयिष्यामिबाहूकिणकृताविमौ॥ कर्ण
योःप्रतिमुच्याहंकुंडलेज्वलनप्रभे॥२६॥ पिनद्धकंबुःपाणिभ्यांतृतीयांप्रकृतिंगतः॥ वेणीकृतशिराराजन्नाम्नाचैवबृहन्नला॥ २७॥ पठन्नाख्यायिकाश्चैवस्त्री
भावेनपुनःपुनः॥ रमयिष्येमहीपालमन्यांश्चांतःपुरेजनान्॥ २८ ॥ गीतंनृत्यंविचित्रंचवादित्रंविविधंतथा॥शिक्षयिष्याम्यहंराजन्विराटस्यपुरस्त्रियः॥२९॥
प्रजानांसमुदाचारंबहुकर्मकृतंवदन्॥ छादयिष्यामिकौंतेयमाययात्मानमात्मना॥ ३०॥ युधिष्ठिरस्यगेहेवैद्रौपद्याःपरिचारिका॥ उषिताऽस्मीतिवक्ष्यामिपृ
ष्टोराज्ञाचपांडव॥३१॥एतेनविधिनाछन्नःकृतकेनयथानलः॥ विहरिष्यामिराजेंद्रविराटभवनेसुखं॥३२ ॥ इतिश्रीमहा० विराटप० पांडवप्रवेशपर्वणियुधि
ष्ठिरादिमंत्रणेद्वितीयोऽध्यायः॥२॥

शंखवलयानियेनसःपिनद्धकंबुः तृतीयांप्रकृतिंस्त्रीपुंसापेक्षयाक्लीबत्वंतृतीयंगतःप्राप्तः नरइतिरलयोर्डलयोश्चाभेदान्नरःबृहंश्चासौनरश्चेतिनारायणसखआद्यो
नरइत्यर्थः स्त्रीत्वंस्वरूपगोपनार्थं॥२७॥आख्यायिकाःपूर्वराजचरितानि ॥२८॥२९॥ समुदाचारंसमीचीनंउत्कृष्टतरंमहावदान्यत्वादिरूपं ताभिःकृतंबहुकर्मचवदन् माययाकपटक्लीबवेषेणआत्मानंशरीरं
आत्मनाबुध्या ॥३०॥ परितःचारयितुंशीलंयस्याः सापरिचारिणीसैवपरिचारिकाद्रौपद्याःभर्तेतिगूढोभिसंधिःपक्षेपरिचारिकासेवाकर्त्री ॥३१॥३२॥ इतिवि० नैल० भारतभावदीपेद्वितीयोऽध्याय॥ २ ॥

इत्येवेति॥ १॥२॥परिरक्षणे अश्वानामितिशेषः॥ ३॥पंथान् आयुर्वेदंआध्वर्यवंचवेत्तीतिपंथिकोऽश्विनीसुतत्वात् अश्विनौवैदेवानांभिषजावश्विनावध्वर्यूइतिश्रुतेः ॥४॥ ५॥ अश्वेषुनास्तिश्वोयेषांतेशूराःसमरे तृणीकृतप्राणास्तेषुअधिकृतोमुख्यइतिगुढाशयः पक्षेस्पष्टोर्थः ॥६॥ ७॥ संख्याने परीक्षायां॥८॥ तंतिपालःतंतिर्बलीवर्दायस्यांदीर्घस्थूलरज्ज्वांवणिग्भिरल्पैर्दामभिर्बध्यंतेसाप्रकृतोपयोगिनी गुढाभिसंधौ तुतंतिर्वाक् तस्यवाक्तंतिर्नामानिदामानीतिश्रुतेर्वाक्पालः युष्मद्वचनार्थानुष्ठातेत्यर्थः ॥ ९ ॥ १०॥ ११ ॥ १२॥ १३॥ इयंहीति माताकुलवृत्तिः ॥ आदिभूमिः गौर्वा मातागौर्यादिजननीगोब्राह्मण्यादि

वैशंपायनउवाच॥ इत्येवमुक्त्वापुरुषप्रवीरस्तथार्जुनोधर्मभृतांवरिष्ठः॥ वाक्यंतथासौविरराम भूयोनृपोऽपरंभ्रातरमावभाषे॥ १॥ युधिष्ठिरउवाच॥ किंत्वंन कुलकुर्वाणस्तत्रतातचरिष्यसि॥ कर्मतत्त्वंसमाचक्ष्वराज्येतस्यमहीपतेः॥ सुकुमारश्वशूरश्वदर्शनीयःसुखोचितः॥ २ ॥ नकुलउवाच ॥ अश्वबंधोभविष्या मिविराटनृपतेरहं॥ सर्वथाज्ञानसंपन्नःकुशलःपरिरक्षणे॥३॥ ग्रंथिकोनामनाम्नाहंकर्मैतत्सुप्रियंमम॥कुशलोस्म्यश्वशिक्षायांतथैवाश्वचिकित्सने॥ प्रियाश्च सततंमेऽश्वाःकुरुराजयथातव॥ ४॥ येमामामंत्रयिष्यंतिविराटनगरेजनाः ॥ तेभ्यएवंप्रवक्ष्यामिविहरिष्याम्यहंयथा ॥ ५॥ पांडवेनपुरातातअश्वेष्वधिकृतः पुरा॥ विराटनगरेछन्नश्चरिष्यामिमहीपते ॥ ६ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ सहदेवकथंतस्यसमीपेविहरिष्यसि ॥ किंवात्वंकर्मकुर्वाणःप्रच्छन्नोविहरिष्यसि॥ ७॥ सहदेवउवाच॥ गोसंख्याताभविष्यामिविराटस्यमहीपतेः॥ प्रतिषेद्धाचदोग्धाचसंख्यानेकुशलोगवां॥८॥ तंतिपालइतिख्यातोनाम्नाहंविदितस्त्वथ ॥ निपुणं चचरिष्यामिव्येतुतेमानसोज्वरः ॥ ९ ॥ अहंहिसततंगोषुभवताप्रहितःपुरा॥ तत्रमेकौशलंसर्वमवबुद्धंविशांपते ॥ १० ॥ लक्षणंचरितंचापिगवांयच्चापि मंगलं॥ तत्सर्वंमेसुविदितमन्यच्चापिमहीपते ॥ ११ ॥ वृषभानपिजानामिराजन्पूजितलक्षणान् ॥ येषांमूत्रमुपाघ्रायअपिवंध्याप्रसूयते ॥ १२ ॥ सोहमेवं चरिष्यामिप्रीतिरत्रहिमेसदा॥ नचमांवेत्स्यतेकश्चित्तोषयिष्येचपार्थिवं॥ १३॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ इयंहिनःप्रियाभार्याप्राणेभ्योपिगरीयसी ॥ मातेवपरिपा ल्याचपूज्याज्येष्ठेवचस्वसा ॥ १४ ॥ केनस्मद्रौपदीकृष्णाकर्मणाविचरिष्यंति ॥ नहिकिंचिद्विजानातिकर्मकर्तुंयथास्त्रियः ॥ १५ ॥ सुकुमारीचबालाचराज पुत्रीयशस्विनी॥पतिव्रतामहाभागाकथंनुविचरिष्यति॥ १६॥माल्यगंधानलंकारान्वस्त्राणिविविधानिच॥एतान्येवाभिजानातिय्यतोजाताहिभामिनी॥ १७॥

भूमिंषुइतिमेदिनी स्वसाअंबिकापार्वतीवत्पूज्येत्यर्थः एषतेरुद्रभागःसहस्वस्त्रांबिकयातंजुषस्वशरद्वाअस्यांबिकास्वसेतिमंत्रब्राह्मणदर्शनात् जायागार्हपत्यःपुत्रोन्वाहार्यपचनइंतितस्याअपिदेवतात्वेनसंस्तवात् मातासस्यवतीभूमिर्धेनुर्ज्येष्ठास्वसाभवेदित्यप्युदाहरंति ॥१४॥१५॥ बाला नित्यनूतना ॥१६॥ यतोयंस्मिन्दिनेजातातत‌आरभ्यमाल्यादीन्भोगानेववेत्ति नक्लेशानित्यर्थः ॥१७॥

सैरंध्रीति सीरंप्रतिसीरांतःपटःध्रियतेनयाऽस्यैवेतिसीरंध्रासैवसैरंध्री स्वार्थेतद्धितः अंतःपुरपरिचारिका राजभार्यावा सैरंध्रीपरवेश्मस्थाशिल्पकृत्स्ववशास्त्रियां वर्णसंकरसंभूतस्त्रीमहिल्लिकयोरपीतिविश्वः मत ल्लिकयोरितिमेदिनीपाठः आद्येमहिल्लिकाराजदाराःद्वितीयेमतल्लिकाः प्रशस्तस्त्रियइति दासीपक्षेअरक्षिताइतिछेदः स्ववशाइत्युक्तेः पक्षेरक्षिताइत्येव भुजिष्यापालनीयापालयित्रीच भुजपालनाभ्यवहारयो रित्यस्यरूपं नैवमन्यास्त्रियोरूपवतीर्यांतिप्राप्नुवंतिपश्यंतीतरेइत्यर्थः दासीइतिभावः पक्षेनैवंप्रकाशेयांतिसंचरंतीत्यर्थः ॥१८॥ द्रौपद्याःपरिचारिकेतिराहोःशिरइतिवद्भेदेपिभेदोपचारः द्रौपदीरूपायुधिष्ठिर स्यपरिचारिकेत्यर्थः॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥इतिविराट० नैलकंठीये भारतभावदीपे तृतीयोध्यायः॥ ३ ॥ कर्माणीति॥१॥अग्निहोत्राणि अग्निहोत्रपात्राण्यरणीसहितानि होमसाधनभूताधेनूर्वा॥२॥३॥

द्रौपद्युवाच॥ सैरंध्र्योरक्षितालोकेभुजिष्याःसंतिभारत॥ नैवमन्यास्त्रियोयांतिइतिलोकस्यनिश्चयः॥ साहंब्रुवाणासैरंध्रीकुशलाकेशकर्मणि॥ १८॥ युधिष्ठिर स्यगेहेवैद्रौपद्याःपरिचारिका॥उषितास्मीतिवक्ष्यामिपृष्टाराज्ञाचभारत॥१९॥आत्मगुप्ताचरिष्यामियन्मांत्वंपरिपृच्छसि॥२०॥सुदेष्णांप्रत्युपस्थास्येराजभा र्यांयशस्विनीं॥ सारक्षिष्यतिमांप्राप्तांमाभूत्तेदुःखमीदृशं॥ २१ ॥ युधिष्ठिरउवाच॥ कल्याणंभाषसेकृष्णेकुलेजातासिभामिनि॥ नपापमभिजानासिसाध्वी साधुव्रतेस्थिता॥२२॥यथानदुर्हृदःपापाभवंतिसुखिनःपुनः॥ कुर्यास्तत्त्वंहिकल्याणिलक्षयेयुर्नतेतथा॥ २३॥ ॥ इतिविराटपर्वणि पांडवप्रवेशपर्वणि युधि ष्ठिरादिमंत्रणे तृतीयोध्यायः॥३॥७४॥ युधिष्ठिरउवाच॥कर्माण्युक्तानियुष्माभिर्यानियानिकरिष्यथ॥ ममचापियथाबुद्धिरुचिताविधिनिश्चयात्॥१॥पुरोहि तोयमस्माकमग्निहोत्राणिरक्षतु॥ सूदपौरोगवैःसार्द्धंद्रुपदस्यनिवेशने॥२॥इंद्रसेनमुखाश्चेमेरथानादायकेवलान्॥ यांतुद्वारवतींशीघ्रमितिमेवर्त्ततेमतिः॥३ इमाश्चनार्योद्रौपद्याःसर्वाश्चपरिचारिकाः॥ पांचालानेवगच्छंतुसूदपौरोगवैःसह॥ ४ ॥ सर्वैरपिचवक्तव्यंनप्राज्ञायंतपांडवाः॥ गतास्त्यस्मानपाहायसर्वेद्वै तवनादिति॥५॥ वैशंपायनउवाच॥एवंतेन्योन्यमामंत्र्यकर्माण्युक्त्वापृथक्पृथक्॥धौम्यमामंत्रयामासुःसचतान्मंत्रमब्रवीत्॥६॥धौम्यउवाच॥ विहितंपां डवाःसर्वंब्राह्मणेषुसुहृत्सुच॥यानेप्रहरणेचैवतथैवाग्निषुभारत॥७॥त्वयारक्षाविधातव्याकृष्णायाःफाल्गुनेनच॥ विदितंवोयथासर्वंलोकवृत्तमिदंतव ॥८॥ विदितेचापिवक्तव्यंसुहृद्भिरनुरागतः॥ एषधर्मश्चकामश्चअर्थश्चैवसनातनः॥९॥

॥४॥नप्राज्ञायंतेतियथार्थमेव रहस्येवतैर्मत्स्यदेशेवस्तव्यमितिमंत्रितत्वात्॥५॥६॥ विहि तंशास्त्रोक्तंब्राह्मआदिषुउपस्थितेषुपरिचर्यादिकंपांडवाःसर्वंजानंतीतिशेषः यानेविजययाभार्यां प्रहरणेयुद्धे यद्यप्येवंतथापिकिंचिद्वक्ष्यामीतिभावः॥७॥नदेवाह त्वयेति त्वयायुधिष्ठिरेणइदंलोकवृत्तंप्राकृतज नशीलं अरक्ष्यमाणासुस्त्रीषुसाध्वीष्वपिअन्याय्यकल्पनं अतःकृष्णारक्ष्यैवेत्यर्थः॥८॥विद्वांसोपिसुहृद्भिःप्रीत्यावश्यंबोधनीयाएवेत्याह विदितेचापीति एवंसौहार्दप्रदर्शनेनधर्मादयोऽनुसृताभवंतीतिभावः॥९॥

हंतेत्यनुकंपायां राजवसतिंराजकुलेवासं तद्विधिमित्यर्थः ॥ १० ॥दुर्वसंदुःखेनवस्तुंशक्यं ॥ ११ ॥ १२ ॥ दृष्टद्वारःप्रतीहारद्वारानिवेद्यैवराजानंद्रष्टुमिच्छेन्नत्वननुज्ञातइत्यर्थः दिष्टेत्यपिपाठः पाठांतरेरह स्येषुमंत्रकार्येषुनविश्वसेत् संमतोस्मीतिबुध्यातत्रनगच्छेत् पुत्रादिष्वपिअविश्वस्ताराजानोमंत्रविप्लवभयात्सद्योमारयेयुरितिभावः तदेवेति परेणसहवैरंमाभूदितिपरासनंनान्विच्छेत्॥ १३॥यानंपरकीयमिति शेषः ॥ १४ ॥ दुष्टचारिणोदुष्टाश्वाराःयत्रयत्रद्यूतमद्यवेश्यादिस्थानेषुत्वनगरस्थपरकीयचारमंडलेवा आसीनमेनंद्यूतादिप्रियोयंपरैर्भेदितोयमितिशंकेरन् तत्रनोपविशेत् राजमाभिपैशुन्यभयादित्यर्थः॥१५॥ नानुशिष्यात्इदमित्थंकुर्वितिनाज्ञापयेत् तूष्णींमौनेनकालेपराक्रमसमयेसमभिपूजयेत्स्तुवीत ॥ १६ ॥ स्तुतिरप्यभूतार्थानकर्तव्येत्याह असूयंतीति दूषयंतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ येंऽतःपुरचराःयांश्चराजाद्वे

अतोहमपिवक्ष्यामिहेतुमत्रनिबोधत॥ हंतेमांराजवसतिंराजपुत्राब्रवीम्यहं॥ १०॥ यथाराजकुलंप्राप्यसर्वान्दोषांस्तरिष्यथ ॥ दुर्वसंचैवकौरव्यंजानताराज वेश्मनि॥ ११॥ अमानितैर्मानितैर्वाअज्ञातैःपरिवत्सरं॥ ततश्चतुर्दशेवर्षेचरिष्यथयथासुखं॥ १२ ॥दृष्टद्वारोलभेद्द्रष्टुंराजस्वेषुनविश्वसेत् ॥ तदेवासनमन्वि च्छेद्यत्रनाभिपतेत्परः॥ १३ ॥ योनयानंनपर्यंकंनपीठंनगजंरथं॥ आरोहेत्संमतोस्मीतिसराजवसतिंवसेत्॥ १४ ॥ यत्रयत्रैनमासीनंशंकेरन्दुष्टचारिणः॥ नतत्रोपविशेद्योवैसराजवसतिंवसेत्॥ १५॥ नचानुशिष्याद्राजानमपृच्छंतंकदाचन॥ तूष्णींत्वेनमुपासीतकालेसमभिपूजयेत्॥ १६॥ असूयंतिहिराजानो जनाननृतवादिनः॥ तथैवचावमन्यंतेमंत्रिणंवादिनंमृषा॥१७॥ नैषांदारेषुकुर्वीतमैत्रींप्राज्ञःकदाचन॥ अंतःपुरचरायेचद्वेष्टियानहिताश्चये॥ १८॥ विदिते चास्यकुर्वीतकार्याणिसुलघून्यपि॥ एवंविचरतोराज्ञिनक्षतिर्जायतेक्वचित्॥ १९॥ गच्छन्नपिपरांभूमिमपृष्टोह्यनियोजितः॥ जात्यंधइवमन्येतमर्यादामनु चिंतयन्॥ २०॥ नहिपुत्रंननप्तारंनभ्रातरमरिंदमाः॥ समतिक्रांतमर्यादंपूजयंतिनराधिपाः॥ २१ ॥ यत्नाच्चोपचरेदेनमग्निवद्देववत्त्विह ॥ अनृतेनोपचीर्णो हिहन्यादेवनसंशयः॥ २२॥ यद्यद्भर्तानुयुंजीततत्तदेवानुवर्त्तयेत्॥ प्रमादमवलेपंचकोपंचपरिवर्जयेत्॥ २३॥

ष्टि येचराज्ञोऽहिताः द्वेष्टारस्तैःसर्वैः सहमैत्रींनकुर्यात् ॥ १८ ॥ राज्ञिराजसन्निधौ विचरतोविचारपूर्वकंवसतोनक्षतिर्मानहान्यादिर्जायते ॥ १९ ॥ गच्छन्निति परांउत्कृष्टांभूमिमित्यंगच्छन् आसनार्थंप्राप्नुवन् राज्ञाअपृष्टोऽसंभा षितोऽनियोजितःस्वेस्थानेउपविशेत्यनाज्ञप्तोजात्यंधइवतत्स्थानमपश्यंतमिवात्मानंमन्येत यावद्राजानंसंभाषते नाप्यासनंदिशति तावत्प्रतीक्षेतैवेत्यर्थः ॥ २० ॥ अन्यथादोषमाह नहीति ॥ २१ ॥ यत्नादिति अतिसान्निध्यादग्निरिवराजादहति अवज्ञानाद्देवइवसर्वंहरतीत्यर्थः अनृतेनकूटकार्षापणादिना उपचीर्णआराधितःहन्यादेव॥ २२ ॥भर्त्ताराजा अनुयुंजीतआज्ञापयेत्पृच्छेद्वा अनुवर्त्तयेत्कुर्यात्त्वरेद्वा प्रमादंअनवधानतां अवलेपंशौर्यादिगर्वं ॥ २३ ॥

समर्थनासुकार्याकार्यपरीक्षासु हितंपरिणामसुखं प्रियंश्रुतिसुखंचवदेत् उभयोःसमुच्चयासंभवेप्रियादपिहितंभवेत् प्रियंत्यक्त्वापियद्धितंभवेत्तदेववदेन्नतुहितविरोधिप्रियंवदेदित्यर्थः ॥ २४ ॥अस्यसर्वार्थेषुस वेष्वर्थसाधनेषुअनुकूलोयत्नवान्भवेत् नतुप्रातिकूल्यमालस्यंवाकुर्यादित्यर्थः॥२५॥पंडितःपरिहासकः॥पंडितःसिल्हकेककवावितिविश्वः खंडितइतिपाठेविच्छिद्यनसेवेत किंत्वविच्छेदेनैवसेवेतेत्यर्थः अप्रम त्तोऽवहितः ॥ २६ ॥ स्वस्थानात्राजदत्तान्नविकंपेतनचलेत् ॥ २७ ॥ पंडितोविद्यावान् राजानंकथाभीरमयन्पार्श्वेतिष्ठेत् रक्षिणांराजगोप्तॄणांतुस्थानंपृष्ठतः ॥ २८ ॥शूरेणपंडितेनवापुरस्तात् आसनंउप वेशनंनकर्त्तव्यमित्यर्थः राज्ञांसंदर्शनेसमक्षंप्रवृत्तमपिभक्तवेतनादिदानंअहंपूर्विकयानाकारितःसन्नसंजयेतस्वीकुर्यात् ॥ २९ ॥ एतत्तुधाष्टर्यंदरिद्राणामपिव्यलीकस्थानंअप्रियपदं किमुतराज्ञामितिभावः

समर्थनासुसर्वासुहितंचप्रियमेवच ॥ संवर्णयेत्तदेवास्यप्रियादपिहितंभवेत् ॥ २४॥ अनुकूलोभवेच्चास्यसर्वार्थेषुकथासुच ॥ अप्रियंचाहितंयत्स्यात्तदस्मैना नुवर्णयेत् ॥ २५॥ नाहमस्यप्रियोस्मीतिमत्वासेवेतपंडितः॥ अप्रमत्तश्चसततंहितंकुर्यात्प्रियंचयत् ॥ २६॥ नास्यानिष्टानिसेवेतनाहितैःसहसंवदेत् ॥ स्वस्थानान्न विकंपेतसराजवसतिंवसेत् ॥ २७॥ दक्षिणंवाथवामंवापार्श्वमासीतपंडितः॥ रक्षिणांत्वात्तशस्त्राणांस्थानंपश्चाद्विधीयते ॥ २८॥ नित्यंहिप्रतिषिद्धंतुपुरस्तादा सनंमहत् ॥ नचसंदर्शनेकिंचित्प्रवृत्तमपिसंजयेत् ॥ २९॥ अपिह्येतद्दरिद्राणांव्यलीकस्थानमुत्तमं ॥ नमृषाभिहितंराज्ञांमनुष्येषुप्रकाशयेत् ॥ ३०॥ असूयं तिहिराजानोनराननृतवादिनः ॥ तथैवचावमन्यंतेनरान्पंडितमानिनः ॥ ३१॥ शूरोस्मीतिनदृप्तःस्याद्बुद्धिमानितिवापुनः ॥ प्रियमेवाचरन्राज्ञः प्रियोभवति भोगवान् ॥ ३२॥ ऐश्वर्यंप्राप्यदुष्प्रापंप्रियंप्राप्यचराजतः ॥ अप्रमत्तोभवेद्राज्ञःप्रियेषुचहितेषुच ॥ ३३॥ यस्यकोपोमहाबाधःप्रसादश्चमहाफलः ॥ कस्तस्य मनसापीच्छेदनर्थंप्राज्ञसंमतः ॥ ३४॥ नचौष्ठौनभुजौजानूनचवाक्यंसमाक्षिपेत् ॥ सदावातंचवाचंचष्ठीवनंचाचरेच्छनैः ॥ ३५॥ हास्यवस्तुषुचान्यस्यवर्त्त मानेषुकेषुचित् ॥ नातिगाढंप्रहृष्येतनचाप्युन्मत्तवद्धसेत् ॥ ३६॥ नचातिधैर्येणचरेद्गुरुतांहिव्रजेत्ततः ॥ स्मितंतुमृदुपूर्वेणदर्शयेतप्रसादजं ॥ ३७॥

उत्तमंपरमं नेति राज्ञोदितमनृतंबहिर्नप्रकाशयेत्॥ ३० ॥हियस्मात्अनृतवादिनोनृपान्हियतोन्येराजानोऽसूयंतिदोषवत्त्वेनकीर्त्तयंति तस्मात्स्वामिनोऽकीर्त्तिकरंनवदेदित्यर्थः अवमन्यंते राजानइतिशेषः॥ ३१ प्रियोभोगवांश्चभवतीतिसंबंधः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥३४॥ नचेति क्रोधचापलयोःसूचकंओष्ठादीनांसमाक्षेपंप्रचालनंनकुर्यादित्यर्थः वातंमुखजंअधस्तनंवाशनैरितरेणाज्ञातंयथाभवेत्तथाकुर्यादित्यर्थः॥ ३५॥ हास्येति अन्यस्यराजसेवकस्यहास्यवस्तुषुहास्यास्पदेषुअयथास्थितेषुउष्णीषादिषुवर्त्तमानेषुनिमित्तेषुतदीयवैकल्येनातिगाढंनप्रहृष्येत् नापिहसेत् तावतैवराजानएनंक्षुद्रंमन्यंतइतिभावः नचैवंभूतेनिमित्ते सतिधैर्येणकाष्ठवत्स्थेयमित्याह नातीति॥ ३६ ॥ गुरुतांजडतां किमप्ययंनजानातीतिवदेयुरितिभावः अतएवस्मितंमृदुपूर्वंकिंचिद्दर्शयेदेव ॥ ३७ ॥

नहर्षयेन्नव्यथेत् असंमूढःसेवायांएकाग्रः ॥ ३८ ॥ राजमतदाश्रिताश्चस्तोतव्याएवेत्याह राजानमिति संवर्तयतीतिपाठेऽनुसरति तिष्ठतेप्रकाशते ॥ ३९ ॥ ननिर्वदतिननिंदति दंडितोप्यमात्यःपुनरभ्युदयका
मोराजानंननिंदेदित्यर्थः ॥ ४० ॥ योराज्ञोविषयेभवेत्देशेवसेत् योवाराज्ञउपजीवीसराज्ञोगुणवादीस्यादितिसंबंधः ॥ ४१ ॥ बलाद्धठात्भोक्तुंकुटिलीकर्त्तुंयेनकेनचिद्व्याजेनलोकान्दंडयेतिशिक्षयन्नृपः
प्रार्थयेत्सराज्ञःप्रियोपिबहुजनविरोधात्चिरंस्थानंपदंनतिष्ठेत्नाधितिष्ठेत् अवश्यंपदच्युतोभवेदित्यर्थः भोक्तुमितिभुजकौटिल्येइत्यस्यरूपं ॥ ४२ ॥ श्रेयइति राज्ञःसकाशादात्मनःस्वस्यश्रेयोधनमानादि
लाभंदृष्ट्वापरंअन्यंसदासर्वदाराज्ञासार्द्धंनसंवदेन्नसंवादयेत् किंतुमहाराजोनभवादृशान्मंत्रेलक्षयतीत्येवलोकेपरंदर्शयेत् योग्यभूमिपुयुद्धेपरराष्ट्रिकैःसहसंलापेवाराजानंविशेषयेत्राज्ञोपेक्षयात्वीयंशौर्ययौ

लाभेनहर्षयेद्यस्तुनव्यथेद्योऽवमानितः॥ असंमूढश्चयोनित्यंसराजवसतिंवसेत्॥ ३८ ॥ राजानंराजपुत्रंवासंवर्णयतियःसदा॥ अमात्यःपंडितोभूत्वासचिरं
तिष्ठतेप्रियः॥ ३९॥ प्रगृहीतश्चयोऽमात्योनिगृहीतस्त्वकारणैः॥ ननिर्वदतिराजानंलभतेसंपदंपुनः॥ ४० ॥ प्रत्यक्षंचपरोक्षंचगुणवादीविचक्षणः॥ उपजीवी
भवेद्राज्ञोविषयेयोपिवाभवेत्॥ ४१ ॥ अमात्योहिबलाद्भोक्तुंराजानंप्रार्थयेतयः॥ नसतिष्ठेच्चिरंस्थानंगच्छेच्चप्राणसंशयं॥ ४२॥ श्रेयःसदात्मनोदृष्ट्वापरंराज्ञा
नसंवदेत्॥ विशेषयेच्चराजानंयोग्यभूमिषुसर्वदा॥ ४३ ॥ अम्लानोबलवाञ्शूरश्छायेवानुगतःसदा॥ सत्यवादीमृदुर्दांतःसराजवसतिंवसेत् ॥ ४४ ॥ अन्य
स्मिन्प्रेष्यमाणेतुपुरस्ताद्यःसमुत्पतेत्॥ अहंकिंकरवाणीतिसराजवसतिंवसेत्॥ ४५ ॥ आंतरेचैवबाह्येचराज्ञायश्चाथसर्वदा॥ आदिष्टोनैवकंपेतसराजवसतिं
वसेत्॥ ४६ ॥ योवैगृहेभ्यःप्रवसन्प्रियाणांनानुसंस्मरेत्॥ दुःखेनसुखमन्विच्छेत्सराजवसतिंवसेत्॥ ४७ ॥ समवेषंनकुर्वीतनोच्चैःसन्निहितोवसेत्॥ नमंत्रं
बहुधाकुर्यादेवंराज्ञःप्रियोभवेत्॥ ४८ ॥ नकर्मणिनियुक्तःसन्धनंकिंचिदपिस्पृशेत्॥ प्राप्नोतिहिहरन्द्रव्यंबंधनंयदिवावधं॥ ४९॥ यानंवस्त्रमलंकारंयच्चान्य
त्संप्रयच्छति॥ तदेवधारयेन्नित्यमेवंप्रियतरोभवेत्॥ ५० ॥

क्तिकत्वंवाऽधिकंदर्शयेत् तेनराजाप्रीयतइतिभावः ॥ ४३ ॥ अम्लानःउत्साही बलवान्धीबलयुक्तः मृदुःअ
निष्ठुरः दांतोजितेंद्रियःसुशिक्षितोवा ॥ ४४ ॥ अन्यस्मिन्पुंसिकस्यचित्कार्यस्यार्थेप्रेष्यमाणेएहिइदंकुर्वित्युच्यमानेसतियस्तदागमनात्पूर्वंसमुत्पतेत्तत्कार्यकर्त्तुंसशीघ्रकारीराजवसतिंवसेत् ॥ ४५ ॥ आंतरे
धनदारसंरक्षणादौ बाह्येसामंतजयेआदिष्टआज्ञप्तोनैवकंपेतनैवसंशयंभयंवाकुर्यात् अनिःसंशयोऽनिर्भयश्चतत्कार्यंकुर्यादेवेत्यर्थः ॥ ४६ ॥ प्रियाणांप्रियाणिस्त्रीपुत्रान्नपानादिसुखानि दुःखेनप्रवासादि
ना ॥ ४७ ॥ समवेषंवस्त्रालंकारादिकंराज्ञासमानंनकुर्यात् उच्चैःअतिशयेन बहुधाबहुप्रकारंनकुर्यात्नभिद्यादित्यर्थः ॥ ४८ ॥ धनंउत्कोचादिनाप्राप्तंकिंचिदपिअत्यल्पमपिनस्पृशेत् ॥ ४९ ॥ यत्संप्रय
च्छतिराज्ञातदेवराजदत्तंयानादिकंधारयेत्नतुतदन्यस्मैदद्यादित्यर्थः ॥ ५० ॥

संयम्यनिगृह्य इमंत्रयोदशंसंवत्सरंहेतातयुधिष्ठिरयूयंसर्वेतथाशीलाःयथोक्तसद्वृत्ताःसंतोवुभूषतऐश्वर्यंप्राप्तुमिच्छत अथअनंतरंस्वविषयंस्वदेशंप्राप्ययथाकामंयथेष्टंकरिष्यथक्रीडामितिशेषः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ अनंतरंअनुपदंकार्यंशांतिकंपौष्टिकंच अस्यअज्ञातवासदुःखस्यतारणाय प्रस्थानायशत्रून्प्रतियोद्धुंगमनायजयायचयत्कर्मप्रभवतितत्कर्तुमर्हसि ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ समिध्यउद्दीप्य समृद्धिर्जनाभिसंपत्तिः वृद्धिर्युद्धेविशेषः लाभोराज्यस्य लब्धायाअपिपृथिव्याविजयायवशीकरणाय ॥ ५५ ॥ षष्ठद्रौपद्यासहिताः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणि नैलं० भारतभावदीपेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

एवंसंयम्यचित्तानियत्नतःपांडुनंदनाः ॥ संवत्सरमिमंतातततथाशीलावुभूषत ॥ अथस्वविषयंप्राप्ययथाकामंकरिष्यथ ॥५१॥ युधिष्ठिरउवाच अनुशिष्टाःस्म भद्रंतेनैतद्वक्तास्तिकश्चन ॥ कुंतीमृतेमातरंनोविदुरंवामहामतिं ॥ ५२ ॥ यदेवानंतरंकार्यंतद्भवान्कर्तुमर्हति ॥ तारणायास्यदुःखस्यप्रस्थानायजयायच ॥ ५३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तस्ततोराज्ञाधौम्योथद्विजसत्तमः ॥ अकरोद्विधिवत्सर्वंप्रस्थानेयद्विधीयते ॥ ५४ ॥ तेषांसमिध्यतानग्नीन्मंत्रवच्चजुहावसः ॥ समृद्धिवृद्धिलाभायपृथिवीविजयायच ॥ ५५ ॥ अग्नीन्प्रदक्षिणीकृत्यब्राह्मणांश्चतपोधनान् ॥ याज्ञसेनींपुरस्कृत्यषडेवाथप्रवव्रजुः ॥ ५६ ॥ गतेषुतेषुवीरेषुधौम्योथ जपतांवरः ॥ अग्निहोत्राण्युपादायपंचालानभ्यगच्छत ॥ ५७ ॥ इंद्रसेनादयश्चैवयथोक्ताःप्राप्ययादवान् ॥ रथानश्वांश्चरक्षंतःसुखमूषुःसुसंवृताः ॥ ५८ ॥ इतिविराटपर्वणि पांड० धौम्योपदेशेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ वैशंपायनउवाच तेवीरावद्धनिस्त्रिंशास्तथावद्धकलापिनः ॥ बद्धगोधांगुलित्राणाःकालिंदीमभितोययुः ॥ १ ॥ ततस्तेदक्षिणंतीरमन्वगच्छन्पदातयः ॥ निवृत्तवनवासाहिस्वराष्ट्रंप्रेप्सवस्तदा ॥ वसंतोगिरिदुर्गेषुवनदुर्गेषुधन्विनः ॥ २ ॥ विध्यंतोमृगजातानि महेष्वासामहावलाः ॥ उत्तरेणदशार्णांस्तेपंचालान्दक्षिणेनच ॥ ३ ॥ अंतरेणयकृल्लोमान्शूरसेनांश्चपांडवाः ॥ लुब्धाब्रुवाणामत्स्यस्यविषयंप्राविशन्वनात् ॥ ४ ॥ धन्विनोबद्धनिस्त्रिंशाविवर्णाःश्मश्रुधारिणः ॥ ततोजनपदंप्राप्यकृष्णाराजानमब्रवीत् ॥ ५ ॥ पश्यैकपद्योदृश्यंतेक्षेत्राणिविविधानिच ॥ व्यक्तंदूरेविराटस्यराजधानीभविष्यति ॥ वसामेहापरांरात्रिंवलवान्मेपरिश्रमः ॥६॥ युधिष्ठिरउवाच धनंजयसमुद्यम्यपांचालींवहभारत ॥ राजधान्यांनिवत्स्यामोविमुक्ताश्चवनादितः ॥७॥ वैशंपायनउवाच तामादायार्जुनस्तूर्णंद्रौपदींगजराडिव ॥ संप्राप्यनगराभ्यासमवतारयदर्जुनः ॥८॥

ततायुधेतिपाठेसज्जीकृतधनुषः ततायुधाश्चतेकलापिनश्चेतिविग्रहः बद्धंगोधातलंज्याघातवारणार्थंअंगुलित्राणंचयैस्तेबद्धगोधांगुलित्राणाः गोधातलनिहाकयोरितिमेदिनी ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ अंतरेणमध्यतः तेवीराइति निस्त्रिंशःखड्गः कलापिनस्तूणवंतः मत्स्यस्यैवराज्ञोलुब्धाव्याधाःस्मइतिब्रुवाणाः पक्षेराज्याकांक्षिणः लुब्धआकांक्षिणिव्याधेइतिमेदिनी विषयंमत्स्यस्यैवदेशं लुब्धत्वाभिनयार्थंविवर्णाः ॥४॥ ५॥ एकपद्यःक्षेत्रगामिनःक्षुद्रमार्गाः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ कूटेइवकूटेउच्चप्रदेशे मायाद्रिश्रृंगयोःकूटमितिमेदिनी दुरारोहाश्मशानस्थत्वात् ॥ १३ ॥ १४ ॥ उत्पथेमार्गाद्बहिर्भूते ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ संपन्नबलानांदेवा
राघनप्रामबलानसमसुरादीनामपिसूदनं ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ सैंधवंजयद्रथं ॥ २३ ॥ २४ ॥ संक्रंदनःशत्रूणामाक्रंदनकरः ॥ २५ ॥ अपज्यंज्यारहितं ॥ २६ ॥ विपाठान्बाणविशेषान्तात्

सराजधानींसंप्राप्यकौंतेयोर्जुनमब्रवीत् ॥ क्वायुधानिसमासज्यप्रवेक्ष्यामःपुरंवयं ॥ ९ ॥ सायुधाश्चप्रवेक्ष्यामोवयंतातपुरंयदि ॥ समुद्वेगंजनस्यास्यकरिष्या
मोनसंशयः ॥ १० ॥ गांडीवंचमहद्गाढंलोकेचविदितंनृणां ॥ तच्चेदायुधमादायगच्छामोनगरंवयं ॥ क्षिप्रमस्मान्विजानीयुर्मनुष्यानात्रसंशयः ॥ ११ ॥ ततो
द्वादशवर्षाणिप्रवेष्टव्यंवनेपुनः ॥ एकस्मिन्नपिविज्ञातेप्रतिज्ञातंहिनस्तथा ॥ १२ ॥ अर्जुनउवाच इयंकूटेमनुष्येंद्रगहनामहतीशमी ॥ भीमशाखादुरारोहाश्म
शानस्यसमीपतः ॥ १३ ॥ नचापिविद्यतेकश्चिन्मनुष्यइतिमेमतिः ॥ योस्मान्निदधतोद्रष्टाभवेच्छस्त्राणिपांडवाः ॥ १४ ॥ उत्पथेहिवनेजातामृगव्यालनिषेवि
ते ॥ समीपेचश्मशानस्यगहनस्यविशेषतः ॥ १५ ॥ समाधायायुधंशम्यांगच्छामोनगरंप्रति ॥ एवमत्रयथायोगंविहरिष्यामभारत ॥ १६ ॥ वैशंपायनउवाच
एवमुक्त्वासराजानंधर्मराजंयुधिष्ठिरं ॥ प्रचक्रमेनिधानायशस्त्राणांभरतर्षभ ॥ १७ ॥ येनदेवान्मनुष्यांश्चसर्वांश्चैकरथोऽजयत् ॥ स्फीतान्जनपदांश्चान्यानज
यत्कुरुपुंगवः ॥ १८ ॥ तदुदारंमहाघोषंसंपन्नबलसूदनं ॥ अपज्यमकरोत्पार्थोगांडीवंसुभयंकरं ॥ १९ ॥ येनवीरःकुरुक्षेत्रमभ्यरक्षत्परंतपः ॥ अमुंचद्धनुपस्त
स्यज्यामक्षय्यांयुधिष्ठिरः ॥ २० ॥ पांचालान्येनसंग्रामेभीमसेनोजयत्प्रभुः ॥ प्रत्यषेधद्बहूनेकःसपत्नांश्चैवदिग्जये ॥ २१ ॥ निशम्ययस्यविस्फारंव्यद्रवंतरणा
त्परे ॥ पर्वतस्येवदीर्णस्यविस्फोटमशनेरिव ॥ २२ ॥ सैंधवंयेनराजानंपर्यामृपितवानथ ॥ ज्यापाशंधनुषस्तस्यभीमसेनोवतारयत् ॥ २३ ॥ अजयत्पश्चिमामा
शांधनुषायेनपांडवः ॥ माद्रीपुत्रोमहाबाहुस्ताम्रास्योमितभाषिता ॥ २४ ॥ तस्यमौर्वीमपाकर्षच्छूरःसंक्रंदनोयुधि ॥ कुलेनास्तिसमोरूपेयस्येतिनकुलःस्मृतः ॥
॥ २५ ॥ दक्षिणांदक्षिणाचारोदिशंयेनाजयत्प्रभुः ॥ अपज्यमकरोद्वीरःसहदेवस्तदायुधं ॥ २६ ॥ खड्गांश्चदीप्तान्दीर्घांश्चकलापांश्चमहाधनान् ॥ विपाठान्क्षुर
धारांश्चधनूंषिनिदधुःसह ॥ २७ ॥ वैशंपायनउवाच अथान्वशासन्नकुलंकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ आरुह्येमांशमींवीरधनूंष्येतानिनिक्षिप ॥ २८ ॥ तामुपारुह्यन
कुलोधनूंषिनिदधेस्वयं ॥ यानितस्यावकाशानिदिव्यरूपाण्यमन्यत ॥ २९ ॥

वकाशानिभागुरिमतेनअल्लोपः अवकाशाख्यानिसुषिरस्थानानि ॥ २९ ॥ शान्क्षुरधारांश्च ॥ २७ ॥ अन्वशासत्आज्ञापितवान् ॥ २८ ॥ तस्याःशम्याः

वर्षतिमेघःतिरोवर्षाणिअसंमुखानिवर्षाणिदृष्टीःयत्रापश्यततत्रपर्यबंधतपर्यबध्नात् ॥ ३० ॥ ३१ ॥ पूतिकंअमंगलं अशीत्यधिकशतवर्षानोऽस्माकं इयमितिशवनिर्देशः पक्षेशमीआयुधरक्षकत्वात्मातेवा स्माकमित्यभिसंधिः ॥ ३२ ॥ कुलधर्मोयंक्षत्रधर्मोयंयदायुधसंगोपनमितिगूढआशयः पक्षेअयंमातुर्वृक्षेबंधनाख्यः ॥ ३३ ॥ ३४॥३५ ॥ वत्स्यंतोवस्तुमिच्छंतः ॥ ३६ ॥ विराट० नैलकं० भारतभावदी पेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ गच्छमानःगच्छन्दुर्गांदुर्गमसंकटतारिणीं ॥ १ ॥ नारायणेनदत्तादेवराः उमेतिभद्रकालीतिदेवास्त्वांपूजयिष्यंतीत्येवमादयोविष्णुपुराणादौश्रुतास्तत्प्रियां मंगल्यांमंगलप्रदां ॥ २ ॥

यत्रचापश्यतसर्वैतिरोवर्षाणिवर्षति॥ तत्रतानिदृढैःपाशैःसुगाढंपर्यबंधत ॥ ३० ॥ शरीरंचमृतस्यैकंसमबध्नंतपांडवाः॥ विवर्जयिष्यंतिनरादूरादेवशमीमिमां॥ ३१ ॥ आबद्धंशवमत्रेतिगंधमाघ्रायपूतिकं ॥ अशीतिशतवर्षेयंमातानइतिवादिनः॥ ३२ ॥ कुलधर्मोयमस्माकंपूर्वैराचरितोपिवा॥ समासज्याथवृक्षेस्मिन्निति वैव्याहरंतिते॥ ३३॥ आगोपालाविपालेभ्यआचक्षाणाःपरंतपाः॥ आजग्मुर्नगराभ्याशंपार्थाःशत्रुनिबर्हणाः॥ ३४ ॥ जयोजयंतोविजयोजयत्सेनोजयद्बलः॥ इतिगुत्यानिनामानिचक्रेतेपांयुधिष्ठिरः॥ ३५॥ ततोयथाप्रतिज्ञाभिःप्राविशन्नगरंमहत् ॥ अज्ञातचर्यांवत्स्यंतोराष्ट्रेवर्षंत्रयोदशं॥ ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारते विराटपर्वणि पांडवप्रवेशपर्वणिपुरंप्रवेशेअस्त्रसंस्थापनेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ विराटनगरंरम्यंगच्छमानोयुधिष्ठिरः॥ अस्तुवन्मनसादेवींदुर्गांत्रिभुवनेश्वरीं॥ १ ॥ यशोदागर्भसंभूतांनारायणवरप्रियां ॥ नंदगोपकुलेजातांमंगल्यांकुलवर्धिनीं ॥ २ ॥ कंसविद्रावणकरीमसुराणांक्षयंकरीं॥ शिलातटविनिक्षिप्तामाकाशंप्रतिगामिनीं॥ ३ ॥ वासुदेवस्यभगिनींदिव्यमाल्यविभूषितां॥ दिव्यांबरधरांदेवींखड्गखेटकधारिणीं॥ ४ ॥ भारावतरणेपुण्येयेस्मरंतिसदाशिवां॥ तान्वैतारयतेपापात्पंकेगामिवदुर्बलां॥ ५॥ स्तोतुंप्रचक्रमेभूयोविविधैःस्तोत्रसंभवैः ॥ आमंत्र्यदर्शनाकांक्षीराजादेवींसहानुजः॥ ६॥ नमोस्तुवरदेकृष्णेकुमारिब्रह्मचारिणि॥ बालार्कसदृशाकारेपूर्णचंद्रनिभानने॥ ७॥ चतुर्भुजेचतुर्वक्त्रेपीनश्रोणिपयोधरे॥मयूरपिच्छवलयेकेयूरांगदधारिणि॥ भासिदेवियथापद्मानारायणपरिग्रहः॥८॥ स्वरूपंब्रह्मचर्यंचविशदंतवखेचरि॥ कृष्णच्छविसमाकृष्णासंकर्षणसमानना॥ ९

शिलातटेकंसेनैवविनिक्षिप्तासतीआकाशंगतातां ॥३॥ खेटकंचर्म ॥४॥ ५ ॥ स्तोत्रार्थंगेवसंभवउद्भवोयेषांनाम्नांवरदेइत्यादीनांतैःआमंत्र्यसंबोध्यस्तोतुंप्रचक्रमेइतिपूर्वेणसंबंधः ॥ ६ ॥ कृष्णेकृष्णस्वरूपे ॥ ७ ॥ चतुर्भुजेचतुर्वक्त्रेइतिविष्णुब्रह्मरूपत्वमुक्तं मयूरपिच्छाभानिइंद्रनीलादिमणिखचितानिवलयानियस्यास्तथाविधे पद्मालक्ष्मीःअतएवनारायणपरिग्रहोविष्णुकांता ॥ ८ ॥ ब्रह्मचर्यमित्यनन्यगामित्वंदर्शितं तेनलौकिकलक्ष्मीतोव्यावृत्तिः कृष्णच्छविर्नीलमेघस्तेनसमा कृष्णाकृष्णवर्णा ॥ ९ ॥

अष्टभुजामाह बिभ्रतीति विपुलौवराभयप्रदत्वेनऊर्जितौद्वौबाहू ततएकःपात्रीपात्रवान् पंकजीपंकजवान् घंटीघंटावान्पंचमः ॥ १० ॥ पाशंधनुर्महाचक्रंचबिभ्रतीतिपूर्वेणान्वयः एतान्येवविविधान्यायुधानि कुंडलपूर्णौयौद्वौकर्णौताभ्यांविराजिता ॥ ११ ॥ केशबंधेनकबरीरूपेण ॥ १२ ॥ वेणींवर्णयति भुजंगेति भुजंगाभोगवासेनसर्पशरीराकारेण वासोवासनातेनतदाकारउपलक्ष्यते कटिसूत्रेणसहराज

बिभ्रतीविपुलौबाहूशक्रध्वजसमुच्छ्रयौ॥ पात्रीचपंकजीघंटीस्त्रीविशुद्धाचयाभुवि॥ १०॥ पाशंधनुर्महाचक्रंविविधान्यायुधानिच॥ कुंडलाभ्यांसुपूर्णाभ्यां कर्णाभ्यांचविभूषिता॥ ११॥ चंद्रविस्पर्द्धिनादेविमुखेनत्वंविराजसे॥ मुकुटेनविचित्रेणकेशबंधेनशोभिना॥ १२॥ भुजंगाभोगवासेनश्रोणिसूत्रेणराजता॥ विभ्राजसेचाबद्धेनभोगेनेवेहमंदरः ॥ १३ ॥ ध्वजेनशिखिपिच्छानामुच्छ्रितेनविराजसे ॥ कौमारंव्रतमास्थायत्रिदिवंपावितंत्वया॥ १४ ॥ तेनत्वंस्तूयसेदेवित्रिदशैःपूज्यसेपिच॥ त्रैलोक्यरक्षणार्थायमहिषासुरनाशिनि॥ प्रसन्नामेसुरश्रेष्ठेदयांकुरुशिवाभव ॥ १५॥ जयात्वंविजयाचैवसंग्रामेचजयप्रदा॥ ममापिविजयंदेहिवरदात्वंचसांप्रतं॥ १६॥ विंध्येचैवनगश्रेष्ठेतवस्थानंहिशाश्वतं॥ कालिकालिमहाकालिसीधुमांसपशुप्रिये॥ १७॥ कृतानुयात्राभूतैस्त्वंवरदाकामचारिणि॥ भारावतारेयेचत्वांसंस्मरिष्यंतिमानवाः॥ १८॥ प्रणमंतिचयेत्वांहिप्रभातेतुनराभुवि॥ नतेषांदुर्लभंकिंचित्पुत्रतोधनतोपिवा॥ १९॥ दुर्गात्तारयसेदुर्गेतत्त्वंदुर्गास्मृताजनैः॥ कांतारेष्ववसन्नानांमग्नानांचमहार्णवे॥ २०॥ दस्युभिर्वानिरुद्धानांत्वंगतिःपरमानृणां ॥ जलप्रतरणेचैवकांतारेष्वटवीषुच॥ २१॥ येस्मरंतिमहादेविनचसीदंतितेनराः॥ त्वंकीर्तिःश्रीर्धृतिःसिद्धिर्ह्रीर्विद्यासंततिर्मतिः॥ २२॥ संध्यारात्रिःप्रभानिद्राज्योत्स्नाकांतिःक्षमादया॥ नृणांचबंधनंमोहंपुत्रनाशंधनक्षयं॥ २३॥ व्याधिंमृत्युंभयंचैवपूजितानाशयिष्यसि॥ सोहंराज्यात्परिभ्रष्टःशरणंत्वांप्रपन्नवान्॥ २४॥ प्रणतश्चयथामूर्ध्ना तवदेविसुरेश्वरि॥ त्राहिमांपद्मपत्राक्षिसत्येसत्याभवस्वनः॥ २५॥ शरणंभवमेदुर्गेशरण्येभक्तवत्सले॥ एवंस्तुताहिसादेवीदर्शयामासपांडवं॥ २६॥ उपगम्यतुराजानमिदंवचनमब्रवीत्॥ देव्युवाच श्रृणुराजन्महाबाहोमदीयंवचनंप्रभो॥ २७॥ भविष्यत्यचिरादेवसंग्रामेविजयस्तव ॥ ममप्रसादान्निर्जित्यहत्वाकौरववाहिनीं॥ २८॥ राज्यंनिष्कंटकंकृत्वाभोक्ष्यसेमेदिनींपुनः॥ भ्रातृभिःसहितोराजन्प्रीतिंप्राप्स्यसिपुष्कलां॥ २९॥

ताशोभमानेन कटिसूत्रोपश्लिष्यमान शरे(?)ण्येत्यर्थः भोगेनभुजंगफणयातद्वताभुजंगेनेत्यर्थः भोगिनेवेतियुक्तपाठः ॥ १३ ॥ १४ ॥ शिवाकल्याणरूपा ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ कृतानुयात्रानित्यमनुसृता भूतैर्ब्रह्माद्यैःप्राचीनैः ॥ १८ ॥ १९ ॥ कांतारेमहारण्ये ॥ २० ॥ कांतारेदुर्गममार्गे ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

संकीर्तयिष्यंतिमामितिशेषः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणि नैलं० भारतभावदीपे दुर्गास्तवः षष्ठोध्यायः ॥ ६ ॥ वैदूर्यरूपान्कांचनांश्वशारीन् इदंश्वेतरक्तशारी
णांशारिफलकस्यचोपलक्षणं अक्षान्पाशांश्ववाससाप्रतिमुच्यबध्वाकक्षेपरिगृह्यआव्रजदितिसंबंधः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ नचिरेणशीघ्रमेव ॥ ४ ॥ विशोवैश्यान् ॥ ५ ॥ नतुद्विजोयं द्विजवेषोपिराजैवभवि

मत्प्रसादाच्चवतेसौख्यमारोग्यंचभविष्यंति॥ येचसंकीर्तयिष्यंतिलोकेविगतकल्मषाः॥३०॥ तेषांतुष्टाप्रदास्यामिराज्यमायुर्वपुःसुतं॥प्रवासेनगरेचापिसंग्रा
मेशत्रुसंकटे॥ ३१ ॥ अटव्यांदुर्गकांतारेसागरेगहनेगिरौ॥ येस्मरिष्यंतिमांराजन्यथाहंभवतास्मृता॥३२॥ नतेषांदुर्लभंकिंचिदस्मिल्लोकेभविष्यति॥इदंस्तो
त्रवरंभक्त्यश्रृणुयाद्वापठेतवा॥ ३३॥ तस्यसर्वाणिकार्याणिसिद्धिंयास्यंतिपांडवाः॥ मत्प्रसादाच्चवःसर्वान्विराटनगरेस्थितान्॥ ३४ ॥ नप्रज्ञास्यंतिकुरवो
नरावातन्निवासिनः॥ इत्युक्त्वावरदादेवीयुधिष्ठिरमरिंदमं॥ रक्षांकृत्वाचपांडूनांतत्रैवांतरधीयत॥ ३५॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिपांडवप्रवेशपर्वणि
दुर्गास्तवेषष्ठोऽध्यायः ॥६॥ वैशंपायनउवाच ततोविराटंप्रथमंयुधिष्ठिरोराजासभायामुपविष्टमाव्रजत्॥ वैदूर्यरूपान्प्रतिमुच्यकांचनानक्षान्सकक्षेपरिगृ
ह्यवाससा॥ १ ॥ नराधिपोराष्ट्रपतिंयशस्विनंमहायशाः कौरववंशवर्द्धनः॥ महानुभावोनरराजसत्कृतोदुरासदस्तीक्ष्णविषोयथोरगः॥ २ ॥ बलेनरूपेणनर
र्षभोमहानपूर्वरूपेणयथामरस्तथा॥ महाभ्रजालैरिवसंवृतोरविर्यथानलोभस्मवृतश्ववीर्यवान्॥ ३ ॥ तमापतंतंप्रसमीक्ष्यपांडवंविराटराडिंदुमिवाभ्रसंवृ
तं॥समागतंपूर्णशशिप्रभाननंमहानुभावंनचिरेणदृष्टवान्॥ ४ ॥ मंत्रिद्विजान्सूतमुखान्विशस्तथायेचापिकेचित्परितःसमासते॥ पप्रच्छकोयंप्रथमंसमे
यिवान्नृपोपमोयंसमवेक्षतेसभां॥५ ॥ नतुद्विजोयंभवितानरोत्तमःपतिःपृथिव्याइतिमेमनोगतं ॥ नचास्यदासोनरथोनकुंजरःसमीपतोभ्राजतिचायमिं
द्रवत्॥ ६॥ शरीरलिंगैरुपसूचितोह्ययंमूर्द्धाभिषिक्तइतिमेमनोगतं॥समीपमायातिचमेगतव्यथोयथागजस्तामरसींमदोत्कटः॥ ७॥ वितर्कयंतंतुनरर्षभ
स्तथायुधिष्ठिरोभ्येत्यविराटमब्रवीत्॥ सम्राड्विजानाद्विहजीवनार्थिनंविनष्टसर्वस्वमुपागतंद्विजं॥८॥इहाहमिच्छामितवानघांतिकेवस्तुंयथाकामचरस्तथा
विभो॥ तमब्रवीत्स्वागतमित्यनंतरंराजाप्रहृष्टःप्रतिसंगृहाणच॥ ९ ॥ तंराजसिंहंप्रतिगृह्यराजाप्रीत्यात्मनाचैवमिदंबभाषे॥ कामेनताताभिवदाम्यहंत्वांक
स्यासिराज्ञोविषयादिहागतः॥ १०॥

ष्यतीत्यर्थः ॥ ६ ॥ शरीरलिंगैःआजानुबाहुत्वादिभिः तामरसींपद्मिनीं ॥ एतेनस्वाभिभवशंकादर्शिता ॥ ७॥ द्विजंत्रैवर्णिकत्वात्॥८॥
कामचरःत्वदिच्छानुवर्ती ॥ ९ ॥ प्रीत्यात्मनाप्रीतिमतामनसा कामेनरामेण तातेतिश्रेष्ठत्वात्संबोधयति ॥ १० ॥

शिल्पंकौशलंकिंविषयंतवत्वयाकृतंसंपादितं ॥ ११॥युधिष्ठिरस्स्येतिलोके पक्षेयुधिष्ठिरोहंतवसखास्यासंभूयासमितिसंबंधः अस्तेराशीर्लिङिछांदसआर्द्धधातुकत्वाभावः तेनभूभावःश्नसोरित्यल्लोपाभा
वश्चनभवतः सलोपाभावोपिछांदसः युधिष्ठिरस्स्याहमहंसखेतिपाठेपियुधिष्ठिरोहंममसखास्याःभवइतिसंबंधः हमितितुपादपूरणार्थोनिपातः पक्षे अहमहमितिद्विरुक्तिःसार्वभौमोऽपरसेवांचिकीर्षामीति
चिंतयावैचित्यसूचिका वैयाघ्रपद्यःव्याघ्रपाद्गोत्रेभवः व्याघ्रइवपततीतिव्याघ्रपाद्यमःतस्यकुलेजातःवैयाघ्रपद्यः गर्गादित्वाद्यञ् यद्वावैयाघ्रंव्याघ्रचर्मतेनपरिवृतोरथोपिवैयाघ्रःसएवपद्यंपादक्रमणीयंवाहनम
स्येतिवैयाघ्रपद्यः परिवृतोरथइत्यधिकृत्यद्वैपवैयाघ्रादित्यञ् विप्रःविशेषेणप्रातिपूरयतिब्राह्मणादीनूधनादिभिरितिविप्रः धर्मस्नुत्वाद्वाविप्रोहं ब्राह्मणइतिपाठेतुब्रह्मविदितिमुख्यएवार्थोगृहीतुंशक्यः कंकइति
कृतांतनामेतिप्रागेवोक्तं अक्षान्प्रयोक्तुंकुशलः बृहदश्वशिष्यत्वात् ॥ १२ ॥ देविनःदेवनशीलाः ॥ १३ ॥ प्रामोविवादइति द्यूतिनांमध्येइतिशेषः द्यूतकृतांमध्येहीनतःहीनात्पराजितात्यंकंचकमपिप्र

गोत्रंचनामापिचशंसतत्त्वतःकिंचापिशिल्पंतवविद्यतेकृतं ॥ ११ ॥युधिष्ठिरउवाच युधिष्ठिरस्स्यासमहंपुरासखावैयाघ्रपद्यःपुनरस्मिविप्रः॥ अक्षान्प्रयोक्तुं
कुशलोस्मिदेविनांकंकेतिनाम्नास्मिविराटविश्रुतः॥ १२॥ विराटउवाच ददामितेहंतववरंयमिच्छसिप्रशाधिमत्स्यान्वशगोह्यहंतव॥ प्रियाश्चधूर्तामममदेवि
नःसदाभवांश्चदेवोपमराज्यमर्हति॥१३॥ युधिष्ठिरउवाच प्रामोविवादःप्रथमंविशांपतेनविद्यतेकंचनमत्स्यहीनतः॥ नमेजितःकश्चनधारयेद्धनंवरोममैषो
स्तुतवप्रसादजः॥ १४ ॥ विराटउवाच हन्यामवध्यंयदितेऽप्रियंचरेत्प्रव्राजयेयंविषयाद्द्विजांस्तथा ॥ शृण्वंतुमेजानपदाःसमागताःकंकोयथाहंविषयेप्रभु
स्तथा॥ १५॥ समानयानोभवितासिमेसखाप्रभूतवस्त्रोबहुपानभोजनः॥ पश्येस्त्वमंतश्चबहिश्चसर्वदाकृतंचतेद्वारमपावृतंमया॥ १६॥ येत्वानुवादेऽयुरवृत्ति
कर्शिताब्रूयाश्चतेषांवचनेनमांसदा॥ दास्यामिसर्वंतदहंनसंशयोनतेभयंविद्यतिसन्निधौमम॥ १७॥वैशंपायनउवाच एवंसलब्ध्वातुवरंसमागमंविराटराजे
ननरर्षभस्तदा॥उवासधीरःपरमार्चितःसुखीनचापिकश्चिच्चरितंबुबोधतत्॥१८॥इ०म०भा०वि०पांडवप्रवेशपर्वणि युधिष्ठिरप्रवेशोनामसप्तमोध्यायः॥ ७

थमंराज्ञांनराजपुत्रंवामुख्यंजयवंतं प्रथमशब्दोत्रश्रेष्ठवाची तंप्रतिविवादःप्रामोनविद्यतेइतिन सत्यगंधरहितेद्यूतेपराजिताजयवद्भिःसहनित्यंकलहंकुर्वंत्येवेत्यर्थः हेविशांपतेहेमत्स्येतिआदरार्थंद्विःसंबोधयति
यस्मादेवंतस्मात्कश्चनकोपिमयाजितोमेमदीयंधनंनधारयेत् अहंकलहाद्भीतःत्वमेवसत्यंज्ञात्वामदीयंधनंदापयेत्यर्थः॥ १४ ॥ तेतवअप्रियमितिछेदः यथाहंविषयेदेशेप्रभुस्तथाकंकोपीतिनियोजना ॥ १५॥
अंतर्धनदारादीन्बहिःसैन्यारामादीन्पश्येःपर्यालोचय अपावृतंअनावृतं ॥ १६ ॥ अनुवादेऽयुःपूर्वंदेहीत्युक्त्यादत्तस्यैवक्षेत्रारामादेःप्रतिवर्षंपुनर्देहीतिराजवचनंयदधिकारिणंप्रतितदनुवादस्तन्निमित्तंयेत्वांप्र
तिअयुःप्रापुयुंस्तेषांवचनेनसदाऽनवसरेपिमांब्रूयाः क्षणमपिब्राह्मणवृत्तेःप्रतिबंधोमाभूदित्याशयः ॥ १७ ॥ वरंश्रेष्ठंसमागमंप्रीतिं ॥ १८ ॥ इतिविराटपर्वणिनैल० भारतभावदीपे सप्तमोध्यायः ॥ ७ ॥

खजांमंथनदंडंअंगारावक्षेपणंवा हस्ताकारंपिष्टविकारप्रमथनार्थंवादंडं खजामंथप्रहस्तयोरितिविश्वः दर्वीशाकादिपरिवेषणार्थी असिंमांसाद्यवकर्तनार्थंखड्गं कालांगंकृष्णाग्रसमयं तीक्ष्णमित्यर्थः अकोशंपि
धानहीनं ॥ १ ॥ गिरिराजसारःमहामेरुवत्कठिनदेहः यद्वागिरिराजसारोलोहंतेननतद्विकाररूपंपात्रजातंलक्ष्यतेभक्ष्यद्रव्यपाकार्थंस्नेहपाकार्थंवातद्वान् ॥ २ ॥ ३ ॥ तत्त्वतःतत्त्वंनयामिनप्राप्नोमि ॥ ४ ॥५ ॥

वैशंपायनउवाच अथापरोभीमबलःश्रियाज्वलन्नुपाययौसिंहविलासविक्रमः॥ खजांचदर्वींचकरेणधारयन्नसिंचकालांगमकोशमव्रणं ॥ १ ॥ ससूदरू
पःपरमेणवर्चसारविर्यथालोकमिमंप्रकाशयन् ॥ सकृष्णवासागिरिराजसारवांस्तंमत्स्यराजंसमुपेत्यतस्थिवान् ॥ २ ॥ तंप्रेक्ष्यराजारमयन्नुपागतंततोब्रवी
ज्जानपदान्समागतान् ॥ सिंहोन्नतांसोयमतीवरूपवान्प्रदृश्यतेकोनुवरर्षभोयुवा ॥३॥ अदृष्टपूर्वःपुरुषोरविर्यथावितर्कयन्नास्यलभामिनिश्चयं॥ तथास्यचि
त्तंह्यपिसंवितर्कयन्नरर्षभस्यास्यनयामितत्त्वतः ॥४॥दृष्ट्वैवचैनंतुविचारयाम्यहंगंधर्वराजोयदिवापुरंदरः ॥ जानीतकोयंममदर्शनेस्थितोयदीप्सितंतल्लभतां
चमाचिरं ॥ ५ ॥ विराटवाक्येनचतेनचोदितानराविराटस्यसुशीघ्रगामिनः॥ उपेत्यकौंतेयमथाब्रुवंस्तदायथासराजावदताच्युतानुजं॥ ६ ॥ ततोविराटंसमुपे
त्यपांडवस्त्वदीनरूपंवचनंमहामनाः॥ उवाचसूदोस्मिनरेंद्रबल्लवोभजस्वमांव्यंजनकारमुत्तमं॥ ७॥ विराटउवाच नसूदतांबल्लवश्रद्दधामितेसहस्रनेत्रप्रति
मोविराजसे॥ श्रियाचरूपेणचविक्रमेणचप्रभाससेत्वंनृवरोनरेष्विव ॥ ८ ॥भीमउवाच नरेंद्रसूदःपरिचारकोस्मितेजानामिसूपान्प्रथमंचकेवलान्॥ आ
स्वादितायेनृपतेपुराभवन्युधिष्ठिरेणापिनृपेणसर्वशः ॥ ९॥ बलेनतुल्यश्चनविद्यतेमयानियुद्धशीलश्चसदैवपार्थिव॥ गजैश्चसिंहैश्चसमेयिवानहंसदाकरिष्या
मितवानघप्रियं॥ १० ॥ विराटउवाच ददामितेहंतवरान्महानसेतथाचकुर्याःकुशलंप्रभाषसे॥ नचैवमन्येतवकर्मयत्समंसमुद्रनेमिंपृथिवींत्वमर्हसि ॥ ११॥
यथाहिकामोभवतस्तथाकृतंमहानसेत्वंभवमेपुरस्कृतः॥नराश्चयेतत्रसमाहिताःपुराभवांश्चतेषामधिपोमयाकृतः॥ १२॥वैशंपायनउवाच तथासभीमोविहि
तोमहानसेविराटराज्ञोदयितोभवद्दृढं॥उवासराज्येनचतंपृथग्जनोबुबोधतत्रानुचराश्चकेचन॥ १३॥ इ० म० भा० विराटपर्वणिपांडवप्रवेशपर्वणिभीमप्र०
अष्टमोध्यायः॥८॥९॥ वैशंपायनउवाच ततःकेशान्समुत्क्षिप्यवेल्लिताग्राननिंदितान्॥कृष्णान्सूक्ष्मान्मृदून्दीर्घान्समुद्ग्रथ्यशुचिस्मिता॥ १॥ ॥९॥

अवदतउक्तवान् अच्युतोधर्मःफलमदत्वानच्यवतइतियोगात्तस्यानुजं ॥ ६ ॥ सूदःपाककर्त्ता बल्लवोनामतः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ तवकर्मनचैवसममंन्ये इतरकर्मणेतिशेषः, अतिमानुषंकर्मबदसी
त्यर्थः ॥ ११॥ १२ ॥ १३॥ इतिविराटपर्वणिनैल० भारतभावदीपेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ९ वेल्लिताग्रान्आकुंचिताग्रान् समुत्क्षिप्यवेणीकृत्य॥ १ ॥

जुगूहेगोपितवती॥ २॥ ३॥ ४॥ युयुक्षतियोजयितुमिच्छति पुपूषतीतिपाठेपोषयितुमिच्छति॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥ नैवंरूपात्वमसिकिंतुदासान्दासीश्चप्रेषयंतीव. बहूनांस्वामिनीअसीत्यर्थः॥ ९॥ नोच्चौनबहिर्विर्गतौ
गूढौइत्यर्थः नोच्चौगुल्फौपादग्रंथीयस्याःसा तथात्रिगंभीरात्रिषुशब्दबुद्धिनाभीषुगहना षडुन्नताषट्सुनासिकाक्षिद्वयश्रोत्रनखस्तनककाटिकासुउत्ताना पंचसुस्थानेषुपादपाणितलनेत्रांतोष्ठजिह्वानखेषुएता

जुगूहेदक्षिणेपार्श्वेंमृदूनसितलोचना॥ वासश्चपरिधायैकंकृष्णासुमलिनंमहत्॥ २॥ कृत्वावेषंचसैरंध्र्यास्ततोव्यचरदार्त्तवत्॥ तांनराःपरिधावंतींस्त्रियश्चस
मुपाद्रवन्॥ ३॥ अपृच्छंश्चैवतांदृष्ट्वाकात्वंकिंचचिकीर्षसि॥ सातानुवाचराजेंद्रसैरंध्र्यहमिहागता॥ ४॥ कर्मचेच्छामिवैकर्त्तुंतस्ययोमांयुयुक्षति॥ तस्यारू
पेणवेषेणश्लक्ष्णयाचतथागिरा॥ नश्रद्दधततांदासीमन्नहेतोरुपस्थितां॥ ५॥ विराटस्यतुकैकेयीभार्यापरमसंमता॥ आलोकयंतीददृशेप्रासादाद्द्रुपदात्म
जां॥ ६॥ सासमीक्ष्यतथारूपामनाथामेकवाससं॥ समाहूयाब्रवीद्भद्रेकात्वंकिंचचिकीर्षसि॥ ७॥ सातामुवाचराजेंद्रसैरंध्र्यहमुपागता॥ कर्मचेच्छाम्यहंक
र्त्तुंतस्ययोमांयुयुक्षति॥ ८॥ सुदेष्णोवाच नैवंरूपाभवंत्येवयथावदसिभामिनि॥ प्रेषयंतीववैदासीर्दासांश्चविविधान्बहून्॥ ९॥ नोच्चगुल्फासंहतोरुस्त्रि
गंभीरांषडुन्नता॥ रक्तापंचसुरक्तेषुहंसगद्गदभाषिणी॥ १०॥ सुकेशीसुस्तनीश्यामापीनश्रोणिपयोधरा॥ तेनतेनैवसंपन्नाकाश्मीरीवतुरंगमी॥ ११॥ अरा
लपक्ष्मनयनाबिंबोष्ठीतनुमध्यमा॥ कंबुग्रीवागूढशिरापूर्णचंद्रनिभानना॥ १२॥ शारदोत्पलपत्राक्ष्याशारदोत्पलगंधया॥ शारदोत्पलसेविन्यारूपेणसदृशी
श्रिया॥ १३॥ कात्वंब्रूहियथाभद्रेनासिदासीकथंचन॥ यक्षीवायदिवादेवीगंधर्वीयदिवाप्सराः॥ १४॥ देवकन्याभुजंगीवानगरस्याथदेवता॥ विद्याधरी
किन्नरीवायदिवारोहिणीस्वयं॥ १५॥ अलंबुषामिश्रकेशीपुंडरीकाथमालिनी॥ इंद्राणीवारुणीवात्वंत्वष्टुर्धातुःप्रजापतेः॥ देव्योदेवेषुविख्यातास्तासांत्वंकत
माशुभे॥ १६॥ द्रौपद्युवाच नास्मिदेवीनगंधर्वीनासुरीनचराक्षसी॥ सैरंध्रीतुभुजिष्यास्मिसत्यमेतद्ब्रवीमिते॥ १७॥ केशान्जानाम्यहंकर्त्तुंपिंपेसाधुविलेप
नं॥ मल्लिकोत्पलपद्मानांचंपकानांतथाशुभे॥ १८॥ ग्रथयिष्येविचित्राश्चस्रजःपरमशोभनाः॥ आराधयंसत्यभामांकृष्णस्यमहिषींप्रियां॥ १९॥ कृष्णांच
भार्यांपांडूनांकुरूणामेकसुंदरीं॥ तत्रतत्रचराम्येवंलभमानासुभोजनं॥ २०॥

न्येवसंज्ञयापंचरक्तानितेषुरक्ता हंसवत्गद्गदंकिंचित्लुप्ताक्षरंमधुरंवाभाषतेसाहंसगद्गदभाषि
णी॥ १०॥ तेनतेनलक्षणेनमंदगतित्वादिना॥ ११॥ अरालेवक्रेकृष्णेवापक्ष्मणीययोस्तादृशेनयनेयस्याःसा तथाकंबुग्रीवाशंखवत्रेखात्रयांकितग्रीवा गूढशिरागुप्तनाडिका॥ १२॥ १३॥ १४॥
॥ १५॥ १६॥ सैरंध्रीभुजिष्यापदेप्राक्व्यर्थेव्याख्याते॥ १७॥ कर्त्तुंसंस्कर्त्तुं॥ १८॥ १९॥ कृष्णांचभार्यांपांडूनामितिस्वात्मनास्वस्याराधनंसंभवतीतिनैयंमृषोक्तिः॥ २०॥

॥ २१ ॥ राजात्वांचेन्नइच्छतितदात्वांमूर्ध्निवास्येपरंतुराजात्वांसर्वेणचेतसागच्छेत्स्पृहयेदेवेतिशंके ॥ २२ ॥ त्वंस्त्रीणामपिमोहकरीकिमुतपुंसामित्याह स्त्रियइति ॥ २३ ॥ वृक्षानिति वृक्षाअपित्वांदृष्ट्वास्त
ब्धाःसंतीत्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ प्रसक्तंआसक्तियुक्तंयथास्यात्तथा ॥ २६ ॥ एवमनेनैवस्त्रीवृक्षादिस्तब्धीभावचिन्हेन ॥ २७ ॥ २८ ॥ कर्कटीषट्पादवान्जंतुः ॥ २९ ॥ मर्त्यंमम गंधर्वाइतिदेवतांशज
त्वादमानुषत्वमात्रंविवक्षितं अतिमानुषकर्माणइत्यर्थः ॥ ३० ॥ गंधर्वतुल्योराजागंधर्वराजःपांडुस्तस्येतिगूढोऽभिसंधिः दुःखादुःखवतीतिदुःखदाचाहं परपत्नीत्वात् आरासिंहीवसिंहीपरैरनाक्रमणीया आ

वासांसियावंतिलभेतावत्तावद्भमेतथा ॥ मालिनीत्येवमेनामस्वयंदेवीचकारसा ॥ साहमद्यागतादेविसुदेष्णेत्वन्निवेशनं ॥ २१ ॥ सुदेष्णोवाच मूर्ध्नित्वांवा
सयेयंवैसंशयोमेनविद्यते ॥ नचेदिच्छतिराजात्वांगच्छेत्सर्वेणचेतसा ॥ २२ ॥ स्त्रियोराजकुलेयाश्चयाश्चेमाममवेश्मनि ॥ प्रसक्तास्त्वांनिरीक्षंतेपुमांसंकंन
मोहयेः ॥ २३ ॥ वृक्षांश्चावस्थितान्पश्यइमेममवेश्मनि ॥ तेपित्वांसन्नमंतीवपुमांसंकंनमोहयेः ॥ २४ ॥ राजाविराटःसुश्रोणिदृष्ट्वावपुरमानुषं ॥ विहायमां
वरारोहेगच्छेत्सर्वेणचेतसा ॥ २५ ॥ यंहित्वमनवद्यांगितरलायतलोचने ॥ प्रसक्तमभिवीक्षेथाःसकामवशगोभवेत् ॥ २६ ॥ यश्चत्वांसततंपश्येत्पुरुषश्चारुहा
सिनि ॥ एवंसर्वानवद्यांगिसचानंगवशोभवेत् ॥ २७ ॥ आध्यारोहेद्यथावृक्षान्वधायैवात्मनोनरः ॥ राजवेश्मनितेसुभ्रुगृहेतुस्यात्तथामम ॥ २८ ॥ यथाच
कर्कटीगर्भमाधत्तेमृत्युमात्मनः ॥ तथाविधमहंमन्येवासंतवशुचिस्मिते ॥ २९ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ नास्मिलभ्याविराटेननचान्येनकदाचन ॥ गंधर्वाःपतयो
मत्यंयुवानःपंचभामिनि ॥ ३० ॥ पुत्रागंधर्वराजस्यमहासत्वस्यकस्यचित् ॥ रक्षंतितेचमांनित्यंदुःखाचारातथात्वहं ॥ ३१ ॥ योमेनदद्यादुच्छिष्टंनच
पादौप्रधावयेत् ॥ प्रीणेरंस्तेनवासेनगंधर्वाःपतयोमम ॥ ३२ ॥ योहिमांपुरुषोगृध्येद्यथान्याःप्राकृताःस्त्रियः ॥ तामेवनिवसेद्रात्रिंप्रविश्यचपरांतनुं ॥ ३३ ॥
नचाप्यहंचालयितुंशक्याकेनचिदंगने ॥ दुःखशीलाहिगंधर्वास्तेचमेबलवत्प्रियाः ॥ ३४ ॥ प्रच्छन्नाश्चापिरक्षंतितेमांनित्यंशुचिस्मिते ॥ सुदेष्णोवाच एवं
त्वांवासयिष्यामियथात्वंनंदिनीच्छसि ॥ ३५ ॥ नचपादौनचोच्छिष्टंस्प्रक्ष्यसित्वंकथंचन ॥ वैशंपायनउवाच एवंकृष्णाविराटस्यभार्ययापरिसांत्विता ॥ ३६
उवासनगरेतस्मिन्पतिधर्मवतीसती ॥ नचैनांवेदतत्रान्यस्तत्त्वेनजनमेजय ॥ ३७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटप० पां० द्रौपदीप्रवेशेनवमोध्यायः ॥ ९ ॥

रःपुंसितरोर्भेदेतथाकर्कटदंष्ट्रिणोरितिमेदिनी आरशब्दाददंतत्वात्स्त्रियांटाप् स्वयमेवतीक्ष्णव्रतास्मीतिभावः दुःखाचारेतिक्लेशकालोयंकियान्ममास्तीतिदर्शयति ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ परांतनुंप्रविश्येत्यनेनपरलो
कंगच्छेदेवेत्युक्तं ॥ ३३ ॥ तेपिदुःखशीलाःकेनचिन्निमित्तेनदुःखंसहंतीत्यर्थः बलवंतश्चतेप्रियाश्च ॥ ३४ ॥ हेनंदिनिसुखदे ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ॥ इतिवि० नैल० भारतभावदीपेनवमो० ॥ ९ ॥

उपयात्उपायात् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ वैशोरूपांतरप्रकाशनंकर्मयस्यसवैश्यः अरिष्टनेमिःअप्रतिहतचक्रोस्मीतिगूढोभिसंधिः कुरुपुंगवानांपांडवानांमध्येगोसंख्यःगोइतिइंद्रियवाचित्वात्पंचानांसंख्या
गोसंख्यःपंचसंख्यःपंचमइत्यर्थः ॥ ५ ॥ तान्राजसिंहान्वर्त्तमानकालेराजमूर्धस्थानन्नवेद्मिनोपलभे स्वर्गोध्वस्तइतिवद्विशेषणादर्शनाद्विशिष्टादर्शनमुक्तमित्यदोषः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ गोसंख्योगवां

वैशंपायनउवाच सहदेवोपिगोपानांकृत्वावेपमनुत्तमं ॥ भाषांचैषांसमास्थायविराटमुपयादथ ॥ १ ॥ गोष्ठमासाद्यतिष्ठंतंभवनस्यसमीपतः ॥ राजाथदृष्ट्वा
पुरुषान्प्राहिणोज्जातविस्मयः ॥ २ ॥ तमायांतमभिप्रेक्ष्यभ्राजमानंनरर्षभं ॥ समुपस्थायवैराजापप्रच्छकुरुनंदनं ॥ ३ ॥ कस्यवात्वंकुतोवात्वंकिंवात्वंतुचिकीर्ष
सि ॥ नहिमेदृष्टपूर्वस्त्वंतत्त्वंब्रूहिनरर्षभ ॥ ४ ॥ संप्राप्यराजानममित्रतापनंततोब्रवीन्मेघमहौघनिःस्वनः ॥ वैश्योस्मिनाम्नाहमरिष्टनेमिर्गोसंख्यआसंकुरुपुंगवा
नां ॥ ५ ॥ वस्तुंत्वयीच्छामिविशांवरिष्ठतान्राजसिंहान्नहिवेद्मिपार्थान् ॥ नशक्यतेजीवितुमप्यकर्मणानचत्वदन्योममरोचतेनृप ॥ ६ ॥ विराटउवाच त्वंब्रा
ह्मणोयदिवाक्षत्रियोसिसमुद्रनेमीश्वररूपवानसि ॥ आचक्ष्वमेतत्त्वममित्रकर्शननवैश्यकर्मत्वयिविद्यतेक्षमं ॥ ७ ॥ कस्यासिराज्ञोविषयादिहागतःकिंवापि
शिल्पंतवविद्यतेकृतं ॥ कथंत्वमस्मासुनिवत्स्यसेसदावदस्वकिंचापिंतवेहवेतनं ॥ ८ ॥ सहदेवउवाच पंचानांपांडुपुत्राणांज्येष्ठोभ्रातायुधिष्ठिरः ॥ तस्याष्ट
शतसाहस्रागवांवर्गाःशतंशतं ॥ ९ ॥ अपरेशतसाहस्राद्विस्तावंतस्तथापरे ॥ तेषांगोसंख्यआसंवैतंतिपालेतिमांविदुः ॥ १० ॥ भूतंभव्यंभविष्यंचयच्चसंख्या
गतंगवां ॥ नमेऽस्त्यविदितंकिंचित्समंताद्दशयोजनं ॥ ११ ॥ गुणाःसुविदितात्यासन्ममतस्यमहात्मनः ॥ आसीच्चसमयादृष्टःकुरुराजोयुधिष्ठिरः ॥ १२ ॥ क्षिप्रंच
गावोबहुलाभवंतिनतासुरोगोभवतीहकश्चन ॥ तैस्तैरुपायैर्विदितंममैतदेतानिशिल्पानिमयिस्थितानि ॥ १३ ॥ ऋषभांश्चापिजानामिराजन्पूजितलक्षणा
न् ॥ येषांमूत्रमुपाघ्रायअपिवंध्याप्रसूयते ॥ १४ ॥ विराटउवाच शतंसहस्राणिसमाहितानिसवर्णवर्णस्यविमिश्रितान्गुणैः ॥ पशून्सपालान्भवतेददा
म्यहंत्वदाश्रयामेपशवोभवंत्विह ॥ १५ ॥ वैशंपायनउवाच तथासराज्ञोविदितोविशांपतेरुवासतत्रैवसुखंनरोत्तमः ॥ नचैनमन्येपिविदुःकथंचनंप्रादा
च्चतस्मैभरणंयथेप्सितं ॥ १६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिपांडवप्रवेशपर्वणिसहदेवप्रवेशेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

परीक्षकः तंतिपालःवचनकरः ॥ १० ॥ संख्यागतंपरीक्षायामवगतं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ समानोवर्णोयेषांतेसवर्णाःवर्णस्यवर्णेनविमिश्रिताश्चपाटलादयः विभक्त्यलोपआर्षः सवर्णाश्चवर्ण
विमिश्रिताश्चतान् तत्तद्गुणैःउपलक्षितान् ॥ १५ ॥ राज्ञोराज्यकर्तुःविशांपतेः प्रजापालकस्य भरणंवेतनं ॥ १६ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥७॥ ॥७॥

॥ २३ ॥ राजात्वांचेन्नइच्छतितदात्वांमूर्ध्निवासयेपरंतुराजात्वांसर्वेणचेतसागच्छेत्स्पृहयेदेवेतिशंके ॥ २२ ॥ त्वंस्त्रीणामपिमोहकरीकिमुतपुंसामित्याह स्त्रियइति ॥ २३ ॥ वृक्षानिति वृक्षाअपित्वांदृष्ट्वास्त
ब्धाःसंतीत्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ प्रसक्तंआसक्तियुक्तंयथास्यात्तथा ॥ २६ ॥ एवमनेनैवस्त्रीवृक्षादिस्तब्धीभावचिन्हेन ॥ २७ ॥ २८ ॥ कर्कटीषट्पादवान्जंतुः ॥ २९ ॥ मह्यंमम गंधर्वाइतिदेवतांशज
त्वाद्मानुषत्वमात्रंविवक्षितं अतिमानुषकर्माणइत्यर्थः ॥ ३० ॥ गंधर्वतुल्योराजागंधर्वराजःपांडुस्तस्येतिगूढोऽभिसंधिः दुःखाद्दुःखवतीतिदुःखदाचाहं परपत्नीत्वात् आरासिहीवसिहीपरैरनाक्रमणीया आ

वासांसियावंतिलभेतावत्तावद्रमेतथा॥ मालिनीत्येवमेनामस्वयंदेवीचकारसा ॥ साहमद्यागतादेविसुदेष्णेत्वन्निवेशनं ॥ २१ ॥ सुदेष्णोवाच मूर्ध्नित्वांवा
सयेयंवैसंशयोमेनविद्यते॥ नचेदिच्छतिराजात्वांगच्छेत्सर्वेणचेतसा॥ २२ ॥ स्त्रियोराजकुलेयाश्चयाश्चेमाममवेश्मनि ॥ प्रसक्तास्त्वांनिरीक्षंतेपुमांसंकंन
मोहयेः॥ २३॥ वृक्षांश्चावस्थितान्पश्यंयइमेममवेश्मनि॥ तेपित्वांसन्नमंतीवपुमांसंकंनमोहयेः ॥ २४॥ राजाविराटःसुश्रोणिदृष्ट्वावपुरमानुषं॥ विहायमां
वरारोहेगच्छेत्सर्वेणचेतसा॥ २५॥ यंहित्वमनवद्यांगितरलायतलोचने॥ प्रसक्तमभिवीक्षेथाः सकामवशगोभवेत्॥ २६॥ यश्चत्वांसततंपश्येत्पुरुषश्चारुहा
सिनि॥ एवंसर्वानवद्यांगिसचानंगवशोभवेत्॥ २७॥ आध्यारोहेद्यथावृक्षान्वधायैवात्मनोनरः॥ राजवेश्मनितेसुभ्रुगृहेतुस्यात्तथाममम ॥ २८ ॥यथाच
कर्कटीगर्भमाधत्तेमृत्युमात्मनः ॥ तथाविधमहंमन्येवासंतवशुचिस्मिते ॥ २९॥ द्रौपद्युवाच ॥ नास्मिलभ्याविराटेननचान्येनकदाचन॥ गंधर्वाःपतयो
मह्यंयुवानःपंचभामिनि ॥ ३० ॥ पुत्रागंधर्वराजस्यमहासत्वस्यकस्यचित् ॥ रक्षंतितेचमांनित्यंदुःखाचारातथात्वहं ॥ ३१ ॥ योमेनदद्यादुच्छिष्टंनच
पादौप्रधावयेत्॥ प्रीणेरंस्तेनवासेनगंधर्वाःपतयोमम ॥ ३२ ॥ योहिमांपुरुषोगृध्येद्यथान्याःप्राकृताःस्त्रियः॥ तामेवनिवसेद्रात्रिंप्रविश्यचपरांतनुं ॥ ३३ ॥
नचाप्यहंचालयितुंशक्याकेनचिदंगने॥ दुःखशीलाहिगंधर्वास्तेचमेबलवत्प्रियाः ॥ ३४॥ प्रच्छन्नाश्चापिरक्षंतितेमांनित्यंशुचिस्मिते॥ सुदेष्णोवाच एवं
त्वांवासयिष्यामियथात्वंनंदिनीच्छसि॥ ३५॥ नचपादौनचोच्छिष्टंस्प्रक्ष्यसित्वंकथंचन॥ वैशंपायनउवाच एवंकृष्णाविराटस्यभार्ययापरिसांत्विता॥ ३६
उवासनगरेतस्मिन्पतिधर्मवतीसती ॥ नचैनांवेदतत्रान्यस्तत्त्वेनजनमेजय ॥ ३७॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटप० पां० द्रौपदीप्रवेशेनवमोध्यायः ॥ ९॥

रःपुंसितरोर्भेदेतथाकर्कटदंष्ट्रिणोरितिमेदिनी आरशब्दाददंतत्वान्स्त्रियांटाप् स्वयमेवतीक्ष्णव्रतास्मीतिभावः दुःखाचारेतिक्लेशकालोयंकियान्ममास्तीतिदर्शयति ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ परांतनुंप्रविश्येत्यनेनपरलो
कंगच्छेदेवेत्युक्तं ॥ ३३ ॥ तेपिदुःखशीलाःकेनचिन्निमित्तेनदुःखंसहंतीत्यर्थः बलवंतश्चतेप्रियाश्च ॥ ३४ ॥ हेनंदिनिसुखदे ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ॥ इतिवि० नैल० भारतभावदीपेनवमो० ॥ ९ ॥

उपयात्उपायात् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ वेशोरूपांतरप्रकाशनंकर्मयस्यसवैश्यः अरिष्टनेमिःअप्रतिहतचक्रोस्मीतिगूढोभिसंधिः कुरुपुंगवानांपांडवानांमध्येगोसंख्यःगोइतिइंद्रियवाचित्वात्पंचानांसंख्या गोसंख्यःपंचसंख्यःपंचमइत्यर्थः ॥ ५ ॥ तान्राजसिंहान्वर्त्तमानकालेराजमूर्धस्थान्नवेद्मिनोपलभे स्वर्गोध्वस्तइतिवद्विशेषणादर्शनाद्विशिष्टादर्शनमुक्तमित्यदोषः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ गोसंख्योगवां

वैशंपायनउवाच सहदेवोपिगोपानांकृत्वावेषमनुत्तमं॥ भाषांचैषांसमास्थायविराटमुपयादथ॥ १ ॥ गोष्ठमासाद्यतिष्ठंतंभवनस्यसमीपतः ॥ राजाथदृष्ट्वा
पुरुषान्प्राहिणोज्जातविस्मयः॥ २॥तमायांतमभिप्रेक्ष्यभ्राजमानंनरर्षभं॥ समुपस्थायवैराजापप्रच्छकुरुनंदनं॥३॥ कस्यवात्वंकुतोवात्वंकिंवात्वंतुचिकीर्ष
सि॥ नहिमेदृष्टपूर्वस्त्वंतत्त्वंब्रूहिनरर्षभ॥४॥संप्राप्यराजानममित्रतापनंततोब्रवीन्मेघमहौघनिःस्वनः. ॥ वैश्योस्मिनाम्नाहमरिष्टनेमिर्गोसंख्यआसंकुरुपुंगवा
नां॥५॥वस्तुंत्वयीच्छामिविशांवरिष्ठतान्राजसिंहान्नहिवेद्मिपार्थान् ॥ नशक्यतेजीवितुमप्यकर्मणानचत्वदन्योममरोचतेनृपः॥ ६ ॥ विराटउवाच त्वंब्रा
ह्मणोयदिवाक्षत्रियोसिसमुद्रनेमीश्वररूपवानसि ॥ आचक्ष्वमेतत्त्वममित्रकर्शननवैश्यकर्मत्वयिविद्यतेक्षमं॥ ७ ॥कस्यासिराज्ञोविषयादिहागतःकिंवापि
शिल्पंतवविद्यतेकृतं ॥ कथंत्वमस्मासुनिवत्स्यसेसदावदस्वकिंचापितवेहवेतनं॥ ८ ॥ सहदेवउवाच पंचानांपांडुपुत्राणांज्येष्ठोभ्रातायुधिष्ठिरः॥ तस्याष्ट
शतसाहस्रागवांवर्गाःशतंशतं ॥ ९ ॥ अपरेशतसाहस्राद्विस्तावंतस्तथापरे ॥ तेषांगोसंख्यआसंवैतंतिपालेतिमांविदुः ॥ १० ॥भूतंभव्यंभविष्यंचयच्चसंख्या
गतंगवां ॥ नमेऽस्त्यविदितंकिंचित्समंताद्दशयोजनं॥ ११॥गुणाःसुविदितात्यासन्ममतस्यमहात्मनः॥आसीच्चसमयादृष्टःकुरुराजोयुधिष्ठिरः॥ १२ ॥क्षिप्रंच
गावोबहुलाभवंतिनतासुरोगोभवतीहकश्चन॥ तैस्तैरुपायैर्विदितंममैतदेतानिशिल्पानिमयिस्थितानि ॥ १३ ॥ ऋषभांश्चापिजानामिराजन्पूजितलक्षणा
न् ॥ येषांमूत्रमुपाघ्रायअपिवंध्याप्रसूयते॥ १४ ॥ विराटउवाच शतंसहस्राणिसमाहितानिसवर्णवर्णस्यविमिश्रितान्गुणैः ॥ पशून्सपालान्भवतेददा
म्यहंत्वदाश्रयामेपशवोभवंत्विह ॥ १५॥ वैशंपायनउवाच तथासराज्ञोविदितोविशांपतेरुवासतत्रैवसुखंनरोत्तमः ॥ नचैनमन्येपिविदुःकथंचनप्रादा
च्चतस्मैभरणंयथेप्सितं ॥ १६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिपांडवप्रवेशपर्वणिसहदेवप्रवेशेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ . ॥ ७॥ ॥ ७॥

परीक्षकः तंतिपालःवचनकरः ॥ १० ॥ संख्यागतंपरीक्षायामवगतं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ समानोवर्णोयेषांतेसवर्णाःवर्णस्यवर्णेनविमिश्रिताश्चपाटलादयः विभक्त्यलोपआर्षः सवर्णांश्चवर्ण विमिश्रिताश्चतान् तत्तद्गुणैःउपलक्षितान् ॥ १५ ॥ राज्ञोराज्यकर्त्तुःविशांपतेः प्रजापालकस्य भरणंवेतनं ॥ १६ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥७॥ ॥७॥

अदृश्यतदृष्टः रूपसंपदाउपलक्षितः प्राकारवप्रेस्थितैःतत्समीपेवास्थितोऽदृश्यतदृष्टः प्रतिमुच्यपरिधाय दीर्घेकुंडलेताटंके कंबूनांशंखानामुपरिकंबूपरिहाटकेकनकमयेवलयेचपरिमुच्य ॥ १ ॥ दीर्घान् मूर्धजान्बाहूचप्रविकीर्यप्रसार्य ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ परिहारकामःअमात्येषुराज्यभारंन्यस्तुकामः ॥ ७ ॥ देव्याउत्तरायाः ॥ ८॥येनहेतुनाइदंरूपंममजातंतत्कीर्त्तनंतवनिकटेव्यर्थंशोककरंचेत्यर्थः

वैशंपायनउवाच अथापरोदृश्यतरूपसंपदास्त्रीणामलंकारधरोबृहत्पुमान् ॥ प्राकारवप्रेप्रतिमुच्यकुंडलेदीर्घेचकंबूपरीहाटकेशुभे ॥ १ ॥ बाहूचदीर्घान्प्रविकीर्यमूर्धजान्महाभुजोवारणतुल्यविक्रमः ॥ गतेनभूमिंप्रतिकंपयंस्तदाविराटमासाद्यसभासमीपतः॥ २॥ तंप्रेक्ष्यराजोपगतंसभातलेव्याजात्प्रतिच्छन्नमरिप्रमाथिनं ॥ विराजमानंपरमेणवर्चसासुतंमहेंद्रस्यगजेंद्रविक्रमं ॥ ३॥ सर्वानपृच्छच्चसभानुचारिणःकुतोयमायातिपुरानमेश्रुतः ॥ नचैनमूचुर्विदितंतदानराःसविस्मयंवाक्यमिदंनृपोब्रवीत् ॥ ४॥ सत्वोपपन्नःपुरुषोमरोपमःश्यामोयुवावारणयूथपोपमः ॥ आमुच्यकंबूपरिहाटकेशुभेविमुच्यवेणीमपिनह्यकुंडले॥ ५॥ स्रग्वीसुकेशःपरिधायचान्यथाशुशोभधन्वीकवचीशरीयथा॥ आरुह्ययानंपरिधावतांभवान्सुतैःसमोमेभववामयासमः॥ ६॥ वृद्धोह्यहंवैपरिहारकामःसर्वान्मत्स्यांस्तरसापालयस्व॥ नैवंविधाःक्लीबरूपाभवंतिकथंचनेतिप्रतिभातिमेमनः॥ ७॥ अर्जुनउवाच गायामिनृत्याम्यथवादयामिभद्रोस्मिनृत्येकुशलोस्मिगीते ॥ त्वमुत्तरायैप्रदिशस्वमांस्वयंभवामिदेव्यानरदेवनर्तकः॥ ८॥ इदंतुरूपंममयेनकिंतवप्रकीर्तयित्वाभृशशोकवर्द्धनं॥ बृहन्नलांमांनरदेवविद्धिसुतंसुतांवापितृमातृवर्जितां ॥ ९ ॥ विराटउवाच ददामितेहंतवरंबृहन्नलेसुतांचमेनर्त्तययाश्चतादृशीः ॥ इदंतुतेकर्मसमंनमेमतंसमुद्रनेमिंपृथिवींत्वमर्हसि ॥ १० ॥ वैशंपायनउवाच बृहन्नलांतामभिवीक्ष्यमत्स्यराट्कलासुनृत्येषुतथैववादिते ॥ संमंत्र्यराजाविविधैःस्वमंत्रिभिःपरीक्ष्यचैनंप्रमदाभिराशुवै ॥ ११ ॥ अपुंस्त्वमप्यस्यनिशम्यचस्थिरंततःकुमारीपुरमुत्ससर्जतं ॥ सशिक्षयामासचगीतवादितंसुतांविराटस्यधनंजयःप्रभुः ॥ १२॥ सखीश्चतस्याःपरिचारिकास्तथाप्रियश्चतासांसबभूवपांडवः ॥ १३॥ तथाससत्रेणधनंजयोवसन्प्रियाणिकुर्वन्सहताभिरात्मवान्॥ तथाचतंतत्रनजज्ञिरेजनाबहिश्चरावाप्यथचांतरेचराः॥ १४॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिपांडवप्रवेशपर्वणिअर्जुनप्रवेशोनामएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥१०॥

॥ ९ ॥ तेसमंत्वदाकृत्यायुक्तंनइतिमेममतं ॥ १० ॥ ११ ॥ अपुंस्त्वंक्लीबत्वं निशम्यआलोच्य ॥ १२ ॥ १३ ॥ सत्रेणकैतवेन ॥ सत्रमाच्छादनेयज्ञेसदादानेचकैतवेइतिविश्वः नजज्ञिरेनज्ञातवंतः ॥ १४॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकादशोऽध्यायः ॥ ११॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रकृतिंजातिं विनयंशिक्षां प्रतिपत्तिंदोषनिराकरणप्रकारं चिकित्सितंव्याध्युपशमोपायं ॥ ७ ॥ कातरंभीरु वडवाअश्वा अतएवग्रंथिकंअश्वशास्त्रज्ञं ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

वैशंपायनउवाच अथापरोदृश्यतपांडवःप्रभुर्विराटराजंतरसासमेयिवान् ॥ तमापतंतंददृशेपृथग्जनोविमुक्तमभ्रादिवसूर्यमंडलं ॥ १ ॥ सवैहयानैक्षत
तांस्ततस्ततःसमीक्षमाणंसददर्शमत्स्यराट् ॥ ततोब्रवीत्ताननुगान्नरेश्वरःकुतोयमायातिनरोऽमरोपमः ॥ २॥ अयंहयानीक्षतिमामकान्दृढंध्रुवंहयज्ञोभविता
विचक्षणः ॥ प्रवेश्यतामेषसमीपमाशुमेविभातिवीरोहियथाऽमरस्तथा ॥ ३ ॥ अभ्येत्यराजानममित्रहाऽब्रवीज्जयोस्तुतेपार्थिवभद्रमस्तुवः ॥ हयेषुयुक्तोनृप
संमतःसदातवाश्वसूतोनिपुणोभवाम्यहं ॥ ४॥ विराटउवाच ददामियानानिधनंनिवेशनंममाश्वसूतोभवितुंत्वमर्हसि ॥ कुतोसिकस्यासिकथंत्वमागतःप्र
ब्रूहिशिल्पंतवविद्यतेचयत् ॥ ५ ॥ नकुलउवाच पंचानांपांडुपुत्राणांज्येष्ठोभ्रातायुधिष्ठिरः ॥ तेनाहमश्वेषुपुरानियुक्तःशत्रुकर्शन ॥ ६ ॥ अश्वानांप्रकृतिंवेद्मि
विनयंचापिसर्वशः ॥ दुष्टानांप्रतिपत्तिंचकृत्स्नंचैवचिकित्सितं ॥ ७ ॥ नकातरंस्यान्ममजातुवाहनंनमेस्तिदुष्टावडवाकुतोहयाः ॥ जनस्तुमामाहसचापिपांड
वोयुधिष्ठिरोग्रंथिकमेवनामतः ॥ ८ ॥ विराटउवाच यदस्तिकिंचिन्ममवाजिवाहनंतदस्तुसर्वंत्वदधीनमद्यवै ॥ येचापिकेचिन्ममवाजियोजकास्त्वदाश्रयाः
सारथयश्चसंतुमे ॥ ९ ॥ इदंतवेष्टंयदिवैसुरोपमब्रवीहियत्तेप्रसमीक्षितंवसु ॥ नतेनुरूपंहयकर्मविद्यतेप्रभासिराजवद्धिसंमतोमम ॥ १० ॥ युधिष्ठिरस्येवहिद
र्शनेनमेसमंतवेदंप्रियमत्रदर्शनं ॥ कथंतुभृत्यैःसविनाकृतोवनेवसत्यनिंद्योरमतेचपांडवः ॥ ११ ॥ वैशंपायनउवाच तथासगंधर्ववरोपमोयुवाविराटराज्ञा
मुदितेनपूजितः ॥ नचैनमन्येपिविदुःकथंचनप्रियाभिरामंविचरंतमंतरा ॥ १२ ॥ एवंहिमत्स्येन्यवसंतपांडवायथाप्रतिज्ञाभिरमोघदर्शनाः ॥ अज्ञातचर्यांव्यचर
न्समाहिताःसमुद्रनेमीपतयोतिदुःखिताः ॥ १३ ॥ इतिश्रीम० विराटप० पां० नकुलप्रवेशेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ समाप्तंचेदंप्रवेशपर्व ॥ ७॥ ॥ ७॥ अथसमय
पालनपर्व ॥ जनमेजयउवाच एवंतेमत्स्यनगरेप्रच्छन्नाःकुरुनंदनाः ॥ अतऊर्ध्वंमहावीर्याःकिमकुर्वतवैद्विज ॥ १ ॥ वैशंपायनउवाच एवंमत्स्यस्यनगरेप्र
च्छन्नाःकुरुनंदनाः ॥ आराधयंतोराजानंयदकुर्वततच्छृणु ॥ २ ॥ तृणबिंदुप्रसादाच्चधर्मस्यचमहात्मनः ॥ अज्ञातवासमेवंतुविराटनगरेऽवसन् ॥ ३॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ इतिश्रीविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेनकुलप्रवेशोनामद्वादशोध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ संपादयंतोऽन्योन्यमाराधयंतः गर्भधृताइवप्रच्छन्नत्वेनसेवाश्रमेणचदुःखिताइत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ ब्रह्मणउत्सवःशरदिनवधान्योत्पत्तौसर्वैःक्रियतेस
चदेशविशेषेप्रसिद्धः ॥ १४ ॥ यथाब्रह्मणःसमाजेब्रह्मलोकेकैलासेवापशुपतेःसमाजेइवमत्स्येषुसमापेतुरितिसंबंधः ॥ १५ ॥ १६ ॥ स्ववदाताःअत्यंतनिर्मलाः मनस्विनःप्रीतमनसः ॥ लब्धलक्षाःप्राप्तवि

युधिष्ठिरःसभास्तारोमत्स्यानामभवत्प्रियः ॥ तथैवचविराटस्यसपुत्रस्यविशांपते ॥ ४ ॥ सत्वक्षहृदयज्ञस्तान्क्रीडयामासपांडवः ॥ अक्षवत्यांयथाकामंसूत्रब
द्धानिवद्विजान् ॥ ५ ॥ अज्ञातंचविराटस्यविजित्यवसुधर्मराट् ॥ भ्रातृभ्यःपुरुषव्याघ्रोयथार्हंसंप्रयच्छति ॥ ६ ॥ भीमसेनोपिमांसानिभक्ष्याणिविविधानिच ॥
अतिसृष्टानिमत्स्येनविक्रीणीतेयुधिष्ठिरे ॥ ७ ॥ वासांसिपरिजीर्णानिलब्धान्यंतःपुरेर्जुनः ॥ विक्रीणानश्चसर्वेभ्यःपांडवेभ्यःप्रयच्छति ॥ ८ ॥ सहदेवोपिगोपा
नांवेषमास्थायपांडवः ॥ दधिक्षीरंघृतंचैवपांडवेभ्यःप्रयच्छति ॥ ९ ॥ नकुलोपिधनंलब्ध्वाकृतेकर्मणिवाजिनां ॥ तुष्टेतस्मिन्नरपतौपांडवेभ्यःप्रयच्छति ॥ १० ॥
कृष्णातुसर्वान्भर्तॄंस्तान्निरीक्षंतीतपस्विनी ॥ यथापुनरविज्ञातातथाचरतिभामिनी ॥ ११ ॥ एवंसंपादयंतस्तेतदान्योन्यंमहारथाः ॥ विराटनगरेचेरुःपुनर्गर्भ
धृताइव ॥ १२ ॥ साशंकाधार्त्तराष्ट्रस्यभयात्पांडुसुतास्तदा ॥ प्रेक्षमाणास्तदाकृष्णामूषुश्छन्नानराधिप ॥ १३ ॥ अथमासेचतुर्थेतुब्रह्मणःसुमहोत्सवः ॥ आसी
त्समृद्धोमत्स्येषुपुरुषाणांसुसंमतः ॥ १४ ॥ तत्रमल्लाःसमापेतुर्दिग्भ्योराजन्सहस्रशः ॥ समाजेब्रह्मणोराजन्यथापशुपतेरिव ॥ १५ ॥ महाकायामहावीर्याःका
लखंजाइवासुराः ॥ वीर्योन्मत्तावलोदग्राराज्ञासमभिपूजिताः ॥ १६ ॥ सिंहस्कंधकटिग्रीवाःस्ववदातामनस्विनः ॥ असकृल्लब्धलक्षास्तेरंगेपार्थिवसन्निधौ
॥ १७ ॥ तेषामेकोमहानासीत्सर्वमल्लानथाह्वयत् ॥ आवल्गमानंतंरंगेनोपतिष्ठतिकश्चन ॥ १८ ॥ यदासर्वेविमनसस्तेमल्लाहतचेतसः ॥ अथसूदेनतंमल्लंयोध
यामासमत्स्यराट् ॥ १९ ॥ नोद्यमानस्तदाभीमोदुःखेनैवाकरोन्मतिं ॥ नहिशक्नोतिविवृतेप्रत्याख्यातुंनराधिपं ॥ २० ॥ ततःसपुरुषव्याघ्रःशार्दूलशिथिल
श्चरन् ॥ प्रविवेशमहारंगंविराटमभिपूजयन् ॥ २१ ॥ ववंधकक्षांकौंतेयस्ततःसंहर्षयन्जनं ॥ ततस्तुवृत्रसंकाशंभीमोमल्लंसमाह्वयत् ॥ २२ ॥ जीमूतंनामतं
तत्रमल्लंप्रख्यातविक्रमं ॥ तावुभौसुमहोत्साहावुभौभीमपराक्रमौ ॥ २३ ॥ मत्ताविवमहाकायौवारणौषष्टिहायनौ ॥ ततस्तौनरशार्दूलौबाहुयुद्धंसमीयतुः ॥ २४ ॥
वीरौपरमसंहृष्टावन्योन्यजयकांक्षिणौ ॥ आसीत्सुभीमःसंपातोवज्रपर्वतयोरिव ॥ २५ ॥

जयाः ॥ १७ ॥ १८ ॥ सूदेनभीमेन ॥ १९ ॥ दुःखेनैवपारतंत्र्यात्प्राकट्यभयाद्वा
दुःखंनतुभंगभयात् विवृतेप्रकाशे ॥ २० ॥ २१ ॥ कक्षांपरिकरं कच्छामितिपाठेपिसएवार्थः यद्वाकक्षांरज्जुं रज्वापाटनभयान्मल्लैरंगुल्योबध्यंतइतिप्रसिद्धेरंगुलीर्बद्ध्वेत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ कृतंकचिद्देशेनिपीडनं प्रतिकृतंतस्यमोचनं सुसंकटैःमुष्टिप्रहणेनकृशीकृतैः सकंटकैरितिपाठेसकवचैःसकिणैर्वा कंटकोबाहुचरणकवचेकठिनेकिणेइतिविश्वः संनिपातोऽगसंघट्टनं अवधूतंतेनैवंदू
रीकरणं प्रमाथादयउक्तामल्लशास्त्रे निपात्यपेषणंभूमौप्रमाथइतिकथ्यते यत्तूत्थायांगमथनंतदुन्मथनमुच्यते ॥ २७॥ क्षेपणंकथ्यतेयत्तुस्थानात्प्रच्यावनंहठात् उभयोर्भुजयोर्मुष्टिरुरोमध्येविपात्यते मुष्टिरित्यु
च्यतेतज्ज्ञैर्मल्लविद्याविशारदैः अवाङ्मुखंस्कंधगतंभ्रामयित्वातथैववयः क्षिप्तस्यशब्दःसभवेद्वराहोद्धूतनिःस्वनः तलैर्वज्रनिपातैःवज्रवद्दृढपातैश्चपेटैः अंगुल्यःप्रसृतायास्तुताःप्रसृष्टाउदीरिताः ॥२८ ॥ ऋज्वीदृ

उभौपरमसंहृष्टौबलेनातिबलावुभौ॥ अन्योन्यस्यांतरंप्रेप्सूपरस्परजयैषिणौ॥ २६॥ उभौपरमसंहृष्टौमत्ताविवमहागजौ॥ कृतप्रतिकृतैश्चित्रैर्बाहुभिश्चसुसं
कटैः॥ सन्निपातावधूतैश्चप्रमाथोन्मथनैस्तथा॥ २७॥ क्षेपणैर्मुष्टिभिश्चैववराहोद्धूतनिःस्वनैः॥ तलैर्वज्रनिपातैश्चप्रसृष्टाभिस्तथैवच॥ २८ ॥शलाकानख
पातैश्चपादोद्धूतैश्चदारुणैः जानुभिश्चाश्मनिर्घोषैःशिरोभिश्चावघट्टनैः ॥ २९ ॥ तद्युद्धमभवद्घोरमशस्त्रंबाहुतेजसा॥ बलप्राणेनशूराणांसमाजोत्सवसन्नि
धौ॥ ३० ॥ अरज्यतजनःसर्वःसोत्कृष्टनिनदोत्थितः॥ बलिनोःसंयुगेराजन्वृत्रवासवयोरिव॥ ३१ ॥ प्रकर्षणाकर्षणयोरभ्याकर्षविकर्षणैः ॥ आकर्षतुरथा
न्योन्यंजानुभिश्चापिजघ्नतुः॥ ३२ ॥ ततःशब्देनमहताभर्त्सयंतौपरस्परं॥ व्यूढोरस्कौदीर्घभुजौनियुद्धकुशलावुभौ ॥ बाहुभिःसमसज्जेतामायसैःपरिघैरिव॥
॥३३॥चकर्षदोर्भ्यामुत्पात्यभीमोमल्लममित्रहा॥ निनदंतमभिक्रोशन्शार्दूलइववारणं॥३४॥समुद्यम्यमहाबाहुर्भ्रामयामाससवीर्यवान्॥ततोमल्लाश्चमत्स्या
श्चविस्मयंचक्रिरेपरं॥ ३५ ॥ भ्रामयित्वाशतगुणंगतसत्वमचेतनं॥ प्रत्यपिंषन्महाबाहुर्मल्लंभुविवृकोदरः॥ ३६ ॥ तस्मिन्विनिहतेवीरेजीमूतेलोकविश्रुते॥
विराटःपरमंहर्षमगच्छद्बांधवैःसह॥ ३७॥ प्रहर्षात्प्रददौवित्तंबहुराजामहामनाः॥ बल्लवायमहारंगेयथावैश्रवणस्तथा ॥ ३८॥ एवंससुबहून्मल्लान्पुरुषांश्चम
हाबलान्॥ विनिघ्नन्मत्स्यराजस्यप्रीतिमाहरदुत्तमां॥ ३९ ॥ यदास्यतुल्यःपुरुषोनकश्चित्तत्रविद्यते॥ ततोव्याघ्रैश्चसिंहैश्चद्विरदैश्चाप्ययोधयत् ॥ ४० ॥पुनरं
तःपुरगतःस्त्रीणांमध्येवृकोदरः॥योध्यतेसविराटेनसिंहैर्मत्तैर्महाबलैः ॥ ४१ ॥

दारुषाक्षिमाशलाकासांगुलीस्मृता तस्यानखपातैः पादोद्धूतैःपादप्रसारणेनाक्षेपैः जानु
भिःशिरोभिश्चकृतैरवघट्टनैरास्फालनैः अश्मनिर्घोषैरित्युभयविशेषणं ॥ २९ ॥ अशस्त्रंनियं यथोक्तंतत्रैवं बाहुयुद्धंहिमल्लानामशस्त्रमृषिभिःस्मृतं मृतस्यतस्यनस्वर्गोयशोनेहापिविद्यतइति बलप्राणेनबले
नशारीरबलेनप्राणेनमानसबलेन ॥ ३० ॥ सोत्कृष्टनिनदःहीहीशब्दोच्चारणेनयज्जितस्यसमुत्थापनंतत्सहितः ॥३१॥ आकृष्यक्रोडीकरणंप्रकर्षणमुदाहृतं आकर्षणंलीलयैवसंमुखीकरणंस्मृतं पुरःपश्चात्पा
र्श्वयोश्चाभ्याकर्षोभ्रमणंतथा पश्चात्प्रपातनंवेगाद्विकर्षणमुदाहृतं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ गतसत्वंनष्टबुद्धिंअतएवअचेतनंशवभूतं ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ इतिश्रीविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥१॥ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अन्यदौषधंएतांविना ॥८॥ प्रत्यग्रह

बीभत्सुरपिगीतेनस्वनृत्येनचपांडवः ॥ विराटंतोषयामाससर्वाश्चांतःपुरस्त्रियः ॥ ४२ ॥ अश्वैर्विनीतैर्जवनैस्तत्रतत्रसमागतैः ॥ तोषयामाससंराजानंनकुलो
नृपसत्तमं ॥ ४३ ॥ तस्मैप्रदेयंप्रायच्छत्प्रीतोराजाधनंबहु ॥ विनीतान्वृषभान्दृष्ट्वासहदेवस्यचाभितः ॥ धनंददौबहुविधंविराटःपुरुषर्षभः ॥ ४४ ॥ द्रौपदी
प्रेक्ष्यतान्सर्वान्क्लिश्यमानान्महारथान् ॥ नातिप्रीतमनाराजन्निःश्वासपरमाभवत् ॥ ४५ ॥ एवंतेन्यवसंस्तत्रप्रच्छन्नाःपुरुषर्षभाः ॥ कर्माणितस्यकुर्वाणाविरा
टनृपतेस्तदा ॥ ४६ ॥ इ० म० भा० विराट० समयपालनप० जीमूतवधेत्रयोदशोध्यायः ॥ १३ ॥ समाप्तंचेदंसमयपालनपर्व ॥ ७ ॥ अथकीचकवधपर्व ॥ वैशंपा
यनउवाच वसमानेषुपार्थेषुमत्स्यस्यनगरेतदा ॥ महारथेषुच्छन्नेषुमासादशसमाययुः ॥ १ ॥ याज्ञसेनीसुदेष्णांतुशुश्रूषंतीविशांपते ॥ आवसत्परिचारार्हासु
दुःखंजनमेजय ॥ २ ॥ तथाचरंतींपांचालींसुदेष्णायानिवेशने ॥ तांदेवींतोषयामासतथाचांतःपुरस्त्रियः ॥ ३ ॥ तस्मिन्वर्षेगतप्रायेकीचकस्तुमहाबलः ॥ सेना
पतिर्विराटस्यददर्शद्रुपदात्मजां ॥ ४ ॥ तांदृष्ट्वादेवगर्भाभांचरंतींदेवतामिव ॥ कीचकःकामयामासकामबाणप्रपीडितः ॥ ५ ॥ सतुकामाग्निसंतप्तःसुदेष्णाम
भिगम्यवै ॥ प्रहसन्निवसेनानीरिदंवचनमब्रवीत् ॥ ६ ॥ नेयंमयाजातुपुरेहदृष्टाराज्ञोविराटस्यनिवेशनेशुभा ॥ रूपेणचोन्मादयतीवमांभृशंगंधेनजातामदिरे
वभामिनी ॥ ७ ॥ कादेवरूपाहृदयंगमाशुभेत्याचक्ष्वमेकस्यकुतोत्रशोभने ॥ चित्तंहिनिर्मथ्यकरोतिमांवशेनचान्यदत्रौषधमस्तिमेमतं ॥ ८ ॥ अहोतवेयंपरि
चारिकाशुभाप्रत्यग्ररूपाप्रतिभातिमामियं ॥ अयुक्तरूपंहिकरोतिकर्मतेप्रशास्तुमांयच्चममास्तिकिंचन ॥ ९ ॥ प्रभूतनागाश्वरथंमहाजनंसमृद्धियुक्तंबहुपा
नभोजनं ॥ मनोहरंकांचनचित्रभूषणंगृहंमहच्छोभयतामियंमम ॥ १० ॥ ततःसुदेष्णामनुमंत्र्यकीचकस्ततःसमभ्येत्यनराधिपात्मजां ॥ उवाचकृष्णामभिसां
त्वयंस्तदामृगेंद्रकन्यामिवजंबुकोवने ॥ ११ ॥ कात्वंकस्यासिकल्याणिकुतोवात्वंवरानने ॥ प्राप्ताविराटनगरंतत्वमाचक्ष्वशोभने ॥ १२ ॥ रूपमग्र्यंतथाकांतिः
सौकुमार्यमनुत्तमं ॥ कांत्याविभातिवक्त्रंतेशशांकइवनिर्मलं ॥ १३ ॥ नेत्रेसुविपुलेसुभ्रुपद्मपत्रनिभेशुभे ॥ वाक्यंतेचारुसर्वांगिपरपुष्टरुतोपमं ॥ १४ ॥ एवं
रूपामयानारीकाचिदन्यामहीतले ॥ नदृष्टपूर्वासुश्रोणियादृशीत्वमनिंदिते ॥ १५ ॥

पादिव्यरूपा ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ परपुष्टःकोकिलः ॥ १४ ॥ १५ ॥

भूतिःईश्वरीऐश्वर्याभिमानिनीदेवता ॥ १६ ॥ अनंगांगविहारिणीस्मरदेहेनक्रीडंतीरतिरित्यर्थः ॥ १७ ॥ ईक्षणपक्ष्मणांनेत्रपक्ष्मणांस्मितंईषदुन्मीलनंतदेवज्योत्स्नोपमंमनसआल्हादकरं लक्ष्माणमितिपाठेव क्रचंद्रविशेषणं ॥ १८ ॥ १९ ॥ सुजातौउन्नतौ ॥ निरंतरौपृथुत्वात्संश्लिष्टौ ॥ २० ॥ कुड्मलेति मुकुलीभूतपद्माकारौ ॥ २१ ॥ करापंअंगुष्ठादिमध्यमांतोवितस्तिःतेनसंमितंकृशमित्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥

लक्ष्मीःपद्मालयाकात्वमथभूतिःसुमध्यमे ॥ ह्रीःश्रीःकीर्त्तिरथोकांतिरासांकात्वंवरानने ॥ १६ ॥ अतीवरूपिणीकिंत्वमनंगांगविहारिणी ॥ अतीवभ्राजसेसु भ्रुप्रभेवेंदोरनुत्तमा ॥ १७ ॥ अपिचेक्षणपक्ष्मणांस्मितज्योत्स्नोपमंशुभं ॥ दिव्यांशुरश्मिभिर्वृत्तंदिव्यकांतिमनोरमं ॥ १८ ॥ निरीक्ष्यवक्रचंद्रंतेलक्ष्म्यानुपम यायुतं ॥ कृत्स्नेजगतिकोनेहकामस्यवशगोभवेत् ॥ १९ ॥ हारालंकारयोग्यौतुस्तनौचोभौसुशोभनौ ॥ सुजातौसहितौलक्ष्म्यापीनौवृत्तौनिरंतरौ ॥ २० ॥ कुड्म लांबुरुहाकारौतवसुभ्रुपयोधरौ ॥ कामप्रतोदाविवमांतुदतश्चारुहासिनि ॥ २१ ॥ वलीविभंगचतुरंस्तनभारविनामितं ॥ कराग्रसंमितंमध्यंतवेदंतनुमध्यमे ॥ २२ ॥ दृष्ट्वैवचारुजघनंसरित्पुलिनसंनिभं ॥ कामव्याधिरसाध्योमामप्याक्रामतिभामिनि ॥ २३ ॥ जज्वालचाग्निर्मदनोदावाग्निरिवनिर्दयः ॥ त्वत्संगमा भिसंकल्पविवृद्धोमांदहत्ययं ॥ २४ ॥ आत्मप्रदानवर्षेणसंगमांभोधरेणच ॥ शमयस्ववरारोहेज्वलंतंमन्मथानलं ॥ २५ ॥ मच्चित्तोन्मादनकरामन्मथस्यशरो त्कराः ॥ त्वत्संगमाशानिशितास्तीव्राःशशिनिभानने ॥ मह्यंविदार्यहृदयमिदंनिर्दयवेगिताः ॥ २६ ॥ प्रविष्टाह्यसितापांगिप्रचंडाश्चंडदारुणाः ॥ अत्युन्मादस मारंभाःप्रीत्युन्मादकराममम ॥ आत्मप्रदानसंभोगैर्मामुद्धर्तुमिहार्हसि ॥ २७ ॥ चित्रमाल्यांबरधरासर्वाभरणभूषिता ॥ कामंप्रकामंसेवत्वंमयासहविलासिनि ॥ २८ ॥ नार्हसीहासुखंवस्तुंसुखार्हासुखवर्जिता ॥ प्राप्नुह्यनुत्तमंसौख्यंमत्तस्त्वंमत्तगामिनि ॥ २९ ॥ स्वादून्यमृतकल्पानिपेयानिविविधानिच ॥ पिबमानाम नोज्ञानिरममाणायथासुखं ॥ ३० ॥ भोगोपचारान्विविधान्सौभाग्यंचाप्यनुत्तमं ॥ पानंपिबमहाभागेभोगैश्चानुत्तमैःशुभैः ॥ ३१ ॥ इदंहिरूपंप्रथमंतवानघेनि रर्थकंकेवलमद्यभामिनि ॥ अधार्यमाणास्रगिवोत्तमाशुभानशोभसेसुंदरिशोभनासती ॥ ३२ ॥ त्यजामिदारान्ममयेपुरातनाभवंतुदास्यस्तवचारुहासिनि ॥ अहंचतेसुंदरिदासवत्स्थितःसदाभविष्येवशगोवरानने ॥ ३५ ॥ द्रौपद्युवाच अप्रार्थनीयामिहमांसूतपुत्राभिमन्यसे ॥ निहीनवर्णांसैरंध्रींबीभत्सांकेशकारि णीं ॥ ३६ ॥ परदारास्मिभद्रंतेनयुक्तंतवसांप्रतं ॥ दयिताःप्राणिनांदाराधर्मंसमनुचिंतय ॥ ३७ ॥

अग्निर्मदनोमदनाग्निः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ अत्युन्मादंमरणकाली नसन्निपातंसमारभंतेतेअत्युन्मादसमारंभाः त्वदलाभेमरिष्याम्येवेतिभावः ॥ २७ ॥ कामंस्मरंप्रकाममतिशयितं ॥ २८ ॥ प्राप्नुहिलभस्व ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ अभिमन्यसेकामयसे ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

॥ ३८ ॥ मिथ्याभिगृध्नःवितथाभिनिवेशी महद्भयंमृत्युं ॥ ३९ ॥४०॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ मन्यसेलिप्ससे शिशोश्चंद्रवदहंतवदुर्लभास्मी
तिभावः ॥ ५३ ॥ तेषांप्रियामिति तेषांप्रसिद्धानांगंधर्वाणांप्रियांप्रार्थयतस्तेनवभुविगत्वादिवंवागत्वाशरणंत्राताकश्चिन्नभविष्यति अतएवहेकीचकतेतवकामांधस्यसादृशादृष्टिर्बुद्धिरितियावत् याशुभंस्वी

परदारेनतेबुद्धिर्जातुकार्याकथंचन॥ विवर्जनंह्यकार्याणामेतत्सुपुरुषव्रतं॥ ३८॥ मिथ्याभिगृध्नोहिनरःपापात्मामोहमास्थितः॥ अयशःप्राप्नुयाद्घोरंमहद्वा
प्राप्नुयाद्भयं॥ ३९॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्तुसैरंध्याकीचकःकाममोहितः॥ जानन्नपिसुदुर्बुद्धिःपरदाराभिमर्शने ॥ ४०॥ दोषान्बहून्प्राणहरान्सर्व
लोकविगर्हितान्॥ प्रोवाचेदंसुदुर्बुद्धिर्द्रौपदीमजितेंद्रियः॥ ४१॥ नार्हस्येवंवरारोहेप्रत्याख्यातुंवरानने॥ मांमन्मथसमाविष्टंत्वत्कृतेचारुहासिनि॥ ४२॥ प्र
त्याख्यायचमांभीरुवशगंप्रियवादिनं॥ नूनंत्वमसितापांगिपश्चात्तापंकरिष्यसि॥ ४३॥ अहंहिसुभ्रुराज्यस्यकृत्स्नस्यास्यसुमध्यमे॥ प्रभुर्वासयिताचैववी
र्येचाप्रतिमःक्षितौ॥ ४४॥ पृथिव्यांमत्समोनास्तिकश्चिदन्यःपुमानिह॥ रूपयौवनसौभाग्यैर्भोगैश्चानुत्तमैःशुभैः॥ ४५॥ सर्वकामसमृद्धेषुभोगेष्वनुपमेष्वि
ह॥ भोक्तव्येषुचकल्याणिकस्माद्दास्येरताह्यसि॥ ४६॥ मयादत्तमिदंराज्यंस्वामिन्यसिशुभानने॥ भजस्वमांवरारोहेभुंक्ष्वभोगाननुत्तमान्॥ ४७॥ एवमु
क्तातुसासाध्वीकीचकेनाशुभंवचः॥ कीचकंप्रत्युवाचेदंगर्हयंत्यस्यतद्वचः॥ ४८॥ सैरंध्युवाच मासूतपुत्रमुह्यस्वमाद्यत्यक्ष्यस्वजीवितं॥ जानीहिपंचभिर्घो
रैर्नित्यंमामभिरक्षितां॥ ४९॥नचाप्यहंत्वयालभ्यागंधर्वाःपतयोमम॥ तेत्वांनिहन्युःकुपिताःसाध्वलंमाव्यनीनशः॥ ५०॥ अशक्यरूपंपुरुषैरध्वानंगंतुमिच्छ
सि॥ यथानिश्चेतनोबालःकूलस्थःकूलमुत्तरं॥ तर्तुमिच्छतिमंदात्मातथात्वंकर्तुमिच्छसि॥ ५१॥ अंतर्महींवायदिवोर्ध्वमुत्पतेःसमुद्रपारंयदिवाप्रधावसि॥
तथापितेषांनविमोक्षमर्हसिप्रमाथिनोदेवसुताहिखेचराः॥ ५२॥ त्वंकालरात्रीमिवकश्चिदातुरःकिंमांदृढंप्रार्थयसेद्यकीचक॥ किंमातुरंकेशयितोयथाशिशु
श्चंद्रंजिघृक्षुरिवमन्यसेहिमां॥५३॥ तेषांप्रियांप्रार्थयतोनतेभुविगत्वादिवंवाशरणंभविष्यति॥ नवर्ततेकीचकतेदृशाशुभंयातेनसंजीवनमर्थयेतसा॥५४॥
॥इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिकीचकवधपर्वणिकीचककृष्णासंवादेचतुर्दशोध्यायः॥ १४॥ ॥छ॥

यंअर्थयेतकामयेत शुभेच्छारूपातवनास्तीत्यर्थः तेनचशुभेनपर
दारनिवृत्तिरूपेणकामितेनसंजीवनंभवतीतिशेषः अन्यथामरिष्यसीत्यर्थः नमेभुवीतिपाठेतेषांप्रियांप्रार्थयतोमेममकोपित्रातानभविष्यतीतिदृशाबुद्धिस्तवनास्तीतिसंबंधः यातेचसंजीवनमर्थयत्तमितिपाठेतु
यादृष्टिस्तेतवसंजीवनंचभवति कीदृशंसंजीवनंअर्थयत्तंवस्त्वधीनं तस्माद्वितथाभिनिवेशिनस्तेजीवनंनास्तीत्यर्थः ॥ ५४ ॥ इतिविराटप०नैल०भारतभा०चतुर्दशोध्यायः ॥ १४ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

॥ १ ॥ समेयात्मांउपगच्छेत् माऊहादितिछेदः ऊहात्वितर्कात्तंउपायंयुक्त्यापरीप्सस्वेतियोज्यं . प्राणान्माप्रहासिषमितिच ॥ २ ॥ ३ ॥ कृष्णायाःप्राप्त्यर्थंउद्योगंउद्यमंचानुचिंत्येतियोज्यं ॥ ४ ॥ पर्वणि मद्यपायिनांउत्सवकालेचतुर्दश्यादौ समुद्दिश्यअद्याहंसुदेष्णार्थमन्नादिकंकारयामीतिकीर्तयित्वाख्यापयित्वा ॥ ५ ॥ विजनेएकांते निरवग्रहेनिष्प्रतिबंधे ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ उपमंत्रिताप्रार्थिता ॥ ९ ॥

वैशंपायनउवाच . प्रत्याख्यातोराजपुत्र्यासुदेष्णांकीचकोब्रवीत् ॥ अमर्यादेनकामेनघोरेणाभिपरिप्लुतः ॥ १ ॥ यथाकैकेयिसैरंध्रीसमेयात्तद्विधीयतां ॥ येनोपायेनसैरंध्रींभजेन्मांगजगामिनी ॥ तंसुदेष्णोपरीप्सस्वप्राणान्मोहात्प्रहासिषं ॥ २ ॥ वैशंपायनउवाच तस्यसाबहुशःश्रुत्वावाचंविलपतस्तदा ॥ विराटमहिषीदेवीकृपांचक्रेमनस्विनी ॥ ३ ॥ स्वमंत्रमभिसंधायतस्यार्थमनुचिंत्यच ॥ उद्योगंचैवकृष्णायाःसुदेष्णासूतमब्रवीत् ॥ ४ ॥ पर्वणित्वंसमुद्दिश्य सुरामन्नंचकारय ॥ तत्रैनांप्रेषयिष्यामिसुराहारींतवांतिकं ॥ ५ ॥ तत्रसंप्रेषितामेनांविजनेनिरवग्रहे ॥ सांत्वयेथाययथाकामंसांत्वमानारमेद्यदि ॥ ६ ॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्तःसविनिष्क्रम्यभगिन्यावचनात्तदा ॥ सुरामाहारयामासराजार्हांसुपरिष्कृतां ॥ ७ ॥ भक्ष्यांश्चविविधाकारान्बहूंश्चोच्चावचांस्तदा ॥ कारयामासंकुशलैरन्नंपानंसुशोभनं ॥ ८ ॥ तस्मिन्कृतेतदादेवीकीचकेनोपमंत्रिता ॥ सुदेष्णाप्रेषयामाससैरंध्रींकीचकालयं ॥ ९ ॥ सुदेष्णोवाच उत्तिष्ठगच्छसैरंध्रिकीचकस्यनिवेशनं ॥ पानमानयकल्याणिपिपासामांप्रबाधते ॥ १० ॥ सैरंध्र्युवाच नगच्छेयमहंतस्यराजपुत्रिनिवेशनं ॥ त्वमेवराज्ञिजानासियथासनिरपत्रपः ॥ ११ ॥ नचाहमनवद्यांगितववेश्मनिभामिनि ॥ कामवृत्ताभविष्यामिपतीनांव्यभिचारिणी ॥ १२ ॥ त्वंचैवदेविजानासियथासस्समयःकृतः ॥ प्रविशंत्यामयापूर्वंतववेश्मनिभामिनि ॥ १३ ॥ कीचकस्तुसुकेशांतेमूढोमदनदर्पितः ॥ सोवमंस्यतिमांदृष्ट्वानयास्येतत्रशोभने ॥ १४ ॥ संतिवह्व्यस्तवप्रेष्याराजपुत्रिवशानुगाः ॥ अन्यांप्रेषयभद्रंतेसहिमामवमंस्यते ॥ १५ ॥ सुदेष्णोवाच नैवत्वांजातुहिंस्यात्सइतःसंप्रेषितामया ॥ इत्युक्त्वाप्रददौपात्रंसपिधानंहिरण्मयं ॥ १६ ॥ साशंकमानारुदतीदैवंशरणमीयुषी ॥ प्रातिष्ठतसुराहारीकीचकस्यनिवेशनं ॥ १७ ॥ सैरंध्र्युवाच यथाहमन्यंभर्तृभ्योनाभिजानामिकंचन ॥ तेनसत्येनमांप्राप्तांमाकुर्यात्कीचकोवशे ॥ १८ ॥ वैशंपायनउवाच उपातिष्ठतसासूर्यंमुहूर्त्तमबलाततः ॥ सतस्यास्तनुमध्यायाःसर्वंसूर्योवबुद्धवान् ॥ १९ ॥ अंतर्हितंततस्तस्यारक्षोरक्षार्थमादिशत् ॥ तच्चैनांनाजहात्तत्रसर्वावस्थास्वनिंदितां ॥ २० ॥

पानंमद्यं सुरामन्नंचेत्युपक्रमात् तस्यैवपिपासापातुमिच्छा ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

॥२१॥ इतिविराटप० नैल० भारतभा० पंचदशोध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ १ ॥ परितोहाटकेययोस्तौपरिहाटकेकुंडलेताटंकेइत्यर्थः ॥ २ ॥ मधुमाधवींमधुपुष्पजांमदिरां ॥ ३ ॥ सुराहारींसुरामाहर्त्तुकामां पिपासामेतिमेममअतिपिपासा ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ विधुन्वानाकंपमाना ॥ ९ ॥ १० ॥ अपोवाहदूरीचकार ॥ ११ ॥१२॥१३॥१४॥धूमच्छायाःकर्म नेत्रेकर्तृणी अभजतां छायामि

तांमृगीमिवसंत्रस्तांदृष्ट्वाकृष्णांसमीपगां॥उदतिष्ठन्मुदासूतोनावंलब्ध्वेवपारगः ॥२१॥इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिकीचकवधपर्वणिद्रौपदीसुराहरणोपंचदशोध्यायः॥१५॥कीचकउवाच स्वागतंतेसुकेशांतेसुव्युष्टारजनीमम॥स्वामिनीत्वमनुप्राप्ताप्रकुरुष्वममप्रियं॥१॥सुवर्णमालाःकंबूश्चकुंडलेपरिहाटके॥नानापत्तनजेशुभ्रेमणिरत्नंचशोभनं॥२॥आहरंतुचवस्त्राणिकौशिकान्यजिनानिच॥अस्तिमेशयनंदिव्यंत्वदर्थमुपकल्पितं॥एहितत्रमयासार्द्धंपिबस्वमधुमाधवीं॥३॥ द्रौपद्युवाच अप्रैषीद्राजपुत्रीमांसुराहारींतवांतिकं॥पानमाहरमेक्षिप्रंपिपासामेतिचाब्रवीत्॥४॥ कीचकउवाच अन्याभद्रेनयिष्यंतिराजपुत्र्याःप्रतिश्रुतं॥ इत्येनांदक्षिणेपाणौसूतपुत्रःपरामृशत्॥५॥ द्रौपद्युवाच यथैवाहंनाभिचरेकदाचित्पतीन्मदाद्वैमनसापिजातु॥तेनैवसत्येनवशीकृतंत्वांद्रष्टास्मिपापंपरिकृष्यमाणं॥६॥ वैशंपायनउवाच सतामभिप्रेक्ष्यविशालनेत्रांजिघृक्षमाणःपरिभर्त्सयंतीं॥ जग्राहतामुत्तरवस्त्रदेशेसकीचकस्तांसहसाक्षिपंतीं॥७॥ प्रगृह्यमाणातुमहाजवेनमुहुर्विनिश्वस्यचराजपुत्री॥तयासमाक्षिप्ततनुःसपापःपपातशाखीवनिकृत्तमूलः॥८॥सागृहीताविधुन्वानाभूमावाक्षिप्यकीचकं॥सभांशरणमागच्छद्यत्रराजायुधिष्ठिरः॥९॥तांकीचकःप्रधावंतींकेशपाशेपरामृशत्॥अथैनांपश्यतोराज्ञःपातयित्वापदावधीत्॥१०॥तस्यायोसौतदार्केणराक्षसःसंनियोजितः॥सकीचकमपोवाहवातवेगेनभारत॥११॥सपपाततदाभूमौरक्षोबलसमाहतः॥ विघूर्णमानोनिश्चेष्टश्छिन्नमूलइवद्रुमः॥१२॥तांचासीनौददृशतुर्भीमसेनयुधिष्ठिरौ॥ अमृष्यमाणौकृष्णायाः कीचकेनपराभवं॥ १३ ॥ तस्यभीमोवधंप्रेप्सुःकीचकस्यदुरात्मनः॥दंतैर्दंतांस्तदारोषान्निष्पिपेषमहामनाः॥१४॥धूमच्छायात्यभजतांनेत्रेचोच्छ्रितपक्ष्मणी॥सस्वेदाभ्रुकुटीचोग्राललाटेसमवर्त्तत॥१५॥ हस्तेनममृदेचैवललाटंपरवीरहा॥भूयश्चत्वरितःक्रुद्धःसहसोत्थातुमैच्छत॥ १६ ॥ अथावमृद्गादंगुष्ठमंगुष्ठेनयुधिष्ठिरः॥ प्रबोधनभयाद्राजाभीमंतंप्रत्यषेधयत्॥१७॥ तंमत्तमिवमातंगंवीक्षमाणंवनस्पतिं॥सतमावारयामासभीमसेनंयुधिष्ठिरः॥१८॥

त्येकवचनांतःपाठःस्वच्छः ॥ १५ ॥ १६ ॥ अंगुष्ठंपादांगुष्ठंअंगुष्ठेनहस्तांगुष्ठेन आचारादेवंज्ञेयं ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ अभिरक्षंतीगूहमाना ॥ धर्मसंहिताधर्मबद्धा ॥ २१ ॥ षष्ठेविषयेदेशपंचकव्यवधानेपिनस्वपितितेषांसार्वभौमत्वात् यद्वा बाह्येंद्रियग्राह्यपंचविषयापेक्षयाषष्ठेमनोमात्रग्राह्येस्वप्नमनोरथा

आलोकयसिकिंवृक्षंसूददारुकृतेनवै ॥ यदितेदारुभिःकृत्यंबहिर्वृक्षान्निगृह्यतां ॥ १९ ॥ सासभाद्वारमासाद्यरुदतीमत्स्यमब्रवीत् ॥ अवेक्षमाणासुश्रोणीप तींस्तान्दीनचेतसः ॥ २० ॥ आकारमभिरक्षंतीप्रतिज्ञाधर्मसंहिता ॥ दह्यमानेवरौद्रेणचक्षुपाद्रुपदात्मजा ॥ २१ ॥ द्रौपद्युवाच येषांवैरीनस्वपितिपष्ठेपि विषयेवसन् ॥ तेषांमांमानिनींभार्यांसूतपुत्रःपदावधीत् ॥ २२ ॥ येदद्युर्नचयाचेयुर्ब्रह्मण्याःसत्यवादिनः ॥ तेषांमांमानिनींभार्यांसूतपुत्रःपदावधीत् ॥ २३ ॥ येषांदुंदुभिनिर्घोषोज्याघोषःश्रूयतेऽनिशं ॥ तेषांमांमानिनींभार्यांसूतपुत्रःपदावधीत् ॥ २४ ॥ येचतेजस्विनोदांताबलवंतोऽतिमानिनः ॥ तेषांमांमानिनीं भार्यांसूतपुत्रःपदावधीत् ॥ २५ ॥ सर्वलोकमिमंहन्युर्धर्मपाशसितास्तुये ॥ तेषांमांमानिनींभार्यांसूतपुत्रःपदावधीत् ॥ २६ ॥ शरणंयेप्रपन्नानांभवंतिशरणा र्थिनां ॥ चरंतिलोकेप्रच्छन्नाःक्वनुतेद्यमहारथाः ॥ २७ ॥ कथंतेसूतपुत्रेणवध्यमानांप्रियांसतीं ॥ मर्पयंतियथाक्लीबाबलवंतोऽमितौजसः ॥ २८ ॥ क्वनुतेषाममर्षश्चवीर्यंतेजश्चवर्तते ॥ नपरीप्संतियेभार्यांवध्यमानांदुरात्मना ॥ २९ ॥ मयात्रशक्यंकिंकर्तुंविराटेधर्मदूषके ॥ यःपश्यन्मांमर्पयतिवध्यमानामनागसं ॥ ३० ॥ नराजाराजवत्किंचित्समाचरतिकीचके ॥ दस्यूनामिवधर्मस्तेनहिसंसदिशोभते ॥ ३१ ॥ नाहमेतेनयुक्तंवैहंतुंमत्स्यतवांतिके ॥ सभासदोत्रपश्यंतुकीचकस्य व्यतिक्रमं ॥ ३२ ॥ कीचकोनचधर्मज्ञोनचमत्स्यःकथंचन ॥ सभासदोप्यधर्मज्ञायएनंपर्युपासते ॥ ३३ ॥ वैशंपायनउवाच एवंविधैर्वचोभिःसातदा कृष्णाश्रुलोचना ॥ उपालभतराजानंमत्स्यानांवरवर्णिनी ॥ ३४ ॥ विराटउवाच परोक्षंनाभिजानामिविग्रहंयुवयोरहं ॥ अर्थतत्त्वमविज्ञायकिंनुस्यात्कौश लंमम ॥ ३५ ॥ वैशंपायनउवाच ततस्तुसभ्याविज्ञायकृष्णांभूयोभ्यपूजयन् ॥ साधुसाध्वितिचाप्याहुःकीचकंचव्यगर्हयन् ॥ ३६ ॥ सभ्याऊचुः यस्ये यंचारुसर्वांगीभार्यास्यादायतेक्षणा ॥ परोलाभस्तुतस्यस्यान्नचशोचेत्कथंचन ॥ ३७ ॥ नहीदृशीमनुष्येषुसुलभावरवर्णिनी ॥ नारीसर्वानवद्यांगीदेवीमन्या महेवयं ॥ ३८ ॥ वैशंपायनउवाच एवंसंपूजयंतस्तेकृष्णांप्रेक्ष्यसभासदः ॥ युधिष्ठिरस्यकोपात्तुललाटेस्वेदआगमत् ॥ ३९ ॥

दिरूपेपिविषयेनस्वपितिभयार्दितःसन्किमुतलोकेनस्वपितीत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ सिताःबद्धाः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ कौशलंसाध्वसाधु विर्णयोतिशेषःकिंनुकथंनु ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

गात्रस्था:अत्रमास्था:मातिष्ठ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ शैलूषीवनर्नटीवनिलज्जा ॥ ४३ ॥ दुःखंदुःखयितारं व्यपनेष्यंतिजीवितादितिशेषः ॥ ४४ ॥ घृणिनांदयावतांतेषामर्थे तस्यतस्यसर्वस्यैवतेवध्या:
स्युः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ पश्यतोराज्ञइत्यनादरेषष्ठी राजानंलक्षीकृत्येत्यर्थः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ इतिविराटपर्वणिनैल० भारतभावदीपेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥ सेनावाह

अथाब्रवीद्राजपुत्रींकौरव्योमहिषींप्रियां॥ गच्छसैरंध्रिमाऽत्रस्था:सुदेष्णायानिवेशनं॥४०॥ भर्त्तारमनुरुंधंत्यक्लिश्यंतेवीरपत्नयः ॥ शुश्रूषयाक्लिश्यमानाः पतिलोकंजयंत्युत॥ ४१ ॥ मन्येनकालंक्रोधस्यपश्यंतिपतयस्तव॥ तेनत्वांनाभिधावंतिगंधर्वाःसूर्यवर्चसः॥ ४२ ॥अकालज्ञासिसैरंध्रिशैलूषीवविरोदिषि॥ विघ्नंकरोषिमत्स्यानांदीव्यतांराजसंसदि॥ ४३ ॥ गच्छसैरंध्रिगंधर्वाःकरिष्यंतितवप्रियं॥ व्यपनेष्यंतितेदुःखंयेनतेविप्रियंकृतं॥ ४४ ॥ सैरंध्र्युवाच अतीवतेषांघृणिनामर्थेहंधर्मचारिणी॥ तस्यतस्यैवतेवध्यायेषांज्येष्ठोक्षदेविता ॥ ४५ ॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्त्वाप्राद्रवत्कृष्णासुदेष्णायानिवेशनं॥ केशान्मुक्त्वाचसुश्रोणीसंरंभाल्लोहितेक्षणा॥ ४६॥ शुशुभेवदनंतस्यारुदंत्या:सुचिरंतदा॥ मेघलेखाविनिर्मुक्तंदिवीवशशिमंडलं॥ ४७ ॥ सुदेष्णोवाच कस्त्वावधीद्वरारोहेकस्माद्रोदिषिशोभने॥ कस्याद्यनसुखंभद्रेकेनतेविप्रियंकृतं॥ ४८॥ द्रौपद्युवाच कीचकोमावधीत्तत्रसुराहारींगतांतव॥ सभायांपश्यतोराज्ञो यथैवविजनेवने॥ ४९॥ सुदेष्णोवाच घातयामिसुकेशांतिकीचकंयदिमन्यसे॥ योसौत्वांकामसंमत्तोदुर्लभामवमन्यते॥ ५०॥ सैरंध्र्युवाच अन्येचैनंवधिष्यंतियेषामागःकरोतिसः॥मन्येचैवाद्यसुव्यक्तंयमलोकंगमिष्यति॥५१॥ ॥७॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिकीचकवधप० द्रौपदीपरिभवेषोडशोध्यायः॥ १६॥ वैशंपायनउवाच साहतासूतपुत्रेणराजपत्नीयशस्विनी॥ वधंकृष्णापरीप्संतीसेनावाहस्यभामिनी॥ १ ॥ जगामावासमेवाथसातदाद्रुपदात्मजा॥ कृत्वाशौचंयथान्यायंकृष्णासातनुमध्यमा॥ २ ॥ गात्राणिवाससीचैवप्रक्षाल्यसलिलेनसा ॥ चिंतयामासरुदतीतस्यदुःखस्यनिर्णयं॥ ३ ॥ किंकरोमिक्वगच्छामिकथंकार्यंभवेन्मम॥ इत्येवंचिंतयित्वासाभीमंवैमनसागमत् ॥ ४॥ नान्यःकर्त्ताऋतेभीमान्ममाद्यमनसःप्रियं ॥ ततउत्थायरात्रौसा विहायशयनंस्वकं॥ ५॥ प्राद्रवन्नाथमिच्छंतीकृष्णानाथवतीसती॥भवनंभीमसेनस्यक्षिप्रमायतलोचना॥ ६॥ दुःखेनमहतायुक्तामानसेनमनस्विनी॥ सैरंध्र्युवाच तस्मिन्जीवतिपापिष्ठेसेनावाहेममद्विषि ॥ ७ ॥ तत्कर्मकृतवानद्यकथंनिद्रांनिषेवसे॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वाथतांशालांप्रविवेशमनस्विनी॥ ८॥

स्यसेनापतेःकीचकस्य ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ यःतत्कर्मपदाहतिरूपंकृतवान् तस्मिन्जीवति ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ संमूर्छितेवर्द्धिशोभारूपांप्रामेवप्रजज्वालअशोभत ॥ १० ॥ सर्वश्वेतेवेति पांचालीद्रौपदीवरर्षभंवरणीयंपतिंश्रेष्ठंभीमसेनंउपलक्ष्यवासितेवपुष्पिणीत्वेनकामातुरेवउपातिष्ठतसमीपेस्थितवती ॥ व स्तुतोनकामातुरा किंतुद्वेषातुरैवेतिभावः ॥ तत्रदृष्टांतद्वयं ॥ इवशब्दःकाकाक्षिवदुभयत्रसंबध्यतेसर्वश्वेतेवमाहेयीवचेति ॥ सर्वश्वेनावकीयथाकामातुरावरर्षभंपतिमिति एकः ॥ तस्याःकामातुरत्वेहेतुः ॥ व नेजातेति जलेजाता तेनजलसामीप्येनलब्धाहारत्वेनउन्मत्तत्वंसूच्यते तथामाहेयीगौःसापिवासितासतीवरर्षभंसांडवलीवर्दंतस्याअपिवासितात्वेविशेषणं त्रिहायणीति त्रिवर्षाहिगौर्यौवनारूढाकामातुराच भवति अन्येतु श्वेतःसितेराजहंसेकैलासेद्वीपभूपयोरितिकोशमुदाहृत्यसर्वश्वेताहंसीतिव्याचक्षते तत्रसर्वपदंव्यर्थंहंसस्यलोहितलोचनास्यचरणत्वात्प्रतिकूलंच यद्यपित्रिहायणीत्रिवर्षागौरितिचकोशात्त्रिहा

यस्यांभीमस्तथाशेतेमृगराजइवश्वसन्॥ तस्यारूपेणसाशालाभीमस्यचमहात्मनः॥ ९॥ संमूर्छितेवकौरव्यप्रजज्वालचतेजसा ॥ सावैमहानसंप्राप्यभीम सेनंशुचिस्मिता॥ १०॥ सर्वश्वेतेवमाहेयीवनेजातात्रिहायणी॥ उपातिष्ठतपांचालीवासितेववरर्षभं॥ ११॥ सालतेवमहाशालंफुल्लंगोमतितीरजं॥ परिष्व जत्पांचालीमध्यमंपांडुनंदनं॥ १२॥ बाहुभ्यांपरिरभ्यैनंप्राबोधयदनिंदिता॥ सिंहंसुप्तंवनेदुर्गेमृगराजवधूरिव॥ १३॥ भीमसेनमुपाश्लिष्यद्धस्तिनीवमहा गजं॥ वीणेवमधुरालापागांधारंसाधुमूर्छती॥ अभ्यभाषतपांचालीभीमसेनमनिंदिता॥ १४॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठकिंशेषेभीमसेनयथामृतः॥ नामृतस्यहिपा पीयान्भार्यामालभ्यजीवति॥ १५॥ ससंप्रहायशयनंराजपुत्र्याप्रबोधितः॥ उपातिष्ठतमेघाभःपर्यंकेसोपसंग्रहे॥ १६॥ अथाब्रवीद्राजपुत्रींकौरव्योमहिषीं प्रियां॥ केनास्यर्थेनसंप्राप्तात्वरितेवममांतिकं॥ १७॥ नतेप्रकृतिमान्वर्णः कृशापांडुश्चलक्ष्यसे॥ आचक्ष्वपरिशेषेणसर्वंविद्यामहंयथा॥ १८॥ सुखंवायदि वादुःखंद्वेष्यंवायदिवाऽप्रियं॥यथावत्सर्वमाचक्ष्वश्रुत्वाज्ञास्यामियत्क्षमं॥ १९॥ अहमेवहितेकृष्णेविश्वास्यःसर्वकर्मसु ॥अहमापत्सुचापित्वांमोक्षयामिपु नःपुनः॥ २०॥ शीघ्रमुक्त्वायथाकामंयत्तेकार्यंविवक्षितं॥ गच्छवैशयनायैवपुरानान्येनबुध्यते॥ २१॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिकीचकवधप० द्रौपदी भीमसंवादेसप्तदशोऽध्यायः॥ १७॥ ॥छ॥

यणीपदेनैवगौर्लभ्यतेतथापितत्कामातुरत्वज्ञापनार्थमुपक्षीणंसद्विशेष्यसमर्पकंपदांतरमपेक्षतएवेतिनव्यर्थविशेषणत्वं अन्येव्याख्यानप्रका राःसर्वेऽनेनैवदोषेणप्रस्ताइत्युपेक्षिताः ॥ ११ ॥मध्यमंपांडुनंदनं भीमसेनं यमयोःसहजातत्वेनपौर्वापर्याभावात्तौकनिष्ठावेवयुधिष्ठिरोज्येष्ठएव मध्यमत्वंभीमार्जुनयोरेवविश्रांतंतत्रापिअत्रप्रकरणात्अर्जुन स्यसंप्रतिपुंस्त्वाभावाच्चमध्यमत्वंभीमसेनेएवमुख्यमित्याशयेनैवैतदुक्तं परिष्वजतपर्यष्वजतआलिंगितवती॥ १२॥ १३ ॥ गांधारंस्वरविशेषंमूर्छनीमूर्छयंती ॥ १४॥ १५ ॥ सोपसंग्रहेसतूलिके ॥ १६॥ १७ ॥ प्रियांजानीयां॥ १८ ॥ ज्ञास्यामिउपायंचिंतयिष्यामि क्षमंयोग्यं ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ इतिविराटपर्वणिनैल० भारतभावदीपेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

॥ १ ॥सत्भाशालातस्यांपरिषत् जनसमाजःतस्यमध्ये तदाद्यूतकाले ॥ २ ॥ ३ ॥ सैंधवेनजयद्रथेन॥४॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १०॥ प्रव्रज्यंप्रव्रजनं व्रजयजोर्भावेक्यप् तस्मैप्रव्रज्याय ॥ ११ ॥निष्कः
सुवर्णपलंतेषांसहस्रेण ॥ १२ ॥ रुक्मंस्वर्णरूपंहिरण्यं तस्माद्रजतं हिरण्यमश्रुजमितिश्रुतौहिरण्यशब्दस्यरजतेपिदर्शनात् यानंगजादि युग्यंयुगोपेतंरथशकटादि अश्वावडवा ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

द्रौपद्युवाच अशोच्यत्वंकुतस्तस्यायस्याभर्तायुधिष्ठिरः॥जानन्सर्वाणिदुःखानिकिंमांत्वंपरिपृच्छसि ॥ १ ॥ यन्मांदासीप्रवादेनप्रातिकामीतदानयत्॥ स
भापरिषदोमध्येतन्मांदहतिभारत ॥ २ ॥ पार्थिवस्यसुतानामकानुजीवतिमादृशी ॥ अनुभूयेदृशंदुःखमन्यत्रद्रौपदींप्रभो ॥ ३ ॥ वनवासगतायाश्चसैंधवेनदु
रात्मना॥परामर्शोद्वितीयोवैसोढुमुत्सहतेतुका॥४ ॥मत्स्यराज्ञःसमक्षंतुतस्यधूर्तस्यपश्यतः॥कीचकेनपरामृष्टाकानुजीवतिमादृशी॥ ५॥ एवंबहुविधैःक्लेशैःक्लि
श्यमानांचभारत ॥ नमांजानासिकौंतेयकिंफलंजीवितेनमे ॥ ६ ॥ योयंराज्ञोविराटस्यकीचकोनामभारत ॥ सेनानीःपुरुषव्याघ्रस्यालःपरमदुर्मतिः ॥ ७ ॥
समांसैरंध्रिवेषेणवसंतींराजवेश्मनि ॥ नित्यमेवाहदुष्टात्माभार्यामभवेतिवै ॥ ८ ॥ तेनोपमंत्र्यमाणायावधार्हेणसपत्नहन् ॥ कालेनेवफलंपक्वंहृदयंमेविदीर्य
ते ॥ ९ ॥ भ्रातरंचविगर्हस्वज्येष्ठंदुर्द्यूतदेविनं ॥ यस्यास्मिकर्मणाप्राप्तादुःखमेतदनंतकं ॥ १० ॥ कोहिराज्यंपरित्यज्यसर्वस्वंचात्मनासह॥ प्रव्रज्यायैवदीव्येतवि
नादुर्द्यूतदेविनं ॥ ११ ॥ यदिनिष्कसहस्रेणयच्चान्यत्सारवद्धनं ॥ सायंप्रातरदेविष्यदपिसंवत्सरान्बहून् ॥ १२ ॥ रुक्मंहिरण्यंवासांसियानंयुग्यमजाविकं ॥ अ
श्वाश्वतरसंघाश्चनजातुक्षयमावहेत् ॥ १३ ॥ सोयंद्यूतप्रवादेनश्रियः प्रत्यवरोपितः ॥ तूष्णीमास्तेयथामूढःस्वानिकर्माणिचिंतयन् ॥ १४ ॥ दशनागसहस्रा
णिहयानांहेममालिनां ॥ यंयांतमनुयांतीहसोयंद्यूतेनजीवति ॥ १५ ॥ रथाःशतसहस्राणिनृपाणाममितौजसां ॥ उपासंतमहाराजमिंद्रप्रस्थेयुधिष्ठिरं ॥ १६॥
शतंदासीसहस्राणांयस्यनित्यंमहानसे ॥ पात्रीहस्तादिवारात्रमतिथीन्भोजयंत्युत ॥ १७ ॥ एषनिष्कसहस्राणिप्रदायददतांवरः ॥ द्यूतजेनत्यनर्थेनमहतास
मुपाश्रितः ॥ १८ ॥ एनंहिस्वरसंपन्नाबहवःसूतमागधाः ॥ सायंप्रातरुपातिष्ठन्सुमृष्टमणिकुंडलाः ॥ १९ ॥ सहस्रमृषयोयस्यनित्यमासन्सभासदः ॥ तपःश्रुतो
पसंपन्नाःसर्वकामैरुपस्थिताः ॥ २० ॥ अष्टाशीतिसहस्राणिस्नातकागृहमेधिनः ॥ त्रिंशद्दासीकएकैकोयान्बिभर्त्तियुधिष्ठिरः॥ २१॥ अप्रतिग्राहिणांचैवयती
नामूर्ध्वरेतसां ॥ दशचापिसहस्राणिसोयमास्तेनरेश्वरः ॥ २२ ॥ आनृशंस्यमनुक्रोशंसंविभागस्तथैवच ॥ यस्मिन्नेतानिसर्वाणिसोयमास्तेनरेश्वरः ॥ २३॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ यतीनांदशसहस्राणि बिभर्तीतिपूर्वेणान्वयः ॥ २२ ॥ आनृशंस्यंअनैष्ठुर्यं अनुक्रोशंदयां ॥ २३ ॥

॥ २ ४ ॥ निरयंपारतंत्र्यं कंकोहमितियुधिष्ठिरोब्रूते कंकव्रतयुधिष्ठिरइतिपाठेकंकव्रतश्चासौयुधिष्ठिरश्चेतिसमासः ॥ २ ५ ॥ २ ६ ॥ २ ७ ॥ २ ८ ॥ २ ९ ॥ सदस्यंसभासदं ॥ ३ ० ॥ ३ १ ॥ ३ २ ॥ ३ ३ ॥
इतिविराटपर्वणिनैल० भारतभावदीपेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १ ८ ॥ ॥ १ ॥ हीनेनीचेअसमेविषमे ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ प्रियसंवासात्प्रियस्यभीमसेनस्यसंवासःसहवासः

अंधान्वृद्धांस्तथाऽनाथान्बालान्राष्ट्रेषुदुर्गतान्॥ बिभर्त्तिविविधान्राजाधृतिमान्सत्यविक्रमः॥ संविभागमनानित्यमानृशंस्याद्युधिष्ठिरः॥ २ ४ ॥ सएषनिर
यंप्राप्तोमत्स्यस्यपरिचारकः॥ सभायांदेविताराज्ञःकंकोब्रूतेयुधिष्ठिरः॥ २ ५ ॥ इंद्रप्रस्थेनिवसतःसमयेयस्यपार्थिवाः॥ आसन्बलिभृतःसर्वेसोद्यान्यैर्भृतिमि
च्छति॥ २ ६ ॥ पार्थिवाःपृथिवीपालायस्यासन्वशवर्त्तिनः॥ सवशेविवशोराजापरेषामद्यवर्त्तते॥ २ ७॥ प्रताप्यपृथिवींसर्वांरश्मिमानिवतेजसा॥ सोयंराज्ञो
विराटस्यसभास्तारोयुधिष्ठिरः॥ २ ८ ॥ यमुपासंतराजानःसभायामृषिभिःसह ॥ तमुपासीनमद्यान्यंपश्यपांडवपांडवं ॥ २ ९ ॥ सदस्यंसमुपासीनंपरस्यप्रि
यवादिनं ॥ दृष्ट्वायुधिष्ठिरंकोपोवर्द्धतेमामसंशयं ॥ ३ ० ॥ अतदर्हंमहाप्राज्ञंजीवितार्थेभिसंस्थितं ॥ दृष्ट्वाकस्यनदुःखंस्याद्धर्मात्मानंयुधिष्ठिरं ॥ ३ १ ॥ उपा
स्तेस्मसभायांयंकृत्स्नावीरवसुंधरा॥ तमुपासीनमप्यन्यंपश्यभारतभारतं ॥ ३ २ ॥ एवंबहुविधैर्दुःखैःपीड्यमानामनाथवत्॥ शोकसागरमध्यस्थांकिंमांभी
मनपश्यसि ॥ ३ ३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिकीचकवधपर्वणिद्रौपदीभीमसंवादेअष्टादशोऽध्यायः ॥ १ ८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ द्रौपद्युवाच
इदंतुतेमहद्दुःखंयत्प्रवक्ष्यामिभारत॥ नमेभ्यसूयाकर्त्तव्यादुःखादेतद्ब्रवीम्यहं॥ १ ॥ सूदकर्मणिहीनेत्वमसमेभरतर्षभ ॥ ब्रुवन्वल्लवजातीयःकस्यशोकंनवर्द्धयेः
॥ २ ॥ सूपकारंविराटस्यबल्लवंत्वांविदुर्जनाः॥ प्रेष्यत्वंसमनुप्राप्तंततोदुःखतरंनुकिं ॥ ३ ॥ यदामहानसेसिद्धेविराटमुपतिष्ठसि ॥ ब्रुवाणोवल्लवःसूदस्तदा
सीदतिमेमनः ॥ ४ ॥ यदाप्रहृष्टःसम्राट्त्वांसंयोधयतिकुंजरैः ॥ हसंत्यंतःपुरेनार्योममतूद्विजतेमनः ॥ ५ ॥ शार्दूलैर्महिषैःसिंहैरागारेयोध्यसेयदा ॥ कैके
य्याःप्रेक्षमाणायास्तदामेकश्मलंभवेत् ॥ ६ ॥ ततउत्थायकैकेयीसर्वास्ताःप्रत्यभाषत॥ प्रेष्याःसमुत्थिताश्चापिकैकेयींताःस्त्रियोऽब्रुवन् ॥ ७॥ प्रेक्ष्यमामनव
द्यांगींकश्मलोपहतामिव॥ स्नेहात्संवासजाद्धर्मात्सूदमेषाशुचिस्मिता ॥ ८ ॥ योध्यमानंमहावीर्यमियंसमनुशोचति ॥ कल्याणरूपासैरंध्रीबल्लवश्चापिसुंद
रः॥ ९॥ स्त्रीणांचित्तंचदुर्ज्ञेयंयुक्तरूपौचमेमतौ ॥ सैरंध्रीप्रियसंवासान्नित्यंकरुणवादिनी॥ १ ०॥ अस्मिन्राजकुलेचेमौतुल्यकालनिवासिनौ॥ इतिब्रुवाणा
वाक्यानिसामांनित्यमतर्जयत्॥ १ १॥

संबंधस्तस्मात् तस्मिन्हस्त्यादिभिःसहयोध्यमानेप्रतिकरुणवादिनीदीनवादिनीभवति ॥ १ ०॥ संवासमेवाह अस्मिन्निति॥ १ १॥

॥ १२ ॥ निरयंदुःखं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ लोकेपरिभूतेननिंदितेन ॥ १६ ॥ शंखपरिपूर्णाभ्यांबाहुभ्यां ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥२०॥ २१॥ स्प्रष्टुंआकलयितुंयन्निःशेषः यस्येत्यपिपठंति अप्र

कुध्यंतींमांचसंप्रेक्ष्यसमशंकतमांत्वयि॥ तस्यांतथाब्रुवत्यांतुदुःखंमांमहदाविशत्॥१२॥ त्वय्येवंनिरयंप्राप्तेभीमेभीमपराक्रमे॥शोकेयौधिष्ठिरेमग्नानाहंजी
वितुमुत्सहे ॥ १३ ॥ यःसदेवान्मनुष्यांश्चसर्वांश्चैकरथोजयत् ॥ सोयंराज्ञोविराटस्यकन्यानांनर्त्तकोयुवा ॥ १४ ॥ योतर्पयदमेयात्माखांडवेजातवेदसं ॥
सोंतःपुरगतःपार्थकूपेग्निरिवसंवृतः ॥ १५ ॥ यस्माद्भयममित्राणांसदैवपुरुषर्षभात्॥ सलोकपरिभूतेनवेषेणास्तेधनंजयः ॥१६॥ यस्यज्याक्षेपकठिनौबाहू
परिघसन्निभौ॥ सशंखपरिपूर्णाभ्यांशोचन्नास्तेधनंजयः ॥ १७॥ यस्यज्यातलनिर्घोषात्समकंपंतशात्रवः ॥ स्त्रियोगीतस्वनंतस्यमुदिताःपर्युपासते॥ १८॥
किरीटंसूर्यसंकाशंयस्यमूर्द्धन्यशोभत॥ वेणीविकृतकेशांतःसोयमद्यधनंजयः ॥ १९ ॥ तंवेणीकृतकेशांतंभीमधन्वानमर्जुनं ॥ कन्यापरिवृतंदृष्ट्वाभीमसीद
तिमेमनः ॥ २० ॥ यस्मिन्नस्त्राणिदिव्यानिसमस्तानिमहात्मनि॥ आधारःसर्वविद्यानांसधारयतिकुंडले॥ २१ ॥ स्प्रष्टुंराजसहस्राणितेजसाऽप्रतिमानिवै॥
समरेनाभ्यवर्ततवेलामिवमहार्णवः॥ २२ ॥ सोयंराज्ञोविराटस्यकन्यानांनर्तकोयुवा ॥ आस्तेवेषप्रतिच्छन्नःकन्यानांपरिचारकः॥ २३ ॥ यस्यस्मरथघोषे
णसमकंपतमेदिनी॥ सपर्वतवनाभीमसहस्थावरजंगमा॥ २४॥यस्मिन्जातेमहाभागेकुंत्याःशोकोव्यनश्यत॥सशोचयतिमामद्यभीमसेनतवानुजः॥२५॥
भूषितंतमलंकारैःकुंडलैःपरिहाटकैः॥ कंबुपाणिनमायांतंदृष्ट्वासीदतिमेमनः॥ २६॥ यस्यनास्तिसमोवीर्येकश्चिदुर्व्यांधनुर्धरः ॥सोद्यकन्यापरिवृतोगायन्ना
स्तेधनंजयः॥ २७॥ धर्मेशौर्येचसत्येचजीवलोकस्यसंमतं ॥स्त्रीवेषविकृतंपार्थंदृष्ट्वासीदतिमेमनः॥ २८॥ यदाह्येनंपरिवृतंकन्याभिर्देवरूपिणं॥प्रभिन्नमिव
मातंगंपरिकीर्णंकरेणुभिः॥२९॥ मत्स्यमर्थपतिंपार्थंविराटंसमुपस्थितं॥ पश्यामितूर्यमध्यस्थंदिशोनश्यंतिमेतदा॥३०॥नूनमार्यानजानातिकृच्छ्रंप्राप्तंधनं
जयं॥ अजातशत्रुंकौरव्यंमग्नंदुर्द्यूतदेविनं॥ ३१ ॥ तथादृष्ट्वायवीयांसंसहदेवंगवांपतिं॥गोषुगोवेषमायांतंपांडुभूतास्मिभारत ॥३२॥ सहदेवस्यवृत्तानि
चिंतयंतीपुनःपुनः॥ ननिद्रामभिगच्छामिभीमसेनकुतोरतिं॥३३॥नविंदामिमहाबाहोसहदेवस्यदुष्कृतं॥यस्मिन्नेवंविधंदुःखंप्राप्नुयात्सत्यविक्रमः॥ ३४॥
दूयामिभरतश्रेष्ठदृष्ट्वातेभ्रातरंप्रियं॥ गोषुगोवृषसंकाशंमत्स्येनाभिनिवेशितं॥ ३५॥

तिमानीतिच्छेदः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥
॥२९॥ दिशोनश्यंति शोकेनआंध्यमायातीत्यर्थः ॥ ३० ॥ आर्याश्वश्रूः ॥ ३१ ॥ गोवेषंमहोक्षसदृशं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥दूयामिखेदंप्राप्नोमि ॥ ३५ ॥

रक्तनेपथ्यं रक्तंगैरिकादिधातुमयंनेपथ्यमलंकारोयस्यतं ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ज्येष्ठापचायिनंज्येष्ठपूजकं ॥ ३९ ॥ ४० ॥ वत्सचर्मणिक्षपायांशेतेइतितंवत्सचर्मक्षपाशयं ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ अभ्य
कीर्यंतव्यशीर्यंत वृंदानि शत्रूणामितिशेषः ॥ दामग्रंथिग्रंथिकं ॥ ४३ एनंनकुलं वाजिनोऽश्वान्दर्शयंतं विराटंविराटाय ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ध्रियमाणेषुजीवत्सु ॥ ४७ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकं

संरब्धंरक्तनेपथ्यंगोपालानांपुरोगमं ॥ विराटमभिनंदंतमथमेभवतिज्वरः ॥ ३६ ॥ सहदेवंहिमेवीरंनित्यमार्याप्रशंसति ॥ महाभिजनसंपन्नःशीलवान्वृत्त
वानिति ॥ ३७॥ ह्रीनिषेवोमधुरवाक्धार्मिकश्चप्रियश्चमे ॥ सतेरण्येषुवोढव्योयाज्ञसेनिक्षपास्वपि ॥ ३८ ॥ सुकुमारश्चशूरश्चराजानंचाप्यनुव्रतः ॥ ज्येष्ठाप
चायिनंवीरंस्वयंपांचालिभोजये॥ ३९॥इत्युवाचहिमांकुंतीरुदतीपुत्रगृद्धिनी ॥ प्रव्रजंतंमहारण्यंतंपरिष्वज्यतिष्ठती ॥ ४० ॥ तंदृष्ट्वाव्यापृतंगोषुवत्सचर्मक्षपा
शयं ॥ सहदेवंयुधांश्रेष्ठंकिन्नुजीवामिपांडव ॥४१॥ यस्त्रिभिर्नित्यसंपन्नोरूपेणास्त्रेणमेधया॥ सोश्वबंधोविराटस्यपश्यकालस्यपर्ययं ॥४२॥अभ्यकीर्यंतवृंदा
निदामग्रंथिमुदीक्ष्यतं ॥ विनयंतंजवेनाश्वान्महाराजस्यपश्यतः ॥ ४३॥ अपश्यमेनंश्रीमंतंमत्स्यंभ्राजिष्णुमुत्तमं॥ विराटमुपतिष्ठंतंदर्शयंतंचवाजिनः॥४४॥
किंनुमांमन्यसेपार्थसुखिनीतिपरंतप ॥ एवंदुःखशताविष्टायुधिष्ठिरनिमित्ततः ॥ ४५ ॥ अतःप्रतिविशिष्टानिदुःखान्यन्यानिभारत ॥ वर्ततेमयिकौंतेयवक्ष्या
मिशृणुतान्यपि ॥ ४६ ॥ युष्मासुध्रियमाणेषुदुःखानिविविधान्युत ॥ शोषयंतिशरीरंमेकिंनुदुःखमतःपरं ॥ ४७॥ इ० म० भा० विराटप० कीचकवधप० द्रौप
दीभीमसंवादेएकोनविंशोऽध्यायः॥ १९ ॥ द्रौपद्युवाच अहंसैरंध्रिवेषेणचरंतीराजवेश्मनि ॥ शौचदास्मिसुदेष्णायाअक्षधूर्तस्यकारणात् ॥१ ॥ विक्रियांप
श्यमेतीव्रांराजपुत्र्याःपरंतप ॥ आत्मकालमुदीक्षंतिसर्वेदुःखंकिलांतवत् ॥ २ ॥ अनित्याकिलमर्त्यानामर्थसिद्धिर्जयाजयौ ॥ इतिकृत्वाप्रतीक्षामिभर्तॄणामु
दयंपुनः ॥ ३॥ चक्रवत्परिवर्ततेह्यर्थाश्चव्यसनानिच ॥ इतिकृत्वाप्रतीक्षामिभर्तॄणामुदयंपुनः ॥ ४ ॥ यएवहेतुर्भवतिपुरुषस्यजयावहः ॥ पराजयेचहेतुश्चसइ
तिप्रतिपालये ॥ किंमांनप्रतिजानीषेभीमसेनमृतामिव ॥ ५॥ दत्वायाचंतिपुरुषाहत्वावध्यंतिचापरे ॥ पातयित्वाचपात्यंतेपरैरितिचमेश्रुतं ॥ ६ ॥

ठीयेभारतभावदीपेएकोनविंशोऽध्यायः १९ ॥ ७॥ सैरंध्र्यावेषेणसैरंध्रीवेषेण शौचदामृज्जलादिशौचसाधनप्रदा ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ पुरुषस्यदुर्योधनादेः यःकालः सएवकालएवं प्रति
पालये कालमितिशेषः ॥ ५ ॥ कालएवसर्वंविपरीतंकरोतीत्याह दत्वेति येस्वयंदातारस्तएवकालेनदरिद्राःसंतोयाचकाभवंतीत्यर्थः तथाअन्यान्हत्वापरैरपिवध्यंतिवध्यंते पातयित्वाअन्यान्तएवान्यैः
पात्यंतइति ॥ ६ ॥

अतिभारोदुष्करंदैवस्यकिमपिनास्ति ॥ अस्यदैवस्यअतिवर्त्तनंअतिक्रमणंचनास्ति केनचित्कृतमितिशेषः दैवस्यप्राधान्यप्रतिपादकमागमंप्रतिपालयेमानये दैवाधीनास्मीतिमत्वानशोचामीत्यर्थः ॥ ७ ॥ स्थितमिति यथारिक्तंसरःपुनःकालेनपूर्यतएवंअहमपिपुनःश्रियंप्राप्स्याम्येवेतिनिश्चयेनपर्यायंकालवैपरीत्यंइच्छंती ॥ ८ ॥ यस्यपुंसोर्थोदैवेनविपद्यतेनश्यतितेनदैवस्यैवआगमेआनुकूल्येयत्नःकार्यः दैवान्नष्टोर्थःपुनर्जपहोमादिनाआहर्त्तव्यइत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११॥ कुरूनिति ममसंबंधीमन्निमित्तकःकचग्रहादिःअयंक्लेशःपांडवेयान्पांडोःस्त्रीपांडवीकुंतीतस्याःपुत्रान्युष्मान्प्राप्तः सन्कुरून्भीष्मादीन्पांचालान्द्रुपदादींश्चपरिभवेत्नाशयेदित्यर्थः ॥ १२ ॥ समुदितासम्यगुदयवत्यपिएवंकान्याद्दुःखिताभवेन्नकापि श्रीमतामापदोनदृष्टाएवममतुदृष्टाइतिमहदाश्चर्यमितिभावः ॥ १३ ॥ बालयानतुप्रौढया तंबाल्येकृतमपराधंनस्मरामि यस्यप्रसादादिदंदुर्नीतंदुरवस्थांप्राप्तास्मि ॥१४॥ वर्णावकाशोदीप्तिसंकोचः वन्यान्नवल्कलधारणयुक्तात्स्वातंत्र्याद्दिव्यान्नवस्त्रसंयुक्तंपारतंत्र्यमतिदुःखदमितिभावः तत्रवने इदानींयथादीप्तिसंकोचोस्तिनतथावनेआसीदित्यर्थः ॥ १५ ॥ अवशापराधीना ॥ १६ ॥ अदैन्विकंन किंतुदैविकमेव ॥ १७ ॥ विनिपातंपराभवं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

नदैवस्यातिभारोस्तिनचैवास्यातिवर्त्तनं ॥ इतिचाप्यागमंभूयोदैवस्यप्रतिपालये ॥ ७ ॥ स्थितंपूर्वंजलंयत्रपुनस्तत्रैवगच्छति ॥ इतिपर्यायमिच्छंतीप्रतीक्षे उदयंपुनः ॥ ८ ॥ दैवेनकिलयस्यार्थःसुनीतोपिविपद्यते ॥ दैवस्यचागमेयत्नस्तेनकार्योविजानता ॥ ९ ॥ यत्तुमेवचनस्यास्यकथितस्यप्रयोजनं ॥ पृच्छमांदुःखितांतत्त्वंपृष्टाचात्रब्रवीमिते ॥ १० ॥ महिषीपांडुपुत्राणांदुहिताद्रुपदस्यच ॥ इमामवस्थांसंप्राप्तामदन्याकाजिजीविषेत् ॥ ११ ॥ कुरून्परिभवेत्सर्वान्पांचालानपिभारत ॥ पांडवेयांश्चसंप्राप्तोममक्लेशोत्यरिंदम ॥ १२ ॥ भ्रातृभिःश्वशुरैःपुत्रैर्बहुभिःपरिवारिता ॥ एवंसमुदितानारीकात्वन्यादुःखिताभवेत् ॥ १३ ॥ नूनंहिबालयाधातुर्मयावैविप्रियंकृतं ॥ यस्यप्रसादाद्दुर्नीतंप्राप्तास्मिभरतर्षभ ॥ १४ ॥ वर्णावकाशमपिमेपश्यपांडवयादृशं ॥ तादृशोमेनतत्रासीद्दुःखेपरमकेतदा ॥ १५ ॥ त्वमेवभीमजानीषेयन्मेपार्थसुखंपुरा ॥ साहंदासीत्वमापन्नानशांतिमवशालभे ॥ १६ ॥ नादैविकमहंमन्येयत्रपार्थोधनंजयः ॥ भीमधन्वामहाबाहुरास्तेछन्नइवानलः ॥ १७ ॥ अशक्यावेदितुंपार्थप्राणिनांवैगतिर्नरैः ॥ विनिपातमिमंमन्येयुष्माकंत्वविचिंतितं ॥ १८ ॥ यस्याममसुखप्रेक्षायूयमिंद्रसमाःसदा ॥ साप्रेक्षेमुखमन्यासामवराणांवरासती ॥ १९ ॥ पश्यपांडवमेऽवस्थांयथानार्हामिवैतथा ॥ युष्मासुध्रियमाणेषुपश्यकालस्यपर्ययं ॥ २० ॥ यस्याःसागरपर्यंतापृथिवीवशवर्तिनी ॥ आसीत्साद्यसुदेष्णायाभीताहंवशवर्त्तिनी ॥ २१ ॥ यस्याःपुरःसराआसन्पृष्ठतश्चानुगामिनः ॥ साहमद्यसुदेष्णायाःपुरःपश्चाच्चगामिनी ॥ २२ ॥ इदंतुदुःखंकौंतेयममासह्यंनिबोधतत् ॥ यानजातुस्वयंपिंषेगात्रोद्वर्त्तनमात्मनः ॥ अन्यत्रकुंत्याभद्रंतेसापिनष्म्यद्यचंदनं ॥ २३ ॥

पुराकिणवंतौनैवाभूतांकिंत्विदानीमेवजातावित्यर्थः॥ २४ ॥ २५ ॥ वर्णकोविलेपनं वर्णकश्चारणेस्त्रीतुचंदनेचविलेपनेइतिमेदिनी वर्णकोस्त्रीविलेपनमित्यमरः ॥ २६ ॥ २७ ॥ बाष्पकलयाबाष्पेणगद्गदयामंजुलयावा घट्टयंतीकंपयंतीव ॥ २८ ॥ कर्त्तव्येमर्त्तव्ये कृ हिंसायामित्यस्यरूपं॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनैल० भारतभावदीपेविंशोध्यायः ॥ २० ॥ ६५ ॥ ॥ १ ॥ सभाया

पश्यकौंतेयपाणीमेनैवाभूतांहियौपुरा॥ इत्यस्यदर्शयामासकिणवंतौकरावुभौ॥ २४॥ बिभेमिकुंत्यायानाहंयुष्माकंवाकदाचन ॥ साग्रातोविराटस्यभीतातिष्ठामिकिंकरी॥ २५॥ किंनुवक्ष्यतिसम्राण्मांवर्णकःसुकृतोनवा॥ नान्यपिष्टंहिमत्स्यस्यचंदनंकिलरोचते॥ २६॥ वैशंपायनउवाच साकीर्त्तयंतीदुःखानिभीमसेनस्यभामिनी ॥ रुरोदशनकैःकृष्णाभीमसेनमुदीक्षती ॥ २७ ॥ सावाष्पकलयावाचानिःश्वसंतीपुनःपुनः ॥ हृदयंभीमसेनस्यघट्टयंतीदमब्रवीत् ॥ २८ ॥ नाल्पंकृतंमयाभीमदेवानांकिल्बिषंपुरा ॥ अभाग्यायत्रजीवामिकर्त्तव्येसतिपांडव ॥ २९ ॥ वैशंपायनउवाच ततस्तस्याःकरौसूक्ष्मौकिणबद्धौवृकोदरः॥मुखमानीयवैपत्न्यारुरोदपरवीरहा॥ ३०॥ तौगृहीत्वाचकौंतेयोबाष्पमुत्सृज्यवीर्यवान्॥ततःपरमदुःखार्त्तइदंवचनमब्रवीत्॥ ३१॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिकीचकवधपर्वणिद्रौपदीभीमसंवादेविंशोऽध्यायः॥ २० ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ भीमसेनउवाच धिगस्तुमेबाहुबलंगांडीवंफाल्गुनस्यच॥ यत्तेरक्तौपुराभूत्वापाणीकृतकिणाविमौ॥ १॥ सभायांतुविराटस्यकरोमिकदनंमहत्॥ तत्रमेकारणंभातिकौंतेयोयत्प्रतीक्षते॥ २॥ अथवाकीचकस्याहंपोथयामिपदाशिरः ॥ ऐश्वर्यमदमत्तस्यक्रीडन्निवमहाद्विपः॥ ३॥ अपश्यंत्वांयदाकृष्णेकीचकेनपदाहतां॥ तदैवाहंचिकीर्षामिमत्स्यानांकदनंमहत् ॥ ४ ॥ तत्रमांधर्मराजस्तुकटाक्षेणन्यवारयत् ॥ तदहंतस्यविज्ञायस्थितएवास्मिभामिनि ॥ ५ ॥ यच्चराष्ट्रात्प्रच्यवनंकुरूणामवधश्चयः ॥ सुयोधनस्यकर्णस्यशकुनेःसौबलस्यच॥ ६॥ दुःशासनस्यपापस्ययन्मयानाहृतंशिरः॥ तन्मेदहतिगात्राणिहृदिशल्यमिवार्पितं ॥ माधर्मंजहिसुश्रोणिक्रोधंजहिमहामते ॥ ७ ॥ इमंतुसमुपालंभंत्वत्तोराजायुधिष्ठिरः॥ शृणुयाद्यदिकल्याणिकृत्स्नंजत्यात्सजीवितं॥ ८ ॥ धनंजयोवासुश्रोणियमौवातनुमध्यमे॥ लोकांतरगतेष्वेषुनाहंशक्ष्यामिजीवितुं॥ ९॥ पुरासुकन्याभार्याचभार्गवंच्यवनंवने॥ वल्मीकभूतंशाम्यंतमन्वपद्यतभामिनी ॥ १० ॥ नारायणीचेंद्रसेनारूपेणयदितेश्रुता॥ पतिमन्वचरद्वृद्धंपुरावर्षसहस्रिणं॥ ११॥

मिति कारणंप्राकट्यंमांभूदितिहेतुः प्रतीक्षतेतदेवसूचयन्मामवेक्षतेअन्यथातदानीमेवकदनंकरोमिकृतंस्यादित्यर्थः ॥ २ ॥ पोथयामिचूर्णीकरोमि ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ नाहृतंछित्वानानीतं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अन्वपद्यतअनुसृतवती॥ १० ॥ ११॥

आगच्छन्नस्पृशन्न्‌ सृक्किणीगल्लयोरभ्यंतरेपरिसंलिहन्‌जिह्वयापरामृशन्‌ ॥ ५१ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ७॥ १ ॥प्रदोषेरजनीमुखे संगतंसंभाषणं निर्धूय

प्रमृज्यवदनंतस्याःपाणिनाश्रुसमाकुलं॥ कीचकंमनसागच्छत्सृक्किणीपरिसंलिहन्‌॥ उवाचचैनांदुःखार्तांभीमःक्रोधसमन्वितः ॥ ५१ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिकीचकवधप० द्रौपदीसांत्वनेएकविंशोध्यायः ॥ २१ ॥ ७॥ भीमसेनउवाच तथाभद्रेकरिष्यामियथात्वंभीरुभाषसे॥ अद्यतंसूदयिष्यामिकीचकंसहबांधवं॥ १ ॥ अस्याःप्रदोषेशर्वर्याःकुरुष्वानेनसंगतं॥ दुःखंशोकंचनिर्धूययाज्ञसेनिशुचिस्मिते ॥ २ ॥ यैषानर्तनशालेहमत्स्यराजेनकारिता॥ दिवात्रकन्यानृत्यंतिरात्रौयांतियथागृहं॥ ३ ॥ तत्रास्तिशयनंदिव्यंदृढांगंसुप्रतिष्ठितं ॥ तत्रास्यदर्शयिष्यामिपूर्वप्रेतान्पितामहान्‌ ॥ ४ ॥ यथाचत्वांनपश्येयुःकुर्वाणांतेनसंविदं॥ कुर्यास्तथात्वंकल्याणियथासन्निहितोभवेत्‌॥ ५॥ वैशंपायनउवाच तथातौकथयित्वातुबाष्पमुत्सृज्यदुःखितौ॥ रात्रिशेषंतमत्युग्रंधारयामासतुर्हृदि॥ ६॥ तस्यांरात्र्यांव्यतीतायांप्रातरुत्थायकीचकः॥ गत्वाराजकुलायैवद्रौपदीमिदमब्रवीत्‌॥ ७॥सभायांपश्यतोराज्ञःपातयित्वापदाऽहनं॥ नचैवालभसेत्राणमभिपन्नाबलीयसा॥ ८॥ प्रवादेनेहमत्स्यानांराजानाम्नायमुच्यते॥ अहमेवहिमत्स्यानांराजावैवाहिनीपतिः॥ ९ ॥मांसुखंप्रतिपद्यस्वदासोभीरुभवामिते॥ अन्हायतवसुश्रोणिशतंनिष्कान्ददाम्यहं॥ १० ॥ दासीशतंचतेदद्यांदासानामपिचापरं ॥ रथंचाश्वतरीयुक्तमस्तुनौभीरुसंगमः ॥ ॥ ११ ॥द्रौपद्युवाच एवंमेसमयंत्वद्यप्रतिपद्यस्वकीचक॥ नत्वांसखावाभ्रातावाजानीयात्संगतंमया ॥ १२॥ अनुप्रवादाद्भीतास्मिगंधर्वाणांयशस्विनां॥एवंमेप्रतिजानीहिततोहंवशगातव॥ १३॥कीचकउवाच एवमेतत्करिष्यामियथासुश्रोणिभाषसे॥एकोभद्रेगमिष्यामिशून्यमावसथंतव॥ १४॥ समागमार्थंरंभोरुत्वयामदनमोहितः ॥ यथात्वांनैवपश्येयुर्गंधर्वाःसूर्यवर्चसः॥ १५॥ द्रौपद्युवाच यदेतन्नर्तनागारंमत्स्यराजेनकारितं ॥ दिवात्रकन्यानृत्यंतिरात्रौयांतियथागृहं ॥ १६॥ तमिस्रेतत्रगच्छेथागंधर्वास्तन्नजानते॥ तत्रदोषःपरिहृतोभविष्यतिनसंशयः॥ १७॥ वैशंपायनउवाच तमर्थमपिजल्पंत्याःकृष्णायाःकीचकेनह ॥ दिवसार्द्धंसमभवन्मासेनैवसमंनृप॥ १८॥ कीचकोथगृहंगत्वाभृशंहर्षपरिप्लुतः॥ सैरंध्रीरूपिणंमूढोमृत्युंतन्नावबुद्धवान्‌१९॥

अप्रकाश्य ॥ २ ॥ ३ ॥ दृढांगंकाष्ठफलकमयं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अहनंहतवान्‌ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ नौआवयोः ॥ ११ ॥ समयंसंकेतंप्रतिपद्यस्वस्वीकुरु ॥ १२ ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥ १७ ॥ दिवसार्द्धंअहोरात्रार्द्धंदिनंएकमपिमासेनसमंऔत्कंठ्यादभूत्‌ ॥१८॥१९॥

॥२०॥२१॥२२॥ कृतसंप्रत्ययःकृतविश्वासःनाजानात्नज्ञातवान्॥२३॥ २४ ॥२५॥ २६ ॥२७॥ ह्रदात्यमुनाह्रदात् नागंकालियंकृष्णोयथाउद्धृतवान्तद्वत्त्वमेन मिहलोकाद्दूरेपातयेतिभाव:॥२८॥२९॥

गंधाभरणमाल्येषुव्यासक्तःसविशेषतः॥ अलंचक्रेतदात्मानंसत्वरःकाममोहितः॥२०॥तस्यतत्कुर्वतःकर्मकालोदीर्घइवाभवत्॥ अनुचिंतयतश्चापितामेवा
यतलोचनां ॥ २१ ॥ आसीदभ्यधिकाचापिश्रीःश्रियंप्रमुमुक्षतः॥ निर्वाणकालेदीपस्यवर्तीमिवदिधक्षतः॥ २२ ॥ कृतसंप्रत्ययस्तस्याःकीचकःकाममोहि
तः॥ नाजानाद्दिवसंयांतंचिंतयानःसमागमं ॥ २३ ॥ ततस्तुद्रौपदीगत्वातदाभीमंमहानसे ॥ उपातिष्ठतकल्याणीकौरव्यंपतिमंतिकं ॥ २४॥ तमुवाचसुके
शांताकीचकस्यमयाकृतः॥संगमोनर्तनागारेयथावोचःपरंतप ॥ २५॥ शून्यंसनर्तनागारमागमिष्यतिकीचकः॥ एकोनिशिमहाबाहोकीचकंतंनिषूदय॥
॥२६॥ तंसूतपुत्रंकौंतेयकीचकंमददर्पितं॥ गत्वात्वंनर्तनागारंनिर्जीवंकुरुपांडव ॥ २७॥ दर्पाच्चसूतपुत्रोसौगंधर्वानवमन्यते॥. तंत्वंप्रहरतांश्रेष्ठह्रदान्नाग
मिवोद्धर॥ २८ ॥ अश्रुदुःखाभिभूतायाममार्जस्वभारत ॥ आत्मनश्चैवभद्रंतेकुरुमानंकुलस्यच॥ २९॥ भीमसेनउवाच स्वागतंतेवरारोहेयन्मांवि
दयसेप्रियं॥ नत्वन्यंकंचिदिच्छामिसहायंवरवर्णिनि ॥ ३० ॥ यामेप्रीतिस्त्वयाख्याताकीचकस्यसमागमे॥ हत्वाहिडिंबंसाप्रीतिर्ममासीद्वरवर्णिनि॥३१॥
सत्यंभ्रातॄंश्चधर्मंचपुरस्कृत्यब्रवीमिते॥ कीचकंनिहनिष्यामिवृत्रंदेवपतिर्यथा॥ ३२॥ तंगह्वरेप्रकाशेवापोथयिष्यामिकीचकं ॥ अथचेदपियोत्स्यंतिहिंसेम
त्स्यानपिध्रुवं॥ ३३॥ ततोदुर्योधनंहत्वाप्रतिपत्स्येवसुंधरां॥ कामंमत्स्यमुपास्तांहिकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ ३४॥ द्रौपद्युवाच यथानसंत्यजेथास्त्वंसत्यंवैम
त्कृतेविभो॥ निगूढस्त्वंतथापार्थकीचकंतंनिषूदय॥ ३५ ॥ भीमसेनउवाच . एवमेतत्करिष्यामियथात्वंभीरुभाषसे ॥ अद्यतंसूदयिष्यामिकीचकंसहबां
धवैः॥ ३६॥ अदृश्यमानस्तस्याथतमस्विन्यामनिंदिते॥ नागोबिल्वमिवाक्रम्यपोथयिष्याम्यहंशिरः ॥ अलभ्यामिच्छतस्तस्यकीचकस्यदुरात्मनः ॥ ३७॥
वैशंपायनउवाच भीमोथप्रथमंगत्वारात्रौछन्नउपाविशत्॥ मृगंहरिरिवादृश्यःप्रत्याकांक्षतकीचकं॥३८॥ कीचकश्चाप्यलंकृत्ययथाकाममुपागमत् ॥
तांवेलांनर्त्तनागारंपांचालीसंगमाशया॥ ३९॥ मन्यमानःससंकेतमागारंप्राविशच्चतत्॥ प्रविश्यचसतद्वेश्मतमसासंवृतंमहत्॥.४० ॥ पूर्वागतंततस्तत्रभी
मम्प्रतिमौजसं॥ एकांतावस्थितंचैनमाससादसदुर्मतिः॥ ४१ ॥ शयानंशयनेतत्रसूतपुत्रःपरामृशत्॥ जाज्वल्यमानंकोपेनकृष्णाधर्षणजेनह ॥ ४२ ॥

२०॥ ३१॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ तस्यतेनादृश्यमानः नागोहस्ती अलभ्यांत्वां ॥ ३७ ॥ ३८॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ यत्कृतंयदर्जितंधनादितत्सर्वंतेतुभ्यंप्रापितंदत्तमितिसंबंधः ॥ ४४ ॥ अतःपरंत्वांसमुद्दिश्याहंअत्रागतोस्मि ॥ ४५ ॥ प्रशंसंति त्वयाहंवृतइतिहेतोरित्यभिप्रायः॥ ४६ ॥४७ ॥४८॥ ४९॥ ५० ॥

उपसंगम्यचैवैनंकीचकःकाममोहितः॥ हर्षोन्मथितचित्तात्मास्मयमानोभ्यभाषत ॥ ४३ ॥ प्रापितंतेमयावित्तंबहुरूपमनंतकं॥ यत्कृतंधनरत्नाढ्यंदासीशत
परिच्छदं॥ ४४ ॥ रूपलावण्ययुक्ताभिर्युवतीभिरलंकृतं॥ गृहंचांतःपुरंसुभ्रुक्रीडारतिविराजितं ॥ तत्सर्वंत्वांसमुद्दिश्यसहसाहमुपागतः ॥ ४५ ॥ अकस्मान्मां
प्रशंसंतिसदागृहगताः स्त्रियः॥ सुवासादर्शनीयश्चनान्योस्तित्वादृशःपुमान्॥ ४६ ॥ भीमसेनउवाच दिष्ट्यात्वंदर्शनीयोथदिष्ट्यात्मानंप्रशंससि ॥ ईदृश
स्तुत्वयास्पर्शःस्पृष्टपूर्वोनकर्हिचित्॥ ४७॥ स्पर्शंवेत्सिविदग्धस्त्वंकामधर्मविचक्षणः॥ स्त्रीणांप्रीतिकरोनान्यस्त्वत्समःपुरुषस्त्विह ॥ ४८॥ वैशंपायनउवाच
इत्युक्त्वातंमहाबाहुर्भीमोभीमपराक्रमः॥ सहसोत्पत्यकौंतेयःप्रहस्येदमुवाचह॥ ४९ ॥ अद्यत्वांभगिनीपापंकृष्यमाणंमयाभुवि ॥ द्रक्ष्यतेऽद्रिप्रतीकाशंसिंहे
नेवमहागजं॥ ५० ॥ निराबाधात्वयिहतेसैरंध्रीविचरिष्यति॥ सुखमेवचरिष्यंतिसैरंध्र्याःपतयःसदा॥ ५१ ॥ततोजग्राहकेशेषुमाल्यवत्सुमहाबलः॥सकेशेषुप
रामृष्टोबलेनबलिनांवरः॥ ५२ ॥ आक्षिप्यकेशान्वेगेनबाह्वोर्जग्राहपांडवं॥ बाहुयुद्धंतयोरासीत्क्रुद्धयोर्नरसिंहयोः ॥ ५३ ॥ वसंतेवासिताहेतोर्बलवद्गजयो
रिव ॥ कीचकानांतुमुख्यस्यनराणामुत्तमस्यच॥ ५४ ॥ वालिसुग्रीवयोर्भ्रात्रोःपुरेवकपिसिंहयोः॥ अन्योन्यमपिसंरब्धौपरस्परजयैषिणौ॥ ५५ ॥ ततःस
मुद्यम्यभुजौपंचशीर्षाविवोरगौ॥ नखदंष्ट्राभिरन्योन्यंघ्नतःक्रोधविषोद्धतौ॥ ५६॥ वेगेनाभिहतोभीमःकीचकेनबलीयसा॥ स्थिरप्रतिज्ञःसरणेपदान्नचलि
तःपदं॥ ५७ ॥ तावन्योन्यंसमाश्लिष्यप्रकर्षंतौपरस्परं॥ उभावपिप्रकाशेतेप्रवृद्धौवृषभाविव ॥ ५८ ॥ तयोर्ह्यासीत्सुतुमुलःसंप्रहारःसुदारुणः ॥ नखदं
ष्ट्रायुधवतोर्व्याघ्रयोरिवदृप्तयोः ॥ ५९ ॥ अभिपत्याथबाहुभ्यांप्रत्यगृह्णादमर्षितः॥ मातंगइवमातंगंप्रभिन्नकरटामुखं ॥ ६० ॥ सचाप्येनंतदाभीमःप्रतिज
ग्राहवीर्यवान् ॥ तमाक्षिपत्कीचकोथबलेनबलिनांवरः॥ ६१ ॥ तयोर्भुजविनिष्पेषादुभयोर्बलिनोस्तदा॥ शब्दःसमभवद्घोरोवेणुस्फोटसमोयुधि॥ ६२॥अ
थैनमाक्षिप्यबलाद्गृहमध्येवृकोदरः ॥ धूनयामासवेगेनवायुश्चंडइवद्रुमं॥ ६३ ॥ भीमेनचपरामृष्टोदुर्बलोबलिनारणे॥ प्रास्पंदतयथाप्राणंविचकर्षचपांड
वं ॥ ६४ ॥ ईषदाकलितंचापिक्रोधाद्द्रुतपदंस्थितं ॥ कीचकोबलवान्भीमंजानुभ्यामाक्षिपद्भुवि ॥ ६५ ॥

५१ ॥ ५२ ॥ ५३॥वासिताहेतोर्हस्तिनीनिमित्तं॥५४॥
५५॥५६॥५७॥५८॥५९॥ करटामुखंगंडस्थलस्थंमदनिर्गमस्थानं करटोगजगंडेस्यादितिमेदिनी॥६०॥६१॥६२॥६३॥६४॥आकलितंआक्रांतंद्रुतपदंचलितस्थानंयथास्यात्तथास्थितं॥ ६५ ॥

॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ सहित्वासोढ्वाबलादहीयतबलहीनोभूत् ॥ ७० ॥ वक्षसिआनीयआनतंमुग्नंकृत्वा तन्नाभिनातच्छिरःसंयोज्येत्यर्थः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ गृहीत्वाचेतिपाठेइवार्थेचः॥ ७३ ॥ योक्त्रयामासबबंध रशनयारज्ज्वा ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ दोर्भ्यांपाणिभ्यां ॥ ७६ ॥ व्याविद्धेअतिपीडनात्अधःक्षिप्तेनयनेनयनगोलकेअंबरंवस्त्रंचयस्य नयनाकाशोवा पशुमारंपशुंमारयित्वेवेति यज्ञियपशु

पातितोभुविभीमस्तुकीचकेनबलीयसा ॥ उत्पपाताथवेगेनदंडपाणिरिवांतकः ॥ ६६ ॥ स्पर्द्धयाचबलोन्मत्तौतावुभौसूतपांडवौ ॥ निशीथेपर्यकर्षेतांबलिनौ निर्जनेस्थले ॥ ६७ ॥ ततस्तद्भवनंश्रेष्ठंप्राकंपतमुहुर्मुहुः ॥ बलवच्चापिसंक्रुद्धावन्योन्यंप्रतिगर्जतः ॥ ६८ ॥ तलाभ्यांसतुभीमेनवक्षस्यभिहतोबली ॥ कीचको रोषसंतप्तःपदान्नचलितःपदं ॥ ६९ ॥ मुहूर्तंतुसतंवेगंसहित्वाभुविदुःसहं ॥ बलादहीयततदासूतोभीमबलार्दितः ॥ ७० ॥ तंहीयमानंविज्ञायभीमसेनोमहाबलः ॥ वक्षस्यानीयवेगेनममर्दैनंविचेतसं ॥ ७१ ॥ क्रोधाविष्टोविनिश्वस्यपुनश्चैनंवृकोदरः ॥ जग्राहजयतांश्रेष्ठःकेशेष्वेवतदाभृशं ॥ ७२ ॥ गृहीत्वाकीचकंभीमोविरराजमहाबलः ॥ शार्दूलःपिशिताकांक्षीगृहीत्वेवमहामृगं ॥ ७३ ॥ ततएनंपरिश्रांतमुपलभ्यवृकोदरः ॥ योक्त्रयामासबाहुभ्यांपशुंरशनयायथा ॥ ७४ ॥ नदंतंचमहानादंभिन्नभेरीसमस्वनं ॥ भ्रामयामाससुचिरंविस्फुरंतमचेतसं ॥ ७५ ॥ प्रगृह्यतरसादोर्भ्यांकंठंतस्यवृकोदरः ॥ अपीडयतकृष्णायास्तदाकोपोपशांतये ॥ ७६ ॥ अथतंभग्नसर्वांगंव्याविद्धनयनांबरं ॥ आक्रम्यचकटीदेशेजानुनाकीचकाधमं ॥ अपीडयतबाहुभ्यांपशुमारममारयत् ॥ ७७ ॥ तंविषीदंतमाज्ञायकीचकंपांडुनंदनः ॥ भूतलेभ्रामयामासवाक्यंचेदमुवाचह ॥ ७८ ॥ अद्याहमनृणोभूत्वाभ्रातुर्भार्यापहारिणं ॥ शांतिंलब्धास्मिपरमांहत्वासैरंध्रिकंटकं ॥ ७९ ॥ इत्येवमुक्त्वापुरुषप्रवीरस्तंकीचकंक्रोधसरागनेत्रः ॥ अस्रस्तवस्त्राभरणंस्फुरंतमुद्भ्रांतनेत्रंव्यसुमुत्ससर्ज ॥ ८० ॥ निष्पिष्यपाणिनापाणिंसंदष्टौष्ठपुटंबली ॥ समाक्रम्यचसंक्रुद्धोबलेनबलिनांवरः ॥ ८१ ॥ तस्यपादौचपाणीचशिरोग्रीवांचसर्वशः ॥ कायेप्रवेशयामासपशोरिवपिनाकधृक् ॥ ८२ ॥ तंसंमथितसर्वांगंमांसपिंडोपमंकृतं ॥ कृष्णायादर्शयामासभीमसेनोमहाबलः ॥ ८३ ॥ उवाचचमहातेजाद्रौपदींयोषितांवरां ॥ पश्यैनमेहिपांचालिकामुकोयंयथाकृतः ॥ ८४ एवमुक्त्वामहाराजभीमोभीमपराक्रमः ॥ पादेनपीडयामासतस्यकायंदुरात्मनः ॥ ८५ ॥ ततोग्निंतत्रप्रज्वाल्यदर्शयित्वातुकीचकं ॥ पांचालींसतदावीरइदंवचनमब्रवीत् ॥ ८६ ॥

वदित्यर्थः ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ सैरंध्रिकंटकं कृस्वत्वंसमासनिमित्तं ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ तस्यपादौचेति कायेदेहमध्यभागे तत्तन्निर्गममार्गेणैवांगान्यंतःप्रवेश्य यो अस्मैरेवान्वसुनोतिसोमंनिररत्नौमघवातंदधातीतिश्रुतमरत्नौनिर्धानमेतदेवज्ञेयं रेवान्धनवान् निर्धानंनिष्कृष्यस्थापनं ॥ ८२ ॥ कृष्णाया:द्रौपद्यै ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥

सुकेशांतेसुष्टुकौटिल्येन विराजमानाःकेशांतायस्याः शोभतइत्युपहासः एवमेवधार्त्तराष्ट्रान्मारयिष्यामीतिभावः ॥ ८७ ॥ रोषस्यशमंअंतं फलस्यजातत्वात् ॥८८॥८९॥ ९०॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३॥९४॥

प्रार्थयंतिसुकेशांतेयेत्वांशीलगुणान्वितां॥एवंतेभीरुवध्यंतेकीचकःशोभतेयथा ॥ ८७॥ तत्कृत्वादुष्करंकर्मकृष्णायाःप्रियमुत्तमं ॥ तथासकीचकंहत्वागत्वा
रोषस्यवैशमं ॥ ८८ ॥ आमंत्र्यद्रौपदींकृष्णांक्षिप्रमायान्महानसं॥कीचकंघातयित्वातुद्रौपदीयोषितांवरा॥ प्रहृष्टागतसंतापासभापालानुवाचह ॥ ८९ ॥ की
चकोयंहतःशेतेगंधर्वैःपतिभिर्मम ॥ परस्त्रीकामसंमत्तस्तत्रागच्छतपश्यत ॥ ९० ॥ तच्छ्रुत्वाभाषितंतस्यानर्तनागाररक्षिणः ॥ सहसैवसमाजग्मुरादायोल्काः
सहस्रशः ॥ ९१ ॥ ततोगत्वाथतद्वेश्मकीचकंविनिपातितं ॥ गतासुंददृशुर्भूमौरुधिरेणसमुक्षितं ॥ ९२ ॥ पाणिपादविहीनंतुदृष्ट्वाचव्यथिताभवन् ॥ निरीक्षंति
ततःसर्वेपरंविस्मयमागताः ॥ ९३ ॥ अमानुषंकृतंकर्मतंदृष्ट्वाविनिपातितं ॥ क्वास्यग्रीवाक्वचरणौक्वपाणीक्वशिरस्तथा ॥ इतिस्मतंपरीक्षंतेगंधर्वेणहतंतदा ॥
॥ ९४॥ ॥ इ० म० भा० विराटप० कीचकवधप० कीचकवधेद्वाविंशोध्यायः ॥ २२ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच तस्मिन्कालेसमागम्यसर्वेतत्रास्यबांध
वाः॥ रुरुदुःकीचकंदृष्ट्वापरिवार्यसमंततः ॥ १ ॥ सर्वेसंहृष्टरोमाणःसंत्रस्ताःप्रेक्ष्यकीचकं॥ तथासंभिन्नसर्वांगंकूर्मस्थलइवोद्धृतं॥ २ ॥ पोथितंभीमसेनेनत
मिंद्रेणेवदानवं ॥ संस्कारयितुमिच्छंतोबहिर्नेतुंप्रचक्रमुः ॥ ३ ॥ ददृशुस्तेततःकृष्णांसूतपुत्राःसमागताः ॥ अदूराच्चानवद्यांगींस्तंभमालिंग्यतिष्ठतीं॥४॥ समवे
तेषुसर्वेषुतामूचुरुपकीचकाः ॥ हन्यतांशीघ्रमसतीयत्कृतेकीचकोहतः ॥ ५॥ अथवानैवहंतव्यादह्यतांकामिनासह ॥ मृतस्यापिप्रियंकार्यंसूतपुत्रस्यसर्वथा ॥
॥ ६ ॥ ततोविराटमूचुस्तेकीचकोस्याःकृतेहतः ॥ सहानेनाद्यदह्येमतदनुज्ञातुमर्हसि ॥ ७॥ पराक्रमंतुसूतानांमत्वाराजान्वमोदत ॥ सैरंध्र्याःसूतपुत्रेणसहदाहं
विशांपतिः ॥ ८ ॥ तांसमासाद्यवित्रस्तांकृष्णांकमललोचनां ॥ मोमुह्यमानांतेतत्रजगृहुःकीचकाभृशं ॥ ९॥ ततस्तुतांसमारोप्यनिबध्यचसुमध्यमां॥ जग्मुरु
द्यम्यतेसर्वेश्मशानाभिमुखास्तदा ॥ १०॥ ह्रियमाणातुसाराजन्सूतपुत्रैरनिंदिता॥ प्राक्रोशन्नाथमिच्छंतीकृष्णानाथवतीसती ॥ ११ ॥ द्रौपद्युवाच ज
योजयंतोविजयोजयत्सेनोजयद्बलः ॥ तेमेवाचंविजानंतुसूतपुत्रानयंतिमां ॥ १२ ॥ येषांज्यातलनिर्घोषोविस्फूर्जितमिवाशनेः ॥ व्यश्रूयतमहायुद्धेभीम
घोषस्तरस्विनां ॥ १३ ॥ रथघोषश्चबलवान्गंधर्वाणांतरस्विनां ॥ तेमेवाचंविजानंतुसूतपुत्रानयंतिमां ॥ १४ ॥

इतिविराटप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५॥ १६॥ व्यायतंव्यापारयत्नंकृत्वावेषंच विपरिवर्त्यगंधर्ववेषसदृशंकृत्वा॥ १७॥अभ्यवस्कंद्य निपत्य॥द्रुमंआरुह्य ततश्चद्रौपदीनयनप्रदेशंदृष्ट्वेत्यर्थः ॥१८॥१९॥मूर्ध्निशुष्कमितिशोषणोन्मुखत्वेनअतिपक्वत्वंसूच्यते ॥ २० ॥ परिरभ्यउपक्रम्यउत्पाटनार्थंयत्नंकृत्वा उत्पाटितंचतंस्कंधेआरोपयामास व्यामंप्रसारितयोर्बाह्वोरंतरं ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ विमुच्यमोचयि

वैशंपायनउवाच. तस्यास्ताःकृपणावाचःकृष्णायाःपरिदेवितं॥ श्रुत्वैवाभ्यापतद्भीमःशयनादविचारयन्॥ १५ ॥ भीमसेनउवाच अहंशृणोमितेवाचंत्वयासैरंध्रिभाषितां॥ तस्मात्तेसूतपुत्रेभ्योभयंभीरुनविद्यते॥ १६॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्त्वासमहाबाहुर्विजजृंभेजिघांसया॥ ततःसव्यायतंकृत्वावेषंविपरिवर्त्यच॥ १७॥ अद्वारेणाभ्यवस्कंद्यनिर्जगामबहिस्तदा॥ सभीमसेनःप्राकारादारुह्यतरसाद्रुमं॥ १८॥ श्मशानाभिमुखःप्रायाद्यत्रतेकीचकागताः॥ सलंघयित्वाप्राकारंनिस्सृत्यचपुरोत्तमात्॥ जवेनपतितोभीमःसूतानामग्रतस्तदा॥ १९॥ चितासमीपेगत्वासतत्रापश्यद्वनस्पतिं॥तालमात्रंमहास्कंधंमूर्धशुष्कंविशांपते॥ २०॥ तंनागवदुपक्रम्यबाहुभ्यांपरिरभ्यच॥ स्कंधमारोपयामासदशव्यामंपरंतपः॥ २१॥ सतंवृक्षंदशव्यामंसस्कंधविटपंबली॥ प्रगृह्याभ्यद्रवत्सूतान्दंडपाणिरिवांतकः॥ २२॥ ऊरुवेगेनतस्याथन्यग्रोधाश्वत्थकिंशुकाः॥भूमौनिपतितावृक्षाःसंघशस्तत्रशेरते॥ २३॥ तंसिंहमिवसंक्रुद्धंदृष्ट्वागंधर्वमागतं॥ वित्रेसुःसर्वशःसूताविषादभयकंपिताः॥ २४॥गंधर्वोबलवानेतिक्रुद्धउद्यम्यपादपं॥सैरंध्रीमुच्यतांशीघ्रंयतोनोभयमागतं॥ २५॥ तेतुदृष्ट्वातदाविद्धंभीमसेनेनपादपं॥ विमुच्यद्रौपदींतत्रप्राद्रवन्नगरंप्रति॥ २६॥ द्रवतस्तांस्तुसंप्रेक्ष्यसवज्रीदानवानिव॥शतंपंचाधिकंभीमःप्राहिणोद्यमसादनं॥ ॥२७॥ वृक्षेणैतेनराजेंद्रप्रभंजनसुतोबली॥ततआश्वासयत्कृष्णांसविमुच्यविशांपते॥ २८॥ उवाचचमहाबाहुःपांचालींतत्रद्रौपदीं॥ अश्रुपूर्णमुखींदीनांदुर्धर्षःसवृकोदरः॥ २९॥एवंतेभीरुवध्यंतेयेत्वांक्लिश्यंत्यनागसं॥ प्रैहित्वंनगरंकृष्णेनभयंविद्यतेतव॥ ३०॥ अन्येनाहंगमिष्यामिविराटस्यमहानसं॥ ३१॥ वैशंपायनउवाच पंचाधिकंशतंतच्चनिहतंतेनभारत॥महावनमिवच्छिन्नंशिश्येविगलितद्रुमं॥ ३२॥एवंतेनिहताराजन्शतंपंचचकीचकाः॥सचसेनापतिःपूर्वमित्येतत्सूतषट्शतं॥ ३३॥ तद्दृष्ट्वामहदाश्चर्यंनरानार्यश्चसंगताः॥ विस्मयंपरमंगत्वानोचुःकिंचनभारत॥ ३४॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिकीचकवधपर्वणित्रयोविंशोऽध्यायः॥ २३॥ ॥७॥

त्वा॥ २९॥ ३०॥ अन्येनमार्गेण॥ ३१॥ शिश्येशयितं॥ ३२॥ षट्शतंषडधिकंशतं॥ ३३॥ ३४॥ इतिविराटपर्वणिनै० भारतभावदीपेत्रयोविंशोऽध्यायः॥ २३ ॥ ७ ॥

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ नहित्वामिति हित्वांहातुंयोग्यां कृत्यार्थेतवैकेन्केन्यत्वनइतित्वन् जहातेश्चेतिहित्वंअत्कायामपिछांदसं पित्वाभिक्षेनेत्यादिवत् त्वांसैरंध्रींहित्वांत्य
क्तुंयोग्यामपिअहंराजागच्छेतिवक्तुंनोत्सहेस्त्रियास्तुसुदेष्णायास्त्वनांप्रतिएतद्वक्तुंअदोषइतिराजवाक्यानुवादःयस्मादेवंराजामांआज्ञापितवान्तस्मादेतदेवंत्वांप्रतिप्रब्रवीम्यहमितिसुदेष्णावचनं ॥ १० ॥

वैशंपायनउवाच तेदृष्ट्वानिहतान्सूतान्राज्ञेगत्वान्यवेदयन् ॥ गंधर्वैर्निहताराजन्सूतपुत्रामहाबलाः ॥ १ ॥ यथावज्रेणवैदीर्णंपर्वतस्यमहच्छिरः ॥ व्यतिकी
र्णाःप्रदृश्यंतेतथासूतामहीतले ॥ २ ॥ सैरंध्रीचविमुक्तासौपुनरायातितेगृहं ॥ सर्वंसंशयितंराजन्नगरंतेभविष्यति ॥ ३ ॥ यथारूपाचसैरंध्रीगंधर्वाश्चमहाबलाः ॥
पुंसामिष्टश्चविषयोमैथुनायनसंशयः ॥ ४ ॥ यथासैरंध्रिदोषेणनतेराजन्निदंपुरं ॥ विनाशमेतिवैक्षिप्रंतथानीतिर्विधीयतां ॥ ५ ॥ तेषांतद्वचनंश्रुत्वाविराटोवा
हिनीपतिः ॥ अब्रवीत्क्रियतामेषांसूतानांपरमक्रिया ॥ ६ ॥ एकस्मिन्नेवतेसर्वेसुसमिद्धेहुताशने ॥ दह्यंतांकीचकाःशीघ्रंरत्नैर्गंधैश्चसर्वशः ॥ ७ ॥ सुदेष्णाम
ब्रवीद्राजामहिषींजातसाध्वसः ॥ सैरंध्रीमागतांब्रूयाममैववचनादिदं ॥ ८ ॥ गच्छसैरंध्रिभद्रंतेयथाकामंवरानने ॥ बिभेतिराजासुश्रोणिगंधर्वेभ्यःपराभवा
त् ॥ ९ ॥ नहित्वामुत्सहेवक्तुंस्वयंगंधर्वरक्षितां ॥ स्त्रियास्त्वदोषस्तांवक्तुमतस्त्वांप्रब्रवीम्यहं ॥ १० ॥ वैशंपायनउवाच अथमुक्ताभयात्कृष्णासूतपुत्रान्निरस्यच ॥
मोक्षिताभीमसेनेनजगामनगरंप्रति ॥ ११ ॥ त्रासितेवमृगीबालाशार्दूलेनमनस्विनी ॥ गात्राणिवाससीचैवप्रक्षाल्यसलिलेनसा ॥ १२ ॥ तांदृष्ट्वापुरुषाराज
न्प्राद्रवंतदिशोदश ॥ गंधर्वाणांभयत्रस्ताःकेचिद्दृष्ट्वान्यमीलयन् ॥ १३ ॥ ततोमहानसद्वारिभीमसेनमवस्थितं ॥ ददर्शराजन्पांचालीयथामत्तंमहाद्विपं ॥
॥ १४ ॥ तंविस्मयंतीशनकैःसंज्ञाभिरिदमब्रवीत् ॥ गंधर्वराजायनमोयेनास्मिपरिमोचिता ॥ १५ ॥ भीमसेनउवाच येपुराविचरंतीहपुरुषावशवर्तिनः ॥
तस्यास्तेवचनंश्रुत्वात्यनृणाविहरंत्वतः ॥ १६ ॥ वैशंपायनउवाच ततःसानर्त्तनागारेधनंजयमपश्यत ॥ राज्ञःकन्याविराटस्यनर्त्तयानंमहाभुजं ॥ १७ ॥
ततस्तानर्त्तनागाराद्विनिष्क्रम्यसहार्जुनाः ॥ कन्याददृशुरायांतींक्लिष्टांकृष्णामनागसं ॥ १८ ॥ कन्याऊचुः दिष्ट्यासैरंध्रिमुक्तासिदिष्ट्यासिपुनरागता ॥ दिष्ट्या
विनिहताःसूतायेत्वांक्लिश्यंत्यनागसं ॥ १९ ॥ बृहन्नलोवाच कथंसैरंध्रिमुक्तासिकथंपापाश्चतेहताः ॥ इच्छामिवैतवश्रोतुंसर्वमेवयथातथं ॥ २० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ पुरुषायस्याःवशवर्तिनआज्ञाकारिणःइहविराटपुरेपुरावर्षमात्रं विहरंतितेतस्याःवचनंगंधर्वराजायनमइत्यादिरूपंश्रुत्वाऽतःपरंअनृणास्तदाज्ञासंपादनेनअज्ञातवास
समाप्त्यावाकृतकृत्याःसंतोविहरंतु ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

॥२१॥ प्रहसन्निवेतिपूर्वसंस्कारात्पुंल्लिंगप्रयोगः प्रहसंतीवेत्यर्थः ॥२२॥ तिर्यक्नीचंक्लीबत्वंतन्मयीयोनिःशरीरंतत्रगता ॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥ तेत्वत्संबंधिभ्यःगंधर्वेभ्यः ॥२८॥२९॥३०॥इतिवि
राटप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ७ ॥ अत्याहितंमहाभीतिःकर्मजीवानपेक्षिचेत्यमरः ॥१॥२॥३॥४॥ ५ ॥ कृतकृत्याःकीचकवधज्ञानेनात्रैवपांडवानांवीसंस्त्वयमेवधार्तराष्ट्राः

सैरंध्युवाच बृहन्नलेकिंनुतवसैरंध्याकार्यमद्यवै ॥ यात्वंवससिकल्याणिंसदाकन्यापुरेसुखं ॥ २१ ॥ नहिदुःखंसमाप्नोषिसैरंध्रीयदुपाश्नुते ॥ तेनमांदुःखिता
मेवंपृच्छसेप्रहसन्निव ॥२२॥ बृहन्नलोवाच बृहन्नलापिकल्याणिदुःखमाप्नोत्यनुत्तमं ॥ तिर्यग्योनिंगताबालेनचैनामवबुध्यसे ॥ २३ ॥ त्वयासहोषिता
चास्मित्वंचसर्वैःसहोषिता ॥ क्लिश्यंत्यांत्वयिसुश्रोणिकोनुदुःखंनचिंतयेत् ॥ २४ ॥ नतुकेनचिदत्यंतंकस्यचिद्धृदयंक्वचित् ॥ वेदितुंशक्यतेनूनंतेनमांनाव
बुध्यसे ॥ २५ ॥ वैशंपायनउवाच ततःसहैवकन्याभिर्द्रौपदीराजवेश्मतत् ॥ प्रविवेशसुदेष्णायाःसमीपमुपगामिनी ॥॥ २६ ॥ तामब्रवीद्राजपुत्रीविराटव
चनादिदं ॥ सैरंध्रिगम्यतांशीघ्रंयत्रकामयसेगतिं ॥ २७ ॥ राजाबिभेतितेभद्रेगंधर्वेभ्यःपराभवात् ॥ त्वंचापितरुणीसुभ्रुरूपेणाप्रतिमाभुवि ॥ पुंसामिष्टश्च
विषयोगंधर्वाश्चातिकोपनाः ॥ २८ ॥ सैरंध्युवाच त्रयोदशाहमात्रंमेराजाक्षम्यतुभामिनी ॥ कृतकृत्याभविष्यंतिगंधर्वास्तेनसंशयः ॥ २९ ॥ ततोमामु
पनेष्यंतिकरिष्यंतिचतेप्रियं ॥ ध्रुवंचश्रेयसाराजायोक्ष्यतेसहबांधवैः ॥ ३० ॥ इ० म० भा० विराटप० कीचकवधपर्वणिकीचकदाहेचतुर्विंशोध्यायः ॥ २४ ॥
समाप्तंचेदंकीचकवधपर्व ॥ ७ ॥ अथगोहरणपर्व ॥ वैशंपायनउवाच कीचकस्यतुघातेनसानुजस्यविशांपते ॥ अत्याहितंचिंतयित्वाव्यस्मयंतपृथक्
जनाः ॥ १ ॥ तस्मिन्पुरेजनपदेसंजल्पोभूच्चसंघशः ॥ शौर्याद्धिवल्लभोराज्ञोमहासत्वःसकीचकः ॥ २ ॥ आसीत्प्रहर्तासैन्यानांदारामर्षीचदुर्मतिः ॥ सहतःखलुपा
पात्मागंधर्वैर्दुष्टपूरुषः ॥ ३ ॥ इत्यजल्पन्महाराजपरानीकविनाशनं ॥ देशेदेशेमनुष्याश्चकीचकंदुष्प्रधर्षणं ॥ ४ ॥ अथवैधार्त्तराष्ट्रेणप्रयुक्तायेबहिश्चराः ॥ मृग
यित्वाबहून्ग्रामान्राष्ट्राणिनगराणिच ॥ ५ ॥ संविधाययथादृष्टंयथादेशप्रदर्शनं ॥ कृतकृत्यान्यवर्त्तंततेचरानगरंप्रति ॥ ६ ॥ तत्रदृष्ट्वातुराजानंकौरव्यंधृतराष्ट्र
जं ॥ द्रोणकर्णकृपैःसार्द्धंभीष्मेणचमहात्मना ॥ ७ ॥ संगतंभ्रातृभिश्चापित्रिगर्त्तैश्चमहारथैः ॥ दुर्योधनंसभामध्येआसीनमिदमब्रुवन् ॥ ८ ॥ चराऊचुः कृतो
स्माभिःपरोयत्नस्तेषामन्वेषणेसदा ॥ पांडवानांमनुष्येंद्रतस्मिन्महतिकानने ॥ ९ ॥ निर्जनेमृगसंकीर्णेनानाद्रुमलताकुले ॥ लताप्रतानबहुलेनानागुल्मसमावृ
ते ॥ १० ॥ नचविद्मोगतायेनपार्थाःसुदृढविक्रमाः ॥ मार्गमाणाःपदन्यासंतेषुतेषुतथातथा ॥ ११ ॥ अनुमानतोज्ञास्यंतीत्याशयः ॥६॥७॥८॥९॥१०॥ येनमार्गेण ॥ ११ ॥

गिरिकूटेषुगिरिशिखरेषु ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ सूतानांपांडवीयानामिंद्रसेनादीनां ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ ॥ इतिविराटप०नैल०भारतभावदीपेपंचविंशो

गिरिकूटेषुतुंगेषुनानाजनपदेषुच ॥ जनाकीर्णेषुदेशेषुखर्वटेषुपुरेषुच ॥ १२ ॥ नरेंद्रबहुशोन्विष्टानैवविद्मश्चपांडवान् ॥ अत्यंतंवाविनष्टास्तेभद्रंतुभ्यंनरर्षभ ॥
॥ १३॥ वर्त्मन्यन्वेष्यमाणावैरथिनांरथिसत्तम ॥ नहिविद्मोगतिंतेषांवासंहिनरसत्तम ॥ १४ ॥ किंचित्कालंमनुष्येंद्रसूतानामनुगावयं ॥ मृगयित्वायथान्यायं
वेदितार्थाःस्मतत्त्वतः ॥ १५ ॥ प्राप्ताद्वारवतींसूताविनापार्थैःपरंतप ॥ नतत्रकृष्णाराजेंद्रपांडवाश्चमहाव्रताः ॥ १६ ॥ सर्वथाविप्रनष्टास्तेनमस्तेभरतर्षभ ॥ नहि
विद्मोगतिंतेषांवासंवापिमहात्मनां ॥ १७॥ पांडवानांप्रवृत्तिंचविद्मःकर्मापिवाकृतं ॥ सनःशाधिमनुष्येंद्रअतऊर्ध्वंविशांपते ॥ १८ ॥ अन्वेषणेपांडवानांभू
यःकिंकरवामहे ॥ इमांचनःप्रियांवीरवाचंभद्रवतींशृणु ॥ १९ ॥ येनत्रिगर्तानिहताबलेनमहतानृप ॥ सूतेनराज्ञोमत्स्यस्यकीचकेनबलीयसा ॥ २० ॥ सह
तःपतितःशेतेगंधर्वैर्निशिभारत ॥ अदृश्यमानैर्दुष्टात्माभ्रातृभिःसहसोदरैः ॥ २१ ॥ प्रियमेतदुपश्रुत्यशत्रूणांचपराभवं ॥ कृतकृत्यश्चकौरव्यविधत्स्वयदनंत
रं ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभा०विराटपर्वणिगोहरणपर्वणिचारप्रत्यागमनेपंचविंशोध्यायः॥ २५ ॥ वैशंपायनउवाच ततोदुर्योधनोराजाज्ञात्वातेषांवचस्तदा ॥
चिरमंतर्मनाभूत्वाप्रत्युवाचसभासदः ॥ १ ॥ सुदुःखाखलुकार्याणांगतिर्विज्ञातुमंततः ॥ तस्मात्सर्वेनिरीक्षध्वंक्कनुतेपांडवागताः ॥ २ ॥ अल्पावशिष्टंकालस्य
गतंभूयिष्ठमंततः ॥ तेषामज्ञातचर्यायामस्मिन्वर्षेत्रयोदशे ॥ ३ ॥ अस्यवर्षस्यशेषंचेद्व्यतीयुरिहपांडवाः ॥ निवृत्तसमयास्तेहिसत्यव्रतपरायणाः ॥ ४ ॥ क्षरं
तइवनागेंद्राःसर्वेत्याशीविषोपमाः ॥ दुःखाभवेयुःसंरब्धाःकौरवान्प्रतितेध्रुवं ॥ ५ ॥ सर्वेकालस्यवेत्तारःकृच्छ्ररूपधराःस्थिताः ॥ प्रविशेयुर्जितक्रोधास्तावदेव
पुनर्वनं ॥ ६ ॥ तस्मात्क्षिप्रंबुभूषध्वंयथातेऽत्यंतमव्ययं ॥ राज्यंनिर्द्वंद्वमव्यग्रंनिःसपत्नंचिरंभवेत् ॥ ७ ॥ अथाब्रवीत्ततःकर्णःक्षिप्रंगच्छंतुभारत ॥ अन्येधूर्ता
नरादक्षानिभृताःसाधुकारिणः ॥ ८ ॥ चरंतुदेशान्संवीताःस्फीतान्जनपदाकुलान् ॥ तत्रगोष्ठीषुरम्यासुसिद्धप्रव्रजितेषुच ॥ ९ ॥ परिचारेषुतीर्थेषुविविधे
ष्वाकरेषुच ॥ विज्ञातव्यामनुष्यैस्तैस्तर्कयासुविनीतया ॥ १० ॥

ध्यायः॥ २५ ॥ ॥ ७ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥४॥ दुःखादुःखयितारःसंरब्धाःकुपिताः ॥५ ॥ यथातेपुनर्वनंप्र
विशेयुस्तथाबुभूषध्वंतान्प्रापुंइच्छतेत्यर्थःतत्फलंचाह अत्यंतमित्यादिना ॥ ६ ॥७॥८॥ जनपदाकुलान्जनव्याप्तान् भवेज्जनपदोजानपदोपिजनदेशयोरितिमेदिनी गोष्ठीषुविद्वत्सभासु सिद्धानांप्रव्रजि
तंगमनंयेषुतेषुमुनीनामाश्रमेषु ॥ ९ ॥ परितआगत्यचरंत्येषुतेपरिचाराःराजपुराणितेषु तर्कयाकांक्षया तर्कःकांक्षावितर्कोहइतिमेदिनी ॥१०॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ अग्रजानंतरजः द्वितीयोभ्राता ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ ऊर्मिमतः सिंधोः ॥ १७ ॥ १८ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥
॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ विधेयानांकिंकराणां निभृतानांअत्यंतावहितानां ॥ ५ ॥ ६ ॥ अकालिकंविलंबासहं ॥ ७ ॥ ८ ॥ गृह्णीयादपिचक्षुषा प्रत्यक्षदृष्टोपिमोहयेदेवेत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ इतिविराटपर्वणिनैलं०

विविधैस्तत्परैःसम्यक्तज्ज्ञैर्निपुणसंवृतैः॥अन्वेष्टव्याःसुनिपुणैःपांडवाश्छन्नवासिनः॥ ११ ॥नदीकुंजेषुतीर्थेषुग्रामेषुनगरेषुच॥आश्रमेषुचरम्येषुपर्वतेषुगुहासुच॥ १२ ॥ अथाग्रजानंतरजःपापभावानुरागवान्॥ ज्येष्ठंदुःशासनस्तत्रभ्राताभ्रातरमब्रवीत् ॥ १३ ॥ येषुनःप्रत्ययोराजंश्चारेषुमनुजाधिप ॥ तेयांतुदत्तदेयावैभूयस्तान्परिमार्गितुं॥ १४ ॥ एतच्चकर्णोयत्प्राहसर्वमीहामहेतथा ॥ यथोद्दिष्टंचराःसर्वेमृगयंतुयतस्ततः॥ १५ ॥ एतेचान्येचभूयांसोदेशाद्देशंयथाविधि ॥ नतुतेषांगतिर्वासःप्रवृत्तिश्चोपलभ्यते ॥ १६ ॥ अत्यंतंवानिगूढास्तेपारंचोर्मिमतोगताः ॥ व्यालैश्चापिमहारण्येभक्षिताःशूरमानिनः ॥ १७ ॥ अथवाविषमंप्राप्यविनष्टाःशाश्वतीःसमाः ॥ तस्मान्मानसमव्यग्रंकृत्वात्वंकुरुनंदन ॥ कुरुकार्यंमहोत्साहंमन्यसेयन्नराधिप ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभा० वि० पर्वणि गोहरणपर्वणिकर्णदुःशासनवाक्येषड्विंशोध्यायः॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच अथाब्रवीन्महावीर्योद्रोणस्तत्त्वार्थदर्शिवान्॥नतादृशाविनश्यंतिनप्रयांतिपराभवं ॥ १ ॥ शूराश्चकृतविद्याश्चबुद्धिमंतोजितेंद्रियाः ॥ धर्मज्ञाश्चकृतज्ञाश्चधर्मराजमनुव्रताः ॥ २ ॥ नीतिधर्मार्थतत्त्वज्ञंपितृवच्चसमाहितं ॥ धर्मेस्थितंसत्यधृतिंज्येष्ठंज्येष्ठानुयायिनः ॥ ३ ॥ अनुव्रतामहात्मानंभ्रातरोभ्रातरंनृप ॥ अजातशत्रुंश्रीमंतंसर्वभ्रातॄननुव्रतं ॥ ४ ॥ तेषांतथाविधेयानांनिभृतानांमहात्मनां ॥ किमर्थंनीतिमान्पार्थःश्रेयोनैषांकरिष्यति ॥ ५ ॥तस्माद्यत्नात्प्रतीक्षंतेकालस्योदयमागतं ॥ नहितेनाशमृच्छेयुरितिपश्याम्यहंधिया ॥ ६ ॥सांप्रतंचैवयत्कार्यंतच्चक्षिप्रमकालिकं ॥ क्रियतांसाधुसंचिंत्यवासश्चैषांप्रचिंत्यतां ॥ ७ ॥ यथावत्पांडुपुत्राणांसर्वार्थेषुधृतात्मनां ॥ दुर्ज्ञेयाःखलुशूरास्तेदुरापास्तपसावृताः ॥ ८ ॥ शुद्धात्मागुणवान्पार्थःसत्यवान्नीतिमान्शुचिः ॥ तेजोराशिरसंख्येयोगृह्णीयादपिचक्षुषा ॥ ९ ॥ विज्ञायक्रियतांतस्माद्भूयश्चमृगयामहे ॥ ब्राह्मणैश्चारकैःसिद्धैर्येचान्येतद्विदोजनाः ॥ १० ॥ ॥इतिश्रीमहाभा० वि० प० गोहरणपर्वणिद्रोणवाक्येचारप्रत्याचारेसप्तविंशोध्यायः ॥ २७ ॥ वैशंपायनउवाच ततःशांतनवोभीष्मोभरतानांपितामहः ॥ श्रुतवान्देशकालज्ञस्तत्त्वज्ञःसर्वधर्मवित् ॥ १ ॥ आचार्यवाक्योपरमेतद्वाक्यमभिसंदधत्॥हितार्थसमुवाचैनांभारतींभारतान्प्रति ॥ २ ॥

भारतभा० सप्तविंशोध्यायः॥ २७ ॥ ॥ १ ॥ अभिसंदधत्तद्वाक्यानुगुणमेववदन् भारतींभरतवंशीयपांडवविषयांगिरंवाचंभारतान्कौरवानुवाचेतिसंबंधः ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ समंवदत्समंपक्षपातशून्यंवदत्वदन् नुमभावआर्षः ॥ ४ ॥ श्रुतंशास्त्रं नानाश्रुतिरनेकाआख्यायिका ॥ ५ ॥ ६ ॥ महात्मानउदारचित्ताः सतांधुरंधर्मं ॥ ७ ॥ ८ ॥ परैःअनीतिपरैः अन्वेषितुंअनुगंतुं॥ ९ ॥ यत्तुप्रयुक्तंप्रयोगःशक्यंज्ञातुंयोग्यःतदेववक्ष्यामिनतुभवतांद्रोहात् ॥ १० ॥ नत्विति तस्य दुर्जनस्यत्वादृशस्येतिगूढोभिसंधिः सानु तुशब्दोहेत्वर्थे साहियतःनीतिरियंसाधुवाच्यासाधुष्वेववक्तव्याऽतोऽसाधौत्वयिनैवेषावक्तव्येत्यर्थः अनीतिस्तुकथंचनसाधुष्वसाधुषुवानैववक्तव्येत्यर्थः ॥ ११ ॥ तिष्ठतावक्तव्यमितिसंबंधः ॥ १२ ॥ तत्रवक्तव्येसतियथाइतरोजनःपांडवानांनिवासंलोकसाधारणंमन्य

युधिष्ठिरेसमासक्तांधर्मज्ञेधर्मसंवृतां ॥ असत्सुदुर्लभांनित्यंसतांचाभिमतांसदा ॥ ३ ॥ भीष्मःसमंवदत्तत्रगिरंसाधुभिरर्चितां ॥ यश्चैषब्राह्मणःप्राहद्रोणःसर्वार्थतत्त्ववित् ॥ ४ ॥ सर्वलक्षणसंपन्नाःसाधुव्रतसमन्विताः ॥ श्रुतव्रतोपपन्नाश्चनानाश्रुतिसमन्विताः ॥ ५ ॥ वृद्धानुशासनेयुक्ताःसत्यव्रतपरायणाः ॥ समयंसमयज्ञास्तेपालयंतःशुचिव्रताः ॥ ६ ॥ क्षत्रधर्मरतानित्यंकेशवानुगताःसदा ॥ प्रवीरपुरुषास्तेवैमहात्मानोमहाबलाः ॥ नावसीदितुमर्हंतिउद्वहंतःसतांधुरं ॥ ७ ॥ धर्मतश्चैवगुप्तास्तेस्ववीर्येणचपांडवाः ॥ ननाशमधिगच्छेयुरितिमेधीयतेमतिः ॥ ८ ॥ तत्रबुद्धिंप्रवक्ष्यामिपांडवान्प्रतिभारत ॥ नतुनीतिःसुनीतस्यशक्यतेऽन्वेषितुंपरैः ॥ ९ ॥ यत्तुशक्यमिहास्माभिस्तान्वैसंचिंत्यपांडवान् ॥ बुद्ध्याप्रयुक्तंनद्रोहात्प्रवक्ष्यामिनिबोधतत् ॥ १० ॥ नत्वियंमादृशैर्नीतिस्तस्यवाच्याकथंचन ॥ सात्वियंसाधुवक्तव्यानत्वनीतिःकथंचन ॥ ११ ॥ वृद्धानुशासनेताततिष्ठतासत्यशीलिना ॥ अवश्यंत्विहधीरेणसतांमध्येविवक्षता ॥ १२ ॥ यथार्हमिहवक्तव्यंसर्वथाधर्मलिप्सया ॥ तत्रनाहंतथामन्येयथायमितरोजनः ॥ १३ ॥ निवासंधर्मराजस्यवर्षेऽस्मिन्वैत्रयोदशे ॥ तंत्रतातनतेषांहिराज्ञांभाव्यमसांप्रतं ॥ १४ ॥ पुरेजनपदेचापियत्रराजायुधिष्ठिरः ॥ दानशीलोवदान्यश्चनिभृतोह्रीनिषेवकः ॥ जनोजनपदेभाव्योयत्रराजायुधिष्ठिरः ॥ १५ ॥ प्रियवादीसदादांतोभव्यःसत्यपरोजनः ॥ हृष्टःपुष्टःशुचिर्दक्षोयत्रराजायुधिष्ठिरः ॥ १६ ॥ नासूयकोनचापीर्षुर्नाभिमानीनमत्सरी ॥ भविष्यतिजनस्तत्रस्वयंधर्ममनुव्रतः ॥ १७ ॥ ब्रह्मघोषाश्चभूयांसःपूर्णाहुत्यस्तथैवच ॥ क्रतवश्चभविष्यंतिभूयांसोभूरिदक्षिणाः ॥ १८ ॥ सदाचतत्रपर्जन्यःसम्यग्वर्षीनसंशयः ॥ संपन्नसस्याचमहीनिरातंकाभविष्यति ॥ १९ ॥

तेतथाहंनमन्येइतियोजना ॥ १३ ॥ असाधारण्यमेवाह तत्रेति तत्रपुरादौ असांप्रतंअकल्याणं ॥ १४ ॥ वदान्यःप्रियवादी वदान्योदानशीलेचचारुवादिनिवाच्यवदितिमेदिनी निभृतःनियतेंद्रियः भाव्यःअवश्यंभावी ओरावश्यकेइतिण्यत् ॥ १५ ॥ भव्योभविता ॥ १६ ॥ असूयकः परगुणेषुदोषारोपकः ईर्षुःपरोत्कर्षासहिष्णुः अभिमानीआत्मसंभावितः मत्सरीपरद्रोहकर्त्ता तत्र यत्रयुधिष्ठिरइत्यनुकृष्यते ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २०॥ दर्शनंधर्मब्रह्मस्वरूपावेक्षणं निष्प्रतीपंपाखंडमार्गवर्जितं ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ दृश्यानिरूपाणि ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ सर्वभावेनसर्वात्मनाऽनुरागवान् ॥२७॥ अशुभात्अशुभंत्यक्त्वा ॥२८॥
॥ २९ ॥ इष्टंयागादिप्रियंपरसुखदंचव्रतंपालनीयंयस्य एवंभूतस्यदुर्ज्ञेयत्वमप्याह धर्मात्मेति ॥ ३० ॥ ३१ ॥ तस्मादिति धीमतःपांडवस्यवासंच्छन्नंतत्र विद्धीतिशेषः परमांगतिंगमनंचतत्रैवस्वकीयंकुरु

गुणवंतिचधान्यानिरसवंतिफलानिच ॥ गंधवंतिचमाल्यानिशुभशब्दाचभारती ॥ २० ॥ वायुश्चसुखसंस्पर्शोनिष्प्रतीपंचदर्शनं ॥ नभयंत्वाविशेत्तत्रयत्र राजायुधिष्ठिरः ॥ २१ ॥ गावश्चबहुलास्तत्रनकृशानचदुर्बलाः ॥ पयांसिदधिसर्पींषिरसवंतिहितानिच ॥ २२ ॥ गुणवंतिचपेयानिभोज्यानिरसवंतिच ॥ तत्र देशेभविष्यंतियत्रराजायुधिष्ठिरः ॥ २३ ॥ रसाःस्पर्शाश्चगंधाश्चशब्दाश्चापिगुणान्विताः ॥ दृश्यानिचप्रसन्नानियत्रराजायुधिष्ठिरः ॥ २४ ॥ धर्माश्चतत्रसर्वै स्तुसेविताश्चद्विजातिभिः ॥ स्वैःस्वैर्गुणैश्चसंयुक्ताअस्मिन्वर्षेत्रयोदशे ॥ २५ ॥ देशेतस्मिन्भविष्यंतितातपांडवसंयुते ॥ संप्रीतिमान्जनस्तत्रसंतुष्टःशुचिरव्ययः ॥ २६ ॥ देवतातिथिपूजासुसर्वभावानुरागवान् ॥ इष्टदानोमहोत्साहःस्वस्वधर्मपरायणः ॥ २७ ॥ अशुभाद्धिशुभप्रेप्सुरिष्टयज्ञःशुभव्रतः ॥ भविष्यतिजनस्त त्रयत्रराजायुधिष्ठिरः ॥ २८ ॥ त्यक्तवाक्यानृतस्तातशुभकल्याणमंगलः ॥ शुभार्थेप्सुःशुभमतिर्यत्रराजायुधिष्ठिरः ॥ २९ ॥ भविष्यतिजनस्तत्रनित्यंचेष्टप्रि यव्रतः ॥ धर्मात्माशक्यतेज्ञातुंनापितातद्विजातिभिः ॥ ३० ॥ किंपुनःप्राकृतैस्तातपार्थोविज्ञायतेक्वचित् ॥ यस्मिन्सत्यंधृतिर्दानंपराशांतिर्ध्रुवाक्षमा ॥ ३१ ॥ ह्रीःश्रीःकीर्तिःपरंतेजआनृशंस्यमथार्जवं ॥ तस्मात्तत्रनिवासंतुच्छन्नंयत्नेनधीमतः ॥ गतिंचपरमांतत्रनोत्सहेवक्तुमन्यथा ॥ ३२ ॥ एवमेतत्तुसंचित्ययत्कृतेम न्यसेहितं ॥ तत्क्षिप्रंकुरुकौरव्ययद्येवंश्रद्दधासिमे ॥ ३३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभा० वि०प० गोहरणपर्वणिचारप्रत्याचारेभीष्मवाक्येअष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

वैशंपायनउवाच ततःशारद्वतोवाक्यमित्युवाचकृपस्तदा ॥ युक्तंप्राप्तंचवृद्धेनपांडवान्प्रतिभाषितं ॥ १ ॥ धर्मार्थसहितंश्लक्ष्णंतत्त्वतश्चसहेतुकं ॥ तत्रानुरूपं भीष्मेणममाप्यत्रगिरंशृणु ॥ २ ॥ तेषांचैवगतिस्तीर्थैर्वासश्चैषांप्रचिंत्यतां ॥ नीतिर्विधीयतांचापिसांप्रतंयाहिताभवेत् ॥ ३ ॥ नावज्ञेयोरिपुस्तातप्राकृतोपिबुभूषता ॥ किंपुनःपांडवास्तातसर्वास्त्रकुशलारणे ॥ ४ ॥ तस्मात्सत्रंप्रविष्टेषुपांडवेषुमहात्मसु ॥ गूढभावेषुच्छन्नेषुकालेचोदयमागते ॥ ५ ॥

एतच्चाहंअन्यथाविपरीतंवचोवक्तुंनोत्सहे वृद्धत्वात्पांडवेषुद्वेषस्याधर्मरूपत्वाच्चेतिभावः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाविंशोऽध्यायः ॥२८॥ युक्तंयुक्तिमत् प्राप्तंप्राप्तकालं ॥ १ ॥ तत्त्वतश्चसहेतुकंयुक्त्याभासहीनं ॥ २ ॥ तीर्थैःचारैः ॥ ३ ॥ ४ ॥ सत्रंकैतवंवेषांतररूपं छन्नेषुगुप्तेषु उदयंउद्गमनंप्रतिज्ञातेकालेउत्क्रांतेसति सामीप्येसप्तमी कालेल्पावशिष्टेसतीत्यर्थः ॥ ५ ॥

नरराष्ट्रेषुमित्रराष्ट्रेषुस्वराष्ट्रेषुचस्वस्यबलंसैन्यंसामर्थ्यंचयत्तज्ज्ञातव्यं ॥ ६ ॥ ७ ॥ नीतिर्भक्तवेतनदानचारप्रवृत्त्यादिका तथाविधीयतांयथायेनप्रकारेणतैःसहसंदधामहेशरादिसंधानंकुर्महे यद्वा बलकोशयोरल्पत्वंस्वस्यपरस्यबहुत्वं नीतिर्यथाप्रतिज्ञंसामरूपाविधीयतां यथातैःसहसंदधामहेसख्यंकुर्महेइति कालेदये मृत्यूदयरूपे युद्धेप्राप्तेसति तेषांविधीयतइतिपाठे तेषांकालतःउदयेप्राप्तेसतियथासम्यग्विधीयतेजायतेतथानीतिर्विधीयतां ॥ ८ ॥ नियतमचंचलं नियमेनबुध्यस्व ॥ ९ ॥ बोधफलमाह उच्चेति उच्चादिभेदेनत्रिविधमपिप्रहृष्टंवाअप्रहृष्टंवाज्ञातव्यं उच्चंसमंवास्वबलंअप्रहृष्टंचेत्प्रहृष्टबलैःशत्रुभिःसहसंदधामसंधिंकरवाम विपरीतंचेदपिसंदधामशरानितिशेषः संधनीयमितिपाठेपितदेवार्थद्वयंज्ञेयं आतोधातोरित्यालोपः अनीयरप्रत्ययेपरेभवति संधानीयमितितुयुक्तःपाठः ॥१०॥साम्येसामभेदौ अप

स्वराष्ट्रेपरराष्ट्रेचज्ञातव्यंबलमात्मनः॥ उदयःपांडवानांचप्राप्तेकालेनसंशयः॥६॥ निवृत्तसमयाःपार्थाःमहात्मानोमहाबलाः॥ महोत्साहाभविष्यंतिपांडवाअमितौजसः॥ ७॥ तस्माद्बलंचकोशश्चनीतिश्चापिविधीयतां॥ यथाकालोदयेप्राप्तेसम्यक्तैःसंदधामहे॥८॥तातबुद्ध्यापितत्सर्वंबुध्यस्वबलमात्मनः॥नियतंसर्वमित्रेषुबलवत्स्वबलेषुच॥ ९॥ उच्चावचंबलंज्ञात्वामध्यस्थंचापिभारत॥ प्रहृष्टमप्रहृष्टंचसंदधामतथापरैः॥ १०॥ साम्नाभेदेनदानेनदंडेनबलिकर्मणा ॥ न्यायेनाक्रम्यचपरान्बलाच्चानम्यदुर्बलान्॥ ११॥ सांत्वयित्वातुमित्राणिबलंचाभाष्यतांसुखं॥ सुकोशबलसंवृद्धःसम्यक्सिद्धिमवाप्स्यसि॥ १२॥ योत्स्यसेचापिबलिभिररिभिःप्रत्युपस्थितैः॥ अन्यैस्त्वंपांडवैर्वापिहीनैःस्वबलवाहनैः॥ १३॥ एवंसर्वंविनिश्चित्यव्यवसायंस्वधर्मतः॥ यथाकालंमनुष्येंद्रचिरंसुखमवाप्स्यसि॥ १४॥इतिश्रीमहाभा०वि०प०गोहरणपर्वणिचारप्रत्याचारेरूपवाक्येएकोनत्रिंशोऽध्यायः॥२९॥ वैशंपायनउवाच अथराजात्रिगर्त्तानांसुशर्मारथयूथपः॥ प्राप्तकालमिदंवाक्यमुवाचत्वरितोबली॥ १॥ असकृन्निकृताःपूर्वंमत्स्यशाल्वेयकैःप्रभो॥ सूतेनैवचमत्स्यस्यकीचकेनपुनःपुनः॥ २॥ बाधितोबंधुभिःसार्द्धंबलाद्बलवतांविभो॥ सकर्णमभ्युदीक्ष्याथदुर्योधनमभाषत॥३॥ असकृन्मत्स्यराज्ञामेराष्ट्रंबाधितमोजसा॥प्रणेताकीचकस्तस्यबलवानभवत्पुरा॥ ४॥ क्रूरोमर्षीसदुष्टात्माभुविप्रख्यातविक्रमः॥ निहतःसतुगंधर्वैःपापकर्मानृशंसवान्॥५॥

रस्याधिक्येदानं स्वस्याधिक्येदंडःयुद्धेनिपातनंवा बलिकर्मवाकरादानाख्यं इतिबलज्ञानफलं ॥ ११ ॥ बलंस्वसैन्यंसुखंयथास्यात्तथाआभाष्यतांप्रीतिवादेनभक्तवेतनमानदानेनसंमंत्रणीयमित्यर्थः सिद्धिर्जयं ॥ १२ ॥ अन्यैःशत्रुभिःपांडवैश्चापिसहयोत्स्यसेकीदृशैःस्वबलादिनाहीनैः ॥१३॥ व्यवसायंस्वकर्त्तव्यं ॥ १४ ॥ इतिविराटपर्वणिनैल०भारतभावदीपेएकोनत्रिंशोध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ १ ॥ वाक्यमुवाचेत्यत्रहेतुमाह असकृदिति निकृताःवंचितात्रिगर्त्ताइतिशेषः प्रभोहेजनमेजय ॥ २ ॥ बाधितःसुशर्मा बलवतांकौरवाणांविभौस्वामिनिभीष्मेसमीपेसतिकर्णंचउदीक्ष्यदुर्योधनंअभाषत ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ निबध्नीमःनिगृह्णीमः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ विनिर्यामःनिर्गच्छामः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ यथोद्देशंयथानिर्दिष्टांदक्षिणामुत्तरांवादिशं

तस्मिन्विनिहतेराजाहतदर्पोनिराश्रयः ॥ भविष्यतिनिरुत्साहोविराटइतिमेमतिः ॥ ६ ॥ तत्रयात्राममममतायदितेरोचतेनघ ॥ कौरवाणांचसर्वेषांकर्णस्यच महात्मनः ॥ ७ ॥ एतत्प्राप्तमहंमन्येकार्यमात्ययिकंहिनः ॥ राष्ट्रंतस्याभियास्यामोबहुधान्यसमाकुलं ॥ ८ ॥ आददामोस्यरत्नानिविविधानिवसूनिच ॥ ग्रामान्राष्ट्राणिवातस्यहरिष्यामोविभागशः ॥ ९ ॥ अथवागोसहस्राणिशुभानिचबहूनिच ॥ विविधानिहरिष्यामःप्रतिपीड्यपुरंबलात् ॥ १० ॥ कौरवैःसहसंगत्य त्रिगर्तैश्चविशांपते ॥ गास्तस्यापहरामोघसर्वैश्चैवसुसंहताः ॥ ११ ॥ संविभागेनकृत्वातुनिबध्नीमोस्यपौरुषं ॥ हत्वाचास्यचमूंकृत्स्नांवशमेवानयामहे ॥ १२ ॥ तंवशेन्यायतःकृत्वासुखंवत्स्यामहेवयं ॥ भवतांबलवृद्धिश्चभविष्यतिनसंशयः ॥ १३ ॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यकर्णोराजानमब्रवीत् ॥ सूक्तंसुशर्मणावाक्यंप्राप्तकालंहितंचनः ॥ १४ ॥ तस्मात्क्षिप्रंविनिर्यामोयोजयित्वावरूथिनीं ॥ विभज्यचाप्यनीकानियथावामन्यसेनघ ॥ १५ ॥ प्राज्ञोवाकुरुवृद्धोयःसर्वेषांनःपितामहः ॥ आचार्यश्चयथाद्रोणःकृपःशारद्वतस्तथा ॥ मन्यंतेतेयथासर्वेतथायात्राविधीयतां ॥ १६ ॥ संमंत्र्यचाशुगच्छामःसाधनार्थंमहीपतेः ॥ किंचनःपांडवैःकार्यंहीनार्थबलपौरुषैः ॥ १७ ॥ अत्यंतंवाप्रनष्टास्तेप्राप्तावापियमक्षयं ॥ यामोराजन्निरुद्विग्नाविराटनगरंवयं ॥ आदास्यामोहिगास्तस्यविविधानिवसूनिच ॥ ॥ १८ ॥ वैशंपायनउवाच ततोदुर्योधनोराजावाक्यमादायतस्यतत् ॥ वैकर्त्तनस्यकर्णस्यक्षिप्रमाज्ञापयत्स्वयं ॥ १९ ॥ शासनेनित्यसंयुक्तंदुःशासनमनंतरं ॥ सहवृद्धैस्तुसंमंत्र्यक्षिप्रंयोजयवाहिनीं ॥ २० ॥ यथोद्देशंचगच्छामःसहितास्तत्रकौरवैः ॥ सुशर्माचयथोद्दिष्टंदेशंयातुमहारथः ॥ त्रिगर्तैःसहितोराजा समग्रबलवाहनः ॥ २१ ॥ प्रागेवहिसुसंवीतोमत्स्यस्यविषयंप्रति ॥ जघन्यतोवयंतत्रयास्यामोदिवसांतरे ॥ विषयंमत्स्यराजस्यसुसमृद्धंसुसंहताः ॥ २२ ॥ तेयांतुसहितास्तत्रविराटनगरंप्रति ॥ क्षिप्रंगोपान्समासाद्यगृह्णंतुविपुलंधनं ॥ २३ ॥ गवांशतसहस्राणिश्रीमंतिगुणवंतिच ॥ वयमप्यनुगृह्णीमोद्विधाकृत्वा वरूथिनीं ॥ २४ ॥ वैशंपायनउवाच. तेस्मगत्वायथोद्दिष्टांदिशंवह्नेर्महीपते ॥ सन्नद्धारथिनःसर्वेसपदातावलोत्कटाः ॥ २५ ॥ प्रतिवैरंचिकीर्षंतोगोषुगृद्धा महाबलाः ॥ आदातुंगाःसुशर्माथकृष्णपक्षस्यसप्तमीं ॥ २६ ॥

यथायोग्यंबलविभागंवाउद्दिश्येत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ गृद्धाःलुब्धाः ॥ २६ ॥

न्यगृह्णंतकालयामासुः ॥ २७ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिंशोध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ छद्मलिंगेनब्राह्मणादिकपटवेषेणप्रविष्टानां॥ १ ॥ व्यतीतोतिक्रांतः
समयःसंवत्सरः ॥ २ ॥ संभावनांकीचकवत् अयमपिममजयकर्त्ताभविष्यतीत्येवंरूपां ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ मानेशुःनाशंअदर्शनंदूरेइतियावत् मागच्छेयुः॥ ९॥ तनुत्राणिकवचानि ॥ १० ॥
भानुमंतिदीप्यमानानिवज्रायसंअशनिलोहं यद्वावज्रवदच्छेद्यमभेद्यंचयदयःभाषायांपोलादइतिसंज्ञितंतद्वज्रायसंतन्मयोगर्भोंतःकवचंतेनसहितंसवज्रायसगर्भं पाठांतरेसंनाहायसज्जीभावायसगर्भंसकंटकं

अपरेंदिवसेसर्वैराजन्संभूयकौरवाः॥ अष्टम्यांतेन्यगृह्णंतगोकुलानिसहस्रशः ॥ २७॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगोहरणपर्वणिदक्षिणगोग्रहेसुशर्मा
दियानेत्रिंशोध्यायः॥ ३०॥ ॥ ५॥ वैशंपायनउवाच ततस्तेषांमहाराजतत्रैवामिततेजसां ॥ छद्मलिंगप्रविष्टानांपांडवानांमहात्मनां ॥ १ ॥ व्यती
तःसमयःसम्यग्वसतांवैपुरोत्तमे॥ कुर्वतांतस्यकर्माणिविराटस्यमहीपतेः ॥ २ ॥ कीचकेतुहतेराजाविराटःपरवीरहा॥ परांसंभावनांचक्रेकुंतीपुत्रेयुधिष्ठिरे ॥
॥ ३ ॥ ततस्त्रयोदशस्यांतेतस्यवर्षस्यभारत॥ सुशर्मणागृहीतंतद्गोधनंतरसाबहु॥ ४ ॥ ततोजवेनमहतागोपःपुरमथाव्रजत् ॥ सदृष्ट्वामत्स्यराजंचरथात्प्रस्कं
द्यकुंडली॥ ५॥ शूरैःपरिवृतंयोधैःकुंडलांगदधारिभिः॥ संवृतंमंत्रिभिःसार्द्धंपांडवैश्चमहात्मभिः॥ ६॥ तंसभायांमहाराजमासीनंराष्ट्रवर्द्धनं ॥ सोब्रवीदुपसं
गम्यविराटंप्रणतस्तदा ॥ ७॥ अस्मान्युधिविनिर्जित्यपरिभूयसबांधवान्॥ गवांशतसहस्राणित्रिगर्त्ताःकालयंतिते ॥८॥ तान्परीप्सस्वराजेंद्रमानेशुःपशव
स्तव ॥ तच्छ्रुत्वानृपतिःसेनांमत्स्यानांसमयोजयत् ॥ ९ ॥ रथनागाश्वकलिलांपत्तिध्वजसमाकुलां ॥ राजानोराजपुत्राश्चतनुत्राण्यथभेजिरे ॥ १०॥ भानु
मंतिविचित्राणिशूरसेव्यानिभागशः॥ सवज्रायसगर्भंतुकवचंतत्रकांचनं ॥ ११ ॥ विराटस्यप्रियोभ्राताशतानीकोभ्यहारयत्॥ सर्वपारसवंवर्मकल्याणप
टलंदृढं ॥ १२ ॥ शतानीकादवरजोमदिराक्षोभ्यहारयत्॥ शतसूर्यंशतावर्त्तंशतबिंदुशताक्षिमत् ॥ १३ ॥ अभेद्यकल्पंमत्स्यानांराजाकवचमाहरत्॥ उत्से
धेयस्यपद्मानिशतंसौगंधिकानिच ॥ १४॥ सुवर्णपृष्ठंसूर्याभंसूर्यदत्तोभ्यहारयत्॥ दृढमायसगर्भंचश्वेतंवर्मशताक्षिमत्॥ १५॥

गर्भोभ्रूणेऽर्भकेकुक्षौसंधौपनसकंटकेइतिनानार्थः वज्रंस्याद्धीरकेपवाविति च ॥ ११॥ अभ्यहारयत्बबंध पारसवंपरान्सुनोतिपीडयतिसुवतिक्षिपतिवापरसवं ऋदोरप् स्वार्थेतद्धितः पारसवंशस्त्रंसर्वपारसवं
सर्वशस्त्रसहमित्यर्थः कल्याणपटलंसुवर्णपत्राच्छादितं कल्याणमक्षयेस्वर्णेइतिविश्वः ॥ १२ ॥ आवर्त्ततेपुनःपुनर्म्लायतिविलसतीतियोगात्चंद्रःपद्मंवा बिंदुःसूक्ष्मचक्रं अक्षिनेत्राकारंचक्रं ॥ १३ ॥ उ
त्सेधेउच्छ्रायेसंपूर्णविस्तारेकल्हारजातीयानिशतंपद्मानिपंक्त्यानिविष्टानि एवंविशालमित्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥१६॥अभ्यनह्यंतेतिपाठेसंधिरार्षः॥सूपस्करेषु शोभनरथांगेषु॥१७॥१८॥ उच्छ्रिश्रियेउच्छ्रितोभूत्॥१९॥२०॥गोपालस्तंतिपालाख्यःदामग्रंथिर्ह्यश्वपालः॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥

विराटस्यसुतोज्येष्ठोवीरःशंखोभ्यहारयत्॥ शतशश्वतनुत्राणियथास्वंतेमहारथाः॥१६॥योत्स्यमानाअनह्यंतदेवरूपाःप्रहारिणः॥ सूपस्करेषुशुभ्रेषुमहत्सु
चमहारथाः॥ १७॥ पृथक्कांचनसन्नाहान्रथेष्वश्वानयोजयन्॥ सूर्यचंद्रप्रतीकाशेरथेदिव्येहिरण्मये॥ १८॥ महानुभावोमत्स्यस्यध्वजउच्छ्रिश्रियेतदा॥ अ
थान्यान्विविधाकारान्ध्वजान्हेमपरिष्कृतान्॥ १९॥ यथास्वंक्षत्रियाःशूरारथेषुसमयोजयन्॥ अथमत्स्योब्रवीद्राजाशतानीकंजघन्यकं॥२०॥कंकबल्लव
गोपालादामग्रंथिश्चवीर्यवान्॥ युद्ध्येयुरितिमेबुद्धिर्वर्ततेनात्रसंशयः॥ २१॥ एतेषामपिदीयंतांरथाध्वजपताकिनः॥ कवचानिचचित्राणिदृढानिचमृदूनि
च॥ २२॥ प्रतिमुंचंतुगात्रेषुदीयंतामायुधानिच॥ वीरांगरूपाःपुरुषानागराजकरोपमाः॥ २३॥ नेमेजातुनयुद्ध्येरन्निति मेधीयतेमतिः॥ एतच्छ्रुत्वातुनृपते
र्वाक्यंत्वरितमानसः॥ शतानीकस्तुपार्थेभ्योरथान्राजन्समादिशत्॥ २४॥ सहदेवायराज्ञेचभीमायनकुलायच॥ तान्प्रहृष्टांस्ततःसूताराजभक्तिपुरस्कृताः॥
॥ २५॥ निर्दिष्टानरदेवेनरथान्शीघ्रमयोजयन्॥ कवचानिविचित्राणिमृदूनिचदृढानिच॥ २६॥ विराटःप्रादिशद्यानितेषामक्लिष्टकर्मणां॥ तान्यामुच्यश
रीरेषुदंशितास्तेपरंतपाः॥ २७॥ रथान्हयैःसुसंपन्नानास्थायचनरोत्तमाः॥ निर्ययुर्मुदिताःपार्थाःशत्रुसंघावमर्दिनः॥ २८॥ तरस्विनश्छन्नरूपाःसर्वेयुद्धवि
शारदाः॥ रथान्हेमपरिच्छन्नानास्थायचमहारथाः॥ २९॥ विराटमन्वयुःपार्थाःसहिताःकुरुपुंगवाः॥ चत्वारोभ्रातरःशूराःपांडवाःसत्यविक्रमाः॥ ३०॥
भीमाश्चमत्तमातंगाःप्रभिन्नकरटामुखाः॥ क्षरंतश्चैवनागेंद्राःसुदंताःषष्टिहायनाः॥३१॥ स्वारूढायुद्धकुशलैःशिक्षिताहस्तिसादिभिः॥ राजानमन्वयुःपश्चा
च्चलंतइवपर्वताः॥ ३२॥ विशारदानांमुख्यानांहृष्टानांचारुजीविनां॥ अष्टौरथसहस्राणिदशनागशतानिच॥ ३३॥ षष्टिश्चाश्वसहस्राणिमत्स्यानामभिनि
र्ययुः॥ तदनीकंविराटस्यशुशुभेभरतर्षभ॥ ३४॥ संप्रयातंतदाराजन्निरीक्षंतंगवांपदं॥ तद्बलाग्र्यंविराटस्यसंप्रस्थितमशोभत॥ दृढायुधजनाकीर्णंगजाश्व
रथसंकुलं॥ ३५॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगोहरणप० दक्षिणगोग्रहेमत्स्यराजरणोद्योगेएकत्रिंशोध्यायः॥ ३१॥ वैशंपायनउवाच निर्या
यनगराच्छूराव्यूढानीकाःप्रहारिणः॥ त्रिगर्तानस्पृशन्मत्स्याःसूर्येपरिणतेसति॥१॥

॥२९॥३०॥प्रभिन्नकरटामुखाः काकेभगंडौकरटौइत्यमरः॥३१॥३२॥३३॥३४॥ निरीक्षं
तंनिरीक्षमाणं पुल्लिंगमार्षं ॥३५॥ इतिविराटप० नै० भारतभा० एकत्रिंशोध्यायः॥३१॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ निर्यायनिर्गत्य अस्पृशन्प्राप्तवंतः परिणतेपंचधाविभक्तस्याह्नश्चतुर्थभागंप्राप्ते॥ १॥

॥ २ ॥ ग्रामणीयैः राजकीयैः ग्रामणीर्नापितेपुंसित्रिष्वध्यक्षेधिपेपिचेतिनानार्थः ॥ ३ ॥ समागमःसंग्रामः ॥४॥ अवलंबतिअवरोहति ॥५॥ ६ ॥ सैन्येनसेनोत्थेन ॥७॥ व्यतिषिक्तानिहस्तात्हस्तांतरंगतानि ॥ ८ ॥ अस्यतांक्षिपतां ॥ ९ ॥ १० ॥११॥१२॥१३॥ नागभोगनिकाशैःसर्पदेहोपमैः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ कश्मलंमूर्छाआविशत् शूरानितिशेषः येषांगरुत्मतांपक्षिणांअंतरिक्षेगतिर्दर्शनंचते

तेत्रिगर्त्ताश्चमत्स्याश्चसंरब्धायुद्धदुर्मदाः॥ अन्योन्यमभिगर्जंतोगोषुगृद्धामहाबलाः॥ २ ॥भीमाश्चमत्तमातंगास्तोमरांकुशनोदिताः॥ग्रामणीयैःसमारूढाः कुशलैर्हस्तिसादिभिः ॥ ३ ॥ तेषांसमागमोघोरस्तुमुलोलोमहर्षणः॥ घ्नतांपरस्परंराजन्यमराष्ट्रविवर्द्धनः ॥ ४॥ देवासुरसमोराजन्नासीत्सूर्येऽवलंबति ॥ पदातिरथनागेंद्रहयारोहबलौघवान् ॥ ५ ॥ अन्योन्यमभ्यापततांनिघ्नतांचेतरेतरं ॥ उदतिष्ठद्रजोभौमंनप्राज्ञायततकिंचन ॥ ६ ॥ पक्षिणश्चापतन्भूमौसैन्येनरजसावृताः ॥ इषुभिर्व्यतिसर्पद्भिरादित्योऽतरधीयत ॥७॥ खद्योतैरिवसंयुक्तमंतरिक्षंव्यराजत ॥ रुक्मपृष्ठानिचापानिव्यतिषिक्तानिधन्विनां ॥ ८ ॥ पततांलोकवीराणांसव्यदक्षिणमस्यतां॥ रथारथैःसमाजग्मुःपादातैश्चपदातयः ॥ ९ ॥ सादिनःसादिभिश्चैवगजैश्चापिमहागजाः॥ असिभिःपट्टिशैःप्रासैःशक्तिभिस्तोमरैरपि ॥ १० ॥ संरब्धाःसमरेराजन्निजघ्नुरितरेतरं ॥ निघ्नंतःसमरेन्योन्यंशूराःपरिघबाहवः॥११॥नशेकुरभिसंरब्धाःशूरान्कर्तुंपराङ्मुखान्॥ कृत्तोत्तरोष्ठंसुनसंकृत्तकेशमलंकृतं ॥ १२ ॥ अदृश्यतशिरश्छिन्नंरजोध्वस्तंसकुंडलं ॥अदृश्यंस्तत्रगात्राणिशरैश्छिन्नानिभागशः ॥ १३ ॥ शालस्कंधनिकाशानिक्षत्रियाणांमहामृधे ॥ नागभोगनिकाशैश्चबाहुभिश्चंदनोक्षितैः ॥ १४॥ आस्तीर्णावसुधाभातिशिरोभिश्चसकुंडलैः॥ रथिनांरथिभिश्चात्रसंप्रहारोभ्यवर्त्तत॥ १५॥ सादिभिःसादिनांचापिपदातीनांपदातिभिः॥ उपाशाम्यद्रजोभौमंरुधिरेणप्रसर्पता॥ १६ ॥ कश्मलंचाविशद्घोरंनिर्मर्यादमवर्तत॥उपाविशन्गरुत्मंतःशरैर्गाढंप्रवेजिताः॥ अंतरिक्षेगतिर्येषांदर्शनंचाप्यरुध्यत॥ १७॥ तेघ्नंतःसमरेन्योन्यंशूराःपरिघबाहवः ॥ नशेकुरभिसंरब्धाःशूरान्कर्तुंपराङ्मुखान्॥ १८॥ शतानीकःशतंहत्वाविशालाक्षश्चतुःशतं॥ प्रविष्टौमहतींसेनांत्रिगर्त्तानांमहारथौ ॥ १९ ॥ तौप्रविष्टौमहासेनांबलवंतौमनस्विनौ॥ आर्च्छेतांबाहुसंरब्धौकेशाकेशिरथारथि॥ २० ॥ लक्षयित्वात्रिगर्त्तानांतौप्रविष्टौरथव्रजं॥ अग्रतःसूर्यदत्तश्चमदिराक्षश्चपृष्ठतः॥ २१॥

पिशरैःप्रवेजिताःउद्वेगंप्रापिताःसंतःउपाविशन्ध्वजायादौ बाणपटलेनतेषांगतिर्दर्शनंचन्यरुध्यतनिरुद्धं ॥१७॥१८॥त्रिगर्त्तानांसेनांप्रविष्टावित्यन्वयः॥१९॥प्रविश्यचतामार्च्छेतांमोहितवंतौ केशाकेशिकेशेषुकेशेषुगृहीत्वाप्रवृत्तंयुद्धंकेशाकेशि एवंरथारथि पाठांतरेनखानखिनखैर्नखैश्चप्रवृत्येदंयुद्धंप्रवृत्तंनखानखि केशेषुगृहीत्वायोधान्रथेषुगृहीत्वारथांश्चप्रक्षिपतइतिभावः॥२०॥ सूर्यदत्तःशतानीकः ॥२१॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ तौविराटसुशर्माणौ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ततःसैन्यमितिश्लोकःप्राचीनपुस्तकेष्वन्यथापठ्यते ततःसेनाःसमाहृत्यमत्स्यराजसुशर्मणौ नजानीतांतदान्योन्यंसैन्येनरजसावृतावितिं तत्रसुशर्मणाविति‌द्रस्वत्वमार्षं सेनाःसेनास्थान्शूरान्समाहृत्यअन्योन्यसंघट्टंकारयित्वासैन्येनसेनोत्थेन ॥ ३० ॥ इतिविराटप० नैल० भारतभावदीपेद्वात्रिंशोध्यायः ॥ ३२ ॥

विराटस्तत्रसंग्रामेहत्वापंचशतान्रथान् ॥ हयानांचशतान्यष्टौहत्वापंचमहारथान् ॥ २२ ॥ चरन्सविविधान्मार्गान्रथेनरथसत्तमः॥ त्रिगर्त्तानांसुशर्माण
मार्च्छद्रुक्मरथंरणे ॥ २३ ॥ तौव्यवाहरतांतत्रमहात्मानौमहाबलौ ॥ अन्योन्यमभिगर्जंतौगोष्ठेषुवृषभाविव॥ २४ ॥ ततोराजात्रिगर्त्तानांसुशर्मायुद्धदुर्मदः॥
मत्स्यंसमीयाद्राजानंद्वैरथेननरर्षभः॥ २५॥ ततोरथाभ्यांरथिनौव्यतीयतुरमर्षणौ॥शरान्व्यसृजतांशीघ्रंतोयधाराघनाइव ॥ २६॥ अन्योन्यंचापिसंरब्धौ
विचेरतुरमर्षणौ ॥ कृतास्त्रौनिशितैर्बाणैरसिशक्तिगदाभृतौ ॥ २७॥ ततोराजासुशर्माणंविव्याधदशभिःशरैः ॥ पंचभिःपंचभिश्चास्यविव्याधचतुरोहयान् ॥
॥ २८॥ तथैवमत्स्यराजानंसुशर्मायुद्धदुर्मदः॥ पंचाशद्भिःशितैर्बाणैर्विव्याधपरमास्त्रवित् ॥ २९॥ ततःसैन्यंमहाराजमत्स्यराजसुशर्मणोः ॥ नाभ्यजानत्त
दान्योन्यंसैन्येनरजसावृतं॥ ३०॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगोग्रहणप० दक्षिणगोग्रहेविराटसुशर्मयुद्धेद्वात्रिंशोध्यायः॥ ३२ ॥ ॥छ॥ वैशं
पायनउवाच तमसाभिप्लुतेलोकेरजसाचैवभारत॥ अतिष्ठन्वैमुहूर्त्तंतुव्यूढानीकाःप्रहारिणः ॥ १ ॥ ततोंधकारंप्रणुदन्नुदतिष्ठतचंद्रमाः ॥ कुर्वाणोविमलां
रात्रिंनंदयन्क्षत्रियान्युधि ॥ २॥ ततःप्रकाशमासाद्यपुनर्युद्धमवर्तत॥ घोररूपंततस्तेस्मनावैक्षंतपरस्परं॥ ३॥ ततःसुशर्मात्रैगर्त्तःसहभ्रात्रायवीयसा॥अ
भ्यद्रवन्मत्स्यराजंरथव्रातेनसर्वशः॥ ४ ॥ ततोरथाभ्यांप्रस्कंद्यभ्रातरौक्षत्रियर्षभौ ॥ गदापाणीसुसंरब्धौसमभ्यद्रवतांरथान् ॥ ५ ॥ तथैवतेषांतुबलानिता
निक्रुद्धान्यथान्योन्यमभिद्रवंति॥ गदासिखड्गैश्चपरश्वधैश्चप्रासैश्चतीक्ष्णाग्रसुपीतधारैः॥६॥ बलंतुमत्स्यस्यबलेनराजासर्वंत्रिगर्ताधिपतिःसुशर्मा ॥प्रमथ्य
जित्वाचप्रसह्यमत्स्यंविराटमोजस्विनमभ्यधावत्॥ ७॥ तौनिहत्यपृथक्धुर्यावुभौतौपार्ष्णिसारथी॥ विरथंमत्स्यराजानंजीवग्राहमगृह्णतां॥ ८॥तमुन्मथ्यसु
शर्मार्थयुवतीमिवकामुकः॥ स्यंदनंस्वंसमारोप्यप्रययौशीघ्रवाहनः॥ ९॥तस्मिन्गृहीतेविरथेविराटेबलवत्तरे॥प्राद्रवंतभयान्मत्स्यास्त्रिगर्तैरर्दिताभृशं॥ १० ॥

तमसानैशेनांधकारेण मुहूर्त्तंआचंद्रोदयकालंनतुघटीद्वयमात्रं कृष्णपक्षस्यसप्तमीमितिसप्तम्यांगोग्रहणस्योक्तत्वात् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रस्कंद्यअवप्लुत्य ॥ ५ ॥ तीक्ष्णानिअग्राणिसुपीताःसुतरांपीताःशोषिताःकृशीकृताःअनायासेनशीघ्रंपरशरीरप्रवेशक्षमाःधाराश्चयेषांतैतीक्ष्णाग्रसुपीतधारास्तैः तीक्ष्णायसपीतेतिपाठेपिपीतशब्दस्योक्तएवार्थः ॥ ६ ॥ बलंजित्वाचेतिसंबंधः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥१५॥ अपारुज्यउत्पाट्य॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥विराटंसमवीक्ष्यैनं हेसमहेसाधोइति विराटंवीक्ष्यवाचादृसाचसंजाव्य एनंमुशर्माणं तिष्ठतिष्ठेतिचावददितिसंबंधः सर्वसाधुसमानेषुसमंस्यादभिधेयवदितिमेदिनी ॥ २४ ॥ रथपुंगवःतिष्ठतिष्ठेतिभाषमाणःमहत्कर्मान्योन्ययुद्धंपश्यतां कर्मव्यतिहारेतङ् अयंगं महत्कर्मकुर्वाणंपश्यतुअहंचैनं

तेषुसंत्रस्यमानेषुकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ प्रत्यभाषन्महाबाहुंभीमसेनमरिंदमं॥ ११ ॥ मत्स्यराजःपरामृष्टस्त्रिगर्तेनसुशर्मणा ॥ तंमोचयमहाबाहोनगच्छेद्द्विषतांवशं ॥ १२॥ उषिताःस्मसुखंसर्वेसर्वकामैःसुपूजिताः॥ भीमसेनत्वयाकार्यातस्यवासस्यनिष्कृतिः॥ १३॥ भीमसेनउवाच अहमेनंपरित्रास्येशासनात्तवपार्थिव॥ पश्यमेसुमहत्कर्मयुध्यतःसहशत्रुभिः॥ १४ ॥ स्वबाहुबलमाश्रित्यतिष्ठत्वंभ्रातृभिःसह॥ एकांतमाश्रितोराजन्पश्यमेद्यपराक्रमं ॥ १५ ॥ सुस्कंधोयंमहावृक्षोगदारूपइवस्थितः ॥ अहमेनमपारुज्यद्रावयिष्यामिशात्रवान्॥ १६ ॥ वैशंपायनउवाच तंमत्तमिवमातंगंवीक्षमाणंवनस्पतिं ॥ अब्रवीद्भ्रातरंवीरंधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ १७ ॥ माभीमसाहसंकार्षीस्तिष्ठत्वेषवनस्पतिः॥ मात्वांवृक्षेणकर्माणिकुर्वाणमतिमानुषं॥ १८॥ जनाःसमवबुध्येरन्भीमोयमितिभारत ॥ अन्यदेवायुधंकिंचित्प्रतिपद्यस्वमानुषं ॥ १९ ॥ चापंवायदिवाशक्तिंनिस्त्रिंशंवापरस्वधं॥यदेवमानुषंभीमभवेदन्यैरलक्षितं॥२०॥ तदेवायुधमादायमोक्षयाशुमहीपतिं॥ यमौचचक्ररक्षौतेभवितारौमहाबलौ ॥ २१ ॥ सहिताःसमरेतत्रमत्स्यराजंपरीप्सत ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्तुवेगेनभीमसेनोमहाबलः ॥ २२ ॥ गृहीत्वातुधनुःश्रेष्ठंजवेनसुमहाजवः॥ व्यमुंचच्छरवर्षाणिसतोयइवतोयदः॥ २३ ॥ तंभीमोभीमकर्माणंसुशर्माणमथाद्रवत् ॥ विराटंसमवीक्ष्यैनंतिष्ठतिष्ठेतिचावदत्॥ २४॥ सुशर्माचिंतयामासकालांतकयमोपमं ॥ तिष्ठतिष्ठेतिभाषंतंपृष्ठतोरथपुंगवः॥ पश्यतांसुमहत्कर्ममहद्युद्धमुपस्थितं ॥ २५ ॥ परावृत्तोधनुर्गृह्यसुशर्माभ्रातृभिःसह॥ निमेषांतरमात्रेणभीमसेनेनतेरथाः॥ २६॥ रथानांचगजानांचवाजिनांचससादिनां॥ सहस्रशतसंघाताःशूराणामुग्रधन्विनां॥ २७॥ पातिताभीमसेनेनविराटस्यसमीपतः॥पत्तयोनिहतास्तेषांगदांगृह्यमहात्मना॥ २८॥ तद्दृष्ट्वातादृशंयुद्धंसुशर्मायुद्धदुर्मदः॥ चिंतयामासमनसाकिंशेषंहिबलस्यमे॥ अपरोदृश्यतेसैन्येपुरामग्नोमहाबले ॥ २९ ॥

द्रक्ष्येइत्यर्थः ॥ २५ ॥ रथाःसंगताइतिशेषः ॥ २६॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ चिंतयामासेति सुशर्माबलस्यसैन्यस्यकिंशेषंकुत्सितंवधंचिंतयामास शेषःसंकर्षणेवधेइतिमेदिनी तत्रहेतुःहियस्मात्मेममअपरोभ्रातामहाबलेसैन्येपुरामग्नोदृश्यते भ्रातुःसंकटंदृष्ट्वासैन्यनाशंचिंतयामासेत्यर्थः ॥ २९ ॥

धनुषाशोभमानइतिशेषः ॥३०॥ तेसर्वेमत्स्याः ॥३१॥३२॥३३॥३४॥ अत्युग्रोयुधिष्ठिरःवाक्यशेषात् ॥३५॥३६॥३७॥३८॥ ३९ ॥४०॥४१॥ ४२ ॥ त्रैगर्त्तंत्रिगर्ताधिपतिं ॥४३॥४४॥४५॥भीमसं
काशःभीमोपमः रामरावणयोर्युद्धंरामरावणयोरिवेतिवदनुपमइत्यर्थः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ केशपक्षेकेशकलापे पाशःपक्षश्चहस्तश्चकलापार्थाःकचात्परइति पक्षोमासार्धकेइत्युपक्रम्यकेशादेःपरतोवृंदइतिमे

आकर्णपूर्णेनतदाधनुषाप्रत्यदृश्यत ॥ सुशर्मासायकांस्तीक्ष्णान्क्षिपतेचपुनःपुनः ॥ ३० ॥ ततःसमस्तास्तेसर्वेतुरगानभ्यचोदयन्॥ दिव्यमस्त्रंविकुर्वाणास्त्रि
गर्त्तान्प्रत्यमर्षणाः ॥३१॥ तान्निवृत्तरथान्दृष्ट्वापांडवान्सामहाचमूः ॥ वैराटिःपरमक्रुद्धोयुयुधेपरमाद्भुतं ॥ ३२ ॥ सहस्रमवधीत्तत्रकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ भी
मःसप्तसहस्राणियमलोकमदर्शयत् ॥ ३३ ॥ नकुलश्चापिसप्तैवशतानिप्राहिणोच्छरैः ॥ शतानित्रीणिशूराणांसहदेवःप्रतापवान् ॥ ३४ ॥ युधिष्ठिरसमादिष्टो
निजघ्नेपुरुषर्षभः ॥ ततोभ्यपतदत्युग्रःसुशर्माणमुदायुधः ॥ ३५ ॥ हत्वातांमहतींसेनांत्रिगर्त्तानांमहारथः ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजात्वरमाणोमहारथः ॥३६॥ अभि
पत्यसुशर्माणंशरैरभ्याहनद्भृशं ॥ सुशर्मापिसुसंरब्धस्त्वरमाणोयुधिष्ठिरं ॥ ३७ ॥ अविध्यन्नवभिर्बाणैश्चतुर्भिश्चतुरोहयान् ॥ ततोराजन्नाशुकारीकुंतीपुत्रो
वृकोदरः ॥ ३८ ॥ समासाद्यसुशर्माणमश्वानस्यव्यपोथयत् ॥ पृष्ठगोपांश्चतस्याथहत्वापरमसायकैः ॥ ३९ ॥ अथास्यसारथिंक्रुद्धोरथोपस्थादपातयत् ॥ च
क्ररक्षश्चशूरोवैमदिराक्षोतिविश्रुतः ॥४०॥ समायाद्विरथंदृष्ट्वात्रिगर्त्तंप्राहरत्तदा ॥ ततोविराटःप्रस्कंद्यरथादथसुशर्मणः ॥ ४१ ॥ गदांतस्यपरामृश्यतमेवाभ्य
द्रवद्बली ॥ सचचारगदापाणिर्वृद्धोपितरुणोयथा ॥ ४२ ॥ पलायमानंत्रैगर्त्तंदृष्ट्वाभीमोभ्यभाषत ॥ राजपुत्रनिवर्त्तस्वनतेयुक्तंपलायनं ॥४३॥ अनेनवीर्येणक
थंगास्त्वंप्रार्थयसेबलात् ॥ कथंचानुचरांस्त्यक्त्वाशत्रुमध्येविषीदसि ॥४४॥ इत्युक्तःसतुपार्थेनसुशर्मारथयूथपः ॥ तिष्ठतिष्ठेतिभीमंससहसाभ्यद्रवद्बली ॥४५॥
भीमस्तुभीमसंकाशोरथात्प्रस्कंद्यपांडवः ॥ प्राद्रवत्तूर्णमव्यग्रोजीवितेप्सुःसुशर्मणः ॥ ४६ ॥ तंभीमसेनोधावंतमभ्यधावतवीर्यवान् ॥ त्रिगर्त्तराजमादातुं
सिंहःक्षुद्रमृगंयथा ॥ ४७ ॥ अभिद्रुत्यसुशर्माणंकेशपक्षेपरामृशत् ॥ समुद्यम्यतुरोषात्तंनिष्पिपेषमहीतले ॥ ४८ ॥ पदामूर्ध्निमहाबाहुःप्राहरद्विलपिष्यतः ॥ तस्य
जानुंददौभीमोजघ्नेचैनमरत्निना ॥ समोहमगमद्राजाप्रहारवरपीडितः ॥ ४९ ॥ तस्मिन्गृहीतेविरथेत्रिगर्त्तानांमहारथे ॥ अभज्यतबलंसर्वंत्रैगर्त्तंतद्भयातुरं ॥५०

दिनी अत्रोक्तंनीतिशास्त्रे वामपाणिकचोत्पीडा १ भूमौनिष्पेषणंबलात् २ मूर्ध्निपादप्रहरणं ३ जानुनोदरमर्दनं ४ मालूराकारयामुष्ट्याकपोलेदृढताडनं ५ कफोणिपातोप्यसकृत् ६ सर्वतस्तलताडनं ७ ता
लेनयुद्धेभ्रमणं ८ मारणंस्मृतमष्टधा चतुर्भिःक्षत्रियंहन्यात्पंचभिःक्षत्रियाधमं षड्भिर्वैश्यंसप्तभिस्तुशूद्रंसंकरमष्टभिरिति एतेषांमध्येतंकेशग्रहादिभिःपंचभिर्मारयताऽस्यक्षत्रियाधमत्वंदर्शितं ॥४८॥४९॥५०॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ घृणीदयालुः ॥ ५४ ॥ विवशं अचित्तं वशं पराधीनं ॥ ५५॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयस्त्रिंशोध्यायः॥ ३३ ॥

निवर्त्यगास्ततःसर्वाःपांडुपुत्रामहारथाः॥ अवजित्यसुशर्माणंधनंचादायसर्वशः ॥ ५१ ॥ स्वबाहुबलसंपन्नाह्रीनिषेवायतव्रताः॥ विराटस्यमहात्मानःपरिक्ले
शविनाशनाः॥५२॥स्थिताःसमक्षंतेसर्वेत्वथभीमोभ्यभाषत॥५३॥नायंपापसमाचारोमत्तोजीवितुमर्हति ॥ किंतुशक्यंमयाकर्तुंयद्राजासततंघृणी॥ ५४ ॥
गलेगृहीत्वाराजानमानीयविवशंवशं॥ ततएनंविचेष्टंतंबध्वापार्थोवृकोदरः ॥ ५५॥ रथमारोपयामासविसंज्ञंपांसुगुंठितं ॥ अभ्येत्यरणमध्यस्थमभ्यगच्छ
द्युधिष्ठिरं॥ ५६ ॥ दर्शयामासभीमस्तुसुशर्माणंनराधिपं॥ प्रोवाचपुरुषव्याघ्रोभीममाहवशोभिनं॥५७॥ तंराजाप्राहसन्दृष्ट्वामुच्यतांवैनराधमः॥एवमुक्तोब्र
वीद्भीमःसुशर्माणंमहाबलं ॥५८॥ भीमउवाच जीवितुंचेच्छसेमूढहेतुंमेगदतःशृणु॥ दासोस्मीतित्वयावाच्यंसंसत्सुचसभासुच ॥ ५९ ॥ एवंतेजीवितंद
द्यामेषयुद्धजितोविधिः॥ तमुवाचततोज्येष्ठोभ्रातासप्रणयंवचः॥ ६० ॥ युधिष्ठिरउवाच मुंचमुंचाधमाचारंप्रमाणंयदितेवयं॥ दासभावंगतोह्येषविराट
स्यमहीपतेः॥ अदासोगच्छमुक्तोसिमैवंकार्षीःकदाचन ॥ ६१॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटप० गोग्रहणप० दक्षिणगोग्रहेसुशर्मनिग्रहेत्रयस्त्रिंशोध्यायः॥ ३३॥
वैशंपायनउवाच एवमुक्तेतुसव्रीडःसुशर्मासीदधोमुखः॥समुक्तोभ्येत्यराजानमभिवाद्यप्रतस्थिवान्॥ १॥विसृज्यतुसुशर्माणंपांडवास्तेहतद्विषः॥ स्वबा
हुबलसंपन्नाह्रीनिषेवायतव्रताः ॥ संग्रामशिरसोमध्येतांरात्रिंसुखिनोवसन् ॥ २ ॥ ततोविराटःकौंतयानतिमानुषविक्रमान् ॥ अर्चयामासवित्तेनमा
नेनचमहारथान्॥ ३॥ विराटउवाच यथैवममरत्नानियुष्माकंतानिवैतथा॥ कार्यंकुरुतवैसर्वेयथाकामंयथासुखं ॥ ४ ॥ ददाम्यलंकृताःकन्यावसूनिवि
विधानिच॥ मनसश्चाप्यभिप्रेतंयुद्धेशत्रुनिबर्हणाः ॥ ५ ॥ युष्माकंविक्रमाद्यमुक्तोहंस्वस्तिमानिह॥ तस्माद्भवंतोमत्स्यानामीश्वराःसर्वएवहि ॥ ६ ॥ वैशं
पायनउवाच तथेतिवादिनंमत्स्यंकौरवेयाःपृथक्पृथक्॥ ऊचुःप्रांजलयःसर्वेयुधिष्ठिरपुरोगमाः॥ ७॥ प्रतिनंदामतेवाक्यंसर्वंचैवविशांपते॥एतेनैवप्रती
ताःस्मयत्त्वंमुक्तोद्यशत्रुभिः॥ ८ ॥ ततोब्रवीत्प्रीतमनामत्स्यराजोयुधिष्ठिरं॥ पुनरेवमहाबाहुर्विराटोराजसत्तमः ॥ ९ ॥ एहित्वामभिषेक्ष्यामिमत्स्यराजस्तुनो
भवान्॥ १० ॥ मनसश्चाप्यभिप्रेतंयथेष्टंभुविदुर्लभं॥ तत्तेहंसंप्रदास्यामिसर्वमर्हतिनोभवान्॥ ११ ॥

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५॥ ६ ॥ ७ ॥ प्रतीताःहृष्टाः ॥ ८ ॥९॥१०॥नःअस्मत्संबंधिसर्वंभवान्ग्रहीतुमर्हति ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ यतोनिगृहीतःजातसंरंभोजातभयोपित्वद्बलान्नचशत्रुवशंगतोस्मि॥१३॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥१९॥इतिविराटप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुस्त्रिंशोध्यायः ॥३४॥ ॥ परी
सतिलिप्सतियतःअथअतःविराटंविराटदेशंउपयात्उपायात् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ कालयंतिनयंति रथवंशेनरथसमूहेन ॥ ५ ॥ घोषस्यघोषस्थानांगवांगोपालानांचहन्यतांहन्यमानानामारावःशब्दो

रत्नानिगाःसुवर्णंचमणिमुक्तमथापिच ॥ वैयाघ्रपद्यविप्रेंद्रसर्वथैवनमोस्तुते ॥ १२ ॥ त्वत्कृतेह्यद्यपश्यामिराज्यंसंतानमेवच ॥ यतश्चजातसंरंभोनचशत्रुवशंगतः ॥ १३ ॥ ततोयुधिष्ठिरोमत्स्यंपुनरेवाभ्यभाषत ॥ प्रतिनंदामितेवाक्यंमनोज्ञंमत्स्यभाषसे ॥ १४ ॥ आनृशंस्यपरोनित्यंसुसुखीसततंभव ॥ गच्छंतुदूतास्त्वरितंनगरंतवपार्थिव ॥ १५ ॥ सुहृदांप्रियमाख्यातुंघोषयंतुचतेजयं ॥ ततस्तद्वचनान्मत्स्योदूतान्राजासमादिशत् ॥ १६ ॥ आचक्षध्वंपुरंगत्वासंग्रामेविजयंमम ॥ कुमार्यःसमलंकृत्यपर्यागच्छंतुमेपुरात् ॥ १७ ॥ वादित्राणिचसर्वाणिगणिकाश्चस्वलंकृताः ॥ एतांचाज्ञांततःश्रुत्वाराज्ञामत्स्येननोदिताः ॥ तामाज्ञांशिरसाकृत्वाप्रस्थिताहृष्टमानसाः ॥ १८ ॥ तेगत्वातत्रतांरात्रिमथसूर्योदयंप्रति ॥ विराटस्यपुराभ्याशेदूताजयमघोषयन् ॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारते विराटप० गोहरणप० दक्षिणगोग्रहेविराटजयघोषेचतुस्त्रिंशोध्यायः ॥३४॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ यातेत्रिगर्त्तान्मत्स्येतुपशूंस्तांन्वैपरीप्सति ॥ दुर्योधनःसहामात्योविराटमुपयादथ ॥ १ ॥ भीष्मोद्रोणश्चकर्णश्चकृपश्चपरमास्त्रवित् ॥ द्रौणिश्चसौबलश्चैवतथादुःशासनःप्रभो ॥ २ ॥ विविंशतिर्विकर्णश्चचित्रसेनश्चवीर्यवान् ॥ दुर्मुखोदुःशलश्चैवयेचैवान्येमहारथाः ॥ ३ ॥ एतेमत्स्यानुपागम्यविराटस्यमहीपतेः ॥ घोषान्विद्राव्यतरसागोधनंजह्रुरोजसा ॥ ४ ॥ षष्टिंगवांसहस्राणिकुरवःकालयंतिच ॥ महतारथवंशेनपरिवार्यसमंततः ॥ ५ ॥ गोपालानांतुघोषस्यहन्यतांतैर्महारथैः ॥ आरावःसुमहानासीत्संप्रहारेभयंकरे ॥ ६ ॥ गोपाध्यक्षोभयत्रस्तोरथमास्थायसत्वरः ॥ जगामनगरायैवपरिक्रोशंस्तदार्त्तवत् ॥ ७ ॥ सप्रविश्यपुरंराज्ञोनृपवेश्माभ्ययात्ततः ॥ अवतीर्यरथात्तूर्णमाख्यातुंप्रविवेशह ॥ ८ ॥ दृष्ट्वाभूमिंजयंनामपुत्रंमत्स्यस्यमानिनं ॥ तस्मैतत्सर्वमाचष्टराष्ट्रस्यपशुकर्षणं ॥ ९ ॥ षष्टिंगवांसहस्राणिकुरवःकालयंतिते ॥ तद्विजेतुंसमुत्तिष्ठगोधनंराष्ट्रवर्धन ॥ १० ॥ राजपुत्रहितप्रेप्सुःक्षिप्रंनिर्याहिचस्वयं ॥ त्वांहिमत्स्योमहीपालःशून्यपालमिहाकरोत् ॥ ११ ॥ त्वयापरिषदोमध्येश्लाघतेसनराधिपः ॥ पुत्रोममानुरूपश्चशूरश्चेतिकुलोद्वहः ॥ १२ ॥ इष्वस्त्रेनिपुणोयोधःसदावीरश्चमेसुतः ॥ तस्यतत्सत्यमेवास्तुमनुष्येंद्रस्यभाषितं ॥ १३ ॥

महानभूत् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ भूमिंजयमित्युत्तरस्यैवनामांतरं ॥ ९ ॥ १० ॥ शून्यपालंराज्ञोऽसन्निधानेपालकं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ ५ ॥किंकिमर्थंआगमनं ॥ ६ ॥ प्रणयंविनयंभावयंतीदर्शयंती ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ यावत्गावोदूरतरंक्रियंतेततःप्रागेवसारथ्यंकुरु ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

सुसंहतोरुंकनकोज्वलत्वचंपार्थःकुमारींसतदाभ्यभाषत ॥ किमागमःकांचनमाल्यधारिणिमृगाक्षिकिंत्वंत्वरितेवभामिनि॥किंतेमुखंसुंदरिनप्रसन्नमांच
क्ष्वतत्त्वंममशीघ्रमंगने॥५॥ वैशंपायनउवाच सतांदृष्ट्वाविशालाक्षींराजपुत्रींसखींसखा॥ प्रहसन्नब्रवीद्राजन्किमागमनमित्युत ॥ ६ ॥ तमब्रवीद्रा
जपुत्रीसमुपेत्यनरर्षभं॥ प्रणयंभावयंतीसासखीमध्यइदंवचः॥ ७ ॥ गावोराष्ट्रस्यकुरुभिःकाल्यंतेनोबृहन्नले ॥ ताविजेतुंममभ्राताप्रयास्यतिधनुर्धरः ॥८॥
नाचिरंनिहतस्तस्यसंग्रामेरथसारथिः॥ तेननास्तिसमःसूतोयोस्यसारथ्यमाचरेत्॥ ९ ॥ तस्मैप्रयतमानायसारथ्यर्थंबृहन्नले॥ आचचक्षेहयज्ञानेसैरंध्रीकौ
शलंतव॥ १० ॥ अर्जुनस्यकिलासीस्त्वंसारथिर्दयितःपुरा॥ त्वयाऽजयत्सहायेनपृथिवींपांडवर्षभः॥ ११ ॥ सासारथ्यंममभ्रातुःकुरुसाधुबृहन्नले ॥ पुरादूर
तरंगावोह्रियंतेकुरुभिर्हिनः॥ १२ ॥ अथैतद्वचनंमेद्यनियुक्तानकरिष्यसि ॥ प्रणयादुच्यमानात्वंपरित्यक्ष्यामिजीवितं ॥ १३ ॥ एवमुक्तस्तुसुश्रोण्यातयास
ख्यापरंतपः॥ जगामराजपुत्रस्यसकाशमर्मितौजसः ॥ १४ ॥ तमाव्रजंतंत्वरितंप्रभिन्नमिवकुंजरं॥ अन्वगच्छद्विशालाक्षीशिशुंगजवधूरिव ॥ १५ ॥ दूरादे
वतुतांप्रेक्ष्यराजपुत्रोभ्यभाषत॥ त्वयासारथिनापार्थःखांडवेऽग्निमतर्पयत्॥ १६ ॥ पृथिवीमजयत्कृत्स्नांकुंतीपुत्रोधनंजयः॥ सैरंध्रीत्वांसमाचष्टेसाहिजानाति
पांडवान्॥ १७॥ संयच्छमामकानश्वांस्तथैवत्वंबृहन्नले॥ कुरुभिर्योत्स्यमानस्यगोधनानिपरीप्सतः॥ १८ ॥ अर्जुनस्यंकिलासीस्त्वंसारथिर्दयितःपुरा ॥ त्व
याऽजयत्सहायेनपृथिवींपांडवर्षभः ॥ १९ ॥ एवमुक्ताप्रत्युवाचराजपुत्रंबृहन्नला ॥काशक्तिर्ममसारथ्यंकर्तुंसंग्राममूर्धनि ॥ २० ॥गीतंवायदिवानृत्यंवा
दित्रंवापृथग्विधं॥ तत्करिष्यामिभद्रंतेसारथ्यंतुकुतोमम ॥ २१ ॥ उत्तरउवाच बृहन्नलेगायनोवानर्त्तनोवापुनर्भव॥ क्षिप्रंमेरथमास्थायनिगृह्णीष्वह
योत्तमान्॥ २२ ॥ वैशंपायनउवाच सतत्रनर्मसंयुक्तमकरोत्पांडवोबहु॥ उत्तरायाःप्रमुखतःसर्वंजानन्नरिंदमः॥२३॥ ऊर्ध्वमुत्क्षिप्यकवचंशरीरेप्रत्य
मुंचत ॥ कुमार्यस्तत्रतंदृष्ट्वाप्राहसन्पृथुलोचनाः ॥ २४ ॥ सतुदृष्ट्वाविमुह्यंतंस्वयमेवोत्तरस्ततः ॥कवचेनमहार्हेणसमनह्यद्बृहन्नलां ॥ २५ ॥ सविभ्रत्क
वचंचाग्र्यंस्वयमप्यंशुमत्प्रभं॥ ध्वजंचसिंहमुच्छ्रित्यसारथ्येसमकल्पयत्॥ २६ ॥ धनूंषिचमहार्हाणिबाणांश्चरुचिरान्बहून् ॥ आदायप्रययौवीरःसबृहन्नल
सारथिः॥ २७॥ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७॥

॥ २८ ॥ पांचालिकार्थं पांचालिकापुत्तिकास्याद्वस्त्रदंतादिभिःकृतेत्यमरः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

अथोत्तराचकन्याश्चसख्यस्तामब्रुवंस्तदा ॥ बृहन्नलेआनयेथावासांसिरुचिराणिच ॥ २८ ॥पांचालिकार्थंचित्राणिसूक्ष्माणिचमृदूनिच ॥विजित्यसंग्राममगतान्भीष्मद्रोणमुखान्कुरून् ॥ २९ ॥ एवंताब्रुवतीःकन्याःसहिताःपांडुनंदनः ॥ प्रत्युवाचहसन्पार्थोमेघदुंदुभिनिःस्वनः ॥ ३० ॥ बृहन्नलोवाच यद्युत्तरोयंसंग्रामेविज्येष्यतिमहारथान् ॥ अथाहरिष्येवासांसिदिव्यानिरुचिराणिच ॥ ३१ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वातुबीभत्सुस्ततःप्राचोदयद्धयान् ॥ कुरूनभिमुखःशूरोनानाध्वजपताकिनः ॥ ३२ ॥ तमुत्तरंवीक्ष्यरथोत्तमेस्थितंबृहन्नलायाःसहितंमहाभुजं ॥ स्त्रियश्चकन्याश्चद्विजाश्चसुव्रताःप्रदक्षिणंचक्रुरथोचुरंगनाः ॥ ३३ ॥ यदर्जुनस्यर्षभतुल्यगामिनःपुराभवत्खांडवदाहमंगलं ॥ कुरून्समासाद्यरणेबृहन्नलेसहोत्तरेणाद्यतदस्तुमंगलं ॥ ३४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटप० गोहरणप० उत्तरगोग्रहेउत्तरनिर्याणंनामसप्तत्रिंशोध्यायः ॥ ३७॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच सराजधान्यानिर्यायवैराटिरकुतोभयः॥ प्रयाहीत्यब्रवीत्सूतंयत्रतेकुरवोगताः ॥ १ ॥ समवेतान्कुरून्सर्वान्जिगीषूनवजित्यवै ॥ गास्तेषांक्षिप्रमादायपुनरेष्याम्यहंपुरं ॥ २ ॥ ततस्तांश्चोदयामाससदश्वान्पांडुनंदनः ॥ तेहयानरसिंहेननोदितावातरंहसः॥आलिखंतइवाकाशमूहुःकांचनमालिनः॥ ३ ॥नांतिदूरमथोगत्वामत्स्यपुत्रधनंजयौ ॥अवेक्षेतामभित्रघ्नौकुरूणांबलिनांबलं॥ ४॥श्मशानमभितोगत्वाआससादकुरूनथ॥तांशमीमन्ववीक्षेतांव्यूढानीकांश्चसर्वशः ॥५॥तदनीकंमहत्तेषांविबभौसागरोपमं ॥ सर्पमाणमिवाकाशेवनंबहुलपादपं ॥ ६ ॥ ददृशेपार्थिवोरेणुर्जनितस्तेनसर्पता ॥ दृष्टिप्रणाशोभूतानांदिवस्पृक्कुरुसत्तम ॥ ७॥ तदनीकंमहद्दृष्ट्वागजाश्वरथसंकुलं ॥ कर्णदुर्योधनकृपैर्गुप्तंशांतनवेनच ॥ ८ ॥ द्रोणेनचसपुत्रेणमहेष्वासेनधीमता ॥ हृष्टरोमाभयोद्विग्नःपार्थंवैराटिरब्रवीत् ॥ ९ ॥ उत्तरउवाच नोत्सहेकुरुभिर्योद्धुंरोमहर्षंहिपश्यमे ॥ बहुप्रवीरमत्युग्रंदेवैरपिदुरासदं ॥ १० ॥ प्रतियोद्धुंनशक्ष्यामिकुरुसैन्यमनंतकं ॥ नाशंसेभारतींसेनांप्रवेष्टुंभीमकार्मुकां ॥ ११ ॥ रथनागाश्वकलिलांपत्तिध्वजसमाकुलां ॥दृष्ट्वैवहिपरानाजौमनःप्रव्यथतीवमे ॥ १२ ॥ यत्रद्रोणश्चभीष्मश्चकृपःकर्णोविविंशतिः॥अश्वत्थामाविकर्णश्चसोमदत्तश्चबाल्हिकः ॥ १३ ॥ दुर्योधनस्तथावीरोराजाचरथिनांवरः ॥ द्युतिमंतोमहेष्वासाःसर्वेयुद्धविशारदाः ॥ १४॥

सइति॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अतिवेगेनआकाशे ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ हृष्टरोमारोमांचितः ॥ ९ ॥ नोत्सहेइत्यत्रहेतुमाह बह्विति ॥ १० ॥ ११ ॥ कलिलांगहनां ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

कश्मलंमूर्च्छा ॥१५॥ अविजातः जातंसामान्यंविगतंयस्मात्सविजातोऽसाधारणः तदन्योऽविजातःसाधारणःप्राकृतः प्राचांतुसयकारःपाठः तदावियातोधृष्टः धृष्टधृष्णुर्वियातश्चेत्यमरः अवियातोऽप्रगल्भः

दृष्ट्वैवहिकुरूनेतान्व्यूढानीकान्प्रहारिणः ॥ हृपितानिचरोमाणिकश्मलंचागतंमम ॥ १५ ॥ वैशंपायनउवाच अविजातोविजातस्यमौर्ख्याद्धूर्तस्य
पश्यतः ॥ परिदेवयतेमंदःसकाशेसव्यसाचिनः ॥ १६ ॥ त्रिगर्त्तान्मेपितायातःशून्येसंप्रणिधायमां ॥ सर्वांसेनामुपादायनमेसंतीहसैनिकाः ॥ १७ ॥ सो
हमेकोवहून्वालःकृतास्त्रानकृतश्रमः ॥ प्रतियोद्धुंनशक्ष्यामिनिवर्त्तस्वबृहन्नले ॥ १८ ॥ बृहन्नलोवाच भयेनदीनरूपोसिद्विषतांहर्षवर्द्धनः ॥ नचतावत्कृतं
कर्मपरैःकिंचिद्रणाजिरे ॥ १९ ॥ स्वयमेवचमामात्थवहमांकौरवान्प्रति ॥ सोहंत्वांतत्रनेष्यामियत्रैतेवहुलाध्वजाः ॥ २० ॥ मध्यमामिपगृध्राणांकुरूणामा
ततायिनां ॥ नेष्यामित्वांमहावाहोपृथिव्यामपियुध्यतां ॥ २१ ॥ तथास्त्रीपुप्रतिश्रुत्यपौरुषंपुरुषेपुच ॥ कत्थमानोभिनिर्यायकिमर्थंनयुयुत्ससे ॥ २२ ॥ नचे
जित्यगास्तास्त्वंगृहान्वैप्रतियास्यसि ॥ प्रहसिष्यंतिवीरास्त्वांनरानार्यश्चसंगताः ॥ २३ ॥ अहमप्यत्रसैरंध्याख्यातासारथ्यकर्मणि ॥ नचशक्ष्याम्यनिर्जित्यगा
प्रयातुंपुरंप्रति ॥ २४ ॥ स्तोत्रेणचैवसैरंध्यास्तववाक्येनतेनच ॥ कथंनयुध्येयमहंकुरून्सर्वान्स्थिरोभव ॥ २५ ॥ उत्तरउवाच कामंहरंतुमत्स्यानांभूयांसःकु
रुवोधनं ॥ प्रहसंतुचमांनार्योनरावापिबृहन्नले ॥ २६ ॥ संग्रामेनचकार्यंमेगावोगच्छंतुचापिमे ॥ शून्यंमेनगरंचापिपितुश्चैवविभेम्यहं ॥ २७ ॥ वैशंपायनउ
वाच इत्युक्त्वाप्राद्रवद्भीतोरथात्प्रस्कंद्यकुंडली ॥ त्यक्त्वामानंचदर्पंचविसृज्यसशरंधनुः ॥ २८ ॥ बृहन्नलोवाच नैषशूरैःस्मृतोधर्मःक्षत्रियस्यपलायनं ॥
श्रेयस्तुमरणंयुद्धेनभीतस्यपलायनं ॥ २९ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वातुकौंतेयःसोवप्लुत्यरथोत्तमात् ॥ तमन्वधावद्धावंतंराजपुत्रंधनंजयः ॥ ३० ॥ दी
र्घांवेणींविधुन्वानःसाधुरक्तेचवाससी ॥ विधूयवेणींधावंतमजानंतोर्जुनंतदा ॥ ३१ ॥ सैनिकाःप्राहसन्केचित्तथारूपमवेक्ष्यतं ॥ तंशीघ्रमभिधावंतंसंप्रेक्ष्यकुरवो ॥३३॥
ब्रुवन् ॥ ३२ ॥ कएषवेषसंछन्नोभस्मन्येवहुताशनः ॥ किंचिदस्ययथापुंसःकिंचिदस्ययथास्त्रियः ॥ ३३ ॥ सारूप्यमर्जुनस्येवक्लीवरूपंविभातिच ॥ तदेवैत
च्छिरोग्रीवंतौवाहूपरिघोपमौ ॥ तद्वद्देवास्यविक्रांतंनायमन्योधनंजयात् ॥ ३४ ॥ धूर्तस्यछद्मवेषधारिणः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ आमिषंमांसंतत्रय
थागृध्राः पतंतितत्तुल्यानांगोलुब्धानां पृथिव्यांनिमित्तभूतायां एतेनाग्रेभाविसंग्रामेष्वपित्वांनेष्यामीत्युक्तं ॥२१॥ अभिनिर्यायाभिनिर्गत्य नयुयुत्ससेयोद्धुंनेच्छसि ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥
॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

३५ ॥ ३६॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टत्रिंशोध्यायः ॥ ३८॥

अमरेष्विवदेवेंद्रोमानुषेषुधनंजयः ॥ एकःकोस्मानुपायायादन्योलोकेधनंजयात् ॥ ३५ ॥ एकःपुत्रोविराटस्यशून्येसन्निहितःपुरे ॥ सएषकिलनिर्यातोबाल
भावान्नपौरुषात् ॥ ३६ ॥ सत्रेणनूनंछन्नंहिचरंतंपार्थमर्जुनं ॥ उत्तरःसारथिंकृत्वानिर्यातोनगराद्बहिः ॥ ३७ ॥ सनोमन्यामहेदृष्ट्वाभीतएषपलायते ॥ तं
नूनमेषधावंतंजिघृक्षतिधनंजयः ॥ ३८ ॥ वैशंपायनउवाच इतिस्मकुरवःसर्वेविमृशंतःपृथक्पृथक् ॥ नचव्यवसितुंकिंचिदुत्तरंशक्नुवंतिते ॥ ३९ ॥
छन्नंतथातंसत्रेणपांडवंप्रेक्ष्यभारत ॥ उत्तरंतुप्रधावंतमभिद्रुत्यधनंजयः ॥ गत्वापदशतंतूर्णंकेशपक्षेपरामृशत् ॥ ४० ॥ सोर्जुनेनपरामृष्टःपर्यदेवयदार्त्तव
त् ॥ बहुलंकृपणंचैवविराटस्यसुतस्तदा ॥ ४१ ॥ उत्तरउवाच शृणुयास्त्वंहिकल्याणिबृहन्नलेसुमध्यमे ॥ निवर्त्तयरथंक्षिप्रंजीवन्भद्राणिपश्यति ॥ ४२ ॥
शातकुंभस्यशुद्धस्यशतंनिष्कान्ददामिते ॥ मणीनष्टौचवैदूर्यान्हेमबद्धान्महाप्रभान् ॥ ४३ ॥ हेमदंडप्रतिच्छन्नंरथंयुक्तंचसुव्रतैः ॥ मत्तांश्चदशमातंगान्मुं
चमांत्वंबृहन्नले ॥ ४४ ॥ वैशंपायनउवाच एवमादीनिवाक्यानिविलपंतमचेतसं ॥ प्रहस्यपुरुषव्याघ्रोरथस्यांतिकमानयत् ॥ ४५ ॥ अथैनमब्रवी
त्पार्थोभयार्त्तंनष्टचेतसं ॥ यदिनोत्सहसेयोद्धुंशत्रुभिःशत्रुकर्षण ॥ एहिमेत्वंहयान्यच्छयुध्यमानस्यशत्रुभिः ॥ ४६ ॥ प्रयाह्येतद्रथानीकंमद्बाहुबलरक्षि
तः ॥ अप्रधृष्यतमंघोरंगुप्तंवीरैर्महारथैः ॥ ४७ ॥ माभैस्त्वंराजपुत्राग्र्यक्षत्रियोसिपरंतप ॥ कथंपुरुषशार्दूलशत्रुमध्येविषीदसि ॥ ४८ ॥ अहंवैकुरुभिर्यो
त्स्येविजेष्यामिचतेपशून् ॥ प्रविश्यैतद्रथानीकमप्रधृष्यंदुरासदं ॥ ४९ ॥ यंताभवनरश्रेष्ठयोत्स्येहंकुरुभिःसह ॥ एवंब्रुवाणोबीभत्सुर्वैराटिमपराजितः ॥ स
माश्वास्यमुहूर्तंतमुत्तरंभरतर्षभ ॥ ५० ॥ ततएनंविचेष्टंतमकामंभयपीडितं ॥ रथमारोपयामासपार्थःप्रहरतांवरः ॥ ५१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणि
गोहरणपर्वणिउत्तरगोग्रहेउत्तराश्वासनेअष्टत्रिंशोध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ ७९ ॥ वैशंपायनउवाच तंदृष्ट्वाक्लीबवेषेणरथस्थंनरपुंगवं ॥ शमीमभिमुखं
यांतंरथमारोप्यचोत्तरं ॥ १ ॥ भीष्मद्रोणमुखास्तत्रकुरवोरथिसत्तमाः ॥ वित्रस्तमनसःसर्वेधनंजयकृताद्भयात् ॥ २ ॥ तानवेक्ष्यहतोत्साहानुत्पातानपिचा
द्भुतान् ॥ गुरुःशस्त्रभृतांश्रेष्ठोभारद्वाजोभ्यभाषत ॥ ३ ॥ चंडाश्चवाताःसंवांतिरूक्षाःशर्करवर्षिणः ॥ भस्मवर्णप्रकाशेनतमसासंवृतंनभः ॥ ४ ॥ रूक्षवर्णा
श्चजलदादृश्यंतेद्भुतदर्शनाः ॥ निःसरंतिचकोशेभ्यःशस्त्राणिविविधानिच ॥ ५ ॥ तमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ वैशसंवैरंयुद्धेकदनंवा ॥ ८ ॥ ९ ॥ नदीजेति हेनदीजगांगेयहेभीष्म लंकेशस्यरावणस्यवनंतस्यारिर्नाशकोहनूमानूसःकेतुर्ध्वजोयस्यसःलंकेशवनारिकेतुः नगोदृक्षस्तदाह्वयःदृक्षनामा ना मेतिवितर्केनिश्चितंवा अर्जुनइत्यर्थः शैलवृक्षौनगावगावित्यमरः नगारिरिंद्रस्तस्यसूनुः एषअंगनावेषधरः किरीटीएतन्नामा यंजित्वावःयुष्माकंगाःधेनूःनेष्यतितंदुर्योधनंअवपालय ॥१०॥ ११ ॥ १२ ॥

शिवाश्चविनदंत्येतादीप्तायांदिशिदारुणाः॥ हयाश्वाश्रूणिमुंचंतिध्वजाःकंपंत्यकंपिताः॥ ६॥ यादृशान्यत्ररूपाणिसंदृश्यंतेबहूनिच॥यत्ताभवंतस्तिष्ठंतुसाध्व
संसमुपस्थितं॥ ७॥रक्षध्वमपिचात्मानंव्यूहध्वंवाहिनीमपि॥ वैशसंचप्रतीक्षध्वंरक्षध्वंचापिगोधनं॥८॥ एषवीरोमहेष्वासःसर्वशस्त्रभृतांवरः॥ आगतःक्लीब
वेषेणपार्थोनास्त्यत्रसंशयः॥ ९॥ नदीजलंकेशवनारिकेतुर्नगाह्वयोनामनगारिसूनुः॥ एषोंगनावेषधरःकिरीटीजित्वावयंनेष्यतिचाद्यगावः॥१०॥सएष
पार्थोविक्रांतःसव्यसाचीपरंतपः॥नायुद्धेननिवर्त्तेतसर्वैरपिसुरासुरैः॥११॥क्लेशितश्चवनेशूरोवासवेनापिशिक्षितः॥अमर्षवशमापन्नोवासवप्रतिमोयुधि॥
नेहास्यप्रतियोद्धारमहंपश्यामिकौरवाः॥ १२॥ महादेवोपिपार्थेनश्रूयतेयुधितोषितः॥ किरातवेषप्रच्छन्नोगिरौहिमवतिप्रभुः॥ १३॥ कर्णउवाच
सदाभवान्फाल्गुनस्यगुणैरस्मान्विकत्थसे॥ नचार्जुनःकलापूर्णोममदुर्योधनस्यच॥१४॥ दुर्योधनउवाच यद्येषपार्थोराधेयकृतंकार्यंभवेन्मम॥ ज्ञाताः
पुनश्चरिष्यंतिद्वादशाब्दान्विशांपते॥ १५॥ अथैषकश्चिदेवान्यःक्लीबवेषेणमानवः॥ शरैरेनंसुनिशितैःपातयिष्यामिभूतले॥ १६॥ वैशंपायनउवाच त
स्मिन्ब्रुवतितद्वाक्यंधार्त्तराष्ट्रेपरंतप॥ भीष्मोद्रोणःकृपोद्रौणिःपौरुषंतदपूजयन्॥१७॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेविराटप० गोहरणप० उत्तरगोग्रहे० अर्जुनप्रशं
सायामेकोनचत्वारिंशोध्यायः॥३९॥ ॥४०॥ वैशंपायनउवाच तांशमीमुपसंगम्यपार्थोवैराटिमब्रवीत्॥ सुकुमारंसमाज्ञायसंग्रामेनातिकोविदं॥ १॥
समादिष्टोमयाक्षिप्रंधनूंष्यवहरोत्तर॥ नेमानिहित्वदीयानिसोढुंशक्ष्यंतिमेबलं॥ भारंचापिगुरुंवोढुंकुंजरंवाप्रमर्दितुं॥ २॥ ममवाबाहुविक्षेपंशत्रूनिहविजे
ष्यतः॥ तस्माद्भूमिंजयारोहशमीमेतांपलाशिनीं॥ ३॥ अस्यांहिपांडुपुत्राणांधनूंषिनिहितान्युत॥ युधिष्ठिरस्यभीमस्यबीभत्सोर्यमयोस्तथा॥ ४॥ ध्वजाःश
राश्चशूराणांदिव्यानिकवचानिच॥ अत्रचैतन्महावीर्यंधनुःपार्थस्यगांडिवं॥ ५॥

॥ १३॥ कलाषोडशोंशः पूर्णःकृत्स्नः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनचत्वारिंशोध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥४०॥ ॥ ४ ॥ तामिति ॥ १ ॥ अवहरअवतारय ॥ २॥ बाहुविक्षेपंसोढुंनशक्ष्यंतीतिसंबंधः ॥ भूमिंजयहेउत्तर पलाशिनींबहुप त्रवतीं ॥३॥ ४ ॥ ५ ॥

तृणराजस्तालस्तत्समं ॥६॥ महामात्रंअतिप्रमाणं ॥७॥८॥ इतिनैलकं० भारत० चत्वारिंशोध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ ७ ॥ अस्मिन्निति ॥१॥ आलब्धुंस्प्रष्टुं ॥ २ ॥ ३ ॥४॥ दायादंपुत्रं ॥५॥६॥ ७॥ अप
हृत्यवृक्षादधआनीय ॥८॥ संनहनानिधनुषांबंधनानि॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ इतिनै० भा० एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ ७ ॥ कस्यजातरूपस्यजातकीर्त्तेः रूपंस्वभावेसौंदर्येनालोकपशु

एकंशतसहस्रेणसंमितंराष्ट्रवर्धनं॥ व्यायामसहमत्यर्थंतृणराजसमंमहत् ॥६॥ सर्वायुधमहामात्रंशत्रुसंबाधकारकं॥ सुवर्णविकृतंदिव्यंश्लक्ष्णमायतमव्रणं
॥७॥ अलंभारंगुरुंवोढुंदारुणंचारुदर्शनं ॥ तादृशान्येवसर्वाणिबलवंतिदृढानिच ॥ युधिष्ठिरस्यभीमस्यबीभत्सोर्यमयोस्तथा ॥८॥ इ० वि० प० उत्तरगो
ग्रहेअर्जुनास्त्रकथनेचत्वारिंशोध्यायः॥ ४० ॥ ॥ ७ ॥ उत्तरउवाच अस्मिन्वृक्षेकिलोद्बद्धंशरीरमितिनःश्रुतं ॥ तदहंराजपुत्रःसन्स्पृशेयंपा
णिनाकथं॥ १ ॥ नैवंविधंमयायुक्तमालब्धुंक्षत्रयोनिना॥ महताराजपुत्रेणमंत्रयज्ञविदासता ॥ २ ॥ स्पृष्टवंतंशरीरंमांशववाहमिवाशुचिं॥ कथंवाव्यवहा
र्यंबैकुर्वीथास्त्वंबृहन्नले॥ ३॥ बृहन्नलोवाच व्यवहार्यश्चराजेंद्रशुचिश्चैवभविष्यसि॥ धनूंष्येतानिमाभैस्त्वंशरीरंनात्रविद्यते॥ ४ ॥ दायादंमत्स्यरा
जस्यकुलेजातंमनस्विनां॥ त्वांकथंनिंदितंकर्मकारयेयंनृपात्मज॥ ५ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तःसपार्थेनरथात्प्रस्कंधकुंडली॥ आरुरोहशमीवृक्षं
वैराटिरवशस्तदा॥ ६॥ तमन्वशासच्छत्रुघ्नोरथेतिष्ठन्धनंजयः॥ अवरोपयवृक्षाग्राद्धनूंष्येतानिमाचिरं ॥ ७॥ परिवेष्टनमेतेषांक्षिप्रंचैवव्यपानुद॥ सोपह
त्यमहार्हाणिधनूंषिपृथुवक्षसां॥ परिवेष्टनपत्राणिविमुच्यसमुपानयत्॥ ८॥ तथासंनहनान्येषांपरिमुच्यसमंततः॥ अपश्यद्गांडिवंतत्रचतुर्भिरपरैःसह॥ ९ ॥
तेषांविमुच्यमानानांधनुषामर्कवर्चसां॥ विनिश्चेरुःप्रभादिव्याग्रहाणामुदयेष्विव ॥ १० ॥ सतेषांरूपमालोक्यभोगिनामिवजृंभतां॥ हृष्टरोमाभयोद्विग्नःक्ष
णेनसमपद्यत॥ ११ ॥ संस्पृश्यतानिचापानिभानुमंतिबृहंतिच॥ वैराटिरर्जुनंराजन्निदंवचनमब्रवीत्॥ १२॥ इ० म० विरा० उत्तरगोग्रहेअस्त्रारोपणेएक
चत्वारिंशोध्यायः॥ ४१ ॥ ॥ ७॥ उत्तरउवाच बिंदवोजातरूपस्यशतंयस्मिन्निपातिताः॥ सहस्रकोटिसौवर्णाःकस्यैतद्धनुरुत्तमं॥ १ ॥ वारणाय
त्रसौवर्णाःपृष्ठेभासंतिदंशिताः॥ सुपार्श्वंसुग्रहंचैवकस्यैतद्धनुरुत्तमं॥२॥ तपनीयस्यशुद्धस्यपृष्ठयस्येंद्रगोपकाः॥ पृष्ठेविभक्ताःशोभंतेकस्यैतद्धनुरुत्तमं॥३॥

दंदयोः ग्रंथात्तौनाटकादावाकारश्लोकयोरपीतिमेदिनी बिंदवःसौवर्णाइतिसंबंधः सहस्रेसहस्रवत्यौबलवत्यौदीप्तिमत्यौवाकोटीप्रांतौयस्यतत्सहस्रकोटि सहोबलेज्योतिषिचेतिमेदिनी सहसूशब्दान्मत्वर्थी
योरप्रत्ययः॥ १ ॥ दंशिताःभासमानाः सुग्रहंग्रहसतेस्मिन्निति ग्रहोमध्यं ॥ २ ॥ तपनीयस्यसुवर्णस्यइंद्रगोपकाःकीटविशेषाःरक्तपीतभास्वरवर्णाः ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ सौवर्णाःशलभाःसुवर्णःकृष्णागरुवर्णद्रव्यंमीनाइतिसंज्ञितंतन्मयाः तेषुहिनीलवर्णेषुतपनीयाख्यस्वर्णभूषणानिशोभंते सुवर्णश्चसुवर्णाचकृष्णागरुमखांतरेइतिविश्वः सुवर्णमणयःस्वर्णबिंदवः शोभनव
र्णमणिखचितत्वाद्वासुवर्णमणिचित्रत्वं ॥ ५ ॥ साहस्राःसहस्रशःसंख्याताः लोमवाहिनः पत्रवंतः लोमच्छेदिनइत्यन्ये उपासंगेनिषंगे ॥ ६ ॥ विपाठाःस्थूलदंडाबाणविशेषाः विपाठःस्थूलदंडःस्यादितिक
ल्पद्रुः गार्धपत्राःगृध्रपत्रवाहिनः शिलाशिताःशिलायांतीक्ष्णीकृताः पीताःकर्मारेणतेजनजलंपायिताः सर्वायसाःकेवलंलोहमयाः काष्ठदंडरहिताइत्यर्थः ॥ ७ ॥ वराहकर्णाकारैःशल्यैःव्यामिश्रान्युक्तान्
धारयतेशरान्चित्ररूपानेवेतिभावः ॥ ८ ॥ चंद्रबिंबार्धवद्दर्शनंयेषां अर्धचंद्राकाराइत्यर्थः ॥ ९ ॥ पूर्वैरुपरिस्थैरर्धैःउपलक्षिताः सुवाससःसुपुंखाबाणाएवउत्तरैरग्रभागैःहेमपुंखैःसुवर्णधाराचित्रितैः ॥ १० ॥

सूर्यायत्रचसौवर्णास्त्रयोभासंतिदंशिताः॥ तेजसाप्रज्वलंतोहिकस्यैतद्धनुरुत्तमं ॥ ४ ॥ शलभायत्रसौवर्णास्तपनीयविभूषिताः॥ सुवर्णमणिचित्रंचकस्यैत
द्धनुरुत्तमं ॥ ५ ॥ इमेचकस्यनाराचाःसाहस्रालोमवाहिनः ॥ समंतात्कलधौताग्रा उपासंगेहिरण्मये ॥ ६ ॥ विपाठाःपृथवःकस्यगार्ध्रपत्राःशिलाशिताः ॥ हारि
द्रवर्णाःसुमुखाःपीताःसर्वायसाःशराः ॥ ७ ॥ कस्यायमसितश्चापःपंचशार्दूललक्षणः ॥ वराहकर्णव्यामिश्रान्शरान्धारयतेदश ॥ ८ ॥ कस्येमेपृथवोदीर्घाश्चं
द्रबिंबार्धदर्शनाः ॥ शतानिसप्ततिष्ठंतिनाराचारुधिराशनाः ॥ ९ ॥ कस्येमेशुकपत्राभैःपूर्वैरर्धैःसुवाससः ॥ उत्तरैरायसैःपीतैर्हेमपुंखैःशिलाशितैः ॥ १० ॥ गु
रुभारसहोदिव्यःशात्रवाणांभयंकरः ॥ कस्यायंसायकोदीर्घःशिलीपृष्ठःशिलीमुखः ॥ ११ ॥ वैयाघ्रकोशेनिहितोहेमचित्रत्सरुर्महान् ॥ सुफलश्चित्रकोशश्च
किंकिणीसायकोमहान् ॥ १२ ॥ कस्यहेमत्सरुर्दिव्यःखड्गःपरमनिर्मलः ॥ कस्यायंविमलःखड्गोगव्येकोशेसमर्पितः ॥ १३ ॥ हेमत्सरुरनाधृष्योनैषध्योभारसा
धनः ॥ कस्यपांचनखेकोशेसायकोहेमविग्रहः ॥ १४ ॥ प्रमाणरूपसंपन्नःपीतआकाशसन्निभः ॥ कस्यहेममयेकोशेसुतप्तेपावकप्रभे ॥ १५ ॥ निस्त्रिंशोयंगुरुः
पीतःसायकःपरनिर्व्रणः ॥ कस्यायमसितःखड्गोहेमबिंदुभिरावृतः ॥ १६ ॥ आशीविषसमस्पर्शःपरकायप्रभेदनः ॥ गुरुभारसहोदिव्यःसपत्नानांभयप्रदः ॥ १७ ॥

शिलीभेकीपृष्ठेचित्ररूपेणयस्यपरिचयार्थं शिलीमुखोभेक्यामुखमिवमुखंयस्य सायकःखड्गः शरेखड्गेचसायकइत्यमरः ॥ ११ ॥ वैयाघ्रकोशेव्याघ्रचर्मकोशे त्सरुःखड्गादिमुष्टौस्यादित्यमरः सुफलःशोभनभ
ल्लिकः फलंशस्त्राग्रेव्युष्टिलाभयोरितिविश्वः किंकिणीयुक्तःसायकः ॥ १२ ॥ गव्येगोचर्मजे ॥ १३ ॥ नैषध्योनिषधदेशजः पांचनखेअजचर्मजे पंचनखोजेकूर्मेइतिविश्वः हेमविग्रहःसुवर्णेनालंकृतदेहः
॥ १४ ॥ आकाशसन्निभःकृष्णभास्वरः ॥ १५ ॥ निस्त्रिंशःत्रिंशतोऽगुलिभ्योनिर्गतःत्रिंशदंगुलाधिकः सायकःखड्गः परेषांशस्त्रेणनिर्गतोव्रणोयस्यपरानभिभूतः शिक्यइतिपाठेपुरुषद्वयेनोह्यमानासांगोति
प्रसिद्धातबोध्यः ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ इतिवि॰ नैलकंठीये॰ भारतभा॰ द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ अपहरतीत्यपहारीकालः सोऽस्यस्मिन्नित्यपहारिणं पामादित्वान्मत्वर्थीयोनप्रत्ययः काल रूपीत्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ धनुषांशतसहस्रेणलक्षेणसंमितं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ त्रीणिवर्षाणिपंचशतंवर्षाणिप्रजापतिरधारयदितिसंबंधः अत्रब्रह्मादीनांवर्षाणिदेवमानेनैवज्ञेयानि योऽस्माकंसौरःसंवत्सरःसते षामेकंदिनमितिशास्त्रप्रसिद्धं ॥ पार्थःपंचचषष्टिंचेत्यत्रतुवर्षशब्दोऽष्टिपरः तथाचसंवत्सरेवर्षद्वयंजायते तथाहि एकेनवर्षेणतृप्तःशरदिव्रीह्याग्रयणंकरोतिअपरेणतृप्तोवसंतेयवाग्रयणंकरोति तथाचाग्रयणंप्रकृ त्यआश्वलायनःश्रुतिमुदाहरति अपिहिदेवाआहुस्तृप्तोनूनंवर्षस्याग्रयणेनहियजतइति तथान्यत्रापितदेवप्रकृत्यश्रुतं व्रीहिभिरिष्ट्वाव्रीहिभिरेवयजेताथयवेभ्योयवैरिष्ट्वायवैरेवयजेतव्रीहिभ्यइति एवंचैक

निर्दिशस्वयथातत्त्वंमयापृष्टाबृहन्नले ॥ विस्मयोमेपरोजातोदृष्ट्वासर्वमिदंमहत् ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभा॰ वि॰ प॰ गोग्र॰ प॰ उत्तरवाक्यंनामद्विचत्वारिंशो ऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ ७ ॥ बृहन्नलोवाच यन्मांपूर्वमिहापृच्छः शत्रुसेनापहारिणं ॥ गांडीवमेतत्पार्थस्यलोकेषुविदितंधनुः ॥ १ ॥ सर्वायुधमहामात्रंशा तकुंभपरिष्कृतं ॥ एतत्तदर्जुनस्यासीद्गांडीवंपरमायुधं ॥ २ ॥ यत्तच्छतसहस्रेणसंमितंराष्ट्रवर्द्धनं ॥ येनदेवान्मनुष्यांश्चपार्थोविजयतेमृधे ॥ ३ ॥ चित्रमुच्चाव चैर्वर्णैःश्लक्ष्णमायतमव्रणं ॥ देवदानवगंधर्वैःपूजितंशाश्वतीःसमाः ॥ ४ ॥ एतद्वर्षसहस्रंतुब्रह्मापूर्वमधारयत् ॥ ततोनंतरमेवाथप्रजापतिरधारयत् ॥ ५ ॥ त्री णिपंचशतंचैवशक्रोशीतिंचपंचच ॥ सोमःपंचशतंराजातथैववरुणःशतं ॥ पार्थःपंचचषष्टिंचवर्षाणिश्वेतवाहनः ॥ ६ ॥ महावीर्यंमहद्दिव्यमेतत्तद्धनुरुत्तमं ॥ एतत्पार्थमनुप्राप्तंवरुणाच्चारुदर्शनं ॥ ७ ॥ पूजितंसुरमर्त्येषुबिभर्त्तिपरमंवपुः ॥ सुपार्श्वंभीमसेनस्यजातरूपग्रहंधनुः ॥ येनपार्थोजयत्कृत्स्नांदिशंप्राचींपरंतपः ॥ ८ ॥ इंद्रगोपकचित्रंचयदेतच्चारुदर्शनं ॥ राज्ञोयुधिष्ठिरस्यैतद्वैराटेधनुरुत्तमं ॥ ९ ॥ सूर्यायस्मिंस्तुसौवर्णाःप्रकाशंतेप्रकाशिनः ॥ तेजसाप्रज्वलंतोवैनकुल स्यैतदायुधं ॥ १० ॥ शलभायत्रसौवर्णास्तपनीयविचित्रिताः ॥ एतन्माद्रीसुतस्यापिसहदेवस्यकार्मुकं ॥ ११ ॥

स्मिन्संवत्सरेकर्कायनाद्येकंवर्षमपरंमकरायनादीतिद्वेवर्षेततश्चसार्द्धद्वात्रिंशतासंवत्सरैःपंचषष्टिर्वर्षाणिभवंतीतियुक्तमुक्तं पार्थःपंचचषष्टिंचवर्षाणिएतद्धनुर्दधारेति अन्येतुअतीतमनागतंचकालंएकीकृत्यपं चषष्टिसंवत्सरंधनुर्द्धारणंवर्णयंति वर्षोऽस्त्रीभारताद्यैतुजंबूद्वीपाब्दवृष्टिष्वितिमेदिनी वृष्टिर्वर्षमित्यमरश्च तत्रप्राचांमतेऽधारयदितिभूतकालानुपपत्तिः वक्तुःकदाचिदायुर्ज्ञानकल्पनेपिप्रतिपत्तुःपारोक्ष्येणा र्जुनवयोविदोऽप्रतिपत्तिश्चेतिविचारणीयं अस्माकंतुगांडीवलाभानंतरंगतेषुसार्द्धद्वात्रिंशद्वर्षेषुत्रयोदशवर्षाणिवनवासे ब्राह्मणकार्यार्थमायुधागारंप्रविष्टस्यार्जुनस्यद्रौपदीधर्मराजयोःसहासनकालेऽनुप्रवेश निमित्तेद्वादशवर्षाणिइतिपंचविंशतिर्गतानि अन्यान्यपिदिग्विजयराजसूयराज्यकरणादिकालेप्रागेवसार्द्धसप्तवर्षाणिगतानीतिसमुन्नेयं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

सहस्राः तेजस्विनोदृढाः सहस्रशःसंमितावा ॥ १२ ॥ व्यूहनःक्षिपतः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ सर्वपारसवाःसर्वंचतत्पारंपरसमूहंसुवतेहिंसंतितेसर्वपारसवाःसर्वशत्रुसमूहनाशंकराः

येत्विमेक्षुरसंकाशाःसहस्रालोमवाहिनः॥ एतेर्जुनस्यवैराटेशराःसर्पविषोपमाः॥ १२॥ एतेज्वलंतःसंग्रामेतेजसाशीघ्रगामिनः॥ भवंतिवीरस्याक्षय्याव्यूं
हतःसमरेरिपून्॥ १३॥ येचेमेपृथवोदीर्घाश्चंद्रबिंबार्धदर्शनाः॥ एतेभीमस्यनिशितारिपुक्षयकराःशराः॥ १४॥ हारिद्रवर्णायेत्वेतेहेमपुंखाःशिलाशिताः॥
नकुलस्यकलापोयंपंचशार्दूललक्षणः॥ १५॥ येनासौव्यजयत्कृत्स्नांप्रतीचींदिशमाहवे॥ कलापोह्येषतस्यासीन्माद्रीपुत्रस्यधीमतः॥ १६॥ येत्विमेभास्क
राकाराःसर्वपारसवाःशराः॥ एतेचित्रक्रियोपेताःसहदेवस्यधीमतः॥ १७॥ येत्विमेनिशिताःपीताःपृथवोदीर्घवाससः॥ हेमपुंखास्त्रिपर्वाणोराज्ञएतेमहाश
राः॥ १८॥ यस्त्वयंसायकोदीर्घःशिलीपृष्ठःशिलीमुखः॥ अर्जुनस्यैषसंग्रामेगुरुभारसहोदृढः॥ १९॥ वैयाघ्रकोशःसुमहान्भीमसेनस्यसायकः॥ गुरुभार
सहोदिव्यःशात्रवाणांभयंकरः॥ २०॥ सुफलश्चित्रकोशश्चहेमत्सरुरनुत्तमः॥ निस्त्रिंशःकौरवस्यैपधर्मराजस्यधीमतः॥ २१॥ यस्तुपांचनखेकोशेनिहितश्चि
त्रयोधने॥ नकुलस्यैषनिस्त्रिंशोगुरुभारसहोदृढः॥ २२॥ यस्त्वयंविपुलःखड्गोगव्येकोशेसमर्पितः॥ सहदेवस्यविद्ध्येनंसर्वभारसहंदृढं॥ २३॥ इतिश्रीमहाभार
तेवि०प०उ०प०उत्तरगोग्रहेआयुधवर्णनंनामत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः॥४३॥ ॥छ॥ ॥छ॥ उत्तरउवाच सुवर्णविकृतानीमान्यायुधानिमहात्म
नां॥ रुचिराणिप्रकाशंतेपार्थानामाशुकारिणां॥ १॥ क्वनुस्विदर्जुनःपार्थःकौरव्योवायुधिष्ठिरः॥ नकुलःसहदेवश्चभीमसेनश्चपांडवः॥ २॥ सर्वएवमहात्मानः
सर्वामित्रविनाशनाः॥ राज्यमक्षैःपराकीर्यनश्रूयंतेकथंचन॥ ३॥ द्रौपदीक्वचपांचालीस्त्रीरत्नमितिविश्रुता॥ जितानक्षैस्तदाकृष्णातानेवान्वगमद्वनं ॥४॥ अ
र्जुनउवाच अहमस्म्यर्जुनःपार्थःसभास्तारोयुधिष्ठिरः॥ बल्लवोभीमसेनस्तुपितुस्तेरसपाचकः॥ ५॥ अश्वबंधोथनकुलःसहदेवस्तुगोकुले॥ सैरंध्रींद्रौपदींविद्धि ॥ ३६॥
यत्कृतेकीचकाहताः॥ ६॥ उत्तरउवाच दशपार्थस्यनामानियानिपूर्वंश्रुतानिमे॥ प्रब्रूयास्तानियदिमेश्रद्दध्यांसर्वमेवते ॥ ७॥ अर्जुनउवाच हंततेहंसमा
चक्षेदशनामानियानिमे॥ वैराटेश्टणुतानित्वंयानिपूर्वंश्रुतानिते॥ ८॥ एकाग्रमानसोभूत्वाश्टणुसर्वसमाहितः॥ अर्जुनःफाल्गुनोजिष्णुःकिरीटीश्वेतवाहनः॥
बीभत्सुर्विजयःकृष्णःसव्यसाचीधनंजयः॥ ९॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ चित्रयोधनेविचित्रयुद्धनिमित्तंनिहितःपालितः ॥ २२ ॥ २३ ॥ इति० विरा० नैल० भा०
त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४३॥ ॥छ॥ सुवर्णेति॥ १॥ २॥ पराकीर्यअपास्य ॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥ नररूपस्यममहाविष्णोर्नामानिसंकटेस्मर्यमाणानिविजयावहानीत्यभिप्रेत्याह एकाग्रेति ॥ ९॥

॥१०॥११॥१२॥१३ ॥१४॥१५॥ नक्षत्राभ्यांताराभ्यांतत्रस्थितेचंद्रइत्यर्थः उत्तराभ्यांचपूर्वाभ्यामितिपाठेनक्षत्रसंधौइत्यर्थः ॥१६॥१७॥ बीभत्सुरितिभदिकल्याणेमुखेचेत्यस्यसनिरूपं॥ १८॥विक
र्षणेशक्तौइतिशेषः सव्येनवामेनापिहस्तेनसचितुंज्याकर्षणादिक्रियायांसंवर्द्धुंशीलमस्येतिसव्यसाचीत्यर्थः ॥ १९ ॥ अर्जुनइतिऋजगतिस्थानार्जनोपार्जनेष्वित्यतःउननूप्रत्ययेभवति वर्णोदीप्तिः तंमः

उत्तरउवाच केनासिविजयोनामकेनासिश्वेतवाहनः॥ किरीटीनामकेनासिसव्यसाचीकथंभवान्॥१०॥ अर्जुनःफाल्गुनोजिष्णुःकृष्णोबीभत्सुरेवच॥ धनंजयश्चकेनासिब्रूहितन्ममतत्त्वतः॥ ११॥ श्रुतामेतस्यवीरस्यकेवलानामहेतवः॥ तत्सर्वंयदिमेब्रूयाःश्रद्दध्यांसर्वमेवते॥ १२॥ अर्जुनउवाच. सर्वाञ्जनपदाञ्जित्वावित्तमादायकेवलं॥ मध्येधनस्यतिष्ठामितेनाहुर्मांधनंजयं॥ १३॥ अभिप्रयामिसंग्रामेयदहंयुद्धदुर्मदान्॥ नाजित्वाविनिवर्त्तामितेनमांविजयंविदुः॥ १४॥ श्वेताःकांचनसन्नाहारथेयुज्यंतिमेहयाः॥ संग्रामेयुध्यमानस्यतेनाहंश्वेतवाहनः॥१५॥ उत्तराभ्यांफल्गुनीभ्यांनक्षत्राभ्यामहंदिवा॥ जातोहिमवतःपृष्ठेतेनमांफाल्गुनंविदुः॥१६॥पुराशक्रेणमेदत्तंयुध्यतोदानवर्षभैः॥ किरीटंमूर्ध्निसूर्याभंतेनाहुर्मांकिरीटिनं॥१७॥ नकुर्यांकर्मबीभत्संयुध्यमानःकथंचन॥ तेनदेवमनुष्येषुबीभत्सुरितिविश्रुतः॥ १८॥ उभौमेदक्षिणौपाणीगांडीवस्यविकर्षणे॥ तेनदेवमनुष्येषुसव्यसाचीतिमांविदुः॥ १९॥ पृथिव्यांचतुरंतायांवर्णोमेदुर्लभःसमः॥ करोमिकर्मशुक्लंचतस्मान्मामर्जुनंविदुः॥२०॥ अहंदुरापोदुर्धर्षोदमनःपाकशासनिः॥ तेनदेवमनुष्येषुजिष्णुर्नामास्मिविश्रुतः॥२१॥ कृष्णइत्येवदशमंनामचक्रेपितामम॥ कृष्णावदातस्यसतःप्रियत्वाद्बालकस्यवै॥२२॥ वैशंपायनउवाच ततःसपार्थंवैराटिरभ्यवादयदंतिकात्॥ अहंभूमिंजयोनामनाम्नाहमपिचोत्तरः॥ २३॥ दिष्ट्यात्वांपार्थपश्यामिस्वागतंतेधनंजय॥ लोहिताक्षमहाबाहोनागराजकरोपम॥ २४॥ यदज्ञानादवोचंत्वांक्षंतुमर्हसितन्मम॥ यतस्त्वयाकृतंपूर्वंचित्रंकर्मसुदुष्करं॥ अतोभयंव्यतीतंमेप्रीतिश्चपरमात्वयि॥ २५॥ इति०म०भा०विरा० उत्तरगोग्रहेअर्जुनपरिचयेचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः॥४४॥ ॥छ॥ उत्तरउवाच आस्थायरुचिरंवीररथंसारथिनामया॥ कतमंयास्यसेऽनीकमुक्तोयास्याम्यहंत्वया॥१॥ अर्जुनउवाच प्रीतोऽस्मिपुरुषव्याघ्रनभयंविद्यतेतव॥ सर्वान्नुदामितेशत्रून्रणेरणविशारद॥ २॥

ऋजुः दीप्तिमत्त्वात्समत्वात्शुद्धकर्मकरत्वाच्चार्जुनइत्यर्थः ॥२०॥ जिष्णुर्जयशीलः ॥२१॥ कृष्णावदातस्यकृष्णभास्वरवर्णस्य कर्षतिचित्तमितिमनोहरत्वाद्वाकृष्णइत्याह प्रियत्वादिति ॥२२॥२३॥ नाग
राजऐरावतःतस्येवकरोपमाहस्तयोःसादृश्यंयस्यहस्तिहस्तोपमकरेत्यर्थः॥२४॥ कर्मदिग्विजयादि ॥२५॥ इतिवि०नै०भा०चतुश्चत्वारिंशोध्यायः॥४४॥ आस्थायेति ॥१॥ नुदामिदूरीकरोमि ॥२॥

॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥४१॥ इतिविराटप० नैलकंठीयेभारतभा० पंचचत्वारिंशोऽध्यायः॥४५॥ ॥ ७ ॥ उत्तरमिति॥१॥ सिंहं सिंहाकारं ॥२॥ दैवीं मायामित्यद्भुतत्वंध्वजस्यदर्शितं मायामयइवध्वजोऽद्भुतइत्यर्थः विश्वकर्मणाब्रह्मणाभौमनेनवा कांचनंकांचनवर्णं सिंहं हिंस्रलांगूलंयस्यपुच्छविक्षेपणेनैवबहूनहस्त्यादीन्पोथयंतमित्यर्थः वानरलक्षणंवानरस्वरूपं ॥ ३॥ प्रसादंप्रसादप्राप्तंसः

असहायोसिकौंतेयससहायाश्चकौरवाः॥ अतएवमहाबाहोभीतस्तिष्ठामितेग्रतः॥ ३४ ॥ उवाचपार्थोमाभैषीःप्रहस्यस्वनवत्तदा॥ ३५॥ युध्यमानस्यमेवी
रगंधर्वैःसुमहाबलैः॥ सहायोघोषयात्रायांकस्तदासीत्सखामम ॥ ३६ ॥ तथाप्रतिभयेतस्मिन्देवदानवसंकुले॥ खांडवेयुध्यमानस्यकस्तदासीत्सखामम
॥ ३७॥ निवातकवचैःसार्धंपौलोमैश्चमहाबलैः॥ युध्यतोदेवराजार्थेकःसहायस्तदाभवत्॥३८॥ स्वयंवरेतुपांचाल्याराजभिःसहसंयुगे॥ युध्यतोबहुभिस्ता
तकःसहायस्तदाभवत्॥ ३९॥ उपजीव्यगुरुंद्रोणंशक्रंवैश्रवणंयमं॥ वरुणंपावकंचैवकृपंकृष्णंचमाधवं॥ ४०॥ पिनाकपाणिनंचैवकथमेतान्नयोधये॥ र
थंवाहयमेशीघ्रंव्येतुतेमानसोज्वरः॥ ४१॥ इति० म० विरा० गोहरणप० उत्तरगोग्रहेउत्तरार्जुनयोर्वाक्यंनामपंचचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४५॥ ॥ ७॥
वैशंपायनउवाच उत्तरंसारथिंकृत्वाशमींकृत्वाप्रदक्षिणं॥ आयुधंसर्वमादयप्रययौपांडवर्षभः॥ १ ॥ ध्वजंसिंहंरथात्तस्मादपनीयमहारथः॥ प्रणिधाय
शमीमूलेप्रायादुत्तरसारथिः॥ २॥ दैवींमायांरथेयुक्तांविहितांविश्वकर्मणा॥ कांचनंसिंहलांगूलंध्वजंवानरलक्षणं॥ ३ ॥ मनसाचिंतयामासप्रसादंपावक
स्यच॥ सचतच्चिंतितंज्ञात्वाध्वजेभूतान्यदेशयत्॥ ४॥ सपताकंविचित्रांगंसोपासंगंमहाबलं॥ खात्पपातरथेतूर्णंदिव्यरूपंमनोरमं॥ ५॥ रथंतमागतंदृष्ट्वा
दक्षिणंप्राकरोत्तदा॥ रथमास्थायबीभत्सुःकौंतेयःश्वेतवाहनः॥६॥ बद्धगोधांगुलित्राणःप्रगृहीतशरासनः॥ ततःप्रायादुदीचींचकपिप्रवरकेतनः॥ ७॥ स्वन
वंतंमहाशंखंबलवानरिमर्दनः॥ प्राधमद्बलमास्थायद्विषतांलोमहर्षणं॥८॥ ततस्तेजवनाधूर्याजानुभ्यामगमन्महीं॥ उत्तरश्चापिसंत्रस्तोरथोपस्थउपाविश
त्॥९॥ संस्थाप्यचाश्वान्कौंतेयःसमुद्यम्यचरश्मिभिः॥ उत्तरंचपरिष्वज्यसमाश्वासयदर्जुनः॥१०॥ अर्जुनउवाच माभैस्त्वंराजपुत्राग्र्यक्षत्रियोसिपरंतप॥
कथंतुपुरुषव्याघ्रशत्रुमध्येविषीदसि॥११॥ श्रुतास्तेशंखशब्दाश्चभेरीशब्दाश्चपुष्कलाः॥ कुंजराणांचनदतांव्यूढानीकेषुतिष्ठतां॥१२॥ सत्वंकथमिहानेनशं
खशब्देनभीषितः॥ विवर्णरूपोवित्रस्तःपुरुषःप्राकृतोयथा॥१३॥ उत्तरउवाच श्रुतामेशंखशब्दाश्चभेरीशब्दाश्चपुष्कलाः॥ कुंजराणांनिनदतांव्यूढानीके
षुतिष्ठतां॥१४॥ पावकः तच्चिंतितंअर्जुनचिंतितं अदेशयत्अयोजयत्॥४॥५॥६॥७॥८॥ तेजवनाःप्रसिद्धाःवेगवंतोऽग्निदत्तरथस्थाः॥९॥ संस्थाप्ययथावत्कृत्वा॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥

॥ १५॥ १६ ॥ १७॥ १८॥ १९॥ एकांतमुदृढं समन्यंतपाठस्तुलेखकप्रमादः रथंमुदृढंअवलंब्येत्यर्थः ॥२०॥२१॥२२॥२३॥ २४॥ २५॥ २६॥ २७॥ अनाहतःअक्षतः धावति॥२८॥ २९॥ ज्यो

नैवंविधःशंखशब्दःपुराजातुमयाश्रुतः॥ ध्वजस्यचापिरूपंमेदृष्टपूर्वंनहीदृशं॥ १५॥ धनुषश्चैवनिर्घोषःश्रुतपूर्वोनमेक्वचित्॥ अस्यशंखस्यशब्देनधनुषोनिः
स्वनेनच॥ १६॥ अमानुषाणांशब्देनभूतानांध्वजवासिनां॥ रथस्यंचनिनादेनमनोमुह्यतिमेभृशं॥ १७॥ व्याकुलाश्चदिशःसर्वाहृदयंव्यथतीवमे॥ ध्वजेन
पिहिताःसर्वादिशोनप्रतिभांतिमे॥ १८॥ गांडीवस्यचशब्देनकर्णौमेबधिरीकृतौ॥ समुहूर्त्तंप्रयातंतुपार्थोवैराटिमब्रवीत्॥ १९॥ अर्जुनउवाच एकांतंरथ
मास्थायपद्भ्यांत्वमवपीडयन्॥ दृढंचरश्मीन्संयच्छशंखंध्मास्याम्यहंपुनः॥ २०॥ वैशंपायनउवाच ततःशंखमुपाध्मासीद्दारयन्निवपर्वतान्॥ गुहागिरीणां
चतदादिशःशैलांस्तथैवच॥ उत्तरश्चापिसंलीनोरथोपस्थउपाविशत्॥ २१॥ तस्यशंखस्यशब्देनरथनेमिस्वनेनच॥ गांडीवस्यचघोषेणपृथिवीसमकंपत
॥ २२॥ तंसमाश्वासयामासपुनरेवधनंजयः॥ २३॥ द्रोणउवाच यथारथस्यनिर्घोषोयथामेघउदीर्यते॥ कंपतेचयथाभूमिर्नैषोन्यःसव्यसाचिनः॥ २४॥
शस्त्राणिनप्रकाशंतेनप्रहृष्यंतिवाजिनः॥ अग्नयश्चनभासंतेसमिद्धास्तन्नशोभनं॥ २५॥ प्रत्यादित्यंचनःसर्वेमृगाघोरप्रवादिनः॥ ध्वजेषुचनिलीयंतेवाय
सास्तन्नशोभनं॥ २६॥ शकुनाश्चापसव्यानोवेदयंतिमहद्भयं॥ २७॥ गोमायुरेषसेनायांरुदन्मध्येनधावति॥ अनाहतश्चनिष्क्रांतोमहद्वेदयतेभयं॥ २८॥
भवतांरोमकूपाणिप्रहृष्टान्युपलक्षये॥ ध्रुवंविनाशोयुद्धेनक्षत्रियाणांप्रदृश्यते॥ २९॥ ज्योतींषिनप्रकाशंतेदारुणामृगपक्षिणः॥ उत्पाताविविधाघोरादृश्यं
तेक्षत्रनाशनाः॥ ३०॥ विशेषतइहास्माकंनिमित्तानिविनाशने॥ उल्काभिश्चप्रदीप्ताभिर्बाध्यतेपृतनातव॥ वाहनान्यप्रहृष्टानिरुदंतीवविशांपते॥ ३१॥ उ
पासतेचसैन्यानिगृध्रास्तवसमंततः॥ तप्स्यसेवाहिनींदृष्ट्वापार्थबाणप्रपीडितां॥ पराभूताचवःसेनानकश्चिद्योद्धुमिच्छति॥ ३२॥ विवर्णमुखभूयिष्ठाःसर्वेयो
धाविचेतसः॥ गाःसंप्रस्थाप्यतिष्ठामोव्यूढानीकाःप्रहारिणः॥ ३३॥ इति० म० विरा० प० उत्तरगोग्रहेऔत्पातिकोनामषट्चत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४६॥ ॥ ७॥
वैशंपायनउवाच अथदुर्योधनोराजासमरेभीष्ममब्रवीत्॥ द्रोणंचरथशार्दूलंकृपंचसुमहारथं॥ १॥ उक्तोयमर्थआचार्योमयाकर्णेनचासकृत्॥ पुनरेवप्र
वक्ष्यामिनहितृप्यामितंब्रुवन्॥ २॥ पराभूतैर्हिवस्तव्यंतैश्चद्वादशवत्सरान्॥ वनेजनपदेज्ञातैरेषएवपणोहिनः॥ ३॥ तींषिसूर्यचक्षुर्वाङ्मनां से॥ ३०॥ ३१॥ ३२॥
॥ ३३॥ इतिविराटप० नै० भा० षट्चत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४६॥ ॥ ७॥ अथेति॥ १॥ आचार्योद्रोणंकृपंचप्रतीतिमयाऽयमर्थउक्तः पाठांतरेऽयमाचार्योऽस्मिन्नर्थेविषयेमयाकर्णेनचोक्तइतियोजना॥ २॥ ३॥

॥ ४ ॥ ५॥ हीनेति नजातमधिकंवाऽज्ञातवासकालंज्ञातुमर्हति ॥ ६ ॥ तत्रऊनपक्षेइष्टमेवसिद्धं अधिकपक्षेपिदोषमाह अर्थानामिति द्वैधेद्विप्रकारत्वेसंशयोभवति अर्थानांप्रयोजनानां अयंभावः यदितेनि स्तीर्णप्रतिज्ञास्तर्हितेषांस्वांशलाभार्थमांउपगतानांमत्प्रसादतस्तत्याभिरभ्राभिर्वैतिद्वैधेसंभवतिसंशयाक्रांतानामकस्माद्युद्धार्थमागमनंदोषएवेति पूर्ववैरेणसत्यपिसंशयेऽस्मज्जिघांसयाआगतानांपराजयोविसंभा व्यतइत्याहान्यथेति अन्यायेनयुध्यतःपराजयेपिअधिकैवनष्टिरस्तीतिभावः ॥ ७ ॥ उत्तरंगोग्रहं मार्गमाणानामिच्छतामस्माकं अनादरेषष्ठी अस्मान्अनादृत्येत्यर्थः वालिसुग्रीवयोर्युद्धेप्रविशन्रामइवार्जु नोपिकुरुमत्स्यसंनिपातेप्रविशन्नपराधीस्यादित्यर्थः ॥ ८ ॥ ननुतर्हिमत्स्यत्रिगर्त्तविमर्देकुरुभिरपिकिमर्थंगंतव्यमित्याशंक्याह त्रिगर्त्तानामित्यादिना तेतवसमक्षमितिशेषः ॥ ९ ॥ तेषांत्रिगर्त्तानामर्थेतन्

तेषांनतावन्निर्वृत्तंवर्त्ततेतुत्रयोदशं ॥ अज्ञातवासोबीभत्सुरथास्माभिःसमागतः ॥ ४ ॥ अनिवृत्तेतुनिर्वासेयदिबीभत्सुरागतः ॥ पुनर्द्वादशवर्षाणिवनेवत्स्यं तिपांडवाः ॥ ५ ॥ लोभाद्वातेनजानीयुरस्मान्वामोहआविशत् ॥ हीनातिरिक्तमेतेषांभीष्मोवेदितुमर्हति ॥ ६ ॥ अर्थानांचपुनर्द्वैधेनित्यंभवतिसंशयः ॥ अन्य थाचिंतितोह्यर्थःपुनर्भवतिसोन्यथा ॥ ७ ॥ उत्तरंमार्गमाणानांमत्स्यानांचयुयुत्सतां ॥ यदिबीभत्सुरायातस्तदाकस्यापराधुमः ॥ ८ ॥ त्रिगर्त्तानांवयंहेतोर्म त्स्यान्योद्धुमिहागताः ॥ मत्स्यानांविप्रकारांस्तेवहूनस्मानकीर्त्तयन् ॥ ९ ॥ तेषांभयाभिभूतानांतदस्माभिःप्रतिश्रुतं ॥ प्रथमंतैर्गृहीतव्यंमत्स्यानांगोधनंमह त् ॥ सप्तम्यामपराह्णेवैतथातैस्तुसमाहितं ॥ १० ॥ अष्टम्यांपुनरस्माभिरादित्यस्योदयंप्रति ॥ इमागावोगृहीतव्यामतेमत्स्येगवांपदं ॥ ११ ॥ तेवागाश्चानयिष्यं तियदिवास्युःपराजिताः ॥ अस्मान्वाप्युपसंधायकुर्युर्मत्स्येनसंगतं ॥ १२ ॥ अथवातानपाहायमत्स्योजनपदैःसह ॥ सर्वयासेनयासार्धंसंवृतोभीमरूपया ॥ आयातःकेवलंरात्रिमस्मान्योद्धुमिहागतः ॥ १३ ॥ तेषामेवमहावीर्यःकश्चिदेषपुरःसरः ॥ अस्मान्जेतुमिहायातोमत्स्योवापिस्वयंभवेत् ॥ १४ ॥ यद्येपरा जामत्स्यानांयदिबीभत्सुरागतः ॥ सर्वैर्योद्धव्यमस्माभिरितिनःसमयःकृतः ॥ १५ ॥

मत्स्यैःसहयुद्धंप्रतिश्रुतं ॥ १० ॥ नकेवलंमित्रपक्षपातमात्रमस्माकमस्तिअपितुस्वार्थोप्यस्तीत्याह अष्टम्यामिति तथाचस्वार्थंयुध्यतांनास्माकमपराधोस्ति मत्स्येगवांत्रिगर्त्तैर्हृतानांपदंमार्गंगतेसतिअस्माभि रिमागावोगृहीतव्याः ॥ ११ ॥ तेत्रिगर्त्ताःउपसंधायवंचयित्वामत्स्येनसंगतंस्नेहंकुर्युः सर्वथापक्षत्रयेपिअस्माभिरिदानींयोद्धव्यमेवेत्यर्थः ॥ १२ ॥ तान्त्रिगर्त्तान्अपाहायगोभिःसहउपेक्ष्यकेवलंरात्रिरा त्रौस्वगृहंआयातइदानींप्रातरस्मान्योद्धुमिहागतइतिसंबंधः ॥ १३ ॥ पक्षांतरमाह तेषामिति ॥ १४ ॥ फलितमाह सर्वैरिति सर्वैरस्माभिरेकीभूययेआगतास्तैःसहयोद्धव्यमेवेत्यर्थः ॥ १५ ॥

॥१६॥ आत्माचित्तंप्रणिधीयतांसावधानंक्रियतां ॥१७॥ लब्धस्यगोधनस्यनाशेअस्माभिःस्वपुरंनप्रवेष्टव्यमितिप्रतिजानीते आच्छिन्नइति पदातयस्त्वस्मिन्युद्धेनंक्ष्यंत्येवाश्वास्तुकदाचिज्जीविष्यंत्यपीत्याह शरैरितिप्राचांव्याख्यावकुरपकर्षसूचिका वस्तुतस्तुआच्छिन्नेःपन्नेतेगोधनेनिमित्तेदेवेनवासंहसप्रामेउपस्थितेसतिअस्माकंभीष्मादीनांमध्ये हइतिप्रसिद्धःकोस्तियोनपुरंव्रजेत्अपितुप्रत्येकंसर्वेएवस्वंपुरंगंतुं देवानपिजेतुंगाश्चाच्छेत्तुंसमर्थाःस्मइत्यर्थः ॥१८॥ शरैरिति एभिरितिस्वकीयशरप्रदर्शनं ॥ १९॥ आचार्यंरणाद्भीतंपृष्ठतःकृत्वासेनामुखादपसार्यअस्मिन्भीतेसर्वेपिभीताःस्युरितिभावः ॥२०॥ तेषांपांडवानां मतंसंमतंअस्मत्तेजोवधकरणंजानातीति ॥ २१॥२२॥ द्रोणेभीतेसतिसर्वंविघट्टितंविचलितंभवेत् सामर्थ्यमितिशेषः ग्रीष्मेघर्मकालेवसंतेइत्यर्थः इतःषण्मासानंतरंयुद्धारंभस्यशरदिदृष्टत्वात् अदेशिकाःस्व

अथकस्मात्स्थितात्वेतेरथेषुरथसत्तमाः॥ भीष्मोद्रोणःकृपश्चैवविकर्णोद्रौणिरेवच॥ १६॥ संभ्रांतमनसःसर्वेकालेत्वस्मिन्महारथाः ॥ नान्यत्रयुद्धाच्छ्रेयो स्तितथात्माप्रणिधीयतां॥ १७॥ आच्छिन्नेगोधनेस्माकमपिदेवेनवज्रिणा ॥ यमेनवापिसंग्रामेकोहास्तिनपुरंव्रजेत्॥ १८॥ शरैरेभिःप्रणुन्नानांभग्नानां गेहनेवने॥ कोहिजीवेत्पदातीनांभवेदश्वेषुसंशयः॥ १९॥ दुर्योधनवचःश्रुत्वाराधेयस्त्वब्रवीद्वचः॥ आचार्यंपृष्ठतःकृत्वातथानीतिर्विधीयतां॥ २०॥ जाना तिहिमतंतेषामतस्त्रासयतीहनः॥ अर्जुनेचास्यसंप्रीतिमधिकामुपलक्षये ॥ २१ ॥ तथाहिदृष्ट्वाबीभत्सुमुपायांतंप्रशंसति ॥ यथासेनानभज्येततथानीतिर्वि धीयतां ॥ २२॥ हेषितंह्युपश्रुण्वानेद्रोणेसर्वंविघट्टितं ॥ अदेशिकामहारण्येग्रीष्मेशत्रुवशंगताः ॥ यथानविभ्रमेत्सेनातथानीतिर्विधीयतां॥ २३॥ इष्टाहि पांडवानित्यमाचार्यस्यविशेषतः॥ आसयन्नपरार्थाश्चकथ्यतेस्मस्वयंतथा ॥ २४ ॥ अश्वानांहेषितंश्रुत्वाकःप्रशंसापरोभवेत्॥ स्थानेवापिव्रजंतोवासदाक्रं पंतिवाजिनः॥ २५॥ सदाचवायवोवांतिनित्यंवर्षतिवासवः॥ स्तनयित्नोश्चनिर्घोषःश्रूयतेबहुशस्तथा॥ २६॥ किमत्रकार्यंपार्थस्यकथंवासप्रशस्यते ॥ अ न्यत्रकामाद्द्वेषाद्वारोषादस्मासुकेवलात्॥ २७॥ आचार्याविकारुणिकाःप्राज्ञाश्चापापदर्शिनः॥ नैतेमहाभयेप्राप्तेसंप्रष्टव्याःकथंचन॥ २८॥ प्रासादेषुविचि त्रेषुगोष्ठीपूपवनेषुच॥ कथाविचित्राःकुर्वाणाःपंडितास्तत्रशोभनाः॥२९॥

देशात्च्युताः व्यूहभंगोमाभूदित्यर्थः ॥ २३ ॥इष्टाहीति पांडवाःअपरार्थाःनास्तिपरार्थोयेषांतेऽपरा र्थाःस्वार्थपराःआसयन्द्रोणंत्वत्समीपेस्थापितवंतः परकीयोयमित्यर्थः तत्रहेतुमाह स्वयंद्रोणेनतथाकथ्यंतेयथापांडवीयत्वंस्वस्यप्रकाशतेतथेत्यर्थः ॥ २४ ॥ एतदेवविवृणोति अश्वानामित्यादिना ॥ २५ ॥ ॥२६ ॥ पार्थस्यार्जुनस्यागमनेऽत्रकिंकार्यंकिमर्थंवासोनेनप्रशस्यते तत्रहेतुः अन्यत्रपार्थश्रेयसि कामादभिलाषात् अस्मासुवाद्वेषात्जिघांसातः रोषात्तन्मूलादभिज्वलनात् ॥२७॥ द्रोणमुपहसति आचा र्यांइत्यादिना कारुणिकाइत्यनेनयुद्धधर्मानभिज्ञत्वमुक्तं अपापंअहिंसातद्दर्शिनः ॥ २८ ॥ २९ ॥

आश्वर्यरूपाणि विनोदादीनि इज्यास्त्रेयज्ञायुधेकपालादौतेषांउपसंधाने आसादनप्रोक्षणादौपरेषांइज्यास्त्रज्ञानांयाज्ञिकानांविवरज्ञाने छिद्रदर्शने ॥ ३० ॥ मनुष्यचरितेषुस्नानाचमनभोजनादिषु हस्त्यश्वरथ चर्यासुहस्त्यादिनावाहनेनचर्यागमनं खरादीनांकर्मणिचिकित्सादौ ॥ ३१ ॥ प्रतोलीषु गृहद्वाह्यावयवेषुप्रदीयमानबलिदानादौइत्यर्थः संस्कारोवैश्वदेवादिना दोषःकेशकीटपातादिना ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ गाःचइति छेदः गावश्वसंप्रतिष्ठंतामितिपाठांतरेगावइत्येकंपदं आरक्षाःरक्षकाः ॥ ३४ ॥ इतिविराटप० नैल० भा० सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ५ ॥ सर्वानिति सर्वान्भीष्मादीन् अनर्वास्थितान्चंच

बहून्याश्वर्यरूपाणिकुर्वाणाजनसंसदि ॥ इज्यास्त्रेचोपसंधानेपंडितास्तत्रशोभनाः ॥ ३० ॥ परेषांविवरज्ञानेमनुष्यचरितेषुच ॥ हस्त्यश्वरथचर्यासुखरोष्ट्राजाविकर्मणि ॥ ३१ ॥ गोधनेषुप्रतोलीषुवरद्वारमुखेषुच ॥ अन्नसंस्कारदोषेषुपंडितास्तत्रशोभनाः ॥ ३२ ॥ पंडितान्पृष्ठतःकृत्वापरेषांगुणवादिनः ॥ विधीयतांतांथानीतिर्यथावध्योभवेत्परः ॥ ३३ ॥ गावश्वसंप्रतिष्ठाप्यसेनांव्यूह्यसमंततः ॥ आरक्षाश्वविधीयंतांयत्रयोत्स्यामहेपरान् ॥ ३४ ॥ इति० म० विरा० प० उत्तरगोग्रहेदुर्योधनवाक्येसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ५ ॥ कर्णउवाच सर्वानायुष्मतोभीतान्संत्रस्तानिवलक्षये ॥ अयुद्धमनसश्चैवसर्वांश्चैवानवस्थितान् ॥ १ ॥ यद्येषराजामत्स्यानांयदिवीभत्सुरागतः ॥ अहमावारयिष्यामिवेलेवमकरालयं ॥ २ ॥ ममचापप्रयुक्तानांशराणांनतपर्वणां ॥ नावृत्तिर्गच्छतांतेषांसर्पाणामिवसर्पतां ॥ ३ ॥ रुक्मपुंखाःसुतीक्ष्णाग्रामुक्ताहस्तवतामया ॥ छादयंतुशराःपार्थंशलभाइवपादपं ॥ ४ ॥ शराणांपुंखसक्तानांमौर्व्याभिहतयादृढं ॥ श्रूयतांतलयोःशब्दोभेर्योराहतयोरिव ॥ ५ ॥ समाहितोहिवीभत्सुर्वर्षाण्यष्टौचपंचच ॥ जातस्नेहश्वयुद्धेस्मिन्मयिसंप्रहरिष्यति ॥ ६ ॥ पात्रीभूतश्वकौंतेयोब्राह्मणोगुणवानिव ॥ शरौघान्प्रतिगृह्णातुमयामुक्तान्सहस्रशः ॥ ७ ॥ एषचैवमहेष्वासस्त्रिषुलोकेषुविश्रुतः ॥ अहंचापिनरश्रेष्ठादर्जुनान्नावरःक्वचित् ॥ ८ ॥ इतश्चेतश्वनिर्मुक्तैःकांचनैर्गार्ध्रवाजितैः ॥ दृश्यतामद्यवैव्योमखद्योतैरिवसंवृतं ॥ ९ ॥ अद्याहमृणमक्षय्यंपुरावाचाप्रतिश्रुतं ॥ धार्त्तराष्ट्रायदास्यामिनिहत्यसमरेर्जुनं ॥ १० ॥ अंतराच्छिद्यमानानांपुंखानांव्यतिशीर्यतां ॥ शलभानामिवाकाशेप्रचारःसंप्रदृश्यतां ॥ ११ ॥ इंद्राशनिसमस्पर्शंमहेंद्रसमतेजसं ॥ अर्दयिष्याम्यहंपार्थमुल्काभिरिवकुंजरं ॥ १२ ॥ रथादतिरथंशूरंसर्वशस्त्रभृतांवरं ॥ विवशंपार्थमादास्येगरुत्मानिवपन्नगं ॥ १३ ॥

लान् ॥ १ ॥ २ ॥ आवृत्तिःलक्ष्यच्युतिर्न ॥ ३ ॥ ४ ॥ पुंखसक्तानांसक्तपुंखानां ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ गार्ध्रवाजितैः गृध्रपक्षैः वाजःवेगःशब्दःपक्षोवासंजातोयेषांतैः वाजोनिःस्वनपक्षयोः वेगेपुमानितिमेदिनी ॥ ९ ॥ अक्षय्यंइतरैःक्षपयितुमशक्यं ॥ १० ॥ पुंखानांपुंखवतांशराणां ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४॥ १५॥ १६ ॥ नतपर्वभिः समीकृतग्रंथिप्रदेशैः ॥ १७॥ १८॥ १९॥ विपन्नानांभ्रंशितानां ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ धनंगोधनं॥ २३॥ इतिविरा० नै० भा० अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८॥ ॥ ५१॥
अर्थानांगवादीनांप्रकृतिंप्राप्तिकारणं अनुबंधंप्राप्तौवाफलं नहिद्यूतंअर्थप्राप्तेर्मुख्यंकारणं नापिततःप्राप्तानामर्थानांपरिणामेसुखकरत्वंचास्तीत्यभिसंधिः ॥ १ ॥ मायाइति येषांशकुन्यादीनांमायाःकपटानि
बहवःबह्व्यःसंतितेषांदृष्ट्यायुद्धंपापिष्ठंनाशकरत्वात् नहीदानीमर्जुनोद्यूतेनेवमायामात्रेणजेतुंशक्यइतिभावः पाठांतरेनयाःनीतयःसामाद्याःतेषांमध्येयुद्धंपापिष्ठं ॥२॥ देशइति इदानींग्रीष्मोनयुद्धकालःश्रांत्या
जलाभावेनचसद्योवाहनानांनाशापत्तेः नापिदेशोगिरिदुर्गाद्याश्रितोस्तीतिभावः इदंयुद्धंफलंनलभतेफलंनलंभयेत् परस्यतुदेशकालावनुकूलावेववर्त्तेतेइतिभावः विक्रांतपराक्रमः ॥ ३ ॥ देशादेरानुकूल्ये

तमग्निमिवदुर्धर्षमसिशक्तिशरेंधनं॥ पांडवाग्निमहंदीप्तंप्रदहंतमिवाहितं ॥ १४॥ अश्ववेगपुरोवातोरथौघस्तनयित्नुमान्॥ शरधारोमहामेघःशमयिष्यामि
पांडवं ॥ १५॥ मत्कार्मुकविनिर्मुक्ताःपार्थमाशीविषोपमाः ॥ शराःसंमभिसर्पंतुवल्मीकमिवपन्नगाः ॥ १६॥ सुतेजनैरुक्मपुंखैःसुधौतैर्नतपर्वभिः॥ आ
च्छितंपश्यकौंतेयंकर्णिकारैरिवाचलं ॥ १७॥ जामदग्न्यान्मयात्यस्त्रंयत्प्राप्तमृषिसत्तमात्॥ तदुपाश्रित्यवीर्यंचयुध्येयमपिवासवं॥ १८॥ ध्वजाग्रेवानरस्तिष्ठ
न्भल्लेननिहतोमया॥ अद्यैवंपततांभूमौविनदन्भैरवान्रवान्॥१९॥ शत्रोर्मयाविपन्नानांभूतानांध्वजवासिनां॥ दिशःप्रतिष्ठमानानामस्तुशब्दोदिवंगमः
॥ २० ॥ अद्यदुर्योधनस्याहंशल्यंहृदिचिरस्थितं॥ समूलमुद्धरिष्यामिबीभत्सुंपातयन्रथात्॥ २१॥ हताश्वंविरथंपार्थंपौरुषेपर्यवस्थितं॥ निःश्वसंतंयथानाग
मद्यपश्यंतुकौरवाः ॥ २२॥ कामंगच्छंतुकुरवोधनमादायकेवलं॥ रथेषुवापितिष्ठंतोयुद्धंपश्यंतुमामकं॥ २३॥ इ० म० वि० गो० उत्तरगोग्रहेकर्णविकत्थने
अष्टचत्वारिंशोध्यायः ॥४८॥ ॥ ५१॥ कृपउवाच सदैवतवराधेययुद्धेक्रूरतरामतिः॥ नार्थानांप्रकृतिंवेत्सिनानुबंधमवेक्षसे॥१॥ मायाहिबहवःसंति
शास्त्रमाश्रित्यचिंतिताः ॥ तेषांयुद्धंतुपापिष्ठंवेदयंतिपुराविदः ॥ २ ॥ देशकालेनसंयुक्तंयुद्धंविजयदंभवेत् ॥ हीनकालंतदेवेहफलंनलभतेपुनः ॥ देशकाले
चविक्रांतंकल्याणायविधीयते॥ ३॥ आनुकूल्येनकार्याणामंतरंसंविधीयते॥ भारंहिरथकारस्यनव्यवस्यंतिपंडिताः ॥४॥

नहेतुनाकार्याणांयुद्धादीनांअंतरंतादर्थ्यंफलवत्त्वमितियावत् संविधीयतेसम्यक्क्रियते अंतरमवकाशावधिपरिधानांतर्द्धिभेदतादर्थ्येइतिमेदिनी मंत्राणामितिपाठेदेशाद्यानुकूल्येनकार्यंविचार्यमित्यर्थः तत्रा
भाणकमाह भारमिति यथारथकारेणदिव्योयंमयानिर्मितोरथःसुदृढांगोऽनेनत्वंदेवानपिसर्वथाजेष्यसीत्युक्तेतद्वचसिभारंदत्वादेशकालानुकूल्यमनपेक्ष्यैवपंडितानव्यवस्यंति योद्धुमितिशेषः एवंत्वद्वचसिभा
रंदत्वादेशाद्यानुकूल्यमनवेक्ष्यकथमस्माभिर्योद्धव्यंतवतुवचनंरथकारवचनवदर्थशून्यमितिभावः सर्वानायुष्मतोभीतान्संत्रस्तानिवलक्षयइतियत्कर्णेनोक्तंतस्यैतदुत्तरं ॥ ४ ॥

विचारफलमाहपरिचिंत्येति ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ प्रदेशिन्यातर्जन्या ॥ १३ ॥ १४ ॥ मध्येनमध्यतउत्सर्तुंउत्सर्पितुं ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

परिचिंत्यतुपार्थेनसंनिपातोननःक्षमः ॥ एकःकुरूनभ्यगच्छदेकश्चाग्निमतर्पयत् ॥ ५ ॥ एकश्चपंचवर्षाणिब्रह्मचर्यमधारयत् ॥ एकःसुभद्रामारोप्यद्वैरथेकृष्णमाह्वयत् ॥ ६ ॥ एकःकिरातरूपेणस्थितंरुद्रमयोधयत् ॥ अस्मिन्नेववनेपार्थोहृतांकृष्णामवाजयत् ॥ ७ ॥ एकश्चपंचवर्षाणिशक्रादस्त्राण्यशिक्षत ॥ एकःसोयमरींजित्वाकुरूणामकरोद्यशः ॥ ८ ॥ एकोगंधर्वराजानंचित्रसेनमरिंदमः ॥ विजिग्येतरसासंख्येसेनांप्राप्यसुदुर्जयां ॥ ९ ॥ तथानिवातकवचाःकालखंजाश्चदानवाः ॥ दैवतैरप्यवध्यास्तेएकेनयुधिपातिताः ॥ १० ॥ एकेनहित्वयाकर्णकिंनामेहकृतंपुरा ॥ एकैकेनयथातेपांभूमिपालावशेकृताः ॥ ११ ॥ इंद्रोपिहिनपार्थेनसंयुगेयोद्धुमर्हति ॥ यस्तेनाशंसतेयोद्धुंकर्तव्यंतस्यभेषजं ॥ १२ ॥ आशीविषस्यक्रुद्धस्यपाणिमुद्यम्यदक्षिणं ॥ अवमुच्यप्रदेशिन्यादंष्ट्रामादातुमिच्छसि ॥ १३ ॥ अथवाकुंजरंमत्तमेकएवचरन्वने ॥ अनंकुशंसमारुह्यनगरंगंतुमिच्छसि ॥ १४ ॥ समिद्धंपावकंचैवघृतमेदोवसाहुतं ॥ घृताक्तश्चीरवासास्त्वंमध्येनोत्सर्तुमिच्छसि ॥ १५ ॥ आत्मानंकःसमुद्बध्यकंठेबध्वामहाशिलां ॥ समुद्रंतरतेदोर्भ्यांतत्रकिंनामपौरुषं ॥ १६ ॥ अकृतास्त्रःकृतास्त्रंवैवलवंतंसुदुर्बलः ॥ तादृशंकर्णयःपार्थंयोद्धुमिच्छेत्सदुर्मतिः ॥ १७ ॥ अस्माभिर्ह्येषनिकृतोवर्षाणीहत्रयोदश ॥ सिंहःपाशविनिर्मुक्तोननःशेषंकरिष्यति ॥ १८ ॥ एकांतेपार्थमासीनंकूपेग्निमिवसंवृतं ॥ अज्ञानादभ्यवस्कंद्यप्राप्ताःस्मोभयमुत्तमं ॥ १९ ॥ सहयुध्यामहेपार्थमागतंयुद्धदुर्मदं ॥ सैन्यास्तिष्ठंतुसन्नद्धाव्यूढानीकाःप्रहारिणः ॥ २० ॥ द्रोणोदुर्योधनोभीष्मोभवान्द्रौणिस्तथावयं ॥ सर्वेयुध्यामहेपार्थंकर्णमासाहसंकृथाः ॥ २१ ॥ वयंव्यवसितंपार्थंवज्रपाणिमिवोद्यतं ॥ षड्रथाःप्रतियुध्येमतिष्ठेमयदिसंहताः ॥ २२ ॥ व्यूढानीकानिसैन्यानियत्ताःपरमधन्विनः ॥ युध्यामहेर्जुनंसंख्येदानवाइववासवं ॥ २३ ॥ इति० विराटपर्वणि गो०प० उत्तरगोग्रहेकृपवाक्यंनामएकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

यत्तूक्तं कावंगच्छंतुकुरवोधनमादायकेवलं रथेषुवापितिष्ठंतोयुद्धंपश्यंतुमामकमितितत्राह षड्रथाइति संहताःषडपिएकीभूयतेनैकेनयोत्स्यंकथंचिच्छक्याःमोनत्वेकैकशइतिभावः ॥ २२ ॥ २३ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनपंचाशत्तमोध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

नचेति शूराःपरवित्तंजित्वापरसीमामुल्लंघ्यस्वनगरंप्रतिनीत्वापिनश्लाघंतेत्वंतुएतेषामेकतममप्यकृत्वाकत्थसेअतोनिर्लज्जोसीतिभावः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ यदुक्तंनैतेमहाभयेप्राप्तेसंप्रष्टव्याइत्यादिनाब्राह्मणानांभोजना
दावेवकौशलंनयुद्धेइतितत्रत्वमपिवैश्यत्वान्नयुद्धेसामर्थ्यमस्तीतिदर्शयिष्यन्वर्णानांकर्माणिविभजते चातुर्वर्ण्यस्येत्यादिना॥ ४ ॥ ५॥ वित्तान्यधिगम्यकृष्यादिनेतिशेषः ब्रह्मकर्माणिवेदोक्तकर्माणिआधानादी

अश्वत्थामोवाच नचतावज्जितागावोनचसीमांतरंगताः ॥ नहास्तिनपुरंप्राप्तास्त्वंचकर्णविकत्थसे ॥ १ ॥ संग्रामांश्चबहूञ्जित्वालब्ध्वाचविपुलंधनं ॥ वि
जित्यचपरांसेनांनाहुःकिंचनपौरुषं ॥ २ ॥ दहत्यग्निरवाक्यस्तुतूष्णींभातिदिवाकरः ॥ तूष्णींधारयतेलोकान्वसुधासचराचरान् ॥ ३ ॥ चातुर्वर्ण्यस्यकर्माणि
विहितानिस्वयंभुवा ॥ धनंयैरधिगंतव्यंयच्चकुर्वन्नदुष्यति ॥ ४ ॥ अधीत्यब्राह्मणोवेदान्याजयेतयजेतवा ॥ क्षत्रियोधनुराश्रित्ययजेच्चैवनयाजयेत् ॥ ५ ॥ वै
श्योधिगम्यवित्तानिब्रह्मकर्माणिकारयेत् ॥ शूद्रःशुश्रूषणंकुर्यात्त्रिषुवर्णेषुनित्यशः ॥ वंदनायोगविधिभिर्वैतसींवृत्तिमास्थितः ॥ ६ ॥ वर्त्तमानायथाशास्त्रंप्राप्य
चापिमहीमिमां ॥ सत्कुर्वंतिमहाभागागुरून्सुविगुणानपि ॥ ७ ॥ प्राप्यद्यूतेनकोराज्यंक्षत्रियस्तोष्टुमर्हति ॥ तथानृशंसरूपोयंधार्त्तराष्ट्रश्चनिर्घृणः ॥ ८ ॥ तथा
धिगम्यवित्तानिकोविकत्थेद्विचक्षणः ॥ निकृत्यावंचनायोगैश्चरन्वैतंसिकोयथा ॥ ९ ॥ कतमंद्वैरथंयुद्धंयत्राजैषीर्धनंजयं ॥ नकुलंसहदेवंवाधनंयेपांत्वयाहृ
तं ॥ १० ॥ युधिष्ठिरोजितःकस्मिन्भीमश्चबलिनांवरः ॥ इंद्रप्रस्थंत्वयाकस्मिन्संग्रामेनिर्जितंपुरा ॥ ११ ॥ तथैवकतमद्युद्धंयस्मिन्कृष्णाजितात्वया ॥ एक
वस्त्रासभांनीतादुष्टकर्मन्रजस्वला ॥ १२ ॥

निकारयेत् स्वार्थेणिच् ॥ ६ ॥ वर्त्तमानाइति न्यायेनपृथिवींजित्वापिसंतोविगुणानपिगुरून्सत्कुर्वंति त्वंतुअन्यायेनपांडवंजित्वासाधूनपिगुरून्निंदसीतिभावः ॥ ७ ॥ एतदेवाह प्राप्येति निर्घृणोनिर्लज्जः
॥ ८ ॥ निकृत्याशठत्वेन वंचनायोगैः छद्मोपायैः वीतंसोबंधनोपायस्तेनजीवतीतिवैतंसिकोव्याधः ॥ ९ ॥ १० ॥ इंद्रप्रस्थंतत्स्थाःपांडवाः ॥ ११ ॥ १२ ॥

मूलमिति एषांपांडवानांमूलंमहत्महच्छब्दवाच्यंब्रह्मश्रीकृष्णाख्यंवेदवाक्यंब्राह्मणाश्च यथोक्तंआदिपर्वणि मूलंकृष्णोब्रह्मचब्राह्मणाश्चेति तदेतद्वेदविरुद्धमनृतंद्यूतंकुर्वताधार्त्तराष्ट्रेणधर्मस्यमूलंकृत्तंछिन्नं इदा
नींचब्राह्मणान्अवजानतात्वयापितदेवकृतं अतोधर्मनाशाद्भवतांनाशोऽवश्यंभावीत्यर्थः मूलंकीदृशं चंदनंयथाशांतंशीतलंनतुदाहकंक्रोधरूपं तथाचदुर्योधनःकेवलंक्रोधमयइन्युक्तंप्राक् दुर्योधनोमन्युमयो
महाद्रुमइति सारार्थीकर्मकारयिथाइतिव्यवहितेनसंबंधः सारार्थीधनार्थी धनेचसारमितिमेदिनी पांडवान्कर्मकारानिवकृतवानसियत्रकाले तत्रतदाविदुरःकिमब्रवीत् क्षयमूलंद्यूतमितितदिदानींस्मरेतिभावः
सूतेतिसंबोधयन्नक्षत्रियत्वादस्ययुद्धेष्वकौशलंव्यनक्ति नन्वादित्योवैदैवंक्षत्रमितिश्रुतेर्दिव्यात्क्षत्रात्कुंत्यांजातस्यास्यकथमक्षत्रत्वंयुद्धाकौशलंचेतिविदुषाप्यश्वत्थाम्नावक्तुंयुक्तमितिचेत् शृणु सर्वेषांहिवर्णानां
द्विविधंजन्मयोनिजंसंस्कारजंचतत्रयएवयोनिःसएवसंस्कर्ताचेत्सएकजोनप्रकृतितश्च्यवते कर्णस्तुदैवक्षत्रजोप्यक्षत्रियेणसूतेनसंस्कृतइतिद्विजातत्वात्क्षत्रियत्वेनप्रहर्त्तुंकुशलोपिसूतत्वेनपरकीयप्रहारंसोढुम
शक्तइतियुद्धात्पलायतेइत्याशयेनैनंसूर्यपुत्रंजानन्नपिसूतेतिसंबोधयति तथाचमंत्रवर्णः सहस्वमन्योअभिमातिमस्मैरुजन्मृणन्प्रमृणन्प्रेहिशत्रून् उग्रंतेपाजोनन्वारुरुध्रेवशीवशंनयसएकजत्वमिति अस्यार्थः
तापसोमन्युर्ऋषिःसंकल्पाधिष्ठात्रींदेवतांमन्युसंज्ञांप्रार्थयते त्वयामन्योइतिसूक्तेतृतीयाइयमृक् यस्तेमन्यवितिमध्यंदिनइतिमाध्यंदिनेसवनेश्येनयागेशत्रुमारणार्थेऽस्यसूक्तस्यविनियोगः हेमन्योअस्मैशरणाग
तायराज्यायवाएतद्रक्षणार्थमितियावत् अभिमातिंसर्वतःपीडांपित्रादिभिःसहविरोधंज्ञातिवधदोषंवासहस्वक्षमस्व कथंतेषांरक्षणंस्यादतआह रुजन्रोगंप्रामुवन्मृणन्म्रियमाणोजराग्रस्तइत्यर्थः प्रमृणन्अत्यंतं

मूलमेषांमहत्कृत्तंसारार्थीचंदनंयथा ॥ कर्मकारयिथाःसूततत्रकिंविदुरोब्रवीत् ॥ १३॥ यथाशक्तिमनुष्याणांशममालक्षयामहे॥ अन्येषामपिसत्वानाम
पिकीटपिपीलिकैः॥ द्रौपद्याःसंपरिक्लेशंनक्षंतुंपांडवोर्हति ॥१४॥ क्षयायधार्तराष्ट्राणांप्रादुर्भूतोधनंजयः॥ त्वंपुनःपंडितोभूत्वावाचंवक्तुमिहेच्छसि॥१५॥

आसन्नमृत्युर्वाशत्रून्प्रेहिप्रकर्षेणजेतुंगच्छ अत्रशरीरगतंरोगादितदभिमानिनिचेतसिउपचर्यते नन्वशक्तेनरोगाद्याक्रांतेनमयाकथंशत्रवोजेतुंशक्याइत्याशंक्याह उग्रमिति उग्रंपरमर्दनक्षमं तेतवपाजस्तेजोननु
निश्चितंआरुरुध्रेआरोद्धुंशत्रून्समर्थमस्ति दृष्टसंकल्पस्यहितेजःपरान्अवश्यंनाशयेदेवेत्यर्थः एतदेवाह वशीसर्वमस्यवशेस्तीतिवशी संकल्पदाढ्यादिवस्रगस्यादिभिःसमुद्रपानादीन्यपिकृतानि अतएवसर्वं
जगत्त्वमेववशंनयसे वशित्वेहेतुः हेएकजएकस्माज्जात नन्वेकमेवमनःसंकल्पस्योपादानमितिव्यर्थंविशेषणमितिचेन्न कुंडव्यावृत्त्यर्थत्वात् सह्यन्येनजातोऽन्येनचआत्मीयबुध्यासंस्कृतइतिनदृढसंकल्पोभ
वतिनचपरांस्त्रातुंशक्नोति द्विजत्वात् तथाचलोकेआभाणकः यस्यद्वेवचनेसद्विपितृकइतिवक्तारोभवंति अतएकजेत्यर्थवद्वचनं दत्तक्रीतादौतुशास्त्रीयंएकस्यैवस्वत्वमस्तीतिनासौकुंडतुल्यइतिदिक् ॥ १३॥
ननुममसूतत्वाद्दोषवत्त्वंचेत्सुजाताअपितेकुतोनशाम्यंतिकुतोवापरसाहाय्यार्थमस्मान्योद्धुमागतावालिवधेरामइवेत्याशंक्याह यथाशक्तीतिद्वाभ्यां पिपीलिकैरपिकृतंशमंलक्षयामहेइतियोज्यं वालिरामयो
विरोधाभावेपिरामेणवालीहतइतिसोऽपराधी पांडवास्तुयुष्माभिरपकृताइतियुष्मान्जिघांसंतोनापराध्यंतीतिभावः ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥१६॥नैवनयुध्येतअपितुयुध्येतैवेत्यर्थः॥१७॥ एष्यतिगमिष्यति ॥१८॥१९॥ देवेनदेवयोग्येनयुध्येत ॥२०॥२१॥ अहरःहृतवानसि आनैषीःआनीतवानसि यथाउत्साहपूर्वकमेतत्कर्मत्वयाकृतंतथैवेदा नीमपरावृत्तोयुध्यस्वेत्यर्थः॥२२॥२३॥ नचेतिचकारात्त्रेतापिनभवतीत्यध्याहार्यं अयमर्थः क्रमेणएकद्वित्रिचतुरंकांकितैःप्रदेशैरंकचतुष्टयवान्पाशोभवति तत्रएकांकःकलिः द्व्यंकोद्वापरः त्र्यंकस्त्रेता चतुरं कःकृतं तत्रद्यूतेपंचस्वीयाःपंचपरकीयाश्चदीनारादयःस्थाप्यंतेततदितःपाशप्रक्षेपेयद्येकांकउपर्यायातितर्हिस्वीयेष्वेकएवजितोभवति यदिद्वौतदापरकीयंदीनारद्वयंस्वीयश्चैकोजितः यदित्र्यंकउपरिपतेत्तदापर

वैरांतकरणोज़िष्णुर्ननःशेषंकरिष्यति॥१६॥ नैषदेवान्नगंधर्वान्नसुरान्नचराक्षसान्॥ भयादिहनयुध्येतकुंतीपुत्रोधनंजयः॥१७॥यंयमेषोतिसंक्रुद्धःसंग्रामे निपतिष्यति॥ वृक्षंगरुत्मान्वेगेनविनिहत्यतमेष्यति॥१८॥ त्वत्तोविशिष्टंवीर्येणधनुष्यमरराट्समं॥ वासुदेवसमंयुद्धेतंपार्थंकोनपूजयेत्॥१९॥ देवंदेवेनयु ध्येतमानुषेणचमानुषं॥ अस्त्रंत्वस्त्रेणयोहन्यात्कोर्जुनेनसमःपुमान्॥ २०॥ पुत्रादनंतरंशिष्यइतिधर्मविदोविदुः॥ एतेनापिनिमित्तेनप्रियोद्रोणस्यपांडवः ॥२१॥ यथात्वमकरोर्द्यूतमिंद्रप्रस्थंयथाहरः॥ यथानैषीःसभांकृष्णांतथायुध्यस्वपांडवं॥ २२॥ अयंतेमातुलःप्राज्ञःक्षत्रधर्मस्यकोविदः॥ दुर्द्यूतदेवीगांधारः शकुनिर्युध्यतामिह॥ २३॥ नाक्षान्क्षिपतिगांडीवंनकृतंद्वापरंनच॥ ज्वलतोनिशितान्बाणांस्तांस्तान्क्षिपतिगांडिवं॥२४॥ नहिगांडीवनिर्मुक्तागार्ध्रपक्षाः सुतेजनाः॥ नांतरेष्ववतिष्ठंतेगिरीणामपिदारणाः॥२५॥ अंतकःपवनोमृत्युस्तथाग्निर्वडवामुखः॥ कुर्युरेतेक्वचिच्छेषंनतुक्रुद्धोधनंजयः॥ २६॥ यथासभायां द्यूतंत्वंमातुलेनसहाकरोः॥ तथायुध्यस्वसंग्रामेसौबलेनसुरक्षितः॥२७॥युध्यंतांकामतोयोधानाहंयोत्स्येधनंजयं॥ मत्स्योह्यस्माभिरायोध्योयद्यागच्छेद्गवां पदं॥२८॥ इ० वि० गोहरणप० द्रौणिवाक्यंनामपंचाशत्तमोऽध्यायः॥५०॥ ॥७॥ भीष्मउवाच साधुपश्यतिवैद्रौणिःकृपःसाध्वनुपश्यति॥कर्णस्तुक्षत्रधर्मे णकेवलंयोद्धुमिच्छति॥१॥ आचार्योनाभिवक्तव्यःपुरुषेणविजानता॥ देशकालौतुसंप्रेक्ष्ययोद्धव्यमितिमेमतिः॥ २॥ यस्यसूर्यसमाःपंचसपत्नाःस्युःप्रहा रिणः॥ कथमभ्युदयेतेषांनप्रमुह्येतपंडितः॥३॥ स्वार्थेसर्वेविमुह्यंतियेपिधर्मविदोजनाः॥ तस्माद्राजन्ब्रवीम्येषवाक्यंतेयदिरोचते॥४॥ कर्णोहियदवोचत्त्वां तेजःसंजननायतत्॥ आचार्यपुत्रःक्षमतांमहत्कार्यमुपस्थितं॥ ५॥ नायंकालोविरोधस्यकौंतेयेसमुपस्थिते॥ क्षंतव्यंभवतासर्वमाचार्येणकृपेणच॥ ६॥

कीयंत्रयंस्वीयंचत्रयंजितं चतुरंकस्योपरिपतनेसर्वेपिस्वीयाःपरकीयाश्चजिताभवंति तथाचकलिपातेजयोनास्तिद्वापरादिपातेउत्तरोत्तरवृद्ध्याजयोस्ति तेनगांडीवस्थाःशराःसर्वथानजयावहाइत्यर्थः॥२४॥ ॥२५॥२६॥२७॥२८॥ इ० वि० नै० भा० पंचाशत्तमोऽध्यायः॥५०॥७॥ साध्विति॥१॥२॥यस्यदुर्योधनस्य पंचपांडवाः॥३॥४॥यत्अवोचदाचार्यस्यनिंदारूपंतत्तस्यैवतेजःसंजननायैवनतुद्वेषात्॥५॥६॥

॥१७॥१८॥१९॥ अनंतरंअविलंबितं ॥२०॥२१॥२२॥२३॥ इति॰ वि॰ नै॰ भारतभा॰ द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ ५३ ॥ तथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ मेममकर्णौसंस्पृ

क्षिप्रंबलचतुर्भागंगृह्यगच्छपुरंप्रति ॥ ततोपरश्चतुर्भागोगाःसमादायगच्छतु ॥ १७ ॥ वयंचार्धेनसैन्यस्यप्रतियोत्स्यामपांडवं ॥ अहंद्रोणश्चकर्णश्चअश्वत्थामाकृपस्तथा ॥ प्रतियोत्स्यामबीभत्सुमागतंकृतनिश्चयं ॥ १८ ॥ मत्स्यंवापुनरायातमागतंवाशतक्रतुं ॥ अहमावारयिष्यामिवेलेवमकरालयं ॥ १९ ॥ वैशंपायनउवाच तद्वाक्यंरुरुचेतेषांभीष्मेणोक्तंमहात्मना ॥ तथाहिकृतवान्राजाकौरवाणामनंतरं ॥ २० ॥ भीष्मःप्रस्थाप्यराजानंगोधनंतदनंतरं ॥ सेनामुख्यान्व्यवस्थाप्यव्यूहितुंसंप्रचक्रमे ॥ २१ ॥ भीष्मउवाच आचार्यमध्येतिष्ठत्वमश्वत्थामातुसव्यतः ॥ कृपःशारद्वतोधीमान्पार्श्वंरक्षतुदक्षिणं ॥ २२ ॥ अग्रतःसूतपुत्रस्तुकर्णस्तिष्ठतुदंशितः ॥ अहंसर्वस्यसैन्यस्यपश्चात्स्थास्यामिपालयन् ॥ २३ ॥ इतिविराटप॰ गो॰ प॰ भीष्मसैन्यव्यूहेद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ वैशंपायनउवाच तथाव्यूढेष्वनीकेषुकौरवेयेषुभारत ॥ उपायादर्जुनस्तूर्णंरथघोषेणनादयन् ॥ १ ॥ ददृशुस्तेध्वजाग्रंवैशुश्रुवुश्चमहास्वनं ॥ दोधूयमानस्यभृशंगांडीवस्यचनिःस्वनं ॥ २ ॥ ततस्तुसर्वमालोक्यद्रोणोवचनमब्रवीत् ॥ महारथमनुप्राप्तंदृष्ट्वागांडीवधन्विनं ॥ ३ ॥ द्रोणउवाच एतद्ध्वजाग्रंपार्थस्यदूरतःसंप्रकाशते ॥ एषघोषःसरथजोरोरवीतिचवानरः ॥ ४ ॥ एषतिष्ठन्रथश्रेष्ठेरथेचरथिनांवरः ॥ उत्कर्षतिधनुःश्रेष्ठंगांडीवमशनिस्वनं ॥ ५ ॥ इमौचबाणौसहितौपादयोर्मेव्यवस्थितौ ॥ अपरौचाप्यतिक्रांतौकर्णौसंस्पृश्यमेशरौ ॥ ६ ॥ निरुष्यहिवनेवासंकृत्वाकर्मातिमानुषं ॥ अभिवादयतेपार्थःश्रोत्रेचपरिपृच्छति ॥ ७ ॥ चिरदृष्टोऽयस्माभिःप्रज्ञावान्बांधवप्रियः ॥ अतीवज्वलितोलक्ष्म्यापांडुपुत्रोधनंजयः ॥ ८ ॥ रथीशरीचारुतलीनिषंगीशंखीपताकीकवचीकिरीटी ॥ खड्गीचधन्वीचविभातिपार्थःशिखीवृतःस्रुग्भिरिवाज्यसिक्तः ॥ ९ ॥ अर्जुनउवाच इषुपातेचसेनायाहयान्संयच्छसारथे ॥ यावत्समीक्षेसैन्येस्मिन्क्वासौकुरुकुलाधमः ॥ १० ॥ सर्वानेताननादृत्यदृष्ट्वातमतिमानिनं ॥ तस्यमूर्ध्निपतिष्यामिततएतेपराजिताः ॥ ११ ॥ एषव्यवस्थितोद्रोणोद्रौणिश्चतदनंतरं ॥ भीष्मःकृपश्चकर्णश्चमहेष्वासाःसमागताः ॥ १२ ॥ राजानंनात्रपश्यामिगाःसमादायगच्छति ॥ दक्षिणंमार्गमास्थायशंकेजीवपरायणः ॥ १३ ॥ उत्सृज्यैतद्रथानीकंगच्छयत्रसुयोधनः ॥ तत्रैवयोत्स्येवैराटेनास्तियुद्धंनिरामिषं ॥ तंजित्वाविनिवर्तिष्येगाःसमादायवैपुनः ॥ १४ ॥

श्यअतिक्रांतौ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ चारुतलं हस्तावापश्चारुतलंतद्वान्चारुतली स्रुग्भिःजुहूप्रभृतिभिः ॥ ९ ॥ इषुपातेइषुपातप्रमितेदेशे असौदुर्योधनः ॥ १० ॥ ११ ॥ महेष्वासाःमहनीयधनुषः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ स्यवंशंरयसमूहं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥२० ॥ आवृतांभूमिनापश्यन्चितिनअपितुशरैरावृतामेवापश्यन् ॥२१॥२२॥२३॥ २४ ॥रेभमाणाःहंबारवंकुर्वाणाः॥ २५ ॥ इ० वि० नै० भा० भा० त्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५३॥ ॥ ५ ॥ सइति ॥१॥ २ ॥ ३ ॥ एतेनपथा कांचनमयांरश्मयोरज्जवस्ताएवयोक्त्राणिबंधनानियेषांतान् कुरुसिंहस्यदुर्योधनस्यद्वंदंयुद्धं वृहिद्भ्यौअस्मात्कयस्यये

वैशंपायनउवाच एवमुक्तःसवैराटिर्हयान्संयम्ययत्नतः ॥ नियम्यचततीरश्मीन्यत्रतेकुरुपुंगवाः ॥ अचोदयत्ततोवाहान्यत्रदुर्योधनोगतः॥ १५॥ उत्सृज्यरथवंशंतुप्रयातेश्वेतवाहने॥ अभिप्रायंविदित्वाचकृपोवचनमब्रवीत् ॥ १६ ॥ नैषोंतरेणराजानंबीभत्सुःस्थातुमिच्छति॥ तस्यपार्ष्णिंगृहीष्यामोजवेनाभिप्रयास्यतः॥ १७॥ नह्येनमतिसंक्रुद्धमेकोयुध्येतसंयुगे॥ अन्योदेवात्सहस्राक्षात्कृष्णाद्वादेवकीसुतात्॥ आचार्याच्चसपुत्राद्वाभारद्वाजान्महारथात्॥१८॥ किंनोगावःकरिष्यंतिधनंवाविपुलंतथा॥ दुर्योधनःपार्थजलेपुरानौरिवमज्जति॥ १९ ॥ तथैवगत्वाबीभत्सुर्नामविश्राव्यचात्मनः ॥ शलभैरिवतांसेनांशरैःशीघ्रमवाकिरत्॥ २० ॥ कीर्यमाणाःशरौघैस्तुयोधास्तेपार्थचोदितैः॥ नापश्यन्नावृतांभूमिंनांतरिक्षंचपत्रिभिः॥ २१॥ तेषामापततांयुद्धेनापयानेऽभवन्मतिः॥ शीघ्रत्वमेवपार्थस्यपूजयंतिस्मचेतसा॥ २२॥ ततःशंखंप्रदध्मौसद्विषतांलोमहर्षणं ॥ विस्फार्यचधनुःश्रेष्ठंध्वजेभूतान्यचोदयत् ॥ २३॥ तस्यशंखस्यशब्देनरथनेमिस्वनेनच॥ गांडीवस्यचघोषेणपृथिवीसमकंपत॥ २४॥ अमानुषाणांभूतानांतेषांचध्वजवासिनां॥ ऊर्ध्वंपुच्छान्विधुन्वानारेभमाणाःसमंततः॥ गावःप्रतिन्यवर्त्ततदिशमास्थायदक्षिणां॥ २५॥ इ० म० भा० वि० प० गो० प० गोनिवर्त्तनेत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५३॥ ॥ ५ ॥ वैशंपायनउवाच सशत्रुसेनांतरसाप्रणुद्यगास्ताविजित्याथधनुर्धराग्र्यः ॥ दुर्योधनायाभिमुखंप्रयातोभूयोरणंसोभिचिकीर्षमाणः ॥ १ ॥ गोषुप्रयातासुजवेनमत्स्यान्किरीटिनंकृतकार्यंचमत्वा ॥ दुर्योधनायाभिमुखंप्रयातंकुरुप्रवीराःसहसाभिपेतुः ॥ २ ॥ तेषामनीकानिबहूनिगाढंव्यूढानिदृष्ट्वाबहुलध्वजानि ॥ मत्स्यस्यपुत्रंद्विषतांनिहंतावैराटिमामंत्र्यततोभ्युवाच॥३॥ एतेनतूर्णंप्रतिपादयेमान्श्वेतान्हयान्कांचनरश्मियोक्त्रान् ॥ जवेनसर्वेणकुरुप्रयत्नमासादयेऽहंकुरुसिंहवृंदं॥ ४ ॥ गजोगजेनेवमयादुरात्मायोद्धुंसमाकांक्षतिसूतपुत्रः॥ तमेवमांप्रापयराजपुत्रदुर्योधनापाश्रयजातदर्पं ॥ ५ ॥ सतैर्हयैर्वातजवैर्बृहद्भिःपुत्रोविराटस्यसुवर्णकक्षैः॥ व्यध्वंसयत्तद्रथिनामनीकंततोवहत्पांडवमाजिमध्ये॥ ६॥

हस्यदः ॥ ४ ॥ ५ ॥ सुवर्णकक्षैःस्वर्णमयौकक्षौपल्याणस्यपश्चादंचलपल्लवौयेषांतैः कक्षःस्यादंतरीयस्यपश्चादंचलपल्लवेइतिमेदिनी ॥ ६॥

अभीप्समानाःकर्णजीवंतमिच्छंतः ॥ ७ ॥ व्रातंसमूहं ॥ ८ ॥ विपाठःस्थूलदंडोबाणः ॥ ९ ॥ विकृष्यविलिख्यछित्वेत्यर्थः अस्यतंप्रसिद्धंध्वजंचमथ्यउन्मथ्यापातयत् अपयात्अपायात् ॥ १० ॥ गण स्यबाधितारंतेजोहरं शत्रुंतपनामा ॥ ११ ॥ १२ ॥ नगोवृक्षःनगाग्रात्पर्वताग्रात् शैलवृक्षौनगावगावित्यमरः ॥ १३ ॥ १४ ॥ गतासवःउर्व्यामितिच्छेदः संधिरार्षः ॥ १५ ॥ १६ ॥ आनपांतेघर्मस्वरूपे

तंचित्रसेनोविशिखैर्विपाठैःसंग्रामजिच्छत्रुसहोजयश्च ॥ प्रत्युद्ययुर्भारतमापतंतंमहारथाःकर्णमभीप्समानाः ॥ ७॥ ततःसतेषांपुरुषप्रवीरःशरासनार्चिःशर
वेगतापः ॥ व्रातंरथानामदहत्समन्युर्वनंयथाग्निःकुरुपुंगवानां ॥ ८ ॥ तस्मिंस्तुयुद्धेतुमुलेप्रवृत्तेपार्थंविकर्णोतिरथंरथेन ॥ विपाठवर्षेणकुरुप्रवीरोभीमेनभीमा
नुजमाससाद ॥ ९॥ ततोविकर्णस्यधनुर्विकृष्यजांबूनदाग्र्योपचितंदृढज्यं ॥ अपातयत्तंध्वजमस्यमथ्य छिन्नध्वजःसोप्यपयाज्जवेन ॥ १०॥ तंशात्रवाणांगण
बाधितारंकर्माणिकुर्वंतममानुपाणि ॥ शत्रुंतपःपार्थममृष्यमाणःसमार्दयच्छरवर्षेणपार्थं ॥ ११॥ सतेनराज्ञातिरथेनविद्धोविगाहमानोध्वजिनींकुरूणां ॥ श
त्रुंतपंपंचभिराशुविध्वाततोस्यसूतंदशभिर्जघान ॥ १२ ॥ ततःसविद्धोभरतर्षभेणबाणेनगात्रावरणातिगेन ॥ गतासुराजौनिपपातभूमौनगोनगाग्रादिव
वातरुग्णः ॥ १३ ॥ नरर्षभास्तेननरर्षभेणवीरारणेवीरतरेणभग्नाः ॥ चकंपिरेवातवशेनकालेप्रकंपितानीवमहावनानि ॥ १४ ॥ हतास्तुपार्थेननरप्रवीरागता
सवोर्व्यांसुषुपुःसुवेषाः ॥ वसुप्रदावासवतुल्यवीर्याःपराजितावासवजेनसंख्ये ॥ १५ ॥ सुवर्णकार्ष्णायसवर्मनद्धानागायथाहैमवताःप्रवृद्धाः ॥ तथासशत्रू
न्समरेविनिघ्नन्गांडीवधन्वापुरुषप्रवीरः ॥ १६ ॥ चचारसंख्येविदिशोदिशश्चदहन्निवाग्निर्वनमातपांते ॥ प्रकीर्णपर्णानियथावसंतेविशातयित्वापवनोंबुदांश्च
॥ १७ ॥ तथासपत्नान्विकिरन्किरीटीचचारसंख्येतिरथोरथेन ॥ शोणाश्ववाहस्यहयान्निहत्यवैकर्त्तनभ्रातुरदीनसत्वः ॥ एकेनसंग्रामजितःशरेणशिरोजहाराथ
किरीटमाली ॥ १८ ॥ तस्मिन्हतेभ्रातरिसूतपुत्रोवैकर्त्तनोवीर्यमथाददानः ॥ प्रगृह्यदंताविवनागराजोमहर्षभंव्याघ्रइवाभ्यधावत् ॥ १९ ॥ सपांडवंद्वादश
भिःपृषत्कैर्वैकर्त्तनःशीघ्रमथोजघान ॥ विव्याधगात्रेषुहयांश्चसर्वान्विराटपुत्रंचकरेनिजघ्ने ॥ २० ॥

निदाघे अंतःस्वरूपेनाशेनाइतिमेदिनी ॥ १७ ॥ शोणाश्वाःवाहेवाहकेरथेयस्यतस्य ॥ १८ ॥ आददानआदातुमिच्छन् प्रगृह्यआग्रहेण दंताविवपर्वतशिखरतुल्यौअर्जुनोत्तरौप्रतिअभ्यधावत् दंतःसानुनि कथ्यतइतिविश्वः दंतोद्रिकटकेकुंजेइतिमेदिनी ॥ १९ ॥ २० ॥

वेगंप्रगृह्यस्वीकृत्य ॥ २१॥ निशम्ययुद्धाद्धुपरम्यदिदृक्षमाणाःतस्थुः॥२२॥२३॥ कर्णस्यांतर्धानानंतरंइतरेपिशरैरंतर्हिताःकृताः ॥२४॥२५॥ प्रक्ष्वेडितोमुक्तोज्यातलयोर्निःस्वनोयेनतंपूजयतां तलतालशब्दः तलेनचपेटयातलःकरास्फालनंतज्जःशब्दोभूत् तलश्चपेटेतालद्रौ तालःकरास्फालेइतिचमेदिनी ॥२६॥ उद्धूतंउपरिकृतंलांगूलमेवमहतीपताकाध्वजांचलोयस्मिन् तस्यध्वजस्यउत्तमोअंसोउपरिस्थतिर्य

तमापतंतंसहसाकिरीटीवैकर्तनंवैतरसाभिपत्य ॥ प्रगृह्यवेगंन्यपतंज्जवेननागंगरुत्मानिवचित्रपक्षः ॥ २१ ॥ तावुत्तमौसर्वधनुर्धराणांमहाबलौसर्वसपत्न
साहौ॥ कर्णस्यपार्थस्यनिशम्ययुद्धंदिदृक्षमाणाःकुरवोभितस्थुः॥ २२ ॥ सपांडवस्तूर्णमुदीर्णकोपःकृतागसंकर्णमुदीक्ष्यहर्षात्॥ क्षणेनसाश्वंसरथंससारथि
मंतर्दधेघोरशरौघवृष्ट्या॥ २३॥ ततःसुविद्धाःसरथाःसनागायोधाविनेदुर्भरतर्षभाणां॥ अंतर्हिताभीष्ममुखाःसहाश्वाःकिरीटिनाकीर्णरथाःपृषत्कैः॥ २४॥
सचापितानर्जुनबाहुमुक्तांश्छरान्शरौघैःप्रतिहत्यवीरः॥ तस्थौमहात्मासधनुःसबाणःसविस्फुलिंगोग्निरिवाशुकर्णः ॥ २५॥ ततस्त्वभूद्वैतलतालशब्दःसशं
खभेरीपणवप्रणादः॥ प्रक्ष्वेडितज्यातलनिःस्वनंतंवैकर्तनंपूजयतांकुरूणां॥२६॥उद्धूतलांगूलमहापताकध्वजोत्तमांसाकुलभीषणांतं॥गांडीवनिर्ह्रादकृतप्र
णादंकिरीटिनंप्रेक्ष्यननादकर्णः ॥ २७॥ सचापिवैकर्त्तनमर्दयित्वासाश्वंससूतंसरथंपृषत्कैः॥ तमाववर्षप्रसभंकिरीटीपितामहंद्रोणकृपौचदृष्ट्वा॥ २८॥ स
चापिपार्थंबहुभिःपृषत्कैर्वैकर्त्तनोमेघइवाभ्यवर्षत् ॥ तथैवकर्णंचकिरीटमालीसंछादयामासशितैःपृषत्कैः ॥ २९॥ तयोःसुतीक्ष्णान्सृजतोःशरौघान्महाश
रौघास्त्रविवर्द्धनेरणे॥ रथेविलग्नाविवचंद्रसूर्यौघनांतरेणानुददर्शलोकः॥३०॥ अथाशुकारीचतुरोहयांश्चविव्याधकर्णोनिशितैःकिरीटिनः॥ त्रिभिश्चयंतार
ममृष्यमाणोविव्याधतूर्णंत्रिभिरस्यकेतुं ॥ ३१ ॥ ततोभिविद्धःसमरावमर्दीप्रबोधितःसिंहइवप्रसुप्तः ॥ गांडीवधन्वाऋषभःकुरूणामजिह्मगैःकर्णमियाय
जिष्णुः॥ ३२॥ शरास्त्रवृष्ट्यानिहतोमहात्माप्रादुश्चकारातिमनुष्यकर्म॥ प्राच्छादयत्कर्णरथंपृषत्कैर्लोकानिमान्सूर्यइवांशुजालैः॥३३॥ सहस्तिनेवाभिहतो
गजेंद्रःप्रगृह्यभल्लान्निशितान्निषंगात्॥ आकर्णपूर्णंचधनुर्विकृष्यविव्याधगात्रेष्वथसूतपुत्रं॥ ३४॥ अथास्यबाहूरुशिरोललाटंग्रीवांवरांगानिपरावमर्दी॥
शितैश्चबाणैर्युधिनिर्बिभेदगांडीवमुक्तैरशनिप्रकाशैः॥ ३५॥

कुफलकायाभागौतत्रआकुलाव्यपाःयेभीषणाःभूतादयःतेअंतेसमीपेयस्यतं गांडीवनिर्ह्रादेनसहकृतःप्रणादोयेनतंगांडीवनिर्ह्रादकृतप्रणादंकिरीटिनं ध्वजोपरिस्थभूतनादैःसंवर्द्धितनादमित्यर्थः ॥ २७॥द्रोण
कृपौचदृष्ट्वाववर्षेतिअनुकृष्यते॥२८॥२९॥महद्भिःशरौघैरस्त्रौघैश्चविवर्द्धनंछेदनंयत्रतस्मिन्रणेविलग्नौसंनिहितौचंद्रसूर्यौघनमध्यादिवतौबाणसंघमध्याल्लोकोऽनुददर्श॥ ३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥

॥ ३६ ॥ विरा०प०नै०भारतभा०चतुःपंचाशत्तमोध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ ७ ॥ आर्छंतआगमतः ॥ १ ॥ २ ॥ प्रत्यायात् प्रातिकूल्येनाभिमुख्योगादित्यर्थः ॥ ३ ॥ दिशोदशप्रच्छादितवान् ॥ ४ ॥ अनिविद्धंमित्यामविद्धं अंतरंअवकाशः ॥ ५ ॥ उत्तरस्यहयानांशिक्षाशिल्पोपपन्नत्वादितिसंबंधः द्रुतंवेगंअपूजयन्अरयइत्यपकृष्यते ॥ ६ ॥ ७ ॥ शैलंप्रतिशैलसमीपेबलाभ्राणिवलवंतिअचंचलानिअभ्राणि

सपार्थमुक्तैरिषुभिःप्रणुन्नोगजोगजेनेवजितस्तरस्वी ॥ विहायसंग्राममशिरःप्रयातोवैकर्त्तनःपांडवबाणतप्तः ॥ ३६ ॥ इतिवि०गो०प०उत्तरगोग्रहेकर्णापयानेचतुःपंचाशत्तमोध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच अपयातेतुराधेयेदुर्योधनपुरोगमाः ॥ अनीकेनयथास्वेनशनैरार्च्छंतपांडवं ॥ १ ॥ बहुधातस्यसैन्यस्यव्यूढस्यापततःशरैः ॥ अधारयतवेगंसवेलेवतुमहोदधेः ॥ २ ॥ ततःप्रहस्यबीभत्सुःकौंतेयःश्वेतवाहनः ॥ दिव्यमस्त्रंप्रकुर्वाणःप्रत्यायाद्रथसत्तमः ॥ ३ ॥ यथारश्मिभिरादित्यःप्रच्छादयतिमेदिनीं ॥ तथागांडीवनिर्मुक्तैःशरैःपार्थोदिशोदश ॥ ४ ॥ नरथानांनचाश्वानांनगजानांनवर्मणां ॥ अनिविद्धंशितैर्बाणैरासीत्द्व्यंगुलमंतरं ॥ ५ ॥ दिव्ययोगाच्चपार्थस्यहयानामुत्तरस्यच ॥ शिक्षाशिल्पोपपन्नत्वादस्त्राणांचपरिक्रमात् ॥ वीर्यवत्त्वंद्रुतंचाग्र्यंदृष्ट्वाजिष्णोरपूजयन् ॥ ६ ॥ कालाग्निमिवबीभत्सुंनिर्दहंतमिवप्रजाः ॥ नारयःप्रेक्षितुंशेकुर्ज्वलंतमिवपावकं ॥ ७ ॥ तानिग्रस्तान्यनीकानिरेजुरर्जुनमार्गणैः ॥ शैलंप्रतिबलाभ्राणिव्याप्तानीवार्करश्मिभिः ॥ ८ ॥ अशोकानांवनानीवछन्नानिबहुशःशुभैः ॥ रेजुःपार्थशरैस्तत्रतदासैन्यानिभारत ॥ ९ ॥ स्रजोर्जुनशरैःशीर्णंशुष्यत्पुष्पंहिरण्मयं ॥ छत्राणिचपताकाश्चखेदधारसदागतिः ॥ १० ॥ स्वबलत्रासनात्त्रस्ताःपरिपेतुर्दिशोदश ॥ रथांगदेशानादायपार्थच्छिन्नयुगाहयाः ॥ ११ ॥ कर्णकक्षविषाणेषुअंतरोष्ठेषुचैवह ॥ मर्मस्वंगेषुचाहत्यपातयत्समरेगजान् ॥ १२ ॥ कौरवाग्र्यगजानांतुशरीरैर्गतचेतसां ॥ क्षणेनसंवृताभूमिर्मेघैरिवनभस्तलं ॥ १३ ॥ युगांतसमयेसर्वंयथास्थावरजंगमं ॥ कालक्षयमशेषेणदहत्यग्निशिखःशिखी ॥ तद्वत्पार्थोमहाराजददाहसमरेरिपून् ॥ १४ ॥ ततःसर्वास्त्रतेजोभिर्धनुषोनिःस्वनेनच ॥ शब्देनामानुषाणांचभूतानांध्वजवासिनां ॥ भैरवंशब्दमत्यर्थंवानरस्यचकुर्वतः ॥ १५ ॥ दैवारिपाच्चबीभत्सुस्तस्मिन्दौर्योधनेबले ॥ भयमुत्पादयामासबलवानरिमर्दनः ॥ १६ ॥

सूर्यरश्मिव्याप्तानियथातथातान्यनीकानिशरव्याप्तान्यर्जुनसमीपेरेजुरित्यर्थः ॥ ८ ॥ शुभैःपुष्पैः फलसूचकत्वात्तेषांशुभत्वं ॥ ९ ॥ स्रजःपुष्पंहिरण्मयंस्वर्णचंपकजंशुष्यत्शरैःशीर्णंचतद्वच्छत्रादीनिच सदागतिःवायुःखेदधार बाणजालांतर्हितत्वात्तेषामधःपतनंनाभूदित्यर्थः ॥ १० ॥ रथांगदेशान्युगस्यैकदेशान्आदायहयाःपरिपेतुरित्यन्वयः ॥ ११ ॥ गजान्कर्णादिप्रदेशेषुआहत्यविध्वापातयत्पातयतिस्म ॥ १२ ॥ अपगजानांसेनापगामिनांगजानांगतचेतसांमृतानां ॥ १३ ॥ कालक्षयंकालस्यऐश्वर्यंजगदित्यर्थः अग्निशिखःअग्नितीक्ष्णाः शिखायस्य ॥ १४ ॥ १५ ॥ दैवारिपात्देवारीनसुरान्पातीतिदेवारिपःसमुद्रस्तत्रजातोदैवारिपःशंखःतस्मात् चात्भैरवंशब्दंकुर्वतइत्यनुकृष्यते ॥ १६ ॥

अमित्राणांवैरिणांरथशक्तिंशरीरसामर्थ्यं रथःस्यंदनदेहयोरितिकोशः प्रागेवसहसादर्शनमात्रादेवनिपतत्न्यपातयत् शक्तिरितिपाठेन्यपतत् अडभावादिरार्षः सोर्जुनः अपयात् पयगतो गत्यभावादित्यर्थः साहसाच्चअशक्तवधरूपात्पश्चात्तान्युद्धार्थंउपेयिवान्॥ १७॥खगैःपक्षिभिरिव खगैर्बाणैः॥ १८॥ अत्रमध्ये अत्रंअमत्रं अत्राण्यस्मैपङ्क्तिःसंभरंतीत्यादाविवात्रापिमध्यमवर्णलोपश्छांदसः यदाहशौनकोबृहद्देवतायां वर्णस्यवर्णयोर्लोपोबहूनांव्यंजनस्यवा अत्राणीतिकपिर्नाभादनोयामीत्यघासुचेति अत्राण्यस्मैपङ्क्तिः अमत्राणीत्यपेक्षितेवर्णस्यलोपः प्रियातष्टानिमेकपिः वृषाकपिरित्यपेक्षितेवृषाइत्येतयोर्वर्णयोर्लोपः अयंनाभावदति नाभानेदिष्ठइत्यपेक्षितेवर्णत्रयलोपः दनोविशइंद्र दनोदानमनसइत्यपेक्षितेबहूनांवर्णानांलोपः दनोदानमनसइतियास्कः तत्त्वायामियाचामीत्यपेक्षिते अघासुहन्यंतेगावः मघास्वित्यपेक्षितेव्यंजनलोपः यथापात्रेप्रविष्टाःसूर्यरश्मयोऽवकाशाभावात्संकुचंतितद्वद्गगनेऽर्जुनबाणानमांतीत्यर्थः॥ १९॥सकृदेवतत्क्षणमेवआनतंउपगतंरथंअर्जुनरथंपरेरिपवःअभ्यसितुंपरिचेतुंशेकुः तुशब्दोहेत्वर्थेऽतःसपुनः

रथशक्तिममित्राणांप्रागेवनिपतद्भुवि॥ सोपयात्सहसापश्चात्साहसाच्चाभ्युपेयिवान्॥ १७॥ शरव्रातैःसुतीक्ष्णाग्रैःसमादिष्टैःखगैरिव॥ अर्जुनस्तुखमावव्रे लोहितप्राशनैःखगैः॥ १८॥ अत्रमध्येयथार्कस्यरश्मयस्तिग्मतेजसः॥ दिशासुचतथाराजन्नसंख्याताःशरास्तदा॥ १९॥ सकृदेवानतंशेकूरथमभ्यसितुंपरे॥ अलभ्यःपुनरश्वैस्तुरथात्सोऽतिप्रपादयेत्॥ २०॥ तेशराद्विट्शरीरेषुयथैवनससज्जिरे॥ द्विडनीकेषुबीभत्सोर्नससज्जेरथस्तदा॥ २१॥ सतद्विक्षोभयामासत्वरातिबलमंजसा॥ अनंतभोगोभुजगःक्रीडन्निवमहार्णवे॥ २२॥अस्यतोनित्यमत्यर्थंसर्वमेवातिगस्तथा॥अश्रुतःश्रूयतेभूतैर्धनुर्घोषःकिरीटिनः॥ २३॥ संततास्तत्रमातंगाबाणैरल्पांतरांतरे॥ संवृतास्तेनदृश्यंतेमेघाइवगभस्तिभिः॥ २४॥ दिशोनुभ्रमतःसर्वाःसव्यदक्षिणमस्यतः॥ सततंदृश्यतेयुद्धेसायकासनमंडलं॥ २५॥ पतंत्यरूपेषुयथाचक्षूंषिनकदाचन॥ नालक्ष्येषुशराःपेतुस्तथागांडीवधन्वनः॥ २६॥ मार्गोगजसहस्रस्ययुगपद्गच्छतोवने॥ यथाभवेत्तथाजज्ञेरथमार्गःकिरीटिनः॥ २७॥ नूनंपार्थजयैषित्वाच्छक्रःसर्वामरैःसह॥ हंत्यस्मानित्यमन्यंतपार्थेननिहताःपरे॥ २८॥ घ्नंतमत्यर्थमहितान्विजयंतत्रमेनिरे॥ कालमर्जुनरूपेणसंहरंतमिवप्रजाः॥ २९॥ कुरुसेनाशरीराणिपार्थेनैवाहतान्यपि॥ सेदुःपार्थहतानीवपार्थकर्मानुशासनात्॥ ३०॥

क्षणांतरेअलभ्यःपरैर्ज्ञातुमशक्यः तत्रहेतुमाह अश्वैरिति सःअश्वैःसहपरान्रथान्अतिप्रपादयेत्इमंलोकमतिहापयित्वाऽमुंलोकंनयेत् दृष्टमात्रोर्जुनःशरैःपरान्परलोकंप्रापयतीत्यर्थः॥ २०॥ नससज्जिरेनसक्ताःकिंतुभित्वापरतएवंगताः एवंरथोपिद्विषांअनीकेष्वित्यर्थः शराणांरथस्यचगतिर्नकुंठिताभवतीत्यर्थः॥ २१॥ अनंतभोगःबहुफणःशेषइत्यर्थः॥ २२॥ सर्वमेवातिगः सर्वाधिकः सर्वशब्दाभिभावीत्यर्थः॥ २३॥ तत्ररणभूमौ अल्पांतरांतरे अल्पेअन्यांतरेपदेपदेसंतताइत्यर्थः तेनकारणेनतेगभस्तिभिःसूर्यरश्मिभिःसंवृतामेघाइवदृश्यंते॥ २४॥सायकासनंधनुःतस्यमंडलंअतिवेगात्अलातचक्रसदृशमित्यर्थः॥ २५॥ २६॥ मार्गइति गजसहस्रेणवनमिवार्जुनरथेनपरसैन्यंउपमृद्यतइत्यर्थः॥ २७॥ २८॥ विजयंअर्जुनंकालमिवमेनिरे॥ २९॥ पार्थेनैवहतानिपार्थहतानीवसेदुर्विशीर्णानिबभूवुरिति रामरावणयोर्युद्धंरामरावणयोरिवेतिवद्भूतोपमेयमित्यर्थः यतोत्रपार्थकर्मैवानुशासनमुपमार्थंकर्तव्यंनान्यकर्मअतःपार्थहतानीवसेदुरित्यर्थः॥ ३०॥

ओषधीनांव्रीह्यादीनांशिरांसिकणिशानि अन्वयात्अनुक्रमात् अवनेशुःनष्टानि अर्जुनजात्अर्जुनकृतात्भयात्छेदरूपात् ॥ ३१ ॥ अर्जुनविद्विषांस्थाणुभूतानांवनानिआलयान्निशरीराणीतियावत् वनंन पुंसकंनीरेनिवासालयकाननेइतिमेदिनी ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ कर्णिनाबाणेन कर्णेकर्णदेशे ॥ ३७ ॥ ३८ ३९ ॥ ४० ॥ अरिष्टंशुभं वैयाघ्रंव्याघ्रचर्मपरिवृतं ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

ओषधीनांशिरांसीवद्विषच्छीर्षाणिसोन्वयात् ॥ अवनेशुःकुरूणांहिवीर्याण्यर्जुनजाद्भयात् ॥ ३१ ॥ अर्जुनानिलभिन्नानिवनान्यर्जुनविद्विषां ॥ चक्रुर्लोहित
धाराभिर्धरणींलोहितांतरां ॥ ३२ ॥ लोहितेनसमायुक्तैःपांसुभिःपवनोद्धृतैः ॥ बभूवुर्लोहितास्तत्रभृशमादित्यरश्मयः ॥ ३३ ॥ सार्कंखंतत्क्षणेनासीत्संध्याया
मिवलोहितं ॥ अप्यस्तंप्राप्यसूर्योपिनिवर्त्ततेनपांडवः ॥ ३४ ॥ तान्सर्वान्समरेशूरःपौरुषेसमवस्थितान् ॥ दिव्यैरस्त्रैरचिंत्यात्मासर्वानाच्छद्धनुर्धरान् ॥ ३५ ॥
सतुद्रोणंत्रिसप्तत्याक्षुरप्राणांसमार्पयत् ॥ दुःसहंदशभिर्बाणैर्द्रौणिमष्टाभिरेवच ॥ ३६ ॥ दुःशासनंद्वादशभिःकृपंशारद्वतंत्रिभिः ॥ भीष्मंशांतनवंषष्ट्याराजा
नंचशतेनह ॥ कर्णंचकर्णिनाकर्णेविव्याधपरवीरहा ॥ ३७ ॥ तस्मिन्विद्धेमहेष्वासेकर्णेसर्वास्त्रकोविदे ॥ हताश्वसूतेविरथेततोनीकमभज्यत ॥ ३८ ॥ तत्रभग्नं
बलंदृष्ट्वापार्थमाजिस्थितंपुनः ॥ अभिप्रायंसमाज्ञायवैराटिरिदमब्रवीत् ॥ ३९ ॥ आस्थायरुचिरंजिष्णोरथंसारथिनामया ॥ कंतमंयास्यसेऽनीकमुक्तोयास्या
म्यहंत्वया ॥ ४० ॥ अर्जुनउवाच लोहिताश्वमरिष्टंयंवैयाघ्रमनुपश्यसि ॥ नीलांपताकामाश्रित्यरथेतिष्ठंतमुत्तर ॥ ४१ ॥ कृपस्यैतदनीकाग्र्यंप्रापयस्वैतदेवमां ॥
एतस्यदर्शयिष्यामिशीघ्रास्त्रंदृढधन्विनः ॥ ४२ ॥ ध्वजेकमंडलुर्यस्यशातकौंभमयःशुभः ॥ आचार्यएषहिद्रोणःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ ४३ ॥ सदाममैषमान्यस्तुसर्व
शस्त्रभृतामपि ॥ सुप्रसन्नंमहावीरंकुरुष्वैनंप्रदक्षिणं ॥ ४४ ॥ अत्रैवावावरोहैनमेषधर्मःसनातनः ॥ यदिमेप्रथमंद्रोणःशरीरेप्रहरिष्यति ॥ ततोस्यप्रहरि
ष्यामिनास्यकोपोभवेदिति ॥ ४५ ॥ अस्याविदूरेहिधनुर्ध्वजाग्रेयस्यदृश्यते ॥ आचार्यस्यैषपुत्रोवैअश्वत्थामामहारथः ॥ ४६ ॥ सदाममैषमान्यस्तुसर्वशस्त्रभृता
मपि ॥ एतस्यत्वंरथंप्राप्यनिवर्त्तेथाःपुनःपुनः ॥ ४७ ॥ यएषतुरथानीकेसुवर्णकवचावृतः ॥ सेनाग्र्येणतृतीयेनव्यावहार्येणतिष्ठति ॥ ४८ ॥ यस्यनागोध्वजा
ग्रेसौहेमकेतनसंवृतः ॥ धृतराष्ट्रात्मजःश्रीमानेषराजासुयोधनः ॥ ४९ ॥ एतस्याभिमुखंवीररथंपररथारुजं ॥ प्रापयस्वैषराजाहिप्रमाथीयुद्धदुर्मदः ॥ ५० ॥
एषद्रोणस्यशिष्याणांशीघ्रास्त्रेप्रथमोमतः ॥ एतस्यदर्शयिष्यामिशीघ्रास्त्रंविपुलंरणे ॥ ५१ ॥

॥ ४४ ॥ अत्रैवसमयेएनंअव मानय अवरोहचअध्यारूढोभव युद्धायसज्जो भव एनंअतुलक्ष्मीकृत्येत्यर्थः एतदेवद्वयंप्रकटयति यदिमेइति प्रथमंअप्रहारान्माननंपश्चात्प्रहारेणाधिरोहणंचेत्यर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ व्यावहार्येणव्यवहारयोग्येन अश्रांतेनेत्यर्थः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥

नागकक्षाहस्त्यंकितपताकांचलःहस्तिशृंखलेत्यन्ये ॥५२॥५३॥ नीलानुसारेणनीलपताकावता ताराःसुवर्णमंडलानि हस्तावापोहस्तत्राणंतद्वान् ॥ ५४ ॥ ५५॥ सूर्योवासूर्यइव ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥
॥ ५९॥६०॥ इ० वि० नै० भा० भा० पंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५॥ ॥ ७॥ तानीति घर्मांतेप्रावृट्काले ॥ १ ॥ २ ॥ समारुह्य विमानमितिशेषः सुदर्शनंशत्रुसमागमंउपायात् सुदर्शनोहरेश्चक्रेद्वीपेशत्रुसमाग

नागकक्षातुरुचिराध्वजाग्रेयस्यतिष्ठति॥ एषवैकर्त्तनःकर्णोविदितःपूर्वमेवते ॥ ५२ ॥ एतस्यरथमास्थायराधेयस्यदुरात्मनः॥ यत्तोभवेथाःसंग्रामेस्पर्द्धतेहि सदामया॥ ५३ ॥ यस्तुनीलानुसारेणपंचतारेणकेतुना॥हस्तावापीबृहद्धन्वारथेतिष्ठतिवीर्यवान् ॥ ५४ ॥ यस्यताराऽर्कचित्रोसौध्वजोरथवरेस्थितः ॥ यस्यैत त्पांडुरंछत्रंविमलंमूर्ध्नितिष्ठति॥ ५५॥ महतोरथवंशस्यनानाध्वजपताकिनः ॥ बलाहकाग्रेसूर्योवायएषप्रमुखेस्थितः ॥५६ ॥ हैमंचंद्रार्कसंकाशंकवचंयस्य दृश्यते॥ जातरूपशिरस्त्राणंमनस्तापयतीवमे ॥ ५७ ॥ एषशांतनवोभीष्मःसर्वेषांनःपितामहः ॥ राजश्रियाभिवृद्धश्चसुयोधनवशानुगः॥ ५८॥ पश्चादेषप्र यातव्योनमेविघ्नकरोभवेत्॥ एतेनयुध्यमानस्ययत्तःसंयच्छमेहयान्॥ ५९ ॥ ततोभ्यवहद्व्यग्रोवैराटिःसव्यसाचिनं ॥ यत्रातिष्ठत्कृपोराजन्योत्स्यमानोध नंजयं॥ ६० ॥ इतिश्रीम० वि० गोह० प० अर्जुनकृपसंग्रामेपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५५॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच तान्यनीकान्यदृश्यंतकुरू णामग्रधन्विनां॥ संसर्पंतेयथामेघाघर्मांतेमंदमारुताः ॥ १ ॥ अभ्याशेवाजिनस्तस्थुःसमारूढाःप्रहारिणः॥ भीमरूपाश्चमातंगास्तोमरांकुशनोदिताः॥ महा मात्रैःसमारूढाविचित्रकवचोज्ज्वलाः॥ २॥ ततःशक्रःसुरगणैःसमारुह्यसुदर्शनं॥ सहोपायात्तदाराजन्विश्वाश्विमरुतांगणैः॥ ३॥ तद्देवयक्षगंधर्वमहोरग समाकुलं॥ शुशुभेऽभ्रविनिर्मुक्तंग्रहाणामिवमंडलं ॥ ४ अस्त्राणांचबलंतेषांमानुषेषुप्रयुंजतां॥ तच्चभीमंमहद्युद्धंकृपार्जुनसमागमे॥ द्रष्टुमभ्यागतादेवाःस्व विमानैःपृथक्पृथक्॥ ५ ॥ शतंशतसहस्राणांयत्रस्थूणाहिरण्मयी॥ मणिरत्नमयीचान्याप्रासादंतदधारयत्॥ ६ ॥ ततःकामगमंदिव्यंसर्वरत्नविभूषितं॥ वि मानंदेवराजस्यशुशुभेखेचरंतदा॥ ७॥ तत्रदेवास्त्रयस्त्रिंशत्तिष्ठंतिसहवासवाः॥ गंधर्वाराक्षसाःसर्पाःपितरश्चमहर्षिभिः॥ ८ ॥ तथाराजावसुमनावलाक्षःसु प्रतर्दनः॥ अष्टकश्चशिबिश्चैवययातिर्नहुषोगयः ॥ ९॥ मनुःपूरूरघुर्भानुःकृशाश्वःसगरोनलः ॥ विमानेदेवराजस्यसमदृश्यंतसुप्रभाः॥ १० ॥ अग्नेरीशस्य सोमस्यवरुणस्यप्रजापतेः॥ तथाधातुर्विधातुश्चकुबेरस्ययमस्यच॥ ११ ॥

मेइतिमेदिनी सुदर्शनंयानमित्यन्ये ॥ ३ ॥ तन्मंडलंसभूमिभागः ग्रहाणांमंडलमिववृत्तंशुशुभे ॥ ४ ॥
॥ ५ ॥ शतसहस्राणांशतंलक्षशतंकोटिसंख्याःस्थूणाःएकाहिरण्मयीस्थूणाचयदधारयत्॥ ६॥ ७॥ त्रयस्त्रिंशत् अष्टौवसवएकादशरुद्राद्वादशादित्याःप्रजापतिश्चवषट्कारश्चेतित्राह्मणं॥ ८ ॥ ९॥ १०॥ ११ ॥

॥ ४८ ॥

अलंबुषोपसेनानांतत्प्रभृतीनांगंधर्वाणां ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ इतिवि० प० नै० भार० षट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥ दृष्ट्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ हेमभांडानूरुत्व

अलंबुषोग्रसेनानांगंधर्वस्यचतुंबुरोः॥ यथामानंयथोद्देशंविमानानिचकाशिरे ॥ १२ ॥ सर्वदेवनिकायाश्चसिद्धाश्चपरमर्षयः॥ अर्जुनस्यकुरूणांचद्रष्टुंयुद्ध मुपागताः॥ १३॥ दिव्यानांसर्वमाल्यानांगंधःपुण्योथसर्वशः॥ प्रससारवसंताग्रेवनानामिवभारत॥ १४॥ तत्ररत्नानिदेवानांसमदृश्यंततिष्ठतां॥ आतपत्रा णिवासांसिस्रजश्चव्यजनानिच॥ १५॥ उपाशाम्यद्रजोभौमंसर्वव्याप्तंमरीचिभिः॥ दिव्यगंधानुपादायवायुर्योधानसेवत॥ १६॥ प्रभासितमिवाकाशंचि त्ररूपमलंकृतं ॥ संपतद्भिःस्थितैश्चापिनानारत्नावभासितैः ॥ १७ ॥ विमानैर्विविधैश्चित्रैरुपानीतैःसुरोत्तमैः ॥ वज्रभृच्छुशुभेतत्रविमानस्थैःसुरैर्वृतः ॥ १८॥ बिभ्रन्मालांमहातेजाःपद्मोत्पलसमायुतां॥ विप्रेक्ष्यमाणोबहुभिर्नातृप्यत्सुमहाहवं॥ १९॥ इतिश्रीम०विराटपर्वणिगोहरणप०देवागमनेषट्पंचा शत्तमोऽध्यायः॥ ५६॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच दृष्ट्वाव्यूढान्यनीकानिकुरूणांकुरुनंदनः॥ तत्रवैराटिमामंत्र्यपार्थोवचनमब्रवीत्॥ १ ॥ जांबून दमयीवेदीध्वजेयस्यप्रदृश्यते॥ तस्यदक्षिणतोयाहिकृपःशारद्वतोयतः॥ २॥ वैशंपायनउवाच धनंजयवचःश्रुत्वावैराटिस्त्वरितस्ततः॥ हयान्रजतसं काशान्हेमभांडानचोदयत्॥ ३॥ आनुपूर्व्यात्तुतत्सर्वमास्थायजवमुत्तमं॥ प्राहिणोच्चंद्रसंकाशान्कुपितानिवतान्हयान्॥ ४ ॥ सगत्वाकुरुसेनायाःसमीपं हयकोविदः॥ पुनरावर्त्तयामासतान्हयान्वातरंहसः॥ ५॥ प्रदक्षिणमुपावृत्यमंडलंसव्यमेवच॥ कुरून्संमोहयामासमत्स्योयानेनतत्त्ववित्॥ ६॥ कृपस्यरथ मास्थायवैराटिरकुतोभयः॥ प्रदक्षिणमुपावृत्यतस्थौतस्याग्रतोबली॥ ७॥ ततोर्जुनःशंखवरंदेवदत्तंमहारवं॥ प्रदध्मौबलमास्थायनामविश्राव्यचात्मनः ॥ ८॥ तस्यशब्दोमहानासीद्धम्यमानस्यजिष्णुना॥ तथावीर्यवतासंख्येपर्वतस्येवदीर्यतः॥ ९॥ पूजयांचक्रिरेशंखंकुरवःसहसैनिकाः॥ अर्जुनेनतथाध्मातः शतधायन्नदीर्यते॥ १०॥ दिवमावृत्यशब्दस्तुनिवृत्तःशुश्रुवेपुनः॥ सृष्टोमघवतावज्रःप्रपतन्निवपर्वते॥ ११॥ ॥ एतस्मिन्नंतरेवीरोबलवीर्यसमन्वितः॥ अ

॥ ४८ ॥

र्जुनंप्रतिसंरब्धःकृपःपरमदुर्जयः॥ अमृष्यमाणस्तंशब्दंकृपःशारद्वतस्तदा॥ १२ ॥ अर्जुनंप्रतिसंरब्धोयुद्धार्थीसमहारथः॥ महोदधिजमादायदध्मौवेगेनवी र्यवान्॥ १३॥ सतुशब्देनलोकांस्त्रीनावृत्यरथिनांवरः॥ धनुरादायसुमहज्ज्याशब्दमकरोत्तदा ॥ १४॥ तौरथौसूर्यसंकाशौयोत्स्यमानौमहाबलौ॥ शारदा विवजीमूतौव्यरोचेतांव्यवस्थितौ॥ १५॥ र्णालंकारान् ॥ ३ ॥ ४॥ ५॥ मत्स्यःउत्तरः ॥ ६॥ ७॥ ८॥ ९॥ १०॥ वज्रःअशनिः ॥ ११॥ १२॥ महोदधिजंशंखं ॥ १३॥ १४॥ रथौरथिनौ ॥ १५॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ कनकपर्वाग्रैः कनकलिप्तफलकैः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ स्थानं स्थैर्यं संज्ञामितियावत् ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

ततःशारद्वतस्तूर्णंपार्थंदशभिराशुगैः ॥ विव्याधपरवीरघ्नंनिशितैर्मर्मभेदिभिः ॥ १६ ॥ पार्थोपिविश्रुतंलोकेगांडीवंपरमायुधं ॥ विकृष्यचिक्षेपबहून्नाराचान्म
र्मभेदिनः ॥ १७ ॥ तानप्राप्तान्शितैर्बाणैर्नाराचान्रक्तभोजनान् ॥ कृपश्चिच्छेदपार्थस्यशतशोथसहस्रशः ॥ १८ ॥ ततःपार्थस्तुसंक्रुद्धश्चित्रान्मार्गान्प्रदर्शयन् ॥
दिशःसंछादयन्बाणैःप्रदिशश्चमहारथः ॥ एकच्छायमिवाकाशमकरोत्सर्वतःप्रभुः ॥ १९ ॥ प्राच्छादयदमेयात्मापार्थःशरशतैःकृपं ॥ सशरैरर्दितःक्रुद्धःशि
तैरग्निशिखोपमैः ॥ २० ॥ तूर्णंदशसहस्रेणपार्थमप्रतिमौजसं ॥ अर्दयित्वामहात्मानंननर्दसमरेकृपः ॥ २१ ॥ ततःकनकपर्वाग्रैर्वीरःसन्नतपर्वभिः ॥ त्वरन्गां
डीवनिर्मुक्तैरर्जुनस्तस्यवाजिनः ॥ २२ ॥ चतुर्भिश्चतुरस्तीक्ष्णैरविध्यत्परमेषुभिः ॥ तेहयानिशितैर्बाणैर्ज्वलद्भिरिवपन्नगैः ॥ उत्पेतुःसहसासर्वेकृपःस्थानाद
थाच्यवत् ॥ २३ ॥ च्युतंतुगौतमंस्थानात्समीक्ष्यकुरुनंदनः ॥ नाविध्यत्परवीरघ्नोरक्षमाणोस्यगौरवं ॥ २४ ॥ संतुलब्ध्वापुनःस्थानंगौतमःसव्यसाचिनं ॥ विव्या
धदशभिर्बाणैस्त्वरितःकंकपत्रिभिः ॥ २५ ॥ ततःपार्थोधनुस्तस्यभल्लेननिशितेनह ॥ चिच्छेदैकेनभूयश्चहस्तावापमथाहरत् ॥ २६ ॥ अथास्यकवचंबाणैर्नि
शितैर्मर्मभेदिभिः ॥ व्यधमन्नचपार्थोस्यशरीरमवपीडयत् ॥ २७ ॥ तस्यनिर्मुच्यमानस्यकवचात्कायआबभौ ॥ समयेमुच्यमानस्यसर्पस्येवतनुर्यथा ॥ २८ ॥ छि
न्नेधनुषिपार्थेनसोन्यदादायकार्मुकं ॥ चकारगौतमःसज्यंतदद्भुतमिवाभवत् ॥ २९ ॥ सतदप्यस्यकौंतेयश्चिच्छेदनतपर्वणा ॥ एवमन्यानिचापानिबहूनिकृ
तहस्तवत् ॥ शारद्वतस्यचिच्छेदपांडवःपरवीरहा ॥ ३० ॥ सछिन्नधनुरादायरथशक्तिंप्रतापवान् ॥ प्राहिणोत्पांडुपुत्रायप्रदीप्तामशनीमिव ॥ ३१ ॥ तामर्जुन
स्तदायांतींशक्तिंहेमविभूषितां ॥ वियद्गतांमहोल्काभांचिच्छेददशभिःशरैः ॥ ३२ ॥ सापतद्दशधाछिन्नाभूमौपार्थेनधीमता ॥ ३३ ॥ युगपच्चैवभल्लैस्तुततः
सज्यधनुःकृपः ॥ तमाशुनिशितैःपार्थंबिभेददशभिःशरैः ॥ ३४ ॥ ततःपार्थोमहातेजाविशिखानग्नितेजसः ॥ चिक्षेपसमरेक्रुद्धस्त्रयोदशशिलाशितान् ॥ ३५ ॥
अथास्ययुगमेकेनचतुर्भिश्चतुरोहयान् ॥ षष्ठेनचशिरःकायाच्छरेणरथसारथेः ॥ ३६ ॥ त्रिभिस्त्रिवेणुंसमरेद्वाभ्यामक्षंमहारथः ॥ द्वादशेनतुभल्लेनचकर्तास्य
ध्वजंतदा ॥ ३७ ॥ ततोवज्रनिकाशेनफाल्गुनःप्रहसन्निव ॥ त्रयोदशेनेंद्रसमःकृपंवक्षस्यविध्यत ॥ ३८ ॥ सछिन्नधन्वाविरथोहताश्वोहतसारथिः ॥ गदापा
णिरवप्लुत्यतूर्णंचिक्षेपतांगदां ॥ ३९ ॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

नुन्नादूरीकृता प्रतिमार्गंविपरीतमार्गंअगमत् परावृत्तेत्यर्थः ॥४०॥४१॥असव्यंआवृत्यअप्रदक्षिणंकृत्वेत्यर्थः यमकंशत्रूणांनिरोधकंमंडलंकृत्वा यस्मिन्कृतेशत्रुरपमानितोलज्जितस्तिष्ठति ॥४२॥ अपजग्मु
नीतिवंतः ॥ ४३ ॥ इतिविराटप०नै०भा०भा०सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ ५ ॥ कृपइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ प्रतिद्वंद्विनोर्द्रोणार्जु

साचमुक्तागदागुर्वीकृपेणसुपरिष्कृता॥ अर्जुनेनशरैर्नुन्नाप्रतिमार्गमथागमत्॥४०॥ तंतुयोधाःपरीप्संतःशारद्वतममर्षणं॥ सर्वतःसमरेपार्थंशरवर्षैरवाकि
रन्॥ ४१ ॥ ततोविराटस्यसुतोसव्यमावृत्यवाजिनः ॥ यमकंमंडलंकृत्वातान्योधान्प्रत्यवारयत्॥ ४२॥ ततःकृपमुपादायविरथंतेनरर्षभाः॥ अपजग्मुर्महावे
गाःकुंतीपुत्राद्धनंजयात्॥ ४३॥ इतिश्रीम०विराटप०उ०गोग्रहणप०कृपापयानेसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५७॥ ॥ ५॥ वैशंपायनउवाच कृपेपनी
तेद्रोणस्तुप्रगृह्यसशरंधनुः ॥ अभ्यद्रवदनाधृष्यःशोणाश्वःश्वेतवाहनं ॥ १ ॥ सतुरुक्मरथंदृष्ट्वागुरुमायांतमंतिकात् ॥ अर्जुनोजयतांश्रेष्ठउत्तरंवाक्यमब्र
वीत्॥२॥ अर्जुनउवाच यत्रैषाकांचनीवेदीध्वजेयस्यप्रकाशते॥ उच्छ्रिताप्रवरेदंडेपताकाभिरलंकृता॥ अत्रमांवहभद्रंतद्रोणानीकायसारथे॥ ३॥ अ
श्वाःशोणाःप्रकाशंतेबृहंतश्चारुवाहिनः॥ स्निग्धविद्रुमसंकाशाताम्रास्याःप्रियदर्शनाः ॥ युक्तारथवरेयस्यसर्वशिक्षाविशारदाः॥ ४ ॥ दीर्घबाहुर्महातेजाब
लरूपसमन्वितः॥सर्वलोकेषुविक्रांतोभारद्वाजःप्रतापवान्॥५॥ बुद्ध्यातुल्योह्युशनसाबृहस्पतिसमोनये॥वेदास्तथैवचत्वारोब्रह्मचर्यंतथैवच॥६॥ ससंहारा
णिसर्वाणिदिव्यान्यस्त्राणिमारिष॥ धनुर्वेदश्चकार्त्स्न्येनयस्मिन्नित्यंप्रतिष्ठितः॥ ७॥ क्षमादमश्चसत्यंचआनृशंस्यमथार्जवं॥ एतेचान्येचबहवोयस्मिन्नित्यं
द्विजेगुणाः॥ ८॥ तेनाहंयोद्धुमिच्छामिमहाभागेनसंयुगे ॥ तस्मात्त्वंप्रापयाचार्यंक्षिप्रमुत्तरवाहय ॥ ९॥ वैशंपायनउवाच अर्जुनेनैवमुक्तस्तुवैराटिर्हे
मभूषणान्॥ चोदयामासतानश्वान्भारद्वाजरथंप्रति॥ १० ॥ तमापतंतंवेगेनपांडवंरथिनांवरं॥ द्रोणःप्रत्युद्ययौपार्थंमत्तोमत्तमिवद्विपं ॥ ११॥ ततःप्राध्मा
पयच्छंखंभेरीशतनिनादिनं॥ प्रचुक्षुभेबलंसर्वमुद्धूतइवसागरः॥ १२॥ अथशोणान्सदश्वांस्तान्हंसवर्णैर्मनोजवैः॥ मिश्रितान्समरेदृष्ट्वाव्यस्मयंतरणेनराः
॥ १३॥ तौरथौवीरसंपन्नौदृष्ट्वासंग्राममूर्धनि॥ आचार्यशिष्यावजितौकृतविद्यौमनस्विनौ ॥ १४ ॥ समाश्लिष्टौतदान्योन्यंद्रोणपार्थौमहाबलौ ॥ दृष्ट्वाप्रा
कंपतमुहुर्भरतानांमहद्बलं॥ १५॥हर्षयुक्तस्ततःपार्थःप्रहसन्निववीर्यवान्॥ रथंरथेनद्रोणस्यसमासाद्यमहारथः॥ १६॥

नयोर्वाजिनांमिश्रणेनातिसान्निध्याद्विस्मयोजातः॥१३॥१४॥यदातुतौसमाश्लिष्टौपरस्परंरथस्थावेवालिंगितवंतौतदाभरतानांबलंप्राकंपत द्रोणोऽर्जुनेनसख्यंगतोऽस्मानेवप्रहरिष्यतीतिशंकया॥१५॥१६॥

॥१७॥प्रतिकर्मशत्रूणांअपकारं ॥१८॥१९॥ कृतहस्तवत्सुशिक्षितहस्तयुक्तंयथास्यात्तथाचिच्छेद ॥२०॥२१॥२२॥समंअविशेषेण॥ २३॥ विदुषौविद्वांसौ ॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥ शिलाधौ

अभिवाद्यमहाबाहुःसामपूर्वमिदंवचः॥ उवाचश्लक्ष्णयावाचाकौंतेयःपरवीरहा ॥ १७ ॥ उषिताःस्मोवनेवासंप्रतिकर्मचिकीर्षवः ॥ कोपंनार्हसिनःकर्तुस
दासमरदुर्जय॥ १८॥ अहंतुप्रहृतेपूर्वंप्रहरिष्यामितेनघ॥ इतिमेवर्त्ततेबुद्धिस्तद्भवान्कर्तुमर्हति ॥ १९॥ ततोस्मैप्राहिणोद्द्रोणःशरानधिकविंशतिं ॥ अप्राप्तां
श्चैवतान्पार्थश्चिच्छेदकृतहस्तवत्॥ २०॥ ततःशरसहस्रेणरथंपार्थस्यवीर्यवान्॥ अवाकिरत्ततोद्रोणःशीघ्रमस्त्रंविदर्शयन्॥ २१॥ हयांश्चरजतप्रख्यान्कंकप
त्रैःशिलाशितैः॥ अवाकिरदमेयात्मापार्थंसंकोपयन्निव॥ २२ ॥ एवंप्रववृतेयुद्धंभारद्वाजकिरीटिनोः ॥ समंविमुंचतोःसंख्येविशिखान्दीप्ततेजसः॥ २३॥
तावुभौख्यातकर्माणावुभौवायुसमौजवे ॥ उभौदिव्यास्त्रविदुषावुभावुत्तमतेजसौ॥ क्षिपंतौशरजालानिमोहयामासतुर्नृपान्॥ २४॥ व्यस्मयंतततोयोधाये
तत्रासन्समागताः॥ शरान्विसृजतोस्तूर्णंसाधुसाध्वित्यपूजयन्॥ २५॥ द्रोणंहिसमरेकोन्योयोद्धुमर्हतिफाल्गुनात् ॥ रौद्रःक्षत्रियधर्मोयंगुरुणायदयुध्यत॥
इत्यब्रुवजनास्तत्रसंग्रामशिरसिस्थिताः ॥ २६ ॥ वीरौतावभिसंरब्धौसंनिकृष्टौमहाभुजौ ॥ छादयेतांशरव्रातैरन्योन्यमपराजितौ ॥ २७॥ विस्फार्यसुमह
च्चापंहेमपृष्ठंदुरासदं॥ भारद्वाजोथसंक्रुद्धःफाल्गुनंप्रत्यविध्यत ॥२८॥ ससायकमयैर्जालैरर्जुनस्यरथंप्रति ॥ भानुमद्भिःशिलाधौतैर्भानोराच्छादयत्प्रभां॥
॥ २९॥ पार्थंचसुमहाबाहुर्महावेगैर्महारथः ॥ विव्याधनिशितैर्बाणैर्मेघोवृष्ट्येवपर्वतं॥ ३० ॥ तथैवदिव्यंगांडीवंधनुरादायपांडवः॥शत्रुघ्नंवेगवान्हृष्टोभा
रसाधनमुत्तमं॥३१॥ विससर्जशरांश्चित्रान्सुवर्णविकृतान्बहून्॥ नाशयन्शरवर्षाणिभारद्वाजस्यवीर्यवान्॥तूर्णंचापविनिर्मुक्तैस्तदद्भुतमिवाभवत्॥ ३२॥
सरथेनचरन्पार्थःप्रेक्षणीयोधनंजयः ॥ युगपद्दिक्षुसर्वासुसर्वतोस्त्राण्यदर्शयत् ॥ ३३ ॥ एकच्छायमिवाकाशंबाणैश्चक्रेसमंततः॥ नादृश्यततदाद्रोणोनीहारे
णेवसंवृतः॥ ३४॥ तस्याभवत्तदारूपंसंवृतस्यशरोत्तमैः॥ जाज्वल्यमानस्यतदापर्वतस्येवसर्वतः ॥ ३५ ॥ दृष्ट्वातुपार्थस्यरणेशरैःस्वरथमावृतं॥ सविस्फार्य
धनुःश्रेष्ठंमेघस्तनितनिःस्वनं ॥ ३६ ॥ अग्निचक्रोपमंघोरंव्यकर्षत्परमायुधं ॥ व्यशातयच्छरांस्तांस्तुद्रोणःसमितिशोभनः॥ ३७॥ महानभूत्ततःशब्दोवंशा
नामिवदह्यतां॥ ३८ ॥ जांबूनदमयैःपुंखैश्चित्रचापविनिर्गतैः॥ प्राच्छादयदमेयात्मादिशःसूर्यस्यचप्रभां ॥ ३९ ॥ ततःकनकपुंखानांशराणांनतपर्वणां॥
वियच्चराणांवियतिदृश्यंतेबहवोव्रजाः॥ ४० ॥ तैःदृषदितेजितैः॥२९॥३०॥भारसाधनंशत्रुमर्दनक्षमं अच्छेद्यमित्यर्थः॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ विषाणाग्रैः दंताग्रैः ॥ ४५ ॥ व्यवाहरतांव्यवहारंधर्मयुद्धंकृतवंतौ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ जिघांसताप्यर्जुनेनसहवात्सल्यात्स्वयंअक्रीडत्ननतुक्रूरोभूत् ॥ ४९ ॥ ५० ॥

द्रोणस्यपुंखसक्ताश्चप्रभवंतःशरासनात् ॥ एकोदीर्घइवादृश्यदाकाशेसंहतःशरः ॥ ४१ ॥ एवंतौस्वर्णविकृतान्विमुंचंतौमहाशरान् ॥ आकाशंसंवृतंवीरावुल्काभिरिवचक्रतुः ॥ ४२ ॥ शरास्तयोस्तुविबभुःकंकबर्हिणवाससः ॥ पंक्त्यःशरदिखस्थानांहंसानांचरतामिव ॥ ४३ ॥ युद्धंसमभवत्तत्रसुसंरब्धंमहात्मनोः ॥ द्रोणपांडवयोर्घोरंवृत्रवासवयोरिव ॥ ४४ ॥ तौगजाविवचासाद्यविषाणाग्रैःपरस्परं ॥ शरैःपूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ ४५ ॥ तौव्यवाहरतांयुद्धेसंरब्धौरणशोभिनौ ॥ उदीरयंतौसमरेदिव्यान्यस्त्राणिभागशः ॥ ४६ ॥ अथत्वाचार्यमुख्येनशरान्सृष्टान्शिलाशितान् ॥ न्यवारयच्छितैर्बाणैरर्जुनोजयतांवरः ॥ ४७ ॥ दर्शयन्वीक्षमाणानामस्त्रमुग्रपराक्रमः ॥ इषुभिस्तूर्णमाकाशंबहुभिश्चसमावृणोत् ॥ ४८ ॥ जिघांसंतंनरव्याघ्रमर्जुनंतिग्मतेजसं ॥ आचार्यमुख्यःसमरेद्रोणःशस्त्रभृतांवरः ॥ अर्जुनेनसहाक्रीडच्छरैःसन्नतपर्वभिः ॥ ४९ ॥ दिव्यान्यस्त्राणिवर्षंतंतस्मिन्वैतुमुलेरणे ॥ अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्यफाल्गुनंसमयोधयत् ॥ ५० ॥ तयोरासीत्संप्रहारःक्रुद्धयोर्नरसिंहयोः ॥ अमर्षिणोस्तदान्योन्यंदेवदानवयोरिव ॥ ५१ ॥ ऐंद्रंवायव्यमाग्नेयमस्त्रमस्त्रेणपांडवः ॥ द्रोणेनमुक्तमात्रंतुग्रसतिस्मपुनःपुनः ॥ ५२ ॥ एवंशूरौमहेष्वासौविसृजंतौशितान्शरान् ॥ एकच्छायंचक्रतुस्तावाकाशंशरवृष्टिभिः ॥ ५३ ॥ तत्रार्जुनेनमुक्तानांपततांवैशरीरिपु ॥ पर्वतेष्विववज्राणांशरणांश्रूयतेस्वनः ॥ ५४ ॥ ततोनागारथाश्चैववाजिनश्चविशांपते ॥ शोणिताक्ताव्यदृश्यंतपुष्पिताइवकिंशुकाः ॥ ५५ ॥ बाहुभिश्चसकेयूरैर्विचित्रैश्चमहारथैः ॥ सुवर्णचित्रैःकवचैर्ध्वजैश्चविनिपातितैः ॥ ५६ ॥ योधैश्चनिहतैस्तत्रपार्थबाणप्रपीडितैः ॥ बलमासीत्समुद्भ्रांतंद्रोणार्जुनसमागमे ॥ ५७ ॥ विधुन्वानौतुतौतत्रधनुषीभारसाधने ॥ आच्छादयेतामन्योन्यंततक्षतुरथेषुभिः ॥ ५८ ॥ तयोःसमभवद्युद्धंतुमुलंभरतर्षभ ॥ द्रोणकौंतेययोस्तत्रबलिवासवयोरिव ॥ ५९ ॥ अथपूर्णायतोत्सृष्टैःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ व्यदारयेतामन्योन्यंप्राणद्यूतेप्रवर्तिते ॥ ६० ॥ अथांतरिक्षेनादोभूद्द्रोणंतत्रप्रशंसतां ॥ दुष्करंकृतवान्द्रोणोयदर्जुनमयोधयत् ॥ ६१ ॥ प्रमाथिनंमहावीर्यंदृढमुष्टिंदुरासदं ॥ जेतारंदेवदैत्यानांसर्वेषांचमहारथं ॥ ६२ ॥ अविभ्रमंचशिक्षांचलाघवंदूरपातितां ॥ पार्थस्यसमरेदृष्ट्वाद्रोणस्याभूच्चविस्मयः ॥ ६३ ॥ अथगांडीवमुद्यम्यदिव्यंधनुरमर्षणः ॥ विचकर्षरणेपार्थोबाहुभ्यांभरतर्षभ ॥ ६४ ॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ततक्षतुःक्षीणंचक्रतुः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

आयतिंसंततिं॥६५॥६६॥६७॥६८॥६९॥७०॥७१॥७२॥७३॥७४॥अंतरंअवकाशं ॥७५॥ निकृत्तःप्रहृतः॥७६॥ इतिविराटप० नै० भा० भा० अष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः॥५८॥ ॥७॥ तनंदूनि॥१॥

तस्यबाणमयंवर्षंशलभानामिवायतिं ॥ दृष्ट्वातेविस्मिताःसर्वेसाधुसाध्वित्यपूजयन् ॥६५॥ नचबाणांतरेवायुरस्यशक्नोतिसर्पितुं ॥ अनिशंसंदधानस्यशरा
नुत्सृजतस्तथा ॥ ६६ ॥ ददर्शनांतरंकश्चित्पार्थस्याददतोपिच ॥ ६७॥ तथाशीघ्रास्त्रयुद्धेतुवर्त्तमानेसुदारुणे ॥ शीघ्रंशीघ्रतरंपार्थःशरानन्यानुदीरयत् ॥ ६८ ॥
ततःशतसहस्राणिशराणांनतपर्वणां ॥ युगपत्प्रापतंस्तत्रद्रोणस्यरथमंतिकात् ॥ ६९ ॥ कीर्यमाणेतदाद्रोणेशरैर्गांडीवधन्वना ॥ हाहाकारोमहानासीत्सैन्या
नांभरतर्षभ ॥ ७० ॥ पांडवस्यतुशीघ्रास्त्रंमघवाप्रत्यपूजयत् ॥ गंधर्वाप्सरसश्चैवयेचतत्रसमागताः ॥ ७१ ॥ ततोवृंदेनमहतारथानांरथयूथपः ॥ आचार्यपुत्रः
सहसापांडवंपर्यवारयत् ॥७२॥अश्वत्थामातुतत्कर्महृदयेनमहात्मनः॥पूजयामासपार्थस्यकोपंचास्याकरोद्भृशं॥ ७३॥समन्युवशमापन्नःपार्थमभ्यद्रवद्रणे॥
किरंश्छरसहस्राणिपर्जन्यइववृष्टिमान् ॥७४॥आवृत्यतुमहाबाहुर्यतोद्रौणिस्ततोहयान् ॥ अंतरंप्रददौपार्थोद्रोणस्यव्यपसर्पितुं ॥ ७५॥ सतुलब्ध्वांतरंतूर्णमपा
याज्जवनैर्हयैः ॥ छिन्नवर्मध्वजःशूरोनिकृत्तःपरमेषुभिः ॥ ७६ ॥ इतिश्रीम० विराटप० उ० गोग्रहणप० द्रोणापयानेअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः॥५८॥ ॥७॥

वैशंपायनउवाच ततोद्रौणिर्महाराजप्रययावर्जुनंरणे ॥ तंपार्थःप्रतिजग्राहवायुवेगमिवोद्धतं ॥ शरजालेनमहतावर्षमाणमिवांबुदं ॥ १ ॥ तयोर्देवासुर
समःसन्निपातोमहानभूत् ॥ किरतोःशरजालानिवृत्रवासवयोरिव ॥ २ ॥ नस्मसूर्यस्तदाभातिनचवातिसमीरणः ॥ शरजालावृतेव्योम्निछायाभूतेसमंततः
॥ ३ ॥ महांश्चटचटाशब्दोयोधयोर्हन्यमानयोः ॥ दह्यतामिववेणूनामासीत्परपुरंजय ॥ ४ ॥ हयानस्यार्जुनःसर्वान्कृतवानल्पजीवितान् ॥ तेराजन्नप्रजानंत
दिशंकांचनमोहिताः ॥ ५ ॥ ततोद्रौणिर्महावीर्यःपार्थस्यविचरिष्यतः ॥ विवरंसूक्ष्ममालोक्यज्यांचिच्छेदक्षुरेणह ॥ तदस्यापूजयन्देवाःकर्मदृष्ट्वातिमानुषं
॥ ६ ॥द्रोणोभीष्मश्चकर्णश्चकृपश्चैवमहारथाः ॥ साधुसाध्वितिभाषंतोपूजयन्कर्मतस्यतत् ॥ ७॥ ततोद्रौणिर्धनुःश्रेष्ठमपकृष्यरथर्षभं ॥ पुनरेवाहनत्पार्थंहृदये
कंकपत्रिभिः ॥ ८ ॥ ततःपार्थोमहाबाहुःप्रहस्यस्वनवत्तदा ॥ योजयामासनवयामौर्व्यागांडीवमोजसा ॥ ९ ॥ ततोर्धचंद्रमावृत्यतेनपार्थःसमागमत् ॥ वारणे
नेवमत्तेनमत्तोवारणयूथपः ॥ १० ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंपृथिव्यामेकवीरयोः ॥ रणमध्येद्वयोरेवंसुमहल्लोमहर्षणं ॥ ११ ॥

॥२॥३॥४॥नप्रजानंतअडभावआर्षः नचज्ञातवंतः ॥५॥विवरंरंध्रं॥६॥७॥अपकृष्यआकृष्य॥८॥९॥ अर्धचंद्रंअर्धचंद्राकारंललाटंआर्वत्यप्रमृज्य स्वेदंनज्यांप्रमृज्येत्यर्थः तेनअश्वत्थाम्ना॥ १०॥ ११ ॥

॥१२॥१३॥ १४॥१५॥१६॥ चक्षुर्दधेधृतवान् ॥१७॥१८॥१९॥२०॥ कामयन्कामयमानः ॥ २१॥ इतिविराटप० नै० भा० भा० एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥५९॥ ॥६०॥ कर्णेति तेत्वया॥१॥२॥३॥४॥

तौवीरौददृशुःसर्वेकुरवोविस्मयान्विताः ॥ युध्यमानौमहावीर्यौयूथपाविवसंगतौ ॥ १२ ॥ तौसमाजघ्नतुर्वीरावन्योन्यंपुरुषर्षभौ ॥ शरैराशीविषाकारैर्ज्वल
द्भिरिवपन्नगैः॥१३॥अक्षय्याविषुधीदिव्यौपांडवस्यमहात्मनः॥तेनपार्थोरणेशूरस्तस्थौगिरिरिवाचलः॥१४॥अश्वत्थाम्नःपुनर्बाणाःक्षिप्रमभ्यस्यतोरणे॥ज
ग्मुःपरिक्षयंतूर्णमभूत्तेनाधिकोर्जुनः॥१५॥ ततःकर्णोमहाचापंविकृष्याभ्यधिकंतथा॥ अवाक्षिपत्ततःशब्दोहाहाकारोमहानभूत्॥१६॥ततश्चक्षुर्दधेपार्थोय
त्रविस्फार्यतेधनुः ॥ ददर्शतत्रराधेयंतस्यकोपोव्यवर्धत ॥ १७॥ सरोषवशमापन्नःकर्णमेवजिघांसया ॥ तमैक्षतविवृत्ताभ्यांनेत्राभ्यांकुरुपुंगवः॥ १८॥ त
थातुविमुखेपार्थेद्रोणपुत्रस्यसायकात्॥ त्वरिताःपुरुषाराजन्नुपाजह्रुःसहस्रशः॥१९॥उत्सृज्यचमहाबाहुर्द्रोणपुत्रंधनंजयः॥ अभिदुद्रावसहसाकर्णमेवसप
त्नजित्॥२०॥तमभिद्रुत्यकौंतेयःक्रोधसंरक्तलोचनः॥कामयन्द्वैरथंतेनयुद्धंवचनमब्रवीत्॥२१॥ इतिश्रीम० विराटपर्वणिउ० गोग्रहणप० अर्जुनाश्वत्थामयु
द्धेएकोनषष्टितमोऽध्यायः॥५९॥ ॥६०॥ अर्जुनउवाच कर्णयत्तेसभामध्येबहुवाचाविकत्थितं ॥ नमेयुधिसमोस्तीतितदिदंसमुपस्थितं॥ १॥
सोद्यकर्णमयासार्धंव्यवहृत्यमहामृधे ॥ ज्ञास्यस्यबलमात्मानंनचान्यांनवमन्यसे ॥ २॥ अवोचःपरुषावाचोधर्ममुत्सृज्यकेवलं ॥ इदंतुदुष्करंमन्येयदिदंते
चिकीर्षितं॥ ३॥ यत्त्वयाकथितंपूर्वंमामनासाद्यकिंचन ॥ तदद्यकुरुराधेयकुरुमध्येमयासह ॥ ४॥ यत्सभायांसपांचालींक्लिश्यमानांदुरात्मभिः ॥ दृष्टवान
सितस्याद्यफलमाप्नुहिकेवलं॥ ५॥ धर्मपाशनिबद्धेनयन्मयामर्षितंपुरा॥ तस्यराधेयकोपस्यविजयंपश्यमेमृधे॥६॥ वनेद्वादशवर्षाणियानिसोढानिदुर्मते॥
तस्याद्यप्रतिकोपस्यफलंप्राप्नुहिसंप्रति॥ ७॥ एहिकर्णमयासार्धंप्रतियुध्यस्वसंगरे ॥ प्रेक्षकाःकुरवःसर्वेभवंतुतवसैनिकाः ॥ ८॥ कर्णउवाच ब्रवीषिवाचा
यत्पार्थकर्मणातत्समाचार॥ अतिशेतेहितेवाक्यंकर्मैतत्प्रथितंभुवि॥ ९॥ यत्त्वयामर्षितंपूर्वंतदशक्तेनमर्षितं ॥ इतोगृह्णीमहेपार्थतवदृष्ट्वापराक्रमं॥ १०॥धर्म
पाशनिबद्धेनयत्त्वयामर्षितंपुरा॥ तथैवबद्धमात्मानमबद्धमिवमन्यसे॥ ११॥ यदितावद्वनेवासोयथोक्तश्चरितस्त्वया ॥ तत्त्वंधर्मार्थवित्क्लिष्टःसमयायोद्धुमि
च्छसि॥ १२॥ यदिशक्रःस्वयंपार्थयुध्यतेतवकारणात्॥ तथापिनव्यथाकाचिन्ममस्याद्विक्रमिष्यतः॥ १३॥

॥५॥६॥७॥८॥ तेतववाक्यंकर्तृकर्मअतिशेते अल्पंकर्म वाक्यंतुबहुलमित्यर्थः ॥९॥ इतःपरंतवपराक्रमंगृह्णीमहे अंगीकुर्महे॥ १०॥११॥१२॥१३॥

॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥अवलंबनंसूत्रंविच्छेद॥२०॥ततो निषंगेमहातूणीरेपतितेसति उपासंगात्क्षुद्रतूणीरात्स्वदेहबाह्यात्॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥इतिविराटप० नैलकं० भारतभा

अयंकौंतेयकामस्तेनचिरात्समुपस्थितः॥ योत्स्यसेहिमयासार्द्धमद्यद्रक्ष्यसिमेबलं॥१४॥ अर्जुनउवाच इदानीमेवतावत्त्वमपयातोरणांन्मम॥तेनजी
वसिराधेयनिहतस्त्वनुजस्तव॥ १५ ॥भ्रातरंघातयित्वाकस्त्यक्त्वारणंशिरश्चकः॥ त्वदन्यःकःपुमान्सत्सुब्रूयादेवंव्यवस्थितः॥ १६ ॥ वैशंपायनउवाच
इतिकर्णंब्रुवन्नेवबीभत्सुरपराजितः॥ अभ्ययाद्विसृजन्बाणान्कायावरणभेदिनः॥ १७॥ प्रतिजग्राहतंकर्णःप्रीयमाणोमहारथः॥ महताशरवर्षेणवर्षमाण
मिवांबुदं॥ १८॥ उत्पेतुःशरजालानिघोररूपाणिसर्वशः॥ अविध्यदश्वान्बाह्वोश्चहस्तावापंपृथक्पृथक्॥ १९॥ सोमृष्यमाणःकर्णस्यनिषंगस्यावलंबनं॥ चि
च्छेदनिशिताग्रेणशरेणनतपर्वणा॥ २०॥ उपासंगादुपादायकर्णोबाणानथापरान्॥ विव्याधपांडवंहस्तेतस्यमुष्टिरशीर्यत॥ २१॥ ततःपार्थोमहाबाहुःकर्ण
स्यधनुरच्छिनत्॥ सशक्तिंप्राहिणोत्तस्मैतांपार्थोव्यधमच्छरैः॥ २२॥ ततोनुपेतुर्बहवोराधेयस्यपदानुगाः॥ तांश्चगांडीवनिर्मुक्तैःप्राहिणोद्यमसादनं॥ २३॥
ततोस्याश्वान्शरैस्तीक्ष्णैर्बीभत्सुर्भारसाधनैः॥ आकर्णमुक्तैरभ्यघ्नंस्तेहताःप्रापतन्भुवि॥ २४॥ अथापरेणबाणेनज्वलितेनमहौजसा॥ विव्याधकर्णंकौंतेय
स्तीक्ष्णेनोरसिवीर्यवान्॥ २५॥ तस्यभित्वातनुत्राणंकायमभ्यगमच्छरः॥ ततःसतमसाविष्टोनस्मकिंचित्प्रजज्ञिवान्॥॥ २६ सगाढवेदनोहित्वारणंप्रायादुद
ङ्मुखः॥ ततोर्जुनउदक्रोशदुत्तरश्चमहारथः॥ २७॥ इतिश्रीम० विराटपर्वणिउ० गोग्रहणप० कर्णापयानेपष्टितमोऽध्यायः॥६०॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच
ततोवैकर्तनंजित्वापार्थोवैराटिमब्रवीत्॥ एतन्मांप्रापयानीकंयत्रतालोहिरण्मयः॥ १ ॥ अत्रशांतनवोभीष्मोरथेस्माकंपितामहः॥ कांक्षमाणोमयायुद्धंति
ष्ठत्यमरदर्शनः॥ २॥ अथसैन्यंमहद्दृष्ट्वारथनागहयाकुलं॥ अब्रवीदुत्तरःपार्थमपविद्धःशरैर्भृशं॥ ३॥ नाहंशक्ष्यामिवीरेहनियंतुंतेहयोत्तमान्॥ विषीदंतिमम
प्राणामनोविह्वलतीवमे॥ ४॥ अस्त्राणामिहदिव्यानांप्रभावःसंप्रयुज्यतां॥ त्वयाचकुरुभिश्चैवद्रवंतीवदिशोदश॥ ५॥ गंधेनमूर्छितश्चाहंवसारुधिरमेदसां॥
द्वैधीभूतंमनोमेद्यतवचैवप्रपश्यतः॥ ६॥ अदृष्टपूर्वःशूराणांमयासंख्येसमागमः॥ गदापातेनमहताशंखानांनिःस्वनेनच॥ ७॥ सिंहनादैश्चशूराणांगजानांबृं
हितैस्तथा॥ गांडीवशब्देनभृशमशनिप्रतिमेनच॥ श्रुतिःस्मृतिश्चमेवीरप्रनष्टामूढचेतसः॥ ८॥ अलातचक्रप्रतिमंमंडलंसततंत्वया॥ व्याक्षिप्यमाणंसम
रेगांडीवंचप्रकर्षता॥ दृष्टिःप्रचलितावीरहृदयंदीर्यतीवमे॥ ९॥

षष्टितमोऽध्यायः॥६०॥ ॥७॥ ततइति॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥

॥ १० ॥ नसंधानंनसंदधानं वर्णलोपआर्षः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ निशामयपश्य शतह्रदांविद्युतं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ शतंमार्गाइतिसर्वतोमार्गस्यानिरोधउक्तः सर्व

वपुश्चोग्रंतवरणेक्रुद्धस्येवपिनाकिनः॥ व्यायच्छतस्तवभुजंदृष्ट्वाभीर्मेभवत्यपि॥१०॥नाददानंनसंधानंनमुंचंतंशरोत्तमान्॥त्वामहंसंप्रपश्यामिपश्यन्नपिन
चेतनः॥११॥अवसीदंतिमेप्राणाभूरियंचलतीवच॥ नचप्रतोदंरश्मींश्चसंयंतुंशक्तिरस्तिमे॥१२॥ अर्जुनउवाच माभैर्षीस्तंभयात्मानंत्वयापिनरपुंगव॥
अत्यद्भुतानिकर्माणिकृतानिरणमूर्धनि॥ १३ ॥ राजपुत्रोसिभद्रंतेकुलेमत्स्यस्यविश्रुते ॥ जातस्त्वंशत्रुदमनेनावसीदितुमर्हसि ॥ १४ ॥ धृतिंकृत्वासुविपुलां
राजपुत्ररथेमम॥ युध्यमानस्यसमरेहयान्संयच्छशत्रुहन्॥ १५ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वामहाबाहुर्वैराटिंनरसत्तमः ॥ अर्जुनोरथिनांश्रेष्ठउत्तरं
वाक्यमब्रवीत्॥ १६ ॥ सेनाग्रमाशुभीष्मस्यप्रापयस्वैतदेवमां॥ आच्छेत्स्याम्यहमेतस्यधनुर्ज्यामपिचाहवे॥ १७॥ अस्यंतंदिव्यमस्त्रंमांचित्रमद्यनिशामय॥
शतह्रदामिवायांतींस्तनयित्नोरिवांबरे॥ १८ ॥ सुवर्णपृष्ठंगांडीवंद्रक्ष्यंतिकुरवोमम ॥ दक्षिणेनाथवामेनकतरेणस्विदस्यति ॥ १९ ॥ इतिमांसंगताःसर्वेतर्क
यिष्यंतिशत्रवः॥ शोणितोदांरथावर्त्तांनागनक्रांदुरत्ययां॥ नदींप्रस्कंदयिष्यामिपरलोकप्रवाहिनीं ॥ २० ॥ पाणिपादशिरःपृष्ठबाहुशाखानिरंतरं॥ वनंकुरू
णांछेत्स्यामिशरैःसन्नतपर्वभिः॥ २१ ॥ जयतःकौरवींसेनामेकस्यममधन्विनः॥ शतंमार्गाभविष्यंतिपावकस्येवकानने॥ २२॥ मयाचक्रमिवाविद्धंसैन्यंद्रक्ष्य
सिकेवलं॥ इष्वस्त्रेशिक्षितंचित्रमहंदर्शयितास्मिते॥ २३ ॥ असंभ्रांतोरथेतिष्ठसमेषुविषमेषुच॥ दिवमावृत्यतिष्ठंतंगिरिंभिद्यांस्वपत्रिभिः ॥ २४ ॥ अहमिंद्र
स्यवचनात्संग्रामेभ्यहनंपुरा॥ पौलोमान्कालखंजांश्चसहस्राणिशतानिच ॥ २५ ॥ अहमिंद्राद्दृढांमुष्टिंब्रह्मणःकृतहस्ततां ॥ प्रगाढेतुमुलेचित्रमितिविद्धिप्र
जापतेः॥ २६ ॥ अहंपारेसमुद्रस्यहिरण्यपुरवासिनां ॥ जित्वाषष्टिंसहस्राणिरथिनामुग्रधन्विनां॥ २७॥ शीर्यमाणानिकूलानिप्रवृद्धेनववारिणा ॥ मयाकु
रूणांवृंदानिपात्यमानानिपश्यवै॥ २८ ॥ ध्वजवृक्षंपत्तितृणंरथसिंहगणायुतं ॥ वनमादीपयिष्यामिकुरूणामस्त्रतेजसा ॥ २९ ॥ तानहंरथनीडेभ्यःशरैःसन्न
तपर्वभिः॥ यत्तान्सर्वानतिबलान्योत्स्यमानानवस्थितान्॥ एकःसंकालयिष्यामिवज्रपाणिरिवासुरान ॥ ३० ॥ रौद्रंरुद्रादहंत्वस्त्रंवारुणंवरुणादपि ॥ अस्त्र
माग्नेयमग्नेश्चवायव्यंमातरिश्वनः॥ वज्रादीनितथास्त्राणिशक्रादहमवाप्तवान्॥ ३१ ॥ तोवाममवाणागमिष्यंतीत्यर्थः ॥ २२ ॥ आविद्धंभ्राम्यमाणं शिक्षितंशिक्षां ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ प्रगाढेसंकटेचित्रंनानाविधंतुमुलंसंकटयुद्धं सर्वत्रवेद्धीतिशेषः ॥ २६ ॥ जित्वाजेतुंशक्तः ॥ २७ ॥ २८ ॥ रथसिंहगणैःआसमंतान्युतं ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

॥ ३२ व्यवागाहत् आलोडितवान् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ उपावृत्य संमुखीभूय विकृष्य छित्वा कलधौताग्रैः स्वर्णरंजितफलकैर्बाणैः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ एनंदुःशासनं ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

धार्त्तराष्ट्रवनंघोरंनरसिंहाभिरक्षितं ॥ अहमुत्पाटयिष्यामिवैराटेव्येतुतेभयं ॥ ३२ ॥ वैशंपायनउवाच एवमाश्वासितस्तेनवैराटिःसव्यसाचिना ॥ व्यवागाहद्रथानीकंभीमंभीष्माभिरक्षितं ॥ ३३ ॥ तमायांतंमहाबाहुंजिगीषंतंरणेकुरून् ॥ अभ्यवारयदव्यग्रःक्रूरकर्मापगासुतः ॥ ३४ ॥ तस्यजिष्णुरुपावृत्य ध्वजंमूलादपातयत् ॥ विकृष्यकलधौताग्रैःसविद्धःप्रापतद्भुवि ॥ ३५ ॥ तंचित्रमाल्याभरणाःकृतविद्यामनस्विनः ॥ आगच्छन्भीमधन्वानंचत्वारश्चमहाबलाः ॥ ३६ ॥ दुःशासनोविकर्णश्चदुःसहोथविविंशतिः ॥ आगत्यभीमधन्वानंबीभत्सुंपर्यवारयन् ॥ ३७ ॥ दुःशासनस्तुभल्लेनविध्वावैराटिमुत्तरं ॥ द्वितीयेनार्जुनं वीरःप्रत्यविध्यत्स्तनांतरे ॥ ३८ ॥ तस्यजिष्णुरुपावृत्यपृथुधारेणकार्मुकं ॥ चकर्त्तगार्ध्रपत्रेणजातरूपपरिष्कृतं ॥ ३९ ॥ अथैनंपंचभिःपश्चात्प्रत्यविध्यत्स्तनांतरे ॥ सोपयातोरणंहित्वापार्थबाणप्रपीडितः ॥ ४० ॥ तंविकर्णःशरैस्तीक्ष्णैर्गृध्रपत्रैरजिह्मगैः ॥ विव्याधपरवीरघ्नमर्जुनंधृतराष्ट्रजः ॥ ४१ ॥ ततस्तमपिकौंतेयः शरेणानतपर्वणा ॥ ललाटेऽभ्यहनत्तूर्णंसविद्धःप्रापतद्रथात् ॥ ४२ ॥ ततःपार्थमभिद्रुत्यदुःसहःसविविंशतिः ॥ अवाकिरच्छरैस्तीक्ष्णैःपरीप्सुर्भ्रातरंरणे ॥ ४३ ॥ तावुभौगार्ध्रपत्राभ्यांनिशिताभ्यांधनंजयः ॥ विध्वायुगपदव्यग्रस्तयोर्वाहानसूदयत् ॥ ४४ ॥ तौहताश्वौविभिन्नांगौधृतराष्ट्रात्मजावुभौ ॥ अभिपत्यरथैरन्यैरपनीतौपदानुगैः ॥ ४५ ॥ सर्वांदिशश्चाभ्यपतद्बीभत्सुरपराजितः ॥ किरीटमालीकौंतेयोलब्धलक्षोमहाबलः ॥ ४६ ॥ इतिश्रीम० विराटप० गोहरणप० अर्जुनदुःशासनादियुद्धेएकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच अथसंगम्यसर्वेतेकौरवाणांमहारथाः ॥ अर्जुनंसहितायत्ताःप्रत्ययुध्यंतभारत ॥ १ ॥ ससायकमयैर्जालैःसर्वतस्तान्महारथान् ॥ प्राच्छादयदमेयात्मानीहारेणेवपर्वतान् ॥ २ ॥ नदद्भिश्चमहानागैर्हेषमाणैश्चवाजिभिः ॥ भेरीशंखनिनादैश्चसशब्दस्तुमुलोऽभवत् ॥ ३ ॥ नराश्वकायान्निर्भिद्यलौहानिकवचानिच ॥ पार्थस्यशरजालानिविनिष्पेतुःसहस्रशः ॥ ४ ॥ त्वरमाणःशरानस्यन्पांडवःप्रबभौरणे ॥ मध्यंदिनगतोर्चिष्मान्शरदीवदिवाकरः ॥ ५ ॥ उपप्लवंतिवित्रस्तारथेभ्योरथिनस्तथा ॥ सादिनश्चाश्वपृष्ठेभ्योभूमौचैवपदातयः ॥ ६ ॥ शरैःसंछिद्यमानानांकवचानांमहात्मनां ॥ ताम्रराजतलौहानांप्रादुरासीन्महास्वनः ॥ ७ ॥

॥ ४४ ॥ ४५ लब्धलक्षःअप्रच्युतलक्षः ॥ ४६ ॥ इतिविराटप० नैल० भारतभावदीपेएकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ अथेति ॥ १ ॥ नीहारेणधूमोष्मणा ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ उपप्लवंतिइतस्ततोधावंति ॥ ६ ॥ ७ ॥

आयोधनंरणभूः गतचेतसांमूढानां आत्तजीवितैर्मृतैःशरीरैः ॥ ८ ॥ रथोपस्थेभ्योऽभितः पतितैः ॥ ९ ॥ १० ॥ धारीणिशिरांसिस्रजश्चपतितानिदृश्यंते ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ त्रीणिचदशचेतित्रिदशा

छन्नमायोधनंसर्वंशरीरैर्गतचेतसां ॥ गजाश्वसादिनांतत्रशितबाणात्तजीवितैः ॥ ८ ॥ रथोपस्थाभिपतितैरास्तृतामानवैर्मही ॥ प्रनृत्यतीवसंग्रामेचापहस्तोधनंजयः ॥९॥ श्रुत्वागांडीवनिर्घोषंविस्फूर्जितमिवाशनेः॥ त्रस्तानिसर्वसैन्यानिव्यपागच्छन्महाहवात् ॥१०॥ कुंडलोष्णीषधारीणिजातरूपस्रजस्तथा॥ पतितानिस्मदृश्यंतेशिरांसिरणमूर्धनि॥११॥विशिखोन्मथितैर्गात्रैर्बाहुभिश्चसकार्मुकैः॥सहस्ताभरणैश्चान्यैःप्रच्छन्नाभातिमेदिनी॥१२॥शिरसांपात्यमानानामंतरानिशितैःशरैः॥ अश्मवृष्टिरिवाकाशादभवद्भरतर्षभ ॥ १३ ॥ दर्शयित्वातथात्मानंरौद्रंरुद्रपराक्रमः ॥ अवरुद्धोचरत्पार्थोवर्षाणित्रिदशानिच॥ क्रोधाग्निमुत्सृजन्वीरोधार्त्तराष्ट्रेषुपांडवः ॥ १४ ॥ तस्यतद्दहतःसैन्यंदृष्ट्वाचैवपराक्रमं ॥ सर्वेशांतिपरायोधाधार्त्तराष्ट्रस्यपश्यतः ॥ १५ ॥ वित्रासयित्वातत्सैन्यंद्रावयित्वामहारथान् ॥ अर्जुनोजयतांश्रेष्ठःपर्यवर्त्ततभारत ॥ १६॥ प्रावर्त्तयन्नदींघोरांशोणितोदांतरंगिणीं ॥ अस्थिशैवालसंबाधांयुगांतेकालनिर्मितां ॥१७॥ शरचापप्लवांघोरांकेशशैवलशाद्वलां ॥ तनुत्रोष्णीषसंबाधांनागकूर्ममहाद्विपां ॥ १८ ॥ मेदोवसासृक्प्रवहांमहाभयविवर्धिनीं ॥ रौद्ररूपांमहाभीमांश्वापदैरभिनादितां ॥ १९ ॥ तीक्ष्णशस्त्रमहाग्राहांक्रव्यादगणसेवितां ॥ मुक्ताहारोर्मिकलिलांचित्रालंकारबुद्बुदां ॥ २० ॥ शरसंघमहावर्त्तांनागनक्रांदुरत्ययां ॥ महारथमहाद्वीपांशंखदुंदुभिनिःस्वनां ॥ चकारचतदापार्थोनदींदुस्तरशोणितां ॥२१॥ आददानस्यहिशरान्संधायचविमुंचतः॥ विकर्षतश्चगांडीवंनकश्चिद्ददृशेजनः ॥ २२ ॥ इतिश्रीम० विराटप० गोहरणप० अर्जुनसंकुलयुद्धेद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ततोदुर्योधनःकर्णोदुःशासनविविंशती ॥ द्रोणश्चसहपुत्रेणकृपश्चापिमहारथः ॥ १ ॥ पुनर्ययुश्चसंरब्धाधनंजयजिघांसवः ॥ विस्फारयंतश्चापानिबलवंतिदृढानिच ॥ २ ॥ तान्विकीर्णपताकेनरथेनादित्यवर्चसा ॥ प्रत्युद्ययौमहाराजसमंताद्वानरध्वजः ॥ ३ ॥ ततःकृपश्चकर्णश्चद्रोणश्चरथिनांवरः ॥ तंमहास्त्रैर्महावीर्यंपरिवार्यधनंजयं ॥ ४ ॥ शरौघान्सम्यगस्यंतोजीमूताइववार्षिकाः ॥ ववर्षुःशरवर्षाणिपातयंतोधनंजयं ॥ ५ ॥

निवर्षाणिअवरुद्धःपार्थःतदानींस्वेच्छयाऽचरदित्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ नागाहस्तिनएवकूर्माःमहाद्विपाजलगजाश्चयस्यांतां ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इतिविराटप० नै० भा० द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ विकीर्णाविस्तारितापताकाध्वजांचलोयस्यतेन ॥ ३ ॥ ४ ॥ पातयंतःपीडयंतः ॥ ५ ॥

पर्यवस्थाप्यस्तब्धीकृत्यइषुभिःपूरयामासुःआवृतवंतः ॥ ६ ॥ ७॥ ८॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ स्वचित्तानिअयमहमितिनज्ञातवंतः ॥ १३ ॥ १४ ॥ इतिविराटप०नै०भा०त्रिषष्टितमोध्यायः॥६३॥

इषुभिर्बहुभिस्तूर्णंसमरेलोमवाहिभिः॥अदूरात्पर्यवस्थाप्यपूरयामासुराहवाः ॥ ६॥ तथातैरवकीर्णस्यदिव्यैरस्त्रैःसमंततः ॥ नतस्यद्व्यंगुलमपिविवृतंसंप्रदृश्यते
॥ ७॥ ततःप्रहस्यबीभत्सुर्दिव्यमैंद्रंमहारथः ॥ अस्त्रमादित्यसंकाशंगांडीवेसमयोजयत् ॥ ८ ॥ शररश्मिरिवादित्यःप्रतस्थेसमरेबली ॥ किरीटमालीकौंतेयःस
र्वान्प्राच्छादयत्कुरून् ॥ ९ ॥ यथाबलाहकेविद्युत्पावकोवाशिलोच्चये ॥ तथागांडीवमभवदिंद्रायुधमिवानतं ॥ १० ॥ यथावर्षतिपर्जन्येविद्युद्विभ्राजतेदिवि ॥
द्योतयंतीदिशःसर्वाःपृथिवींचसमंततः ॥ ११ ॥ तथादशदिशःसर्वाःपतद्गांडीवमावृणोत् ॥ नागाश्वरथिनःसर्वेमुमुहुस्तत्रभारत ॥ १२ ॥ सर्वेशांतिपरायो
धाःस्वचित्तानिनलेभिरे ॥ संग्रामेविमुखाःसर्वेयोधास्तेहतचेतसः ॥ १३ ॥ एवंसर्वाणिसैन्यानिभग्नानिभरतर्षभ ॥ व्यद्रवंतदिशःसर्वानिराशाःस्वजीविते
॥ १४॥ इतिश्रीम०विराटप०गोहरणप०अर्जुनसंकुलयुद्धेत्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३॥ ॥ ६४॥ वैशंपायनउवाच ततःशांतनवोभीष्मोभारतानां
पितामहः ॥ वध्यमानेषुयोधेषुधनंजयमुपाद्रवत् ॥ १ ॥ प्रगृह्यकार्मुकश्रेष्ठंजातरूपपरिष्कृतं ॥ शरानादायतीक्ष्णाग्रान्मर्मभेदान्प्रमाथिनः ॥ २ ॥ पांडुरेणातप
त्रेणध्रियमाणेनमूर्धनि ॥ शुशुभेसनरव्याघ्रोगिरिःसूर्योदयेयथा ॥ ३ ॥ प्रध्मायशंखंगांगेयोधार्त्तराष्ट्रान्प्रहर्षयन् ॥ प्रदक्षिणमुपावृत्यबीभत्सुंसमवारयत्
॥ ४ ॥ तमुदीक्ष्यसमायांतंकौंतेयःपरवीरहा ॥ प्रत्यगृह्णात्प्रहृष्टात्माधाराधरमिवाचलः ॥ ५ ॥ ततोभीष्मःशरानष्टौध्वजेपार्थस्यवीर्यवान् ॥ समार्पयन्महावेगा
न्श्वसमानानिवोरगान् ॥ ६ ॥ तेध्वजंपांडुपुत्रस्यसमासाद्यपतत्रिणः ॥ ज्वलंतंकपिमाजघ्नुर्ध्वजाग्रनिलयांश्चतान् ॥ ७॥ ततोभल्लेनमहतापृथुधारेणपांडवः ॥
छत्रंचिच्छेदभीष्मस्यतूर्णंतदपतद्भुवि ॥८॥ ध्वजंचैवास्यकौंतेयःशरैरभ्यहनद्दृढं ॥ शीघ्रकृद्रथवाहांश्चतथोभौपार्ष्णिसारथी ॥ ९॥ अमृष्यमाणस्तद्भीष्मोजान
न्नपिसपांडवं ॥ दिव्येनास्त्रेणमहताधनंजयमवाकिरत् ॥ १० ॥ तथैवपांडवोभीष्मेदिव्यमस्त्रमुदीरयन् ॥ प्रत्यगृह्णादमेयात्मामहामेघमिवाचलः ॥ ११ ॥ तयो
स्तदभवद्युद्धंतुमुलंलोमहर्षणं ॥ भीष्मेणसहपार्थेनबलिवासवयोरिव ॥ १२॥ प्रैक्षंतकुरवःसर्वेयोधाश्चसहसैनिकाः ॥ भल्लैर्भल्लाःसमागम्यभीष्मपांडवयोर्युधि ॥
अंतरिक्षेव्यराजंतखद्योताःप्रावृषीवहि ॥ १३ ॥ अग्निचक्रमिवाविद्धंसव्यदक्षिणमस्यतः ॥ गांडीवमभवद्राजन्पार्थस्यसृजतःशरान् ॥ १४ ॥

ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अग्निचक्रंअलातचक्रं आविद्धंभ्राम्यमाणं ॥ १४ ॥

॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥ उपावृत्यसमीपमेत्य ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥३०॥ ३१ ॥ ३२॥ ३३॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥अस्त्रंबाणानांक्षेपणंकर्म ॥३८॥

ततःसंछादयामासभीष्मंशरशतैःशितैः॥ पर्वतंवारिधाराभिश्छादयन्निवतोयदः ॥ १५॥ तांसवेलामिवोद्धूतांशरवृष्टिंसमुत्थितां ॥ व्यधमत्सायकैर्भीष्मःपांडवंसमवारयत् ॥ १६ ॥ ततस्तानिनिकृत्तानिशरजालानिभागशः ॥ समरेचव्यशीर्यंतफाल्गुनस्यरथंप्रति ॥ १७ ॥ ततःकनकपुंखानांशरवृष्टिंसमुत्थितां ॥ पांडवस्यरथात्तूर्णंशलभानामिवायतिं ॥ व्यधमत्तांपुनस्तस्यभीष्मःशरशतैःशितैः ॥ १८॥ ततस्तेकुरवःसर्वेसाधुसाध्वितिचाब्रुवन् ॥ दुष्करंकृतवान्भीष्मोयदर्जुनमयोधयत् ॥१९॥ बलवांस्तरुणोदक्षःक्षिप्रकारीधनंजयः ॥ कोन्यःसमर्थःपार्थस्यवेगंधारयितुंरणे ॥ २० ॥ ऋतेशांतनवाद्भीष्मात्कृष्णाद्वादेवकीसुतात् ॥ आचार्यप्रवराद्वापिभारद्वाजान्महाबलात् ॥ २१ ॥ अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्यक्रीडंतौभरतर्षभौ ॥ चक्षूंषिसर्वभूतानांमोहयंतौमहाबलौ ॥ २२ ॥ प्राजापत्यंतथैवैंद्रमाग्नेयंरौद्रदारुणं ॥ कौबेरंवारुणंचैवयाम्यंवायव्यमेवच ॥ प्रयुंजानौमहात्मानौसमरेतौविचेरतुः ॥ २३ ॥ विस्मितान्यथभूतानितौदृष्ट्वासंयुगेतदा ॥ साधुपार्थमहाबाहोसाधुभीष्मेतिचाब्रुवन् ॥ २४॥ नायंयुक्तोमनुष्येषुयोयंसंदृश्यतेमहान् ॥ महास्त्राणांसंप्रयोगःसमरेभीष्मपार्थयोः ॥ २५॥ वैशंपायनउवाच एवंसर्वास्त्रविदुषोरस्त्रयुद्धमवर्त्तत ॥ अस्त्रयुद्धेतुनिर्वृत्तेशरयुद्धमवर्त्तत ॥ २६ ॥ अथजिष्णुरुपावृत्यक्षुरधारेणकार्मुकं ॥ चकर्तभीष्मस्यतदाजातरूपपरिष्कृतं ॥ २७॥ निमेषांतरमात्रेणभीष्मोन्यत्कार्मुकंरणे ॥ समादायमहाबाहुःसज्जंचक्रेमहारथः ॥ शरांश्चसुबहून्क्रुद्धोमुमोचाशुधनंजये ॥ २८॥ अर्जुनोपिशरांस्तीक्ष्णान्भीष्मायनिशितान्बहून् ॥ चिक्षेपसुमहातेजास्तथाभीष्मश्चपांडवे॥ २९॥ तयोर्दिव्यास्त्रविदुषोरस्यतोर्निशितान्शरान् ॥ नविशेषस्तदाराजन्लक्ष्यतेस्ममहात्मनोः॥ ३० ॥ अथावृणोद्दशदिशःशरैरतिरथस्तदा ॥ किरीटमालीकौंतेयःशूरःशांतनवस्तथा॥ ३१ ॥ अतीवपांडवोभीष्मंभीष्मश्चातीवपांडवं॥ बभूवतस्मिन्संग्रामेराजन्लोकेतदद्भुतं ॥ ३२ ॥ पांडवेनहताःशूराभीष्मस्यरथरक्षिणः ॥ शेरतेस्मतदाराजन्कौंतेयस्याभितोरथं ॥ ३३॥ ततोगांडीवनिर्मुक्तानिरमित्रंचिकीर्षवः ॥ आगच्छन्पुंखसंश्लिष्टाःश्वेतवाहनपत्रिणः ॥ ३४ ॥ निष्पतंतोरथात्तस्यधौताहैरण्यवाससः ॥ आकाशेसमदृश्यंतहंसानामिवपंक्तयः ॥ ३५ ॥ तस्यतद्दिव्यमस्त्रंहिविगाढंचित्रमस्यतः ॥ प्रेक्षंतेस्मांतरिक्षस्थाःसर्वेदेवाःसवासवाः ॥ ३६ ॥ तंदृष्ट्वापरमप्रीतोगंधर्वश्चित्रमद्भुतं ॥ शशंसदेवराजायचित्रसेनःप्रतापवान् ॥ ३७॥ पश्येमान्पार्थनिर्मुक्तान्संसक्तानिवगच्छतः ॥ चित्ररूपमिदंजिष्णोर्दिव्यमस्त्रमुदीर्यतः ॥ ३८॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ कूबरंरथयुगंधरं ॥ ४८ ॥ अपोवाहअपसारयामास ॥ ४९ ॥ इतिविरा० नैल० भारतभा० चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ धृतराष्ट्रपुत्रो

नेदंमनुष्यैःसंदध्युर्नहीदंतेषुविद्यते ॥ पौराणानांमहास्त्राणांविचित्रोयंसमागमः ॥ ३९ ॥ आददानस्यहिशरान्संधायचविमुंचतः ॥ विकर्षतश्चगांडीवं
नांतरंसमदृश्यत ॥ ४० ॥ मध्यंदिनगतंसूर्यंप्रतपंतमिवांबरे ॥ नाशक्नुवंतसैन्यानिपांडवंप्रतिवीक्षितुं ॥ ४१ ॥ तथैवभीष्मंगांगेयंद्रष्टुंनोत्सहतेजनः ॥ ४२ ॥
उभौविश्रुतकर्माणावुभौतीव्रपराक्रमौ ॥ उभौसदृशकर्माणावुभौयुधिसुदुर्जयौ ॥ ४३ ॥ इत्युक्तोदेवराजस्तुपार्थभीष्मसमागमं ॥ पूजयामासदिव्येनपुष्प
वर्षेणभारत ॥ ४४ ॥ ततःशांतनवोभीष्मोवामंपार्श्वमताडयत् ॥ पश्यतःप्रतिसंधायविध्यतःसव्यसाचिनः ॥ ४५ ॥ ततःप्रहस्यबीभत्सुःपृथुधारेणकार्मु
कं ॥ चिच्छेदगार्ध्रपत्रेणभीष्मस्यादित्यतेजसः ॥ ४६ ॥ अथैनंदशभिर्बाणैःप्रत्यविध्यत्स्तनांतरे ॥ यतमानंपराक्रांतंकुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ ४७ ॥ सपीडितोम
हाबाहुर्गृहीत्वारथकूबरं ॥ गांगेयोयुद्धदुर्धर्षस्तस्थौदीर्घमिवांतरं ॥ ४८ ॥ तंविसंज्ञमपोवाहसंयंतारथवाजिनां ॥ उपदेशमनुस्मृत्यरक्षमाणोमहारथं ॥ ४९ ॥
इतिश्रीमहाभा० विराटपर्वणिगोहरणप० भीष्मापयानेचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ वैशंपायनउवाच भीष्मेतुसंग्रामशिरोविहायपलाय
मानेधृतराष्ट्रपुत्रः ॥ उत्सृज्यकेतुंविनदन्महात्माधनुर्विगृह्यार्जुनमाससाद ॥ १ ॥ सभीमधन्वानमुदग्रवीर्यंधनंजयंशत्रुगणेचरंतं ॥ आकर्णपूर्णायतचोदितेन
विव्याधभल्लेनललाटमध्ये ॥ २ ॥ सतेनबाणेनसमर्पितेनजांबूनदाग्रेणसुसंहितेन ॥ रराजराजन्महनीयकर्मायथैकपर्वारुचिरैकशृंगः ॥ ३ ॥ अथास्यबाणेन
विदारितस्यप्रादुर्बभूवासृगजस्रमुष्णं ॥ सतस्यजांबूनदपुंखचित्रोभित्वाललाटंसुविराजतेस्म ॥ ४ ॥ दुर्योधनश्चापितमुग्रतेजाःपार्थश्चदुर्योधनमेकवीरः ॥
अन्योन्यमाजौपुरुषप्रवीरौसमौसमाजग्मतुराजमीढौ ॥ ५ ॥ ततःप्रभिन्नेनमहागजेनमहीधराभेनपुनर्विकर्णः ॥ रथैश्चतुर्भिर्गजपादरक्षैःकुंतीसुतंजिष्णुमथा
भ्यधावत् ॥ ६ ॥ तमापतंतंत्वरितंगजेंद्रंधनंजयःकुंभविभागमध्ये ॥ आकर्णपूर्णेनमहायसेनबाणेनविव्याधमहाजवेन ॥ ७ ॥ पार्थेनसृष्टःसतुगार्ध्रपत्रआपुं
खदेशात्प्रविवेशनागं ॥ विदार्यशैलप्रवरंप्रकाशंयथाशनिःपर्वतमिंद्रसृष्टः ॥ ८ ॥ शरप्रतप्तःसतुनागराजःप्रवेपितांगोव्यथितांतरात्मा ॥ संसीदमानोनिपपा
तमह्यांवज्राहतंशृंगमिवाचलस्य ॥ ९ ॥ निपातितेदंतिवरेपृथिव्यांत्रासाद्विकर्णःसहसावतीर्य ॥ तूर्णंपदान्यष्टशतानिगत्वाविविंशतेःस्यंदनमारुरोह ॥ १० ॥

दुर्योधनः उत्सृज्यउन्मुच्यकेतुंपताकां ॥ १ ॥ २ ॥ एकशृंगःपर्वतोयथाएकेनपर्ववतादीर्घवंशेन एकःपर्वायस्मिन्निनिसमासः मतुब्लोपआर्षः ॥ ३ ॥ असृक्रक्तं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ महायसेनमहाफलकेन ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥११॥ अपजग्मुःपलायनंकृतवंतः॥ १२ ॥ १३॥ अभिषंगात्पराभवात्द्रवंतं आलक्ष्यप्रास्फोटयत्आस्फोटंबाहुशब्दंकृतवान् ॥ १४ ॥तूर्याणिजयवाद्यानि तथैवेत्यादिउत्तरान्वयि ॥ १५॥ तृतीयःपार्थः

निहत्यनागंतुशरेणतेनवज्रोपमेनाद्रिवरांबुदाभं॥ तथाविधेनैवशरेणपार्थोदुर्योधनंवक्षसिनिर्बिभेद ॥ ११ ॥ ततोगजेराजनिचैवभिन्नेभग्नेविकर्णेचसपा
दरक्षे॥ गांडीवमुक्तैर्विशिखैःप्रणुन्नास्तेयोधमुख्याःसहसाऽपजग्मुः॥ १२॥ दृष्ट्वैवपार्थेनहतंचनागंयोधांश्चसर्वान्द्रवतोनिशम्य॥ रथंसमावृत्यकुरुप्रवीरोर
णात्प्रदुद्रावयतोनपार्थः॥ १३॥ तंभीमरूपंत्वरितंद्रवंतंदुर्योधनंशत्रुसहोभिषंगात्॥ प्रास्फोटयद्योद्धुमनाःकिरीटीबाणेनविद्धंरुधिरंवमंतं॥ १४॥ अर्जुन
उवाच विहायकीर्तिंविपुलंयशश्चयुद्धात्परावृत्यपलायसेकिं॥ नतेऽद्यतूर्याणिसमाहतानितथैवराज्यादवरोपितस्य॥ १५॥ युधिष्ठिरस्यास्मिनिदेशकारी
पार्थस्तृतीयोयुधिसंस्थितोस्मि॥ तदर्थमावृत्यमुखंप्रयच्छनरेंद्रवृत्तंस्मरधार्त्तराष्ट्र ॥ १६ ॥ मोघंतवेदंभुविनामधेयंदुर्योधनेतीहकृतंपुरस्तात् ॥ नहीहदुर्योध
नतातवास्तिपलायमानस्यरणंविहाय॥ १७॥ नतेपुरस्तादथपृष्ठतोवापश्यामिदुर्योधनरक्षितारं॥ अपेहियुद्धात्पुरुषप्रवीरप्राणान्प्रियान्पांडवतोद्यरक्ष॥ १८॥
इतिश्रीम० विराटप० गोहरणप० दुर्योधनापयानेपंचषष्टितमोऽध्यायः॥ ६५॥ ॥ ६६॥ वैशंपायनउवाच आहूयमानश्चसतेनसंख्येमहात्मनावैधृ
तराष्ट्रपुत्रः॥ निवर्त्तितस्तस्यगिरांकुशेनमहागजोमत्तइवांकुशेन॥ १॥ सोमृष्यमाणोवचसाभिमृष्टोमहारथेनातिरथस्तरस्वी॥ पर्याववर्ताथरथेनवीरोभोगी
यथापादतलाभिमृष्टः॥ २॥ तंप्रेक्ष्यकर्णःपरिवर्त्तमानंनिवर्त्यसंस्तभ्यचविद्धगात्रं॥ दुर्योधनस्योत्तरतोभ्यगच्छत्पार्थंनृवीरोयुधिहेममाली॥ ३॥ भीष्मस्ततः
शांतनवोविवृत्यहिरण्यकक्षस्त्वरयाभिषंगी॥ दुर्योधनंपश्चिमतोभ्यरक्षत्पार्थान्महाबाहुरधिज्यधन्वा॥ ४॥ द्रोणःकृपश्चैवविविंशतिश्चदुःशासनश्चैवविवृत्य
शीघ्रं॥ सर्वेपुरस्ताद्विततोरुचापादुर्योधनार्थंत्वरिताभ्युपेयुः॥ ५॥ सतान्यनीकानिनिवर्त्तमानान्यालोक्यपूर्णौघनिभानिपार्थः॥ हंसोयथामेघमिवापतंतंध
नंजयःप्रत्यतपत्तरस्वी॥ ६॥ तेसर्वतःसंपरिवार्यपार्थमस्त्राणिदिव्यानिसमाददानाः॥ ववर्षुरभ्येत्यशरैःसमंतान्मेघायथाभूधरमंबुवर्गैः॥ ७॥ ततोस्त्रमस्त्रेणनि
वार्यतेषांगांडीवधन्वाकुरुपुंगवानां॥ संमोहनंशत्रुसहोऽन्यदस्त्रंप्रादुश्चकारैंद्रिरपारणीयं॥ ८॥ ततोदिशश्चानुदिशोविवृत्यशरैःसुधारैर्निशितैःसुपत्रैः॥ गां
डीवघोषेणमनांसितेषांमहाबलःप्रव्यथयांचकार॥ ९॥ पृथासुतोऽर्जुनोस्मि वृत्तंधूतादिष्वधर्मं॥१६॥१७॥१८॥इतिविराटप० नैल० भारतभा० पंचषष्टितमोऽध्यायः॥६५॥
आहूयेति॥ १॥ पर्याववर्तपरावृत्तवान्॥२॥नृवीरोदुर्योधनः॥३॥ अभिषंगीशत्रुपराजयसमर्थः॥४॥ त्वरिताःअभ्युपेयुः संधिरार्षः॥ ५॥ हंसःसूर्यः प्रत्यतपत्प्रतितापितवान्॥६॥७॥८॥ विवृत्यव्याप्य॥९॥

॥ १० ॥ शांतिपराःउपरतचित्ताः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अमूढसंज्ञैःभीष्मादिभिःसव्यतःकृतैरुपलक्षितेनभवतायातव्यंगंतव्यं ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अयंअर्जुनःभवंतःद्विसंज्ञा नृयुष्मान् यथानमुच्येतनमोचनंस्यात्तथाप्रमथ्नीतउपमृद्यात् नतुमृदितवानितिभावः ॥२०॥ शांतिंनष्टचित्ततां नृशंसंकर्तुंसंमूढान्मारयितुं नअलंनयोग्यः तत्रहेतुः नपापेस्यमनोस्तियन्नोविशिष्टंश्रेष्ठं ॥ २१॥

ततःपुनर्भीमरवंप्रगृह्यदोर्भ्यांमहाशंखमुदारघोषं॥ व्यनादयत्सप्रदिशोदिशःखंभुवंचपार्थोद्विषतांनिहंता ॥ १० ॥ तेशंखनादेनकुरुप्रवीराःसंमोहिताःपार्थ
समीरितेन॥ उत्सृज्यचापानिदुरासदानिसर्वेतदाशांतिपराबभूवुः॥ ११ ॥ तथाविसंज्ञेषुचतेषुपार्थःस्मृत्वाचवाक्यानितथोत्तरायाः ॥ निर्याहिमध्यादितिम
त्स्यपुत्रमुवाचयावत्कुरवोविसंज्ञाः॥ १२॥ आचार्यशारद्वतयोःसुशुक्लेकर्णस्यपीतंरुचिरंचवस्त्रं॥ द्रौणेश्चराज्ञश्चतथैवनीलेवस्त्रेसमादत्स्वनरप्रवीर॥ १३॥
भीष्मस्यसंज्ञांतुतथैवमन्येजानातिसोस्त्रप्रतिघातमेषः॥ एतस्यवाहान्कुरुसव्यतस्त्वमेवंहियातव्यममूढसंज्ञैः॥ १४ ॥ रश्मीन्समुत्सृज्यततोमहात्मारथादव
प्लुत्यविराटपुत्रः॥ वस्त्राण्युपादायमहारथानांतूर्णंपुनःस्वंरथमारुरोह॥ १५ ॥ ततोन्वशासच्चतुरःसदश्वान्पुत्रोविराटस्यहिरण्यकक्षान् ॥ तेतद्व्यतीयुर्ध्वजिना
मनीकंश्वेतावहंतोऽर्जुनमाजिमध्यात् ॥ १६ ॥ तथानुयांतंपुरुषप्रवीरंभीष्मःशरैरभ्यहनत्तरस्वी॥ सचापिभीष्मस्यहयान्निहत्यविव्याधपार्थोदशभिःपृषत्कैः
॥ १७॥ ततोर्जुनोभीष्ममपास्ययुद्धेविध्वास्ययंतारमरिष्टधन्वा॥ तस्थौविमुक्तोरथवृंदमध्यान्मेघंविदार्यैवसहस्ररश्मिः ॥ १८ ॥ लब्ध्वाहिसंज्ञांतुकुरुप्रवीराः
पार्थंनिरीक्ष्याथसुरेंद्रकल्पं ॥ रणेविमुक्तंस्थितमेकमाजौसधार्तराष्ट्रस्त्वरितंबभाषे॥ १९ ॥ अयंकथंवैभवतोविमुक्तस्तथाप्रमथ्नीतयथानमुच्येत्॥ तमब्रवी
च्छांतनवःप्रहस्यक्वतेगताबुद्धिरभूत्क्ववीर्यं॥ २० ॥ शांतिंपरांप्राप्ययदास्थितोभूरुत्सृज्यबाणांश्चधनुर्विचित्रं ॥ नत्वेषबीभत्सुरलंनृशंसंकर्तुंनपापेस्यमनो
विशिष्टं॥ २१ ॥ त्रैलोक्यहेतोर्नजहत्स्वधर्मंसर्वेनतस्मान्निहतारणेऽस्मिन् ॥ क्षिप्रंकुरून्याहिकुरुप्रवीरविजित्यगाश्चप्रतियातुपार्थः ॥ मातेस्वकोर्थोनिपतेत
मोहात्तत्संविधातव्यमरिष्टबंधं॥ २२ ॥ वैशंपायनउवाच दुर्योधनस्तस्यतुतन्निशम्यपितामहस्यात्महितंवचोथ ॥ अतीतकामोयुधिसोत्यमर्षीराजा
विनिःश्वस्यबभूवतूष्णीं॥ २३॥ तद्भीष्मवाक्यंहितमीक्ष्यसर्वेधनंजयाग्निंचविवर्धमानं॥ निवर्त्तनायैवमनोनिदध्युर्दुर्योधनंतेपरिरक्षमाणाः॥ २४ ॥ तान्प्र
स्थितान्प्रीतमनाःसपार्थोधनंजयःप्रेक्ष्यकुरुप्रवीरान्॥ अभाषमाणोनुनयंमुहूर्त्तंवचोब्रवीत्संपरिवृत्यभूयः॥ २५॥

अरिष्टबंधंकल्याणानुबंधिकर्म ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ परिवृत्यपरिवृत्य ॥ २५ ॥

शरैरेवपाददेशेपातितैरभिवाद्य मान्यान्बाल्हीकसोमदत्तादीन् ॥२६॥ मुकुटंचिच्छेदेतिदुर्योधनस्यमरणमेवसूचितं ॥२७॥ हेममालयासहितेनसहेममालेनध्वजेन ॥२८॥२९॥३०॥इतिविराटप०नै०भा०

पितामहंशांतनवंचवृद्धंद्रोणंगुरुंचप्रणिपत्यमूर्ध्ना॥द्रौणिंकृपंचैवकुरूंश्चमान्यांश्छरैर्विचित्रैरभिवाद्यचैव॥२६॥दुर्योधनस्योत्तमरत्नचित्रंचिच्छेदपार्थोमुकुटं
शरेण॥ आमंत्र्यवीरांश्चतथैवमान्यान्गांडीवघोषेणविनाद्यलोकान्॥ २७॥ सदेवदत्तंसहसाविनाद्यविदार्यवीरोद्विषतांमनांसि॥ ध्वजेनसर्वानभिभूयश
त्रून्सहेममालेनविराजमानः॥२८॥ दृष्ट्वाप्रयातांस्तुकुरून्किरीटीहृष्टोब्रवीत्तत्रसमत्स्यपुत्रं ॥ आवर्तयाश्वान्पशवोजितास्तेयाताःपरेयाहिपुरंप्रहृष्टः॥२९॥
देवास्तुदृष्ट्वामहदद्भुतंतद्युद्धंकुरूणांसहफाल्गुनेन ॥ जग्मुर्यथास्वंभवनंप्रतीताःपार्थस्यकर्माणिविचिंतयंतः ॥३०॥ इतिश्रीम०विराटप०गोहरणप० सम
स्तकौरवपलायनेषट्षष्टितमोऽध्यायः॥६६॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच ततोविजित्यसंग्रामेकुरून्सवृषभेक्षणः॥ समानयामासतदाविराटस्यधनं
महत्॥ १॥ गतेषुचप्रभग्नेषुधार्त्तराष्ट्रेषुसर्वतः॥ वनान्निष्क्रम्यगहनाद्बहवःकुरुसैनिकाः ॥ २॥ भयात्संत्रस्तमनसःसमाजग्मुस्ततस्ततः ॥ मुक्तकेशास्त्वदृश्यंत
स्थिताःप्रांजलयस्तदा॥ ३॥ क्षुत्पिपासापरिश्रांताविदेशस्थाविचेतसः॥ ऊचुःप्रणम्यसंभ्रांताःपार्थकिंकरवामते॥४॥ अर्जुनउवाच स्वस्तिव्रजतवोभद्रंन
भेतव्यंकथंचन॥ नाहमार्तान्जिघांसामिभृशमाश्वासयामिवः ॥ ५॥ वैशंपायनउवाच तस्यतामभयांवाचंश्रुत्वायोधाःसमागताः॥ आयुःकीर्त्ति
यशोदाभिस्तमाशीर्भिरनंदयन्॥ ६॥ ततोर्जुनंनागमिवप्रभिन्नमुत्सृज्यशत्रून्विनिवर्त्तमानं ॥ विराटराष्ट्राभिमुखंप्रयांतंनाशक्नुवंस्तंकुरवोभियातुं ॥ ७॥
ततःसतन्मेघमिवापतंतंविद्राव्यपार्थःकुरुमेघसैन्यं॥ मत्स्यस्यपुत्रंद्विषतांनिहंतावचोब्रवीत्संपरिरभ्यभूयः॥८॥ पितुःसकाशेतवतातसर्ववसंतिपार्थाविदितं
तवैव॥ तान्माप्रशंसेर्नगरंप्रविश्यभीतःप्रणश्येद्धिसमत्स्यराजः ॥ ९॥ मयाजितासाध्वजिनीकुरूणांमयाचगावोविजिताद्विषद्भ्यः ॥ पितुःसकाशंनगरंप्रवि
श्यत्वमात्मनःकर्मकृतंब्रवीहि॥१०॥ उत्तरउवाच यत्तेकृतंकर्मनपारणीयंतत्कर्मकर्त्तुंममनास्तिशक्तिः ॥नत्वांप्रवक्ष्यामिपितुःसकाशेयावन्नमांवक्ष्य
सिसव्यसाचिन्॥ ११॥ वैशंपायनउवाच सशत्रुसेनामवजित्यजिष्णुराच्छिद्यसर्वंचधनंकुरुभ्यः॥ श्मशानमागत्यपुनःशमींतामभ्येत्यतस्थौशरवि
क्षतांगः॥ १२॥ ततःसवन्हिप्रतिमोमहाकपिःसहैवभूतैर्दिवमुत्पपात॥ तथैवमायाविहिताबभूवध्वजंचसैंहंयुयुजेरथेपुनः॥ १३॥

षट्षष्टितमोध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ७ ॥ वृषभेक्षणःश्रेष्ठदृष्टिः ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥ ७ ॥ आपतंतंपुंस्त्वमार्ष ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ सैंहंध्वजंविराटीयंपूर्वंतत्रस्थापितं ॥ १३ ॥

विधाययथावत्स्थापयित्वा ॥ १४ ॥ १५ ॥ वशंपरवशतांआस्थिताःभग्नाः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ विजयेनतृप्तौइतोप्यधिकंयुद्धंप्रार्थयानौ यद्वाजयेनस्वीयेनतृप्तौआनंदिनौ

विधायतच्चायुधमाजिवर्धनंकुरूत्तमानामिषुधीःशरांस्तथा ॥ प्रायात्समत्स्योनगरंप्रहृष्टःकिरीटिनासारथिनामहात्मना ॥ १४ ॥ पार्थस्तुकृत्वापरमार्यकर्म निहत्यशत्रून्द्विषतांनिहंता ॥ चकारवेणींचतथैवभूयोजग्राहरश्मीन्पुनरुत्तरस्य ॥ विवेशहृष्टोनगरंमहामनाबृहन्नलारूपमुपेत्यसारथिः ॥ १५ ॥ वैशंपायन उवाच ततोनिवृत्ताःकुरवःप्रभग्नावशमास्थिताः ॥ हस्तिनापुरमुद्दिश्यसर्वेदीनाययुस्तदा ॥ १६ ॥ पंथानमुपसंगम्यफाल्गुनोवाक्यमब्रवीत् ॥ १७ ॥ राजपुत्रप्रत्यवेक्षसमानीतानिसर्वशः ॥ गोकुलानिमहाबाहोवीरगोपालकैःसह ॥ १८ ॥ ततोपराह्णेयास्यामोविराटनगरंप्रति ॥ आश्वास्यपाययित्वाचपरिप्लाव्यचवाजिनः ॥ १९ ॥ गच्छंतुत्वरिताश्चेमेगोपालाःप्रेषितास्त्वया ॥ नगरेप्रियमाख्यातुंघोषयंतुचतेजयं ॥ २० ॥ वैशंपायनउवाच अथोत्तरस्त्वरमाणःसदूतानाज्ञापयद्वचनात्फाल्गुनस्य ॥ आचक्षध्वंविजयंपार्थिवस्यभग्नाःपरेविजिताश्चापिगावः ॥ २१ ॥ इत्येवंतौभारतमत्स्यवीरौसंमंत्र्यसंगम्यततःशमींतां ॥ अभ्येत्यभूयोविजयेनतृप्तावुत्सृष्टमारोपयतांस्वभांडं ॥ २२ ॥ सशत्रुसेनामभिभूयसर्वामाच्छिद्यसर्वंचधनंकुरुभ्यः ॥ वैराटिरायान्नगरंप्रतीतोबृहन्नलासारथिनाप्रवीरः ॥ २३ ॥ इतिश्रीम० वि० प० गोहरणप० उत्तरागमनेसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥ वैशंपायनउवाच धनंचापिविजित्याशुविराटोवाहिनीपतिः ॥ विवेशनगरंहृष्टश्चतुर्भिःपांडवैःसह ॥ १ ॥ जित्वात्रिगर्तान्संग्रामेगाश्चैवादायसर्वशः ॥ अशोभतमहाराजसहपार्थैःश्रियावृतः ॥ २ ॥ तमासनगतंवीरंसुहृदांहर्षवर्द्धनं ॥ उपासांचक्रिरेसर्वेसहपार्थैःपरंतपाः ॥ ३ ॥ उपतस्थुःप्रकृतयःसमस्ताब्राह्मणैःसह ॥ सभाजितःससैन्यस्तुप्रतिनंद्याथमत्स्यराट् ॥ ४ ॥ विसर्जयामासतदाद्विजांश्चप्रकृतीस्तथा ॥ तथासराजामत्स्यानांविराटोवाहिनीपतिः ॥ ५ ॥ उत्तरंपरिपप्रच्छक्वयातइतिचाब्रवीत् ॥ अचख्युस्तस्यतत्सर्वंस्त्रियःकन्याश्चवेश्मनि ॥ ६ ॥ अंतःपुरचराश्चैवकुरुभिर्गोधनंहृतं ॥ विजेतुमभिसंरब्धएकएवातिसाहसात् ॥ बृहन्नलासहायश्चनिर्गतःपृथिवींजयः ॥ ७ ॥ उपयातानतिरथान्भीष्मंशांतनवंकृपं ॥ कर्णंदुर्योधनंद्रोणंद्रोणपुत्रंचषड्रथान् ॥ ८ ॥ वैशंपायनउवाच राजाविराटोथभृशाभितप्तःश्रुत्वासुतंत्वेकरथेनयातं ॥ बृहन्नलासारथिमाजिवर्धनंप्रोवाचसर्वानथमंत्रिमुख्यान् ॥ ९ ॥

स्वस्यभांडंअलंकारादिकंयत्पूर्वमुत्सृष्टंतत्तथैवशरीरेरथेचआरोपयतांआरोपितवंतौ ॥ २२ ॥

धनंगोधनं प्रतीतोहृष्टः ॥ २३ ॥ इतिविराटप० नैल० भा० भा० सप्तषष्टितमोध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥ दक्षिणगोग्रहवृत्तांतमाह धनंचेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ सभाजितःपूजितः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥१६॥१७॥१८॥१९ ॥२० ॥ २१ ॥ आच्छादयित्वावस्त्रादिभिरभ्यर्च्य ॥२२॥ २३ ॥ २४ ॥ श्रृंगाटकेषुचतुष्पथेषु श्रृंगाटकंभवेद्वारिकंटकेचचतुष्पथेइ

सर्वथाकुरवस्तेहियेचान्येवसुधाधिपाः ॥ त्रिगर्त्तान्निःसृतान्श्रुत्वानस्थास्यंतिकदाचन ॥ १० ॥ तस्माद्गच्छंतुमेयोधावलेनमहतावृताः ॥ उत्तरस्यपरीप्सार्थंये
त्रिगर्त्तैरविक्षताः ॥ ११ ॥ हयांश्चनागांश्चरथांश्चशीघ्रंपदातिसंघांश्चततःप्रवीरान् ॥ प्रस्थापयामाससुतस्यहेतोर्विचित्रशस्त्राभरणोपपन्नान् ॥ १२ ॥ एवंस
राजामत्स्यानांविराटोवाहिनीपतिः ॥ व्यादिदेशाथतांक्षिप्रंवाहिनींचतुरंगिणीं ॥ १३ ॥ कुमारमाशुजानीतयदिजीवतिवानवा ॥ यस्ययंतागतःषंढोमन्येहंस
नजीवति ॥ १४ ॥ वैशंपायनउवाच तमब्रवीद्धर्मराजोविहस्यविराटराजंतुभृशाभितप्तं ॥ बृहन्नलासारथिश्चेन्नरेंद्रपरेननेष्यंतितवाद्यगावः ॥ १५ ॥
सर्वान्महीपान्सहितान्कुरूंश्चतथैवदेवासुरसिद्धयक्षान् ॥ अतीवजेतुंसमरेसुतस्तेस्वनुष्ठितःसारथिनाहितेन ॥ १६ ॥ वैशंपायनउवाच अथोत्तरेणप्र
हितादूतास्तेशीघ्रगामिनः ॥ विराटनगरंप्राप्यविजयंसमवेदयन् ॥ १७ ॥ राज्ञस्तत्सर्वमाचख्यौमंत्रीविजयमुत्तमं ॥ पराजयंकुरूणांचाप्युपायांतंतथोत्तरं
॥ १८ ॥ सर्वाविनिर्जितागावःकुरवश्चपराजिताः ॥ उत्तरःसहसूतेनकुशलीचपरंतपः ॥ १९ ॥ युधिष्ठिरउवाच दिष्ट्याविनिर्जितागावःकुरवश्चपलायि
ताः ॥ नाद्भुतंत्वेवमन्येहंयत्तेपुत्रोऽजयत्कुरून् ॥ २० ॥ ध्रुवएवजयस्तस्ययस्ययंताबृहन्नला ॥ वैशंपायनउवाच ततोविराटोनृपतिःसंप्रहृष्टतनूरुहः ॥ २१ ॥
श्रुत्वासविजयंतस्यकुमारस्यामितौजसः ॥ आच्छादयित्वादूतांस्तान्मंत्रिणंसोभ्यचोदयत् ॥ २२ ॥ राजमार्गाःक्रियंतांमेपताकाभिरलंकृताः ॥ पुष्पोपहारैर
र्च्यंतांदेवताश्चापिसर्वशः ॥ २३ ॥ कुमारायोधमुख्याश्चगणिकाश्चस्वलंकृताः ॥ वादित्राणिचसर्वाणिप्रत्युद्यांतुसुतंमम ॥ २४ ॥ घंटावान्मानवःशीघ्रंमत्तमा
रुह्यवारणं ॥ श्रृंगाटकेषुसर्वेषुआख्यातुविजयंमम ॥ २५ ॥ उत्तराचकुमारीभिर्बह्वीभिःपरिवारिता ॥ श्रृंगारवेषाभरणाप्रत्युद्यातुसुतंमम ॥ २६ ॥ वैशंपायन
उवाच श्रुत्वाचेदंवचनंपार्थिवस्यसर्वंपुरंस्वस्तिकपाणिभूतं ॥ भेर्यश्चतूर्याणिचवारिजाश्चवेषैःपरार्ध्यैःप्रमदाःशुभाश्च ॥ २७ ॥ तथैवसूतैःसहमागधैश्चनां
दीवाद्याःपणवास्तूर्यवाद्याः ॥ पुराद्विराटस्यमहाबलस्यप्रत्युद्ययुःपुत्रमनंतवीर्यं ॥ २८ ॥

तिमेदिनी ॥ २५ ॥ श्रृंगारवेषाभरणानाढ्यरसवेषाभरणा श्रृंगारःसुरतेनाढ्येइतिमेदिनी ॥ २६ ॥ स्वस्तिकंमंगलारार्त्तिकादिदधिदूर्वादिचपाणौयस्यतत्स्वस्तिकपाणि भूतंऋद्धिमत् वारिजाःशंखाः ॥ २७ ॥
नांदीवाद्याःमंगलवाद्यानि तूर्यवाद्याजयवाद्यानि ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ दृष्टेनत्वयासहकितवेनमयानदेवितव्यं ॥ ३१ ॥ अंतरेणविनापिद्यूतं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ब्रह्मबंधोब्राह्मणाधम ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ वयस्यत्वात्स

वैशंपायनउवाच प्रस्थाप्यसेनांकन्याश्चगणिकाश्चस्वलंकृताः॥ मत्स्यराजोमहाप्राज्ञःप्रहृष्टइदमब्रवीत् ॥ २९॥अक्षानाहरसैरंध्रिकंकद्यूतंप्रवर्त्ततां॥ तंतथा
वादिनंदृष्ट्वापांडवःप्रत्यभाषत ॥ ३० ॥ नदेवितव्यंहृष्टेनकितवेनेतिनःश्रुतं ॥ तंत्वामद्यमुदायुक्तंनाहंदेवितुमुत्सहे ॥ प्रियंतुतेचिकीर्षामिवर्त्ततांयदिमन्यसे
॥ ३१ ॥ विराटउवाच स्त्रियोगावोहिरण्यंचयच्चान्यद्वसुकिंचन॥ नमेकिंचित्त्वयारक्ष्यंतेअंतरेणापिदेवितुं॥ ३२ ॥ कंकउवाच किंतेद्यूतेनराजेंद्रबहु
दोषेणमानद ॥ देवनेबहवोदोषास्तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥ ३३ ॥ श्रुतस्तेयदिवादृष्टःपांडवेयोयुधिष्ठिरः॥ सराष्ट्रंसुमहत्स्फीतंभ्रातृंश्चत्रिदशोपमान् ॥ ३४॥राज्यं
हारितवान्सर्वंतस्माद्यूतंनरोचये ॥ अथवामन्यसेराजन्दीव्यामयदिरोचते ॥ ३५ ॥ वैशंपायनउवाच प्रवर्त्तमानेद्यूतेतुमत्स्यःपांडवमब्रवीत् ॥ प
श्यपुत्रेणमेयुद्धेतादृशाःकुरवोजिताः ॥ ३६ ॥ ततोब्रवीन्महात्मासएनंराजायुधिष्ठिरः ॥ बृहन्नलायस्ययंताकथंसनजयेद्युधि ॥ ३७॥ इत्युक्तःकुपितोराजाम
त्स्यःपांडवमब्रवीत् ॥ समंपुत्रेणमेषंढंब्रह्मबंधोप्रशंससि ॥ ३८ ॥ वाच्यावाच्यंनजानीषेनूनंमामवमन्यसे ॥ भीष्मद्रोणमुखान्सर्वान्कस्मान्नसविजेष्यति
॥ ३९ ॥ वयस्यत्वात्तुतेब्रह्मन्नपराधमिमंक्षमे ॥ नेदृशंतुपुनर्वाच्यंयदिजीवितुमिच्छसि ॥ ४० ॥ युधिष्ठिरउवाच यत्रद्रोणस्तथाभीष्मोद्रौणिर्वैकर्त्तनः
कृपः ॥ दुर्योधनश्चराजेंद्रस्तथान्येचमहारथाः ॥ ४१ ॥ मरुद्गणैःपरिवृतःसाक्षादपिमरुत्पतिः॥कोन्योबृहन्नलायास्तान्प्रतियुध्येतसंगतान् ॥४२ ॥ यस्यबाहु
बलेतुल्योनभूतोनभविष्यति ॥ अतीवसमरंदृष्ट्वाहर्षोयस्योपजायते ॥ ४३ ॥ योऽजयत्संगतान्सर्वान्ससुरासुरमानवान् ॥ तादृशेनसहायेनकस्मात्सनविजे
ष्यते ॥ ४४ ॥ विराटउवाच बहुशःप्रतिषिद्धोसिनचवाचंनियच्छसि ॥ नियंताचेन्नविद्येतनकश्चिद्धर्ममाचरेत् ॥ ४५ ॥ वैशंपायनउवाच ततःप्रकु
पितोराजातमक्षेणाहनद्भृशं ॥ मुखेयुधिष्ठिरंकोपान्नैवमित्येवभर्त्सयन् ॥ ४६ ॥ बलवत्प्रतिविद्धस्यनस्तःशोणितमावहत् ॥ तदप्राप्तंमहींपार्थःपाणिभ्यांप्रत्य
गृह्णत ॥ ४७॥ अवैक्षतसधर्मात्माद्रौपदींपार्श्वतःस्थितां ॥ साज्ञात्वातमभिप्रायंभर्तुश्चित्तवशानुगा ॥ ४८ ॥

ख्यात् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ नियच्छसिनिगृह्णासि ॥ ४५ ॥ नैवंवाच्यमिति ॥ ४६ ॥ नस्तःनासिकातः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

नस्ततः नासिकानाडीतः तनोतिदेहंप्रथयतीतितन्छब्दोनाडीवचनः पुरीतनिशेतेइत्यादिप्रयोगदर्शनात् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३॥ कुरुराजः युधिष्ठिरः कर्णंकर्णे उपाजपत् उपांशुउक्तवान् ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ अनेकार्थमव्ययं ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ हेराजन्तेनवतन्कर्मनदूषयामि यत्अदूषकंपरापवादहीनंहन्यादन्यायितन्दूष्यमपिनदूषयामि यतःबलवंतंप्रभुं

॥ ५८ ॥ पात्रंगृहीत्वासौवर्णंजलपूर्णमनिंदिता ॥ तच्छोणितंप्रत्यगृह्णाद्यत्प्रसुस्रावनस्ततः ॥ ४९ ॥ अथोत्तरःशुभैर्गंधैर्माल्यैश्चविविधैस्तथा ॥ अवकीर्यमाणःसंहृष्टो नगरंस्वैरमागतः ॥ ५० ॥ सभाज्यमानःपौरैश्चस्त्रीभिर्जानपदैस्तथा ॥ आसाद्यभवनद्वारंपित्रेसंप्रत्यवेदयत् ॥ ५१ ॥ ततोद्वास्थःप्रविश्यैवविराटमिदमब्रवीत् ॥ बृहन्नलासहायश्चपुत्रोद्वार्युत्तरःस्थितः ॥ ५२ ॥ ततोहृष्टोमत्स्यराजःक्षत्तारमिदमब्रवीत् ॥ प्रवेश्यतामुभौतूर्णंदर्शनेप्सुरहंतयोः ॥ ५३ ॥ क्षत्तारंकुरुराजस्तुश नैःकर्णमुपाजपत् ॥ उत्तरःप्रविशत्वेकोनप्रवेश्याबृहन्नला ॥ ५४ ॥ एतस्यहिमहाबाहोव्रतमेतत्समाहितं ॥ योममांगेव्रणंकुर्याच्छोणितंवापिदर्शयेत् ॥ अन्यत्र संग्रामगतान्नसजीवेत्कथंचन ॥ ५५ ॥ नमृष्याद्भृशसंक्रुद्धोमांदृष्ट्वातुसशोणितं ॥ विराटमिहसामात्यंहन्यात्सबलवाहनं ॥ ५६ ॥ वैशंपायनउवाच ततो राज्ञःसुतोज्येष्ठःप्राविशत्पृथिवींजयः ॥ सोभिवाद्यपितुःपादौकंकंचाप्युपतिष्ठत ॥ ५७ ॥ ततोरुधिरसंयुक्तमनेकाग्रमनागसं ॥ भूमावासीनमेकांतेसैरंध्याप्र त्युपस्थितं ॥ ५८ ॥ ततःपप्रच्छपितरंत्वरमाणइवोत्तरः ॥ केनायंताडितोराजन्केनपापमिदंकृतं ॥ ५९ ॥ विराटउवाच मयायंताडितोजिह्मोनचाप्येता वदर्हति ॥ प्रशस्यमानेयच्छूरेत्वयिषंढंप्रशंसति ॥ ६० ॥ उत्तरउवाच अकार्यंतेकृतंराजन्क्षिप्रमेवप्रसाद्यतां ॥ मात्वांब्रह्मविषंघोरंसमूलमिहनिर्दहेत् ॥ ६१ ॥ वैशंपायनउवाच सपुत्रस्यवचःश्रुत्वाविराटोराष्ट्रवर्धनः ॥ क्षमयामासकौंतेयंभस्मच्छन्नमिवानलं ॥ ६२ ॥ क्षमयंतंतुराजानंपांडवःप्रत्यभाष त ॥ चिरंक्षांतमिदंराजन्नमन्युर्विद्यतेमम ॥ ६३ ॥ यदित्वेतत्पतेद्भूमौरुधिरंममनस्ततः ॥ सराष्ट्रस्त्वंमहाराजविनश्येथानसंशयः ॥ ६४ ॥ नदूषयामितेराज न्यद्वैहन्याददूषकं ॥ बलवंतंप्रभुंराजन्क्षिप्रंदारुणमाप्नुयात् ॥ ६५ ॥ वैशंपायनउवाच शोणितेतुव्यतिक्रांतेप्रविवेशबृहन्नला ॥ अभिवाद्यविराटंतुकं कंचाप्युपतिष्ठत ॥ ६६ ॥ क्षामयित्वातुकौरव्यंरणादुत्तरमागतं ॥ प्रशशंसततोमत्स्यःशृण्वतःसव्यसाचिनः ॥ ६७ ॥ त्वयादायादवानस्मिकैकेयीनंदिवर्धन ॥ त्वयामेसदृशःपुत्रोनभूतोनभविष्यति ॥ ६८ ॥

क्षिप्रंशीघ्रंदारुणंनृशंसंकर्मप्राप्नुयादेव दृष्टोदृप्यतिदृप्तोधर्ममतिक्रामतीतिस्मृतेः कलयंतमितिपाठेजानंतमपि ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ दायादवान्पुत्रवान् ॥ ६८ ॥

पदमिति पदंबाणनिपातस्थानंपदसहस्रेणलक्ष्यसहस्रार्थं हेत्वर्थेतृतीया सहस्रलक्ष्याणिवेद्धुमित्यर्थः चरन्बाणैःप्रचरन्एकमपिस्थानंनापराध्नुयात् नरिक्तंकुर्यात् युगपल्लक्ष्यसहस्रमुद्दिश्यबाणैश्चरन्नेकमपि लक्ष्यंनजह्यादित्यर्थः पदंपदमितिपाठेसर्वंपदंनापराध्नुयात्सहस्रेणचरन्नित्यर्थात्पदसहस्रोद्देशेनेतिबोध्यं समागमःसंग्रामः॥६९॥७०॥७१॥७२॥ हृतस्वाःहृतधनाःवणिजइव सीदंतिशूराइतिशेषः॥७३॥

पदंपदसहस्रेणयश्चरन्नापराध्नुयात्॥तेनकर्णेनतेतातकथमासीत्समागमः॥६९॥मनुष्यलोकेसकलेयस्यतुल्योनविद्यते॥तेनभीष्मेणतेतातकथमासीत्समागमः॥७०॥आचार्योवृष्णिवीराणांकौरवाणांचयोद्विजः॥सर्वक्षत्रस्यचाचार्यःसर्वशस्त्रभृतांवरः॥तेनद्रोणेनतेतातकथमासीत्समागमः॥७१॥आचार्यपुत्रोयःशूरःसर्वशस्त्रभृतामपि॥अश्वत्थामेतिविख्यातस्तेनासीत्संगरःकथं॥७२॥रणेयंप्रेक्ष्यसीदंतिहृतस्वावणिजोयथा॥कृपेणतेनतेतातकथमासीत्समागमः॥७३॥पर्वतंयोभिविध्येतराजपुत्रोमहेषुभिः॥दुर्योधनेनतेतातकथमासीत्समागमः॥७४॥अवगाढाद्विषंतोमेसुखोवातोभिवातिमां॥यस्त्वंधनमथाजैषीःकुरुभिर्ग्रस्तमाहवे॥७५॥तेषांभयाभिपन्नानांसर्वेषांबलशालिनां॥नूनंप्रकाल्यतान्सर्वांस्त्वयायुधिनरर्षभ॥आच्छिन्नंगोधनंसर्वंशार्दूलेनामिषंयथा॥७६॥इतिश्री०म०वि०प०गोहरणप०विराटोत्तरसंवादेऽष्टषष्टितमोऽध्यायः॥६८॥ ॥ ॥उत्तरउवाच नमयानिर्जितागावोनमयानिर्जिताःपरे॥कृतंतत्सकलंतेनदेवपुत्रेणकेनचित्॥१॥सहिभीतंद्रवंतंमांदेवपुत्रोन्यवर्त्तयत्॥सचा[illegible]वज्रसन्नहनोयुवा॥२॥तेनतानिर्जितागावःकुरवश्चपराजिताः॥तस्यतत्कर्मवीरस्यनमयाताततत्कृतं॥३॥सहिशारद्वतंद्रोणंद्रोणपुत्रंचषड्रथान्॥सूतपुत्रंचभीष्मंचचकारविमुखान्शरैः॥४॥दुर्योधनंविकर्णंचसनागमिवयूथपं॥प्रभग्नमब्रवीद्भीतंराजपुत्रंमहाबलः॥५॥नहास्तिनपुरेत्राणंतवपश्यामिकिंचन॥व्यायामेनपरीप्सस्वजीवितंकौरवात्मज॥६॥नमोक्ष्यसेपलायंस्त्वंराजन्युद्धेमनःकुरु॥पृथिवींभोक्ष्यसेजित्वाहतोवास्वर्गमाप्स्यसि॥७॥सनिवृत्तोनरव्याघ्रोमुंचन्वज्रनिभान्शरान्॥सचिवैःसंवृतोराजारथेनागइवश्वसन्॥८॥तंदृष्ट्वारोमहर्षोभूदूरुकंपश्चमारिष॥सतत्रसिंहसंकाशमनीकंव्यधमच्छरैः॥९॥तत्प्रणुद्यरथानीकंसिंहसंहनोयुवा॥कुरूंस्तान्प्रहसन्राजन्संस्थितान्हृतवाससः॥१०॥एकेनतेनवीरेणषड्रथाःपरिनिर्जिताः॥शार्दूलेनेवमत्तेनयथावनचरामृगाः॥११॥ विराटउवाच क्वसवीरोमहाबाहुर्देवपुत्रोमहायशाः॥योमेधनमथाजैषीत्कुरुभिर्ग्रस्तमाहवे॥१२॥ ॥७४॥अवगाढाःपराभूताः॥७५॥प्रकाल्यनिर्जित्य॥७६॥ इतिविराटप०नै०भारतभा०अष्टषष्टितमोऽध्यायः॥६८॥

नमयेति॥१॥२॥३॥४॥५॥ व्यायामेननित्यंदेशांतरसंचारेण एतेनसदेवपुत्रस्तेषांअग्रेपिनाशंकरिष्यतीतिसूचितं॥६॥७॥८॥ रोमहर्षोभून्ममेतिशेषः॥९॥१०॥११॥१२॥

॥१३॥१४॥ सत्रेणव्याजेन॥१५॥१६॥ १७॥ मंत्रयित्वेति युधिष्ठिरेयुधिष्ठिरविषयेइतिकर्त्तव्यतांअपेकर्तुमिष्टांभद्रासनेराज्ञउपवेशनादिरूपांक्रियांउत्तरेणसहमंत्रयित्वातथायथामंत्रंतत्तूतांव्यदधादित्यु
भयोरन्वयः हेराजन्जनमेजय ॥१८॥ प्रहृष्टाअभूवन्निति शेषः॥१९॥ इतिविराटप० नैल० भारतभा० एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥६९॥ ॥७॥ ततइति॥ १॥२॥धिष्ण्येषुआयतनेषु॥४ ॥ ५॥ ६ ॥

॥५९॥ इच्छामितमहंद्रष्टुमर्चितुंचमहाबलं॥ येनमेत्वंचगावश्चरक्षितादेवसूनुना॥१३॥ उत्तरउवाच अंतर्धानंगतस्तत्रदेवपुत्रोमहाबलः॥ सतुश्वोवापरश्वो
वामन्येप्रादुर्भविष्यति॥ १४॥ वैशंपायनउवाच एवमाख्यायमानंतुछन्नंसत्रेणपांडवं ॥ वसंतंतत्रनाज्ञासीद्विराटोवाहिनीपतिः ॥ १५ ॥ ततःपार्थो
भ्यनुज्ञातोविराटेनमहात्मना॥ प्रददौतानिवासांसिविराटदुहितुःस्वयं॥१६॥उत्तरातुमहार्हाणिविविधानिनवानिच॥ प्रतिगृह्याभवत्प्रीतातानिवासांसिभा
मिनी॥ १७॥ मंत्रयित्वातुकौंतेयउत्तरेणमहात्मना॥ इतिकर्त्तव्यतांसर्वांराजन्यार्थेयुधिष्ठिरे॥ १८॥ ततस्तथातद्व्यदधाद्यथावत्पुरुषर्षभ॥ सहपुत्रेणमत्स्यस्य
प्रहृष्टाभरतर्षभाः॥ १९॥ इतिश्रीम० विराटप० गोहरणप० विराटोत्तरसंवादेएकोनसप्ततितमोऽध्यायः॥ ६९॥ समाप्तंगोहरणपर्व ॥७॥ अथवैवा
हिकपर्व वैशंपायनउवाच ततस्तृतीयेदिवसेभ्रातरःपंचपांडवाः॥स्नाताःशुक्लांबरधराःसमयेचरितव्रताः॥१॥युधिष्ठिरंपुरस्कृत्यसर्वाभरणभूषिताः॥ द्वा
रिमत्तायथानागाभ्राजमानामहारथाः॥ २ ॥ विराटस्यसभांगत्वाभूमिपालासनेष्वथ॥ निषेदुःपावकप्रख्याःसर्वेधिष्ण्येष्विवाग्नयः ॥ ३॥ तेषुतत्रोपविष्टे
षुविराटःपृथिवीपतिः॥ आजगामसभांकर्त्तुंराजकार्याणिसर्वशः॥ ४॥ श्रीमतःपांडवान्दृष्ट्वाज्वलतःपावकानिव॥ मुहूर्त्तमिवचध्यात्वासरोषःपृथिवीपतिः
॥५॥ अथमत्स्योब्रवीत्कंकंदेवरूपमिवस्थितं॥ मरुद्गणैरुपासीनंत्रिदशानामिवेश्वरं ॥ ६ ॥ सकिलाक्षातिवापस्त्वंसभास्तारोमयावृतः॥ अथराजासनेक
स्मादुपविष्टस्त्वलंकृतः॥७॥ वैशंपायनउवाच परिहासेप्सयावाक्यंविराटस्यनिशम्यतत् ॥ स्मयमानोर्जुनोराजन्निदंवचनमब्रवीत्॥८॥ अर्जुन
उवाच इंद्रस्याप्यर्द्धासनंराजन्नयमारोढुमर्हति॥ ब्रह्मण्यःश्रुतवांस्त्यागीयज्ञशीलोदृढव्रतः ॥ ९॥ एषविग्रहवान्धर्मएषवीर्यवतांवरः॥ एषबुद्ध्याधिकोलोके
तपसांचपरायणं॥१०॥एषोस्त्रंविविधंवेत्तित्रैलोक्येसचराचरे॥नचैवान्यःपुमान्वेत्तिनवेत्स्यतिकदाचन॥११॥नदेवानासुराःकेचिन्नमनुष्यानराक्षसाः॥ गं
धर्वयक्षप्रवराःसकिंनरमहोरगाः॥ १२॥ दीर्घदर्शीमहातेजाःपौरजानपदप्रियः॥ पांडवानामतिरथोयज्ञधर्मपरोवशी ॥ १३॥ महर्षिकल्पोराजर्षिःसर्वलो
केषुविश्रुतः॥ बलवान्धृतिमान्दक्षःसत्यवादीजितेंद्रियः॥ धनैश्चसंचयैश्चैवशक्रवैश्रवणोपमः ॥ १४॥ यथामनुर्महातेजालोकानांपरिरक्षिता॥ एवमेषम ॥५९॥
हातेजाःप्रजानुग्रहकारकः॥१५॥ अक्षातिवापः अक्षान्अतिवपतीतितथाद्यूतकारी॥७॥परिहासेप्सयासनिंदोपालंभमपेक्ष्ययद्विराटस्यवाक्यंतन्निशम्य॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥

॥१६॥ अस्यइवेत्यत्रसंधिरविवक्षितः उपमेयद्वयस्योपमाद्वयसूचनंएकेनापिइवशब्देनभवतितथाप्यत्रस्पष्टार्थंपुनरिवग्रहणं॥१७॥१८॥१९॥अब्रुवन्अस्तुवन्॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥शीघ्रंतीव्रं

अयंकुरूणांवृषभोधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ अस्यकीर्तिःस्थितालोकेसूर्यस्येवोद्यतःप्रभा ॥ १६॥ संसरंतिदिशःसर्वायशसोस्यइवांशवः ॥ उदितस्येवसूर्यस्यतेजसोनुगभस्तयः॥ १७॥ एनंदशसहस्राणिकुंजराणांतरस्विनां ॥ अन्वयुःपृष्ठतोराजन्यावदध्यावसत्कुरून् ॥ १८ ॥ त्रिंशदेवंसहस्राणिरथाःकांचनमालिनः॥ सदश्वैरूपसंपन्नाःपृष्ठतोनुययुस्तदा ॥ १९ ॥ एनमष्टशताःसूताःसुमृष्टमणिकुंडलाः ॥ अब्रुवन्मागधैःसार्द्धंपुराशक्रमिवर्षयः॥ २० ॥ एनंनित्यमुपासंतकुरवःकिंकरायथा ॥ सर्वेचराजन्राजानोधनेश्वरमिवामराः ॥ २१ ॥ एषसर्वान्महीपालान्करदान्समकारयत् ॥ वैश्यानिवमहाभागोविवशान्स्ववशानपि ॥ २२ ॥ अष्टाशीतिसहस्राणिस्नातकानांमहात्मनां ॥ उपजीवंतिराजानमेनंसुचरितव्रतं ॥ २३ ॥ एषवृद्धाननाथांश्चपंगूनंधांश्चमानवान्॥ पुत्रवत्पालयामासप्रजाधर्मेणवैविभुः॥ २४ ॥ एषधर्मेदमेचैवक्रोधेचापिजितव्रतः॥ महाप्रसादोब्रह्मण्यःसत्यवादीचपार्थिवः ॥ २५ ॥ शीघ्रंतापेनचैतस्यतप्यतेससुयोधनः सगणःसहकर्णेनसौबलेनापिवाविभुः॥ २६ ॥ नशक्यंतेह्यस्यगुणाःप्रसंख्यातुंनरेश्वर ॥ एषधर्मपरोनित्यमानृशंस्यश्चपांडवः ॥ २७॥ एवंयुक्तोमहाराजःपांडवःपार्थिवर्षभः॥ कथंनार्हतिराजार्हमासनंपृथिवीपते॥ २८॥ इतिश्रीम० विराटप० वैवाहिकप० पांडवप्रकाशेसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७०॥ ॥ ७१॥

विराटउवाच यद्येषराजाकौरव्यःकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ कतमोस्यार्जुनोभ्राताभीमश्चकतमोबली॥ १ ॥ नकुलःसहदेवोवाद्रौपदीवायशस्विनी ॥ यदाद्यूतजिताःपार्थानप्राज्ञायंततेक्वचित्॥ २॥ अर्जुनउवाच यएषवल्लवोब्रूतेसूदस्तवनराधिप ॥ एषभीमोमहाराजभीमवेगपराक्रमः ॥ ३॥ एषक्रोधवशान्हत्वापर्वतेगंधमादने ॥ सौगंधिकानिदिव्यानिकृष्णार्थेसमुपाहरत्॥४॥ गंधर्वएषवैहंताकीचकानांदुरात्मनां ॥ व्याघ्रानृक्षान्वराहांश्चहतवांस्त्रीपुरेतव ॥ ५॥यश्चासीदश्वबंधस्तेनकुलोयंपरंतपः॥ गोसंख्यःसहदेवश्चमाद्रीपुत्रौमहारथौ॥ ६॥ शृंगारवेषाभरणौरूपवंतौयशस्विनौ॥ महारथसहस्राणांसमर्थौभरतर्षभौ॥ ७॥ एषापद्मपलाशाक्षीसुमध्याचारुहासिनी॥ सैरंध्रीद्रौपदीराजन्यस्यार्थेकीचकाहताः॥८॥ अर्जुनोहंमहाराजव्यक्तंतेश्रोत्रमागतः॥ भीमादवरजःपार्थोयमाभ्यांचापिपूर्वजः॥ ९॥उषिताःस्मोमहाराजसुखंतवनिवेशने॥ अज्ञातवासमुषितागर्भवासइवप्रजाः॥ १०॥ वैशंपायनउवाच यदार्जुनेनतेवीराःकथिताःपंचपांडवाः॥तदार्जुनस्यवैराटिःकथयामासविक्रमं॥ ११॥२६॥२७॥२८॥इतिविराट० नै० भा० सप्ततितमोध्यायः॥७० ॥७१॥ यदीति१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥

॥ १२ ॥ प्रचंडघोणःपृथुनासिकः घोणाकंधरेत्यपि ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अभिपन्नोऽपराधंकृतवान् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

पुनरेवचतान्पार्थान्दर्शयामासचोत्तरः॥१२॥ उत्तरउवाच यएषजांबूनदशुद्धगौरतनुर्महान्सिंहइवप्रवृद्धः॥ प्रचंडघोणःपृथुदीर्घनेत्रस्ताम्रायताक्षः
कुरुराजएषः॥ १३ ॥ अयंपुनर्मत्तगजेंद्रगामीप्रतप्तचामीकरशुद्धगौरः॥ पृथ्वायतांसोगुरुदीर्घबाहुर्वृकोदरःपश्यतपश्यतैनं॥ १४ ॥ यस्त्वेवपार्श्वेस्यमहाधनु
ष्मान्श्यामोयुवावारणयूथपोपमः॥ सिंहोन्नतांसोगजराजगामीपद्मायताक्षोर्जुनएषवीरः ॥ १५ ॥ राज्ञःसमीपेपुरुषोत्तमौतुयमाविमौविष्णुमहेंद्रकल्पौ॥
मनुष्यलोकेसकलेसमोस्तिययोर्नरूपेनबलेनशीले॥ १६ ॥ आभ्यांतुपार्श्वेकनकोत्तमांगीयैषाप्रभामूर्तिमतीवगौरी॥ नीलोत्पलाभासुरदेवतेवकृष्णास्थिता
मूर्तिमतीवलक्ष्मीः॥ १७॥ वैशंपायनउवाच एवंनिवेद्यतान्पार्थान्पांडवान्पंचभूपतेः॥ ततोर्जुनस्यवैराटिःकथयामासविक्रमं॥ १८॥ उत्तरउवाच
अयंसद्विपतांहंतामृगाणामिवकेसरी॥ अचरद्रथवृंदेषुनिघ्नंस्तांस्तान्वरान्रथान्॥१९॥अनेनविद्धोमातंगोमहानेकेषुणाहतः॥ सुवर्णकक्षःसंग्रामेदंताभ्याम
गमन्महीं॥ २० ॥ अनेनविजितागावोजिताश्चकुरवोयुधि॥ अस्यशंखप्रणादेनकर्णौमेबधिरीकृतौ॥ २१॥ वैशंपायनउवाच तस्यतद्वचनंश्रुत्वामत्स्य
राजःप्रतापवान्॥ उत्तरंप्रत्युवाचेदमभिपन्नोयुधिष्ठिरे॥ २२ ॥ प्रसादनंपांडवस्यप्राप्तकालंहिरोचये॥ उत्तरांचप्रयच्छामिपार्थाययदिमन्यसे॥ २३॥ उत्तर
उवाच आर्याःपूज्याश्चमान्याश्चप्राप्तकालंचमेमतं॥ पूज्यंतांपूजनार्हाश्चमहाभागाश्चपांडवाः॥ २४॥ विराटउवाच अहंखल्वपिसंग्रामेशत्रूणांवश
मागतः॥ मोक्षितोभीमसेनेनगावश्चापिजितास्तथा॥ २५॥ एतेषांबाहुवीर्येणअस्माकंविजयोमृधे॥ एवंसर्वेसहामात्याःकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरं॥ प्रसादयामो
भद्रंतेसानुजंपांडवर्षभं॥ २६॥ यदस्माभिरजानद्भिःकिंचिदुक्तोनराधिपः॥ क्षंतुमर्हतितत्सर्वंधर्मात्माह्येषपांडवः॥ २७॥ वैशंपायनउवाच ततोविराटः
परमाभितुष्टःसमेत्यराजासमयंचकार॥ राज्यंचसर्वंविससर्जतस्मैसदंडकोशंसपुरंमहात्मा॥ २८॥ पांडवांश्चततःसर्वान्मत्स्यराजःप्रतापवान्॥ धनंजयंपुर
स्कृत्यदिष्ट्यादिष्ट्येतिचाब्रवीत्॥ २९॥ समुपाघ्रायमूर्द्धानंसंश्लिष्यचपुनःपुनः॥ युधिष्ठिरंचभीमंचमाद्रीपुत्रौचपांडवौ॥ ३०॥ नातृप्यद्दर्शनेतेषांविराटोवा
हिनीपतिः॥ सप्रीयमाणोराजानंयुधिष्ठिरमथाब्रवीत्॥ ३१ ॥ दिष्ट्याभवंतःसंप्राप्ताःसर्वेकुशलिनोवनात्॥ दिष्ट्यासंपालितंकृच्छ्रमज्ञातंवैदुरात्मभिः॥३२॥

समेत्यपुत्रेणसहसमयंनिश्चयंचकार विससर्जददौ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

॥३३॥ औपयिकः उचितः॥३४॥३५॥३६॥ इतिविराटप०नै०भारतभा०एकसप्ततितमोध्यायः॥७१॥ ॥ ७२ ॥ किमर्थमिति॥१॥२॥३॥ याशंकाभवेन्सास्थानेउचिता अयमहंतेनवदुहितांनिमंत्रये स्नुषात्वेनयाचे दुहितादुर्हितादूरेहितेतियास्केननिरुक्तत्वात् वर्णविकारेणदुहिताशब्दआकारांतोप्यस्ति ॥ ४ ॥ एवंचस्नुषात्वेनएनांवरयतोमेब्रह्मचर्यशुद्धिरपिभविष्यतीत्याह शुद्धइति ॥ ५ ॥ ६ ॥ अभि

इदंचराज्यंपार्थाययच्चान्यदपिकिंचन॥ प्रतिगृह्णंतुतत्सर्वंपांडवाअविशंकया॥ ३३॥ उत्तरांप्रतिगृह्णातुसव्यसाचीधनंजयः॥ अयंह्यौपयिकोभर्त्तातस्याःपुरुषसत्तमः॥ ३४॥ एवमुक्तोधर्मराजःपार्थमैक्षद्धनंजयं॥ ईक्षितश्चार्जुनोभ्रात्रामत्स्यंवचनमब्रवीत्॥ ३५॥ प्रतिगृह्णाम्यहंराजन्स्नुषांदुहितरंतव॥ युक्तश्चावांहिसंबंधोमत्स्यभारतयोरपि॥३६॥ इतिश्रीम०विराटपर्वणिवैवाहिकप०उत्तराविवाहप्रस्तावेएकसप्ततितमोऽध्यायः॥७१॥ ॥७२॥ विराटउवाच किमर्थंपांडवश्रेष्ठभार्यांदुहितरंमम॥ प्रतिग्रहीतुंनेमांत्वंमयादत्तामिहेच्छसि॥ १॥ अर्जुनउवाच अंतःपुरेहमुषितःसदापश्यन्सुतांतव॥ रहस्यंचप्रकाशंचविश्वस्तांपितृवन्मयि॥ २॥ प्रियोबहुमतश्चासंनर्त्तकोगीतकोविदः॥ आचार्यवच्चमांनित्यंमन्यतेदुहितातव॥ ३ ॥ वयस्थयातयाराजन्सहसंवत्सरोपितः॥ अतिशंकाभवेत्स्थानेतवलोकस्यवाविभो॥ तस्मान्निमंत्रयेऽयंतदुहितांमनुजाधिप ॥ ४॥ शुद्धोजितेंद्रियोदांतस्तस्याःशुद्धिःकृतामया ॥ ५॥ स्नुषायांदुहितुर्वापिपुत्रेचात्मनिवापुनः॥ अत्रशंकांनपश्यामितेनशुद्धिर्भविष्यति॥ ६॥ अभिशापादहंभीतोमिथ्यावादात्परंतप ॥ स्नुषार्थमुत्तरांराजन्प्रतिगृह्णामितेसुतां॥ ७॥ स्वस्रीयोवासुदेवस्यसाक्षाद्देवशिशुर्यथा॥ दयितश्चक्रहस्तस्यसर्वास्त्रेषुचकोविदः ॥ ८॥ अभिमन्युर्महाबाहुःपुत्रोममविशांपते॥ जामातातवयुक्तोवैभर्त्ताचदुहितुस्तव॥ ९॥ विराटउवाच उपपन्नंकुरुश्रेष्ठेकुंतीपुत्रेधनंजये॥ यएवंधर्मनित्यश्चजातज्ञानश्चपांडवः॥ १०॥ यत्कृत्यंमन्यसेपार्थक्रियतांतदनंतरं॥ सर्वेकामाःसमृद्धामेसंबंधीयस्यमेर्जुनः ॥ ११॥ वैशंपायनउवाच एवंब्रुवतिराजेंद्रेकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ अन्वशासत्ससंयोगंसमयेमत्स्यपार्थयोः॥ १२॥ ततोमित्रेषुसर्वेषुवासुदेवंचभारत॥ प्रेषयामासकौंतेयोविराटश्चमहीपतिः॥ १३॥ ततस्त्रयोदशेवर्षेनिवृत्तेपंचपांडवाः॥ उपप्लव्यंविराटस्यसमपद्यंतसर्वशः॥ १४॥

शापात्भार्यार्थंप्रतिग्रहेऽनयोःप्रागेवसंबंधआसीदितिकल्पयतोलोकस्यदुर्वाक्यभयात् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ अन्वशासत्आज्ञापितवान् संयोगंविवाहसंबंधं॥ १२ ॥ प्रेषयामास आव्हानार्थं दूतानितिशेषः ॥ १३ ॥ उपप्लव्यंविराटनगरसमीपस्थनगरांतरं ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ वेदाध्ययनसंपन्नाइत्यपिपाठः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ सुरानानाद्रव्यसाररूपंमद्यं मैरेयंवृक्षरसरूपंमद्यं ॥२८॥२९॥३०॥

अभिमन्युंचबीभत्सुरानिनायजनार्दनं॥ आनर्त्तेभ्योपिदाशार्हानानयामासपांडवः॥१५॥ काशिराजश्चशैब्यश्चप्रीयमाणौयुधिष्ठिरे॥ अक्षौहिणीभ्यांसहि
तावागतौपृथिवीपती॥ १६॥ अक्षौहिण्याचसहितोयज्ञसेनोमहाबलः ॥ द्रौपद्याश्चसुतावीराःशिखंडीचापराजितः ॥ १७॥ धृष्टद्युम्नश्चदुर्धर्षःसर्वशस्त्रभृतां
वरः॥ समस्ताक्षौहिणीपालायज्वानोभूरिदक्षिणाः॥ वेदावभृथसंपन्नाःसर्वेशूरास्तनुत्यजः ॥ १८॥ तानागतानभिप्रेक्ष्यमत्स्योधर्मभृतांवरः॥ पूजयामास
विधिवत्सभृत्यबलवाहनान्॥ १९॥ प्रीतोभवद्दुहितरंदत्वातामभिमन्यवे ॥ ततःप्रत्युपयातेषुपार्थिवेषुततस्ततः॥ २० ॥ तत्रागमद्वासुदेवोवनमालीहलायु
धः॥ कृतवर्माचहार्दिक्योयुयुधानश्चसात्यकिः॥ २१ ॥ अनाधृष्टिस्तथाक्रूरःसांबोनिशठएवच॥ अभिमन्युमुपादायसहमात्रापरंतपाः ॥ २२ ॥ इंद्रसेनादय
श्चैवरथैस्तैःसुसमाहितैः॥ आययुःसहिताःसर्वेपरिसंवत्सरोषिताः॥ २३॥ दशनागसहस्राणिहयानांचदशायुतं॥ रथानामर्बुदंपूर्णंनिखर्वंचपदातिनां॥ २४॥
वृष्ण्यंधकाश्चबहवोभोजाश्चपरमौजसः॥ अन्वयुर्वृष्णिशार्दूलंवासुदेवंमहाद्युतिं॥ २५ ॥ पारिबर्हंददौकृष्णःपांडवानांमहात्मनां॥ स्त्रियोरत्नानिवासांसिपृथ
क्पृथगनेकशः॥ ततोविवाहोविधिवद्ववृधेमत्स्यपार्थयोः॥ २६॥ ततःशंखाश्चभेर्यश्चगोमुखाडंबरास्तथा॥ पार्थैःसंयुज्यमानस्यनेदुर्मत्स्यस्यवेश्मनि॥ २७॥
उच्चावचान्मृगाञ्जघ्नुर्मेध्यांश्चशतशःपशून्॥ सुरामैरेयपानानिप्रभूतान्यभ्यहारयन्॥ २८॥ गायनाख्यानशीलाश्चनटवैतालिकास्तथा॥ स्तुवंतस्तानुपाति
ष्ठन्सूताश्चसहमागधैः॥ २९ ॥ सुदेष्णांचपुरस्कृत्यमत्स्यानांचवरस्त्रियः॥ आजग्मुश्चारुसर्वांग्यःसुमृष्टमणिकुंडलाः॥ ३० ॥ वर्णोपपन्नास्तानार्योरूपवत्यः
स्वलंकृताः ॥ सर्वाश्चाभ्यभवत्कृष्णारूपेणयशसाश्रिया ॥ ३१ ॥ परिवार्योत्तरांतास्तुराजपुत्रीमलंकृतां॥ सुतामिवमहेंद्रस्यपुरस्कृत्योपतस्थिरे ॥ ३२॥ तांप्र
त्यगृह्णात्कौंतेयःसुतस्यार्थेधनंजयः॥ सौभद्रस्यानवद्यांगींविराटतनयांतदा ॥ ३३ ॥ तत्रातिष्ठन्महाराजोरूपमिंद्रस्यधारयन्॥ स्नुषांतांप्रतिजग्राहकुंतीपुत्रो
युधिष्ठिरः॥ ३४॥ प्रतिगृह्यचतांपार्थःपुरस्कृत्यजनार्दनं॥ विवाहंकारयामाससौभद्रस्यमहात्मनः॥ ३५॥ तस्मैसप्तसहस्राणिहयानांवातरंहसां ॥ द्वेचनागश
तेमुख्येप्रादाद्बहुधनंतदा॥ ३६॥ हुत्वासम्यक्समिद्धाग्निमर्चयित्वाद्विजन्मनः॥ राज्यंबलंचकोशंचसर्वमात्मानमेवच॥ ३७॥

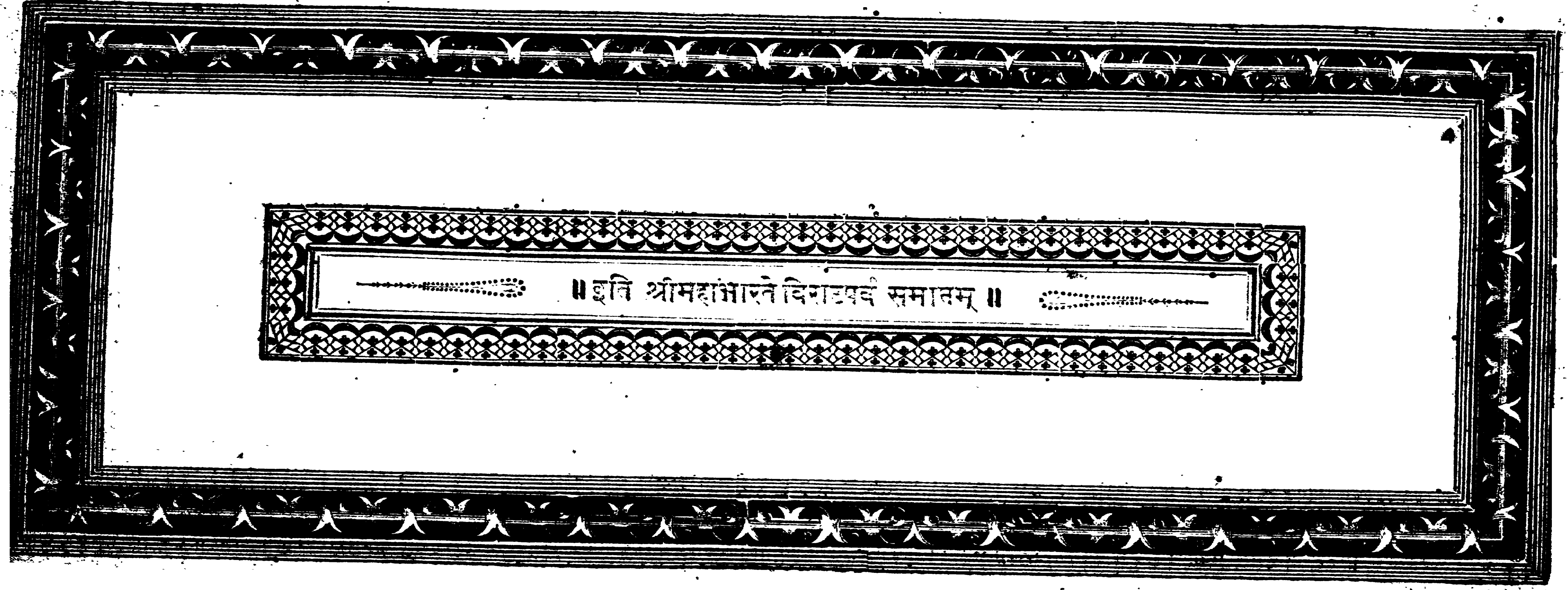
अभ्यभवन्अभिभूताः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ आत्मानमेवचप्रादादितिपूर्वेणान्वयः ॥ ३७ ॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ इतिश्रीमत्पदवाक्यप्रमाणमर्यादाधुरंधरचतुर्धरवंशावतंसगोविंदसूरिसूनोर्नीलकंठस्यकृतौभारतभावदीपेविराटपर्वार्थप्रकाशेद्विसप्ततितमोध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥ ७ ॥

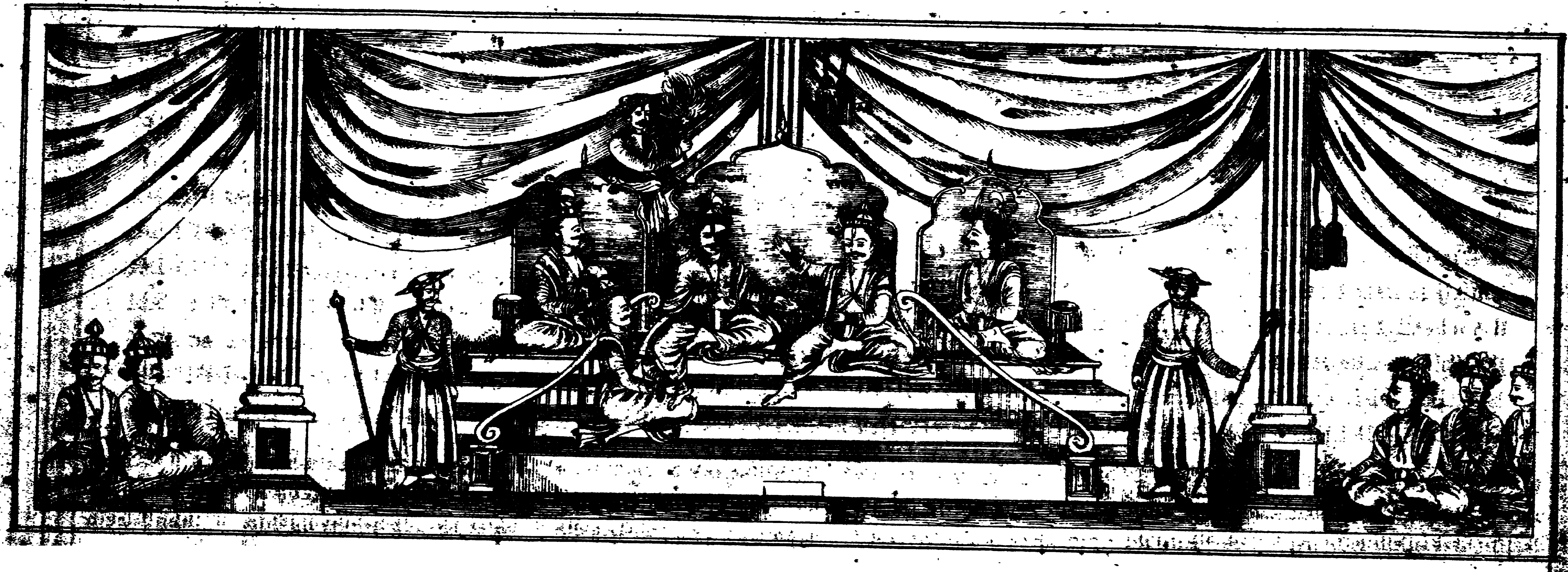
कृतेविवाहेतुतदाधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ब्राह्मणेभ्योददौवित्तंयदुपाहरदच्युतः ॥ ३८॥ गोसहस्राणिरत्नानिवस्राणिविविधानिच॥भूषणानिचमुख्यानियाना
निशयनानिच॥३९॥भोजनानिचहृद्यानिपानानिविविधानिच॥तन्महोत्सवसंकाशंहृष्टपुष्टजनायुतं॥नगरंमत्स्यराजस्यशुशुभेभरतर्षभ॥४०॥ इति
श्रीमहाभारतेशतसाहस्र्यांसंहितायांवैयासिक्यांविराटपर्वणिवैवाहिकप०उत्तराविवाहेद्विसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७२॥ ॥७॥ समाप्तंचेदंविराटपर्व ॥७॥
परंउद्योगपर्व तस्यायमाद्यःश्लोकः॥ वैशंपायनउवाच कृत्वाविवाहंतुकुरुप्रवीरास्तदाभिमन्योर्मुदिताःस्वपक्षाः॥ विश्रम्यरात्रावुषसिप्रतीताःसंभां
विराटस्यततोभिजग्मुः॥ १ ॥श्रुत्वावैराटकंपर्ववासांसिविविधानिच॥ हिरण्यंधान्यंगावश्चदद्याद्वित्तानुसारतः॥ १ ॥प्रीतयेदेवतानांवैदद्याद्वैद्विजमुख्यके ॥
वाचकेतुसुसंतुष्टेतुष्टाःस्युःसर्वदेवताः॥२॥ब्राह्मणान्भोजयेच्छक्त्यापायसैःसर्पिषासितैः॥एवंश्रुतेचवैराटेसम्यक्फलमवाप्नुयात्॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥

अत्रविराटपर्वणिअध्यायानांश्लोकानांचव्यासोक्तसंख्याधिकसंख्यादृश्यतेलिपिकरप्रमादात्कुत्रकुत्राधिक्यंजातंतन्निश्चयोनभवतीति॥ ॥७॥ ॥७॥

इदंविराटपर्व मुंबय्याख्यराजधान्यां गणपतकृष्णाजीत्यभिधानां मुद्रायंत्रालये मुद्रितं शकाब्दाः १७८४

॥ इति श्रीमहाभारते विराटपर्व समाप्तम् ॥

॥ अथ श्रीमहाभारते उद्योगपर्व प्रारभ्यते ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीमद्गोपालमानम्यश्रीलक्ष्मणपदानुगः ॥ नीलकंठोभावदीपंकरोत्युद्योगपर्वणि ॥ १ ॥ गोपालनारायणलक्ष्मणार्याधीरेशगंगाधरनीलकंठाः ॥ चिंतामणिःसांबशिवश्चपूज्यादिशं
तुसर्वेगुरवोमतिंमे ॥ २ ॥ भारतेसारमुद्योगमितिवृद्धानुशासनं ॥ अतोविस्तरतस्तत्रव्याख्यानमुपपद्यते ॥ ३ ॥ अभिमन्योःस्वपक्षाः यादवपांडवाद्याः तस्यैवविवाहंकृत्वामुदिताअभूवन्नितिशेषः प्रती
ताःप्रबुद्धाः ॥ १ ॥ मणयोमुक्ताप्रवालादयःतेषांप्रवेकोजालादिरूपःसमूहःतेन उत्तमरत्नैःहीरपद्मरागाद्यैश्चचित्रा मणिःस्त्रीपुंसयोरश्मजातौमुक्तादिकेष्वपीतिमेदिनी ॥ २ ॥ आविशतामुपविष्टौ पि

श्रीगणेशायनमः ॥ नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमं ॥ देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत् ॥ १ ॥ वैशंपायनउवाच कृत्वाविवाहंतुकुरुप्रवीरा
स्तदाऽभिमन्योर्मुदिताःस्वपक्षाः ॥ विश्रम्यरात्रावुषसिप्रतीताःसभांविराटस्यततोऽभिजग्मुः ॥ १ ॥ सभातुसामत्स्यपतेःसमृद्धामणिप्रवेकोत्तमरत्नचि
त्रा ॥ न्यस्तासनामाल्यवतीसुगंधातामभ्ययुस्तेनरराजवृद्धाः ॥ २ ॥ अथासनान्याविशतांपुरस्तादुभौविराटद्रुपदौनरेंद्रौ ॥ वृद्धौचमान्यौपृथिवीपतीनां
पित्रासमंरामजनार्दनौच ॥ ३ ॥ पांचालराजस्यसमीपतस्तुशिनिप्रवीरःसहरौहिणेयः ॥ मत्स्यस्यराज्ञस्तुसुसन्निकृष्टौजनार्दनश्चैवयुधिष्ठिरश्च ॥ ४ ॥
सुताश्चसर्वेद्रुपदस्यराज्ञोभीमार्जुनौमाद्रवतीसुतौच ॥ प्रद्युम्नसांबौचयुधिप्रवीरौविराटपुत्रैश्चसहाभिमन्युः ॥ ५ ॥ सर्वेचशूराःपितृभिःसमानावीर्येणरू
पेणबलेनचैव ॥ उपाविशन्द्रौपदेयाःकुमाराःसुवर्णचित्रेषुवरासनेषु ॥ ६ ॥ तथोपविष्टेषुमहारथेषुविराजमानाभरणांबरेषु ॥ रराजसाराजवतीसमृद्धाग्र
हैरिवद्यौर्विमलैरुपेता ॥ ७ ॥ ततःकथास्तेसमवाययुक्ताःकृत्वाविचित्राःपुरुषप्रवीराः ॥ तस्थुर्मुहूर्तंपरिचिंतयंतःकृष्णंनृपास्तेसमुदीक्षमाणाः ॥ ८ ॥ क
थांतमासाद्यचमाधवेनसंघट्टिताःपांडवकार्यहेतोः ॥ तेराजसिंहाःसहिताह्यशृण्वन्वाक्यंमहार्थंसुमहोदयंच ॥ ९ ॥ श्रीकृष्णउवाच सर्वैर्भवद्भिर्वि
दितंयथाऽयंयुधिष्ठिरःसौबलेनाक्षवत्यां ॥ जितोनिकृत्याऽपहृतंचराज्यंवनप्रवासेसमयःकृतश्च ॥ १० ॥ शक्तैर्विजेतुंतरसामहींचसत्येस्थितैःसत्यरथैर्य
थावत् ॥ पांडोःसुतैस्तद्व्रतमुग्ररूपंवर्षाणिषट्सप्तचचीर्णमग्र्यैः ॥ ११ ॥ त्रयोदशश्चैवसुदुस्तरोऽयमज्ञायमानैर्भवतांसमीपे ॥ क्लेशानसह्यान्विविधा
न्सहद्भिर्महात्मभिश्चापिवनेनिविष्टं ॥ १२ ॥

त्रावसुदेवेन ॥ ३ ॥ रौहिणेयःबलरामः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ संघट्टिताःसन्नद्धीकृताः महार्थंसारार्थं महोदयंश्रे
ष्ठफलं ॥ ९ ॥ अक्षवत्यांद्यूतक्रीडायां ॥ निकृत्याछलेन समयःपणः ॥ १० ॥ सत्यरथैःसत्पृथिव्यप्तेजांसि त्यन्वाप्वाकाशौ उभयत्रअकुंठितोरथोयेषांतैरितिमध्यमपदलोपेनसमासः सत्यंरथव
वासेंद्रुयोग्यंयेषांवा ॥ पाठांतरेसत्यैकप्रियैः ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ बुभूषेत्प्राप्तुमिच्छेत् तच्चभावआर्षः ॥ १५ ॥ १६ ॥ अनामयंकुशलं यत्तुधनादिकंस्वयमेवसमाहृतंनपित्रादिभिः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ पारयित्वेतिपाठेसमाप्य ॥ २० ॥ अ
धोराज्यार्द्धप्रदानात् कार्यराज्यलाभनिमित्तं तैर्धार्त्तराष्ट्रैःकृतंविप्रकारंअपकारंनिशम्यज्ञात्वा तान्पांडवान् ॥ २१ ॥ यदिइमान्बाधेयुस्तर्हितेऽपितान्कौरवान्हन्युः इमेपांडवाः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

एतैःपरप्रेष्यनियोगयुक्तैरिच्छद्भिरामंस्वकुलेनराज्यं ॥ एवंगतेधर्मसुतस्यराज्ञोदुर्योधनस्यापिचयद्धितंस्यात् ॥ १३ ॥ तच्चिंतयध्वंकुरुपुंगवानांधर्म्यंचयु
क्तंचयशस्करंच ॥ अधर्मयुक्तंनचकामयेतराज्यंसुराणामपिधर्मराजः ॥ १४ ॥ धर्मार्थयुक्तंतुमहीपतित्वंग्रामेऽपिकस्मिंश्चिदयंबुभूषेत् ॥ पित्र्यंहिराज्यं
विदितंनृपाणांयथाऽपकृष्टंधृतराष्ट्रपुत्रैः ॥ १५ ॥ मिथ्योपचारेणयथाह्यनेनकृच्छ्रंमहत्प्राप्तमसह्यरूपं ॥ नचापिपार्थोविजितोरणेतैःस्वतेजसाधृतराष्ट्रस्यपु
त्रैः ॥ १६ ॥ तथाऽपिराजासहितःसुहृद्भिरभीप्सतेऽनामयमेवतेषां ॥ यत्तुस्वयंपांडुसुतैर्विजित्यसमाहृतंभूमिपतीन्प्रपीड्य ॥ १७ ॥ तत्प्रार्थयंतेपुरुषप्रवीराः
कुंतीसुतामाद्रवतीसुतौच ॥ बालास्त्विमेतैर्विविधैरुपायैःसंप्रार्थिताहंतुममित्रसंघैः ॥ १८ ॥ राज्यंजिहीर्षद्भिरसद्भिरुग्रैःसर्वंचतद्वोविदितंयथावत् ॥ ते
षांचलोभंप्रसमीक्ष्यवृद्धंधर्मज्ञतांचापियुधिष्ठिरस्य ॥ १९ ॥ संबंधितांचापिसमीक्ष्यतेषांमतिंकुरुध्वंसहिताःपृथक्च ॥ इमेचसत्येऽभिरताःसदैवतंपालयि
त्वासमयंयथावत् ॥ २० ॥ अतोऽन्यथातैरुपचर्यमाणाहन्युःसमेतान्धृतराष्ट्रपुत्रान् ॥ तैर्विप्रकारंचनिशम्यकार्यंसुहृज्जनास्तान्परिवारयेयुः ॥ २१ ॥ यु
द्धेनबाधेयुरिमांस्तथैवतैर्बाध्यमानायुधितांश्चहन्युः ॥ तथाऽपिनेमेऽल्पतयासमर्थास्तेषांजयायेतिभवेन्मतंवः ॥ २२ ॥ समेत्यसर्वेसहिताःसुहृद्भिस्तेषांवि
नाशाययतेयुरेव ॥ दुर्योधनस्यापिमतंयथावन्नज्ञायतेकिंनुकरिष्यतीति ॥ २३ ॥ अज्ञायमानेचमतेपरस्यकिंस्यात्समारभ्यतमंमतंवः ॥ तस्माद्दिवोग
च्छतुधर्मशीलःशुचिःकुलीनःपुरुषोऽप्रमत्तः ॥ २४ ॥ दूतःसमर्थःप्रशमायतेषांराज्यार्धदानाययुधिष्ठिरस्य ॥ निशम्यवाक्यंतुजनार्दनस्यधर्मार्थयुक्तंमधु
रंसमंच ॥ २५ ॥ समाददेवाक्यमथाग्रजोऽस्यसंपूज्यवाक्यंतदतीवराजन् ॥ २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिपुरोहितयानेप्रथमोऽ
ध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ बलदेवउवाच श्रुतंभवद्भिर्गदपूर्वजस्यवाक्यंयथाधर्मवदर्थवच्च ॥ अजातशत्रोश्चहितंहितंचदुर्यो
धनस्यापितथैवराज्ञः ॥ १ ॥ अर्धंहिराज्यस्यविसृज्यवीराःकुंतीसुतास्तस्यकृतेयतंते ॥ प्रदायचार्धंधृतराष्ट्रपुत्रःसुखीसहास्माभिरतीवमोदेत् ॥ २ ॥ ॥ १ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ १ ॥ अर्धंराज्यस्यविसृज्य तस्यकृतेअर्धस्यराज्यस्यार्थे ॥ २ ॥

प्रश्यंराज्यार्द्धं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ बलंचतुरंगंनिमयोनीतिशास्त्रंतेउभेप्रधानंयेषां श्रुतेनकालेनचवृद्धाः वृत्ताइतिपाठेश्रुतंकालवृत्तंसर्वसंहारकत्वंयेस्ते ॥ ६ ॥ समागतेषु समायामितिशेषः ॥ ७ ॥
वाक्यमेवाह सर्वास्विति सर्वथाऽपितेपांडवाःनकोप्याः भवद्भिरितिशेषः सोऽर्थोपस्तः वनवासादिप्रतिज्ञानिस्तीर्णेत्यर्थः बलंतस्यपालनेसामर्थ्यं पूर्वंकोपिताअपिवृत्तःपरंनकोप्यावतिभावः ॥ ८ ॥

लब्ध्वाहिराज्यंपुरुषप्रवीराःसम्यक्प्रवृत्तेषुपरेषुचैव ॥ ध्रुवंप्रशांताःसुखमाविशेयुस्तेषांप्रशांतिश्चहितंप्रजानां ॥ ३ ॥ दुर्योधनस्यापिमतंयथेतुंवक्तुंचवा
क्यानियुधिष्ठिरस्य ॥ प्रियंचमेस्याद्यदितत्रकश्चिद्व्रजेच्छमार्थंकुरुपांडवानां ॥ ४ ॥ सभीष्ममामंत्र्यकुरुप्रवीरंवैचित्रवीर्यंचमहानुभावं ॥ द्रोणंसपुत्रंविदु
रंकृपंचगांधारराजंचससूतपुत्रं ॥ ५ ॥ सर्वेचयेऽन्येधृतराष्ट्रपुत्राबलप्रधानानिगमप्रधानाः ॥ स्थिताश्चधर्मेषुतथास्वकेषुलोकप्रवीराःश्रुतकालवृद्धाः
॥ ६ ॥ एतेषुसर्वेषुसमागतेषुपौरेषुवृद्धेषुचसंगतेषु ॥ ब्रवीतुवाक्यंप्रणिपातयुक्तंकुंतीसुतस्यार्थकरंयथास्यात् ॥ ७ ॥ सर्वास्ववस्थासुचतेनकोप्याग्र
स्तोहिसोऽर्थोबलमाश्रितैस्तैः ॥ प्रियाभ्युपेतस्ययुधिष्ठिरस्यद्यूतेप्रसक्तस्यहृतंचराज्यं ॥ ८ ॥ निवार्यमाणश्चकुरुप्रवीरैःसर्वैःसुहृद्भिर्ह्ययमप्यतज्ज्ञः ॥ संदी
व्यमानःप्रतिदीव्यचैनंगांधारराजस्यसुतंमताक्षं ॥ ९ ॥ हित्वाहिकर्णंचसुयोधनंचसमाह्वयद्देवितुमाजमीढः ॥ दुरोदरास्तत्रसहस्रशोऽन्येयुधिष्ठिरोयां
न्विषहेतजेतुं ॥ १० ॥ उत्सृज्यतान्सौबलमेवचायंसमाह्वयत्तेनजितोऽक्षवत्यां ॥ संदीव्यमानःप्रतिदेवनेनअक्षेषुनित्यंतुपराङ्मुखेषु ॥ ११ ॥ संरंभमाणो
विजितःप्रसह्यतत्रापराधःशकुनेर्नकश्चित् ॥ तस्मात्प्रणम्यैववचोब्रवीतुवैचित्रवीर्यंबहुसामयुक्तं ॥ १२ ॥ तथाहिशक्योधृतराष्ट्रपुत्रःस्वार्थेनियोक्तुंपुरुषेण
तेन ॥ अयुद्धमाकांक्षतकौरवाणांसाम्नैवदुर्योधनमाह्वयध्वं ॥ १३ ॥ साम्नाजितोऽर्थोऽर्थकरोभवेतयुद्धेऽनयोभवितानेहसोऽर्थः ॥ १४ ॥ वैशंपायनउवाच
एवंब्रुवत्येवमधुप्रवीरेशिनिप्रवीरःसहसोत्पपात ॥ तच्चापिवाक्यंपरिनिंद्यतस्यसमाददेवाक्यमिदंसमन्युः ॥ १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसे
नोद्योगपर्वणिबलदेववाक्येद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ सात्यकिरुवाच यादृशःपुरुषस्यात्मातादृशंसंप्रभाषते ॥ यथारूपोऽतरात्मातेतथारू
पंप्रभाषसे ॥ १ ॥ संतिवैपुरुषाःशूराःसंतिकापुरुषास्तथा ॥ उभावेतौदृढौपक्षौदृश्येतेपुरुषान्प्रति ॥ २ ॥

अयंयुधिष्ठिरः अतज्ज्ञः द्यूतानभिज्ञः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥
संरंभमाणःहठंकुर्वाणः संरभ्यमानइतिपाठेसंवृद्धदर्पइत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ युद्धेअनयःभविनाभविष्यति इहसामोपायेसोऽर्थःअनयःन ॥ १४ ॥ १५ ॥ इतिउद्योगप० नै० भारतभा० बलदेववाक्येद्वि
तीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ यादृशआत्माशुद्धःपापोवातादृशंशुद्धंपापंवाभाषते ॥ १ ॥ २ ॥

फलाफलवती सुपेलुकूआर्षःपूर्वसवर्णोवा ॥ ३ ॥ नेतद्वाक्यंतत्रापराधःशकुनेर्नकश्चिदितिपूर्वोक्तंकौरवपक्षपातयुक्तं ॥ ४ ॥ ५ ॥ यथाश्रद्धंद्यूतेआसक्तिरहितमिव धर्मेजयःधर्मनिमित्तंजयःकु
तःकिंतुअधर्ममूलकएवतेषांजयइत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ प्रणिपतेत्शरणागतोभवेत् पणंकृत्वावनवासप्रतिज्ञांनिस्तीर्य ॥ ८ ॥ पैतामहमितिन्यायलभ्यत्वंसूचितं ॥ ९ ॥ १० ॥ विदिताअज्ञातचर्यायामि

एकस्मिन्नेवजायेतेकुलेक्लीबमहाबलौ ॥ फलाफलवतीशाखेयथैकस्मिन्वनस्पतौ ॥ ३ ॥ नाभ्यसूयामितेवाक्यंब्रुवतोलांगलध्वज ॥ येतुश्रृण्वंतितेवा
क्यंतानसूयामिमाधव ॥ ४ ॥ कथंहिधर्मराजस्यदोषमल्पमपिब्रुवन् ॥ लभतेपरिषन्मध्येव्याहर्तुमकुतोभयः ॥ ५॥ समाहूयमहात्मानंजितवंतोऽक्षकोवि
दाः ॥ अनक्षज्ञंयथाश्रद्धंतेषुधर्मजयःकुतः ॥ यदिकुंतीसुतंगेहेक्रीडंतंभ्रातृभिःसह ॥ ६ ॥ अभिगम्यजयेयुस्तेतत्तेषांधर्मतोभवेत् ॥ समाहूयतुराजानंक्ष
त्रधर्मरतंसदा ॥ ७॥ निकृत्याजितवंतस्तेकिंनुतेषांपरंशुभं ॥ कथंप्रणिपतेच्चायमिहकृत्वापणंपरं ॥ ८ ॥ वनवासाद्विमुक्तस्तुप्राप्तःपैतामहंपदं ॥ यद्ययंपा
पवित्तानिकामयेतयुधिष्ठिरः ॥ ९ ॥ एवमप्ययमत्यंतंपरान्नार्हतियाचितुं ॥ कथंचधर्मयुक्तास्तेनचराज्यंजिहीर्षवः ॥ १० ॥ निवृत्तवासान्कौंतेयानाहु
आहुर्विदिताइति ॥ अनुनीताहिभीष्मेणद्रोणेनविदुरेणच ॥ ११ ॥ नव्यवस्यंतिपांडूनांप्रदातुंपैतृकंवसु ॥ अहंतुतान्शितैर्बाणैरनुनीयरणेबलात् ॥ १२
पादयोःपातयिष्यामिकौंतेयस्यमहात्मनः ॥ अथतेनव्यवस्यंतिप्रणिपातायधीमतः ॥ १३॥ गमिष्यंतिसहामात्यायमस्यसदनंप्रति ॥ नहितेयुयुधान
स्यसंरब्धस्ययुयुत्सतः ॥ १४ ॥ वेगंसमर्थाःसंसोढुंवज्रस्येवमहीधराः ॥ कोहिगांडीवधन्वानंकश्चचक्रायुधंयुधि ॥ १५॥ मांचापिविषहेत्कुद्धंकश्चभी
मंदुरासदं ॥ यमौचदृढधन्वानौयमकालोपमद्युती ॥ विराटद्रुपदौवीरौयमकालोपमद्युती ॥ १६ ॥ कोजिजीविषुरासादेद्धृष्टद्युम्नंचपार्षतं ॥ पंचैतान्पांड
वेयांस्तुद्रौपद्याःकीर्तिवर्धनान् ॥ १७॥ समप्रमाणान्पांडूनांसमवीर्यान्मदोत्कटान् ॥ सौभद्रंचमहेष्वासममरैरपिदुःसहं ॥ १८ ॥ गदप्रद्युम्नसांबांश्चका
लसूर्यानलोपमान् ॥ तेवयंधृतराष्ट्रस्यपुत्रंशकुनिनासह ॥ १९ ॥ कर्णंचैवनिहत्याजावभिषेक्ष्यामपांडवं ॥ नाधर्मोविद्यतेकश्चिच्छत्रून्हत्वाततायिनः ॥
॥ २० ॥ अधर्म्यमयशस्यंचशात्रवाणांप्रयाचनं ॥ हृद्गतस्तस्ययःकामस्तंकुरुध्वमतंद्रिताः ॥ २१ ॥

तिरोधः अनुनीताःपरिमितःकालएवैरधिवासितइतिबोधि
ताः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ यमःशरीरात्प्राणानामुद्धर्त्ता कालःआयुःपरिच्छेदकर्त्ता ॥ १६ ॥ पांडवेयान्पांडवीद्रौपदीतत्पुत्रान् ॥ पुंयोगलक्षणङीषंतात्स्त्रीभ्योढगितिढक् ॥ १७ ॥
पांडूनांपांडुतुल्यानांपांडवानां ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ तस्यपांडवस्य ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीये० भारतभा० तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ मधुरेणसाम्ना ॥ १ ॥ कार्पण्यात् तदन्नभक्षणेनदैन्यात् ॥ २ ॥ ज्ञानेज्ञानवतांसमाजेनयुक्तोऽयुक्तइति

निग्रहंधृतराष्ट्रेणराज्यंप्राप्नोतुपांडवः ॥ अथपांडुसुतोराज्यंलभतांवायुधिष्ठिरः ॥ २२ ॥ निहतावारणेसर्वेस्वप्स्यंतिवसुधातले ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारते
उद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिसात्यकिक्रोधवाक्येतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ ४ ॥ द्रुपदउवाच एवमेतन्महाबाहोभविष्य
तिनसंशयः ॥ नहिदुर्योधनोराज्यंमधुरेणप्रदास्यति ॥ १ ॥ अनुवर्त्स्यतितंचापिधृतराष्ट्रःसुतप्रियः ॥ भीष्मद्रोणौचकार्पण्यान्मौर्ख्याद्राधेयसौबलौ ॥
॥ २ ॥ बलदेवस्यवाक्यंतुममज्ञानेनयुज्यते ॥ एतद्धिपुरुषेणाग्रेकार्यंसुनयमिच्छता ॥ ३ ॥ नतुवाच्योमृदुवचोधार्त्तराष्ट्रःकथंचन ॥ नहिमार्दवसाध्योऽ
सौपापबुद्धिर्मतोमम ॥ ४ ॥ गर्दभेमार्दवंकुर्याद्गोषुतीक्ष्णंसमाचरेत् ॥ मृदुदुर्योधनेवाक्यंयोब्रूयात्पापचेतसि ॥ ५ ॥ मृदुवैमन्यतेपापोभाष्यमाणमश
क्तिकं ॥ जितमर्थंविजानीयादबुधोमार्दवेसति ॥ ६ ॥ एतच्चैवकरिष्यामोयत्नश्चक्रियतामिह ॥ प्रस्थापयाममित्रेभ्योबलान्युद्योजयंतुनः ॥ ७ ॥ शल्य
स्यधृष्टकेतोश्चजयत्सेनस्यवाविभो ॥ केकयानांचसर्वेषांदूतागच्छंतुशीघ्रगाः ॥ ८ ॥ सचदुर्योधनोनूनंप्रेषयिष्यतिसर्वशः ॥ पूर्वाभिपन्नाःसंतश्चभजंतेपू
र्वचोदनं ॥ ९ ॥ तत्त्वरध्वंनरेंद्राणांपूर्वमेवप्रचोदने ॥ महद्धिकार्यंवोढव्यमितिमेवर्त्ततेमतिः ॥ १० ॥ शल्यस्यप्रेष्यतांशीघ्रंयेचतस्यानुगानृपाः ॥ भगदत्ता
यराज्ञेचपूर्वसागरवासिने ॥ ११ ॥ अमितौजसेतथोग्रायहार्दिक्यायांधकायच ॥ दीर्घप्रज्ञायशूरायरोचमानायवाविभो ॥ १२ ॥ आनीयतांबृहंतश्चसेना
बिंदुश्चपार्थिवः ॥ सेनजित्प्रतिविंध्यश्चचित्रवर्मासुवास्तुकः ॥ १३ ॥ बाह्लीकोमुंजकेशश्चचैद्याधिपतिरेवच ॥ सुपार्श्वश्चसुबाहुश्चपौरवश्चमहारथः ॥ १४
शकानांपह्लवानांचदरदानांचयेनृपाः ॥ सुरारिश्चनदीजश्चकर्णवेष्टश्चपार्थिवः ॥ १५ ॥ नीलश्चवीरधर्माचभूमिपालश्चवीर्यवान् ॥ दुर्जयोदंतवक्रश्चरु
क्मीजनमेजयः ॥ १६ ॥ आषाढोवायुवेगश्चपूर्वपालीचपार्थिवः ॥ भूरितेजादेवकश्चएकलव्यःसहात्मजैः ॥ १७ ॥ कारूषकाश्चराजानःक्षेमधूर्त्तिश्चवी
र्यवान् ॥ कांबोजाऋषिकायेचपश्चिमानूपकाश्चये ॥ १८ ॥ जयत्सेनश्चकाश्यश्चतथापंचनदानृपाः ॥ क्राथपुत्रश्चदुर्द्धर्षःपार्वतीयाश्चयेनृपाः ॥ १९ ॥

र्थः एतद्रहस्यमापं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ पूर्वाभिपन्नाःपूर्वसाहाय्यार्थंवृताः पूर्वचोदनं पूर्वचोदनाप्रेरणायस्यतं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २०॥२१ ॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥ इतिश्रीउद्योगप० नैलकंठीये भारतभा० चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥५॥ उपपन्नमुक्तं ॥ १ ॥ २ ॥ संबंधकंतुल्यमिति ॥ पांडवेषुकुंतीद्वारा कुरुषुदुर्यो

॥३॥ जानकिश्चसुशर्माचमणिमान्योतिमत्सकः ॥ पांशुराष्ट्राधिपश्चैवधृष्टकेतुश्चवीर्यवान् ॥ २० ॥ तुंडश्चदंडधारश्चबृहत्सेनश्चवीर्यवान् ॥ अपराजितोनिषा
दश्चश्रेणिमान्वसुमानपि ॥ २१ ॥ बृहद्बलोमहौजाश्चबाहुःपरपुरंजयः ॥ समुद्रसेनोराजाचसहपुत्रेणवीर्यवान् ॥ २२ ॥ उद्धवःक्षेमकश्चैववाटधानश्चपा
र्थिवः ॥ श्रुतायुश्चदृढायुश्चशाल्वपुत्रश्चवीर्यवान् ॥ २३ ॥ कुमारश्चकलिंगानामीश्वरोयुद्धदुर्मदः ॥ एतेषांप्रेष्यतांशीघ्रमेतद्धिममरोचते ॥ २४ ॥ अयं
चब्राह्मणोविद्वान्ममराजन्पुरोहितः ॥ प्रेष्यतांधृतराष्ट्रायवाक्यमस्मैप्रदीयतां ॥ २५ ॥ यथादुर्योधनोवाच्योयथाशांतनवोनृपः ॥ धृतराष्ट्रोयथावाच्यो
द्रोणश्चरथिनांवरः ॥ २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिद्रुपदवाक्येचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥५॥ ॥५॥ ॥५॥
वासुदेवउवाच उपपन्नमिदंवाक्यंसोमकानांधुरंधरे ॥ अर्थसिद्धिकरंराज्ञःपांडवस्यामितौजसः ॥ १ ॥ एतच्चपूर्वकार्यंनःसुनीतमभिकांक्षतां ॥ अ
न्यथाह्याचरन्कर्मपुरुषःस्यात्सुबालिशः ॥ २ ॥ किंतुसंबंधकंतुल्यमस्माकंकुरुपांडुषु ॥ यथेष्टंवर्त्तमानेषुपांडवेषुचतेषुच ॥ ३ ॥ तेविवाहार्थमानीतावयं
सर्वेतथाभवान् ॥ कृतेविवाहेमुदितागमिष्यामोगृहान्प्रति ॥ ४ ॥ भवान्वृद्धतमोराज्ञांवयसाचश्रुतेनच ॥ शिष्यवत्तेवयंसर्वेभवामेहनसंशयः ॥ ५ ॥
भवंतंधृतराष्ट्रश्चसततंबहुमन्यते ॥ आचार्ययोःसखाचासिद्रोणस्यचकृपस्यच ॥ ६ ॥ सभवान्प्रेषयत्वद्यपांडवार्थकरंवचः ॥ सर्वेषांनिश्चितंतन्नःप्रेषयि
ष्यतियद्भवान् ॥ ७ ॥ यदितावच्छमंकुर्यान्न्यायेनकुरुपुंगवः ॥ नभवेत्कुरुपांडूनांसौभ्रात्रेणमहान्क्षयः ॥ ८ ॥ अथदर्पान्वितोमोहान्नकुर्याद्धृतराष्ट्र
जः ॥ अन्येषांप्रेषयित्वाचपश्चादस्मान्समाह्वयेः ॥ ९ ॥ ततोदुर्योधनोमंदःसहामात्यःसबांधवः ॥ निष्ठामापत्स्यतेमूढःक्रुद्धेगांडीवधन्वनि ॥ १० ॥
वैशंपायनउवाच ततःसत्कृत्यवार्ष्णेयंविराटःपृथिवीपतिः ॥ गृहान्प्रस्थापयामाससगणंसहबांधवं ॥ ११ ॥ द्वारकांतुगतेकृष्णेयुधिष्ठिरपुरोगमाः ॥
चक्रुःसांग्रामिकंसर्वंविराटश्चमहीपतिः ॥ १२ ॥ ततःसंप्रेषयामासविराटःसहबांधवैः ॥ सर्वेषांभूमिपालानांद्रुपदश्चमहीपतिः ॥ १३ ॥ ॥३॥

धनकन्याद्याःसांबेनाहरणात् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ बचःसंदेशवाक्यं ॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रेषयित्वा दूतमितिशेषः ॥ ९ ॥ निष्ठांनाशं ॥ निष्ठामिष्पत्तिनाशांतयाञ्जानिर्वहणेषुचेतिविश्वः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीये भारतभा० पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ १ ॥ वैद्याः विद्यावंतः कृतबुद्धयः सिद्धांतज्ञाः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

वचनात्कुरुसिंहानांमत्स्यपांचालयोश्रुते ॥ समाजग्मुर्महीपालाःसंप्रहृष्टामहाबलाः ॥ १४ ॥ तच्छ्रुत्वापांडुपुत्राणांसमागच्छन्महद्बलं ॥ धृतराष्ट्रसुता
श्चापिसमानिन्युर्महीपतीन् ॥ १५ ॥ समाकुलामहीराजन्कुरुपांडवकारणात् ॥ तदासमभवत्कृत्स्नासंप्रयाणेमहीक्षितां ॥ १६ ॥ संकुलाचतदाभूमिश्चतुरं
गबलान्विता ॥ बलानितेषांवीराणामागच्छंतिततस्ततः ॥ १७ ॥ चालयंतीवगांदेवींसपर्वतवनामिमां ॥ ततःप्रज्ञावयोवृद्धंपांचाल्यःस्वपुरोहितं ॥ कुरु
भ्यःप्रेषयामासयुधिष्ठिरमतेस्थितः ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिपुरोहितयानेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ द्रुपद उवाच
भूतानांप्राणिनःश्रेष्ठाःप्राणिनांबुद्धिजीविनः ॥ बुद्धिमत्सुनराःश्रेष्ठानरेष्वपिद्विजातयः ॥ १ ॥ द्विजेषुवैद्याःश्रेयांसोवैद्येषुकृतबुद्धयः ॥ कृतबुद्धिषुकर्तारः
कर्तृषुब्रह्मवादिनः ॥ २ ॥ सभवान्कृतबुद्धीनांप्रधानइतिमेमतिः ॥ कुलेनचविशिष्टोऽसिवयसाचश्रुतेनच ॥ ३ ॥ प्रज्ञयासदृशश्चासिशुक्रेणांगिरसेन
च ॥ विदितंचापितेसर्वंयथावृत्तःसकौरवः ॥ ४ ॥ पांडवश्चयथावृत्तःकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ धृतराष्ट्रस्यविदितेवंचिताःपांडवाःपरैः ॥ ५ ॥ विदुरेणानुनी
तोऽपिपुत्रमेवानुवर्तते ॥ शकुनिर्बुद्धिपूर्वंहिकुंतीपुत्रंसमाह्वयत् ॥ ६ ॥ अनक्षज्ञंमताक्षःसन्क्षत्रवृत्तेस्थितंशुचिं ॥ तेतथावंचयित्वातुधर्मराजंयुधिष्ठिरं
॥ ७ ॥ नकस्यांचिदवस्थायांराज्यंदास्यंतिवैस्वयं ॥ भवांस्तुधर्मसंयुक्तंधृतराष्ट्रंब्रुवन्वचः ॥ ८ ॥ मनांसितस्ययोधानांध्रुवमावर्तयिष्यति ॥ विदुरश्चापित
द्वाक्यंसाधयिष्यतितावकं ॥ ९ ॥ भीष्मद्रोणकृपादीनांभेदंसंजनयिष्यति ॥ अमात्येषुचभिन्नेषुयोधेषुविमुखेषुच ॥ १० ॥ पुनरेकत्रकरणंतेषांकर्मभवि
ष्यति ॥ एतस्मिन्नंतरेपार्थाःसुखमेकाग्रबुद्धयः ॥ ११ ॥ सेनाकर्मकरिष्यंतिद्रव्याणांचैवसंचयं ॥ विद्यमानेषुचस्वेषुलंबमानेतथात्वयि ॥ १२ ॥ नतथा
तेकरिष्यंतिसेनाकर्मनसंशयः ॥ एतत्प्रयोजनंचात्रप्राधान्येनोपलभ्यते ॥ १३ ॥ संगत्याधृतराष्ट्रश्चकुर्याद्धर्म्यंवचस्तव ॥ सभवान्धर्मयुक्तश्चधर्म्यंतेषु
समाचरन् ॥ १४ ॥ कृपालुषुपरिक्लेशान्पांडवीयान्प्रकीर्तयन् ॥ वृद्धेषुकुलधर्मंचब्रुवन्पूर्वैरनुष्ठितं ॥ १५ ॥ विभेत्स्यतिमनांस्येषामितिमेनात्रसंशयः ॥
नचतेभ्योभयंतेऽस्तिब्राह्मणोह्यसिवेदवित् ॥ १६ ॥

एतस्मिन्नंतरेशत्रुषुभिन्नानामेकीकरणेव्यापृतेष्वित्यर्थः ॥ ११ ॥ लंबमानेविलंबंकुर्वाणे ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीये भारतभा० षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ आगमयामाससज्ञातवान् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

दूतकर्मणियुक्तश्चस्थविरश्चविशेषतः॥ स्रभवान्पुष्ययोगेनमुहूर्त्तेनजयेनच ॥ १७॥ कौरवेयान्प्रयात्वाशुकौंतेयस्यार्थसिद्धये॥ वैशंपायनउवाच
तथाऽनुशिष्टःप्रययौद्रुपदेनमहात्मनां॥ पुरोधावृत्तसंपन्नोनगरंनागसाह्वयं॥ १८॥ शिष्यैःपरिवृतोविद्वान्नीतिशास्त्रार्थकोविदः॥ पांडवानांहितार्थाय
कौरवान्प्रतिजग्मिवान्॥ १९॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिपुरोहितयानेषष्ठोऽध्यायः॥ ६॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच
पुरोहितंतेप्रस्थाप्यनगरंनागसाह्वयं॥ दूतान्प्रस्थापयामासुःपार्थिवेभ्यस्ततस्ततः॥ १ ॥ प्रस्थाप्यदूतानन्यत्रद्वारकांपुरुषर्षभः ॥ स्वयंजगामकौरव्यः
कुंतीपुत्रोधनंजयः॥ २॥ गतेद्वारवतींकृष्णेबलदेवेचमाधवे॥ सहवृष्ण्यंधकैःसर्वैर्भोजैश्चशतशस्तदा॥ ३॥ सर्वमागमयामासपांडवानांविचेष्टितं॥ धृ
तराष्ट्रात्मजोराजागूढैःप्रणिहितैश्चरैः॥ ४॥ सश्रुत्वामाधवंयांतंसदश्वैरनिलोपमैः ॥ बलेननातिमहताद्वारकामभ्ययात्पुरीं॥ ५॥ तमेवदिवसंचापिकौं
तेयःपांडुनंदनः॥ आनर्त्तनगरींरम्यांजगामाशुधनंजयः॥ ६॥ तौयात्वापुरुषव्याघ्रौद्वारकांकुरुनंदनौ॥ सुप्तंददृशतुःकृष्णंशयानंचाभिजग्मतुः॥ ७॥
ततःशयानेगोविंदेप्रविवेशसुयोधनः॥ उच्छीर्षतश्चकृष्णस्यनिषसादवरासने॥ ८॥ ततःकिरीटीतस्यानुप्रविवेशमहामनाः॥ पश्चाच्चैवसकृष्णस्यप्र
ह्वोऽतिष्ठत्कृतांजलिः॥ ९॥ प्रतिबुद्धःसवार्ष्णेयोददर्शाग्रेकिरीटिनं॥ सतयोःस्वागतंकृत्वायथावत्प्रतिपूज्यतौ॥ १०॥ तदागमनजंहेतुंपप्रच्छमधुसूद
नः॥ ततोदुर्योधनःकृष्णमुवाचप्रहसन्निव॥ ११॥ विग्रहेऽस्मिन्भवान्साह्यंममदातुमिहार्हति॥ समंहिभवतःसख्यंममचैवार्जुनेऽपिच॥ १२॥ तथासं
बंधकंतुल्यमस्माकंत्वयिमाधव॥ अहंचाभिगतःपूर्वंत्वामद्यमधुसूदन॥ १३॥ पूर्वंचाभिगतंसंतोभजंतेपूर्वसारिणः॥ त्वंचश्रेष्ठतमोलोकेसतामद्यज
नार्दन॥ १४॥ सततंसंमतश्चैवसद्वृत्तमनुपालय॥ कृष्णउवाच भवानभिगतःपूर्वमत्रमेनास्तिसंशयः॥ दृष्टस्तुप्रथमंराजन्मयापार्थोधनंजयः॥
॥ १५॥ तवपूर्वाभिगमनात्पूर्वंचाप्यस्यदर्शनात्॥ साहाय्यमुभयोरेवकरिष्यामिसुयोधन॥ १६॥ प्रवारणंतुबालानांपूर्वंकार्यमितिश्रुतिः॥ तस्मात्प्र
वारणंपूर्वमर्हःपार्थोधनंजयः॥ १७॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ प्रवारणंइप्सितप्रदानं काम्यदानंप्रवारणमितिविश्वः पूर्वमर्हः त्वत्तःकनिष्ठत्वादित्यर्थः ॥ १७ ॥

१८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ अपहृतंरिक्तंकृतं ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ अपहृतंरिक्तंकृतं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

मत्संहननतुल्यानांगोपानामर्बुदंमहत् ॥ नारायणाइतिख्याताःसर्वेसंग्रामयोधिनः ॥ १८ ॥ तेवायुधिदुराधर्षाभवंत्वेकस्यसैनिकाः ॥ अयुध्यमानःसंग्रामेन्य
स्तशस्त्रोऽहमेकतः ॥ १९ ॥ आभ्यामन्यतरंपार्थयत्तेहृद्यतरंमतं ॥ तद्वृणीतांभवानग्रेप्रवार्यस्त्वंहिधर्मतः ॥ २० ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्तुकृष्णेनकुंतीपु
त्रोधनंजयः ॥ अयुध्यमानंसंग्रामेवरयामासकेशवं ॥ २१ ॥ नारायणममित्रघ्नंकामाज्जातमजंनृषु ॥ सर्वक्षत्रस्यपुरतोदेवदानवयोरपि ॥ २२ ॥ दुर्योधनस्तु
तत्सैन्यंसर्वमावरयत्तदा ॥ सहस्राणांसहस्रंतुयोधानांप्राप्यभारत ॥ २३ ॥ कृष्णंचापहृतंज्ञात्वासंप्रापपरमांमुदं ॥ दुर्योधनस्तुतत्सैन्यंसर्वमादायपार्थिवः ॥
॥ २४ ॥ ततोऽभ्ययाद्भीमबलोरौहिणेयंमहाबलं ॥ सर्वंचागमनेहेतुंसतस्मैसंन्यवेदयत् ॥ प्रत्युवाचततःशौरिर्धार्तराष्ट्रमिदंवचः ॥ २५ ॥ बलदेवउवाच विदि
तंतेनरव्याघ्रसर्वंभवितुमर्हति ॥ यन्मयोक्तंविराटस्यपुरावैवाहिकेतदा ॥ २६ ॥ निगृह्योक्तोहृषीकेशस्त्वदर्थंकुरुनंदन ॥ मयासंबंधकंतुल्यमितिराजन्पुनःपुनः ॥
॥ २७ ॥ नचतद्वाक्यमुक्तंवैकेशवःप्रत्यपद्यत ॥ नचाहमुत्सहेकृष्णंविनास्थातुमपिक्षणं ॥ २८ ॥ नाहंसहायःपार्थानांनापिदुर्योधनस्यवै ॥ इतिमेनिश्चिताबुद्धि
र्वासुदेवमवेक्ष्यह ॥ २९ ॥ जातोऽसिभारतेवंशेसर्वपार्थिवपूजिते ॥ गच्छयुध्यस्वधर्मेणक्षात्रेणभरतर्षभ ॥ ३० ॥ वैशंपायनउवाच इत्येवमुक्तस्तदापरि
ष्वज्यहलायुधं ॥ कृष्णंचापहृतंज्ञात्वायुद्धान्मेनेजितंजयं ॥ ३१ ॥ सोऽभ्ययात्कृतवर्माणंधृतराष्ट्रसुतोनृपः ॥ कृतवर्माददौतस्यसेनामक्षौहिणींतदा ॥ ३२ ॥ सते
नसर्वसैन्येनभीमेनकुरुनंदनः ॥ वृतःप्रतिययौहृष्टःसुहृदःसंप्रहर्षयन् ॥ ३३ ॥ गतेदुर्योधनेकृष्णःकिरीटिनमथाब्रवी
त् ॥ ३४ ॥ अयुध्यमानःकांबुद्धिमास्थायाहंवृतस्त्वया ॥ अर्जुनउवाच भवान्समर्थस्तान्सर्वान्निहंतुंनात्रसंशयः ॥ निहंतुमहमप्येकःसमर्थःपुरुषर्षभ ॥
३५ ॥ भवांस्तुकीर्तिमाँल्लोकेतद्यशस्त्वांगमिष्यति ॥ यशसाचाहमप्यर्थीतस्मादसिमयावृतः ॥ ३६ ॥ सारथ्यंतुत्वयाकार्यमितिमेमानसंसदा ॥ चिररात्रे
प्सितंकामंतद्भवान्कर्तुमर्हति ॥ ३७ ॥ वासुदेवउवाच उपपन्नमिदंपार्थयत्स्पर्धेथामयासह ॥ सारथ्यंतेकरिष्यामिकामःसंपद्यतांतव ॥ ३८ ॥ वैशंपाय
नउवाच एवंप्रमुदितःपार्थःकृष्णेनसहितस्तदा ॥ वृतोदाशार्हप्रवरैःपुनरायाद्युधिष्ठिरं ॥ ३९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिकृष्णसा
रथ्यस्वीकारेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीये भारतभा० सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

शल्यइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ येनयत्रदेशेतत्रययौ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ दिदित्सुः दददानेऽस्यरूपं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

वैशंपायनउवाच शल्यःश्रुत्वातुदूतानांसैन्येनमहतावृतः ॥ अभ्ययात्पांडवान्राजन्सहपुत्रैर्महारथैः ॥ १ ॥ तस्यसेनानिवेशोऽभूदध्यर्द्धमिवयोजनं ॥ तथाहि
॥५॥ विपुलांसेनांबिभर्तिसनरर्षभः ॥ २ ॥ अक्षौहिणीपतीराजन्महावीर्यपराक्रमः ॥ विचित्रकवचाःशूराविचित्रध्वजकार्मुकाः ॥ ३ ॥ विचित्राभरणाःसर्वेविचि
त्ररथवाहनाः ॥ विचित्रस्रग्धराःसर्वेविचित्रांबरभूषणाः ॥ ४ ॥ स्वदेशवेषाभरणावीराःशतसहस्रशः ॥ तस्यसेनाप्रणेतारोबभूवुःक्षत्रियर्षभाः ॥ ५ ॥ व्यथय
न्निवभूतानिकंपयन्निवमेदिनीं ॥ शनैर्विश्रामयन्सेनांसययौयेनपांडवः ॥ ६ ॥ ततोदुर्योधनःश्रुत्वामहात्मानंमहारथं ॥ उपायांतमभिद्रुत्यस्वयमानर्चभार
त ॥ ७ ॥ कारयामासपूजार्थंतस्यदुर्योधनःसभाः ॥ रमणीयेषुदेशेषुरत्नचित्राःस्वलंकृताः ॥ ८ ॥ शिल्पिभिर्विविधैश्चैवक्रीडास्तत्रप्रयोजिताः ॥ तत्रमाल्यानि
मांसानिभक्ष्यंपेयंचसत्कृतं ॥ ९ ॥ कूपाश्चविविधाकारामनोहर्षविवर्धनाः ॥ वाप्यश्चविविधाकाराऔदकानिगृहाणिच ॥ १० ॥ सताःसभाःसमासाद्यपूज्यमा
नोयथाऽमरः ॥ दुर्योधनस्यसचिवैर्देशेदेशेसमंततः ॥ ११ ॥ आजगामसभामन्यांदेवावसथवर्चसं ॥ सतत्रविषयैर्युक्तैःकल्याणैरतिमानुषैः ॥ १२ ॥ मेनेऽ
भ्यधिकमात्मानमवमेनेपुरंदरं ॥ पप्रच्छसततःप्रेष्यान्प्रहृष्टःक्षत्रियर्षभः ॥ १३ ॥ युधिष्ठिरस्यपुरुषाःकेऽत्रचक्रुःसभाइमाः ॥ आनीयंतांसभाकाराःप्रदेयाहि
तेमताः ॥ १४ ॥ प्रसादमेषांदास्यामिकुंतीपुत्रोऽनुमन्यतां ॥ दुर्योधनायतत्सर्वंकथयंतिस्मविस्मिताः ॥ १५ ॥ संप्रहृष्टोयदाशल्योदिदित्सुरपिजीवितं ॥ गू
ढोदुर्योधनस्तत्रदर्शयामासमातुलं ॥ १६ ॥ तंदृष्ट्वामद्रराजश्चज्ञात्वायत्नंचतस्यतं ॥ परिष्वज्याब्रवीत्प्रीतइष्टोऽर्थोगृह्यतामिति ॥ १७ ॥ दुर्योधनउवाच सत्य
वाग्भवकल्याणवरोवैममदीयतां ॥ सर्वसेनाप्रणेतावैभवान्भवितुमर्हति ॥ १८ ॥ वैशंपायनउवाच कृतमित्यब्रवीच्छल्यःकिमन्यत्क्रियतामिति ॥ कृतमि
त्येवगांधारिःप्रत्युवाचपुनःपुनः ॥ १९ ॥ शल्यउवाच गच्छदुर्योधनपुरंस्वकमेवनरर्षभ ॥ अहंगमिष्येद्रष्टुंवैयुधिष्ठिरमरिंदमं ॥ २० ॥ दृष्ट्वायुधिष्ठिरंराजन्
क्षिप्रमेष्येनराधिप ॥ अवश्यंचापिद्रष्टव्यःपांडवःपुरुषर्षभः ॥ २१ ॥ दुर्योधनउवाच क्षिप्रमागम्यतांराजन्पांडवंवीक्ष्यपार्थिव ॥ त्वय्यधीनाःस्मराजेंद्र ॥५॥
वरदानंस्मरस्वनः ॥ २२ ॥ शल्यउवाच क्षिप्रमेष्यामिभद्रंतेगच्छस्वस्वपुरंनृप ॥ परिष्वज्यतथाऽन्योन्यंशल्यदुर्योधनावुभौ ॥ २३ ॥

॥ २० ॥ [illegible] ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ गच्छत्वमागृहि स्वपुरंस्वराज्यं ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ उपप्लव्यंविराटनगरस्यप्रदेशविशेषं स्कंधावारंसेनानिवेशस्थानं ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ कृष्णाविति भीमोपिकृष्णएवासीदितिगम्यते दृष्टाविति पाठःसुगमः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

[illegible]पुनरायात्स्वकंपुरं ॥ शल्योजगामकौंतेयानाख्यातुंकर्मतस्यतत् ॥ २४ ॥ उपप्लव्यंसगत्वातुस्कंधावारंप्रविश्यच ॥ पांडवानथतान्सर्वान्
शल्यस्तत्रददर्शह ॥ २५ ॥ समेत्यचमहाबाहुःशल्यःपांडुसुतैस्तदा ॥ पाद्यमर्घ्यंचगांचैवप्रत्यगृह्णाद्यथाविधि ॥ २६ ॥ ततःकुशलपूर्वंहिमद्रराजोऽरिसूदनः ॥
प्रीत्यापरमयायुक्तःसमाश्लिष्ययुधिष्ठिरं ॥ २७ ॥ तथाभीमार्जुनौहृष्टौस्वस्रीयौचयमावुभौ ॥ आसनेचोपविष्टस्तुशल्यःपार्थमुवाचह ॥ २८ ॥ कुशलंराज
शार्दूलकच्चित्तेकुरुनंदन ॥ अरण्यवासाद्दिष्ट्याऽसिविमुक्तोजयतांवर ॥ २९ ॥ सुदुष्करंकृतंराजन्निर्जनेवसतात्वया ॥ भ्रातृभिःसहराजेंद्रकृष्णयाचानयास
ह ॥ ३० ॥ अज्ञातवासंघोरंचवसतादुष्करंकृतं ॥ दुःखमेवकुतःसौख्यंभ्रष्टराज्यस्यभारत ॥ ३१ ॥ दुःखस्यैतस्यमहतोधार्तराष्ट्रकृतस्यवै ॥ अवाप्स्यसिसुखं
राजन्हत्वाशत्रून्परंतप ॥ ३२ ॥ विदितंतेमहाराजलोकतंत्रंनराधिप ॥ तस्माल्लोभकृतंकिंचित्तवताततविद्यते ॥ ३३ ॥ राजर्षीणांपुराणानांमार्गमन्विच्छभा
रत ॥ दानेतपसिसत्येचभवतातयुधिष्ठिर ॥ ३४ ॥ क्षमादमश्चसत्यंचअहिंसाचयुधिष्ठिर ॥ अद्भुतश्चपुनर्लोकस्त्वयिराजन्प्रतिष्ठितः ॥ ३५ ॥ मृदुर्वदान्योब्रह्म
ण्योदाताधर्मपरायणः ॥ धर्मास्तेविदिताराजन्बहवोलोकसाक्षिकाः ॥ ३६ ॥ सर्वंजगदिदंतातविदितंतेपरंतप ॥ दिष्ट्याकृच्छ्रमिदंराजन्पारितंभरतर्षभ ॥
॥ ३७ ॥ दिष्ट्यापश्यामिराजेंद्रधर्मात्मानंसहानुगं ॥ निस्तीर्णंदुष्करंराजंस्त्वांधर्मनिचयंप्रभो ॥ ३८ ॥ वैशंपायनउवाच ततोऽस्याकथयद्राजादुर्योधन
समागमं ॥ तच्चशुश्रूषितंसर्वंवरदानंचभारत ॥ ३९ ॥ युधिष्ठिरउवाच सुकृतंतेकृतंराजन्प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ दुर्योधनस्ययद्वीरत्वयावाचाप्रतिश्रुतं ॥
॥ ४० ॥ एकंत्विच्छामिभद्रंतेक्रियमाणंमहीपते ॥ राजन्नकर्तव्यमपिकर्तुमर्हसिसत्तम ॥ ४१ ॥ ममत्ववेक्षयावीरशृणुविज्ञापयामिते ॥ भवानिहमहाराजवा
सुदेवसमोयुधि ॥ ४२ ॥ कर्णार्जुनाभ्यांसंप्राप्तेद्वैरथेराजसत्तम ॥ कर्णस्यभवताकार्यंसारथ्यंनात्रसंशयः ॥ ४३ ॥ तत्रपाल्योऽर्जुनोराजन्यदिमत्प्रियमि
च्छसि ॥ तेजोवधश्चतेकार्यःसौतेरस्मज्जयावहः ॥ ४४ ॥ अकर्तव्यमपित्येतत्कर्तुमर्हसिमातुल ॥ शल्यउवाच शृणुपांडवभद्रंतेयद्ब्रवीषिमहात्मनः ॥
तेजोवधनिमित्तंमांसूतपुत्रस्यसंगमे ॥ ४५ ॥

॥ ३२ ॥ तंत्रंप्रधानेसिद्धांतेइत्यमरः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ वदान्यःमंजुलवाक् वदान्योवल्गुवागपीत्यमरः ॥ ३६ ॥
॥ पारितंनिस्तीर्णं ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

[illegible] ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ मन्युर्दैन्यं ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीये भारतभा० अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ ८ ॥

[illegible] सारथिर्भुवि ॥ वासुदेवेन हि समं नित्यं [illegible] ॥ ४६ ॥ तस्याहं कुरुशार्दूल प्रतीपमहितं वचः ॥ ध्रुवं संकथयिष्यामि योद्धुकामस्य
संयुगे ॥ ४७ ॥ यथा स हृतदर्पश्च हृततेजाश्च पांडव ॥ भविष्यति सुखं हंतुं सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ४८ ॥ एवमेतत्करिष्यामि यथा तात त्वमात्थ मां ॥ यच्चान्यदपि
॥६॥ शक्ष्यामि तत्करिष्यामि ते प्रियं ॥ ४९ ॥ यच्च दुःखं त्वया प्राप्तं द्यूते वै कृष्णया सह ॥ परुषाणि च वाक्यानि सूतपुत्रकृतानि वै ॥ ५० ॥ जटासुरात्परिक्लेशः कीचकाच्च मह-
द्युते ॥ द्रौपद्याऽधिगतं सर्वं दमयंत्या यथाऽशुभं ॥ ५१ ॥ सर्वं दुःखमिदं वीर सुखोदर्कं भविष्यति ॥ नात्र मन्युस्त्वया कार्यो विधिर्हि बलवत्तरः ॥ ५२ ॥ दुःखानि
हि महात्मानः प्राप्नुवंति युधिष्ठिर ॥ देवैरपि हि दुःखानि प्राप्तानि जगतीपते ॥ ५३ ॥ इंद्रेण श्रूयते राजन् सभार्येण महात्मना ॥ अनुभूतं महद्दुःखं देवराजेन भारत ॥
॥ ५४ ॥ इति श्रीमहाभारते उद्योगपर्वणि सेनोद्योगपर्वणि शल्यवाक्ये अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कथमिंद्रेण राजेंद्र स-
भार्येण महात्मना ॥ दुःखं प्राप्तं परं घोरमेतदिच्छामि वेदितुं ॥ १ ॥ शल्य उवाच ॥ शृणु राजन् पुरावृत्तमितिहासं पुरातनं ॥ सभार्येण यथा प्राप्तं दुःखमिंद्रेण भारत ॥
२ ॥ त्वष्टा प्रजापतिर्ह्यासीद्देवश्रेष्ठो महातपाः ॥ स पुत्रं वै त्रिशिरसमिंद्रद्रोहात्किलासृजत् ॥ ३ ॥ ऐंद्रं स प्रार्थयत्स्थानं विश्वरूपो महाद्युतिः ॥ तैस्त्रिभिर्वदनैर्घोरैः
सूर्येंदुज्वलनोपमैः ॥ ४ ॥ वेदानेकेन सोऽधीते सुरामेकेन चापिबत् ॥ एकेन च दिशः सर्वाः पिबन्निव निरीक्षते ॥ ५ ॥ स तपस्वी मृदुर्दांतः स धर्मे तपसि स्थितः ॥ तपो-
ऽतप्यन्महत्तीव्रं सुदुश्चरमरिंदम ॥ ६ ॥ तस्य दृष्ट्वा तपोवीर्यं सत्त्वं चामिततेजसः ॥ विषादमगमच्छक्र इंद्रोऽयं मा भवेदिति ॥ ७ ॥ कथं सज्जेत भोगेषु न च तप्येन्महत्त-
पः ॥ विवर्धमानस्त्रिशिराः सर्वं त्रिभुवनं ग्रसेत् ॥ ८ ॥ इति संचिंत्य बहुधा बुद्धिमान् भरतर्षभ ॥ आज्ञापयत्सोऽप्सरसस्त्वष्टृपुत्रप्रलोभने ॥ ९ ॥ यथा स सज्जेत्त्रिशि-
राः कामभोगेषु वै भृशं ॥ क्षिप्रं कुरुत गच्छध्वं प्रलोभयत मा चिरं ॥ १० ॥ शृंगारवेषाः सुश्रोण्यो हारैर्युक्ता मनोहरैः ॥ हावभावसमायुक्ताः सर्वाः सौंदर्यशोभिताः
॥ ११ ॥ प्रलोभयत भद्रं वः शमयध्वं भयं मम ॥ अस्वस्थं ह्यात्मनात्मानं लक्षयामि वरांगनाः ॥ भयं तन्मे महाघोरं क्षिप्रं नाशयताबलाः ॥ १२ ॥ अप्सरस ऊचुः ॥ [illegible]
[illegible] ॥ १३ ॥ ८ ॥ [illegible] ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ हावादिभावोपेताः ॥६॥

[illegible]

१४ ॥ १५ ॥ सौष्ठवं ... ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ वर्धकिःतक्षा ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ नत्रसिंयतिं

...मनुर्यास्यो ऽथवा लेतपोनिधिः ॥ तंप्रलोभयितुं देव ... सहितावयं ॥ १४ ॥ यतिष्यामोवशेकर्तुंव्यपनेतुंचतेभयं ॥ शल्यउवाच इंद्रेणतास्त्व नुज्ञाताजग्मुस्त्रिशिरसोंऽतिकं ॥ तत्रताविविधैर्भावैर्लोभयंत्योवरांगनाः ॥ १५ ॥ नित्यंसंदर्शयामासुस्तथैवांगेषुसौष्ठवं ॥ नाभ्यगच्छत्प्रहर्षंताः सपश्यन्सुमहा तपाः ॥ १६ ॥ इंद्रियाणिवशेकृत्वापूर्वसागरसन्निभः ॥ तास्तुयत्नंपरंकृत्वापुनःशक्रमुपस्थिताः ॥ १७ ॥ कृतांजलिपुटाःसर्वादेवराजमथाब्रुवन् ॥ नसशक्यः सुदुर्धर्षोधैर्याच्चालयितुंप्रभो ॥ १८ ॥ यत्तेकार्यंमहाभागक्रियतांतदनंतरं ॥ संपूज्याप्सरसःशक्रोविसृज्यचमहामतिः ॥ १९ ॥ चिंतयामासतस्यैववधोपायंयु धिष्ठिर ॥ सतूष्णींचिंतयन्वीरोदेवराजःप्रतापवान् ॥ २० ॥ विनिश्चितमतिर्धीमान्वधेत्रिशिरसोऽभवत् ॥ वज्रमस्यक्षिपाम्यद्यसक्षिप्रंनभविष्यति ॥ २१ ॥ श त्रुःप्रवृद्धोनोपेक्ष्योदुर्बलोऽपिबलीयसा ॥ शास्त्रबुद्ध्याविनिश्चित्यकृत्वाबुद्धिंवधेदृढां ॥ २२ ॥ अथवैश्वानरनिभंघोररूपंभयावहं ॥ मुमोचवज्रंसंक्रुद्धःशक्रस्त्रिशि रसंप्रति ॥ २३ ॥ सपपातहतस्तेनवज्रेणदृढमाहतः ॥ पर्वतस्येवशिखरंप्रणुन्नंमेदिनीतले ॥ २४ ॥ तंतुवज्रहतंदृष्ट्वाशयानमचलोपमं ॥ नशर्मलेभेदेवेंद्रोदीपित स्तस्यतेजसा ॥ २५ ॥ हतोऽपिदीप्ततेजाःसजीवन्निवहिदृश्यते ॥ घातितस्यशिरांस्याजौजीवंतीवाद्भुतानिवै ॥ २६ ॥ ततोऽतिभीतमनास्तुशक्रआस्तेविचारयन् ॥ अथाजगामपरशुंस्कंधेनादायवर्धकिः ॥ २७ ॥ तदरण्यंमहाराजयत्रास्तेऽसौनिपातितः ॥ सभीतस्तत्रतक्षाणंघटमानंशचीपतिः ॥ २८ ॥ अपश्यदब्रवीच्चैनंसत्व रंपाकशासनः ॥ क्षिप्रंछिंधिशिरांस्यस्यकुरुष्ववचनंमम ॥ २९ ॥ तक्षोवाच महास्कंधोभृशंह्येषपरशुर्नभविष्यति ॥ कर्तुंचाहंनशक्ष्यामिकर्मसद्भिर्विगर्हि तं ॥ ३० ॥ इंद्रउवाच माभैस्त्वंशीघ्रमेतद्वैकुरुष्ववचनंमम ॥ मत्प्रसादाद्धितेशस्त्रंवज्रकल्पंभविष्यति ॥ ३१ ॥ तक्षोवाच कंभवंतमहंविद्यांघोरकर्माणम द्यवै ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंतत्त्वेनकथयस्वमे ॥ ३२ ॥ इंद्रउवाच अहमिंद्रोदेवराजस्तक्षन्विदितमस्तुते ॥ कुरुष्वैतद्यथोक्तंमेतक्षन्माऽत्रविचारय ॥ ३३ ॥ तक्षो वाच क्रूरेणनापत्रपसेकथंशक्रेहकर्मणा ॥ ऋषिपुत्रमिमंहत्वाब्रह्महत्याभयंनते ॥ ३४ ॥ शक्रउवाच पश्चाद्धर्मंचरिष्यामिपावनार्थंसुदुश्चरं ॥ शत्रुरेषमहा वीर्योवज्रेणनिहतोमया ॥ ३५ ॥ अद्यापिचाहमुद्विग्नस्तक्षन्नस्माद्बिभेमिवै ॥ क्षिप्रंछिंधिशिरांसित्वंकरिष्येऽनुग्रहंतव ॥ ३६ ॥ शिरःपशोस्तेदास्यंतिभागंयज्ञेषु मानवाः ॥ एषतेऽनुग्रहस्तक्षन्क्षिप्रंकुरुममप्रियं ॥ ३७ ॥

क्ष्यति ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ उपस्पृश्यआचम्य ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ अपावृत्यमुखंसंप्रसार्य ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

शल्यउवाच एतच्छ्रुत्वातुतक्षासमहेंद्रवचनात्तदा ॥ शिरांस्यथत्रिशिरसःकुठारेणाच्छिनत्तदा ॥ ३८ ॥ निकृत्तेषुततस्तेषुनिष्क्रामन्नंडजास्त्वथ ॥ कपिंजला

 [illegible]स्तित्तिरश्चकलविंकाश्चसर्वशः ॥ ३९ ॥ येनवेदानधीतेस्मपिबतेसोममेवच ॥ तस्माद्वक्राद्विनिश्चेरुःक्षिप्रंतस्यकपिंजलाः ॥ ४० ॥ येनसर्वादिशोराजन्पिब

न्निवनिरीक्षते ॥ तस्माद्वक्राद्विनिश्चेरुस्तित्तिरास्तस्यपांडव ॥ ४१ ॥ यत्सुरापंतुतस्यासीद्वक्त्रंत्रिशिरसस्तदा ॥ कलविंकाःसमुत्पेतुःश्येनाश्चभरतर्षभ ॥ ४२ ॥

ततस्तेषुनिकृत्तेषुविज्वरोमघवानथ ॥ जगामत्रिदिवंहृष्टस्तक्षाऽपिस्वगृहान्ययौ ॥ ४३ ॥ मेनेकृतार्थमात्मानंहत्वाशत्रुंसुरारिहा ॥ त्वष्टाप्रजापतिःश्रुत्वाशक्रेणा

थहतंसुतं ॥ ४४ ॥ क्रोधसंरक्तनयनइदंवचनमब्रवीत् ॥ त्वष्टोवाच तप्यमानंतपोनित्यंक्षांतंदांतंजितेंद्रियं ॥ विनाऽपराधेनयतःपुत्रंहिंसितवान्मम ॥ ४५ ॥ त

स्माच्छक्रविनाशायवृत्रमुत्पादयाम्यहं ॥ लोकाःपश्यंतुमेवीर्यंतपसश्चबलंमहत् ॥ ४६ ॥ सचपश्यतुदेवेंद्रोदुरात्मापापचेतनः ॥ उपस्पृश्यततःक्रुद्धस्तपस्वीसुम

हायशाः ॥ ४७ ॥ अग्नौहुत्वासमुत्पाद्यघोरंवृत्रमुवाचह ॥ इंद्रशत्रोविवर्धस्वप्रभावात्तपसोमम ॥ ४८ ॥ सोऽवर्द्धतदिवंस्तब्ध्वासूर्यवैश्वानरोपमः ॥ किंकरोमी

तिचोवाचकालसूर्यइवोदितः ॥ ४९ ॥ शक्रंजहीतिचाप्युक्तोजगामत्रिदिवंततः ॥ ततोयुद्धंसमभवद्वृत्रवासवयोर्महत् ॥ ५० ॥ संक्रुद्धयोर्महाघोरंप्रसक्तंकुरुस

त्तम ॥ ततोजग्राहदेवेंद्रंवृत्रोवीरःशतक्रतुं ॥ ५१ ॥ अपावृत्याक्षिपद्वक्त्रेशक्रंकोपसमन्वितः ॥ ग्रस्तेवृत्रेणशक्रेतुसंभ्रांतास्त्रिदिवेश्वराः ॥ ५२ ॥ असृजंस्तेमहास

त्वाजृंभिकांवृत्रनाशिनीं ॥ विजृंभमाणस्यततोवृत्रस्यास्यादपावृतात् ॥ ५३ ॥ स्वान्यंगान्यभिसंक्षिप्यनिष्क्रांतोबलनाशनः ॥ ततःप्रभृतिलोकस्यजृंभिकाप्रा

णसंश्रिता ॥ ५४ ॥ जहृषुश्चसुराःसर्वेशक्रंदृष्ट्वाविनिःसृतं ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंवृत्रवासवयोःपुनः ॥ ५५ ॥ संरब्धयोस्तदाघोरंसुचिरंभरतर्षभ ॥ यदाव्यवर्धत

रणेवृत्रोबलसमन्वितः ॥ ५६ ॥ त्वष्टुस्तेजोबलाविद्धस्तदाशक्रोन्यवर्तत ॥ निवृत्तेचतदादेवाविषादमगमन्परं ॥ ५७ ॥ समेत्यसहशक्रेणत्वष्टुस्तेजोविमोहिताः ॥

अमंत्रयंततेसर्वेमुनिभिःसहभारत ॥ ५८ ॥ किंकार्यमितितेराजन्विचिंत्यभयमोहिताः ॥ जग्मुःसर्वेमहात्मानंमनोभिर्विष्णुमव्ययं ॥ उपविष्टामंदराग्रेसर्वे

[illegible] ॥ ५९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिइंद्रविजयेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥ इंद्रउवाच सर्वंव्याप्तमिदंदेवावृत्रेणजगदव्य

यं ॥ नह्यस्यसदृशंकिंचित्प्रतिघाताययद्भवेत् ॥ १ ॥

इतिउद्योगप० नैलकंठीये भारतभा० नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ १ ॥

॥२॥३॥ [illegible] ॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥ ११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥
[illegible]पूर्वंसमर्थोऽस्मिसांप्रतं॥ कथंनुकार्यंप्रब्रवीतुदुर्धर्षःसहिमेमतः॥ २॥ तेजस्वीचमहात्माचयुद्धेचामितविक्रमः॥ ग्रसेत्रिभुवनंसर्वंसदेवासुरमा
नुषं॥३॥ तस्माद्विनिश्चयमिमंशृणुध्वंत्रिदिवौकसः॥ विष्णोःक्षयमुपागम्यसमेत्यचमहात्मना॥४॥ तेनसंमंत्र्यवेत्स्यामोवधोपायंदुरात्मनः॥ शल्यउवा
च एवमुक्तेमघवतादेवाःसर्षिगणास्तदा॥ शरण्यंशरणंदेवंजग्मुर्विष्णुंमहाबलं॥५॥ ऊचुश्चसर्वेदेवेशंविष्णुंवृत्रभयार्दिताः॥ त्रयोलोकास्त्वयाक्रांतास्त्रि
भिर्विक्रमणैःपुरा॥ ६॥ अमृतंचाहृतंविष्णोदैत्याश्चनिहतारणे॥ बलिंबध्वामहादैत्यंशक्रोदेवाधिपःकृतः॥ ७॥ त्वंप्रभुःसर्वदेवानांत्वयासर्वमिदंततं॥ त्वंहिदे
वोमहादेवसर्वलोकनमस्कृतः॥८॥ गतिर्भवत्वंदेवानांसेंद्राणाममरोत्तम॥ जगद्व्याप्तमिदंसर्वंवृत्रेणासुरसूदन॥९॥ विष्णुरुवाच अवश्यंकरणीयंमेभव
तांहितमुत्तमं॥ तस्मादुपायंवक्ष्यामियथाऽसौनभविष्यति॥१०॥ गच्छध्वंसर्षिगंधर्वायत्रासौविश्वरूपधृक्॥ सामतस्यप्रयुंजध्वंततएनंविजेष्यथ॥ ११॥ भ
विष्यतिजयोदेवाःशक्रस्यममतेजसा॥ अदृश्यश्चप्रवेक्ष्यामिवज्रेत्यस्यायुधोत्तमे॥ १२॥ गच्छध्वमृषिभिःसार्द्धंगंधर्वैश्चसुरोत्तमाः॥ वृत्रस्यसहशक्रेणसंधिं
कुरुतमाचिरं॥ १३॥ शल्यउवाच एवमुक्तेतुदेवेनऋषयस्त्रिदशास्तथा॥ ययुःसमेत्यसहिताःशक्रंकृत्वापुरःसरं॥ १४॥ समीपमेत्यचयदासर्वएवमहौज
सः॥ तंतेजसाप्रज्वलितंप्रतपंतंदिशोदश॥ १५॥ ग्रसंतमिवलोकांस्त्रीन्सूर्याचंद्रमसौयथा॥ ददृशुस्तेततोवृत्रंशक्रेणसहदेवताः॥ १६॥ ऋषयोऽथततोऽभ्ये
त्यवृत्रमूचुःप्रियंवचः॥ व्याप्तंजगदिदंसर्वंतेजसातवदुर्जय॥ १७॥ नचशक्नोषिनिर्जेतुंवासवंबलिनांवर॥ युध्यतोश्चापिवांकालोव्यतीतःसुमहानिह॥ १८॥
पीड्यंतेचप्रजाःसर्वाःसदेवासुरमानुषाः॥ सख्यंभवतुतेवृत्रशक्रेणसहनित्यदा॥ १९॥ अवाप्स्यसिसुखंत्वंचशक्रलोकांश्चशाश्वतान्॥ ऋषिवाक्यंनिश
म्याथवृत्रःसतुमहाबलः॥ २०॥ उवाचतानृषीन्सर्वान्प्रणम्यशिरसाऽसुरः॥ सर्वेयूयंमहाभागागंधर्वाश्चैवसर्वशः॥ २१॥ यद्ब्रूथतच्छ्रुतंसर्वंममापिशृणुतान
घाः॥ संधिःकथंवैभविताममशक्रस्यचोभयोः॥ तेजसोर्हिद्वयोर्देवाःसख्यंवैभविताकथं॥ २२॥ ऋषयऊचुः सकृत्सतांसंगतंलिप्सितव्यंततःपरंभविता
भव्यमेव॥ नातिक्रामेत्सत्पुरुषेणसंगतंतस्मात्सतांसंगतंलिप्सितव्यं॥ २३॥ दृढंसतांसंगतंचापिनित्यंब्रूयाच्चार्थंह्यर्थकृच्छ्रेषुधीरः॥ महार्थवत्सत्पुरुषेणसंगतं
तस्मात्संतंनजिघांसेतधीरः॥ २४॥ इंद्रःसतांसंमतश्चनिवासश्चमहात्मनां॥ सत्यवादीह्यनिंद्यश्चधर्मवित्सूक्ष्मनिश्चयः॥ २५॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ इतिउद्योगप०

तेनतेसहशक्रेणसंधिर्भवतुनित्यदा ॥ एवंविश्वासमागच्छमातेभूद्बुद्धिरन्यथा ॥ २६॥ शल्यउवाच महर्षिवचनंश्रुत्वातानुवाचमहाद्युतिः ॥ अवश्यंभगवं
तोमेमाननीयास्तपस्विनः ॥ २७॥ब्रवीमियदहंदेवास्तत्सर्वंक्रियतेयदि ॥ ततःसर्वंकरिष्यामियदूचुर्मांद्विजर्षभाः ॥ २८॥ नशुष्केणनचार्द्रेणनाश्मनानचदारु
णा ॥ नशस्त्रेणनचास्त्रेणनदिवानतथानिशि ॥ २९ ॥ वध्योभवेयंविप्रेंद्राःशक्रस्यसहदैवतैः ॥ एवंमेरोचतेसंधिःशक्रेणसहनित्यदा ॥ ३० ॥ बाढमित्येवऋषय
स्तमूचुर्भरतर्षभ ॥ एवंवृत्तेतुसंधानेवृत्रःप्रमुदितोऽभवत् ॥३१॥ युक्तःसदाऽभवच्चापिशक्रोहर्षसमन्वितः ॥ वृत्रस्यवधसंयुक्तानुपायानन्वचिंतयन् ॥३२॥ छि
द्रान्वेषीसमुद्विग्नःसदावसतिदेवराट् ॥ सकदाचित्समुद्रांतेसमपश्यन्महासुरं ॥ ३३ ॥ संध्याकालउपावृत्तेमुहूर्तेचातिदारुणे ॥ ततःसंचिंत्यभगवान्वरदानंम
हात्मनः ॥ ३४ ॥ संध्येयंवर्त्ततेरौद्रानरात्रिर्दिवसंनच ॥वृत्रश्चावश्यवध्योऽयंममसर्वहरोरिपुः ॥३५॥ यदिवृत्रंनहन्म्यद्यवंचयित्वामहासुरं ॥ महाबलंमहाकायं
नमेश्रेयोभविष्यति ॥३६॥ एवंसंचिंतयन्नेवशक्रोविष्णुमनुस्मरन् ॥ अथफेनंतदाऽपश्यत्समुद्रेपर्वतोपमं ॥ ३७॥ नायंशुष्कोनचार्द्रोऽयंनचशस्त्रमिदंतथा ॥
एनंक्षेप्स्यामिवृत्रस्यक्षणादेवनशिष्यति ॥ ३८ ॥ सवज्रमथफेनंतंक्षिप्रंवृत्रेनिसृष्टवान् ॥ प्रविश्यफेनंतंविष्णुरथवृत्रंव्यनाशयत् ॥ ३९ ॥ निहतेतुततोवृत्रेदि
शोवितिमिराऽभवन् ॥ प्रववौचशिवोवायुःप्रजाश्चजहृषुस्तथा ॥४०॥ ततोदेवाःसगंधर्वायक्षरक्षोमहोरगाः ॥ ऋषयश्चमहेंद्रंतमस्तुवन्विविधैःस्तवैः ॥ ४१ ॥
नमस्कृतःसर्वभूतैःसर्वभूतान्यसांत्वयत् ॥ हत्वाशत्रुंप्रहृष्टात्मावासवःसहदैवतैः ॥ ४२ ॥ विष्णुंत्रिभुवनश्रेष्ठंपूजयामासधर्मवित् ॥ ततोहतेमहावीर्येवृत्रेदेवभ
यंकरे ॥४३॥ अनृतेनाभिभूतोऽभूच्छक्रःपरमदुर्मनाः ॥ त्रैशीर्षयाऽभिभूतश्चसपूर्वंब्रह्महत्यया ॥४४॥ सोंऽतमाश्रित्यलोकानांनष्टसंज्ञोविचेतनः ॥ नप्राज्ञाय
तदेवेंद्रस्त्वभिभूतःसकल्मषैः ॥४५॥ प्रतिच्छन्नोऽवसच्चाप्सुचेष्टमानइवोरगः ॥ ततःप्रनष्टेदेवेंद्रेब्रह्महत्याभयार्दिते ॥४६॥ भूमिःप्रध्वस्तसंकाशानिर्वृक्षाशुष्क
कानना ॥ विच्छिन्नस्रोतसोनद्यःसरांस्यनुदकानिच ॥४७॥ संक्षोभश्चापिसत्वानामनावृष्टिकृतोऽभवत् ॥ देवाश्चापिभृशंत्रस्तास्तथासर्वेमहर्षयः ॥४८॥अरा
जकंजगत्सर्वमभिभूतमुपद्रवैः ॥ ततोभीताऽभवन्देवाःकोनोराजाभवेदिति ॥४९॥दिविदेवर्षयश्चापिदेवराजविनाकृताः ॥ नस्मकश्चनदेवानांराज्येवैकुरुतेम
तिं ॥५०॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिवृत्रवधेइंद्रविजयोनामदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ९ ॥ नैलकंठीये भारतभा० दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

शल्यउवाच ऋषयोथाब्रुवन्सर्वेदेवाश्चत्रिदिवेश्वराः॥ अयंवैनहुषःश्रीमान्देवराज्येऽभिषिच्यतां॥ १॥ तेजस्वीचयशस्वीचधार्मिकश्चैवनित्यदा॥ तेगत्वात्व
ब्रुवन्सर्वेराजानोभवपार्थिव॥ २॥ सतानुवाचनहुषोदेवानृषिगणांस्तथा॥ पितृभिःसहितान्राजन्परीप्सन्हितमात्मनः॥ ३॥ दुर्बलोहंनमेशक्तिर्भवतांपरि
पालने॥ बलवान्जायतेराजाबलंशक्रेहिनित्यदा॥ ४॥ तमब्रुवन्पुनःसर्वेदेवाऋषिपुरोगमाः॥ अस्माकंतपसायुक्तःपाहिराज्यंत्रिविष्टपे॥ ५॥ परस्परभयं
घोरमस्माकंहिनसंशयः॥ अभिषिच्यस्वराजेंद्रभवराजात्रिविष्टपे॥ ६॥ देवदानवयक्षाणामृषीणांरक्षसांतथा॥ पितृगंधर्वभूतानांचक्षुर्विषयवर्त्तिनां॥ ७॥
तेजआदास्यसेपश्यन्बलवांश्चभविष्यसि॥ धर्मंपुरस्कृत्यसदासर्वलोकाधिपोभव॥ ८॥ ब्रह्मर्षींश्चापिदेवांश्चगोपायस्वत्रिविष्टपे॥ अभिषिक्तःसराजेंद्रततोरा
जात्रिविष्टपे॥ ९॥ धर्मंपुरस्कृत्यतदासर्वलोकाधिपोभवत्॥ सुदुर्लभंवरंलब्ध्वाप्राप्यराज्यंत्रिविष्टपे॥१०॥ धर्मात्मासततंभूत्वाकामात्मासमपद्यत॥ देवोद्या
नेषुसर्वेषुनंदनोपवनेषुच॥ ११॥ कैलासेहिमवत्पृष्ठेमंदरेश्वेतपर्वते॥ सह्येमहेंद्रेमलयेसमुद्रेषुसरित्सुच॥ १२ अप्सरोभिःपरिवृतोदेवकन्यासमावृतः॥ नहु
षोदेवराजोथक्रीडन्बहुविधंतदा॥१३॥ शृण्वन्दिव्याबहुविधाःकथाःश्रुतिमनोहराः॥ वादित्राणिचसर्वाणिगीतंचमधुरस्वनं॥१४॥ विश्वावसुर्नारदश्चगंध
र्वाप्सरसांगणाः॥ ऋतवःषट्चदेवेंद्रंमूर्तिमंतउपस्थिताः॥ १५॥ मारुतःसुरभिर्वातिमनोज्ञःसुखशीतलः॥ एवंचक्रीडतस्तस्यनहुषस्यदुरात्मनः॥१६॥ संप्रा
प्तादर्शनंदेवीशक्रस्यमहिषीप्रिया॥ सतांसंदृश्यदुष्टात्माप्राहसर्वान्सभासदः॥ १७॥ इंद्रस्यमहिषीदेवीकस्मान्मांनोपतिष्ठति॥ अहमिंद्रोस्मिदेवानांलोकानां
चतथेश्वरः॥ १८॥ आगच्छतुशचीमत्त्यंक्षिप्रमद्यनिवेशनं॥ तच्छ्रुत्वादुर्मनादेवीबृहस्पतिमुवाचह॥ १९॥ रक्षमांनहुषाद्ब्रह्मंस्त्वामस्मिशरणंगता॥ सर्व
लक्षणसंपन्नांब्रह्मंस्त्वंमांप्रभाषसे॥ २०॥ देवराजस्यदयितामत्यंतंसुखभागिनीं॥ अवैधव्येनयुक्तांचाप्येकपत्नींपतिव्रतां॥ २१॥ उक्तवानसिमांपूर्वमृतांतां
कुरुष्वैगिरं॥ नोक्तपूर्वंचभगवन्मृथातेकिंचिदीश्वर॥ २२॥ तस्मादेतद्भवेत्सत्यंत्वयोक्तंद्विजसत्तम॥ बृहस्पतिरथोवाचशक्राणींभयमोहितां॥ २३॥ यदु
कासिमयादेविसत्यंतद्भविताध्रुवं॥ द्रक्ष्यसेदेवराजानमिंद्रंशीघ्रमिहागतं॥ २४॥ नभेतव्यंचनहुषात्सत्यमेतद्ब्रवीमिते॥ समानयिष्येशक्रेणनचिराद्भवतीम
हं॥ २५॥ अथशुश्रावनहुषःशक्राणींशरणंगतां॥ बृहस्पतेरंगिरसश्चुक्रोधसनृपस्तदा॥ २६॥ इतिश्रीमहा०उ०प०से०इंद्राणीभयेएकादशोऽध्यायः॥११॥

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ वैधर्म्याणित्वाष्ट्रवधादीनि उपधाः वृत्रसख्यादीनिछलानि ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ प्रपन्नंशरणागतं

शल्यउवाच क्रुद्धंतुनहुषंदृष्ट्वादेवाऋषिपुरोगमाः ॥ अब्रुवन्देवराजानंनहुषंघोरदर्शनं ॥ १ ॥ देवराजजहिक्रोधंत्वयिक्रुद्धेजगद्विभो ॥ त्रस्तंसासुरगंधर्वंस
॥ ९ ॥ किंनरमहोरगं ॥ २ ॥ जहिक्रोधमिमंसाधोनकुप्यंतिभवद्विधाः ॥ परस्यपत्नीसादेवीप्रसीदस्वसुरेश्वर ॥ ३ ॥ निवर्तयमनःपापात्परदाराभिमर्षणात् ॥ देवरा
जोसिभद्रंतेप्रजाधर्मेणपालय ॥ ४ ॥ एवमुक्तोनजग्राहतद्वचःकाममोहितः ॥ अथदेवानुवाचेदमिंद्रंप्रतिसुराधिपः ॥ ५ ॥ अहल्याधर्षितापूर्वमृषिपत्नीयशस्वि
नी ॥ जीवतोभर्तुरिंद्रेणसवःकिंननिवारितः ॥ ६ ॥ बहूनिचनृशंसानिकृतानींद्रेणवैपुरा ॥ वैधर्म्याण्युपधाश्चैवसवःकिंननिवारितः ॥ ७ ॥ उपतिष्ठतुदेवीमामे
तदस्याहितंपरं ॥ युष्माकंचसदादेवाःशिवमेवंभविष्यति ॥ ८ ॥ देवाऊचुः इंद्राणीमानयिष्यामोयथेच्छसिदिवस्पते ॥ जहिक्रोधमिमंवीरप्रीतोभवसुरेश्व
र ॥ ९ ॥ शल्यउवाच इत्युक्त्वातेतदादेवाऋषिभिःसहभारत ॥ जग्मुर्बृहस्पतिंवक्तुमिंद्राणींचाशुभंवचः ॥ १० ॥ जानीमःशरणंप्राप्तामिंद्राणींतववेश्मनि ॥
दत्ताभयांचविप्रेंद्रत्वयादेवर्षिसत्तम ॥ ११ ॥ तेत्वांदेवाःसगंधर्वाऋषयश्चमहाद्युते ॥ प्रसादयंतिचेंद्राणीनहुषायप्रदीयतां ॥ १२ ॥ इंद्राद्विशिष्टोनहुषोदेवरा
जोमहाद्युतिः ॥ वृणोत्विमंवरारोहाभर्तृत्वेवरवर्णिनी ॥ १३ ॥ एवमुक्तेतुसादेवीबाष्पमुत्सृज्यसस्वनं ॥ उवाचरुदतीदीनाबृहस्पतिमिदंवचः ॥ १४ ॥ नाहमि
च्छामिनहुषंपतिंदेवर्षिसत्तम ॥ शरणागतास्मितेब्रह्मंस्त्रायस्वमहतोभयात् ॥ १५ ॥ बृहस्पतिरुवाच शरणागतंनत्यजेयमिंद्राणिममनिश्चयः ॥ धर्मज्ञांस
त्यशीलांचनत्यजेयमनिंदिते ॥ १६ ॥ नाकार्यंकर्तुमिच्छामिब्राह्मणःसन्विशेषतः ॥ श्रुतधर्मासत्यशीलोजानंधर्मानुशासनं ॥ १७ ॥ नाहमेतत्करिष्यामिग
च्छध्वंवैसुरोत्तमाः ॥ अस्मिंश्चार्थेपुरागीतंब्रह्मणाश्रूयतामिदं ॥ १८ ॥ नतस्यबीजंरोहतिरोहकालेनतस्यवर्षंवर्षतिवर्षकाले ॥ भीतंप्रपन्नंप्रददातिशत्रवेनसत्रा
तारंलभतेत्राणमिच्छन् ॥ १९ ॥ मोघमन्नंविंदतिचाप्यचेताःस्वर्गाल्लोकाद्भ्रश्यतिनष्टचेष्टः ॥ भीतंप्रपन्नंप्रददातियोवैनतस्यहव्यंप्रतिगृह्णंतिदेवाः ॥ २० ॥ प्र
मीयतेचास्यप्रजाह्यकालेसदाविवासंपितरोस्यकुर्वते ॥ भीतंप्रपन्नंप्रददातिशत्रवेसेंद्रादेवाःप्रहरंत्यस्यवज्रं ॥ २१ ॥ एतदेवंविजानन्वैनदास्यामिंशचीमि
मां ॥ इंद्राणींविश्रुतांलोकेशक्रस्यमहिषींप्रियां ॥ २२ ॥ अस्याहितंभवेद्यच्चममचापिहितंभवेत् ॥ क्रियतांतत्सुरश्रेष्ठानहिदास्याम्यहंशचीं ॥ २३ ॥ शल्यउवाच ॥ ९ ॥
अथदेवाःसगंधर्वागुरुमाहुरिदंवचः ॥ कथंसुनीतंनुभवेन्मंत्रयस्वबृहस्पते ॥ २४ ॥ ॥ १९ ॥ अचेताःदुर्बलचित्तः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

कालांतंकालमर्थं ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभा० द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

बृहस्पतिरुवाच नहुषंयाचतांदेवीकिंचित्कालांतरंशुभा ॥ इंद्राणीहितमेतद्धितयास्माकंभविष्यति ॥ २५ ॥ बहुविघ्नःसुराःकालःकालःकालंनयिष्यति ॥ गर्वि
तोबलवांश्चापिनहुषोवरसंश्रयात् ॥ २६ ॥ शल्यउवाच ततस्तेनतथोक्तेतुप्रीतादेवास्तथाब्रुवन् ॥ ब्रह्मन्साध्विदमुक्तंतेहितंसर्वदिवौकसां ॥ २७ ॥ एवमेतद्द्विज
श्रेष्ठदेवीचेयंप्रसाद्यतां ॥ ततःसमस्ताइंद्राणींदेवाश्चाग्निपुरोगमाः ॥ २८ ॥ ऊचुर्वचनमव्यग्रालोकानांहितकाम्यया ॥ देवाऊचुः त्वयाजगदिदंसर्वंधृतंस्था
वरजंगमं ॥ एकपत्न्यसिसत्याचगच्छस्वनहुषंप्रति ॥ २९ ॥ क्षिप्रंत्वामभिकामश्चविनशिष्यतिपापकृत् ॥ नहुषोदेविशक्रश्चसुरैश्वर्यमवाप्स्यति ॥ ३० ॥ एवं
विनिश्चयंकृत्वाइंद्राणीकार्यसिद्धये ॥ अभ्यगच्छतसव्रीडानहुषंघोरदर्शनं ॥ ३१ ॥ दृष्ट्वातांनहुषश्चापिवयोरूपसमन्वितां ॥ समहृष्यतदुष्टात्माकामोपहतचेत
नः ॥ ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिइंद्राणीकालावधियाचनेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ शल्यउवाच अथतामब्रवीद्दृ
ष्ट्वानहुषोदेवराट्तदा ॥ त्रयाणामपिलोकानामहमिंद्रःशुचिस्मिते ॥ १ ॥ भजस्वमांवरारोहेपतित्वेवरवर्णिनि ॥ एवमुक्तातुसादेवीनहुषेणपतिव्रता ॥ २ ॥ प्रा
वेपतभयोद्विग्नाप्रवातेकदलीयथा ॥ प्रणम्यसाहिब्रह्माणंशिरसातुकृतांजलिः ॥ ३ ॥ देवराजमथोवाचनहुषंघोरदर्शनं ॥ कालमिच्छाम्यहंलब्धुंत्वत्तःकंचित्सुरे
श्वर ॥ ४ ॥ नहिविज्ञायतेशक्रःकिंवाप्राप्तःक्ववागतः ॥ तत्त्वमेतत्तुविज्ञाययदिनज्ञायतेप्रभो ॥ ५ ॥ ततोऽहंत्वामुपस्थास्येसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ एवमुक्तःसइंद्राण्या
नहुषःप्रीतिमानभूत् ॥ ६ ॥ नहुषउवाच एवंभवतुसुश्रोणियथामामिहभाषसे ॥ ज्ञात्वाचागमनंकार्यंसत्यमेतदनुस्मरेः ॥ ७ ॥ नहुषेणविसृष्टाचनिश्चक्राम
ततःशुभा ॥ बृहस्पतिनिकेतंचसाजगामयशस्विनी ॥ ८ ॥ तस्याःसंश्रुत्यचवचोदेवाश्चाग्निपुरोगमाः ॥ चिंतयामासुरेकाग्राःशक्रार्थंराजसत्तम ॥ ९ ॥ देवदेवे
नसंगम्यविष्णुनाप्रभविष्णुना ॥ ऊचुश्चैनंसमुद्विग्नावाक्यंवाक्यविशारदाः ॥ १० ॥ ब्रह्मवध्याभिभूतोवैशक्रःसुरगणेश्वरः ॥ गतिश्चनस्त्वंदेवेशपूर्वजोजगतः
प्रभुः ॥ ११ ॥ रक्षार्थंसर्वभूतानांविष्णुत्वमुपजग्मिवान् ॥ त्वद्वीर्यनिहतेवृत्रेवासवोब्रह्महत्यया ॥ १२ ॥ वृतःसुरगणश्रेष्ठमोक्षंतस्यविनिर्दिश ॥ तेषांतद्वचनंश्रु
त्वादेवानांविष्णुरब्रवीत् ॥ १३ ॥ मामेवयजतांशक्रःपावयिष्यामिवज्रिणं ॥ पुण्येनहयमेधेनमामिष्ट्वापाकशासनः ॥ १४ ॥ पुनरेष्यतिदेवानामिंद्रत्वमकुतो
भयः ॥ स्वकर्मभिश्चनहुषोनाशंयास्यतिदुर्मतिः ॥ १५ ॥

विष्णुत्वंव्यापकत्वं अव्यापकेनजगद्रक्षायाअसंभवात् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ अकंपत्अकंपत तद्भावआर्षः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ उपश्रुतिंसंदेहनिर्णायिकांदेवींआकरोत्आकारितवती ॥ २६ ॥ यत्रेति अयंचार्थः आ
नोयासुपश्रुत्युक्थेषुरणयाइह दिवोअमुष्यशासतोदिवंयय दिवावसोइतिमंत्रोक्तउपबृंहितः मंत्रार्थस्तु हेउपश्रुति नःअस्मान्प्रतिआयाहि उक्थेषुकाम्येषुकर्मसुइहरणयइष्टंकामंगमयप्रापय ॥ रणगतांवि

किंचित्कालमिदंदेवामर्षयध्वमतंद्रिताः ॥ श्रुत्वाविष्णोःशुभांसत्यांवाणींताममृतोपमां ॥ १६ ॥ ततःसर्वेसुरगणाःसोपाध्यायाःसहर्षिभिः ॥ यत्रशक्रोभयो
द्विग्नस्तंदेशमुपचक्रमुः ॥ १७ ॥ तत्राश्वमेधःसुमहान्महेंद्रस्यमहात्मनः ॥ ववृतेपावनार्थंवैब्रह्महत्यापहोनृप ॥ १८ ॥ विभज्यब्रह्महत्यांतुवृक्षेषुचनदीषुच ॥ पर्वते
षुपृथिव्यांचस्त्रीषुचैवयुधिष्ठिर ॥ १९ ॥ संविभज्यचभूतेषुविसृज्यचसुरेश्वरः ॥ विज्वरोधूतपाप्माचवासवोऽभवदात्मवान् ॥ २० ॥ अकंपन्नहुषंस्थानाद्दृष्ट्वाव
लनिषूदनः ॥ तेजोघ्नंसर्वभूतानांवरदानाच्चदुःसहं ॥ २१ ॥ ततःशचीपतिर्देवःपुनरेवव्यनश्यत ॥ अदृश्यःसर्वभूतानांकालाकांक्षीचचारह ॥ २२ ॥ प्रनष्टेतुततः
शक्रेशचीशोकसमन्विता ॥ हाशक्रेतितदादेवीविललापसुदुःखिता ॥ २३ ॥ यदिदत्तंयदिहुतंगुरवस्तोषितायदि ॥ एकभर्तृत्वमेवास्तुसत्यंयद्यस्तिवामयि ॥
॥ २४ ॥ पुण्यांचेमामहंदिव्यांप्रवृत्तामुत्तरायणे ॥ देवींरात्रिंनमस्यामिसिध्यतांमेमनोरथः ॥ २५ ॥ प्रयताचनिशांदेवीमुपातिष्ठततत्रसा ॥ पतिव्रतात्वात्सत्ये
नसोपश्रुतिमथाकरोत् ॥ २६ ॥ यत्रास्तेदेवराजोसौतंदेशंदर्शयस्वमे ॥ इत्याहोपश्रुतिंदेवींसत्यंसत्येनदृश्यतां ॥ २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्यो
गपर्वणिउपश्रुतियाचनेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ ७॥ शल्यउवाच अथैनांरूपिणीसाध्वीमुपातिष्ठदुपश्रुतिः ॥ तांवयोरूपसंपन्नांदृष्ट्वादेवीमुपस्थि
तां ॥ १ ॥ इंद्राणीसंप्रहृष्टात्मासंपूज्यैनामथाब्रवीत् ॥ इच्छामित्वामहंज्ञातुंकात्वंब्रूहिवरानने ॥ २ ॥ उपश्रुतिरुवाच उपश्रुतिरहंदेवितवांतिकमुपागता ॥ द
र्शनंचैवसंप्राप्तातवसत्येनभाविनि ॥ ३ ॥ पतिव्रताचयुक्ताचयमेननियमेनच ॥ दर्शयिष्यामितेशक्रंदेवंवृत्रनिषूदनं ॥ ४ ॥ क्षिप्रमन्वेहिभद्रंतेद्रक्ष्यसेसुरसत्त
मं ॥ ततस्तांप्रहितांदेवीमिंद्राणीसासमन्वगात् ॥ ५ ॥

त्यस्यरूपं अमुष्यबुद्धिस्थस्यदिवंशासतइंद्रस्यदिवंप्रकाशंययगमय ॥ यच्छेत्यर्थः व्ययगतावित्यस्यलोटिरूपं वलोप
आर्षः हेविभावसोअग्नेघनंसर्वमलहतंतमोपलमर्थंप्रकाशयितुंसमर्थ ॥ २७ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥
॥ ४ ॥ प्रहितांप्रस्थितां ॥ ५ ॥

॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥ त्रास्यसि पालयिष्यसि तद्भावआर्षः ॥१६॥१७॥१८॥ इति॰ उद्यो॰ नैलकं॰ भारतभा॰ चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥१५॥ ॥१॥२॥३॥४॥५॥

देवारण्यान्यतिक्रम्यपर्वतांश्चबहूंस्ततः ॥ हिमवंतमतिक्रम्यउत्तरंपार्श्वमागमत् ॥ ६ ॥ समुद्रंचसमासाद्यबहुयोजनविस्तृतं ॥ आससादमहाद्वीपंनानाद्रुमल
तावृतं ॥ ७॥ तत्रापश्यत्सरोदिव्यंनानाशकुनिभिर्वृतं ॥ शतयोजनविस्तीर्णंतावदेवायतंशुभं ॥ ८ ॥ तत्रदिव्यानिपद्मानिपंचवर्णानिभारत ॥ षट्पदैरुपगीता
निप्रफुल्लानिसहस्रशः ॥ ९॥ सरसस्तस्यमध्येतुपद्मिनीमहतीशुभा ॥ गौरेणोन्नतनालेनपद्मेनमहतावृता १० ॥ पद्मस्यभित्वानालंचविवेशसहितातया ॥ बि
सतंतुप्रविष्टंचतत्रापश्यच्छतक्रतुं ॥ ११ ॥ तंदृष्ट्वाचसुसूक्ष्मेणरूपेणावस्थितंप्रभुं ॥ सूक्ष्मरूपधरादेवीबभूवोपश्रुतिश्चसा ॥ १२ ॥ इंद्रंतुष्टावचेंद्राणीविश्रुतैःपूर्व
कर्मभिः ॥ स्तूयमानस्ततोदेवःशचीमाहपुरंदरः ॥ १३ ॥ किमर्थमसिसंप्राप्ताविज्ञातश्चकथंत्वहं ॥ ततःसाकथयामासनहुषस्यविचेष्टितं ॥ १४ ॥ इंद्रत्वंत्रिषु
लोकेषुप्राप्यवीर्यसमन्वितः ॥ दर्पाविष्टश्चदुष्टात्मामामुवाचशतक्रतो ॥ १५॥ उपतिष्ठेतिसक्रूरःकालंचकृतवान्मम ॥ यदिनत्रास्यसिविभोकरिष्यतिसमांव
शे ॥ १६॥ एतेनचाहंसंप्राप्ताद्रुतंशक्रतवांतिकं ॥ जहिरौद्रंमहाबाहोनहुषंपापनिश्चयं ॥ १७ ॥ प्रकाशयात्मनात्मानंदैत्यदानवसूदन ॥ तेजःसमाप्नुहिविभो
देवराज्यंप्रशाधिच ॥ १८॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिइंद्राणींद्रस्तवेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥१५॥ शल्यउवाच एवमुक्तःसभगवा
न्शच्यातांपुनरब्रवीत् ॥ विक्रमस्यनकालोयंनहुषोबलवत्तरः ॥१॥ विवर्द्धितश्चऋषिभिर्हव्यकव्यैश्चभाविनि ॥ नीतिमत्रविधास्यामिदेवितांकर्तुमर्हसि ॥२॥
गुह्यंचैतत्त्वयाकार्यंनाख्यातव्यंशुभेक्वचित् ॥ गत्वानहुषमेकांतेब्रवीहिचसुमध्यमे ॥ ३॥ ऋषियानेनदिव्येनमामुपैहिजगत्पते ॥ एवंतववशेप्रीताभविष्यामी
तितंवद ॥ ४ ॥ इत्युक्तादेवराजेनपत्नीसाकमलेक्षणा ॥ एवमस्त्वित्यथोक्त्वातुजगामनहुषंप्रति ॥ ५ ॥ नहुषस्तांततोदृष्ट्वासस्मितोवाक्यमब्रवीत् ॥ स्वागतंतेव
रारोहेकिंकरोमिशुचिस्मिते ॥ ६ ॥ भक्तंमांभजकल्याणिकिमिच्छसिमनस्विनि ॥ तवकल्याणियत्कार्यंतत्करिष्येसुमध्यमे ॥ ७॥ नचव्रीडात्वयाकार्यासुश्रो
णिमयिविश्वसेः ॥ सत्येनवैशपेदेविकरिष्येवचनंतव ॥ ८ ॥ इंद्राण्युवाच योमेकृतस्त्वयाकालस्तमाकांक्षेजगत्पते ॥ ततस्त्वमेवभर्तामेभविष्यसिसुराधि
प ॥ ९ ॥ कार्यंचहृदिमेयत्तद्देवराजावधारय ॥ वक्ष्यामियदिमेराजन्प्रियमेतत्करिष्यसि ॥ १० ॥ वाक्यंप्रणयसंयुक्तंततःस्यांवशगातव ॥ इंद्रस्यवाजिनोवा
हाहस्तिनोथरथास्तथा ॥ ११ ॥ इच्छाम्यहमथापूर्वंवाहनंतेसुराधिप ॥ यन्नविष्णोर्नरुद्रस्यनासुराणांनरक्षसां ॥ १२ ॥ ॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥

॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥ मांबक्ष्यंतिमिमवहनंकरिष्यंति ॥२०॥२१॥ २२ ॥ २३ ॥२४॥२५॥२६॥२७॥ अन्विष्यतांअनुगच्छतुभवान् ॥ इषगतावित्यस्यदिवादेरूपं॥ २८ ॥२९॥

वहंतुत्वांमहाभागाऋषयःसंगताविभो ॥ सर्वेशिबिकयाराजन्नेतद्धिममरोचते ॥ १३ ॥ नासुरेषुनदेवेषुतुल्योभवितुमर्हसि ॥ सर्वेषांतेजआदत्सेस्वेनवीर्ये
णदर्शनात्॥ १४॥ नतेप्रमुखतःस्थातुंकश्चिच्छक्तोतिवीर्यवान्॥ शल्यउवाच एवमुक्तस्तुनहुषःप्राहृष्यततदाकिल॥उवाचवचनंचापिसुरेंद्रस्तामनिंदि
तां॥ १५ ॥ नहुषउवाच अपूर्ववाहनमिदंत्वयोक्तंवरवर्णिनि॥दृढंमेरुचितंदेवित्ववशोऽस्मिवरानने॥ १६॥ नह्यल्पवीर्योभवतियोवाहान्कुरुतेमुनीन्॥
अहंतपस्वीबलवान्भूतभव्यभवत्प्रभुः ॥ १७ ॥ मयिक्रुद्धेजगन्नस्यान्मयिसर्वंप्रतिष्ठितं॥ देवदानवगंधर्वाःकिन्नरोरगराक्षसाः ॥ १८ ॥ नमेक्रुद्धस्यपर्याप्ताः
सर्वेलोकाःशुचिस्मिते॥ चक्षुषायंप्रपश्यामितस्यतेजोहराम्यहं॥ १९॥ तस्मात्तेवचनंदेविकरिष्यामिनसंशयः॥ सप्तर्षयोमांवक्ष्यंतिसर्वेब्रह्मर्षयस्तथा॥२०॥
पश्यमाहात्म्ययोगंमेऋद्धिंचवरवर्णिनि ॥ शल्यउवाच एवमुक्त्वातुतांदेवींविसृज्यचवराननां॥ २१ ॥विमानेयोजयित्वाचऋषीन्नियममास्थितान् ॥
अब्रह्मण्योबलोपेतोमत्तोमदबलेनच॥ कामवृत्तःसदुष्टात्मावाहयामासतानृषीन्॥ २२ ॥ नहुषेणविसृष्टाचबृहस्पतिमथाब्रवीत्॥ समयोऽल्पावशेषोमेनहु
षेणेहयःकृतः॥ २३ ॥शक्रंमृगयशीघ्रंत्वंभक्तायाःकुरुमेदयां॥ बाढमित्येवभगवान्बृहस्पतिरुवाचतां ॥ २४॥ नभेतव्यंत्वयादेविनहुषाद्दुष्टचेतसः ॥ नह्येष
स्थास्यतिचिरंगतएषनराधमः॥ २५॥ अधर्मज्ञोमहर्षीणांवाहनाच्चततःशुभे॥ इष्टिंचाहंकरिष्यामिविनाशायास्यदुर्मतेः ॥ २६॥ शक्रंचाधिगमिष्यामिमा
भैस्त्वंभद्रमस्तुते॥ ततःप्रज्वाल्यविधिवज्जुहावपरमंहविः॥ २७॥ बृहस्पतिर्महातेजादेवराजोपलब्धये ॥ हुत्वाग्निंसोब्रवीद्राजञ्छक्रमन्विष्यतामिति ॥ २८॥
तस्माच्चभगवान्देवःस्वयमेवहुताशनः॥ स्त्रीवेषमद्भुतंकृत्वातत्रैवांतरधीयत ॥ २९ ॥ सदिशःप्रदिशश्चैवपर्वतान्निवनानिच॥ पृथिवींचांतरिक्षंचविचिंत्याथ
मनोगतिः॥ ३० ॥ निमेषांतरमात्रेणबृहस्पतिमुपागमत्॥ अग्निरुवाच बृहस्पतेनपश्यामिदेवराजमिहक्वचित् ॥ आपःशेषाःसदाचापःप्रवेष्टुंनोत्सहाम्यहं
॥ ३१ ॥ नमेतत्रगतिर्ब्रह्मन्किमन्यत्करवाणिते॥ तमब्रवीद्देवगुरुरपोविशमहाद्युते॥३२॥ अग्निरुवाच नापःप्रवेष्टुंशक्ष्यामिक्षयोमेऽत्रभविष्यति॥शरणं
त्वांप्रपन्नोऽस्मिस्वस्तितेस्तुमहाद्युते॥३३॥अद्भ्योग्निर्ब्रह्मतःक्षत्रमश्मनोलोहमुत्थितं॥ तेषांसर्वत्रगंतेजःस्वासुयोनिषुशाम्यति॥ ३४॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्यो
गपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिबृहस्पत्यग्निसंवादेपंचदशोऽध्यायः॥ १५॥ ॥ ७॥

॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥ इतिउद्योगप॰नैलकंठीयेभारतभा॰पंचदशोऽध्यायः ॥ १५॥

॥ १ ॥ एकंजाठरं त्रिविधंगार्हपत्यदक्षिणाग्न्याहवनीयरूपेणत्वयैकेन ॥ २ ॥ तुभ्यंत्रिविधाय ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रसूतिःउत्पत्तिस्थानं प्रतिष्ठालयस्थानं ॥ ५ ॥ हेतयःज्वालाः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

बृहस्पतिरुवाच त्वमग्नेसर्वदेवानांमुखंत्वमसिहव्यवाट् ॥ त्वमंतःसर्वभूतानांगूढश्चरसिसाक्षिवत् ॥ १ ॥ त्वामाहुरेकंकवयस्त्वामाहुस्त्रिविधंपुनः ॥ त्वयात्य
क्तंजगच्चेदंसद्योनश्येद्धुताशन ॥ २ ॥ कृत्वातुभ्यंनमोविप्राःस्वकर्मविजितांगतिं ॥ गच्छंतिसहपत्नीभिःसुतैरपिचशाश्वतीं ॥ ३ ॥ त्वमेवाग्नेहव्यवाहस्त्वमेवपर
मंहविः ॥ यजंतिसत्रैस्त्वामेवयज्ञैश्चपरमाध्वरे ॥ ४ ॥ सृष्ट्वालोकांस्त्रीनिमान्हव्यवाहप्राप्तेकालेपचसिपुनःसमिद्धः ॥ त्वंसर्वस्यभुवनस्यप्रसूतिस्त्वमेवाग्नेभव
सिपुनःप्रतिष्ठा ॥ ५ ॥ त्वामग्नेजलदानाहुर्विद्युतश्चमनीषिणः ॥ वहंतिसर्वभूतानित्वत्तोनिष्क्रम्यहेतयः ॥ ६ ॥ त्वय्यापोनिहिताःसर्वास्त्वयिसर्वमिदंजगत् ॥ न
तेऽस्त्यविदितंकिंचित्त्रिषुलोकेषुपावक ॥ ७ ॥ स्वयोनिंभजतेसर्वोविशस्वापोविशंकितः ॥ अहंत्वांवर्धयिष्यामिब्राह्मैर्मंत्रैःसनातनैः ॥ ८ ॥ एवंस्तुतोहव्यवाट्स
भगवान्कविरुत्तमः ॥ बृहस्पतिमथोवाचप्रीतिमान्वाक्यमुत्तमं ॥ ९ ॥ दर्शयिष्यामितेशक्रंसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ शल्यउवाच प्रविश्यापस्ततोवह्निःससमुद्राः
सपल्वलाः ॥ आससादसरस्तच्चगूढोयत्रशतक्रतुः ॥ १० ॥ अथतत्रापिपद्मानिविचिन्वन्भरतर्षभ ॥ अपश्यत्सतुदेवेंद्रंबिसमध्यगतंतदा ॥ ११ ॥ आगत्यचत
तस्तूर्णंतमाचष्टबृहस्पतेः ॥ अणुमात्रेणवपुषापद्मतंत्वाश्रितंप्रभुं ॥ १२ ॥ गत्वादेवर्षिगंधर्वैःसहितोथबृहस्पतिः ॥ पुराणैःकर्मभिर्देवंतुष्टाववलसूदनं ॥ १३ ॥ म
हासुरोहतःशक्रनमुचिर्दारुणस्त्वया ॥ शंबरश्चबलश्चैवतथोभौघोरविक्रमौ ॥ १४ ॥ शतक्रतोविवर्धस्वसर्वान्शत्रून्निषूदय ॥ उत्तिष्ठशक्रसंपश्यदेवर्षींश्चस
मागतान् ॥ १५ ॥ महेंद्रदानवान्हत्वालोकास्त्रातास्त्वयाविभो ॥ अपांफेनंसमासाद्यविष्णुतेजोतिबृंहितं ॥ त्वयावृत्रोहतःपूर्वंदेवराजजगत्पते ॥ १६ ॥ त्वंसर्वभू
तेषुशरण्यईड्यस्त्वयासमंविद्यतेनेहभूतं ॥ त्वयाधार्यंतेसर्वभूतानिशक्रत्वंदेवानांमहिमानंचकर्थ ॥ १७ ॥ पाहिसर्वांश्चलोकांश्चमहेंद्रबलमाप्नुहि ॥ एवंसंस्तूय
मानश्चसोऽवर्धतशनैःशनैः ॥ १८ ॥ स्वंचैववपुरास्थायबभूवसबलान्वितः ॥ अब्रवीच्चगुरुंदेवोबृहस्पतिमवस्थितं ॥ १९ ॥ किंकार्यमवशिष्टंवोहतस्त्वाष्ट्रोमहा
सुरः ॥ वृत्रश्चसुमहाकायोयोवैलोकाननाशयत् ॥ २० ॥ बृहस्पतिरुवाच मानुषोनहुषोराजादेवर्षिगणतेजसा ॥ देवराज्यमनुप्राप्तःसर्वान्नोबाधतेभृ
शं ॥ २१ ॥ इंद्रउवाच कथंचनहुषोराज्यंदेवानांप्रापदुर्लभं ॥ तपसाकेनवायुक्तःकिंवीर्योवाबृहस्पते ॥ २२ ॥ बृहस्पतिरुवाच देवाभीताःशक्रमकामयं
तत्वयात्यक्तंमहदैंद्रंपदंतत् ॥ तदादेवाःपितरोथर्षयश्चगंधर्वमुख्याश्चसमेत्यसर्वे ॥ २३ ॥ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ नहुषस्यांतरेण अंतरंभेदः बुद्धिभेदार्थमित्यर्थः॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीये भारतभा० षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

गत्वाऽब्रुवन्नहुषंतत्रशक्रस्त्वंनोराजाभवभुवनस्यगोप्ता ॥ तानब्रवीन्नहुषोनास्मिशक्तआप्यायध्वंतपसातेजसामां ॥ २४ ॥ एवमुक्तैर्वर्द्धितश्चापिदेवैराजाऽ
भवन्नहुषोघोरवीर्यः॥ त्रैलोक्येचप्राप्यराज्यंमहर्षीन्कृत्वावाहान्यातिलोकान्दुरात्मा ॥ २५ ॥ तेजोहरंदृष्टिविषंसुघोरंमात्वंपश्येर्नहुषंवैकदाचित् ॥ देवाश्च
सर्वेनहुषंभृशार्तानपश्यंतेगूढरूपाश्चरंतः॥ २६ ॥ शल्यउवाच एवंवदत्यंगिरसांवरिष्ठेबृहस्पतौलोकपालःकुबेरः ॥ वैवस्वतश्चैवयमःपुराणोदेवश्चसोमोवरु
णश्चाजगाम॥ २७॥ तेवैसमागम्यमहेंद्रमूचुर्दिष्ट्यात्वाष्ट्रोनिहतश्चैववृत्रः॥ दिष्ट्याचत्वांकुशलिनमक्षतंचपश्यामोवैनिहतारिंचशक्र ॥ २८ ॥ सतान्यथावच्च
हिलोकपालान्समेत्यवैप्रीतमनामहेंद्रः ॥ उवाचचैनान्प्रतिभाष्यशक्रःसंचोदयिष्यन्नहुषस्यांतरेण ॥ २९ ॥ राजादेवानांनहुषोघोररूपस्तत्रसाह्यंदीयतां
मेभवद्भिः ॥ तेचाब्रुवन्नहुषोघोररूपोदृष्टीविषस्तस्यबिभीमईश ॥ ३० ॥ त्वंचेद्राजानंनहुषंपराजयेस्ततोवयंभागमर्हामशक्र ॥ इंद्रोब्रवीद्भवतुभवानपांपति
र्यमःकुबेरश्चमयाभिषेकं ॥ ३१ ॥ संप्राप्नुवंत्वद्यसहैवदेवतैरिपुंजयामतंनहुषंघोरदृष्टिं ॥ ततःशक्रंज्वलनोप्याहभागंप्रयच्छमह्यंतवसाह्यंकरिष्ये ॥ तमाहशक्रो
भविताऽग्नेतवापिचेंद्राग्न्योर्वैभागएकोमहाक्रतौ ॥ ३२ ॥ शल्यउवाच एवंसंचिंत्यभगवान्महेंद्रःपाकशासनः॥ कुबेरंसर्वयक्षाणांधनानांचप्रभुंतथा ॥
॥ ३३ ॥ वैवस्वतंपितॄणांचवरुणंचाप्यपांतथा॥ आधिपत्यंददौशक्रःसंचिंत्यवरदस्तथा ॥ ३४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिइंद्रवरुणा
दिसंवादेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥ शल्यउवाच अथसंचिंतयानस्यदेवराजस्यधीमतः॥ नहुषस्यवधोपायंलोकपालैःसदैवतैः ॥ १ ॥ तपस्वीतत्र
भगवानगस्त्यःप्रत्यदृश्यत ॥ सोब्रवीदर्च्यदेवेंद्रंदिष्ट्यावैवर्धतेभवान् ॥ २ ॥ विश्वरूपविनाशेनवृत्रासुरवधेनच ॥ दिष्ट्याचनहुषोभ्रष्टोदेवराज्यात्पुरंदर ॥ ३ ॥ दि
ष्ट्याहतारिंपश्यामिभवंतंबलसूदन ॥ इंद्रउवाच स्वागतंतेमहर्षेस्तुप्रीतोहंदर्शनात्तव ॥ पाद्यमाचमनीयंचगामर्घ्यंचप्रतीच्छमे ॥ ४ ॥ शल्यउवाच पूजितं
चोपविष्टंतमासनेमुनिसत्तमं ॥ पर्यपृच्छतदेवेशःप्रहृष्टोब्राह्मणर्षभं ॥ ५ ॥ एतदिच्छामिभगवन्कथ्यमानंद्विजोत्तम ॥ परिभ्रष्टःकथंस्वर्गान्नहुषःपापनिश्च
यः ॥ ६ ॥ अगस्त्यउवाच शृणुशक्रप्रियंवाक्यंयथाराजादुरात्मवान् ॥ स्वर्गाद्भ्रष्टोदुराचारोनहुषोबलदर्पितः ॥ ७ ॥ श्रमार्त्ताश्चवहंतस्तंनहुषंपापकारिणं ॥ दे
वर्षयोमहाभागास्तथाब्रह्मर्षयोऽमलाः ॥ ८ ॥ ॥ १ ॥ अर्च्यअभ्यर्च्य ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

गवांप्रोक्षणेप्रोक्षणोपाकरणमारणादिसंस्कारे येमंत्राःदेवांश्वयाभिर्यजतेददातिचगावःसोमस्यप्रथमस्यभक्षइत्यादयः याभिःपशुभूताभिर्गोभिः भक्षइतिभक्षणांतयागउच्यते ॥ ९ ॥ नहुषस्तु ब्राह्मणाश्चैवगाव
श्चकुलमेकंद्विधाकृतं एकत्रमंत्रास्तिष्ठंतिहविरेकत्रतिष्ठतीतिशास्त्रप्रामाण्याद्ब्राह्मणवद्गवामवध्यत्वंमन्वानोवेदमप्रमाणीचकार वेदस्यब्राह्मणानांचावमानादधोगतिःप्राप्यतइत्याख्यायिकातात्पर्यं ॥१०॥११॥

पप्रच्छुर्नहुषंदेवसंशयंजयतांवर ॥ यइमेब्रह्मणाप्रोक्तामंत्रावैप्रोक्षणेगवां ॥ ९ ॥ एतेप्रमाणंभवतउताहोनेतिवासव ॥ नहुषोनेतितानाहतमसामूढचेतनः ॥
॥ १० ॥ ऋषयऊचुः अधर्मेसंप्रवृत्तस्त्वंधर्मंनप्रतिपद्यसे ॥ प्रमाणमेतदस्माकंपूर्वंप्रोक्तंमहर्षिभिः ॥ ११ ॥ अगस्त्यउवाच ततोविवदमानःसमुनिभिःसह
वासव ॥ अथमामस्पृशन्मूर्ध्निपादेनाधर्मपीडितः ॥ १२ ॥ तेनाभूद्धततेजाश्चनिःश्रीकश्चमहीपतिः ॥ ततस्तंतमसाविग्नमवोचंभृशपीडितं ॥ १३ ॥ यस्मात्पूर्वैःकृ
तंराजन्ब्रह्मर्षिभिरनुष्ठितं ॥ अदुष्टंदूषयसिमेयच्चमूर्ध्न्यस्पृशःपदा ॥ १४ ॥ यच्चापित्वमृषीन्मूढब्रह्मकल्पान्दुरासदान् ॥ १५ ॥ वाहान्कृत्वावाहयसितेनस्वर्गाद्ध
तप्रभः ॥ ध्वंसपापपरिभ्रष्टःक्षीणपुण्योमहीतले ॥ १६ ॥ दशवर्षसहस्राणिसर्परूपधरोमहान् ॥ विचरिष्यसिपूर्णेषुपुनःस्वर्गमवाप्स्यसि ॥ १७ ॥ एवंभ्रष्टोदुरा
त्मासदेवराज्यादरिंदम ॥ दिष्ट्यावर्द्धामहेशक्रहतोब्राह्मणकंटकः ॥ १८ ॥ त्रिविष्टपंप्रपद्यस्वपाहिलोकान्शचीपते ॥ जितेंद्रियोजितामित्रःस्तूयमानोमहर्षिभिः ॥
॥ १९ ॥ शल्यउवाच ॥ ततोदेवाभृशंतुष्टामहर्षिगणसंवृताः ॥ पितरश्चैवयक्षाश्चभुजगाराक्षसास्तथा ॥ २० ॥ गंधर्वादेवकन्याश्चसर्वेचाप्सरसांगणाः ॥ सरां
सिसरितःशैलाःसागराश्चविशांपते ॥ २१ ॥ उपागम्याब्रुवन्सर्वेदिष्ट्यावर्धसिशत्रुहन् ॥ हतश्चनहुषःपापोदिष्ट्यागस्त्येनधीमता ॥ दिष्ट्यापापसमाचारःकृतःस
र्पोमहीतले ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिइंद्रागस्त्यसंवादेनहुषभ्रंशेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ ७ ॥ शल्यउवाच ततःश
क्रःस्तूयमानोगंधर्वाप्सरसांगणैः ॥ ऐरावतंसमारुह्यद्विपेंद्रंलक्षणैर्युतं ॥ १ ॥ पावकःसुमहातेजामहर्षिश्चबृहस्पतिः ॥ यमश्चवरुणश्चैवकुबेरश्चधनेश्वरः ॥ २ ॥
सर्वैर्देवैःपरिवृतःशक्रोवृत्रनिषूदनः ॥ गंधर्वैरप्सरोभिश्चयातस्त्रिभुवनंप्रभुः ॥ ३ ॥ ससमेत्यमहेंद्राण्यादेवराजःशतक्रतुः ॥ मुदापरमयायुक्तःपालयामासदेव
राट् ॥ ४ ॥ ततःसभगवांस्तत्रअंगिराःसमदृश्यत ॥ अथर्ववेदमंत्रैश्चदेवेंद्रंसमपूजयत् ॥ ५ ॥ ततस्तुभगवानिंद्रःसंहृष्टःसमपद्यत ॥ वरंचप्रददौतस्मैअथर्वांगि
रसेतदा ॥ ६ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० नहुषभ्रंशेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ ७ ॥
॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

अथर्वांगिरसोनामेति यतोंगिराअथर्ववेदमंत्रैरिंद्रंतुष्टावततोऽथर्वांगिरसोनामाभवत् अस्मिन्वेदेऽथर्ववेदे अथर्ववेदस्यऋषिरित्यर्थः उदाहरणंवाक्यमेतत्अथर्ववेदरूपं यस्यवाक्यंसऋषिरितिपरिभाषावचनात्

अथर्वांगिरसोनामवेदेस्मिन्वैभविष्यति॥ उदाहरणमेतद्धियज्ञभागंचलप्स्यसे॥ ७॥ एवंसंपूज्यभगवानथर्वांगिरसंतदा॥ व्यसर्जयन्महाराजदेवराजःशत
क्रतुः॥ ८॥ संपूज्यसर्वांस्त्रिदशानृषींश्चापितपोधनान्॥ इंद्रःप्रमुदितोराजन्धर्मेणापालयत्प्रजाः॥ ९॥ एवंदुःखमनुप्राप्तमिंद्रेणसहभार्यया॥ अज्ञातवास
श्चकृतःशत्रूणांवधकांक्षया॥ १०॥ नात्रमन्युस्त्वयाकार्योयत्क्लिष्टोसिमहावने॥ द्रौपद्यासहराजेंद्रभ्रातृभिश्चमहात्मभिः॥ ११॥ एवंत्वमपिराजेंद्रराज्यंप्रा
प्स्यसिभारत॥ वृत्रंहत्वायथाप्राप्तःशक्रःकौरवनंदन॥ १२॥ दुराचारश्चनहुषोब्रह्मद्विट्पापचेतनः॥ अगस्त्यशापाभिहतोविनष्टःशाश्वतीःसमाः॥ १३॥ ए
वंतवदुरात्मानःशत्रवःशत्रुसूदन॥ क्षिप्रंनाशंगमिष्यंतिकर्णदुर्योधनादयः॥ १४॥ ततःसागरपर्यंतांभोक्ष्यसेमेदिनीमिमां॥ भ्रातृभिःसहितोवीरद्रौपद्याच
सहानया॥ १५॥ उपाख्यानमिदंशक्रविजयंवेदसंमितं॥ राज्ञाव्यूढेष्वनीकेषुश्रोतव्यंजयमिच्छता॥ १६॥ तस्मात्संश्रावयामित्वांविजयंजयतांवर॥ संस्तूय
मानावर्धंतेमहात्मानोयुधिष्ठिर॥ १७॥ क्षत्रियाणामभावोयंयुधिष्ठिरमहात्मनां॥ दुर्योधनापराधेनभीमार्जुनबलेनच॥ १८॥ आख्यानमिंद्रविजयंयइदं
नियतःपठेत्॥ धूतपाप्माजितस्वर्गःपरत्रेहचमोदते॥ १९॥ नचारिजंभयंतस्यनापुत्रोवाभवेन्नरः॥ नापदंप्राप्नुयात्कांचिद्दीर्घमायुश्चविंदति॥ सर्वत्रजयमा
प्नोतिनकदाचित्पराजयं॥ २०॥ वैशंपायनउवाच एवमाश्वासितोराजाशल्येनभरतर्षभ॥ पूजयामासविधिवच्छल्यंधर्मभृतांवरः॥ २१॥ श्रुत्वातुशल्यव
चनंकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ प्रत्युवाचमहाबाहुर्मद्रराजमिदंवचः॥ २२॥ भवान्कर्णस्यसारथ्यंकरिष्यतिनसंशयः॥ तत्रतेजोवधःकार्यःकर्णस्यार्जुनसंस्तवः॥
॥ २३॥ शल्यउवाच एवमेतत्करिष्यामियथामांसंप्रभाषसे॥ यच्चान्यदपिशक्ष्यामितत्करिष्याम्यहंतव॥ २४॥ वैशंपायनउवाच ततस्त्वामंत्र्यकौंते
यान्छल्योमद्राधिपस्तदा॥ जगामसबलःश्रीमान्दुर्योधनमरिंदम॥ २५॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिशल्यगमनेऽष्टादशोऽध्यायः॥
॥ १८॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच युयुधानस्ततोवीरःसात्वतानांमहारथः॥ महताचतुरंगेणबलेनागाद्युधिष्ठिरं॥ १॥

॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥ शत्रुतेजसोवधोयेनतादृशोऽर्जुनसंस्तवः॥२३॥२४॥२५॥ इति०नै०भारतभा०अष्टाद०॥१८॥ युयुधानःसात्यकिः॥१॥ ॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ वनमालाआपादलंबिनीमाला ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ समावायःसमूहः ॥ २२ ॥

तस्ययोधामहावीर्यानानादेशसमागताः ॥ नानाप्रहरणावीराःशोभयांचक्रिरेबलं ॥ २ ॥ परश्वधैर्भिंदिपालैःशूलतोमरमुद्गरैः ॥ परिघैर्यष्टिभिःपाशैःकरवा
लैश्चनिर्मलैः ॥ ३ ॥ खड्गकार्मुकनिर्व्यूहैःशरैश्चविविधैरपि ॥ तैलधौतैःप्रकाशद्भिःसदाशोभतवैबलं ॥ ४ ॥ तस्यमेघप्रकाशस्यसौवर्णैःशोभितस्यच ॥ बभूवरू
पंसैन्यस्यमेघस्येवसविद्युतः ॥ ५ ॥ अक्षौहिणीतुसासेनातदायौधिष्ठिरंबलं ॥ प्रविश्यांतर्दधेराजन्सागरंकुनदीयथा ॥ ६ ॥ तथैवाक्षौहिणींगृह्य चेदीनामृषभो
बली ॥ धृष्टकेतुरुपागच्छत्पांडवानमितौजसः ॥ ७ ॥ मागधश्चजयत्सेनोजारासंधिर्महाबलः ॥ अक्षौहिण्यैवसैन्यस्यधर्मराजमुपागमत् ॥ ८ ॥ तथैवपांड्योरा
जेंद्रसागरानूपवासिभिः ॥ वृतोबहुविधैर्योधैर्युधिष्ठिरमुपागमत् ॥ ९ ॥ तस्यसैन्यमतीवासीत्तस्मिन्बलसमागमे ॥ प्रेक्षणीयतरंराजन्सुवेषंबलवत्तदा ॥ १० ॥
द्रुपदस्याप्यभूत्सेनानानादेशसमागतैः ॥ शोभितापुरुषैःशूरैःपुत्रैश्चास्यमहारथैः ॥ ११ ॥ तथैवराजामत्स्यानांविराटोवाहिनीपतिः ॥ पार्वतीयैर्महीपालैःसहि
तःपांडवानियात् ॥ १२ ॥ इतश्चेतश्चपांडूनांसमाजग्मुर्महात्मनां ॥ अक्षौहिण्यस्तुसमेताविविधध्वजसंकुलाः ॥ १३ ॥ युयुत्समानाःकुरुभिःपांडवान्समहर्षय
न् ॥ तथैवधार्तराष्ट्रस्यहर्षंसमभिवर्धयन् ॥ १४ ॥ भगदत्तोमहीपालःसेनामक्षौहिणींददौ ॥ तस्यचीनैःकिरातैश्चकांचनैरिवसंवृतं ॥ १५ ॥ बभौबलमनाधृष्यं
कर्णिकारवनंयथा ॥ तथाभूरिश्रवाःशूरःशल्यश्चकुरुनंदन ॥ १६ ॥ दुर्योधनमुपायातावक्षौहिण्यापृथक्पृथक् ॥ कृतवर्माचहार्दिक्योभोजांधककुकुरैःसह ॥
॥ १७ ॥ अक्षौहिण्यैवसेनायादुर्योधनमुपागमत् ॥ तस्यतैःपुरुषव्याघ्रैर्वनमालाधरैर्बलं ॥ १८ ॥ अशोभतयथामत्तैर्वनंप्रक्रीडितैर्गजैः ॥ जयद्रथमुखाश्चान्ये
सिंधुसौवीरवासिनः ॥ १९ ॥ आजग्मुःपृथिवीपालाःकंपयंतइवाचलान् ॥ तेषामक्षौहिणीसेनाबहुलाविबभौतदा ॥ २० ॥ विधूयमानोवातेनबहुरूपइवांबुदः ॥
सुदक्षिणश्चकांबोजोयवनैश्चशकैस्तथा ॥ २१ ॥ उपाजगामकौरव्यमक्षौहिण्याविशांपते ॥ तस्यसेनासमावायःशलभानामिवाबभौ ॥ २२ ॥ सचसंप्राप्य
कौरव्यंतत्रैवांतर्दधेतदा ॥ तथामाहिष्मतीवासीनीलोनीलायुधैःसह ॥ २३ ॥ महीपालोमहावीर्यैर्दक्षिणापथवासिभिः ॥ आवंत्यौचमहीपालौमहाबलसुसंवृ
तौ ॥ २४ ॥ पृथगक्षौहिणीभ्यांतावभियातौसुयोधनं ॥ केकयाश्चनरव्याघ्राःसोदर्याःपंचपार्थिवाः ॥ २५ ॥ संहर्षयंतःकौरव्यमक्षौहिण्यासमाद्रवन् ॥ ततस्तत
स्तुसर्वेषांभूमिपानांमहात्मनां ॥ २६ ॥

॥ २३ ॥ आवंत्यौविंदानुविंदौ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥२७॥२८॥२९॥ अहिच्छत्रादयःप्रदेशविशेषाः॥३०॥३१॥३२॥३३॥ इ०नै०भा०एकोनविंशोऽध्यायः॥१९॥ ॥ ५ ॥ ॥१॥२॥ वाक्येति भवद्भिःकिंचिद्वक्तव्यमतोहेतोरित्यर्थः॥३॥४॥५॥६॥शेषवंतः

तिस्रोन्याःसमवर्तंतवाहिन्योभरतर्षभ॥ एवमेकादशावृत्ताःसेनादुर्योधनस्यताः॥२७॥ युयुत्समानाःकौंतेयान्नानाध्वजसमाकुलाः॥ नहास्तिनपुरेराजन्नव
काशोभवत्तदा॥ २८॥ राज्ञांस्वबलमुख्यानांप्राधान्येनापिभारत॥ ततःपंचनदंचैवकृत्स्नंचकुरुजांगलं॥२९॥ तथारोहितकारण्यंमरुभूमिश्चकेवला॥ अहि
च्छत्रंकालकूटंगंगाकूलंचभारत॥३०॥ वारणंवाटधानंचयामुनश्चैवपर्वतः॥ एषदेशःसुविस्तीर्णःप्रभूतधनधान्यवान्॥ ३१॥ बभूवकौरवेयाणांबलेनातो
वसंवृतः॥ तत्रसैन्यंतथायुक्तंददर्शसपुरोहितः॥ ३२॥ यःसपांचालराजेनप्रेषितःकौरवान्प्रति॥ ३३॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिपुरो
हितसैन्यदर्शनेएकोनविंशोऽध्यायः॥ १९॥ ॥समाप्तमिदंसेनोद्योगपर्व॥ ॥ ५॥ ॥अथसंजययानपर्व॥ वैशंपायनउवाच सचकौरव्यमासा
द्यद्रुपदस्यपुरोहितः॥ सत्कृतोधृतराष्ट्रेणभीष्मेणविदुरेणच॥ १॥ सर्वंकौशल्यमुक्त्वादौपृष्ट्वाचैवमनामयं॥ सर्वसेनाप्रणेतॄणांमध्येवाक्यमुवाचह॥ २॥सर्वैं
र्भवद्भिर्विदितोराजधर्मःसनातनः॥ वाक्योपादानहेतोस्तुवक्ष्यामिविदितेसति॥ ३॥ धृतराष्ट्रश्चपांडुश्चसुतावेकस्यविश्रुतौ॥ तयोःसमानंद्रविणंपैतृकंनात्रसं
शयः॥४॥ धृतराष्ट्रस्ययेपुत्राःप्राप्तंतैःपैतृकंवसु॥ पांडुपुत्राःकथंनामनप्राप्ताःपैतृकंवसु॥५॥ एवंगतेपांडवेयैर्विदितंवःपुरायथा॥ नप्राप्तंपैतृकंद्रव्यंधृतराष्ट्रेण
संवृतं॥ ६॥ प्राणांतिकैरप्युपायैःप्रयतद्भिरनेकशः॥ शेषवंतोनशकितानेतुंवैयमसादनं॥ ७॥ पुनश्चवर्द्धितंराज्यंस्वबलेनमहात्मभिः॥ छद्मनापहृतंक्षुद्रैर्धा
र्तराष्ट्रैःससौबलैः॥ ८॥ तदप्यनुमतंकर्मयथायुक्तमनेनवै॥ वासिताश्चमहारण्येवर्षाणीहत्रयोदश॥ ९॥ सभायांक्लेशितैर्वीरैःसहभार्यैस्तथाभृशं॥ अरण्ये
विविधाःक्लेशाःसंप्राप्तास्तैःसुदारुणाः॥ १०॥ तथाविराटनगरेयोन्यंतरगतैरिव॥ प्राप्तःपरमसंक्लेशोयथापापैर्महात्मभिः॥ ११॥ तेसर्वंपृष्ठतःकृत्वातत्सर्वं
पूर्वकिल्बिषं॥ सामैवकुरुभिःसार्द्धमिच्छंतिकुरुपुंगवाः॥ १२॥ तेषांचवृत्तमाज्ञायवृत्तंदुर्योधनस्यच॥ अनुनेतुमिहार्हंतिधार्त्तराष्ट्रंसुहृज्जनाः॥ १३॥ नहिते
विग्रहंवीराःकुर्वंतिकुरुभिःसह॥ अविनाशेनलोकस्यकांक्षंतेपांडवाःस्वकं॥ १४॥ यश्चापिधार्तराष्ट्रस्यहेतुःस्याद्विग्रहंप्रति॥ सचहेतुर्नमंतव्योबलीयांसस्तथा
हिते॥१५॥ अक्षौहिण्यश्चसप्तैवधर्मपुत्रस्यसंगताः॥ युयुत्समानाःकुरुभिःप्रतीक्षंतेऽस्यशासनं॥१६॥ अपरेपुरुषव्याघ्राःसहस्राक्षौहिणीसमाः॥सात्यकिर्भी ॥ १४ ॥
मसेनश्चयमौचसुमहाबलौ॥ १७॥ आयुःशेषयुक्ताः॥७॥८॥९॥१०॥योन्यंतरगतैरिवेति तैर्दत्तान्क्लेशान्जन्मांतरव्यवहितानिवनस्मरंतीत्यर्थः॥ ११॥१२॥१३॥ १४॥१५॥१६॥१७॥

॥१८॥१९॥२०॥ २१ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० विंशोऽध्यायः ॥२०॥ ॥७॥ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ धृष्टंघर्षणायुक्तंयथास्यात्तथाआक्षिप्यतिरस्कृत्य ॥ ८ ॥ तत्रपांडवपक्षे ॥ ९ ॥ १० ॥ तंसमयंकालं तत्रसंकेतवाक्यंत्रयोदशवर्षैर्ज्ञातैःपुनर्वनेवस्तव्यमित्येवंरूपंवा समयइत्युपक्रम्यसंकेतेकालभाषयोरितिमेदिनी आश्रित्यनिर्वासपैतृकंराज्यांशंनेच्छति किंतुतत्तिकमे

एकादशैताःपृतनाएकतश्चसमागताः॥ एकतश्चमहाबाहुर्बहुरूपीधनंजयः॥ १८॥ यथाकिरीटीसर्वाभ्यःसेनाभ्योव्यतिरिच्यते॥ एवमेवमहाबाहुर्वासुदेवो महाद्युतिः॥ १९॥ बहुलत्वंचसेनानांविक्रमंचकिरीटिनः ॥ बुद्धिमत्त्वंचकृष्णस्यबुद्ध्वायुध्येतकोनरः॥ २०॥ तेभवंतोयथाधर्मंयथासमयमेवच॥ प्रयच्छंतु प्रदातव्यंमावःकालोत्यगादयं॥ २१॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानपर्वणिपुरोहितयानेविंशोऽध्यायः॥ २०॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच तस्यतद्वचनंश्रुत्वाप्रज्ञावृद्धोमहाद्युतिः॥ संपूज्यैनंयथाकालंभीष्मोवचनमब्रवीत्॥ १॥ दिष्ट्याकुशलिनःसर्वेसहदामोदरेणते॥ दिष्ट्यासहायवंतश्चदिष्ट्याधर्मे चतेरताः॥ २॥ दिष्ट्याचसंधिकामास्तेभ्रातरःकुरुनंदनाः॥ दिष्ट्यानयुद्धमनसःपांडवाःसहबांधवैः॥ ३॥ भवतासत्यमुक्तंतुसर्वमेतन्नसंशयः॥ अतितीक्ष्णंतु तेवाक्यंब्राह्मण्यादितिमेमतिः॥ ४॥ असंशयंक्लेशितास्तेवनेचेहचपांडवाः ॥ प्राप्ताश्चधर्मतःसर्वेपितुर्धनमसंशयं॥ ५॥ किरीटीबलवान्पार्थःकृतास्त्रश्चमहारथः॥ कोहिपांडुसुतंयुद्धेविषहेतधनंजयं॥६॥ अपिवज्रधरःसाक्षात्किमुतान्येधनुर्भृतः॥ त्रयाणामपिलोकानांसमर्थइतिमेमतिः॥ ७॥ भीष्मेब्रुवतितद्वाक्यंधृष्टमाक्षिप्यमन्युना॥ दुर्योधनंसमालोक्यकर्णोवचनमब्रवीत्॥ ८॥ नतत्राविदितंब्रह्मन्लोकेभूतेनकेनचित्॥ पुनरुक्तेनकिंतेनभाषितेनपुनःपुनः॥ ९॥ दुर्योधनार्थेशकुनिर्द्यूतेनिर्जितवान्पुरा॥ समयेनगतोरण्यंपांडुपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ १०॥ सतंसमयमाश्रित्यराज्यंनेच्छतिपैतृकं ॥ बलमाश्रित्यमत्स्यानांपांचालानां चमूर्खवत्॥ ११॥ दुर्योधनोभयाद्विद्वन्नदद्यात्पादमंततः॥ धर्मतस्तुमहींकृत्स्नांप्रदद्याच्छत्रवेपिच॥ १२॥ यदिकांक्षंतितेराज्यंपितृपैतामहंपुनः॥ यथाप्रतिज्ञं कालंतंचरंतुवनमाश्रिताः॥ १३॥ ततोदुर्योधनस्यांकेवर्तंतामकुतोभयाः॥ अधार्मिकींतुमाबुद्धिंमौर्ख्यात्कुर्वंतुकेवलात्॥ १४॥ अथतेधर्ममुत्सृज्ययुद्धमिच्छंतिपांडवाः॥ आसाद्येमानकुरुश्रेष्ठान्स्मरिष्यंतिवचोमम॥ १५॥ भीष्मउवाच किंनुराधेयवाचातेकर्मतत्स्मर्तुमर्हसि॥ एकएवयदापार्थःषड्रथाञ्जित वान्युधि॥ १६॥ बहुशोजीयमानस्यकर्मदृष्टंतदैवते॥ नचेदेवंकरिष्यामोयदयंब्राह्मणोब्रवीत्॥ ध्रुवंयुधिहतास्तेनभक्षयिष्यामपांसुकान्॥ १७॥

नैवपैतृकमिच्छतीत्यर्थः ॥ ११ ॥ पादंचतुर्थांशमपिकिमुतार्धमित्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥१८॥१९॥२०॥२१॥ इतिउ० नैलकंठीये भारतभा० पुरोहितयानेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ५ ॥ प्राप्तानिति दिष्ट्याभाग्येनआनम्रसंनद्धोभूत्वास्थानंस्थितिमुपस्थितःप्राप्तःइतिसभाजयेथाःपूजयेथाः ॥ १ ॥स्वस्तिमंतोवयमितिसर्वान्वदेः कृच्छ्रंनिरुध्यापितेषांशांतिरक्रोधोऽस्मासुविद्यते मिथ्यापेतानांनिष्कपटानां ॥ २ ॥ महींपर्याकार्षुःमदर्थंपरितआनीतवंतः ॥ ३ ॥ धर्मार्थाभ्यांधर्मार्थंअर्थार्थंच सुखं

वैशंपायनउवाच धृतराष्ट्रस्ततोभीष्ममनुमान्यप्रसाद्यच ॥ अवभर्त्स्यचराधेयमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १८ ॥ अस्मद्धितंवाक्यमिदंभीष्मःशांतनवोब्रवीत् ॥ पांडवानांहितंचैवसर्वस्यजगतस्तथा ॥ १९ ॥ चिंतयित्वातुपार्थेभ्यःप्रेषयिष्यामिसंजयं ॥ सभवान्प्रतियात्वद्यपांडवानेवमाचिरं ॥ २० ॥ सतंसत्कृत्यकौरव्यः प्रेषयामासपांडवान् ॥ सभामध्येसमाहूयसंजयंवाक्यमब्रवीत् ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानपर्वणिपुरोहितयानेएकविंशोऽध्यायः॥२१॥ ॥५॥ धृतराष्ट्रउवाच प्राप्तानाहुःसंजयपांडुपुत्रानुपप्लव्येतान्विजानीहिगत्वा॥ अजातशत्रुंचसभाजयेथादिष्ट्यानत्वस्थानमुपस्थितस्त्वं ॥१॥ सर्वान्वदेःसंजयस्वस्तिमंतःकृच्छ्रंवासमतदर्हान्निरुष्य॥ तेषांशांतिर्विद्यतेस्मासुशीघ्रंमिथ्यापेतानामुपकारिणांसतां॥२॥ नाहंक्वचित्संजयपांडवानांमिथ्यावृत्तिंकांचनजात्वपश्यं ॥ सर्वांश्रियंत्यात्मवीर्येणलब्ध्वांपर्याकार्षुःपांडवामत्यमेव ॥ ३ ॥ दोषंत्येषांनाध्यगच्छंपरीच्छन्नित्यंकंच्रियेनगर्हेयपार्थान् ॥ धर्मार्थाभ्यांकर्मकुर्वंतिनित्यंसुखप्रियेनानुरुध्यंतिकामात् ॥ ४ ॥ घर्मंशीतंक्षुत्पिपासेतथैवनिद्रांतंद्रींक्रोधहर्षौप्रमादं ॥ धृत्याचैवप्रज्ञयाचाभिभूयधर्मार्थयोगान्प्रयतंतिपार्थाः ॥ ५ ॥ त्यजंतिमित्रेषुधनानिकालेनसंवासाज्जीर्यतितेषुमैत्री ॥ यथार्हमानार्थकराहिपार्थास्तेषांद्वेष्टानास्त्याजमीढस्यपक्षे ॥ ६ ॥ अन्यत्रपापाद्विषमान्मंदबुद्धेर्दुर्योधनात्क्षुद्रतराच्चकर्णात् ॥ तेषांहीमौहीनसुखप्रियाणांमहात्मनांसंजनयतोहितेजः ॥ ७ ॥ उत्थानवीर्यःसुखमेधमानोदुर्योधनःसुकृतंमन्यतेतत् ॥ तेषांभागंयच्चमन्येतबालःशक्यंहर्तुंजीवतांपांडवानां ॥८॥ यस्यार्जुनःपदवींकेशवश्चवृकोदरःसात्यकोऽजातशत्रोः ॥ माद्रीपुत्रौसंजयाश्चापियांतिपुरायुद्धात्साधुतस्यप्रदानं ॥ ९ ॥ सत्येवैकःपृथिवींसव्यसाचीगांडीवधन्वाप्रणुदेद्रथस्थः ॥ तथाजिष्णुःकेशवोप्यप्रधृष्योलोकत्रयस्याधिपतिर्महात्मा ॥ १० ॥ तिष्ठेतकस्तस्यमर्त्यःपुरस्ताद्यःसर्वलोकेषुवरेण्यएकः ॥ पर्जन्यघोषान्प्रवपन्शरौघान्पतंगसंघानिवशीघ्रवेगान् ॥ ११ ॥

प्रीतिःप्रियंपुत्रादि तदनुरोधेनकामात्धर्मंत्यजंतीत्यर्थः ॥ ४ ॥ तंद्रीआलस्यएवप्रमादः ॥ ५ ॥ यथार्हमानंअर्थंचकुर्वंतितेतथा ॥ ६ ॥ तेजःकोपं ॥ ७ ॥ उत्थानेआरंभकालेएववीर्यंनप्रसंगेयस्यसउत्थानवीर्यः यत्तुतेषांभागंहर्तुंशक्यंमन्यतेतत्सुकृतंयुक्तमितिमन्यते मौढ्यादितिभावः ॥ ८ ॥ यस्यपदवींयांतियस्यानुगाइत्यर्थः तस्यतस्मै प्रदानंभागदानं ॥ ९ ॥ जिष्णुर्जयशीलः ॥ १० ॥ वरेण्यःभोगमोक्षकामैर्वरणीयः ॥ ११ ॥

अथोत्तरं मध्यदेशापेक्षयाउदीचीं किंतु उत्तरान्कुरून् हिमाचलादप्युदक्देशान्सर्वांस्तद्रूपाम् ॥ १२ ॥ जातवेदसेउपाहरत् खांडवमितिविपरिणामेनानुषंगः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ एतत्परिदृश्यमा
नंबलंभीष्मद्रोणादीनांसामर्थ्यंतदपिसत्यंतथापितान्पांडवान्प्राप्यनास्तीतिमन्ये तुच्छमित्यर्थः ॥ १७ ॥ प्रबर्हःश्रेष्ठः संत्यक्तात्मात्यक्तदेहः ॥ १८ ॥ सहोषितोवर्षमात्रं चरितार्थःगोपहैरक्षितः मात्स्येयानां

दिशंत्वुदीचीमपिचोत्तरान्कुरून्गांडीवधन्वैकरथोजिगाय॥ धनंचैषामाहरत्सव्यसाचीसेनानुगान्द्रविडांश्चैवचक्रे॥ १२॥ यश्चैवदेवान्खांडवेसव्यसाचीगां
डीवधन्वाप्रजिगायसेंद्रान् ॥ उपाहरत्पांडवोजातवेदसेयशोमानंवर्धयन्पांडवानां॥ १३ ॥ गदाभृतांनास्तिसमोत्रभीमाद्धस्त्यारोहोनास्तिसमश्चतस्य॥ रथे
र्जुनादाहुरहीनमेनंबाह्वोर्बलेनायुतनागवीर्यं॥ १४॥ सुशिक्षितःकृतवैरस्तरस्वीदहेत्क्षुद्रांस्तरसाधार्तराष्ट्रान्॥ सदात्यमर्षीनबलात्सशक्योयुद्धेजेतुंवासवेना
पिसाक्षात्॥ १५ ॥ सुचेतसौबलिनौशीघ्रहस्तौसुशिक्षितौभ्रातरौफाल्गुनेन॥ श्येनौयथापक्षिपूगान्रुजंतौमाद्रीपुत्रौशेषयेतांनशत्रून्॥ १६ ॥ एतद्बलंपूर्ण
मस्माकमेवंयत्सत्यंतान्प्राप्यनास्तीतिमन्ये ॥ तेषांमध्येवर्त्तमानस्तरस्वीधृष्टद्युम्नःपांडवानामिहैकः॥ १७॥ सहामात्यःसोमकानांप्रबर्हःसंत्यक्तात्मापांडवार्थे
श्रुतोमे ॥ अजातशत्रुंप्रसहेतकोन्योयेषांसस्यादग्रणीर्वृष्णिसिंहः॥ १८ ॥ सहोषितश्चरितार्थोवयस्थोमात्स्येयानामधिपोवैविराटः॥ सवैसपुत्रःपांडवार्थेच
शश्वद्युधिष्ठिरेभक्तइतिश्रुतंमे॥ १९॥ अवरुद्धारथिनःकेकयेभ्योमहेष्वासाभ्रातरःपंचसंति॥ केकयेभ्योराज्यमाकांक्षमाणायुद्धार्थिनश्चानुवसंतिपार्थान् ॥
॥ २०॥ सर्वांश्चवीरान्पृथिवीपतीनांसमागतान्पांडवार्थेनिविष्टान् ॥ शूरानहंभक्तिमतःशृणोमिप्रीत्यायुक्तान्संश्रितान्धर्मराजं॥ २१ ॥ गिर्याश्रयादुर्गनि
वासिनश्चयोधाःपृथिव्यांकुलजातिशुद्धाः॥ म्लेच्छाश्चनानायुधवीर्यवंतःसमागताःपांडवार्थेनिविष्टाः ॥ २२ ॥ पांड्यश्चराजासमितींद्रकल्पोयोधप्रवीरैर्बहु
भिःसमेतः॥ समागतःपांडवार्थेमहात्मालोकप्रवीरोऽप्रतिवीर्यतेजाः॥ २३॥ अस्त्रंद्रोणादर्जुनाद्वासुदेवात्कृपाद्भीष्माद्येनवृतंशृणोमि॥ यंतंकार्ष्णिप्रतिममाहुरे
कंससात्यकिःपांडवार्थेनिविष्टः॥ २४॥ उपाश्रिताश्चेदिकरूषकाश्चसर्वोद्योगैर्भूमिपालाःसमेताः॥ तेषांमध्येसूर्यमिवातपंतंश्रियावृतंचेदिपतिंज्वलंतं ॥ २५॥

मत्स्यदेशजानां ॥ १९ ॥ केकयेभ्योदेशेभ्यःअवरुद्धाःबहिर्निःसारिताःपंचभ्रातरःकेकयानां यतःकेकयेभ्यःराज्यंप्राप्तुमिच्छंतःपूर्वंअस्मदीयाअपिसंप्रतिपांडवान्अनुवसंतिअनुसरंति तेनस्वपक्षहानिःपरप
क्षपुष्टिश्चदर्शिता ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ समितिसंग्रामे समित्याजिसमिद्युधइतिकोशः अप्रतिवीर्यतेजाःअतुल्यतेजाः ॥ २३ ॥ कार्ष्णिःप्रद्युम्नस्तत्तुल्यं ॥ २४ ॥ चेदिपतिंशिशुपालं कृष्णोममर्देत्युत्तरे
णान्वयः ॥ २५ ॥

 ज्यांधनुर्गुणंकर्षतांधनुर्भृतां ॥ २६ ॥ यस्यमानंवर्धयंतितंशिशुपालंअभिनदितिसंबंधः ॥ २७ ॥ चेदिपतिंविहायअन्येतंकृष्णंकेप्राद्रवन्नकोपिकिंतुसएवतेनसहस्पर्द्धांचकारेत्यर्थः ॥ २८ ॥ आशंसमानो
जयमितिशेषः अशेतशयनंकृतवान्शिशुपालः ॥ २९ ॥ यत्यतःअवेदयंतज्ञापितवंतःचाराइतिशेषः ॥ ३० ॥ कृष्णौवासुदेवार्जुनौ ॥ ३१ ॥ संगरंचेन्नगच्छेत्तदाशर्मलभेत् नोचेत्अन्यथा इंद्रोविष्णुश्चअर्जु

 अस्तंभनीयंयुधिमन्यमानोज्यांकर्षतांश्रेष्ठतमंपृथिव्यां ॥ सर्वोत्साहंक्षत्रियाणांनिहत्यप्रसत्यकृष्णस्तरसासंममर्द ॥ २६ ॥ यशोमानौवर्धयन्पांडवानांपु
राभिनच्छिशुपालंसमीक्ष्य ॥ यस्यसर्वेवर्धयंतिस्ममानंकरूषराजप्रमुखानरेंद्राः ॥ २७ ॥ तमसह्यंकेशवंतत्रमत्वासुग्रीवयुक्तेनरथेनकृष्णं ॥ केप्राद्रवंश्चेदिप
तिंविहायसिंहंदृष्ट्वाक्षुद्रमृगाइवान्ये ॥ २८ ॥ यस्तंप्रतीपस्तरसाप्रत्युदीयादाशंसमानोद्वैरथेवासुदेवं ॥ सोऽशेतकृष्णेनहतःपरासुर्वातेनेवोन्मथितःकर्णिकारः
॥ २९ ॥ पराक्रमंमेयदवेदयंततेषामर्थेसंजयकेशवस्य ॥ अनुस्मरंस्तस्यकर्माणिविष्णोर्गावल्गणेनाधिगच्छामिशांतिं ॥ ३० ॥ नजातुताञ्छत्रुरन्यःसहेतयेषां
सस्यादग्रणीर्वृष्णिसिंहः ॥ प्रवेपतेमेहृदयंभयेनश्रुत्वाकृष्णावेकरथेसमेतौ ॥ ३१ ॥ नचेद्गच्छेत्संगरंमंदबुद्धिस्ताभ्यांलभेच्छर्मतदासुतोमे ॥ नोचेत्कुरून्संजयनि
र्दहेतामिंद्राविष्णूदैत्यसेनांयथैव ॥ ३२ ॥ मतोहिमेशक्रसमोधनंजयःसनातनोवृष्णिवीरश्चविष्णुः ॥ धर्मारामोह्रीनिषेवस्तरस्वीकुंतीपुत्रःपांडवोऽजातशत्रुः
॥ ३३ ॥ दुर्योधनेननिकृतोमनस्वीनोचेत्क्रुद्धःप्रदहेद्धार्तराष्ट्रान् ॥ नाहंतथात्यर्जुनाद्वासुदेवाद्भीमाद्वाहंयमयोर्वाबिभेमि ॥ ३४ ॥ यथाराज्ञःक्रोधदीप्तस्यसूत
मन्योरहंभीततरःसदैव ॥ महातपाब्रह्मचर्येणयुक्तःसंकल्पोयंमानसस्तस्यसिध्येत् ॥ ३५ ॥ तस्यक्रोधंसंजयाहंसमीक्ष्यस्थानेजानन्भृशमस्म्यद्यभीतः ॥ सग
च्छशीघ्रंप्रहितोरथेनपांचालराजस्यचमूनिवेशनं ॥ ३६ ॥ अजातशत्रुंकुशलंस्मपृच्छेःपुनःपुनःप्रीतियुक्तंवदेस्त्वं ॥ जनार्दनंचापिसमेत्यतातमहामात्रंवीर्य
वतामुदारं ॥ ३७ ॥ अनामयंमद्वचनेनपृच्छेर्धृतराष्ट्रःपांडवैःशांतिमीप्सुः ॥ नतस्यकिंचिद्वचनंनकुर्यात्कुंतीपुत्रोवासुदेवस्यसूत ॥ ३८ ॥ प्रियश्चैषामात्मसम
श्चकृष्णोविद्वांश्चैषांकर्मणिनित्ययुक्तः ॥ समानीतान्पांडवान्सृंजयांश्चजनार्दनंयुयुधानंविराटं ॥ ३९ ॥ अनामयंमद्वचनेनपृच्छेःसर्वांस्तथाद्रौपदेयांश्चपंच ॥
यद्यत्तत्रप्राप्तकालंपरेभ्यस्त्वंमन्येथाभारतानांहितंच ॥ तद्भाषेथाःसंजयराजमध्येनमूर्च्छयेद्यन्नचयुद्धहेतुः ॥ ४० ॥ इ०उ०संज० धृतराष्ट्रसंदेशेद्वाविं० ॥ २२ ॥

नवासुदेवौ निर्दहेतामित्यन्वयः ॥ ३२ ॥ शक्रपुत्रत्वात्शक्रसमः धर्मपुत्रत्वात्धर्मारामः ॥ ३३ ॥ निकृतोवंचितः मनस्वीजितमनाः ॥ ३४ ॥ मन्योःक्रोधात् ॥ ३५ ॥ स्थानेजानन्युक्तंपश्यन् ॥ ३६ ॥ महामात्रंमहा
मतं ॥ ३७ ॥ शांतिमीप्सुरस्तीतिवदेत्यध्याहारः ॥ ३८ ॥ समानीतान्एकत्रस्थितान् ॥ ३९ ॥ नमूर्च्छयेत्नवर्धयेत् क्रोधमितिशेषः ॥ ४० ॥ इति० नैलकंठीयेभारतभा० द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ५ ॥

॥ १ ॥ २ ॥ प्रतीतोहृष्टः ॥ ३ ॥ ४ ॥ यत्रआत्मवर्गेत्वंस्वस्तिकामःकल्याणार्थीयांश्चइष्टान्कामान्भोग्यान्गजरथादीन्वांच्छसितेसर्वेकुशलिनःकच्चिदित्यनुषंगः ॥५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ वृत्तिरस्मासुस्नेहः ॥ ८ ॥
॥ ९ ॥ १० ॥ कुरुभ्यःस्पृहयंतिकच्चिदित्यनुषंगः कुरूणांकल्याणंअयुद्धेनवांच्छंतिकच्चिदितिभावः ॥ ११ ॥ येषांराष्ट्रेनिवसतितेषांकुरूणांमध्येधनुर्भृतःकच्चिन्मानंलभंते ॥ १२ ॥ १३ ॥ महानस्योमहा

वैशंपायनउवाच राज्ञस्तुवचनंश्रुत्वाधृतराष्ट्रस्यसंजयः ॥ उपप्लव्यंययौद्रष्टुंपांडवानमितौजसः ॥ १ ॥ सतुराजानमासाद्यकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ अभिवाद्यततः पूर्वंसूतपुत्रोभ्यभाषत ॥ २ ॥ गावल्गणिःसंजयःसूतसूनुरजातशत्रुमवदत्प्रतीतः ॥ दिष्ट्याराजंस्त्वामरोगंप्रपश्येसहायवंतंचमहेंद्रकल्पं ॥ ३ ॥ अनामयंपृच्छतित्वांबिकेयोवृद्धोराजाधृतराष्ट्रोमनीषी ॥ कच्चिद्भीमःकुशलीपांडवाग्र्योधनंजयस्तौचमाद्रीतनूजौ ॥ ४ ॥ कच्चित्कृष्णाद्रौपदीराजपुत्रीसत्यव्रतावीरपत्नीसपुत्रा ॥ मनस्विनीयत्रचवांच्छसित्वमिष्टान्कामान्भारतस्वस्तिकामः ॥ ५ ॥ युधिष्ठिरउवाच गावल्गणेसंजयस्वागतंतेप्रियामहेतेवयंदर्शनेन ॥ अनामयंप्रतिजानेतवाहंसहानुजैःकुशलीचास्मिविद्वन् ॥ ६ ॥ चिरादिदंकुशलंभारतस्यश्रुत्वाराज्ञःकुरुवृद्धस्यसूत ॥ मन्येसाक्षाद्दृष्टमहंनरेंद्रंदृष्ट्वैवत्वांसंजयप्रीतियोगात् ॥ ७ ॥ पितामहोनःस्थविरोमनस्वीमहाप्राज्ञःसर्वधर्मोपपन्नः ॥ सकौरव्यःकुशलीतातभीष्मोयथापूर्ववृत्तिरस्यस्यकच्चित् ॥ ८ ॥ कच्चिद्राजाधृतराष्ट्रःसपुत्रोवैचित्रवीर्यःकुशलीमहात्मा ॥ महाराजोबाह्लिकःप्रातिपेयःकच्चिद्विद्वान्कुशलीसूतपुत्र ॥ ९ ॥ ससोमदत्तःकुशलीतातकच्चिद्भूरिश्रवाःसत्यसंधःशलश्च ॥ द्रोणःसपुत्रश्चकृपश्चविप्रोमहेष्वासाःकच्चिदेतेप्यरोगाः ॥ १० ॥ सर्वेकुरुभ्यःस्पृहयंतिसंजयधनुर्धरायेपृथिव्यांप्रधानाः ॥ महाप्रज्ञाःसर्वशास्त्रावदाताधनुर्भृतांमुख्यतमाःपृथिव्यां ॥ ११ ॥ कच्चिन्मानंतातलभंतएतेधनुर्भृतःकच्चिदेतेप्यरोगाः ॥ येषांराष्ट्रेनिवसतिदर्शनीयोमहेष्वासःशीलवान्द्रोणपुत्रः ॥ १२ ॥ वैश्यापुत्रःकुशलीतातकच्चिन्महाप्राज्ञोराजपुत्रोयुयुत्सुः ॥ कर्णोमात्यःकुशलीतातकच्चित्सुयोधनोयस्यमंदोविधेयः ॥ १३ ॥ स्त्रियोवृद्धाभारतानांजनन्योमहानस्योदास्यभार्याश्चसूत ॥ वध्वःपुत्राभागिनेयाभगिन्योदौहित्रावाकच्चिदप्यव्यलीकाः ॥ १४ ॥ कच्चिद्राजाब्राह्मणानांयथावत्प्रवर्ततेपूर्ववत्तातवृत्तिं ॥ कच्चिद्दायान्मामकान्धार्तराष्ट्रोद्विजातीनांसंजयनोपहंति ॥ १५ ॥ कच्चिद्राजाधृतराष्ट्रःसपुत्रउपेक्षतेब्राह्मणातिक्रमान्वै ॥ स्वर्गस्यकच्चिन्नतथावर्त्मभूतामुपेक्षतेतेषुसदैववृत्तिं ॥ १६ ॥

नसेपरिचारिकाः वध्वःस्नुषाः अव्यलीकाःनिष्कपटाः ॥ १४ ॥ वृत्तिंजीविकांदातुमितिशेषः दायान्मद्दत्तान्ग्रामादीन् ॥ १५ ॥ अतिक्रमान्नोपेक्षतइत्युत्तरार्धान्वयोऽपकर्षेणयोज्यं ॥ १६ ॥

एतद्ब्राह्मणानांवृत्तेःपालनंज्योतिःपरलोकप्रकाशकंजीवलोकेइहशुक्लंयशस्करं दोषंलोभंब्राह्मणस्युपघातेनेननियच्छंति ॥ १७ ॥ बुभूषतेप्रापयितुमिच्छति भेदेनजिजीविषंतिशत्रुभिर्भेदिताःसंतस्तद्दत्तैर्ध नैर्जीवितुमिच्छंति ॥१८॥ १९ ॥ पार्थस्यअर्जुनस्यकृत्यंस्मरंति युधांसंग्रामाणांप्रणेतुर्निर्वाहकस्य आहुः शमंकुर्विंतिशेषः शमेतिपाठेशमशाम्यशांतिंगच्छेत्यर्थः ॥२०॥ मौर्व्याःभुजःकौटिल्यंतस्यअग्रमि बापंशरसंधानदेशः ततःप्रहितान्प्रेषितान् ॥ २१ ॥ सुवाससःसुपुंखाः हस्तवापोहस्तक्षेपः वचनभेदेपिसामानाधिकरण्यंशतंस्त्रियोऽस्यपरिग्रहइतिवत् एकषष्टिर्बाणाअस्यएकेनयत्नेनप्रक्षेप्याइत्यर्थः॥२२॥

॥ १७॥

एतज्ज्योतिश्चोत्तमंजीवलोकेशुक्लंप्रजानांविहितंविधात्रा ॥ तेचेद्दोषंननियच्छंतिनद्धःकल्पोनाभोभविताकौरवाणां ॥ १७॥ कच्चिद्राजाधृतराष्ट्रःसपुत्रोबुभू
षतेवृत्तिममात्यवर्गे ॥ कच्चिन्नभेदेनजिजीविषंतिसुहृद्रूपादुर्हृदश्चैकमत्यात् ॥ १८॥ कच्चिन्नपापंकथयंतितात्तेपांडवानांकुरवःसर्वएव ॥ द्रोणःसपुत्रश्चकृप
श्चवीरोनास्मासुपापानिवदंतिकच्चित् ॥ १९ ॥ कच्चिद्राज्येधृतराष्ट्रंसपुत्रंसमेत्याहुःकुरवःसर्वएव ॥ कच्चिद्दृष्ट्वादस्युसंघान्समेतान्स्मरंतिपार्थस्ययुधांप्रणेतुः ॥
॥ २० ॥ मौर्वीभुजाग्रप्रहितान्स्मतातदोधूयमानेनधनुर्धरेण ॥ गांडीवनुन्नांस्तमयित्नुघोषानजिह्मगान्कच्चिदनुस्मरंति ॥ २१ ॥ नचापश्यंकंचिदहंपृथिव्यां
योधंसमंवाधिकमर्जुनेन ॥ यस्यैकषष्टिर्निशितास्तीक्ष्णधाराःसुवाससःसंमतोहस्तवापः ॥ २२॥ गदापाणिर्भीमसेनस्तरस्वीप्रवेपयञ्छत्रुसंघाननीके ॥ ना
गःप्रभिन्नइवनड्वलेषुचंक्रम्यतेकच्चिदेनंस्मरंति ॥ २३ ॥ माद्रीपुत्रःसहदेवःकलिंगान्समागतानजयद्दंतकूरे ॥ वामेनास्यन्दक्षिणेनैवयोवैमहाबलंकच्चिदेनं
स्मरंति ॥ २४ ॥ पुराजेतुंनकुलःप्रेषितोयंशिवीन्त्रिगर्तान्संजयपश्यतस्ते ॥ दिशंप्रतीचींवशमानयन्मेमाद्रीसुतंकच्चिदेनंस्मरंति ॥ २५॥ पराभवोद्वैतवनेयआ
सीद्दुर्मंत्रितेघोषयात्रागतानां ॥ यत्रमंदाञ्छत्रुवशंप्रयातानमोचयद्भीमसेनोजयश्च ॥ २६॥ अहंपश्चादर्जुनमभ्यरक्षंमाद्रीपुत्रौभीमसेनोप्यरक्षत् ॥ गांडी
वधन्वाशत्रुसंघानुदस्यस्वस्त्यागमत्कच्चिदेनंस्मरंति ॥ २७॥ नकर्मणासाधुनैकेननूनंसुखंशक्यंवैभवतीहसंजय ॥ सर्वात्मनापरिजेतुंवयंचेन्नशक्नुमोधृतराष्ट्र
स्यपुत्रं ॥ २८॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानपर्वणियुधिष्ठिरप्रश्नेत्रयोविंशोऽध्यायः ॥२३॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

नड्वलेषुसतृणेषुस्थलेषु ॥२३॥ दंतकूरे कूरंअन्नं दंताःक्रोधावेशात्कूरवच्चर्व्यंतेतस्मिन्नितिदंतकूरःसंग्रामःतस्मिन् अस्यन्क्षिपन् ॥ २४ ॥२५॥ जयःअर्जुनः ॥ २६॥ अहं अर्जुनस्यतदापृष्ठरक्षकः प्रेरकोऽभव
मित्यर्थः भीमसेनश्चमाद्रीसुतयोःपृष्ठरक्षकोऽभूत्पंचभिरप्यस्माभिस्तेमोचिताइत्यर्थः ॥२७॥ नकर्मणेति सर्वात्मनासर्वोपायैःदानभेददंडैश्चेत्धृतराष्ट्रस्यपुत्रंजेतुंनशक्नुमस्तर्हिएकेनसाधुनाकर्मणासामाख्येनोपा
येनसुखंसुखेनजेतुंनैवशक्यंभवति सान्नाऽसाध्येहिदानादयःप्रयुज्यंतेतैरप्यसाध्यःकथंसाममात्रेणसाध्यःस्यात् अतोदंडैकसाध्यःसइतिभावः पाठांतरेपरिणेतुंस्वायत्तीकर्तुं ॥ २८ ॥इ०नै०त्रयोविं०॥२३॥ ॥१७॥

॥ १ ॥ २ ॥ यदिति अद्रुग्धेषुअनपकृतेषुधार्तराष्ट्रेषुयत्युष्माकंद्रुग्धवत्अपकृतस्येवसौनःसूनावान्हिंस्रःतद्धर्मादनपेतंसौनधर्म्यंक्रौर्यंवर्ततेतन्नसाधु द्रुग्धैरपिभवद्भिस्तेषुप्रव्राजनकालेपिद्रोहोनकृतइदानींतु सुतरांनकर्तव्यइत्याशयः तेतुस्वकृतंभोक्ष्यंत्येवेत्याह मित्रध्रुगिति ॥ ३ ॥ नचानुजानातिसंधिनानुमोदते तप्यतेचपुत्रनाशभयात् गरीयानितिश्रृणोतिचेतिसंबंधः ॥ ४ ॥ कच्चिदस्मान्स्मरंतीतिपृष्टंतत्राह स्म

संजयउवाच यथात्थमेपांडवतत्तथैवकुरून्कुरुश्रेष्ठजनंचपृच्छसि ॥ अनामयास्तातमनस्विनस्तेकुरुश्रेष्ठान्पृच्छसिपार्थयांस्त्वं ॥ १ ॥ संत्येववृद्धाःसाधवो
धार्तराष्ट्रेसंत्येवपापाःपांडवतस्यविद्धि ॥ दद्याद्रिपुभ्योपिहिधार्तराष्ट्रःकुतोदायांल्लोपयेद्ब्राह्मणानां ॥ २ ॥ यद्युष्माकंवर्ततेसौनधर्म्यमद्रुग्धेषुद्रुग्धवत्तन्नसाधु ॥
मित्रध्रुक्स्यात्धृतराष्ट्रःसपुत्रोयुष्मान्द्विषन्साधुवृत्तानसाधुः ॥ ३ ॥ नचानुजानातिभृशंचतप्यतेशोचत्यंतःस्थविरोऽजातशत्रो ॥ श्रृणोतिहिब्राह्मणानांसमेत्य
मित्रद्रोहःपातकेभ्योगरीयान् ॥ ४ ॥ स्मरंतितुभ्यंनरदेवसंयुगेयुद्धेचजिष्णोश्चयुधांप्रणेतुः ॥ समुत्कृष्टेदुंदुभिशंखशब्देगदापाणिंभीमसेनंस्मरंति ॥ ५ ॥ माद्रीसु
तौचापिरणाजिमध्येसर्वादिशःसंपतंतौस्मरंति ॥ सेनांवर्षंतौशरवर्षैरजस्रंमहारथौसमरेदुःप्रकंपौ ॥ ६ ॥ नत्वेवमन्येपुरुषस्यराजन्ननागतंज्ञायतेयद्भविष्यं ॥
त्वंचेत्तथासर्वधर्मोपपन्नःप्राप्तःक्लेशंपांडवकृच्छ्ररूपं ॥ त्वमेवैतत्कृच्छ्रगतश्चभूयःसमीकुर्याःप्रज्ञयाऽजातशत्रो ॥ ७ ॥ नकामार्थंसंत्यजेयुर्हिधर्मंपांडोःसुताःसर्व
एवेंद्रकल्पाः ॥ त्वमेवैतत्प्रज्ञयाजातशत्रोसमीकुर्यायेनशर्माप्नुयुस्ते ॥ ८ ॥ धार्तराष्ट्राःपांडवाःसृंजयाश्चयेचाप्यन्येसन्निविष्टानरेंद्राः ॥ यन्मांब्रवीद्धृतराष्ट्रोनिशा
यामजातशत्रोवचनंपिताते ॥ ९ ॥ सहामात्यःसहपुत्रश्चराजन्समेत्यतांवाचमिमांनिबोध ॥ १० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानपर्वणिसंजय
वाक्येचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरउवाच समागताःपांडवाःसृंजयाश्चजनार्दनोयुयुधानोविराटः ॥ यत्तेवाक्यंधृतराष्ट्रानुशिष्टंगावल्गणे
ब्रूहितत्सूतपुत्र ॥ १ ॥ संजयउवाच अजातशत्रुंचवृकोदरंचधनंजयंमाद्रवतीसुतौच ॥ आमंत्रयेवासुदेवंचशौरिंयुयुधानंचेकितानंविराटं ॥ २ ॥ पंचाला
नामधिपंचैववृद्धंधृष्टद्युम्नंपार्षतंयाज्ञसेनिं ॥ सर्वेवाचंश्रृणुतेमांमदीयांवक्ष्यामियांभूतिमिच्छन्कुरूणां ॥ ३ ॥ शमंराजाधृतराष्ट्रोभिनंदन्नयोजयत्त्वरमाणोर
थंमे ॥ सभ्रातृपुत्रस्वजनस्यराज्ञस्तद्रोचतांपांडवानांशमोस्तु ॥ ४ ॥

रंतीति तुभ्यंत्वां ॥ ५ ॥ रणोयोधध्वनिस्तद्विशिष्टायाआजिःसंग्रामस्तन्मध्ये रक्षणत्राणेरणःक्वणेइत्यम
रः ॥ ६ ॥ अनागतंअज्ञातंअदृष्टमित्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ रथमयोजयत् इहआगंतुं राज्ञोवचनंपांडवानां रोचतांततश्चशमोस्तु ॥ ४ ॥

संस्थानेनाकारेण मार्दवेनकृपया आर्जवेनअकौटिल्येन अनृशंसाःअनुग्राः ह्रीनिषेवाःलज्जापरायणाः ॥ ५ ॥ हीनंहिंस्रं सत्त्वंबुद्धिसत्त्वंसाधुत्वंवा भीमसेनाःभीषणसैन्याः ॥ ६ ॥ सर्वक्षयःअभावसंस्थःशून्येएवपरिसमाप्तःक्षयः तन्मतंतु प्रथमार्थेनलृ जयोपिबंधुनाशात्पराजयएव ॥ ७ ॥ ज्ञातीनांदुर्योधनादीनांकार्यंघोषयात्रायांगंधर्वेभ्योमोचनादिकंउपक्रुष्टंनिंदितं ॥ ८ ॥ निर्णीयनिश्चयंकृत्वा निगृह्यहत्वेत्यर्थः ॥

सर्वैर्धर्मैःसमुपेतास्तुपार्थाःसंस्थानेनमार्दवेनार्जवेन ॥ जाताःकुलेत्वनृशंसावदान्याह्रीनिषेवाःकर्मणांनिश्चयज्ञाः ॥ ५ ॥ नयुज्यतेकर्मयुष्मासुहीनंसत्वंहिवस्तादृशंभीमसेनाः ॥ उद्भासतेह्यंजनबिंदुवत्तच्छुभ्रेवस्त्रेयद्भवेत्किल्बिषंवः ॥ ६ ॥ सर्वक्षयोदृश्यतेयत्ररुत्स्नःपापोदयोनिरयोऽभावसंस्थः ॥ कस्तत्रकुर्याज्जातुकर्मप्रजानन्पराजयोयत्रसमोजयश्च ॥ ७ ॥ तेवैधन्यायैःरुतंज्ञातिकार्यंतेवैपुत्राःसुहृदोबांधवाश्च ॥ उपक्रुष्टंजीवितंसंत्यजेयुर्यतःकुरूणांनियतोवैभवःस्यात् ॥ ८ ॥ तेचेत्कुरूननुशिष्याथपार्थानिर्णीयसर्वान्द्विषतोनिगृह्य ॥ समंवस्तज्जीवितंमृत्युनास्याद्यज्जीवध्वंज्ञातिवधेनसाधु ॥ ९ ॥ कोह्येवयुष्मान्सहकेशवेनसचेकितानान्पार्षतबाहुगुप्तान् ॥ ससात्यकीन्विषहेतप्रजेतुंलब्ध्वापिदेवान्सचिवान्सहेंद्रान् ॥ १० ॥ कोवाकुरून्द्रोणभीष्माभिगुप्तानश्वत्थाम्नाशल्यरुपादिभिश्च ॥ रणेविजेतुंविषहेतराजन्राधेयगुप्तान्सहभूमिपालैः ॥ ११ ॥ महद्बलंधार्त्तराष्ट्रस्यराज्ञःकोवैशक्तोहंतुमक्षीयमाणः ॥ सोहंजयेचैवपराजयेचनिःश्रेयसंनाधिगच्छामिकिंचित् ॥ १२ ॥ कथंहिनीचाइवदौष्कुलेयानिर्धर्मार्थंकर्मकुर्युश्चपार्थाः ॥ सोहंप्रसाद्यप्रणतोवासुदेवंपंचालानामधिपंचैववृद्धं ॥ १३ ॥ रुतांजलिःशरणंवःप्रपद्येकथंस्वस्तिस्यात्कुरुसृंजयानां ॥ नह्येवमेवंवचनंवासुदेवोधनंजयोवाजातुकिंचिन्नकुर्यात् ॥ १४ ॥ प्राणान्दद्याद्याचमानःकुतोन्यदेतद्विद्वन्साधनार्थंब्रवीमि ॥ एतद्राज्ञोभीष्मपुरोगमस्यमतंयद्वःशांतिरिहोत्तमास्यात् ॥ १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानपर्वणिसंजयवाक्येपंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

॥ ९ ॥ युधिष्ठिरउवाच कांनुवाचंसंजयमेशृणोषियुद्धैषिणींयेनयुद्धाद्बिभेषि ॥ अयुद्धंवैतातयुद्धाद्गरीयःकस्तल्लब्ध्वाजातुयुध्येतसूत ॥ १ ॥ अकुर्वतश्चेत्पुरुषस्यसंजयसिध्येत्संकल्पोमनसायंयमिच्छेत् ॥ नकर्मकुर्याद्धिविदितंममैतदन्यत्रयुद्धाद्बहुयल्लघीयः ॥ २ ॥

॥ ९ ॥ ननुयुद्धेजयपराजयावनित्यावित्याह कोहीतिद्वाभ्यां ॥ १० ॥ ११ ॥ निःश्रेयसंनिश्चयं ॥ १२ ॥ निर्धर्मार्थंधर्मार्थयोर्विरुद्धंकर्मकथंकुर्युः प्रणतोस्मीतिशेषः ॥ १३ ॥ एवमेवंवचनमितिद्विरुक्त्याविकल्पवाक्यंनकुर्यात् ॥ १४ ॥ प्राणानिति एवंभवतांजयोपिपराजयएवेतिदीनवचनं कोवाकुरूनजयेतेतितीक्ष्णवचनं कथंस्वस्तिस्यादित्युभयनाशवचनंचसाधनार्थंसंधिकार्यस्यसिध्यर्थंब्रवीमिनतुयुष्मान्भीषयामीत्यर्थः ॥ १५ ॥

इति०उ०नै०भा०पंचविंशोऽध्यायः ॥२५॥ ॥९॥ ॥१॥ अकुर्वतश्चेत्संकल्पःसिध्येत्तर्हिकर्मनकुर्यात् असिद्धावपियुद्धादन्यत्रअन्यत् अत्रापिप्रथमार्थेनलृ लघीयोपिकर्मकुर्यान्नतुयुद्धं ॥ २ ॥

एवंपूर्वंयुद्धमकुर्वताइदानीमपितन्नकर्त्तव्यमित्युक्तंअथसर्वथापियुद्धंनकर्त्तव्यंजयपराजययोरव्यवस्थितत्वादित्याह अप्राज्ञइति मूढोऽधर्मज्ञोवायुध्यन्ऐश्वर्यंलभतेप्राज्ञोधर्मज्ञःअयुध्यन्दैवात्ऐश्वर्यात्भ्रश्यतीत्यर्थः ॥ २१ ॥ पंथतात्पर्यमाह नेति संरंभात्कोपात् पूर्वमपिपापभयादेवत्वयानकृतंतर्हिइदानींप्रज्ञाविरुद्धंतत्किमर्थंचिकीर्षसीतिभावः ॥ २२ ॥ अव्याधिजंकटुकंपित्तादिकंविनाप्यरोचकंयशोमुषं यशोहरं पेयंगिलनीयं मन्युंक्रोधं प्रशाम्यशांतोभव ॥ २३ ॥ पापेनुबध्नातितंतथाविधंपापस्यमूलंतंमन्युंयत्रभोगेषुनिमित्तेषु एतेनभीष्मादीनांगुरूणामपिवधोराज्यार्थिनस्त्वत्तोभविष्यतीतिदर्शितं ॥२४॥ ॥ २५ ॥ २६ ॥ देवयानात्पथोर्चिरादिमार्गादपुनरावृत्तिफलात्गोत्रद्रोहेणमागाइत्यर्थः ॥ २७ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥७॥ असंशयंयदिधर्मंच

अप्राज्ञोवापांडवयुध्यमानोऽधर्मज्ञोवाभूतिमथोभ्युपैति ॥ प्रज्ञावान्वाबुध्यमानोपिधर्मंसंरंभाद्वासोपिभूतिरपैति ॥ २१ ॥ नाधर्मेतेधीयतेपार्थबुद्धिर्नसंरंभा
त्कर्मचकर्थपापं ॥ आत्थकिंतत्कारणंयस्यहेतोःप्रज्ञाविरुद्धंकर्मचिकीर्षसीदं ॥ २२ ॥ अव्याधिजंकटुकंशीर्षरोगियशोमुषंपापफलोदयंवा ॥ सतांपेयंयन्नपि
वंत्यसंतोमन्युंमहाराजपिवप्रशाम्य ॥ २३ ॥ पापानुबंधंकोनुतंकामयेतक्षमैवतेज्यायसीनोतभोगाः ॥ यत्रभीष्मःशांतनवोहतःस्याद्यत्रद्रोणःसहपुत्रोहतःस्या
त् ॥ २४ ॥ कृपःशल्यःसौमदत्तिर्विकर्णोविविंशतिःकर्णदुर्योधनौच ॥ एतान्हत्वाकीदृशंतत्सुखंस्याद्यद्विंदेथास्तदनुब्रूहिपार्थ ॥ २५ ॥ लब्ध्वापीमांपृथिवींसाग
रांतांजरामृत्यूनैवहित्वंप्रजह्याः ॥ प्रियाप्रियेसुखदुःखेचराजन्नेवंविद्वान्नैवयुद्धंकुरुत्वं ॥ २६ ॥ अमात्यानांयदिकामस्यहेतोरेवंयुक्तंकर्मचिकीर्षसित्वं ॥ अप
क्रामेःस्वंप्रदायैवतेषांमागास्त्वंवैदेवयानात्पथोद्य ॥ २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानपर्वणिसंजयवाक्येसप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥७॥
युधिष्ठिरउवाच असंशयंसंजयसत्यमेतद्धर्मोवरःकर्मणांयत्त्वमात्थ ॥ ज्ञात्वातुमांसंजयगर्हयेस्त्वंयदिधर्मंयद्यधर्मंचरेयं ॥ १ ॥ यत्राधर्मोधर्मरूपाणिधत्तेध
र्मःकृत्स्नोदृश्यतेऽधर्मरूपः ॥ बिभ्रद्धर्मोधर्मरूपंतथाचविद्वांसस्तंसंप्रपश्यंतिबुध्या ॥ २ ॥

रेयंयदिवाअधर्मंतदुभयंज्ञात्वापरीक्ष्याधर्माचरणं उपलभ्यगर्हयेःनिंदस्व ॥ १ ॥ धर्माधर्मपरीक्षायांत्रैविध्यमाह यत्रेति यत्रपुरुषेदंभादिमतिअधर्मःअभिचारार्थं त्रजपादिःधर्मइत्येवान्येजानंति तथाप्रच्छन्नयोगिनिदत्तात्रेयादौधर्मोरागद्वेषादिशून्यत्वरूपो योगधर्मोपिउन्मत्तवदाचरणादधर्मरूपइवदृश्यते यत्रवेसिष्ठादौधर्मःधर्मरूपएव यद्यपिचांडालादौअधर्मोप्यधर्मरूपएवास्तितथापितस्यानुपादेयत्वान्नयमेवविचार्यं पाठांतरेऽधर्मेतिछेदः एतच्चत्वयापिविदुषा मयिविचार्यमित्याशयः ॥ २ ॥

अत्रआद्ययोःप्रच्छन्नत्वात्चिरकालेनतत्त्वनिश्चयः अंत्येतुप्रत्यक्षलिंगेपिआपत्कालवशाद्धर्माधर्मयोर्व्यत्यासोजायतइत्याह एवमिति एतदेवंरूपंलोकप्रत्यक्षंलिंगंब्राह्मणस्यस्वाध्यायप्रवचनादि क्षत्रियस्यशौर्यादि वैश्यस्यकृष्यादि तत्तथैवयथोक्तमेव तथापिनित्यवृत्तीनित्यंवर्त्तनतौनित्यवृत्तीधर्माधर्मौतल्लिंगंभजेतां अयंभावः क्षत्रलिंगंब्राह्मणवैश्ययोरापदिधर्मःअनापद्यधर्मः तथाचैकस्यैवलिंगस्यवर्णांतरेअवस्थाभेदाद्धर्मत्वमधर्मत्वंचनित्यमिति तत्रापिविशेषमाह आद्यमिति आद्यंब्राह्मणलिंगंयाजनादियस्यास्तिब्राह्मणस्यतस्यैवतत्प्रमाणंअव्यभिचारि आपद्यपिक्षत्रियेणयाजनाध्यापनादिकंनकर्त्तव्यमित्यर्थः एवंविधंतंआपद्धर्मंशास्त्रान्निबोधबुध्यस्व ॥ ३ ॥ ननुकथंतर्हिएकचक्रायांभिक्षाटनंब्राह्मणस्यैवासाधारणत्वेन ।ऽहितंभवद्भिःकृतमित्याशंक्याह लुप्तायामिति प्रकृतिःजीविकाहेतुभूतंधनं तच्चक्षत्रियस्यभूमिशस्त्रादिकं वैश्यस्यधनपश्वादिकं तस्मिन्सर्वात्मनानष्टेसतियेनकर्मसंध्योपासनादिकंनिष्पादयेत्तत्भिक्षाटनादिकमपिपरीप्सेत्कर्तुमिच्छेत् अन्यथाजीविकायाअभावात्कर्मलोपःप्राणनाशश्चस्यादतोऽत्यंतापदितावान्विप्रधर्मोपीतरैरनुष्ठेयएव प्रकृतिस्थश्चेति आपदिआपद्धर्मे प्रकृतिस्थोपियद्यापद्धर्ममनुसरेत्सलोभाद्गर्ह्यः आपत्स्थोपियदिप्राकृतंधर्ममनुसरेत्सजीवनलोपात्कुटुंबहिंसयाचगर्ह्यइत्यर्थः ॥ ४ ॥ अविनाशमिति यत्यस्माद्धेतोःविधात्राअविनाशोवृत्त्यंतरोपजीवनेनब्राह्मण्यस्यनाशोविनाशस्तदभावमिच्छतांब्राह्मणानांआपदुत्तीर्णानांप्रायश्चित्तंविहितं तस्माद्धेतोरापदिअन्यस्यान्यधर्माश्रयणंप्रसक्तमेवेतिज्ञायते अतएवएकचक्रायामस्माभिःकृतंभिक्षाटनंनानुचितमित्यर्थः एवमनापदिकर्मसुवर्तमानान्आपदिचविकर्मस्थान्संपश्येथाःसम्यगेवेदमितिपश्येथाः अन्यथातुआपदिकर्मस्थान् आत्मपरहिंस्रान्अनापदिविकर्मस्थांश्चातिलुब्धान्विगर्हयेस्त्वं ॥ ५ ॥ किंचमनीषिणांमनसःनिग्रहंनाशंकर्तुमिच्छतां ईषगतिहिंसादर्शनेष्वित्यस्यरूपं सत्त्वविच्छेदनायसत्त्वस्यबुद्धिसत्त्वस्यचिदात्मनासहएकलोलीभूतस्यविच्छेदनायमुंजेषीकान्यायेनपृथक्करणायसत्सुसतांगृहेषुवृत्तिर्जीविकाशास्त्रेविधीयते वेदानिमंलोकममुंचपरित्यज्यात्मनात्मानमन्विच्छेदितिश्रुत्यात्मान्वेषणायसर्वसंन्यासपूर्वकंभिक्षाचर्यविधानात् नब्राह्मीवृत्तिःकस्यापिनिंद्या येतुअब्राह्मणाअपिवैद्याःविद्यानिष्ठाःनभवंतितेषांभिक्षाचर्यस्याविधानात्तेभ्यःतेषामर्थेसर्वोत्संगंसर्वेषांउत्संगंसमीपंस्वधर्मसंयोगंआपदनापदोरुचितंसाधुमन्येत सर्वोच्छेदमितिपाठेतेभ्यस्तेषामर्थेभिक्षाद्यटनंसर्वधर्मोच्छेदायमन्येतेत्यर्थः ॥ ६ ॥

एवंतथैवापदिलिंगमेतद्धर्माधर्मौनित्यवृत्तीभजेतां ॥ आद्यंलिंगंयस्यतस्यप्रमाणमापद्धर्मंसंजयतंनिबोध ॥ ३ ॥ लुप्तायांतुप्रकृतौयेनकर्मनिष्पादयेत्तत्परीप्सेद्विहीनः ॥ प्रकृतिस्थश्चापदिवर्तमानउभौगर्ह्यौभवतःसंजयैतौ ॥ ४ ॥ अविनाशमिच्छतांब्राह्मणानांप्रायश्चित्तंविहितंयद्विधात्रा ॥ संपश्येथाःकर्मसुवर्तमानान्विकर्मस्थान्संजयगर्हयेस्त्वं ॥ ५ ॥ मनीषिणांसत्त्वविच्छेदनायविधीयतेसत्सुवृत्तिःसदैव ॥ अब्राह्मणाःसंतितुयेनवैद्याःसर्वोत्संगंसाधुमन्येततेभ्यः ॥ ६ ॥

तदध्वानइति पित्रादयःयज्ञैषिणोयेतेसर्वेतदध्वानःसएवमयोक्तोऽध्वामार्गोयेषांतेतदध्वानोऽभूवन् हिप्रसिद्धं येचकर्मनकुर्युःसंन्यासिनइत्यर्थः तेसर्वेतदध्वानः अहमपिआस्तिकोस्मीतिततोन्यंअध्वानंनमन्ये॥ ७ एवंस्वस्यनीतिज्ञत्वप्रकाशनप्रसंगादापद्धर्मान्योगिधर्मांश्चोक्त्वाप्रकृतमनुसरति यत्किंचेति ॥ ८ ॥ धर्मेश्वरःधर्मफलस्यदाता ॥ ९॥ यदिसामविसृजन्स्यांतर्हिगर्ह्यःस्यां यदिवायुध्यमानःस्वधर्मंजह्यांतदागर्ह्यः स्यां ममतुद्वयमपीष्टमेवेतिभावः ॥ १० ॥ ११ ॥ कृष्णप्रणीताःकृष्णेनैवनीतिपथंनीताः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० युधिष्ठिरवाक्ये अष्टाविंशोध्यायः ॥ २८ ॥ ॥९॥

तदध्वानःपितरोयेचपूर्वेपितामहायेचतेभ्यःपरेन्ये ॥ यज्ञैषिणोयेचहिकर्मकुर्युर्नान्यंततोनास्तिकोस्मीतिमन्ये ॥ ७॥ यत्किंचनेदंवित्तमस्यांपृथिव्यांयद्देवानां
त्रिदशानांपरंयत् ॥ प्राजापत्यंत्रिदिवंब्रह्मलोकंनाधर्मतःसंजयकामयेयं ॥ ८॥ धर्मेश्वरःकुशलोनीतिमांश्चाप्युपासिताब्राह्मणानांमनीषी ॥ नानाविधांश्चै
वमहाबलांश्चराजन्यभोजाननुशास्तिकृष्णः ॥ ९ ॥ यदिस्वहंविसृजन्सामगर्ह्योनियुध्यमानोयदिजह्यांस्वधर्मं ॥ महायशाःकेशवस्तद्ब्रवीतुवासुदेवस्तूभयोर
र्थकामः ॥ १० ॥ शैनेयोयंचेदयश्चांधकाश्चवार्ष्णेयभोजाःकुकुराःसृंजयाश्च ॥ उपासीनावासुदेवस्यबुद्धिंनिगृह्यशत्रून्सुहृदोनंदयंति ॥ ११ ॥ वृष्ण्यंधकाह्यु
ग्रसेनादयोवैकृष्णप्रणीताःसर्वएवेंद्रकल्पाः ॥ मनस्विनःसत्यपरायणाश्चमहाबलायादवाभोगवंतः ॥ १२ ॥ काश्योबभ्रुःश्रियमुत्तमांगतोलब्ध्वाकृष्णंभ्रातर
मीशितारं ॥ यस्मैकामान्वर्षतिवासुदेवोग्रीष्मात्ययेमेघइवप्रजाभ्यः ॥ १३ ॥ ईदृशोयंकेशवस्तातविद्वान्विद्धित्येनंकर्मणांनिश्चयज्ञं ॥ प्रियश्चनःसाधुतमश्चकृ
ष्णोनातिक्रामेवचनंकेशवस्य ॥ १४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानपर्वणियुधिष्ठिरवाक्येअष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ ९ ॥ वासुदेव
उवाच अविनाशंसंजयपांडवानामिच्छाम्यहंभूतिमेषांप्रियंच ॥ तथाराज्ञोधृतराष्ट्रस्यसूतसमाशंसेबहुपुत्रस्यवृद्धिं ॥ १ ॥ कामोहिमेसंजयनित्यमेवनान्यद्ब्रू
यांतान्प्रतिशाम्यतेति ॥ राज्ञश्चहिप्रियमेतच्छृणोमिमन्येचैतत्पांडवानांसमक्षं ॥ २ ॥ [illegible]शमोहिनूनंप्रदर्शितःसंजयपांडवेन ॥ यस्मिन्गृद्धोधृतराष्ट्रः
सपुत्रःकस्मादेषांकलहोनावमूर्छेत् ॥ ३ ॥ नत्वंधर्मंविचरंसंजयेहमत्तश्चजानासियुधिष्ठिराच्च ॥ अथोकस्मात्संजयपांडवस्यउत्साहिनःपूरयतःस्वकर्म ॥ ४ ॥

॥ १ ॥ शाम्यतेतिवचनादन्यत्तान्प्रतिनब्रूयां पांडवानांसमक्षंराज्ञोयुधिष्ठिराच्चएतदेवशृणोमि अहंचाप्यनुमन्येमानयामि ॥ २ ॥ तत्रराज्येनिमित्ते गृद्धःलिप्सावान् एवंसतिएषांकौरवाणांकस्माद्धेतोःकलहःनावमूर्छेत् ॥ ३ ॥ विचरंविचलितंपूरयतःपालयतः ॥ ४ ॥

यथाख्यातंप्रसिद्धिमनतिक्रम्यआवसतःअधितिष्ठतः साधुविलोपंधर्मलोपंयुधिष्ठिरेकस्माद्धेतोःआप्थउक्तवान्त्वं अस्मिन्विधौशुचिरद्रोहीकुटुंबेशुचौदेशेस्वाध्यायमधीयानोयावदायुषंवर्त्तयेदित्येवंरूपेव र्त्तमानेपिब्राह्मणानांउच्चावचामतयोगार्हस्थ्यस्यअपरिग्रहेवात्यागेवानैष्ठिकब्रह्मचर्येपारिव्राज्येवामतयोभवंति ॥ ५ ॥ तत्रहेतुमाह कर्मणेति सिद्धिंमोक्षं एके कर्मणैवइहसंसिद्धिंआस्थि ताजनकादयइत्येकेआहुः नकर्मणानप्रजयाधनेनत्यागेनैकेअमृतत्वमानशुरित्येकेआहुः यद्यपिएवंकुटुंबेवास्थितिःसंन्यासश्चद्वयमपितुल्यवत्शास्त्रेणविहितं तथापि कृत्स्नभावात्तुगृहिणोपसंहारन्याये नआश्रमांतरसाध्यंज्ञानंगृहस्थेनसाधयितुंशक्यंनतुगृहस्थेनसाध्यंयज्ञादिकंआश्रमांतरेप्यस्तीतिकृत्स्नोधर्मोगार्हस्थ्येएवप्राप्यतइत्याशयेनाह नाभुंजानइति यतोविद्वानपिअभुंजानोनतृप्यति यतश्चब्राह्मणा नांसंन्यासिनामपिगृहस्थगृहेविहितंभोजनादिकं ॥ ६ ॥ तेनकर्मणामनुकूलायाविद्यास्ताएवफलवत्योनतुतत्प्रतिकूलाइत्याह याइति तथाहि सर्वाणिहवाइमानिभूतानिप्राणमेवाभिसंविशंतिप्राणमभ्युज्जिह

यथाख्यातमावसतःकुटुंबेपुराकस्मात्साधुविलोपमात्थ॥ अस्मिन्विधौवर्तमानेयथावदुच्चावचामतयोब्राह्मणानां॥५॥ कर्मणाहुःसिद्धिमेकेपरत्रहित्वाकर्म विद्ययासिद्धिमेके॥ नाभुंजानोभक्ष्यभोज्यस्यतृप्येद्विद्वानपीहविहितंब्राह्मणानां॥६॥ यावैविद्याःसाधयंतीहकर्मतासांफलंविद्यतेनेतरासां॥ तत्रेहवैदृष्टफलं तुकर्मपीत्वोदकंशाम्यतितृष्णयार्तः॥७॥ सोयंविधिर्विहितःकर्मणैवसंवर्ततेसंजयतत्रकर्म॥ तत्रयोन्यत्कर्मणःसाधुमन्येन्मोघंतस्यालपितंदुर्बलस्य॥८॥क र्मणामीभांतिदेवाःपरत्रकर्मणैवेहप्लवतेमातरिश्वा॥ अहोरात्रेविदधत्कर्मणैवअतंद्रितोनित्यमुदेतिसूर्यः॥९॥ मासार्धमासानथनक्षत्रयोगानतंद्रितश्चंद्रमा श्चाभ्युपैति॥ अतंद्रितोदहतेजातवेदाःसमिध्यमानःकर्मकुर्वन्प्रजाभ्यः॥१०॥ अतंद्रिताभारमिमंमहांतंबिभर्तिदेवीपृथिवीबलेन॥ अतंद्रिताःशीघ्रमपोवहं तिसंतर्पयंत्यःसर्वभूतानिनद्यः॥११॥ अतंद्रितोवर्षतिभूरितेजाःसन्नादयन्नंतरिक्षंदिशश्च॥ अतंद्रितोब्रह्मचर्यंचचारश्रेष्ठत्वमिच्छन्बलभिद्देवतानां॥१२॥ हित्वासुखंमनसश्चप्रियाणितेनशक्रःकर्मणाश्रैष्ठ्यमाप॥ सत्यंधर्मंपालयन्नप्रमत्तोदमंतितिक्षांसमतांप्रियंच॥१३॥

तेसैषादेवताप्रस्तावमन्वायत्तेतिछांदोग्येसर्वभूतसंवेशनोद्गमनलिंगेनजगत्कारणतयानिश्चितस्यप्राणाख्यपरमात्मनोविद्यायाःप्रस्तावकर्मसाधकत्वंदृष्टं तासांकर्मसाधकानांविद्यानांफलमस्तिनेतरासांस्वतंत्राणां अयंभावः गृहस्थःस्वात्मानमन्यांश्चपित्रादीन्तारयतियतींश्चपुष्णातियतिस्त्वात्मानमेवतारयतिनपित्रादीन्पोषणंचस्वस्यापिनकरोतिभैक्षोपजीवित्वादतोगार्हस्थ्यमेवश्रेष्ठमिति किंचनैष्कर्म्यंदृष्टविरुद्धमपी त्याह तत्रेति तत्रकर्मतदभावतारतम्येविचारणीये कर्मइहैवदृष्टफलं ॥ ७ ॥ सोयंज्ञानविधिःकर्मणैवसहविहितः तत्रचअनुष्ठीयमानेकर्मउद्वर्ततेउच्छिद्यते कर्मसमवेतमेवज्ञानंसकलकर्मोच्छेदहेतुरित्यर्थः क र्मणोन्यत्संन्यासं मन्येत्मन्यते ॥ ८ ॥ कर्मसमुच्चितंज्ञानंस्तौति कर्मणामीभांतीत्यादिना ब्रह्मविद्यांब्रह्मचर्यंक्रियांचनिषेवमाणाइत्युपसंहारात् ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ व्यायच्छसेनियहंकरोषि ॥ १७ ॥ आम्नायेष्विति विद्याधर्मःशौर्यंचयुधिष्ठिरेपुष्कलमस्तीतिनायमन्येनशिक्षणीयोजेतुंवाशक्यइत्यर्थः ॥ १८ ॥ कौरवाणांअवधेनउपायं राज्यप्राप्ताविति शेषः एषांएतैः भीमसेनंआर्यवृत्तेअहिंसायांनिगृह्यपुण्यमेवकृतंस्यात् ॥ १९ ॥ पित्र्येकर्मणिक्षात्रधर्मेयुद्धे पूरयंतःपालयंतः ॥२०॥ शाम्यमेवशमःकार्यएवेतिमन्यसेतर्हिधर्मतंत्रंधर्मानुष्ठानंयुद्धपक्षेस्विउतअयुद्धपक्षेतयोर्मध्येयदेववक्ष्यसितथैवतेवाचंशृणोमिकरिष्यामीत्यर्थः ॥ २१ ॥ ननुक्षत्रधर्मलोपेपिगोत्रवधोनकर्त्तव्यइत्याशंक्याह चातुर्वर्ण्यस्येत्यादिना ॥ २२॥ प्रतीच्छेत्प्रतिगृह्णीयात् ॥२३॥

एतानिसर्वाण्युपसेवमानःसदेवराज्यंमघवान्प्रापमुख्यं ॥ बृहस्पतिर्ब्रह्मचर्यंचचारसमाहितःसंशितात्मायथावत् ॥ १४ ॥ हित्वासुखंप्रतिरुध्येंद्रियाणिते नदेवानामगमद्गौरवंसः ॥ तथानक्षत्राणिकर्मणामुत्रभांतिरुद्रादित्यावसवोथापिविश्वे ॥ १५ ॥ यमोराजावैश्रवणःकुबेरोगंधर्वयक्षाप्सरसश्चसूत ॥ ब्रह्मविद्यांब्रह्मचर्यंक्रियांचनिषेवमाणाऋषयोमुत्रभांति ॥ १६ ॥ जानन्निमंसर्वलोकस्यधर्मंविप्रेंद्राणांक्षत्रियाणांविशांच ॥ सकस्मात्त्वंजानतांज्ञानवान्सन्व्यायच्छसेसंजयकौरवार्थे ॥ १७ ॥ आम्नायेषुनित्यसंयोगमस्यतथाश्वमेधेराजसूयेचविद्धि ॥ संयुज्यतेधनुषावर्मणाचहस्त्यश्वाद्यैरथशस्त्रैश्चभूयः ॥ १८ ॥ तेचेदिमेकौरवाणामुपायमवगच्छेयुरवधेनैवपार्थाः ॥ धर्मत्राणंपुण्यमेषांकृतंस्यादार्यवृत्तेभीमसेनंनिगृह्य ॥ १९ ॥ तेचेत्पित्र्येकर्मणिवर्तमानाआपद्येरन्दिष्टवशेनमृत्युं ॥ यथाशक्त्यापूरयंतःस्वकर्मतदप्येषांनिधनंस्यात्प्रशस्तं ॥ २० ॥ उताहोत्वंमन्यसेशाम्यमेवराज्ञांयुद्धेवर्ततेधर्मतंत्रं ॥ अयुद्धेवावर्ततेधर्मतंत्रंतथैवतेवाचमिमांशृणोमि ॥ २१ ॥ चातुर्वर्ण्यस्यप्रथमंसंविभागमवेक्ष्यत्वंसंजयस्वंचकर्म ॥ निशम्याथोपांडवानांचकर्मप्रशंसवानिंदवायामतिस्ते ॥ २२ ॥ अधीयीतब्राह्मणोवैयजेतदद्यादीयात्तीर्थमुख्यानिचैव ॥ अध्यापयेद्याजयेच्चापियाज्यान्प्रतिग्रहान्वाविहितान्प्रतीच्छेत् ॥ २३ ॥ तथाराजन्योरक्षणंवैप्रजानांकृत्वाधर्मेणाप्रमत्तोथदत्वा ॥ यज्ञैरिष्ट्वासर्ववेदानधीत्यदारान्कृत्वापुण्यकृदावसेद्गृहान्स्वः ॥ २४ ॥ सधर्मात्माधर्ममधीत्यपुण्यंयदिच्छयाव्रजतिब्रह्मलोकं ॥ वैश्योधीत्यकृषिगोरक्षपण्यैर्वित्तंचिन्वन्पालयन्नप्रमत्तः ॥ २५ ॥ प्रियंकुर्वन्ब्राह्मणक्षत्रियाणांधर्मशीलःपुण्यकृदावसेद्गृहान् ॥ परिचर्यावंदनंब्राह्मणानांनाधीयीतप्रतिषिद्धोस्ययज्ञः ॥ नित्योत्थितोभूतयेऽतंद्रितःस्यादेवंस्मृतःशूद्रधर्मःपुराणः ॥ २६ ॥

॥ २४ ॥ सःक्षत्रियःअधीत्यप्राप्ययदिच्छयायस्यधर्मस्यइच्छयाबलेनब्रह्मलोकंगच्छति नोचेज्जनकादिवद्दिहैवकृतकृत्योभवतीत्यर्थः भोगमोक्षकरःक्षात्रोधर्मोदुस्त्यजइतिभावः ॥ २५ ॥ नाधीयीतवेदाध्ययनंनकुर्यात् यज्ञःश्रौतःस्मार्त्तश्चप्रतिषिद्धः तस्माच्छूद्रोयज्ञेनवक्लृप्तइतिश्रुतेः ॥२६॥

एतानिति यथासर्वाश्रमपालकत्वाद्गृहस्थस्यश्रैष्ठ्यंतथासर्ववर्णपालकत्वात्धर्मेणराज्यकरणमपिश्रेष्ठतममित्यर्थः ॥ २७ ॥ तस्मात्राज्ञःश्रेयान्प्रशस्ततरःअभिज्ञातःज्ञानतःधर्मतश्चयदिकश्चिदस्तिसतंयुधिष्ठि
रंप्रजानांकर्मणिषष्ठी प्रजाःद्रष्टुंराज्यंप्राप्तुमित्यर्थः अनुशिष्यन्अनुशासितुमिच्छन्एतन्मदुक्तंधर्मजातंयुधिष्ठिरेस्तीतिबुध्येत् नचतस्मिन्नसाधुःयुधिष्ठिरेऽसाधुरधर्मोनचास्तीत्यपिबुध्येत् यद्वाएवंसत्यपितस्मि
न्ननुशास्तरिराजासाधुर्नइतिनअपितुसाधुरेव यदितेनइतोधिकंज्ञायतेउच्यतेचतर्हितस्यापिवचनंकरिष्यत्येवेत्यर्थः अनुशिष्यात्प्रजानांनचेद्गृध्येदिनितस्मिन्नसाध्वितिपाठेश्रेयांश्चेत्द्रष्टुंधर्मंदर्शयितुंअनुशिष्या
त्नचेत्प्रजानांप्रजाःराज्यंनगृध्येदितिहेतोस्तस्मिन्युधिष्ठिरेसाध्वेववर्त्ततइतिशेषः ॥ २८ ॥ धर्मतस्तुनृशंसत्वात्दुर्योधनोधार्मिकेणराज्ञावध्यएवेतिसूचयन्नाह यदेत्यादिनासार्द्धेन परभूतोपरैश्वर्येनृशंसश्चोर

एतान्राजापालयन्नप्रमत्तोनियोजयन्सर्ववर्णान्स्वधर्मे॥अकामात्मासमवृत्तिःप्रजासुनाधार्मिकाननुरुध्येतकामात् ॥ २७॥ श्रेयांस्तस्माद्यदिविद्येतकश्चिद
भिज्ञातःसर्वधर्मोपपन्नः ॥ सतंद्रष्टुमनुशिष्यन्प्रजानांनचैतद्बुध्येदितितस्मिन्नसाधुः ॥ २८ ॥ यदागृध्येत्परभूतांनृशंसोविधिप्रकोपाद्बलमाददानः ॥ ततोराज्ञा
मभवद्युद्धमेतत्तत्रजातंवर्मशस्त्रंधनुश्च ॥ २९ ॥ इंद्रेणैतद्दस्युवधायकर्मउत्पादितंवर्मशस्त्रंधनुश्च ॥ ३० ॥ तत्रपुण्यंदस्युवधेनलभ्यतेसोयंदोषःकुरुभिस्तीव्ररू
पः ॥ अधर्मज्ञैर्धर्ममबुध्यमानैःप्रादुर्भूतःसंजयसाधुतन्न ॥ ३१ ॥ तत्रराजाधृतराष्ट्रःसपुत्रोधर्म्यंहरेत्पांडवानामकस्मात् ॥ नावेक्षंतेराजधर्मंपुराणंतदन्वयाःकुरवः
सर्वएव ॥ ३२ ॥ स्तेनोहरेद्यत्रधनंत्वदृष्टःप्रसह्यवायत्रहरेतदृष्टः ॥ उभौगर्ह्यौभवतःसंजयैतौकिंवैपृथक्त्वंधृतराष्ट्रस्यपुत्रे ॥ ३३ ॥ सोयंलोभान्मन्यतेधर्ममेतंयमि
च्छतिक्रोधवशानुगामी ॥ भागःपुनःपांडवानांनिविष्टस्तंनःकस्मादाददीरन्परेवै ॥ ३४ ॥ अस्मिन्पदेयुध्यतांनोवधोपिश्लाघ्यःपित्र्यंपरराज्याद्विशिष्टं ॥ एता
न्धर्मान्कौरवाणांपुराणानाचक्षीथाःसंजयराजमध्ये ॥ ३५ ॥ एतेमदान्मृत्युवशाभिपन्नाःसमानीताधार्तराष्ट्रेणमूढाः ॥ इदंपुनःकर्मपापीयएवसभामध्येपश्य
वृत्तंकुरूणां ॥ ३६ ॥ प्रियांभार्यांद्रौपदींपांडवानांयशस्विनींशीलवृत्तोपपन्नां ॥ यदुपैक्षंतकुरवोभीष्ममुख्याःकामानुगेनोपरुद्धांव्रजंतीं ॥ ३७ ॥

कल्पोराजाविधिप्रकोपात्दैवप्रातिकूल्यात्गृध्येत्ततोहेतोःराज्ञांपरस्परंयुद्धंसमभवत् अनेनयुद्धाख्यस्यकर्मणउत्पत्तिरुक्ता ॥ २९ ॥ कर्मयुद्धं तत्रोत्पत्तिशिष्टंगुणत्रयमाह वर्मकवचं शस्त्रंखड्गादि धनुश्चेति
यतइंद्रेणदस्युवधायैतत्त्रयंउत्पादितमतएतैरेवधर्मोदस्युंदुर्योधनंयदिहन्यात्सएवधर्मइतिभावः ॥ ३० ॥ दुर्योधनेदस्युत्वंनिरूपयति तत्रेत्यादिना कुरुभिर्निमित्तभूतैरयंदोषःवंचनारूपःप्रादुर्भूतः पारदार्यदोष
इवइंद्रात् ॥ ३१ ॥ धर्म्यंधर्मादागतंपित्र्यंराज्यं तदन्वयास्तदनुसारिणः ॥ ३२ ॥ पृथक्त्वंस्तेनादन्यत्वं ॥ ३३ ॥ एतंछलेनराज्यापहारं निविष्टःवनवासादूर्ध्वंराज्यंग्राह्यमितिकौरवेषुन्यासरूपेणस्थितः तंभा
गंनःअस्माकंपरेकस्मात्आददीरन्गृहीतवंतः ॥ ३४ ॥ पदेपदनीयेअवश्यप्राप्तेभागेनिमित्ते ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ कामानुगेनरजसाउपरुद्धांगृहकर्मतोनिरुद्धां पाठांतरेरजसाउपरुद्धंयथास्यात्तथाव्रजंतीं ॥ ३७ ॥

तंदुःशासनंयप्रवारयिष्यत्तदाममप्रियंअकरिष्यत्अस्यपुत्राणांचदुर्योधनादीनांप्रियंकृतमभविष्यत् दुःशासनस्यानिवारणान्मप्रियस्याकरणाच्चतत्पुत्राणांनाशोभविष्यतीतितत्त्वोक्तिः ॥ ३८ ॥ प्रातिलो
म्यात्अक्रमेणश्वशुराणांमध्येकृष्णांसभांनिनायेतिसंबंधः किंचित्करुणंव्यपेक्ष्यदीनंयथास्यात्तथाकिंचिदालोच्येत्यर्थः क्षत्तुरन्यंनाथंरक्षितारंनअवाप ॥ ३९ ॥ कार्पण्यात्दैन्यात् ॥ ४० ॥ पांडवस्यधर्मं

तंचेत्तदातेसकुमारवृद्धाअवारयिष्यन्कुरवःसमेताः ॥ ममप्रियंधृतराष्ट्रोऽकरिष्यन्पुत्राणांचकृतमस्याभविष्यत् ॥ ३८ ॥ दुःशासनःप्रातिलोम्यान्निनायस
भामध्येश्वशुराणांचकृष्णां ॥ सातत्रनीताकरुणंव्यपेक्ष्यनान्यंक्षत्तुर्नाथमवापकिंचित् ॥ ३९ ॥ कार्पण्यादेवसहितास्तत्रभूपानाशक्नुवन्प्रतिवक्तुंसभायां ॥ ए
कःक्षत्ताधर्म्यमर्थंब्रुवाणोधर्मंबुध्याप्रत्युवाचाल्पबुद्धिं ॥ ४० ॥ अबुध्वात्वंधर्ममेतंसभायामथेच्छसेपांडवस्योपदेष्टुं ॥ कृष्णात्वेतत्कर्मचकारशुद्धंसुदुष्करंतत्रस
भांसमेत्य ॥ ४१ ॥ येनकृच्छ्रात्पांडवानुज्जहारतथात्मानंनौरिवसागरौघात् ॥ यत्राब्रवीत्सूतपुत्रःसभायांकृष्णांस्थितांश्वशुराणांसमीपे ॥ ४२ ॥ नतेगतिर्विद्य
तेयाज्ञसेनिप्रपद्यदासीधार्तराष्ट्रस्यवेश्म ॥ पराजितास्तेपतयोनसंतिपतिंचान्यंभाविनित्वंवृणीष्व ॥ ४३ ॥ योबीभत्सोर्हृदयेप्रोतआसीदस्थिच्छिन्दन्मर्मघाती
सुघोरः ॥ कर्णाच्छरोवाङ्मयस्तिग्मतेजाःप्रतिष्ठितोहृदयेफाल्गुनस्य ॥ ४४ ॥ कृष्णाजिनानिपरिधित्समानान्दुःशासनःकटुकान्यभ्यभाषत् ॥ एतेसर्वेषंढति
लाविनष्टाःक्षयंगतानरकंदीर्घकालं ॥ ४५ ॥ गांधारराजःशकुनिर्निकृत्यायदब्रवीत्द्यूतकालेसपार्थं ॥ पराजितोनंदनःकिंतवास्तिकृष्णयात्वंदीव्यवैयाज्ञसे
न्या ॥ ४६ ॥ जानासित्वंसंजयसर्वमेतत्द्यूतेवाक्यंगर्ह्यमेवंयथोक्तं ॥ स्वयंत्वहंप्रार्थयेतत्रगंतुंसमाधातुंकार्यमेतद्विपन्नं ॥ ४७ ॥ अहापयित्वायदिपांडवार्थंशमंकु
रूणामपिचेच्छकेयं ॥ पुण्यंचमेस्याच्चरितंमहोदयंमुच्येरंश्चकुरवोमृत्युपाशात् ॥ ४८ ॥ अपिमेवाचंभाषमाणस्यकाव्यांधर्मारामामर्थवतीमहिंस्रां ॥ अवेक्षेर
न्धार्तराष्ट्राःसमक्षंमांचप्राप्तंकुरवःपूजयेयुः ॥ ४९ ॥ अतोन्यथारथिनाफाल्गुनेनभीमेनचैवाहवदंशितेन ॥ परासिक्तान्धार्त्तराष्ट्रांश्चविद्धिप्रदह्यमानान्कर्मणा
स्वेनपापान् ॥ ५० ॥ पराजितान्पांडवेयांस्तुवाचोरौद्रारूक्षाभाषतेधार्तराष्ट्रः ॥ गदाहस्तोभीमसेनोऽप्रमत्तोदुर्योधनंस्मारयिताहिकाले ॥ ५१ ॥ सुयोधनोमन्यु
मयोमहाद्रुमःस्कंधःकर्णःशकुनिस्तस्यशाखा ॥ दुःशासनःपुष्पफलेसमृद्धेमूलंराजाधृतराष्ट्रोमनीषी ॥ ५२ ॥

उपदेष्टुंइच्छसे हेसंजयेतिशेषः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ प्रप
द्यस्व ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ परिधित्समानान्परिधातुमिच्छतः ॥ ४५ ॥ नंदनआनंदयिताकनिष्ठभ्राता ॥ ४६ ॥ विपन्नंनष्टंसमाधातुंसमीकर्तुं ॥ ४७ ॥ शकेयंशक्तश्चेत्स्यां ॥ ४८ ॥ काव्यांशौक्रीं नीतियुक्ता
मित्यर्थः ॥ ४९ ॥ परासिक्तान्निर्धूतान्संपदाहीनान् ॥ ५० ॥ रौद्राःमर्मच्छिदः रूक्षाःनिःस्नेहाःभाषतेद्यूतावसानेऽभाषत ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

अहंईश्वरः ब्रह्मवेदःब्राह्मणाश्च धार्तराष्ट्रोच्छेदेएकोधृतराष्ट्रएवशोच्योभवेत् पांडवोच्छेदेतुवयंत्रयोपिशोच्याभविष्यामइतिश्लोकद्वयस्यार्थः बहूनामुच्छेदोनभविष्यतीतितात्पर्यं ॥ ५३॥ ५४ ॥ ५५॥ लतेति
पांडवाश्रयेणैवधार्तराष्ट्राणांजीवनंनान्यथेतिभावः ॥ ५६ ॥ ५७॥ ५८ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनत्रिंशोऽध्यायः॥ २९॥ ॥७॥ ॥७॥ अभिषंगात्आवेशात् ॥ १ ॥२॥

॥ २४ ॥ युधिष्ठिरोधर्ममयोमहाद्रुमःस्कंधोर्जुनोभीमसेनोस्यशाखा॥ माद्रीपुत्रौपुष्पफलेसमृद्धेमूलंत्वहंब्रह्मचब्राह्मणाश्च ॥ वनंराजाधृतराष्ट्रःसपुत्रोव्याघ्रास्तेवैसंज ५
यपांडुपुत्राः॥ ५३॥ मावनंछिंधिसव्याघ्रंमाव्याघ्रानीनशन्वनात्॥ ५४॥ निर्वनोवध्यतेव्याघ्रोनिर्व्याघ्रंछिद्यतेवनं ॥ तस्माद्व्याघ्रोवनंरक्षेद्वनंव्याघ्रंचपालये
त्॥ ५५॥ लताधर्माधार्तराष्ट्राःशालाःसंजयपांडवाः॥ नलतावर्धतेजातुमहाद्रुममनाश्रिता॥ ५६ ॥ स्थिताःशुश्रूषितुंपार्थाःस्थितायोद्धुमरिंदमाः॥ यत्कृत्यंधृ
तराष्ट्रस्यतत्करोतुनराधिपः॥ ५७॥ स्थिताःशमेमहात्मानःपांडवाधर्मचारिणः॥ योधाःसमर्थास्तद्विद्वन्नाचक्षीथाययथातथं॥ ५८॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्यो
गपर्वणिसंजययानपर्वणिकृष्णवाक्येएकोनत्रिंशोऽध्यायः॥२९॥ ॥७॥ संजयउवाच आमंत्रयेत्वांनरदेवदेवगच्छाम्यहंपांडवस्वस्तितेस्तु॥ कच्चिन्न
वाचावृजिनंहिकिंचिदुच्चारितंमेमनसोभिषंगात्॥ १॥ जनार्दनंभीमसेनार्जुनौचमाद्रीसुतौसात्यकिंचेकितानं ॥ आमंत्र्यगच्छामिशिवंसुखंवःसौम्येनमां
पश्यतचक्षुषानृपाः॥ २॥ युधिष्ठिरउवाच अनुज्ञातःसंजयस्वस्तिगच्छननःस्मरस्यप्रियंजातुविद्वन्॥ विद्मश्चत्वांतेचवयंचसर्वेशुद्धात्मानंमध्यगतंसभास्थं
॥ ३॥ आप्तोदूतःसंजयसुप्रियोसिकल्याणवाक्शीलवांस्तृप्तिमांश्च॥ नमुह्येस्त्वंसंजयजातुमत्यानचक्रुध्येरुच्यमानोदुरुक्तैः ॥ ४॥ नमर्मगांजातुवक्तासिरू
क्षांनोपश्रुतिंकटुकांनोतमुक्तां॥ धर्मारामामर्थवतीमहिंस्रामेतांवाचंतवजानीमसूत॥ ५॥ त्वमेवनःप्रियतमोसिदूतइहागच्छेद्विदुरोवाद्वितीयः॥ अभीक्ष्णदृ
ष्टोसिपुराहिनस्त्वंधनंजयस्यात्मसमःसखासि॥ ६ ॥ इतोगत्वासंजयक्षिप्रमेवउपातिष्ठेथाब्राह्मणान्येतदर्हाः॥ विशुद्धवीर्यांश्चरणोपपन्नाःकुलेजाताःसर्वध
र्मोपपन्नाः॥ ७॥ स्वाध्यायिनोब्राह्मणाभिक्षवश्चतपस्विनोयेचनित्यावनेषु॥ अभिवाद्यावैमद्वचनेनवृद्धास्तथेतरेषांकुशलंवदेथाः ॥ ८॥ पुरोहितंधृतराष्ट्रस्य
राज्ञस्तथाचार्यानृत्विजोयेचतस्य॥ तैश्चत्वंतातसहितैर्यथार्हसंगच्छेथाःकुशलेनैवसूत॥ ९॥ अश्रोत्रियायेचवसंतिवृद्धामनस्विनःशीलबलोपपन्नाः॥ आशं
संतोस्माकमनुस्मरंतोयथाशक्तिधर्ममात्रांचरंतः॥ १०॥ ॥ २४ ॥

॥ २ ॥ ४ ॥ उपश्रुतिंवार्तांरूक्षांमर्मगांचनोवक्तासि कटुकांनीरसां मुक्तांअप्रकृतांकार्यहीनांवा ॥ ५ ॥ ६ ॥ चरणं
ब्रह्मचर्येणाध्ययनं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अश्रोत्रियाःअत्रैवर्णिकाःशूद्रादयः वृद्धत्वाच्चधर्ममात्रांधर्मलेशंचरंतः ॥ १० ॥

[illegible] ॥ ११ ॥ [illegible] ॥
[illegible]स्तेनामधतां[illegible]र्जानत्यं ॥ येजीवंतिव्यवहारेणराष्ट्रे[illegible] ॥ १२ ॥ [illegible]
[illegible] ॥ योवैचतुष्पात्पुनरेवचक्रेद्रोण:प्रसन्नोभिवाद्यस्त्वयासौ ॥ १२ ॥ अधीतविद्यश्चरणोपपन्नोयोस्त्रं[illegible] ॥ [illegible]
[illegible]तमश्वत्थामानंकुशलंस्मपृच्छेः ॥ १३ ॥ शारद्वतस्यावसथंस्मगत्वामहारथस्यास्त्रविदांवरस्य ॥ त्वंमामभीक्ष्णंपरिकीर्तयन्वैकृपस्यपादौसंजय[illegible]
[illegible] ॥ १४ ॥ यस्मिन्शौर्यमानृशंस्यंतपश्चप्रज्ञाशीलंश्रुतिसत्वेधृतिश्च ॥ पादौगृहीत्वाकुरुसत्तमस्यभीष्मस्यमांतत्रनिवेदयेथाः ॥ १५ ॥ [illegible]
ताकुरूणांबहुश्रुतोवृद्धसेवीमनीषी ॥ तस्मैराज्ञेस्थविरायाभिवाद्यआचक्षीथा:संजयमामरोगं ॥ १६ ॥ ज्येष्ठ:पुत्रोधृतराष्ट्रस्यमंदोमूर्ख:शठ:संजय[illegible]
[illegible] ॥ प्रशास्तावैपृथिवीयेनसर्वासुयोधनंकुशलंतातपृच्छेः ॥ १७ ॥ भ्राताकनीयानपितस्यमंदस्तथाशील:संजयसोपिशश्वत् ॥ महेष्वास:शूरतम:कुरूणांदु:
शासनंकुशलंतातवाच्यः ॥ १८ ॥ यस्यकामोवर्ततेनित्यमेवनान्यच्छमाद्भारतानामितिस्म ॥ सबाह्लिकानामृषभोमनीषीत्वयाभिवाद्य:संजयसाधुशील:
॥ १९ ॥ गुणैरनेकै:प्रवरैश्वयुक्तोविज्ञानवान्नैवचनिष्ठुरोय: ॥ स्नेहादमर्षंसहतेसदैवससोमदत्त:पूजनीयोमतोमे ॥ २० ॥ अर्हत्तम:कुरुषुसौमदत्ति:सनोभ्राता
संजयमत्सखाच ॥ महेष्वासोरथिनामुत्तमोर्ह:सहामात्य:कुशलंतस्यपृच्छेः ॥ २१ ॥ येचैवान्येकुरुमुख्यायुवान:पुत्रा:पौत्राभ्रातरश्चैवयेन: ॥ यंयमेषांमन्यसे
येनयोग्यंतत्तद्योच्यानामयंसूतवाच्या: ॥ २२ ॥ येराजान:पांडवायोधनायसमानीताधार्तराष्ट्रेणकेचित् ॥ वशातय:शाल्वका:केकयाश्चतथांबष्ठायेत्रिगर्ता
श्चमुख्या: ॥ २३ ॥ प्राच्योदीच्यादाक्षिणात्याश्वशूरास्तथाप्रतीच्या:पार्वतीयाश्वसर्वे ॥ अनृशंसा:शीलवृत्तोपपन्नास्तेषांसर्वेषांकुशलंसूतपृच्छेः ॥ २४ ॥ हस्त्या
रोहान्रथिन:सादिनश्चपदातयश्चार्यसंघामहांत: ॥ आख्यायमांकुशलिनंस्मनित्यमनामयंपरिपृच्छे:समग्रान् ॥ २५ ॥ तथाराज्ञोह्यर्थयुक्तानमात्यान्दौवारि
कान्येचसेनांनयंति ॥ आयव्ययंयेगणयंतिनित्यमर्थांश्वयेमहतश्चिंतयंति ॥ २६ ॥ [illegible]कुरुमध्येप्रमूढंमहाप्रज्ञंसर्वधर्मोपपन्नं ॥ नतस्ययुद्धंरोचतेवैकदा
चिद्वैश्यापुत्रंकुशलंतातपृच्छेः ॥ २७ ॥
[illegible] ॥ १२ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ [illegible] ॥ २४ ॥ [illegible]

निकर्त्तनेऽर्थापहारेसाध्ये प्रथमांतपाठेऽर्थापहर्त्ता छन्नोपधोगुप्तच्छलः ॥२८॥२९॥ मुख्यतांधार्त्तराष्ट्राणां ॥३०॥३१॥३२॥३३॥ नइतिधार्त्तराष्ट्रानअंतर्भाव्योक्तं तेषांभार्याइत्यर्थः सुसंगुप्ताइतिकुशलप्रश्न
प्रकारकथनं ॥३३॥३५॥३६॥३७॥ लघुशीघ्रहारि वेशस्त्रियोवेश्याः ॥३८॥३९॥ आनृशंस्यंदयामर्हतीत्यानृशंस्यः ॥४० ॥ ४१॥ शत्रून्धार्त्तराष्ट्रान्निगृह्यवःयुष्मान्भरिष्येपोषयिष्येइतिब्रूयाइतिशेषः

निकर्त्तनेदेवनेयोऽद्वितीयश्छन्नोपधःसाधुदेवीमताक्षः॥ योदुर्जयोदेवरथेनसंख्येसचित्रसेनःकुशलंतातवाच्यः॥ २८॥ गांधारराजःशकुनिःपार्वतीयोनिकर्त
नेयोऽद्वितीयोऽक्षदेवी ॥ मानंकुर्वन्धार्तराष्ट्रस्यसूतमिथ्याबुद्धेःकुशलंतातपृच्छेः॥२९॥ यःपांडवानेकरथेनवीरःसमुत्सहत्यप्रधृष्यान्विजेतुं॥ योमुह्यतांमोह
यिताद्वितीयोवैकर्तनःकुशलंतस्यपृच्छेः॥३०॥ सएवभक्तःसगुरुःसभर्तासवैपितासचमातासुहृच्च॥ अगाधबुद्धिर्विदुरोदीर्घदर्शीसनोमंत्रीकुशलंतंस्मपृच्छेः
॥ ३१ ॥ वृद्धाःस्त्रियोयाश्चगुणोपपन्नाज्ञायंतेनःसंजयमातरस्ताः॥ ताभिःसर्वाभिःसहिताभिःसमेत्यस्त्रीभिःसवृद्धाभिरभिवादंवदेथाः ॥ ३२ ॥ कच्चित्पुत्राजी
वपुत्राःसुसम्यग्वर्ततेवोवृत्तिमनृशंसरूपाः॥ इतिस्मोक्तासंजयब्रूहिपश्चादजातशत्रुःकुशलीसपुत्रः॥३३॥ यानोभार्याःसंजयवेत्थतत्रतासांसर्वासांकुशलंता
तपृच्छेः॥ सुसंगुप्ताःसुरभयोनवद्याःकच्चिद्गृहानावसथाप्रमत्ताः ॥३४॥ कच्चिद्वृत्तिश्वशुरेषुभद्राःकल्याणींवर्तध्वमनृशंसरूपां॥ यथाचवःस्युःपतयोऽनुकूला
स्तथावृत्तिमात्मनःस्थापयध्वं ॥ ३५ ॥ यानःस्नुषाःसंजयवेत्थतत्रप्राप्ताःकुलेभ्यश्चगुणोपपन्नाः ॥ प्रजावत्योब्रूहिसमेत्यताश्चयुधिष्ठिरोवोभ्यवदत्प्रसन्नः॥
॥ ३६ ॥ कन्याःस्वजेथाःसदनेषुसंजयअनामयंमद्वचनेनपृष्ट्वा ॥ कल्याणावःसंतुपतयोनुकूलायूयंपतीनांभवतानुकूलाः ॥ ३७॥ अलंकृतावस्त्रवत्यःसुगंधा
अबीभत्साःसुखिताभोगवत्यः॥ लघुयासांदर्शनंवाक्चलघ्वीवेशस्त्रियःकुशलंतातपृच्छेः ॥ ३८ ॥ दास्यःस्युर्यायेचदासाःकुरूणांतदाश्रयाबहवःकुब्जखंजाः॥
आख्यायमांकुशलिनंस्मतेभ्योप्यनामयंपरिपृच्छेर्जघन्यं॥ ३९ ॥ कच्चिद्वृत्तिंवर्ततेवैपुराणींकच्चिद्भोगान्धार्तराष्ट्रोददाति॥ अंगहीनान्कृपणान्वामनान्वाया
नानृशंस्योधृतराष्ट्रोबिभर्ति॥४०॥ अंधांश्चसर्वान्स्थविरांस्तथैवहस्त्याजीवाबहवोयेत्रसंति॥ आख्यायमांकुशलिनंस्मतेभ्योप्यनामयंपरिपृच्छेर्जघन्यं॥४१॥
माभैष्टदुःखेनकुजीवितेननूनंकृतंपरलोकेषुपापं॥ निगृह्यशत्रून्सुहृदोनुगृह्यवासोभिरन्नेनचवोभरिष्ये ॥ ४२ ॥ संत्येवमेब्राह्मणेभ्यःकृतानिभावान्यथोनो ॥ २५॥
बतवर्त्तयंति॥ तान्पश्यामियुक्तरूपांस्तथैवतामेवसिद्धिंश्रावयेथानृपंतं॥ ४३ ॥

॥४२॥संतीति मेमयाकृतानिवत्सरदेयानिनोवर्त्तयंतिनचालयंति त्वदीयाअधिकारिणःतान्य
हंयथायथावत्पश्यामितथैवतांसिद्धिंत्वद्दत्तंसम्यक्परिपालयामीतिदूतद्वारामांश्रावयेथाइतितंनृपंदुर्योधनंब्रूहीतिशेषः एतेनब्राह्मणवृत्तिषुपक्षपातोदुर्योधनेचकनिष्ठत्वादाज्ञाप्रतिपालनौचित्यंचदर्शितं ॥४३॥

आत्मन्येवप्रयतंतेनतुंकर्तुंशक्नुवंति ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ नहीति धर्मबलेनैवजयोभविष्यतिनसहायैरित्यर्थः नित्यःअविनाशिफलः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ युक्तिःसंभावनाएतस्यार्थस्यनविद्यते शक्रपुरींइंद्र
प्रस्थं ॥ ४९ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥७॥ ॥ ७ ॥ संतंसाधुं असंतंदुष्टं धाताईश्वरः ॥ १ ॥ शुक्रंबीजभूतंप्राचीनंकर्मउच्चरन्उद्दीपयन् ॥ २ ॥

येचानाथादुर्बलाःसर्वकालमात्मन्येवप्रयतंतेथमूढाः॥ तांश्चापित्वंकृपणान्सर्वथैवास्मद्वाक्यात्कुशलंतानपृच्छेः ॥ ४४ ॥ येचाप्यन्येसंश्रिताधार्तराष्ट्रान्ना
नादिग्भ्योभ्यागताःसूतपुत्र ॥ दृष्ट्वातांश्चैवार्हतश्चापिसर्वान्संपृच्छेथाःकुशलंचाव्ययंच ॥४५॥ एवंसर्वानागताभ्यागतांश्चराज्ञोदूतान्सर्वदिग्भ्योभ्युपेतान् ॥
पृष्ट्वासर्वान्कुशलंतांश्चसूतपश्चादहंकुशलीतेपुवाच्यः ॥ ४६ ॥ नहीदृशाःसंत्यपरेपृथिव्यांयेयोधकाधार्तराष्ट्रेणलब्धाः ॥ धर्मस्तुनित्योममधर्मएवमहाबलःश
त्रुनिबर्हणाय ॥ ४७॥ इदंपुनर्वचनंधार्तराष्ट्रंसुयोधनंसंजयश्रावयेथाः ॥ यस्तेशरीरेहृदयंदुनोतिकामःकुरूनसपत्नोनुशिष्याम् ॥ ४८ ॥ नविद्यतेयुक्तिरेतस्यका
चिन्नैवंविधाःस्यामयथाप्रियंते ॥ ददस्ववाशक्रपुरींममैवयुध्यस्ववाभारतमुख्यवीर ॥ ४९॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानपर्वणियुधिष्ठिरसंदेशे
त्रिंशोऽध्यायः॥ ३०॥ ॥७॥ युधिष्ठिरउवाच उतसंतमसंतंवाबालंवृद्धंचसंजय ॥ उताबलंबलीयांसंधाताप्रकुरुतेवशे ॥ १ ॥ उतबालायपांडित्यंपं
डितायोतबालताम् ॥ ददातिसर्वमीशानःपुरस्ताच्छुक्रमुच्चरन् ॥ २ ॥ बलंजिज्ञासमानस्यआचक्षीथाययथातथम् ॥ अथमंत्रंमंत्रयित्वायाथातथ्येनहृष्टवत् ॥ ३ ॥
गावल्गणेकुरून्गत्वाधृतराष्ट्रंमहाबलम् ॥ अभिवाद्योपसंगृह्यततःपृच्छेरनामयम् ॥ ४ ॥ ब्रूयाश्चैनंत्वमासीनंकुरुभिःपरिवारितम् ॥ तवैवराजन्वीर्येणसुखंजीवंति
पांडवाः ॥ ५ ॥ तवप्रसादाद्बालास्तेप्राप्ताराज्यमरिंदम ॥ राज्येतानस्थापयित्वाग्रेनोपेक्षस्वविनश्यतः ॥ ६ ॥ सर्वमप्येतदेकस्यनालंसंजयकस्यचित् ॥ तातसंह
त्यजीवामोद्विषतांमावशंगमः ॥ ७ ॥ तथाभीष्मंशांतनवंभारतानांपितामहम् ॥ शिरसाभिवदेथास्त्वंममनामप्रकीर्तयन् ॥ ८ ॥ अभिवाद्यचवक्तव्यस्ततोस्मा
कंपितामहः ॥ भवताशंतनोर्वंशोनिमग्नःपुनरुद्धृतः ॥ ९ ॥ सत्वंकुरुतथातातस्वमतेनपितामह ॥ यथाजीवंतितेपौत्राःप्रीतिमंतःपरस्परम् ॥ १० ॥ तथैवविदुरंब्रू
याःकुरूणांमंत्रधारिणम् ॥ अयुद्धंसौम्यभाषस्वहितकामोयुधिष्ठिरे ॥ ११ ॥ अथदुर्योधनंब्रूयाराजपुत्रममर्षणम् ॥ मध्येकुरूणामासीनमनुनीयपुनःपुनः ॥ १२ ॥
अपापांयदुपैक्षस्त्वंकृष्णामेतांसभागताम् ॥ तद्दुःखमतितिक्षाममावधीष्मकुरूनिति ॥ १३ ॥

॥३॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ सर्वंब्रह्मांडं संहत्यएकीभूय ॥७॥ ८ ॥ ९ ॥
॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ अतितिक्षामक्षांतवंतोवयं तत्रहेतुः मावधीष्मेति ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ यद्वांलुब्धां ॥ १७ ॥ १८ ॥ अवसानंवसतिस्थानं ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥७॥

एवंपूर्वापरान्क्लेशानतितिक्षंतपांडवाः ॥ बलीयांसोपिसंतोयत्तत्सर्वंकुरवोविदुः ॥ १४ ॥ यन्नःप्रव्राजयेःसौम्यअजिनैःप्रतिवासितान् ॥ तद्दुःखमतितिक्षाम
॥२६॥ मावधीष्मकुरूनिति ॥ १५ ॥ यत्कुंतींसमतिक्रम्यकृष्णांकेशेष्वधर्षयत् ॥ दुःशासनस्तेनुमतेतच्चास्माभिरुपेक्षितं ॥ १६ ॥ अथोचितंस्वकंभागंलभेमहिपरंतप॥
निवर्तयपरद्रव्याद्बुद्धिंगृद्धांनरर्षभ ॥ १७॥ शांतिरेवंभवेद्राजन्प्रीतिश्चैवपरस्परं ॥ राज्यैकदेशमपिनःप्रयच्छशममिच्छतां ॥ १८ ॥ अविस्थलंवृकस्थलंमाकं
दींवारणावतं ॥ अवसानंभवत्वत्रकिंचिदेकंचपंचमं ॥ १९ ॥ भ्रातॄणांदेहिपंचानांपंचग्रामान्सुयोधन ॥ शांतिर्नोस्तुमहाप्राज्ञज्ञातिभिःसहसंजय ॥ २० ॥ भ्रा
ताभ्रातरमन्वेतुपितापुत्रेणयुज्यतां ॥ स्मयमानाःसमायांतुपांचालाःकुरुभिःसह ॥ २१ ॥ अक्षतान्कुरुपांचालान्पश्येयमितिकामये ॥ सर्वेसुमनसस्तातशा
म्यामभरतर्षभ ॥ २२ ॥ अलमेवशमायास्मितथायुद्धायसंजय ॥ धर्मार्थयोरलंचाहंमृदवेदारुणायच ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानप
र्वणियुधिष्ठिरसंदेशेएकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच अनुज्ञातःपांडवेनप्रययौसंजयस्तदा ॥ शासनंधृतराष्ट्रस्यसर्वंकृत्वामहात्म
नः ॥ १ ॥ संप्राप्यहास्तिनपुरंशीघ्रमेवप्रविश्यच ॥ अंतःपुरंसमास्थायद्वाःस्थंवचनमब्रवीत् ॥ २॥ आचक्ष्वधृतराष्ट्रायद्वाःस्थमांसमुपागतं ॥ सकाशात्पांडुपुत्रा
णांसंजयंमाचिरंकृथाः ॥ ३॥ जागर्तिचेदभिवदेस्त्वंहिद्वाःस्थप्रविशेयंविदितोभूमिपस्य ॥ निवेद्यमत्रात्ययिकंहिमेस्तिद्वाःस्थोथश्रुत्वान्नृपतिंजगाद ॥ ४॥ द्वा
स्थउवाच संजयोयंभूमिपतेनमस्तेदिदृक्षयाद्वारमुपागतस्ते ॥ प्राप्तोदूतःपांडवानांसकाशात्प्रशाधिराजन्किमयंकरोतु ॥ ५॥ धृतराष्ट्रउवाच आ
चक्ष्वमांकुशलिनंकल्पमस्मैप्रवेश्यतांस्वागतंसंजयाय ॥ नचाहमेतस्यभवाम्यकल्पःसमेकस्माद्द्वारितिष्ठेच्चसक्तः ॥६॥ वैशंपायनउवाच ततःप्रविश्या
नुमतेनृपस्यमहद्वेश्मप्राज्ञशूरार्यगुप्तं ॥ सिंहासनस्थंपार्थिवमाससादवैचित्रवीर्यंप्रांजलिःसूतपुत्रः ॥ ७॥ संजयउवाच संजयोहंभूमिपतेनमस्तेप्राप्तो
स्मिगत्वानरदेवपांडवान् ॥ अभिवाद्यत्वांपांडुपुत्रोमनस्वीयुधिष्ठिरःकुशलंचान्वपृच्छत् ॥८॥ सतेपुत्रान्पृच्छतिप्रीयमाणःकच्चित्पुत्रैःप्रीयसेनप्तृभिश्च ॥ तथा
सुहृद्भिःसचिवैश्चराजन्येचापित्वामुपजीवंतितैश्च ॥ ९ ॥

अनुज्ञातःगच्छेत्युक्तः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ आत्ययिकंआवश्यकं ॥ ४ ॥ ५ ॥ कल्पंदृढं अकल्पःदर्शनेअसमर्थः
सक्तःनिरुद्धः ॥ ६ ॥ प्राज्ञाःशूराःआर्याःसाधवश्चतैर्गुप्तं ॥ ७ ॥ ८ ॥ नप्तृभिःपुत्रस्यपुत्रैः ॥ ९ ॥

अजातशत्रुंसुखेनअभिनंद्यत्वांप्रतिवदामि कच्चिदिति॥१०॥तेतवअग्येयत्आत्मनः पूर्वरूपमार्षं राज्यधनादिकंअभूत्तत्बुभूषतेप्राप्तुमिच्छति अग्येमनोभूदितिपाठेअनुद्धृतात्प्राकयत्त्वयादत्तं तद्बुभूषतेइतिज्ञेयं निर्णिक्तौदोषमलहीनौधर्मार्थौकरोतीतिसतथा मनस्वीउदारः दृष्टिमान्क्रांतदर्शी॥११॥परोमुख्यः आनृशंस्यंदयाततःपरोऽमुख्यःवित्तचयात्जातइतिशेषः वित्तसाध्यःयज्ञदानादिः किंचतस्यवृद्धिः अनपार्थे नअपार्थेनिष्प्रयोजनेसप्रयोजनेंसुखप्रिये संधिरार्षः नुनिश्चितंरुध्यतेअनुरुध्यते अन्नादिजंदेहपुष्टिसुखंपुत्रादिप्रियंचसपरोपकारार्थमेवानुरुध्यतेनकामकारेणेत्यर्थः पार्थइतिपाठेतस्यवृद्धिरित्युत्तरान्वयि इतीतिशेषः॥१२॥परेणईश्वरेणप्रयुक्तःनियमंनियहं मनुष्यात्मनुष्यकारात्दैवंऐश्वरंकर्मपरंश्रेष्ठंमन्ये॥१३॥अवर्णरूपंअवर्णनीयरूपंअवाच्यमित्यर्थः यावत्परःउत्कृष्टःशत्रुःकामयतेतिष्ठत्वयंकंचित्कालमिती

धृतराष्ट्रउवाच अभिनंद्यत्वांतातवदामिसंजयअजातशत्रुंचसुखेनपार्थं॥ कच्चित्सराजाकुशलीसपुत्रःसहामात्यःसानुजःकौरवाणां॥१०॥ संजयउवाच सहामात्यःकुशलीपांडुपुत्रोबुभूषतेयच्चतेऽग्रेत्मनोभूत्॥ निर्णिक्तधर्मार्थकरोमनस्वीबहुश्रुतोदृष्टिमान्शीलवांश्च॥११॥ परोधर्मात्पांडवस्यानृशंस्यंधर्मःपरो वित्तचयान्मतोस्य॥ सुखप्रियेधर्महीनेऽनपार्थेनुरुध्यतेभारततस्यबुद्धिः॥१२॥ परप्रयुक्तःपुरुषोविचेष्टतेसूत्रप्रोतादारुमयीवयोषा॥ इमंदृष्ट्वानियमंपांडव स्यमन्येपरंकर्मदैवंमनुष्यात्॥१३॥ इमंचदृष्ट्वानवकर्मदोषंपापोदर्कंघोरमवर्णरूपं॥ यावत्परःकामयतेतिवेलंतावन्नरोयंलभतेप्रशंसां॥१४॥ अजातशत्रु स्तुविहायपापंजीर्णांत्वचंसर्पइवासमर्थां॥विरोचतेऽहार्यवृत्तेनवीरोयुधिष्ठिरस्त्वयिपापंविसृज्य॥१५॥ हंतात्मनःकर्मनिबोधराजन्धर्मार्थयुक्तादार्यवृत्तादपे तं॥ उपक्रोशंचेहगतोसिराजन्भूयश्चपापंप्रसजेदमुत्र॥१६॥ सत्वमर्थंसंशयितंविनातैराशंससेपुत्रवशानुगोस्य॥ अधर्मशब्दश्चमहान्पृथिव्यांनेदंकर्मत्व त्समंभारताग्र्य॥१७॥ हीनप्रज्ञोदौष्कुलेयोनृशंसोदीर्घवैरीक्षत्रविद्यास्वधीरः॥ एवंधर्मानापदःसंश्रयेयुर्हीनवीर्योयश्चभवेदशिष्टः॥१८॥ कुलेजातोबलवा न्योयशस्वीबहुश्रुतःसुखजीवीयतात्मा॥ धर्माधर्मौग्रथितौयोबिभर्तिसत्यस्यदिष्टस्यवशादुपैति॥१९॥

च्छतितावदपरोनरःप्रशंसांलभते॥१४॥ जीर्णत्वाद्देवदेहे स्थातुमसमर्थां अहार्येणस्वाभाविकेनवृत्तेन योहिस्वस्वरूपेतिष्ठतितस्यपापंशत्रुष्वेवगच्छति तथाचश्रुतिः तस्यपुत्रादायमुपयंतिसुहृदःसाधुकृत्यांद्विषंतःपापकृत्यामिति॥१५॥हंतआलोचनेसानुग्रहसंबोधनेवा उपक्रोशंनिंदां अमुत्रपरलोके पापंदुःखंनरकमित्यर्थः॥१६॥ तैर्विनाएकाकिनासंशयितंदुर्लभमपिआशंससेप्राप्तुं अस्यतवमहान्पृथिव्यांअधर्मशब्दोऽकीर्त्तिर्भवेत्॥१७॥ एवंधर्मानीदृशधर्मयुक्तान् पुरुषान्॥१८॥ धर्माधर्मौसत्यानृते ग्रथितौसत्यंविनाऽनृतंनास्तिनिरधिष्ठानकभ्रमासंभवात् अनृतंदेहंविनाचसत्यंब्रह्मनप्रथतेअतउभयंयोधत्तेकेवलंबाह्यनिष्ठोनभवतिसहिसएवदिष्टस्यवशात्भाग्यवशात् अस्यकुलेजातत्वादिगुणजातस्य कर्मणिषष्ठी इदंगुणषट्कमुपैतिप्राप्नोतित्वंतुकुलेजातोपिकेवलंअनृतोपजीवित्वात्गुणांतरहीनोसीतिभावः॥१९॥

अतएवसत्यामपिसंपदित्वयामौढ्यान्नृशंसंक्तमित्याह कथमिति मंत्रएवअग्र्यःश्रेष्ठोयेषांतेमंत्राग्र्याःभीष्मादयःतेषांधरोधर्ता तैरेवंउक्तरीत्याद्यूतंमाकुर्वित्युक्तःकथंनृशंसंकर्मपांडवप्रव्रजनंकुर्यान्नकथमपी
त्यर्थः ॥ २० ॥ अमीकर्णादयःतेषांकुरुक्षयेकुरुक्षयनिमित्तंअयंराज्यंनदेयमितिनिश्चयः नियमेनउदपादिउत्पन्नः ॥ २१ ॥ अकालिकंअकस्मादेवकुरवोनाभविष्यन्नष्टाःस्युःचेत्तवपापेनकर्मणाप्रेरितो
जातशत्रुःत्वयिपापंइच्छेत् नन्वेवंतर्हितस्यगोत्रवधदोषःस्यादित्याशंक्याह त्वयीति स्वनाशहेतुंअधर्मंकुर्वतित्वयिचोरेइवपापंनिंदांचविसृज्यराजानिष्पापोऽनिंद्यश्चस्यादित्यर्थः ॥ २२ ॥ ईश्वराणांदेवानां
विषयादन्यत्रंकिं सर्वंदेवाधीनमित्यर्थः यत्रयतःपार्थोऽर्जुनःपरलोकंद्रष्टुंअत्यक्रामत् इमंलोकंसशरीरएवंत्यक्तवान् सतादृशःनारदादिवदुभयलोकसंचारयोग्यत्वेनसाधूनांसंमतोपियदितथावनवासेनक्लेशस

कथंहिमंत्राग्र्यधरोमनीषीधर्मार्थयोरापदिसंप्रणेता॥एवमुक्तःसर्वमंत्रैरहीनोनरोनृशंसंकर्मकुर्यादमूढः॥ २० ॥ तवत्यमीमंत्रविदःसमेत्यसमासतेकर्मसुनि
त्ययुक्ताः॥तेषामयंबलवान्निश्चयश्चकुरुक्षयेनियमेनोदपादि ॥ २१ ॥ अकालिकंकुरवोनाभविष्यन्पापेनचेत्पापमजातशत्रुः॥इच्छेज्जातुत्वयिपापंविसृ
ज्यनिंदाचेयंतवलोकेऽभविष्यत् ॥ २२ ॥ किमन्यत्रविषयादीश्वराणांयत्रपार्थःपरलोकंस्मद्रष्टुं ॥अत्यक्रामत्सतथासंमतःस्यान्नसंशयोनास्तिमनुष्यकारः॥
॥ २३ ॥ एतान्गुणान्कर्मकृतानवेक्ष्यभावाभावौवर्तमानावनित्यौ॥ बलिर्हिराजापारमविंदमानोनान्यत्कालात्कारणंतत्रमेने॥ २४ ॥ चक्षुःश्रोत्रेनासिकात्व
क्चजिह्वाज्ञानस्यैतान्यायतनानिजंतोः॥ तानिप्रीतान्येवतृष्णाक्षयांतेतान्यव्यथोदुःखहीनःप्रणुद्यात्॥ २५ ॥ नत्वेवमन्येपुरुषस्यकर्मसंवर्ततेसुप्रयुक्तंयथा
वत्॥ मातुःपितुःकर्मणाभिप्रसूतःसंवर्धतेविधिवद्भोजनेन॥ २६॥ प्रियाप्रियेसुखदुःखेचराजन्निंदाप्रशंसेचभजंतएव॥ परस्त्वेनंगर्हयतेपराधेप्रशंसतेसाधु
वृत्तंतमेव॥ २७॥

हःस्यात् तदामनुष्यकारोनास्तीत्यस्मिन्नर्थेसंशयोन ॥ २३॥ एतानिति एतान्शौर्यादीन्गुणान्कर्मकृतान्कर्मानुसारेणवृद्धिह्रासयुक्तान्अवेक्ष्यअतएवभावाभावौऐ
श्वर्यानैश्वर्येअनित्यौआगमापायिनौचअवेक्ष्यबलिराजापूर्वपूर्वकर्मकारणपारंअंतंअविंदमानःसन्कालात्ईश्वरादन्यत्कारणंअभ्युदयादिहेतुरन्यत्किंचिन्नास्तीतिमेने ॥ २४ ॥ अतःसर्वस्यदैवायत्तत्वात्तृ
ष्णाक्षयेणैवइंद्रियप्रीतिःसंपादनीयानतुनानायत्नसाध्यतत्तद्विषयसमर्पणेनेत्याह चक्षुरिति ननुस्वस्वविषयालाभेतेषांकथंप्रीतिःस्यादित्याशंक्यतानिनिरोध्यान्येवेत्याह तानीति अव्यथःलाभालाभादौवैषम्य
हीनः प्रणुद्यात्स्वस्वगोचरेभ्योनिवर्त्तयेत् ॥ २५॥ एतद्दूषयति नत्विति एवंप्राप्तेसतिअन्येआहुः तदेवाह पुरुषस्येति संवर्त्ततेसम्यक्फलवत्वर्त्ततेतदेवाह मातुरिति कर्माभावेजन्मवृद्धीनस्यातामित्यर्थः पाठां
तरेतेनैवस्यातामित्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥

किंच नोचेदिति इदंमयाउच्यमानंकर्मपांडवेभ्योराज्यांशप्रदानात्मकंतवनोचेत्संमतमितिशेषः तर्हितवापराधात् कृष्णवर्त्माग्निःकक्षंयथादहतिएवंकृष्णवर्त्माकृष्णएवमार्गइवसुखप्रापकोयस्यसकृष्णवर्त्माऽर्जुनः कुरूनदहेदित्यावृत्त्यायोज्यं ॥ २८ ॥ श्लाघनःआत्मानंकृतार्थंमन्वानःनागाःनगतवानसि ॥ २९ ॥ अनाप्तानांकर्णादीनां आप्तानांविदुरादीनां निग्रहात्दूरीकरणात् ॥ ३० ॥ अवधूतस्तिरस्कृतःअतएव

सत्वांगर्हेभारतानांविरोधादंतोनूनंभवितायंप्रजानां ॥ नोचेदिदंतवकर्मापराधात्कुरून्दहेत्कृष्णवर्त्मेवकक्षं ॥ २८ ॥ त्वमेवैकोजातुपुत्रस्यराजन्वशंगत्वास र्वलोकेनरेंद्र ॥ कामात्मनःश्लाघनोद्यूतकालेनागाःशमंपश्यविपाकमस्य ॥ २९ ॥ अनाप्तानांसंग्रहात्त्वंनरेंद्रतथाप्तानांनिग्रहाच्चैवराजन् ॥ भूमिंस्फीतांदुर्बल त्वादनंतामशक्तस्त्वंरक्षितुंकौरवेय ॥ ३० ॥ अनुज्ञातोरथवेगावधूतःश्रांतोभिपद्येशयनंनृसिंह ॥ प्रातःश्रोतारःकुरवःसभायामजातशत्रोर्वचनंसमेताः ॥ ॥ ३१ ॥ धृतराष्ट्रउवाच अनुज्ञातोस्यावसथंपरेहिप्रपद्यस्वशयनंसूतपुत्र ॥ प्रातःश्रोतारःकुरवःसभायामजातशत्रोर्वचनंत्वयोक्तं ॥ ३२ ॥ इतिश्रीम हाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानपर्वणिधृतराष्ट्रसंजयसंवादेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ समाप्तंचेदंसंजययानपर्व ॥ ५ ॥ अतःपरंप्रजागरपर्व वैशंपायन उवाच द्वाःस्थंप्राहमहाप्राज्ञोधृतराष्ट्रोमहीपतिः ॥ विदुरंद्रष्टुमिच्छामितमिहानयमाचिरं ॥ १ ॥ प्रहितोधृतराष्ट्रेणदूतःक्षत्तारमब्रवीत् ॥ ईश्वरस्त्वांमहाराजो महाप्राज्ञदिदृक्षति ॥ २ ॥ एवमुक्तस्तुविदुरःप्राप्यराजनिवेशनं ॥ अब्रवीद्धृतराष्ट्रायद्वाःस्थंमांप्रतिवेदय ॥ ३ ॥ द्वाःस्थउवाच विदुरोयमनुप्राप्तोराजेंद्रतव शासनात् ॥ द्रष्टुमिच्छतितेपादौकिंकरोतुप्रशाधिमां ॥ ४ ॥ धृतराष्ट्रउवाच प्रवेशयमहाप्रज्ञंविदुरंदीर्घदर्शिनं ॥ अहंहिविदुरस्यास्यनाकल्पोजातुदर्श ने ॥ ५ ॥ द्वाःस्थउवाच प्रविशांतःपुरंक्षत्तर्महाराजस्यधीमतः ॥ नहितेदर्शनेऽकल्पोजातुराजाब्रवीद्धिमां ॥ ६ ॥ वैशंपायनउवाच ततःप्रविश्यवि दुरोधृतराष्ट्रनिवेशनं ॥ अब्रवीत्प्रांजलिर्वाक्यंचिंतयानंनराधिपं ॥ ७ ॥ विदुरोहंमहाप्राज्ञसंप्राप्तस्तवशासनात् ॥ यदिकिंचनकर्तव्यमयमस्मिप्रशाधिमां ॥ ८ ॥ धृतराष्ट्रउवाच संजयोविदुरप्राप्तोगर्हयित्वाचमांगतः ॥ अजातशत्रोःश्वोवाक्यंसभामध्येसवक्ष्यति ॥ ९ ॥ तस्याद्यकुरुवीरस्यनविज्ञातंवचोमया ॥ तन्मेद हतिगात्राणितदकार्षीत्प्रजागरं ॥ १० ॥ जाग्रतोदह्यमानस्यश्रेयोयदनुपश्यसि ॥ तद्ब्रूहित्वंहिनस्तातधर्मार्थकुशलोह्यसि ॥ ११ ॥

श्रांतः प्रपद्येप्राप्नुयां ॥ ३१ ॥ आवसथंगृहं परेहिगच्छ प्रपद्यस्वसेवस्व ॥ ३२ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ अकल्पोनकिंतुकल्पः समर्थएव सर्वदाविदुरसंदर्शनंममअप्रत्याख्येयमित्यर्थः जातुकदाचित् अथवाकल्पःकल्पनासंशयइत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ प्रजागरंनिद्रायाअभावं ॥ १० ॥ ११ ॥

यतःयदाप्राप्तःसंजयस्तदारभ्येत्यर्थः प्रचिंताप्रकृष्टाचिंता ॥ १२ ॥ अभियुक्तमित्यर्द्धोपात्तएकःत्रयोन्येचप्रजागरावेशभाजनानि ॥ १३ ॥ गृध्यन्नभिलिप्सावान् ॥ १४ ॥ १५ ॥ कश्चित्पुस्तकांतरेस्थितस्य मूलस्यटिप्पणं प्रेष्यःप्रकर्षेणएषणीयःप्रार्थ्यइतियावत् तेत्वयाप्रेपितोवनमितिशेषः ॥ १ ॥ विपरीतःराजलक्षणहीनःसर्वेपांद्विप्यः भागधेयेराज्यांशे अर्चिषांनेत्ररश्मीनांप्रक्षयात् नसंमतस्त्वंधर्मात्माधिसंन्धि तिउपहासः अथवाभागधेयेनराज्यभागित्वेनहेतुनाप्यसंमतइत्यप्युपहासएव ॥ २ ॥ आनृशंस्यात्क्रूरत्वाभावात् अनुक्रोशात्दयालुत्वात् तितिक्षतेयुधिष्ठिरइतिशेषः ॥ ३ ॥ एतेष्विति एतेषामधीनोभूत्वेत्य र्थः ॥ ४ ॥ एतेषुपांडित्यंनास्तीतिवक्तुंपंडितलक्षणान्याह आत्मज्ञानमित्यादिना आत्मज्ञानंशास्त्रीयापेक्षं समारंभःशक्त्यपेक्षः तितिक्षावैराग्यापेक्षा धर्मनित्यताश्रद्धापेक्षा एतानिअयथाभूतानिमूढान्पुरुषा

यतःप्राप्तःसंजयःपांडवेभ्योनमेयथावन्मनसःप्रशांतिः ॥ सर्वेंद्रियाण्यप्रकृतिंगतानिकिंवक्ष्यतीत्येवमेऽद्यप्रचिंता ॥ १२ ॥ विदुरउवाच अभियुक्तंवल वतादुर्वलंहीनसाधनं ॥ हृतस्वंकामिनंचोरमाविशंतिप्रजागराः ॥ १३ ॥ कच्चिदेतैर्महादोषैर्नस्पृष्टोसिनराधिप ॥ कच्चिच्चपरवित्तेपुगृध्यन्नपरितप्यसे ॥ १४ ॥ धृतराष्ट्रउवाच श्रोतुमिच्छामितेधर्म्यंपरंनैश्रेयसंवचः ॥ अस्मिन्राजर्पिवंशेहित्वमेकःप्राज्ञसंमतः ॥ १५ ॥ विदुरउवाच राजालक्षणसंपन्नस्त्रैलो क्यस्याधिपोभवेत् ॥ प्रेष्यस्तेप्रेपितश्चैवधृतराष्ट्रयुधिष्ठिरः ॥ १ ॥ विपरीततरश्चत्वंभागधेयेनसंमतः ॥ अर्चिपांप्रक्षयाच्चैवधर्मात्माधर्मकोविदः ॥ २ ॥ आनृशं स्यादनुक्रोशाद्धर्मात्सत्यात्पराक्रमात् ॥ गुरुत्वात्त्वयिसंप्रेक्ष्यबहून्क्लेशांस्तितिक्षते ॥ ३ ॥ दुर्योधनेसौबलेचकर्णेदुःशासनेतथा ॥ एतेष्वैश्वर्यमाधायकथंत्वंभू तिमिच्छसि ॥ ४ ॥ आत्मज्ञानंसमारंभस्तितिक्षाधर्मनित्यता ॥ यमर्थान्नापकर्षंतिसवैपंडितउच्यते ॥ ५ ॥ निपेवतेप्रशस्तानिनिंदितानिनसेवते ॥ अनास्ति कःश्रद्दधानएतत्पंडितलक्षणं ॥ १६ ॥ क्रोधोहर्पश्चदर्पश्चह्रीस्तंभोमान्यमानिता ॥ यमर्थान्नापकर्षंतिसवैपंडितउच्यते ॥ १७ ॥ यस्यकृत्यंनजानंतिमंत्रंवामं त्रितंपरे ॥ कृतमेवास्यजानंतिसवैपंडितउच्यते ॥ १८ ॥ यस्यकृत्यंनविघ्नंतिशीतमुष्णंभयंरतिः ॥ समृद्धिरसमृद्धिर्वासवैपंडितउच्यते ॥ १९ ॥ यस्यसंसारिणी प्रज्ञाधर्मार्थावनुवर्तते ॥ कामादर्थंवृणीतेयःसवैपंडितउच्यते ॥ २० ॥

र्थात्भ्रंशयंतिनतुपंडितानित्यर्थः ॥ ५ ॥ अनास्तिकःपरलोकाद्यस्तीतिजानन् श्रद्दधानःश्रद्धागुरुवेदवा क्यादिषुफलावश्यंभावनिश्चयस्तद्वान् ॥ १६ ॥ दर्पःपरावज्ञानं स्तंभःअसन्नतिः मान्यमानिता मान्यंमानार्हंआत्मानंमन्यतइतिमान्यमानीतस्यभावस्तत्ता ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ संसारिणीस्वभावतोऽनव स्थितापिकामात्ऐहिकसुखात्उभयलोकसुखावहंधर्ममर्थंवृणीतेसपंडितः कामोधर्मार्थापेक्षयानिकृष्टइत्यर्थः कामादिति यस्तुकामंत्यक्त्वाअर्थंवृणीते सःअर्थार्थीमोक्षादेवसर्वंअर्थंविंदतिज्ञानफलेमोक्षेकृ त्स्नस्यार्थस्यांतर्भावात्सजनकादितुल्यःअतःपंडितउच्यते ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ चिरंश्रृणोतिज्ञानदार्ढ्याय असंपृष्टःयथावदपृष्टः व्युपयुंक्तेवाग्व्ययंकरोति परार्थेविषयेप्रज्ञानंचिन्हं ॥ २२॥ २३ ॥ निश्चित्यस्वयत्नसाध्यत्वं कर्मणःअंतर्मध्येनवसतिनोपरमतेकिंतुसमापयत्येव अवंध्यकालःसर्वदासप्रयोजनमेवकर्माचरन् ॥ २४ ॥ आर्याःशिष्टाःतद्योग्यकर्मणि भूतिरैश्वर्यंतत्प्राप्त्यर्थंकर्माणि ॥ २५ ॥ २६ ॥ तत्त्वंविनाशित्वं भूतानांजातानामैश्वर्यादीनां योगोरचनाप्रकारः उपाय

यथाशक्तिचिकीर्षंतियथाशक्तिचकुर्वते ॥ नकिंचिदवमन्यंतेनराःपंडितबुद्धयः ॥ २१ ॥ क्षिप्रंविजानातिचिरंश्रृणोतिविज्ञायचार्थंभजतेनकामात् ॥ नासंपृष्टोव्युपयुंक्तेपरार्थेतत्प्रज्ञानंप्रथमंपंडितस्य ॥ २२॥ नाप्राप्यमभिवांछंतिनष्टंनेच्छंतिशोचितुं ॥ आपत्सुचनमुह्यंतिनराःपंडितबुद्धयः ॥ २३ ॥ निश्चित्ययःप्रक्रमतेनांतर्वसतिकर्मणः ॥ अवंध्यकालोवश्यात्मासवैपंडितउच्यते ॥ २४॥ आर्यकर्मणिरज्यंतेभूतिकर्माणिकुर्वते ॥ हितंचनाभ्यसूयंतिपंडिताभरतर्षभ ॥ २५॥ नहृष्यत्यात्मसंमानेनावमानेनतप्यते ॥ गांगोह्रदइवाक्षोभ्योयःसपंडितउच्यते ॥ २६॥ तत्त्वज्ञःसर्वभूतानांयोगज्ञःसर्वकर्मणां ॥ उपायज्ञोमनुष्याणांनरःपंडितउच्यते ॥ २७॥ प्रवृत्तवाक्चित्रकथऊहवान्प्रतिभानवान् ॥ आशुग्रंथस्यवक्ताचयःसपंडितउच्यते ॥ २८॥ श्रुतंप्रज्ञानुगंयस्यप्रज्ञाचैवश्रुतानुगा ॥ असंभिन्नार्यमर्यादःपंडिताख्यांलभेतसः ॥ २९ ॥ अश्रुतश्चसमुन्नद्धोदरिद्रश्चमहामनाः ॥ अर्थांश्चाकर्मणाप्रेप्सुर्मूढइत्युच्यतेबुधैः ॥ ३० ॥ स्वमर्थंयःपरित्यज्यपरार्थमनुतिष्ठति ॥ मिथ्याचरतिमित्रार्थेयश्चमूढःसउच्यते ॥ ३१ ॥ अकामान्कामयतियःकामयानान्परित्यजेत् ॥ बलवंतंचयोद्वेष्टितमाहुर्मूढचेतसं ॥ ३२ ॥ अमित्रंकुरुतेमित्रंमित्रंद्वेष्टिहिनस्तिच ॥ कर्मचारभतेदुष्टंतमाहुर्मूढचेतसं ॥ ३३ ॥ संसारयतिकृत्यानिसर्वत्रविचिकित्सते ॥ चिरंकरोतिक्षिप्रार्थेसमूढोभरतर्षभ ॥ ३४ ॥ श्राद्धंपितृभ्योनददातिदैवतानिनचार्चति ॥ सुहृन्मित्रंनलभतेतमाहुर्मूढचेतसं ॥ ३५ ॥ अनाहूतःप्रविशतिअपृष्टोबहुभाषते ॥ अविश्वस्तेविश्वसितिमूढचेतानराधमः ॥ ३६ ॥ परंक्षिपतिदोषेणवर्तमानःस्वयंतथा ॥ यश्चक्रुध्यत्यनीशानःसचमूढतमोनरः ॥ ३७ ॥ आत्मनोबलमज्ञायधर्मार्थपरिवर्जितं ॥ अलभ्यमिच्छन्नैष्कर्म्यान्मूढबुद्धिरिहोच्यते ॥ ३८ ॥ अशिष्यंशास्तियोराजन्यश्चशून्यमुपासते ॥ कदर्यंभजतेयश्चतमाहुर्मूढचेतसं ॥ ३९ ॥

स्तदर्थसामग्री मनुष्याणांमध्येसनरःपंडितः ॥ २७॥ प्रवृत्तवाक्अकुंठितवचनः चित्रकथोलोककथाभिज्ञः ऊहस्तर्कः प्रतिभानंतत्कालस्फूर्तिः ॥ २८ ॥ प्रज्ञानुगंबुद्धिवश्यं श्रुतानुगाशास्त्रानुसारिणी ॥ २९ ॥ अकर्मणाहीनकर्मणाद्यूतादिनेत्यर्थः तादृशोदुर्योधनः ॥ ३० ॥ स्वमर्थमिति तादृशःशकुनिः ॥ ३१ ॥ अकामान्त्वयिभक्तिहीनान्कर्णादीन् कामयानान्त्वयिभक्तिमतःपांडवान् बलवंतंयुधिष्ठिरं ॥ ३२ ॥ दुष्टंजतुगृहदाहादि ॥ ३३ ॥ संसारयतिभृत्यादिद्वाराप्रवर्त्तयति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ नैष्कर्म्यात्अयत्नतः ॥ ३८ ॥ शून्यंराजदारादीन्अज्ञातंयथास्यात्तथाउपास्ते कदर्यंअदातारं ॥ ३९ ॥

असमुन्नद्धः अनुद्धतः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३॥ एकयेति बुद्धिर्बुद्धिमतेत्युपक्रमादेकयाबुध्येतिव्याख्याद्वयेपिसमानं द्वेनीतौकार्याकार्ये अध्यात्मपक्षेनित्यानित्येविनिश्चित्यसम्यगवधार्य त्रीन्नीतौमि त्रोदासीनशत्रून् पक्षेकामक्रोधलोभान् चतुर्भिःसामदानभेददंडैः मित्रंसाम्नैव दानभेदाभ्यामुदासीनं सर्वैःशत्रुंवशीकुरु पक्षेशमदमोपरमश्रद्धाभिः पंचपक्षद्वयेपिइंद्रियाणिजित्वा षड्विदित्वा संधिविग्रहादीन् ज्ञात्वा पक्षेअशनायांपिपासांशोकंमोहंजरांमृत्युंच संप्रहित्वा स्त्रियोक्षान्मृगयापानंवाक्पारुष्यंचपंचमं महच्चदंडपारुष्यमर्थदूषणमेवचेतिसप्तहेयानि पक्षेपंचेंद्रियाणिबुद्धिमनसीच त्यक्त्वासुखीभव तथाचश्रु

अर्थंमहांतमासाद्यविद्यामैश्वर्यमेववा ॥ विचरत्यसमुन्नद्धोयःसपंडितउच्यते ॥४०॥ एकःसंपन्नमश्नातिवस्त्रेवासश्चशोभनं ॥ योऽसंविभज्यभृत्येभ्यःकोनृशं सतरस्ततः ॥४१॥ एकःपापानिकुरुतेफलंभुंक्तेमहाजनः ॥ भोक्तारोविप्रमुच्यंतेकर्तादोषेणलिप्यते ॥४२॥ एकंहन्यान्नवाहन्यादिषुर्मुक्तोधनुष्मता ॥ बुद्धिर्बुद्धिमतोत्सृष्टाहन्याद्राष्ट्रंसराजकं ॥४३॥ एकयाद्वेविनिश्चित्यत्रींश्चतुर्भिर्वशेकुरु ॥ पंचजित्वाविदित्वाषट्सप्तहित्वासुखीभव ॥ ४४॥ एकंविषरसोहंतिशस्त्रेणैकश्चव ध्यते ॥ ससराष्ट्रंसप्रजंहंतिराजानंमंत्रविप्लवः ॥४५॥ एकःस्वादुनभुंजीतएकश्चार्थान्नचिंतयेत् ॥ एकोनगच्छेदध्वानंनैकःसुप्तेषुजागृयात् ॥ ४६॥ एकमेवाद्वितीयंतद्यद्राजन्नावबुध्यसे ॥ सत्यंस्वर्गस्यसोपानंपारावारस्यनौरिव ॥४७॥ एकःक्षमावतांदोषोद्वितीयोनोपपद्यते ॥ यदेनंक्षमयायुक्तमशक्तंमन्यतेजनः ॥४८॥ सोस्यदोषोनमंतव्यःक्षमाहिपरमंबलं ॥ क्षमागुणोह्यशक्तानांशक्तानांभूषणंक्षमा ॥ ४९ ॥ क्षमावशीकृतिर्लोकेक्षमयाकिंनसाध्यते ॥ शांतिखड्गःकरेयस्य किंकरिष्यतिदुर्जनः ॥५०॥ अतृणेपतितोवह्निःस्वयमेवोपशाम्यति ॥ अक्षमावान्परंदोषैरात्मानंचैवयोजयेत् ॥५१॥ एकोधर्मःपरंश्रेयःक्षमैकाशांतिरुत्तमा ॥ विद्यैकापरमातृप्तिरहिंसैकासुखावहा ॥ ५२ ॥ द्वाविमौग्रसतेभूमिःसर्पोबिलशयानिव ॥ राजानंचाविरोद्धारंब्राह्मणंचाप्रवासिनं ॥५३॥ द्वेकर्मणीनरःकुर्वन्नस्मिंल्लोकेविरोचते ॥ अब्रुवन्परुषंकिंचिदसतोनर्चयंस्तथा ॥५४॥ द्वाविमौपुरुषव्याघ्रपरप्रत्ययकारिणौ ॥ स्त्रियःकामितकामिन्योलोकःपूजितपूजकः ॥५५॥ द्वाविमौकंटकौतीक्ष्णौशरीरपरिशोषिणौ ॥ यश्चाधनःकामयतेयश्चकुप्यत्यनीश्वरः ॥५६॥ द्वावेवनविराजेतेविपरीतेनकर्मणा ॥ गृहस्थश्चनिरारंभःकार्यवांश्चैवभिक्षुकः ॥ ५७॥

तिः यदापंचावतिष्ठंतेज्ञानानिमनसासह बुद्धिश्चनविचेष्टेततामाहुःपरमांगतिमिति पूर्वंइंद्रियाणांप्रत्याहारउक्तःइदानींतुप्रविलापनमितिभेदः ॥४४॥४५॥ ४६॥ सत्यंयथार्थभाषणंस्वर्गस्यपक्षे सत्यंब्रह्म स्वर्गोमोक्षः पारावारस्यसमुद्रस्य ॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥ अहिंसेति पुत्राणांविग्रहेणकुलक्षयंमाकुर्वितिभावः ॥५२॥ द्वावित्यादिषुकिंचित्प्रकृतोपयोग्युच्यते किंचित्प्रसंगात्दृष्टांतार्थंचेतिज्ञेयं ॥५३॥ असतःशकुन्यादींस्त्वमर्चयसीतिभावः ॥५४॥ पूजितेति पुत्रेणपूजितंकर्णंत्वमपिपूजयसीत्यर्थः ॥५५॥ अनीश्वरस्त्वंत्वत्पुत्रे ॥५६॥ निरारंभउदासीनस्त्वंपुत्रकलहनिवारणे ॥५७॥

प्रभुःपांडवः ॥ ५८ ॥ पात्रेधर्मे ॥ ५९॥ अप्रदातारंत्वत्पुत्रं ॥६०॥६१ ॥ उपायाइतिछेदः युद्धंकनीयान् भेददानेमध्यमः सामउत्तमः अपायाइतिच्छेदेकाम्ययोगःकनीयान्काम्यधर्मोमध्यमःइहलोकलोभोऽधमः त्रयोन्यायाइतिपाठःस्पष्टार्थः ॥६२ ॥ यथावन्नियोजयेत् त्वयात्वधमाःकर्णादयउत्तमेमंत्रकार्येनियुज्यंतइतिभावः ॥ ६३ ॥ त्वयिसतित्वत्पुत्रोऽधनोऽतस्त्वमेवपांडवानांराज्यंदातुंप्रभुरसीत्यर्थः ॥ ६४ ॥ हरणादयस्त्रयोपिदोषाःकामादित्रयसहितास्त्वय्येवसंतीत्यर्थः ॥ ६५॥ ६६॥ शत्रोर्युधिष्ठिरस्य कृच्छ्राद्द्रोत्रवघात् ॥६७॥ भक्तादयःपांडवाः शरणंगृहं विषमेपिसंकटेपि तवतुनन्यास्तीत्यर्थः॥६८॥ दीर्घसूत्रैःक्षिप्रसाध्येकार्येचिरंकुर्वद्भिः रभसैःहर्षतरलैः अलसैरित्यपिपाठः चारणैःस्तावकैः अरणैरितिच्छेदोवा रणविरोधिभिर्घूताद्यासक्तैरित्यर्थः अशनैरितिपाठेबहुभोक्तृभिः ॥ ६९॥ वृद्धःकुलधर्मानुप

द्वाविमौपुरुषौराजन्स्वर्गस्योपरितिष्ठतः॥ प्रभुश्चक्षमयायुक्तोदरिद्रश्चप्रदानवान्॥ ५८॥ न्यायागतस्यद्रव्यस्यबोद्धव्यौद्वावतिक्रमौ॥ अपात्रेप्रतिपत्तिश्चपात्रेचाप्रतिपादनं॥ ५९॥ द्वावंभसिनिवेष्टव्यौगलेबध्वादृढांशिलां॥ धनवंतमदातारंदरिद्रंचातपस्विनं॥ ६०॥ द्वाविमौपुरुषव्याघ्रसूर्यमंडलभेदिनौ॥ परिव्राड्योगयुक्तश्चरणेचाभिमुखोहतः॥ ६१॥ त्रयोपायामनुष्याणांश्रूयंतेभरतर्षभ॥ कनीयान्मध्यमःश्रेष्ठइतिवेदविदोविदुः॥ ६२॥ त्रिविधाःपुरुषाराजन्नुत्तमाधममध्यमाः॥ नियोजयेद्यथावत्तांस्त्रिविधेष्वेवकर्मसु॥ ६३॥ त्रयएवाधनाराजन्भार्यादासस्तथासुतः॥ यत्तेसमधिगच्छंतियस्यतेतस्यतद्धनं॥ ६४॥ हरणंचपरस्वानांपरदाराभिमर्शनं॥ सुहृदश्चपरित्यागस्त्रयोदोषाःक्षयावहाः॥ ६५॥ त्रिविधंनरकस्येदंद्वारंनाशनमात्मनः॥ कामःक्रोधस्तथालोभस्तस्मादेतत्त्रयंत्यजेत्॥ ६६॥ वरप्रदानंराज्यंचपुत्रजन्मचभारत॥ शत्रोश्चमोक्षणंकृच्छ्रात्त्रीणिचैकंचतत्समं॥ ६७॥ भक्तंचभजमानंचतवास्मीतिचवादिनं॥ त्रीनेतान्छरणंप्राप्तान्विषमेपिनसंत्यजेत्॥ ६८॥ चत्वारिराज्ञातुमहाबलेनवर्ज्यान्याहुःपंडितस्तानिविद्यात्॥ अल्पप्रज्ञैःसहमंत्रंनकुर्यान्नदीर्घसूत्रैरभसैश्चारणैश्च॥ ॥ ६९॥ चत्वारितेतातगृहेवसंतुश्रियाभिजुष्टस्यगृहस्थधर्मे॥ वृद्धोज्ञातिरवसन्नःकुलीनःसखादरिद्रोभगिनीचानपत्या॥ ७०॥ चत्वार्याहमहाराजसाद्यस्कानिबृहस्पतिः॥ पृच्छतेत्रिदशेंद्रायतानीमानिनिबोधमे॥ ७१॥ देवतानांचसंकल्पमनुभावंचधीमतां॥ विनयंकृतविद्यानांविनाशंपापकर्मणां॥ ७२॥

दिशति कुलीनःशिशूनाचारंग्राहयति सखाहितंवदति तादृशाभीष्मद्रोणविदुराः भगिनीधनंरक्षति तवगृहेसर्वेपिसंतिपरंतूपदेशंनगृह्णासीतिभावः ॥ ७० ॥ साद्यस्कानिसद्यःफलानि ॥७१ ॥ देवताःस्वर्गभाजः स्वर्गपदार्थश्च यन्नदुःखेनसंभिन्नंनचग्रस्तमनंतरं अभिलाषोपनीतंचतत्सुखंस्वःपदास्पदमित्येवंरूपः अतस्तेसत्यसंकल्पाः धीमतामगस्त्यादीनामनुभावंसमुद्रपानादिप्रभावं तेपिदेवतुल्याइत्यर्थः विनयोपिगुरुप्रसादकरत्वेनसद्यःफलः विनाशहेतुःकर्मापिचौर्यादिकंतच्चत्वय्येवास्ति तवतुसर्वंकर्ममानार्थमेवेतिभावः ॥ ७२ ॥

॥७३॥अग्निवत्पित्रादयोपिपूज्याएवनास्कंदनीयाः तवपुत्रस्तुगुरुंयुधिष्ठिरंनपूजयतीतिभावः॥७४॥पितॄन्अग्निष्वात्तादीन् गोत्रप्रवर्त्तकानृषींश्च मनुष्यान्पित्रादीन् ज्येष्ठभ्रातापितुःसमइतिपितृतुल्यस्त्वत्पुत्रस्ययुधिष्ठिरइतिभावः ॥ ७५ ॥ त्वात्वां उपजीव्याःगुरवः इहलोकेसाधितामित्रादयः इहपरलोकेजन्मांतरेवास्वंस्वंकार्यंकुर्वंतीत्यर्थः मित्रेषुपांडवेषुमैत्रीमाचरेतिभावः त्वंतुअंधत्वात्दुर्जनवचनप्रतारितःपांडवानांगुणान्नपश्यसीतिभावः ॥ ७६ ॥ दृतेश्चर्ममयाज्जलपात्रात् ॥ ७७ ॥ षडिति क्रोधोत्रतन्मूलकोद्वेषोग्राह्यः ॥ ७८ ॥ ७९॥ पांडवानांअरक्षिताराजात्वंअन्येषामपित्याज्योभविष्यसीत्यर्थः॥८०॥

चत्वारिकर्माण्यभयंकराणिभयंप्रयच्छंत्ययथाकृतानि॥मानाग्निहोत्रमुतमानमौनंमानेनाधीतमुतमानयज्ञः॥७३॥ पंचाग्नयोमनुष्येणपरिचर्याःप्रयत्नतः॥ पितामाताग्निरात्माचगुरुश्चभरतर्षभ॥७४॥ पंचैवपूजयन्लोकेयशःप्राप्नोतिकेवलं॥ देवान्पितॄन्मनुष्यांश्चभिक्षूनतिथिपंचमान्॥७५॥ पंचत्वानुगमिष्यंतिययत्रगमिष्यसि॥मित्राण्यमित्रामध्यस्थाउपजीव्योपजीविनः॥७६॥पंचेंद्रियस्यमर्त्यस्यछिद्रंचेदकमिंद्रियं॥ ततोस्यस्रवतिप्रज्ञादृतेःपात्रादिवोदकं॥७७॥ षड्दोषाःपुरुषेणेहहातव्याभूतिमिच्छता॥ निद्रातंद्रीभयंक्रोधआलस्यंदीर्घसूत्रता॥ ७८ ॥ षडिमान्पुरुषोजह्याद्भिन्नांनावमिवार्णवे ॥ अप्रवक्तारमाचार्यमनधीयानमृत्विजं॥ ७९ ॥ अरक्षितारंराजानंभार्यांचाप्रियवादिनीं ॥ ग्रामकामंचगोपालंवनकामंचनापितं ॥ ८० ॥ षडेवतुगुणाःपुंसानहातव्याःकदाचन॥ सत्यंदानमनालस्यमनसूयाक्षमाधृतिः॥ ८१ ॥ अर्थागमोनित्यमरोगिताचप्रियाचभार्याप्रियवादिनीच ॥ वश्यश्चपुत्रोर्थकरीचविद्याषड्जीवलोकस्यसुखानिराजन्॥८२॥ षण्णामात्मनिनित्यानामैश्वर्यंयोधिगच्छति॥ नसपापैःकुतोनर्थैर्युज्यतेविजितेंद्रियः॥ ८३ ॥ षडिमेषट्सुजीवंतिसप्तमोनोपलभ्यते॥ चौराःप्रमत्तेजीवंतिव्याधितेषुचिकित्सकाः॥ ८४ ॥ प्रमदाःकामयानेषुयजमानेषुयाजकाः॥ राजाविवदमानेषुनित्यंमूर्खेषुपंडिताः ॥ ८५॥ षडिमानिविनश्यंतिमुहूर्तमनवेक्षणात्॥ गावःसेवाकृषिर्भार्याविद्यावृषलसंगतिः॥ ८६॥ षडेतेह्यवमन्यंतेनित्यंपूर्वोपकारिणं॥ आचार्यंशिक्षिताःशिष्याःकृतदाराश्चमातरं॥ ८७॥ नारींविगतकामास्तुकृतार्थाश्चप्रयोजकं॥ नावंनिस्तीर्णकांताराआतुराश्चचिकित्सकं॥ ८८॥

दुर्योधनत्यागार्थंतवधृतिर्धैर्यंनास्तीतिभावः ॥ ८१ ॥८२॥

षण्णामिति आत्मनिचित्तेनित्यानांषण्णां कामक्रोधौशोकमोहौमदमानौचषट्पदीत्युक्तानां ऐश्वर्यंवशित्वं त्वंतुराज्यकामःपापैरनर्थैश्चयुक्तोसीतिभावः ॥८३ ॥८४॥ पंडिताःपांडवाः मूर्खेषुत्वत्पुत्रेषु राज्यंलप्स्यंत्येवेत्यर्थः ॥ ८५ ॥ वृषलःशूद्रः पुत्रस्नेहाक्रांतेनत्वयासद्विद्याऽनवेक्षणान्नाशिता अन्यथासत्यंनजह्याइतिभावः ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ आतुराआरोग्येसतीतिशेषः त्वंतुकृत्स्नराज्यलाभेनकृतकृत्यत्वात्मांइवानवमन्यसे ॥ ८८ ॥

स्वप्रत्ययास्वानुकूलावृत्तिर्जीविका तवसत्संगोनास्तीत्यर्थः ॥ ८९ ॥ ईर्षुरिति त्वयितुईर्षुत्वं घृणादया तवतुवश्यःपुत्रोनास्तीतिभावः ॥ ९० ॥ ९१ ॥ वाक्पारुष्यंदंडपारुष्यंचपांडवेषुत्वत्पुत्रैःकृतं ॥९२ ॥ द्वेष्टिममसानिष्टंञ्चिंतयति विरुध्यतेकर्मणा ॥९३॥ अष्टमुचरमंत्वत्पुत्रैमैत्रेयस्यावमानतोभविष्यतीतिजानामीतिभावः ॥९४॥९५॥९६॥९७॥ जनसंसदिसभायांद्रौपद्याआनयनेनपूजापितवनष्टा ॥ ९८ ॥ ॥ ९९ ॥ नवेति श्रोत्रादिपंचकंमनोबुध्यहंकाराःस्थूलशरीरंचेतिनवद्वाराणीवद्वाराणिविषयग्रहणमार्गायस्मिंस्तत् तिस्रःस्थूणाःस्तंभाइवविधारकायस्य तेचअविद्याकामःकर्मच वेश्मगृहदेहद्वयात्मकं पंच

आरोग्यमानृण्यमविप्रवासःसद्भिर्मनुष्यैःसहसंप्रयोगः ॥ स्वप्रत्ययावृत्तिरभीतवासःषट्जीवलोकस्यसुखानिराजन् ॥ ८९ ॥ ईर्षुर्घृणीनसंतुष्टःक्रोधनोनित्य शंकितः ॥ परभाग्योपजीवीचषडेतेनित्यदुःखिताः ॥ ९० ॥ सप्तदोषाःसदाराज्ञाहातव्याव्यसनोदयाः ॥ प्रायशोयैर्विनश्यंतिकृतमूलाअपीश्वराः ॥ ९१ ॥ स्त्रियो क्षास्मृगयापानंवाक्पारुष्यंचपंचमं ॥ महच्चदंडपारुष्यमर्थदूषणमेवच ॥ ९२ ॥ अष्टौपूर्वनिमित्तानिनरस्यविनशिष्यतः ॥ ब्राह्मणान्प्रथमंद्वेष्टिब्राह्मणैश्चविरु ध्यते ॥ ९३ ॥ ब्राह्मणस्वानिचादत्तेब्राह्मणांश्चजिघांसति ॥ रमतेनिंदयाचैषांप्रशंसांनाभिनंदति ॥ ९४ ॥ नैनान्स्मरतिकृत्येषुयाचितश्चाभ्यसूयति ॥ एतान्दो पान्नरःप्राज्ञोबुध्येद्बुध्वाविसर्जयेत् ॥ ९५ ॥ अष्टाविमानिहर्षस्यनवनीतानिभारत ॥ वर्तमानानिदृश्यंतेतान्येवस्वसुखान्यपि ॥ ९६ ॥ समागमश्चसखिभिर्म हांश्चैवधनागमः ॥ पुत्रेणचपरिष्वंगःसन्निपातश्चमैथुने ॥ ९७ ॥ समयेचप्रियालापःस्वयूथ्येषुसमुन्नतिः ॥ अभिप्रेतस्यलाभश्चपूजाचजनसंसदि ॥ ९८ ॥ अष्टौगुणाःपुरुषंदीपयंतिप्रज्ञाचकौल्यंचदमःश्रुतंच ॥ पराक्रमश्चाबहुभाषिताचदानंयथाशक्तिकृतज्ञताच ॥ ९९ ॥ नवद्वारमिदंवेश्मत्रिस्थूणंपंचसाक्षिकं ॥ क्षे त्रज्ञाधिष्ठितंविद्वान्योवेदसपरःकविः ॥ १०० ॥ दशधर्मंनजानंतिधृतराष्ट्रनिबोधतान् ॥ मत्तःप्रमत्तउन्मत्तःश्रांतःक्रुद्धोबुभुक्षितः ॥ १०१ ॥ त्वरमाणश्चलुब्धश्च भीतःकामीचतेदश ॥ तस्मादेतेषुसर्वेषुनप्रसज्जेतपंडितः ॥ १०२ ॥ अत्रैवोदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ पुत्रार्थमसुरेंद्रेणगीतंचैवसुधन्वना ॥ १०३ ॥ यःकामम न्यूप्रजहातिराजापात्रेप्रतिष्ठापयतेधनंच ॥ विशेषविच्छ्रुतवान्क्षिप्रकारीतंसर्वलोकःकुरुतेप्रमाणं ॥ १०४ ॥ जानातिविश्वासयितुंमनुष्यान्विज्ञातदोषेषु दधातिदंडं ॥ जानातिमात्रांचतथाक्षमांचतंतादृशंश्रीर्जुषतेसमग्रा ॥ १०५ ॥

साक्षिवदुदासीनाःशब्दादयोयाह्यायस्मिन् पंचभूमिकमितिपाठेपंचभूमयःप्रचारस्थानानी तितएव पांचभौतिकमित्यर्वाचीनःपाठउपेक्ष्यः क्षेत्रज्ञेनचिदात्मनाअधिष्ठितमिदंक्षेत्रंतत्त्वेनयोविद्वान्वेदसपरःसर्वोत्कृष्टःकविर्ब्रह्मविदित्यर्थः ॥ १०० ॥ मत्तोमद्यादिना प्रमत्तोविषयांतरासक्त्यानवहितः उन्मत्तो धातुदोषात् एतेषांमध्येत्वंलुब्धोसीतिभावः ॥ १०१ ॥ १०२ ॥ १०३ ॥ काममन्यूकामक्रोधौ विशेषवित्तारतम्यज्ञः ॥ १०४ ॥ मात्रांअपराधानुसारेणदंडप्रमाणं ब्राह्मणादौअपराधस्यक्षमांचजानाति ॥ १०५ ॥

युक्तःछिद्रप्रेक्षणेऽवहितः ॥१०६॥ धुरंधरःकार्यभारसहः ॥१०७॥१०८॥ संरंभेणकोधेन त्रिवर्गंधर्मकामार्थान् आकारितःआहूतः पाठांतरेमात्रार्थेअल्पार्थे॥१०९॥ प्रातिभाव्यंप्रतिकूलोभावःचित्ताभि प्रायःतस्यभावःप्रातिभाव्यंविरोधं अत्याहअतिक्रम्यब्रवीति॥११०॥१११॥११२॥११३॥ समयान्भाषाभेदान् बुभूषतेऐश्वर्यंप्राप्तुमिच्छति परावरज्ञःउत्तमाधमविवेकवान् ॥११४॥ दंभंपरवंचनेच्छया

॥ ३१ ॥ सुदुर्बलंनावजानातिकंचिद्युक्तोरिपुंसेवतेबुद्धिपूर्वं॥ नविग्रहंरोचयतेबलस्थैःकालेचयोविक्रमतेसधीरः॥१०६॥ प्राप्यापदंनव्यथतेकदाचिदुद्योगमन्विच्छ
तिचाप्रमत्तः॥ दुःखंचकालेसहतेमहात्माधुरंधरस्तस्यजिताःसपत्नाः॥ १०७॥ अनर्थकंविप्रवासंगृहेभ्यःपापैःसंधिंपरदाराभिमर्शं॥ दंभंस्तैन्यंपैशुनंमद्यपानं
नसेवतेयश्चसुखीसदैव॥ १०८॥ नसंरंभेणारभतेत्रिवर्गमाकारितःशंसतितत्त्वमेव ॥ नमित्रार्थेरोचयतेविवादंनापूजितःकुप्यतिचाप्यमूढः॥ १०९॥ नयो
भ्यसूयत्यनुकंपतेचनदुर्बलःप्रातिभाव्यंकरोति॥ नात्याहकिंचित्क्षमतेविवादंसर्वत्रतादृग्लभतेप्रशंसां॥११०॥ योनोद्धतंकुरुतेजातुवेषंनपौरुषेणापिविकत्थ
तेन्यान्॥ नमूर्च्छितःकटुकान्याहकिंचित्प्रियंसदातंकुरुतेजनोहि ॥ १११ ॥ नवैरमुद्दीपयतिप्रशांतंनदर्पमारोहतिनास्तमेति ॥ नदुर्गतोस्मीतिकरोत्यकार्यंत
मार्यशीलंपरमाहुरार्याः॥ ११२ ॥ नस्वेसुखेवैकुरुतेप्रहर्षंनान्यस्यदुःखेभवतिप्रहृष्टः ॥दत्वानपश्चात्कुरुतेनतापंसकथ्यतेसत्पुरुषार्यशीलः॥११३॥देशाचा
रान्समयान्जातिधर्मान्बुभूषतेयःसपरावरज्ञः॥ सयत्रतत्राभिगतःसदैवमहाजनस्याधिपत्यंकरोति ॥ ११४॥ दंभंमोहंमत्सरंपापकृत्यंराजद्विष्टंपैशुनंपूगवै
रं॥ मत्तोन्मत्तैर्दुर्जनैश्चापिवादंयःप्रज्ञावान्वर्जयेत्सप्रधानः ॥ ११५॥ दानंमोहंदैवतंमंगलानिप्रायश्चित्तान्विविधाल्लोकवादान्॥ एतानियःकुरुतेनैत्यका
नितस्योत्थानंदेवताराधयंति॥११६॥ समैर्विवाहंकुरुतेनहीनैःसमैःसख्यंव्यवहारंकथांच॥ गुणैर्विशिष्टांश्चपुरोदधातिविपश्चितस्तस्यनयाःसुनीताः॥११७॥
मितंभुंक्तेसंविभज्याश्रितेभ्योमितंस्वपित्यमितंकर्मकृत्वा॥ ददात्यमित्रेष्वपियाचितःसंस्तमात्मवंतंप्रजहत्यनर्थाः॥ ११८॥ चिकीर्षितंविप्रकृतंचयस्यनान्ये
जनाःकर्मजानंतिकिंचित्॥ मंत्रेगुप्तेसम्यगनुष्ठितेचनाल्पोप्यस्यच्यवतेकश्चिदर्थः ॥ ११९ ॥ यःसर्वभूतप्रशमेनिविष्टःसत्योमृदुर्मानकृच्छुद्धभावः॥ अती
वसज्ज्ञायतेज्ञातिमध्येमहामणिर्जात्यइवप्रसन्नः ॥ १२०॥ यआत्मनापत्रपतेभृशंनरःससर्वलोकस्यगुरुर्भवत्युत ॥ अनंततेजाःसुमनाःसमाहितःसतेजसा ॥ ३१ ॥
सूर्यइवावभासते॥ १२१॥

धर्मानुष्ठानं मोहंअनात्मन्यात्मबुद्धिं मत्सरंद्वेषं पापकृत्यंपापक्रियांअभिचारादिरूपां पूगवैरंबहुभिःसहवैरं ॥११५॥ ११६ ॥ ११७ ॥ ११८ ॥११९॥ जात्यअभिजातःउत्तमेआकरेजातः ॥ १२० ॥ आत्मनाअपत्रपते परैरज्ञातेपिस्वव्यलीकेस्वयमेवलज्जते ॥ १२१ ॥

॥ १२२ ॥ तर्कणीयःशंक्यः ॥ १२३ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ ७ ॥ दह्यमानस्यचिंताग्निनेतिशेषः धर्मार्थयोःकुशलः मोक्षेस्यवक्तुमनधिकाराद्वयोरे
वग्रहः ॥ १ ॥ अजातशत्रोःपथ्यं कुरूणांचश्रेयस्करं ॥ २ ॥ पापाशंकीभाविदुःखाद्दुद्विजन् पापंस्वकृतंपूर्वापराधंपश्यन् कवेहेसर्वज्ञ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ मिथ्योपेतानिकपटद्यूतादीनी अनुपायैःअसदुपा

वनेजाताःशापदग्धस्यराज्ञःपांडोःपुत्राःपंचपंचेंद्रकल्पाः ॥ त्वयैवबालावर्धिताःशिक्षिताश्चतवादेशंपालयंत्यांबिकेय ॥ १२२ ॥ प्रदायैषामुचितंतातराज्यं
सुखीपुत्रैःसहितोमोदमानः ॥ नदेवानांनापिचमानुषाणांभविष्यसित्वंतर्कणीयोनरेंद्र ॥ १२३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिप्रजागरपर्वणिविदुरनी
तिवाक्येत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच जाग्रतोदह्यमानस्ययत्कार्यमनुपश्यसि ॥ तद्ब्रूहित्वंहिनस्तातधर्मार्थकुशलोह्यसि ॥ १ ॥
त्वंमांयथावद्विदुरप्रशाधिप्रज्ञापूर्वंसर्वमजातशत्रोः ॥ यन्मन्यसेपथ्यमदीनसत्वश्रेयस्करंब्रूहितद्वैकुरूणां ॥ २ ॥ पापाशंकीपापमेवानुपश्यन्पृच्छामित्वांव्या
कुलेनात्मनाहं ॥ कवेतन्मेब्रूहिसर्वंयथावन्मनीषितंसर्वमजातशत्रोः ॥ ३ ॥ विदुरउवाच शुभंवायदिवापापंद्वेष्यंवायदिवाप्रियं ॥ अपृष्टस्तस्यतद्ब्रूयाद्य
स्यनेच्छेत्पराभवं ॥ ४ ॥ तस्माद्वक्ष्यामितेराजन्हितंयत्स्यात्कुरून्प्रति ॥ वचःश्रेयस्करंधर्म्यंब्रुवतस्तन्निबोधमे ॥ ५ ॥ मिथ्योपेतानिकर्माणिसिद्ध्येयुर्यानिभा
रत ॥ अनुपायप्रयुक्तानिमास्मतेषुमनःकृथाः ॥ ६ ॥ तथैवयोगविहितंयत्तुकर्मनसिध्यति ॥ उपाययुक्तंमेधावीनतत्रग्लपयेन्मनः ॥ ७ ॥ अनुबंधानपेक्षेतसा
नुबंधेषुकर्मसु ॥ संप्रधार्यचकुर्वीतनवेगेनसमाचरेत् ॥ ८ ॥ अनुबंधंचसंप्रेक्ष्यविपाकंचैवकर्मणां ॥ उत्थानमात्मनश्चैवधीरःकुर्वीतवानवा ॥ ९ ॥ यःप्रमाणंन
जानातिस्थानेवृद्धौतथाक्षये ॥ कोशेजनपदेदंडेनसराज्येवतिष्ठते ॥ १० ॥ यस्त्वेतानिप्रमाणानियथोक्तान्यनुपश्यति ॥ युक्तोधर्मार्थयोर्ज्ञानेसराज्यमधिग
च्छति ॥ ११ ॥ नराज्यंप्राप्तमित्येववर्तितव्यमसांप्रतं ॥ श्रियंह्यविनयोहंतिजरारूपमिवोत्तमं ॥ १२ ॥ भक्ष्योत्तमप्रतिच्छन्नंमत्स्योबडिशमायसं ॥ लोभाभि
पातीग्रसतेनानुबंधमवेक्षते ॥ १३ ॥ यच्छक्यंग्रसितुंग्रस्यंग्रस्तंपरिणमेच्चयत् ॥ हितंचपरिणामेयत्तदाद्यंभूतिमिच्छता ॥ १४ ॥

यैःप्रयुक्तानिदुःखफलानीत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ अनुबंधाःप्रयोजनानि संप्रधार्यनिश्चित्य ॥ ८ ॥ विपाकःफलसिद्धावपिपरिपाकः उत्थानंउद्यमं वानवेतिसिद्धिपक्षेकुर्वीतनान्यथेत्यर्थः ॥ ९ ॥ प्रमाणं नि
श्चयद्वारं स्थानादीनिसन्नंदाविचार्याणीत्यर्थः स्थानेदुर्गादौ दंडेसेनायां ॥ १० ॥ एतानिस्थानादिज्ञापकानि प्रमाणानिलेख्यादीनि ॥ ११ ॥ असांप्रतंअयुक्तंयथास्यात्तथानवर्तितव्यं ॥ १२ ॥ भक्ष्येति
मुखेमिष्टमंतेमृत्युदंकर्मनकर्तव्यमित्यर्थः अनुबंधंपश्चाद्बंधनं ॥ १३ ॥ आद्यंभक्षणीयं ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ अंगारकारकोहिमूलतउत्कृत्यकाष्ठंदहति अंगारइंगालः ॥ १८ ॥ १९ ॥ अनारभ्याःप्रबलैःसहवैरादयः अगताःकदाचिदप्यप्राप्ताः ॥ २० ॥ २१ ॥ लघुमूलान्अल्पोपायान्
॥ २२ ॥ चक्षुषाप्रीतिभयेन ॥ २३ ॥ सुपुष्पितःवाचाचक्षुषाचानुग्रहंदर्शयन्नपिअफलःस्यात्भृत्यंनधनेनवर्धयेत् सफलोपिसन्दुरारुहःभृत्यवश्योनभवेत् अपकइति अंतर्बलहीनोपिबलवत्तांबहिःप्रकाश
येदेवेत्यर्थः ॥ २४ ॥ कर्मणादानेन लोकंभृत्यवर्गं ॥ २५ ॥ २६ ॥ अनयेस्थितःअनीतिमान् ॥ २७ ॥ २८ ॥ प्रतिसंवेष्टतेसंकुचति बहुफलंनप्रयच्छतीत्यर्थः ॥२९॥३०॥ नजहातिश्रियं ॥३१॥३२॥

॥३२॥ वनस्पतेरपक्वानिफलानिप्रचिनोतियः ॥ सनाप्नोतिरसंतेभ्योबीजंचास्यविनश्यति ॥ १५ ॥ यस्तुपक्वमुपादत्तेकालेपरिणतंफलं ॥ फलाद्रसंसलभतेबीजाच्चैव
फलंपुनः ॥ १६ ॥ यथामधुसमादत्तेरक्षन्पुष्पाणिषट्पदः ॥ तद्वदर्थान्मनुष्येभ्यआदद्यादविहिंसया ॥ १७ ॥ पुष्पंपुष्पंविचिन्वीतमूलच्छेदंनकारयेत् ॥ मालाका
रइवारामेनयथांगारकारकः ॥ १८ ॥ किन्नुमेस्यादिदंकृत्वाकिन्नुमेस्यादकुर्वतः ॥ इतिकर्माणिसंचिंत्यकुर्याद्वापुरुषोनवा ॥ १९ ॥ अनारभ्याभवंत्यर्थाःकेचि
न्नित्यंतथाऽगताः ॥ कृतःपुरुषकारोहिभवेद्येषुनिरर्थकः ॥ २० ॥ प्रसादोनिष्फलोयस्यक्रोधश्चापिनिरर्थकः ॥ नतंभर्तारमिच्छंतिषंढंपतिमिवस्त्रियः ॥ २१ ॥
कांश्चिदर्थान्नरःप्राज्ञोलघुमूलान्महाफलान् ॥ क्षिप्रमारभतेकर्तुंनविघ्नयतितादृशान् ॥ २२ ॥ ऋजुपश्यतियःसर्वंचक्षुषानुपिबन्निव ॥ आसीनमपितूष्णीकम
नुरज्यंतितंप्रजाः ॥ २३ ॥ सुपुष्पितःस्यादफलःफलितःस्याद्दुरारुहः ॥ अपक्वःपक्वसंकाशोनतुशीर्येतकर्हिचित् ॥ २४ ॥ चक्षुषामनसावाचाकर्मणाचचतुर्वि
धं ॥ प्रसादयतियोलोकंतंलोकोनुप्रसीदति ॥ २५ ॥ यस्मात्त्रस्यंतिभूतानिमृगव्याधान्मृगाइव ॥ सागरांतामपिमहींलब्ध्वासपरिहीयते ॥ २६ ॥ पितृपैतामहं
राज्यंप्राप्तवान्स्वेनकर्मणा ॥ वायुरभ्रमिवासाद्यभ्रंशयत्यनयेस्थितः ॥ २७ ॥ धर्ममाचरतोराज्ञःसद्भिश्चरितमादितः ॥ वसुधावसुसंपूर्णावर्धतेभूतिवर्धनी ॥
॥ २८ ॥ अथसंत्यजतोधर्ममधर्मंचानुतिष्ठतः ॥ प्रतिसंवेष्टतेभूमिरग्नौचर्माहितंयथा ॥ २९ ॥ यएवयत्नःक्रियतेपरराष्ट्रविमर्दने ॥ सएवयत्नःकर्तव्यःस्वराष्ट्रपरि
पालने ॥ ३० ॥ धर्मेणराज्यंविंदेतधर्मेणपरिपालयेत् ॥ धर्ममूलांश्रियंप्राप्यनजहातिनहीयते ॥ ३१ ॥ अप्युन्मत्तात्प्रलपतोबालाच्चपरिजल्पतः ॥ सर्वतःसार
मादद्यादश्मभ्यइवकांचनं ॥ ३२ ॥ सुव्याहृतानिसूक्तानिसुकृतानिततस्ततः ॥ संचिन्वन्धीरआसीतशिलाहारीशिलंयथा ॥ ३३ ॥

सुव्याहृतानिपांडित्यवचनानि सूक्तानिशोभनतयाउक्तानिमातृपितृगुर्वादीनि सुकृतानितदुपदिष्टकर्माणि शिलंकणिशाद्यर्जनं उंच्छःकणशआदानंकणिशाद्यर्जनंशिलमितियादवः त्वमपिअस्मदादिवा
क्यात्सारंगृह्णीष्वेतिभावः ॥ ३३ ॥ ॥३२॥

गंधेनेति पांडवबलंज्ञातुंचारान्नियुंक्ष्वेतिभावः ॥ ३४ ॥ भूयांसमिति श्लोकत्रयतात्पर्यं पांडवान्प्रतित्वयानम्रीभवितव्यंतेनबलाधिष्ठात्रीदेवताइंद्रश्चत्वामनुग्रहीष्यतीति ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ एतच्चमंत्रिभिःसहालोचनीयंसत्यंचसंरक्ष्यमित्याह पर्जन्येतित्रिभिः ॥ ३८ ॥ योगेनअभ्यासेन मृजयाउद्वर्तनेन ॥ ३९ ॥ अनुक्रमःव्यायामशिक्षादिः ॥४०॥ प्रमाणंधर्मस्यकारणं नकुलमितिद्वयोर्वृत्तमाश्रयईर्ष्यांत्यजेतिभावः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ अकालेइष्टसिद्धेःप्राक्भीतःस्यात् येनमाद्येत्लोभादिनातन्नपिबेत्नाश्रयेत् ॥ ४३ ॥ अभिजनःसहायःतवनुभयंदमश्चनास्तीत्यर्थः ॥ ४४ ॥ असंतइतिसार्द्धश्लोकोवाक्यं

गंधेनगावःपश्यंतिवेदैःपश्यंतिब्राह्मणाः॥ चारैःपश्यंतिराजानश्चक्षुर्भ्यामितरेजनाः॥३४॥ भूयांसंलभतेक्लेशंयागौर्भवतिदुर्दुहा॥ अथयासुदुहाराजन्नैवतांवितुदंत्यपि॥ ३५॥ यदतप्तंप्रणमतिनतत्संतापयंत्यपि॥ यच्चस्वयंनतंदारुनतत्संतापयंत्यपि॥ ३६॥ एतयोपमयाधीरःसन्नमेतबलीयसे॥ इंद्रायसप्रणमतेनमतेयोबलीयसे॥ ३७॥ पर्जन्यनाथाःपशवोराजानोमंत्रिबांधवाः॥ पतयोबांधवाःस्त्रीणांब्राह्मणावेदबांधवाः॥ ३८॥ सत्येनरक्ष्यतेधर्मोविद्यायोगेनरक्ष्यते॥ मृजयारक्ष्यतेरूपंकुलंवृत्तेनरक्ष्यते॥ ३९॥ मानेनरक्ष्यतेधान्यमश्वान्रक्षत्यनुक्रमः॥ अभीक्ष्णदर्शनंगाश्चस्त्रियोरक्ष्याःकुचेलतः॥ ४०॥ नकुलंवृत्तहीनस्यप्रमाणमितिमेमतिः॥ अंतेष्वपिहिजातानांवृत्तमेवविशिष्यते॥ ४१॥ यईर्षुःपरवित्तेषुरूपेवीर्येकुलान्वये॥ सुखसौभाग्यसत्कारेतस्यव्याधिरनंतकः॥ ४२॥ अकार्यकरणाद्भीतःकार्याणांचविवर्जनात्॥ अकालेमंत्रभेदाच्चयेनमाद्येन्नतत्पिबेत्॥ ४३॥ विद्यामदोधनमदस्तृतीयोभिजनोमदः॥ मदाएतेऽवलिप्तानामेतएवसतांदमाः॥४४॥ असंतोभ्यर्थिताःसद्भिःक्वचित्कार्येकदाचन॥ तावन्नतस्यसुकृतंकिंचित्कार्यंकदाचन॥ मन्यंतेसंतमात्मानमसंतमपिविश्रुतं॥४५॥ गतिरात्मवतांसंतःसंतएवसतांगतिः॥ असतांचगतिःसंतोनत्वसंतःसतांगतिः॥ ४६॥ जितासभावस्त्रवतामिष्टाशागोमताजिता॥ अध्वाजितोयानवतासर्वंशीलवताजितं॥ ४७॥ शीलंप्रधानंपुरुषेतद्यस्येहप्रणश्यति॥ नतस्यजीवितेनार्थोनधनेननबंधुभिः॥ ४८॥ आढ्यानांमांसपरमंमध्यानांगोरसोत्तरं॥ तैलोत्तरंदरिद्राणांभोजनंभरतर्षभ॥ ४९॥ संपन्नतरमेवान्नंदरिद्राभुंजतेसदा॥ क्षुत्स्वादुतांजनयतिसाचाढ्येषुसुदुर्लभा॥ ५०॥ प्रायेणश्रीमतांलोकेभोक्तुंशक्तिर्नविद्यते॥ जीर्यंत्यपिहिकाष्ठानिदरिद्राणांमहीपते॥ ५१॥

सद्भिरर्थिता असंतस्तत्कार्यमल्पमप्यकृत्वाअसंतमितिख्यातमप्यात्मानंसंतंमन्यंतइतितदर्थः किंचिदपितस्यकार्यंयावत्सुष्ठुनकृतंतावदेवमन्यंतइतियोजना ॥ ४५ ॥ गतिरिति पांडवाएवत्वामुपकरिष्यंतिनतुत्वंतानितिभावः ॥ ४६ ॥ जितेति शीलंसंरक्ष्यंत्वयेतिद्वयोर्भावः ॥ ४७ ॥ ४८॥ आढ्यानामितित्रयस्यशीलवत्त्वंस्तेदारिद्र्यप्राप्तिरपिश्रेयइतिभावः ॥ ४९ ॥ संपन्नंमिष्टं ॥ ५० ॥ ५१ ॥

शीलाभावेसत्तुअवमानोमहान्क्लेशइत्याह अवृत्तीति ॥ ५२ ॥ ऐश्वर्यमदःपापिष्ठोनिंदिततमोयेभ्यस्तेपानमदादयोमदाः ॥ ५३ ॥ इंद्रियार्थेषुशब्दादिषु ग्रहैःसूर्यादिभिःआक्रमोत्रतार्पनं ॥ ५४ ॥ पंचवर्गःश्रोत्रादिगणःत्वमैश्वर्यमत्तोऽजितेंद्रियश्चावश्यमापदंप्राप्स्यसीतित्रयस्यभावः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ आत्मानंमनः अमात्यान्पुत्रादीन्द्वेष्यरूपेणशत्रुवत् मनएवप्रथमंजेतव्यंततोमात्यादीन्विजिगीषेततत्सैमोघंननिष्फलंभवति ॥ ५७ ॥ त्वंत्वजितमनस्कतयापुत्रादिवशोनलक्ष्मीयोग्यइतित्रयाणांभावः ॥ ५८ ॥ एतदेवरथिरथादिरूपककल्पनयाआह रथइति ॥ ५९ ॥ व्यापादयितुंनाशयितुं अविधेयाः

॥ ३३ ॥ अवृत्तिर्भयमंत्यानांमध्यानांमरणाद्भयं ॥ उत्तमानांतुमर्त्यानामवमानात्परंभयं ॥ ५२ ॥ ऐश्वर्यमदपापिष्ठामदाःपानमदादयः ॥ ऐश्वर्यमदमत्तोहिनापतित्वाविबुध्यते ॥ ५३ ॥ इंद्रियैरिंद्रियार्थेषुवर्तमानैरनिग्रहैः ॥ तैरयंताप्यतेलोकोनक्षत्राणिग्रहैरिव ॥ ५४ ॥ योजितःपंचवर्गेणसहजेनात्मकर्षिणा ॥ आपदस्तस्यवर्धंतेशुक्लपक्षइवोडुराट् ॥ ५५ ॥ अविजित्ययथात्मानममात्यान्विजिगीषते ॥ अमित्रान्वाजितामात्यःसोवशःपरिहीयते ॥ ५६ ॥ आत्मानमेवप्रथमंद्वेष्यरूपेणयोजयेत् ॥ ततोमात्यानमित्रांश्चनमोघंविजिगीषते ॥ ५७ ॥ वश्येंद्रियंजितात्मानंधृतदंडंविकारिषु ॥ परीक्ष्यकारिणंधीरमत्यंतंश्रीर्निषेवते ॥ ५८ ॥ रथःशरीरंपुरुषस्यराजन्नात्मानियंतेंद्रियाण्यस्यचाश्वाः ॥ तैरप्रमत्तःकुशलीसदश्वैर्दांतैःसुखंयातिरथीवधीरः ॥ ५९ ॥ एतान्यनिगृहीतानिव्यापादयितुमप्यलं ॥ अविधेयाइवादांताहयाःपथिकुसारथिं ॥ ६० ॥ अनर्थमर्थतःपश्यन्नर्थंचैवाप्यनर्थतः ॥ इंद्रियैरजितैर्बालःसुदुःखंमन्यतेसुखं ॥ ६१ ॥ धर्मार्थौयःपरित्यज्यस्यादिंद्रियवशानुगः ॥ श्रीप्राणधनदारेभ्यःक्षिप्रंसपरिहीयते ॥ ६२ ॥ अर्थानामीश्वरोयःस्यादिंद्रियाणामनीश्वरः ॥ इंद्रियाणामनैश्वर्यादैश्वर्याद्भ्रश्यतेहिसः ॥ ॥ ६३ ॥ आत्मनात्मानमन्विच्छेन्मनोबुद्धींद्रियैर्यतैः ॥ आत्मात्येवात्मनोबंधुरात्मैवरिपुरात्मनः ॥ ६४ ॥ बंधुरात्मात्मनस्तस्ययेनैवात्मात्मनाजितः ॥ सएवनियतोबंधुःसएवनियतोरिपुः ॥ ६५ ॥ क्षुद्राक्षेणेवजालेनझषावपिहिताबुरू ॥ कामश्चराजन्क्रोधश्चतौप्रज्ञानंविलुंपतः ॥ ६६ ॥

अवशाः ॥ ६० ॥ अर्थतोऽर्थहेतोः अनर्थतःअन्यायतः ॥ ६१ ॥ इंद्रियाणांवशइच्छातदनुसारीइंद्रियवशानुगः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ कृत्स्नस्योपदेशस्यफलमाह आत्मनेत्यर्द्धेन आत्मनाबुद्ध्याआत्मानंप्रत्यक्चैतन्यरूपंअन्विच्छेत् तत्रोपायमाह मनसःसंकल्पात्मकस्यबुद्धेश्चतन्मूलभूतायाःइंद्रियाणांचनिग्रहेणेत्यर्थः अत्रनतवसहायांतरापेक्षेत्याहात्मेति धीजयएवपुरुषार्थइत्यर्थः ॥ ६४ ॥ सएवधीरेवजीवस्यबंधुःरिपुश्च ॥ ६५ ॥ द्वावपिमोहजालपिहितौ झषौमीनौउरूमहांतौ तत्रद्वितीयोन्यस्यजातिस्वभावाच्छत्रुरपिजालच्छेदार्थंमित्रत्वमापन्नोबंधुरपिभवति एवंधीश्चिदात्मनःसंसारप्रदत्वाच्छत्रुरपिमोहच्छेदार्थंतस्यमित्रमपिभवतीतिभावः क्षुद्राक्षेणसूक्ष्मच्छिद्रेण यद्वाउत्तरान्वय्येवायमर्धः कामक्रोधयोरावरकंप्रज्ञानंतौनाशयतः जालमिवमहामीनावित्यर्थः ॥ ६६ ॥ ॥ ३३ ॥

समवेक्ष्यअनुरुध्य संभारान्जयसाधनानि ॥ ६७ ॥ आभ्यंतरान्श्रोत्रादीन् मनोमयान् मनसोविकारभूतान् तथाचश्रुतिः मनसाह्येवपश्यतिमनसाशृणोतीति ॥ ६८ ॥ राजानोरावणादयःराज्यविभ्रमैःऐ श्वर्यविलासैःस्वकर्मभिःसीताहरणादिभिः ॥ ६९ ॥७०॥ पंचइंद्रियाणि पंचप्रयोजनानिशब्दश्रवणादीनियेषांतान् उत्पततःउत्पथेनगच्छतः त्वंतुअजितचित्तत्वाद्दुःसंगाच्चापद्ग्रस्तोसीतिभावः ॥ ७१ ॥ अना यासःअचांचल्यं ॥ ७२ ॥ तितिक्षाद्वंद्वसहनशीलता वाक्गुप्ताअसंबद्धप्रलापाद्रक्षिता अंत्येषुनीचेषु त्वत्पुत्रेष्वार्जवादिकंगुप्तवाक्त्वंचनास्तीतिर्तेऽत्याः ॥ ७३ ॥ आक्रोशोरूक्षभाषणं परिवादोनिंदा तयोर्वक्तात्व

समवेक्ष्येहधर्मार्थौसंभारान्योधिगच्छति ॥ सवैसंभृतसंभारःसततंसुखमेधते ॥ ६७ ॥ यःपंचाभ्यंतरान्शत्रूनविजित्यमनोमयान् ॥ जिगीषतिरिपूनन्यान्रिप वोभिभवंतितं ॥ ६८ ॥ दृश्यंतेहिमहात्मानोबध्यमानाःस्वकर्मभिः ॥ इंद्रियाणामनीशत्वाद्राजानोराज्यविभ्रमैः ॥ ६९ ॥ असंत्यागात्पापकृतामपापांस्तुल्योदं डःस्पृशतेमिश्रभावात् ॥ शुष्केणार्द्रंदह्यतेमिश्रभावात्तस्मात्पापैःसहसंधिंनकुर्यात् ॥ ७० ॥ निजानुत्पततःशत्रून्पंचपंचप्रयोजनान् ॥ योमोहान्ननिगृह्णाति तमापद्ग्रसतेनरं ॥ ७१ ॥ अनसूयार्जवंशौचंसंतोषःप्रियवादिता ॥ दमःसत्यमनायासोनभवंतिदुरात्मनां ॥ ७२ ॥ आत्मज्ञानमनायासस्तितिक्षाधर्मनित्य ता ॥ वाक्चैवगुप्तादानंचनैतान्यंत्येषुभारत ॥ ७३ ॥ आक्रोशपरिवादाभ्यांविहिंसंत्यबुधाबुधान् ॥ वक्तापापमुपादत्तेक्षममाणोविमुच्यते ॥ ७४ ॥ हिंसाबल मसाधूनांराज्ञांदंडविधिर्बलं ॥ शुश्रूषातुबलंस्त्रीणांक्षमागुणवतांबलं ॥ ७५ ॥ वाक्संयमोहिनृपतेसुदुष्करतमोमतः ॥ अर्थवच्चविचित्रंचनशक्यंबहुभाषितुं ॥ ॥ ७६ ॥ अभ्यावहतिकल्याणंविविधंवाक्सुभाषिता ॥ सैवदुर्भाषिताराजन्ननर्थायोपपद्यते ॥ ७७ ॥ रोहतेसायकैर्विद्धंवनंपरशुनाहतं ॥ वाचादुरुक्तंबीभत्संनसं रोहतिवाक्क्षतं ॥ ७८ ॥ कर्णिनालीकनाराचान्निर्हरंतिशरीरतः ॥ वाक्शल्यस्तुननिर्हर्तुंशक्योहृदिशयोहिसः ॥ ७९ ॥ वाक्सायकावदनान्निष्पतंतियैराहतः शोचतिरात्र्यहानि ॥ परस्यनाममर्मसुतेपतंतितान्पंडितोनावसृजेत्परेभ्यः ॥ ८० ॥ यस्मैदेवाःप्रयच्छंतिपुरुषायपराभवं ॥ बुद्धिंतस्यापकर्षंतिसोवाऽचीनानिप श्यति ॥ ८१ ॥ बुद्धौकलुषभूतायांविनाशेप्रत्युपस्थिते ॥ अनयोनयसंकाशोहृदयान्नापसर्पति ॥ ८२ ॥ सेयंबुद्धिःपरीतातेपुत्राणांभरतर्षभ ॥ पांडवानांविरोधे ननचैनानवबुध्यसे ॥ ८३ ॥ राजालक्षणसंपन्नस्त्रैलोक्यस्यापियोभवेत् ॥ शिष्यस्तेशासितासोस्तुधृतराष्ट्रयुधिष्ठिरः ॥ ८४ ॥

त्पुत्रःहिंस्रश्चातोनासौजयभाक् ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ वाक्संयमोनियतंवचनं विचित्रंचमत्कारयुक्तं ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ बीभत्संनिंदितंयतोनसंरोहति ॥ ७८ ॥ कर्णीकर्णाकृतिफलकोबाणः नालीकःनलिकयाप्रक्षेप्योबाणः निर्हरंतिनिःसारयंति ॥ ७९ ॥ ना मर्मसुकिंतुमर्मस्वेव सभायांद्रौपदींप्रतिदुर्वचनंवदतांत्वत्पुत्राणामपराधःक्षंतुमयोग्योस्तीतिभावः ॥ ८० ॥ अवाचीनानिनीचकर्माणि ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ शिष्यस्तेत्वदाज्ञाकारी शासितापृथिव्याः ॥ ८४ ॥

भागधेयेराज्यांशेपुरस्कृतः मूर्धाभिषिक्तस्यपांडोःपुत्रास्तेराज्यार्हाःअतथाभूतस्यांधस्यतवपुत्रास्तेनराज्यार्हाइत्यर्थः ॥ ८५ ॥ अनुक्रोशात्दयालुत्वात् आनृशंस्यात्अक्रौर्यात् ॥ ८६ ॥ इतिउद्योगप० नैल कंठीयेभारतभा० विदुरवाक्येचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ १ ॥ आर्जवंअवैषम्यं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ सुधन्वाब्राह्मणःपर्यंकंअधिरोहत्येवत्वंतुनीचोदैत्यःसन्किमर्थंतल्त्य

॥३४॥ अतीवसर्वान्पुत्रांस्तेभागधेयपुरस्कृतः ॥ तेजसाप्रज्ञयाचैवयुक्तोधर्मार्थतत्त्ववित् ॥ ८५ ॥ अनुक्रोशादानृशंस्याद्योसौधर्मभृतांवरः ॥ गौरवात्तवराजेंद्रबहून्क्ले
शांस्तितिक्षति ॥ ८६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिप्रजागरपर्वणिविदुरनीतिवाक्येचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ब्रूहिभू
योमहाबुद्धेधर्मार्थसहितंवचः ॥ शृण्वतोनास्तिमेतृप्तिर्विचित्राणीहभाषसे ॥ १ ॥ विदुरउवाच सर्वतीर्थेषुवास्नानंसर्वभूतेषुचार्जवं ॥ उभेत्वेतेसमेस्याता
मार्जवंवाविशिष्यते ॥ २ ॥ आर्जवंप्रतिपद्यस्वपुत्रेषुसततंविभो ॥ इहकीर्तिंपरांप्राप्यप्रेत्यस्वर्गमवाप्स्यसि ॥ ३ ॥ यावत्कीर्तिर्मनुष्यस्यपुण्यालोकेप्रगीयते ॥ ता
वत्सपुरुषव्याघ्रस्वर्गलोकेमहीयते ॥ ४ ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ विरोचनस्यसंवादंकेशिन्यर्थेसुधन्वना ॥ ५ ॥ स्वयंवरेस्थिताकन्याकेशिनी
नामनामतः ॥ रूपेणाप्रतिमाराजन्विशिष्टपतिकाम्यया ॥ ६ ॥ विरोचनोथदैतेयस्तदातत्राजगामह ॥ प्राप्तुमिच्छंस्ततस्तत्रदैत्येंद्रंप्राहकेशिनी ॥ ७ ॥ केशि
न्युवाच किंब्राह्मणाःस्विच्छ्रेयांसोदितिजाःस्विद्विरोचन ॥ अथकेनस्मपर्यंकंसुधन्वानाधिरोहति ॥ ८ ॥ विरोचनउवाच प्राजापत्यास्तुवैश्रेष्ठावयंके
शिनिसत्तमाः ॥ अस्माकंखल्विमेलोकाःकेदेवाःकेद्विजातयः ॥ ९ ॥ केशिन्युवाच इहैवावांप्रतीक्षावउपस्थानेविरोचन ॥ सुधन्वाप्रातरागंतापश्येयंवां
समागतौ ॥ १० ॥ विरोचनउवाच तथाभद्रेकरिष्यामियथात्वंभीरुभाषसे ॥ सुधन्वानंचमांचैवप्रातर्द्रष्टासिसंगतौ ॥ ११ ॥ विदुरउवाच अती
तायांचशर्वर्यामुदितेसूर्यमंडले ॥ अथाजगामतंदेशंसुधन्वाराजसत्तम ॥ विरोचनोयत्रविभोकेशिन्यासहितःस्थितः ॥ १२ ॥ सुधन्वाचसमागच्छत्प्राह्लादिंके
शिनींतथा ॥ समागतंद्विजंदृष्ट्वाकेशिनीभरतर्षभ ॥ प्रत्युत्थायासनंतस्मैपाद्यमर्घ्यंददौपुनः ॥ १३ ॥ सुधन्वोवाच अन्वालभेहिरण्मयंप्राह्लादेतेवरासनं ॥
एकत्वमुपसंपन्नोनत्वासेहंत्वयासह ॥ १४ ॥

स्यानंकरोषीतिभावः ॥ ८ ॥ ९ ॥ इहस्थाने उपस्थानेमामुपस्थातुं वांदैत्यब्राह्मणौअहंपश्येयं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ समागच्छ
त् उभयोःसंमुखंअगच्छत् समागतंसंमुखंप्राप्तं ॥ १३ ॥ विरोचनेनसौवर्णपीठेमयासहउपवेश्यतामितिप्रार्थितःसुधन्वाउवाच अन्वालभेस्पृशाम्येव हेप्राह्लादेएकत्वंत्वयासहसाम्यंउपसंपन्नश्चेत्भवेदहंगच्छेय
मितिशेषः नतुत्वयासहएकासनेआसेउपविशामि ॥ १४ ॥

फलकंकाष्ठपीठं कूर्चंबृसीवर्त्तितदर्भमयंपीठंवा तवअर्हंतेयोग्यंभवति ॥१५॥१६॥ उपासीतसेवते अधःस्थित्वेतिशेषः ॥ १७ ॥ प्रश्नंआवयोःकःश्रेष्ठइतिप्रश्नं येविदुस्तान्पृच्छाव ॥१८॥१९॥२०॥२१॥
॥ २२ ॥ सहनचरितंवैरात् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ पीवरीपुष्टा कृतामधुपर्कार्थंउपकल्पिता ॥ २६ ॥ पथिष्विति प्रश्ननिर्णयेनैनत्वामिमितिभावः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ दुर्विवक्ताद्दुष्टविवेककर्ताअन्या

विरोचनउवाच तवार्हंतेतुफलकंकूर्चंवाप्यथवाबृसी॥सुधन्वन्नत्वमर्होसिमयासहसमासनं ॥ १५ ॥ सुधन्वोवाच पितापुत्रौसहासीतांद्वौविप्रौक्ष
त्रियावपि॥ वृद्धौवैश्यौचशूद्रौचनत्वन्याविनरेतरं॥१६॥ पिताहितेसमासीनमुपासीतैवमामधः॥ बालःसुखैधितोगेहेनत्वंकिंचनबुध्यसे॥१७॥ विरोचन
उवाच हिरण्यंचगवाश्वंचयद्वित्तमसुरेपुनः॥ सुधन्वन्विपणेतेनप्रश्नंपृच्छावयेविदुः॥ १८॥ सुधन्वोवाच हिरण्यंचगवाश्वंचतवैवास्तुविरोचन॥
प्राणयोस्तुपणंकृत्वाप्रश्नंपृच्छावयेविदुः॥ १९॥ विरोचनउवाच आवांकुत्रगमिष्यावःप्राणयोर्विपणेकृते॥ नतुदेवेष्वहंस्थातानमनुष्येषुकर्हिचित्॥
॥२०॥ सुधन्वोवाच पितस्तेगमिष्यावःप्राणयोर्विपणेकृते॥पुत्रस्यापिसहेतोर्हिप्रह्लादोनानृतंवदेत् ॥ २१ ॥ विदुरउवाच एवंकृतपणौक्रुद्धौ
तत्राभिजग्मतुस्तदा॥ विरोचनसुधन्वानौप्रह्लादोयत्रतिष्ठति ॥ २२॥ प्रह्लादउवाच इमौतौसंप्रदृश्येतेयाभ्यांनचरितंसह ॥ आशीविषाविवक्रुद्धावे
कमार्गाविहागतौ॥ २३॥ किंवैसहैवंचरथोनपुराचरथःसह॥ विरोचनैतत्पृच्छामिकिंतेसख्यंसुधन्वना ॥ २४॥ विरोचनउवाच नमेसुधन्वनासख्यं
प्राणयोर्विपणावहे॥ प्रह्लादतत्त्वंपृच्छामिमाप्रश्नमनृतंवदेः॥ २५॥ प्रह्लादउवाच उदकंमधुपर्कंवाप्यानयंतुसुधन्वने॥ ब्रह्मन्नभ्यर्चनीयोसिश्वेतागौः
पीवरीकृता॥ २६॥ सुधन्वोवाच उदकंमधुपर्कंचपथिष्वेवार्पितंमम ॥ प्रह्लादत्वंतुमेतथ्यंप्रश्नंप्रब्रूहिपृच्छतः ॥ किंब्राह्मणाःस्विच्छ्रेयांसउताहोस्विद्वि
रोचनः॥२७॥ प्रह्लादउवाच पुत्रएकोममब्रह्मंस्त्वंचसाक्षादिहास्थितः॥ तयोर्विवदतोःप्रश्नंकथमस्मद्विधोवदेत् ॥ २८॥ सुधन्वोवाच गांप्रदद्या
स्त्वौरसायद्वान्यत्स्यात्प्रियंधनं॥ द्वयोर्विवदतोस्तथ्यंवाच्यंचमतिमंस्त्वया॥ २९॥ प्रह्लादउवाच अथयोनैवप्रब्रूयात्सत्यंवायदिवानृतं॥ एतत्सुधन्व
न्पृच्छामिदुर्विवक्तास्मकिंवसेत्॥ ३०॥ सुधन्वोवाच यांरात्रिमधिविन्नास्त्रीयांचैवाक्षपराजितः॥ यांचभाराभितप्तांगोदुर्विवक्तास्मतांवसेत्॥ ३१॥
नगरेप्रतिरुद्धःसन्बहिर्द्वारेबुभुक्षितः॥ अमित्रान्भूयसःपश्येद्यःसाक्ष्यमनृतंवदेत् ॥ ३२ ॥

य्यवक्तेत्यर्थः किंवसेत्किंदुःखंप्राप्नुयात् ॥ ३० ॥ अधिविन्नाकृतसपत्नीकास्त्री
तांरात्रिंवसेत्तद्वत्दुःखंप्राप्नुयात् ॥ ३१ ॥ नगरेइति शरणमलभमानः क्षुधार्तःशत्रुभिर्वेष्टितश्चयत्दुःखंलभतेसः अनृतसाक्ष्यवक्तापिलभेतेत्यर्थः ॥ ३२ ॥

पंचपूर्वजान्पश्वनृतेअजादिपश्वर्थमनृतेउक्तेसतिहंतिनाशयतिपरलोकात्च्यावयति एवमुत्तरत्र ॥ ३३ ॥ भूमितुल्याकेशिनीतदर्थअनृतंभूम्यनृतं ॥ ३४ ॥ अंगिराःसुधन्वनःपिता त्वत्तः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ पादप्रक्षालनेंहरिदयापादधावनं कुमार्याःकेशिन्याः विवाहेदंपत्योःपरस्परंहरिद्रयापादधावनंकुर्वंतीतिप्रसिद्धं अस्यैवभार्याकेशिनीभवत्वित्यर्थः ॥ ३८ ॥ प्रकृतेआख्यायिकोपयोगमाह तस्मादिति अब्रुवन्सत्यमितिशेषः ॥ ३९ ॥ तवदैवंप्रतिकूलंअधीतंचनिष्फलमित्याहत्रयेण नदेवाइति ॥ ४० ॥ ४१ ॥ छंदांसिवेदाः ॥ ४२ ॥ अंतरंवियोगं विवादंवैरप्रवर्त्तनं ज्ञातिभेदेकलहेचतत्प्रवृत्तिर्नयोग्येतिभावः ॥ ४३ ॥ सामुद्रिकं हस्तरेखादिपरीक्षकंवणिजंचोरपूर्वंपूर्वंचोरःपश्चाद्वणिक्भूतःतं कूटतुलावंतंवा शलाकधूर्त्तंशलाकयापाशादिनावाशकुनादिकमुक्त्वायोऽन्यान्वंचयतितं अरिंविपरीतसाक्ष्यभया

पंचपश्वनृतेहंतिदशहंतिगवानृते ॥ शतमश्वानृतेहंतिसहस्रंपुरुषानृते ॥ ३३ ॥ हंतिजातानजातांश्चहिरण्यार्थेनृतंवदन् ॥ सर्वंभूम्यनृतेहंतिमास्मभूम्यनृतंवदः ॥ ॥ ३४ ॥ प्रह्रादउवाच मत्तःश्रेयानंगिरावैसुधन्वात्वद्विरोचन ॥ मातास्यश्रेयसीमातुस्तस्मात्त्वंतेनवैजितः ॥ ३५ ॥ विरोचनसुधन्वायंप्राणानामीश्वरस्तव ॥ सुधन्वन्पुनरिच्छामित्वयादत्तंविरोचनं ॥ ३६ ॥ सुधन्वोवाच यद्धर्ममवृणीथास्त्वंनकामादनृतंवदीः ॥ पुनर्ददामितेपुत्रंतस्मात्प्रह्राददुर्लभं ॥ ३७ ॥ एषप्रह्रादपुत्रस्तेमयादत्तोविरोचनः ॥ पादप्रक्षालनंकुर्यात्कुमार्याःसन्निधौमम ॥ ३८ ॥ विदुरउवाच तस्माद्राजेंद्रभूम्यर्थेनानृतंवक्तुमर्हसि ॥ मागमःससुतामात्योनाशंपुत्रार्थमब्रुवन् ॥ ३९ ॥ नदेवादंडमादायरक्षंतिपशुपालवत् ॥ यंतुरक्षितुमिच्छंतिबुद्ध्यासंविभजंतितं ॥ ४० ॥ यथायथाहिपुरुषःकल्याणेकुरुतेमनः ॥ तथातथास्यसर्वार्थाःसिध्यंतेनात्रसंशयः ॥ ४१ ॥ नैनंछंदांसिवृजिनात्तारयंतिमायाविनंमाययावर्तमानं ॥ नीडंशकुंताइवजातपक्षाश्छंदांस्येनंप्रजहत्यंतकाले ॥ ४२ ॥ मद्यपानंकलहंपूगवैरंभार्यापत्योरंतरंज्ञातिभेदं ॥ राजद्विष्टंस्त्रीपुंसयोर्विवादंवर्ज्यान्याहुर्यश्चपंथाःप्रदुष्टः ॥ ४३ ॥ सामुद्रिकंवणिजंचोरपूर्वंशलाकधूर्तंचचिकित्सकंच ॥ अरिंचमित्रंचकुशीलवंचनैतान्साक्ष्येत्वधिकुर्वीतसप्त ॥ ४४ ॥ मानाग्निहोत्रमुतमानमौनंमानेनाधीतमुतमानयज्ञः ॥ एतानिचत्वार्यभयंकराणिभयंप्रयच्छंत्ययथाकृतानि ॥ ४५ ॥ अगारदाहीगरदःकुंडाशीसोमविक्रयी ॥ पर्वकारश्चसूचीचमित्रध्रुक्पारदारिकः ॥ ४६ ॥

न्मित्रंपरीक्षकाणामविश्वासात् कुशीलवंकुत्सितंशीलंवातिअनुसरतीतितं नर्तकीदासंविटोन्मत्तादिकंवा तत्वतुकूटद्यूतकारीशकुनिःकुशीलवएवप्रमाणं ॥ ४४ ॥ सत्कर्मद्वारापितस्यसाधुत्वंनमंतव्यमित्याह मानेति मानःलोकेषुउत्कर्षःतदर्थान्यग्निहोत्रादीनिभयदानीत्यर्थः मौनंध्यानं ॥ ४५ ॥ कुंडाशीभगभक्षः जीवतिभर्तरिजाराज्जातःकुंडस्तेननिमित्तेनाशितुंशीलः सोमविक्रयीप्रसिद्धः पर्वकारःशरकृत् आयुधमात्रकर्तेत्यर्थः सूचीसूचकोनक्षत्रादीनांपरदोषाणांच ज्यौतिषिकःपिशुनोवा ॥ ४६ ॥

काकःकाकवन्नृशतोद्वर्तनेनदुःखितस्यापिदुःखप्रदः नास्तिकःपरलोकादिद्वेषी ॥ ४७ ॥ स्रुवप्रग्रहणःराजकीयवृत्तिबलेनसर्वेभ्योवणिग्भ्यःस्रुवेणधान्यादिकमादत्ते खोंचीग्राहकइतिभाषायांप्रसिद्धः ग्रामपु
रोहितइत्यन्ये व्रात्यःअतीतोपनयनकालःपतितसावित्रीकोवा कीनाशःकर्षकः आत्मवान्समर्थोपियोरक्षेत्युक्तोहिंस्यात् एतेप्वाद्यंद्वयंत्वत्पुत्रेषुदृष्टं॥४८॥ तृणोल्कयातृणज्वालयाजानरूपंरूपवद्वस्तुज्ञायतेंऽध
कारेसति भद्रोवृषःधर्मइतियावत् वृत्तेनशीलेनसोस्तिनास्तीतिज्ञायते व्यवहारेणअहिंसादिप्रधानेन कृच्छ्रेषुदुर्भिक्षादिसंकटेषु त्वत्पुत्रेषुधर्मःसाधुत्वंचनास्तीत्यर्थः ॥ ४९ ॥ जरेति त्वत्पुत्रेऽभिमानदोषोस्ति
॥ ५० ॥ श्रीरिति दाक्ष्यंशीघ्रकारित्वं त्वयिसंयमाभावान्नश्रीःस्थास्यति ॥ ५१ ॥ अष्टाविति राज्ञापुरस्कृतंपुरुषंप्रज्ञादयोहठादनुसरंतीतिश्लोकद्वयार्थः ॥ ५२ ॥ एषगुणोराजसत्कारः विभातिभासयति

भ्रूणहागुरुतल्पीचयश्चस्यात्पानपोद्विजः॥अतितीक्ष्णश्चकाकश्चनास्तिकोवेदनिंदकः॥४७॥स्रुवप्रग्रहणोव्रात्यःकीनाशश्चात्मवानपि॥ रक्षेत्युक्तश्चयोहिंस्या
त्सर्वेब्रह्महभिःसमाः॥४८॥ तृणोल्कयाज्ञायतेजातरूपंवृत्तेनभद्रोव्यवहारेणसाधुः॥शूरोभयेष्वर्थकृच्छ्रेषुधीरःकृच्छ्रेष्वापत्सुसुहृदश्चारयश्च॥४९॥ जरारूपं
हरतिहिधैर्यमाशामृत्युःप्राणान्धर्मचर्यामसूया॥ क्रोधःश्रियंशीलमनार्यसेवाह्रियंकामःसर्वमेवाभिमानः ॥ ५० ॥ श्रीर्मंगलात्प्रभवतिप्रागल्भ्यात्संप्रवर्ध
ते॥ दाक्ष्यात्तुकुरुतेमूलंसंयमात्प्रतितिष्ठति॥५१॥ अष्टौगुणाःपुरुषंदीपयंतिप्रज्ञाचकौल्यंचदमःश्रुतंच॥पराक्रमश्चाबहुभाषिताचदानंयथाशक्तिकृतज्ञताच
॥५२॥ एतान्गुणांस्तातमहानुभावानेकोगुणःसंश्रयतेप्रसह्य॥राजायदासत्कुरुतेमनुष्यंसर्वान्गुणानेषगुणोविभाति॥५३॥ अष्टौनृपेमानिमनुष्यलोकेस्व
र्गस्यलोकस्यनिदर्शनानि॥ चत्वार्येषामन्ववेतानिसद्भिश्चत्वारिचैषामनुयांतिसंतः ॥५४॥ यज्ञोदानमध्ययनंतपश्चचत्वार्येतान्यन्ववेतानिसद्भिः ॥ दमःस
त्यमार्जवमानृशंस्यंचत्वार्येतान्यनुयांतिसंतः॥ ५५॥ इज्याध्ययनदानानितपःसत्यंक्षमाघृणा ॥ अलोभइतिमार्गोयंधर्मस्याष्टविधःस्मृतः॥५६॥ तत्रपूर्व
चतुर्वर्गोदंभार्थमपिसेव्यते॥ उत्तरश्चचतुर्वर्गोनामहात्मसुतिष्ठति॥५७॥ नसासभायत्रनसंतिवृद्धानतेवृद्धायेनवदंतिधर्मं॥ नासौधर्मोयत्रनसत्यमस्तिनत
त्सत्यंयच्छलेनाभ्युपेतं॥५८॥ सत्यंरूपंश्रुतंविद्याकौल्यंशीलंबलंधनं॥ शौर्यंचचित्रभाष्यंचदशेमेस्वर्गयोनयः॥५९॥

कर्णादिषुसत्कृतेषुआगंतुकाएतेगुणाःसंतिनस्वाभाविकाःअतस्तेनोपयोक्ष्यंतइतिभावः ॥ ५३ ॥ इमानिवक्ष्यमाणानि अन्ववेतानिनित्यसंबद्धानि अनुयांतियत्नेनभजंति ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ तत्रेति
असत्यपिदमादौदंभार्थंयज्ञादिसंभवात् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ रूपंविनयमुद्रा श्रुतंअध्ययनं विद्यादेवताद्युपासनं चित्रभाष्यंयुक्तियुक्तंवचनं दशसंसर्गजागुणाइतिपाठेतद्युक्तैःसहसंगेकृतेएतेजायंतेतेनसत्संगः
कर्तव्यइतिभावः ॥ ५९ ॥

पापकीर्तिःकलंकित्वेनप्रसिद्धः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ दंदशूकोमर्मछेत्ता निष्ठुरःअप्रियवाक् नचिरात्शीघ्रं ॥ ६४॥ नकृच्छ्रंसमस्तंपदं मुखवाची ६५ ॥ आगमयतिआनयति ॥ ६६ ॥ वर्षा इत्यत्यंतसंयोगेद्वितीया ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ गतपारंप्राप्ततत्त्वं ॥ ६९ ॥ परिपाकमुखंकर्मत्वत्पुत्रानकुर्वंतिअन्यायेनचमुखंलिप्संतिनत्तुविपरीतमेवेत्याह धनेनेति ॥ ७० ॥ आत्मवतांजितचित्तानां प्रच्छन्नपा

पापंकुर्वन्पापकीर्तिःपापमेवाश्नुतेफलं ॥ पुण्यंकुर्वन्पुण्यकीर्तिःपुण्यमत्यंतमश्नुते ॥ ६० ॥ तस्मात्पापंनकुर्वीतपुरुषःशंसितव्रतः ॥ पापंप्रज्ञांनाशयतिक्रियमाणंपुनःपुनः ॥ ६१ ॥ नष्टप्रज्ञःपापमेवनित्यमारभतेनरः ॥ पुण्यंप्रज्ञांवर्धयतिक्रियमाणंपुनःपुनः ॥ ६२ ॥ वृद्धप्रज्ञःपुण्यमेवनित्यमारभतेनरः ॥ पुण्यंकुर्वन्पुण्यकीर्तिःपुण्यंस्थानंस्मगच्छति ॥ तस्मात्पुण्यंनिषेवेतपुरुषःसुसमाहितः ॥ ६३ ॥ असूयकोदंदशूकोनिष्ठुरोवैरकृच्छठः ॥ सकृच्छ्रंमहदाप्नोतिनचिरात्पापमाचरन् ॥ ६४ ॥ अनसूयुःकृतप्रज्ञःशोभनान्याचरन्सदा ॥ नकृच्छ्रंमहदाप्नोतिसर्वत्रचविरोचते ॥ ६५ ॥ प्रज्ञामेवागमयतियःप्राज्ञेभ्यःसपंडितः ॥ प्राज्ञोह्यवाप्यधर्मार्थौशक्नोतिसुखमेधितुं ॥ ६६ ॥ दिवसेनैवतत्कुर्याद्येनरात्रौसुखंवसेत् ॥ अष्टमासेनतत्कुर्याद्येनवर्षाःसुखंवसेत् ॥ ६७ ॥ पूर्वेवयसितत्कुर्याद्येनवृद्धःसुखंवसेत् ॥ यावज्जीवेनतत्कुर्याद्येनप्रेत्यसुखंवसेत् ॥ ६८ ॥ जीर्णमन्नंप्रशंसंतिभार्यांचगतयौवनां ॥ शूरंविजितसंग्रामंगतपारंतपस्विनं ॥ ६९ ॥ धनेनाधर्मलब्धेनयच्छिद्रमपिधीयते ॥ असंवृतंतद्भवतिततोन्यदवदीर्यते ॥ ७० ॥ गुरुरात्मवतांशास्ताशास्ताराजादुरात्मनां ॥ अथप्रच्छन्नपापानांशास्तावैवस्वतोयमः ॥ ७१ ॥ ऋषीणांचनदीनांचकुलानांचमहात्मनां ॥ प्रभवोनाधिगंतव्यःस्त्रीणांदुश्चरितस्यच ॥ ७२ ॥ द्विजातिपूजाभिरतोदाताज्ञातिषुचार्जवी ॥ क्षत्रियःशीलभाग्राजंश्चिरंपालयतेमहीं ॥ ७३ ॥ सुवर्णपुष्पांपृथिवींचिन्वंतिपुरुषास्त्रयः ॥ शूरश्चकृतविद्यश्चयश्चजानातिसेवितुं ॥ ७४ ॥ बुद्धिश्रेष्ठानिकर्माणिबाहुमध्यानिभारत ॥ तानिजंघाजघन्यानिभारप्रत्यवराणिच ॥ ७५ ॥ दुर्योधनेथशकुनौमूढेदुःशासनेतथा ॥ कर्णेचैश्वर्यमाधायकथंत्वंभूतिमिच्छसि ॥ ७६ ॥ सर्वैर्गुणैरुपेतास्तुपांडवाभरतर्षभ ॥ पितृवत्त्वयिवर्तंतेतेषुवर्तस्वपुत्रवत् ॥ ७७ ॥ इति॰म॰उद्योगप॰प्रजागरपर्वणिविदुरहितवाक्येपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

पोदुर्योधनः ॥ ७१ ॥ प्रभवःमाहात्म्यं प्रभवोजन्ममूलेस्याज्जन्महेतौपराक्रमेइतिमेदिनी नाधिगंतव्यः नाधिगंतुंशक्योऽनंतत्वात् ॥ ७२ ॥ ज्ञातिषुअनार्जवीदुर्योधनः ॥ ७३ ॥ शूराःपांडवाःसर्वत्रसुवर्णभाजइतिभावः ॥ ७४ ॥ बुद्धिरेवयेषांफलसिद्धौसाधनंतानिबुद्धिश्रेष्ठानिप्रशस्ततमानिकर्माणिबाहुमध्यानिबाहुबलसाध्यानिमध्यानि जंघेतिगोपनीयत्वंलक्ष्यते तेनकपटसाध्यानिजघन्यानिनीचानि येषां सिद्धौस्वशिरसिभारःसंकटंपततितानिनीचतराणि ॥ ७५ ॥ तत्रांत्यद्वयवंतोदुर्योधनादयइतिमत्वाप्राह दुर्योधनइति ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ इतिउद्योगप॰नै॰भा॰पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ ७ ॥

अत्रैवेति ॥ १ ॥ हंसरूपेणपरिव्राजकरूपेण ॥ २ ॥ अनुमातुंलिंगेनज्ञातुं काव्यांविद्वल्लक्षणाभिधायिनीं ॥ ३ ॥ मेमयासंश्रुतं गुरुभ्यइतिशेषः तदेवाह धृतिरिति धृतिःदुःखैरभिघातेपिअवैकल्यं दमःसर्वें
द्रियजयः सत्यधर्माःब्रह्मप्रापकाधर्माःधारणाध्यानसमाधयःतेषामनुवृत्तिरविच्छेदः तैश्चग्रंथिंचिज्जडयोरात्मांतःकरणयोरेकलोलीभावंविनीयतयोःपृथक्करणेनशिथिलीकृत्य प्रियाप्रियेसुखदुःखे आत्म
समंआत्मसाम्यं नयीतप्रापयेत् प्रियाप्रियधर्मिणोंतःकरणस्यात्मन्यध्यस्तस्यस्वाधिष्ठानेप्रलयेसतितयोरपितत्रैवलयइत्यर्थः यथारज्वांरज्जुसर्पेलीनेसतिभीषणत्वादयोपितत्रैवलीयंतेतद्वत् ॥ ४ ॥ नाक्रोशेत्

विदुरउवाच अत्रैवोदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ आत्रेयस्यचसंवादंसाध्यानांचेतिनःश्रुतं ॥ १ ॥ चरंतंहंसरूपेणमहर्षिंसंशितव्रतं ॥ साध्यादेवामहाप्राज्ञं पर्यपृच्छंतवैपुरा ॥ २ ॥ साध्याऊचुः साध्यादेवावयमेतेमहर्षेदृष्ट्वाभवंतंनशक्नुमोनुमातुं ॥ श्रुतेनधीरोबुद्धिमांस्त्वंमतोनःकाव्यांवाचंवक्तुमर्हस्युदारां ॥ ॥ ३ ॥ हंसउवाच एतत्कार्यममराःसंश्रुतंमेधृतिःशमःसत्यधर्मानुवृत्तिः ॥ ग्रंथिंविनीयहृदयस्यसर्वंप्रियाप्रियेचात्मसमंनयीत ॥ ४ ॥ आक्रुश्यमानो नाक्रोशेन्मन्युरेवतितिक्षतः ॥ आक्रोष्टारंनिर्दहतिसुकृतंचास्यविंदति ॥ ५ ॥ नाक्रोशीस्यान्नावमानीपरस्यमित्रद्रोहीनोतनीचोपसेवी ॥ नचाभिमानीनचहीनवृत्तोरूक्षांवाचंरुषतींवर्जयीत ॥ ६ ॥ मर्माण्यस्थीनिहृदयंतथासूनूरूक्षावाचोनिर्दहंतीहपुंसां ॥ तस्माद्वाचमुषतींरूक्षरूपांधर्मारामोनित्यशोवर्जयीत ॥ ७ ॥ अरुंतुदंपरुषंरूक्षवाचंवाक्कंटकैर्वितुदंतंमनुष्यान् ॥ विद्यादलक्ष्मीकतमंजनानांमुखेनिबद्धांनिर्ऋतिंवैवहंत ॥ ८ ॥ परश्चेदेनमभिविध्येतबाणैर्भृशंसुतीक्ष्णैरनलार्कदीप्तैः ॥ सविध्यमानोप्यतिदह्यमानोविद्यात्कविःसुकृतंमेदधाति ॥ ९ ॥ यदिसंतंसेवतियद्यसंतंतपस्विनंयदिवास्तेनमेव ॥ वासोयथारंगवशंप्रयातितथासतेषांवशमभ्युपैति ॥ १० ॥ अतिवादंनप्रवदेन्नवादयेद्योनाहतःप्रतिहन्यान्नघातयेत् ॥ हंतुंचयोनेच्छतिपापकंवैतस्मैदेवाःस्पृहयंत्यागताय ॥ ११ ॥ अव्याहृतंव्याहृताच्छ्रेयआहुःसत्यंवदेद्व्याहृतंतद्द्वितीयं ॥ प्रियंवदेद्व्याहृतंतत्तृतीयंधर्मंवदेद्व्याहृतंतच्चतुर्थं ॥ १२ ॥ यादृशैःसन्निविशतेयादृशांश्चोपसेवते ॥ यादृगिच्छेच्चभवितुंतादृग्भवतिपूरुषः ॥ १३ ॥

नशपेत् यनस्तितिक्षतोमन्युःक्रोधएवआक्रोटारंदहति ॥ ५ ॥ रुषतींरोषवतीं पाठांतरेउषतींदाहिकांवा ॥ ६ ॥ ७ ॥ निर्ऋतिंअलक्ष्मींमृत्युंवा ॥ ८ ॥ बाणैःवाग्बाणैः दधातिपुष्णाति ॥ ९ ॥ त्वत्पुत्राःरूक्षवाचस्त्वमपितत्संगात्तादृशोभविष्यसीत्याह यदीति रंगस्यनीलादेर्वशंनीलतां ॥ १० ॥ अतिप्रोक्तोपिनवदेत् वादयेद्वा अनाहतोनैवप्रतिहन्यात् आहतोपिपापकंहंतारंयदिहंतुंनेच्छेत्सदेवानामपिश्रेष्ठोभवतीत्यर्थः ॥ ११ ॥ अव्याहृतंमौनं ततोपिश्रेयःसत्यवचनं सत्यमपिप्रियंचेत्ततोपिश्रेयः तदपिधर्मादनपेतंचेत्श्रेष्ठतममित्यर्थः ॥ १२ ॥ तस्मात्सत्संगएवत्वयापिकर्तव्यइत्याशयेनाह यादृशैरिति ॥ १३ ॥

यतोयतइति यथास्वमेबाह्याद्विषयान्निवृत्तस्तज्जेनदुःखेनमुच्यते एवंजायनिस्वामविषयजेनसुषुप्तौसमाधौचसर्वतोनिवृत्तोदुःखलेशमपिनभजतेऽतोनिवृत्तिरेवत्वयाकार्येतिभावः ॥ १४ ॥ अस्यामवस्थायां पुरुषस्यनकिंचिद्दुःखादिकमस्तीत्याह नजीयतेचेति नानुजिगीषतेइतिपाठेनापुरुषः ॥ १५॥ भावंकल्याणं अभावेअकल्याणे ॥ १६ ॥ अनर्थकंमिथ्यानसांत्वयति ॥ १७॥ उपहतोगदयाघोषयात्रायांगंधर्वैस्ताडितः अभिशस्तःअभितःशस्त्रैर्विदीर्णः मन्युवशात्क्रोधवशात्नावर्ततेनऋजुर्भवति यतःकृतघ्नः पांडवैस्तदामोचितोपितदुपकारंहंत्येव एताःकलाःचित्तस्यवृत्तयःअधमस्यैव ॥ १८ ॥ अधमलक्षणमाह नेति परेभ्यःगुरुभ्यः आत्मन्येवशंकितःविश्वासहीनः ॥ १९॥२०॥२१ ॥ महाकुलेभ्यइतिस्पृहेरीप्सितइतिकर्मणिचतुर्थी ॥ २२ ॥ तपःकृच्छ्रचांद्रायणादि दमःइंद्रियजयः ब्रह्मवित्तंब्राह्मणस्यधनंवेदाध्ययनंवेदाध्यापनंच वितानाःयज्ञकर्माणिसम्यग्वृत्ताश्चये तानि क्लीबत्वंविधेयापेक्षया महाकुलानिविद्धि २३ ॥ नव्यथतेनचलति नयोनिःपित्रादयोपियेषांदोषेणनव्यथंतेकिंतुगुणैरेवतुष्यंति ॥ २४ ॥ २५॥२६॥परिभवात्ताडनात् परिवादान्निंदातः ॥२७॥ गोभिर्वाग्भिर्विद्ययेत्यर्थः पुरुषतःसत्पुरुषैःअर्थतःधनैश्चकुलानिकुलसंख्यांकुलेषुगणनांसमुपेतानिभवंति ॥ २८ ॥

यतोयतोनिवर्ततेततस्ततोविमुच्यते॥ निवर्तनाद्धिसर्वतोनवेत्तिदुःखमण्वपि॥ १४॥ नजीयतेचानुजिगीषतेन्यान्नवैरकृच्चाप्रतिघातकश्च॥ निंदाप्रशंसासु समस्वभावोनशोचतेहृष्यतिनैवचायं॥ १५॥ भावमिच्छतिसर्वस्यनाभावेकुरुतेमनः॥ सत्यवादीमृदुर्दांतोयःसउत्तमपूरुषः॥ १६॥ नानर्थकंसांत्वयतिप्रतिज्ञायददातिच॥ रंध्रंपरस्यजानातियःसमध्यमपूरुषः॥ १७॥ दुःशासनस्तूपहतोभिशस्तोनावर्ततेमन्युवशात्कृतघ्नः॥ नकस्यचिन्मित्रमथोदुरात्माकलाश्चैताअधमस्येहपुंसः॥ १८॥ नश्रद्दधातिकल्याणंपरेभ्योप्यात्मशंकितः॥ निराकरोतिमित्राणियोवैसोधमपूरुषः॥ १९॥ उत्तमानेवसेवेतप्राप्तकालेतुमध्यमान्॥ अधमांस्तुनसेवेतयइच्छेद्भूतिमात्मनः॥ २०॥ प्राप्नोतिवैवित्तमसद्बलेननित्योत्थानात्प्रज्ञयापौरुषेण॥ नत्वेवसम्यग्लभतेप्रशंसांनवृत्तमाप्नोतिमहाकुलानां॥ २१॥ धृतराष्ट्रउवाच महाकुलेभ्यःस्पृहयंतिदेवाधर्मार्थनित्याश्चबहुश्रुताश्च॥ पृच्छामित्वांविदुरप्रश्नमेतंभवंतिवैकानिमहाकुलानि॥ २२॥ विदुरउवाच तपोदमोब्रह्मवित्तंवितानाःपुण्याविवाहाःसततान्नदानं॥ येष्वेवैतेसप्तगुणावसंतिसम्यग्वृत्तास्तानिमहाकुलानि॥ २३॥ येषांनवृत्तंव्यथतेनयोनिश्चित्तप्रसादेनचरंतिधर्मं॥ येकीर्तिमिच्छंतिकुलेविशिष्टांत्यक्तानृतास्तानिमहाकुलानि॥ २४॥ अनिज्ययाकुविवाहैर्वेदस्योत्सादनेनच॥ कुलान्यकुलतांयांतिधर्मस्यातिक्रमेणच॥ २५॥ देवद्रव्यविनाशेनब्रह्मस्वहरणेनच॥ कुलान्यकुलतांयांतिब्राह्मणातिक्रमेणच॥ २६॥ ब्राह्मणानांपरिभवात्परिवादाच्चभारत॥ कुलान्यकुलतांयांतिन्यासापहरणेनच॥ २७॥ कुलानिसमुपेतानिगोभिःपुरुषतोर्थतः॥ कुलसंख्यांनगच्छंतियानिहीनानिवृत्ततः॥ २८॥

वृत्ततः धर्मेण कर्षंतिं आहरंति ॥ २९ ॥३०॥ गोभिर्विद्याभिः ॥ ३१ ॥ नैकृतिकः कपटी वैरकृदादयः कुलघ्नाइत्यर्थः ॥ ३२॥ प्रसंगाद्वृत्तलक्षणमाह यश्चेति नइतिअस्मच्छब्दस्यादेशचतुष्टयंननःसइतिपाठे नतस्येतिपाठेतुत्रैयमेव निर्वपेत्कुर्यात् पितॄनितिपाठेनोनिषेधार्थः ॥ ३३॥ नोच्छिद्यंतेकिंत्वतिथीनुपगच्छंत्येव ॥ ३४॥ सत्कृतिंसत्कारंकर्तुंप्रवृत्तानितृणादीनि ॥३५॥ युक्ताःस्यंदनवदविकलाः ॥ ३६॥ प्रकृतमाह नतदिति तवतुशंकाकुलस्यमय्यपिमित्रत्वबुद्धिर्नास्तीतिभावः संगतानिसंबंधमात्राणि ॥ ३७॥ मूर्खस्यतुदुर्योधनादेःकुलशीलादिभिरसंबद्धोपिकर्णादिर्मित्रभावेनास्तीत्याशयेनाह यइति बंधुःसंबं

वृत्ततस्त्वविहीनानिकुलान्यल्पधनान्यपि॥कुलसंख्यांचगच्छंतिकर्षंतिचमहद्यशः ॥ २९॥ वृत्तंयत्नेनसंरक्षेद्वित्तमेतिचयातिच ॥अक्षीणोवित्ततःक्षीणोवृत्ततस्तुहतोहतः॥ ३० ॥ गोभिःपशुभिरश्वैश्चकृष्याचसुसमृद्धया॥ कुलानिनप्ररोहंतियानिहीनानिवृत्ततः॥ ३१॥ मानःकुलेवैरकृत्कश्चिदस्तुराजामात्योमापरस्वापहारी॥मित्रद्रोहीनैकृतिकोनृतीवापूर्वाशीवापितृदेवातिथिभ्यः॥३२॥यश्चनोब्राह्मणान्हन्याद्यश्चनोब्राह्मणान्द्विषेत्॥ननःससमितिंगच्छेद्यश्चनोनिर्वपेत्कृपिम्॥ ३३॥ तृणानिभूमिरुदकंवाक्चतुर्थीचसूनृता॥ सतामेतानिगेहेषुनोच्छिद्यंतेकदाचन॥ ३४॥ श्रद्धयापरयाराजन्नुपनीतानिसत्कृतिं॥ प्रवृत्तानिमहाप्राज्ञधर्मिणांपुण्यकर्मिणां ॥ ३५ ॥ सूक्ष्मोपिभारंनृपतेस्यंदनोवैशक्तोवोढुंनतथान्येमहीजाः॥ एवंयुक्ताभारसहाभवंतिमहाकुलीनानतथान्येमनुष्याः ॥ ३६ ॥ नतन्मित्रंयस्यकोपाद्बिभेतियद्वामित्रंशंकितेनोपचर्यं॥ यस्मिन्मित्रेपितरीवाश्वसीततद्वैमित्रंसंगतानीतराणि॥ ३७॥ यःकश्चिदप्यसंबद्धोमित्रभावेनवर्तते॥ सएववंधुस्तन्मित्रंसागतिस्तत्परायणं॥३८॥ चलचित्तस्यवैपुंसोवृद्धाननुपसेवतः॥पारिप्लवमतेर्नित्यमध्रुवोमित्रसंग्रहः॥३९॥चलचित्तमनात्मानमिंद्रियाणांवशानुगं॥ अर्थाःसमभिवर्तंतेहंसाःशुष्कंसरोयथा॥४०॥अकस्मादेवकुप्यंतिप्रसीदंत्यनिमित्ततः॥ शीलमेनदसाधूनामभ्रंपारिप्लवंयथा॥४१॥ सत्कृताश्चकृतार्थाश्चमित्राणांनभवंतिये॥ तान्मृतानपिक्रव्यादाःकृतघ्नान्नोपभुंजते॥४२॥ अर्चयेदेवमित्राणिसतिवाऽसतिवाधने॥ नानर्थयन्प्रजानातिमित्राणांसारफल्गुतां॥ ४३॥ संतापाद्भ्रश्यतेरूपंसंतापाद्भ्रश्यतेवलं॥ संतापाद्भ्रश्यतेज्ञानंसंतापाद्व्याधिमृच्छति॥ ४४॥ अनवाप्यंचशोकेनशरीरंचोपतप्यते॥ अमित्राश्चप्रहृष्यंतिमास्मशोकेमनःकृथाः॥ ४५॥

धी मित्रंउपकारकृत् ॥ ३८ ॥ पारिप्लवमतेःचलबुद्धेः ॥ ३९ ॥ समभिवर्तंतेसम्यगभितएववर्तंतेनतुस्पृशंति समतिवर्तंतइत्यपिपठंति ॥ ४० ॥ अभ्रंमेघः ॥ ४१ ॥ मित्राणांहितायेतिशेषः ॥ ४२॥ अनर्थयन्प्रार्थनाशून्यः लुब्धस्तुमित्राणांसारफलगुत्वेनजानातीत्यतःसकार्यार्थीवणिक्तुल्योनतुमित्रं ॥ ४३ ॥ संतापात्इष्टवियोगात् शोकात् ॥ ४४ ॥ अनवाप्यंनप्राप्यं शोकेनशोकमात्रेण इष्टमितिशेषः ॥ ४५ ॥

दुःखादेरागमापायित्वादपिनशोकादिकंकर्तव्यमित्याह पुनरिति॥ ४६ ॥सर्वंपुरुषमात्रं॥ ४७॥षट्मनसासहश्रोत्रादीनिपंच स्त्रवंतेस्वार्थाद्भ्रश्यति ततोविषयसेवनात्॥ ४८॥तनुःशरीरमभिव्यक्तिस्थानंकाष्ठंतत्ररु द्धोनभिव्यक्तःशिखीअग्निस्तथायंराजाधर्मेणरुद्धः तनुनासूक्ष्मेणधर्मेणवारुद्धः ॥४९॥ उद्विग्नंभीतंचलितंच अनुद्विग्नमभयमचलंचपदंपदनीयंप्राप्यंब्रह्म ॥५०॥ तत्प्राप्तिसाधनान्येवाह नान्यत्रेति विद्याध्य यंनजा तपःस्वधर्माचरणं त्वंतुलोभीतत्पदंप्राप्तुमनर्हइतिभावः शांतिकल्याणं॥ ५१॥ बुध्याआत्मज्ञानेनभयंसंसारं विंदतेमहत्सद्गुरुशास्त्रादिकंलभते ततोगुरुशुश्रूषयाज्ञानंग्रंथजं योगेनसर्वचित्तवृत्तिनिरो

पुनर्नरोम्रियतेजायतेचपुनर्नरोहीयतेवर्द्धतेच ॥ पुनर्नरोयाचतिवाच्यतेचपुनर्नरःशोचतिशोच्यतेच ॥ ४६॥ सुखंचदुःखंचभवाभवौचलाभालाभौमरणंजी वितंच ॥ पर्यायशःसर्वमेतेस्पृशंतितस्माद्धीरोनचहृष्येन्नशोचेत् ॥ ४७॥ चलानिहीमानिषडिंद्रियाणितेषांयद्यद्वर्द्धतेयत्रयत्र ॥ ततस्ततःस्त्रवतेबुद्धिरस्यछिद्रो दकुंभादिवनित्यमंभः॥ ४८॥ धृतराष्ट्रउवाच तनुरुद्धःशिखीराजामिथ्योपचरितोमया ॥ मंदानांममपुत्राणांयुद्धेनांतंकरिष्यति ॥ ४९॥ नित्योद्विग्न मिदंसर्वंनित्योद्विग्नमिदंमनः॥ यत्तत्पदमनुद्विग्नंतन्मेवदमहामते ॥५०॥ विदुरउवाच नान्यत्रविद्यातपसोर्नान्यत्रेंद्रियनिग्रहात्॥ नान्यत्रलोभसंत्यागा च्छांतिंपश्यामितेऽनघ॥ ५१॥ बुद्ध्याभयंप्रणुदतितपसाविंदतेमहत्॥ गुरुशुश्रूषयाज्ञानंशांतिंयोगेनविंदति ॥ ५२॥ अनाश्रितादानपुण्यंवेदपुण्यमनाश्रि ताः॥ रागद्वेषविनिर्मुक्ताविचरंतीहमोक्षिणः॥ ५३॥ स्वधीतस्यसुयुद्धस्यसुकृतस्यचकर्मणः ॥ तपसश्चसुतप्तस्यतस्यांतेसुखमेधते ॥ ५४॥ स्वास्तीर्णानिशय नानिप्रपन्नानवैभिन्नाजातुनिद्रांलभंते॥ नस्त्रीपुराजन्रतिमाप्नुवंतिनमागधैःस्तूयमानानसूतैः॥५५॥ नवैभिन्नाजातुचरंतिधर्मंनवैसुखंप्राप्नुवंतीहभिन्नाः॥ नवैभिन्नागौरवंप्राप्नुवंतिनवैभिन्नाःप्रशमंरोचयंति॥ ५६॥ नवैतेषांस्वदतेपथ्यमुक्तंयोगक्षेमंकल्पतेनैवतेषां ॥ भिन्नानांवैमनुजेंद्रपरायणंनविद्यतेकिंचिद न्यद्विनाशात्॥ ५७॥ संपन्नंगोषुसंभाव्यंसंभाव्यंब्राह्मणेतपः॥ संभाव्यंचापलंस्त्रीषुसंभाव्यंज्ञातितोभयं॥ ५८॥

धेनशांतिं ॥ ५२॥शांतिप्राप्तौसर्वंतुच्छमित्याह अनाश्रि ताइति दानजंपुण्यंतत्फलंस्वर्गादीत्यर्थः अनाश्रिताःनाश्रयंतेतुच्छत्वात्तस्य॥ ५३॥तस्यांतेस्वधीतादीनांकर्मणामंतेनाशेसुखंपरमानंदंविंदते जगत्कारणदर्शनाद्देवसकलकर्मनाशेसतिअकारणंशुद्धंप्राप्नोतीत्यर्थः क्षीयंतेचास्यकर्माणितस्मिन्दृष्टेपरावरे परोहिरण्यगर्भोऽवरोनोचोयस्मात्कारणात्तस्मिन्दृष्टेसति ॥ ५४ ॥ तदन्यद्दुःखरूपमेवेत्याह स्वास्तीर्णानीति भिन्नाःभेददृष्टिमंतः द्वितीयाद्वैभयंभवतीतिश्रुतेरद्वैततत्वा तप्रच्युताइत्यर्थः पक्षेभिन्नाःज्ञातिभेदवंतः ॥ ५५॥ प्रशमंअक्रोधं ॥ ५६ ॥ योगःअलब्धलाभः क्षेमंलब्धपरिपालनं तदुभयंनकल्पतेनयुज्यते॥ ५७॥ तदेवाह संपन्नमिति संपन्नंक्षीरादिसंपत्तिः ॥ ५८ ॥

तनुरूढत्वात् [illegible] आप्यायिता ऋ्यैवसंवर्द्धिताः पूर्वदृष्टपमार्थ तनवःसूक्ष्माःबालाइत्यर्थः बहुलाःसमाःबहूनसंवत्सरान् बहुत्वात्वधूनामन्येषांचकर्षीणांबहुत्वात्वनेआयासान्सहंतिअतःसतांउपमाभ [illegible] तिपां [illegible] वदंति अतःसततः पांडवास्त्वयानवंचनीयाइतिभावः ॥ ५९ ॥ अन्येतुज्ञातयोनपांडवतुल्याइत्याह धूमायंतेइति व्यपेतानिपृथग्भूतानि ॥ ६० ॥ ब्राह्मणादिसाहचर्यात्ज्ञातयोप्य [illegible] एवपाल्याः तादृशांश्चपांडवान्जिघांसंतःपतिष्यंत्येवेत्यर्थः ॥ ६१ ॥ एकजःएकाकी प्रसह्यःशक्यः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ सघनतांकृतेविना अनातुरत्वात्कृतेचभद्रंतेस्तुइत्या

तंतवोप्यायितानित्यंतनवोबहुलाःसमाः॥ बहून्वहुत्वादायासान्सहंतीत्युपमासतां॥५९॥ धूमायंतेव्यपेतानिज्वलंतिसहितानिच॥ धृतराष्ट्रोल्मुकानीवज्ञातयोभरतर्षभ॥६०॥ ब्राह्मणेषुचयेशूराःस्त्रीषुज्ञातिषुगोषुच॥ वृंतादिवफलंपक्वंधृतराष्ट्रपतंतिते॥६१॥ महानप्येकजोवृक्षोबलवान्सुप्रतिष्ठितः॥ प्रसह्यएववातेनसस्कंधोमर्दितुंक्षणात्॥६२॥ अथयेसहितावृक्षाःसंघशःसुप्रतिष्ठिताः॥ तेहिशीघ्रतमान्वातान्सहंतेन्योन्यसंश्रयात्॥६३॥ एवंमनुष्यमप्येकंगुणैरपिसमन्वितं॥ शक्यंद्विषंतोमन्यंतेवायुर्द्रुममिवैकजं॥६४॥ अन्योन्यसमुपष्टंभादन्योन्यापाश्रयेणच॥ ज्ञातयःसंप्रवर्द्धंतेसरसीवोत्पलान्युत॥६५॥ अवध्याब्राह्मणागावोज्ञातयःशिशवःस्त्रियः॥ येषांचान्नानिभुंजीतयेचस्युःशरणागताः॥६६॥ नमनुष्येगुणःकश्चिद्राजन्सधनतामृते॥ अनातुरत्वाद्भद्रंतेमृतकल्पाहिरोगिणः॥६७॥ अव्याधिजंकटुकंशीर्षरोगिपापानुबंधंपरुषंतीक्ष्णमुष्णं॥ सतांपेयंयन्नपिबंत्यसंतोमन्युंमहाराजपिबप्रशाम्य॥६८॥ रोगार्दितानफलान्याद्रियंतेनवैलभंतेविषयेषुतत्त्वं॥ दुःखोपेतारोगिणोनित्यमेवनबुध्यंतेधनभोगान्नसौख्यं॥६९॥ पुराह्युक्तंनाकरोस्त्वंवचोमेद्यूतेजितांद्रौपदींप्रेक्ष्यराजन्॥ दुर्योधनंवारयेत्यक्षवत्यांकितवत्वंपंडितावर्जयंति॥७०॥ नतद्बलंयन्मृदुनाविरुध्यतेसूक्ष्मोधर्मस्तरसासेवितव्यः॥ प्रध्वंसिनीक्रूरसमाहिताश्रीर्मृदुप्रौढागच्छतिपुत्रपौत्रान्॥७१॥ धार्तराष्ट्राःपांडवान्पालयंतुपांडोःसुतास्तवपुत्रांश्चपांतु॥ एकारिमित्राःकुरवोह्येककार्याजीवंतुराजन्सुखिनःसमृद्धाः॥७२॥

शीर्वचनमात्रत्वसूचनार्थं ॥ ६७ ॥ धनवाननातुरश्चत्वंगुणीसन्शमंप्राप्नुहीत्याह अव्याधिजमिति कटुकंअरोचकं परुषंरूक्षं तीक्ष्णंछेदकं उष्णंदुःसहस्पर्शं पेयंगिलनीयं मन्युर्दैन्यं मन्युर्दैन्येक्रतौक्रुधीतिकोशात् प्रशाम्यशांतिंक्षमांप्राप्नुहि ॥ ६८ ॥ संतापाद्व्याधिमृच्छतीत्युक्तमतस्तौद्वावपिनिंदति फलानिपुत्रपश्वादीनि तत्त्वमिष्टानिष्टविवेकंपित्तोपहतरसनत्वात् एवंसर्वत्र भोगःस्त्र्यादिसंगःधनादिजंसुखंवमपिनबुध्यंते अतःसंतापंजागरादिद्वारारोगोत्पादकंत्यजेत्यर्थः ॥६९॥ कितवत्वंद्यूतप्रियत्वं ॥७०॥ मृदुनासहिष्णुता धर्मःदायविभागाख्यः क्रूरेत्वत्पुत्रेसमाहितामृदुनायुधिष्ठिरेणभोक्तासती ॥७१॥७२॥

मेढीभूतःस्वयंनिर्व्यापारोपिपरितःसंचरमाणानांबलीवर्दानामिवपुत्राणांयथेष्टप्रचारनिरोधकः ॥ ७३ ॥ अंतरंभेदं स्थापययुद्धान्निवर्त्तयस्व ॥ ७४ ॥ इतिश्रीउद्योगप० नैलकंठीये भारतभा० षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ समदशेति ॥ १॥ दानूनांमेघानांसमूहोदानवंतस्मिन् सुपांसुलुगितिसप्तम्यालुक्ड्डादेशोवा इंद्रस्य धनुःवर्षासुदृश्यमानंअनाम्यंधूमज्योतिषोःसन्निपातरूपत्वात्नामयितुमयोग्यंनमतःनामयतः मरीचिनःमरीचिमतःसूर्यचंद्रादेः व्रीह्यादित्वान्मत्वर्थीयइनिः पादान्रश्मीन् आकाशहननादिकमकार्यंकुर्वतोतिमूढानित्यर्थः ॥ २ ॥ अशिष्यंशासनानर्हंदुर्योधनादियःशास्ति तुष्यन् अल्पलाभेनेतिशेषः द्विषंतंभजते स्वकार्यार्थमितिशेषः कार्यमेवाह भद्रमश्नुतइति शत्रुसेवयास्त्रीरक्षयाचयोभद्रमश्नुतेतौद्वौमूर्खावित्यर्थः यःकत्थतेकिंचित्कृत्वाश्लाघतेसःपष्ठोमूर्खः ॥ ३ ॥ अभिजातःकुलीनः ॥ ४ ॥ श्वशुरः

मेढीभूतःकौरवाणांत्वमद्यत्वय्याधीनंकुरुकुलमाजमीढ ॥ पार्थान्बालान्वनवासप्रतप्तान्गोपायस्वस्वंयशस्तातरक्षन् ॥ ७३ ॥ संधत्स्वत्वंकौरवपांडुपुत्रैर्मातेंतरंरिपवःप्रार्थयंतु ॥ सत्येस्थितास्तेनरदेवसर्वेदुर्योधनंस्थापयत्वंनरेंद्र ॥ ७४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिप्रजागरपर्वणिविदुरहितवाक्येषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ ७॥ विदुरउवाच सप्तदशेमान्राजेंद्रमनुःस्वायंभुवोब्रवीत् ॥ वैचित्रवीर्यपुरुषानाकाशंमुष्टिभिर्घ्नतः ॥ १ ॥ दानवेंद्रस्यचधनुरनाम्यंनमतोब्रवीत् ॥ अथोमरीचिनःपादानग्राह्यान्गृह्णतस्तथा ॥ २॥ यश्चाशिष्यंशास्तिवैयश्चतुष्येद्यश्चातिवेलंभजतेद्विषंतं ॥ स्त्रियश्चयोरक्षतिभद्रमश्नुतेयश्चायाच्यंयाचतेकत्थतेवा ॥ ३ ॥ यश्चाभिजातःप्रकरोत्यकार्यंयश्चाबलोबलिनानित्यवैरी ॥ अश्रद्दधानायचयोब्रवीतियश्चाकाम्यंकामयतेनरेंद्र ॥ ४॥ वध्वाऽवहासंश्वशुरोमन्यतेयोवध्वाऽवसन्नभयोमानकामः ॥ परक्षेत्रेनिर्वपतियश्चबीजंस्त्रियंचयःपरिवदतेऽतिवेलं ॥५॥ यश्चापिलब्ध्वानस्मरामीतिवादीदत्वाचयःकत्थतियाच्यमानः ॥ यश्चासतःसत्त्वमुपानयीतएतान्नयंतिनिरयंपाशहस्ताः ॥ ६ ॥ यस्मिन्यथावर्ततेयोमनुष्यस्तस्मिंस्तथावर्तितव्यंसधर्मः ॥ मायाचारोमाययावर्तितव्यःसाध्वाचारःसाधुनाप्रत्युपेयः ॥ ७॥ जरारूपंहरतिहिधैर्यमाशामृत्युःप्राणान्धर्मचर्यामसूया ॥ कामोह्रियंवृत्तमनार्यसेवाक्रोधःश्रियंसर्वमेवाभिमानः ॥ ८ ॥ धृतराष्ट्रउवाच शतायुरुक्तःपुरुषःसर्ववेदेषुवैयदा ॥ नाप्नोत्यथचतत्सर्वमायुःकेनेहहेतुना ॥ ९ ॥

सन्योवध्वापुत्रभार्ययासहअवहासंपरिहासंतत्पित्रादिभिरिवमन्यतेसएकादशः वध्वास्नुषयाभूतयाअवसन्नभयोनष्टभयःवधूपित्रादिभिरापदित्रातोपितत्रैवमानंकामयतेयःसद्वादशोमूर्खः अन्येतुवध्वासहरतिंकुर्वन्नपिअभयोमानकामश्चेतिव्याचख्युः तद्विगीतत्वादुपेक्ष्यं परक्षेत्रइत्यनेनसंगृहीतंच ॥ ५॥ दत्वातीर्थेवाचादानंकृत्वागृहेयाचकेनयाच्यमानःसन्कत्थतेदानमकृत्वैवश्लाघते असतोदुष्टस्यसत्त्वंसाधुत्वंअसतःमृषार्थस्यसत्त्वंसत्यत्वंवाउपानयीतसमर्थयतेसससप्तदशोमूर्खः ॥ ६ ॥ यस्मिन्निति साधुषुपांडवेषुत्वयापिसाधुनाभवितव्यंइत्याशयः ॥ ७ ॥ जरेति अभिमानंत्यजेतिभावः ॥ ८ ॥ अभिमानःसर्वंहरतीत्युक्तेऽभिमानवतांमत्पुत्राणांयदिस्वल्पमेवायुरस्तितर्हित्यक्तेप्यभिमानेनजीविष्यंति यदिबहुतर्हिसत्यपितस्मिन्नमरिष्यंतीत्याशयेनाह शतायुरिति ॥ ९ ॥

अत्यागःउत्कृष्टोऽपराधश्चौर्यादिर्गरदानादिर्वा अत्याशइतिपाठेबहुभोजित्वं आत्मविधित्सेतिपोषणार्थस्य धात्रःसनिरूपं आत्मपोषणेच्छाशिश्नोदरपरायणतेत्यर्थः॥ १०॥असयःखड्गाः भद्रमस्तुते एतेषांषण्णां त्यागेनतवपुत्राःशतायुषोभवंत्वित्यर्थः ॥ ११ ॥ वृषलीशूद्रा द्विजस्त्रैवर्णिकः पानपःमद्यपः ॥१२॥ आदेशकृद्ग्रामणीः प्रेषकःद्विजान्दास्येनियोजयन् समेत्यसंसृज्य यदित्वत्पुत्राअतिमानादीन्नत्यजंति तर्हितेषांपांडववृत्तिहंतॄणांसंगस्त्वयानकार्यइतिभावः ॥ १३ ॥ गृहीतवाक्यःविद्यावान् नयवित्नीतिज्ञः वदान्योदाता गृहीतवाग्योऽनपविद्धवाक्यइतिपाठेमितभाषी अनिरस्तगुरुवचनः ॥ १४ ॥ १५ ॥

विदुरउवाच अतिमानोऽतिवादश्चतथाऽत्यागोनराधिप॥ क्रोधश्चात्मविधित्साचमित्रद्रोहश्चतानिषट्॥ १०॥ एतएवासयस्तीक्ष्णाःकृंतंत्यायूंषिदेहिनां॥
एतानिमानवान्घ्नंतिनमृत्युर्भद्रमस्तुते॥ ११॥ विश्वस्तस्यैतियोदारान्यश्चापिगुरुतल्पगः॥ वृषलीपतिर्द्विजोयश्चपानपश्चैवभारत॥ १२॥ आदेशकृद्वृत्तिहं
ताद्विजानांप्रेषकश्चयः॥ शरणागतहाचैवसर्वेब्रह्महणःसमाः॥ एतैःसमेत्यकर्तव्यंप्रायश्चित्तमितिश्रुतिः॥ १३॥ गृहीतवाक्योनयविद्वदान्यःशेषान्नभोक्ताह्य
विहिंसकश्च॥ नानर्थकृत्याकुलितःकृतज्ञःसत्योमृदुःस्वर्गमुपैतिविद्वान्॥ १४॥ सुलभाःपुरुषाराजन्सततंप्रियवादिनः॥ अप्रियस्यतुपथ्यस्यवक्ताश्रोताचदु
र्लभः॥ १५॥ योहिधर्मंसमाश्रित्यहित्वाभर्तुःप्रियाप्रिये॥ अप्रियाण्याहपथ्यानितेनराजासहायवान्॥ १६॥ त्यजेत्कुलार्थेपुरुषंग्रामस्यार्थेकुलंत्यजेत्॥ ग्रा
मंजनपदस्यार्थेआत्मार्थेपृथिवींत्यजेत्॥ १७॥ आपदर्थेधनंरक्षेद्दारान्रक्षेद्धनैरपि॥ आत्मानंसततंरक्षेद्दारैरपिधनैरपि॥ १८॥ द्यूतमेतत्पुराकल्पेदृष्टंवैरकरंनृ
णां॥ तस्माद्द्यूतंनसेवेतहास्यार्थमपिबुद्धिमान्॥ १९॥ उक्तंमयाद्यूतकालेपिराजन्नेदंयुक्तंवचनंप्रातिपेय॥ तदौषधंपथ्यमिवातुरस्यनरोचतेतववैचित्रवीर्य
॥ २०॥ काकैरिमांश्चित्रबर्हान्मयूरान्पराजयेथाःपांडवान्धार्तराष्ट्रैः॥ हित्वासिंहान्क्रोष्टुकान्गूहमानःप्राप्तेकालेशोचितात्वंनरेंद्र॥ २१॥ यस्तातनकुध्यतिसर्व
कालंभृत्यस्यभक्तस्यहितेरतस्य॥ तस्मिन्भृत्याभर्तरिविश्वसंतिनचैनमापत्सुपरित्यजंति॥ २२॥ नभृत्यानांवृत्तिसंरोधनेनराज्यंधनंसंजिघृक्षेदपूर्वं॥ त्यजंति
ह्येनंवंचितावैविरुद्धाःस्निग्धाह्यमात्याःपरिहीनभोगाः॥ २३॥ कृत्यानिपूर्वंपरिसंख्यायसर्वाण्यायव्ययेचानुरूपांचवृत्तिं॥ संगृह्णीयादनुरूपान्सहायान्सहा
यसाध्यानिहिदुष्कराणि॥ २४॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ इदंद्यूतंनयुक्तमितिवचनंमयाउक्तमितिसंबंधः ॥ २० ॥ २१ ॥ भक्तस्यसेवांकुर्वतः ॥ २२ ॥ अपूर्वंपरकीयं स्निग्धाहिस्नेहवंतोपि ॥ २३ ॥ कृत्यानिपरिसंख्यायसाध्यासाध्यनिश्चयंकृत्वा तथा वृत्तिभृत्यजीविकांआयव्ययानुरूपांकृत्वेत्यर्थः दुष्कराणिपरराष्ट्रग्रहणादीनि ॥ २४ ॥

अनुकंप्योमादृशोवचनस्वीकारेणानुपास्यइतिप्रार्थयते ॥२५॥ प्रत्याहप्रत्याख्यानंकरोति प्रतिकूलंआज्ञाविरुद्धंवदतीतिप्रतिकूलवादी ॥२६॥ अस्तब्धंदर्पशून्यं अक्लीबंसामर्थ्यवंतं अदीर्घसूत्रंक्षिप्रकारिणं सा
नुक्रोशंसदयं श्लक्ष्णंमंजुलं अहार्यंअभेद्यं अरोगजातीयंरोगलेशशून्यं उदारंयुक्तियुक्तंमहार्थंचवाक्यंयस्यतं दूतंप्रेष्यं ॥२७॥ विकालेसायंकालेपरस्यअविश्वस्तस्यगेहेनगच्छेत् प्रार्थयीतभोक्तुमिच्छेत्निशिशेषः
॥ २८॥ संसृष्टःबहुकर्तृकत्वेनमिश्रोमंत्रोयस्यत्वादृशस्यकर्णादिसहायवतोराज्ञोनिह्नवंमंत्रस्यअपहारंनगच्छेत्मादृशः तंमंत्रंनदूषयेत् तैःसर्वैःसहविरोधापत्तेरितिभावः त्वयिबहूनांशास्येअहंनाश्वसिमीतिनब्रू
यात् किंतुममकिंचित्कार्यमस्तीतितथाव्यपदेशंव्याजंकृत्वामादृशान्मंत्रादपसरेदेवेत्यर्थः ॥ २९ ॥ घृणीलज्जावान् सहियथोक्तंदंडंअधमर्णेपुपातयितुंनशक्तःकृरोयमितिलोकापवादभयात् उद्धृतभूतिःदूरीकृ

अभिप्रायंयोविदित्वातुभर्तुःसर्वाणिकार्याणिकरोत्यतंद्री ॥ वक्ताहितानामनुरक्तआर्यःशक्तिज्ञआत्मेवहिसोनुकंप्यः ॥२५॥ वाक्यंतुयोनाद्रियतेऽनुशिष्टःप्र
त्याहयश्चापिनियुज्यमानः॥ प्रज्ञाभिमानीप्रतिकूलवादीत्याज्यःसतादृक्त्वरयैवभृत्यः॥२६॥ अस्तब्धमक्लीबमदीर्घसूत्रंसानुक्रोशंश्लक्ष्णमहार्यमन्यैः॥ अ
रोगजातीयमुदारवाक्यंदूतंवदंत्यष्टगुणोपपन्नं ॥ २७॥ नविश्वासाज्जातुपरस्यगेहेगच्छेन्नरश्चेतयानोविकाले॥ नचत्वरेनिशिर्तिष्ठेन्निगूढोनराजकाम्यांयो
षितंप्रार्थयीत॥ २८॥ ननिह्नवंमंत्रगतस्यगच्छेत्संसृष्टमंत्रस्यकुसंगतस्य ॥ नचब्रूयान्नाश्वसिमित्वयीतिसकारणंव्यपदेशंतुकुर्यात् ॥ २९ ॥ घृणीराजापुंश्च
लीराजभृत्यःपुत्रोभ्राताविधवाबालपुत्रा॥ सेनाजीवीचोद्धृतभूतिरेवव्यवहारेपुवर्जनीयाःस्युरेते॥३०॥अष्टौगुणाःपुरुषंदीपयंतिप्रज्ञाचकौल्यंचश्रुतंदमश्च॥
पराक्रमश्चाबहुभाषिताचदानंयथाशक्तिकृतज्ञताच॥ ३१ ॥ एतान्गुणांस्तातमहानुभावानेकोगुणःसंश्रयतेप्रसह्य ॥ राजायदासत्कुरुतेमनुष्यंसर्वान्गुणाने
षगुणोविभर्ति॥ ३२ ॥ गुणादशस्नानशीलंभजंतेबलंरूपंस्वरवर्णप्रशुद्धिः॥ स्पर्शश्चगंधश्चविशुद्धताचश्रीःसौकुमार्यंप्रवराश्चनार्यः॥३३॥गुणाश्चषण्मितभु
क्तंभजंतेआरोग्यमायुश्चबलंसुखंच॥ अनाविलंचास्यभवत्यपत्यंनचैनमाद्यूनइतिक्षिपंति ॥ ३४॥ अकर्मशीलंचमहाशनंचलोकद्विष्टंबहुमायंनृशंसं॥ अदे
शकालज्ञमनिष्टवेषमेतान्गृहेनप्रतिवासयेत॥ ३५॥ कदर्यमाक्रोशकमश्रुतंचवनौकसंधूर्त्तममान्यमानिनं॥ निष्ठूरिणंकृतवैरंकृतघ्नमेतान्भृशार्त्तोपिनजातु
याचेत्॥ ३६॥

ताधिकारः एतेव्यवहारेधनदानादौवर्जनीयाः द्रव्यनाशभयात्एतेभ्योनयाह्यंच अधमर्णोघृणीलज्जावांश्चेदतिनिर्बंधेनयाच्यमानःप्राणानेवजह्यात् एवमन्यत्राप्यूह्यं त्वमपिना
शभयात्पुत्रायराज्यंमादेहीतिभावः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ स्वरोध्वनिःतस्यप्रशुद्धिःमंजुलता वर्णाःकादयःतेषांप्रशुद्धिर्यथास्थानकरणंविस्पष्टमुच्चारणं स्पर्शःमृदुता सौकुमार्यंलावण्यं ॥ ३३ ॥ मितभुक्तं
मितभोजिनं अद्यूनोबहुभोजीतिक्षिपंतिनिंदंति ॥ ३४ ॥ अनिष्टवेषंक्षपणकादिवेषधरं ॥ ३५ ॥ कदर्यंअदातारं आक्रोशकंगालयितारं अश्रुतंमूर्खंवनौकसंकैवर्त्तकं धूर्त्तंकितवं निष्ठूरिणंनिर्दयंहिंस्रं
स्वभावेनक्रोधना ॥ ३६ ॥

संक्लिष्टकर्माणंआततायिनं सचषड्विधः अग्निदोगरदश्चैवशस्त्रपाणिर्धनापहः क्षेत्रदारहरश्चैवषडेतेआततायिनइतिप्रसिद्धः अतिप्रमादंसदाव्ययं विसृष्टरागंत्यक्तस्नेहं पटुमानिनंकुशलंमन्यं ॥ ३७ ॥ एवंनि
र्गुणानांस्वपुत्राणांपक्षपातेनसगुणान्पांडुपुत्रान्मात्यजेत्युक्तं संप्रतिसर्वेषामैकमत्येनाभ्युदयंप्रसाध्यस्वहितमेवकुर्वित्याह सहायेत्यादिना ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ईश्वरेकालांतरीयफलप्रतिभूभूते एतदेवस्वपरहिताचर
णं मूलंहेतुभूतं एतद्विनाईश्वरोपिफलंदातुंनसमर्थइत्यर्थः ॥ ४० ॥ ननुपरहितकरणेस्वहितंकथंस्यादित्यतआह वृद्धिरिति वृद्धिःसहायमेलनेनधनादीनांप्रचयः बुद्धिरितिपाठेमित्रसंग्रहधीः प्रभावःशत्रूणां

संक्लिष्टकर्माणमतिप्रमादंनित्यानृतंचादृढभक्तिकंच ॥ विसृष्टरागंपटुमानिनंचाप्येतान्नसेवेतनराधमान्षट् ॥ ३७ ॥ सहायवंधनाह्यर्थाःसहायाश्चार्थवंध
नाः ॥ अन्योन्यवंधनावेतौविनान्योन्यंनसिध्यतः ॥ ३८ ॥ उत्पाद्यपुत्राननृणांश्चकृत्वावृत्तिंचतेभ्योनुविधायकांचित् ॥ स्थानेकुमारीःप्रतिपाद्यसर्वाअरण्य
संस्थोथमुनिर्बुभूषेत् ॥ ३९ ॥ हितंयत्सर्वभूतानामात्मनश्चसुखावहं ॥ तत्कुर्यादीश्वरेह्येतन्मूलंसर्वार्थसिद्धये ॥ ४० ॥ वृद्धिःप्रभावस्तेजश्चसत्वमुत्थानमेवच ॥
व्यवसायश्चयस्यस्यात्तस्यावृत्तिभयंकुतः ॥ ४१ ॥ पश्यदोषान्पांडवैर्विग्रहेत्वंयत्रव्यथेयुरपिदेवाःसशक्राः ॥ पुत्रैर्वैरंनित्यमुद्विग्नवासोयशःप्रणाशोद्विषतांचहर्षः
॥ ४२ ॥ भीष्मस्यकोपस्तवचैवेंद्रकल्पद्रोणस्यराज्ञश्चयुधिष्ठिरस्य ॥ उत्सादयेल्लोकमिमंप्रवृद्धःश्वेतोग्रहस्तिर्यगिवापतन्खे ॥ ४३ ॥ तवपुत्रशतंचैवकर्णःपंचच
पांडवाः ॥ पृथिवीमनुशासेयुरखिलांसागरांवरां ॥ ४४ ॥ धार्तराष्ट्रावनंराजन्व्याघ्राःपांडुसुतामताः ॥ मावनंछिंधिसव्याघ्रंमाव्याघ्रानीनशन्वनात् ॥ ४५ ॥
नस्याद्वनमृतेव्याघ्रान्व्याघ्रानस्युर्ऋतेवनं ॥ वनंहिरक्ष्यतेव्याघ्रैर्व्याघ्रान्रक्षतिकाननं ॥ ४६ ॥ नतथेच्छंतिकल्याणान्परेषांवेदितुंगुणान् ॥ यथैषांज्ञातुमि
च्छंतिनैर्गुण्यंपापचेतसः ॥ ४७ ॥ अर्थसिद्धिंपरामिच्छन्धर्ममेवादितश्चरेत् ॥ नहिधर्मादपैत्यर्थःस्वर्गलोकादिवामृतं ॥ ४८ ॥ यस्यात्माविरतःपापात्कल्याणे
चनिवेशितः ॥ तेनसर्वमिदंवुद्धंप्रकृतिर्विकृतिश्चया ॥ ४९ ॥ योधर्ममर्थंकामंचयथाकालंनिषेवते ॥ धर्मार्थकामसंयोगंसोऽमुत्रेहचविंदति ॥ ५० ॥ सन्निय
च्छतियोवेगमुत्थितंक्रोधहर्षयोः ॥ सश्रियोभाजनंराजन्यश्चापत्सुनमुह्यति ॥ ५१ ॥ वलंपंचविधंनित्यंपुरुषाणांनिवोधमे ॥ यत्तुवाहुवलंनामकनिष्ठंवलमु
च्यते ॥ ५२ ॥ अमात्यलाभोभद्रंतेद्वितीयंवलमुच्यते ॥ तृतीयंधनलाभंतुवलमाहुर्मनीषिणः ॥ ५३ ॥

पराजयः तेजःतद्धेतुभूतंशौर्यं सत्वंधर्मज्ञानैश्वर्यरूपं उत्थानंउद्यमः व्यव
सायःनिश्चयः अवृत्तिर्जीविकायाअभावः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ श्वेतोग्रहःधूमकेतुः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ नीनशन्नाशंप्राप्नुयुः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ परेषांपांडवानां पापचेतसोदुर्योधनाद्याः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ आत्माचित्तंपापात्इदंमेस्या
दिदंमेस्यादित्येवंरूपात्संकल्पात् कल्याणेभूमानंदेब्रह्मणि प्रकृतिस्त्रिगुणात्मिकामाया विकृतिर्महदादिः आत्मज्ञानात्सर्वज्ञानप्रसिद्धेः ॥ ४९ ॥ मोक्षानधिकारिणंप्रत्याह यइति ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

अभिजातबलंकुलबलं ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ औषधाद्याश्चिकित्सकाःनसंति तैरचिकित्स्यइत्यर्थः अथर्वणावेदमंत्राअपिकिंपुनर्भाषामंत्रादयः सुसिद्धाःअगदाःपारदादयः ॥ ५८ ॥ कुलपुत्रो ज्ञातिः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ कुलेजाताःपांडवाः ॥ ६२ ॥ शालाःमहावृक्षाः पांडवान्आश्रित्यसपुत्रोवर्द्धस्वेत्यर्थः ॥ ६३ ॥ त्वत्पुत्रान्निहत्यपांडवाअपिस्नेहान्नश्येयुरेवेतिभावः ॥ ६४ ॥ इतिश्रीउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ऊर्ध्वमिति आयतिआगच्छति ॥ १ ॥ निर्णिज्यप्रक्षाल्य आत्मसंस्थांस्वस्थितिंप्रतिवेद्यनिवेद्य ॥ २ ॥ यस्यकदर्यस्य भयात्

यत्त्वस्यसहजंराजन्पितृपैतामहंबलं ॥ अभिजातबलंनामतच्चतुर्थबलंस्मृतं ॥ ५४ ॥ येनत्वेतानिसर्वाणिसंगृहीतानिभारत ॥ यद्बलानांबलंश्रेष्ठंतत्प्रज्ञाबलमुच्यते ॥ ५५ ॥ महतेयोपकारायनरस्यप्रभवेन्नरः ॥ तेनवैरंसमासज्यदूरस्थोस्मीतिनाश्वसेत् ॥ ५६ ॥ स्त्रीपुराजसुसर्पेषुस्वाध्यायप्रभुशत्रुषु ॥ भोगेष्वायुषिविश्वासंकःप्राज्ञःकर्तुमर्हति ॥ ५७ ॥ प्रज्ञाशरेणाभिहतस्यजंतोश्चिकित्सकाःसंतिनचौषधानि ॥ नहोममंत्रानचमंगलानिनाथर्वणानाप्यगदाःसुसिद्धाः ॥ ५८ ॥ सर्पश्चाग्निश्चसिंहश्चकुलपुत्रश्चभारत ॥ नावज्ञेयामनुष्येणसर्वेह्येतेतितेजसः ॥ ५९ ॥ अग्निस्तेजोमहल्लोकेगूढस्तिष्ठतिदारुषु ॥ नचोपयुंक्तेतद्दारुयावन्नोद्दीप्यतेपरैः ॥ ६० ॥ सएवखलुदारुभ्योयदानिर्मथ्यदीप्यते ॥ तद्दारुचवनंचान्यन्निर्दहत्याशुतेजसा ॥ ६१ ॥ एवमेवकुलेजाताःपावकोपमतेजसः ॥ क्षमावंतोनिराकाराःकाष्ठेग्निरिवशेरते ॥ ६२ ॥ लताधर्मात्वंसपुत्रःशालाःपांडुसुतामताः ॥ नलतावर्धतेजातुमहाद्रुममनाश्रिता ॥ ६३ ॥ वनंराजंस्त्वपुत्रोंबिकेयसिंहान्वनेपांडवांस्तातविद्धि ॥ सिंहैर्विहीनंहिवनंविनश्येत्सिंहाविनश्येयुहृक्तेवनेन ॥ ६४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिप्रजागरपर्वणिविदुरवाक्येसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥छ॥ विदुरउवाच ऊर्ध्वंप्राणाह्युत्क्रामंतियूनःस्थविरआयति ॥ प्रत्युत्थानाभिवादाभ्यांपुनस्तान्प्रतिपद्यते ॥ १ ॥ पीठंदत्त्वासाधवेऽभ्यागतायआनीयापःपरिनिर्णिज्यपादौ ॥ सुखंपृष्ट्वाप्रतिवेद्यात्मसंस्थांततोदद्यादन्नमवेक्ष्यधीरः ॥ २ ॥ यस्योदकंमधुपर्कंचगांचनमंत्रवित्प्रतिगृह्णातिगेहे ॥ लोभाद्भयादथकार्पण्यतोवातस्यानर्थंजीवितमाहुरार्याः ॥ ३ ॥ चिकित्सकःशल्यकर्तावकीर्णीस्तेनःक्रूरोमद्यपोभ्रूणहाच ॥ सेनाजीवीश्रुतिविक्रायकश्चभृशंप्रियोप्यतिथिर्नोदकार्हः ॥ ४ ॥ अविक्रेयंलवणंपक्वमन्नंदधिक्षीरंमधुतैलंघृतंच ॥ तिलामांसंफलमूलानिशाकंरक्तंवासःसर्वगंधागुडाश्च ॥ ५ ॥

राज्यादिषुघनिकत्वप्रथाभयात् अदीयमानत्वादेवनप्रतिगृह्णातितस्यजीवितंअनर्थंव्यर्थं ॥ ३ ॥ शल्यकर्त्ताकांडकृत् अवकीर्णीनष्टब्रह्मचर्यः नोदकार्हउदकमात्रानर्होपिअतिथिःभृशप्रियःप्रियवज्जामात्रादिवदर्चनीयएवेत्यर्थः ॥ ४ ॥ श्रुतिविक्रायकप्रसंगादन्यदप्यविक्रेयंयोविक्रीणातिसोपिमान्यएवेतिविवक्षयाऽविक्रेयाण्याह अविक्रेयमिति ॥ ५ ॥

दोषवानप्यतिथिःपूज्यःकिमुतगुणवानितिवक्तुंतद्गुणानाह अरोषणइति गतसंधिविग्रहःस्नेहवैररहितः उदासीनवत्रागद्वेषादिराहित्यात् ॥ ६ ॥ चोद्यःविधेयःसावधानइत्यर्थःतापसोदरिद्रोप्यतिथिर्ष्वप्रमत्तोभ वेत्किंपुनर्भाग्यवानितिभावः ॥ ७॥ दीर्घौबाहू बुध्याद्दूरस्थमप्यादातुंसक्तइत्यर्थः हिंसतिहिनस्ति अतिथिभक्तादूरस्थाअपिपांडवानहेलनीयाइतिभावः ॥ ८ ॥ अविश्वस्तेभीमेन विश्वासःकार्यः ॥ ९ ॥ अनीर्षुरित्यादिसार्द्धश्लोकत्रयस्यगुमदाराःपांडवाःतेषांस्त्रीश्रीतुल्याद्रौपदीसापित्राख्ययारक्षणीयैवातस्तद्दतिक्रमात्तवभयमस्तीतितात्पर्यं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ प्रसंगान्प्रकृतेनुपयुक्तानपिधर्मानाह अ

अरोषणोयःसमलोष्ठाश्मकांचनःप्रहीणशोकोगतसंधिविग्रहः॥ निंदाप्रशंसोपरतःप्रियाप्रियेत्यजन्नुदासीनवदेषभिक्षुकः ॥ ६ ॥ नीवारमूलेंगुदशाकवृ त्तिःसुसंयतात्माग्निकार्येपुचोद्यः॥ वनेवसन्नतिथिष्वप्रमत्तोधुरंधरःपुण्यकृदेपतापसः ॥ ७॥ अपकृत्यबुद्धिमतोदूरस्थोस्मीतिनाश्वसेत्॥ दीर्घौबुद्धिमतोवा हूयाभ्यांहिंसतिहिंसितः॥ ८॥ नविश्वसेदविश्वस्तेऽविश्वस्तेनातिविश्वसेत्॥ विश्वासाद्भयमुत्पन्नंमूलान्यपिनिकृंतति॥ ९॥ अनीर्षुर्गुप्तदारश्चसंविभागीप्रियं वदः॥ श्लक्ष्णोमधुरवाक्स्त्रीणांनचासांवशगोभवेत्॥ १०॥ पूजनीयामहाभागाःपुण्याश्चगृहदीप्तयः॥ स्त्रियःश्रियोगृहस्योक्तास्तस्माद्रक्ष्याविशेषतः॥ ११॥ पितुरंतःपुरंदद्यान्मातुर्दद्यान्महानसं॥ गोपुचात्मसमंदद्यात्स्वयमेवकृषिंव्रजेत् ॥ १२ ॥ भृत्यैर्वाणिज्यचारंचपुत्रैःसेवेतचद्विजान् ॥ अद्भ्योग्निर्ब्रह्मतःक्षत्रम श्मनोलोहमुत्थितं॥ १३ ॥तेषांसर्वत्रगंतेजःस्वासुयोनिषुशाम्यति ॥ नित्यंसंतःकुलेजाताःपावकोपमतेजसः ॥ १४॥ क्षमावंतोनिराकाराःकाष्ठेग्निरिवशेर ते॥ यस्यमंत्रंनजानंतिबाह्याश्चाभ्यंतराश्चये ॥ १५॥ सराजासर्वतश्चक्षुश्चिरमैश्वर्यमश्नुते॥ करिष्यन्नप्रभाषेतकृतान्येवतुदर्शयेत्॥ १६॥ धर्मकामार्थकार्या णितथामंत्रोनभिद्यते॥ गिरिपृष्ठमुपारुह्यप्रासादंवारहोगतः ॥ १७॥ अरण्येनिःशलाकेवातत्रमंत्रोभिधीयते ॥ नासुहृत्परमंमंत्रंभारतार्हतिवेदितुं॥ १८॥ अपंडितोवापिसुहृत्पंडितोवाप्यनात्मवान्॥ नापरीक्ष्यमहीपालःकुर्यात्सचिवमात्मनः॥ १९॥ अमात्येह्यर्थलिप्साचमंत्ररक्षणमेवच॥ कृतानिसर्वकार्या णियस्यपारिषदाविदुः॥ २०॥ धर्मेचार्थेचकामेचसराजाराजसत्तमः॥ गूढमंत्रस्यनृपतेस्तस्यसिद्धिरसंशयं॥ २१॥ अप्रशस्तानिकार्याणियोमोहादनुतिष्ठ ति॥ सतेषांविपरिभ्रंशाद्भ्रश्यतेजीवितादपि॥ २२॥

म्यइति एतेषांचयथालाभंप्रकृतोपयोगित्वमप्यूह्यं अभ्यइत्यादिनामैत्रेयादीनांब्राह्मणानामवज्ञानकार्येतिसूचितं ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ १५ ॥ सर्वतश्चक्षुश्चारैःपरमंत्रंजानन् ॥ १६ ॥ १७ ॥ निःशलाकेतृणैरनावृते तत्रापिकश्चिल्लीनश्चेन्मंत्रभेदःसंभवेदितिभावः ॥ १८ ॥ अनात्मवान्चपलवाक् ॥ १९॥ पार्षदाःसभासदःकृता न्येवविदुःकिमुतान्ये ॥ २० ॥ २१ ॥ अप्रशस्तानिनिंद्यानि विपरिभ्रंशात्विपरीतत्वेनभ्रंशात् ॥ २२ ॥

॥२३॥षाड्गुण्यंषण्णांसंधिविग्रहयानासनद्वैधीभावसमाश्रयाणांसमूहःनश्रुतोयेनसः॥२४॥षाड्गुण्याभिज्ञत्वेनविदितआत्मास्वरूपंयस्यतस्य स्थानंयथास्थितत्वावस्था अनवज्ञातंसत्कृतंशीलमस्य॥२५॥नवेक्षिणइतिपाठेनवमिवादरेणईक्षितुंशीलमस्य आत्मनैवप्रत्ययोज्ञानंयस्यस्वयमेवज्ञातकोशस्य ॥ २६ ॥ नाममात्रेणैवराजाभवेत् भोगांस्तुभृत्यैःसमानानेवभुंजीत ॥ २७ ॥ २८॥ २९ ॥ ३०॥ ३१॥३२॥ लोकस्यपर्यायःइहलोकपरलोकवत्त्वंतेनतद्विषयवृत्तांतंकर्मफलाधीनत्वस्वरूपंप्राज्ञोजानाति नतुबुध्याधनंजाड्येनवादारिद्र्यंलभ्यतेसर्वत्रव्यभिचारदर्शनादितिभावः॥३३॥अभिजातःकुलीनः॥३४॥३५॥

कर्मणांतुप्रशस्तानामनुष्ठानंसुखावहं ॥ तेषामेवाननुष्ठानंपश्चात्तापकरंमतं ॥ २३ ॥ अनधीत्ययथावेदान्नविप्रःश्राद्धमर्हति ॥ एवमश्रुतषाड्गुण्योनमंत्रं श्रोतुमर्हति॥ २४॥ स्थानवृद्धिक्षयज्ञस्यषाड्गुण्यविदितात्मनः ॥ अनवज्ञातशीलस्यस्वाधीनापृथिवीनृप॥ २५॥ अमोघक्रोधहर्षस्यस्वयंकृत्यान्ववेक्षिणः॥ आत्मप्रत्ययकोशस्यवसुदैववसुंधरा॥२६॥ नाममात्रेणतुष्येतछत्रेणचमहीपतिः॥ भृत्येभ्योविसृजेदर्थान्नैकःसर्वहरोभवेत्॥२७॥ब्राह्मणंब्राह्मणोवेदभर्ता वेदस्त्रियंतथा ॥ अमात्यंनृपतिर्वेदराजाराजानमेवच॥ २८॥ नशत्रुर्वशमापन्नोमोक्तव्योवध्यतांगतः॥ न्यग्भूत्वापर्युपासीतवध्यंहन्याद्बलेसति ॥ अहताद्धि भयंतस्माज्जायतेनचिरादिव ॥ २९॥ दैवतेषुप्रयत्नेनराजसुब्राह्मणेषुच ॥ नियंतव्यःसदाक्रोधोवृद्धबालातुरेषुच ॥ ३०॥ निरर्थकलहंप्राज्ञोवर्जयेन्मूढसेवितं॥कीर्तिंचलभतेलोकेनचानर्थेनयुज्यते॥ ३१ ॥ प्रसादोनिष्फलोयस्यक्रोधश्चापिनिरर्थकः ॥ नतंभर्तारमिच्छंतिषंढंपतिमिवस्त्रियः॥ ३२॥ नबुद्धिर्धनलाभायनजाड्यमसमृद्धये॥ लोकपर्यायवृत्तांतंप्राज्ञोजानातिनेतरः॥ ३३॥ विद्याशीलवयोवृद्धान्बुद्धिवृद्धांश्चभारत ॥ धनाभिजातवृद्धांश्चनित्यंमूढोवमन्यते॥३४॥ अनार्यवृत्तमप्राज्ञमसूयकमधार्मिकं॥ अनर्थाःक्षिप्रमायांतिवाग्दुष्टंक्रोधनंतथा ॥ ३५॥ अविसंवादनंदानंसमयस्याव्यतिक्रमः॥ आवर्तयंति भूतानिसम्यक्प्रणिहिताचवाक्॥ ३६॥ अविसंवादकोदक्षःकृतज्ञोमतिमानृजुः॥ अपिसंक्षीणकोशोपिलभतेपरिवारणं॥ ३७॥ धृतिःशमोदमःशौचंकारुण्यंवागनिष्ठुरा॥ मित्राणांचानभिद्रोहःसप्तैताःसमिधःश्रियः ॥ ३८ ॥ असंविभागीदुष्टात्माकृतघ्नोनिरपत्रपः ॥ तादृङ्नराधिपोलोकेवर्जनीयोनराधिप ॥ ३९ ॥ नचरात्रौसुखंशेतेससर्पइववेश्मनि॥ यःकोपयतिनिर्दोषंसदोषोभ्यंतरंजनं॥ ४०॥ येषुदुष्टेषुदोषःस्याद्योगक्षेमस्यभारत॥ सदाप्रसादनंतेषांदेवतानामिवाचरेत्॥ ४१॥

अविसंवादनंवंचनाशून्यं समयस्यस्वपरकृतमर्यादायाः आवर्तयंतिशत्रूनपिस्वीयान्कुर्वंति प्रणिहिताप्रयुक्ता ॥ ३६ ॥ परिवारणंपरिवारान्भृत्यमित्रादीन् ॥३७॥ समिधःउद्दीपकाः ॥ ३८ ॥ असंविभागीपोष्येभ्योऽदत्वास्वयंभुंजानः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ दुष्टेषुदूषितेषु वेतनाद्यतिक्रमात् ॥ ४१ ॥

॥४२॥

समासक्ताःनिहिताः संशयंगताःकदाचित्प्राप्यादइत्यर्थः ॥४२ ॥ ४३ ॥ येभृत्याःविशेषाआधिक्यानि तेषुहिप्रदर्श्यमानेषुपरस्परंस्वीयानामेवकलहप्रसंगान्मुख्यंप्रयोजनंनश्यतीतिभावः प्रसंगिनःप्रसंगःसंघर्षस्तत्कारिणः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७॥ इत्युद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० अष्टत्रिंशोध्यायः ॥३८॥ ॥७॥ ॥७॥ अनीश्वरोयमिति भवाभवेऐश्वर्यानैश्वर्ये दिष्टस्यदैवस्य वदैवनतुमांदूषयेतिभावः धृतः

येर्थाःस्त्रीषुसमायुक्ताःप्रमत्तपतितेषुच ॥ येचानार्येसमासक्ताःसर्वेतेसंशयंगताः ॥ ४२ ॥ यत्रस्त्रीयत्रकितवोबालोयत्रानुशासिता ॥ मज्जंतितेवशाराजन्नद्यामश्मप्लवाइव ॥ ४३ ॥ प्रयोजनेषुयेसक्तानविशेषेषुभारत ॥ तानहंपंडितान्मन्येविशेषाहिप्रसंगिनः ॥ ४४ ॥ यंप्रशंसंतिकितवायंप्रशंसंतिचारणाः ॥ यंप्रशंसंतिबंधक्योनसजीवतिमानवः ॥ ४५॥ हित्वातान्परमेष्वासान्पांडवानमितौजसः ॥ आहितंभारतैश्वर्यंत्वयादुर्योधनेमहत् ॥४६॥ तंद्रक्ष्यसिपरिभ्रष्टंतस्मात्त्वमचिरादिव ॥ ऐश्वर्यमदसंमूढंबलिंलोकत्रयादिव ॥४७॥ इतिश्रीम० उद्योग० प्रजागरप० विदुरवाक्येअष्टत्रिंशोध्यायः ॥३८॥ ॥७॥७॥ धृतराष्ट्रउवाच अनीश्वरोयंपुरुषोभवाभवेसूत्रप्रोतादारुमयीवयोषा ॥ धात्रातुदिष्टस्यवशेकृतोयंतस्माद्वदत्वंश्रवणेधृतोहं ॥१॥ विदुरउवाच अप्राप्तकालंवचनंबृहस्पतिरपिब्रुवन् ॥ लभतेबुध्यवज्ञानमवमानंचभारत ॥२॥ प्रियोभवतिदानेनप्रियवादेनचापरः ॥ मंत्रमूलबलेनान्यो यःप्रियःप्रियएवसः ॥३॥ द्वेष्योनसाधुर्भवतिनमेधावीनपंडितः ॥ प्रियेशुभानिकार्याणिद्वेष्येपापानिचैवह ॥४॥ उक्तंमयाजातमात्रेपिराजन्दुर्योधनंत्यजपुत्रंत्वमेकं ॥ तस्यत्यागात्पुत्रशतस्यवृद्धिरस्यात्यागात्पुत्रशतस्यनाशः ॥ ५ ॥ नवृद्धिर्बहुमंतव्यायावृद्धिःक्षयमावहेत् ॥ क्षयोपिबहुमंतव्योयःक्षयोवृद्धिमावहेत् ॥ ६ ॥ नसक्षयोमहाराजयःक्षयोवृद्धिमावहेत् ॥ क्षयःसत्विहमंतव्योयंलब्ध्वाबहुनाशयेत् ॥ ७॥ समृद्धागुणतःकेचिद्भवंतिधनतोपरे ॥ धनवृद्धान्गुणैर्हीनान्धृतराष्ट्रविवर्जय ॥८॥ धृतराष्ट्रउवाच सर्वंत्वमायतीयुक्तंभाषसेप्राज्ञसंमतं ॥ नचोत्सहेसुतंत्यक्तुंयतोधर्मस्ततोजयः ॥ ९ ॥ विदुरउवाच अतीवगुणसंपन्नोनजातुविनयान्वितः ॥ सुसूक्ष्ममपिभूतानामुपमर्दमुपेक्षते ॥ १० ॥ परापवादनिरताःपरदुःखोदयेषुच ॥ परस्परविरोधेचयतंतेसततोत्थिताः ॥११॥ सदोषंदर्शनंयेषांसंवासेसुमहद्भयं ॥ अर्थादानेमहान्दोषःप्रदानेचमहद्भयं ॥ १२ ॥

धृतिमान् ॥ १ ॥ बुध्यवज्ञानंअवज्ञातबुद्धित्वं ॥ २ ॥ मंत्रबलेनमूलबलेनचप्रियकृत्प्रियोभवति सचदानाद्यभावेपुनरप्रियोभवतिअहंतुननथाऽतस्त्वयाप्राप्तकालेमदुक्ते नादरोनकर्त्तव्यइतिभावः ॥ ३ ॥ द्वेष्यइति योयस्यद्वेष्यस्तस्मिन्तद्दृष्ट्यासाधुत्वादिकंसदपिनास्ति प्रियेत्वसदपितद्दृष्ट्याऽस्तीतिभावः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ आयतीयुक्तंउदर्केहितं ॥ ९ ॥ पुत्रंत्यक्तुमशक्तेनदुष्टाःशकुन्यादयोवात्याज्याइत्याशयेनाह अतीवेति कुलविनाशोनोपेक्षणीयइतिभावः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ सौहार्देमैत्रीहेतौ निवर्त्तमानेसतिप्रीतिःफलनिर्दत्तिःसुखंचप्रणश्यति सनीचोऽपवादाययततेक्षयेचयत्नमारभतेशांतिंचनगच्छतीतिद्वयोःसंबंधः ॥ १४ ॥ १५ ॥ संगतंसंबंधं ॥ १६ ॥ निशम्यवि
चार्य ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ शुभार्थिनाऐश्वर्यलिप्सुना ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥दिग्धहस्तंविषाक्तबाणहस्तं सश्रीमान्एनस्तस्यज्ञातेरवसादजंपापंविंदति मृगवधजंपापं

येवैभेदनशीलास्तुसकामानिस्त्रपाःशठाः॥ येपापाइतिविख्याताःसंवासेपरिगर्हिताः ॥ १३ ॥ युक्ताश्चान्यैर्महादोषैर्येनरास्तान्विवर्जयेत् ॥ निवर्तमानेसौहा
र्देप्रीतिर्नीचेप्रणश्यति ॥ १४ ॥ याचैवफलनिर्दत्तिःसौहृदेचैवयत्सुखं॥ यततेचापवादाययत्नमारभतेक्षये ॥ १५॥ अल्पेप्यपकृतेमोहान्नशांतिमधिगच्छति॥
तादृशैःसंगतंनीचैर्नृशंसैरकृतात्मभिः ॥ १६॥ निशम्यनिपुणंबुध्याविद्वान्दूराद्विवर्जयेत् ॥ योज्ञातिमनुगृह्णातिदरिद्रंदीनमातुरं ॥ १७ ॥ सपुत्रपशुभिर्वृद्धिंश्रे
यश्चानंत्यमश्नुते ॥ ज्ञातयोवर्द्धनीयास्तैर्यइच्छंत्यात्मनःशुभं ॥ १८ ॥ कुलवृद्धिंचराजेंद्रतस्मात्साधुसमाचर ॥ श्रेयसायोक्ष्यतेराजन्कुर्वाणोज्ञातिसत्क्रियां ॥
॥ १९ ॥ विगुणात्ह्यपिसंरक्ष्याज्ञातयोभरतर्षभ ॥ किंपुनर्गुणवंतस्तेत्वत्प्रसादाभिकांक्षिणः ॥ २० ॥ प्रसादंकुरुवीराणांपांडवानांविशांपते ॥ दीयंतांग्रामकाः
केचित्तेषांवृत्त्यर्थमीश्वर ॥ २१ ॥ एवंलोकेयशःप्राप्तंभविष्यतिनराधिप ॥ वृद्धेनहित्वयाकार्यंपुत्राणांतानशासनं ॥ २२ ॥ मयाचापिहितंवाच्यंविद्धिमांत्वद्धि
तैषिणं ॥ ज्ञातिभिर्विग्रहस्तातनकर्तव्यःशुभार्थिना ॥ सुखानिसहभोज्यानिज्ञातिभिर्भरतर्षभ ॥ २३ ॥ संभोजनंसंकथनंसंप्रीतिश्चपरस्परं ॥ ज्ञातिभिःसहका
र्याणिनविरोधःकदाचन ॥ २४ ॥ ज्ञातयस्तारयंतीहज्ञातयोमज्जयंतिच ॥ सुवृत्तास्तारयंतीहदुर्वृत्तामज्जयंतिच ॥ २५॥ सुवृत्तोभवराजेंद्रपांडवान्प्रतिमानद॥
अधर्षणीयःशत्रूणांतैर्वृतस्त्वंभविष्यसि ॥ २६॥ श्रीमंतंज्ञातिमासाद्ययोज्ञातिरवसीदति ॥ दिग्धहस्तंमृगइवसएनस्तस्यविंदति ॥ २७॥ पश्चादपिनरश्रेष्ठत
वतापोभविष्यति ॥ तान्वाहतान्सुतान्वापिश्रुत्वातदनुचिंतय ॥ २८ ॥ येनखट्वांसमारूढःपरितप्येतकर्मणा ॥ आदावेवनतत्कुर्यादध्रुवेजीवितेसति ॥ २९ ॥ न
कश्चिन्नापनयतेपुमानन्यत्रभार्गवात् ॥ शेषसंप्रतिपत्तिस्तुबुद्धिमत्स्वेवतिष्ठति ॥ ३० ॥ दुर्योधनेनयद्येतत्पापंतेषुपुराकृतं ॥ त्वयातत्कुलवृद्धेनप्रत्यानेयंनरेश्व
र ॥ ३१ ॥ तांस्त्वंपदेप्रतिष्ठाप्यलोकेविगतकल्मषः ॥ भविष्यसिनरश्रेष्ठपूजनीयोमनीषिणां ॥ ३२ ॥

व्याधइवेत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ खट्वांसमारूढश्चितागारंप्रविष्टः
लोकेआगंतुंलज्जमानइत्यर्थः ॥ २९ ॥ नकश्चिदिति भार्गवात्शुक्रादन्यत्रनीतिशास्त्रकर्त्तारंशुक्रंविहायअन्यःकश्चिदपिनअपनयतेइतिनअपितुसर्वोप्यपनयतेअनीतिंकरोति अतःयत्अतीतंतत्अतीतमेव
शेषस्यतत्कालोचितस्यअर्थस्यप्रतिपत्तिःविचारःकर्त्तव्यइत्यर्थः ॥ ३० ॥ तदेवाह दुर्योधनेनेति प्रत्यानेयंप्रतिकर्त्तव्यं ॥ ३१ ॥ प्रतीकारमेवाह तानिति प्रतिष्ठाप्यराज्यांशदानेनस्थिरीकृत्य ॥ ३२ ॥

धीराणांउपदेष्टॄणांसुव्याहृतानिवचनानि अध्यवस्यतिनिश्चयंकरोति उत्तमफलंकर्मारभतइत्यर्थः ॥ ३३॥ सुकुशलैरप्युपयुक्तंउपदिष्टंतत्ज्ञानंअसम्यगेवयतःउपलभ्यंज्ञेयंतेनअविदितंनज्ञातंज्ञातंवाअतन्नानुष्ठितं मदुक्तंत्वयिनिष्फलमेवेतिभावः ॥ ३४॥ यस्यश्येनादेःफलंब्रह्मवधादिपापोदयंपापहेतुः तत्फलंफलहेतुभूतंकर्मयोनारभतेसवर्द्धते ॥ ३५ ॥ अविमृश्यअविचार्यपापमेवानुवर्त्ततेसतत्तंकरोति ॥ ३६ ॥ पंकेनरके ॥ ३७ ॥ अर्थसंततिःअर्थानामविच्छेदेनवृद्धिःतत्कामः मदंसुरापानजंचित्तवैक्लव्यं स्वमंनिद्रां अविज्ञानंपरकीयगुप्तचारादेरज्ञानं आत्मसंभवंआकारंनेत्रवक्त्रविकारादिकं तावतैवपरदूतामंत्रमुन्नयंति ॥ ३८ ॥ मंत्रभेदस्यद्वाराणि संवृणोतिपिदधाति ॥ ३९ ॥ श्रुतंशास्त्रं ॥ ४० ॥४१॥ मत्यामननेनयुक्तिभिरनुचिंतनेन जात्येतिपाठेकुलीनत्वेन बुध्यास्वानुभवेन संपाद्यकार्ययोग्यतांनिश्चित्य ॥४२॥

सुव्याहृतानिधीराणांफलतःपरिचिंत्ययः ॥ अध्यवस्यतिकार्येपुचिरंयशासितिष्ठति ॥ ३३ ॥ असम्यगुपयुक्तंहिज्ञानंसुकुशलैरपि ॥ उपलभ्यंचाविदितंविदितंचाननुष्ठितं ॥ ३४ ॥ पापोदयफलंविद्वान्योनारभतिवर्द्धते ॥ ३५ ॥ यस्तुपूर्वकृतंपापमविमृश्यानुवर्ततं ॥ ३६ ॥ अगाधपंकेदुर्मेधाविषमेविनिपात्यते ॥ मंत्रभेदस्यपट्प्राज्ञोद्वाराणीमानिलक्षयेत् ॥ ३७ ॥ अर्थसंततिकामश्वरक्षेदेतानिनित्यशः ॥ मदंस्वप्नमविज्ञानमाकारंचात्मसंभवं ॥ ३८ ॥ दुष्टामात्येपुविश्रंभंदूताच्चाकुशलादपि ॥ द्वाराण्येतानियोज्ञात्वासंवृणोतिसदानृप ॥ ३९ ॥ त्रिवर्गाचरणेयुक्तःसशत्रूनधितिष्ठति ॥ नवैश्रुतमविज्ञायवृद्धाननुपसेव्यवा ॥ ४० ॥ धर्मार्थौवेदितुंशक्यौबृहस्पतिसमैरपि ॥ नष्टंसमुद्रेपतितंनष्टंवाक्यमशृण्वति ॥ ४१ ॥ अनात्मनिश्रुतंनष्टंनष्टंहुतमनग्निकं ॥ मत्यापरीक्ष्यमेधावीबुध्यासंपाद्यचासकृत् ॥ ४२ ॥ श्रुत्वादृष्ट्वाथविज्ञायप्राज्ञैर्मैत्रींसमाचरेत् ॥ अकीर्तिंविनयोहंतिहंत्यनर्थंपराक्रमः ॥ ४३ ॥ हंतिनित्यंक्षमाक्रोधमाचारोहंत्यलक्षणं ॥ परिच्छदेनक्षेत्रेणवेश्मनापरिचर्यया ॥ ४४ ॥ परीक्षेतकुलंराजन्भोजनाच्छादनेनच ॥ उपस्थितस्यकामस्यप्रतिवादोनविद्यते ॥ ४५ ॥ अपिनिर्मुक्तदेहस्यकामरक्तस्यकिंपुनः ॥ प्राज्ञोपसेविनंवैद्यंधार्मिकंप्रियदर्शनं ॥ ४६ ॥ मित्रवंतंसुवाक्यंचसुहृदंपरिपालयेत् ॥ दुष्कुलीनःकुलीनोवामर्यादांयोनलंघयेत् ॥ ४७ ॥ धर्मापेक्षीमृदुर्ह्रीमान्सकुलीनशताद्वरः ॥ ययोश्चित्तेनवाचित्तंनिभृतंनिभृतेनवा ॥ ४८ ॥ समेतिप्रज्ञयाप्रज्ञानयोर्मैत्रीनजीर्यति ॥ दुर्बुद्धिमकृतप्रज्ञंछन्नंकूपंतृणैरिव ॥ ॥ ४९ ॥ विवर्जयीतमेधावीतस्मिन्मैत्रीप्रणश्यति ॥ अवलिप्तेपुमूर्खेपुरौद्रसाहसिकेपुच ॥ ५० ॥

श्रुत्वापरतः दृष्ट्वास्वयंआकृत्याज्ञात्वा विज्ञायपुनःपुनर्विशेषेणज्ञात्वा प्राज्ञतां ॥ ४३ ॥ परिच्छदःभोग्यवस्तुसामग्री क्षेत्रेणंजन्मस्थानेन कुग्रामवासिषुप्रायेणविवेकाभावात् परिचर्ययाआचारेण ॥ ४४ ॥४५॥ वैद्यंविद्यावंतं ॥ ४६ ॥ ४७॥ चित्तंज्ञानमात्रं निभृतंगूढाचारप्रवृत्तंमंत्रयंत्रादि प्रज्ञाविशेषतोर्थोन्नयनक्षमता ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ रौद्राःकोपनाः साहसिकाःअविमृश्यकारिणस्तेषु ॥ ५० ॥

॥५१॥ इंद्रियाणांउत्सर्गोविषयेषुप्रवृत्तिः अनुत्सर्गोविषयेभ्योनिवृत्तिः साम्रुत्युतुल्याद्दुरनुष्ठेयेत्यर्थः ॥५२॥५३॥ आयुष्याणिआयुःकराणि अपनीतंअन्यायेननाशितं॥५४॥आयत्यांआगामिनिकाले दुः
खस्यप्रतीकारज्ञः तदात्वेवर्त्तमानेदृढनिश्चयः भोगंविनाप्राप्तस्यदुःखस्यनाशोनास्तीतिज्ञात्वातत्संबंधेपिनोत्तपति ॥ ५५॥ ५६ ॥ मंगलानांदधिदूर्वागवादीनांआलंभनंस्पर्शः योगःसहायसंपत् उत्थानंउद्यमः

तथैवापेतधर्मेपुनमैत्रीमाचरेद्बुधः॥ कृतज्ञंधार्मिकंसत्यमक्षुद्रंदृढभक्तिकं ॥ ५१ ॥ जितेंद्रियंस्थितंस्थित्यांमित्रमत्यागिचेष्यते ॥ इंद्रियाणामनुत्सर्गोम्रत्युना
पिविशिष्यते॥५२॥ अत्यर्थंपुनरुत्सर्गःसादयेद्दैवतानपि ॥ मार्दवंसर्वभूतानामनसूयाक्षमाधृतिः ॥ ५३ ॥ आयुष्याणिबुधाःप्राहुर्मित्राणांचाविमानना॥
अपनीतंसुनीतेनयोर्थंप्रत्यानिनीषते॥५४॥ मतिमास्थायसुदृढांतदकापुरुषव्रतं ॥ आयत्यांप्रतिकारज्ञस्तदात्वेदृढनिश्चयः॥५५॥ अतीतेकार्यशेषज्ञोनरो
र्थैर्नप्रहीयते॥ कर्मणामनसावाचायदभीक्ष्णंनिषेवते ॥५६॥ तदेवापहरत्येनंतस्मात्कल्याणमाचरेत् ॥ मंगलालंभनंयोगःश्रुतमुत्थानमार्जवं॥५७॥ भूति
मेतानिकुर्वंतिसतांचाभीक्ष्णदर्शनं॥ अनिर्वेदःश्रियोमूलंलाभस्यचशुभस्यच॥५८॥ महान्भवत्यनिर्विण्णःसुखंचानंत्यमश्नुते॥ नातःश्रीमत्तरंकिंचिदन्य
त्पथ्यतमंमतं॥५९॥ प्रभविष्णोर्यथातातक्षमासर्वत्रसर्वदा॥ क्षमेदशक्तःसर्वस्यशक्तिमान्धर्मकारणात्॥ अर्थानर्थौसमौयस्यतस्यनित्यंक्षमाहिता॥६०॥
यत्सुखंसेवमानोपिधर्मार्थाभ्यांनहीयते॥ कामंतदुपसेवेतनमूढव्रतमाचरेत्॥ ६१॥ दुःखार्तेषुप्रमत्तेषुनास्तिकेष्वलसेषुच॥ नश्रीर्वसत्यदांतेषुयेचोत्साहविव
र्जिताः॥ ६२ ॥ आर्जवेननरंयुक्तमार्जवात्सव्यपत्रपं॥ अशक्तंमन्यमानास्तुधर्षयंतिकुबुद्धयः॥ ६३ ॥ अत्यार्यमतिदातारमतिशूरमतिव्रतं॥ प्रज्ञाभिमानिनं
चैवश्रीर्भयान्नोपसर्पति॥ ६४॥ नचातिगुणवत्स्वेषानात्यंतंनिर्गुणेषुच॥ नैषागुणान्कामयतेनैर्गुण्यान्नानुरज्यते ॥ ६५॥ उन्मत्तागौरिवांधाश्रीःक्वचिदेवाव
तिष्ठते॥ अग्निहोत्रफलावेदाःशीलवृत्तफलंश्रुतं॥ ६६॥ रतिपुत्रफलानारीदत्तभुक्तफलंधनं॥ अधर्मोपार्जितैरर्थैर्यःकरोत्यौर्ध्वदेहिकं ॥ ६७॥ नसतस्यफलंप्रे
त्यभुंक्तेऽर्थस्यदुरागमात्॥ कांतारेवनदुर्गेषुकृच्छ्रास्वापत्सुसंभ्रमे॥ ६८॥ उद्यतेषुचशस्त्रेषुनास्तिसत्ववतांभयं॥ उत्थानंसंयमोदाक्ष्यमप्रमादोधृतिःस्मृतिः॥
॥६९॥ समीक्ष्यचसमारंभोविद्धिमूलंभवस्यतु॥ तपोबलंतापसानांब्रह्मब्रह्मविदांबलं॥ ७० ॥

॥ ५७ ॥ अनिर्वेदःउद्योगात्अनुपरमः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ तस्यमध्यम
स्ययोनशक्तःनाप्यशक्तस्तस्येत्यर्थः सर्वेषांक्षमाश्रेयस्करीत्यर्थः ॥ ६० ॥ मूढव्रतंआहारादौअतिनिर्बंधं ॥ ६१ ॥ अदांतेषुलिप्साहीनेषु ॥६२॥ सव्यपत्रपंसलज्जं ॥ ६३॥ अत्यार्यंअत्यंतमकुटिलं ॥६४॥
॥ ६५॥ ६६ और्ध्वदेहिकंपरलोकसाधनंयज्ञदानादि ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ संयमःइंद्रियाणांनिग्रहः ॥ ६९ ॥ भवस्यऐश्वर्यस्य ॥ ७० ॥

॥ ७१ ॥ ब्राह्मणकाम्या ब्राह्मणस्य इच्छा तद्दापयेत्यर्थः संदध्यात्कुर्यात् ॥ ७२ ॥ अन्योऽधर्मः कामात् इच्छया साधुनाकर्मणा ॥ ७३ ॥ स्त्रीधूर्तकेस्त्रियांधूर्तेचेत्येकवद्भावः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ वाक्शल्यंदुर्वचनं अनाम्नायःअनभ्यासएवमलंयेषां ॥ ७९ ॥ बाल्हीकाः पंचानांसिंधुषष्ठानांनदीनांयत्रसंगमः बाल्हीकानामतेदेशाः विप्रवासःप्रवासः ॥ ८० ॥ ८१ ॥ स्वप्नेनशयनेन ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ यदितेत्वंषुपुत्रेषुपां

हिंसाबलमसाधूनांक्षमागुणवतांबलं ॥ अष्टौतान्यव्रतघ्नानिआपोमूलंफलंपयः ॥ ७१ ॥ हविर्ब्राह्मणकाम्याचगुरोर्वचनमौषधं ॥ नतत्परस्यसंदध्यात्प्रतिकूलंयदात्मनः ॥ ७२ ॥ संग्रहेणैषधर्मःस्यात्कामादन्यःप्रवर्तते ॥ अक्रोधेनजयेत्क्रोधमसाधुंसाधुनाजयेत् ॥ ७३ ॥ जयेत्कदर्यंदानेनजयेत्सत्येनचानृतं ॥ स्त्रीधूर्तकेऽलसेभीरौचंडेपुरुषमानिनि ॥ ७४ ॥ चौरेकृतघ्नेविश्वासोनकार्योनचनास्तिके ॥ अभिवादनशीलस्यनित्यंवृद्धोपसेविनः ॥ ७५ ॥ चत्वारिसंप्रवर्धंतेकीर्तिरायुर्यशोबलं ॥ अतिक्लेशेनयेर्थाःस्युर्धर्मस्यातिक्रमेणवा ॥ ७६ ॥ अरेर्वाप्रणिपातेनमास्मतेषुमनःकृथाः ॥ अविद्यःपुरुषःशोच्यःशोच्यंमैथुनमप्रजं ॥ ७७ ॥ निराहाराःप्रजाःशोच्याःशोच्यंराष्ट्रमराजकं ॥ अध्वाजरादेहवतांपर्वतानांजलंजरा ॥ ७८ ॥ असंभोगोजरास्त्रीणांवाक्शल्यंमनसोजरा ॥ अनाम्नायमलावेदाब्राह्मणस्याव्रतंमलं ॥ ७९ ॥ मलंपृथिव्याबाह्लीकाःपुरुषस्यानृतंमलं ॥ कौतूहलमलासाध्वीविप्रवासमलाःस्त्रियः ॥ ८० ॥ सुवर्णस्यमलंरूप्यंरूप्यस्यापिमलंत्रपु ॥ ज्ञेयंत्रपुमलंसीसंसीसस्यापिमलंमलं ॥ ८१ ॥ नस्वप्नेनजयेन्निद्रांनकामेनजयेत्स्त्रियः ॥ नेंधनेनजयेदग्निंनपानेनसुरांजयेत् ॥ ८२ ॥ यस्यदानजितंमित्रंशत्रवोयुधिनिर्जिताः ॥ अन्नपानजितादाराःसफलंतस्यजीवितं ॥ ८३ ॥ सहस्रिणोपिजीवंतिजीवंतिशतिनस्तथा ॥ धृतराष्ट्रविमुंचेच्छांनकथंचिन्नजीव्यते ॥ ८४ ॥ यत्पृथिव्यांव्रीहियवंहिरण्यंपशवःस्त्रियः ॥ नालमेकस्यतत्सर्वमितिपश्यन्नमुह्यति ॥ ८५ ॥ राजन्भूयोब्रवीमित्वांपुत्रेषुसममाचर ॥ समतायदितेराजन्स्वेषुपांडुसुतेषुवा ॥ ८६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिप्रजागरपर्वणिविदुरवाक्येएकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ४ ॥ विदुरउवाच योऽभ्यर्चितःसद्भिरसज्जमानःकरोत्यर्थंशक्तिमहापयित्वा ॥ क्षिप्रंयशस्तंसमुपैतिसंतमलंप्रसन्नाहिसुखायसंतः ॥ १ ॥ महांतमप्यर्थमधर्मयुक्तंयःसंत्यजत्यनपाकृष्टएव ॥ सुखंसुदुःखान्यवमुच्यशेतेजीर्णांत्वचंसर्पइवावमुच्य ॥ २ ॥ अनृतेचसमुत्कर्षोराजगामिचपैशुनं ॥ गुरोश्चालीकनिर्बंधःसमानिब्रह्महत्यया ॥ ३ ॥

डवेषुचसमतास्तितर्हिसर्वेषुसममेवाचर यथाभागंराज्यंतेभ्योदेहीत्यर्थः ॥ ८६ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ४ ॥ योऽभ्यर्चितइति असज्जमानःअभिमानशून्यः शक्तिअहापयित्वाअनतिक्रम्ययथाशक्तीत्यर्थः संतंसाधुंउपैतिलभते यतःप्रसन्नाःसंतःसाधवःसुखायअलंसुखंदातुंपर्याप्ताः ॥ १ ॥ अनपाकृष्टःपरैरपकर्षंअप्रापितोपि ॥ २ ॥ समुत्कर्षःअनृतेनजयइत्यर्थः ॥ ३ ॥

एकपदंसर्वात्मना ॥ ४ ॥ स्तब्धताऔद्धत्यं अभिमानःदर्पःतद्वत्त्वं अत्यागित्वंलुब्धता मदमोहौएकीकृत्यसप्त ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ आकर्षःविषादीनां ॥ ९ ॥ अजेनसहितःउक्षाअजोक्षा औदुंबरंताम्रमयंपात्रजातं उदुंबरंस्मृतंताम्रेइतिविश्वः विषंलोहमितिसर्वज्ञः स्वर्णनाभःशालग्रामःदक्षिणावर्तःशंखइतिनारायणः ॥ १० ॥ धन्यानिमंगलावहानि ॥ ११ ॥ सर्वपरंसर्वेभ्यःपुण्यहेतुभ्यःपरंउत्कृष्टं महाविशिष्टंमहेन उत्सवेनअविशिष्टंसमानंमांगलिकमित्यर्थः ॥ १२ ॥ अस्यजीवत्वस्यहेतुरविद्याअनित्यंसुखदुःखेअविद्यांच नित्येधर्मेनिरवद्येआत्मनिचप्रतितिष्ठस्वनिष्ठांकुरु संतुष्यसंतोषंप्राप्नुहि तोषःपरउत्क

अमूयैकपदंमृत्युरतिवादःश्रियोवधः ॥ अशुश्रूषात्वराश्लाघाविद्यायाःशत्रवस्त्रयः ॥ ४ ॥ आलस्यंमदमोहौचचापलंगोष्ठिरेवच ॥ स्तब्धताचाभिमानित्वंतथात्यागित्वमेवच ॥ ५ ॥ एतेवैसप्तदोषाःस्युःसदाविद्यार्थिनांमताः ॥ सुखार्थिनःकुतोविद्यानास्तिविद्यार्थिनःसुखं ॥ ६ ॥ सुखार्थीवात्यजेद्विद्यांविद्यार्थीवात्यजेत्सुखं ॥ नाग्निस्तृप्यतिकाष्ठानांनापगानांमहोदधिः ॥ नांतकःसर्वभूतानांनपुंसांवामलोचना ॥ ७ ॥ आशाधृतिंहंतिसमृद्धिमंतकःक्रोधःश्रियंहंतियशःकदर्यता ॥ अपालनंहंतिपशूंश्चराजन्नेकःक्रुद्धोब्राह्मणोहंतिराष्ट्रं ॥ ८ ॥ अजाश्चकांस्यंरजतंचनित्यंमध्वाकर्षःशकुनिःश्रोत्रियश्च ॥ वृद्धोज्ञातिरवसन्नःकुलीनएतानितेसंतुगृहेसदैव ॥ ९ ॥ अजोक्षाचंदनंवीणाआदर्शोमधुसर्पिषी ॥ विषमौदुंबरंशंखःस्वर्णनाभोथरोचना ॥ १० ॥ गृहेस्थापयितव्यानिधन्यानिमनुरब्रवीत् ॥ देवब्राह्मणपूजार्थमतिथीनांचभारत ॥ ११ ॥ इदंचत्वांसर्वपरंब्रवीमिपुण्यंपदंतातमहाविशिष्टं ॥ नजातुकामान्नभयान्नलोभाद्धर्मंजह्याज्जीवितस्यापिहेतोः ॥ १२ ॥ नित्योधर्मःसुखदुःखेत्वनित्येजीवोनित्योहेतुरस्यत्वनित्यः ॥ त्यक्त्वाऽनित्यंप्रतितिष्ठस्वनित्येसंतुष्यत्वंतोषपरोहिलाभः ॥ १३ ॥ महाबलान्पश्यमहानुभावान्प्रशास्यभूमिंधनधान्यपूर्णां ॥ राज्यानिहित्वाविपुलांश्चभोगान्गतान्नरेंद्रान्वशमंतकस्य ॥ १४ ॥ मृतंपुत्रंदुःखपुष्टंमनुष्याउत्क्षिप्यराजन्स्वगृहान्निर्हरंति ॥ तंमुक्तकेशाःकरुणंरुदंतिचितामध्येकाष्ठमिवक्षिपंति ॥ १५ ॥ अन्योधनंप्रेतगतस्यभुंक्तेवयांसिचाग्निश्चशरीरधातून् ॥ द्वाभ्यामयंसहगच्छत्यमुत्रपुण्येनपापेनचवेष्ट्यमानः ॥ १६ ॥ उत्सृज्यविनिवर्तंतेज्ञातयःसुहृदःसुताः ॥ अपुष्पानफलान्वृक्षान्यथातातपतत्रिणः ॥ १७ ॥ अग्नौप्रास्तंतुपुरुषंकर्मान्वेतिस्वयंकृतं ॥ तस्मात्तुपुरुषोयत्नाद्धर्मंसंचिनुयाच्छनैः ॥ १८ ॥ अस्माल्लोकादूर्ध्वममुष्यचाधोमहत्तमस्तिष्ठतिह्यंधकारं ॥ तद्वैमहामोहनमिंद्रियाणांबुध्यस्वमात्वांप्रलभेतराजन् ॥ १९ ॥

ष्टःयस्मिन्नलाभे ॥ १३ ॥ १४ ॥ गृहात्निर्हरंतिदूरीकुर्वंति ॥ १५ ॥ १६ ॥ उत्सृज्यमृतस्यदेहंत्यक्त्वा ॥ १७ ॥ १८ ॥ अस्माल्लोकादूर्ध्वंस्वर्गे अमुष्यअमुष्मात्स्वर्गात् चात् अस्माच्चअधःपाताले महत्तमःतमोगुणप्रधानैःपुरुषैःप्राप्यंस्थानं अंधकारंअप्रकाशं तत्अंधंतमःअंधतामिस्राख्यंनरकंबुध्यस्व मात्वांरागांधं प्रलभेतस्पृशेत् ॥ १९ ॥

प्रतिपत्तुंज्ञातुंशक्ष्यसिचेदितिसंबंधः ॥ २० ॥ आत्माजीवोनदी पुण्यंधर्मएवतीर्थंयस्यां सत्यंब्रह्मतस्मादुद्भवोयस्याः तस्यांस्नातःनिष्णातःप्रत्यग्रूपेमग्नइत्यर्थः पूयतेशुध्यति कःपुण्यकर्मा पुण्यमपिकिं नित्य मलोभएव वैराग्यान्नपरंपुण्यमित्यर्थः ॥२१॥ नदींसंसारनदीं जन्मदुर्गाणिसंतर मोक्षार्थंयतस्वेत्यर्थः ॥ २२ ॥२३॥ धृत्येति कामंअशनायांचधैर्येणजित्वाशिश्नोदरंदोषात्रक्षेत् सम्यग्दृष्ट्वावस्तूनामादाने नदृष्टपूतेस्थलेपदन्यासेनचपाणिपादंचक्षुपारक्षेत् चक्षुःश्रोत्रेमनसैवपरकृत्यादिभ्यःकुशब्देभ्यश्चव्यावर्त्तनेनरक्षेत् मनोवाचंचकर्मणासंयमनेनरक्षेत् ॥२४॥ नित्योदकीनित्यंयथाकालंस्नानाचमनपरः ॥२५॥

इदंवचःशक्ष्यसिचेद्यथावन्निशम्यसर्वंप्रतिपत्तुमेव ॥ यशःपरंप्राप्स्यसिजीवलोकेभयंनचामुत्रनचेहतेऽस्ति ॥ २० ॥ आत्मानदीभारतपुण्यतीर्थासत्योदया धृतिकूलादयोर्मिः ॥ तस्यांस्नातःपूयतेपुण्यकर्मापुण्योह्यात्मानित्यमलोभएव ॥ २१ ॥ कामक्रोधग्राहवतींपंचेंद्रियजलांनदीं ॥ नावंधृतिमयींकृत्वाजन्मदुर्गाणिसंतर ॥ २२ ॥ प्रज्ञावृद्धंधर्मवृद्धंस्वबंधुंविद्यावृद्धंवयसाचापिवृद्धं ॥ कार्याकार्येपूजयित्वाप्रसाद्ययःसंपृच्छेन्नसमुह्येत्कदाचित् ॥ २३ ॥ धृत्याशिश्नोदरंरक्षेत्पाणिपादंचचक्षुषा ॥ चक्षुःश्रोत्रेचमनसामनोवाचंचकर्मणा ॥ २४ ॥ नित्योदकीनित्ययज्ञोपवीतीनित्यस्वाध्यायीपतितान्नवर्जी ॥ सत्यंब्रुवन्गुरवेकर्मकुर्वन्नब्राह्मणश्च्यवतेब्रह्मलोकात् ॥ २५ ॥ अधीत्यवेदान्परिसंस्तीर्यचाग्नीनिष्ट्वायज्ञैःपालयित्वाप्रजाश्च ॥ गोब्राह्मणार्थंशस्त्रपूतांतरात्माहतःसंग्रामेक्षत्रियःस्वर्गमेति ॥ २६ ॥ वैश्योऽधीत्यब्राह्मणान्क्षत्रियांश्चधनैःकालेसंविभज्याश्रितांश्च ॥ त्रेतापूतंधूममाघ्रायपुण्यंप्रेत्यस्वर्गेदिव्यसुखानिभुंक्ते ॥ २७ ॥ ब्रह्मक्षत्रंवैश्यवर्णंचशूद्रःक्रमेणैतान्न्यायतःपूजयानः ॥ तुष्टेष्वेतेष्वव्यथोदग्धपापस्त्यक्त्वादेहंस्वर्गसुखानिभुंक्ते ॥ २८ ॥ चातुर्वर्ण्यस्यैषधर्मस्तवोक्तोहेतुंचानुब्रुवतोमेनिबोध ॥ क्षात्राद्धर्माद्धीयतेपांडुपुत्रस्तंत्वंराजन्राजधर्मेनियुंक्ष्व ॥ २९ ॥ धृतराष्ट्रउवाच एवमेतद्यथात्वंमामनुशाससिनित्यदा ॥ ममापिचमतिःसौम्यभवत्येवंयथात्थमां ॥ ३० ॥ सातुबुद्धिःकृताप्येवंपांडवान्प्रतिमेसदा ॥ दुर्योधनंसमासाद्यपुनर्विपरिवर्तते ॥ ३१ ॥ नदिष्टमभ्यतिक्रांतुंशक्यंभूतेनकेनचित् ॥ दिष्टमेवध्रुवंमन्येपौरुषंतुनिरर्थकं ॥ ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिप्र०प०विदुरवाक्येचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ समाप्तमिदंप्रजागरपर्व ॥छ॥

परिसंस्तीर्याग्नीन्परिस्तरणैः एतेनाग्निहोत्रमुपलक्षयतीतिनारायणः परिसंस्तीर्यवितत्यस्वेस्वेस्थानेआधायेत्यर्थः ततोयज्ञैरिष्ट्वा शस्त्रपूतःअंतरात्माचित्तंयस्यगोब्राह्मणार्थंमृतइत्यर्थः संग्रामेहतोवाक्षत्रियः॥२६॥ अधीत्यवेदंशास्त्रमितिशेषः त्रेताअग्नित्रयंतस्याःपूतंधूमंआघ्राय पुण्यंपावनं प्रेत्यमृत्वा ॥ २७ ॥ २८ ॥ क्षात्रात्धर्मात्पृथिवीपालनरूपात्राज्यादितियावत् राजधर्मेराज्ये ॥ २९ ॥ मांअनुशाससि अनुशास्सि ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेचत्वारिंशोध्यायः ॥ ४० ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

एवंब्रह्मविद्याधिकारिविशेषणीभूतासाधनसंपत्तिःसम्यगुपपादिता तत्रकचित्कचित्प्रसंगात्यतोयतोनिवर्त्ततइत्यादिनासंक्षेपेणब्रह्मविद्यासूचितातांविस्तरेणश्रोतुकामोधृतराष्ट्रउवाच अनुक्तमिति नेत्वया ॥१॥
मृत्युःजन्ममरणप्रवाहात्मकःसंसारः ॥२॥ तेतुभ्यं गुह्यान्गोप्यान्योगकलादीन् प्रकाशांन्शमादीन् हृदयसंश्रयांन्धर्मान्प्रवक्ष्यति ॥३॥ वर्णाश्रमक्रममुल्लंघ्यब्रह्मविद्यांनोपदिशेदित्याख्यायिकामुखेनाह किं
त्वमित्यादिना ॥ सनातनापरनामासनत्सुजातः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६॥७॥८॥ विधिदृष्टेनशास्त्राद्वगतेनकर्मणामधुपर्कादिना ॥ ९ ॥ १० ॥ विद्याप्राप्तिफलमाह यंश्रुत्वेति ॥ ११ ॥ विषहेरन्बाधेरन् अमर्षः
असहिष्णुता उद्भवउत्कर्षैश्वर्यं क्षयोदयौतयोर्हेतुभूतेपापपुण्येच ॥ १२ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ ७ ॥ उद्योगपर्वणिसनत्सुजातीयेभाष्यकारादिभि

अथसनत्सुजातपर्व धृतराष्ट्रउवाच अनुक्तंयदितेकिंचिद्वाचाविदुरविद्यते ॥ तन्मेशुश्रूषतोब्रूहिविचित्राणिहिभाषसे ॥ १ ॥ विदुरउवाच धृतराष्ट्र
कुमारोवैयःपुराणःसनातनः ॥ सनत्सुजातःप्रोवाचमृत्युर्नास्तीतिभारत ॥ २ ॥ सतेगुह्यान्प्रकाशांश्चसर्वान्हृदयसंश्रयान् ॥ प्रवक्ष्यतिमहाराजसर्वबुद्धिमतां
वरः ॥ ३ ॥ धृतराष्ट्रउवाच किंत्वंनवेदतद्भूयोयन्मेब्रूयात्सनातनः ॥ त्वमेवविदुरब्रूहिप्रज्ञाशेषोस्तिचेत्तव ॥ ४ ॥ विदुरउवाच शूद्रयोनावहंजातो
नातोन्यद्वक्तुमुत्सहे ॥ कुमारस्यतुयाबुद्धिर्वेदतांशाश्वतीमहं ॥ ५ ॥ ब्राह्मीहियोनिमापन्नःसुगुह्यमपियोवदेत् ॥ ननेनगर्ह्योदेवानांतस्मादेतद्ब्रवीमिते ॥ ६ ॥
धृतराष्ट्रउवाच ब्रवीहिविदुरत्वंमेपुराणंतंसनातनं ॥ कथमेतेनदेहेनस्यादिहैवसमागमः ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच चिंतयामासविदुरस्तमृषिंशंसित
व्रतं ॥ सचतच्चिंतितंज्ञात्वादर्शयामासभारत ॥ ८ ॥ सचैनंप्रतिजग्राहविधिदृष्टेनकर्मणा ॥ सुखोपविष्टंविश्रांतमथैनंविदुरोब्रवीत् ॥ ९ ॥ भगवन्संशयःकश्चि
द्धृतराष्ट्रस्यमानसः ॥ योनशक्योमयावक्तुंत्वमस्मैवक्तुमर्हसि ॥ १० ॥ यंश्रुत्वाऽयंमनुष्येंद्रःसर्वदुःखातिगोभवेत् ॥ लाभालाभौप्रियद्वेष्यौयथैनंनजरांतकौ ॥
॥ ११ ॥ विषहेरन्भयामर्षौक्षुत्पिपासेमदोद्भवौ ॥ अरतिश्चैवतंद्रीचकामक्रोधौक्षयोदयौ ॥ १२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसनत्सुजातीयपर्वणिविदुर
कृतसनत्सुजातप्रार्थनेएकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ततोराजाधृतराष्ट्रोमनीषीसंपूज्यवाक्यंविदुरेरितंतत् ॥ सनत्सुजातं
रहितेमहात्मापप्रच्छबुद्धिंपरमांबुभूषन् ॥ १ ॥

व्याख्यातान्संप्रतितनपुस्तकेषुचस्थितान्पाठान्श्लोकांश्चगुणोपसंहारन्यायेनैकीकृत्यव्याख्यायते ततोराजेति मनीषीशास्त्रसंस्कृतमनी
षावान् रहितेएकांते परमांबुद्धिपरविद्यांअथपरायायातदक्षरमधिगम्यतइतिश्रुतिप्रसिद्धां पप्रच्छ एतेनविषयोदर्शितः प्रयोजनंदर्शयति महात्माबुभूषन्निति परंब्रह्मभवितुमिच्छन् ब्रह्मवेदब्रह्मैवभवतीतिब्रह्मज्ञान
स्यब्रह्मभावफलकत्वश्रवणात् विदुरेरितंवाक्यं सनत्सुजातःप्रोवाचमृत्युर्नास्तीतिभारतेतिमृत्युशब्दितस्यबंधस्याभावंश्रुत्वाप्रतिपूज्यासंगत्वात्कपटवतोपिममपापान्भयंनास्तीतिसंतोषंप्राप्य तेनज्ञानस्यसर्वक
र्मोन्मूलनहेतुत्वंदर्शितं यथोक्तं हत्वापिसइमांल्लोकान्नहंतिननिबध्यतइति ॥ १ ॥

प्रश्नमेवाह सनत्सुजातेति मृत्युरितिध्रुवंजन्ममृतस्यचेतिसाहचर्याज्जन्ममरणप्रवाहरूपोबंधउच्यते सनास्तीतितवप्रकर्षेणवादंपूर्वोक्तंविदुरादीनांमुखात्शृणोमि हेसनत्सुजातसनत्सर्वदासुष्ठुजातंजन्मयस्यनि
त्यकुमारत्वेनजरामरणविवर्जितेत्यर्थः श्रुतिश्चैतदाह ननिरोधोनचोत्पत्तिर्नबद्धोनचसाधकः नमुमुक्षुर्नवैमुक्तइत्येषापरमार्थतेति नुतथाअमृत्यवेमृत्योरभावाय एकशतंवर्षाणिमघवान्प्रजापतौब्रह्मचर्यमुवा
सेतिबंधनिवृत्त्यर्थोयत्नश्चश्रूयते नह्यसतोनित्यनिवृत्तस्यनिवृत्त्यर्थंयत्नोयुज्यते तदनयोःपक्षयोःकतरत्मतंसत्यंतद्ब्रूहीतिशेषः ॥ २ ॥ यत्कर्मणाब्रह्मचर्येणमृत्युर्नास्तीतितेनसत्यस्यबंधस्यसाधनेननाशइति
अपृच्छःपृष्टवानसि यच्चापरंमृत्युःस्वरूपतएवनास्तीत्यपृच्छः एतत्एतयोःपक्षयोःपरस्परविरुद्धत्वंमाविशंकिथाःमामंस्थाः अमृत्युःकर्मणाकेचिदितिपाठेकर्मसाध्यंअमृतत्वंउतज्ञानसाध्यमितिपक्षद्वयोपन्या
सः तयोश्चक्रमसमुच्चयपक्षाश्रयेणविरोधभावंमन्वानोमाविशंकिथाइतिब्रवीमीत्यर्थः ॥३॥ अविरोधमेवाह उभेइति एतस्यएकस्यैवपुंसोऽवस्थाभेदेनउभेअपिसत्येएव हेक्षत्रियविद्धि अविद्यावस्थायांबंधः
सत्यःकर्मनाशश्च विद्यावतांतुरज्जूरगवत्कालत्रयेपिनास्ति मोहाद्भासमानस्यतुज्ञानमात्रेणनिवृत्तिर्भवतीतिभावः आद्यप्रवृत्तेइतिपाठेउभेअपिमतेअनादिनीनित्येइत्यर्थः सिद्धांतमाह मोहादिति निर्मोहानां
तुनास्त्येवमृत्युरित्यर्थः मोहंविवृणोति प्रमादमिति आत्मतत्त्वानवेक्षणंप्रमादः मूलाज्ञानमितियावत् तदेवमृत्युः मृत्युर्वैतमइतिश्रुतेः अप्रमादंअवहिततांसम्यगवेक्षणंज्ञानमितियावत् ज्ञानंसम्यगवेक्षणमितिस्मृ

धृतराष्ट्रउवाच सनत्सुजातयदिदंशृणोमिनमृत्युरस्तीतितवप्रवादं॥ देवासुराह्याचरन्ब्रह्मचर्यममृत्यवेतत्कतरन्नुसत्यं ॥ २॥ सनत्सुजातउवाच अपृ
च्छःकर्मणायच्चमृत्युर्नास्तीतिचापरं॥ शृणुमेब्रुवतोराजन्यथैतन्माविशंकिथाः॥३॥ उभेसत्येक्षत्रियैतस्यविद्धिमोहान्मृत्युःसंमतोयंकवीनां॥ प्रमादंवैमृत्यु
महंब्रवीमितथाऽप्रमादममृतत्वंब्रवीमि ॥ ४॥ प्रमादाद्वैअसुराःपराभवन्नप्रमादाद्ब्रह्मभूताभवंति॥ नैवमृत्युर्व्याघ्रइवात्तिजंतून्नह्यस्यरूपमुपलभ्यतेहि॥५॥
यमंत्वेकेमृत्युमतोन्यमाहुरात्मावसन्नममृतंब्रह्मचर्यं॥ पितृलोकेराज्यमनुशास्तिदेवःशिवःशिवानामशिवोऽशिवानां॥ ६॥

तेः अमृतत्वंअमृतत्वहेतुः ॥ ४ ॥ प्रमादात्अज्ञानात् असुराःअसुपुरममाणाःकामक्रोधाद्यासुरवृत्तिभिराक्रांताः पराभवन्मृत्युवशाअभूवन् तथाअप्रमादात्ज्ञानात् ब्रह्मभूताःपूर्वंब्रह्मैवसंतःअविद्ययाऽब्रह्मत्व
मात्मनोमन्यमानाःविद्यया पुनर्ब्रह्मैवभवंति ब्रह्मैवसन्ब्रह्माप्येतीतिश्रुतेः सुराश्चेतिपाठेसुराःशमदमादिमंतःब्रह्मभूताःब्रह्मभावंगताइत्यर्थः मृत्युरज्ञानंजंतून्अत्तिसंसारसंकटेपातयतिनतुव्याघ्रइवदृश्यते कार्यमे
वास्यदृश्यतेनस्वरूपमित्यर्थः हियतःअस्यरूपंनिरीक्ष्यमाणमपिनउपलभ्यते नहिरज्जूरगोपादानमज्ञानंउरगवद्द्रष्टुंशक्यमित्यर्थः ॥ ५॥ ननुयदिमृत्योःरूपंनोपलभ्यतेतर्हितत्सत्त्वेकिंप्रमाणमतआह यममिति
अतःअज्ञानाख्यान्मृत्योरन्यंयमसंज्ञंएकेमूढाःमृत्युमाहुः अथसत्यवतःकायात्पाशबद्धंवशंगतं अंगुष्ठमात्रंपुरुषंनिश्चकर्षयमोबलादिति अस्यव्यतिरेकमुखेनआत्मनिकल्पितत्वमाह आत्मावसन्नमिति आ
त्मनिप्रतीच्येवावसन्नंलीनं तेनरज्जूरगादिवत्यमादिकमपिआत्मनिकल्पितमेवेत्यर्थः आत्मावासमितिपाठेआत्माश्रयमित्यर्थः यमप्रशमोपायमाहामृतमिति ब्रह्मचर्यंब्रह्मणिचर्याआत्मानुसंधानंनिरस्ताखिल
कल्पनाजालं अमृतंमोक्षहेतुः योगिनांयमभयंनास्तीत्यर्थः नतस्यरोगोनजरानमृत्युरितिश्रुतेः ननुकल्पितस्ययमस्यमृगजलादेरिवार्थक्रियाकारित्वंनयुक्तमतआह पितृलोकइति यादृशोयक्षस्तादृशोबलि
रितिन्यायेनआत्मनिकल्पितगरुडभावस्यविषनिवर्तकत्ववत्तत्राप्यर्थक्रियाकारित्वमस्तीतिभावः अत्रयुक्तिमाह शिवइति शीतोष्णादिवदेकस्मिन्सत्यस्यविरुद्धधर्मद्वयस्यासंभवात्तस्मिन्नेवशिवत्वाशिव
त्वेरज्ज्वांसर्पदंडादिवत्कल्पितेइत्यर्थः ॥ ६ ॥

अस्येति अस्यंयमस्यआदेशादाज्ञातःक्रोधादिरूपोमृत्युर्मरणहेतुर्निःसरतिउद्भवति अत्रयथाऽज्ञानाभिमानिनीदेवतायमःएवंक्रोधाद्यभिमानिन्योपिदेवताःयमस्यदासभूताःसंतीत्यधिदैवमर्थः अध्यात्मंतुअ
ज्ञानादेवक्रोधादयउद्भवंतितेनतोम्रियतइत्यर्थः ननुयद्यात्मावासमज्ञानंतर्हितन्आत्मनःपृथक्सिद्धमपृथक्सिद्धंवा अंत्येमुक्तानामपिपुनर्बंधापत्तिः आद्येसांख्यप्रकृतिवत्तन्नाशापत्तिरित्याशंक्यमृत्युंविशिन
ष्टि नराणांअहंगतेनैवविमार्गान्चरन्निति जीवानांयोहंकारस्तेनसहगतंगमनंअहंकारसाहित्यंतेनविमार्गान्अनात्मगान्मार्गान्चरन्विषयान्भुंजानइत्यर्थः मुक्तौअज्ञानाश्रयस्यअहमर्थस्यचिदाभासस्यनष्टत्वा
न्नशुद्धादात्मनःसकाशादज्ञानंपुनरुदेतिनापिपृथगवतिष्ठतइतिभावः ननुसुप्तावहंकारलयोपिदृश्यतइत्यतआह नचेति तदानीमपिसूक्ष्मस्याहमर्थस्यसत्त्वान्नकश्चिन्ज्ञानंविनाआत्मयोगंउपैतिस्वरूपंप्राप्नोती
त्यर्थः अतोऽहंकारनाशात्प्राक्आत्मनःक्रोधादिरूपस्यमृत्योरुदयोयुज्यतएवेत्यर्थः आस्यादेषइतिपाठेआस्तेऽस्मिन्नित्यास्यमज्ञानस्याधिष्ठानंअहंकारस्तस्मान्निःसरतइतिपूर्ववत्॥७॥आत्मयोगाभावेदोषमाह
तेइति तेनराःमोहिताःक्रोधादिभिरितिशेषः तद्वशेक्रोधादिरूपस्यमृत्योर्वशेवर्तमानाःसंतःइतोऽस्माल्लोकात्प्रेताःगताःसंतःतत्रयमलोके पुनरित्यसकृद्गमनसूचनार्थं पतंतिगच्छंति नरकादाविति शेषः ततस्तान्त
त्रगतान्अनुदेवाइंद्रियाणिप्लवंतेतत्रैवगच्छंति तमुत्क्रामंतंप्राणोनूत्क्रामतिप्राणमनूत्क्रामंतंसर्वेप्राणाअनूत्क्रामंतीतिश्रुतेः मृङ्प्राणत्यागेइत्यनुशासनाच्चमृत्युरज्ञानंमरणसंज्ञामपिलभते अयंभावः मृत्युरत्यंतविस्मृति

अस्यादेशान्निःसरतेनराणांक्रोधःप्रमादोलोभरूपश्चमृत्युः॥ अहंगतेनैवचरन्विमार्गान्नचात्मनोयोगमुपैतिकश्चित्॥७॥ तेमोहितास्तद्वशेवर्तमानाइतःप्रेता
स्तत्रपुनःपतंति॥ ततस्तान्देवाअनुविप्लवंतेअतोमृत्युर्मरणाख्यामुपैति॥८॥ कर्मोदयेकर्मफलानुरागास्तत्रानुयांतिनतरंतिमृत्युं॥सदर्थयोगानवगमात्सम
तात्प्रवर्ततेभोगयोगेनदेही॥९॥ तद्वैमहामोहनमिंद्रियाणांमिथ्यार्थयोगस्यगतिर्हिनित्या॥ मिथ्यार्थयोगाभिहतांतरात्मास्मरन्नुपास्तेविषयान्समंतात्॥१०॥
अभिध्यावैप्रथमंहंतिलोकान्कामक्रोधावनुगृह्याशुपश्चात्॥ एतेबालान्मृत्यवेप्रापयंतिधीरास्तुधैर्येणतरंतिमृत्युं॥११॥

रितिस्मृतेरज्ञानंप्रत्यगानंदविस्मारकत्वेनयम
श्चप्रत्यक्त्वेनगृहीतस्यदेहस्यचविस्मारकत्वेनसाम्यात्द्वयमपिमृत्युशब्दितं तथाचमुख्योमृत्युरज्ञानंगौणोयमइति॥८॥ननुप्राङ्मरणान्मृत्युभयंमृतस्यतुकृतकृत्यत्वेनवास्तीत्याशंक्याह कर्मोदयइति भोगप्रदस्यकर्म
णउदयेसतिकर्मफलभोगेऽनुरागोयेषांतेतथाभूताःतत्रस्वर्गादौअनुयांतिभोगवासनयापूर्वदेहंत्यक्त्वागच्छंति अतोमृत्युंनतरंति देहनाशमात्रेणनमुच्यंतइत्यर्थः तथाचश्रुतिः येयंप्रेतेविचिकित्सामनुष्येऽस्तीत्येके
नायमस्तीतिचैकेइतिमृतस्यास्तित्वनास्तित्वेउपक्षिप्य योनिमन्येप्रपद्यंतेशरीरत्वायदेहिनः स्थाणुमन्येनुसंयंतियथाकर्मयथाश्रुतमितिअस्तीत्येवोपलब्धव्यइतिचास्तित्वंदेहांतरप्राप्तिंचाह अत्रहेतुः सदर्थेति
सत्ब्रह्मतत्प्राप्त्यर्थोयोगःसदर्थयोगःयमाद्यष्टांगोपेतःतस्यानवगमादलाभात्समंतात्ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्योनिषुभोगयोगेनभोगलिप्सयादेहीदेहाभिमानीप्रवर्तते ॥ ९ ॥ भोगयोगमेवनिंदति तद्वाइति यत्अस्यपुंसःमि
थ्याभूतेषुअर्थेषुशब्दादिविषयेषुयोगोरागस्तदर्थंगतिःप्रवृत्तिःनित्याप्त्याभाविकीतदेवइंद्रियाणांमहामोहनंअर्थानांमिथ्यात्वसंकल्पकृतत्वात् यदाहाक्षपादः दोषनिमित्तंरूपादयोविषयाःसंकल्पकृताइति दोषो
रागादिः मिथ्यार्थयोगेनविषयसंगेनअभिहतांतरात्माव्यथितचित्तःसन्विषयान्स्मरन्स्मरणपूर्वकंउपास्ते हेतौशतृप्रत्ययः स्मरणमेवविषयोपासनाहेतुरतस्तेषांविस्मरणमेवकर्तव्यमित्यर्थः ॥ १० ॥ तत्स्मरणे
दोषमाह अभिध्येति अभिध्याविषयस्मरणंप्रथमं ततःकामस्तत्प्राप्त्यभिलाषः केनचिन्निमित्तेनतत्प्रतिहतौक्रोधः एतेअभिध्यादयःएवंक्रमेणबालान्अजितचित्तान्मृत्यवेमोहायप्रापयंति येतुधीराःजि
तचित्ताःनिष्कामास्तेमृत्युंतरंति पाठांतरेधर्मयोगाभ्यासंचरंति ॥ ११ ॥

सइति सः मृत्युतरणकामः योगीवा अभिध्यायन् आत्मानं चिंतयन् उत्पतितान् कामानेव निहन्यात् हननोपायमाह अनादरेणतुच्छत्वबुध्यापथिपतिततृणवत्स्त्र्यादीन्प्राप्तानपिअप्रतिबुध्यमानः अचिंतयन् यएवं विद्वान्भूत्वाकामान्निहंतिएनंपुरुषंमृत्युरज्ञानंमृत्युरिवयमइवनात्तिनग्रसते निष्कामस्यमृत्युभयंनास्तीत्यर्थः ॥१२॥ सकामंनिंदति कामानुसारीति विषयार्थीविषयमनु विनश्यति यथोक्तं कुरंगमातंगपतंगभृंगमीनाहताःपंचभिरेवपंचेति फलितमाह कामानिति विषयांस्त्यक्त्वारजोदुःखरूपंयत्किंचित्सर्वंधुनुतेनाशयति ॥ १३ ॥ विपक्षेदोषमाह तमइति अयंकामःभूतानांतमःअज्ञानंतत्कार्यकरत्वात् यतःअप्रकाशोनास्तिप्रकाशोविषयविवेकोयस्मिन्सतथा अतएवनरकवद्दुःखदः एतदेवाह मुह्यंतइति यथामुह्यंतोमदिरामत्ताः गृह्यंतइतिपाठेग्रहगृहीताःपथिगच्छंतःश्वभ्रवत्गर्त्तयुक्तंदेशंधावंति तथाकामिनःसंसारेवर्त्तमानाःसुखंसुखप्रदंभार्यादिंप्रतिधावंतीत्यर्थः॥१४॥अमूढवृत्तेःकामेनानभिभूतचित्तस्यपुंसस्तुतृणमयव्याघ्रवत्मृत्युर्यमःकिंकुर्यान्नकिमपीत्यर्थः यस्मादेवंतस्मात्अस्यकामस्यआयुःजीवनंमूलाज्ञानंनिर्णुदन्अपनेष्यन्अन्यत्किंचित्काम्यमानंस्त्र्यादिकंअमन्यमानःअगणयन्नाधीयीतनस्मरेत् तुच्छत्वबुध्याविषयविस्मरणमेवकाममूलोच्छेदहेतुरित्यर्थः यदाहवसिष्ठः भ्रमस्यजागतस्यास्यजातस्याकाशवर्णवत्

सोभिध्यायन्नुत्पतितान्निहन्यादनादरेणाप्रतिबुध्यमानः॥ नैनंमृत्युर्मृत्युरिवात्तिभूत्वाएवंविद्वान्योविनिहंतिकामान्॥ १२॥ कामानुसारीपुरुषःकामाननुविनश्यति॥ कामान्व्युदस्यधुनुतेयत्किंचित्पुरुषोरजः॥ १३॥ तमोऽप्रकाशोभूतानांनरकोयंप्रदृश्यते॥ मुह्यंतइवधावंतिगच्छंतःश्वभ्रवत्सुखं॥ १४॥ अमूढवृत्तेःपुरुषस्येहकुर्यात्किंवैमृत्युस्तार्णइवास्यव्याघ्रः॥ अमन्यमानःक्षत्रियकिंचिदन्यन्नाधीयीतनिर्णुदन्निवास्यचायुः॥ १५॥ सक्रोधलोभौमोहवानंतरात्मासवैमृत्युस्त्वच्छरीरेयएषः॥ एवंमृत्युंजायमानंविदित्वाज्ञानेतिष्ठन्नबिभेतीहमृत्योः॥ विनश्यतेविषयेतस्यमृत्युर्मृत्योर्यथाविषयंप्राप्यमर्त्यः॥१६॥ धृतराष्ट्रउवाच यानेवाहुरिज्ययासाधुलोकान्द्विजातीनांपुण्यतमान्सनातनान्॥ तेषांपरार्थंकथयंतीहवेदाएतद्विद्वान्नोपैतिकथंनुकर्म॥ १७॥

अपुनःस्मरणंमन्येसाधोविस्मरणंवरं तथापितवनस्वास्थ्यंसर्वविस्मरणादृतेइतिच॥१५॥यमंत्वेकेइत्यत्रआत्मावसन्नमितियमोप्यात्मनिकल्पितइत्युक्तंतद्याचष्टे सक्रोधलोभाविति यस्त्वच्छरीरेएषःअहंप्रत्ययविषयःअंतरात्माबाह्यात्मानंशरीरमपेक्ष्य आंतरःचिदचिद्ग्रंथिरूपोजीवःसमोहवान्अतस्मिंस्तद्बुद्धिर्मोहःअनात्मनिदेहादावात्मबुद्धिःविपर्ययरूपंज्ञानंतद्वान्क्रोधलोभमृत्युरूपोभवति शुकनलिकोन्यायेन स्वयंबंधहीनोपिअज्ञानात्स्वात्मानंबद्धंमन्यतेतेनकामादिवशोभवतीत्यर्थः उपसंहरति एवमिति जायमानं मोहादितिशेषः मोहविरोधिनिज्ञानेतिष्ठन्निष्ठावान्यमान्नबिभेति तत्रदृष्टांतः विषयेगोचरेतस्यज्ञानस्यमृत्युर्बंधःविनश्यते मृत्योर्यमस्य मर्त्यःदेहः अज्ञानकृतोबंधोज्ञानेनैवनश्यतिनकर्मणेतिप्रघट्टकार्थः ॥१६॥ अत्रशंकते यानिति साधुइज्ययासोपासनेनअश्वमेधादिनाकर्मणापुण्यतमान् इंद्रलोकाद्यपेक्षयापुण्यान्सनातनान्व्यवहारापेक्षयानित्यान् लोकान्सत्यलोकाख्यान्इहवेदेआहुःवेदविदः तेषांलोकानांपरार्थंपरार्थत्वंमोक्षप्रापकत्वंवेदाःकथयंति एतत्कर्मणांक्रममुक्तिहेतुत्वंविद्वान्जानन्कर्मकथंनुनउपैतिनशरणीकरोति कर्मभिरेवमोक्षसिद्धेर्किंज्ञानेनेतिभावः ॥ १७ ॥

समाधत्ते एवमिति अविद्वान्एवंत्वदुक्तक्रमेणतत्रमोक्षपदेउपयाति तथैवअर्थजातंभोगमोक्षाख्यंप्रयोजनसामान्यंवेदाःवदंति तथाअनीहोनिष्कामःपरात्मापरंअनात्मानंदेहादिकंअविद्ययाआत्मत्वेनगृह्णन् जीवःपरंनिर्गुणात्मानंआयातिआभिमुख्येनप्राप्नोति निष्कामस्तत्तदुपाध्याकारतांत्यक्त्वानिष्कलेनरूपेणावतिष्ठतइत्यर्थः अन्यथातुसएवजीवःमार्गेणसुषुम्नानाड्यामार्गान्तत्तल्लोकप्रापकान्निहत्यनिरस्यब्रह्मलोकद्वारापरंप्रयाति तयोर्ध्वमायन्नमृतत्वमेतीतिश्रुतेः तथाचबृहदारण्यके तद्यथापेशस्कारीपेशसोमात्रामुपादायान्यन्नवतरंकल्याणतरंरूपंकुरुतेएवमेवेदंशरीरंनिहत्यविद्यांगमयित्वान्यन्नवतरंकल्याणतरं रूपंकुरुतेपित्र्यंवागांधर्वंवादैवंवाप्राजापत्यंवाब्राह्मंवेतितुकामयमानोऽथाकामयमानोयोऽकामोनिष्कामआप्तकामःस्यान्नतस्यप्राणाउत्क्रामंत्यत्रैवसमवनीयंतइतिकामयमानस्यअस्माद्देहादुत्क्रांतस्यदेहंमरणे नासद्रूपत्वंनयतःस्वर्णकारदृष्टांतेनपित्र्यगांधर्वादिरूपांतरकर्तृत्वमुक्त्वानिष्कामस्यपूर्णब्रह्मभावंगतस्यउत्क्रांतिर्निषिध्यते ॥ १८ ॥ ननुजीवःपरंप्राप्नोतिचेदन्यस्यान्यात्मनाऽयोगात्परएवजीवत्वंप्राप्नोतीत्यु

सनत्सुजातउवाच एवंत्वविद्वानुपयातितत्रतत्रार्थजातंचवदंतिवेदाः॥
अनीहआयातिपरंपरात्माप्रयातिमार्गेणनिहत्यमार्गान्॥ १८॥
धृतराष्ट्रउवाच कोसौनियुंक्तेतमजंपुराणंसचेदिदंसर्वमनुक्रमेण॥
किंवास्यकार्यमथवासुखंचतन्मेविद्वन्ब्रूहिसर्वंयथावत्॥ १९॥

क्तंभवति तच्चायुक्तं अनियोज्यब्रह्मात्मत्वात्परस्येत्याशंकते कोसाविति तंपरमात्मानंअजंजन्मादिहीनंपुराणंपुरापिनवमित्यनेनपरिणामित्वंनिरस्तं तादृशंपरंकोसौनियुंक्तेयन्नियोगादयंदुःखादिभाग्भवति नियोजकांतरसत्वेतस्याप्यन्यस्तस्याप्यन्यइतिपरानवस्थेतिभावः ननुपरएवनियोजकांतरंविनाइदंसर्वंचेतनाचेतनंविश्वंतत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशदितिश्रुतेःक्रमेणभवतीतिशंकते सचेदिति एतद्दूषयति किंवेति अस्यपरस्यावाप्तकामतयानिष्कामस्यकिंवाकार्यंकर्त्तव्यमस्तिनकिमपीत्यर्थः प्रयोजनमनुद्दिश्यनमंदोपिप्रवर्त्ततइतिन्यायेनप्रयोजनंविनापरेप्रवृत्तिर्नसंभवतीत्यर्थः ननुलोकवत्तुलीलाकैवल्यमितिन्यायेन लोकेनिष्प्रयोजनापिचतुरंगादिक्रीडादृश्यतेतद्वत्परस्यापिलीलैवजगत्सृष्टिप्रवेशादिकमित्याशंक्याहाथवेति चतुरंगादिक्रीडापिसुखार्थमेवक्रियतेनचपरस्यसुखलिप्सास्तिनचस्वात्मानंस्वयमेवसंकटेपातयतः सुखंवास्तीतिनपरस्यस्वतःसृष्टौप्रवृत्तिःसंभवति नापितेनसहजीवस्याभेदःसंभवति जीवपरयोर्भेदेतुजीवादृष्टानुरोधेनराजवत्परोजीवभोगार्थंसृष्ट्यादौप्रवर्त्ततेस्वकृतमर्यादापरिपालनार्थंचेतियुज्यतेऽतःनतयोरभेदःसंभवतीत्यर्थः ॥ १९ ॥

उत्तरमाह दोषइति विभेदयोगेविशेषेणभेदोययोस्तौविभेदौविभिन्नौतयोर्योगेअभेदेनऐक्येमहान्दोषः अन्यस्यान्यात्मत्वासंभवात् अतोजीवपरयोस्तात्विकोभेदोनयुक्तइत्यर्थः किंतर्हिअनादियोगेन नअ
त्तुंशीलमस्येत्यनादीभोग्यवर्गःस्थूलसूक्ष्मदेहद्वयात्मकानिक्षेत्राणितैःसहयोगेनसंबंधेनपुंसःपरस्मात्सकाशात्नित्याःजीवाःघटाकाश जलचंद्रादिन्यायेनभवंति तथातेनऔपाधिकेनभेदेनास्यआधिक्यंकिंचि
दपिनअपैति नहिजलचंद्रेकंपमानेमुख्यश्चंद्रःकंपते नापिघटाकाशेचलतिमुख्येआकाशेचलनंसंभाव्यते तथाचश्रुतयः एकएवतुभूतात्माभूतेभूतेप्रकाशते एकधाबहुधाचैवदृश्यतेजलचंद्रवत् यथाह्ययंज्यो
तिरात्माविवस्वानपोभिन्नाबहुधैकोनुगच्छन् उपाधिनाक्रियतेभेदरूपोदेवःक्षेत्रेष्वेवमजोयमात्मा घटसंवृत्तमाकाशंनीयमानेयथाघटे घटोनीयेतनाकाशंतद्वज्जीवोनभोपमइत्याद्याऔपाधिकंजीवपरयोर्भेदंद
र्शयंति एकधेतिईश्वररूपेण बहुधेतिजीवरूपेण एकएवशुद्धःजलाशयतरंगचंद्रन्यायेनप्रकाशतइत्याद्यश्रुतेरर्थः एवंचजीवेशभेदप्रयुक्तःसर्वोपिव्यवहारःसेत्स्यतिनचपरांतरकल्पनावतरतीतिसिद्धं कथंभूते
नअनादियोगाख्येनक्षेत्रसंबंधेन अनादियोगेनअनादिनाआदिशून्येनाज्ञानेनहेतुनायोगःसंबंधोस्यसोनादियोगस्तेनभवंति जन्मादिभाजइतिशेषः पुंसःपुमांसः अज्ञानयोगोत्थःक्षेत्रयोगइत्यर्थः ॥ २० ॥
जीवेशयोर्भेदंनिरस्यप्रपंचस्यापिपरमेश्वरात्पृथक्सत्वंवारयति यएतद्वेति वाशब्दउपमार्थे यद्वतिपुंस्त्वंविधेयापेक्षया एतत्परिदृश्यमानंजगत्यज्जगदिवभातिसनित्योविकारीभगवान्सर्वैश्वर्यसंपन्नःपरमात्मै
व वाशब्दोमिथ्यात्वद्योतकः तथाहि यत्रहिद्वैतमिवभवतितदितरइतरंपश्यति अहमद्यस्वप्नेगजमिद्याद्राक्षमितिवदेलोकेचमिथ्यार्थानुवादेइवशब्दःप्रयुज्यते श्रुतिश्च इदंसर्वंयदयमात्माब्रह्मैवेदंविश्वंसर्वंखल्वि

सनत्सुजातउवाच दोषोमहानत्रविभेदयोगेह्यनादियोगेनभवंतिनित्याः ॥ तथास्यनाधिक्यमपैतिकिंचिदनादियोगेनभवंतिपुंसः ॥ २० ॥ यएतद्वाभग
वान्सनित्योविकारयोगेनकरोतिविश्वं ॥ तथाचतच्छक्तिरितिस्ममन्यतेतथार्थयोगेचभवंतिवेदाः ॥ २१ ॥ धृतराष्ट्रउवाच येस्मिन्धर्मान्नाचरंतीहकेचि
त्तथाधर्मान्किंचिदिहाचरंति ॥ धर्मःपापेनप्रतिहन्यतेस्विदुताहोधर्मःप्रतिहंतिपापं ॥ २२ ॥ दंब्रह्मेत्याद्याप्रपंचस्यब्रह्मानन्यत्वमाह विकारेतृतंमायातद्योगेनविश्वंकरोतिस्वप्नेंद्र

जालवत्नतुकनककुंडलवज्जगद्ब्रह्मणोःपरमार्थतोविकारविकारिभावोस्ति ब्रह्मणोप्यनित्यत्वापत्तेरित्यर्थः ननुनित्यंपरिणामिचप्रधानंस्वतंत्रमेवजडस्यजगतोजडमेवकारणमस्तु सादृश्यात् ननुचेतनंवैलक्षण्या
दित्याशंक्याह तथाचतच्छक्तिरिति तथाचतेनैवप्रकारेणस्वात्मनिस्वप्नवज्जगदवभासयंतीतस्यपरमात्मनःशक्तिस्तदनन्यास्तीतिवेदोपिमन्यतेस्म तथाचश्रूयते देवात्मशक्तिंस्वगुणैर्निगूढामितिपरास्यशक्तिर्विवि
धैवश्रूयतइतिच ननुभोग्यत्वात्शक्तिःआत्मनःस्वं भोक्तृत्वादात्मानस्वामी तथाचतयोर्भेदइत्याशंक्याह तथार्थेति शक्तिर्हिनशक्तिमतःपृथग्दृष्टा वह्नेरिवदहनप्रकाशनशक्तिः वेदाअपिबहुस्यांप्रजायेये
ति सच्चत्यच्चाभवदित्यादयः चकाराल्लोकेशक्तिमद्दोपिनादृशार्थयोगेशक्तिशक्तिमतोरभेदेनसंबंधेप्रमाणंभवतीत्यर्थः ॥ २१ ॥ एवंजीवेशयोरभेदात्जगतोमिथ्यात्वात्जगज्जन्मादिनिमित्तभूतायाःप्रकृतेःब्रह्मा
नन्यत्वाच्चब्रह्माद्वैतंसिद्धं तेनमृत्युर्नास्तीतिपक्षःसुस्थिरः येषांचमतेकर्मणामृत्युनाशस्तेषामपिक्रममुक्तिप्रणाड्याकर्मणांमोक्षहेतुत्वंचस्थितं येकेचित्तुअस्मिन्मोक्षेनिमित्तेधर्मानअग्निहोत्रादीनिकर्माणिनाचरं
तिकिंतुमोक्षार्थंसंन्यासमेवकुर्वंति येकेचित्क्रममुक्त्यर्थंकर्माण्येवउपासनासहितानिकुर्वंतियेषांतुनादृशोमहान्धर्मोनास्तिकिंतुअल्पएवाग्निहोत्रादिर्नित्यानुष्ठानात्मकोस्तितेषामपिसधर्मःपापेनरागादिदोषेण
हन्यतेउतधर्मएवपापंहंतीतिप्रश्नार्थः ॥ २२ ॥

उत्तरमाह उभयमिति तत्रमोक्षेउभयंसंन्यासःसोपासनंकर्मचउपयुज्यते तथाधर्मस्यफलंस्वर्गःचित्तशुद्धिर्वा इतरस्यअधर्मस्यपापस्यनित्यकर्मत्यागस्यवाफलंनरकःउपयुज्यतइति ॥२३॥ इदमेवसंग्रहवा
क्यंविवृणोति तस्मिन्स्थितौवितिद्वाभ्यां उभयंसंन्यासःसोपासनंकर्मच तस्मिन्मोक्षेस्वस्वरूपेस्थितौस्थितिनिमित्तंनित्यंअविचलं वाशब्दएवार्थः तयोर्विशेषमाह ज्ञानेनेति संन्यासपूर्वकेणज्ञानेनब्रह्मविद्यया
सिद्धंनित्यनिर्वृत्तंब्रह्मप्रतिहंतिअनृतजडदुःखादिप्रातिकूल्येनसच्चिदानंदात्मकंगच्छतिप्राप्नोति हंतेरत्रगत्यर्थत्वंज्ञेयं तथासोपासनेनकर्मणाअन्यथासिद्धाद्विपरीतंसाध्यंपुण्यंप्रशस्तंदेवतादिभावंउपैति यतःदेही
देहाभिमानीभवति तथागतंतेनप्रकारेणस्थितंसिद्धंनरदेहाभिमानजंपापमपिकदाचित्उपैति देवभावंप्राप्तोपिकदाचिन्मुच्यतेऽन्यथाजयविजयादिवत्ततोभ्रश्यत्यपीतिज्ञानमेवश्रेष्ठमितिभावः ॥ २४ ॥ फ
लंधर्मस्यैवेतरस्यचेत्युत्तरार्द्धंविवृणोति गत्वेति उभयंपुण्यस्यपापस्यचफलंस्वर्गनरकाख्यंतत्रअस्थिरंक्षयिष्णुगत्वाप्राप्यपुनरस्मिन्लोकेकर्मणापूर्वसंस्कारानुगुणेनतत्तद्योन्युचितेनयुज्यतेयोगंप्राप्नोति कर्म
कृत्वातत्फलंभुक्त्वापुनःकर्मैवकुरुतेतेनकर्मपाशान्नमुच्यतेइत्यर्थः यद्यप्येवंतथापिसत्वापिकर्मयोगकर्मणाधर्मेणधर्मरूपेणपापंप्रणुदतिदूरीकरोतिविद्वान् मूढस्तुकर्मणःफलंस्वर्गपश्वादिकमेवेच्छतीतिभावः

सनत्सुजातउवाच उभयमेवतत्रोपयुज्यतेफलंधर्मस्यैवेतरस्यच ॥ २३ ॥ तस्मिन्स्थितौवाप्युभयंहिनित्यंज्ञानेनविद्वान्प्रतिहंतिसिद्धं ॥ तथान्यथापुण्यमुपै
तिदेहीतथागतंपापमुपैतिसिद्धं ॥ २४ ॥ गत्वोभयंकर्मणायुज्यतेस्थिरंशुभस्यपापस्यसचापिकर्मणा ॥ धर्मेणपापंप्रणुदतीहविद्वान्धर्मोबलीयानितितस्यसि
द्धिः ॥ २५ ॥ धृतराष्ट्रउवाच यानिहाहुःस्वस्यधर्मस्यलोकान्द्विजातीनांपुण्यकृतांसनातनान् ॥ तेषांक्रमान्कथयततोपिचान्यान्नैतद्विद्वन्वेत्तुमिच्छामिक
र्म ॥ २६ ॥ सनत्सुजातउवाच येषांव्रतेथविस्पर्धावलेबलवतामिव ॥ तेब्राह्मणाइतःप्रेत्यब्रह्मलोकप्रकाशकाः ॥ २७ ॥

अमोहेतोर्धर्मोबलीयान्नत्वधर्मः इतिहेतोस्तस्यधर्मंकुर्वतःसिद्धिःकालेनरागादिदोषनाशद्वारामोक्षोप्यस्तीत्यर्थः विद्धीतिपाठेसिद्धिमितिशेषः ॥ २५ ॥ काम्योधर्मःपापंचबंधहेतुःनित्यधर्मजंचपुण्यंमोक्षहेतु
रितिमन्वानःपृच्छति यानिहाहुरिति अपामसोमममृताअभूम अक्षय्यंहवैचातुर्मास्ययाजिनःसुकृतंभवति यस्यैतेऽष्टाचत्वारिंशत्संस्काराःसब्रह्मणःसायुज्यंसलोकतांगच्छतीत्याद्याःश्रुतयःस्मृतयश्चपुण्यकृ
तांद्विजातीनांस्वधर्मस्यफलभूतान्सनातनान्नित्यान्लोकान्आहुः तेषांक्रमान्धर्मतारतम्येनउच्चनीचभावंकथय ततोपिचान्यान्निरतिशयान्प्रत्यगानंदरूपान् बहुत्वंपूजायां मोक्षसुखंचकथय एतत्स्वधर्मा
दन्यत्स्वाभाविकप्रवृत्तिविषयभूतंनिषिद्धंकाम्यंचकर्मवेदितुंनइच्छामि एतेनस्वस्यवैराग्यंदर्शितं प्रकृतेचतदुपयोगोस्तीतिज्ञेयं ॥ २६ ॥ उत्तरमाह येषामिति व्रतेयमनियमादिरूपेविस्पर्द्धाअहमन्येभ्योऽधि
कंयमादीन्साधयिष्यामिअहमन्येभ्यइतिसंघर्षः विश्वामित्रादिवत्तपस्यभिनिवेशइतियावत् बलवतांमल्लादीनामिव तेयोगिनः ब्राह्मणाःसगुणब्रह्मविदइतःदेहात्प्रेत्यगत्वाब्रह्मलोकेतेजस्विनःपूज्याभवंतित
तोमुक्तिंचब्रह्मणासहप्राप्नुवंति तथाचस्मर्यते ब्रह्मणासहतेसर्वेसंप्राप्तेप्रतिसंचरे परस्यांतेकृतात्मानःप्रविशंतिपरंपदमिति ॥ २७ ॥

सर्वधर्मश्रेष्ठस्ययोगधर्मस्यफलमुक्त्वाइज्यादिधर्मस्यफलमाह येषामिति अहमवयज्ञादीन्सर्वोत्कर्षेणानुतिष्ठेयमितियेषामाग्रहःतेषांततयज्ञादिकंज्ञानस्यसाधनंविविदिषोत्पादनद्वाराभवति तथाचश्रुतिः तमेतंवेदानुवचनेनब्राह्मणाविविदिषंतियज्ञेनदानेनतपसानाशकेनेति त्रिविष्टपंदेवलोकंनतुसत्यलोकं विविदिषाद्यर्थमपिकर्मानुतिष्ठतांआनुषंगिकंस्वर्गफलमपिभवतीत्यर्थः यदाहापस्तंबः तद्यथाम्रेफलार्थेनिर्मितेछायागंधइत्यनूत्पद्येतेएवंधर्मंचर्यमाणमर्थाअनूत्पद्यंतइति ॥ २८ ॥ येतुअकरणेप्रत्यवायंमत्वाधर्मार्थमेवधर्ममनुतिष्ठंतिनज्ञानार्थंनापिस्वर्गार्थंतानाह तस्येति तस्यधर्मस्यसमाचारंसम्यगनुष्ठानंवेदविदोवैदिकत्वाभिमानिनोजनाःसम्यगित्याहुः ननुततःकिंचिदैहिकमामुष्मिकंवाफलंकामयंते एनंजनंएनान्जनान्भूयिष्ठंअत्यंतंनमन्येतनमानयेत् किंचित्तुमानयेदेवेत्यर्थः तमेवविशिनष्टि बाह्यंआत्मनिवर्णाश्रमवयोवस्थाभिमानित्वात्बहिर्मुखं वैदिकत्वान्निष्कामत्वाच्चआभ्यंतरं यतःअकामहतस्यश्रोत्रियस्यकामोपमर्दतारतम्येनहिरण्यगर्भादर्वाचीनानांमानुषादीनामानंदगणनायांउत्तरोत्तरशतगुणितायां सएकइंद्रस्यानंदःसएकःप्रजापतेरानंदइतिप्रतिपर्यायंश्रोत्रियस्यचाकामहतस्येतिआनंदोत्कर्षःश्रूयते ॥ २९ ॥ एवंयोगिनामात्मविविदिषूणांनिष्कामवर्णाश्रमाभिमानिनांचधर्मःउत्तममध्यमाधमभावेनप्रोक्तः

येषांधर्मेचविस्पर्धातेषांतज्ज्ञानसाधनं ॥ तेब्राह्मणाइतोमुक्ताःस्वर्गयांतित्रिविष्टपं ॥ २८ ॥ तस्यसम्यक्समाचारमाहुर्वेदविदोजनाः ॥ नैनंमन्येतभूयिष्ठंवाह्यमाभ्यंतरंजनं ॥ २९ ॥ यत्रमन्येतभूयिष्ठंप्रावृषीवतृणोलुपं ॥ अन्नंपानंब्राह्मणस्यतज्जीवेन्नानुसंज्वरेत् ॥ ३० ॥ यत्राकथयमानस्यप्रयच्छत्यशिवंभयं ॥ अतिरिक्तमिवाकुर्वन्सश्रेयान्नेतराजनः ॥ ३१ ॥ योवाकथयमानस्यत्वात्मानंनानुसंज्वरेत् ॥ ब्रह्मस्वंनोपभुंजीततदन्नंसंमतंसतां ॥ ३२ ॥ यथास्वंवांतमश्नातिश्वावैनित्यमभूतये ॥ एवंतेवांतमश्नंतिस्ववीर्यस्योपसेवनात् ॥ ३३ ॥ नित्यमज्ञातचर्यामेइतिमन्येतब्राह्मणः ॥ ज्ञातीनांतुवसन्मध्येतंविदुर्ब्राह्मणंबुधाः ॥ ३४ ॥

संप्रतिअहिंसाप्रधानान्योगिधर्मानाह यत्रमन्येतेति यत्रगृहेऽन्नंपानंच ब्राह्मणस्यसंन्यासिनः भूयिष्ठमस्तीतिमन्येतजानीयात्तत्गृहंप्राप्यंजीवेत्प्राणयात्रांकुर्यात् नक्षीणवृत्तिगृहस्थंपीडयेदितिभावः प्रावृषिवर्षाकालेतृणंचउलपःउच्छ्रिततरंतृणं उलपोनस्त्रीगुल्मिन्यांनातृणांतरेइतिमेदिनी तृणोदकमितिपाठांतरं नानुसंज्वरेत्क्षुद्बाधयाआत्मानंनपीडयेदित्यर्थः ॥ ३० ॥ यत्रदेशेअकथयमानस्यस्वमाहात्म्यंअप्रकाशयतःअशिवममंगलंभयंप्रयच्छति समम्यंतमिदं भयप्रदेपिदेशेस्थित्वासत्यपिसामर्थ्येतत्रत्यजनमध्येआत्मानंस्वविद्यादिनाअतिरिक्तमधिकमिवअकुर्वन्स्वोत्कर्षमप्रकाशयन्योजनोभवतिसश्रेयान्प्रशस्ततरः परपीडांमानंचत्यजेदितिश्लोकद्वयार्थः ॥ ३१ ॥ ईदृशेनकस्यान्नंभोक्तव्यंतमाह यइति यःपुमान्आत्मानंकथयमानस्यस्वप्रौढिदर्शयतोनरस्योपरिनानुसंज्वरेत्परोत्कर्षदृष्ट्वानसंतप्येत् तथाब्रह्मस्वं यतिश्चब्रह्मचारीचपक्वान्नस्वामिनावुभावितिस्मृतेर्यत्यादिभ्योऽदत्वायद्भोजनंतद्ब्रह्मस्वभोजनंअकुर्वंश्चयोभवति तदन्नंतस्यान्नंसतांसंमतं असूयारहितस्यश्रद्धापूर्वकंप्रयच्छतएवान्नंभोज्यमित्यर्थः ॥ ३२ ॥ श्वाशुनकः तेसंन्यासिनः स्ववीर्यस्यस्वपांडित्यस्यउपजीवनात्पांडित्यादिकंप्रकाश्यभिक्षामिच्छन्यतिर्वांताशीभवतीत्यर्थः ॥ ३३ ॥ यःब्राह्मणःब्रह्मवित् ज्ञातीनांमध्येवसन्नपि ज्ञातयोमेममनित्यं अज्ञानाचर्यायाभिलाअज्ञातचर्याःसंतु इतिमन्येतज्ञातयोमेथांगगतिमाज्ञासिषुरिति यस्यप्रच्छन्नतेजसोमतिःतंब्राह्मणंब्रह्मिष्ठंबुधाःतल्लक्षणज्ञाःविदुः ॥ ३४ ॥

ईदृशींचर्यांविनाअनंतरंउपाधिकृतव्यवधानशून्यं आत्मानंप्रत्यंचं निर्लिंगंअनुमानाद्यगम्यं अचलंव्यापकं शुद्धंअसंगं सर्वद्वैतविवर्जितंसजातीयविजातीयस्वगतभेदशून्यं हंतुंगंतुं हंतेर्गत्यर्थत्वमत्रज्ञेयं ज्ञातु
मित्यर्थःकोऽर्हतिनकोपीत्यर्थः॥३५॥तस्माद्ब्राह्मणस्यापिक्षत्रियादेरीदृक्चर्यावतः कर्मणिषष्ठी क्षत्रियमपिब्रह्मस्वप्रकाशेनआवसतिअधिरूढंभवतियेनसोप्यात्मनोब्रह्मभावंपश्यतीतिसार्धश्लोकोवाक्यं पाठां
तरंतुसुगमं॥३६॥आत्माज्ञानेदोषमाह यइति अन्यथाआत्मत्वेनभासमानाद्देहादेर्विपरीतंसंतंअन्यथाकर्त्रादिरूपं शेषंस्पष्टं ॥३७॥ आत्मनस्त्वप्रतिपत्त्युपायमाह अश्रांतइति अश्रांतःश्रमहीन. यतः अनादा
ताआदानशून्यःनिष्परिग्रहइत्यर्थः अतएवसंमतःशिष्टानां निरुपद्रवश्चस्वयंभवति तथाशिष्टोपिशिष्टवन्नस्यात्शिष्टत्वंनप्रकाशयेत् पाठांतरेअशिष्टवत्यथेष्टाचरणकृन्नस्यात्किंतुशिष्टएववैदिकमर्यादापरिपा
लनपरएवस्यात् कविःक्रांतदर्शी ॥३८॥ मानुषेवित्तेचक्षुर्ग्राह्यधनदारादिरूपेविषयेअनाढ्याःदरिद्राःसर्वसंगत्यागिनइत्यर्थः दैवेवित्तेश्रोत्रग्राह्येपारलौकिकेधर्मादौआढ्याःसंपन्नाः तथाक्रतौईश्वरोपासनायां
सक्तंकुर्वंतीत्युपासनायामपिक्रतुशब्दप्रयोगदर्शनात् वैराग्यपूर्वककर्मोपासनानुष्ठानपरानिर्भयाभवंतीत्यर्थः तनुंस्वरूपं ॥ ३९ ॥ सर्वक्रतुभ्योब्रह्मज्ञानमेवश्रेष्ठमित्याह सर्वानिति स्विष्टंशोभनंइष्टंदिव्यक्रव्य

कोह्यनंतरमात्मानंब्राह्मणोहंतुमर्हति॥ निर्लिंगमचलंशुद्धंसर्वद्वैतविवर्जितं॥ ३५॥ तस्माद्धिक्षत्रियस्यापिब्रह्मावसतिपश्यति ॥ ३६॥ योन्यथामंतमात्मान
मन्यथाप्रतिपद्यते॥ किंतेननकृतंपापंचोरेणात्मापहारिणा॥३७॥ अश्रांतःस्यादनादातासंमतोनिरुपद्रवः॥ शिष्टोनशिष्टवत्सस्याद्ब्राह्मणोब्रह्मवित्कविः॥३८
अनाढ्यामानुषेवित्तेआढ्यादैवेतथाक्रतौ॥ तेदुर्धर्षादुष्प्रकंप्यास्तान्विद्याद्ब्रह्मणस्तनुं ॥ ३९ ॥ सर्वान्स्विष्टकृतोदेवान्विद्याद्यइहकश्चन॥ नसमानोब्राह्मणस्य
तस्मिन्प्रयततेस्वयं॥ ४० ॥ यमप्रयतमानंतुमानयंतिसमानितः ॥ नमान्यमानोमन्येतनमान्यमभिसंज्वरेत् ॥ ४१ ॥ लोकःस्वभाववृत्तिर्हिनिमेषोन्मेषवत्स
दा॥ विद्वांसोमानयंतीहइतिमन्येतमानितः॥ ४२॥ अधर्मनिपुणामूढालोकेमायाविशारदाः ॥ नमान्यंमानयिष्यंतिमान्यानामवमानिनः॥ ४३ ॥ नवैमानं
चमौनंचसहितौवसतःसदा॥ अयंहिलोकोमानस्यअसौमौनस्यतद्विदुः॥ ४४॥

न्नपानादिकंयेयागेनप्रीताःसंतोयजमानायकुर्वंतितेस्विष्टकृतोदेवाः तान्सर्वान्योश्वमेधांनस
कलक्रतुकर्तावेदसाक्षात्कुर्यात्सोपिब्राह्मणस्यब्रह्मविदःसमानोनभवति तत्रहेतुः तस्मिन्निति यतःतस्मिन्स्विष्टेनिमित्तेस्वयंप्रयततेयत्नवान्भवति अयंभावः स्विष्टंक्रियासाध्यत्वादनित्यफलंब्रह्मतुस्वतःसिद्धमेवा
भिव्यज्यतइतितज्ज्ञानफलभूतोमोक्षोपिस्वतःसिद्धत्वान्नित्यइतिनस्विष्टंब्रह्मज्ञानसममिति ॥ ४० ॥ यमिति यंअप्रयतमानंनिगरंभयादृशंमानयंतिदेवादयः सएवब्रह्मात्मवित्मानितोभवति यंतुयज्ञादिकर्ताय
मितिमानयंतिसदेवानांपशुरमानितएव तथाचश्रुतिः अथयोन्यांदेवतामुपास्तेऽन्योसावन्योहमस्मीतिनसवेदयथापशुरेवसदेवानामिति उपास्तेयज्ञादिनातर्पयति ततोहेतोःआत्मानमन्यैर्मान्यमानमपिमान्यंन
मन्येत नापिअभिसंज्वरेत् अवमानेसतीतिशेषः नकारोभिन्नक्रमः ॥ ४१ ॥ लोकःस्वभावादेवमांमानयतिनतुमयिमानयोग्यतास्तीतिमत्वादर्पंनप्राप्नुयादित्याह लोकइति ॥ ४२ ॥ येनमानयंतितेपिपशुवन्नि
र्विवेकत्वादुपेक्ष्याएवनतुदंडनीयाइत्याह अधर्मेति ॥४३॥ नवाइति मानं क्लीबत्वमार्षं मुनेःकर्ममौनंयोगिचर्या मानार्थिनांपरलोकोदुःसंपादः परलोकार्थिनांमौनिनांचइहलोकोदुःसंपादइतिभावः ॥४४॥

श्रीरिति धनाभिजनैश्वर्यरूपालक्ष्मीःसुखस्यमानरूपस्यसंवासोधिष्ठानंतथापिसापरिपंथिनीचोरतुल्यापरलोकस्यनाशिनीयोगिनांतुसुतरामनिष्टकरीत्यर्थः ब्राह्मीब्राह्मणस्ययोग्याश्रीःऋग्यजुःसामात्मिका ऋचःसामानियजूंषि साहिश्रीरमृतासतामितिश्रुतेः प्रज्ञाहीनेनऋगादीनांरहस्यंनप्राप्तुंशक्यमित्यर्थः ॥४५॥ तस्यब्राह्मसुखस्यद्वाराणिप्राप्तिसाधनानि दुराधराणिदुःसंरक्ष्याणि सत्यंयथार्थभाषणं आर्जवं अवक्रता ह्रीःलोकापवादभयं दमइंद्रियनिग्रहः शौचंमृज्जलाभ्यांबाह्यं आंतरंतुमनःशुद्धिः विद्यावेदशास्त्राधिगमः यथेति एतेपुंसस्तुअनादिवासनयाआगतोपिमोहोयथावन्नप्रभवति षण्मानमोहप्रतिबंधकानीतिपाठेस्पष्टोर्थः ॥ ४६ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विचत्वारिंशोध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥५॥ पूर्वाध्यायांतेमौनंब्राह्मीश्रीःसत्यादिषट्कंचमोहात्मकस्यमृत्योःप्रतिरोधकानीत्युक्तं तान्येवप्रश्नपूर्वकंविवरीतुमध्यायांतरमारभते कस्यैषमौनइत्यादि न्यासपूर्वकंस्वीक्रियमाणोमुनेर्धर्मःमौनसंज्ञःकस्यप्रयोजनस्यार्थेइत्येकःप्रश्नः लोकप्रसिद्धेवाङ्नियमोवा अमौनंचमौनंचनिर्विद्याथब्राह्मण इतिश्रौतप्रसिद्धेरमौनशब्दितात्पांडित्यबाल्यापरपर्यायात् श्रवणमननाख्यात्द्वयादन्यत्तत्समानियतंनिदिध्यासनंवामौनशब्दितं तयोर्मध्येऽन्यतरन्मौनशब्दाभिधेयमितिद्वितीयः तस्यचभावंस्वलक्षणंब्रूहीति तृतीयः तेनमौनेनविद्वान्मौनंमनःप्राणेंद्रियक्रियाणांनिरवशेषेणोपरमंनिर्विकल्पंपदमितियावत् तदुतअपियातीतिचतुर्थः कथंवाकेनप्रकारेणमौनमाचरंतीतिपंचमःप्रश्नः॥ १॥पंचानामपिप्रश्नानांतंत्रेणोत्तरमा

श्रीःसुखस्येहसंवासःसाचापिपरिपंथिनी॥ ब्राह्मीसुदुर्लभाश्रीर्हिप्रज्ञाहीनेनक्षत्रिय॥ ४५॥ द्वाराणितस्यैहवदंतिसंतोबहुप्रकाराणिदुराधराणि॥ सत्यार्जवेह्रीर्दमशौचविद्यायथानमोहप्रतिबोधनानि॥४६॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसनत्सुजातपर्वणिद्विचत्वारिंशोऽध्यायः॥४२॥ ॥५॥ धृतराष्ट्रउवाच कस्यैषमौनःकतरन्नुमौनंप्रब्रूहिविद्वन्निहमौनभावं॥ मौनेनविद्वानुतयातिमौनंकथंमुनेमौनमिहाचरंति॥ १ ॥ सनत्सुजातउवाच यतोनवेदामनसासहैनमनुप्रविशंतिततोथमौनं॥ यत्रोत्थितोवेदशब्दस्तथायंसतन्मयत्वेनविभातिराजन्॥२ ॥

ह यतइति यस्माद्धेतोःएनंप्रत्यगात्मानंमनसासहवेदानअनुप्रविशंति यतोवाचो निवर्त्तंतेअप्राप्यमनसासहेतिवाङ्मनसातीतत्वश्रुतेः ततोहेतोःमौनमिति एतन्नामेत्यर्थः एतेनवाङ्मनसातीतपदप्राप्तिर्मौनस्यप्रयोजनं तच्चवागादिबाह्येंद्रियनिग्रहरूपंमनोनिग्रहरूपं तेनचक्रमाद्बाह्याभ्यंतरप्रपंचयोरभानंतेनचाभानेनप्राप्यंवाङ्मनसातीतंपदमितिप्रश्नचतुष्टयस्योत्तरमुक्तंभवति पंचमप्रश्नस्योत्तरमाह यत्रोत्थितइति यत्रअधिष्ठानेभूमब्रह्मात्मनिवेदशब्दस्तथाअयमितिलौकिकशब्दश्चउत्थितः क्षेत्रेअंकुरइवसमुद्रेतरंगइवचाविर्भूतःसभूतात्मातन्मयत्वेनशब्दमयत्वेनविभातिप्रकाशते हेराजन् अयंभावः वेदशब्देनवेदस्यसारतरःप्रणवः भूरित्येवऋग्वेदादजायतभुवइतियजुर्वेदात्स्वरितिसामवेदात्तानि शुक्राण्यभ्यतपत्तेभ्योभितप्तेभ्यस्त्रयोवर्णाअजायंत अकारउकारोमकारइतितानेकधासमभरत्तदेतदोमितिवद्बृचब्राह्मणात् तस्यचप्रणवस्यओमित्येतदक्षरमिदंसर्वमितिसार्वात्म्यश्रुतेस्तन्मात्राणांचअकारोकारमकाराणांक्रमात्स्थूलसूक्ष्मकारणप्रपंचवाचकानांवाच्यवाचकयोरभेदात्पूर्वपूर्वस्यउत्तरोत्तरत्रप्रविलापनेगुरूक्तयुक्त्याक्रियमाणेस्थूलस्यजगतःसूक्ष्मेलवणोदकन्यायेनप्रविलयोभवति तथासूक्ष्मस्यकारणे कारणस्यतुरीयेर्धमात्रावाच्येऽमात्राख्येशिवमद्वैतंचतुर्थंमन्यंतइतिश्रुतेर्गलिताखिलद्वैतभानेवाङ्मनसातीतेप्रविलयोभवति अतःप्रणवाख्यशब्दमयत्वेनतद्द्वारावाङ्मनसातीतंवस्तुभातीतियुक्तमिति ॥ २ ॥

ननुयदिवेदशब्दमयत्वेनतद्वारावाङ्मनसातीतंपदंभातितज्ज्ञानाच्चयथैषीकातूलमग्नौप्रोतंप्रदूयेतैवंहास्यसर्वेपाप्मानःप्रदूयंतइतिश्रुतेःसर्वपापनाशश्चभवति नर्हिमौनहीनस्यापिऋगाद्यभ्यासेनतदुभयंभविष्य तीत्याशंकते ऋचइति ॥ ३ ॥ अविचक्षणंवाङ्मनसनिग्रहासमर्थं ॥ ४ ॥ छंदांसिवेदाः वृजिनात्पापात् ननुअथागमौयायांदेवतांनिगहतस्यास्तस्यास्तात्साक्ष्यमनुभवतीतिवचनात्यंयंवापिस्मरन्भावमिति स्मृतेश्चनित्याभ्यासादंतकालेयद्दैवत्यंमंत्रंस्मरतितद्देवतानात्साक्ष्यमस्यभविष्यतीतिकिंवाङ्मनसनिग्रहरूपेणमौनेनेत्याशंक्याह नीडमिति मौनाभावेऽनकालेछंदांस्यैवनस्फुरंतीत्यर्थः ॥ ५ ॥ धर्मस्वाभाविकं श मोदमस्तपःशौचंक्षांतिरार्जवमेवच ज्ञानंविज्ञानमास्तिक्यंब्रह्मकर्मस्वभावजमितिगीतासूक्तंविना प्रलापःऋग्यजुःसामभिःपूतोब्रह्मलोकेमहीयते यावतीर्वैदेवतास्ताःसर्वावेदविदिब्राह्मणेवसंतीतिब्राह्मणानां माहात्म्यप्रख्यापकोऽनर्थकोवाक्यसंदर्भः प्रवृत्तइतिशेषः सनातनोऽनादिः ॥ ६ ॥ उत्तरमाह तस्येति अस्यमहतोभूतस्यनिश्वसितमेवतद्यदृग्वेदोयजुर्वेदःसामवेदइत्यादिश्रुतेर्यस्यप्रलापोयंवेदशास्त्रादिप्रपंचः तस्यैवपरमात्मनःस्वयंअव्याकृतस्यनामरूपात्मनाऽव्याकृतस्यस्वरूपंइदंजगद्भाति नामादिविशेषरूपैरितीत्थंभावेतृतीया नामरूपात्मकोयोविशेषस्तदात्मकस्वरूपस्येत्यर्थः तथाचश्रुतिः तद्धेदंतर्ह्यव्याकृतमा

धृतराष्ट्रउवाच ऋचोयजूंषियोवेदसामवेदंचवेदयः ॥ पापानिकुर्वन्पापेनलिप्यतेकिंनलिप्यते ॥ ३ ॥ सनत्सुजातउवाच नैनंसामान्यृचोवापिनय जूंष्यविचक्षणं ॥ त्रायंतेकर्मणःपापान्नतेमिथ्याब्रवीम्यहं ॥ ४ ॥ नच्छंदांसिवृजिनात्तारयंतिमायाविनंमाययावर्तमानं ॥ नीडंशकुंताइवजातपक्षाश्छंदांस्ये नंप्रजहत्यंतकाले ॥ ५ ॥ धृतराष्ट्रउवाच नचेद्वेदाविनाधर्मंत्रातुंशक्ताविचक्षण ॥ अथकस्मात्प्रलापोयंब्राह्मणानांसनातनः ॥ ६ ॥ सनत्सुजातउवाच तस्यैवनामादिविशेषरूपैरिदंजगद्भातिमहानुभाव ॥ निर्दिश्यसम्यक्प्रवदंतिवेदास्तद्विश्ववैरूप्यमुदाहरंति ॥ ७ ॥ तदर्थमुक्तंतपएतदिज्याताभ्यामसौपुण्यमुपैति विद्वान् ॥ पुण्येनपापंविनिहत्यपश्चात्संजायतेज्ञानविदीपितात्मा ॥ ८ ॥

सीत्तन्नामरूपाभ्यामेवव्याक्रियतासौनामायमिदंरूपइतीति हेमहानुभाव निर्दिश्यद्वेवावब्रह्मणोरूपेमूर्तं चैवामूर्तंचेत्यादिनाकृत्स्नंदृश्यमदृश्यंच विश्वंब्रह्मरूपत्वेननिर्दिश्यब्रह्मैवेदमितिसम्यक्प्रवदंतीत्यध्यारोपप्रसंगे अपवादप्रसंगेचतत्ब्रह्म विश्वस्मान्मूर्तामूर्तात्विरूपमेववैरूप्यंविलक्षणंउदाहरंति वेदाएवअथातआ देशोनेतिनेतिनह्येतस्मादन्यत्परमस्तीतिनेतीत्यादयः अत्रनेतिनेतीतिनञ्द्वयेनप्रकृतेमूर्तामूर्तेनिषिध्यशून्यशेषत्वप्रसक्तेएतस्मादात्मनोऽन्यत्परंकार्यंकारणंवाऽतिरिक्तंनास्तीतिहेतोर्नेतीत्युच्यतेनतुशून्यमवशेष्य तइतिश्रुत्यैवब्रह्मणोविश्ववैरूप्यमुक्तं ततश्चयत्प्रभवत्वेनवेदोमान्यस्तंवेदोक्तमार्गाननुष्ठानेनावजानतोवेदाध्ययनमपिनिष्फलंभवति भगवदाज्ञाभंगदोषादितिभावः श्रूयतेच ततस्यवाच्यपिभागोअस्तीति देहाद्या त्मबुद्ध्यापरमात्मानास्तीतिमत्वातंत्यजतःवेदोच्चारणमात्रसंभवेपिफलांशोनास्तीतिश्रुत्यर्थः ॥ ७ ॥ तदर्थमिति यत्विश्वस्माद्विलक्षणंब्रह्मप्रोक्तंतदर्थंतत्प्राप्त्यर्थंएतत्प्रसिद्धंतपःकृच्छ्रचांद्रायणादिध्यानधारणा दिच्चउक्तंतपसाब्रह्मविजिज्ञासस्वेतिश्रुत्याप्रोक्तं तथाएषाइज्यायागादिरपितदर्थमेव तत्रक्रममाह ताभ्यामिति इज्यातपोभ्यांपुण्योत्पत्तिःपुण्येनपापनाशःनिष्पापस्तुज्ञानेनब्रह्माकारयाचेतोवृत्त्याविदीप्तिता त्माप्रकाशितात्मतत्त्वोभवति एतेनइज्यातपसोःसाक्षान्मोक्षहेतुत्वनिरसनेनज्ञानकर्मसमुच्चयपक्षोनिर्मूलोवेदितव्यः ॥ ८ ॥

किमात्मतत्त्वप्रकाशमेत्यतआह ज्ञानेनचात्मानमुपैतीति आत्मलाभान्नपरंविद्यते आत्मानंचेद्विजानीयादयमस्मीतिपूरुषः किमिच्छन्कस्यकामायशरीरमनुसंज्वरेदित्यादिशास्त्रादात्मप्राप्तिरेवपरमपुरुषार्थइ तिभावः विपक्षेदोषमाह अथेति अथेतिपक्षांतरे अन्यथाआत्मज्ञानाभावेनानात्मनिपुरुषार्थत्वबुध्याअपवर्गफलानुकांक्षीभवति वंक्तेआत्मानंस्वस्वविषयोपहारमुखेनावृणोतीतिवर्गइंद्रियगणस्तस्यप्रियंफलंवि षयमुखंतदाकांक्षीसन् अस्मिन्लोकेकृतंयत्पुण्यंपापंवातत्सर्वंपरिगृह्य तंविद्याकर्मणीसमन्वारभेतेपूर्वप्रज्ञाचेतिश्रुतेः तंउत्क्रामंतमितिश्रुतिपदस्यार्थः अमुत्रस्वर्गेनरकेवातत्फलंसुखंदुःखंवाभुंक्ते ततःपुनरिमंमार्गं लोकंकर्मशेषेणउपैति तस्मिन्यावत्संपातमुषित्वाथैतमेवाध्वानंपुनर्निवर्तंते तस्माल्लोकात्पुनरेत्यस्मैलोकायकर्मणइत्यादिश्रुतिभ्यः संपतन्त्यनेनेतिसंपातःकर्म ॥ ९ ॥ नन्वेवंतर्हिस्वाध्यायप्रवचनेएवेतिनाकोमौ द्गल्यः तद्धितपस्तद्धितपइत्यादरेणाध्ययनाध्यापनयोर्मुख्यतपस्त्वश्रवणादस्तितयोरपिमोक्षहेतुत्वंतत्कथमुच्यतेनछंदांसिवृजिनात्तारयंतीतिमत्वाविद्वदविद्वत्तपसोर्भेदमाह अस्मिन्निति अविदुषांतपसःफलं आमुष्मिकं विदुषांब्राह्मणानांतुइमेएवलोकाःफलदाःज्ञानंदृष्टफलमित्यर्थः कीदृशानां धात्वतपसितिष्ठतांधात्वधातव्ये कृत्यार्थेतवैकेन्केन्यत्वनइतिधात्रस्त्वन् अवश्यकर्तव्येइत्यर्थः नचशमोदमस्तपःशौच

ज्ञानेनचात्मानमुपैतिविद्वानथान्यथावर्गफलानुकांक्षी ॥ अस्मिन्कृतंतत्परिगृह्यसर्वममुत्रभुंक्तेपुनरेतिमार्गम् ॥ ९ ॥ अस्मिँल्लोकेतपस्तप्तंफलमन्यत्रभुज्य ते ॥ ब्राह्मणानामिमेलोकाधात्वेतपसितिष्ठतां ॥ १० ॥ धृतराष्ट्रउवाच कथंसमृद्धममृद्धंतपोभवतिकेवलं ॥ सनत्सुजाततद्ब्रूहियथाविद्यामतद्वयं ॥ ११ ॥ सनत्सुजातउवाच निष्कल्मषंतपस्त्वेतत्केवलंपरिचक्षते ॥ एतत्समृद्धमप्यृद्धंतपोभवतिकेवलं ॥ १२ ॥ तपोमूलमिदंसर्वंयन्मांपृच्छसिक्षत्रिय ॥ तपसावे दविद्वांसःपरंत्वमृतमाप्नुयुः ॥ १३ ॥ धृतराष्ट्रउवाच कल्मषंतपसोब्रूहिश्रुतंनिष्कल्मषंतपः ॥ सनत्सुजातयेनेदंविद्यांगुह्यंसनातनं ॥ १४ ॥ सनत्सुजा तउवाच क्रोधादयोद्वादशयस्यदोषास्तथानृशंसानिदशत्रिराजन् ॥ धर्मादयोद्वादशैतेपितृणांशास्त्रेगुणायेविदिताद्विजानां ॥ १५ ॥

मितिप्रागेवोक्तं वृद्धेतपसीतिपाठेस्पष्टोर्थः ॥ १० ॥ समृद्धंविदुषःअसमृद्धंअविदुषश्चएककमेवतपःकेवलंशुद्धंसत्कथंद्वैविध्यंप्राप्नोतीतिपृच्छति कथमिति ॥ ११ ॥ उत्तरमाह निष्कल्मषमिति कल्मषंकामः श्रद्धादिराहित्यंचतद्रहितंतपःकेवलंकैवल्यसाधनत्वात्केवलमित्युच्यते तदेवश्रद्धायुक्तमपिसकामंचेत्समृद्धमित्युच्यते यत्तुकेवलंईश्वरार्थमेवक्रियतेतदृद्धं तथाचश्रुतौ यदेवविद्ययाकरोतिश्रद्धयोपनिषदातदे ववीर्यवत्तरंभवतीतिनरप्रत्ययश्रुतेर्विद्याहीनस्यापितपसोवीर्यवत्त्वावगमादृद्धत्वंगम्यते ॥ १२ ॥ तपएवप्रशंसति तपइति इदंसर्वंभोग्यंतपोमूलंतपःप्राप्यं परंअमृतंमुक्तिः ॥ १३ ॥ ननुनिष्कल्मषंतपःश्रुतंतत्र किंतत्किल्बिषंयद्रहितेनतपसासनातनंगुह्यंब्रह्मविद्यांजानीयामितिपृच्छति कल्मषमिति ॥ १४ ॥ तदेवाह क्रोधादयइति क्रोधादिगणोद्वादशकः दशत्रित्रयोदशेत्यर्थः तावानृशंसवर्गश्चतपसःकल्मषं धर्मा दिगणविरुद्धत्वात् तद्रहितधर्माद्युपेतंतुतपोनिष्कल्मषंमोक्षहेतुरित्यर्थः पितॄणांवंशकर्तॄणांमन्वादीनां आततानाइत्यपिपाठः ॥ १५ ॥

क्रोधःइच्छाप्रतीघातोत्थआक्रोशताडनादिहेतुर्मनस्तापः १ कामःस्त्र्यभिलाषः २ लोभोधनव्ययभीरुत्वं ३ मोहःकृत्याकृत्यविवेकराहित्यं ४ विधित्सासत्यप्युत्तरोत्तरलाभेपिपासाख्याअतृप्तिः घेट्र्थानेड त्यस्यरूपं ५ अकृपातिर्दयत्वं ६ असूयापरगुणेषुदोषदर्शनं ७ मानआत्मनिपूज्यताबुद्धिः ८ शोकइष्टार्थनाशेसतिमनोवैक्लव्यं ९ स्पृहाभोग्यवर्गेष्वादरः १० ईर्ष्यापरोत्कर्षासहिष्णुत्वं ११ जुगुप्साप रनिंदाबीभत्सतावा १२ मनुष्याणांयोगिनामयोगिनांचैतेदोषाःसर्वेषामपिवर्ज्याइत्यर्थः ॥ १६ ॥ एतेषांमध्येएकैकोपिमनुष्यंनाशयितुंसमर्थःकिंतुकतिपयसमुदायःसर्वसमुदायोवेत्याह एकैकइति अंतरं छिद्रं ॥ १७ ॥ त्रयोदशनृशंसानिहिंस्राण्याहद्वाभ्यां विकत्थनइति विकत्थनःपरगुणाक्षेपेणस्वगुणोत्कर्षाभिधानशीलः १ स्पृहयालुःअतियत्नपूर्वकंपरस्त्र्यादिभोगेच्छावान् २ मनस्वीगर्वाधिक्यात्पराव माननशीलः ३ बिभ्रत्कोपंनिमित्तंविनापिसदाकोपपरः ४ चपलःमित्रभावादिष्वस्थिरः ५ अरक्षणःशक्तौसत्यांस्वीकृतस्त्र्यादेःपालनमकुर्वन् ६ एतान्षट्पापधर्मान्पापाःपापिनोनराःकुर्वते केते येसुदुर्गे महासंकटेइहपरत्रवाउपस्थितेनोत्रसंतःत्रासंअकुर्वंतः एकमिदंपदं सुप्सुपेतिसमासः एतेषडत्यंतंहिंस्राइत्यर्थः ॥ १८ ॥ संभोगःस्त्रीसंगादिस्तद्विषयासंवित्संमतिस्तदेवपुरुषार्थइतियाबुद्धिस्तयाविषमोदुर्व्यव

क्रोधःकामोलोभमोहौविधित्साऽकृपाऽसूयेमानशोकौस्पृहाच॥ईर्ष्याजुगुप्साचमनुष्यदोषावर्ज्याःसदाद्वादशैतेनराणां॥१६॥एकैकःपर्युपास्तेहमनुष्यान्मनु
जर्षभ॥लिप्समानोंतरंतेषांमृगाणामिवलुब्धकः॥१७॥विकत्थनःस्पृहयालुर्मनस्वीबिभ्रत्कोपंचपलोऽरक्षणश्च॥एतान्पापाःषण्नराःपापधर्मान्प्रकुर्वतेनो
त्रसंतःसुदुर्गे॥१८॥संभोगसंविद्विषमोऽतिमानीदत्तानुतापीकृपणोबलीयान्॥वर्गप्रशंसीवनितासुद्वेष्टाएतेपरेसप्तनृशंसवर्गाः॥१९॥धर्मश्चसत्यंचदमस्त
पश्चअमात्सर्यंह्रीस्तितिक्षानसूया॥यज्ञश्चदानंचधृतिःश्रुतंचव्रतानिवैद्वादशब्राह्मणस्य॥२०॥यस्त्वेतेभ्यःप्रभवेद्द्वादशभ्यःसर्वामपीमांपृथिवींसशिष्यात्॥
त्रिभिर्द्वाभ्यामेकतोवार्थितोयस्तस्यस्वमस्तीतिसवेदितव्यः॥२१॥दमस्त्यागोऽप्रमादश्चएतेष्वमृतमाहितं॥तानिसत्यमुखान्याहुर्ब्राह्मणायेमनीषिणः॥२२॥

स्थितः १ अतिमानीअत्यंतंदर्पवान् २ पाठांतरेसंभोगसंवित्भोगेबुद्धिमान् द्विषंद्वेषमेधमानोवर्धयन् दत्तानुतापीदानंकृत्वापिलोभवशात्ममधनंनष्टमितिसंतापवान् ३ कृपणःप्राणांतेपिवित्तव्ययमसहमानः ४ बलीयान्अतिशयेनबलिमान् पूर्वराजभ्योप्यधिकंप्रजानांसकाशात्बलिंगृह्णन्नित्यर्थः ५ वर्गप्रशंसीवर्गोवृजिनंपराभिभवस्तत्प्रशंसनशीलः ६ अन्येषांदुःखेनसुखीत्यर्थः वनितासुपरिणीतासुद्वेष्टा ७ एतेसप्तनृशंसाःपूर्वेचषट्एवंत्रयोदश ॥ १९ ॥ गुणानाह धर्मइति धर्मोवर्णाश्रमनियतःसंध्योपासनादिः १ सत्यंहिंसावर्जंयथार्थभाषणं २ दमःजिह्वोपस्थादिनिग्रहः ३ तपःकृच्छ्रचांद्रायणादि ४ अमात्स र्यंमत्सरःपरगुणासहिष्णुत्वंतदभावः ५ ह्रीर्लज्जा ६ तितिक्षासत्यपिक्रोधनिमित्तेतदनुत्पादः ७ अनसूयापरगुणेषुदोषाविष्करणमसूयातदभावः ८ यज्ञोज्योतिष्टोमादिः ९ दानंबहिर्वेदिसंविभागः १० धृतिः अत्यंतापद्यपिव्रतादेरत्यागः ११ श्रुतंअर्थग्रहणसहितंवेदाध्ययनं १२ ब्राह्मणस्यब्रह्मप्राप्तुमिच्छोः ॥ २० ॥ यस्त्विति सर्वगुणाढ्योब्रह्मवित्सत्यकामादिगुणभाक्भवति यस्तमात्मानमनुविद्यविजानातिससर्वांश्चलोकानाप्नोतिसर्वांश्चकामानितिश्रुतेः एतेषांमध्येत्रिभिर्द्वाभ्यांएकतोवाअर्थितःअर्थःवित्तंसंजातमस्यसतथा स्वदैवंवित्तं ॥ २१ ॥ दमःजितेंद्रियत्वं त्यागःकर्मणामीश्वरेऽर्पणं अप्रमादस्तत्त्वानुसंधानं अमृतंमुक्तिः सत्यमुखानिसत्यप्रधानान्येवएतानिफलानिभवंतीत्यर्थः ॥ २२ ॥

अष्टादशदोषत्यागादष्टादशगुणत्वंदमस्याह दमइति कृतेकर्मणिवैदिकेप्रतिकूलंअश्रद्धाआलस्यादिच अकृतेउपवासव्रतादौप्रतिकूलंक्षुधाजिह्वालौल्यादि इदंद्वयमेकोदोषः १ अनृताऽभ्यसूयेप्रसिद्धे ३ कामःस्त्र्यभिलाषः ४ अर्थोधनार्जनार्थेऽतियत्नः ५ स्पृहाधनाद्यभिलाषः ॥ ६ ॥ २३ ॥ पैशून्यंपरदोषसूचकत्वं ११ परितापःअतिदुःखित्वं १४ अरतिःसत्क्रियानभिलाषः १५ ॥ २४ ॥ अपस्मारःकर्तव्यविस्मरणं १६ अतिवादःपराक्रोशः १७ संभावनामहत्त्वबुद्धिः ॥१८ ॥ २५ ॥ मदइति येषांविपर्ययादमगुणत्वेनउक्तास्तएवकृताकृतप्रतिकूलादयोऽष्टादश तथावक्ष्यमाणस्यषड्विधत्यागस्यचविपर्ययाःषट् तेचलक्ष्मीप्राप्तौहर्षः १ अप्रियेजातेव्यथा २ स्वीयेषुयाञ्चा ३ पात्रेष्वप्रदानं ४ सत्यधिकारेइष्टापूर्तयोरकरणं ५ कामस्यात्यागःप्रमादश्च ६ एतेचतुर्विंशतिर्मददोषाः ॥२६॥ श्रेयान्प्रशस्ततरः तृतीयोवक्ष्यमाणःकामत्यागः तस्मिन्कामत्यागेकृतेसतिभिन्नंभेदः भावेनिष्ठा द्वैतमितियावत् सएवदुःखं द्वितीयाद्वैभयंभवति यत्रान्यत्पश्यत्यन्यच्छृणोतितदल्पंअथयदल्पंतद्दुःखमित्यादिश्रुतिभ्यः कामत्यागा

दमोत्यष्टादशगुणःप्रतिकूलंकृताकृते ॥ अनृतंचाभ्यसूयाचकामार्थौचतथास्पृहा ॥ २३ ॥ क्रोधःशोकस्तथातृष्णालोभःपैशून्यमेवच ॥ मत्सरश्चविहिंसाचपरितापस्तथाऽरतिः ॥ २४ ॥ अपस्मारश्चातिवादस्तथासंभावनात्मनि ॥ एतैर्विमुक्तोदोषैर्यःसदांतःसद्भिरुच्यते ॥ २५ ॥ मदोष्टादशदोषःस्यात्त्यागोभवतिषड्विधः ॥ विपर्ययाःस्मृताएतेमददोषाउदाहृताः ॥ २६ ॥ श्रेयांस्तुषड्विधस्त्यागस्तृतीयोदुष्करोभवेत् ॥ तेनदुःखंतरत्येवभिन्नंतस्मिन्जितंकृते ॥ २७ ॥ श्रेयांस्तुषड्विधस्त्यागःश्रियंप्राप्यनहृष्यति ॥ इष्टापूर्तेद्वितीयंस्यान्नित्यवैराग्ययोगतः ॥ २८ ॥ कामत्यागश्चराजेंद्रसतृतीयइतिस्मृतः ॥ अप्यवाच्यंवदंत्येतंसतृतीयोगुणःस्मृतः ॥ २९ ॥ त्यक्तैर्द्रव्यैर्यद्भवतिनोपयुक्तैश्चकामतः ॥ नचद्रव्यैस्तद्भवतिनोपयुक्तैश्चकामतः ॥ ३० ॥ नचकर्मस्वसिद्धेषुदुःखंतेनचनग्लपेत् ॥ सर्वैरेवगुणैर्युक्तोद्रव्यवानपियोभवेत् ॥ ३१ ॥ अप्रियेचसमुत्पन्नेव्यथांजातुनगच्छति ॥ इष्टान्पुत्रांश्चदारांश्चनयाचेतकदाचन ॥ ३२ ॥ अर्हतेयाचमानायप्रदेयंतच्छुभंभवेत् ॥ अप्रमादीभवेदेतैःसचाप्यष्टगुणोभवेत् ॥३३॥

देवसर्वदुःखनिवृत्तिरूपोमोक्षःसिद्धः तथाचश्रुतिः यदासर्वेप्रमुच्यंतेकामायेस्यहृदिस्थिताः अथमर्त्योमृतोभवत्यत्रब्रह्मसमश्नुतइति ॥ २७ ॥ त्यागमेवाह श्रेयानिति श्रियंलक्ष्मींविद्यांच नहृष्यति नदृप्यति १ इष्टंयागहोमादिआपूर्तंतडागारामादि २ ॥ २८ ॥ कामत्यागस्यपरांकाष्ठामाह अपीति अवाच्यंनिर्वृत्तिकत्वात् तथाचश्रुतिः यदासर्वेप्रमुच्यंतेइति ॥ २९ ॥ त्यक्तैरिति द्रव्यैःस्त्र्यादिभिस्त्यक्तैरेवयत्निष्कामत्वंभवतितत्कामपूर्वकंउपभुक्तैर्नभवति यथोक्तं नजातुकामःकामानामुपभोगेनशाम्यतीति निष्कामत्वंबहुभिर्लब्धैरपिद्रव्यैर्नभवतिनाप्युपयुक्तैःकाम्यद्वाराव्ययीकृतैरित्यर्थः ३ ॥ ३० ॥ नदुःखं कुर्यादितिशेषः तेनचदुःखेननग्लपेत्ग्लानिंनप्राप्नुयात् गुणैःकीर्त्यादिभिः ॥ ३१ ॥ अप्रियेकीर्तिवित्तनाशादिप्रभवेसमुत्पन्नेपियोव्यथांनगच्छतिसचतुर्थस्त्यागइत्यर्थः ४ पंचमंत्यागमयाञ्चारूपमाह इष्टानिति ५ ॥ ३२ ॥ षष्ठमाह अर्हतइति अर्हतेयोग्याय ६ षड्विधत्यागफलमाह अप्रमादीति सचअप्रमादश्च ॥ ३३ ॥

सत्यंयथार्थवचनं १ ध्यानंमूर्तेरीश्वरस्यआत्मनोवाऽनुसंधानं २ समाधानंसंप्रज्ञातासंप्रज्ञातभेदेनद्विविधःसमाधिः ३ चोद्यंतर्कः येनसमाधिफलेसार्वकाम्यादौदोषमुन्नयंति ४ वैराग्यमुपरमः ५ अस्तय परस्वापहरणाभावः ६ ब्रह्मचर्यंस्त्रीसंगराहित्यं ७ ॥ असंग्रहोनिष्परिग्रहता ८ ॥ ३४ ॥ उक्तमनुवदत्यप्रमादप्रतियोगिनंप्रमादंवक्तुं एवमिति ॥ ३५ ॥ पंचभ्यइंद्रियेभ्यःषष्ठान्मनसश्चस्वस्वविषयेरागद्वेषो त्थाःषट्प्रमादाः अतीतेनष्टपुत्रशोकादिजःसप्तमः अनागतेपुत्रकामस्यनद्भावेयःक्लेशःसोऽष्टमःप्रमादः एतेभ्यःप्रमादेभ्योमुक्त्युपेतोमुक्तिप्राप्तःसुखीभवेत् ॥३६॥ दमत्यागाप्रमादानुक्त्वातेषांसत्यमुखत्वंप्रागुक्तं विवृणोति सत्यात्मेति सत्येआत्माचित्तंयस्यसतथा तान्दमत्यागाप्रमादान् ॥ ३७॥ दोषनिवृत्त्यैवतपःसिद्धिर्धात्राकृतेत्याह निवृत्तेनैवेति ॥ ३८ ॥ प्रश्नव्याख्यानमुपसंहरति दोषैरिति ॥ ३९ ॥ ४० ॥

सत्यंध्यानंसमाधानंचोद्यंवैराग्यमेवच ॥ अस्तेयंब्रह्मचर्यंचतथाऽसंग्रहमेवच ॥ ३४ ॥ एवंदोषामदस्योक्तास्तान्दोषान्परिवर्जयेत् ॥ तथात्यागोऽप्रमादश्चस चाप्यष्टगुणोमतः ॥ ३५ ॥ अष्टौदोषाःप्रमादस्यतान्दोषान्परिवर्जयेत् ॥ इंद्रियेभ्यश्चपंचभ्योमनसश्चैवभारत ॥ अतीतानागतेभ्यश्चमुक्त्युपेतःसुखीभवेत् ॥ ३६ ॥ सत्यात्माभवराजेंद्रसत्येलोकाःप्रतिष्ठिताः ॥ तांस्तुसत्यमुखानाहुःसत्येह्यमृतमाहितं ॥ ३७ ॥ निवृत्तेनैवदोषेणतपोव्रतमिहाचरेत् ॥ एतद्धातृकृतंवृ त्तंसत्यमेवसतांव्रतं ॥ ३८ ॥ दोषैरेतैर्वियुक्तस्तुगुणैरेतैःसमन्वितः ॥ एतत्समृद्धमत्यर्थंतपोभवतिकेवलं ॥ ३९ ॥ यन्मांपृच्छसिराजेंद्रसंक्षेपात्प्रब्रवीमिते ॥ एत त्पापहरंपुण्यंजन्ममृत्युजरापहं ॥ ४० ॥ धृतराष्ट्रउवाच आख्यानपंचमैर्वेदैर्भूयिष्ठंकथ्यतेजनः ॥ तथाचान्येचतुर्वेदास्त्रिवेदाश्चतथापरे ॥ ४१ ॥

एवंविद्यासाधनान्यधिगम्यअध्ययनगृहीताद्वेदादधिगतवेद्यानामनेकत्वंमन्वानः किंतद्वेद्यंश्रेष्ठमितिपृच्छति आख्यानेति आख्यानंइतिहासपुराणादिपंचमंयेषुतैर्वेदैःसर्वंखल्विदंब्रह्म ब्रह्मैवेदंविश्वं पुरुषएवेदं सर्वमित्यादिभिर्भूयिष्ठंनामादिप्रपंचादधिकतमंभूमाख्यंपरंब्रह्मतदेवजनःस्थावरजंगमरूपंजगदितिकथ्यते अन्येशाखिनःपुनश्चतुर्वेदाःचत्वारिवेदयंतितेतथाणश्चत्वारःपुरुषाइति बाह्यःशरीरपुरुषश्छंदःपुरुषो वेदपुरुषोमहापुरुषइति छंदोगायत्र्यादिनियताक्षरपादंतच्चयजुःसाम्नोरप्युपलक्षणं वेदःकर्मचोदनात्मकंब्राह्मणं तथात्रिवेदाःत्रीनक्षरमक्षरमुत्तमंचेतिपुरुषंवेदयंतेत्रिवेदाः क्षरंप्रधानं अमृताक्षरंहक्षरात्मानावी शतेदेवएकइति अमृतोजीवःकूटस्थःसोऽक्षरं सुलोपआर्षः ईशतेईष्टे क्षरःसर्वाणिभूतानिकूटस्थोऽक्षरउच्यते उत्तमःपुरुषस्त्वन्यःपरमात्मेत्युदाहृतइति ॥ ४१ ॥

तथाद्विवेदाः द्वेब्रह्मणीवेदितव्येशब्दब्रह्मपरंचयदितिवाच्यवाचकयोरभेदेनशब्दब्रह्मशब्देनात्रकृत्स्नोनामरूपात्मकःप्रपंचउच्यते परंचतदतीतमितिद्वयमपिवेद्यत्वेनवदंति एकवेदाः एकधैवानुद्रष्टव्यंनेहनानास्तिकिंचनेत्यादयएकमेववेद्यंवेदयंति अनृचश्चकऋच्यतेस्तूयतेइतिकःकूईश्वरःसपृथक्त्वेननास्तियेषांतेऽनृचःब्रह्माद्वैतवादिनः एकवेदानांव्युत्थानकालेद्वैतमस्तिसमाधौतुबाधितंतद्भवति अनृचांतुअवस्थाद्वयेपिद्वैताभावस्तुल्यइतिभेदः एतेषांषण्णांमध्येसकतरःकतमःयमहंवेदजानीयां द्विजंब्राह्मणंब्रह्मविदमित्यर्थः अत्रभूयिष्ठंजनइतिप्रथमःसविशेषाद्वैतपक्षः द्वितीयोनिरीश्वरपक्षःसांख्यानांमीमांसकानांच त्रिवेदास्तुपातंजलाजीवेशजगतांभेदंवदंतः द्विवेदास्त्वौडुलोमाःकार्यात्मनाभेदंकारणात्मनाअभेदंचसत्यमेववदंतःयथाकटकमुकुटाद्यात्मनाभेदोपिसत्यःकनकात्मनाऽभेदोपिसत्यएवेतिएकवेदानामपिकिंचिद्बाधयोग्यंसत्त्वासत्त्वाभ्यामनिर्वचनीयंद्वैतमस्त्येवव्यावहारिकंप्रातिभासिकात्तद्योबाध्यात्रज्जूरगादेर्विलक्षणंयावन्मोक्षमबाध्यं अनृचांतुदृष्टिसृष्टिवादिनांयथारज्ज्वामुरगःस्रक्चकल्पिताएवमात्मनिजाग्रत्स्वप्नौसमसत्ताकौइतिभेदः तत्राध्यारोपापवादाभ्यांनिष्प्रपंचंप्रपंच्यतइतिन्यायेनआद्यंपक्षचतुष्टयंव्यवहारस्यपारमार्थिकत्वपरमध्यारोपदृष्ट्योपन्यस्तं अंत्यःपक्षोपवाददृष्ट्याव्यवहारापलापेन एकवेदपक्षस्तुव्यामिश्रदृष्ट्याऽनिर्वचनीयाख्यया एवमेवदृष्टित्रयमाश्रित्यशास्त्रमपिप्रवृत्तं आत्मकृतेःपरिणामादितिअध्यारोपकालेपरिणामदृष्टिःसूचिता ब्रह्मैवकनककुंडलन्यायेनजगदाकारेणपरिणतं तथाचश्रुतिः तदात्मानंस्वयमकुरुत सत्यंचानृतंचसत्यमभवत् सत्यंव्यावहारिकंजाग्रद्रज्ज्वादि अनृतंप्रातिभासिकंस्वप्नरज्जूरगादिएतदुभयात्मकंसत्यंकालत्रयाबाध्यंब्रह्मैवप्राप्तमितिश्रुत्यर्थः तथाआत्मनिचैवंविचित्राश्चहि

द्विवेदाश्चैकवेदाश्चाप्यनृचश्चतथापरे॥ तेषांतुकतरःसस्याद्यमहंवेदवैद्विजं॥ ४२॥

तिस्वप्नकालेआत्मनिजाग्रत्कालेमायेंद्रजालमरीचिकोदकादयोहिप्रसिद्धनराःसृष्टयोभवंति विचित्राश्चताः नचताःनसंतीतिवक्तुंशक्यं अनुभूयमानत्वात् नापिसंतीति ज्ञानेनसद्योबाधात् एवंब्रह्मण्यपिविचित्राऽनिर्वचनीयासृष्टिरस्तीतिसूत्रार्थः तथाचास्यजगतोऽनिर्वचनीयत्वंश्रुतिराह कोअद्धावेदकइहप्रवोचत्कुतआजाताकुतइयंविसृष्टिरिति तंकोपिनवेदनकोपिप्रावोचदितिश्रुत्यर्थः सेयंव्यामिश्रदृष्टिः अपवाददृष्टिस्तुआह्वचतन्मात्रमितिसूचिता सयथासैंधवखिल्यउदकेप्रास्तउदकमेवानुविलीयेत सयथासैंधवघनोऽनंतरोऽबाह्यःकृत्स्नोरसघनएवंवाअरेयमात्माकृत्स्नःप्रज्ञानघनइतिश्रुत्याचदर्शितायथाजलेप्रास्तःसैंधवखिल्यःस्वोपादानंउदकंजलेलीनमनुस्वयमपिलीयते अन्यथाकरकालयेइवजलेपरिमाणाधिक्यंस्यात् अतःसःअंतरंकारणंबाह्यंघनीभावःतदुभयवर्जितःकेवलरसतन्मात्रात्मनाजलेऽभिव्यक्तोदृश्यते एवमयंप्रपंचःकार्यकारणोभयस्वरूपहीनःसमाधौकेवलप्रज्ञानघनोभिव्यज्यतेइतिश्रुत्यर्थः अनेनदृष्टित्रयेणजनबोधार्थंशास्त्रंप्रवृत्तं यथोक्तंसंक्षेपशारीरके आरोपदृष्टिरपवाददृष्टिरेवंव्यामिश्रदृष्टिरितिदृष्टिविभागमेनं संगृह्यसूत्रकृदयंपुरुषंमुमुक्षुंसम्यक्प्रबोधयितुमुत्सहतेक्रमेणेत्यादिना श्रुतिवचांसिमुनिस्मरणानिचद्वयविशारदगीरपिसर्वशः त्रयमपेक्ष्यदृशांत्रितयंविनानहिघटामुपयांतिकदाचनेत्यंतेन॥ ४२ ॥

एवमनेकेषुपक्षेषूपस्थापितेषुसिद्धांतमाह एकस्येति ब्रह्मैवएकंवेद्यंतच्चसत्यंकालत्रयेप्यबाध्यंतस्यअज्ञानात्बहूनिवेद्यानिउपास्यानिअब्रह्मभूतानिकृतानिकल्पितानिवेदेसत्यप्रतिपत्त्यर्थं तेषामब्रह्मत्वंवेदएवा
ह तदेवब्रह्मत्वंविद्धिनेदंयदिदमुपासतइति तस्मिंश्चसत्येब्रह्मणिकश्चिदेवअवस्थितः ब्रह्मलाभोऽतिदुर्घटइत्यर्थः श्रुतिरप्यज्ञानकार्यत्वंजगतआह तुच्छेनाभ्वपिहितंयदासीत् तमसस्तन्महिनाजायतैकमिति
तुच्छेनरज्जुभृंगादिवदध्यस्तेनमिथ्याभूतेनतमसाआभुसर्वव्यापकंब्रह्मअपिहितंआच्छादितंयत्आसीत्ततएकमेवसत्तमसःअज्ञानस्य तपसइतिपाठेअलोचनस्यसंकल्पमात्रस्यमहिनामाहात्म्येनअजायतप्रपं
चाकारेणआविर्बभूव यथारज्जुरज्ञानावृतासर्पाकारेणाविर्भवतितद्वदितिश्रुत्यर्थः ॥ ४३ ॥ एवमिति सत्यंप्रत्यगद्वयानंदंवेद्यंअज्ञात्वा बाह्यसुखलोभात्एतद्दानादिकंकर्तुंप्रवर्ततइत्यर्थः ॥४४॥ सत्यादिति तथा
भवेत्परमानंदात्प्रच्युतस्यक्षुद्रानंदविषयोभिलाषोभवेत् ततश्चासौयज्ञोज्योतिष्टोमादिःप्रतायेतसंतन्यते सत्यस्यवेदवचनस्यज्योतिष्टोमेनस्वर्गकामोयजेतेत्यादेःअवधारणात्प्रामाण्यनिश्चयात् संकल्पोऽवितथो
भवेदितिपाठेसत्यज्ञस्यैवसत्यसंकल्पत्वंअन्यस्यतुसंकल्पोवंध्यइत्यर्थः सनऽपाठेयज्ञोपिसत्यस्यानवधारणादापरोक्ष्येणअनिश्चयादेवप्रवर्तते ज्ञातेतुसत्ये एतद्बुध्वाबुद्धिमान्स्यात्कृतकृत्यश्चभारतेतिकृतकृत्यत्व

सनत्सुजातउवाच एकस्यवेदस्याज्ञानाद्वेदास्तेबहवःकृताः॥ सत्यस्यैकस्यराजेंद्रसत्येकश्चिदवस्थितः॥ ४३॥ एवंवेदमविज्ञायप्राज्ञोहमितिमन्यते॥ दान
मध्ययनंयज्ञोलोभादेतत्प्रवर्तते॥ ४४॥ सत्यात्प्रच्यवमानानांसंकल्पश्चतथाभवेत्॥ ततोयज्ञःप्रतायेतसत्यस्यैवावधारणात्॥ ४५॥ मनसान्यस्यभवतिवा
चान्यस्याथकर्मणा॥ संकल्पसिद्धःपुरुषःसंकल्पानधितिष्ठति॥ ४६॥ अनैभृत्येनचैतस्यदीक्षितव्रतमाचरेत्॥ नामैतद्धातुनिर्वृत्तंसत्यमेवसतांपरं॥ ४७॥
ज्ञानंवैनामप्रत्यक्षंपरोक्षंजायतेतपः॥ विद्याद्बहुपठंतंतुद्विजंवैबहुपाठिनं॥४८॥ तस्मात्क्षत्रियमामंस्थाजल्पितेनैववैद्विजं॥ यएवसत्यान्नापैतिसज्ञेयोब्राह्म
णस्त्वया॥ ४९॥

मेवस्मयते ॥ ४५॥ मनसेति यज्ञइत्यनुकृष्यते अन्यस्यएकस्ययज्ञोमनसादेवताध्यानादिरूपोभवति वाचाब्रह्मयज्ञजपादिरूपोयज्ञोभवति कर्मणाप्रसिद्धोज्योतिष्टोमादिः
एतेषांपूर्वःपूर्वोज्यायान् संकल्पसिद्धःसत्यसंकल्पःसंकल्पानांकल्पनीयपदार्थानांब्रह्मलोकादीनामधिष्ठाताभवतिब्रह्मवित् तथाचश्रुतिःआप्नोतिस्वाराज्यं आप्नोतिमनसस्पतिं वाक्पतिश्चक्षुष्पतिः श्रोत्रपतिर्वि
ज्ञानपतिरिति स्वराजोभावःस्वाराज्यंब्रह्मैश्वर्यं ॥४६॥तस्यसंकल्पस्यअनैभृत्येनअदार्ढ्येन आत्माज्ञानादंध्यसंकल्पत्वेसतीत्यर्थः दीक्षितव्रतंमुष्टीकरणवाग्यमनादिकंकुर्यात् एतन्नामदीक्षितइतितद्दीक्षव्रतादेशे
इत्यनेनधातुनानिष्ठाप्रत्ययांतेननिष्पन्नं कर्मजःसंस्कारआगंतुकोविनाशीचेत्यर्थः सतांतुसत्यमेवपरंब्रह्मैवश्रेष्ठं अकृतकत्वेनाविनाशित्वात् ॥४७ ॥ एतदेवस्पष्टयति ज्ञानमिति प्रत्यक्षंशोकमोहनिवृत्तिरू
पंज्ञानफलंप्रत्यक्षमित्यर्थः तपःकायिकंवाचिकंमानसिकंच तत्परोक्षंआमुष्मिकफलप्रदमित्यर्थः विद्यादित्यर्द्धेनपरोक्षज्ञानस्यव्यावृत्तिर्हिउच्यते॥ ४८॥ उक्तमेवोपसंहरति तस्मादिति जल्पितेनैवकेव
लाध्ययनेनैवसत्यात्प्रत्यगद्वयानंदात् तथाचश्रुतिः योवाएतदक्षरंगार्गिविदित्वास्माल्लोकात्प्रैतिसब्राह्मणइत्यपरोक्षज्ञानिनोब्राह्मणत्वमुक्त्वाऽर्थादितरस्याब्राह्मणत्वंदर्शयति ॥ ४९ ॥

नन्वेवमध्ययनयागादेर्वैयर्थ्यंस्यादित्याशंक्येष्टापत्तिमाह छंदांसीति एषउपनिषत्प्रसिद्धःअथर्वामहामुनिर्महर्षिसंघोयानिपुराजगौतान्येवछंदांसिउपनिषद्रूपाणि नामनिश्चितं छादयंतिह्वाएनंछंदांसिपा
पात्कर्मणइतिश्रुत्याछंदःशब्दनिर्वचनात् प्लवाह्येतेअदृढायज्ञरूपाइतिअथर्वणोपनिषदियज्ञानांपापाद्रक्षितुमसामर्थ्यदर्शनात्ब्रह्मविद्यार्थानांछंदसांमुख्यंछंदस्त्वंकर्मार्थानांतुगौणमितिभावः किंच उतअपि
येपिअधीतवेदाःसोपनिषत्कंवेदंपाठतोर्थतश्चअधीतवंतस्तेपिनच्छंदोविदः यतःवेदवेद्यस्यऔपनिषदस्यपुरुषस्यतत्त्वंयाथात्म्यंनविदुःनजानंति अधेन्वाचरतिमाययैषवाचंशुश्रुवांअफलामपुष्पामिति पुष्पं
हिफलंवाचःसत्यमितिश्रुतिश्चैतदाह सत्यंपरंब्रह्म ॥५०॥ छंदांसिनामेति द्विपदांमनुष्याणांमध्येवरिष्ठ तत्रसत्येब्रह्मणिविषयेछंदांसिवेदाःस्वच्छंदयोगेनस्वानंत्यसंबंधेनैवभवंति कर्मकांडार्थज्ञानवत्ब्रह्मकांडा
र्थज्ञानंनमध्येऽनुष्ठानांतरमपेक्षते तथाहि तद्धैतत्पश्यन्नृषिर्वामदेवःप्रतिपेदेहंमनुरभवंसूर्यश्चेतिश्रुत्यादर्शनसावात्म्ययोर्मध्येनिष्ठन्गायनीत्यादौनिष्ठतिगायत्योर्मध्येइवकार्यांतरंवार्यते तेनचज्ञातेनसंत्येन चका
रएवकारार्थे तेनैवेत्यर्थः छंदोविदोभवंतिनकर्ममात्रज्ञानेन तान्छंदोज्ञान्अधीत्यप्राप्यआर्याःवेदस्यवेद्यंवेदनीयंब्रह्मनगताइतिनअपितुगताःप्राप्ताएवेत्यर्थः एतेनतद्विज्ञानार्थंसगुरुमेवाभिगच्छेदित्यस्याःश्रुतेर

छंदांसिनामक्षत्रियतान्यथर्वापुराजगौमहर्षिसंघएपः॥छंदोविदस्तेयउतनाधीतवेदानवेदवेद्यस्यविदुर्हितत्त्वं॥५०॥छंदांसिनामद्विपदांवरिष्ठस्वच्छंदयोगेन भवंतितत्र॥छंदोविदस्तेनचतानधीत्यगतानवेदस्यनवेद्यमार्याः॥५१॥नवेदानांवेदिताकश्चिदस्तिकश्चित्त्वेतान्बुध्यतेवापिराजन्॥योवेदवेदान्नसवेदवेद्यंस त्येस्थितोयस्तुसवेदवेद्यं॥५२॥नवेदानांवेदिताकश्चिदस्तिवेद्येनवेदंनविदुर्नवेद्यं॥योवेदवेदंसचवेदवेद्यंयोवेदवेद्यंनसवेदसत्यं॥५३॥योवेदवेदान्सचवेदवेद्यं नतंविदुर्वेदविदोनवेदाः॥ तथापिवेदेनविदंतिवेदंयेब्राह्मणावेदविदोभवंति॥५४॥

र्थोदर्शितः॥५१॥तथापिब्रह्मणोदुर्ज्ञेयत्वमाह नेति वेदानांरहस्यवेदिताज्ञाताकश्चिन्नास्ति
कश्चित्तुएतान्वेदान्रहस्यप्रतिपादकान्चित्तशुध्यतिशयाद्बुध्यते योव्युत्थितःतत्त्वमसिवाक्यार्थानुसंधानावावेदान्वेदससविकल्पकःनिर्विकल्पकंवेद्यं सर्ववृत्तिलयेप्रकाशमानंब्रह्मनवेदकिंतुसत्येसर्ववृत्ति
बाधावधिभूतेप्रत्यक्चैतन्येस्थितएवनिर्विकल्पकंसुखंवेद ॥५२॥ इममेवार्थंभंग्यंतरेणाह नेति वेदानांवेद्यानामहंकारादीनामचेतनानांमध्येकश्चिद्वेदितानास्ति अतोहेतोःवेद्येनचेतसावेदंवेदबोध्यमात्मानंनवि
दुः नापिवेद्यंअनात्मानमपिनविदुः आत्माऽनात्माचनजडस्यविषयावित्यर्थः ननुजडयाधीवृत्त्याआत्माज्ञायतएव दृश्यतेत्वग्र्ययाबुध्येतिश्रुतेरित्याशंक्याह वेदंआत्मानंयोवेदसएववेद्यमनात्मानंसर्ववेद आत्म
प्रभवत्वात्सर्वस्य यस्तुबहिर्मुखःवेद्यंअनात्मानंवेदससत्यंब्रह्मनवेद तथाचश्रुतीभवतः आत्मनोवाअरेदर्शनेनश्रवणेनमत्याविज्ञानेनेदंसर्वंविदितं परांचिखानिव्यतृणत्स्वयंभूस्तस्मात्पराङ्पश्यतिनांतरात्मन्नि
ति व्यतृणत्हिंसितवान् ॥५३॥ किंच यश्चिदात्मासर्वेषांप्रत्यक्त्वेनप्रसिद्धः वेदान्वेदयंतितेवेदाःतान्प्रमाणानिवेदसएववेद्यंप्रमेयमपिवेदनतुतानिवेद्यंविदुःजडत्वात् तंचप्राणस्यप्राणमुतचक्षुषश्चक्षुःश्रोत्रस्य
श्रोत्रंमनसोयेमनोविदुरितिप्राणादीनांप्रवर्तकत्वेनप्रसिद्धं वेदाःप्रमाणानिवेदविदःप्रमातारश्चनविदुः यतोवाचोनिवर्ततेअप्राप्यमनसासहेतितस्यवाङ्मनसानीतत्वश्रुतेः यद्यप्येवंतथापिवेदंवेदितारमात्मानंवेदेनै
वप्रमाणेनअहंब्रह्मास्मीत्यादिनाविदंतिजानंति केते येब्राह्मणाःवेदविदोवेदंपाठतोऽर्थतोऽनुष्ठानतश्चविदंतितेवेदविदः अध्ययनयज्ञादिनासंस्कृतचित्ताएववाक्यादात्मानंलक्षणयाजानंतिनत्वन्येइत्यर्थः॥५४॥

इदमेवदृष्टांतेनप्रतिपादयति धामांशेति धामतेजः तन्मयाःअंशायस्यसतेजोमयोऽर्थाच्चंद्रःतस्यभागःकलाप्रतिपद्गतातस्यसंवेदनेज्ञापनेयथाचयथैवहिप्रसिद्धंमहीरुहस्यशाखाउपादीयते तथाहितथैववेदाःप
रमात्मनःसंवेदनेऽर्थेपरमपुरुषार्थरूपेसत्येसर्वथाप्यबाध्येवेदाःउपादीयंतइतिआमनंति तंत्वौपनिषदंपुरुषंपृच्छामीत्यौपनिषदत्वविशेषणात् वाचामगोचरत्वश्रुतेश्चसोयंदेवदत्तइत्यादिवाक्यवत्तत्त्वमस्यादिवा
क्यमपिलक्षणयास्वार्थंप्रमापयत्येवेत्यर्थः ॥५५॥ एवंगुरूपसदनपूर्वकंवाक्यार्थप्रतिपत्त्युपायमुक्त्वागुरुलक्षणान्याह अभीति ब्राह्मणंब्रह्मविदंलक्षणतोभिजानामि लक्षणमेवाह व्याख्यातारंउपक्रमोपसंहारै
करूप्यादिषड्विधतात्पर्यलिंगानुसारेणवाक्यार्थवर्णनकुशलं विचक्षणंश्रुतार्थस्ययुक्तिभिरनुचिंतनेसमर्थं निदिध्यासनपरिपाकेनापरोक्षसाक्षात्कारबलान्यश्छिन्नविचिकित्सोनिःसंशयःसनूपरस्यापिसर्वसं
शयान्व्याचष्टेविवृणोति अत्रस्वरूपव्याक्रियैवपराक्रियेतिन्यायेनसंशयान्दूरीकरोतीत्यर्थः॥ ५६ ॥परीप्यतेस्मिन्नितिपर्येषणंअन्वेषणस्थानंप्राचीनंप्राग्दिशिस्थंनापिदक्षिणादिदिक्स्थंनापिअदिशंदिग्विही
नंअंतर्हृदयइत्यर्थः ॥ ५७ ॥ एतदेवाह तस्येति प्रत्यर्थिषुआत्मत्वेनप्रथमानेष्वनात्मसुपंचसुकोशेषु पर्येषणमन्वेषणंगच्छेत्कुर्यादित्यर्थः कथंचनेत्यव्यक्तमालंबनंक्लेशसाध्यमितिसूचयति अव्यक्ताहिगति

धामांशभागस्यतथाहिवेदायथाचशाखाहिमहीरुहस्य॥ संवेदनेचैवयथामनंतितस्मिन्हिसत्येपरमात्मनोर्थे॥ ५५॥ अभिजानामिब्राह्मणंव्याख्यातारंविच
क्षणं॥ यश्छिन्नविचिकित्सःसव्याचष्टेसर्वसंशयान्॥ ५६॥ नास्यपर्येषणंगच्छेत्प्राचीनंनोतदक्षिणं ॥ नार्वाचीनंकुतस्तिर्यङ्नादिशंतुकथंचन ॥ ५७॥ तस्य
पर्येषणंगच्छेत्प्रत्यर्थिषुकथंचन॥ अविचिन्वन्निमंवेदेतपःपश्यतितंप्रभुं ॥ ५८ ॥ तूष्णींभूतउपासीतनचेष्टेन्मनसापिच ॥ उपावर्तस्वतद्ब्रह्मअंतरात्मनिविश्रु
तं॥ ५९॥ मौनान्नसमुनिर्भवतिनारण्यवसनान्मुनिः॥ स्वलक्षणंतुयोवेदसमुनिःश्रेष्ठउच्यते ॥ ६० ॥ सर्वार्थानांव्याकरणाद्वैयाकरणउच्यते॥ तन्मूलतोव्या
करणंव्याकरोतीतितत्तथा॥ ६१ ॥ प्रत्यक्षदर्शीलोकानांसर्वदर्शीभवेन्नरः॥ सत्येवैब्राह्मणस्तिष्ठंस्तद्विद्वान्सर्वविद्भवेत्॥ ६२॥

दुःखंदेहवद्भिरवाप्यतइतिस्मृतेः वेदेइमंआत्मानंअविचिन्वन्वेदांतन्यायानप्यचिंतयन्नित्यर्थः तपःतपस्वीआलोचनवान्ध्यायीतंप्रभुंपश्यति तंपश्यतिनिष्कलंध्यायमानइतिश्रुतेः ॥ ५८ ॥ तूष्णींभूतइत्यनेन
वागादिबाह्येंद्रियव्यापारोपरमउक्तः मनसापिनचेष्टेत् नचेष्टेतेत्यनेनमानसव्यापारोपरमउक्तः अंतरात्मनिहार्दाकाशे विश्रुतंवेदेप्रख्यातंतद्वाचामगोचरंब्रह्मउपावर्तस्वउपागच्छ ॥ ५९ ॥ मौनात्ध्यानमात्रा
न्मुनिर्भवतिनापिअरण्यवासात्संन्यासमात्रात् किंतर्हियःस्वलक्षणंस्वस्यप्रत्यगात्मनोलक्षणंजगज्जन्मादिहेतुत्वंसच्चिदानंदात्मकत्वंचयोवेदजानातिसश्रेष्ठः संन्यासिभ्योयोगिभ्यश्चज्ञानीश्रेष्ठइत्यर्थः ॥६०॥
सर्वार्थानांव्याकरणात्प्रकटीकरणात्सर्वज्ञत्वादयंज्ञानीवैयाकरणइत्युच्यते तच्चव्याकरणंकेचिद्योगजधर्मप्रत्यासत्त्यावदंतितन्निराचष्टे मूलतइति आत्मज्ञानाद्धिसर्वविज्ञानंश्रूयतेनप्रधानज्ञानात्अन्यतोवा मू
लतइतिल्यब्लोपेपंचमी मूलंकारणंब्रह्मप्राप्येत्यर्थः तत्रव्याकर्तापरमात्मैवतन्नामरूपाभ्यामेवव्याक्रियत नामरूपेव्याकरवाणीतिश्रुतिभ्यामित्याह व्याकरोतीति श्रौतव्युत्पत्तिप्रदर्शनमेतम्॥ ६१ ॥ सार्वज्ञ्य
मपिब्रह्मविदामनौपचारिकमित्याह प्रत्यक्षेति सत्येतिष्ठन्नतुच्छ्यंतरेदेहाद्याकारे ब्राह्मणःब्रह्मवित् तद्विद्वान्ब्रह्मविद्वानितिब्राह्मणपदव्युत्पत्तिप्रदर्शनं ॥ ६२ ॥

अध्यायार्थमुपसंहरति धर्मादिष्विति धर्मश्चसत्यंचदमस्तपश्चेत्यादिषुद्वादशसु स्थितः तथासत्यादिरूपेअष्टविधेअप्रमादेचस्थितः एवंसाधनवान्वेदेषुपूर्वोक्तेषु आरोपदृष्टिव्यामिश्रदृष्ट्यपवाददृष्टिरूपेषुआनु पूर्व्येणसोपानारोहणन्यायेनपरमेपदेस्थितोहमेतत्स्वानुभवसिद्धंबुध्यास्वतःस्नेहवत्यातेतुभ्यंब्रवीमि सोपानक्रमस्तुनृसिंहतापनीयेश्रूयते ओतानुज्ञात्रनुज्ञाऽविकल्पैरिति अस्यार्थः ओतत्वंकारणव्याप्तिःकार्येयद्वन्मृदोघटे सर्वंब्रह्मेतितन्निष्ठाजानतेपरिणामतः १ कार्यस्यासमसत्त्वंयत्कारणेसमुदीरितं तदनुज्ञातृशब्दार्थोमरौवारिविवर्तनं २ एतन्निष्ठास्ततोभूत्वाजगन्मिथ्येतिजानते अनुज्ञायांजगत्तुच्छंशशशृंगादि वन्मतं ३ एवंसोपानरीत्यैवभूमित्रितयलंघनात् अविकल्पंपरंयत्तदहंब्रह्मास्मिनिर्भयमिति ॥ ६३ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ ७ ॥ एवंआत्मज्ञानमार्गं श्रुत्वातस्यांतरंगसाधनंयोगंश्रोतुंपृच्छति सनत्सुजातेति परांउत्कादपिअत्युत्कृष्टांब्राह्मींब्रह्मप्रापिकांवाचंउपनिषदंवदसेजानीषे भासनोपसंभाषाज्ञानेतितङ् विश्वंरूप्यतेप्रकाशतेस्यां यांज्ञातवतोऽन्यज्ज्ञातव्यंनावशिष्यतइत्यर्थः कामेनकाम्यमानेन विषयेणपरांदूरीभूतांविषयवार्ताहीनामित्यर्थः अतएवसुदुर्लभांकथांकथनीयांप्रब्रूहि हेकुमारइदंमेममवाक्यंत्वांप्रतिप्रार्थनारूपंवचनं अवधेहीतिशेषः ॥ १ ॥

धर्मादिषुस्थितोप्येवंक्षत्रियब्रह्मपश्यति ॥ वेदानांचानुपूर्व्येणएतद्बुद्ध्याब्रवीमिते ॥ ६३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसनत्सुजातपर्वणिसनत्सुजातवाक्येत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच सनत्सुजातयामिमांपरांत्वंब्राह्मींवाचंवदसेविश्वरूपां ॥ परांहिकामेनसुदुर्लभांकथांप्रब्रूहिमेवाक्यमिदंकुमार ॥ १ ॥ सनत्सुजातउवाच नैतद्ब्रह्मत्वरमाणेनलभ्यंयन्मांपृच्छन्नतिहृष्यस्यतीव ॥ बुद्धौविलीनेमनसिप्रचिंत्याविद्याहिसाब्रह्मचर्येणलभ्या ॥ २ ॥ धृतराष्ट्रउवाच अत्यंतविद्यामितियत्सनातनींब्रवीषित्वंब्रह्मचर्येणसिद्धां ॥ अनारभ्यांवसतीहकार्यकालेकथंब्राह्मण्यमम्रतत्वंलभेत ॥ ॥ ३ ॥ सनत्सुजातउवाच अव्यक्तविद्यामभिधास्येपुराणींबुद्ध्याचतेषांब्रह्मचर्येणसिद्धां ॥ यांप्राप्यैनंमर्त्यलोकंत्यजंतियावैविद्यागुरुवृद्धेपुनित्या ॥ ४ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ब्रह्मचर्येणयाविद्याशक्यावेदितुमंजसा ॥ तत्कथंब्रह्मचर्यंस्यादेतद्ब्रह्मन्ब्रवीहिमे ॥ ५ ॥

ब्रह्मविद्यायाःदुर्लभत्वंदर्शयन्सनत्सुजातउवाच नैतदिति हृष्यसिअहंब्रह्मविद्याधिकार्यस्मीतिदृप्यसि पाठांतरेअभिषंगेणनिर्बंधेन विद्यालक्षणमाह बुद्धाविति सर्वेषामिंद्रियाणांनिरोधेनमनोमात्रमनुपरतंसंकल्पाद्यात्मकंतिष्ठति तस्मिन्नपिअहंब्रह्मास्मीतिनिश्चयरूपायांबुद्धौप्रविलीनेसति प्रचिंत्याप्रगतंचिंत्यंयस्यांसानिरुद्धसर्ववृत्तिकाकाचिदवस्थाविद्येत्युच्यते साचब्रह्मचर्येणगुरुकुलवासेनलभ्या ॥ २ ॥ अत्यंतेअंतस्त्रिविधपरिच्छेदःतमतिक्रांतंअत्यंतंब्रह्मतद्विषयांविद्यां सनातनींनित्यसिद्धां प्रत्यगात्मनोनित्यापरोक्षत्वात् यत्साक्षादपरोक्षाद्ब्रह्मेतिश्रुतेः सिद्धांअभिव्यज्यमानां तत्रहेतुः अनारभ्यांकर्मवदारंभायोग्यां याचकार्यकालेइहआत्मन्येववसति नित्यसिद्धत्वात् एवंसतिब्राह्मण्यंब्राह्मणस्यंयोग्यंअमृतत्वंकथंलभेत नहिलब्धलाभार्थंयत्नोपेक्षतइतिब्रह्मचर्याद्यनुष्ठानाक्षेपः ॥ ३ ॥ अत्रोत्तरमाह अव्यक्तेति बुध्याख्योपाधिसंबंधजनितकालुष्यादविविक्ततयानव्यक्तमव्यक्तंब्रह्मतस्यविद्यां अयंभावः यद्यपिब्रह्मनित्यापरोक्षंआत्मत्वात्तथापिअशनायाद्यतीतस्यतस्यविविक्तस्यपरोक्षत्वात्तदापरोक्ष्यायप्रयत्नोयुक्तइति ॥ ४ ॥ अंजसाआर्जवेन ॥ ५ ॥

आचार्येति योनिःस्थानं योनिरिंद्रो निषदे अकारि स्थेयोनौनिषदंतसरूपाइत्यादौदर्शनात् गर्भोभूत्वातस्यनिष्कपटसेवयाअंतरंगत्वंप्राप्येत्यर्थः शास्त्रकाराःशास्त्रकर्तृत्वंब्रह्मण्येवश्रुतंमहतोभूतस्यनिःश्वसितमेत
दृग्वेदइत्यादिनागुरोरनुग्रहादिहैवब्रह्मभावंप्राप्यंनीत्यर्थः परमंअपुनरावृत्तिं योगंब्रह्मणासहऐक्यंयांति ॥ ६ ॥ अस्मिन्निति येजितकामाःब्राह्मींस्थितिंप्राप्तुंयेचद्वंद्वसहाःतेदेहादात्मानंनिर्हरंतिपृथक्कुर्वंति स
त्वसंस्थाःसत्वगुणभाजः श्रुतिश्च तंस्वाच्छरीरात्प्रवृहेन्मुंजादिवइषीकांधैर्येणेति प्रवृहेत्पृथक्कुर्यात् ॥ ७ ॥ आचार्यःशास्ताउपदेष्टायस्यांसा जातिर्जन्म यथाब्राह्मणस्यसावित्रीप्राप्त्यासावित्रंद्वितीयंजन्मएवं
आचार्यात्परब्रह्मविद्याप्राप्त्यापितस्यजन्मांतरंभवति तच्चमोक्षहेतुत्वात्पुण्यत्वादिगुणसंयुक्तं ॥ ८ ॥ आचार्यमाहात्म्यप्रख्यापकंमंत्रंपठंति यःप्रावृणोतीति यःआचार्यःवर्णान्ब्राह्मणादीन्अवितथेनवितथम
नृतममात्मा जडेतदन्येनसत्येनचिदात्मनाप्रकर्षेणआवृणोतिसवाह्याभ्यंतरंवासयति द्वैतोत्थभयनिवारणेनपालयतीत्यर्थः कृतंब्रह्म कुर्वन्वाचाआविष्कुर्वन् तस्यफलमाह अमृतंसंप्रयच्छन्निति अमृतंमोक्षं

सनत्सुजातउवाच आचार्ययोनिमिहयेप्रविश्यभूत्वागर्भंब्रह्मचर्यंचरंति॥ इहैवतेशास्त्रकाराभवंतिप्रहायदेहंपरमंयांतियोगं॥ ६॥ अस्मिँल्लोकेवैजयंतीह कामान्ब्राह्मींस्थितिंह्यनुतितिक्षमाणाः॥ तआत्मानंनिर्हरंतीहदेहान्मुंजादिषीकामिवसत्वसंस्थाः॥ ७॥ शरीरमेतौकुरुतःपितामाताचभारत॥ अचार्यशास्ता याजातिःसापुण्यासाऽजराऽमरा॥ ८॥ यःप्रावृणोत्यवितथेनवर्णानृतंकुर्वन्नमृतंसंप्रयच्छन्॥ तंमन्येतपितरंमातरंचतस्मैनद्रुह्येत्कृतमस्यजानन्॥ ९॥ गुरुं शिष्योनित्यमभिवादयीतस्वाध्यायमिच्छेच्छुचिरप्रमत्तः॥मानंनकुर्यान्नादधीतरोषमेषप्रथमोब्रह्मचर्यस्यपादः॥ १०॥ शिष्यवृत्तिक्रमेणैवविद्वानाप्नोतियः शुचिः॥ ब्रह्मचर्यव्रतस्यास्यप्रथमःपादउच्यते॥ ११॥ आचार्यस्यप्रियंकुर्यात्प्राणैरपिधनैरपि॥ कर्मणामनसावाचाद्वितीयःपादउच्यते॥ १२॥ समागुरौयथा वृत्तिर्गुरुपत्न्यांतथाचरेत्॥ तत्पुत्रेचतथाकुर्वन्द्वितीयःपादउच्यते॥ १३॥ आचार्येणात्मकृतंविजानन्ज्ञात्वाचार्थंभावितोस्मीत्यनेन॥ यन्मन्यतेतंप्रतिहृष्टबु द्धिःसवैतृतीयोब्रह्मचर्यस्यपादः॥ १४॥ नाचार्यस्यानपाकृत्यप्रवासंप्राज्ञःकुर्वीतनैतदहंकरोमि॥ इतीवमन्येतनभाषयेतसवैचतुर्थोब्रह्मचर्यस्यपादः॥ १५॥

कृतंतत्कृतमुपकारं ॥ ९ ॥ शुचिःस्नानादिनाभावशुद्ध्याच अप्रमत्तःगुरुशुश्रूषायांसावधानः मानंनकुर्यात् तुच्छमपिकार्यंशिशूनांशौचादिकंनदपिकर्त्तव्यमेवेत्यर्थः अत्यंतश्रमेपिरोषंनादधीतनविद्ध्यात्
॥ १० ॥ शिष्यवृत्तिःसायंप्रातर्भिक्षणेनजीवनं तेनैवक्रमेणनतुगुर्वन्नोपजीवनेनेत्यर्थः ॥ ११॥ द्वाभ्यांश्लोकाभ्यांब्रह्मचर्यस्यप्रथमंपादमुक्त्वाद्वाभ्यांद्वितीयंपादमाह आचार्यस्येति ॥ १२ ॥ १३॥ प्राप्तविद्यो
विद्यासुखेनहृष्यन्आचार्ययत्अत्यंतंमानयतिसब्रह्मचर्यस्यतृतीयःपादइत्याह अचार्येणेति आत्मकृतंस्वस्मैउपकृतंविद्यादानेन तस्यचअर्थंप्रयोजनंदुःखनिवृत्तिमानंदावाप्तिंचज्ञात्वाऽनुभूय अनेनाचार्येण
भावितोवर्धितोस्मीतिजानन्यन्मन्यते ॥ १४॥ अनपाकृत्यविद्यायानिष्क्रयार्थमृणमर्थदानेनअपरिहृत्य प्रवासंगुरुगृहादन्यत्राश्रमांतरेस्थितिंनकुर्वीत एतत्गुरवेअर्थप्रदानमहंकरोमीतिनैवमन्येतमनसा
नचभाषयेत स्वार्थेणिच् वदेतवाचा ॥ १५॥

चतुष्पाद्ब्रह्मचर्येणलभ्यांचतुष्पदींविद्यामाह कालेनेति कालेनबुद्धिपरिपाकेन उत्साहयोगेनबुद्धिवैभवेन शास्त्रेणसहाध्यायिभिर्विचारेण क्रमस्तुनविवक्षितः उक्तंच आचार्यात्पादमादत्तेपादंशिष्यःस्वमेधया कालेनपादमादत्तेपादंसब्रह्मचारिभिरिति॥१६॥ धर्मादयइति यस्यब्रह्मचर्यस्यरूपंस्वरूपभूताइत्यर्थः अन्यानिचांगानिआसनप्राणजयादीनि बलंयोगेनित्योद्युक्तता ब्रह्मार्थोवेदार्थःकर्मब्रह्मणीतयोर्योगेनअधिगमेनब्रह्मचर्यंफलतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ एवमिति अहंकरोमीत्यभिमानंविनातत्प्रकाशकंवचनंचविनागुर्वर्थार्थंप्रवृत्तः सःआचार्यःवृत्तिजीविकांएतिप्राप्नोति वृत्तिर्वर्त्तनं शिष्यस्येतिशेषः ॥ १८ ॥ वसन् ब्रह्मचर्येइतिशेषः सर्वतःसर्वैःप्रकारैःवर्धतेविवर्धते वर्षति धनैरितिशेषः ॥ १९॥ २० ॥ २१ ॥ आकांक्ष्येति रसभेदःपारदगुटिकाविशेषश्चिंतामणिसंज्ञस्तंचिंतितवस्तुप्रदंअर्थयंते तेषांरसभेदार्थिनांयथा

कालेनपादंलभतेतथार्थंततश्चपादंगुरुयोगतश्च ॥ उत्साहयोगेनचपादमृच्छेच्छास्त्रेणपादंचततोभियाति॥ १६ ॥ धर्मादयोद्वादशयस्यरूपमन्यानिचांगानितथाबलंच॥ आचार्ययोगेफलतीतिचाहुर्ब्रह्मार्थयोगेनचब्रह्मचर्यं॥ १७॥ एवंप्रवृत्तोयदुपालभेतवैधनमाचार्यायतदनुप्रयच्छेत् ॥ सतांवृत्तिंबहुगुणामेवमेतिगुरोःपुत्रेभवतिचवृत्तिरेषा॥ १८॥ एवंवसन्सर्वतोवर्धतीहबहून्पुत्रान्लभतेचप्रतिष्ठां॥ वर्षंतिचास्मैप्रदिशोदिशश्चवसंत्यस्मिन्ब्रह्मचर्येजनाश्च॥ १९ ॥ एतेनब्रह्मचर्येणदेवादेवत्वमाप्नुवन् ॥ ऋषयश्चमहाभागाब्रह्मलोकंमनीषिणः ॥ २० ॥ गंधर्वाणामनेनैवरूपमप्सरसामभूत् ॥ एतेनब्रह्मचर्येणसूर्योप्यह्नायजायते॥ २१ ॥ आकांक्ष्यार्थस्यसंयोगाद्रसभेदार्थिनामिव॥ एवंह्येतेसमाज्ञायतादृग्भावंगताइमे ॥ २२॥ यआश्रयेत्पावयेच्चापिराजन्सर्वंशरीरंतपसातप्यमानः॥ एतेनवैबाल्यमभ्येतिविद्वान्मृत्युंतथासजयत्यंतकाले॥ २३ ॥ अंतवतःक्षत्रियतेजयंतिलोकान्जनाःकर्मणानिर्मलेन॥ ब्रह्मैवविद्वांस्तेनचाभ्येतिसर्वंनान्यःपंथाअयनायविद्यते॥ २४॥

आकांक्ष्यस्यलिप्सितस्यार्थस्यसंयोगःप्राप्तिस्ततोयादृक्भावोभवति एवमेवएतेदेवादयःसमाज्ञायब्रह्मचर्यमुपेत्यतादृग्भावंसत्यसंकल्पत्वाच्चिंतितवस्तुप्रदत्वंगताः ॥ २२ ॥ यइति सर्वंचतुष्पाद्ब्रह्मचर्यंयआश्रयेत्शरीरंचपावयेत् बाल्यंरागद्वेषादिराहित्यंवेदांतार्थानांयुक्तिपूर्वकमनुचिंतनेनतत्त्वनिश्चयंवा अंतकालेइत्यनेनयावज्जीवंउक्तप्रकारबाल्येतिष्ठेदितिदर्शितं यथोक्तं शक्नोतीहैवयःसोढुंप्राक्शरीरविमोक्षणात् कामक्रोधोद्भवंवेगंसयुक्तःससुखीनरइति ॥ २३ ॥ अंतेति तेअविद्वांसःअंतवतःअनित्यांल्लोकान्कर्मणाजयंति विद्वांस्तुब्रह्मैवसार्वात्म्यात्सर्वंतेनज्ञातेनब्रह्मणाअभ्येतिअतस्तस्यकर्मप्राप्यंकिंचित्फलंनावतिष्ठतेइत्यर्थः अतःज्ञानादन्यःपंथाःअयनायमोक्षायनविद्यते ज्ञानादेवतुकैवल्यमित्यवधारणात् ॥ २४ ॥

कामःस्त्र्यभिलाषः पारतंत्र्यंमद्यादिवशत्वं पैशुनंराजद्वारादौपरदोषसूचनं अर्थहानिःनटनर्तकवेश्यादिषुदंडेनवावित्तनाशः विवादोवैरं ॥ १० ॥ मोदोहर्षःदर्पहेतुः दृष्टोदृप्यतीत्यापस्तंबोक्तेः अतिवादोनिर्म
र्यादंवचनं संज्ञानाशःकार्याकार्यविवेकराहित्यं अभ्यसूयितानैरंतर्येणपरद्रोहशीलता एतत्मद्यवत्त्वंविगर्हितंनिंदितंसद्भिःसदाहीत्यापत्कालेपिनाश्रयणीयमितिसूचितं ॥ ११ ॥ सुहृदांप्रियेसतिहर्षःअप्रि
येसतिव्यथेतिद्वौसौहृदेगुणौ तृतीयमाह स्यादिति सुहितमितिपाठेसुतरांहितंइष्टंपुष्टिकरं देयंदातारं भव्यगेयेतिवत्कर्तरिकृत्यः योदातारंअयाच्यमपिपुत्रादिकंमुख्यंकर्मभूतंयाचतेस अभ्यर्थितःप्रार्थितोदाता
तस्मैइष्टादीनर्हति दातुमितिशेषः सार्धश्लोकोवाक्यं ॥ १२ ॥ चतुर्थमाह त्यक्तेति यस्मैसर्वस्वंदत्तंतस्यगृहेकामात्मयायमुपकृतइतिबुद्धितःनसंवसेत् तेनकदाचिदनादृतःसन्सौहार्दभंगंकुर्यादितिभावः पं
चममाह भुंक्तेकर्मेति स्वकर्मार्जितमेवधनंभुंक्तेनतुमित्राद्यर्जितं अन्यथाकालेनहेलनांप्राप्यसौहृदभंगोमाभूदिति षष्ठमाह स्वाशिषंबाधतेच स्वस्यश्रेयोपिमित्रहितार्थंनाशयतीत्यर्थः पाठांतरेस्वासितंस्वस्था

कामक्रोधौपारतंत्र्यंपरिवादोथपैशुनं ॥ अर्थहानिर्विवादश्चमात्सर्यंप्राणपीडनं ॥ १० ॥ ईर्ष्यामोदोतिवादश्चसंज्ञानाशोभ्यसूयिना ॥ तस्मात्प्राज्ञोनमाद्येतस
दात्ह्येतद्विगर्हितं ॥ ११ ॥ सौहृदेवैषड्गुणावेदितव्याःप्रियेहृष्यंत्यप्रियेचव्यथंते ॥ स्यादात्मनःसुचिरंयाचतेयोददात्ययाच्यमपिदेयंखलुस्यात् ॥ इष्टान्पुत्रान्वि
भवान्स्वांश्चदारानभ्यर्थितश्चार्हतिशुद्धभावः ॥ १२ ॥ त्यक्तद्रव्यःसंवसेन्नेहकामाद्भुंक्तेकर्मस्वाशिषंबाधतेच ॥ १३ ॥ द्रव्यवान्गुणवानेवंत्यागीभवतिसा
त्विकः ॥ पंचभूतानिपंचभ्योनिवर्तयतितादृशः ॥ १४ ॥ एतत्समृद्धमप्यूर्ध्वंतपोभवतिकेवलं ॥ सत्वात्प्रच्यवमानानांसंकल्पेनसमाहितं ॥ १५ ॥ यतोयज्ञाःप्रव
र्धंतेसत्यस्यैवावरोधनात् ॥ मनसान्यस्यभवतिवाचान्यस्याथकर्मणा ॥ १६ ॥

नंराज्यादिकंआस्तेस्मिन्नितिव्युत्पत्त्याज्ञेयं स्वाशिषमितिपाठेस्वस्यआसमंतात्शिवंश्रेयस्करंमित्यर्थः ॥ १३ ॥
द्रव्यवान्गृहस्थः एवंउक्तरीत्यागुणवान् त्यागीदाता सात्विकःसत्वप्रधानश्च योभवतितादृशःपुरुषःपंचभ्यःशब्दादिभ्यःपंचभूतानिश्रोत्राद्याकारेणपरिणतानिइंद्रियाणिनिवर्तयति ॥ १४ ॥ एतत्पंचविषयेभ्य
इंद्रियाणांनिवर्तनंसमृद्धंपुष्कलमपिकेवलंतपएवऊर्ध्वंऊर्ध्वगतिप्रदंभवतिनज्ञानवदिहैवकृतकृत्यतामापादयतीत्यर्थः केषामित्यतआह सत्वादिति येसत्वात्धैर्यात्च्यवंते तीव्रवैराग्याभावात् तेषांचसंकल्पेनत्रा
ह्मलौकिकान्दिव्यान्भोगान्भोक्ष्येइत्येवंरूपेणसमाहितंसंभृतंतपोभवतितेषामेवोर्ध्वगतिर्भवतीत्यर्थः ॥ १५ ॥ यतःसंकल्पात्यज्ञाःप्रवर्धंते तस्यैवसत्यस्यसंकल्पस्यावधारणात् संकल्पादेवास्यपितरःसमुत्तिष्ठंती
तिश्रुतेर्योगीसत्यसंकल्पोभवतिअन्यस्यएकस्ययज्ञःमनसैवभवति सत्यसंकल्पत्वात् तथाह्युपाख्यायतेत्रितोनाममुनिर्भ्रात्राकूपेपातितःसन्तत्रैवमनसाकृत्स्नंयज्ञंचकारेति त्रितःकूपेवहितोदेवान्हवतऊतयेइति
मंत्रवर्णाच्चैतद्गम्यते अवहितोध्यायन् हवतेआह्वयति ऊतयेयज्ञसंतत्यै अन्यस्यमध्यमस्यवाचैवब्रह्मयज्ञजपादिनायज्ञोभवति अन्यस्यप्राकृतस्यकर्मणाआज्यपशुपुरोडाशीयादिप्रधानयाक्रियया ॥ १६ ॥

संकल्पेति सगुणब्रह्मवेत्तात्सत्यसंकल्पंपुरुषंअसंकल्पश्चिदात्माऽधितिष्ठतिभृत्यमिवराजा ननुअतएवचानन्याधिपतिरितिविदुषःसत्यसंकल्पत्वादेवअनन्याधिपतित्वंकथंसूत्रितं ईश्वरांतराभिप्रायेणेतिगृहाण तथाचश्रुतिः तस्यहनदेवाश्चनाभूत्याईशतआत्माह्येषांसभवतीति देवाश्चनदेवाअपिह्प्रसिद्धंतस्यब्रह्मविदःअभूत्यैअनैश्वर्यायनईशतेनसमर्थाभवंति तत्रहेतुः आत्माहीति इतिश्रुत्यर्थः किंचअन्यदपिमेमत्तः शृणु तदेवाह ब्राह्मणस्यनिर्गुणब्रह्मविदःसंकल्पविशेषेणंअसंकल्पोधितिष्ठति सगुणोपासकापेक्षयानिर्गुणविदिसत्यसंकल्पत्वादिकमतिशयेनाविर्भवतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ एतद्योगशास्त्रंअध्यापयेत्शिष्यान्प्राह येत् यतःयशस्यंयशसेब्रह्मणेतत्प्राप्त्यैहितं इतोन्यत्शास्त्रंवाचोविकाराएवएतच्चकवयोवदंति योगेयोगिनितदधीनंसर्वमित्यर्थः येतत्तंयोगंविदुः शेषंस्पष्टं ॥१८॥ कर्मणासत्यंब्रह्मनजयेत्नप्राप्नुयात् यत्जुहुया त्यत्यजेद्वाएतेनहोमयागात्मकेनकर्मणाबालःअविद्वान्अमृत्युंमोक्षंनजयतिनप्राप्नोति रतिंआनंदं लभतिलभते ॥ १९ ॥ तूष्णीमित्यर्थोव्याख्यातः स्तुत्याप्रीतिंनिंदयारोषंचवर्जयेत् ॥ २० ॥ अत्रेति हेक्षत्रि यवेदेषुपूर्वोक्तदृष्टिभेदेषुआनुपूर्व्येणआरोपव्यामिश्रापवादक्रमेणतिष्ठन्अत्रैवब्रह्मपश्यतिआविशतितादात्म्यंचमहाकाशघटाकाशन्यायेनंउपाधिविलयात्प्राप्नोतितस्माद्दृष्टार्थाऽनंतफलाचब्रह्मविद्याऽदृष्टार्थात्

संकल्पसिद्धंपुरुषमसंकल्पोधितिष्ठति ॥ ब्राह्मणस्यविशेषेणकिंचान्यदपिमेशृणु ॥ १७ ॥ अध्यापयेन्महदेतद्यशस्यंवाचोविकाराःकवयोवदंति ॥ अस्मिन्योगे सर्वमिदंप्रतिष्ठितंयेतद्विदुरमृतास्तेभवंति ॥ १८ ॥ नकर्मणासुकृतेनैवराजन्सत्यंजयेज्जुहुयाद्वायजेद्वा ॥ नैतेनबालोऽमृत्युमभ्येतिराजन्रतिंचासौनलभत्यंत काले ॥ १९ ॥ तूष्णीमेकउपासीतचेष्टेतमनसापिन ॥ तथासंस्तुतिनिंदाभ्यांप्रीतिरोषौविवर्जयेत् ॥ २० ॥ अत्रैवतिष्ठन्क्षत्रियब्रह्माविशतिपश्यति ॥ वेदेषुचा नुपूर्व्येणएतद्विद्वन्ब्रवीमिते ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसनत्सुजातपर्वणिसनत्सुजातवाक्येपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥

सनत्सुजातउवाच यत्तच्छुक्रंमहज्ज्योतिर्दीप्यमानंमहद्यशः ॥ तद्वैदेवाउपासतेतस्मात्सूर्योविराजते ॥ योगिनस्तंप्रपश्यंतिभगवंतंसनातनं ॥ १ ॥

विनाशिफलात्कर्मणःश्रेयसीतिज्ञात्वाज्ञानार्थमेवयतेतेतितेतुभ्यंब्रवीमि ॥ २१ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ ९ ॥ पूर्वाध्यायांतेमनसापिनचेष्टेतेत्युक्तंत त्रमनसश्चेष्टाराहित्येसतिमहताब्रह्मचर्यादियत्नेनशून्यशेषंतैवसाधिताभवतीत्याशंक्यशून्यवदेवनिर्धर्मकंशून्यभावस्यापिप्रकाशकंसद्रूपंब्रह्मप्रत्यगभिन्नत्वेनज्ञेयमस्तीत्यस्मिन्नर्थेमंत्रानुदाहरति योगिप्रत्यक्षंच पुनःपुनःप्रमाणत्वेनोपन्यस्यति यत्तच्छुक्रमित्यादिनाऽध्यायेन यत्तच्छुक्रंबीजमिवबीजंविश्वोत्पत्त्यादिमूलकारणंसर्वचेष्टाप्रवर्तकंआनंदरूपं महत्वृत्तिरूपोपाधिशून्यं ज्योतिर्ज्ञप्तिमात्रं दीप्यमानंसूर्यादिरूपे ण महद्यशोनामकं तदेवदेवाइंद्रियाणिउपासतेअनुसरंति तस्मादेवमूलकारणात्सूर्योजगत्प्रसवधर्मामायोपाधिरीश्वरोविराजते तथाचश्रुतयः आनंदाद्ध्येवखल्विमानिभूतानिजायंते आनंदेनजातानिजीवंति आनंदंप्रयंत्यभिसंविशंतीति कोह्येवान्यात्कःप्राण्यात् यदेषआकाशआनंदोनस्यात् येनसूर्यस्तपतितेजसेद्धः नतस्येशेकश्चनतस्यनाममहद्यशः नप्राणेननापानेनमर्त्योजीवतिकश्चन इतरेणतुजीवंतियस्मिन्ने तावुपाश्रितौ प्राणस्यप्राणमुतचक्षुषश्चक्षुरित्यादयः तंपरमात्मानंयोगिनःचित्तवृत्तिनिरोधेनभगवंतंसर्वैश्वर्यवंतंसंप्रज्ञाते असंप्रज्ञातेतुसनातनंअखंडैकरसंपश्यंतीतिसर्वप्रज्ञेयं योगेनैवतंपरमात्मानंपश्येन्ना न्यथा यथाहदक्षः स्वसंवेद्यंहितद्ब्रह्मकुमारीस्त्रीसुखंयथा अयोगीनैवजानातिजात्यंधोहियथाघटमिति ॥ १ ॥

अस्यैवमंत्रस्य विवरणार्थाउत्तरेमंत्राः शुक्रात्आनंदात् तंप्राप्येत्यर्थः ब्रह्मजगतोबृंहकंपरमव्योमाख्यंअव्याकृतंवाऽवस्तुसदपिचैतन्यप्रतिबिंबंप्राप्यप्रभवतिजगज्जन्मादिकार्येसमर्थंभवति तेनैवचवर्द्धते अतस्त च्छुक्रंज्योतिषांसूर्यादीनांमध्येऽतःस्थित्वातपतिप्रकाशते तथाचगीता यदादित्यगतंतेजोजगद्भासयतेऽखिलं यच्चंद्रमसियच्चाग्नौतत्तेजोविद्धिमामकमिति अतप्तंअन्येनाप्रकाशितंस्वयंज्योतिरित्यर्थः तापनंसू र्यादीनामपिभयप्रदं भीषास्माद्वातःपवते भीषोदेतिसूर्यः भीषास्मादग्निश्चेंद्रश्चमृत्युर्धावतिपंचमइतिश्रुतेः ॥ २ ॥ अपइति सलिलस्यसलिलमिवसलिलंएकरसंब्रह्मसलिलएकोद्रष्टाऽद्वैतोभवतीतिश्रुतिप्रसि द्धं तस्यमध्येस्थिताभ्योऽद्भ्यःअनुपलक्षितेभ्यःपंचमहाभूतेभ्यःसकाशादुत्पन्नाः अपःपांचभौतिकंदेहं अंतरिक्षेहृदयाकाशेशिश्रियातेश्रयतः कौ उभौदेवौचिद्रूपत्वेनद्योतमानौजीवेश्वरौ सुप्तिप्रलययोःक्रमेण तंद्रावंतौताभ्यामन्यःअतंद्रितःनिर्मायः सवितुःजगत्कारणस्य विवस्वान्वसआच्छादने वस्वान्आच्छादनवान्तद्विपरीतोविवस्वानअपरिच्छिन्नसंविद्रूपःसंततमनुदितानस्तमितप्रकाशःसर्वाधिष्ठानभूतः उभौ जीवेश्वरौ पृथिवींदिवंचबिभर्त्ति आसध्रीचीःसविषूचीर्वसानावितिपाठेसःशुक्रसंज्ञःशुद्धआत्मा कीदृशौउभौदेवौसध्रीचीःविषूचीश्चआवसानौदिशःउपदिशश्चपटवद्वसानौ दिगंतपर्यंतंविस्तीर्णावित्यर्थः व्य

शुक्राद्ब्रह्मप्रभवतिब्रह्मशुक्रेणवर्द्धते ॥ तच्छुक्रंज्योतिषांमध्येऽतप्तंतपतितापनं ॥ योगिनस्तं० ॥ २ ॥ अपोथअद्भ्यःसलिलस्यमध्येउभौदेवौशिश्रियातेंऽतरिक्षे ॥
अतंद्रितःसवितुर्विवस्वानुभौबिभर्तिपृथिवींदिवंच ॥ योगिनस्तंप्रपश्यंतिभगवं० ॥ ३ ॥ उभौचदेवौपृथिवींदिवंचदिशःशुक्रोभुवनंबिभर्त्ति ॥ तस्माद्दिशःस
रितश्चस्रवंतितस्मात्समुद्राविहितामहांताः ॥ योगिनस्तं० ॥४॥ चक्रेरथस्यतिष्ठंतोऽध्रुवस्याव्ययकर्मणः ॥ केतुमंतंवहंत्यश्वास्तंदिव्यमजरंदिवि ॥ योगिनस्तं०
॥५॥ नसादृश्येतिष्ठतिरूपमस्यनचक्षुषापश्यतिकश्चिदेनं ॥ मनीषयाथोमनसाहृदाचयएनंविदुरमृतास्तेभवंति ॥ योगिनस्तंप्रपश्यंतिभगवंतंसनातनं ॥ ६॥

वहिताश्चेतिछांदसंक्रियोपसर्गयोर्व्यवधानं शेषंप्राग्वदेव ॥ ३ ॥ एतदेवाह उभाविति देवौजीवेश्वरौ पृथिव्यादिकंभुवनंब्रह्मांडंशुक्रोबिभर्त्ति तस्मात्सर्वोत्पत्तिमाह तस्मादिति महान्दुरधिगमोऽनोयेपांतेमहां ताः समुद्राःकामाः कामंसमुद्रमाविशेतिमंत्रलिंगात् ॥४॥ चक्रेइति रथस्यशरीरस्य रथःस्यंदनदेहयोरितिविश्वः अध्रुवस्यविनाशिनोपि अव्ययंअविनाशिकर्मयस्यतस्यअव्ययकर्मणः चक्रेचक्रवच्चालके प्राक्कर्मणिनिमित्तेसतितिष्ठंतःकर्माधीनाइत्यर्थः अश्वाःइंद्रियाणिशरीररथंविषयदेशंप्रतिनयंतः केतुमंतंप्रज्ञावंतंजीवं किंज्ञानेऽस्मात्तुन् तंपरमात्मानंप्रतिवहंति वहतिर्द्विकर्मा वश्यैरिंद्रियाश्वैर्देहरथेयोजितैःजी वःपरमात्मतांनीयते अन्यथाशरीरेनष्टेपितत्कृतंकर्मनक्षीयतेऽतःशरीरांतरेणसद्यएवबध्यते दिव्यंअलौकिकंअहंप्रत्ययविषयादन्यमशनायाद्यतीतमित्यर्थः अजरमितिसर्वविकारप्रतिषेधः दिविहार्दाकाशे ॥ ५ ॥ अस्यरूपंआकृतिःसादृश्येनतिष्ठति अनुपमस्वरूपमित्यर्थः नचक्षुषेतिसर्वेंद्रियगोचरत्वंनिषिध्यते अशब्दमस्पर्शमरूपमव्ययमितिरूपादिहीनत्वश्रुतेः मनीषयामनसोनिग्रहेण मनसासूक्ष्मेण मनसै वानुद्रष्टव्यमितितस्यकरणत्वश्रुतेः हृदाहृदुपलक्षितेदेशेनिगृहीतेनमनसायेएनंविदुःतेअमृताःमुक्ताभवंति ॥ ६ ॥

तदवेदनेसंसारानुच्छेदमाह द्वादशेति द्वादशसंख्याःपूगाःसमुदायायस्यांतांद्वादशपूगां तेच चित्तादिपूगःस्मरणादिपूगःश्रोत्रादिपूगःश्रवणादिपूगः वागादिपूगोवचनादिपूगःशब्दादिपूगोवियदादिपूगः. १ प्राणा
दिपूगःश्वसनादिपूगःसंस्कारपूगःसुकृतादिपूगः एतैर्महापूगवरैरविद्यानद्यामघश्चोपरिचैतिजीवः २ तादृशींनित्यप्रवाहवतींसरितमविद्याख्यांपिबंतस्तत्कृतैरिष्टैःपुत्रपश्वादिभिर्लब्धैस्तृप्यंतः देवैश्चक्षुरादीनाम
नुग्राहकैःसूर्यादिभिस्तत्तद्विषयदर्शनद्वाराऽनेकसंस्कारसंततिसंतन्वानैःरक्षितांदेवरक्षितां तेजीवाःतस्याअविद्यानद्याःमधुपुत्रपश्वादिकंमधुरंफलंईक्षंतःपश्यंतस्तल्लिप्सयाइहशुकाख्येधिष्ठानेभासमानांघोरांम
हाभयंकरांसंचरंतिऊर्ध्वाधोमार्गेषुपुनःपुनरावर्त्ततइत्यर्थः इहयत्राधिष्ठानेसंचरंतितंपरमेश्वरंयोगिनःपश्यंति ॥ ७ ॥ ननुइहकृतस्यकर्मणःकृत्स्नस्यअमुत्रैवभोगात्कर्मशेषाभावेकुतःपुनरावृत्तिःकिंनुमुक्तिरे
वभवतीत्याशंक्याह तदर्द्धेति ततमधुकर्मफलंअर्धमासंअर्धमासश्चंद्रोयस्मिन्भोग्यत्वेनतत्अर्धमासंभवति तथाहि तेषांसोमोराजान्नंतंदेवाभक्षयंतीतिश्रुत्याऽमुत्रगत्वादेवभावंप्राप्ताइष्टादिकारिणःसोमस्थम
मृतंपिबंतीतिदर्शितं तथाचभ्रमरोजीवःइतस्ततोभ्रमणशीलःअमुत्रसोमरूपमधुकर्मफलंभुंक्तेशेषेणात्रावर्त्ततइत्यर्थः संचित्येत्यनेनआमुष्मिकफलभोगानंतरऐहिकफलभोगवासनाप्यस्तीतिसूचितं द्विविधं

द्वादशपूगांसरितंपिबंतोदेवरक्षितां ॥ मध्वीक्षंतश्चततस्याःसंचरंतीहघोरां ॥ योगिनस्तंप्रप० ॥ ७ ॥ तदर्धमासंपिबतिसंचित्यभ्रमरोमधु ॥ ईशानःसर्वभूतेषुह
विर्भूतमकल्पयत् ॥ योगिनस्तं० ॥ ८ ॥ हिरण्यपर्णमश्वत्थमभिपद्यह्यपक्षकाः ॥ तेतत्रपक्षिणोभूत्वाप्रपतंतियथादिशं ॥ योगिनस्तंप्रपश्यंतिभगवंतं० ॥ ९ ॥

हिकर्म किंचिदामुष्मिकफलंकिंचिदैहिकफलं नत्वेकंभुक्त्वाइतरार्थमत्रावतरतीतिश्लिष्टं श्रुतिश्च यावत्संपातमुषित्वाऽथैतमेवाध्वानंपुनर्निवर्त्ततेतद्यइहरमणीयचरणाअभ्याशोहनेरमणीयांयोनिमापद्यंतेक
पूयचरणाःकपूयांयोनिमापद्यंतइत्याह संपातःकर्म चरणंकर्मशेषः अभ्याशोहशीघ्रमेवेतिश्रुतिपदानामर्थः यएवंविधोजीवःसएवईशानःअंतर्यामीसर्वभूतेषुतिष्ठति सएवचहविर्भूतंहविर्भिःसिद्धंयज्ञंचक
ल्पितवान् वेदस्यवैदिकमार्गस्यचप्रवर्त्तकइत्यर्थः एतेनत्वंपदार्थस्यतत्पदार्थाभेदउक्तः योयज्ञंअकल्पयत्तंयोगिनःपश्यंति ॥ ८ ॥ ननुईश्वरस्यजीवभावेकिंकारणमतआह हिरण्येति हिरण्यानिहरणशी
लानिआपातरमणीयत्वात्पर्णानीवपर्णानिअवयवाःस्त्रीपुत्रादयोयस्यतंहिरण्यपर्णंअश्वत्थंनश्वोपितिष्ठतीत्यश्वत्थोनश्वरःअविद्यावृक्षःतमभिपद्यप्राप्यअपक्षकाःनसंतिपक्षाःउत्क्रमणहेतवउपाधयःप्राणरूपा
येषांतेचिदात्मानः तत्रअविद्यायां पक्षिणोभूत्वाप्राणाद्युपाधिप्राप्त्याउत्क्रमणयोग्याभूत्वा यथादिशंयथावासनं प्रपतंतितासुतासुयोनिष्वित्यर्थात् बहुवचनंऔपाधिकरूपभेदापेक्षया श्रूयतेच प्राणोपाधिक
मुत्क्रमणंचिदात्मनःप्रश्नोपनिषदि षोडशकलंपुरुषंप्रस्तुत्यसईक्षांचक्रेकस्मिन्वहमुत्क्रांतउत्क्रांतोभविष्यामिकस्मिन्वाप्रतिष्ठितेप्रतिष्ठास्यामीतिसप्राणमसृजतेति ॥ ९ ॥

एवंईश्वरस्यापिजीवत्वेउपाधिसंबंधएवकारणमित्युक्तं तत्रकिंउपाधिभिःकृत्स्नंब्रह्मउपाधीयतेउतब्रह्मणोंऽशाएवोपधीयंते आद्येजीवबहुत्वानुपपत्तिः अंत्येब्रह्मणोनिष्कलत्वानुपपत्तिः अंशस्यांशित्वायोगा जीवेशयोरभेदानुपपत्तिश्चेत्याशंक्याह पूर्णादिति पूर्णात्व्यापकात्चिदाकाशात् पूर्णानिचित्प्रतिबिंबभूतानिजीवरूपाणि उद्धरंतिपृथक्कुर्वंति प्राणादयउपाधिदर्पणाः ननुउपाधीनांपृथक्सत्त्वेपूर्णस्यपूर्णत्व मेवव्याहन्येतेत्याशंक्याह पूर्णादिति पूर्णानिप्राणादीनिपूर्णादेवचक्रिरेकृतानि अयंभावः घटाकाशन्यायेनोपाध्युपधेययोःपरस्परपरिच्छेदकत्वेन्यतरस्यापिपूर्णत्वंनयुज्यतेऽतउपाधिरप्यध्यस्तएव तथाचा धिष्ठानाध्यस्तयोर्विषमसत्ताकत्वान्नपरस्परपरिच्छेदकत्वंकिंत्वितरेतरतिरोधायकत्वमेवास्तीतिस्वस्वप्रतीतिकालेद्वयोरपिपूर्णत्वं प्रतियोगिनस्तदानीमदर्शनात् कल्पितउपाधिर्जीवेश्वरभेदेहेतुरित्यर्थः यदातु पूर्णानिप्राणादीनिब्रह्मण्यध्यस्तानिततःसकाशात्हरंतिसम्यगवेक्षणेनदूरीकुर्वंतिरज्जुतइवसर्पंतदाजीवेशभेदनिमित्तस्योपाधेरभावात्पूर्णंब्रह्मैवावशिष्यते यथोक्तंविष्णुपुराणे विभेदजनकेऽज्ञानेनाशमात्यंति कंगते आत्मनोब्रह्मणाभेदमसंतंकःकरिष्यतीति एवंचअंशांशित्वरूपेणजीवेशयोर्भेदानुपगमादनुपचरितस्तयोरभेदप्रतिपादकस्तत्त्वमस्यहंब्रह्मास्म्ययमात्माब्रह्मेत्यादिरागमइतिसिद्धं यत्पूर्णंशिष्यतेतंभगवंतंयो गिनःपश्यंति ॥ १० ॥ तस्मात्पूर्णात् वायुरितिपंचानामपिभूतानामुपलक्षणं तस्माद्वाएतस्मादात्मनआकाशःसंभूतः आकाशाद्वायुः वायोरग्निः अग्नेरापः अद्भ्यःपृथिवीतिततएवसर्वभूतोद्भवश्रुतेः प्रयतः निगृ

पूर्णात्पूर्णान्युद्धरंतिपूर्णात्पूर्णानिचक्रिरे ॥ हरंतिपूर्णात्पूर्णानिपूर्णमेवावशिष्यते ॥ योगिनस्तंप्रपश्यंतिभगवंतंसनातनं ॥ १० ॥ तस्माद्वैवायुरायातस्तस्मिंश्चप्र यतःसदा ॥ तस्मादग्निश्चसोमश्चतस्मिंश्चप्राणआततः ॥ ११ ॥ सर्वमेवततोविद्यात्तत्तद्वक्तुंनशक्नुमः ॥ योगि० ॥ १२ ॥ अपानंगिरतिप्राणःप्राणंगिरतिचंद्र माः ॥ आदित्योगिरतेचंद्रंआदित्यंगिरतेपरः ॥ योगि० ॥ १३ ॥ एकंपादंनोत्क्षिपतिसलिलाद्धंसउच्चरन् ॥ तंचेत्संततमूर्ध्वायनमृत्युर्नामृतंभवेत् ॥ योगि० ॥ १४ ॥

हीतः एतेनतत्रैवलयंदर्शयतातदुपादानकत्वंभूतानामुक्तं अग्निर्भोक्ता सोमोभोज्यं प्राणइतिदेहेंद्रियादिसंघातग्रहणं ॥ ११ ॥ इदंसर्वंततएवआततंतस्माज्जातं तत्आत्मत्वेनप्रसिद्धं ततत्तच्छब्दवाच्यं तदितिवा एतस्यमहतोभूतस्यनामभवतीतिश्रुतिप्रसिद्धेः वक्तुंनशक्नुमः वाचामगोचरंतंयोगिनःपश्यंति ॥ १२ ॥ इदानींतद्दर्शनाभ्युपायंयोगंसंक्षेपेणाह अपानमिति गिरतिउपसंहरतिस्वात्मनियोगशास्त्रोक्तरीत्या पार्ष्णि नागुदमापीड्यदंतैर्दंतानसंस्पृशन् दृढासनोऽपानवायुमुन्नयेच्चशनैःशनैः तंप्राणेनैकतांनीत्वास्थिरंकृत्वात्तदंबरे चेतोमात्रेणतिष्ठेततच्चबुद्धौविलापयेत् चंद्रमाअत्रमनः आदित्योबुद्धिः परःपरमात्मा एवंयआ दित्यंगिरतितंयोगिनःपश्यंति ॥ १३ ॥ ननुनित्यापरोक्षंब्रह्मयत्साक्षादपरोक्षादितिश्रुतेः अतःकिंयोगेनेत्याशंक्याह एकमिति हंसइवहंसःपरमात्मा शरीरवृक्षमारूढोपितेनअसंबद्धः सचतुष्पात् सोयमात्माचतुष्पा दितिश्रुतेः चतुर्णांपादानांजाग्रत्स्वप्नसुषुप्ततुरीयाख्यानांमध्येएकंपादंतुरीयंनोत्क्षिपतिनप्रकाशयति कीदृशःसलिलात्निर्विशेषात्अतिगंभीरात्उच्चरन्उपर्येवपादत्रयेणचरन् तंतुरीयंपादंशिवमद्वैतंचतुर्थंमन्यं तेसआत्मासविज्ञेयइतिश्रुतिप्रसिद्धं ऊर्ध्वायउपरितनायपादत्रयायविश्वतैजसप्राज्ञाख्यायतेषांचालनायेत्यर्थः संततंव्याप्तं तुरीयंत्रिषुसंततमित्युक्तेः नहिचैतन्यानुबंधंविनाविश्वादयःस्वकार्येप्रभवंतितिंचेत्प श्येत्तदामृत्युरमृतंचअज्ञानकार्यंद्वयंतत्तिज्ञानेकालत्रयेपिनास्तीत्यर्थः यद्यपिनित्यापरोक्षंब्रह्मतथापिउपाधिविशिष्टेनैवरूपेणपरोक्षंनतुततोनिष्कृष्टरूपेणातस्तदापरोक्ष्याययोगोपेक्षितइत्यर्थः सततमृत्विजामि त्यादेःश्लोकस्यव्याख्यानमुपक्रियाभिधानमित्यर्थः ॥ १४ ॥

अंगुष्ठेति अंगुष्ठमात्रेहृदयेप्रतिष्ठितत्वादंगुष्ठमात्रः एतेनहृदयपुंडरीकंध्यानस्थलमुपदिष्टंभवति पुरुषःपूर्णःअंतरात्माबाह्यात्मभ्योन्नमयादिभ्यःपंचभ्यआंतरः लिंगस्यपंचप्राणमनोबुद्धिदशेंद्रियात्मकस्यलिंगशरीरस्यसंबंधेननित्यंसयातिइहलोकपरलोकौजाग्रत्स्वप्नौवागच्छति तंईशंयमयितारं ईड्यंस्तुत्यंअनुकल्पंउपाधिमनुसर्वकार्येषुसमर्थं आद्यंमूलकारणं विराजमानंप्रत्यक्चैतन्यरूपेणप्रकाशमानमपिमूढाः नपश्यंति तंयोगिनःपश्यंति ॥ १५ ॥ नन्वंगुष्ठमात्रस्यहृदयेस्थितस्यहृदयतापेनतापप्राप्तिरपिस्यात्तथाचतापस्वभावस्यकुतोमुक्तिरित्याशंक्यतस्यकदाचिदपितापोनास्तीत्याह असाधनाइति मानुषेषुसंघाताभिमानिषुजीवेषुकेचिदसाधनाःशमादिहीनाःकेचित्ससाधनास्तद्युक्तावाभवंतु तत्स्थंएतद्ब्रह्मसमानंनिर्विकारं असंगोह्ययंपुरुषइत्यसंगत्वश्रुतेः एवंमुक्तबद्धयोरपीत्याह समानमिति कस्तर्हिमुक्तेषुविशेषइत्यतआह मुक्ताइति तत्रतेषुमध्येमुक्ताःमध्वःमधुनःब्रह्मरसस्यउत्संउत्कर्षपरांकाष्ठांसमापुःसंप्राप्ताः अयंभावः अवस्थांतरगतस्यदुःखस्यावस्थांतरेऽदर्शनादुपाधिधर्मएवदुःखंभ्रांत्याउपहितेपिभातिस्फटिकेइवजपाकुसुमलौहित्यं सर्वात्मनाउपाधित्यागात्तुमुक्तानांनदुःखस्पर्शोऽस्तीतितेनिरतिशयानंदभाजइति यएवंसमानस्तंयोगिनःपश्यंति ॥ १६ ॥ एवंब्रह्मप्राप्तौसर्वफलावाप्तिंकृतकृत्यतांचाह उभाविति उभौलोकौआत्मलोकंअनात्मलोकंचविद्ययाब्रह्माकारयाअंतःकरणवृत्त्याअहमेवेदंसर्वोस्मीतिसार्वात्म्याकारयाचवृत्त्याव्याप्यप्रकाश्यज्ञात्वायातिप्रारब्धकर्मावष्टब्धदेहःसन्संचरतिविद्वान् यदै

अंगुष्ठमात्रःपुरुषोंतरात्मालिंगस्ययोगेनसयातिनित्यं॥ तमीशमीड्यमनुकल्पमाद्यंपश्यंतिमूढानविराजमानं॥ योगिनस्तं० ॥ १५ ॥ असाधनावापिससाधनावासमानमेतद्दृश्यतेमानुषेषु॥ समानमेतदमृतस्येतरस्यमुक्तास्तत्रमध्वउत्संसमापुः॥ योगिनस्तं० ॥ १६॥ उभौलोकौविद्ययाव्याप्ययातितदाहुतंचाहुतमग्निहोत्रं॥ मातेब्राह्मीलघुतामादधीतप्रज्ञानंस्यान्नामधीरालभंते॥ योगिनस्तंप्रपश्यं० ॥ १७॥ एवंरूपोमहात्मासपावकंपुरुषोगिरन्॥ योवैतंपुरुषंवेदतस्येहार्थोनरिष्यते॥ योगिनस्तं० ॥ १८॥ यःसहस्रंसहस्राणांपक्षान्संतत्यसंपतेत्॥ मध्यमेमध्यआगच्छेदपिचेत्स्यान्मनोजवः॥ योगिनस्तंप्रपश्यं० ॥ १९॥

वंतदाअहुतमप्यग्निहोत्रंअस्यहुतमेवभवति ज्ञानेसर्वाणिकर्मफलान्यंतर्भवंतीत्यर्थः अतःब्राह्मीवाक्तेतवअहंमहानस्मीतिवदतःलघुतांनीचत्वंमादधीतमाकरोतु अहंदासोस्मीतिमाब्रूहीत्यर्थः तंचेद्ब्रूयुरतिवाद्यसीत्यतिवाद्यस्मीतिब्रूयान्नापह्नुवीतेतिश्रुत्यैवब्रह्मविदामतिवादित्वदोषोनास्तीतिप्रदर्शितं प्रज्ञानमितिअस्यनामैवस्यात् प्रज्ञानंब्रह्मेति ब्रह्मविद्ब्रह्मैवेतिचश्रुतिभ्यां ब्रह्मणाविद्वद्रूपेणस्वमाहात्म्यंनगोपनीयमधिकारिष्वेव प्राकृतेषुतुगोपनीयमेव तथाचरेतवैयोगीसतांधर्ममदूषयन् जनायथावमन्येरन्गच्छेयुर्नैवसंगतमिति एतच्चप्रज्ञानमितिनामधीराःध्यानवंतएवलभंते यस्यनामप्रज्ञानंतंयोगिनःपश्यंति ॥१७॥ एवंरूपोवाङ्मनसातीतोजगज्जन्मादियोनिर्निर्विकारोयोगैकगम्योयज्ज्ञानान्महापूज्यत्वंलभ्यतेकर्मलोपदोषश्चनास्तिसएवंरूपःपरमात्मापावकंभोक्तारंजीवं गिरन्आत्मनिसंहरन् पुरुषंपूर्णंतंयोवेदतस्यअर्थःपुरुषार्थोमोक्षोनरिष्यतेनहिंस्यते कर्मफलवत्ज्ञानफलंनानित्यमित्यर्थः यस्यज्ञानादर्थनाशोनास्तितंयोगिनःपश्यंति ॥ १८ ॥ नकेवलंमोक्षएवज्ञानतःस्यात्अपितुसर्वंदूरस्थमपिआत्मन्यंतर्भूतमेवास्तीत्याह यइति दशलक्षाणिअनंतान्वापक्षान्कृत्वायोदूरंगच्छेत्सोपिमध्येशरीरांतःमध्यमेमध्यस्थेहृदयस्थेपरमेश्वरेआगच्छेदेव विप्रकृष्टमप्यर्थंहार्दाकाशेयोगिनःपश्यंतीत्यर्थः एतच्चातीतानागतादेरप्युपलक्षणं तथाचहार्दाकाशंप्रकृत्यश्रूयते यच्चास्येहास्तियच्चनास्तिसर्वंतदत्रगत्वाविंदतइति यत्रदूरस्थोप्यस्तितंयोगिनःपश्यंति ॥ १९ ॥

एवंविधस्यात्मनोदर्शनार्थंयोगानुगुणानिसाधनांतराण्याह नेति चक्षुराद्यग्राह्यंएनंशुद्धचित्ताएवचित्तेनगृह्णंतीतिपूर्वार्धार्थः किंचयदायंहितःजगन्मित्रं मनीषीमनोनिग्रहशीलश्चभवतितथामनसाचपुत्रादी
नांनाशेसत्यपिनतप्यतेतदैवचित्तशुद्धिर्जातेतिज्ञेयं एवंज्ञात्वायेप्रव्रजेयुः विक्षेपहेतून्गृहादींस्त्यजेयुस्तेसंन्यासिनःअमृताभवंतीति तंअमृतंयोगिनःपश्यंति ॥ २० ॥ संन्यासंकृत्वापिवंचकानांसंगतिर्नकर्तव्ये
त्याह गूहंतीति मर्त्याःकौलिकाःस्वशिक्षयास्वेषांगुरूणांशिक्षयास्वेनवृत्तेनवाबहिर्दृष्टीनांरमणीयेनचदंभरूपेणगह्वराणिपापानिमद्यमांसपरस्त्रीसेवनादीनिगूहंतिछादयंति यथासर्पाःखलाःपरमुद्वेजयंतोपिबि
लादौनिलीयआत्मानंगूहंतितद्वत् तेषुबाह्यतोरमणीयेषुतेषांसमीपेविमूढाःजनाःमुह्यंति एतदेवाह यथाऽध्वानंमार्गमनतिक्रम्यशिष्टानांलोकदृष्टमाचारमत्यजतःभयायनरकायप्रापयितुंतान्मोहयंतेमद्यमांसाद्यशु
चिव्रतोपदेशेनप्रतारयंति अतःसम्यक्परीक्षितैःसहैवसंगतिर्यह्लाभायकर्तव्या तंयोगिनःपश्यंति ॥ २१ ॥ एवंसर्वकर्मास्पर्शिनांयोगिनामपिदुःसंगत्यागमावश्यकतयोक्त्वाजीवन्मुक्तानांतेषामनुभवमनुवदति नाह
मिति अहंसदाकालत्रयेपिअसत्कृतःअसतादेहेंद्रियादिनातादात्म्याध्यासेनतद्वत्कृतःसुखदुःखजरामरणादिधर्मवान्कृतःअसत्कृतःनस्यांनभवेयं देहादीनामसत्त्वादेवेत्यर्थः अतएवदेहवियोगरूपोमृत्युरपिना

नदर्शनेतिष्ठतिरूपमस्यपश्यंतिचैनंसुविशुद्धसत्वाः ॥ हितोमनीषीमनसानतप्यतेयेप्रव्रजेयुरमृतास्तेभवंति ॥ योगिनस्तं० ॥ २० ॥ गूहंतिसर्पाइवगह्वराणि
स्वशिक्षयास्वेनवृत्तेनमर्त्याः ॥ तेषुप्रमुह्यंतिजनाविमूढायथाध्वानंमोहयंतेभयाय ॥ योगिनस्तं० ॥ २१ ॥ नाहंसदाऽसत्कृतःस्यांनमृत्युर्नचामृत्युरमृतंमेकुतः
स्यात् ॥ सत्यानृतेसत्यसमानबंधेसतश्चयोनिरसतश्चैकएव ॥ योगिनस्तं० ॥ २२ ॥ नसाधुनानोतअसाधुनावाऽसमानमेतद्दृश्यतेमानुषेषु ॥ समानमेतदमृत
स्यविद्यादेवंयुक्तोमधुतद्वैपरीप्सेत् ॥ योगिनस्तं० ॥ २३ ॥

स्तिनापिअमृत्युस्तद्विरोधीजन्मलाभः जन्ममरणप्रवाहरूपस्यमृत्युसंज्ञितस्यबंधस्याभावात् अमृतंमोक्षोपिममकुतः
नकुतश्चिदित्यर्थः तत्रहेतुः सत्यंघटादिअनृतंरज्जूरगादितेउभेअपिसत्यसमानबंधेसत्यंअबाधितंसमानंसर्वदासर्वदेशेषुचैकरूपंब्रह्मतदेवबंधोनिग्रहस्थानंययोस्तेतथा सर्वंजगद्ब्रह्माधीनमित्यर्थः सतःकार्यस्य
असतःकारणस्यचयोनिःउत्पत्तिप्रलयस्थानंअहंएकएवतंमांयोगिनःपश्यंति तथाचश्रुतिः ननिरोधोनचोत्पत्तिर्नबद्धोनचसाधकः नमुमुक्षुर्नवैमुक्तइत्येषापरमार्थतेति सृष्ट्यादिकंसर्वंमय्येवकल्पितमित्याह
॥ २२ ॥ सनसाधुनाकर्मणाभूयान्नोएवासाधुनाकनीयानितिश्रुतिसिद्धंकर्मास्पर्शंब्रह्मविद्याफलमाह नसाधुनेति असाधनावापिससाधनावेत्यत्रब्रह्मणःअसंगत्वमुक्तंइहतुब्रह्मविदःपापास्पर्शउच्यते एतद्ब्रह्मचि
द्रूपंब्रह्मसाधुनाकर्मणासमानंउत्कृष्टंनभवति उतअपिअसाधुनाकर्मणाऽसमानंअपकृष्टंचनभवति मानुषेषुदेहाभिमानिषुतुएतद्दृश्यतएवउच्चावचंकर्मफलंनतथाब्रह्मविदीत्यर्थः अत्रहेतुः समानमिति एतद्ब्रह्म
चिद्रूपंब्रह्मअमृतस्यकैवल्यस्यसमानंयथाकैवल्येसर्ववादिसंमतःपुण्यपापयोरस्पर्शएवंब्रह्मविद्यपीत्यर्थः अतएवंपूर्वोक्तप्रकारेणयुक्तोयोगवान्तन्मधुब्रह्म बद्धितिपाठेपिसएवार्थः निरवधिकस्यबद्धत्वस्यतत्रैव
र्यवसानात् परीप्सेत्सर्वप्रकारेणप्राप्तुमिच्छेत् तमेवचयोगिनःपश्यंति ॥ २३ ॥

नास्येति अस्यआत्मविदः अतिवादाः निंदावचनानिहृदयंनतापयंति अथवामयानाधीतंमयानहुतमित्यादिकमपि अस्यमनइतिपूर्वान्वयि श्रूयतेचनैनंकृताकृतेतपतइति एतंहवावनतपति किमहंसाधुनाकरवं किमहंपापमकरवमितिच ब्राह्मीब्रह्मसंबंधिनीयंविद्याअस्मैपुरुषायलघु तांशीघ्रं तां प्रज्ञांयामधिकृत्यस्मरति प्रज्ञाप्रासादमारुह्यअशोच्यःशोचतोजनान् भूमिष्ठानिवशैलस्थःसर्वान्प्राज्ञोनुपश्यतीति तांप्रज्ञामृतंभराख्यांआदधीतसमर्पयेत् आत्मवित्सर्वविद्भवतीत्यर्थः तांकांयांप्रज्ञांधीराःध्यानवंतोनामनिश्चितंलभंतेनान्ये एतेनशोकमोहनिवृत्तिःसर्वज्ञत्वंचब्रह्मविद्याफलमुक्तंभवति यंनतापयंतितंविद्वद्भिन्नंपरमेश्वरंयोगिनःपश्यंति ॥ २४ ॥ एवमनेनप्रकारेणयःसर्वभूतेषुसद्रूपेणअनुस्यूतमात्मानंगुहोक्तिमनुपश्यतिध्यानेनसाक्षात्करोतिसः अन्यत्रदारादौअन्यत्रकर्मादौयुक्तेषुपुरुषांतरेषुसत्सुकिंशोचतिनैवशोचतिकिंतुतंएवशोचंतीत्यर्थः ॥२५॥ उदकंपीयतेस्मिन्नित्युदपानेकासारादौतृषार्त्तस्ययावताजलेनस्नानपानादिसिद्धिस्तावतैवसर्वेषुवेदेषुआत्मज्ञस्यध्यायिनइष्टसिद्धिः अतोपंथभारवहनंवृथैवकिंतुतदंतर्गतंस्वोपयुक्तंसारमात्रंगुरुवाक्याद्गृहीत्वायोगेनकृतकृत्योभवेदित्यर्थः ॥ २६ ॥ अंगुष्ठेति उपाधितोल्पपरिमाणोपिस्वतोमहात्माव्यापकःनदृश्यतेरूपादिहीनत्वात् अजोजन्मादिशून्यः दिवारात्रंचरतीतिचरः जगन्नियमने

नास्यातिवादाह्रृदयंतापयंतिनानधीतंनाहुतमग्निहोत्रं ॥ मनोब्राह्मीलघुतामादधीतप्रज्ञांचास्मैनामधीरालभंते ॥ योगिनस्तंप्रपश्यंतिभगवंतंस० ॥ २४ ॥ एवंयःसर्वभूतेषुआत्मानमनुपश्यति ॥ अन्यत्रान्यत्रयुक्तेषुकिंसशोचेत्ततःपरं ॥ २५ ॥ यथोदपानेमहतिसर्वतःसंप्लुतोदके ॥ एवंसर्वेषुवेदेषुआत्मानमनुजानतः ॥ २६ ॥ अंगुष्ठमात्रःपुरुषोमहात्मानदृश्यतेसौहृदिसंनिविष्टः ॥ अजश्चरोदिवारात्रमतंद्रितश्चसतंमत्वाकविरास्तेप्रसन्नः ॥ २७ ॥ अहमेवस्मृतोमातापिता पुत्रोस्म्यहंपुनः ॥ आत्माहमपिसर्वस्ययच्चनास्तियदस्तिच ॥ २८ ॥ पितामहोस्मिस्थविरःपितापुत्रश्चभारत ॥ ममैवयूयमात्मस्थानमेयूयंनवोवयं ॥ २९ ॥ आत्मैवस्थानंममजन्मचात्माओतप्रोतोहमजरप्रतिष्ठः ॥ अजश्चरोदिवारात्रमतंद्रितोहंमांविज्ञायकविरास्तेप्रसन्नः ॥ ३० ॥

नित्योद्युक्तइत्यर्थः सः अधिकारीतंआत्मानंमत्वाज्ञात्वा कविःक्रांतदर्शी आस्तेकर्मभ्यउपरतोभवतिकृतकृत्यत्वात् अतएवप्रसन्नःउपाधिकृतकालुष्यत्यागान्निर्मलः ॥ २७ ॥ अथेदानींब्रह्मविदात्मनोब्रह्मभावंवामदेववदपरोक्षीकुर्वन्स्वस्यसार्वात्म्यंस्तौति अहमेवेति नास्तिअतीतानागतं अस्तिवर्त्तमानं सर्वेषामंतरात्माचाहमेवास्मि ॥ २८ ॥ पितामहइति एवमात्मनिसर्वमारोप्यअपवदति नमेयूयंनवोवयमिति यद्यपिरज्ज्वामुरगआरोपितस्तथापितयोर्नकश्चित्संबंधोस्ति अधिष्ठानव्यतिरेकेणाध्यस्तस्यासत्त्वात् एवंप्रत्यगात्मजगतोरप्यसंबंधोद्रष्टव्यः ॥ २९ ॥ अहमेवमुमुक्षूणांज्ञेयइत्याह आत्मैवेति ममस्थानंअधिष्ठानंआत्मैव स्वेमहिम्निप्रतिष्ठितइतिश्रुतेः अतएवममजन्मजननहेतुरपिआत्मैव अजत्वादेवअहंकार्येओतःप्रोतश्चतिर्यगूर्ध्वंचपटेतंतवइवानुस्यूतोस्मि अजराअप्रच्युतस्वभावाप्रतिष्ठा अधिष्ठानत्वंयस्य सतथा अजश्चरइतिपादोव्याख्यातः मांसर्वेषांभूतानामंतरात्मानंसर्वेश्वरंसर्वकर्तारंविज्ञायकविःप्रसन्नआस्ते ॥ ३० ॥

प्रकरणार्थमुपसंहरति अणोरिति अणोरप्यणुतरोदुर्लक्ष्यः नत्वणुतरपरिमाणवान् अस्थूलमनण्वह्रस्वमदीर्घमितिब्रह्मणिचतुर्विधपरिमाणनिषेधात् एतेननिर्गुणंरूपमुक्तं सुमनाःशोभनंमनोदिव्यंचक्षुर्मायाख्यंअतीतादिसर्वप्रकाशकंयस्य मनोस्यदैवंचक्षुरितिश्रुतेः ससुमनाः एतेनसगुणंरूपमुक्तं सर्वभूतेषुजागर्तिअंतर्यामिरूपेणजागर्त्ति शपो ऽलुगार्षःगुणाभावश्च पितरंअर्थाद्वियदादीनांजरायुजादीनांच सर्वभूतेषुसर्वदेहेषुपुष्करेहृदयपुंडरीकेनिहितंस्थितंविदुर्ब्राह्मणाजानंति एवंगुणविशिष्टंप्रत्यगात्मानंहृदयेविचिंतनेनसाक्षात्कृत्यकृतकृत्योभवतीत्यर्थः ॥३१॥ इतिश्रीमत्पदवाक्यप्रमाणज्ञमर्यादाधुरंधरचतुर्धरवंशावतंसश्रीगोविंदसूरिसूनोःश्रीनीलकंठस्यकृतौ उद्योगप०भारतभा०षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ ७ ॥

अणोरणीयान्सुमनाःसर्वभूतेषुजाग्रति ॥ पितरंसर्वभूतेषुपुष्करेनिहितंविदुः ॥ ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसनत्सुजातपर्वणिषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ समाप्तमिदंसनत्सुजातपर्व ॥७॥ अथयानसंधिपर्व ॥ वैशंपायनउवाच एवंसनत्सुजातेनविदुरेणचधीमता ॥ सार्धंकथयतो राज्ञःसाव्यतीयायशर्वरी ॥ १ ॥ तस्यांरजन्यांव्युष्टायांराजानःसर्वएवते ॥ सभामाविविशुर्हृष्टाःसूतस्योपदिदृक्षया ॥ २ ॥ शुश्रूषमाणाःपार्थानांवाचोधर्मार्थसंहिताः ॥ धृतराष्ट्रमुखाःसर्वेययूराजसभांशुभां ॥ ३ ॥ सुधावदातांविस्तीर्णांकनकाजिरभूषितां ॥ चंद्रप्रभांसुरुचिरांसिक्तांचंदनवारिणा ॥ ४ ॥ रुचिरैरासनैस्तीर्णांकांचनैर्दारवैरपि ॥ अश्मसारमयैर्दांतैःस्वास्तीर्णैःसोत्तरच्छदैः ॥ ५ ॥ भीष्मोद्रोणःकृपःशल्यःकृतवर्माजयद्रथः ॥ अश्वत्थामाविकर्णश्चसोमदत्तश्चबाह्लिकः ॥ ६ ॥ विदुरश्चमहाप्राज्ञोयुयुत्सुश्चमहारथः ॥ सर्वेचसहिताःशूराःपार्थिवाभरतर्षभ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रंपुरस्कृत्यविविशुस्तांसभांशुभां ॥ दुःशासनश्चित्रसेनःशकुनिश्चापिसौबलः ॥ ८ ॥ दुर्मुखोदुःसहःकर्णउलूकोथविविंशतिः ॥ कुरुराजंपुरस्कृत्यदुर्योधनममर्षणं ॥ ९ ॥ विविशुस्तांसभांराजन्सुराःशक्रसदोयथा ॥ आविशद्भिस्तदाराजन्शूरैःपरिघबाहुभिः ॥ १० ॥ शुशुभेसासभाराजन्सिंहैरिवगिरेर्गुहा ॥ तेप्रविश्यमहेष्वासाःसभांसर्वेमहौजसः ॥ ११ ॥ आसनानिविचित्राणिभेजिरेसूर्यवर्चसः ॥ आसनस्थेषुसर्वेषुतेषुराजसुभारत ॥ १२ ॥ द्वाःस्थोनिवेदयामाससूतपुत्रमुपस्थितं ॥ अयंसरथआयातियोऽयासीत्पांडवान्प्रति ॥ १३ ॥ दूतोनस्तूर्णमायातःसैंधवैःसाधुवाहिभिः ॥ उपेयायसतुक्षिप्रंरथात्प्रस्कंद्यकुंडली ॥ प्रविवेशसभांपूर्णांमहीपालैर्महात्मभिः ॥ १४ ॥ संजयउवाच प्राप्तोस्मिपांडवान्गत्वातंविजानीतकौरवाः ॥ यथावयःकुरून्सर्वान्प्रतिनंदंतिपांडवाः ॥ १५ ॥

प्रासंगिकमध्यात्मंसमाप्यप्रस्तुतांकथामेवानुसंधत्ते एवंसनत्सुजातेनेत्यादिना कथयतः कथामितिशेषः ॥ १ ॥ सूतस्यसंजयस्य ॥२॥३॥ कनकमयेनअजिरेणअंगनेनभूषितां ॥ ४ ॥ अश्मसारमयैःरत्नखचितैः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ उपेयायउपाजगाम प्रस्कंद्यउत्तीर्य ॥ १४ ॥ यथावयःवयसोऽनुरूपं ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ इतिउद्योग० नैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ७ ॥ पृच्छामीति ॥ १ ॥ २ ॥ अन्वत्रस्तइत्यनुशब्दस्यअवोचदित्यनेनसंबंधः व्यवहिताश्चेति धातूपसर्गयोश्छांदसंव्यवहितत्वं विदानःजानन् उपह्वरेसमीपे कुरूणांमध्येधार्तराष्ट्रंब्रूयाइत्यन्ववोचदितिसंबंधः ॥ ३ ॥ ४ ॥ पांडवायोधनायपांडवैःसहयुद्धाय ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ कर्मपापं अनिर्विष्टंअनुपभुक्तं अश्विभ्यांअश्विपुत्राभ्यां ॥ ८ ॥ आध्यानात्अपकारचिंतनमात्रात् गांपृथ्वीं ॥ ९ ॥ निर्वृत्तःसिद्धः सकलइत्ययुद्धपक्षेऽर्धस्यैवार्थस्यलाभोभवेत्सचानभिमतइतिसूचितं तत्राज्यार्धदानंमाकार्षीः

अभिवादयंतिवृद्धांश्चवयस्यांश्चवयस्यवत्॥ यूनश्चाभ्यवदन्पार्थाःप्रतिपूज्ययथावयः ॥ १६॥ यथाहंधृतराष्ट्रेणशिष्टःपूर्वमितोगतः॥ अब्रुवंपांडवान्गत्वात न्निबोधतपार्थिवाः॥ १७॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपं० संजयप्रत्यागमनेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः॥४७॥ ॥७॥ धृतराष्ट्रउवाच पृच्छा मित्वांसंजयराजमध्येकिमब्रवीद्वाक्यमदीनसत्वः ॥ धनंजयस्तातयुधांप्रणेतादुरात्मनांजीवितच्छिन्महात्मा॥ १॥ संजयउवाच दुर्योधनोवाचमिमां श्रृणोतुयदब्रवीदर्जुनोयोत्स्यमानः॥ युधिष्ठिरस्यानुमतेमहात्माधनंजयःश्रृण्वतःकेशवस्य ॥ २॥ अन्वत्रस्तोबाहुवीर्यंविदानउपह्वरेवासुदेवस्यधीरः॥ अवो चन्मांयोत्स्यमानःकिरीटीमध्येब्रूयाधार्तराष्ट्रंकुरूणां॥ ३॥ संश्रृण्वतस्तस्यदुर्भाषिणोवैदुरात्मनःसूतपुत्रस्यसूत ॥ योयोद्धुमाशंसतिमांसदैवमंदप्रज्ञःकालप क्कोऽतिमूढः॥ ४॥ येवैराजानःपांडवायोधनायसमानीताःश्रृण्वतांचापितेषां ॥ यथासमग्रंवचनंमयोक्तंसहामात्यंश्रावयथानृपंतत् ॥ ५॥ यथानूनंदेवराज स्यदेवाःशुश्रूषंतेवज्रहस्तस्यसर्वे॥ तथाश्रृण्वन्पांडवाःसृंजयाश्चकिरीटिनावाचमुक्तांसमर्थां॥ ६॥ इत्यब्रवीदर्जुनोयोत्स्यमानोगांडीवधन्वालोहितपद्मनेत्रः॥ नचेद्राज्यंमुंचतिधार्तराष्ट्रोयुधिष्ठिरस्याजमीढस्यराज्ञः॥ ७॥ अस्तिनूनंकर्मकृतंपुरस्तादनिर्विष्टंपापकंधार्तराष्ट्रैः॥ येषांयुद्धंभीमसेनार्जुनाभ्यांतथाश्विभ्यांवा सुदेवेनचैव॥ ८॥ शैनेयेनध्रुवमात्तायुधेनधृष्टद्युम्नेनाथशिखंडिनाच ॥ युधिष्ठिरेणेंद्रकल्पेनचैवयोपध्यानान्निर्दहेद्गांदिवंच॥ ९॥ तैश्चेद्योद्धुंमन्यतेधार्तराष्ट्रो निर्वृत्तोर्थःसकलःपांडवानां॥ मातत्कार्षीःपांडवस्यार्थहेतोरुपैहियुद्धंयदिमन्यसेत्वं॥ १०॥ यांतांवनेदुःखशय्यामवात्सीत्प्रव्राजितःपांडवोधर्मचारी॥ आप्नो तुतांदुःखतरामनर्थामंत्यांशय्यांधार्तराष्ट्रःपरासुः ॥ ११॥ ह्रियाज्ञानेनतपसादमेनशौर्येणाथोधर्मगुप्त्याधनेन ॥ अन्यायवृत्तिःकुरुपांडवेयानध्यातिष्ठद्धार्त राष्ट्रोदुरात्मा॥ १२॥

पांडवस्यअर्थहेतोःहितार्थं ॥ १० ॥ दुःखशय्यांदुःखवासं अंत्यांशय्यांयुद्धेमरणंप्राप्तःसन् ॥ ११ ॥ त्वंएतावत्कुर्वित्याह ह्रियेति यान्लोकान्अन्यायवृत्तिर्धार्तराष्ट्रोध्यतिष्ठत्तान्ह्रीप्रभृतिभिर्गुणैरुपलक्षितेपांडवेअनुरक्तान्कुरु दुर्योधनेनष्टेप्रजानामस्मदभिमुखीकरणंत्वत्कार्यंनतुतेनसहअस्माकंसंधानमितिभावः ॥ १२ ॥

मायायाकपटेनउपधीयंतेउपस्थाप्यंतेनेमायोपधाश्छलवादाःतान्मायोपधः आतोधातोरितिद्वितीयाबहुवचनेपरेआलोपः प्रतिपन्नःप्राप्तः प्रणिपातादिभिरुपेतःसत्यंब्रुवंश्चअतिवेलंक्लिश्यमानोपितितिक्षमाण एवास्तेइतिशेषः ॥ १३ ॥ क्रोधंअवसृष्टाउत्स्रक्ष्यति उद्वृत्तंक्रोधाक्रांतंचेतोयस्यसःउद्वृत्तचेताः जन्मनासुवृत्तचेताअपिसन् अन्वतप्स्यत्शोचिष्यति आर्षोलकारव्यत्ययः ॥ १४ ॥कृष्णवर्त्मादाहेनकृष्णीकृतभूभागइनिर्प्राचः वस्तुतस्तुअग्निहोत्रेवत्सादिसमरूपोग्निःश्रूयतेयदग्निमुद्धरतीत्यनुवाके तत्रकृष्णवर्त्मेत्यन्वर्थसंज्ञातोधूमायनरौद्रोग्निरुच्यते ज्वलितइतिकिंचित्प्रदीप्तः समिद्धइतिसर्वशोदीप्तः दग्धाधक्ष्यति ॥ १५ ॥ १६ ॥ दंशितंसन्नद्धं स्वालक्षणंस्वीयानामपिअलक्षणंनास्तिलक्षणंसम्यगवलोकनंयस्यतंस्वालक्षणं रणेआवेशवशात्स्वैरपिदुर्दर्शमित्यर्थः यतःअंतकसन्निकाशं वचनस्यवचनं ॥ १७ ॥ १८॥

मायोपधःप्रणिपातार्जवाभ्यांतपोदमाभ्यांधर्मगुप्त्यावलेन॥सत्यंब्रुवन्प्रतिपन्नोनृपोनस्तितिक्षमाणःक्लिश्यमानोतिवेलं॥ १३ ॥ यदाज्येष्ठःपांडवःसंशितात्माक्रोधंयत्तंवर्षपूगान्सुघोरं ॥ अवस्रष्टाकुरुषूद्वृत्तचेतास्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ १४ ॥ कृष्णवर्त्मेवज्वलितःसमिद्धोयथादहेत्कक्षमग्निर्निदाघे ॥ एवंदग्धाधार्तराष्ट्रस्यसेनांयुधिष्ठिरःक्रोधदीप्तोन्ववेक्ष्य॥ १५ ॥ यदाद्रष्टाभीमसेनंरथस्थंगदाहस्तंक्रोधविषंवमंतं॥अमर्षणंपांडवंभीमवेगंतदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ १६ ॥ सेनाग्रगंदंशितंभीमसेनंस्वालक्षणंवीरहणंपरेषां ॥ घ्नंतंचमूमंतकसन्निकाशंतदास्मर्तावचनस्यातिमानी ॥ १७ ॥ यदाद्रष्टाभीमसेनेननागान्निपातितान्गिरिकूटप्रकाशान्॥ कुंभैरिवास्रग्वमतोभिन्नकुंभांस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत्॥१८॥ महासिंहोगावइवप्रविश्यगदापाणिर्धार्तराष्ट्रानुपेत्य॥ यदाभीमोभीमरूपोनिहंतातदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत्॥१९॥महाभयेवीतभयःकृतास्त्रःसमागमेशत्रुबलावमर्दी॥सकृद्रथेनाप्रतिमान्रथौघान्पदातिसंघान्गदयाभिनिघ्नन्॥ २० ॥शैक्येननागांस्तरसाविगृह्णन्यदाछेत्ताधार्तराष्ट्रस्यसैन्यं ॥ छिंदन्वनंपरशुनेवशूरस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ २१ ॥ तृणप्रायंज्वलनेनेवदग्धंग्रामंयथाधार्तराष्ट्रान्समीक्ष्य॥ पक्कंसस्यंवैद्युतेनेवदग्धंपरासिक्तंविपुलंस्वंबलौघं॥२२॥हतप्रवीरंविमुखंभयार्तंपराङ्मुखंप्रायशोऽधृष्टयोधं॥ शस्त्रार्चिषाभीमसेनेनदग्धंतदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ २३ ॥ उपासंगानाचरेद्दक्षिणेनवरांगानांनकुलश्चित्रयोधी॥ यदारथाग्र्योरथिनःप्रचेतातदायुद्धंधार्त्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत्॥ २४॥

गाःवःइवेतिछेदःवःयुष्मान्गाइव ॥ १९ ॥ २०॥ शैक्येनशिक्यसदृशेनपाशेननागान्विगृह्णन्वैपरीत्येनगृह्णन् गलेपादेवापाशंदत्वाम्रतवत्सवत्कर्षन्नित्यर्थः अन्येतुविमृद्नन्नितिपाठांतरंकल्पयित्वाशैक्येनखड्गेनेतिव्याचख्युः ॥ २१ ॥ तृणप्रायंतृणगृहमयंग्रामं परासिक्तंदूरेनिरस्तं ॥ २२ ॥ अधृष्टयोधंअप्रगल्भयोधं ॥ २३ ॥ उपेति वरांगानांशिरसां उपासंगान्उच्चयान् दक्षिणेनकुशलेनअनायासेनेतियावत् आचरेत्कुर्यात् रथिनःयोधान्प्रचेताकूटीकरिष्यति पाठांतरेउपासंगेननिषंगेणदक्षिणभागस्थेनशतात्परंआचरन्तत्रत्यैःशताधिकैःशरैर्युध्यन् वामहस्तेनापिशरप्रक्षेपस्यअभ्यस्तत्वात् दुःखशय्यामशेतेत्युत्तरस्मादपकृष्यते अतएवदुःखाद्रथिनःप्रचेतेतिपूर्ववत् ॥ २४ ॥

दुःखशय्यांअशेतेत्युत्तरंतांयदास्मरिष्यतीतिशेषः अतएवदुःखात्रथिनःप्रचेतेतिपूर्वस्मादनुकृष्यते ॥ २५ ॥ हेपार्थिवआयोधनाययुद्धायसमादिष्टाः सैन्यंतावकंदृष्ट्वा तानितिशेषः ॥ २६ ॥ शिशून्द्रौपदीपुत्रान्प्रतिविंध्यादीन् आद्रवंतःआद्रवतः ॥ २७॥ गतोद्वाहंअपगतोद्वृत्तगतिंअनुकूलगतिमित्यर्थः अकूजनोनिःशब्दोऽक्षोयस्यतं सुवर्णस्यतारोदीर्घतंतुःतं अतिवेगादलातचक्रवत्सुवर्णरेखातुल्यमित्यर्थः दांतैः

सुखोचितोदुःखशय्यांवनेषुदीर्घकालंनकुलोयामशेत ॥ आशीविषःक्रुद्धइवोद्वमन्विषंतदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ २५ ॥ त्यक्तात्मानःपार्थिवायोधनायस
मादिष्टाधर्मराजेनसूत ॥ रथैःशुभ्रैःसैन्यमभिद्रवंतोदृष्ट्वापश्चात्तप्स्यतेधार्तराष्ट्रः ॥ २६ ॥ शिशून्कृतास्त्रानशिशुप्रकाशान्यदाद्रष्टाकौरवःपंचशूरान् ॥ त्यक्त्वा
प्राणान्कौरवानाद्रवंतस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ २७ ॥ यदागतोद्वाहमकूजनाक्षंसुवर्णतारंरथमाततायी ॥ दांतैर्युक्तंसहदेवोधिरूढःशिरांसिराज्ञांक्षे
प्स्यतेमार्गणौघैः ॥ २८ ॥ महाभयेसंप्रवृत्तेरथस्थंविवर्तमानंसमरेकृतास्त्रं ॥ सर्वादिशःसंपतंतंसमीक्ष्यतदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ २९ ॥ ह्रीनिषेवोनिपुणः
सत्यवादीमहाबलःसर्वधर्मोपपन्नः ॥ गांधारिमार्छंस्तुमुलेक्षिप्रकारीक्षेमाजनान्सहदेवस्तरस्वी ॥ ३० ॥ यदाद्रष्टाद्रौपदेयान्महेष्वासान्शूरान्कृतास्त्रान्रथयुद्धको
विदान् ॥ आशीविषान्घोरविषानिवायतस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ ३१ ॥ यदाभिमन्युःपरवीरघातीशरैःपरान्मेघइवाभिवर्षन् ॥ विगाहिताकृष्णसमःकृ
तास्त्रस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ ३२ ॥ यदाद्रष्टाबालमबालवीर्यंद्विषच्चमूंमृत्युमिवोत्पतंतं ॥ सौभद्रमिंद्रप्रतिमंकृतास्त्रंतदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ ३३ ॥ प्र
भद्रकाःशीघ्रतरायुवानोविशारदाःसिंहसमानवीर्याः ॥ यदाक्षेमारोधार्तराष्ट्रान्ससैन्यांस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ ३४ ॥ वृद्धौविराटद्रुपदौमहारथौपृथ
क्चमूभ्यामभिवर्तमानौ ॥ यदाद्रष्टारौधार्तराष्ट्रान्ससैन्यांस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ ३५ ॥ यदाकृतास्त्रोद्रुपदःप्रचिन्वन्शिरांसियूनांसमरेरथस्थः ॥ क्रुद्धः
शरैश्छेत्स्यतिचापमुक्तैस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ ३६ ॥ यदाविराटःपरवीरघातीममत्तरेशत्रुचमूंप्रवेष्टा ॥ मत्स्यैःसार्धमनृशंसरूपैस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्व
तप्स्यत् ॥ ३७ ॥ ज्येष्ठंमात्स्यमनृशंसार्यरूपंविराटपुत्रंरथिनंपुरस्तात् ॥ यदाद्रष्टादंशितंपांडवार्थेतदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ ३८ ॥ रणेहतेकौरवाणांप्रवीरेशि
खंडिनासत्तमेशांतनूजे ॥ नजातुनःशत्रवोधारयेयुरसंशयंसत्यमेतद्ब्रवीमि ॥ ३९ ॥ यदाशिखंडीरथिनःप्रचिन्वन्भीष्मंरथेनाभियातावरूथी ॥ दिव्यैर्हयैरवमृद्न
न्रथौघांस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ ४० ॥

विनीतैः अश्वैरित्यर्थात् ॥ २८ ॥ विवर्तमानंविविधैर्मंडलैर्वर्तमानंचरंतं ॥ २९ ॥ गांधारिंशकुनिंआर्च्छन्गच्छन् ॥ ३० ॥ आयतःआगच्छतः ॥ ३१ ॥ विगाहिताअभिभविष्यति ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ क्षेमारः क्षेप्स्यंति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ममत्तरेभृशंममथ्नातीतिममत् यङ्लुगंतान्क्विप्ततस्तरप् बलवत्तरे ममदितिनिपातोबलवद्वाचकोवा संग्रामे इत्यर्थःसहोत्तरइत्याधुनिकाःपठंति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ शांतनूजेदैर्घ्यमार्षं धारयेयुःजीवेयुः ॥ ३९ ॥ वरूथीरथगुप्तिमान् ॥ ४० ॥

॥४१॥४२॥४३॥ इदंचेतिंसन्निहितंयुद्धमूलंउच्यते राज्यंचमावृणीष्वमाप्रार्थयस्वइतिब्रूयाः दुर्योधनंप्रतीत्यर्थात् यतःवयंयुद्धेऽद्वितीयंसहायंसात्यकिंप्रवृणीमहृतवंतः तस्मिन्नवृतेतुकदाचित्त्वजयोपिसंभाव्येतेतिभावः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ अस्मात्ल्यब्लोपेपंचमीएनंप्राप्यसंचेष्टंतेइतस्ततोभ्रमंति ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ चित्रःविस्मयकृत् सूक्ष्मःदुर्लक्ष्यः श्लक्ष्णइतिपाठेरमणीयः शूराणामुत्साहकरत्वात् सुकृतः

यदाद्रष्टास्सृंजयानामनीकेधृष्टद्युम्नंप्रमुखेरोचमानं ॥ अस्त्रंयस्मैगुह्यमुवाचधीमान्द्रोणस्तदातप्स्यतिधार्तराष्ट्रः ॥ ४१ ॥ यदाससेनापतिरप्रमेयःपरान्मृद्नन्निषु
भिर्धार्तराष्ट्रान् ॥ द्रोणंरणेशत्रुसहोभियातातदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ ४२ ॥ ह्रीमान्मनीषीबलवान्मनस्वीसलक्ष्मीवान्सोमकानांप्रबर्हः ॥ नजातुतंशत्रवो
न्येसहेरन्येषांसस्यादग्रणीर्वृष्णिसिंहः ॥ ४३ ॥ इदंचब्रूयामावृणीष्वेतिलोकेयुद्धेऽद्वितीयंसचिवंरथस्थं ॥ शिनेर्नप्तारंप्रवृणीमसात्यकिंमहाबलंवीतभयंकृ
तास्त्रं ॥ ४४ ॥ महोरस्कोदीर्घबाहुःप्रमाथीयुद्धेऽद्वितीयःपरमास्त्रवेदी ॥ शिनेर्नप्तातालमात्रायुधोयंमहारथोवीतभयःकृतास्त्रः ॥ ४५ ॥ यदाशिनीनामधिपोमयो
क्तःशरैःपरान्मेघइवप्रवर्षन् ॥ प्रच्छादयिष्यत्यरिहायोधमुख्यांस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ ४६ ॥ यदाधृतिंकुरुतेयोत्स्यमानःसदीर्घबाहुर्दृढधन्वामहात्मा ॥
सिंहस्येवगंधमाघ्रायगावःसंचेष्टंतेशत्रवोस्माद्रणाग्रे ॥ ४७ ॥ सदीर्घबाहुर्दृढधन्वामहात्माभिंद्याद्गिरीन्संहरेत्सर्वलोकान् ॥ अस्त्रेकृतीनिपुणःक्षिप्रहस्तोदिवि
स्थितःसूर्यइवाभिभाति ॥ ४८ ॥ चित्रःसूक्ष्मःसुकृतोयादवस्यअस्त्रेयोगोवृष्णिसिंहस्यभूयान् ॥ यथाविधंयोगमाहुःप्रशस्तंसर्वैर्गुणैःसात्यकिस्तैरुपेतः ॥ ४९ ॥
हिरण्मयंश्वेतहयैश्चतुर्भिर्यदायुक्तंस्यंदनंमाधवस्य ॥ द्रष्टायुद्धेसात्यकेर्धार्तराष्ट्रस्तदातप्स्यत्यकृतात्मासमंदः ॥ ५० ॥ यदारथंहेममणिप्रकाशंश्वेताश्वयुक्तंवान
रकेतुमुग्रं ॥ द्रष्टाममाप्यास्थितंकेशवेनतदातप्स्यत्यकृतात्मासमंदः ॥ ५१ ॥ यदामौर्व्यास्तलनिष्पेषमुग्रंमहाशब्दंवज्रनिष्पेषतुल्यं ॥ विधूयमानस्यमहारणेम
यासगांडिवस्यश्रोष्यतिमंदबुद्धिः ॥ ५२ ॥ तदामूढोधृतराष्ट्रस्यपुत्रस्तप्तायुद्धेदुर्मतिर्दुःसहायः ॥ द्रष्टासैन्यंबाणवर्षांधकारेप्रभज्यंतंगोकुलवद्रणाग्रे ॥ ५३ ॥ बला
हकादुच्चरंतःसुभीमान्विद्युत्स्फुलिंगानिवघोररूपान् ॥ सहस्रघ्नान्द्विषतांसंगरेषुअस्थिच्छिदोमर्मभिदःसुपुंखान् ॥ ५४ ॥ यदाद्रष्टाज्यामुखाद्बाणसंघान्गांडी
वमुक्तानापततःशिताग्रान् ॥ हयान्गजान्वर्मिणश्चाददानांस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ ५५ ॥ यदामंदःपरबाणान्विमुक्तान्ममेषुभिर्ह्रियमाणान्प्रतीपं ॥ ॥६४॥
तिर्यग्विध्यच्छिद्यमानान्पृषत्कैस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ ५६ ॥

सुशिक्षितःअस्त्रयोगोऽस्त्रलाभः वृष्णिसिंहस्यकृष्णस्ययथाविधंयादृक्प्रकारंयोगमाहुः तैःसर्वैर्गुणैःसात्यकिरुपेतः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ सुपुंखान्यदाद्रष्टेतिद्वयोःसंबंधः ॥ ५४ ॥ अददानान्ग्रसमानान् ॥ ५५ ॥ तिर्यक्विध्यविध्वा पृषत्कैश्छिद्यमानान्यदाद्रष्टेतिपूर्वेणान्वयः ॥ ५६ ॥

विपाठाःविस्तृतबाणाः प्रचेतारःराशीकरिष्यंति ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ अस्त्रपथंअसंप्राप्तान् अस्त्रंदृष्ट्वैवनश्यतइत्यर्थः युद्धेकर्मअकुर्वतः भयेनवैक्लव्यात् ॥ ५९ ॥ आतताःसंतताःअविच्छिन्नधाराःइषवोयस्य प्रणोत्स्यामिदूरीकरिष्यामि ॥ ६० ॥ रजोध्वस्तंरजसाव्याकुलीभूयरथादिभ्यःपतितं प्रकृत्तंछिन्नं ॥ ६१ ॥ कांदिग्भूतंभयेनपलायितं श्रांतपत्रंश्रांतवाहनं ॥ ६२ ॥ प्रजापतेःकर्मयथेति यथावाजपेयेप्रजापतिदैवत्याःसप्तदशपशवोविशस्यंतेतद्वद्बहूनामिहापिविशसनंकृतंतेनवीभत्सत्वंलक्ष्यते अर्थःस्वर्गोराज्यंचतदर्थंनिष्ठितंसंजातनिश्चयं ॥६३॥ देवदत्तंअर्जुनस्यशंखं ॥ ६४॥ दस्युसंघान् न्यायतःप्रदेयस्य

यदाविपाठामद्भुजविप्रमुक्ताद्द्विजाःफलानीवमहीरुहाग्रात् ॥ प्रचेतारउत्तमांगानियूनांतदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥५७॥ यदाद्रष्टापततःस्यंदनेभ्योमहागजेभ्योश्वगतान्सुयोधनान् ॥ शरैर्हतान्पातितांश्चैवरंगेतदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ ५८ ॥ असंप्राप्तानस्त्रपथंपरस्ययदाद्रष्टानश्यतोधार्तराष्ट्रान् ॥ अकुर्वतःकर्मयुद्धेसमंतात्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥५९॥ पदातिसंघान्रथसंघान्समंताद्व्यात्ताननःकालइवाततेषुः ॥ प्रणोत्स्यामिज्वलितैर्बाणवर्षैःशत्रूंस्तदातप्स्यतिमंदबुद्धिः ॥ ६० ॥ सर्वादिशःसंपततारथेनरजोध्वस्तंगांडिवेनप्रकृत्तं ॥ यदाद्रष्टास्वबलंसंप्रमूढंतदापश्चात्तप्स्यतिमंदबुद्धिः ॥ ६१ ॥ कांदिग्भूतंछिन्नगात्रंविसंज्ञंदुर्योधनोद्रक्ष्यतिसर्वसैन्यं ॥ हताश्ववीराग्र्यनरेंद्रनागंपिपासितंश्रांतपत्रंभयार्तं ॥ ६२ ॥ आर्तस्वरंहन्यमानंहतंचविकीर्णकेशास्थिकपालसंघं ॥ प्रजापतेःकर्मयथार्थनिष्ठितंतदादृष्ट्वातप्स्यतिमंदबुद्धिः ॥ ६३ ॥ यदारथेगांडिवंवासुदेवंदिव्यंशंखंपांचजन्यंहयांश्च ॥ तूणावक्षय्यौदेवदत्तंचमांचदृष्ट्वायुद्धेधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ ६४ ॥ उद्वर्तयन्दस्युसंघान्समेतान्प्रवर्तयन्युगमन्यद्युगांते ॥ यदाधक्ष्याम्यग्निवत्कौरवेयांस्तदातप्ताधृतराष्ट्रःसपुत्रः ॥ ६५ ॥ सभ्रातावैसहसैन्यःसभृत्योभ्रष्टैश्वर्यःक्रोधवशोल्पचेताः ॥ दर्पस्यांतेनिहतोवेपमानःपश्चान्मंदस्तप्स्यतिधार्तराष्ट्रः ॥ ६६ ॥ पूर्वाह्णेमांकृतजप्यंकदाचिद्विप्रःप्रोवाचोदकांतेमनोज्ञं ॥ कर्तव्यंतेदुष्करंकर्मपार्थयोद्धव्यंतेशत्रुभिःसव्यसाचिन् ॥ ६७ ॥ इंद्रोवातेहरिवान्वज्रहस्तःपुरस्ताद्यातुसमरेरीन्विनिघ्नन् ॥ सुग्रीवयुक्तेनरथेनवातेपश्चात्कृष्णोरक्षतुवासुदेवः ॥ ६८ ॥ वव्रेचाहंवज्रहस्तान्महेंद्रादस्मिन्युद्धेवासुदेवंसहायं ॥ समेलब्धोदस्युवधायकृष्णोमन्येचैतद्विहितंदैवतैर्मे ॥ ६९ ॥ अयुध्यमानोमनसापियस्यजयंकृष्णःपुरुषस्याभिनंदेत् ॥ एवंसर्वान्सव्यतीयादमित्रान्सेंद्रान्देवान्मानुषेनास्तिचिंता ॥ ७० ॥

राज्यस्याप्रदानाद्दस्यवोधार्त्तराष्ट्राः यथाकथाचपरप्रतिग्रहमभिमन्यतेस्तेनोभवतीतिस्मृतेः युगांतेशत्रूणांसंहारेजातेसतिअन्यद्युगंधर्मप्रधानंकालंप्रवर्त्तयन् राजाकालस्यकारणमितिस्मृतेः ॥ ६५ ॥ दर्पस्य अंतेनाशे ॥ ६६ ॥ उदकांतेसंध्यावंदनाचमनांते ॥ ६७ ॥ पुरस्तात्इंद्रोरक्षतुइत्यपकृष्यते ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥

सागरंसगरैर्वर्द्धितं सलिलस्यमहोदधिजलसमुद्रं अप्रमेयंअनंतत्वात् ॥ ७१ ॥ तलेनचपेटिकया शिलोच्चयमितिकाठिन्यप्रदर्शनार्थविशेषणं श्वेतंकैलासं बलवदाश्रितत्वमनेनसूचितं ॥ ७२ ॥ ७३ ॥
॥ ७४ ॥ सुदर्शनंनामराजानंनग्नजितःपुत्रैर्बद्धंमुमोच देवतानांललामंरत्नभूतंदेवैरपिशिरसाधार्यमित्यर्थः ॥ ७५ ॥ कपाटेनवक्षस्तटाघातेन दंतकूरेसंग्रामे अन्येतुकपाटेनिजघानेतिपाठंप्रकल्प्यकपाटेनग

॥ ६५ ॥ सबाहुभ्यांसागरमुत्तितीर्षेन्महोदधिंसलिलस्याप्रमेयं॥ तेजस्विनंकृष्णमत्यंतशूरंयुद्धेनयोवासुदेवंजिगीषेत् ॥ ७१ ॥ गिरिंयइच्छेत्तुतलेनभेत्तुंशिलोच्चयंश्वे
तमतिप्रमाणं॥ तस्यैवपाणिःसनखोविशीर्येन्नचापिकिंचित्सगिरेस्तुकुर्यात् ॥ ७२ ॥ अग्निंसमिद्धंशमयेद्भुजाभ्यांचंद्रंचसूर्यंचनिवारयेत ॥ हरेद्देवानाममृतं
प्रसह्ययुद्धेनयोवासुदेवंजिगीषेत्॥ ७३॥ योरुक्मिणीमेकरथेनभोजानुत्साद्यराज्ञःसमरेप्रसह्य॥ उवाहभार्यांयशसाज्वलंतींयस्यांजज्ञेरौक्मिणेयोमहात्मा
॥ ७४ ॥ अयंगांधारांस्तरसासंप्रमथ्यजित्वापुत्रान्नग्नजितःसमग्रान्॥ बद्धंमुमोचविनदंतंप्रसह्यसुदर्शनंवैदेवतानांललामं ॥ ७५॥ अयंकपाटेनजघानपां
ड्यंतथाकलिंगान्दंतकूरेममर्द॥ अनेनदग्धावर्षपूगान्विनाथावाराणसीनगरीसंबभूव॥ ७६॥ अयंस्मयुद्धेमन्यतेन्यैरजेयंतमेकलव्यंनामनिषादराजं॥ वेगे
नैवशैलमभिहत्यजंभःशेतेसकृष्णेनहतःपरासुः॥ ७७॥ ततोग्रसेनस्यसुतंसुदुष्टंवृष्ण्यंधकानांमध्यगतंसभास्थं॥ अपातयद्बलदेवद्वितीयोहत्वाददौचोग्रसेना
यराज्यं॥ ७८॥ अयंसौभंयोधयामासखस्थंविभीषणंमाययाशाल्वराजं॥ सौभद्वारिप्रत्यगृह्णाच्छतघ्नींदोर्भ्यांकएनंविषहेतमर्त्यः॥ ७९॥ प्राग्ज्योतिषंनामब
भूवदुर्गंपुरंघोरमसुराणामसह्यं॥ महाबलोनरकस्तत्रभौमोजहारादित्यामणिकुंडलेशुभे ॥ ८० ॥ नतंदेवाःसहशक्रेणशेकुःसमागतायुधिमृत्योरभीताः॥ दृ
ष्ट्वाचतंविक्रमंकेशवस्यबलंतथैवास्त्रमवारणीयं॥ ८१ ॥ जानंतोस्यप्रकृतिंकेशवस्यन्ययोजयन्दस्युवधायकृष्णं ॥ सतत्कर्मप्रतिशुश्रावदुष्करमैश्वर्यवान्सि
द्धिषुवासुदेवः॥ ८२॥ निर्मोचनेषट्सहस्राणिहत्वासंछिद्यपाशान्सहसाक्षुरांतान्॥ मुरंहत्वाविनिहत्यौघरक्षोनिर्मोचनंचापिजगामवीरः ॥ ८३॥ तत्रैवते
नास्यबभूवयुद्धंमहाबलेनातिबलस्यविष्णोः॥ शेतेसकृष्णेनहतःपरासुर्वातेनेवमथितःकर्णिकारः॥ ८४॥

रेएवंदंतकूरेचेतिव्याचख्युः अनाथासंबभूवेतियोज्यं
॥ ७६ ॥ अयंकृष्णःतंयुद्धेमन्यतेयुद्धार्थंप्रार्थयतेसर्वदैव सःइदानींतेनैवकृष्णेनहतःशेते यथाजंभोदैत्यःशैलंवेगेनअभिहत्यशैलाघातात्स्वयंकृतात्हतःशेतेतद्वत् ॥ ७७ ॥ ततोग्रसेनस्येतिसंधिरार्षः तथैवनिवा
पाठः ॥ ७८ ॥ खस्थंखेचरं विभीषणंनिर्भयं शतघ्नींशक्तिंशाल्वेनक्षिप्तांदोर्भ्यांपाणिभ्यांकंदुकवत्प्रत्यगृह्णात् ॥ ७९ ॥ भौमोभूमिपुत्रः ॥ ८० ॥ शेकुर्जेतुमितिशेषः ॥ ८१ ॥ प्रकृतिंस्वभावंदस्युहनन
शीलतां प्रतिशुश्रावअंगीचकार सिद्धिषुकार्यसिद्धिषूपस्थितासुऐश्वर्यवान्सामर्थ्यवान् ॥ ८२ ॥ निर्मोचनेनगरे क्षुरांतान्तीक्ष्णधारान्लोहमयानित्यर्थः ओघसंज्ञंरक्षः ॥ ८३ ॥ ८४ ॥

॥ ८५ ॥ वराणिवरान्अददन्दत्तवंतः क्रमःगतिः ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ तर्कयतेबद्धुंयतते ॥ ८८ ॥ प्रसह्यपर्यागतंहठात्प्राप्तंमन्यतेवांछति अस्मासुमित्रभेदंप्रार्थयतेइत्यर्थः तेनचपांडवानांकृष्णेममत्वंअस्मदी
यत्वंहर्तुंशक्यमितिमन्यते तत्तत्रकुरुक्षेत्रेसंयुगंगत्वाप्राप्यवेदिताज्ञास्यति ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१॥९२॥ साधुकृतंसत्कर्मनास्ति निष्फलत्वात् वृथैवधर्मइत्यर्थः ॥ ९३॥ नचेदिति यदिकर्मबद्धःपुरुषोनस्यात्

आहृत्यकृष्णोमणिकुंडलेतेहत्वाचभौमंनरकंमुरंच॥ श्रियाकृतोयशसाचैवविद्वान्प्रत्याजगामाप्रतिमप्रभावः ॥८५॥ अस्मैवराण्यददंस्तत्रदेवादृष्ट्वाभीमंक-
र्मकृतंरणेतत्॥ श्रमश्चतेयुध्यमानस्यनस्यादाकाशेचाप्सुचतेक्रमःस्यात्॥८६॥ शस्त्राणिगात्रेनचतेक्रमेरन्नित्येवकृष्णश्चततःकृतार्थः॥ एवंरूपेवासुदेवेऽप्रमेये
महाबलेगुणसंपत्सदैव॥ ८७॥ तमसह्यंविष्णुमनंतवीर्यमाशंसतेधार्तराष्ट्रोविजेतुं॥ सदाह्येनंतर्कयतेदुरात्मातच्चाप्ययंसहतेस्मान्समीक्ष्य ॥८८॥ पर्याग
तंममकृष्णस्यचैवयोमन्यतेकलहंसंप्रसह्य ॥ शक्यंहर्तुंपांडवानांममत्वंतद्वेदितासंयुगंतत्रगत्वा ॥८९॥ नमस्कृत्वाशांतनवायराज्ञेद्रोणायाथोसहपुत्रायचै
व ॥ शारद्वतायाप्रतिद्वंद्विनेचयोत्स्याम्यहंराज्यमभीप्समानः॥ ९०॥ धर्मेणास्त्रंनिधनंतस्यमन्येयोयोत्स्यतेपांडवैःपापबुद्धिः॥ मिथ्याग्लहेनिर्जितावैनृशंसैःसं
वत्सरान्वैद्वादशराजपुत्राः॥ ९१॥ वासःकृच्छ्रोविहितश्चाप्यरण्येदीर्घकालंचैकमज्ञातवर्षं॥ तेहिकस्माज्जीवतांपांडवानांनंदिष्यंतेधार्तराष्ट्राःपदस्थाः॥ ९२॥
तेचेदस्मान्युध्यमानाञ्जयेयुर्देवैर्महेंद्रप्रमुखैःसहायैः॥ धर्मादधर्मश्चरितोगरीयांस्ततोध्रुवंनास्तिकृतंचसाधु॥ ९३॥ नचेदिदंपौरुषंकर्मबद्धंनचेदस्मान्मन्य
तेसौविशिष्टान्॥ आशंसेहंवासुदेवद्वितीयोदुर्योधनंसानुबंधंनिहंतुं॥ ९४॥ नचेदिदंकर्मनरेंद्रवंध्यंनचेद्भवेत्सुकृतंनिष्फलंवा॥ इदंचतच्चाभिसमीक्ष्यनूनंपरा
जयोधार्तराष्ट्रस्यसाधुः॥ ९५॥ प्रत्यक्षंवःकुरवोयद्ब्रवीमियुध्यमानाधार्तराष्ट्रानसंति॥ अन्यत्रयुद्धात्कुरवोयदिस्युर्नयुद्धेवैशेषइहास्तिकश्चित्॥ ९६॥ हत्वा
त्वहंधार्तराष्ट्रान्सकर्णान्राज्यंकुरूणामवजेतासमग्रं॥ यद्वःकार्यंतत्कुरुध्वंयथास्वमिष्टान्दारानात्मभोगान्भजध्वं॥ ९७॥ अप्येवंनोब्राह्मणाःसंतिवृद्धाबहु
श्रुताःशीलवंतःकुलीनाः॥ सांवत्सराज्योतिषिचाभियुक्तानक्षत्रयोगेषुचनिश्चयज्ञाः॥ ९८॥ उच्चावचंदैवयुक्तंरहस्यंदिव्याःप्रश्नामृगचक्रामुहूर्ताः॥ क्षयंम
हांतंकुरुसृंजयानांनिवेदयंतेपांडवानांजयंच॥ ९९॥

यदिवावयंतेभ्यःश्रेष्ठाःनस्याम तर्हितस्यैवजयोभविष्यतीत्यर्थः ॥ ९४॥ इदंराज्यस्याप्रदानंइदानींतनं तच्चराज्यात्निः
सारणंतदानींतनंअभिसमीक्ष्यआलोच्य पापवशात्पराजयएवतस्येत्यर्थः ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ दिव्याअनागतार्थज्ञापकाः मृगचक्राःचक्राणिसर्वतोभद्रादीनिशैवागमप्रसिद्धानिमृगयंतेकिंनक्ष
त्रंकेनग्रहेणविद्धमितिविचारयंतिसदसत्फलकथनार्थंतेचक्रमृगाः पूर्वनिपातआर्षः मृगाणिमार्गितानिचक्राणियैस्तेइतिवा ॥ ९९ ॥

संशयंयुद्धेजयपराजयविषयेनपश्यति यतःअपरोक्षविद्यःदिव्यदृष्ट्याऽतीतानागतादिकंपश्यन् ॥ १०० ॥ पुराणीयोगप्रभावती नव्यथतेनतिरस्कृता ॥ १०१ ॥ १०२ ॥ १०३ ॥ १०४ ॥ १०५ ॥

यथाहिनोमन्यतेजातशत्रुःसंसिद्धार्थोद्विषतांनिग्रहाय॥ जनार्दनश्चाप्यपरोक्षविद्योनसंशयंपश्यतिवृष्णिसिंहः ॥ १०० ॥ अहंतथैनंखलुभाविरूपंपश्यामिबुद्ध्यास्वयमप्रमत्तः॥ दृष्टिश्चमेनव्यथतेपुराणीसंयुध्यमानाधार्तराष्ट्रानसंति ॥ १०१ ॥ अनालब्धंजृंभतिगांडिवंधनुरनाहताकंपतिमेधनुर्ज्या॥ बाणाश्चमेतूणमुखाद्विसृत्यमुहुर्मुहुर्गंतुमुशंतिचैव॥ १०२॥ खड्गःकोशान्निःसरतिप्रसन्नोहित्वेवजीर्णामुरगस्त्वचंस्वां ॥ ध्वजेवाचोरौद्ररूपाभवंतिकदारथोयोक्ष्यतेतेकिरीटिन्॥ १०३॥ गोमायुसंघाश्चनदंतिरात्रौरक्षांस्यथोनिष्पतंत्यंतरिक्षात्॥ मृगाःशृगालाःशितिकंठाश्चकाकागृध्राबकाश्चैवतरक्षवश्च ॥ १०४॥ सुवर्णपत्राश्चपतंतिपश्चाद्दृष्ट्वारथंश्वेतहयप्रयुक्तं॥ अहंह्येकःपार्थिवान्सर्वयोधान्शरान्वर्षन्मृत्युलोकंनयेयं॥१०५॥ समाददानःपृथगस्त्रमार्गान्यथाग्निरिद्धोगहनंनिदाघे॥ स्थूणाकर्णपाशुपतंमहास्त्रंब्राह्मंचास्त्रंयच्चशक्रोप्यदान्मे॥१०६॥ वधेधृतोवेगवतःप्रमुंचन्नाहंप्रजाःकिंचिदिहावशिष्ये॥ शांतिंलप्स्येपरमोह्येषभावःस्थिरोममब्रूहिगावल्गणेतान्॥१०७॥ येवैजय्याःसमरेसूतलब्ध्वादेवानपींद्रप्रमुखान्समेतान्॥ तैर्मन्यतेकलहंसंप्रसह्यसधार्तराष्ट्रःपश्यतमोहमस्य॥ १०८॥ वृद्धोभीष्मःशांतनवःकृपश्चद्रोणःसपुत्रोविदुरश्चधीमान्॥ एतेसर्वेयद्वदंतेतदस्तुआयुष्मंतःकुरवःसंतुसर्वे॥१०९॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिअर्जुनवाक्यनिवेदनेऽष्टचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४८॥ ॥४९॥ वैशंपायनउवाच समवेतेषुसर्वेषुतेषुराजसुभारत॥ दुर्योधनमिदंवाक्यंभीष्मःशांतनवोब्रवीत्॥ १ ॥ बृहस्पतिश्चोशनाचब्रह्माणंपर्युपस्थितौ॥ मरुतश्चसहेंद्रेणवसवश्चाग्निनासह ॥ २॥ आदित्याश्चैवसाध्याश्चयेचसप्तर्षयोदिवि॥ विश्वावसुश्चगंधर्वःशुभाश्चाप्सरसांगणाः॥ ३ ॥ नमस्कृत्योपजग्मुस्तेलोकवृद्धंपितामहं॥ परिवार्यचविश्वेशंपर्यासतदिवौकसः॥ ४ ॥ तेषांमनश्चतेजश्चाप्याददानाविवौजसा॥ पूर्वदेवौव्यतिक्रांतौनरनारायणावृषी॥ ५ ॥ बृहस्पतिस्तुपप्रच्छब्रह्माणंकाविमाविति ॥भवंतंनोपतिष्ठेतेतौनःशंसपितामह॥ ६॥ ब्रह्मोवाच यावेतौपृथिवींद्यांचभासयंतौतपस्विनौ॥ ज्वलंतौरोचमानौचव्याप्यातीतौमहाबलौ॥ ७॥ नरनारायणावेतौलोकाल्लोकंसमास्थितौ ॥ ऊर्जितौस्वेनतपसामहासत्वपराक्रमौ॥८॥

॥ १०६ ॥ वधेधृतःवधार्थंसज्जः वेगवतःबाणान् ॥ १०७ ॥ विजयःकर्मयेषांतेवैजय्याः देवानपिलब्ध्वाविजयवंतएवेत्यर्थः ॥ १०८ ॥ १०९ ॥
इतिउद्योगप॰नैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥४९॥ ४९॥ समवेतेष्विति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ पर्यासतपरिवार्यतस्थुः॥४॥५॥६॥७॥ लोकात्मानुषात् लोकंब्राह्मं ॥ ८ ॥

॥८॥१७॥ अयाचतवरं ॥११॥ सत्यंसाहाय्यं ॥१२॥१३॥१४॥ भ्रांतेअस्थिरेपिरथे लक्ष्यात्नभ्यवैतीत्याश्चर्यं ॥१५॥आरुजत्पीडितवान् ॥१६॥१७॥ भूयसोबहून् ॥१८॥१९॥ सत्वंबुद्धिसत्त्वं एकए

एतौहिकर्मणालोकंनंदयामासतुर्ध्रुवं ॥ द्विधाभूतौमहाप्राज्ञौविद्धिब्रह्मन्परंतपौ ॥ असुराणांविनाशायदेवगंधर्वपूजितौ ॥ ९ ॥ वैशंपायनउवाच जगा
मशक्रस्तच्छ्रुत्वायत्रतौतेपतुस्तपः ॥ सार्धंदेवगणैःसर्वैर्बृहस्पतिपुरोगमैः ॥ १० ॥ तदादेवासुरेयुद्धेभयेजातेदिवौकसां ॥ अयाचतमहात्मानौनरनारायणौवरं
॥ ११ ॥ तावब्रूतांवृणीष्वेतितदाभरतसत्तम ॥ अथैतावब्रवीच्छक्रःसह्यंनःक्रियतामिति ॥ १२ ॥ ततस्तौशक्रमब्रूतांकरिष्यावोयदिच्छसि ॥ ताभ्यांचसहितः
शक्रोविजिग्येदैत्यदानवान् ॥ १३ ॥ नरइंद्रस्यसंग्रामेहत्वाशत्रून्परंतपः ॥ पौलोमान्कालखंजांश्चसहस्राणिशतानिच ॥ १४ ॥ एषभ्रांतेरथेतिष्ठन्भल्लेनापाह
रच्छिरः ॥ जंभस्यग्रसमानस्यतदाह्यर्जुनआहवे ॥ १५ ॥ एषपारेसमुद्रस्यहिरण्यपुरमारुजत् ॥ जित्वाषष्टिंसहस्राणिनिवातकवचान्रणे ॥ १६ ॥ एषदेवान्सहें
द्रेणजित्वापरपुरंजयः ॥ अतर्पयन्महाबाहुरर्जुनोजातवेदसं ॥ १७ ॥ नारायणस्तथैवात्रभूयसो[illegible]न्जघानह ॥ एवमेतौमहावीर्यौतौपश्यतसमागतौ ॥ १८ ॥
वासुदेवार्जुनौवीरौसमवेतौमहारथौ ॥ नरनारायणौदेवौपूर्वदेवावितिश्रुतिः ॥ १९ ॥ अजेयौमानुषेलोकेसेंद्रैरपिसुरासुरैः ॥ एषनारायणःकृष्णःफाल्गुनश्च
नरःस्मृतः ॥ नारायणोनरश्चैवसत्त्वमेकंद्विधाकृतं ॥ २० ॥ एतौहिकर्मणालोकानश्नुवातेऽक्षयान्ध्रुवान् ॥ तत्रतत्रैवजायेतेयुद्धकालेपुनःपुनः ॥ २१ ॥ तस्मात्क
र्मैवकर्तव्यमितिहोवाचनारदः ॥ एतद्धिसर्वमाचष्टवृष्णिचक्रस्यवेदवित् ॥ २२ ॥ शंखचक्रगदाहस्तंयदाद्रक्ष्यसिकेशवं ॥ पर्याददानंचास्त्राणिभीमधन्वानम
र्जुनं ॥ २३ ॥ सनातनौमहात्मानौकृष्णावेकरथेस्थितौ ॥ दुर्योधनतदातातस्मर्तासिवचनंमम ॥ २४ ॥ नोचेदयमभावःस्यात्कुरूणांप्रत्युपस्थितः ॥ अर्थाच्च
तातधर्माच्चतवबुद्धिरुपप्लुता ॥ २५ ॥ नचेद्ग्रहीष्यसेवाक्यंश्रोतासिसुबहून्हतान् ॥ तवैवहिमतंसर्वेकुरवःपर्युपासते ॥ २६ ॥ त्रयाणामेवचमतंतत्त्वमेकोनुमन्य
से ॥ रामेणचैवशप्तस्यकर्णस्यभरतर्षभ ॥ २७ ॥ दुर्जातेःसूतपुत्रस्यशकुनेःसौबलस्यच ॥ तथाक्षुद्रस्यपापस्यभ्रातुर्दुःशासनस्यच ॥ २८ ॥ कर्णउवाच नैव
मायुष्मतावाच्यंयन्मामात्थपितामह ॥ क्षत्रधर्मेस्थितोह्यस्मिस्वधर्मादनपेयिवान् ॥ २९ ॥ किंचान्यन्मयिदुर्वृत्तंयेनमांपरिगर्हसे ॥ नहिमेवृजिनंकिंचिद्धार्तरा
ष्ट्राविदुःक्वचित् ॥ ३० ॥ नाचरंवृजिनंकिंचिद्धार्तराष्ट्रस्यनित्यशः ॥ अहंहिपांडवान्सर्वान्हनिष्यामिरणेस्थितान् ॥ ३१ ॥

सत्वेवोयोगप्रभावाद्द्वयेनवर्त्ततेइत्यर्थः ॥२०॥ अश्नुवातेव्याप्नुतः ॥२१॥ कर्मयुद्धंकर्त्तव्यं तयोरितिशेषः आचष्टआख्यातवान्नारदएव ॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥

सहिराज्येइति अस्यवचनंमयानकर्तव्यंकिंतुराज्ञएवेतिभावः ॥ ३२॥ ३३॥ कलापिषोडशांशोपि ॥ ३४॥ ३५॥ ३६॥ ३७॥ ३८॥ ३९॥ क्रियतेयत्यदा वृषायतेवृषवन्नर्दति ॥ ४०॥ ४१॥ ४२॥ ४३॥ ४४॥ ४५॥

प्राग्विरुद्धैःशमंसद्भिःकथंवाक्रियतेपुनः ॥ राज्ञोहिधृतराष्ट्रस्यसर्वंकार्यंप्रियंमया॥तथादुर्योधनस्यापिसहिराज्येसमाहितः॥३२॥ वैशंपायनउवाच कर्णस्यतुवचःश्रुत्वाभीष्मःशांतनवःपुनः ॥ धृतराष्ट्रंमहाराजसंभाष्येदंवचोब्रवीत् ॥३३॥ यदयंकत्थतेनित्यंहंताहंपांडवानिति॥ नायंकलापिसंपूर्णापांडवानांमहात्मनां॥३४॥अनयोयोयमागंतापुत्राणांनदुरात्मनां ॥ नदस्यकर्मजानीहिसूतपुत्रस्यदुर्मतेः॥३५॥एतमाश्रित्यपुत्रस्तेमंदबुद्धिःसुयोधनः॥ अवामन्यततान्वीरान्देवपुत्रानरिंदमान्॥३६॥ किंचाप्येतेनतत्कर्मकृतपूर्वंसुदुष्करं ॥ तैर्यथापांडवैःसर्वैरेकैकेनकृतंपुरा ॥ ३७॥ दृष्ट्वाविराटनगरेभ्रातरंनिहतंप्रियं ॥ धनंजयेनविक्रम्यकिमनेननतदाकृतं ॥३८॥ सहितान्हिकुरून्सर्वानभियातोधनंजयः॥ प्रमथ्यचाच्छिनद्वासःकिमयंप्रोषितस्तदा ॥३९॥ गंधर्वैर्घोषयात्रायांह्रियतेयत्सुतस्तव॥ क्वतदासूतपुत्रोभूद्यइदानींवृषायते ॥४०॥ ननुतत्रापिभीमेनपार्थेनचमहात्मना ॥ यमाभ्यामेवसंगम्यगंधर्वास्तेपराजिताः॥४१॥ एतान्यस्यमृषोक्तानिबहूनिभरतर्षभ ॥ विकत्थनस्यभद्रंतेसदाधर्मार्थलोपिनः ॥४२॥ भीष्मस्यतुवचःश्रुत्वाभारद्वाजोमहामनाः॥ धृतराष्ट्रमुवाचेदंराजमध्येभिपूजयन्॥४३॥ यदाहभरतश्रेष्ठोभीष्मस्तत्क्रियतांनृप ॥ नकाममर्थलिप्सूनांवचनंकर्तुमर्हसि ॥४४॥ पुरायुद्धात्साधुमन्येपांडवैःसहसंगतं ॥ यद्वाक्यमर्जुनेनोक्तंसंजयेननिवेदितं ॥४५॥ सर्वंतदपिजानामिकरिष्यतिचपांडवः ॥ नह्यस्यत्रिषुलोकेषुसदृशोस्तिधनुर्धरः ॥४६॥ अनादृत्यतुतद्वाक्यमर्थवद्द्रोणभीष्मयोः॥ ततःससंजयंराजापर्यपृच्छतपांडवान्॥४७॥ तदैवकुरवःसर्वेनिराशाजीवितेभवन्॥ भीष्मद्रोणौयदाराजानसम्यगनुभाषते ॥ ४८॥ इ० उ० यानसं० भीष्मद्रोणवाक्येऊनपंचाशत्तमोऽध्यायः॥४९॥ ॥ ५॥ धृतराष्ट्रउवाच किमसौपांडवोराजाधर्मपुत्रोभ्यभाषत॥ श्रुत्वेहबहुलाःसेनाःप्रीत्यर्थंनःसमागताः ॥१॥ किमसौचेष्टतेसूतयोत्स्यमानोयुधिष्ठिरः॥ केवास्यभ्रातृपुत्राणांपश्यंत्याज्ञेप्सवोमुखं ॥ २॥ केस्विदेनंवारयंतियुद्धाच्छाम्येतिवापुनः॥ निकृत्याकोपितंमंदैर्धर्मज्ञंधर्मचारिणं॥ ॥ ३ ॥ संजयउवाच राज्ञोमुखमुदीक्षंतेपांचालाःपांडवैःसह॥ युधिष्ठिरस्यभद्रंतेससर्वाननुशास्तिच ॥४॥ पृथग्भूताःपांडवानांपांचालानांरथव्रजाः ॥ आयांतमभिनंदंतिकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ ५॥ नभःसूर्यमिवोद्यंतंकौंतेयंदीप्ततेजसं ॥ पांचालाःप्रतिनंदंतितेजोराशिमिवोद्यतं॥६॥ आगोपालाविपालाश्चनंदमानायुधिष्ठिरं॥ पांचालाःकेकयामत्स्याःप्रतिनंदंतिपांडवं॥ ७॥

॥४६॥४७॥४८॥ इ० उ० नै० भा० ऊनपंचाशत्तमोऽध्यायः॥४९॥ ॥५॥ किमसाविति॥ १॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥

॥८॥ येनसहायेनअस्मानालक्ष्यअभ्ययुंजतसंनद्धाअभूवन् ॥ ९॥ कुरवःसंसीदत्यस्यांसभायां ॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥ वस्ते वःयुष्मान्तेपांडवाः ॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥ सिंधुराजोज

ब्राह्मण्योराजपुत्र्यश्चविशांदुहितरश्चयाः ॥ क्रीडंत्योभिसमायांतिपार्थसन्नद्धमीक्षितुं ॥८॥ धृतराष्ट्रउवाच संजयाचक्ष्वयेनास्मान्पांडवाअभ्ययुंजत ॥
धृष्टद्युम्नस्यसैन्येनसोमकानांबलेनच ॥ ९॥ वैशंपायनउवाच गावल्गणिस्तुतत्पृष्टःसभायांकुरुसंसदि ॥ निःश्वस्यसुभृशंदीर्घमुहुःसंचिंतयन्निव ॥
॥ १० ॥ तत्रानिमित्ततोदैवात्सूतंकश्मलमाविशत् ॥ तदाचचक्षेविदुरःसभायांराजसंसदि ॥ ११ ॥ संजयोयंमहाराजमूर्छितःपतितोभुवि ॥ वाचंनसृजतेकां
चिद्धीनप्रज्ञोल्पचेतनः ॥ १२ ॥ धृतराष्ट्रउवाच अपश्यत्संजयोनूनंकुंतीपुत्रान्महारथान् ॥ तैरस्यपुरुषव्याघ्रैर्भृशमुद्वेजितंमनः ॥ १३ ॥ वैशंपायनउ-
वाच संजयश्चेतनांलब्ध्वाप्रत्याश्वस्येदमब्रवीत् ॥ धृतराष्ट्रंमहाराजसभायांकुरुसंसदि ॥ १४ ॥ संजयउवाच दृष्टवानस्मिराजेंद्रकुंतीपुत्रान्महारथा
न् ॥ मत्स्यराजगृहावासनिरोधेनावकर्शितान् ॥ १५ ॥ शृणुयैर्हिमहाराजपांडवाअभ्ययुंजत ॥ धृष्टद्युम्नेनवीरेणयुद्धेवस्तेभ्ययुंजत ॥ १६ ॥ योनैवरोषान्नभया
न्नलोभान्नार्थकारणात् ॥ नहेतुवादाद्धर्मात्मासत्यंजह्यात्कदाचन ॥ १७ ॥ यःप्रमाणंमहाराजधर्मेधर्मभृतांवरः ॥ अजातशत्रुणातेनपांडवाअभ्ययुंजत ॥
॥ १८ ॥ यस्यबाहुबलेतुल्यःपृथिव्यांनास्तिकश्चन ॥ योवैसर्वान्महीपालान्वशेचक्रेधनुर्धरः ॥ यःकाशीनंगमगधान्कलिंगांश्चयुधाजयत् ॥ १९ ॥ तेनवोभीमसेने
नपांडवाअभ्ययुंजत ॥ यस्यवीर्येणसहसाचत्वारोभुविपांडवाः ॥ २० ॥ निःसृत्यजतुगेहाद्वैहिडिंबात्पुरुषादकात् ॥ यश्चैषामभवद्द्वीपःकुंतीपुत्रोवृकोदरः ॥ २१ ॥
याज्ञसेनीमथोयत्रसिंधुराजोपकृष्टवान् ॥ तत्रैषामभवद्द्वीपःकुंतीपुत्रोवृकोदरः ॥ २२ ॥ यश्चतान्संगतान्सर्वान्पांडवान्वारणावते ॥ दह्यतोमोचयामासतेनव
स्तेभ्ययुंजत ॥ २३ ॥ कृष्णायांचरताप्रीतिंयेनक्रोधवशाहताः ॥ प्रविश्यविषमंघोरंपर्वतंगंधमादनं ॥ २४ ॥ यस्यनागायुतैर्वीर्यंभुजयोःसारमर्पितं ॥ तेनवो
भीमसेनेनपांडवाअभ्ययुंजत ॥ २५ ॥ कृष्णद्वितीयोविक्रम्यतुष्ट्यर्थंजातवेदसः ॥ अजयद्यःपुरावीरोयुध्यमानंपुरंदरं ॥ २६ ॥ यःससाक्षान्महादेवंगिरिशंशूलपा
णिनं ॥ तोषयामाससयुद्धेनदेवदेवमुमापतिं ॥ २७ ॥ यश्चसर्वान्वशंचक्रेलोकपालान्धनुर्धरः ॥ तेनवोविजयेनाजौपांडवाअभ्ययुंजत ॥ २८ ॥ यःप्रतीचींदिशंच
क्रेवशेम्लेच्छगणायुतां ॥ सतत्रनकुलोयोद्धाचित्रयोधीव्यवस्थितः ॥ २९ ॥ तेनवोदर्शनीयेनवीरेणातिधनुर्भृता ॥ माद्रीपुत्रेणकौरव्यपांडवाअभ्ययुंजत ॥ ३० ॥
यःकाशीनंगमगधान्कलिंगांश्चयुधाजयत् ॥ तेनवःसहदेवेनपांडवाअभ्ययुंजत ॥ ३१ ॥ यद्वथः ॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥ विजयेनअर्जुनेन ॥२८॥२९॥३०॥३१॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ करकर्षणकरकर्षसंज्ञेनभ्रात्रा ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

यस्यवीर्येणसदृशाश्चत्वारोभुविमानवाः ॥ अश्वत्थामाधृष्टकेतूरुक्मीप्रद्युम्नएवच ॥ ३२ ॥ तेनवःसहदेवेनयुद्धंराजन्महात्ययं ॥ यवीयसानृवीरेणमाद्रीनंदिक
रेणच ॥ ३३ ॥ तपश्चचारयाघोरंकाशिकन्यापुरासती ॥ भीष्मस्यवधमिच्छंतीप्रेत्यापिभरतर्षभ ॥ ३४ ॥ पांचालस्यसुताजज्ञेदैवाच्चसपुनःपुमान् ॥ स्त्रीपुंसोःपु
रुषव्याघ्रयःसवेदगुणागुणान् ॥ ३५ ॥ यःकलिंगान्समापेदेपांचाल्योयुद्धदुर्मदः ॥ शिखंडिनावःकुरवःकृतास्त्रेणाभ्ययुंजत ॥ ३६ ॥ यंयक्षःपुरुषंचक्रेभीष्मस्य
निधनेच्छया ॥ महेष्वासेनरौद्रेणपांडवाअभ्ययुंजत ॥ ३७ ॥ महेष्वासाराजपुत्राभ्रातरःपंचकेकयाः ॥ आमुक्तकवचाःशूरास्तैश्चवस्तेभ्ययुंजत ॥ ३८ ॥ योदीर्घ
बाहुःक्षिप्रास्त्रोधृतिमान्सत्यविक्रमः ॥ तेनवोवृष्णिवीरेणयुयुधानेनसंगरः ॥ ३९ ॥ यआसीच्छरणंकालेपांडवानांमहात्मनां ॥ रणेतेनविराटेनभवितावःस
मागमः ॥ ४० ॥ यःकाशिपतीराजावाराणस्यांमहारथः ॥ सतेषामभवद्योद्धातेनवस्तेभ्ययुंजत ॥ ४१ ॥ शिशुभिर्दुर्जयैःसंख्येद्रौपदेयैर्महात्मभिः ॥ आशीवि
षसमस्पर्शैःपांडवाअभ्ययुंजत ॥ ४२ ॥ यःकृष्णसदृशोवीर्येयुधिष्ठिरसमोदमे ॥ तेनाभिमन्युनासंख्येपांडवाअभ्ययुंजत ॥ ४३ ॥ यश्चैवाप्रतिमोवीर्येधृष्टकेतु
र्महायशाः ॥ दुःसहःसमरेक्रुद्धःशैशुपालिर्महारथः ॥ ४४ ॥ तेनवश्चेदिराजेनपांडवाअभ्ययुंजत ॥ अक्षौहिण्यापरिवृतःपांडवान्योभिसंश्रितः ॥ ४५ ॥ यःसं
श्रयःपांडवानांदेवानामिववासवः ॥ तेनवोवासुदेवेनपांडवाअभ्ययुंजत ॥ ४६ ॥ तथाचेदिपतेर्भ्राताशरभोभरतर्षभ ॥ करकर्षेणसहितस्ताभ्यांवस्तेभ्ययुंज
त ॥ ४७ ॥ जारासंधिःसहदेवोजयत्सेनश्चतावुभौ ॥ युद्धेप्रतिरथेवीरौपांडवार्थेव्यवस्थितौ ॥ ४८ ॥ द्रुपदश्चमहातेजाबलेनमहतावृतः ॥ त्यक्तात्मापांडवार्थाय
योत्स्यमानोव्यवस्थितः ॥ ४९ ॥ एतेचान्येचबहवःप्राच्योदीच्यामहीक्षितः ॥ शतशोयानुपाश्रित्यधर्मराजोव्यवस्थितः ॥ ५० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगप
र्वणियानसंधिपर्वणिसंजयवाक्येपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच सर्वएतेमहोत्साहायेत्वयापरिकीर्तिताः ॥ एकतस्त्वेवतेसर्वेस
मेताभीमएकतः ॥ १ ॥ भीमसेनाद्धिमेभूयोभयंसंजायतेमहत् ॥ क्रुद्धादमर्षणात्तातव्याघ्रादिवमहारुरोः ॥ २ ॥ जागर्मिरात्रयःसर्वादीर्घमुष्णंचनिःश्वसन् ॥
भीतोवृकोदरात्तातसिंहात्पशुरिवापरः ॥ ३ ॥ नहितस्यमहाबाहोःशक्रप्रतिमतेजसः ॥ सैन्येस्मिन्प्रतिपश्यामियएनंविषहेद्युधि ॥ ४ ॥

इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सर्वइति ॥ १ ॥ महारुरोःमहामृगस्य ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

अनर्महासीनर्मदथोपहासःतदन्योहासः सत्यमेवकृत्वाशत्रूनुपहसतीत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ उरुग्राहःमहानिर्बंधस्तेनगृहीतानांवशीकृतानां ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ रभसःवेगवान् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥
॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ संहतेक्रोधेनग्रंथितेभ्रुवौयस्यसंहतभ्रूः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ इतीति पुरापुराणंनिकटेऽतिदृढमितिवार्थः पुरापुराणेऽतिदृढेइतिमेदिनी पुराभाविपुराणयोः प्रबंधेनिकटेनीतेइति

अमर्षणश्चकौंतेयोदृढवैरश्चपांडवः ॥ अनर्महासीसोन्मादस्तिर्यक्प्रेक्षीमहास्वनः ॥ ५ ॥ महावेगोमहोत्साहोमहाबाहुर्महाबलः ॥ मंदानांममपुत्राणांयुद्धेनांतं करिष्यति ॥ ६ ॥ उरुग्राहगृहीतानांगदांबिभ्रद्वृकोदरः ॥ कुरूणामृषभोयुद्धेदंडपाणिरिवांतकः ॥ ७ ॥ अष्टास्रिमायसींघोरांगदांकांचनभूषणां ॥ मनसाहंप्रपश्यामिब्रह्मदंडमिवोद्यतं ॥ ८ ॥ यथामृगाणांयूथेषुसिंहोजातबलश्चरेत् ॥ मामकेषुतथाभीमोबलेषुविचरिष्यति ॥ ९ ॥ सर्वेषांममपुत्राणांसएकःक्रूरविक्रमः ॥ बह्वाशीविप्रतीपश्चबाल्येपिरभसःसदा ॥ १० ॥ उद्वेपतेमेहृदयंयेमेदुर्योधनादयः ॥ बाल्येपितेनयुध्यंतोवारणेनेवमर्दिताः ॥ ११ ॥ तस्यवीर्येणसंक्लिष्टानित्यमेवसुताम्मम ॥ सएवहेतुर्भेदस्यभीमोभीमपराक्रमः ॥ १२ ॥ ग्रसमानमनीकानिनरवारणवाजिनां ॥ पश्यामीवाग्रतोभीमंक्रोधमूर्छितमाहवे ॥ १३ ॥ अस्त्रेद्रोणार्जुनसमंवायुवेगसमंजवे ॥ महेश्वरसमंक्रोधेकोहन्याद्भीममाहवे ॥ १४ ॥ संजयाचक्ष्वमेशूरंभीमसेनममर्षणं ॥ अतिलाभंतुमन्येहंयत्तेनरिपुघातिना ॥ १५ ॥ तदैवनहताःसर्वेपुत्राममममनस्विना ॥ येनभीमबलायक्षाराक्षसाश्चपुराहताः ॥ १६ ॥ कथंतस्यरणेवेगंमानुषःप्रसहिष्यति ॥ नसजातुवशेतस्थौमम बाल्येपिसंजय ॥ १७ ॥ किंपुनर्ममदुष्पुत्रैःक्लिष्टःसंप्रतिपांडवः ॥ निष्ठुरोरोषणोत्यर्थंभज्येतापिनसंनमेत् ॥ तिर्यक्प्रेक्षीसंहतभ्रूःकथंशाम्येद्वृकोदरः ॥ १८ ॥ शूरस्तथाप्रतिबलोगौरस्तालइवोन्नतः ॥ प्रमाणतोभीमसेनःप्रादेशेनाधिकोर्जुनात् ॥ १९ ॥ जवेनवाजिनोत्येतिबलेनात्येतिकुंजरान् ॥ अव्यक्तजल्पीमध्वक्षोमध्यमःपांडवोबली ॥ २० ॥ इतिबाल्येश्रुतःपूर्वंमयाव्यासमुखात्पुरा ॥ रूपतोवीर्यतश्चैवयाथातथ्येनपांडवः ॥ २१ ॥ आयसेनसदंडेनरथान्नागान्नरान्हयान् ॥ हनिष्यतिरणेक्रुद्धोरौद्रःक्रूरपराक्रमः ॥ २२ ॥ अमर्षीनित्यसंरब्धोभीमःप्रहरतांवरः ॥ मयाताताप्रतीपानिकुर्वन्पूर्वंविमानितः ॥ २३ ॥ निष्कर्णामायसींस्थूलांसुपार्श्वांकांचनींगदां ॥ शतघ्नींशतनिर्ह्रादांकथंशक्ष्यंतिमेसुताः ॥ २४ ॥ अपारमप्लवागाधंसमुद्रंशरवेगिनं ॥ भीमसेनमयंदुर्गंतातमंदास्तितीर्षवः ॥ २५ ॥ क्रोशतोमेनशृण्वंतिबालाःपंडितमानिनः ॥ विषमंनहिमन्यंतेप्रपातंमधुदर्शिनः ॥ २६ ॥ संयुगंयेगमिष्यंतिनररूपेणमृत्युना ॥ नियतंचोदिताधात्रासिंहेनेवमहामृगाः ॥ २७ ॥

विश्वलोचनः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ निष्कर्णामवक्रांतिर्यग्भावहीनां शतनिर्ह्रादांमहाशब्दवतीं ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

शिक्यांशिक्यस्थां अधःपतनेनभूमिविदारणशंकयाशिक्येस्थापितां ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ वीथींरथमार्गं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अनूपानमजलदेशेस्थितान् ॥ ३५ ॥ ३६ ३७ ॥ ३८ ॥

शैक्यांतातचतुष्किष्कुंपडस्रिममितौजसं ॥ प्रहितांदुःखसंस्पर्शांकथंशक्ष्यंतिमेसुताः ॥ २८ ॥ गदांभ्रामयनस्तस्यभिंदतोहस्तिमस्तकान् ॥ सृक्किणीलेलिहान
स्यबाष्पमुत्सृजतोमुहुः ॥ २९ ॥ उद्दिश्यनागान्पततःकुर्वतोभैरवान्नवान् ॥ प्रतीपंपततोमत्तान्कुंजरान्प्रतिगर्जतः ॥ ३० ॥ विगाह्यरथमार्गेषुवरानुद्दिश्यनिघ्न
तः ॥ अग्नेःप्रज्वलितस्येवअपिमुच्येतमेप्रजा ॥ ३१ ॥ वीथींकुर्वन्महाबाहुर्द्रावयन्ममवाहिनीं ॥ नृत्यन्निवगदापाणिर्युगांतंदर्शयिष्यति ॥ ३२ ॥ प्रभिन्नइवमा
तंगःप्रभंजन्पुष्पितान्द्रुमान् ॥ प्रवेक्ष्यतिरणेसेनांपुत्राणांमेवृकोदरः ॥ ३३ ॥ कुर्वन्रथान्विपुरुषान्विसारथिहयध्वजान् ॥ आरुजन्पुरुषव्याघ्रोरथिनःसादिन
स्तथा ॥ ३४ ॥ गंगावेगइवानूपांस्तीरजान्विविधान्द्रुमान् ॥ प्रभंक्ष्यतिरणेसेनांपुत्राणांममसंजय ॥ ३५ ॥ दिशोनूनंगमिष्यंतिभीमसेनभयार्दिताः ॥ ममपुत्रा
श्चभृत्याश्चराजानश्चैवसंजय ॥ ३६ ॥ येनराजामहावीर्यःप्रविश्यांतःपुरंपुरा ॥ वासुदेवसहायेनजरासंधोनिपातितः ॥ ३७ ॥ कृत्स्नेयंपृथिवीदेवीजरासंधेनधी
मता ॥ मागधेंद्रेणबलिनावशेकृत्वाप्रतापिता ॥ ३८ ॥ भीष्मप्रतापात्कुरवोनयेनांधकवृष्णयः ॥ यन्नतस्यवशेजग्मुःकेवलंदैवमेवतत् ॥ ३९ ॥ सगत्वापांडुपु
त्रेणतरसाबाहुशालिना ॥ अनायुधेनवीरेणनिहतःकिंततोधिकं ॥ ४० ॥ दीर्घकालसमासक्तंविषमाशीविषोयथा ॥ समोक्ष्यतिरणेतेजःपुत्रेषुममसंजय ॥ ४१ ॥
महेंद्रइववज्रेणदानवान्देवसत्तमः ॥ भीमसेनोगदापाणिःसूदयिष्यतिमेसुतान् ॥ ४२ ॥ अविषह्यमनावार्यंतीव्रवेगपराक्रमं ॥ पश्यामीवातिताम्राक्षमापतंतं
वृकोदरं ॥ ४३ ॥ अगदस्याप्यधनुषोविरथस्यविवर्मणः ॥ बाहुभ्यांयुध्यमानस्यकस्तिष्ठेदग्रतःपुमान् ॥ ४४ ॥ भीष्मोद्रोणश्चविप्रोयंकृपःशारद्वतस्तथा ॥ जा
नंत्येतेयथैवाहंवीर्यज्ञस्तस्यधीमतः ॥ ४५ ॥ आर्यव्रतंतुजानंतःसंगरांतंविधित्सवः ॥ सेनामुखेषुस्थास्यंतिमामकानांनरर्षभाः ॥ ४६ ॥ बलीयःसर्वतोदिष्टंपुरु
षस्यविशेषतः ॥ पश्यन्नपिजयंतेषांननियच्छामियत्सुतान् ॥ ४७ ॥ तेपुराणंमहेष्वासामार्गमैंद्रंसमास्थिताः ॥ त्यक्ष्यंतितुमुलेप्राणान्रक्षंतःपार्थिवंयशः ॥
॥ ४८ ॥ यथैषांमामकास्ताततथैषांपांडवाअपि ॥ पौत्राभीष्मस्यशिष्याश्चद्रोणस्यचकृपस्यच ॥ ४९ ॥ यत्वस्मदाश्रयंकिंचिद्दत्तमिष्टंचसंजय ॥ तस्यापचितिमा
र्यत्वात्कर्तारःस्थविरास्त्रयः ॥ ५० ॥

॥ ३९ ॥ ४० ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अगदस्यगदाहीनस्य ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ संगरेअंतंस्वस्यनाशं स्थास्यंतिभीष्मादयः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥
ऐंद्रंमार्गंस्वर्गमार्गं ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ अपचितिंनिष्कृतिं ॥ ५० ॥

॥ ५१ ॥ विकुष्टंउच्चैरुक्तं ॥ ५२ ॥ एतत्भाविदुःखंअतिवलंज्ञानेनअनिवार्यं ॥ ५३ ॥ निर्मुक्ताःजीवन्मुक्ताः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ क्षमंशक्यं उत्तरंउत्तरकार्यंप्रतीकारः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ पर्यायधर्मः विप
रीतधर्मः प्रधिर्नेमिः अस्यकालवशस्य तृतीयार्थेषष्ठी ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेएकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥३॥ यस्येति सधनंजयःयस्ययो

आददानस्यशस्त्रंहिक्षत्रधर्मंपरीप्सतः॥ निधनंक्षत्रियस्याजौवरमेवाहुरुत्तमं ॥५१॥ सर्वैशोचामिसर्वान्वैयेयुयुत्संतिपांडवैः॥ विकुष्टंविदुरेणादौतदेतद्भय
मागतं॥५२॥ नतुमन्येविघातायज्ञानंदुःखस्यसंजय॥ भवत्यतिवलंह्येतज्ज्ञानस्याप्युपघातकं॥५३॥ ऋषयोह्यपिनिर्मुक्ताःपश्यंतोलोकसंग्रहान्॥ सुखे
भवंतिसुखिनस्तथादुःखेनदुःखिताः॥५४॥ किंपुनर्मोहमासक्तस्तत्रतत्रसहस्रधा॥ पुत्रेषुराज्यदारेषुपौत्रेष्वपिचबंधुषु॥५५॥ संशयेतुमहत्यस्मिन्किनुमेक्ष
ममुत्तरं॥ विनाशंह्येवपश्यामिकुरूणामनुचिंतयन्॥५६॥ द्यूतप्रमुखमाभातिकुरूणांव्यसनंमहत्॥ मंदेनैश्वर्यकामेनलोभात्पापमिदंकृतं॥५७॥ मन्येपर्या
यधर्मोयंकालस्यात्यंतगामिनः॥ चक्रेप्रधिरिवासक्तोनास्यशक्यंपलायितुं॥५८॥ किन्नुकुर्यांकथंकुर्यांक्वनुगच्छामिसंजय॥ एतेनश्यंतिकुरवोमंदाःकालव
शंगताः॥५९॥ अवशोहंतदातातपुत्राणांनिहतेशते॥ श्रोष्यामिनिनदंस्त्रीणांकथंमांमरणंस्पृशेत्॥६०॥ यथानिदाघेज्वलनःसमिद्धोदहेत्कक्षंवायुनाचो
द्यमानः॥ गदाहस्तःपांडवोवैतथैवहंतामदीयान्सहितोर्जुनेन॥६१॥ इतिश्रीम०उद्योगप०यानसंधिपर्वणिधृतराष्ट्रवाक्येएकपंचाशत्तमोऽध्यायः॥५१॥
धृतराष्ट्रउवाच यस्यवैनानृतावाचःकदाचिदनुशुश्रुम॥ त्रैलोक्यमपितस्यस्याद्योद्धायस्यधनंजयः॥१॥ तस्यैवचनपश्यामियुधिगांडीवधन्वनः॥ अनिशं
चिंतयानोपियःप्रतीयाद्रथेनतं॥२॥ अस्यतःकर्णिनालीकान्मार्गणान्हृदयच्छिदः॥ प्रत्येतानसमःकश्चिद्युधिगांडीवधन्वनः॥३॥ द्रोणकर्णौप्रतीयातांय
दिवीरौनरर्षभौ॥ कृतास्त्रौवलिनांश्रेष्ठौसमरेष्वपराजितौ॥४॥ महान्स्यात्संशयोलोकेनत्वस्तिविजयोमम॥ घृणीकर्णःप्रमादीचआचार्यःस्थविरोगुरुः॥५॥
समर्थोवलवान्पार्थोदृढधन्वाजितक्लमः॥ भवेत्सुतुमुलंयुद्धंसर्वशोप्यपराजयः॥६॥ सर्वेह्यस्त्रविदःशूराःसर्वेप्राप्तामहद्यशः॥ अपिसर्वामरैश्वर्यंत्यजेयुर्नपुन
र्जयं॥७॥ वधेनूनंभवेच्छांतिस्तयोर्वाफाल्गुनस्यच॥ नतुहंतार्जुनस्यास्तिजेताचास्यनविद्यते॥८॥ द्धेनितच्छब्दाध्याहारेणपूरणीयं ॥ १ ॥ तस्यतंप्रतियोद्धारं
नपश्यामियएनंप्रतीयादित्यध्याहृत्ययोज्यं ॥ २ ॥३॥ ४॥ घृणीकृपावान्भीमादिषु प्रमादीअंतेविद्यांनस्मरिष्यतीतिभावः ॥ ५॥ अपराजयस्तेषामितिशेषः ॥ ६ ॥ ७ ॥ तयोःकर्णद्रोणयोर्वधेअस्मदीया
नांशांतिःफाल्गुनस्यवधेतुपरेषामित्यर्थः ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ त्रयस्त्रिंशत्समाःवर्षाणि अतीताइत्यर्थःसंधिरार्षः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अस्ताःक्षिप्ताः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ कुरूणांप्रकारान्छेदभेदपलायनादीनावसथेगृ

मन्युस्तस्यकथंशाम्येन्मंदान्प्रतियउत्थितः ॥ अन्येप्यस्त्राणिजानंतिजीयंतेचजयंतिच ॥ ९ ॥ एकांतविजयस्त्वेवश्रूयतेफाल्गुनस्यह ॥ त्रयस्त्रिंशत्समाहूयखां
डवेग्निमतर्पयत् ॥ १० ॥ जिगायचसुरान्सर्वान्नास्यविद्मःपराजयं ॥ यस्ययंताहृषीकेशःशीलवृत्तसमोयुधि ॥ ११ ॥ ध्रुवस्तस्यजयस्तातयथेंद्रस्यजयस्तथा ॥
कृष्णावेकरथेयत्तावधिज्यंगांडिवंधनुः ॥ १२ ॥ युगपत्त्रीणितेजांसिसमेतान्यनुशुश्रुम ॥ नैवास्तिनोधनुस्तादृक्नयोद्धानचसारथिः ॥ १३ ॥ तच्चमंदानजानं
तिदुर्योधनवशानुगाः ॥ शेषयेदशनिर्दीप्तोविपतन्मूर्ध्निसंजय ॥ १४ ॥ नतुशेषंशरास्तातकुर्युरस्ताःकिरीटिना ॥ अपिचास्यन्निवाभातिनिघ्नन्निवधनंजयः ॥
॥ १५ ॥ उद्धरन्निवकायेभ्यःशिरांसिशरवृष्टिभिः ॥ अपिबाणमयंतेजःप्रदीप्तमिवसर्वतः ॥ १६ ॥ गांडीवोत्थंदहेताजौपुत्राणांममवाहिनीं ॥ अपिसारथघोषे
णभयार्तासव्यसाचिनः ॥ १७ ॥ वित्रस्ताबहुधासेनाभारतीप्रतिभातिमे ॥ यथाकक्षंमहानग्निःप्रदहेत्सर्वतश्चरन् ॥ महार्चिरनिलोद्धूतस्तद्वद्धक्ष्यतिमामकान्
॥ १८ ॥ यदोद्वमन्निशितान्बाणसंघांस्तानाततायीसमरेकिरीटी ॥ सृष्टोंतकःसर्वहरोविधात्रायथाभवेत्तद्वदपारणीयः ॥ १९ ॥ यदाह्यभीक्ष्णंसुबहून्प्रकारान्
श्रोतास्मितानावसथेकुरूणां ॥ तेषांसमंताच्चतथारणाग्रेक्षयःकिलायंभरतानुपैति ॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिधृतराष्ट्रवाक्ये
द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच यथैवपांडवाःसर्वेपराक्रांताजिगीषवः ॥ तथैवाभिसरास्तेषांत्यक्तात्मानोजयेधृताः ॥ १ ॥ त्व
मेवहिपराक्रांतानाचक्षीथाःपरान्मम ॥ पंचालान्केकयान्मत्स्यान्मागधान्वत्सभूमिपान् ॥ २ ॥ यश्चसेंद्रानिमाँल्लोकानिच्छन्कुर्याद्वशेबली ॥ सस्रष्टाजगतःकृ
ष्णःपांडवानांजयेधृतः ॥ ३ ॥ समस्तामर्जुनाद्विद्यांसात्यकिःक्षिप्रमाप्तवान् ॥ शैनेयःसमरेस्थाताबीजवत्प्रवपन्शरान् ॥ ४ ॥ धृष्टद्युम्नश्चपांचाल्यःक्रूरकर्मामे
हारथः ॥ मामकेषुरणंकर्ताबलेषुपरमास्त्रवित् ॥ ५ ॥ युधिष्ठिरस्यचक्रोधादर्जुनस्यचविक्रमात् ॥ यमाभ्यांभीमसेनाच्चभयंमेतातजायते ॥ ६ ॥ अमानुषंमनुष्यें
द्रैर्जालंविततमंतरा ॥ नमेसैन्यास्तरिष्यंतिततःक्रोशामिसंजय ॥ ७ ॥ दर्शनीयोमनस्वीचलक्ष्मीवान्ब्रह्मवर्चसी ॥ मेधावीसुकृतप्रज्ञोधर्मात्मापांडुनंदनः ॥ ८ ॥

हेश्रोतास्मिश्रोष्यामि ॥ २० ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ ७ ॥ यथैवेति अभिसराःपुरोगाः ॥ १ ॥ २ ॥ जगतःस्रष्टाकृष्णः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥
॥ ६ ॥ जालंअस्त्रं अंतरासैन्यमध्ये ॥ ७ ॥ ८ ॥

युद्धयोजकैःयुद्धोद्योगिभिः ॥ ९ ॥ नैभृत्येनमंत्रगुप्त्या ॥ १० ॥ ११ ॥ तंअभिमुखःपतिष्यति ॥ १२ ॥ ननुरुद्धइतिपाठेपिननुःराज्यापहारादल्पः स्वनस्तुउच्चएव शिखीवह्निरिवबह्निः ॥ १३ ॥ १४ ॥
॥ १५ ॥ क्लिश्यमानानां कर्मणिषष्ठी अस्मान्नउपेक्षेत मामेवअधर्मेणकलहस्यकारणंउद्दिश्यजुगुप्सतिनिंदतिसकथंप्रार्थितःसन्कलहंकरिष्यतीतिभावः ॥ १६ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभाव

मित्रामात्यैःसुसंपन्नःसंपन्नोयुद्धयोजकैः॥भ्रातृभिःश्वशुरैर्वीरैरुपपन्नोमहारथैः॥९॥धृत्याचपुरुषव्याघ्रोनैभृत्येनचपांडवः॥ अनृशंसोवदान्यश्चह्रीमान्सत्य
पराक्रमः ॥ १० ॥ बहुश्रुतःकृतात्माचवृद्धसेवीजितेंद्रियः ॥ तंसर्वगुणसंपन्नंसमिद्धमिवपावकं ॥ ११ ॥ तपंतमभिकोमंदःपतिष्यतिपतंगवत् ॥ पांडवाग्नि
मनावार्यमुमूर्षुर्नष्टचेतनः ॥ १२ ॥ तनुरुद्धःशिखीराजामिथ्योपचरितोमया ॥ मंदानांममपुत्राणांयुद्धेनांतंकरिष्यति ॥ १३ ॥ तैरयुद्धंसाधुमन्येकुरवस्तन्नि
बोधत ॥ युद्धेविनाशःकृत्स्नस्यकुलस्यभवितागुधुवं ॥ १४ ॥ एषामेपरमाबुद्धिर्ययाशाम्यतिमेमनः ॥ यदित्वयुद्धमिष्टंवोवयंशांत्यैयतामहे ॥ १५ ॥ ननुनःक्लि
श्यमानानामुपेक्षेतयुधिष्ठिरः ॥ जुगुप्सतिह्यधर्मेणमामेवोद्दिश्यकारणं ॥ १६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिधृतराष्ट्रवाक्येत्रिपंचाशत्त
मोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच एवमेतन्महाराजयथावदसिभारत ॥ युद्धेविनाशःक्षत्रस्यगांडीवेनप्रदृश्यते ॥ १ ॥ इदंतुनाभिजानामितव
धीरस्यनित्यशः ॥ यत्पुत्रवशमागच्छेस्तत्त्वज्ञःसव्यसाचिनः ॥ २ ॥ नैषकालोमहाराजतवशश्वत्कृतागमः ॥ त्वयाह्येवादितःपार्थानिकृताभरतर्षभ ॥ ३ ॥
पिताश्रेष्ठःसुहृद्यश्चसम्यक्प्रणिहितात्मवान् ॥ आस्थेयंहिहितंतेननद्रोग्धागुरुरुच्यते ॥ ४ ॥ इदंजितमिदंलब्धमितिश्रुत्वापराजितान् ॥ द्यूतकालेमहाराजस्म
यसेस्मकुमारवत् ॥ ५ ॥ परुषाण्युच्यमानान्वपुरापार्थानुपेक्षसे ॥ कृत्स्नंराज्यंजयंतीतिप्रपातंनानुपश्यसि ॥ ६ ॥ पित्र्यंराज्यंमहाराजकुरवस्तेसजांगलाः ॥ अ
थवीरैर्जितामुर्वीमखिलांप्रत्यपद्यथाः ॥ ७ ॥ बाहुवीर्यार्जिताभूमिस्तवपार्थैर्निवेदिता ॥ मयेदंकृतमित्येवमन्यसेराजसत्तम ॥ ८ ॥ ग्रस्तान्गंधर्वराजेनमज्ज
तोह्यप्लवेंभसि ॥ आनिनायपुनःपार्थःपुत्रांस्तेराजसत्तम ॥ ९ ॥ कुमारवच्चस्मयसेद्यूतेविनिकृतेषुयत् ॥ पांडवेषुवनेराजन्प्रव्रजत्सुपुनःपुनः ॥ १० ॥ प्रवर्षतःशे
रव्रातानर्जुनस्यसितान्बहून् ॥ अप्यर्णवाविशुष्येयुःकिंपुनर्मांसयोनयः ॥ ११ ॥ अस्यतांफाल्गुनःश्रेष्ठोगांडीवंधनुषांवरं ॥ केशवःसर्वभूतानामायुधानांसुद
र्शनं ॥ १२

दीपेत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ एषकालःएषाकलनाबुद्धिस्तवनैवस्थास्यति ॥ ३ ॥ प्रणिहि
तात्मवान्सावधानचित्तः ॥ ४ ॥ स्मयसेतुष्यसे ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ अस्यतांबाणान्क्षिपतांमध्ये ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ भीमेनभीमसेनेनहतप्रायां ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ ७ ॥

वानरोरोचमानश्चकेतुःकेतुमतांवरः ॥ एवमेतानिसरथोवहून्श्वेतहयोरणे ॥ १३ ॥ क्षपयिष्यतिनोराजन्कालचक्रमिवोद्यतं ॥ तस्याद्यवसुधाराजन्निखिला
भरतर्षभ ॥ १४ ॥ यस्यभीमार्जुनौयोधौसराजाराजसत्तम ॥ तथाभीमहतप्रायांमज्जंतींतववाहिनीं ॥ १५ ॥ दुर्योधनमुखादृष्ट्वाक्षयंयास्यंतिकौरवाः ॥ नभी
मार्जुनयोर्भीतालप्स्यंतेविजयंविभो ॥ १६ ॥ नवपुत्रामहाराजराजानश्चानुसारिणः ॥ मत्स्यास्त्वामद्यनार्चंतिपंचालाश्चसकेकयाः ॥ १७ ॥ शाल्वेयाःशूरसे
नाश्चसर्वेत्वामवजानते ॥ पार्थंह्येतेगताःसर्वेवीर्यज्ञास्तस्यधीमतः ॥ १८ ॥ भक्त्यात्वस्यविरुध्यंतेतवपुत्रैःसदैवते ॥ अनर्हानेवतुवधेधर्मयुक्तान्विकर्मणा ॥
॥ १९ ॥ योऽक्लेशयत्पांडुपुत्रान्योविद्वेष्ट्यधुनापिवै ॥ सर्वोपायैर्नियंतव्यःसानुगःपापपूरुषः ॥ २० ॥ नवपुत्रोमहाराजनानुशोचितुमर्हसि ॥ द्यूतकालेमयाचो
क्तंविदुरेणचधीमता ॥ २१ ॥ यदिदंतेविलपितंपांडवान्प्रतिभारत ॥ अनीशेनैवराजेंद्रसर्वमेतन्निरर्थकं ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधि
पर्वणिसंजयवाक्येचतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ दुर्योधनउवाच नभेतव्यंमहाराजनशोच्याभवतावयं ॥ समर्थाःस्मपराञ्जेतुंब
लिनःसमरेविभो ॥ १ ॥ वनेप्रव्राजितान्पार्थान्यदायान्मधुसूदनः ॥ महताबलचक्रेणपरराष्ट्रावमर्दिना ॥ २ ॥ केकयाधृष्टकेतुश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ राजानश्चा
न्वयुःपार्थान्बहवोऽन्येनुयायिनः ॥ ३ ॥ इंद्रप्रस्थस्यचादूरात्समाजग्मुर्महारथाः ॥ व्यगर्हयंश्चसंगम्यभवंतंकुरुभिःसह ॥ ४ ॥ नयुधिष्ठिरमासीनमजिनैःप्रतिवा
सितं ॥ कृष्णप्रधानाःसंहत्यपर्युपासंतभारत ॥ ५ ॥ प्रत्यादानंचराज्यस्यकार्यमूचुर्नराधिपाः ॥ भवतःसानुबंधस्यसमुच्छेदंचिकीर्षवः ॥ ६ ॥ श्रुत्वाचैवंमयो
क्तास्तुभीष्मद्रोणकृपास्तदा ॥ ज्ञातिक्षयभयाद्राजन्भीतेनभरतर्षभ ॥ ७ ॥ ततःस्थास्यंतिसमयेपांडवाइतिमेमतिः ॥ समुच्छेदंहिनःकृत्स्नंवासुदेवश्चिकीर्षति
॥ ८ ॥ ऋतेचविदुरात्सर्वेयूयंवध्यामतामम ॥ धृतराष्ट्रस्तुधर्मज्ञोनवध्यःकुरुसत्तमः ॥ ९ ॥ समुच्छेदंचकृत्स्नंनःकृत्वाताततजनार्दनः ॥ एकराज्यंकुरूणांस्मचिकी
र्षतियुधिष्ठिरे ॥ १० ॥ तत्रकिंप्राप्तकालंनःप्रणिपातःपलायनं ॥ प्राणान्वासंपरित्यज्यप्रतियुध्यामहेपरान् ॥ ११ ॥ प्रतियुद्धेतुनियतःस्यादस्माकंपराजयः ॥ यु
धिष्ठिरस्यसर्वेहिपार्थिवावशवर्तिनः ॥ १२ ॥ विरक्तराष्ट्राश्चवयंमित्राणिकुपितानिनः ॥ धिक्कृताःपार्थिवैःसर्वैःस्वजनेनचसर्वशः ॥ १३ ॥

नभेतव्यमिति ॥ १ ॥ यदाऽयात्आगतस्तदाभीष्मद्रोणकृपाःमयाउक्ताइतिषष्ठेनान्वयः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ममसंबंधिनः ॥ ९ ॥ १० ॥ प्रणिपातोवासंध्यर्थः पलायनंवालज्जया ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

प्रणिपातेदोषोवंशक्षयकृतोनास्तिकिंतुसंधिरेवभवतितथापिममयुद्धमेवरोचतेइत्याशयेनाह पितरमिति ॥ १४ ॥ हेनरोत्तमधृतराष्ट्रतवपुत्रैःअस्माभिः ॥ १५ ॥ प्रतिकरिष्यंतिप्रतिपातयिष्यंति ॥ १६ ॥ त
तइतिपूर्ववृत्तांतकथनं ॥ १७ ॥ नःअस्माभिःपरेचेतृयद्यपिअभिद्रुग्धाःद्रोहविषयंनीताःतथापिनभेतव्यं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ समानीताःमयेतिशेषः ॥ २५ ॥ २६ ॥ प

प्रणिपातेनदोषोस्तिसंधिर्नःशाश्वतीःसमाः ॥ पितरंत्वेवशोचामिप्रज्ञानेत्रंजनाधिपं ॥ १४ ॥ मत्कृतेदुःखमापन्नंक्लेशंप्राप्तमनंतकं ॥ कृतंहितवपुत्रैश्चपरेषाम
वरोधनं ॥ मत्प्रियार्थंपुरैवैतद्विदितंतेनरोत्तम ॥ १५ ॥ तेराज्ञोधृतराष्ट्रस्यसामात्यस्यमहारथाः ॥ वैरंप्रतिकरिष्यंतिकुलोच्छेदेनपांडवाः ॥ १६ ॥ ततोद्रोणोब्रवी
द्भीष्मःकृपोद्रौणिश्चभारत ॥ मत्वामांमहतींचिंतामास्थितंव्यथितेंद्रियं ॥ १७ ॥ अभिद्रुग्धाःपरेचेन्नोनभेतव्यंपरंतप ॥ असमर्थाःपरेजेतुमस्मान्युधिसमास्थि
तान् ॥ १८ ॥ एकैकशःसमर्थाःस्मोविजेतुंसर्वपार्थिवान् ॥ आगच्छंतुविनेष्यामोदर्पमेषांशितैःशरैः ॥ १९ ॥ पुरैकेनहिभीष्मेणविजिताःसर्वपार्थिवाः ॥ मृते
पितर्यतिक्रुद्धोरथेनैकेनभारत ॥ २० ॥ जघानसुबहूंस्तेषांसंरब्धःकुरुसत्तमः ॥ ततस्तेशरणंजग्मुर्देवव्रतमिमंभयात् ॥ २१ ॥ सभीष्मःसुसमर्थोयमस्माभिःस
हितोरणे ॥ परान्विजेतुंतस्मात्तेव्येतुभीर्भरतर्षभ ॥ २२ ॥ इत्येषांनिश्चयोह्यासीत्तत्कालेऽमिततेजसां ॥ पुरापरेषांपृथिवीकृत्स्नासीद्वशवर्तिनी ॥ २३ ॥ अस्मान्पु
नरसीनाद्यसमर्थाजेतुमाहवे ॥ छिन्नपक्षाःपरेह्यद्यवीर्यहीनाश्चपांडवाः ॥ २४ ॥ अस्मत्संस्थाचपृथिवीवर्ततेभरतर्षभ ॥ एकार्थाःसुखदुःखेषुसमानीताश्चपा
र्थिवाः ॥ २५ ॥ अप्यग्निंप्रविशेयुस्तेसमुद्रंवापरंतप ॥ मदर्थेपार्थिवाःसर्वेतद्विद्धिकुरुसत्तम ॥ २६ ॥ उन्मत्तमिवचापित्वांप्रहसंतीहदुःखितं ॥ विलपंतंबहुविधं
भीतंपरविकत्थने ॥ २७ ॥ एषांह्येकैकशोराज्ञांसमर्थःपांडवान्प्रति ॥ आत्मानंमन्यतेसर्वोव्येतुतेभयमागतं ॥ २८ ॥ जेतुंसमग्रांसेनांमेवासवोपिनशक्नुयात् ॥
हंतुमक्षय्यरूपेयंब्रह्मणापिस्वयंभुवः ॥ २९ ॥ युधिष्ठिरःपुरंहित्वापंचग्रामान्सयाचति ॥ भीतोहिमामकात्सैन्यात्प्रभावाच्चैवमेविभो ॥ ३० ॥ समर्थंमन्यसेयच्च
कुंतीपुत्रंवृकोदरं ॥ तन्मिथ्यानहिमेकृत्स्नंप्रभावंवेत्सिभारत ॥ ३१ ॥ मत्समोहिगदायुद्धेपृथिव्यांनास्तिकश्चन ॥ नासीत्कश्चिदतिक्रांतोभवितानचकश्चन ॥
॥ ३२ ॥ युक्तोदुःखोषितश्चाहंविद्यापारगतस्तथा ॥ तस्मान्नभीमान्नान्येभ्योभयंमेविद्यतेक्वचित् ॥ ३३ ॥ दुर्योधनसमोनास्तिगदायामितिनिश्चयः ॥ संकर्ष
णस्यभद्रंतेयत्तदैनमुपावसं ॥ ३४ ॥

रविकत्थनेपरेषांगुणाख्याने ॥ २७ ॥ २८ ॥ ब्रह्मणोपिअक्षय्यरूपाहंतुमशक्या ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ युक्तोऽभियोगवान् दुःखोषितःगुरुकुले ॥ ३३ ॥ उपावसंशिष्यत्वेनपर्यचरं ॥ ३४ ॥

युद्धेसंकर्षणसमोबलेनाभ्यधिकोभुवि ॥ गदाप्रहारंभीमोमेनजातुविषहेद्युधि ॥ ३५ ॥ एकंप्रहारंयंदद्यांभीमायरुषितोनृप ॥ सएवैनंनयेद्घोरःक्षिप्रंवैवस्वतक्ष
यं ॥ ३६ ॥ इच्छेयंचगदाहस्तंराजन्द्रष्टुंवृकोदरं ॥ सुचिरंप्रार्थितोह्येषममनित्यंमनोरथः ॥ ३७ ॥ गदयानिहतोह्याजौमयापार्थोवृकोदरः ॥ विशीर्णगात्रःपृ
थिवींपरासुःप्रपतिष्यति ॥ ३८ ॥ गदाप्रहाराभिहतोहिमवानपिपर्वतः ॥ सकृन्मयाविदीर्येतगिरिःशतसहस्रधा ॥ ३९ ॥ संचाप्येतद्विजानातिवासुदेवार्जुनौत
था ॥ दुर्योधनसमोनास्तिगदायामितिनिश्चयः ॥ ४० ॥ तत्तवृकोदरमयंभयंव्येतुमहाहवे ॥ व्यपनेष्याम्यहंह्येनंमाराजन्विमनाभव ॥ ४१ ॥ तस्मिन्मयाहतेक्षि
प्रमर्जुनंबहवोरथाः ॥ तुल्यरूपाविशिष्टाश्चक्षेप्स्यंतिभरतर्षभ ॥ ४२ ॥ भीष्मोद्रोणःकृपोद्रौणिःकर्णोभूरिश्रवास्तथा ॥ प्राग्ज्योतिषाधिपःशल्यःसिंधुराजोजय
द्रथः ॥ ४३ ॥ एकैकएषांशक्तस्तुहंतुंभारतपांडवान् ॥ समेतास्तुक्षणेनैतान्नेष्यंतियमसादनं ॥ समग्रापार्थिवीसेनापार्थमेकंधनंजयं ॥ ४४ ॥ कस्मादशक्तानिर्जे
तुमितिहेतुर्नविद्यते ॥ शरव्रातैस्तुभीष्मेणशतशोनिचितोवशः ॥ ४५ ॥ द्रोणद्रौणिकृपैश्चैवगंतापार्थोयमक्षयं ॥ पितामहोपिगांगेयःशांतनोरधिभारत ॥ ४६ ॥ ब्र
ह्मर्षिसदृशोजज्ञेदेवैरपिसुदुःसहः ॥ नहंताविद्यतेचापिराजन्भीष्मस्यकश्चन ॥ ४७ ॥ पित्राह्युक्तःप्रसन्नेननाकामस्त्वंमरिष्यसि ॥ ब्रह्मर्षेश्चभरद्वाजाद्द्रोणेद्रोण्या
मजायत ॥ ४८ ॥ द्रोणाज्जज्ञेमहाराजद्रौणिश्चपरमास्त्रवित् ॥ कृपश्चाचार्यमुख्योयंमहर्षेर्गौतमादपि ॥ ४९ ॥ शरस्तंबोद्भवःश्रीमानवध्यइतिमेमतिः ॥ अयो
निजास्त्रयोह्येतेपितामाताचमातुलः ॥ ५० ॥ अश्वत्थाम्नोमहाराजसचशूरःस्थितोमम ॥ सर्वएतेमहाराजदेवकल्पामहारथाः ॥ ५१ ॥ शक्रस्यापिव्यथांकुर्युः
संयुगेभरतर्षभ ॥ नैतेषामर्जुनःशक्तएकैकंप्रतिवीक्षितुं ॥ ५२ ॥ सहितास्तुनरव्याघ्राहनिष्यंतिधनंजयं ॥ भीष्मद्रोणकृपाणांचतुल्यःकर्णोमतोमम ॥ ५३ ॥ अ
नुज्ञातश्चरामेणमत्समोसीतिभारत ॥ कुंडलेरुचिरेचास्तांकर्णस्यसहजेशुभे ॥ ५४ ॥ तेशच्यर्थंमहेंद्रेणयाचितःसपरंतपः ॥ अमोघयामहाराजशक्त्यापरमभी
मया ॥ ५५ ॥ तस्यशक्त्योपगूढस्यकस्माज्जीवेद्धनंजयः ॥ विजयोमेध्रुवंराजन्फलंपाणाविवाहितं ॥ ५६ ॥ अभिव्यक्तःपरेषांचकृत्स्नोभुविपराजयः ॥ अन्हा
ह्येकेनभीष्मोयंप्रयुतंहंतिभारत ॥ ५७ ॥ तत्समाश्चमहेष्वासाद्रोणद्रौणिकृपाअपि ॥ संशप्तकानांवृंदानिक्षत्रियाणांपरंतप ॥ ५८ ॥

शक्त्यामौल्यभूतया तेकुंडलेयाचितः ॥ ५५ ॥ तस्य पुरतइतिशेषः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

तंअर्जुनं ॥ ५९ ॥ तेभ्यःपांडवेभ्यः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ त्रिगुणतःत्र्यंशेनहीनं त्रिगुणात्र्यंशेनाधिका ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ विवित्सुःविज्ञातुमिच्छुःप्राप्तकालानिकर्माणि ॥ ६९ ॥
इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ ७॥ अक्षौहिणीरिति ॥ १ ॥ २ ॥ मंत्रंअस्त्रप्रयोजकंजिज्ञासमानःपरीक्षितुमिच्छन् ॥ ३ ॥ ४ ॥ तथाअवैमीतिच्छेदः

अर्जुनंवयमस्मान्वानिहन्यात्कपिकेतनः ॥ तंचालमितिमन्यंतेसव्यसाचिवधेधृताः ॥ ५९ ॥ पार्थिवाःसभवांस्तेभ्योत्यकस्माच्चथतेकथं ॥ भीमसेनेचनिहते कोन्योयुध्येतभारत ॥ ६० ॥ परेषांतन्ममाचक्ष्वयदिवेत्थपरंतप ॥ पंचतेभ्रातरःसर्वेधृष्टद्युम्नोथसात्यकिः ॥ ६१ ॥ परेषांसप्तयेराजन्योधाःसारंबलंमतं ॥ अस्माकंतुविशिष्टायेभीष्मद्रोणकृपादयः ॥ ६२ ॥ द्रौणिर्विकर्तनःकर्णःसोमदत्तोथबाह्लिकः ॥ प्राग्ज्योतिषाधिपःशल्यआवंत्यौचजयद्रथः ॥ ६३ ॥ दुःशासनोदुर्मुखश्चदुःसहश्चविशांपते ॥ श्रुतायुश्चित्रसेनश्चपुरुमित्रोविविंशतिः ॥ ६४ ॥ शलोभूरिश्रवाश्चैवविकर्णश्चतवात्मजः ॥ अक्षौहिण्योहिमेराजन्दशैकाचसमाहृताः ॥ ६५ ॥ न्यूनाःपरेषांसप्तैवकस्मान्मेस्यात्पराजयः ॥ बलंत्रिगुणतोहीनंयोध्यंप्राहबृहस्पतिः ॥ परेभ्यस्त्रिगुणाचेयंममराजन्ननीकिनी ॥ ६६ ॥ गुणहीनंपरेषांचबहुपश्यामिभारत ॥ गुणोदयंबहुगुणमात्मनश्चविशांपते ॥ ६७ ॥ एतत्सर्वंसमाज्ञायबलाग्र्यंममभारत ॥ न्यूनतांपांडवानांचनमोहंगंतुमर्हसि ॥ ६८ ॥ इत्युक्त्वासंजयंभूयःपर्यपृच्छतभारत ॥ विविस्तुःप्राप्तकालानिज्ञात्वापरपुरंजयः ॥ ६९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिदुर्योधनवाक्येपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ ७ ॥ दुर्योधनउवाच अक्षौहिणीःसप्तलब्ध्वाराजभिःसहसंजय ॥ किंस्विदिच्छतिकौंतेयोयुद्धप्रेप्सुर्युधिष्ठिरः ॥ १ ॥ संजयउवाच अतीवमुदितोराजन्युद्धप्रेप्सुर्युधिष्ठिरः ॥ भीमसेनार्जुनौचोभौयमावपिनबिभ्यतः ॥ २ ॥ रथंतुदिव्यंकौंतेयःसर्वाविभ्राजयन्दिशः ॥ मंत्रंजिज्ञासमानःसन्बीभत्सुःसमयोजयत् ॥ ३ ॥ तमपश्यामसन्नद्धंमेघंविद्युद्युतंयथा ॥ समंतात्समभिध्यायत्हृष्यमाणोभ्यभाषत ॥ ४ ॥ पूर्वरूपमिदंपश्यवयंजेष्यामसंजय ॥ बीभत्सुर्मांयथोवाचतथाऽवैम्यहमच्युत ॥ ५ ॥ दुर्योधनउवाच प्रशंसस्यभिनंदंस्तान्पार्थानक्षपराजितान् ॥ अर्जुनस्यरथेब्रूहिकथमश्वाःकथंध्वजाः ॥ ६ ॥ संजयउवाच भौमनःसहशक्रेणबहुचित्रंविशांपते ॥ रूपाणिकल्पयामासत्वष्टाधातासदाविभो ॥ ७ ॥ ध्वजेहितस्मिन्रूपाणिचक्रुस्तेदेवमायया ॥ महाधनानिदिव्यानिमहांतिचलघूनिच ॥ ८ ॥ भीमसेनानुरोधायहनूमान्मारुतात्मजः ॥ आत्मप्रतिकृतिंतस्मिन्ध्वजआरोपयिष्यति ॥ ९ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ भौमनोविश्वकर्मा धाताप्रजापतिः ॥ ७ ॥ तेत्वष्टृशक्रधातारः रूपाणिचक्रुः ॥ ८ ॥ ९ ॥

रुरोधस्वतेजसेतिशेषः ॥ १० ॥ ११ ॥ भारोरथे रोधःद्वारादौ द्वयमपिनभवेत् ॥ १२ ॥ यत्तत्अश्वानांशतंहतंहतंपुनःपुनःकतिपयाश्वहननेपिदिव्यप्रभावात्शतंपूर्यते यतःपुरस्ताद्दत्तवरं ॥ १३ ॥ तथा
अमराः राज्ञोदंतवर्णाःश्वेताःरथेयुक्ताअश्वाःभांति ऋक्षप्रख्याः सप्तर्षितुल्यतेजसः ऋक्षाइतिहस्मवैपुरासप्तऋषीनाचक्षतइतिशतपथश्रुतेः पाठांतरेऋश्योमृगभेदः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ देवदत्ताःचित्रर

॥ ७३ ॥ सर्वादिशोयोजनमात्रमंतरंसतिर्यगूर्ध्वंचरुरोधवैध्वजः ॥ नसंसज्जत्यसौतरुभिःसंवृतोपितथाहिमायाविहिताभौमनेन ॥ १० ॥ यथाकाशेशक्रधनुःप्रकाश
तनचैकवर्णनचविद्मिकिंनुतत् ॥ तथाध्वजोविहितोभौमनेनवह्वाकारंदृश्यतेरूपमस्य ॥ ११ ॥ यथाग्निधूमोदिवमेतिरुध्वावर्णान्बिभ्रत्तैजसांश्चित्ररूपान् ॥ तथा
ध्वजोविहितोभौमनेननचेद्भारोभवितानोनरोधः ॥ १२ ॥ श्वेतास्तस्मिन्वातवेगाःसदश्वादिव्यायुक्ताश्चित्ररथेनदत्ताः ॥ भुव्यंतरिक्षेदिविवानरेंद्रयेषांगतिर्हीय
तेनात्रसर्वा ॥ शतंयत्तत्पूर्यतेनित्यकालंहतंहतंदत्तवरंपुरस्तात् ॥ १३ ॥ तथाराज्ञोदंतवर्णाबृहंतोरथेयुक्ताभांतितद्वीर्यतुल्याः ॥ ऋक्षप्रख्याभीमसेनस्यवाहारथेवा
योस्तुल्यवेगाबभूवुः ॥ १४ ॥ कल्माषांगास्तित्तिरिचित्रपृष्ठाभ्रात्रादत्ताःप्रीयताफाल्गुनेन ॥ भ्रातुर्वीरस्यस्वैस्तुरंगैर्विशिष्टामुदायुक्ताःसहदेवंवहंति ॥ १५ ॥ मा
द्रीपुत्रंनकुलंत्वाजमीढमहेंद्रदत्ताहरयोवाजिमुख्याः ॥ समावायोर्बलवंतस्तरस्विनोवहंतिवीरंवृत्रशत्रुंयथेंद्रं ॥ १६ ॥ तुल्याश्चैभिर्वयसाविक्रमेणमहाजवा
श्चित्ररूपाःसदश्वाः ॥ सौभद्रादीन्द्रौपदेयान्कुमारान्वहंत्यश्वादेवदत्ताबृहंतः ॥ १७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिसंजयवाक्येपट्पं
चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच कांस्तत्रसंजयापश्यःप्रीत्यर्थेनसमागतान् ॥ येयोत्स्यंतेपांडवार्थेपुत्रस्यममवाहिनीं ॥ १ ॥ संजय
उवाच मुख्यमंधकवृष्णीनामपश्यंकृष्णमागतं ॥ चेकितानंचतत्रैवयुयुधानंचसात्यकिं ॥ २ ॥ पृथगक्षौहिणीभ्यांतुपांडवानभिसंश्रितौ ॥ महारथौसमा
ख्यातावुभौपुरुषमानिनौ ॥ ३ ॥ अक्षौहिण्याथपांचाल्योदशभिस्तनयैर्वृतः ॥ सत्यजित्प्रमुखैर्वीरैर्धृष्टद्युम्नपुरोगमैः ॥ ४ ॥ द्रुपदोवर्धयन्मानंशिखंडिपरिपालि
तः ॥ उपायात्सर्वसैन्यानांप्रतिच्छाद्यतदावपुः ॥ ५ ॥ विराटःसहपुत्राभ्यांशंखेनैवोत्तरेणच ॥ सूर्यदत्तादिभिर्वीरैर्मदिराक्षपुरोगमैः ॥ ६ ॥ सहितःपृथिवीपालोभ्रा
तृभिस्तनयैस्तथा ॥ अक्षौहिण्यैवसैन्यानांवृतःपार्थसमाश्रितः ॥ ८ ॥ जारासंधिर्मागधश्चधृष्टकेतुश्चचेदिराट् ॥ पृथक्पृथगनुप्राप्तौपृथगक्षौहिणीवृतौ ॥ ८ ॥ ॥ ७३ ॥
केकयाभ्रातरःपंचसर्वेलोहितकध्वजाः ॥ अक्षौहिणीपरिवृताःपांडवानभिसंश्रिताः ॥ ९ ॥

थेनदत्ताः ॥ १७ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ कांस्तत्रेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

एतानेतावतस्तत्रतानपश्यंसमागतान्॥ येपांडवार्थेयोत्स्यंतिधार्तराष्ट्रस्यवाहिनीं ॥ १० ॥ योवेदमानुषंव्यूहंदैवंगांधर्वमासुरं ॥ सतत्रसेनाप्रमुखेधृष्टद्युम्नोमहारथः ॥ ११ ॥ भीष्मःशांतनवोराजन्भागःकॢप्तःशिखंडिनः ॥ तंविराटोनुसंयातासार्धंमत्स्यैःप्रहारिभिः ॥ १२ ॥ ज्येष्ठस्यपांडुपुत्रस्यभागोमद्राधिपोबली ॥ तौतुतत्राब्रुवन्केचिद्विषमौनोमताविति ॥ १३ ॥ दुर्योधनःसहसुतःसार्धंभ्रातृशतेनच ॥ प्राच्याश्चदाक्षिणात्याश्चभीमसेनस्यभागतः ॥ १४ ॥ अर्जुनस्यतुभागेनकर्णोवैकर्तनोमतः ॥ अश्वत्थामाविकर्णश्चसैंधवश्चजयद्रथ ॥ १५ ॥ अशक्याश्चैवयेकेचित्पृथिव्यांशूरमानिनः ॥ सर्वांस्तानर्जुनःपार्थःकल्पयामासभागतः ॥ १६ ॥ महेष्वासाराजपुत्राभ्रातरःपंचकेकयाः ॥ केकयानेवभागेनकृत्वायोत्स्यंतिसंयुगे ॥ १७॥ तेषामेवकृतोभागोमालवाःशाल्वकास्तथा ॥ त्रिगर्तानांचवैमुख्यौयौतौसंशप्तकाविति ॥ १८ ॥ दुर्योधनसुताःसर्वेतथादुःशासनस्यच ॥ सौभद्रेणकृतोभागोराजाचैवबृहद्बलः ॥ १९ ॥ द्रौपदेयामहेष्वासाःसुवर्णविकृतध्वजाः ॥ धृष्टद्युम्नमुखाद्द्रोणमभियास्यंतिभारत ॥ २० ॥ चेकितानःसोमदत्तंद्वैरथेयोद्धुमिच्छति ॥ भोजंतुकृतवर्माणंयुयुधानोयुयुत्सति ॥ २१॥ सहदेवस्तुमाद्रेयःशूरःसंक्रंदनोयुधि ॥ स्वमंशंकल्पयामासश्यालंतेसुबलात्मजं ॥ २२॥उलूकंचैवकैतव्यंयेचसारस्वतागणाः ॥ नकुलःकल्पयामासभागंमाद्रवतीसुतः ॥ २३ ॥ येचान्येपार्थिवाराजन्प्रत्युद्यास्यंतिसंगरे ॥ समाह्वानेनतांश्चापिपांडुपुत्राऽकल्पयन् ॥ २४॥ एवमेषामनीकानिप्रविभक्तानिभागशः ॥ यत्तेकार्यंसपुत्रस्यक्रियतांतदकालिकं ॥ २५॥ धृतराष्ट्रउवाच नसंतिसर्वेपुत्रामेमूढादुर्द्यूतदेविनः ॥ येषांयुद्धंबलवताभीमेनरणमूर्धनि ॥ २६॥ राजानःपार्थिवाःसर्वेप्रोक्षिताःकालधर्मणा ॥ गांडीवाग्निंप्रवेक्ष्यंतिपतंगाइवपावकं ॥ २७॥ विद्रुतांवाहिनींमन्येकृतवैरैर्महात्मभिः ॥ तांरणेकेऽनुयास्यंतिप्रभग्नांपांडवैर्युधि ॥ २८ ॥ सर्वेत्यतिरथाःशूराःकीर्तिमंतःप्रतापिनः ॥ सूर्यपावकयोस्तुल्यास्तेजसासमितिंजयाः ॥ २९ ॥ येषांयुधिष्ठिरोनेतागोप्ताचमधुसूदनः ॥ योधौचपांडवौवीरौसव्यसाचिवृकोदरौ ॥ ३० ॥ नकुलःसहदेवश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ सात्यकिर्द्रुपदश्चैवधृष्टकेतुश्चसानुजः ॥ ३१ ॥ उत्तमौजाश्चपांचाल्योयुधामन्युश्चदुर्जयः ॥ शिखंडीक्षत्रदेवश्चतथावैराटिरुत्तरः ॥ ३२ ॥ काशयश्चेदयश्चैवमत्स्याःसर्वेचसृंजयाः ॥ विराटपुत्रोबभ्रुश्चपांचालाश्चप्रभद्रकाः ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ऐणेयान्हरिणशावान् तंतुनापाशेन ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

येषामिंद्रोप्यकामानांनहरेत्पृथिवीमिमां ॥ वीराणांरणधीराणांयेभिंद्युःपर्वतानपि ॥ ३४ ॥ तान्सर्वगुणसंपन्नानमनुष्यप्रतापिनः ॥ क्रोशतोममदुष्पुत्रोयोद्धु
मिच्छतिसंजयं ॥ ३५ ॥ दुर्योधनउवाच उभौस्वएकजातीयौतथोभौभूमिगोचरौ ॥ अथकस्मात्पांडवानामेकतोमन्यसेजयं ॥ ३६ ॥ पितामहंचद्रोणं
चकृपंकर्णंचदुर्जयं ॥ जयद्रथंसोमदत्तमश्वत्थामानमेवच ॥ ३७ ॥ सुतेजसोमहेष्वासानिंद्रोपिसहितोऽमरैः ॥ अशक्तःसमरेजेतुंकिंपुनस्तातपांडवाः ॥ ३८ ॥
सर्वंचपृथिवीपालामदर्थेतातपांडवान् ॥ आर्याःशस्त्रभृतःशूराःसमर्थाःप्रतिबाधितुं ॥ ३९ ॥ नमामकान्पांडवास्तेसमर्थाःप्रतिवीक्षितुं ॥ पराक्रांतोह्यहंपांडून्स
पुत्रान्योद्धुमाहवे ॥ ४० ॥ मत्प्रियंपार्थिवाःसर्वेयेचिकीर्षंतिभारत ॥ तेतानावारयिष्यंतिऐणेयानिवतंतुना ॥ ४१ ॥ महतारथवंशेनशरजालैश्चमामकैः ॥ अ
भिद्रुताभविष्यंतिपांचालाःपांडवैःसह ॥ ४२ ॥ धृतराष्ट्रउवाच उन्मत्तइवमेपुत्रोविलपत्येषसंजय ॥ नहिशक्तोरणेजेतुंधर्मराजंयुधिष्ठिरं ॥ ४३ ॥ जाना
तिह्ययथाभीष्मःपांडवानांयशस्विनां ॥ बलवत्तांसपुत्राणांधर्मज्ञानांमहात्मनां ॥ ४४ ॥ यतोनारोचयदयंविग्रहंतैर्महात्मभिः ॥ किंतुसंजयमेब्रूहिपुनस्तेषांविचे
ष्टितं ॥ ४५ ॥ कस्तांस्तरस्विनोभूयःसंदीपयतिपांडवान् ॥ अर्चिष्मतोमहेष्वासान्हविषापावकानिव ॥ ४६ ॥ संजयउवाच धृष्टद्युम्नःसदैवैतान्संदीपयतिभा
रत ॥ युध्यध्वमितिमाभैष्टयुद्धाद्भरतसत्तमाः ॥ ४७ ॥ येकेचित्पार्थिवास्तत्रधार्तराष्ट्रेणसंवृताः ॥ युद्धेसमागमिष्यंतितुमुलेशस्त्रसंकुले ॥ ४८ ॥ तान्सर्वानाहवेक्रु
द्धान्सानुबंधान्समागतान् ॥ अहमेकःसमादास्येतिमिर्मत्स्यानिवोदकात् ॥ ४९ ॥ भीष्मंद्रोणंकृपंकर्णंद्रौणिंशल्यंसुयोधनं ॥ एतांश्चापिनिरोत्स्यामिवेलेवम
करालयं ॥ ५० ॥ तथाब्रुवंतंधर्मात्माप्राहराजायुधिष्ठिरः ॥ तवधैर्यंचवीर्यंचपांचालाःपांडवैःसह ॥ ५१ ॥ सर्वेसमधिरूढाःस्मसंग्रामान्नःसमुद्धर ॥ जानामित्वां
महाबाहोक्षत्रधर्मेव्यवस्थितं ॥ ५२ ॥ समर्थमेकंपर्याप्तंकौरवाणांविनिग्रहे ॥ पुरस्तादुपयातानांकौरवाणांयुयुत्सतां ॥ ५३ ॥ भवतायद्विधातव्यंतन्नःश्रेयःपरंत
प ॥ संग्रामादपयातानांभग्नानांशरणैषिणां ॥ ५४ ॥ पौरुषंदर्शयन्शूरोयस्तिष्ठेदग्रतःपुमान् ॥ क्रीणीयात्तंसहस्रेणइतिनीतिमतांमतं ॥ ५५ ॥ सत्वंशूरश्चवीर
श्चविक्रांतश्चनरर्षभ ॥ भयार्तानांपरित्रातासंयुगेष्पुनसंशयः ॥ ५६ ॥ एवंब्रुवतिकौंतेयेधर्मात्मनियुधिष्ठिरे ॥ धृष्टद्युम्नउवाचेदंमांवचोगतसाध्वसं ॥ सर्वान्जन
पदान्सूतयोधाद्दुर्योधनस्यये ॥ ५७ ॥

॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

शरद्वतःआयुष्मतः विरुद्धलक्षणयागतायुपद्रत्यर्थः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ दत्ध्वंददत ॥ ६० ॥ ६१ ॥ कत्ध्वंकुरुध्वं ॥ ६२ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥७॥ क्षत्रेति ॥ १ ॥२॥३॥४॥ जातएपतवाभावइत्यत्रशमएवमह्यच्छ्रेयइत्याधुनिकपाठः नराभ्यावइतिपाठेतराणामश्वादीनांवेगवतांवाहनानामभ्यावःसर्वतःखादनं कंडूरोगाद्युपद्रवइतियावत् अवरक्षणगतिकां

सवाह्लिकान्कुरून्ब्रूयाःप्रातिपेयान्शरद्वतः॥ सूतपुत्रंतथाद्रोणंसहपुत्रंजयद्रथं ॥ ५८ ॥ दुःशासनंविकर्णंचतथादुर्योधनंनृपं॥ भीष्मंचब्रूहिगत्वात्वमाशुगच्छचमाचिरं॥ ५९ ॥ युधिष्ठिरःसाधुनैवाभ्युपेयोमावोऽवधीदर्जुनोदेवगुप्तः॥ राज्यंदत्ध्वंधर्मराजस्यतूर्णंयाचध्वंवैपांडवंलोकवीरं॥ ६० ॥ नैतादृशोह्नियोधोस्तिपृथिव्यामिहकश्चन॥ यथाविधःसव्यसाचीपांडवःसत्यविक्रमः॥ ६१ ॥ देवैर्हिसंभृतोदिव्योरथोगांडीवधन्वनः॥ नसजेयोमनुष्येणमास्मकत्ध्वंमनोयुधि ॥ ६२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिसंजयवाक्येसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५७॥ ॥७॥ धृतराष्ट्रउवाच क्षत्रतेजाब्रह्मचारीकौमारादपिपांडवः॥ तेनसंयुगमेष्यंतिमंदाविलपतोमम ॥ १ ॥ दुर्योधननिवर्तस्वयुद्धाद्भरतसत्तम ॥ नहियुद्धंप्रशंसंतिसर्वावस्थमरिंदम ॥ २ ॥ अलमर्धंपृथिव्यास्तेसहामात्यस्यजीवितुं॥ प्रयच्छपांडुपुत्राणांयथोचितमरिंदम॥ ३ ॥ एतद्धिकुरवःसर्वेमन्यंतेधर्मसंहितं॥ यत्त्वंप्रशांतिमन्येथाःपांडुपुत्रैर्महात्मभिः॥ ४॥ अंगेमांसमवेक्षस्वपुत्रस्वामेववाहिनीं॥ जातएपतवाभावस्त्वंतुमोहान्नबुध्यसे॥ ५ ॥ नत्वहंयुद्धमिच्छामिनैतदिच्छतिबाह्लिकः॥ नचभीष्मोनचद्रोणोनाश्वत्थामानसंजयः॥ ६॥ नसोमदत्तोनशलोनकृपोयुद्धमिच्छति॥ सत्यव्रतःपुरुमित्रोजयोभूरिश्रवास्तथा॥ ७॥ येपुसंप्रतितिष्ठेयुःकुरवःपीडिताःपरैः॥ तेयुद्धंनाभिनंदंतितत्तुभ्यंतातरोचतां॥ ८॥ नत्वंकरोपिकामेनकर्णःकारयितातव॥ दुःशासनश्चपापात्माशकुनिश्चापिसौबलः ॥ ९॥ दुर्योधनउवाच नाहंभवतिनद्रोणेनाश्वत्थाम्निसंजये॥ नभीष्मेनचकांबोजेनकृपेनचबाह्लिके॥ १० ॥ सत्यव्रतेपुरुमित्रेभूरिश्रवसिवापुनः॥ अन्येपुवातावकेपुभारंकृत्वासमाह्वयं॥ ॥ ११ ॥ अहंचतातकर्णश्चरणयज्ञंवितत्यवै॥ युधिष्ठिरंपशुंकृत्वादीक्षितौभरतर्षभ॥ १२ ॥ रथोवेदीस्रुवःखड्गोगदास्रुक्कवचंसदः॥ चातुर्होत्रंचधुर्यामेशराद्र्भाहविर्यशः ॥ १३ ॥ आत्मयज्ञेननृपतेइष्ट्वावैवस्वतंरणे॥ विजित्यचसमेष्यावोहतामित्रौश्रियावृतौ॥ १४॥ अहंचतातकर्णश्चभ्राताद्दुःशासनश्चमे॥ एतेवयंहनिष्यामःपांडवान्समरेत्रयः॥ १५॥

तीत्यादेःखादनार्थात्घञ् आस्रावइतिपाठेआस्रावःक्षतं यानेषूपद्रवःपराजयलक्षणमितिभावः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ चातुर्होत्रंचतुर्णांहोतृणांऋत्विजांकर्म ॥१३॥१४॥१५॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ रुरूणामिवेत्यत्रकुरूणांलाटभाषयाअजानामितिपाठोयुक्तः पक्षेकुरूणांमध्येवरान्वरान्व्याघ्राइवेतियोजना ॥ २० ॥ भारतीसेनाम्बीरूपकेणनिर्दिष्टा ॥ २१ ॥

अहंहिपांडवान्हत्वाप्रशास्तापृथिवीमिमां ॥ मांवाहत्वापांडुपुत्राभोक्तारःपृथिवीमिमां ॥ १६ ॥ त्यक्तंमेजीवितंराज्यंधनंसर्वंचपार्थिव ॥ नजातुपांडवैःसार्धं
वसेयमहमच्युत ॥ १७ ॥ यावद्धिसूच्यास्तीक्ष्णायाविध्येदग्रेणमारिष ॥ तावदप्यपरित्याज्यंभूमेर्नःपांडवान्प्रति ॥ १८ ॥ धृतराष्ट्रउवाच सर्वान्वस्तातशो
चामित्यक्तोदुर्योधनोमया ॥ येमंदमनुयास्यध्वंयांतंवैवस्वतक्षयं ॥ १९ ॥ रुरूणामिवयूथेषुव्याघ्राःप्रहरतांवराः ॥ वरान्वरान्हनिष्यंतिसमेतायुधिपांडवाः ॥
॥ २० ॥ प्रतीपमिवमेभातियुयुधानेनभारती ॥ व्यस्तासीमंतिनिग्रस्ताप्रमृष्टादीर्घबाहुना ॥ २१ ॥ संपूर्णंपूरयन्भूयोधनंपार्थस्यमाधवः ॥ शैनेयःसमरेस्थाता
बीजवत्प्रवपन्शरान् ॥ २२ ॥ सेनामुखेप्रयुद्धानांभीमसेनोभविष्यति ॥ तंसर्वेसंश्रयिष्यंतिप्राकारमकुतोभयं ॥ २३ ॥ यदाद्रक्ष्यसिभीमेनकुंजरान्विनिपातिता
न् ॥ विशीर्णदंतान्गिर्याभान्भिन्नकुंभान्सशोणितान् ॥ २४ ॥ तानभिप्रेक्ष्यसंग्रामेविशीर्णानिवपर्वतान् ॥ भीतोभीमस्यसंस्पर्शात्स्मर्तासिवचनस्यमे ॥ २५ ॥
निर्दग्धंभीमसेनेनसैन्यंरथहयद्विपं ॥ गतिमग्नेरिवप्रेक्ष्यस्मर्तासिवचनस्यमे ॥ २६ ॥ महद्वोभयमागामिनचेच्छाम्यथपांडवैः ॥ गदयाभीमसेनेनहताःशममु
पैष्यथ ॥ २७ ॥ महावनमिवच्छिन्नंयदाद्रक्ष्यसिपातितं ॥ बलंकुरूणांभीमेनतदास्मर्तासिमेवचः ॥ २८ ॥ वैशंपायनउवाच एतावदुक्त्वाराजातुसर्वांस्ता
न्पृथिवीपतीन् ॥ अनुभाष्यमहाराजपुनःपप्रच्छसंजयं ॥ २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिधृतराष्ट्रवाक्येऽष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥
धृतराष्ट्रउवाच यदब्रूतांमहात्मानौवासुदेवधनंजयौ ॥ तन्मेब्रूहिमहाप्राज्ञशुश्रूषेवचनंतव ॥ १ ॥ संजयउवाच शृणुराजन्यथादृष्टौमयाकृष्णधनंजयौ
ऊचतुश्चापियद्वीरौतत्तेवक्ष्यामिभारत ॥ २ ॥ पादांगुलीरभिप्रेक्षन्प्रयतोहंकृतांजलिः ॥ शुद्धांतंप्राविशंराजन्नाख्यातुंनरदेवयोः ॥ ३ ॥ नैवाभिमन्युर्नयमौतं
देशमभियांतिवै ॥ यत्रकृष्णौचकृष्णाचसत्यभामाचभामिनी ॥ ४ ॥ उभौमध्वासवक्षीबावुभौचंदनरूषितौ ॥ स्रग्विणौवरवस्त्रौतौदिव्याभरणभूषितौ ॥ ५ ॥
नैकरत्नविचित्रंतुकांचनंमहदासनं ॥ विविधास्तरणाकीर्णंयत्रासातामरिंदमौ ॥ ६ ॥ अर्जुनोत्संगगौपादौकेशवस्योपलक्षये ॥ अर्जुनस्यचकृष्णायांसत्यायां
चमहात्मनः ॥ ७ ॥

धनंबलं ॥ २२ ॥ प्राकारमिवभीमंसंश्रयिष्यंति ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टपंचाश
त्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ यदब्रूतामिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ आसातामुपविष्टौ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ द्रोणभीष्माभ्यांद्रोणभीष्मयोः ॥ ११ ॥ मानसःसंकल्पःसेत्स्यते ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ऋणमिति वस्त्रापहरणकाले

कांचनंपादपीठंतुपार्थोमेप्रादिशत्तदा ॥ तदहंपाणिनास्पृष्ट्वाततोभूमावुपाविशं ॥ ८ ॥ ऊर्ध्वरेखातलौपादौपार्थस्यशुभलक्षणौ ॥ पादपीठादपहृतौतत्रापश्य
महंशुभौ ॥ ९ ॥ श्यामौबृहंतौतरुणौशालस्कंधाविवोद्गतौ ॥ एकासनगतौदृष्ट्वाभयंमांमहदाविशत् ॥ १० ॥ इंद्रविष्णुसमावेतौमंदात्मानावबुध्यते ॥ संश्रयां
द्रोणभीष्माभ्यांकर्णस्यचविकत्थनात् ॥ ११ ॥ निदेशस्थाविमौयस्यमानसस्तस्यसेत्स्यते ॥ संकल्पोधर्मराजस्यनिश्चयोमेतदाभवत् ॥ १२ ॥ सत्कृतश्चान्नपाना
भ्यामासीनोलब्धसत्क्रियः ॥ अंजलिंमूर्ध्निसंधायतौसंदेशमचोदयं ॥ १३ ॥ धनुर्गुणकिणांकेनपाणिनाशुभलक्षणं ॥ पादमानमयन्पार्थःकेशवंसमचोदयत्
॥ १४ ॥ इंद्रकेतुरिवोत्थायसर्वाभरणभूषितः ॥ इंद्रवीर्योपमःकृष्णःसंविष्टोमाभ्यभाषत ॥ १५ ॥ वाचंसवदतांश्रेष्ठोह्लादिनींवचमक्षमां ॥ त्रासिनींधार्तराष्ट्रा
णांमृदुपूर्वांसुदारुणां ॥ १६ ॥ वाचंतांवचनार्हस्यशिक्षाक्षरसमन्वितां ॥ अश्रौषमहमिष्टार्थांपश्चाद्धृदयहारिणीं ॥ १७ ॥ वासुदेवउवाच संजये
दंवचोब्रूयाधृतराष्ट्रंमनीषिणं ॥ कुरुमुख्यस्यभीष्मस्यद्रोणस्यापिचशृण्वतः ॥ १८ ॥ आवयोर्वचनात्सूतज्येष्ठानप्यभिवादयन् ॥ यवीयसश्चकुशलंपश्चात्पृ
ष्ट्वैवमुत्तरं ॥ १९ ॥ यजध्वंविविधैर्यज्ञैर्विप्रेभ्योदत्तदक्षिणाः ॥ पुत्रैर्दारैश्चमोदध्वंमहद्वोभयमागतं ॥ २० ॥ अर्थांस्त्यजतपात्रेभ्यःसुतान्प्राप्नुतकामजान् ॥ प्रि
यंप्रियेभ्यश्चरतराजाहित्वरतेजये ॥ २१ ॥ ऋणमेतत्प्रवृद्धंमेहृदयान्नापसर्पति ॥ यद्गोविंदेतिचुक्रोशकृष्णामांदूरवासिनं ॥ २२ ॥ तेजोमयंदुराधर्षंगांडीवंयस्य
कार्मुकं ॥ मद्द्वितीयेनतेनेहवैरंवःसव्यसाचिना ॥ २३ ॥ मद्द्वितीयंपुनःपार्थंकःप्रार्थयितुमिच्छति ॥ योनकालपरीतोवाप्यपिसाक्षात्पुरंदरः ॥ २४ ॥ बाहुभ्यामुद्व
हेद्भूमिंदहेत्क्रुद्धइमाःप्रजाः ॥ पातयेत्त्रिदिवाद्देवान्योर्जुनंसमरेजयेत् ॥ २५ ॥ देवासुरमनुष्येषुयक्षगंधर्वभोगिषु ॥ नतंपश्याम्यहंयुद्धेपांडवंयोभ्ययाद्रणे ॥ २६ ॥
यत्तद्विराटनगरेश्रूयतेमहदद्भुतं ॥ एकस्यचबहूनांचपर्याप्तंतन्निदर्शनं ॥ २७ ॥ एकेनपांडुपुत्रेणविराटनगरेयदा ॥ भग्नाःपलायतदिशःपर्याप्तंतन्निदर्शनं ॥ २८ ॥
बलंवीर्यंचतेजश्चशीघ्रतालघुहस्तता ॥ अविषादश्चधैर्यंचपार्थान्नान्यत्रविद्यते ॥ २९ ॥

गोविंदेतिचुक्रोशनद्वस्त्रप्रदानमात्रेणतस्याक्रोशस्यऋणंनपरिहृतंकिंतुकौरवाणामुच्छेदंविनातत्हृदयान्नापसर्पतीत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ बलंशारीरंवीर्यंमानसो
त्साहः तेजःशौर्यं शीघ्रताशीघ्रंकार्यावबोधः लघुहस्ततावेगेनबाणप्रक्षेप्तृता ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ७ ॥ संजयस्येति ॥ १॥२॥ ३ ॥ वचसएवगुणान्दोषांश्चनिश्चित्यस्वेषांपरेषांचबलाबलंनिश्चित्याह देवेति पांडवेषुदैवंमानुषंचबलमस्तिअस्माकंतुकेवलंमानुषमेवास्तीत्यर्थः शक्त्या परिच्छिद्येनिशेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ दैवंबलाधिक्यंपांडवेषुदर्शयति अग्निरिति भीमेभयंकरे ॥ ८ ॥ जातिगृध्याज

इत्यब्रवीद्धृषीकेशःपार्थमुद्धर्षयन्गिरा॥ गर्जन्समयवर्षीवगगनेपाकशासनः॥३०॥ केशवस्यवचःश्रुत्वाकिरीटीश्वेतवाहनः॥ अर्जुनस्तन्महद्वाक्यमब्रवीद्रो
महर्षणं॥ ३१॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिसंजयेनश्रीकृष्णवाक्यकथनेएकोनषष्टितमोऽध्यायः॥५९॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच
संजयस्यवचःश्रुत्वाप्रज्ञाचक्षुर्जनेश्वरः॥ ततःसंख्यातुमारेभेतद्वचोगुणदोषतः॥ १ ॥ प्रसंख्यायचसौक्ष्म्येणगुणदोषान्विचक्षणः॥ यथावन्मतितत्त्वेनजयका
मःसुतान्प्रति ॥ २ ॥ बलाबलंविनिश्चित्ययाथातथ्येनबुद्धिमान्॥ शक्तिंसंख्यातुमारेभेतदावैमनुजाधिपः॥ ३॥ देवमानुषयोःशक्त्यातेजसाचैवपांडवान्॥
कुरून्शक्त्याल्पतरयादुर्योधनमथाब्रवीत्॥ ४॥ दुर्योधनेयंचितामेशश्वन्नव्युपशाम्यति॥ सत्यंह्येतदहंमन्येप्रत्यक्षंनानुमानतः॥ ५॥ आत्मजेषुपरंस्नेहंसर्व
भूतानिकुर्वते॥ प्रियाणिचैषांकुर्वंतियथाशक्तिहितानिच॥ ६॥ एवमेवापकर्तॄणांप्रायशोलक्षयामहे॥ इच्छंतिबहुलंसंतःप्रतिकर्तुंमहत्प्रियं॥ ७॥ अग्निःसा
चिव्यकर्तास्यात्खांडवेतत्कृतंस्मरन्॥ अर्जुनस्यापिभीमेस्मिन्कुरुपांडुसमागमे॥ ८॥ जातिगृध्याभिपन्नाश्चपांडवानामनेकशः॥ धर्मादयःसमेष्यंतिसमा
हूतादिवौकसः॥ ९॥ भीष्मद्रोणकृपादीनांभयादशनिसन्निभं॥ रिरक्षिषंतःसंरंभंगमिष्यंतीतिमेमतिः॥ १०॥ तेदेवैःसहिताःपार्थानशक्याःप्रतिवीक्षितुं॥
मानुषेणनरव्याघ्रावीर्यवंतोस्त्रपारगाः॥ ११ ॥दुरासदंयस्यदिव्यंगांडीवंधनुरुत्तमं॥ दारुणौचाक्षयौदिव्यौशरपूर्णौमहेषुधी॥ १२॥ वानरश्चध्वजेदिव्योनिः
संगाधूमवद्गतिः॥ रथश्चचतुरंतायांयस्यनास्तिसमःक्षितौ॥ १३॥ महामेघनिभश्चापिनिर्घोषःश्रूयतेजनैः॥ महाशनिसमःशब्दःशात्रवाणांभयंकरः॥ १४॥
यंचातिमानुषंवीर्येकृत्स्नोलोकोव्यवस्यति॥ देवानामपिजेतारंयंविदुःपार्थिवारणे॥ १५॥ शतानिपंचचैवेषून्योगृह्णन्नेवदृश्यते॥ निमेषांतरमात्रेणमुंचन्दूरंच
पातयन्॥ १६॥ यमाहभीष्मोद्रोणश्चकृपोद्रौणिस्तथैवच॥ मद्रराजस्तथाशल्योमध्यस्थायेचमानवाः॥ १७॥ युद्धायावस्थितंपार्थंपार्थिवैरतिमानुषैः॥ अ
शक्यंरथशार्दूलंपराजेतुमरिंदमं॥ १८॥ क्षिपत्येकेनवेगेनपंचबाणशतानियः॥ सदृशंबाहुवीर्येणकार्तवीर्यस्यपांडवं॥ १९॥

न्यग्रहणाद्धेतोः युधिष्ठिरादीनांपितरोधर्मादयोपितेषांसहायाःसंति ॥ ९ ॥ रिरक्षिषंतःरक्षितुमिच्छंतः संरंभंक्रोधं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ ७ ॥ पितुरिति ॥ १ ॥ २ ॥ अकामेति कामद्वेषयोरसंयोगात् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ दैवेष्विति एतेदेवादयःदैवेषुभावेषुशमदमादिषुशश्वदपेक्षकाअपेक्षमाणाःनतुआसुरेषुभावेषुकामक्रोधादिषु तस्माद्देवाःपांडवानांसाहाय्यंनकरिष्यंतीतिभावः ॥ ७ ॥ अथेति दैवप्रामाण्यात् वेदप्रामाण्यात्

तमर्जुनंस्तहेष्वासंमहेंद्रोपेंद्रविक्रमं॥ निघ्नंतमिवपश्यामिविमर्देस्मिन्महाहवे॥२०॥इत्येवंचिंतयन्कृत्स्नमहोरात्राणिभारतः॥ अनिद्रोनिःसुखश्चास्मिकुरूणां शर्मचिंतया॥२१॥क्षयोदयोयंसुमहान्कुरूणांप्रत्युपस्थितः॥ अस्यचेत्कलहस्यांतःशमादन्योनविद्यते॥ २२॥ शमोमेरोचतेनित्यंपार्थैस्तातनविग्रहः॥ कुरुभ्योहिसदामन्येपांडवान्शक्तिमत्तरान्॥ २३॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिधृतराष्ट्रविवेचनेषष्टितमोऽध्यायः॥ ६०॥ ॥७॥

वैशंपायनउवाच पितुरेतद्वचःश्रुत्वाधार्तराष्ट्रोत्यमर्षणः॥ आधायविपुलंक्रोधंपुनरेवेदमब्रवीत्॥ १॥ अशक्यादेवसचिवाःपार्थाःस्युरितियद्भवान्॥ मन्यतेतद्भयंव्येतुभवतोराजसत्तम॥ २॥ अकामद्वेषसंयोगाद्द्रोहाल्लोभाच्चभारत॥ उपेक्षयाचभावानांदेवादेवत्वमाप्नुवन्॥ ३॥ इतिद्वैपायनोव्यासोनारदश्चमहातपाः॥ जामदग्न्यश्चरामोनःकथामकथयत्पुरा॥ ४॥ नैवमानुषवद्देवाःप्रवर्तंतेकदाचन॥ कामात्क्रोधात्तथालोभाद्द्वेषाच्चभरतर्षभ॥ ५॥ यदात्यग्निश्चवायुश्चधर्मइंद्रोश्विनावपि॥ कामयोगात्प्रवर्तेरन्नपार्थादुःखमाप्नुयुः॥ ६॥ तस्मान्नभवताचिंताकार्यैषास्यात्कथंचन॥ दैवेष्वपेक्षकाह्येतेशश्वद्भावेषुभारत॥ ७॥ अथचेत्कामसंयोगाद्द्वेषोलोभश्चलक्ष्यते॥ देवेषुदेवप्रामाण्यान्नैषांतद्विक्रमिष्यति॥ ८॥ मयाभिमंत्रितःशश्वज्जातवेदाःप्रशाम्यति॥ दिधक्षुःसकलाँल्लोकान्परिक्षिप्यसमंततः॥ ९॥ यद्वापरमकंतेजोयेनयुक्तादिवौकसः॥ ममाप्यनुपमंभूयोदेवेभ्योविद्धिभारत॥ १०॥ विदीर्यमाणांवसुधांगिरीणांशिखराणिच॥ लोकस्यपश्यतोराजन्स्थापयाम्यभिमंत्रणात्॥ ११॥ चेतनाचेतनस्यास्यजंगमस्थावरस्यच॥ विनाशायसमुत्पन्नमहंघोरंमहास्वनं॥ १२॥ अश्मवर्षंचवायुंचशमयामीहनित्यशः॥ जगतःपश्यतोभीक्ष्णंभूतानामनुकंपया॥ १३॥ स्तंभितास्वप्सुगच्छंतिमयारथपदातयः॥ देवासुराणांभावानामहमेकःप्रवर्तिता॥ १४॥ अक्षौहिणीभिर्यान्देशान्यामिकार्येणकेनचित्॥ तत्राश्वामेप्रवर्तंतेयत्रयत्राभिकामये॥ १५॥ भयानकानिविषयेव्यालादीनिनसंतिमे॥ मंत्रगुप्तानिभूतानिनहिंसंतिभयंकराः॥ १६॥ निकामवर्षीपर्जन्योराजन्विषयवासिनां॥ धर्मिष्ठाश्चप्रजाःसर्वाईतयश्चनसंतिमे॥ १७॥

कामादिमताकृतमपिनिष्फलंभविष्यतीत्यर्थः ॥ ८ ॥ दैवंबलमप्यस्तीत्याह मयाभीति ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ मद्विपःमच्छत्रून् ॥ १९ ॥ २० ॥ अभिध्यामिचिंतयामि ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ इतीति इतिएवंदुर्योधनोक्तंधृतराष्ट्रःसंजयंप्रतिउक्त्वाप्राप्तकालंपूर्वप्र स्तुतंअर्जुनमाहात्म्यमेवअपृच्छत् इदंमत्पुत्रस्यबलंज्ञात्वापांडवबलंचत्वंब्रूहीत्यर्थः युयुत्सोःवेश्यापुत्रस्यपांडवेष्वनुरक्तस्यकार्याणिज्ञात्वा एतेषांसर्वेषांविनाशेनतस्यैवराज्यलाभरूपाणिकार्याणिभविष्यंतीति

॥ ७७॥ अश्विनावथवाय्वग्नीमरुद्भिःसहवृत्रहा ॥ धर्मश्चैवमयाद्विष्टान्नोत्सहंतेभिरक्षितुं ॥ १८॥ यदित्येतसमर्थाःस्युर्मद्विपस्त्रातुमंजसा ॥ नस्मत्रयोदशसमाःपार्थादुः ५
खमवाप्नुयुः ॥ १९ ॥ नैवदेवानगंधर्वानासुरानचराक्षसाः ॥ शक्तास्त्रातुंमयाद्विष्टंसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ २० ॥ यदभिध्याम्यहंशश्वच्छुभंवायदिवाशुभं ॥ नैतद्वि
पन्नपूर्वंमेमित्रेष्वरिपुचोभयोः ॥ २१ ॥ भविष्यतीदमितिवायद्ब्रवीमिपरंतप ॥ नान्यथाभूतपूर्वंचसत्यवागितिमांविदुः ॥ २२ ॥ लोकसाक्षिकमेतन्मेमाहात्म्यं
दिक्षुविश्रुतं ॥ आश्वासनार्थंभवतःप्रोक्तंनश्लाघयानृप ॥ २३ ॥ नत्वहंश्लाघनोराजन्भूतपूर्वःकदाचन ॥ असदाचरितंत्येतद्यदात्मानंप्रशंसति ॥ २४ ॥ पांड
वांश्चैवमत्स्यांश्चपांचालान्केकयैःसह ॥ सात्यकिंवासुदेवंचश्रोतासिविजितान्मया ॥ २५॥ सरितःसागरंप्राप्ययथानश्यंतिसर्वशः ॥ तथैवतेविनंक्ष्यंतिमामा
साद्यसहान्वयाः ॥ २६ ॥ पराबुद्धिःपरंतेजोवीर्यंचपरमंमम ॥ पराविद्यापरोयोगोममतेभ्योविशिष्यते॥ २७॥ पितामहश्चद्रोणश्चकृपःशल्यःशलस्तथा ॥ अस्त्रे
षुयत्प्रजानंतिसर्वंतन्मयिविद्यते ॥ २८॥ इत्युक्त्वासंजयंभूयःपर्यपृच्छतभारत ॥ ज्ञात्वायुयुत्सोःकार्याणिप्राप्तकालमरिंदमः ॥ २९॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्यो
गपर्वणियानसंधिपर्वणिदुर्योधनवाक्येएकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच तथातुपृच्छंतमतीवपार्थंवैचित्रवीर्यंतमचिंतयित्वा ॥
उवाचकर्णोधृतराष्ट्रपुत्रंप्रहर्षयन्संसदिकौरवाणां ॥ १ ॥ मिथ्याप्रतिज्ञायमयायदस्त्रंरामात्कृतंब्रह्ममयंपुरस्तात् ॥ विज्ञायतेनास्मितदैवमुक्तस्तेनांतकालेप्रति
भास्यतीति ॥ २॥ महापराधेत्यपियन्नतेनमहर्षिणाहंगुरुणाचशप्तः ॥ शक्तःप्रदग्धुंत्यपितिग्मतेजाःससागरामप्यवनिंमहर्षिः ॥ ३॥ प्रसादितंत्व्यस्यमयामनोभू
च्छुश्रूषयास्वेनचपौरुषेण ॥ तदस्तिचास्त्रंममसावशेषंतस्मात्समर्थोस्मिममैषभारः ॥ ४॥ निमेषमात्रात्तमृषेःप्रसादमवाप्यपांचालकरूषमत्स्यान् ॥ निहत्यपार्था
न्सहपुत्रपौत्रैर्लोकानहंशस्त्रजितान्प्रपत्स्ये ॥ ५॥ पितामहस्तिष्ठतुतेसमीपेद्रोणश्चसर्वेचनरेंद्रमुख्याः ॥ यथाप्रधानेनबलेनगत्वापार्थान्हनिष्यामिममैषभारः ॥ ६॥ ॥ ७७॥

ज्ञात्वेत्यर्थः ॥ २९ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेएकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ तथेति पार्थंपृच्छंतंवैचित्रवीर्यंअचिंतयित्वेतिसंबंधः ॥ १ ॥ हेस्तेन अंतकालेप्रतिभाअस्त्रस्फूर्तिः अस्यतिक्षिपतित्वांत्यक्ष्यतीत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ सावशेषंममआयुरस्ति अतोंतकालस्यानुपस्थितत्वात्तदस्त्रंममास्तीतिअहंसमर्थोस्मि अर्जुनंजेतुमित्यर्थः ॥ ४ ॥ प्रपत्स्येप्रापयिष्ये ॥ ५ ॥ ६ ॥

प्रधानेत्वयिहतेसत्सिर्वेहताःस्युरतआत्मानंगोपायेत्युपहासः ॥ ७ ॥ आत्मामनोनियंतुंयुक्तः अर्जुनद्वेषादुपरमःकर्तव्यस्तस्यदुर्जयत्वंज्ञात्वेतिभावः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ मांकृतविजयंसभायांद्रक्ष्यति अयंभावः यद्यहंयोत्स्येतर्हिएतस्यजीवनंभविष्यतितन्माभूदतोऽयंनिःसारोम्रियतामिति ॥ १३ ॥ १४ ॥ सत्यप्रतिज्ञःपूर्वंआदावेवयोत्स्यइत्युक्त्वाइदानींमयिसतिनयोत्स्यइतिवदन्निमज्जीवनप

एवंब्रुवंतंतमुवाचभीष्मःकिंकत्थसेकालपरीतबुद्धे॥नकर्णजानासियथाप्रधानेहतेहताःस्युर्धृतराष्ट्रपुत्राः॥७॥यत्खांडवंदाहयताकृतंहिकृष्णद्वितीयेनधनंजयेन॥श्रुत्वैवतत्कर्मनियंतुमात्मायुक्तस्त्वयावैसहबांधवेन॥८॥यांचापिशक्तिंत्रिदशाधिपस्तेददौमहात्माभगवान्महेंद्रः॥भस्मीकृतांतांसमरेविशीर्णांचक्राहतांद्रक्ष्यसिकेशवेन॥९॥यस्तेशरःसर्पमुखोविभातिसदाग्र्यमाल्यैर्महितःप्रयत्नात्॥सपांडुपुत्राभिहतःशरौघैःसहत्वयायास्यतिकर्णनाशं॥१०॥बाणस्यभौमस्यचकर्णहंताकिरीटिनंरक्षतिवासुदेवः॥यस्त्वादृशानांचवरीयसांचहंतारिपूणांतुमुलेप्रगाढे॥११॥ कर्णउवाच असंशयंवृष्णिपतिर्यथोक्तस्तथाचभूयांश्चततोमहात्मा॥अहंयदुक्तःपरुषंतुकिंचित्पितामहस्तस्यफलंशृणोतु॥१२॥न्यस्यामिशस्त्राणिनजातुसंख्येपितामहोद्रक्ष्यतिमांसभायां॥त्वयिप्रशांतेतुममप्रभावंद्रक्ष्यंतिसर्वेभुविभूमिपालाः॥१३॥ वैशंपायनउवाच इत्येवमुक्त्वासमहाधनुष्मान्हित्वासभांस्वंभवनंजगाम॥भीष्मस्तुदुर्योधनमेवराजन्मध्येकुरूणांप्रहसन्नुवाच॥१४॥सत्यप्रतिज्ञःकिलसूतपुत्रस्तथासभारंविषहेतकस्मात्॥व्यूहंप्रतिव्यूह्यशिरांसिभित्वालोकक्षयंपश्यतभीमसेनात्॥१५॥आवंत्यकालिंगजयद्रथेषुचेदिध्वजेतिष्ठतिबाह्लिकेच॥अहंहनिष्यामिसदापरेषांसहस्रशश्चायुतशश्चयोधान्॥१६॥यदैवरामेभगवत्यनिंद्येब्रह्मब्रुवाणःकृतवांस्तदस्त्रं॥तदैवधर्मश्चतपश्चनष्टंवैकर्तनस्याधमपूरुषस्य॥१७॥ वैशंपायनउवाच तथोक्तवाक्येनृपतींद्रभीष्मेनिक्षिप्यशस्त्राणिगतेचकर्णे॥वैचित्रवीर्यस्यसुतोल्पबुद्धिर्दुर्योधनःशांतनवंबभाषे॥१८॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिकर्णभीष्मवाक्येद्विषष्टितमोऽध्यायः॥६२॥ ॥७॥

दुर्योधनउवाच सदृशानांमनुष्येषुसर्वेषांतुल्यजन्मनां॥कथमेकांततस्तेषांपार्थानांमन्यसेजयं॥१॥वयंचतेपितुल्यावैवीर्येणचपराक्रमैः॥समेनवयसाचैवप्रातिभेनश्रुतेनच॥२॥अस्त्रेणयोधयुग्याचशीघ्रत्वेकौशलेतथा॥सर्वेस्मसमजातीयाःसर्वेमानुषयोनयः॥३॥पितामहविजानीषेपार्थेषुविजयंकथं॥नाहंभवतिनद्रोणेनकृपेनचबाह्लिके॥४॥

यंतंत्वत्क्षयमुपेक्षतेसकथंमित्रमितिभावः ॥ १५ ॥ १६ ॥ ब्रह्मब्रुवाणःब्राह्मणोहमितिवदन् ॥ १७ ॥ १८ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ ७ ॥ सदृशानामिति ॥ १ ॥ प्रातिभेनसमयस्फूर्त्या ॥ २ ॥ योधयुग्याशूरसमृत्ध्या युजेरौणादिकःकिःकुत्वमार्षं ॥ ३ ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ तरित्रानौरक्षकाःकर्णधारादयःतद्रहितान्जलंयथापरिहरतिआवर्तेषुपातयति अतरित्रानितिपाठेअरित्रंकेनिपातननौचालनदंडस्तद्रहितानित्यर्थःतद्वत्मामकास्तान्रणेबाहुभ्यांपरिहरिष्यंति॥ ७॥ ॥ ८ ॥ अदांतोयंकुलक्षयंकरिष्यतीतिवक्ष्यन्दममेवप्रशंसन्विदुरउवाच इहेति किंतन्निःश्रेयसंकल्याणंब्राह्मणस्यब्रह्मजिज्ञासोःदमएवसनातनोऽनादिर्मुख्योधर्मः ॥ ९ ॥ तस्यपुंसःदानंक्षमासिद्धिर्मोक्षश्चउपपद्यते कस्य यस्यदमःदानादीन्अनुवर्तते दांतःसन्योदानादिकंकरोतिसदानफलंक्षमांसिद्धिंचप्राप्नोतीत्यर्थः ॥ १० ॥ विंदतेलभतेदमेन महद्ब्रह्म ॥ ११ ॥ १२ ॥ समुदयःउदयहेतुः ॥ १३ ॥ तान्येवा

अन्येषुचनरेंद्रेषुपराक्रम्यसमारभे॥ अहंवैकर्तनःकर्णोभ्राताढुःशासनश्चमे ॥ ५ ॥ पांडवान्समरेपंचहनिष्यामःशितैःशरैः॥ ततोराजन्महायज्ञैर्विविधैर्भूरिदक्षिणैः ॥ ६॥ ब्राह्मणांस्तर्पयिष्यामिगोभिरश्वैर्धनेनच ॥ यदापरिकरिष्यंतिएणेयानिवतंतुना ॥ अतरित्रानिवजलेबाहुभिर्मामकारणे ॥ ७॥ पश्यंतस्तेपरांस्तत्ररथनागसमाकुलान्॥ तदादर्पंविमोक्ष्यंतिपांडवाःसचकेशवः॥८॥ विदुरउवाच इहनिःश्रेयसंप्राहुर्वृद्धानिश्चितदर्शिनः ॥ ब्राह्मणस्यविशेषेणदमोधर्मःसनातनः ॥ ९ ॥ तस्यदानंक्षमासिद्धिर्यथावदुपपद्यते॥ दमोदानंतपोज्ञानमधीतंचानुवर्तते ॥ १० ॥ दमस्तेजोवर्धयतिपवित्रंदमउत्तमं ॥ विपाप्मावृद्धतेजास्तुपुरुषोविंदतेमहत् ॥ ११ ॥ क्रव्याद्भ्यइवभूतानामदांतेभ्यःसदाभयं ॥ येषांचप्रतिषेधार्थंक्षत्रंसृष्टंस्वयंभुवा ॥ १२॥ आश्रमेषुचतुर्ष्वाहुर्दममेवोत्तमंव्रतं॥ तस्यलिंगंप्रवक्ष्यामियेषांसमुदयोदमः ॥ १३॥ क्षमाधृतिरहिंसाचसमतासत्यमार्जवं ॥ इंद्रियाभिजयोधैर्यंमार्दवंह्रीरचापलं॥ १४॥ अकार्पण्यमसंरंभःसंतोषःश्रद्दधानता ॥ एतानियस्यराजेंद्रसदांतःपुरुषःस्मृतः॥ १५॥ कामोलोभश्चदर्पश्चमन्युर्निद्राविकत्थनं ॥ मानईर्ष्याचशोकश्चनैतद्दांतोनिषेवते॥ अजिह्ममशठंशुद्धमेतद्दांतस्यलक्षणं॥ १६॥ अलोलुपस्तथाऽल्पेप्सुःकामानामविचिंतिता ॥ समुद्रकल्पःपुरुषःसदांतःपरिकीर्तितः॥ १७॥ सुवृत्तःशीलसंपन्नःप्रसन्नात्मात्मविद्बुधः॥ प्राप्येहलोकेसंमानंसुगतिंप्रेत्यगच्छति ॥ १८ ॥ अभयंयस्यभूतेभ्यःसर्वेषामभयंयतः ॥ सवैपरिणतप्रज्ञःप्रख्यातोमनुजोत्तमः॥ ॥ १९ ॥ सर्वभूतहितोमैत्रस्तस्मान्नोद्विजतेजनः ॥ समुद्रइवगंभीरःप्रज्ञातृप्तःप्रशाम्यति॥ २० ॥

ह क्षमापरेभ्यःताडनादिप्राप्तावपिसंतापानुदयः धृतिःकामादिभिरनुनमता अहिंसावाङ्मनःशरीरैःपरस्यपीडायाअकरणं समताशत्रुमित्रादौतुल्यत्वं सत्यंयथार्थभाषणं आर्जवमकौटिल्यं इंद्रियाणांजयः धैर्यंअत्यंतापद्यपिमनसोऽवैक्लव्यं मार्दवंप्रियवादिता ह्रीरकार्यान्निवृत्तिः अचापलंस्थैर्यंवाङ्मनःकायानां एतेदांतानांगुणाः ॥ १४ ॥ १५ ॥ कामइति कामादिमत्वादयमदांतइत्यर्थः अजिह्ममकुटिलं अशठंसुशीलं शुद्धंमनसा ॥ १६ ॥ अलोलुपःआशाहीनः कामानांस्त्र्यादीनांअविचिंतिताध्यानमकुर्वन् समुद्रकल्पःगंभीराशयः ॥ १७ ॥ प्रसन्नात्माशुद्धचित्तः अतएवात्मवित् बुधःज्ञातज्ञेयः प्रेत्यमृत्वा ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

कर्मणेति दैवदत्तैर्भोगैःसदाचारेणचयेयुक्तास्तेदांतास्तएवचमोदंते ॥ २१ ॥ नैष्कर्म्यंवाङ्मनःशरीराणांसर्वात्मनाअप्रवृत्तिःनिर्विकल्पकावस्था तत्रहेतुः ज्ञानतृप्तःश्रवणमननजेनापरोक्षज्ञानेनतृप्तःरागद्वेषशू
न्यः तत्रापिहेतुःजितेंद्रियः कालाकांक्षीसर्वत्रममताशून्यः ब्रह्मभूयायब्रह्मभावायकल्पतेयोग्योभवति ॥ २२ ॥ ब्रह्मभूयफलमाह शकुनीनामिति नतस्यप्राणाउत्क्रामंत्यत्रैवसमवनीयंतेब्रह्मैववसन्ब्रह्माप्ये

कर्मणाचरितंपूर्वंसद्भिराचरितंचयत् ॥ तदेवास्थायमोदंतेदांताःशमपरायणाः ॥ २१ ॥ नैष्कर्म्यंवासमास्थायज्ञानतृप्तोजितेंद्रियः ॥ कालाकांक्षीचरँल्लोकेब्रह्म
भूयायकल्पते ॥ २२ ॥ शकुनीनामिवाकाशेपदंनैवोपलभ्यते ॥ एवंप्रज्ञानतृप्तस्यमुनेर्वर्त्मनदृश्यते ॥ २३ ॥ उत्सृज्यैवगृहान्यस्तुमोक्षमेवाभिमन्यते ॥ लोका
स्तेजोमयास्तस्यकल्पंतेशाश्वतादिवि ॥ २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिविदुरवाक्येत्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ ७ ॥ विदु
रउवाच शकुनीनामिहार्थायपाशंभूमावयोजयत् ॥ कश्चिच्छाकुनिकस्तातपूर्वमिति शुश्रुम ॥ १ ॥ तस्मिंस्तौशकुनौबद्धौयुगपत्सहचारिणौ ॥ तावुपादा
यतंपाशंजग्मतुःखचरावुभौ ॥ २ ॥ तौविहायसमाक्रांतौदृष्ट्वाशाकुनिकस्तदा ॥ अन्वधावदनिर्विण्णोयेनयेनस्मगच्छतः ॥ ३ ॥ तथातमन्वधावंतंमृगयुंशकु
नार्थिनं ॥ आश्रमस्थोमुनिःकश्चिद्ददर्शाथकृताह्निकः ॥ ४ ॥ तावंतरिक्षगौशीघ्रमनुयांतंमहीचरं ॥ श्लोकेनानेनकौरव्यपप्रच्छसमुनिस्तदा ॥ ५ ॥ विचित्रमि
दमाश्चर्यंमृगहन्प्रतिभातिमे ॥ प्लवमानौहिखचरौपदातिरनुधावसि ॥ ६ ॥ शाकुनिकउवाच पाशमेकमुभावेतौसहितौहरतोमम ॥ यत्रवैविवदिष्येतेत
त्रमेवशमेष्यतः ॥ ७ ॥ विदुरउवाच तौविवादमनुप्राप्तौशकुनौमृत्युसंधितौ ॥ विगृह्यचसुदुर्बुद्धीपृथिव्यांसंनिपेततुः ॥ ८ ॥ तौयुध्यमानौसंरब्धौमृत्युपा
शवशानुगौ ॥ उपसृत्यापरिज्ञातोजग्राहमृगहातदा ॥ ९ ॥ एवंयेज्ञातयोर्थेषुमिथोगच्छंतिविग्रहं ॥ तेऽमित्रवशमायांतिशकुनाविवविग्रहात् ॥ १० ॥ संभोज
नंसंकथनंसंप्रश्नोथसमागमः ॥ एतानिज्ञातिकार्याणिनविरोधःकदाचन ॥ ११ ॥ येस्मकालेसुमनसःसर्वेवृद्धानुपासते ॥ सिंहगुप्तमिवारण्यमप्रधृष्याभवं
ति ॥ १२ ॥ येर्थंसंततमासाद्यदीनाइवसमासते ॥ श्रियंतेसंप्रयच्छंतिद्विषद्भ्योभरतर्षभ ॥ १३ ॥

तीतिश्रुतेर्ब्रह्मविदोऽनुमाख्यंरूपंगतस्यगगनवद्विश्वव्यापिनोगत्यभावान्स्वर्गिणामिवतस्यमार्गोनदृश्यते ॥ २३ ॥ केवलसंन्यासात्क्रममुक्तिंस्थानमाह उत्सृज्येति मोक्षंमोक्षाश्रमंशाश्वताःपुनरावृत्तिशून्याः ॥ २४ ॥
इतिउद्योगप॰नैलकंठीयेभारतभा॰ त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ ७ ॥ दमस्यश्रैष्ठ्यंप्रतिपाद्यादांतयोःकलहंकुर्वतोर्द्वयोरपिनाशइतिप्रतिपादयन्नाख्यायिकामुखेनाह शकुनीनामिति पूर्वंप्रांमुखा
त् ॥ १ ॥ २ ॥ विहायसंव्योम ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अमित्रेतिच्छेदः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ विद्याजंभकवार्तिकाः विद्यामंत्रयंत्रादिरूपा जंभकऔषधिसाधनानितद्वार्ताप्रियाः विद्याजंभकवार्तिकाः ॥ १६ ॥ कुंजभूतंसर्वतोलताभिःपरिवृतं ॥ १७ ॥ पीतकमाक्षिकंसुवर्णमाक्षिकं धातुविशेषः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ तवदृश्यतांत्वयाद्रष्टव्यंबलमितिशेषः योवीरःकर्णादिः ॥ २५ ॥ २६ ॥ युध्यतोरन्यतरस्यनाशोपित्वन्नाशएवेतिभावः ॥ २७ ॥

धूमायंतेव्यपेतानिज्वलंतिसहितानिच ॥ धृतराष्ट्रोल्मुकानीवज्ञातयोभरतर्षभ ॥ १४ ॥ इदमन्यत्प्रवक्ष्यामियथादृष्टंगिरौमया ॥ श्रुत्वातदपिकौरव्ययथाश्रेयस्तथाकुरु ॥ १५ ॥ वयंकिरातैःसहितागच्छामोगिरिमुत्तरं ॥ ब्राह्मणैर्देवकल्पैश्चविद्याजंभकवार्तिकैः ॥ १६ ॥ कुंजभूतंगिरिंसर्वमभितोगंधमादनं ॥ दीप्यमानौषधिगणंसिद्धगंधर्वसेवितं ॥ १७ ॥ तत्रापश्यामवैसर्वेमधुपीतकमाक्षिकं ॥ मरुप्रपातेविषमेनिविष्टंकुंभसंमितं ॥ १८ ॥ आशीविषैरक्ष्यमाणंकुबेरदयितंभृशं ॥ यत्प्राप्यपुरुषोमर्त्योप्यमरत्वंनियच्छति ॥ १९ ॥ अचक्षुर्लभतेचक्षुर्वृद्धोभवतिवैयुवा ॥ इतितेकथयंतिस्मब्राह्मणाजंभसाधकाः ॥ २० ॥ ततःकिरातास्तद्दृष्ट्वाप्रार्थयंतोमहीपते ॥ विनेशुर्विषमेतस्मिन्ससर्पेगिरिगह्वरे ॥ २१ ॥ तथैवतवपुत्रोयंपृथिवीमेकइच्छति ॥ मधुपश्यतिसंमोहात्प्रपातंनानुपश्यति ॥ २२ ॥ दुर्योधनोयोद्धुमनाःसमरेसव्यसाचिना ॥ नचपश्यामितेजोस्यविक्रमंवातथाविधं ॥ २३ ॥ एकेनरथमास्थायपृथिवीयेननिर्जिता ॥ भीष्मद्रोणप्रभृतयःसंत्रस्ताःसाधुयायिनः ॥ २४ ॥ विराटनगरेभग्नाःकिंतत्रतवदृश्यतां ॥ प्रतीक्षमाणोयोवीरःक्षमतेवीक्षितंतव ॥ २५ ॥ द्रुपदोमत्स्यराजश्चसंक्रुद्धश्चधनंजयः ॥ नशेषयेयुःसमरेवायुयुक्ताइवाग्नयः ॥ २६ ॥ अंकेकुरुष्वराजानंधृतराष्ट्रयुधिष्ठिरं ॥ युध्यतोर्हिद्वयोर्युद्धेनैकांतेनभवेज्जयः ॥ २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिविदुरवाक्येचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रउवाच दुर्योधनविजानीहियत्त्वांवक्ष्यामिपुत्रक ॥ उत्पथंमन्यसेमार्गमनभिज्ञइवाध्वगः ॥ १ ॥ पंचानांपांडुपुत्राणांयत्तेजःप्रजिहीर्षसि ॥ पंचानामिवभूतानांमहतांलोकधारिणां ॥ २ ॥ युधिष्ठिरंहिकौंतेयंपरंधर्ममिहास्थितं ॥ परांगतिमसंप्रेत्यनत्वंजेतुमिहार्हसि ॥ ३ ॥ भीमसेनंचकौंतेयंयस्यनास्तिसमोबले ॥ रणांतकंतर्जयसेमहावातमिवद्रुमः ॥ ४ ॥ सर्वशस्त्रभृतांश्रेष्ठंमेरुंशिखरिणामिव ॥ युधिगांडीवधन्वानंकोनुयुध्येतबुद्धिमान् ॥ ५ ॥ धृष्टद्युम्नश्चपांचाल्यःकमिवाद्यनशातयेत् ॥ शत्रुमध्येशरान्मुंचन्देवराडशनीमिव ॥ ६ ॥

इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ ७ ॥ दुर्योधनेति उत्पथंअमार्गमेवमार्गंमन्यसे ॥ १ ॥ २ ॥ परांगतिंमरणंअसंप्रेत्यअप्राप्यमरिष्यस्येवेत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ नशातयेत्नछिंद्यात् ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ प्रतिमानेनतुल्यत्वेन ॥ ८ ॥ ९ ॥१०॥ भीष्मंतितिक्षस्वतद्वाक्यंगृहाणेत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२॥१३॥१४॥१५ ॥ दत्स्याराज्यार्धदानेन प्रतिपादयसंभावय ॥ १६ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारत

सात्यकिश्चापिदुर्धर्षःसंमतोंधकवृष्णिषु॥ ध्वंसयिष्यतितेसेनांपांडवेयहितेरतः॥ ७॥ यःपुनःप्रतिमानेनत्रीन्लोकानतिरिच्यते॥ तंकृष्णंपुंडरीकाक्षंकोनुयुद्ध्येतबुद्धिमान्॥ ८॥ एकतोह्यस्यदाराश्चज्ञातयश्चसबांधवाः॥ आत्माचपृथिवीचेयमेकतश्चधनंजयः॥ ९॥ वासुदेवोपिदुर्धर्षोयतात्मायत्रपांडवः॥ अविषह्यंपृथिव्यापितद्बलंयत्रकेशवः॥ १०॥ तिष्ठतातसतांवाक्येसुहृदामर्थवादिनां॥ वृद्धंशांतनवंभीष्मंतितिक्षस्वपितामहं॥ ११॥ मांचब्रुवाणंशुश्रूषकुरूणामर्थदर्शिनं॥ द्रोणंकृपंविकर्णंचमहाराजंचबाह्लिकं॥ १२॥ एतेह्यपियथैवाहंमंतुमर्हसितांस्तथा॥ सर्वेधर्मविदोह्येतेतुल्यस्नेहाश्चभारत॥ १३॥ यत्तद्विराटनगरेसहभ्रातृभिरग्रतः॥ उत्सृज्यगाःसुसंत्रस्तंबलंतेसमशीर्यत॥ १४॥ यच्चैवनगरेतस्मिन्श्रूयतेमहदद्भुतं॥ एकस्यचबहूनांचपर्याप्तंतन्निदर्शनं॥ १५॥ अर्जुनस्तत्तथाकार्षीत्किंपुनःसर्वएवते॥ सभ्रातृनभिजानीहिदत्स्यातंप्रतिपादय॥ १६॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिधृतराष्ट्रवाक्येपंचषष्टितमोऽध्यायः॥ ६५॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वामहाप्राज्ञोधृतराष्ट्रःसुयोधनं॥ पुनरेवमहाभागःसंजयंपर्यपृच्छत॥ १॥ ब्रूहिसंजययच्छेषंवासुदेवादनंतरं॥ यदर्जुनउवाचत्वांपरंकौतूहलंहिमे॥ २॥ संजयउवाच वासुदेववचःश्रुत्वाकुंतीपुत्रोधनंजयः॥ उवाचकालेदुर्धर्षोवासुदेवस्यशृण्वतः॥ ३॥ पितामहंशांतनवंधृतराष्ट्रंचसंजय॥ द्रोणंकृपंचकर्णंचमहाराजंचबाह्लिकं॥ ४॥ द्रौणिंचसोमदत्तंचशकुनिंचापिसौबलं॥ दुःशासनंशलंचैवपुरुमित्रंविविंशतिं॥ ५॥ विकर्णंचित्रसेनंचजयत्सेनंचपार्थिवं॥ विंदानुविंदावावंत्यौदुर्मुखंचापिकौरवं॥ ६॥ सैंधवंदुःसहंचैवभूरिश्रवसमेवच॥ भगदत्तंचराजानंजलसंधंचपार्थिवं॥ ७॥ येचाप्यन्येपार्थिवास्तत्रयोद्धुंसमागताःकौरवाणांप्रियार्थं॥ मुमूर्षवःपांडवाग्नौप्रदीप्तेसमानीताधार्तराष्ट्रेणहोतुं॥ ८॥ यथान्यायंकौशलंवंदनंचसमागतामद्वचनेनवाच्याः॥ इदंब्रूयाःसंजयराजमध्येसुयोधनंपापकृतांनिधानं॥ ९॥ अमर्षणंदुर्मतिंराजपुत्रंपापात्मानंधार्तराष्ट्रंसुलुब्धं॥ सर्वममैतद्वचनंसमग्रंसहामात्यंसंजयश्रावयेथाः॥ १०॥ एवंप्रतिष्ठाप्यधनंजयोमांततोर्थवद्धर्मवच्चापिवाक्यं॥ प्रोवाचेदंवासुदेवंसमीक्ष्यपार्थोधीमाँल्लोहितांतायताक्षः॥ ११॥ यथाश्रुतंतेवदतोमहात्मनोमधुप्रवीरस्यवचःसमाहितं॥ तथैववाच्यंभवताहिमद्वचःसमागतेषुक्षितिपेषुसर्वशः॥ १२॥

भाव० पंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७ ॥ एवमिति॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ लोहितांतेआयतेचअक्षिणीयस्यसलोहितांतायताक्षः ॥ ११॥ १२ ॥

शराणांमिथःसन्निपातजोग्निस्तस्यधूमोयस्मिन् यज्ञेइतिशेषः रथध्वनिरेवमंत्रस्थाने धनुःस्रुवेणअस्त्रबलेनप्रसरति शास्त्रबलेनेवयज्ञः ॥ १३ ॥ १४ ॥ चतुर्भुजमिति संजयस्यापियोगिदृश्यंभगवतश्चतुर्भुजं रूपंसदादृष्टिगोचरमासीदित्यनुमीयते ॥ १५ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ७ ॥ दुर्योधनेइति ॥ १ ॥ २ ॥ परेषांतटस्थानां ॥ ३ ॥ ४ ॥ युध्यमाना

शराग्निधूमेरथनेमिनादितेधनुःस्रुवेणास्त्रबलप्रसारिणा ॥ यथानहोमःक्रियतेमहामृधेसमेत्यसर्वेप्रयतध्वमादृताः ॥ १३ ॥ नचेत्प्रयच्छध्वममित्रघातिनोयुधिष्ठिरस्यांशमभीप्सितंस्वकं ॥ नयामिवःसाश्वपदातिकुंजरान्दिशंपितॄणामशिवांशितैःशरैः ॥ १४ ॥ ततोहमामंत्र्यनदाधनंजयंचतुर्भुजंचैवनमस्यसत्वरः ॥ जवेनसंप्राप्तइहामरद्युतेतवांतिकंप्रापयितुंवचोमहत् ॥ १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिसंजयवाक्येषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

वैशंपायनउवाच दुर्योधनेधार्त्तराष्ट्रेतद्वचोनाभिनंदति ॥ तूष्णींभूतेषुसर्वेषुसमुत्तस्थुर्नरर्षभाः ॥ १ ॥ उत्थितेषुमहाराजपृथिव्यांसर्वराजसु ॥ रहितेसंजयंराजापरिप्रष्टुंप्रचक्रमे ॥ २ ॥ आशंसमानोविजयंतेषांपुत्रवशानुगः ॥ आत्मनश्चपरेषांचपांडवानांचनिश्चयं ॥ ३ ॥ धृतराष्ट्रउवाच गावल्गणेब्रूहिनःसारफल्गुस्वसेनायांयावदिहास्तिकिंचित् ॥ त्वंपांडवानांनिपुणंवेत्थसर्वंकिमेषांज्यायःकिमुतेषांकनीयः ॥ ४ ॥ त्वमेतयोःसारवित्सर्वदर्शीधर्मार्थयोर्निपुणोनिश्चयज्ञः ॥ समेपृष्टःसंजयब्रूहिसर्वंयुध्यमानाःकतरेस्मिन्नसंति ॥ ५ ॥ संजयउवाच नत्वांब्रूयांरहितेजातुकिंचिदसूयाहित्वांप्रविशेतराजन् ॥ आनयस्वपितरंमहाव्रतंगांधारींचमहिषींमाजमीढ ॥ ६ ॥ तौतेऽसूयांविनयेतांनरेंद्रधर्मज्ञौतौनिपुणौनिश्चयज्ञौ ॥ तयोस्तुत्वांसन्निधौतद्वदेयंकृत्स्नंमतंकेशवपार्थयोर्यत् ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्तेनचगांधारीव्यासश्चात्राजगामह ॥ आनीतौविदुरेणेहसभांशीघ्रंप्रवेशितौ ॥ ८ ॥ ततस्तन्मतमाज्ञायसंजयस्यात्मजस्यच ॥ अभ्युपेत्यमहाप्राज्ञःकृष्णद्वैपायनोब्रवीत् ॥ ९ ॥ व्यासउवाच संपृच्छतेधृतराष्ट्रायसंजयआचक्ष्वसर्वंयावदेषोनुयुंक्ते ॥ सर्वंयोवेद्वेत्थतस्मिन्यथावद्याथातथ्यंवासुदेवेर्जुनेच ॥ १० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिव्यासगांधार्यागमनेसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ७ ॥

संजयउवाच अर्जुनोवासुदेवश्चधन्विनौपरमार्चितौ ॥ कामादन्यत्रसंभूतौसर्वभावायसंमितौ ॥ १ ॥

नसंति उदासीनाइत्यर्थः ॥ ५ ॥ असूयामयिदोषदृष्टिः पितरंव्यासं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अनुयुंक्तेपृच्छति ॥ १० ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभा०सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ७ ॥ अर्जुनइति कामादितिकामपूर्वकंकर्मोच्यते अकर्मजंतयोर्जन्मलोकानुग्रहार्थंसूर्यवदाविर्भावमात्रमित्यर्थः सर्वभावायब्रह्मभावाय संमितौतुल्यौ उभावपिसाक्षाद्ब्रह्मरूपावित्यर्थः ॥ १ ॥

व्यामांतरंप्रसारितयोर्हस्तयोर्यावान्विस्तारः पंचहस्तमितः तावत् अंतरं मध्यप्रमाणंयस्यतद्व्यामांतरं यथामुक्तं यथायथारूपंयावत्प्रमाणंचितितंतावत्प्रमाणंभूत्वायत्मुक्तंभवति माययादुर्लक्ष्यरूपेणेत्यर्थः ॥ २ ॥
सापह्नवंससंहारं अतएवपांडवानांमुसंमतं ॥ ३ ॥ ४ ॥ मनसैवसंकल्पमात्रेण विशिष्टात्माश्रेष्ठरूपः वशीऐश्वर्यवान् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ विचेष्टयतिचालयति यतोभूतात्मासर्वेषांभूतानामंतरात्मा
॥१०॥ सत्रंमिषं सत्रमाच्छादनेयज्ञेसदादानेचकैतवेइतिविश्वः संमोहयन् आत्मनोजगत्कर्तृत्वेपिअकर्तृत्वंदर्शयन् ॥ ११ ॥ कालचक्रंसंवत्सरात्मकं जगच्चक्रंजगतोजन्मस्थितिलयप्रवाहं युगचक्रंकर्मचक्रं
कृतंयत्रधर्मश्चतुष्पात् त्रेतायांत्रिपाद्धर्मएकपादधर्मः द्वापरेऽर्धंधर्मोऽर्धमधर्मः कलौत्रिपात्पापंएकपाद्धर्मइति तदिदंकर्मचक्रंपुनःपुनर्जन्ममरणयोर्हेतुभूतंपुनःकर्मपुनःसंस्कारःपुनःकर्मेत्येवंरूपं आत्मयोगेनचै

व्यामांतरंसमास्थाययथामुक्तंमनस्विनः ॥ चक्रंतद्वासुदेवस्यमाययावर्ततेविभो ॥२॥ सापह्नवंकौरवेषुपांडवानांसुसंमतं ॥ सारासारबलंज्ञातुंतेजःपुंजावभा
सितं ॥ ३ ॥ नरकंशंबरंचैवकंसंचैद्यंचमाधवः ॥ जितवान्घोरसंकाशान्क्रीडन्निवमहाबलः ॥ ४ ॥ पृथिवींचांतरिक्षंचद्यांचैवपुरुषोत्तमः ॥ मनसैवविशिष्टा
त्मानयत्यात्मवशंवशी ॥ ५ ॥ भूयोभूयोहियद्राजन्पृच्छसेपांडवान्प्रति ॥ सारासारबलंज्ञातुंतत्समासेनमेशृणु ॥६॥ एकतोवांजगत्कृत्स्नमेकतोवाजनार्दनः ॥
सारतोजगतःकृत्स्नादतिरिक्तोजनार्दनः ॥ ७ ॥ भस्मकुर्याज्जगदिदंमनसैवजनार्दनः ॥ नतुकृत्स्नंजगच्छक्तंभस्मकर्तुंजनार्दनं ॥ ८ ॥ यतःसत्यंयतोधर्मोयतो
ह्रीरार्जवंयतः ॥ ततोभवतिगोविंदोयतःकृष्णस्ततोजयः ॥ ९ ॥ पृथिवींचांतरिक्षंचदिवंचपुरुषोत्तमः ॥ विचेष्टयतिभूतात्माक्रीडन्निवजनार्दनः ॥ १० ॥ सकृ
त्वापांडवान्सत्रंलोकंसंमोहयन्निव ॥ अधर्मनिरतान्मूढान्दग्धुमिच्छतितेसुतान् ॥ ११ ॥ कालचक्रंजगच्चक्रंयुगचक्रंचकेशवः ॥ आत्मयोगेनभगवान्परिव
र्तयतेनिशं ॥ १२ ॥ कालस्यचहिमृत्योश्चजंगमस्थावरस्यच ॥ ईशतेभगवानेकःसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ १३ ॥ ईशन्नपिमहायोगीसर्वस्यजगतोहरिः ॥ कर्माण्या
रभतेकर्तुंकीनाशइववर्धनः ॥ १४ ॥ तेनवंचयतेलोकान्मायायोगेनकेशवः ॥ येतमेवप्रपद्यंतेनतेमुह्यंतिमानवाः ॥ १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणि
यानसंधिपर्वणिसंजयवाक्येऽष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ धृतराष्ट्रउवाच कथंत्वंमाधवंवेत्थसर्वलोकमहेश्वरं ॥ कथमेनंनवेदाहंतन्ममाच
क्ष्वसंजय ॥ १ ॥ संजयउवाच शृणुराजन्नतेविद्याममविद्यानहीयते ॥ विद्याहीनस्तमोध्वस्तोनाभिजानातिकेशवं ॥ २ ॥

तन्यसंबंधेन नहिसंवत्सरादिकंकेवलजडाश्रयंभवितुमर्हति सर्वस्यचिदेकप्रकाश्यत्वात् ॥ १२॥ कालःआयुःपरिच्छेदकर्त्रीदेवता मृत्युर्देहप्राणयोर्वियोगकर्त्री ईशतेईष्टे ॥ १३ ॥ ईशन्नपिईशानोपि शपोः
लुक्परस्मैपदंचार्षं कीनाशःकर्षकः वर्धनःधान्यादिवृद्धिकृत् यद्वा कीनाशोयमः वर्धनःदेहादेश्छेत्ता ॥१४॥ तेनरानमुह्यंति ॥ १५ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० अष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥
कथंकेनप्रकारेण कानिज्ञानसाधनानि कानिवाज्ञानप्रतिबंधकानीतिप्रश्नार्थः ॥ १ ॥ विद्यातत्त्वमस्यादिवाक्यजंज्ञानंतेनहीनोयःसतमोध्वस्तस्तमसास्वस्वरूपात्निर्विषयानंदमात्रात्च्युतः ॥ २ ॥

विद्ययातमोविरोधिन्या त्रियुगंत्री।णेस्थूलसूक्ष्मकारणशरीराणियुज्यंतेरज्जूरगवत्संबध्यंतेयस्मिन्अधिष्ठानभूतेतंत्रियुगं अज्ञानकल्पितस्यावस्थात्रयस्य विद्ययाबाधेसतिनिरुपाधिप्रत्यगात्मरूपंज्ञायतइत्यर्थः
कर्त्तारंविश्वस्यनिमित्तकारणं अकृतंकर्मभिरसाध्यंनित्यसिद्धत्वात् भूतानांवियदादीनांप्रभवंउत्पत्तिस्थानंअप्ययोलयस्थानं ॥ ३ ॥ भक्तिःआराध्यत्वेनज्ञानंतच्चकीदृशं किंभेदेनराजवत्तटस्थतयाभगवान्
ध्येयउतप्रत्यगात्मत्वेनेतिभावः ॥ ४ ॥ मायांपुत्रकलत्राद्याकारेणपरिणतामविद्यांनसेवे वृथाधर्मंभगवदर्पणंविनानचरामि शुद्धभावंमनसःकामक्रोधादिराहित्येननैर्मल्यंगतःप्राप्तःभक्त्याध्यानेन शास्त्रात्तत्त्व
मसीत्यागमात् जनार्दनंजगल्लयाधिष्ठानंज्ञानमात्रव्यवहितंब्रह्म नास्मिसंसारीब्रह्मैवास्मीतितत्त्वालोचनात्मकेनज्ञानेनैवप्राप्यते नायंसर्पोरज्जुरेवेयमितिवत् ननुकीटभृंगन्यायेनभावनादित्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥

विद्ययातानजानामित्रियुगंमधुसूदनं॥ कर्तारमकृतंदेवंभूतानांप्रभवाप्ययं॥ ३॥ धृतराष्ट्रउवाच गावल्गणेऽत्रकाभक्तिर्यातेनित्याजनार्दने॥ ययात्व
मभिजानासित्रियुगंमधुसूदनं॥ ४॥ संजयउवाच मायांनसेवेभद्रंतेनवृथाधर्ममाचरे॥ शुद्धभावंगतोभक्त्याशास्त्राद्वेद्मिजनार्दनं॥ ५॥ धृतराष्ट्रउ
वाच दुर्योधनहृषीकेशंप्रपद्यस्वजनार्दनं॥ आप्तोनःसंजयस्तातशरणंगच्छकेशवं॥ ६॥ दुर्योधनउवाच भगवान्देवकीपुत्रोलोकांश्चेन्निहनिष्यति॥
प्रवदन्नर्जुनेसख्यंनाहंगच्छेऽद्यकेशवं॥ ७॥ धृतराष्ट्रउवाच अवाग्गांधारिपुत्रस्त्वंगच्छत्येषसुदुर्मतिः॥ ईर्षुर्दुरात्मामानीचश्रेयसांवचनातिगः॥ ८॥
गांधार्युवाच ऐश्वर्यकामदुष्टात्मन्वृद्धानांशासनातिग॥ ऐश्वर्यंजीवितेहित्वापितरंमांचबालिश॥ ९॥ वर्धयन्दुर्हृदांप्रीतिंमांचशोकेनवर्धयन्॥ निहतोभी
मसेनेनस्मर्तासिवचनंपितुः॥ १०॥ व्यासउवाच प्रियोसिराजन्कृष्णस्यधृतराष्ट्रनिबोधमे॥ यस्यतेसंजयोदूतोयस्त्वांश्रेयसियोक्ष्यते॥ ११॥ जाना
त्येषहृषीकेशंपुराणंयच्चवैपरं॥ शुश्रूषमाणमैकाग्र्यंमोक्ष्यतेमहतोभयात्॥ १२॥ वैचित्रवीर्यपुरुषाःक्रोधहर्षसमावृताः॥ सितावद्धाविधैःपाशैर्येनतुष्टाःस्वकैर्ध
नैः॥ १३॥ यमस्यवशमायांतिकाममूढाःपुनःपुनः॥ अंधनेत्रायथैवांधानीयमानाःस्वकर्मभिः॥ १४॥ एषएकायनःपंथायेनयांतिमनीषिणः॥ तंदृष्ट्वामृत्यु
मत्येतिमहांस्तत्रनसज्जति॥ १५॥ धृतराष्ट्रउवाच अंगसंजयमेशंसपंथानमकुतोभयं॥ येनगत्वाहृषीकेशंप्राप्नुयांसिद्धिमुत्तमां॥ १६॥

अर्जुनेविशुद्धेकामक्रोधादिमलशून्येसख्यंवदन्भगवानस्ति अद्यकामाद्याक्रांतदशायां नाहंगच्छेनप्राप्नुयां आसुरोभावोनमयात्यक्तुंशक्योऽतोनमेतत्प्राप्तिसंभावनापीत्यर्थः ॥ ७ ॥ अवाक्अधोनरकमित्य
र्थः श्रेयसांसाधूनांवचनातिगःउपदेशावमानी ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ ऐकाग्र्यंशुश्रूषमाणंसेवमानंत्वांमोक्ष्यतेमोचयिष्यति ॥ १२ ॥ सिताःबद्धाः पाशैःकामादिभिः ॥ १३ ॥ अंधोनेतायेषांतेअंधने
त्राः ॥ १४ ॥ एषः[illegible] एकायनःएकस्यब्रह्मणःप्रापकः तंदृष्ट्वातंमार्गंज्ञात्वा मृत्युंसंसारंअत्येतिअतिक्रम्यगच्छति अभ्येतीतिपाठेआत्मत्वेनमृत्युरप्येनंप्रविशतीत्यर्थः तथाचश्रुतिः तस्यहनदेवाश्चनाभू
त्याईशतआत्माह्येषांसभवतीति देवाश्चनदेवाअपि तत्रसंसारेमहान्नसज्जतिसक्तोनभवति ॥ १५ ॥ सिद्धिंमोक्षं ॥ १६ ॥

अकृतात्माअजितमनाः कृतात्मानंनित्यसिद्धंप्रत्यगात्मानं आत्मनःस्वस्यइंद्रियनिग्रहादन्यत्र इंद्रियनिग्रहंविना क्रियायागादिरूपा उपायःप्राप्त्युपायोनास्ति ॥१७॥ इंद्रियाणांअप्रमादतःअवहिततयाकाम त्यागः अप्रमाद.अविहिंसेतिच्छेदः ज्ञानस्ययोनिःकारणं ॥१८॥ च्यवतुतत्त्वात्प्रच्युतामाभूत् यतस्ततःसर्वेभ्यआंतरेभ्योबाह्येभ्यश्चविषयेभ्योनियच्छनिगृह्णीष्व ॥१९॥ इंद्रियाणांसमनस्कानांधारणंनिग्रहणं ॥२०॥आगमाधिगमात्शास्त्रयुक्त्योर्लाभात् योगात्चित्तवृत्तिनिरोधात् वशीईश्वरः तत्त्वेस्वयाथात्म्येविषये प्रसीदतिज्ञानदानेनअनुगृह्णाति॥ २१॥ इ०उ०नै०भा०ऊनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ७॥ भूयइति नाम्नांकर्मणांचअर्थवित्भूत्वा ॥ १ ॥ यावदभिजानेतावत् वदामीतिशेषः वस्तुतस्तुसःअप्रमेयोवाचामगोचरः ॥ २ ॥ वस्तेआच्छादयतिमाययाआवृणोतीतिवावस्यतिस्तभ्नातिभुवनमितिवावसुः

संजयउवाच नाकृतात्माकृतात्मानंजातुविद्याज्जनार्दनं ॥ आत्मनस्तुक्रियोपायोनान्यत्रेंद्रियनिग्रहात् ॥ १७ ॥ इंद्रियाणामुदीर्णानांकामत्यागोऽप्रमाद तः॥ अप्रमादोऽविहिंसाचज्ञानयोनिरसंशयं॥ १८ ॥ इंद्रियाणांयमेयत्तोभवराजन्नतंद्रितः ॥ बुद्धिश्चतेमाच्यवतुनियच्छैनांयतस्ततः ॥ १९ ॥ एतज्ज्ञानंवि दुर्विप्राधुवमिंद्रियधारणं॥ एतज्ज्ञानंचपंथाश्चयेनयांतिमनीषिणः॥ २० ॥ अप्राप्यःकेशवोराजन्निंद्रियैरजितैर्नृभिः॥ आगमाधिगमाद्योगाद्वशीतत्त्वेप्रसी दति॥२१॥ इति०म०उ०यानसं०संजयवाक्येऊनसप्ततितमोऽध्यायः॥६९॥ ॥७॥ धृतराष्ट्रउवाच भूयोमेपुंडरीकाक्षंसंजयाचक्ष्वपृच्छतः॥ नाम कर्मार्थवित्तातप्राप्नुयांपुरुषोत्तमं॥१॥ संजयउवाच श्रुतंमेवासुदेवस्यनामनिर्वचनंशुभं॥ यावत्तत्राभिजानेहमप्रमेयोहिकेशवः॥ २॥ वसनात्सर्वभूतानां वसुत्वाद्देवयोनितः॥वासुदेवस्ततोवेद्योबृहत्त्वाद्विष्णुरुच्यते॥३॥मौनाद्ध्यानाच्चयोगाच्चविद्धिभारतमाधवं॥सर्वतत्त्वमयत्वाच्चमधुहामधुसूदनः॥४॥कृषिर्भूवा चकःशब्दोणश्चनिर्वृतिवाचकः॥विष्णुस्तद्भावयोगाच्चकृष्णोभवतिसात्वतः॥५॥पुंडरीकंपरंधाम नित्यमक्षयमव्ययं॥तद्भावात्पुंडरीकाक्षोदस्युत्रासाज्जनार्द नः॥६॥

त्यस्मिन्भुवनमितिवावासुःसचासौदेवोद्योतमानश्चवासुदेवः वसंतिदेवाअस्मिन्निितिवा करणग्रामस्योद्भवंप्रलयस्थानमित्यर्थः बृहत्त्वाद्व्यापकत्वात् वेवेष्टिव्याप्नोतिसर्वमितिविष्णुः॥३॥मौनात् ध्यानाच्चयोगाच्चेति माधीवृत्तिःतांस्वस्यउपाधिभूतांमौनादिभिःधवयतिदूरीकरोतीतिमाधवः मौनंमुनेःकर्ममननंशास्त्रतोयुक्तितश्चतत्त्वालोचनं ध्यानंनिश्चितेनतत्त्वेचेतसःप्रणिधानं योगस्तस्यैवचेतसोनिरोधः मधुसूदनोमधोर्दैत्यस्यनाशकःश्रीकृष्णः सर्वाणिचतुर्विंशतिसंख्यानितत्त्वानितन्मयत्वात्तत्प्रधानत्वात् मधुहामधूनिपृथिव्यादीनिहंतिसंहरतिगच्छंतिवाएनमितिमधुहा इयंपृथिवीसर्वेषांभूतानांमध्वस्यै पृथिव्यैसर्वाणिभूतानिमध्वितिश्रुत्यापृथिव्यादितत्त्वजातस्यमधुशब्देनैवनिर्देशात् ॥ ४ ॥ कृषिःकर्षत्यात्मनिसर्वंसंहरतीतिकृषिःसर्वप्रपंचबाधावधिभूतंसत्तामात्रं भूवाचकःभवनीतिभूःसत्तातद्वाचकःकृ षिरितिशब्दः णश्चनिर्वृतिःसुखंविष्णुस्तद्भावयोर्धात्वर्थयोर्योगात्कृष्णःसन्मात्रानंदरूपोभवतीत्यर्थः ॥ ५ ॥ पुंडरीकंश्वेतपद्मंतत्सदृशंपुंडरीकमिवपुंडरीकंहृदयकमलंधामवासस्थानंतत्रसन्नपिअक्ष्णोनक्षी यतेहन्यतेवेतिपुंडरीकाक्षःतथाचश्रुतिर्नास्यजरयैतज्जीर्यतिनवधेनास्यहन्यतइतिहृत्पद्मदोषैर्जरानाशादिभिःपरमात्मनोऽस्पृष्टत्वमाह दस्युत्रासात् जनंदस्युजनंअर्दयतिपीडयतीतिजनार्दनइत्यर्थः ॥ ६ ॥

सत्वमवाधितत्त्वमस्यास्तीतिसत्वतः तप्पर्वमरुद्धामितिस्मृतोमत्वर्थायस्तप्रत्ययोबाहुलकात्सत्वशब्दादपिबोध्यः अत्रसत्वेनअत्याज्यःसत्वंचयस्यअत्याज्यंससत्वतः सत्वतएवसात्वतः राक्षसवायसादिवत्स्वा
र्थेतद्धितः आर्षवेदस्तेनभातीत्यार्षभऔपनिषदःपुरुषः उपनिषद्वेद्यत्वायोगात्वृषभेक्षणः तथाचायंयोगः वृषंधर्मंभासयतीतिवृषभोवेदस्तदेवईक्षणंचक्षुरिवज्ञापकंयस्यसःवृषभेक्षणइति ॥७॥ नजायनइत्य
ज्ञः अनीकजित्सेनाजित्कृष्णः देवानांइंद्रियाणांमध्येस्वप्रकाशत्वात्क्रगतावित्यस्मादुत्पूर्वात्अप् उत्उत्कर्षेणऋच्छतिप्रकाशतइतिउदरः दमोस्यास्तीतिदामः दामश्चासावुदरश्चेतिदामोदरः दामादिनिपाठे
दमएवदामस्तस्मात् ॥८॥ हर्षादिति हृष्यत्यनेनेतिहृषीकंवृत्तिसुखं सुखंस्वरूपानंदः ईशईशनवान्अतोहृषीकेशः ॥ ९॥ अधोनक्षीयनेजातुइतिविग्रहवाक्येउत्तरपदावयवलोपेनअधोक्षजःसततोर्ध्वरूपः सं
सारधर्मेणास्पृष्टइत्यर्थः ॥१०॥ पूरयतीतिपुरुः सीदंत्यस्मिन्निनितिसः तस्मात्पुरुषःसचासावुत्तमश्चपुरुषोत्तमः असतःकारणस्यसतःकार्यस्यप्रभवाप्ययात्उत्पत्तिप्रलयस्थानत्वात् ॥११॥ सत्येधर्मे ॥१२ ॥ स

यतःसत्वान्नच्यवतेयच्चसत्वान्नहीयते॥ सत्वतःसात्वतस्तस्मादार्षभाद्वृषभेक्षणः ॥ ७॥ नजायतेजनित्रायमजस्तस्मादनीकजित् ॥ देवानांस्वप्रकाशत्वाद्दमा
द्दामोदरोविभुः॥ ८॥ हर्षात्सुखात्सुखैश्वर्याद्धृषीकेशत्वमश्नुते ॥ बाहुभ्यांरोदसीबिभ्रन्महाबाहुरितिस्मृतः ॥ ९ ॥ अधोनक्षीयतेजातुयस्मात्तस्मादधोक्षजः ॥
नराणामयनाच्चापिततोनारायणःस्मृतः ॥ १० ॥ पूरणात्सदनाच्चापिततोसौपुरुषोत्तमः॥ असतश्चसतश्चैवसर्वस्यप्रभवाप्ययात् ॥ ११ ॥ सर्वस्यचसदाज्ञा
नात्सर्वमेतंप्रचक्षते॥ सत्येप्रतिष्ठितःकृष्णःसत्यमत्रप्रतिष्ठितं॥ १२॥ सत्यात्सत्यंतुगोविंदस्तस्मात्सत्योपिनामतः ॥ विष्णुर्विक्रमणाद्देवोजयनाज्जिष्णुरुच्य
ते॥ १३॥ शाश्वतत्वादनंतश्चगोविंदोवेदनाद्गवां॥ अतत्त्वंकुरुतेतत्त्वंतेनमोहयतेप्रजाः ॥ १४॥ एवंविधोधर्मनित्योभगवान्मधुसूदनः ॥ आगंताहिमहाबाहु
रानृशंस्यार्थमच्युतः॥ १५॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिसंजयवाक्येसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७०॥ ॥ ९॥ धृतराष्ट्रउवाच : चक्षु
ष्मतांवैस्पृहयामिसंजयद्रक्ष्यंतियेवासुदेवंसमीपे॥ विभ्राजमानंवपुषापरेणप्रकाशयंतंप्रदिशोदिशश्च ॥ १ ॥ ईरयंतंभारतींभारतानामभ्यर्चनीयांशंकरीं
सृंजयानां॥ बुभूषद्भिर्ग्रहणीयामनिंद्यांपरासूनामग्रहणीयरूपां॥ २॥ समुद्यंतंसात्वतमेकवीरंप्रणेतारमृषभंयादवानां॥ निहंतारंक्षोभणंशात्रवाणांमुंचंतंच
द्विषतांवैयशांसि॥३॥

त्यात्धर्मात्तत्फलात्ब्रह्मलोकावधेरपिसत्यंअवाधितंअतःसत्योपिनामतः विशेषेणस्तौति विस्नवतेगच्छतीति विष्णुरित्यर्थः एवंजयनीतिजिष्णुः॥ १३॥शाश्वतत्वात्शश्वद्भव
त्वात् गवांइंद्रियाणांवेदनात्लाभात्प्रकाशाद्वागोविंदः अतत्वंमिथ्याभूतंजगत्तत्त्वंसत्यमिवस्थायिसत्तास्फूर्तिप्रदानेनकरोतितेनहेतुनालोकान्मोहयति ॥१४॥ धर्मेनित्यंसन्निधानात्धर्मनित्यः आगंताआगमि
ष्यति आनृशंस्यार्थंकुरूणांक्षयोमाभूदितिकृपांकर्तुं ॥१५॥ इ०उ०नै०भा०सप्ततितमोऽध्यायः ॥७०॥ ॥९॥ चक्षुष्मतांभाग्यायस्पृहयामि धन्याश्चक्षुष्मंतइत्यर्थः चक्षुष्मतांज्ञानवतांवा परेणचिन्मात्रेण
वपुषास्वरूपेण॥ १॥ भारतानांपांडवानांभारतींवाचंईरयंतंअस्मत्सभायांकथयंतं शंकरींकल्याणकरीं बुभूषद्भिःऐश्वर्यमिच्छद्भिः परासूनांमृतानां॥२॥ उद्यंतंप्रकटीभवंतं देहरूपेणेत्यर्थात् शाश्वतंनित्यं ॥ ३॥

वरेण्यंवरणीयं ॥४॥. ऋषिमुख्यंनारायणंविपश्चितंआलज्ञं यतीनांसंन्यासिनांकलशमिवकलशंकरयास्यं समुद्रंयोगमुद्रयोपेतं अरिष्टःअहिंसितःनेमिःपादोयस्यसःअरिष्टनेमिरितिप्रांचः अरिष्टनेमिर्निर्नामतः अहिंसितमर्यादः नेमिरिवनेमिर्मर्यादा गरुडंजातितः सुपर्णंशोभनपक्षं हरिंहर्त्तारं ॥५॥ आदिःकारणं शुक्रस्यकर्मजन्यस्यबीजभूतस्यपुण्यादेःधातारंप्रतिभूरूपं परेषांविराडादीनांपरंश्रेष्ठं॥ ६॥ निर्माणंरच

द्रष्टारोहिकुरवस्तंसमेतामहात्मानंशत्रुहणंवरेण्यं ॥ब्रुवंतंवाचमनृशंसरूपांवृष्णिश्रेष्ठंमोहयंतंमदीयान्॥ ४ ॥ ऋषिंसनातनतमंविपश्चितंवाचःसमुद्रंकलशं यतीनां॥अरिष्टनेमिंगरुडंसुपर्णंहरिंप्रजानांभुवनस्यधाम ॥५॥सहस्रशीर्षंपुरुषंपुराणमनादिमध्यांतमनंतकीर्तिं ॥ शुक्रस्यधातारमजंचनित्यंपरंपरेषांश रणंप्रपद्ये॥ ६॥ त्रैलोक्यनिर्माणकरंजनित्रंदेवासुराणामथनागरक्षसां॥ नराधिपानांविदुषांप्रधानमिंद्रानुजंतंशरणंप्रपद्ये॥७॥ इति० उ०यानसं० धृतरा ष्ट्रवाक्येएकसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७१॥ समाप्तंचयानसंधिपर्व ॥ ७॥ अथभगवद्यानपर्व॥ वैशंपायनउवाच संजयेप्रतियातेतुधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ अभ्यभाषतदाशार्हमृषभंसर्वसात्वतां ॥ १ ॥ अयंसकालःसंप्राप्तोमित्राणांमित्रवत्सल॥ नचत्वदन्यंपश्यामियोनआपत्सुतारयेत्॥ २॥ त्वांहिमाधवमाश्रि त्य निर्भयामोघदर्पितं॥ धार्तराष्ट्रंसहामात्यंस्वयंसमनुयुंक्ष्महे॥ ३॥ यथाहिसर्वास्वापत्सुपासिवृष्णीनरिंदम॥ तथातेपांडवारक्ष्याःपाह्यस्मान्महतोभयात्॥४॥ श्रीभगवानुवाच अयमस्मिमहाबाहोब्रूहियत्तेविवक्षितं॥ करिष्यामिहितत्सर्वंयत्त्वंवक्ष्यसिभारत॥५॥ युधिष्ठिरउवाच श्रुतंतेधार्तराष्ट्रस्यसपुत्रस्य चिकीर्षितं॥ एतद्धिसकलंकृष्णसंजयोमांयदब्रवीत्॥ ६॥ तन्मतंधृतराष्ट्रस्यसोस्यात्माऽविवृतांतरः॥ यथोक्तंदूतआचष्टेवध्यःस्यादन्यथाब्रुवन्॥ ७॥अप्रदाने नराज्यस्यशांतिमस्मासुमार्गति ॥लुब्धःपापेनमनसाचरन्नसममात्मनः ॥ ८ ॥ यत्तद्द्वादशवर्षाणिवनेपुष्युषितावयं॥ छद्मनाशरदंचैकांधृतराष्ट्रस्यशासना त्॥ ९॥ स्थातानःसमयेतस्मिन्धृतराष्ट्रइतिप्रभो॥ नाहास्मसमयंकृष्णतद्धिनोब्राह्मणाविदुः॥ १०॥ गृद्धोराजाधृतराष्ट्रःस्वधर्मनानुपश्यति॥ वश्यत्वात्पुत्रगृ द्धित्वान्मंदस्यान्वेतिशासनं॥ ११॥ सुयोधनमतेतिष्ठन्राजास्मासुजनार्दन॥ मिथ्याचरतिलुब्धःसन्चरन्हिप्रियमात्मनः॥१२॥ इतोदुःखतरंकिंनुयदहंमातरं ततः॥ संविधातुंनशक्नोमिमित्राणांवाजनार्दन॥१३॥

ना जनित्रंजनयितारं॥७॥ इ०उ०नै०भा०एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥७१॥७॥ संजयेइति ॥१॥२॥ मोघंदर्पितंयस्य अनुयुंक्ष्महे प्रार्थयामहे॥३॥४॥५॥६॥ अविवृतांतरःप्रकाशितभावः ॥७॥८॥ छद्मनाअज्ञातचर्यया॥ ९॥ स्थातास्थास्यति नःअस्माकं तस्मिन्चतुर्दशेवर्षेस्वंराज्यंगृह्णीतेत्यस्मिन् नअहास्मनत्यक्तवंतोवयं॥१०॥११॥ ॥१२॥मातरंसंविधातुंसम्यक्पोषयितुं ततः तत्रस्थामित्यर्थः मित्राणांकर्मणिषष्ठी मातुरितिपाठेअंततोऽन्येषांवणिक्प्रभृतीनांनागरिकाणांपरित्यागेपि मातरंमित्राणिचविदुरादीनिसंविधातुमितिप्राग्वत्॥१३

काशिभिःराजभिः नाथेननाथवता भवदनुपहात्शक्तेनापीत्यर्थः ॥१४॥ अवसीयतेसंस्थीयतेस्मिन्नित्यवसानं यावज्जीवकंवासस्थानं ॥१५॥ नःअस्माकंक्वतेभरताःभरतवंश्याभीष्मादयः मानशनमानश्यं तु ॥१६॥ तानपिभरतानपि ॥१७॥ कुलेइतिद्वाभ्यांगर्वजादोषसंतनिरुक्ता ॥१८॥१९॥ द्विजाःअर्थिनः ॥२०॥ प्रेतसत्वात्प्रगतबुद्धेर्मृतादित्यर्थः ॥२१॥२२॥ धर्मंधर्मकारणं सर्वयज्ञदानादि येअधनास्ते

काशिभिश्चेदिपांचालैर्मत्स्यैश्चमधुसूदन ॥ भवताचैवनाथेनपंचग्रामावृतामया ॥ १४ ॥ अविस्थलंवृकस्थलंमाकंदीवारणावतं ॥ अवसानंचगोविंदकंचिदे
वात्रपंचमं ॥ १५ ॥ पंचनस्तातदीयंतांग्रामावानगराणिवा ॥ वसेमसहितायेपुमाचनोभरतानशन् ॥ १६ ॥ नचतानपिदुष्टात्माधार्तराष्ट्रोनुमन्यते ॥ स्वाम्यमा
त्मनिमत्वासावतोदुःखतरंनुकिं ॥ १७ ॥ कुलेजातस्यवृद्धस्यपरवित्तेषुगृध्यतः ॥ लोभःप्रज्ञानमाहंतिप्रज्ञाहंतिहताह्रियं ॥ १८ ॥ ह्रीर्हताबाधतेधर्मंधर्मोहंतिह
तःश्रियं ॥ श्रीर्हतापुरुषंहंतिपुरुषस्याधनंवधः ॥ १९ ॥ अधनाद्धिनिवर्तंतेज्ञातयःसुहृदोद्विजाः ॥ अपुष्पादफलाद्वृक्षाद्यथाकृष्णपतत्रिणः ॥ २० ॥ एतच्चमरणंता
तयन्मत्तःपतितादिव ॥ ज्ञातयोविनिवर्तंतेप्रेतसत्वादिवासवः ॥ २१ ॥ नातःपापीयसींकांचिदवस्थांशंबरोब्रवीत् ॥ यत्रनैवाद्यनप्रातर्भोजनंप्रतिदृश्यते ॥
॥ २२ ॥ धनमाहुःपरंधर्मंधनेसर्वंप्रतिष्ठितं ॥ जीवंतिधनिनोलोकेमृतायेत्वधनानराः ॥ २३ ॥ येधनादपकर्षंतिनरंस्वबलमास्थिताः ॥ तेधर्ममर्थंकामंचप्रमथ्नं
तिनरंचतं ॥ २४ ॥ एतामवस्थांप्राप्यैकेमरणंवव्रिरेजनाः ॥ ग्रामायैकेवनायैकेनाशायैकेप्रवव्रजुः ॥ २५ ॥ उन्मादमेकेपुष्यंतियांत्यन्येद्विषतांवशं ॥ दास्यमे
केचगच्छंतिपरेषामर्थहेतुना ॥ २६ ॥ आपदेवास्यमरणात्पुरुषस्यगरीयसी ॥ श्रियोविनाशस्तद्ध्यस्यनिमित्तंधर्मकामयोः ॥ २७ ॥ यदस्यधर्म्यंमरणंशाश्वतं
लोकवर्त्मवत् ॥ समंतात्सर्वभूतानांनतदत्येतिकश्चन ॥ २८ ॥ नतथाबाध्यतेकृष्णप्रकृत्यानिर्धनोजनः ॥ यथाभद्रांश्रियंप्राप्यतयाहीनःसुखैधितः ॥ २९ ॥ स
तदात्मापराधेनसंप्राप्तोव्यसनंमहत् ॥ सेंद्रान्गर्हयतेदेवान्नात्मानंचकथंचन ॥ ३० ॥ नचास्यसर्वशास्त्राणिप्रभवंतिनिबर्हणे ॥ सोभिक्रुध्यतिभृत्यानांसुहृद
श्चाभ्यसूयति ॥ ३१ ॥ तत्तदामन्युरेवैतिसभूयःसंप्रमुह्यति ॥ समोहवशमापन्नःक्रूरंकर्मनिषेवते ॥ ३२ ॥ पापकर्मतयाचैवसंकरंतनपुष्यति ॥ संकरोनरकायैव
साकाष्ठापापकर्मणां ॥ ३३ ॥ मृताएव ॥२३॥२४॥ एतांनिर्धनताख्यां एकेनागरिकाः ग्रामायकुग्रामवासार्थं वनायास्मदादयः नाशायमरणाय ॥ २५ ॥ २६ ॥ आपत्पदार्थमाह श्रि
योविनाशइति तद्धिश्रीर्हि ॥२७॥ धर्म्यंदेहस्वभावात्प्राप्तं नतुदारिद्र्याद्यपराधजं मरणंतच्छाश्वतंअनिमित्तमित्यर्थः समंतात्सर्वत्र अपरिहार्यमितिशेषः नात्येतिनातिक्रामति ॥२८॥२९॥ तदासंपत्काले आत्मा
पराधेनचित्तदोषेणरागादिना नात्मानंचेत्यस्यनचात्मानमित्यर्थः ॥३०॥ अस्यव्यसनस्यनिबर्हणेनाशनिमित्तं ॥३१॥ तत्तदा सर्वदेत्यर्थः मन्युःक्रोधः तद्वानेवेत्यर्थः मुह्यतिकार्याकार्येनजानाति ॥३२॥३३॥

एवंश्रियायुक्तानांनरकप्राप्तिमुक्त्वातेषांउद्धारोपायमाह तस्येति तस्यश्रीमतःअविद्ययानिद्राणस्य प्रज्ञाविवेकःसएवप्रबोधोजागरणं यतःप्रज्ञाचक्षुःपुमान्तरिष्यति अविद्यामितिशेषः ॥ ३४ ॥ तरणेक्रममाह प्रज्ञेति धर्मं करोतीतिशेषः तस्यधर्मस्यव्हीरकार्यकरणान्निवृत्तिहेतुश्चेनोवृत्तिविशेषः व्हीहीनेनकृतोधर्मोप्यधर्मएवेतिभावः ॥ ३५॥ ३६ ॥ ३७॥ अव्हीकःतिर्यक्स्थावरतुल्योनमनुष्यइत्यर्थः ॥ ३८॥ ॥ ३९॥ इदंव्हीमत्त्वंतत्त्वयामयिदृष्टं ॥ ४० ॥ अत्रश्रीनिमित्तं नःअस्माकं ॥ ४१ ॥ प्रथमःकल्पःमुख्यःपक्षः समभूताःनिर्वैरत्वंगताः ॥ ४२ ॥ रौद्रकर्मरौद्रकर्मणां सुपांसुलुगितिसप्तम्याश्वलुक् क्षयोदया

नचेत्प्रबुध्यतेकृष्णनरकायैवगच्छति ॥ तस्यप्रबोधःप्रज्ञैवप्रज्ञाचक्षुस्तरिष्यति ॥ ३४ ॥ प्रज्ञालाभेहिपुरुषःशास्त्राण्येवान्ववेक्षते ॥ शास्त्रनिष्ठःपुनर्धर्मंतस्यव्हीरंगमुत्तमं ॥ ३५ ॥ व्हीमान्हिपापंप्रद्वेष्टितस्यश्रीरभिवर्धते ॥ श्रीमान्सयावद्भवतितावद्भवतिपूरुषः ॥ ३६ ॥ धर्मनित्यःप्रशांतात्माकार्ययोगवहःसदा ॥ नाधर्मेकुरुतेबुद्धिंनचपापेप्रवर्तते ॥ ३७ ॥ अव्हीकोवाविमूढोवानैवस्त्रीनपुनःपुमान् ॥ नास्याधिकारोधर्मेस्तियथाशूद्रस्तथैवसः ॥ ३८ ॥ व्हीमानवतिदेवांश्चपितॄनात्मानमेवच ॥ तेनामृतत्वंव्रजतिसाकाष्ठापुण्यकर्मणां ॥ ३९ ॥ तदिदंमयितेदृष्टंप्रत्यक्षंमधुसूदन ॥ यथाराज्यात्परिभ्रष्टोवसामिवसतीरिमाः ॥ ४० ॥ तेवयंनश्रियंहातुमलंन्यायेनकेनचित् ॥ अत्रनोयतमानानांवधश्चेदपिसाधुतत् ॥ ४१ ॥ तत्रनःप्रथमःकल्पोयद्वयंतेचमाधव ॥ प्रशांताःसमभूताश्चश्रियंतामश्नुवीमहि ॥ ४२ ॥ तत्रैषापरमाकाष्ठारौद्रकर्मक्षयोदया ॥ यद्वयंकौरवान्हत्वातानिराष्ट्राण्यवाप्नुमः ॥ ४३ ॥ येपुनःस्युरसंबद्धाअनार्याःकृष्णशत्रवः ॥ तेषामप्यवधःकार्यःकिंपुनर्येस्युरीदृशाः ॥ ४४ ॥ ज्ञातयश्चैवभूयिष्ठाःसहायागुरवश्चनः ॥ तेषांवधोतिपापीयान्किंनुयुद्धेस्तिशोभनं ॥ ४५ ॥ पापःक्षत्रियधर्मोयंवयंचक्षत्रबंधवः ॥ सनःस्वधर्मोधर्मोवावृत्तिरन्याविगर्हिता ॥ ४६ ॥ शूद्रःकरोतिशुश्रूषांवैश्याविपण्यजीविकाः ॥ वयंवधेनजीवामःकपालंब्राह्मणैर्वृतं ॥ ४७ ॥ क्षत्रियःक्षत्रियंहंतिमत्स्योमत्स्येनजीवति ॥ श्वाश्वानंहंतिदाशार्हपश्यधर्मोयथागतः ॥ ४८ ॥ युद्धेकृष्णकलिर्नित्यंप्राणाःसीदंतिसंयुगे ॥ बलंतुनीतिमाधाययुध्येजय . पराजयौ ॥ ४९ ॥ नात्मच्छंदेनभूतानांजीवितंमरणंतथा ॥ नाप्यकालेसुखंप्राप्यंदुःखंवापियदूत्तम ॥ ५० ॥ एकोह्यपिबहून्हंतिघ्नंत्येकंबहवोप्युत ॥ शूरंकापुरुषोहंतिअयशस्वीयशस्विनं ॥ ५१ ॥

क्षयपूर्वकउदयोयस्यांसा रौद्रकर्मणांपरमाकाष्ठेतिसंबंधः ॥ ४३ ॥ असंबद्धाःअबांधवाः अवधःवधविरुद्धंपालनं ईदृशाइतिबांधवाआर्याअशत्रवश्चयेतेषामवधःकार्यइतिकिमाश्चर्यमित्यर्थः ॥ ४४ ॥ तदेवाह ज्ञातयइति भूयिष्ठाःअतिमहांतः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ कपालंभिक्षापात्रं ॥ ४७ ॥ यथायेनप्रकारेणआगतःकुलपरंपरया[illegible]मस्तंपश्येतियोजना ॥ ४८ ॥ बलमिति नीतिंमिवबलंकृत्वायुध्येयोत्स्ये जयपराजयौतुआत्मच्छंदेनस्वेच्छयानभवतः तथातद्वत्भूतानांजीवितंमरणंचस्वेच्छयानस्तः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ .

पराजयभयाद्यपयानेपलायनेपिअपचयःक्षयव्ययौचदृष्टौभवतएव अपचयोदीनता क्षयोमरणं तत्रहेतुः व्ययःद्रव्यादेर्नाशः ॥५२॥५३॥ विजयोप्यजयःपराजयएवइष्टजननाशादित्याह यस्येति ॥५४॥ दयितंपुत्रादि हेअंग वलहीनस्यजानिवलहीनस्य ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ यवीयान्कनिष्ठः अनुशयःपश्चात्तापः ॥ ५७ ॥ अनुबंधोदोपोत्पादःसचपापःकष्टप्रदः शेपःशत्रोः शेपंस्वस्य॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ अनिर्वृत्तेनअस्वस्थेन ॥६१॥६२॥६३॥ अतइति यतःअंतरंछिद्रंनित्यंअपरिहार्यंअतोहेतोःअंततोऽन्यथास्वस्यशत्रोर्वानाशंविनाशांतिर्नास्ति ॥ ६४॥ अयंदोपःनाशाख्यः अंततइत्यनेनद्याचष्टे पौरुपेयइति

जयेनैवोभयोर्दृष्टोनोभयोश्चपराजयः ॥ तथैवापचयोदृष्टोव्यपयानेक्षयव्ययौ ॥ ५२ ॥ सर्वथावृजिनंयुद्धंकोघ्नन्नप्रतिहन्यते ॥ हतस्यचहृषीकेशसमौजयपराजयौ ॥ ५३ ॥ पराजयश्चमरणान्मन्येनैवविशिष्यते ॥ यस्यस्याद्विजयःकृष्णतस्याप्यपचयोध्रुवं ॥ ५४ ॥ अंततोदयितंघ्नंतिकेचिदप्यपरेजनाः ॥ तस्यांगवलहीनस्यपुत्रान्भ्रातॄनपश्यतः ॥ ५५ ॥ निर्वेदोजीवितेकृष्णसर्वतश्चोपजायते ॥ येह्येवधीराह्रीमंतआर्याःकरुणवेदिनः ॥ ५६ ॥ तएवयुद्धेहन्यंतेयवीयान्मुच्यतेजनः ॥ हत्वाप्यनुशयोनित्यंपरानपिजनार्दन ॥ ५७ ॥ अनुबंधश्चपापोत्रशेपश्चाप्यवशिष्यते ॥ शेपोहिवलमासाद्यनशेपमनुशेपयेत् ॥ ५८ ॥ सर्वोच्छेदेचयतंतेवैरस्यांतविधित्सया ॥ जयोवैरंप्रसृजतिदुःखमास्तेपराजितः ॥ ५९ ॥ सुखंप्रशांतःस्वपितिहित्वाजयपराजयौ ॥ जातवैरश्चपुरुषोदुःखंस्वपितिनित्यदा ॥ ॥ ६० ॥ अनिर्वृत्तेनमनसासमर्पइववेश्मनि ॥ उत्सादयतियःसर्वंयशसासविमुच्यते ॥ ६१ ॥ अकीर्तिंसर्वभूतेषुशाश्वतींसनियच्छति ॥ नहिवैराणिशाम्यंतिदीर्घकालधृतान्यपि ॥ ६२ ॥ आख्यातारश्चविद्यंतेपुमांश्चेद्विद्यतेकुले ॥ नचापिवैरंवैरेणकेशवव्युपशाम्यति ॥ ६३ ॥ हविपाग्निर्यथाकृष्णभूयएवाभिवर्धते ॥ अतोन्यथानास्तिशांतिर्नित्यमंतरमंततः ॥ ६४ ॥ अंतरंलिप्समानानामयंदोपोनिरंतरः ॥ पौरुपेयोहिवलवानाधिर्हृदयवाधनः ॥ तस्यत्यागेनवाशांतिर्मरणेनापिवाभवेत् ॥ ६५ ॥ अथवामूलघातेनद्विपतांमधुसूदन ॥ फलनिर्वृत्तिरिद्धास्यात्तन्नृशंसतरंभवेत् ॥ ६६ ॥ यातुत्यागेनशांतिःस्यात्तदृतेवधएवसः ॥ संशयाच्चसमुच्छेदाद्विपतामात्मनस्तथा ॥ ६७ ॥ नचत्यक्तुंतदिच्छामोनचेच्छामकुलक्षयं ॥ अत्रयाप्रणिपातेनशांतिःसैवगरीयसी ॥ ६८ ॥

सार्धेन ॥ ६५ ॥ द्विपतांमूलघातेनफलनिर्वृत्तिःनिष्कंटकराज्यप्राप्तिःइद्धाप्रदीप्तास्यात्तावताचनृशंसतरंनभवेत्नृशंसंतुभवेदेवेत्यर्थः अतःशमएवश्रेयानितिभावः ॥ ६६ ॥ त्यागेन राज्यस्येतिशेषः तदृते राज्यंविना द्विपतांसंशयात्किंशत्रवश्छिद्रेप्रहरिष्यंतिउतउपेक्षांकरिष्यंतीत्येवंरूपात् आत्मनःभ्रष्टश्रीकस्यसद्यःसमुच्छेदात्नाशसंभवात् अतोराज्यत्यागोनयुक्तइतिभावः ॥६७॥ सिद्धांतमाह नचेति॥६८॥

सर्वथासामदानभेदैःराज्यार्थंयतमानानांयुद्धंप्रसिद्धं अवश्यंकर्त्तव्यमित्यर्थः ननुअपराक्रमःक्लीबत्वं युक्तइतिशेषः ॥ ६९ ॥ दारुणंयुद्धं तच्छुनामिवनियमित्यर्थः ॥ ७० ॥ दृष्टांतंविवृणोति लांगूलेति अ त्रलांगूलेनध्वजउपमीयते क्ष्वेडाध्वनिकौटिल्यंपरस्परछिद्रान्वेषणंच प्रतिवाचःपरस्परनिंदास्वप्रशंसाच विवर्त्तनंभूमौलुंठनं दंतदर्शनंमुखस्यव्यादानेन आरावःभषणं पक्षेसिंहनादः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ स

सर्वथायतमानानामयुद्धमभिकांक्षतां ॥ सांत्वप्रतिहतेयुद्धंप्रसिद्धंनापराक्रमः ॥ ६९ ॥ प्रतिघातेनसांत्वस्यदारुणंसंप्रवर्तते ॥ तच्छुनामिवसंपातेपंडितैरुपलक्षितं ॥ ७० ॥ लांगूलचालनंक्ष्वेडाप्रतिवाचोविवर्तनं ॥ दंतदर्शनमारावस्ततोयुद्धंप्रवर्तते ॥ ७१ ॥ तत्रयोबलवान्कृष्णजित्वासोत्तितदामिषं ॥ एवमेवमनुष्येषुविशेषोनास्तिकश्चन ॥ ७२ ॥ सर्वथात्वेतदुचितंदुर्बलेषुबलीयसां ॥ अनादरोविरोधश्चप्रणिपातीहिदुर्बलः ॥ ७३ ॥ पिताराजाचवृद्धश्चसर्वथामानमर्हति ॥ तस्मान्मान्यश्चपूज्यश्चधृतराष्ट्रोजनार्दन ॥ ७४ ॥ पुत्रस्नेहश्चबलवान्धृतराष्ट्रस्यमाधव ॥ सपुत्रवशमापन्नःप्रणिपातंप्रहास्यति ॥ ७५ ॥ तत्रकिंमन्यसेकृष्णप्राप्तकालमनंतरं ॥ कथमर्थाच्चधर्माच्चनहीयेमहिमाधव ॥ ७६ ॥ ईदृशेत्यर्थकृच्छ्रेस्मिन्कमन्यंमधुसूदन ॥ उपसंप्रष्टुमर्हामित्वामृतेपुरुषोत्तम ॥ ७७ ॥ प्रियश्चप्रियकामश्चगतिज्ञःसर्वकर्मणां ॥ कोहिकृष्णास्तिनस्त्वादृक्सर्वनिश्चयवित्सुहृत् ॥ ७८ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तःप्रत्युवाचधर्मराजंजनार्दनः ॥ उभयोरेववामर्थेयास्यामिकुरुसंसदं ॥ ७९ ॥ शमंतत्रलभेयंचेद्युष्मदर्थमहापयन् ॥ पुण्यंमेसुमहाराजंश्चरितंस्यान्महाफलं ॥ ८० ॥ मोचयेयंमृत्युपाशात्संरब्धान्कुरुसृंजयान् ॥ पांडवान्धार्तराष्ट्रांश्चसर्वांचपृथिवीमिमां ॥ ८१ ॥ युधिष्ठिरउवाच नममैतन्मतंकृष्णयत्त्वंयायाःकुरून्प्रति ॥ सुयोधनःसूक्तमपिनकरिष्यतितेवचः ॥ ८२ ॥ समेतंपार्थिवंक्षत्रंदुर्योधनवशानुगं ॥ तेषांमध्यावतरणंतवकृष्णनरोचये ॥ ८३ ॥ नहिनःप्रीणयेद्द्रव्यंनदेवत्वंकुतःसुखं ॥ नचसर्वामरैश्वर्यंतवद्रोहेणमाधव ॥ ८४ ॥ श्रीभगवानुवाच जानाम्येतांमहाराजधार्तराष्ट्रस्यपापतां ॥ अवाच्यास्तुभविष्यामःसर्वलोकेमहीक्षितां ॥ ८५ ॥ नचापिममपर्याप्ताःसहिताःसर्वपार्थिवाः ॥ क्रुद्धस्यसंयुगेस्थातुंसिंहस्येवेतरेमृगाः ॥ ८६ ॥ अथचेत्तेप्रवर्तेरन्मयिकिंचिदसांप्रतं ॥ निर्दहेयंकुरून्सर्वानितिमेधीयतमतिः ॥ ८७ ॥ नजातुगमनंपार्थभवेत्तत्रनिरर्थकं ॥ अर्थप्राप्तिःकदाचित्स्यादंततोवाप्यवाच्यना ॥ ८८ ॥

र्वथेति अनादरेराज्यस्याप्राप्तिः युद्धेकुलक्षयः प्रणिपातेतुदौर्बल्यप्रसिद्धिः ॥ ७३ ॥ अंत्यःपक्षोपिनसेत्स्यतीत्याह पितेतिद्वाभ्यां ॥ ७४ ॥ प्रहास्यतिनस्वीकरिष्यति ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ नेत्वलंबंधिनिमयिचेत्कुरुकृतंअसांप्रतंअयुक्तंवधबंधादिप्रवर्त्तेत तदानिर्दहेयंकुरूनित्यन्वयः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥

॥ ८९ ॥ कुरून्गत्वा तथावदेतिशेषः ॥९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ यदीति अधर्मेणसांत्वंनोराज्यार्धार्हाणांपंचग्रामदानेन अधर्मेणइतरत्द्यूतेनैवराज्यप्रत्यादानं बृहदश्वादक्षत्हृदयस्यप्राप्तत्वात् यद्यद्धर्मेणेतिसत्यं वेतिचपाठेत्वनृतस्यधर्मसंयुक्तत्वमहिंसाप्राधान्येनबोध्यं ॥ ९३ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥ ७ ॥ संजयस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ नैष्ठिकंकर्मयावज्जी

युधिष्ठिरउवाच यत्तुभ्यंरोचतेकृष्णस्वस्तिप्राप्नुहिकौरवान्॥ कृतार्थंस्वस्तिमंतंत्वांद्रक्ष्यामिपुनरागतं॥८९॥ विष्वक्सेनकुरून्गत्वाभरतान्शमयन्प्रभो॥ य
थासर्वेसुमनसःसहस्यामसुचेतसः॥ ९० ॥ भ्राताचासिसखाचासिबीभत्सोर्ममचप्रियः॥ सौहृदेनाविशंक्योसिस्वस्तिप्राप्नुहिभूतये॥ ९१ ॥ अस्मान्वेत्थप
रान्वेत्थवेत्थार्थान्वेत्थभाषितुं॥ यद्यदस्मद्धितंकृष्णतत्तद्वाच्यःसुयोधनः॥ ९२ ॥ यद्यधर्मेणसंयुक्तमुपपद्येद्धितंवचः॥ तत्तत्केशवभाषेथाःसांत्वंवायदिवेतरत्
॥ ९३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणियुधिष्ठिरकृतकृष्णप्रेरणेद्विसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७२ ॥ ॥ ७ ॥ श्रीभगवानुवाच संजय
स्यश्रुतंवाक्यंभवतश्चश्रुतंमया॥ सर्वंजानाम्यभिप्रायंतेषांचभवतश्चयः॥ १ ॥ तवधर्माश्रितावुद्धिस्तेषांवैराश्रयामतिः॥ यदयुद्धेनलभ्येततत्तवबहुमतंभवे
त्॥ २ ॥ नचैवंनैष्ठिकंकर्मक्षत्रियस्यविशांपते॥ आहुराश्रमिणःसर्वेनभैक्षंक्षत्रियश्चरेत्॥ ३ ॥ जयोवधोवासंग्रामेधात्रादिष्टःसनातनः॥ स्वधर्मःक्षत्रियस्यै
षकार्पण्यंनप्रशस्यते॥ ४ ॥ नहिकार्पण्यमास्थायशक्यावृत्तिर्युधिष्ठिर॥ विक्रमस्वमहाबाहोजहिशत्रून्परंतप॥ ५ ॥ अतिगृद्धाःकृतस्नेहादीर्घकालंसहोषिताः॥
कृतमित्राःकृतबलाधार्तराष्ट्राःपरंतप॥ ६ ॥ नपर्यायोस्तियत्साम्यंत्वयिकुर्युर्विशांपते॥ बलवत्तांहिमन्यंतेभीष्मद्रोणकृपादिभिः॥ ७ ॥ यावच्चमार्दवेनैतान्राज
न्नुपचरिष्यसि॥ तावदेतेहरिष्यंतितवराज्यमरिंदम॥ ८ ॥ नानुक्रोशान्नकार्पण्यान्नचधर्मार्थकारणात्॥ अलंकर्तुंधार्तराष्ट्रास्तवकाममरिंदम॥ ९ ॥ एतदेवनि
मित्तंतेपांडवास्तुयथात्वयि॥ नान्वतप्यंतकौपीनंतावत्कृत्वापिदुष्करं॥ १० ॥ पितामहस्यद्रोणस्यविदुरस्यचधीमतः॥ ब्राह्मणानांचसाधूनांराज्ञश्चनगरस्य
च॥ ११ ॥ पश्यंतांकुरुमुख्यानांसर्वेषामेवतत्त्वतः॥ दानशीलंमृदुंदांतंधर्मशीलमनुव्रतं॥ १२ ॥ यत्त्वामुपधिनाराजन्द्यूतेवंचितवांस्तदा॥ नचापत्रपतेतेनन्नृ
शंसःस्वेनकर्मणा॥ १३ ॥

वंब्रह्मचर्यंपारिव्राज्यंच विहितमितिशेषः ॥ ३ ॥ कार्पण्यंग्रामपंचकंदेहीतिदीनवचनं ॥ ४ ॥ वृत्तिःजीविकाकर्तुमितिशेषः ॥ ५ ॥ अतिगृद्धाःअत्यंतलुब्धाः ॥ ६ ॥ पर्यायउपायः यथेन बलवत्तां स्वस्येतिशेषः ॥ ७ ॥ ८ ॥ अनुक्रोशात्भवत्सुकृपातः कार्पण्यात्स्वस्यदैन्यात् अलंकर्तुंपूर्णंकर्तुंनसमर्थाः ॥ ९ ॥ निमित्तंअशमेकारणं हेपांडव त्वयिकौपीनंधारयतिसतितेकौरवाःनान्वतप्यंतपश्चात्तापंनकृतवंतः तावत्वनवासादि॥ १० ॥ पितामहादीननादृत्यउपधिनाछलेनत्वांद्यूतेवंचितवानितिसार्धद्वयसंबंधः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ अतुदंत्पीडितवान् ॥ १५ ॥ १६ ॥ प्रकृतिंपंचतां मयिमत्समीपेनष्टाप्रकृतिःशौर्यादिरूपःस्वभावोयेषां ॥ १७ ॥ १८ ॥ गौरिवसर्वभोज्येत्युपहासोगौर्गौरिति ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥
॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ ईषत्कार्यःअनायाससाध्यः प्रस्कुंदेनचक्राकारयावेदिकया कुंदश्चक्रभ्रमेमेघइतिविश्वः पारस्करादित्वात्सुट् प्रस्कंदेनेतिपाठेमध्यमशिफयेतिप्रांचः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ द्वि

तथाशीलसमाचारेराजन्माप्रणयंकृथाः ॥ वध्यास्तेसर्वलोकस्यकिंपुनस्तवभारत ॥ १४ ॥ वाग्भिस्त्वप्रतिरूपाभिरतुदत्त्वांसहानुजं ॥ श्लाघमानःप्रहृष्टःसन् भ्रातृभिःसहभाषते ॥ १५ ॥ एतावत्पांडवानांहिनास्तिकिंचिदिहस्वकं ॥ नामधेयंचगोत्रंचतदप्येषांनशिष्यते ॥ १६ ॥ कालेनमहताचैषांभविष्यतिपराभवः ॥ प्रकृतिंतेभजिष्यंतिनष्टप्रकृतयोमयि ॥ १७ ॥ दुःशासनेनपापेनतदाद्यूतेप्रवर्तिते ॥ अनाथवत्तदादेवीद्रौपदीसुदुरात्मना ॥ १८ ॥ आकृष्यकेशेरुदतीसभायां राजसंसदि ॥ भीष्मद्रोणप्रमुखतोगौरितिव्याहृतामुहुः ॥ १९ ॥ भवतावारिताःसर्वेभ्रातरोभीमविक्रमाः ॥ धर्मपाशनिबद्धाश्चनकिंचित्प्रतिपेदिरे ॥ २० ॥ एताश्चान्याश्चपरुषावाचःससमुदीरयन् ॥ श्लाघतेज्ञातिमध्येस्मत्वयिप्रव्रजितेवनं ॥ २१ ॥ येतत्रासन्समानीतास्तेदृष्ट्वात्वामनागसं ॥ अश्रुकंठारुदंतश्चसभायामासतेसदा ॥ २२ ॥ नचैनमभ्यनंदंस्तेराजानोब्राह्मणैःसह ॥ सर्वेदुर्योधनंतत्रनिंदंतिस्मसभासदः ॥ २३ ॥ कुलीनस्यचयानिंदावधोवामित्रकर्शन ॥ महागुणोवधोराजन्नतुनिंदाकुजीविका ॥ २४ ॥ तदैवनिहतोराजन्यदैवनिरपत्रपः ॥ निंदितश्चमहाराजपृथिव्यांसर्वराजभिः ॥ २५ ॥ ईषत्कार्योवधस्तस्ययस्यचारित्रमीदृशं ॥ प्रस्कुंदेनप्रतिस्तब्धश्छिन्नमूलइवद्रुमः ॥ २६ ॥ वध्यःसर्पइवानार्यःसर्वलोकस्यदुर्मतिः ॥ जह्येनंत्वममित्रघ्नमाराजन्विचिकित्सिथाः ॥ २७ ॥ सर्वथात्वत्क्षमंचैतद्रोचतेचममानघ ॥ यत्त्वंपितरिभीष्मेचप्रणिपातंसमाचरेः ॥ २८ ॥ अहंतुसर्वलोकस्यगत्वाछेत्स्यामिसंशयं ॥ येषामस्तिद्विधाभावोराजन्दुर्योधनंप्रति ॥ २९ ॥ मध्येराज्ञामहंतत्रप्रातिपौरुषिकान्गुणान् ॥ तवसंकीर्तयिष्यामियेचतस्यव्यतिक्रमाः ॥ ३० ॥ ब्रुवतस्तत्रमेवाक्यंधर्मार्थसहितंहितं ॥ निशम्यपार्थिवाःसर्वेनानाजनपदेश्वराः ॥ ३१ ॥ त्वयिसंप्रतिपत्स्यंतेधर्मात्मासत्यवागिति ॥ तस्मिंश्चाधिगमिष्यंतियथालोभादवर्तत ॥ ३२ ॥ गर्हयिष्यामि चैवैनंपौरजानपदेष्वपि ॥ वृद्धबालानुपादायचातुर्वर्ण्येसमागते ॥ ३३ ॥ शममेवयाचमानस्त्वंनाधर्मंतत्रलप्स्यसे ॥ कुरून्विगर्हयिष्यंतिधृतराष्ट्रंचपार्थिवाः ॥ ॥ ३४ ॥ तस्मिँल्लोकपरित्यक्तेकिंकार्यंभवशिष्यते ॥ हतेदुर्योधनेराजन्यदन्यत्क्रियतामिति ॥ ३५ ॥

धाभावः अयंसाधुरसाधुर्वेतिसंशयः ॥ २९ ॥ प्रातिपौरुषिकान्सर्वपुरुषसाधारणान् ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ हतेनियतयानष्टप्राये ॥ ३५ ॥

यात्वागत्वा ॥ ३६ ॥ निशम्यआलोच्य ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ चेदिहांतकोनुप्राप्तोनोस्यात्तर्हिएतन्नस्यादितिशेषः यंत्रंगोलकोत्क्षेपणं कवचानिवर्माणि सुपांसुलुगितिसुपोडादेशः नांतपाठेपुंस्त्वमार्षं प्रतिपादयित्वासज्जीकृत्य ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥ ९ ॥ यथेति शांतिबाधकंभयंतेषांमाकुर्वित्याह तथेति ॥ १ ॥

 ५

यात्वाचाहंकुरून्सर्वान्युष्मदर्थमहापयन् ॥ यतिष्येप्रशमंकर्तुंलक्षयिष्येचचेष्टितं ॥ ३६ ॥ कौरवाणांप्रवृत्तिंचगत्वायुद्धाधिकारिकां ॥ निशम्यविनिवर्तिष्ये
जयायतवभारत ॥ ३७ ॥ सर्वथायुद्धमेवाहमाशंसामिपरैःसह ॥ निमित्तानिहिसर्वाणितथाप्रादुर्भवंतिमे ॥ ३८ ॥ मृगाःशकुंताश्चवदंतिघोरंहस्त्यश्वमुख्येषुनि
शामुखेषु ॥ घोराणिरूपाणितथैवचाग्निर्वर्णान्बहून्पुष्यतिघोररूपान् ॥ ३९ ॥ मनुष्यलोकक्षयकृत्सुघोरोनोचेदनुप्राप्तइहांतकःस्यात् ॥ शस्त्राणियंत्रंकवचारथां
श्चनागान्हयांश्चप्रतिपादयित्वा ॥ ४० ॥ योधाश्चसर्वेकृतनिश्चयास्तेभवंतुहस्त्यश्वरथेषुयत्ताः ॥ सांग्रामिकंतेयदुपार्जनीयंसर्वंसमग्रंकुरुतन्नरेंद्र ॥ ४१ ॥ दु
र्योधनोनत्यलमद्यदातुंजीवंस्तवैतन्नृपतेकथंचित् ॥ यत्तेपुरस्तादभवत्समृद्धंद्यूतेहृतंपांडवमुख्यराज्यं ॥ ४२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्व
णिकृष्णवाक्येत्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥ ९ ॥ भीमउवाच यथायथैवशांतिःस्यात्कुरूणांमधुसूदन ॥ तथातथैवभाषेथामास्मयुद्धेनभीषयेः
॥ १ ॥ अमर्षीजातसंरंभःश्रेयोद्वेषीमहामनाः ॥ नोग्रंदुर्योधनोवाच्यःसाम्नैवैनंसमाचरेः ॥ २ ॥ प्रकृत्यापापसत्वश्चतुल्यचेतास्तुदस्युभिः ॥ ऐश्वर्यमदमत्तश्चकृ
तवैरश्चपांडवैः ॥ ३ ॥ अदीर्घदर्शीनिष्ठूरीक्षेप्ताक्रूरपराक्रमः ॥ दीर्घमन्युरनेयश्चपापात्मानिकृतिप्रियः ॥ ४ ॥ म्रियेतापिनभज्येतनैवजह्यात्स्वकंमतं ॥ तादृशेनश
मःकृष्णमन्येपरमदुष्करः ॥ ५ ॥ सुहृदामप्यवाचीनस्त्यक्तधर्माप्रियानृतः ॥ प्रतिहंत्येवसुहृदांवाचश्चैवमनांसिच ॥ ६ ॥ समन्युवशमापन्नःस्वभावंदुष्टमा
स्थितः ॥ स्वभावात्पापमभ्येतितृणैश्छन्नइवोरगः ॥ ७ ॥ दुर्योधनोहियत्सेनःसर्वथाविदितस्तव ॥ यच्छीलोयत्स्वभावश्चयद्बलोयत्पराक्रमः ॥ ८ ॥ पुराप्रसन्नाः
कुरवःसहपुत्रास्तथावयं ॥ इंद्रज्येष्ठाइवाभूममोदमानाःसबांधवाः ॥ ९ ॥ दुर्योधनस्यक्रोधेनभरतामधुसूदन ॥ धक्ष्यंतेशिशिरापायेवनानीवहुताशनैः ॥ १० ॥
अष्टादशेमेराजानःप्रख्यातामधुसूदन ॥ येसमुच्चिच्छिदुर्ज्ञातीन्सुहृदश्चसबांधवान् ॥ ११ ॥

महामनाःस्तब्धः समाचरेःप्रागपिसमाहितवानसि ॥ २ ॥ ३ ॥ वि
ष्ठूरीनिष्ठुरवाक् क्षेप्तानिंदकः अनेयःशिक्षयितुमयोग्यः ॥ ४ ॥ ५ ॥ अवाचीनोविपरीतः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ज्ञातीन्सगोत्रान् सुहृदःमित्राणि बांधवान्श्यालश्वशुरादीन् ॥ ११ ॥

पर्यायकालेधर्मांतकाले ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ कामानुबंधबहुलंबाहुल्येनतस्यचित्तानुसारि ॥ १९ ॥ २० ॥ अनयःकुलक्षयकृतोदोषः ॥ २१ ॥ २२ ॥ प्रशंसति श
ममेवेतिशेषः ॥ २३ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७५ ॥ एतदिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ रुषतींरोषवतीं ॥ ५ ॥

असुराणांसमृद्धानांज्वलतामिवतेजसा॥ पर्यायकालेधर्मस्यप्राप्तेकलिरजायत॥१२॥हैहयानांमुदावर्त्तोनीपानांजनमेजयः॥बहुलस्तालजंघानांकृमीणामु
द्धतोवसुः॥ १३॥ अजबिंदुःसुवीराणांसुराष्ट्राणांरुषर्द्धिकः॥ अर्कजश्चबलीहानांचीनानांधौतमूलकः ॥ १४॥ हयग्रीवोविदेहानांवरयुश्चमहौजसां॥बाहुः
सुंदरवंशानांदीप्ताक्षाणांपुरूरवाः॥ १५॥ सहजश्चेदिमत्स्यानांप्रवीराणांवृषध्वजः ॥ धारणश्चंद्रवत्सानांमुकुटानांविगाहनः ॥ १६॥ शमश्चनंदिवेगानामि
त्येतेकुलपांसनाः॥ युगांतकृष्णसंभूताःकुलेकुपुरुषाधमाः॥ १७॥ अप्ययंनःकुरूणांस्याद्युगांतेकालसंभृतः॥ दुर्योधनःकुलांगारोजघन्यःपापपूरुषः॥ १८॥
तस्मान्मृदुशनैर्ब्रूयाधर्मार्थसहितंहितं॥ कामानुबद्धंबहुलंनोग्रमुग्रपराक्रम॥ १९॥ अपिदुर्योधनंकृष्णसर्वेवयमधश्चराः॥ नीचैर्भूत्वानुयास्यामोमास्मनो
भरतानंशन्॥२०॥ अप्युदासीनवृत्तिःस्याद्यथानःकुरुभिःसह॥ वासुदेवतथाकार्यंनकुरूननयःस्पृशेत्॥२१॥वाच्यःपितामहोवृद्धोयेचकृष्णसभासदः॥ भ्रा
तॄणामस्तुसौभ्रात्रंधार्तराष्ट्रःप्रशाम्यतां॥ २२॥ अहमेतद्ब्रवीम्येवंराजाचैवप्रशंसति॥ अर्जुनोनैवयुद्धार्थीभूयसीहिदयार्जुने॥ २३॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्यो
गपर्वणिभगवद्यानपर्वणिभीमवाक्येचतुःसप्ततितमोऽध्यायः॥७४॥ ॥७५॥ वैशंपायनउवाच एतच्छ्रुत्वामहाबाहुःकेशवःप्रहसन्निव॥ अभूतपूर्वंभी
मस्यमार्दवोपहितंवचः॥ १ ॥ गिरेरिवलघुत्वंतच्छीतत्वमिवपावके॥ मत्वारामानुजःशौरिःशार्ङ्गधन्वावृकोदरं॥२॥ संतेजयंस्तदावाग्भिर्मातरिश्वेवपावकं॥
उवाचभीममासीनंकृपयाभिपरिप्लुतं॥ ३॥ श्रीभगवानुवाच त्वमन्यदाभीमसेनयुद्धमेवप्रशंससि॥ वधाभिनंदिनःक्रूरान्धार्तराष्ट्रान्मिमर्दिषुः॥ ४॥
नचस्वपिषिजागर्षिन्युब्जःशेषेपरंतप॥ घोरामशांतांरुषतींसदावाचंप्रभाषसे॥ ५॥ निःश्वसन्नग्निवत्तेनसंतप्तःस्वेनमन्युना॥ अप्रशांतमनाभीमसधूमइवपा
वकः॥ ६॥ एकांतेनिःश्वसन्शेषेभारार्तइवदुर्बलः॥ अपित्वांकेचिदुन्मत्तंमन्यंतेतद्विदोजनाः॥ ७॥ आरुज्यवृक्षान्निर्मूलान्गजःपरिरुजन्निव॥ निघ्नन्पद्भिः
क्षितिंभीमनिष्टनन्परिधावसि॥ ८॥ नास्मिन्जनेनरमसेरहःक्षिपसिपांडव॥ नान्यंनिशिदिवाचापिकदाचिदभिनंदसि॥ ९॥

अग्निवत्अग्निनेव ॥ ६ ॥ ७ ॥ आरुज्यभंक्त्वा ॥ ८ ॥ अस्मिन्वने जनेनब्राह्मणसमूहेनक्षिपसिनयसि कालमितिशेषः ॥ ९ ॥

॥१० ॥ ११ ॥ शुक्रंतेजःनिर्मुक्तोस्तंगतः ध्रुवंनिश्चयंपुनःपर्येति मेरुंपुनःपुनःप्रदक्षिणीकरोति ॥ १२ ॥ नियमेनहंताअस्मीतिशेषः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ निमित्तानिमहिषारोहणवामनेत्रस्फुरणादीनि स्वप्नांतेस्वप्ने जागरांतेजागरे ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ अष्ठीलाफलांतर्ग्रंथिः साचशाल्मलेःकेवलंतूलमयीभवति ॥ १९ ॥ २०॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपे पं

अकस्मात्स्मयमानश्चरहस्यास्सेरुदन्निव ॥ जान्वोर्मूर्धानमाधायचिरमास्सेप्रमीलितः ॥ १० ॥ भ्रुकुटिंचपुनःकुर्वन्नोष्ठौचविदशन्निव ॥ अभीक्ष्णंदृश्यसेभीम ५
सर्वंतन्मन्युकारितं ॥ ११ ॥ यथापुरस्तात्सविनादृश्यतेशुक्रमुच्चरन् ॥ यथाचपश्चान्निर्मुक्तोध्रुवंपर्येतिरश्मिवान् ॥ १२ ॥ तथासत्यंब्रवीम्येतन्नास्तितस्यव्यति
क्रमः ॥ हंताहंगदयाभ्येत्यदुर्योधनममर्षणं ॥ १३ ॥ इतिस्ममध्येभ्रातॄणांसत्येनालभसेगदां ॥ तस्यतेप्रशमेबुद्धिर्धीयतेद्यपरंतप ॥ १४ ॥ अहोयुद्धाभिकांक्षा
णांयुद्धकालउपस्थिते ॥ चेतांसिविप्रतीपानियत्त्वांभीर्भीमविंदति ॥ १५ ॥ अहोपार्थनिमित्तानिविपरीतानिपश्यसि ॥ स्वप्नांतेजागरांतेचतस्मात्प्रशममिच्छ
सि ॥ १६ ॥ अहोनाशंससेकिंचित्पुंस्त्वंक्लीबइवात्मनि ॥ कश्मलेनाभिपन्नोसितेनतेविकृतंमनः ॥ १७ ॥ उद्वेपतेतेहृदयंमनस्तेप्रतिसीदति ॥ ऊरुस्तंभगृहीतो
सितस्मात्प्रशममिच्छसि ॥ १८ ॥ अनित्यंकिलमर्त्यस्यपार्थचित्तंचलाचलं ॥ वातवेगप्रचलिताअष्ठीलाशाल्मलेरिव ॥ १९ ॥ तवैषाविकृताबुद्धिर्गवांवागि
वमानुषी ॥ मनांसिपांडुपुत्राणांमज्जयत्यप्लवानिव ॥ २० ॥ इदंमेमहदाश्चर्यंपर्वतस्येवसर्पणं ॥ यदीदृशंप्रभाषेथाभीमसेनासमंवचः ॥ २१ ॥ सदृष्ट्वास्वानि
कर्माणिकुलेजन्मचभारत ॥ उत्तिष्ठस्वविषादंमाकृथावीरस्थिरोभव ॥ २२ ॥ नचैतदनुरूपंतेयत्तेग्लानिररिंदम ॥ यदोजसानलभतेक्षत्रियोनतदश्नुते ॥ २३ ॥
इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिभीमोत्तेजकश्रीकृष्णवाक्येपंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच तथोक्तोवासुदेवे
ननित्यमन्युरमर्षणः ॥ सदश्ववत्समाधावद्बभाषेतदनंतरं ॥ १ ॥ भीमसेनउवाच अन्यथामांचिकीर्षंतमन्यथामन्यसेऽच्युत ॥ प्रणीतभावमत्यर्थंयुधिस
त्यपराक्रमं ॥ २ ॥ वेत्सिदाशार्हसत्यंमेदीर्घकालंसहोषितः ॥ उतवामांनजानासिप्लवन्ह्रदइवाप्लवे ॥ ३ ॥ तस्मादनभिरूपाभिर्वाग्भिर्मांत्वंसमर्छसि ॥ कथंहि
भीमसेनंमांजानन्कश्चनमाधव ॥ ४ ॥ ब्रूयादप्रतिरूपाणियथामांवक्तुमर्हसि ॥ तस्मादिदंप्रवक्ष्यामिवचनंवृष्णिनंदन ॥ ५ ॥ आत्मनःपौरुषंचैवबलंचनसमंप ॥८७॥
रैः ॥ सर्वथानार्यकर्मैतत्प्रशंसास्वयमात्मनः ॥ ६ ॥ अतिवादापविद्धस्तुवक्ष्यामिबलमात्मनः ॥ पश्यमेरोदसीकृष्णययोरासन्निमाःप्रजाः ॥ ७ ॥

चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ तथोक्तइति समाधावत्तीव्रवेगंयथास्यात्तथा ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ रोदसीद्यावाभूमी ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ संबाधेसंकीर्णे ॥ १४ ॥ वैशसेविशसनवति ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥छ॥
भावमिति विवक्षयाल्पयास्वरूपंवक्तव्यमितीच्छया प्रागेवतस्यज्ञातत्वात् ॥ १ ॥ वेदवेद्मि ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ कुतस्तर्हिमांनिंदितवानसीत्याशंक्याह जिज्ञासंतइति देवमानुषयोर्धर्मस्यपर्यायमितिसंबंधः दे

अचलेचाप्रतिष्ठेचाप्यनंतेसर्वमातरौ ॥ यदिमेसहसाक्रुद्धेसमेयातांशिलेइव ॥ ८ ॥ अहमेतेनिगृह्णीयांबाहुभ्यांसचराचरे ॥ पश्यैतदंतरंबाह्वोर्महापरिघयोरि-
व ॥ ९ ॥ यएतत्प्राप्यमुच्येतनतंपश्यामिपूरुषं ॥ हिमवांश्चसमुद्रश्चवज्रीवाबलभित्स्वयं ॥ १० ॥ मयाभिपन्नंत्रायेरन्बलमास्थायनत्रयः ॥ युद्धार्हान्क्षत्रियान्स
र्वान्पांडवेष्वाततायिनः ॥ ११ ॥ अधःपादतलेनैतानधिष्ठास्याभिभूतले ॥ नहित्वंनाभिजानासिममविक्रममच्युत ॥ १२ ॥ यथामयाविनिर्जित्यराजानोव
शगाःकृताः ॥ अथचेन्मांनजानासिसूर्यस्येवोद्यतःप्रभां ॥ १३ ॥ विगाढेयुधिसंबाधेवेत्स्यसेमांजनार्दन ॥ परुषैराक्षिपसिकिंव्रणंपूतिमिवोन्नयन् ॥ १४ ॥ य
थामतिब्रवीम्येतद्विद्धिमामधिकंततः ॥ द्रष्टासियुधिसंबाधेप्रवृत्तेवैशसेऽहनि ॥ १५ ॥ मयाप्रणुन्नान्मातंगान्रथिनःसादिनस्तथा ॥ तथानरानभिक्रुद्धंनिघ्नंतं
क्षत्रियर्षभान् ॥ १६ ॥ द्रष्टामांत्वंचलोकश्चविकर्षंतंवरान्वरान् ॥ नमेसीदंतिमज्जानोनममोद्वेपतेमनः ॥ १७ ॥ सर्वलोकादभिक्रुद्धान्नभयंविद्यतेमम ॥ किं
तुसौहृदमेवैतत्कृपयामधुसूदन ॥ सर्वांस्तितिक्षेसंक्लेशान्मास्मनोभरतानशन् ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिभीमसेनवाक्ये
षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ छ ॥ श्रीभगवानुवाच भावंजिज्ञासमानोहंप्रणयादिदमब्रुवं ॥ नचाक्षेपान्नपांडित्यान्नक्रोधान्नविवक्षया ॥ १ ॥ वे
दाहंतवमाहात्म्यमुततेवेदयद्बलं ॥ उततेवेदकर्माणिनत्वांपरिभवाम्यहं ॥ २ ॥ यथाचात्मनिकल्याणंसंभावयसिपांडव ॥ सहस्रगुणमप्येतत्त्वयिसंभावयाम्यहं ॥
॥ ३ ॥ यादृशेचकुलेजन्मसर्वराजाभिपूजिते ॥ बंधुभिश्चसुहृद्भिश्चभीमत्वमसितादृशः ॥ ४ ॥ जिज्ञासंतोहिधर्मस्यसंदिग्धस्यवृकोदर ॥ पर्यायंनाध्यवस्यंतिदैव
मानुषयोर्जनाः ॥ ५ ॥ सएवहेतुर्भूत्वाहिपुरुषस्यार्थसिद्धिषु ॥ विनाशेपिसएवास्यसंदिग्धंकर्मपौरुषं ॥ ६ ॥ अन्यथापरिदृष्टानिकविभिर्दोषदर्शिभिः ॥ अन्य
थापरिवर्त्ततेवेगाइवनभस्वतः ॥ ७ ॥

वधर्मस्यभाविनःपुण्यपापफलस्य पर्यायंपर्यंतंदैवज्ञादेःसकाशाज्जिज्ञासमानोज्ञातुमिच्छंतोपिनाध्यवस्यंतिननिश्चिन्वंति कदाचिद्दैवज्ञाद्युक्तावपिविसंवाददर्शनात् त
थामानुषधर्मस्यपुरुषकारस्यपर्यायंबलाबलनिर्णयंइतिपूर्ववत् शूरस्यापिकदाचित्क्लीबत्वदृष्टेरितिभावः ॥ ५ ॥ सएवधर्मएव संदिग्धंसंदिग्धफलं ॥ ६ ॥ परिदृष्टानिकर्तव्यत्वेननिश्चितानिकार्याणि ॥ ७ ॥

सुनीतंसम्यगनुष्ठितं विरुध्यतेनिष्फलंक्रियते ॥ ८ ॥ अकृतंभोगायानारब्धंकर्मपुण्यादिकमागामिदुःखंदैवज्ञादिभिरुपदिष्टतयानिश्चितसद्भावंपौरुषेणविहन्यते तेनकाम्यकर्मणामपिफलवत्त्वमस्त्येवेतिसिद्धं
यद्वाअकृतंकालस्वभावजंकर्मअनुभूयमानंशीतोष्णादिनतुपौरुषेणप्रावरणादिसंपादनेननिवार्यतइत्यर्थः ॥ ९॥ यदन्यदिति दिष्टःफलभोगाय आज्ञप्तःभावः सत्तायस्यतत् दिष्टभावंप्रारब्धकर्म पंचम्यर्थेपष्ठी
प्रारब्धादन्यदित्यर्थः पुरुषस्यपुरुषेणसंचितंयत्स्वयंकृतंकर्मतस्मादनुपरोधोजन्मांतरेनिरोधोनास्ति तत्रज्ञानेनप्रायश्चित्तेनवासंचितपापानांनाशे लक्षणंज्ञापकंश्रुतिस्मृतिजातंविद्यते क्षीयंतेचास्यकर्माणितस्मि
न्दृष्टेपरावरे धर्मेणपापमपनुदति ज्ञानाग्निःसर्वकर्माणिभस्मसात्कुरुतेतथेति (भावःप्रारब्धकर्म) यद्वाअकृतात्दैवात्शीतादेरन्यत्स्वयंकृतंदैवंदेहांतःकरणसंतापहेतुःतस्मादपिउपरोधोत्रैवनास्ति यतस्तत्रापि

सुमंत्रितंसुनीतंचन्यायतश्चोपपादितं॥ कृतंमानुष्यकंकर्मदैवेनापिविरुध्यते ॥८॥ दैवमप्यकृतंकर्मपौरुषेणविहन्यते ॥ शीतमुष्णंतथावर्षंक्षुत्पिपासेचभा
रत ॥ ९ ॥ यदन्यद्दिष्टभावस्यपुरुषस्यस्वयंकृतं ॥ तस्मादनुपरोधश्चविद्यतेतत्रलक्षणं ॥ १० ॥ लोकस्यनान्यतोवृत्तिःपांडवान्यत्रकर्मणः ॥ एवंबुद्धिःप्रवर्त्तेतफ
लंस्यादुभयान्वये ॥ ११ ॥ यएवंकृतबुद्धिःसकर्मस्वेवप्रवर्तते ॥ नासिद्धौव्यथतेतस्यनसिद्धौहर्षमश्नुते ॥ १२ ॥ तत्रेयमनुमात्रामेभीमसेनविवक्षिता ॥ नैकां
तसिद्धिर्वक्तव्याशत्रुभिःसहसंयुगे ॥ १३ ॥ नातिप्रहीणरश्मिःस्यात्तथाभावविपर्यये ॥ विषादमर्छेद्ग्लानिंवाप्येतमर्थंब्रवीमिते ॥ १४ ॥ श्वोभूतेधृतराष्ट्रस्य
समीपंप्राप्यपांडव ॥ यतिष्येप्रशमंकर्तुंयुष्मदर्थमहापयन् ॥ १५ ॥ शमंचेत्तेकरिष्यंतिततोऽनंतंयशोमम ॥ भवतांचकृतःकामस्तेषांचश्रेयउत्तमं ॥ १६ ॥ ते
चेदभिनिवेक्ष्यंतेनाभ्युपैष्यंतिमेवचः ॥ कुरवोयुद्धमेवात्रघोरंकर्मभविष्यति ॥ १७ ॥ अस्मिन्युद्धेभीमसेनत्वयिभारःसमाहितः ॥ धूरर्जुनेनधार्यास्याद्वोढव्यइ
तरोजनः ॥ १८ ॥ अहंहियंतावीभत्सोर्भवितासंयुगेसति ॥ धनंजयस्यैषकामोनहियुद्धंनकामये ॥ १९ ॥ तस्मादाशंकमानोहंवृकोदरमतिंतव ॥ गदतःक्लीब
यावाचातेजस्तेसमदीदिपं ॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिकृष्णवाक्येसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥छ॥ ॥श्री॥

लक्षणंचिकित्साविवेकहेतुःशास्त्रंप्रवर्त्तते सर्वेष्वपिपौरुषंकर्त्तव्यमितिभावः ॥ १० ॥ एतदेवाह लोकस्येति कर्मणोन्यत्रपौरुषंविनाअन्यतएकस्माद्दैवादेववृत्तिर्जीविकानास्ति एवंबुद्धिःईदृक्ज्ञानवान्सन्प्रव
र्तेतपुरुषकारंकुर्यात् तथासतिउभयान्वयेदैवपौरुषयोःसंबंधेफलंभवतिनान्यतरतइत्यर्थः ॥ ११ ॥ यइति यथाकर्षकःकर्मकृत्वादैवानुकूल्यात्फलंलब्ध्वापिनहृष्यति अनाकस्मिकत्वात्फलस्य दैवप्रातिकू
ल्यादलब्ध्वापिनव्यथते अनुचितस्याकरणात् तद्वदत्रापिज्ञेयमित्याशयः ॥ १२ ॥ तंप्रकृतेयोजयति तत्रेति अनुमात्राऽवधारणंनिश्चयइत्यर्थः मात्रंकार्त्स्न्येवधारणेइतिकोशः लिंगव्यत्ययआर्षः ॥ १३ ॥
प्रहीणरश्मिःनिष्प्रभः भावःप्रारब्धंकर्म अर्च्छेत्प्राप्नुयात् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ तेकुरवइतिसंबंधः ॥ १७ ॥ अस्मिन्निति रथोपमोभीमः अश्वोपमोर्जुनः ॥ १८ ॥ अहमिति युद्धकामोप्यहंअर्जुनप्रीत्यै
सारथ्यंकरिष्यामीत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

उक्तमिति ॥ १ ॥ दैन्याद्वाअस्मदीयात् ॥ २ ॥ पराक्रमंसर्वेषांरक्षणेयत्नं कर्माणिजीवनबीजानिप्राक्तनानि तदभावात्दलद्वयहितार्थंकृतोपियत्नोनिष्फलइतिमत्वाशममेवेच्छसीत्यर्थः ॥ ३ ॥ मंत्रकारण
माह तदिदमिति नहियुद्धंनकामयेइतियत्त्वयाभाषितं तथाचनतथापिच चनशब्दोऽप्यर्थे यद्यपिममैतदनिष्टंतथापित्वयायद्भाषितंतत्तथैवभविष्यतीत्यर्थः परंतुशमोपितवनासाध्योस्तीत्याह नचेति॥ ४ ॥
एतत्कृच्छ्रंयुद्धंसंकटंमन्यसेऽंगीकरोषि अस्माकंकुरुपांडवानांशमासंभवाद्युद्धमिच्छसीत्याह कुर्वंतीति येषांपुंसांफलोदयोनास्तितेषांकर्माणिक्रियमाणान्यपिसामादीनिकुर्वंतिकृण्वंतिहिंसंति कृहिंसायामि
त्यस्यस्वादिगणस्थस्यरूपं तनादित्वमस्यार्षलेखकप्रमादजंवा चतुर्थोपायसाध्येतुरिपौसांत्वमपक्रियेत्यभियुक्तोक्तेर्जीवनादृष्टाभावाद्दंडैकसाध्येषुकुरुषुसांत्वप्रयोगोदुष्करइत्यर्थः ॥ ५॥ एवंजानन्नपिसामैवचे

अर्जुनउवाच उक्तंयुधिष्ठिरेणैवयावद्वाच्यंजनार्दन ॥ तववाक्यंतुमेश्रुत्वाप्रतिभातिपरंतप ॥ १ ॥ नैवप्रशममत्रत्वंमन्यसेसुकरंप्रभो ॥ लोभाद्वाधृतराष्ट्रस्य
दैन्याद्वासमुपस्थितात् ॥ २ ॥ अफलंमन्यसेवापिपुरुषस्यपराक्रमं ॥ नचांतरेणकर्माणिपौरुषेणफलोदयः ॥ ३ ॥ तदिदंभाषितंवाक्यंतथाचनतथैवतत् ॥ नचै
तदेवंद्रष्टव्यमसाध्यमपिकिंचन ॥ ४ ॥ किंचैतन्मन्यसेकृच्छ्रमस्माकमवसादकं ॥ कुर्वंतितेषांकर्माणियेषांनास्तिफलोदयः ॥ ५ ॥ संपाद्यमानंसम्यक्चस्यात्क
र्मसफलंप्रभो ॥ सतथाकृष्णवर्तस्वयथाशर्मभवेत्परैः ॥ ६ ॥ पांडवानांकुरूणांचभवान्नःप्रथमःसुहृत् ॥ सुराणामसुराणांचयथावीरप्रजापतिः ॥ ७ ॥ कुरूणां
पांडवानांचप्रतिपत्स्वनिरामयं ॥ अस्मद्धितमनुष्ठानंमन्येतवनदुष्करं ॥ ८ ॥ एवंचकार्यतामेतिकार्यंतवजनार्दन ॥ गमनादेवमेवत्वंकरिष्यसिजनार्दन ॥ ९ ॥
चिकीर्षितमथान्यत्तेतस्मिन्वीरदुरात्मनि ॥ भविष्यतिचतत्सर्वंयथातवचिकीर्षितं ॥ १० ॥ शर्मतैःसहवानोस्तुतववायच्चिकीर्षितं ॥ विचार्यमाणोयःकामस्तव
कृष्णसनोगुरुः ॥ नसनार्हतिदुष्टात्मावधंससुतबांधवः ॥ ११ ॥ येनधर्मसुतेदृष्टानसाश्रीरुपमर्पिता ॥ यच्चाप्यपश्यतोपायंधर्मिष्ठंमधुसूदन ॥ १२ ॥ उपायेनतृ
शंसेनहृताद्युतदेविना ॥ कथंहिपुरुषोजातःक्षत्रियेषुधनुर्धरः ॥ १३ ॥ समाहूतोनिवर्तेतप्राणत्यागेप्युपस्थिते ॥ अधर्मेणजितान्दृष्ट्वावनेप्रव्रजितांस्तथा
॥ १४ ॥ वध्यतांममवार्ष्णेयनिर्गतोसौसुयोधनः ॥ नचैतदद्भुतंकृष्णमित्रार्थेयच्चिकीर्षसि ॥ क्रियाकथंचमुख्यास्यान्मृदुनाचेतरेणवा ॥ १५ ॥ अथवामन्यसे
ज्यायान्वधस्तेषामनंतरं ॥ तदेवक्रियतामाशुनविचार्यमतस्त्वया ॥ १६ ॥

न्मन्यसेतत्राह संपाद्येति यत्कर्मसम्यक्संपाद्यमानंभवेत्तत्सफलंस्यादितिसंबंधः प्र
भोइत्यनेनअसाध्यसाधनसामर्थ्यमस्यदर्शयति फलितमाह सइति ॥ ६ ॥ ७ ॥ निरामयंकुशलं ॥ ८ ॥ कार्यतांऔचित्यंकार्यंकर्म ॥ ९ ॥ १० ॥ शर्मेति कृष्णात्स्वस्यव्यवहारतोभेदान्मनभेदमुक्त्वातत्त्वमाह विचार्य
माणइति गुरुःउपदेष्टा प्राणस्यप्राणमुतचक्षुषश्चक्षुरुतश्रोत्रस्यश्रोत्रंमनसोयेमनोविदुस्तेनिचिक्युर्ब्रह्मपुराणमग्र्यमितिश्रुतेरस्मन्मनसोपिमनस्त्वमतस्तवयःकामःसएवास्मत्कामस्यप्रवर्तकइतिभावः वस्तुतस्तु
तवैवकामोयुक्तइत्याह नसइत्यादिना ॥ ११ ॥ धर्मिष्ठंयुद्धादिकं ॥ १२ ॥ हृताश्रीः ॥ १३ ॥ समाहूतोद्यूतार्थं ॥ १४ ॥ निर्गतःनिश्चयेनप्रामः कथंचकथमपि मुख्याफलवती मृदुनासाम्ना इतरेणयुद्धेन ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ नामनिश्चितं सपांडवेषुसम्यग्वर्त्तेतेतिबुद्धिर्मेनसंजायतेनोत्पद्यते ॥ १८ ॥ १९ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एवमिति
॥१॥ द्वयोःकर्मणोःशमयुद्धयोर्मध्येइदंअनामयंसर्वंकृत्स्नंममदूतस्यायत्तंअधीनंतथापिदैवानुकूल्यमत्रापेक्षितमित्याह क्षेत्रमिति कर्मणाकर्षणेनवाप्यादिजलदानेनच शुद्धंभूदोषहीनं रसवदार्द्रंच उपपादितं
कृतं तन्कदाचिद्वर्षंविनापिफलप्रदंभवेत् ॥२॥ अत्रकेवलंपौरुषस्यैवश्रैष्ठ्यंदृष्टमित्याह तत्रेति ॥३॥ एतदपिदैवाधीनमेवेत्याह तत्रचापीति शोषणंवाप्यादेः सर्वथादृष्ट्यभावेयथानफलनिष्पत्तिस्तद्वद्दैवाभावे

जानासिहियथैतेनद्रौपदीपापबुद्धिना ॥ परिक्लिष्टासभामध्येतंचतस्योपमर्षितं ॥ १७ ॥ सनामसम्यग्वर्ततपांडवेष्वितिमाधव ॥ नमेसंजायतेबुद्धिर्वीजमुप्तमि
वोषरे ॥ १८ ॥ तस्माद्यन्मन्यसेयुक्तंपांडवानांहितंचयत् ॥ तथाशुकुरुवार्ष्णेययन्नःकार्यमनंतरं ॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणि
अर्जुनवाक्येऽष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥७॥ श्रीभगवानुवाच एवमेतन्महाबाहोयथावदसिपांडव ॥ पांडवानांकुरूणांचप्रतिपत्स्येनिरामयं ॥
॥ १ ॥ सर्वंत्विदंममायत्तंवीभत्सोकर्मणोर्द्वयोः ॥ क्षेत्रंहिरसवच्छुद्धंकर्मणैवोपपादितं ॥ २ ॥ ऋतेवर्षान्नकौंतेयजातुनिर्वर्तयेत्फलं ॥ तत्रवैपौरुषंब्रूयुरासेकंय
त्नकारितं ॥ ३ ॥ तत्रचापिध्रुवंपश्येच्छोषणंदैवकारितं ॥ तदिदंनिश्चितंबुद्ध्यापूर्वैरपिमहात्मभिः ॥ ४ ॥ दैवेचमानुषेचैवसंयुक्तंलोककारणं ॥ अहंहितत्करिष्या
मिपरंपुरुषकारतः ॥ ५ ॥ दैवंतुनमयाशक्यंकर्मकर्तुंकथंचन ॥ सहिधर्मंचलोकंचत्यक्त्वाचरतिदुर्मतिः ॥ ६ ॥ नहिसंतप्यतेतेननतथारूपेणकर्मणा ॥ तथापिबुद्धिं
पापिष्ठांवर्धयंत्यस्यमंत्रिणः ॥ ७ ॥ शकुनिःसूतपुत्रश्चभ्रातादुःशासनस्तथा ॥ सहित्यागेनराज्यस्यनशमंसमुपैष्यति ॥ ८ ॥ अंतरेणवधंपार्थसानुबंधःसुयोध
नः ॥ नचापिप्रणिपातेनत्यक्तुमिच्छतिधर्मराट् ॥ याच्यमानश्चराज्यंसनप्रदास्यतिदुर्मतिः ॥ ९ ॥ नतुमन्येसतद्वाच्योयद्युधिष्ठिरशासनं ॥ उक्तंप्रयोजनंयत्तुधर्म
राजेनभारत ॥ १० ॥ तथापापस्तुतत्सर्वंनकरिष्यतिकौरवः ॥ तस्मिंश्चाक्रियमाणेसौलोकेवध्योभविष्यति ॥ ११ ॥ ममचापिसवध्योहिजगतश्चापिभारत ॥ ये
नकौमारकेयूयंसर्वेविप्रकृताःसदा ॥ १२ ॥ विप्रलुप्तंचवोराज्यंनृशंसेनदुरात्मना ॥ नचोपशाम्यतेपापःश्रियंदृष्ट्वायुधिष्ठिरे ॥ १३ ॥ असकृच्चाप्यहंतेनत्वत्कृते
पार्थभेदितः ॥ नमयातद्गृहीतंचपापंतस्यचिकीर्षितं ॥ १४ ॥ जानासिहिमहाबाहोत्वमप्यस्यपरंमतं ॥ प्रियंचिकीर्षमाणंचधर्मराजस्यमामपि ॥ १५ ॥

पीत्यर्थः ॥४॥ संयुक्तंआहितं लोककारणंलोकहितसाधनं ॥५॥ दैवंकर्मप्राक्तनंकर्म कर्त्तुंअन्यथाकर्त्तुं ॥६॥७॥ पुरुषकाराच्छमोप्यत्रदुःसंपादइत्याह सहीति त्यागेनदानेन ॥८॥ सानुबंधःसपरिवारः नचेति
एकोराज्यंत्यक्तुंनेच्छतिपरोदातुंनेच्छतीत्यर्थः ॥९॥ शासनंपंचग्रामान्देहीतितत्तूनवक्तव्यःदैन्यद्योतकत्वादितिभावः अफलत्वाच्चनैवंसवाच्यइत्याह उक्तमिति प्रयोजनंशमं ॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥

अभिशंकसेमांशममनिच्छंतमिवमन्यसे ॥ १६ ॥ दिव्यंविधानंभूभारापहारार्थंस्वर्गाद्देवानामवतरणं ॥ १७ ॥ आशंसेसंभावयामि ॥ १८ ॥ कथमिति भीष्मेणएतच्छर्मयाच्यमानोपिसःहितंकथंनोक्तःअपितुउक्त उपदिष्टएवदुर्योधनस्तथापिनगृहीतवानितिभावः संवत्सरगतेगतसंवत्सरे ॥ १९ ॥ संकल्पिताःवध्यत्वेननिश्चिताः लवशःक्षणशः लवोंशःक्षणःस्वीकारः राज्यलेशस्यस्वीकारेपिनसंतुष्टइत्यर्थः क्रमेणषष्ठयर्थेस प्तम्यर्थेचशस्प्रत्ययः ॥ २० ॥ विभाव्यंविचारणीयं ॥ २१ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ ७ ॥ उक्तमिति ॥ १ ॥ राज्ञोमतंआज्ञायसंशमःसम्यक्शमःख्यापितः हे

संजानंस्तस्यचात्मानंममचैवपरंमतं ॥ अजानन्निवमांकस्मादर्जुनाद्याभिशंकसे ॥ १६ ॥ यच्चापिपरमंदिव्यंतच्चाप्यनुगतंत्वया ॥ विधानंविहितंपार्थकथंश र्मभवेत्परैः ॥ १७ ॥ यत्तुवाचामयाशक्यंकर्मणावापिपांडव ॥ करिष्येतदहंपार्थनत्वाशंसेशमंपरैः ॥ १८ ॥ कथंगोहरणेब्रुक्तोनैतच्छर्मतथाहितं ॥ याच्यमा नोहिभीष्मेणसंवत्सरगतेध्वनि ॥ १९ ॥ नदैवतेपराभूतायदासंकल्पितास्त्वया ॥ लवशःक्षणशश्चापिनचतुष्टःसुयोधनः ॥ २० ॥ सर्वथातुमयाकार्यंधर्मराज स्यशासनं ॥ विभाव्यंतस्यभूयश्चकर्मपापंदुरात्मनः ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिश्रीकृष्णवाक्येऊनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥
नकुलउवाच उक्तंबहुविधंवाक्यंधर्मराजेनमाधव ॥ धर्मज्ञेनवदान्येनश्रुतंचैवहितत्त्वया ॥ १ ॥ मतमाज्ञायराज्ञश्चभीमसेनेनमाधव ॥ संशमोबाहुवीर्यंच ख्यापितंमाधवात्मनः ॥ २ ॥ तथैवफाल्गुनेनापियदुक्तंतत्त्वयाश्रुतं ॥ आत्मनश्चमतंवीरकथितंभवतासकृत् ॥ ३ ॥ सर्वमेतदतिक्रम्यश्रुत्वापरमतंभवान् ॥ यत्प्राप्तकालंमन्येथास्तत्कुर्याःपुरुषोत्तम ॥ ४ ॥ तस्मिंस्तस्मिन्निमित्तेहिमतंभवतिकेशव ॥ प्राप्तकालंमनुष्येणक्षमंकार्यमरिंदम ॥ ५ ॥ अन्यथाचिंतितोह्यर्थः पुनर्भवतिसोन्यथा ॥ अनित्यमतयोलोकेनराःपुरुषसत्तम ॥ ६ ॥ अन्यथाबुद्धयोह्यासन्नस्मासुवनवासिषु ॥ अदृश्येष्वन्यथाकृष्णदृश्येषुपुनरन्यथा ॥ ७ ॥ अ स्माकमपिवार्ष्णेयवनेविचरतांतदा ॥ नतथाप्रणयोराज्येयथासंप्रतिवर्तते ॥ ८ ॥ निवृत्तवनवासान्नःश्रुत्वावीरसमागताः ॥ अक्षौहिण्योहिसप्तेमास्त्वत्प्रसादा ज्जनार्दन ॥ ९ ॥ इमान्हिपुरुषव्याघ्रानचिंत्यबलपौरुषान् ॥ आत्तशस्त्रान्रणेदृष्ट्वानव्यथेदिहकःपुमान् ॥ १० ॥

माधवमधुदेशज आत्मनःमंतंआज्ञायबाहुवीर्यंख्यापितं हेमाधवलक्ष्मीपते ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ तस्मिन्निति निमित्तभेदान्मतभेदोभवति कुलधुर्यस्ययुधिष्ठिरस्यमतंकुलोच्छेदोमाभूदितिकेशाकर्षणक्लिष्टायाःद्रौपद्या मतंशत्रवोनिर्मूलंउन्मूलनीयाइति तत्रकालानुरूपंयत्क्षमंयोग्यंतत्त्वयाकार्यमित्यर्थः ॥ ५ ॥ अनित्यानाशवतीमतिर्येषांते ॥ ६ ॥ नकेवलंव्यक्तिभेदान्मतभेदःकिंतुव्यक्त्यैक्येपिअवस्थाभेदान्मतभेदोभवतीत्याह अ न्यथेत्यादिना अदृश्येष्विति अज्ञातवासकालेकथमनावृताश्चरिष्यामइत्येवमनोरथआसीत् दृश्येषुइदानींभव्येषुअस्माभुकदाराज्यंप्राप्स्यामइत्यस्तीतिभावः ॥ ७ ॥ प्रणयआदरः ॥ ८ ॥ नव्यथेत्कुप्येत् ॥ ९ ॥ १० ॥

॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥ मृदुसंहारंवेणीरूपेणसमाल्टनमपिमृदुं वृजिनाग्रंकुटिलाग्रं केशवन्सूक्ष्माग्रंवा वृजिनःकुटिलेन्यवदितिविश्वः सुदर्शनंरमणीयं ॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥

अदासाःपांडवाःसंतुसरथाःसायुधाइति ॥ मयोक्तेयत्रनिर्मुक्तावनवासायकेशव ॥ २८ ॥ एवंविधानांदुःखानामभिज्ञोसिजनार्दन ॥ त्रायस्वपुंडरीकाक्षस
भर्तृज्ञातिबांधवान् ॥ २९ ॥ नन्वहंकृष्णभीष्मस्यधृतराष्ट्रस्यचोभयोः ॥ स्नुषाभवामिधर्मेणसाहंदासीकृताबलात् ॥ ३० ॥ धिक्पार्थस्यधनुष्मत्तांभीमसेनस्य
धिग्बलं ॥ यत्रदुर्योधनःकृष्णमुहूर्तमपिजीवति ॥ ३१ ॥ यदितेहमनुग्राह्यायदितेस्तिकृपामयि ॥ धार्तराष्ट्रेषुवैकोपःसर्वःकृष्णविधीयतां ॥ ३२ ॥ वैशंपाय
नउवाच इत्युक्त्वामृदुसंहारंवृजिनाग्रंसुदर्शनं ॥ सुनीलमसितापांगीसर्वगंधाधिवासितं ॥ ३३ ॥ सर्वलक्षणसंपन्नंमहाभुजगवर्चसं ॥ केशपक्षंवरारोहा
गृह्यवामेनपाणिना ॥ ३४ ॥ पद्माक्षीपुंडरीकाक्षमुपेत्यगजगामिनी ॥ अश्रुपूर्णेक्षणाकृष्णाकृष्णंवचनमब्रवीत् ॥ ३५ ॥ अयंतेपुंडरीकाक्षदुःशासनकरोद्धृतः ॥
स्मर्तव्यःसर्वकार्येषुपरेषांसंधिमिच्छता ॥ ३६ ॥ यदिभीमार्जुनौकृष्णकृपणौसंधिकामुकौ ॥ पितामेयोत्स्यतेवृद्धःसहपुत्रैर्महारथैः ॥ ३७ ॥ पंचचैवमहावीर्याः
पुत्रामेमधुसूदन ॥ अभिमन्युंपुरस्कृत्ययोत्स्यंतेकुरुभिःसह ॥ ३८ ॥ दुःशासनभुजंश्यामंसंछिन्नंपांसुगुंठितं ॥ यद्यहंतुनपश्यामिकाशांतिर्हृदयस्यमे ॥ ३९ ॥
त्रयोदशहिवर्षाणिप्रतीक्षंत्यागतानिमे ॥ विधायहृदयेमन्युंप्रदीप्तमिवपावकं ॥ ४० ॥ विदीर्यतेमेहृदयंभीमवाक्शल्यपीडितं ॥ योयमद्यमहाबाहुर्धर्मंमेवा
नुपश्यति ॥ ४१ ॥ इत्युक्त्वाबाष्परुद्धेनकंठेनायतलोचना ॥ रुरोदकृष्णासोत्कंपंसस्वरंबाष्पगद्गदं ॥ ४२ ॥ स्तनौपीनायतश्रोणीसहिताबभिवर्षती ॥ द्रवीभूतमि
वात्युष्णंमुंचतीवारिनेत्रजं ॥ ४३ ॥ तामुवाचमहाबाहुःकेशवःपरिसांत्वयन् ॥ अचिराद्द्रक्ष्यसेकृष्णेरुदतीर्भरतस्त्रियः ॥ ४४ ॥ एवंताभीरुरोत्स्यंतिनिहतज्ञाति
बांधवाः ॥ हतमित्राहतबलायेषांक्रुद्धासिभामिनी ॥ ४५ ॥ अहंचतत्करिष्यामिभीमार्जुनयमैःसह ॥ युधिष्ठिरनियोगेनदैवाच्चविधिनिर्मितात् ॥ ४६ ॥ धार्तरा.
ष्ट्राःकालपक्वानचेच्छृण्वंतिमेवचः ॥ शेष्यंतेनिहताभूमौश्वसृगालादनीकृताः ॥ ४७ ॥ चलेद्धिहिमवान्शैलोमेदिनीशतधाफलेत् ॥ द्यौःपतेच्चसनक्षत्रानमेमो
घंवचोभवेत् ॥ ४८ ॥ सत्यंतेप्रतिजानामिकृष्णेबाष्पोनिगृह्यतां ॥ हतामित्रान्श्रियायुक्तानचिराद्द्रक्ष्यसेपतीन् ॥ ४९ ॥ इतिश्रीम० उद्यो० भगवद्या० द्रौपदी
कृष्णसंवादेद्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥ ७ ॥ अर्जुनउवाच कुरूणामद्यसर्वेषांभवान्सुहृदनुत्तमः ॥ संबंधीदयितोनित्यमुभयोःपक्षयोरपि ॥ १ ॥

हेभीमशत्रुभयंकरकृष्ण योयंभवान् ॥४१॥४२॥ अत्युष्णंवह्निं॥४३॥४४॥ रोत्स्यंतिरोदिष्यंति ॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥ इति० उ० नै० भा० द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥८२॥ ॥७॥ कुरूणामिति ॥१॥

प्रतिपाद्यंसंपाद्यं अनामयंकुशलं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ यास्यामि तदेवकर्तुमितिशेषः अभीप्सयाप्राप्तुमिच्छया ॥ ५ ॥ विमलवद्गतेनिर्मलाकाशगे मैत्रेजन्मर्क्षाद्दष्टमताराया दूतस्यहित्वामिवलेनैत्रबलवत्त्व मित्यर्थः ॥ ६ ॥ कौमुदेकार्तिके रेवत्यांअर्जुनस्यफल्गुनीजातस्यरेवतीमैत्रताराभवतीतिप्रसिद्धं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ प्रतिज्ञायअनुस्मृत्य ॥११॥१२॥१३॥१४॥ आकाशगःसूर्यः आकाशमिवचे

पांडवैर्धार्तराष्ट्राणांप्रतिपाद्यमनामयं ॥ समर्थःप्रशमंचैवकर्तुमर्हसिकेशव ॥ २ ॥ त्वमितःपुंडरीकाक्षसुयोधनममर्षणं ॥ शांत्यर्थंभ्रातरंब्रूयायत्तद्वाच्यममित्र
हन् ॥ ३ ॥ त्वयाधर्मार्थयुक्तंचेदुक्तंशिवमनामयं ॥ हितंनादास्यतेबालोदिष्टस्यवशमेष्यति ॥ ४ ॥ श्रीभगवानुवाच धर्म्यमस्मद्धितंचैवंकुरूणांयदनाम
यं ॥ एषयास्यामिराजानंधृतराष्ट्रमभीप्सया ॥ ५ ॥ वैशंपायनउवाच . ततोव्यपेतेतमसिसूर्येविमलवद्गते ॥ मैत्रेमुहूर्तेसंप्राप्तेमृद्वर्चिषिदिवाकरे ॥ ६ ॥ कौ
मुदेमासिरेवत्यांशरदंतेहिमागमे ॥ स्फीतसस्यसुखेकालेकल्यःसत्ववतांवरः ॥ ७ ॥ मंगल्याःपुण्यनिर्घोषावाचःशृण्वंश्चसूनृताः ॥ ब्राह्मणानांप्रतीतानामृषी
णामिववासवः ॥ ८ ॥ कृत्वापौर्वाह्णिकंकृत्यंस्नातःशुचिरलंकृतः ॥ उपतस्थेविवस्वंतंपावकंचजनार्दनः ॥ ९ ॥ ऋषभंपृष्ठआलभ्यब्राह्मणानभिवाद्यच ॥ अग्निं
प्रदक्षिणंकृत्वापश्यन्कल्याणमग्रतः ॥ १० ॥ तत्प्रतिज्ञायवचनंपांडवस्यजनार्दनः ॥ शिनेर्नप्तारमासीनमभ्यभाषतसात्यकिं ॥ ११ ॥ रथआरोप्यतांशंखश्च
क्रंचगदयासह ॥ उपासंगाश्चशक्त्यश्चसर्वप्रहरणानिच ॥ १२ ॥ दुर्योधनश्चदुष्टात्माकर्णश्चसहसौबलः ॥ नचशत्रुरवज्ञेयोदुर्बलोपिबलीयसा ॥ १३ ॥ ततस्त
न्मतमाज्ञायकेशवस्यपुरःसराः ॥ प्रससुर्योजयिष्यंतोरथंचक्रगदाभृतः ॥ १४ ॥ तंदीप्तमिवकालाग्निमाकाशगमिवाशुगं ॥ सूर्यचंद्रप्रकाशाभ्यांचक्राभ्यां
समलंकृतं ॥ १५ ॥ अर्धचंद्रैश्चचंद्रैश्चमत्स्यैःसमृगपक्षिभिः ॥ पुष्पैश्चविविधैश्चित्रंमणिरत्नैश्चसर्वशः ॥ १६ ॥ तरुणादित्यसंकाशंबृहंतंचारुदर्शनं ॥ मणिहे
मविचित्रांगंसुध्वजंसुपताकिनं ॥ १७ ॥ सूपस्करमनाधृष्यंवैयाघ्रपरिवारणं ॥ यशोघ्नंप्रत्यमित्राणांयदूनांनंदिवर्धनं ॥ १८ ॥ वाजिभिःशैब्यसुग्रीवमेघपु
ष्पबलाहकैः ॥ स्नातैःसंपादयामासुःसंपन्नैःसर्वसंपदा ॥ १९ ॥ महिमानंतुकृष्णस्यभूयएवाभिवर्धयन् ॥ सुघोषःपतगेंद्रेणध्वजेनयुयुजेरथः ॥ २० ॥ तंमेरु
शिखरप्रख्यंमेघदुंदुभिनिःस्वनं ॥ आरुरोहरथंशौरिर्विमानमिवकामगं ॥ २१ ॥ ततःसात्यकिमारोप्यप्रययौपुरुषोत्तमः ॥ पृथिवींचांतरिक्षंचरथघोषेणनाद
यन् ॥ २२ ॥ व्यपोढाभ्रस्ततःकालःक्षणेनसमपद्यत ॥ शिवश्चानुववौवायुःप्रशांतमभवद्रजः ॥ २३ ॥

तिपाठेजंगमाकाशतुल्यमित्यर्थः विशालत्वात् नक्षत्रोपमरत्नरचितत्वाच्च तदेवाह सूर्येति ॥१५॥१६॥१७॥ सूपस्करंशोभनैरुपकरणैरुपेतं ॥१८॥ संपादयामासुःसज्जीकृतवंतः ॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥

॥ २४ ॥ मंगल्यार्थपदैः विजयीभवेत्यादिमंगलावहैः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ संसाधनार्थं कार्यनिष्पत्त्यर्थं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

प्रदक्षिणानुलोमाश्च मंगल्या मृगपक्षिणः ॥ प्रयाणे वासुदेवस्य बभूवुरनुयायिनः ॥ २४ ॥ मंगल्यार्थपदैः शब्दैरन्ववर्तंत सर्वशः ॥ सारसाः शतपत्राश्च हंसाश्च मधुसूदनं ॥ २५ ॥ मंत्राहुतिमहाहोमैर्हूयमानश्च पावकः ॥ प्रदक्षिणमुखो भूत्वा विधूमः समपद्यत ॥ २६ ॥ वसिष्ठो वामदेवश्च भूरिद्युम्नो गयः क्रथः ॥ शुक्रनारदवाल्मीका मरुतः कुशिको भृगुः ॥ २७ ॥ देवब्रह्मर्षयश्चैव कृष्णं यदुसुखावहं ॥ प्रदक्षिणमवर्तंत सहिता वासवानुजं ॥ २८ ॥ एवमेतैर्महाभागैर्महर्षिगणसाधुभिः ॥ पूजितः प्रययौ कृष्णः कुरूणां सदनं प्रति ॥ २९ ॥ तं प्रयांतमनुप्रायात्कुंतीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ भीमसेनार्जुनौ चोभौ माद्रीपुत्रौ च पांडवौ ॥ ३० ॥ चेकितानश्च विक्रांतो धृष्टकेतुश्च चेदिपः ॥ द्रुपदः काशिराजश्च शिखंडी च महारथः ॥ ३१ ॥ धृष्टद्युम्नः सपुत्रश्च विराटः केकयैः सह ॥ संसाधनार्थं प्रययुः क्षत्रियाः क्षत्रियर्षभं ॥ ३२ ॥ ततोनुव्रज्य गोविंदं धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ राज्ञां सकाशे द्युतिमानुवाचेदं वचस्तदा ॥ ३३ ॥ यो वै न कामान्न भयान्न लोभान्नार्थकारणात् ॥ अन्यायमनुवर्तेत स्थिरबुद्धिरलोलुपः ॥ ३४ ॥ धर्मज्ञो धृतिमान्प्राज्ञः सर्वभूतेषु केशवः ॥ ईश्वरः सर्वभूतानां देवदेवः सनातनः ॥ ३५ ॥ तं सर्वगुणसंपन्नं श्रीवत्सकृतलक्षणं ॥ संपरिष्वज्य कौंतेयः संदेष्टुमुपचक्रमे ॥ ३६ ॥ युधिष्ठिर उवाच यासाबाल्यात्प्रभृत्यस्मान्पर्यवर्धयताबला ॥ उपवासतपःशीला सदा स्वस्त्ययने रता ॥ ३७ ॥ देवतातिथिपूजासु गुरुशुश्रूषणे रता ॥ वत्सला प्रियपुत्रा च प्रियास्माकं जनार्दन ॥ ३८ ॥ सुयोधनभयाद्या नोऽत्रायतामित्रकर्शन ॥ महतो मृत्युसंबाधादुत्तरेन्नौरिवार्णवात् ॥ ३९ ॥ अस्मत्कृते च सततं यया दुःखानि माधव ॥ अनुभूतान्यदुःखार्हा तां स्म पृच्छेरनामयं ॥ ४० ॥ भृशमाश्वासयेश्चैनां पुत्रशोकपरिप्लुतां ॥ अभिवाद्य स्वजेथास्त्वं पांडवान्परिकीर्तयन् ॥ ४१ ॥ ऊढात्प्रभृति दुःखानि श्वशुराणामरिंदम ॥ निकारानतदर्हा च पश्यंती दुःखमश्नुते ॥ ४२ ॥ अपि जातु स कालः स्यात्कृष्ण दुःखविपर्ययः ॥ यदहं मातरं क्लिष्टां सुखं दद्यामरिंदम ॥ ४३ ॥ प्रव्रजंतो नु धावंतीं कृपणां पुत्रगृद्धिनीं ॥ रुदतीमुपहायैनामगच्छाम वयं वनं ॥ ४४ ॥ ननूनं म्रियते दुःखैः सा चेज्जीवति केशव ॥ तथा पुत्राधिभिर्गाढमार्ता त्वानर्तसत्कृत ॥ ४५ ॥ अभिवाद्याथ सा कृष्ण त्वया मद्वचनाद्विभो ॥ धृतराष्ट्रश्च कौरव्यो राजानश्च वयोधिकाः ॥ ४६ ॥ भीष्मं द्रोणं कृपं चैव महाराजं च बाह्लिकं ॥ द्रौणिं च सोमदत्तं च सर्वांश्च भरतान्प्रति ॥ ४७ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ऊढात् विवाहात् यद्वा ऊढस्तंद्रितबालयोरिति विश्वः बाल्यादित्यर्थः उभयत्र भावप्रधानो निर्देशः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ वीथीमार्गः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥

विदुरंचमहाप्राज्ञंकुरूणांमंत्रधारिणं ॥ अगाधबुद्धिंधर्मज्ञंस्त्वजेथामधुसूदन ॥ ४८ ॥ इत्युक्त्वाकेशवंतत्रराजमध्येयुधिष्ठिरः ॥ अनुज्ञातोनिववृतेकृष्णंकृत्वा
प्रदक्षिणं ॥ ४९ ॥ व्रजन्नेवतुबीभत्सुःसखायंपुरुषर्षभं ॥ अब्रवीत्परवीरघ्नंदाशार्हमपराजितं ॥ ५० ॥ यदस्माकंविभोवृत्तंपुरावैमंत्रनिश्चये ॥ अर्धराज्यस्यगो
विंदविदितंसर्वराजसु ॥ ५१ ॥ तच्चेद्दद्यादसंगेनसत्कृत्यानवमन्यच ॥ प्रियंमेस्यान्महाबाहोमुच्येरन्महतोभयात् ॥ ५२ ॥ अतश्चेदन्यथाकर्ताधार्तराष्ट्रोनुपाय
वित् ॥ अंतंनूनंकरिष्यामिक्षत्रियाणांजनार्दन ॥ ५३ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तेपांडवेनसमहृष्यद्वृकोदरः ॥ मुहुर्मुहुःक्रोधवशात्प्रावेपतचपांडवः ॥
॥ ५४ ॥ वेपमानश्चकौंतेयःप्राक्रोशन्महतोरवान् ॥ धनंजयवचःश्रुत्वाहर्षोत्सिक्तमनाभृशं ॥ ५५ ॥ तस्यतंनिनदंश्रुत्वासंप्रावेपंतधन्विनः ॥ वाहनानिचसर्वा
णिशकृन्मूत्रंप्रसुस्रुवुः ॥ ५६ ॥ इत्युक्त्वाकेशवंतत्रतथाचोक्त्वाविनिश्चयं ॥ अनुज्ञातोनिववृतेपरिष्वज्यजनार्दनं ॥ ५७ ॥ तेषुराजसुसर्वेषुनिवृत्तेषुजनार्दनः ॥
तूर्णमभ्यगमद्धृष्टःशैब्यसुग्रीववाहनः ॥ ५८ ॥ तेहयावासुदेवस्यदारुकेणप्रचोदिताः ॥ पंथानमाचेमुरिवग्रसमानाइवांबरं ॥ ५९ ॥ अथापश्यन्महाबाहुर्ऋ
षीनध्वनिकेशवः ॥ ब्राह्म्याश्रियादीप्यमानान्स्थितानुभयतःपथि ॥ ६० ॥ सोवतीर्यरथात्तूर्णमभिवाद्यजनार्दनः ॥ यथावत्तानृषीन्सर्वानभ्यभाषतपूजयन्
॥ ६१ ॥ कच्चिल्लोकेषुकुशलंकच्चिद्धर्मःस्वनुष्ठितः ॥ ब्राह्मणानांत्रयोवर्णाःकच्चित्तिष्ठंतिशासने ॥ ६२ ॥ तेभ्यःप्रयुज्यतांपूजांप्रोवाचमधुसूदनः ॥ भगवंतःक्वसं
सिद्धाःकावीथीभवतामिह ॥ ६३ ॥ किंवाकार्यंभगवतामहंकिंकरवाणिवः ॥ केनार्थेनोपसंप्राप्ताभगवंतोमहीतलं ॥ ६४ ॥ तमब्रवीज्जामदग्न्यउपेत्यमधुसूदनं ॥
परिष्वज्यचगोविंदंसुरासुरपतेःसखा ॥ ६५ ॥ देवर्षयःपुण्यकृतोब्राह्मणाश्चबहुश्रुताः ॥ राजर्षयश्चदाशार्हमानयंतस्तपस्विनः ॥ देवासुरस्यद्रष्टारःपुराणस्यम
हामते ॥ ६६ ॥ समेतंपार्थिवंक्षत्रंदिदृक्षंतश्चसर्वतः ॥ सभासदश्चराजानस्त्वांचसत्यंजनार्दनं ॥ ६७ ॥ एतन्महत्प्रेक्षणीयंद्रष्टुंगच्छामकेशव ॥ धर्मार्थसहितावा
चःश्रोतुमिच्छाममाधव ॥ ६८ ॥ त्वयोच्यमानाःकुरुषुराजमध्येपरंतप ॥ भीष्मद्रोणादयश्चैवविदुरश्चमहामतिः ॥ ६९ ॥ त्वंचयादवशार्दूलसभायांवैसमेष्य
थ ॥ तववाक्यानिदिव्यानितथातेषांचमाधव ॥ ७० ॥ श्रोतुमिच्छामगोविंदसत्यानिचहितानिच ॥ आपृष्टोसिमहाबाहोपुनर्द्रक्ष्यामहेवयं ॥ ७१ ॥

॥७२॥ इ०उ०नै०भा०त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥८३॥ ॥१॥ प्रयांतमिति ॥१॥२॥३॥ दैवानिशकुनानिऔत्पातिकानिअशकुनानि ॥४॥५॥ प्रत्यक्प्रतीपंऊहुः प्रवाहंकृतवन्त्यः ॥६॥७॥८॥ खेशरीरंछायापुरु

यात्यविघ्नेनवैतीर्थ्द्रक्ष्यामस्त्वांसभागतं॥ आसीनमासनेदिव्येबलतेजःसमाहितं ॥ ७२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिश्रीकृष्णप्रस्था
नेत्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच प्रयांतंदेवकीपुत्रंपरवीररुजोदश ॥ महारथामहाबाहुमन्वयुःशस्त्रपाणयः ॥ १ ॥ पदाती
नांसहस्रंचसादिनांचपरंतप ॥ भोज्यंचविपुलंराजन्प्रेष्याश्चशतशोपरे ॥ २ ॥ जनमेजयउवाच कथंप्रयातोदाशार्होमहात्मामधुसूदनः ॥ कानिवाव्रज
तस्तस्यनिमित्तानिमहौजसः ॥ ३ ॥ वैशंपायनउवाच तस्यप्रयाणेयान्यासन्निमित्तानिमहात्मनः ॥ तानिमेशृणुसर्वाणिदैवान्यौत्पातिकानिच ॥ ४ ॥
अनभ्रेशनिनिर्घोषःसविद्युत्समजायत ॥ अन्वगेवचपर्जन्यःप्रावर्षद्विघनेभृशं ॥ ५ ॥ प्रत्यगूहुर्महानद्यःप्राङ्मुखाःसिंधुसत्तमाः ॥ विपरीतादिशःसर्वानप्राज्ञा
यतकिंचन ॥ ६ ॥ प्राज्वलन्नग्नयोराजन्पृथिवीसमकंपत ॥ उदपानाश्चकुंभाश्चप्रासिंचन्शतशोजलं ॥ ७ ॥ तमःसंवृतमप्यासीत्सर्वंजगदिदंतथा ॥ नदिशो
नादिशोराजन्प्रज्ञायंतस्मरेणुना ॥ ८ ॥ प्रादुरासीन्महाञ्छब्दःखेशरीरंनदृश्यते ॥ सर्वेषुराजन्देशेषुतदद्भुतमिवाभवत् ॥ ९ ॥ प्रामथ्नाद्धास्तिनपुरंवातोदक्षिण
पश्चिमः ॥ आरुजन्गणशोवृक्षान्परुषोऽशनिनिःस्वनः ॥ १० ॥ यत्रयत्रचवार्ष्णेयोवर्ततेपथिभारत ॥ तत्रतत्रसुखोवायुःसर्वंचासीत्प्रदक्षिणं ॥ ११ ॥ ववर्ष
पुष्पवर्षंचकमलानिचभूरिशः ॥ समश्चपंथानिर्दुःखोव्यपेतकुशकंटकः ॥ १२ ॥ संस्तुतोब्राह्मणैर्गीर्भिस्तत्रतत्रसहस्रशः ॥ अर्च्यतेमधुपर्कैश्चवसुभिश्चवसुप्रदः
॥ १३ ॥ तंकिरंतिमहात्मानंवन्यैःपुष्पैःसुगंधिभिः ॥ स्त्रियःपथिसमागम्यसर्वभूतहितेरतं ॥ १४ ॥ सशालिभवनंरम्यंसर्वसस्यसमाचितं ॥ सुखंपरमधर्मिष्ठम
भ्यगाद्भरतर्षभ ॥ १५ ॥ पश्यन्बहुपशून्ग्रामान्रम्यान्हृदयतोषणान् ॥ पुराणिचव्यतिक्रामन्राष्ट्राणिविविधानिच ॥ १६ ॥ नित्यंहृष्टाःसुमनसोभारतैरभि
रक्षिताः ॥ नोद्विग्नाःपरचक्राणांव्यसनानामकोविदाः ॥ १७ ॥ उपप्लव्यादथागम्यजनाःपुरनिवासिनः ॥ पथ्यतिष्ठंतसहिताविष्वक्सेनदिदृक्षया ॥ १८ ॥ तंतु
सर्वेसमायांतमग्निमिद्धमिवप्रभुं ॥ अर्चयामासुरर्चार्हंदेशातिथिमुपस्थितं ॥ १९ ॥ वृकस्थलंसमासाद्यकेशवःपरवीरहा ॥ प्रकीर्णरश्मावादित्येव्योम्निवैलो
हितायति ॥ २० ॥ अवतीर्यरथात्तूर्णंकृत्वाशौचंयथाविधि ॥ रथमोचनमादिश्यसंध्यामुपविवेशह ॥ २१ ॥

षशरीरं ॥ ९ ॥ दक्षिणपश्चिमःनिर्ऋतिदेशः ॥ १० ॥ औत्पातिकान्युक्त्वादैवान्याह यत्रयत्रेति ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ भवंतिअस्मिन्निति भवनंक्षेत्रं ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ उपप्लव्यान्ग्रामात् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुरशीतितमोऽध्यायः ॥८४॥ ॥७॥ तथादूतैरिति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥ अभिप्रायान्मनोरथान् ॥८॥

दारुकोपिहयान्मुक्त्वापरिचर्यंचशास्त्रतः ॥ मुमोचसर्वंयोक्त्रादिमुक्त्वाचैतानवासृजत् ॥ २२ ॥ अभ्यतीत्यतुतत्सर्वमुवाचमधुसूदनः ॥ युधिष्ठिरस्यकार्यार्थमि
हवत्स्यामहेक्षपां ॥ २३ ॥ तस्यतन्मतमाज्ञायचक्रुरावसथंनराः ॥ क्षणेनचान्नपानानिगुणवंतिसमार्जयन् ॥ २४ ॥ तस्मिन्ग्रामेप्रधानास्तुयआसन्ब्राह्मणानृ
प ॥ आर्याःकुलीनाह्रीमंतोब्राह्मींवृत्तिमनुष्ठिताः ॥ २५ ॥ तेभिगम्यमहात्मानंहृषीकेशमरिंदमं ॥ पूजांचक्रुर्यथान्यायमाशीर्मंगलसंयुतां ॥ २६ ॥ तेपूजयि
त्वादाशार्हंसर्वलोकपुपूजितं ॥ न्यवेदयंतवेश्मानिरत्नवंतिमहात्मने ॥ २७ ॥ तान्प्रभुःकृतमित्युक्त्वासत्कृत्यचयथार्हतः ॥ अभ्येत्यचैषांवेश्मानिपुनरायात्सहैव
तैः ॥ २८ ॥ सुमृष्टंभोजयित्वाचब्राह्मणांस्तत्रकेशवः ॥ भुक्त्वाचसहतैःसर्वैरवसत्तांक्षपांसुखं ॥ २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिश्रीकृ
ष्णप्रयाणेचतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच तथादूतैःसमाज्ञायप्रयांतंमधुसूदनं ॥ धृतराष्ट्रोब्रवीद्भीष्ममर्चयित्वामहाभुजं
॥ १ ॥ द्रोणंचसंजयंचैवविदुरंचमहामतिं ॥ दुर्योधनंसहामात्यंहृष्टरोमाब्रवीदिदं ॥ २ ॥ अद्भुतंमहदाश्चर्यंश्रूयतेकुरुनंदन ॥ स्त्रियोबालाश्चवृद्धाश्चकथयंतिगृ
हेगृहे ॥ ३ ॥ सत्कृत्याचक्षतेचान्येतथैवान्येसमागताः ॥ पृथग्वादाश्चवर्ततेचत्वरेषुसभासुच ॥ ४ ॥ उपायास्यतिदाशार्हःपांडवार्थेपराक्रमी ॥ सनोमान्यश्चपू
ज्यश्चसर्वथामधुसूदनः ॥ ५ ॥ तस्मिन्हियात्रालोकस्यभूतानामीश्वरोहिसः ॥ तस्मिन्धृतिश्चवीर्यंचप्रज्ञाचौजश्चमाधवे ॥ ६ ॥ समान्यतांनरश्रेष्ठःसहिधर्मःस
नातनः ॥ पूजितोहिसुखायस्यादसुखःस्यादपूजितः ॥ ७ ॥ सचेत्तुष्यतिदाशार्हउपचारैररिंदमः ॥ कृष्णात्सर्वानभिप्रायान्प्राप्स्यामःसर्वराजसु ॥ ८ ॥ तस्यपूजा
र्थमद्यैवसंविधत्स्वपरंतप ॥ सभाःपथिविधीयंतांसर्वकामसमन्विताः ॥ ९ ॥ यथाप्रीतिर्महाबाहोत्वयिजायेततस्यवै ॥ तथाकुरुष्वगांधारिकथंवाभीष्ममन्यसे ॥
॥ १० ॥ ततोभीष्मादयःसर्वेधृतराष्ट्रंजनाधिपं ॥ ऊचुःपरममित्येवंपूजयंतोस्यतद्वचः ॥ ११ ॥ तेषामनुमतंज्ञात्वाराजादुर्योधनस्तदा ॥ सभावास्तूनिरम्याणि
प्रदेष्टुमुपचक्रमे ॥ १२ ॥ ततोदेशेषुदेशेषुरमणीयेषुभागशः ॥ सर्वरत्नसमाकीर्णाःसभाश्चक्रुरनेकशः ॥ १३ ॥ आसनानिविचित्राणियुतानिविविधैर्गुणैः ॥
स्त्रियोगंधानलंकारान्सूक्ष्माणिवसनानिच ॥ १४ ॥ गुणवंत्यन्नपानानिभोज्यानिविविधानिच ॥ माल्यानिचसुगंधीनितानिराजाददौततः ॥ १५ ॥ विशेषत
श्चवासार्थंसभांग्रामेवृकस्थले ॥ विदधेकौरवोराजाबहुरत्नांमनोरमां ॥ १६ ॥ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ॥७॥ उपप्लव्यादिति ॥ १ ॥ २ ॥ प्रपितामहः पितामहस्यब्रह्मणोपिपिता ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ईषा

एतद्विधायवैसर्वंदेवार्हमतिमानुषं ॥ आचख्यौधृतराष्ट्रायराजादुर्योधनस्तदा ॥ १७ ॥ ताःसभाःकेशवःसर्वारत्नानिविविधानिच ॥ असमीक्ष्यैवदाशार्हउपायात्कुरुसद्मतत् ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिमार्गेसभानिर्माणेपंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ॥७॥ धृतराष्ट्रउवाच उपप्लव्यादिहक्षत्तरुपायातोजनार्दनः ॥ वृकस्थलेनिवसतिसचप्रातरिहैष्यति ॥ १ ॥ आहुकानामधिपतिःपुरोगःसर्वसात्वतां ॥ महामनामहावीर्योमहासत्वोजनार्दनः ॥ २ ॥ स्फीतस्यवृष्णिराष्ट्रस्यभर्तागोप्ताचमाधवः ॥ त्रयाणामपिलोकानांभगवान्प्रपितामहः ॥ ३ ॥ वृष्ण्यंधकाःसुमनसोयस्यप्रज्ञामुपासते ॥ आदित्यावसवोरुद्रायथाबुद्धिंबृहस्पतेः ॥ ४ ॥ तस्मैपूजांप्रयोक्ष्यामिदाशार्हायमहात्मने ॥ प्रत्यक्षंतवधर्मज्ञतांमेकथयतःशृणु ॥ ५ ॥ एकवर्णैःसुकृतांगैर्बाह्लिजातैर्हयोत्तमैः ॥ चतुर्युक्तान्रथांस्तस्मैरौक्मान्दास्यामिषोडश ॥ ६ ॥ नित्यप्रभिन्नान्मातंगानीषादंतान्प्रहारिणः ॥ अष्टानुचरमेकैकमष्टौदास्यामिकौरव ॥ ७ ॥ दासीनामप्रजातानांशुभानांरुक्मवर्चसां ॥ शतमस्मैप्रदास्यामिदासानामपितावतां ॥ ८ ॥ आविकंचसुखस्पर्शंपार्वतीयैरुपाहृतं ॥ तदप्यस्मैप्रदास्यामिसहस्राणिदशाष्टच ॥ ९ ॥ अजिनानांसहस्राणिचीनदेशोद्भवानिच ॥ तान्यप्यस्मैप्रदास्यामियावदर्हतिकेशवः ॥ १० ॥ दिवारात्रौचभात्येषसुतेजाविमलोमणिः ॥ तमप्यस्मैप्रदास्यामितमर्हतिहिकेशवः ॥ ११ ॥ एकेनापिपतत्यह्नायोजनानिचतुर्दश ॥ यानमश्वतरीयुक्तंदास्येतस्मैतदप्यहं ॥ १२ ॥ यावंतिवाहनान्यस्ययावंतःपुरुषाश्चते ॥ ततोष्टगुणमप्यस्मैभोज्यंदास्याम्यहंसदा ॥ १३ ॥ ममपुत्राश्चपौत्राश्चसर्वेदुर्योधनादृते ॥ प्रत्युद्यास्यंतिदाशार्हंरथैर्मृष्टैःस्वलंकृताः ॥ १४ ॥ स्वलंकृताश्चकल्याण्यःपादैरेवसहस्रशः ॥ वारमुख्यामहाभागंप्रत्युद्यास्यंतिकेशवं ॥ १५ ॥ नगरादपियाःकाश्चिद्गमिष्यंतिजनार्दनं ॥ द्रष्टुंकन्याश्चकल्याण्यस्ताश्चयास्यंत्यनावृताः ॥ १६ ॥ सस्त्रीपुरुषबालंचनगरंमधुसूदनं ॥ उदीक्षतांमहात्मानंभानुमंतमिवप्रजाः ॥ १७ ॥ महाध्वजपताकाश्चक्रियंतांसर्वतोदिशः ॥ जलावसिक्तोविरजाःपंथास्तस्येतिचान्वशात् ॥ १८ ॥ दुःशासनस्यचगृहंदुर्योधनगृहाद्वरं ॥ तदद्यक्रियतांक्षिप्रंसुसंमृष्टमलंकृतं ॥ १९ ॥ एतद्धिरुचिराकारैःप्रासादैरुपशोभितं ॥ शिवंचरमणीयंचसर्वर्तुसुमहाधनं ॥ २० ॥

लांगलदंडस्तत्सदृशदंतान् अष्टौअनुचराःयस्यगजस्य ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ सर्वर्तुसर्वेऋतवोयुगपदस्मिन्संतीतितथा ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेषडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ ९ ॥ राजन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ भावितःदृष्टः ॥ ४ ॥ मानीनशःहेतुमण्णिचू मानाशंप्रामुहि ॥ ५ ॥ ६ ॥

सर्वमस्मिन्गृहेरत्नंममदुर्योधनस्यच ॥ यद्यदर्हतिवार्ष्णेयस्तत्तद्देयमसंशयं ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिधृतराष्ट्रवाक्येषडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ ९ ॥ विदुरउवाच राजन्बहुमतश्चासित्रैलोक्यस्यापिसत्तमः ॥ संभावितश्चलोकस्यसंमतश्चासिभारत ॥ १ ॥ यत्त्वमेवंगते ब्रूयाःपश्चिमेवयसिस्थितः ॥ शास्त्राद्वासुप्रतर्काद्वासुस्थिरःस्थविरोह्यसि ॥ २ ॥ लेखाशशिनिभाःसूर्येमहोर्मिरिवसागरे ॥ धर्मस्त्वयितथाराजन्निति व्यवसिताःप्रजाः ॥ ३ ॥ सदैवभावितोलोकोगुणौघैस्तवपार्थिव ॥ गुणानांरक्षणेनित्यंप्रयतस्वसबांधवः ॥ ४ ॥ आर्जवंप्रतिपद्यस्वमाबाल्याद्बहुनीनशः ॥ राजन्पुत्रांश्च पौत्रांश्चसुहृदश्चैवसुप्रियान् ॥ ५ ॥ यत्त्वमिच्छसिकृष्णायराजन्नतिथयेबहु ॥ एतदन्यच्चदाशार्हःपृथिवीमपिचार्हति ॥ ६ ॥ नतुत्वंधर्ममुद्दिश्यतस्यवाप्रियकारणात् ॥ एतद्दित्ससिकृष्णायसत्येनात्मानमालभे ॥ ७ ॥ मायैषासत्यमेवैतच्छद्मैतद्भूरिदक्षिण ॥ जानामित्वन्मतंराजन्गूढंबाह्येनकर्मणा ॥ ८ ॥ पंचपंचैवलिप्स्यंतिग्रामकान्पांडवानृप ॥ नचदित्ससितेभ्यस्तांस्तच्छमंनकरिष्यसि ॥ ९ ॥ अर्थेनतुमहाबाहुंवार्ष्णेयंत्वंजिहीर्षसि ॥ अनेनचाप्युपायेनपांडवेभ्योविभेत्स्यसि ॥ १० ॥ नचवित्तेनशक्योसौनोद्यमेननगर्हया ॥ अन्योधनंजयात्कर्तुमेतत्तत्त्वंब्रवीमिते ॥ ११ ॥ वेदकृष्णस्यमाहात्म्यंवेदास्यदृढभक्तितां ॥ अत्याज्यमस्य जानामिप्राणैस्तुल्यंधनंजयं ॥ १२ ॥ अन्यत्कुंभादपांपूर्णादन्यत्पादावसेचनात् ॥ अन्यत्कुशलसंप्रश्नान्नैवेक्ष्यतिजनार्दनः ॥ १३ ॥ यत्त्वस्यप्रियमातिथ्यंमानार्हस्यमहात्मनः ॥ तदस्मैक्रियतांराजन्मानार्होसौजनार्दनः ॥ १४ ॥ आशंसमानःकल्याणंकुरूनभ्येतिकेशवः ॥ येनैवराजन्नर्थेनतदेवास्माउपाकुरु ॥ १५ ॥ शममिच्छतिदाशार्हस्तवदुर्योधनस्यच ॥ पांडवानांचराजेंद्रतदस्यवचनंकुरु ॥ १६ ॥ पितासिराजन्पुत्रास्तेवृद्धस्त्वंशिशवःपरे ॥ वर्तस्वपितृवत्तेषुवर्ततेतेहिपुत्रवत् ॥ १७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिविदुरवाक्येसप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥ ९ ॥ दुर्योधनउवाच यदाहविदुरःकृष्णेसर्वंतत्सत्यमच्युते ॥ अनुरक्तोह्यसंहार्यःपार्थान्प्रतिजनार्दनः ॥ १ ॥ यत्तत्सत्कारसंयुक्तंदेयंवसुजनार्दने ॥ अनेकरूपंराजेंद्रनतद्देयंकदाचन ॥ २ ॥

॥ ७ ॥ मायाइंद्रजालं छद्मवंचनं ॥ ८ ॥ ९ ॥ विभेत्स्यसिशल्यवत्पृथक्करिष्यसि ॥ १० ॥ ११ ॥ वेदवेद्मि १२ ॥ नैवेक्ष्यति नैवांगीकरिष्यति ॥ १३ ॥ आतिथ्यंशमरूपं ॥ १४ ॥ उपाकुरुअर्पय ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ यदाहेति असंहार्यःहर्तुमशक्यः ॥ १ ॥ २ ॥

देशइति यद्यपिकेशवोर्चामर्हत्येवतथापिअचार्यदेशःकालश्चायुक्तइत्यर्थः तदेवाह मंस्यतीति ॥ ३ ॥.४ ॥ ५ ॥ कार्यगतिःकर्त्तव्यरीतिः अविग्रहान्आतिथ्यमात्रेण ॥ ६ ॥ ७ ॥ नालंनपर्याप्तोसि ॥८॥
॥ ९ ॥ तीर्थेनअवतरणवर्त्मना संशाम्यशांतोभव ॥ १० ॥ ११ ॥ पर्यायःप्रकारांतरं निष्केवलांकृत्स्नां पांडवान्यथादासवद्वासयेयंतथाप्रकारोनास्तीत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

देशःकालस्तथायुक्तोनहिनार्हतिकेशवः ॥ मंस्यत्यधोक्षजोराजन्भयादर्चनिमामिति ॥ ३ ॥ अवमानश्चयत्रस्यात्क्षत्रियस्यविशांपते ॥ नतत्कुर्याद्बुधःकार्यमितिमेनिश्चितामतिः ॥ ४ ॥ सहिपूज्यतमोलोकेकृष्णःपृथुललोचनः ॥ त्रयाणामपिलोकानांविदितंममसर्वथा ॥ ५ ॥ ननुतस्मैप्रदेयंस्यात्तथाकार्यगतिःप्रभो ॥ विग्रहःसमुपारब्धोनहिशाम्यत्यविग्रहात् ॥ ६ ॥ वैशंपायनउवाच तस्यतद्वचनंश्रुत्वाभीष्मःकुरुपितामहः ॥ वैचित्रवीर्यंराजानमिदंवचनमब्रवीत् ॥ ७ ॥ सत्कृतोऽसत्कृतोवापिनक्रुध्येतजनार्दनः ॥ नालमेनमवज्ञातुंनावज्ञेयोहिकेशवः ॥ ८ ॥ यत्तुकार्यंमहाबाहोमनसाकार्यतांगतं ॥ सर्वोपायैर्नतच्छक्यंकेनचित्कर्तुमन्यथा ॥ ९ ॥ सयद्ब्रूयान्महाबाहुस्तत्कार्यममविशंकया ॥ वासुदेवेनतीर्थेनक्षिप्रंसंशाम्यपांडवैः ॥ १० ॥ धर्म्यमर्थ्यंचधर्मात्माध्रुवंवक्ताजनार्दनः ॥ तस्मिन्वाच्याःप्रियावाचोभवताबांधवैःसह ॥ ११ ॥ दुर्योधनउवाच नपर्यायोस्तियद्राजन्श्रियंनिष्केवलामहं ॥ तैःसहेमामुपाश्नीयांयावज्जीवंपितामह ॥ १२ ॥ इदंतुसुमहत्कार्यंश्रृणुमेयत्समर्थितं ॥ परायणंपांडवानांनियच्छामिजनार्दनं ॥ १३ ॥ तस्मिन्बद्धेभविष्यंतिवृष्णयःपृथिवीतथा ॥ पांडवाश्चविधेयामेसचप्रातरिहैष्यति ॥ १४ ॥ अत्रोपायान्यथासम्यङ्बुध्येतजनार्दनः ॥ नचापायोभवेत्कश्चित्तद्भवान्प्रब्रवीतुमे ॥ १५ ॥ वैशंपायनउवाच तस्यतद्वचनंश्रुत्वाघोरंकृष्णाभिसंहितं ॥ धृतराष्ट्रःसहामात्योव्यथितोविमनाभवत् ॥ १६ ॥ ततोदुर्योधनमिदंधृतराष्ट्रोब्रवीद्वचः ॥ मैवंवोचःप्रजापालनैषधर्मःसनातनः ॥ १७ ॥ दूतश्चहिहृषीकेशःसंबंधीचप्रियश्चनः ॥ अपापःकौरवेयेषुसकथंबंधमर्हति ॥ १८ ॥ भीष्मउवाच परीतस्तवपुत्रोयंधृतराष्ट्रसुमंदधीः ॥ वृणोत्यनर्थंनैवार्थंयाच्यमानःसुहृज्जनैः ॥ १९ ॥ इममुत्पथिवर्ततंपापंपापानुबंधिनं ॥ वाक्यानिसुहृदांहित्वात्वमप्यस्यानुवर्तसे ॥ २० ॥ कृष्णमक्लिष्टकर्माणमासाद्यायंसुदुर्मतिः ॥ तवपुत्रःसहामात्यःक्षणेननभविष्यति ॥ २१ ॥ पापस्यास्यनृशंसस्यत्यक्तधर्मस्यदुर्मतेः ॥ नोत्सहेऽनर्थसंयुक्ताःश्रोतुंवाचःकथंचन ॥ २२ ॥ इत्युक्त्वाभरतश्रेष्ठोवृद्धःपरममन्युमान् ॥ उत्थायतस्मात्प्रातिष्ठद्भीष्मःसत्यपराक्रमः ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिदुर्योधनवाक्येअष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥ष॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ इतिउद्योगप॰नैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥ष॥

प्रातरिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ मृष्टंशोधितं ॥ १८ ॥ १९ ॥ परिहसन्नर्मकुर्वन् सांबंधिकंधनंजयादिसंबं

वैशंपायनउवाच प्रातरुत्थायकृष्णस्तुकृतवान्सर्वमाह्निकं ॥ ब्राह्मणैरभ्यनुज्ञातःप्रययौनगरंप्रति ॥ १ ॥ तंप्रयांतंमहाबाहुमनुज्ञाप्यमहाबलं ॥ पर्यवर्तंत
तेसर्वेवृकस्थलनिवासिनः ॥ २ ॥ धार्तराष्ट्रास्तमायांतंप्रत्युज्जग्मुःस्वलंकृताः ॥ दुर्योधनादृतेसर्वेभीष्मद्रोणकृपादयः ॥ ३ ॥ पौराश्चबहुलाराजन्हृषीके
शंदिदृक्षवः ॥ यानैर्बहुविधैरन्येपद्भिरेवतथापरे ॥ ४ ॥ सवैपथिसमागम्यभीष्मेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ द्रोणेनधार्तराष्ट्रैश्चतैर्वृतोनगरंययौ ॥ ५ ॥ कृष्णसंमानना
र्थंचनगरंसमलंकृतं ॥ बभूवराजमार्गश्चबहुरत्नसमाचितः ॥ ६ ॥ नचकश्चिद्गृहेराजंस्तदासीद्भरतर्षभ ॥ नस्त्रीनवृद्धोनशिशुर्वासुदेवदिदृक्षया ॥ ७ ॥ राजमार्गे
नरास्तस्मिन्संस्तुवंत्यवनिंगताः ॥ तस्मिन्कालेमहाराजहृषीकेशप्रवेशने ॥ ८ ॥ आवृतानिवरस्त्रीभिर्गृहाणिसुमहांत्यपि ॥ प्रचलंतीवभारेणदृश्यंतेस्ममहीतले
॥ ९ ॥ तथाचगतिमंतस्तेवासुदेवस्यवाजिनः ॥ प्रनष्टगतयोभूवन्राजमार्गेनरैर्वृते ॥ १० ॥ सगृहंधृतराष्ट्रस्यप्राविशच्छत्रुकर्शनः ॥ पांडुरंपुंडरीकाक्षःप्रासा
दैरुपशोभितं ॥ ११ ॥ तिस्रःकक्ष्याव्यतिक्रम्यकेशवोराजवेश्मनः ॥ वैचित्रवीर्यंराजानमभ्यगच्छदरिंदमः ॥ १२ ॥ अभ्यागच्छतिदाशार्हेप्रज्ञाचक्षुर्नराधि
पः ॥ सहैवद्रोणभीष्माभ्यामुदतिष्ठन्महायशाः ॥ १३ ॥ कृपश्चसोमदत्तश्चमहाराजश्चबाह्लिकः ॥ आसनेभ्योऽचलन्सर्वेपूजयंतोजनार्दनं ॥ १४ ॥ ततोराजान
मासाद्यधृतराष्ट्रंयशस्विनं ॥ सभीष्मंपूजयामासवार्ष्णेयोवाग्भिरंजसा ॥ १५ ॥ तेषुधर्मानुपूर्वीतांप्रयुज्यमधुसूदनः ॥ यथावयःसमीयायराजभिःसहमाधवः
॥ १६ ॥ अथद्रोणंसबाह्लीकंसपुत्रंचयशस्विनं ॥ कृपंचसोमदत्तंचसमीयायजनार्दनः ॥ १७ ॥ तत्रासीदूर्जितंमृष्टंकांचनंमहदासनं ॥ शासनाद्धृतराष्ट्रस्यतत्रो
पाविशदच्युतः ॥ १८ ॥ अथगांमधुपर्कंचाप्युदकंचजनार्दने ॥ उपजह्रुर्यथान्यायंधृतराष्ट्रपुरोहिताः ॥ १९ ॥ कृतातिथ्यस्तुगोविंदःसर्वान्परिहसन्कुरून् ॥ आ
स्तेसांबंधिकंकुर्वन्कुरुभिःपरिवारितः ॥ २० ॥ सोर्चितोधृतराष्ट्रेणपूजितश्चमहायशाः ॥ राजानंसमनुज्ञाप्यनिरक्रामदरिंदमः ॥ २१ ॥ तैःसमेत्ययथान्यायं
कुरुभिःकुरुसंसदि ॥ विदुरावसथंरम्यमुपातिष्ठतमाधवः ॥ २२ ॥ विदुरःसर्वकल्याणैरभिगम्यजनार्दनं ॥ अर्चयामासदाशार्हंसर्वकामैरुपस्थितं ॥ २३ ॥ या
मेप्रीतिःपुष्कराक्षत्वद्दर्शनसमुद्भवा ॥ साकिमाख्यायतेतुभ्यमंतरात्मासिदेहिनां ॥ २४ ॥ कृतातिथ्यंतुगोविंदंविदुरःसर्वधर्मवित् ॥ कुशलंपांडुपुत्राणामपृ
च्छन्मधुसूदनं ॥ २५ ॥

धहेतुकंव्यवहारं ॥ २० ॥ पूजितःस्तुतः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

विदुरःपांडवानांविचेष्टितंतस्यतंकृष्णंप्रतिअपृच्छदित्यन्वयः सार्धश्लोकएकंवाक्यं अपृच्छदितिपूर्वस्मादनुकृष्यते प्रीयमाणस्येत्यादिषष्ठ्योद्वितीयार्थे ॥ २६ ॥ २७ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥९॥ ॥९॥ अथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ प्रियंराज्यादि सुखंभोगोत्थआल्हादः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

 प्रीयमाणस्यसुहृदोविदुरोबुद्धिसत्तमः ॥ धर्मार्थनित्यस्यसतोगतरोपस्यधीमतः ॥ २६ ॥ तस्यसर्वंसविस्तारंपांडवानांविचेष्टितं ॥ क्षत्तुराचष्टदाशार्हःसर्वप्र
त्यक्षदर्शिवान् ॥ २७ ॥ इतिश्रीम० उद्योगप० भगवद्यानप० धृतराष्ट्रगृहप्रवेशपूर्वकंश्रीकृष्णस्यविदुरगृहप्रवेशेएकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥९॥ ५
वैशंपायनउवाच अथोपगम्यविदुरमपराह्णेजनार्दनः ॥ पितृष्वसारंसपृथामभ्यगच्छदरिंदमः ॥ १ ॥ सादृष्ट्वाकृष्णमायांतंप्रसन्नादित्यवर्चसं ॥ कंठेगृही
त्वाप्राक्रोशत्स्मरंतीतनयान्पृथा ॥ २ ॥ तेषांसत्ववतांमध्येगोविंदंसहचारिणं ॥ चिरस्यदृष्ट्वावार्ष्णेयंबाष्पमाहारयत्पृथा ॥ ३ ॥ साब्रवीत्कृष्णमासीनंकृताति
थ्यंयुधांपतिं ॥ बाष्पगद्गदपूर्णेनमुखेनपरिशुष्यता ॥ ४ ॥ येतेबाल्यात्प्रभृत्येवगुरुशुश्रूषणेरताः ॥ परस्परस्यसुहृदःसंमताःसमचेतसः ॥ निकृत्याभ्रंशितारा
ज्याज्जनार्हानिर्जनंगताः ॥ ५ ॥ विनीतक्रोधहर्षाश्चब्रह्मण्याःसत्यवादिनः ॥ त्यक्त्वाप्रियसुखेपार्थारुदतीमपहायमां ॥ ६ ॥ अहार्षुश्चवनंयांतःसमूलंहृदयंम
म ॥ अतदर्हामहात्मानःकथंकेशवपांडवाः ॥ ७ ॥ ऊषुर्महावनेतातसिंहव्याघ्रगजाकुले ॥ बालाविहीनाःपित्रातेमयासततलालिताः ॥ ८ ॥ अपश्यंतश्चपितरौ
कथमूषुर्महावने ॥ शंखदुंदुभिनिर्घोषैर्मृदंगैर्वेणुनिःस्वनैः ॥ ९ ॥ पांडवाःसमबोध्यंतबाल्यात्प्रभृतिकेशव ॥ येस्मवारणशब्देनहयानांहेषितेनच ॥ १० ॥ रथने
मिनिनादैश्चव्यबोध्यंततदागृहे ॥ शंखभेरीनिनादेनवेणुवीणानुनादिना ॥ ११ ॥ पुण्याहघोषमिश्रेणपूज्यमानाद्विजातिभिः ॥ वस्त्रैरत्नैरलंकारैःपूजयंतोद्विज
न्मनः ॥ १२ ॥ गीर्भिर्मंगलयुक्ताभिर्ब्राह्मणानांमहात्मनां ॥ अर्चितैरर्चनार्हैश्चस्तुवद्भिरभिनंदिताः ॥ १३ ॥ प्रासादाग्रेष्वबोध्यंतरांकवाजिनशायिनः ॥ क्रूरंच
निनदंश्रुत्वाश्वापदानांमहावने ॥ १४ ॥ नस्मोपयांतिनिद्रांतेनतदर्हाजनार्दन ॥ भेरीमृदंगनिनदैःशंखवैणवनिःस्वनैः ॥ १५ ॥ स्त्रीणांगीतनिनादैश्चमधुरैर्मधु
सूदन ॥ बंदिमागधसूतैश्चस्तुवद्भिर्बोधिताःकथं ॥ १६ ॥ महावनेष्वबोध्यंतश्वापदानांरुतेनच ॥ ह्रीमान्सत्यधृतिर्दांतोभूतानामनुकंपिता ॥ १७ ॥ कामद्वेषौ
वशेकृत्वासतांवर्त्मानुवर्तते ॥ अंबरीषस्यमांधातुर्ययातेर्नहुषस्यच ॥ १८ ॥ भरतस्यदिलीपस्यशिबेरौशीनरस्यच ॥ राजर्षीणांपुराणानांधुरंधत्तेदुरुद्वहां ॥ १९ ॥
शीलवृत्तोपसंपन्नोधर्मज्ञःसत्यसंगरः ॥ राजासर्वगुणोपेतस्त्रैलोक्यस्यापियोभवेत् ॥ २० ॥ ॥१२॥ १३॥१४॥१६॥१५॥ १७ ॥ १८ ॥ धुरंभारं ॥ १९ ॥ २० ॥

प्रियोदर्शोदर्शनंयस्यदर्शादिश्राद्धकर्मवायस्य ॥२१॥ सामर्षत्वादेवपांडवःपांडुरेवपांडवःस्वार्थेतद्धितः यद्वापांडवःपांडुपुत्रः पांडुःकुंतीपतौसितेइतिविश्वः ॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥

अजातशत्रुर्धर्मात्माशुद्धजांबूनदप्रभः ॥ श्रेष्ठःकुरुषुसर्वेषुधर्मतःश्रुतवृत्ततः ॥ प्रियदर्शोदीर्घभुजःकथंकृष्णयुधिष्ठिरः ॥ २१ ॥ यःसनागायुतप्राणोवातरंहाम
हाबलः ॥ सामर्षःपांडवोनित्यंप्रियोभ्रातुःप्रियंकरः ॥ २२ ॥ कीचकस्यतुसज्ञातेर्योहंतामधुसूदन ॥ शूरःक्रोधवशानांचहिडिंबस्यबकस्यच ॥ २३ ॥ पराक्रमेश
क्रसमोमातरिश्वसमोबले ॥ महेश्वरसमःक्रोधेभीमःप्रहरतांवरः ॥ २४ ॥ क्रोधंबलममर्षंचयोनिधायपरंतपः ॥ जितात्मापांडवोमर्षीभ्रातुस्तिष्ठतिशासने ॥
॥ २५ ॥ तेजोराशिंमहात्मानंवरिष्ठममितौजसं ॥ भीमंप्रदर्शनेनापिभीमसेनंजनार्दन ॥ २६ ॥ तंममाचक्ष्ववार्ष्णेयकथमद्यवृकोदरः ॥ आस्तेपरिघबाहुःस
मध्यमःपांडवोबली ॥ २७ ॥ अर्जुनेनार्जुनोयःसकृष्णबाहुसहस्रिणा ॥ द्विबाहुःस्पर्धतेनित्यमतीतेनापिकेशव ॥ २८ ॥ क्षिपत्येकेनवेगेनपंचबाणशतानियः ॥
इष्वस्त्रेसदृशोराज्ञःकार्तवीर्यस्यपांडवः ॥ २९ ॥ तेजसादित्यसदृशोमहर्षिसदृशोदमे ॥ क्षमयापृथिवीतुल्योमहेंद्रसमविक्रमः ॥ ३० ॥ आधिराज्यंमहद्दीप्तंप्र
थितंमधुसूदन ॥ आहृतंयेनवीर्येणकुरूणांसर्वराजसु ॥ ३१ ॥ यस्यबाहुबलंसर्वेपांडवाःपर्युपासते ॥ ससर्वरथिनांश्रेष्ठःपांडवःसत्यविक्रमः ॥ ३२ ॥ यंगत्वा
भिमुखःसंख्येनजीवन्कश्चिदाव्रजेत् ॥ योजेतासर्वभूतानामजेयोजिष्णुरच्युत ॥ ३३ ॥ योपाश्रयःपांडवानांदेवानामिववासवः ॥ सतेभ्रातासखाचैवकथ
मद्यधनंजयः ॥ ३४ ॥ दयावान्सर्वभूतेषुह्रीनिषेवोमहास्त्रवित् ॥ मृदुश्चसुकुमारश्चधार्मिकश्चप्रियश्चमे ॥ ३५ ॥ सहदेवोमहेष्वासःशूरःसमितिशोभनः ॥ भ्रा
तॄणांकृष्णशुश्रूषुर्धर्मार्थकुशलोयुवा ॥ ३६ ॥ सदैवसहदेवस्यभ्रातरोमधुसूदन ॥ वृत्तंकल्याणवृत्तस्यपूजयंतिमहात्मनः ॥ ३७ ॥ ज्येष्ठोपचायिनंवीरंसहदेवं
युधांपतिं ॥ शुश्रूषुंममवार्ष्णेयमाद्रीपुत्रंप्रचक्ष्वमे ॥ ३८ ॥ सुकुमारोयुवाशूरोदर्शनीयश्चपांडवः ॥ भ्रातॄणांचैवसर्वेषांप्रियःप्राणोबहिश्चरः ॥ ३९ ॥ चित्रयो
धीचनकुलोमहेष्वासोमहाबलः ॥ कच्चित्सकुशलीकृष्णवत्सोममसुखैधितः ॥ ४० ॥ सुखोचितमदुःखार्हंसुकुमारंमहारथं ॥ अपिजातुमहाबाहोपश्येयंनकुलं
पुनः ॥ ४१ ॥ पक्ष्मसंपातजेकालेनकुलेनविनाकृता ॥ नलभामिधृतिंवीरसाद्यजीवामिपश्यमां ॥ ४२ ॥ सर्वैःपुत्रैःप्रियतराद्रौपदीमेजनार्दन ॥ कुलीनारूपसं
पन्नासर्वैःसमुदितागुणैः ॥ ४३ ॥

॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥ ज्येष्ठोपचायिनंज्येष्ठानांभावर्द्धिकरं ॥३८॥३९॥४०॥४१॥ पक्ष्मणोःसंपातजे निमेषमात्रेइत्यर्थः ॥४२॥४३॥

पुत्रलोकात्पुत्रसन्निकर्षंत्यक्त्वापतिलोकंपतिसन्निधिंवृण्वाना ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ तथावृत्तापुण्यशीला ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ कच्चिदितिकाक्वासु
खावहत्वंनास्तीतिव्यज्यते.एषांमत्पुत्रभर्त्रादीनां ॥ ५६ ॥ नकुशलंमरणं ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ अवरोधःराज्याप्रदानरूपोवृत्तिनिरोधः ॥ ५९॥ यदिसुखंपुण्यक्षयरूपंअर्थाद्दुःखंपापक्षयरूपंतर्हिदुःखात्पापक्ष

॥१७॥ पुत्रलोकात्पतिलोकंवृण्वानासत्यवादिनी ॥ प्रियान्पुत्रान्परित्यज्यपांडवाननुरुध्यते ॥ ४४ ॥ महाभिजनसंपन्नासर्वकामैःसुपूजिता ॥ ईश्वरीसर्वकल्याणी ५
द्रौपदीकथमच्युत ॥ ४५ ॥ पतिभिःपंचभिःशूरैरग्निकल्पैःप्रहारिभिः ॥ उपपन्नामहेष्वासैर्द्रौपदीदुःखभागिनी ॥ ४६ ॥ चतुर्दशमिदंवर्षयन्नापश्यमरिंदम ॥ पु
त्राधिभिःपरिद्यूनांद्रौपदींसत्यवादिनीं ॥ ४७ ॥ ननूनंकर्मभिःपुण्यैरश्नुतेपुरुषःसुखं ॥ द्रौपदीचेत्तथावृत्तानाश्नुतेसुखमव्ययं ॥ ४८ ॥ नप्रियोममकृष्णाया
बीभत्सुर्नयुधिष्ठिरः ॥ भीमसेनोयमौवापियदपश्यंसभागतां ॥ ४९ ॥ नमेदुःखतरंकिंचिद्भूतपूर्वंततोधिकं ॥ स्त्रीधर्मिणींद्रौपदींयच्छ्वशुराणांसमीपगां ॥ ५० ॥
आनायितामनार्येणक्रोधलोभानुवर्तिना ॥ सर्वेप्रैक्षंतकुरवएकवस्त्रांसभागतां ॥ ५१ ॥ तत्रैवधृतराष्ट्रश्चमहाराजश्चबाह्लिकः ॥ कृपश्चसोमदत्तश्चनिर्विण्णाः
कुरवस्तथा ॥ ५२ ॥ तस्यांसंसदिसर्वेषांक्षत्तारंपूजयाम्यहं ॥ वृत्तेनहिभवत्यार्योनधनेननविद्यया ॥ ५३ ॥ तस्यकृष्णमहाबुद्धेर्गंभीरस्यमहात्मनः ॥ क्षत्तुःशी
लमलंकारोलोकान्विष्टभ्यतिष्ठति ॥ ५४ ॥ वैशंपायनउवाच साशोकार्ताचहृष्टाचदृष्ट्वागोविंदमागतं ॥ नानाविधानिदुःखानिसर्वाण्येवान्वकीर्तयत्
॥ ५५ ॥ पूर्वैराचरितंयत्तत्कुराजभिररिंदम ॥ अक्षद्यूतंमृगवधःकच्चिदेषांसुखावहं ॥ ५६ ॥ तन्मांदहतियत्कृष्णासभायांकुरुसन्निधौ ॥ धार्तराष्ट्रैःपरिक्लिष्टाय
थानकुशलंतथा ॥ ५७ ॥ निर्वासनंचनगरात्प्रव्रज्याचपरंतप ॥ नानाविधानांदुःखानामभिज्ञास्मिजनार्दन ॥ ५८ ॥ अज्ञातचर्याबालानामवरोधश्चमाध
व ॥ नमेक्लेशतमंतत्स्यात्पुत्रैःसहपरंतप ॥ ५९ ॥ दुर्योधनननिकृतावर्षमद्यचतुर्दश ॥ दुःखादपिसुखंनःस्याद्यदिपुण्यफलक्षयः ॥ ६० ॥ नमेविशेषोजात्वा
सीत्धार्तराष्ट्रेषुपांडवैः ॥ तेनसत्येनकृष्णत्वांहतामित्रंश्रियावृतं ॥ अस्माद्विमुक्तंसंग्रामात्पश्येयंपांडवैःसह ॥ ६१ ॥ नैवशक्याःपराजेतुंसर्वंह्येषांतथाविधं ॥ पि
तरंत्वेवगर्हेयंनात्मानंनसुयोधनं ॥ ६२ ॥ येनाहंकुंतिभोजायधनंवृत्तैरिवार्पिता ॥ बालांमामार्यकस्तुभ्यंक्रीडंतींकंदुहस्तिकां ॥ ६३ ॥ ॥१७॥

यहेतोस्तत्सुखंनःअस्माकंस्यात् तथाचनवयंदुःखाद्भयंप्राप्नुमइत्यर्थः ॥ ६० ॥ अस्मात्भाविनःकुरुपांडवसंग्रामात् गोत्रकलहेविषमधियामेवावमर्दःसमबुद्धीनांतुसुखमेवेतिभावः ॥ ६१ ॥ सर्ववृत्तं एषां
पांडवानांतथाविधंअविषमं ॥ ६२ ॥ वृत्तैर्वदान्यत्वेनख्यातैर्धनंयथाअक्लेशेनाप्यंतेतद्वत्येनाहमर्पिता वृत्तोतीतेदृढेख्यातेइतिविश्वः धूर्तैरिवेत्यपपाठः आर्यकःपितामहः तुभ्यंतव ॥ ६३ ॥

श्वशुरैर्भीष्मादिभिः धृतराष्ट्रोपिभर्त्तुर्ज्येष्ठत्वात्श्वशुरएव ॥६४॥६५॥ महाजन्येमहायुद्धे मेधान्अश्वमेधान् ॥६६॥ अभ्यसूयामिनिंदामि वेधसेविश्वकर्त्रे महतेइतिकृष्णस्येश्वरस्यनिंदार्थमुपहासः कर्मण
एवप्राबल्यंधर्मपदस्यार्थदर्शनेनाह धर्मइति धारयतीतिधर्मइतिव्युत्पत्त्याधर्मएवकर्त्ताधारयिता ईश्वराराधनंतुव्यर्थमेवेतिभावः ॥६७॥ धर्मश्चेदितिधर्मेपिसंशयंदर्शयति सनोपीश्वरस्याकिंचित्करत्वमाह त्वंचेति

अदात्तुकुंतिभोजायसखासख्येमहात्मने ॥ साहंपित्राचनिकृताश्वशुरैश्चपरंतप ॥ अत्यंतदुःखिताकृष्णकिंजीवितफलंमम ॥ ६४ ॥ यन्मांवागब्रवीन्नक्तंसूत
केसव्यसाचिनः ॥ पुत्रस्तेपृथिवींजेतायशश्चास्यदिवंस्पृशेत् ॥ ६५ ॥ हत्वाकुरून्महाजन्येराज्यंप्राप्यधनंजयः ॥ भ्रातृभिःसहकौंतेयस्त्रीन्मेधानाहरिष्यति ॥
॥ ६६ ॥ नाहंतामभ्यसूयामिनमोधर्मायवेधसे ॥ कृष्णायमहतेनित्यंधर्मोधारयतिप्रजाः ॥६७॥ धर्मश्चेदस्तिवार्ष्णेययथावागभ्यभाषत ॥ त्वंचापितत्तथा
कृष्णसर्वंसंपादयिष्यसि ॥ ६८॥ नमांमाधववैधव्यंनार्थनाशोनवैरता ॥ तथाशोकायदहतियथापुत्रैर्विनाभवः ॥६९॥ याहंगांडीवधन्वानंसर्वशस्त्रभृतांवरं ॥
धनंजयंनपश्यामिकाशांतिर्हृदयस्यमे ॥ इदंचतुर्दशंवर्षंयन्नापश्यंयुधिष्ठिरं ॥ ७० ॥ धनंजयंचगोविंदयमौतंचवृकोदरं ॥ जीवनाशंप्रनष्टानांश्राद्धंकुर्वंति
मानवाः ॥ ७१ ॥ अर्थतस्तेमममृतास्तेषांचाहंजनार्दन ॥ ब्रूयामाधवराजानंधर्मात्मानंयुधिष्ठिरं ॥ ७२ ॥ भूयांस्तेहीयतेधर्मोमापुत्रकवृथाकृथाः ॥ पराश्रया
वासुदेवयाजीवतिधिगस्तुतां ॥ ७३ ॥ वृत्तेःकार्पण्यलब्धायाअप्रतिष्ठैवज्यायसी ॥ अथोधनंजयंब्रूयानित्योद्युक्तंवृकोदरं ॥ ७४ ॥ यदर्थंक्षत्रियासूतेतस्यका
लोयमागतः ॥ अस्मिंश्चेदागतेकालेमिथ्याचातिक्रमिष्यथ ॥ ७५ ॥ लोकसंभाविताःसंतःसुनृशंसंकरिष्यथ ॥ नृशंसेनचवोयुक्तांस्त्यजेयंशाश्वतीःसमाः ॥
॥ ७६ ॥ कालेहिसमनुप्राप्तेत्यक्तव्यमपिजीवनं ॥ माद्रीपुत्रौचवक्तव्यौक्षत्रधर्मरतौसदा ॥ ७७॥ विक्रमेणार्जितान्भोगान्वृणीतंजीवितादपि ॥ विक्रमाधि
गताह्यर्थाःक्षत्रधर्मेणजीवतः ॥ ७८ ॥ मनोमनुष्यस्यसदाप्रीणंतिपुरुषोत्तम ॥ गत्वाब्रूहिमहाबाहोसर्वशस्त्रभृतांवरं ॥ ७९ ॥ अर्जुनंपांडवंवीरंद्रौपद्याःपदवीं
चर ॥ विदितौहितवात्यंतंक्रुद्धौतौतुयथांतकौ ॥ ८० ॥ भीमार्जुनौनयेतांहिदेवानपिपरांगतिं ॥ तयोश्चैतदवज्ञानंयत्साकृष्णासभांगता ॥ ८१ ॥ दुःशासनश्च
कर्णश्चपरुषाण्यभ्यभाषतां ॥ दुर्योधनोभीमसेनमभ्यगच्छन्मनस्विनं ॥ ८२ ॥ पश्यतांकुरुमुख्यानांतस्यद्रक्ष्यसियत्फलं ॥ नहिवैरंसमासाद्यप्रशाम्यतिवृको
दरः ॥ ८३ ॥ सुचिरादपिभीमस्यनहिवैरंप्रशाम्यति ॥ यावदंतंननयतिशात्रवाञ्छत्रुकर्शनः ॥ ८४ ॥ नदुःखंराज्यहरणंनचद्यूतेपराजयः ॥ प्रव्राजनंतुपुत्रा
णांनमेतदुःखकारणं ॥ ८५ ॥ ॥६८॥६९॥७०॥७१॥७२॥७३॥७४॥ अतिक्रमिष्यथअयुद्धेनेत्यर्थः ॥ ७५॥ सुनृशंसंअत्यंतबीभत्सं ॥७६॥७७॥७८॥ ७९॥८०॥८१॥८२॥८३॥८४॥८५॥

॥८६॥८७॥८८॥८९॥९०॥९१॥९२॥९३॥९४॥९५॥ अंतराज्यंवावनंवा मध्यंअल्पैश्वर्यं अंतपदंव्याचष्टे उत्तमानिति उत्तमान्तीव्रवैराग्यजान्परिक्लेशान्शीतवातादीन् ॥९६॥ अंतेषुअंतयोःपरब्रह्मा नंदेसुपुतौवा उभयत्रैवद्वंद्वादर्शनात्सुखमस्ति एतयोरंतरंजाग्रत्स्वमौ दुःखंदुःखरूपं स्वयमात्मानिर्दुःखएव जाग्रत्स्वमयोस्तूपाधिसंबंधात्तत्रभासमानंदुःखंआगमापायित्वात्तवपुत्राःसहंतेत्वंचसहस्वेतिभावः ९७

यत्तुसाबृहतीश्यामाएकवस्त्रासभांगता ॥ अपृणोत्परुषावाचःकिंनुदुःखतरंततः ॥ ८६ ॥ स्त्रीधर्मिणीवरारोहाक्षत्रधर्मरतासदा ॥ नाभ्यगच्छत्तदानाथंकृष्णा नाथवतीसती ॥ ८७ ॥ यस्याममसपुत्रायास्त्वंनाथोमधुसूदन ॥ रामश्चबलिनांश्रेष्ठःप्रद्युम्नश्चमहारथः ॥ ८८ ॥ साहमेवंविधंदुःखंसहेयंपुरुषोत्तम ॥ भीमेजीव तिदुर्धर्षेविजयेचापलायिनि ॥ ८९ ॥ वैशंपायनउवाच ततआश्वासयामासपुत्राधिभिरभिप्लुतां ॥ पितृष्वसारंशोचंतींशौरिःपार्थसखःपृथां ॥ ९० ॥ वासुदेवउवाच कातुसीमंतिनीत्वादृक्लोकेष्वस्तिपितृष्वसः ॥ शूरस्यराज्ञोदुहिताआजमीढकुलंगता ॥ ९१ ॥ महाकुलीनाभवतीह्रदाद्ध्रदमिवागता ॥ ई श्वरीसर्वकल्याणीभर्त्रापरमपूजिता ॥ ९२ ॥ वीरसूर्वीरपत्नीत्वंसर्वैःसमुदितागुणैः ॥ सुखदुःखेमहाप्राज्ञेत्वादृशीसोढुमर्हति ॥ ९३ ॥ निद्रातंद्रेक्रोधहर्षौक्षुत्पि पासेहिमातपौ ॥ एतानिपार्थानिर्जित्यनित्यंवीरसुखेरताः ॥ ९४ ॥ त्यक्तग्राम्यसुखाःपार्थानित्यंवीरसुखप्रियाः ॥ नतुस्वल्पेनतुष्येयुर्महोत्साहामहाबलाः ॥ ॥ ९५ ॥ अंतंधीरानिषेवंतेमध्यंग्राम्यसुखप्रियाः ॥ उत्तमांश्चपरिक्लेशान्भोगांश्चातीवमानुषान् ॥ ९६ ॥ अंतेषुरेमिरेधीरानतेमध्येषुरेमिरे ॥ अंतप्राप्तिंसुखा माहुर्दुःखमंतरमेतयोः ॥ ९७ ॥ अभिवादयंतिभवतींपांडवाःसहकृष्णया ॥ आत्मानंचकुशलिनंनिवेद्याहुरनामयं ॥ ९८ ॥ अरोगान्सर्वसिद्धार्थान्क्षिप्रंद्र क्ष्यसिपांडवान् ॥ ईश्वरान्सर्वलोकस्यहतामित्रान्श्रियावृतान् ॥ ९९ ॥ एवमाश्वासिताकुंतीप्रत्युवाचजनार्दनं ॥ पुत्राधिभिरभिध्वस्तानिगृह्याबुद्धिजंतमः ॥ ॥ १०० ॥ कुंत्युवाच यद्यत्तेषांमहाबाहोपथ्यंस्यान्मधुसूदन ॥ यथायथात्वंमन्येथाःकुर्याःकृष्णतथातथा ॥ १०१ ॥ अविलोपेनधर्मस्यअनिकृत्यापरंतप ॥ प्रभावज्ञास्मितेकृष्णसत्यस्याभिजनस्यच ॥ १०२ ॥ व्यवस्थायांचमित्रेषुबुद्धिविक्रमयोस्तथा ॥ त्वमेवनःकुलेधर्मस्त्वंसत्यंत्वंतपोमहत् ॥ १०३ ॥ त्वंत्राता त्वंमहद्ब्रह्मत्वयिसर्वंप्रतिष्ठितं ॥ यथैवात्थतथैवैतत्त्वयिसत्यंभविष्यति ॥ १०४ ॥ वैशंपायनउवाच तामामंत्र्यचगोविंदःकृत्वाचाभिप्रदक्षिणं ॥ प्रातिष्ठतम हाबाहुर्दुर्योधनगृहान्प्रति ॥ १०५ ॥ इति० उ० भग० कृष्णकुंतीसंवादेनवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥९१॥

॥९८॥९९॥ अबुद्धिजंअज्ञानजंतमोविपर्ययज्ञानंअनात्मनिदेहा दावात्माभिमानरूपं ॥१००॥१०१॥ अनिकृत्याअच्छलेन ॥१०२॥ त्वमेवेतिभगवतःसार्वात्म्यंसर्वाधिष्ठानत्वंप्रोक्तं ॥१०३॥१०४॥१०५॥ इतिउद्योगप० नैल० भारत० नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥९१॥

पृथामिति तामामंत्र्येतिपूर्वश्लोकेनप्रस्थानमात्रमुक्त्वापृथामामंत्र्येत्यत्रतुतदर्थानुवादपूर्वकंदुर्योधनगृहप्राप्तिरुच्यतइत्यपौनरुक्त्यं ॥ १ ॥२ ॥ अभ्रघनःसजलोमेघः सहिसविद्युत्तत्सादृश्येनमेंहद्रनीलमणिमयत्वंसुवर्णमयत्वंचसूचितं अन्येतुअभ्रघनःआकाशमात्रवर्तिघनःसहिशरत्संबंधाद्धवलइतिव्याचख्युः ॥३ ॥ ४ ॥५॥६॥ ७॥८॥ ९॥१०॥११॥१२ ॥ शठोदर्कंशाठ्यपर्यवसानं आभाष्यसंबोधनेनोन्मुखीकृत्य ॥ १३ ॥ १४ ॥ तत्रअन्नादेरग्रहणे ॥ १५ ॥ प्रगृह्यउद्यम्य ॥ १६ ॥ अलघूकृतंप्रयत्नशैथिल्यहीनकरणं पाठांतरेअनंबूकृतंअनिष्ठीवनं अनन्यकृतमित्यपिपठंति अग्रस्तंअलुप्ताक्षरं अनिरस्तंस्थानभ्रंशरहितं असंकुलंअसंकीर्णवर्णं ॥ १७ ॥ १८ ॥ असांप्रतंप्रतिपत्तुंअयुक्तंकर्तुं ॥ १९ ॥ २० ॥

वैशंपायनउवाच पृथामामंत्र्यगोविंदःकृत्वाचाभिप्रदक्षिणं ॥ दुर्योधनगृहंशौरिरभ्यगच्छदरिंदमः ॥ १ ॥ लक्ष्म्यापरमयायुक्तंपुरंदरगृहोपमं ॥ विचित्रैरासनैर्युक्तंप्रविवेशजनार्दनः ॥ २ ॥ तस्यकक्ष्याव्यतिक्रम्यतिस्रोद्वाःस्थैरवारितः ॥ ततोऽभ्रघनसंकाशंगिरिकूटमिवोच्छ्रितं ॥ ३ ॥ श्रियाज्वलंतंप्रासादमारुरोहमहायशाः ॥ तत्रराजसहस्रैश्चकुरुभिश्चाभिसंवृतं ॥ ४ ॥ धार्तराष्ट्रंमहाबाहुंददर्शासीनमासने ॥ दुःशासनंचकर्णंचशकुनिंचापिसौबलं ॥ ५ ॥ दुर्योधनसमीपतानासनस्थान्ददर्शसः ॥ अभ्यागच्छतिदाशार्हेधार्तराष्ट्रोमहायशाः ॥ ६ ॥ उदतिष्ठत्सहामात्यःपूजयन्मधुसूदनं ॥ समेत्यधार्तराष्ट्रेणसहामात्येनकेशवः ॥ ७ ॥ राजभिस्तत्रवार्ष्णेयःसमागच्छद्यथावयः ॥ तत्रजांबूनदमयंपर्यंकंसुपरिष्कृतं ॥ ८ ॥ विविधास्तरणास्तीर्णमभ्युपाविशदच्युतः ॥ तस्मिन्गांमधुपर्कंचाप्युदकंचजनार्दने ॥ ९ ॥ निवेदयामासतदागृहान्राज्यंचकौरवः ॥ तत्रगोविंदमासीनंप्रसन्नादित्यवर्चसं ॥ १० ॥ उपासांचक्रिरेसर्वेकुरवोराजभिःसह ॥ ततोदुर्योधनोराजावार्ष्णेयंजयतांवरं ॥ ११ ॥ न्यमंत्रयद्भोजनेननाभ्यनंदच्चकेशवः ॥ ततोदुर्योधनःकृष्णमब्रवीत्कुरुसंसदि ॥ १२ ॥ मृदुपूर्वंशठोदर्ककर्णमाभाष्यकौरवः ॥ कस्मादन्नानिपानानिवासांसिशयनानिच ॥ १३ ॥ त्वदर्थमुपनीतानिनाग्रहीस्त्वंजनार्दन ॥ उभयोश्चददत्साह्यमुभयोश्चहितेरतः ॥ १४ ॥ संबंधीदयितश्चासिधृतराष्ट्रस्यमाधव ॥ त्वंहिगोविंदधर्मार्थौवेत्थतत्त्वेनसर्वशः ॥ तत्रकारणमिच्छामिश्रोतुंचक्रगदाधर ॥ १५ ॥ वैशंपायनउवाच सएवमुक्तोगोविंदःप्रत्युवाचमहामनाः ॥ उद्यन्मेघस्वनःकालेप्रगृह्यविपुलंभुजं ॥ १६ ॥ अलघूकृतमग्रस्तमनिरस्तमसंकुलं ॥ राजीवनेत्रोराजानंहेतुमद्वाक्यमुत्तमं ॥ १७ ॥ कृतार्थाभुंजतेदूताःपूजांगृह्णंतिचैवह ॥ कृतार्थमांसहामात्यंसमर्चिष्यसिभारत ॥ १८ ॥ एवमुक्तःप्रत्युवाचधार्तराष्ट्रोजनार्दनं ॥ नयुक्तंभवतास्मासुप्रतिपत्तुमसांप्रतं ॥ १९ ॥ कृतार्थंवाकृतार्थंचत्वांवयंमधुसूदन ॥ यतामहेपूजयितुंदाशार्हनचशक्नुमः ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ वैरंद्वेषः विपहोयुद्धं ॥ २२ ॥ २३ ॥ संरंभात्क्रोधात् हेतुवादात्कपटात् ॥ २४ ॥ २५ ॥ द्वेष्टिभवान् ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ विरुरुत्सतिविरोधंकर्तुमिच्छति ॥ २९ ॥ मोहात्अदुष्टेदुष्टबुद्धि
मोहः लोभःपरकीयधनापहारेच्छा अजितक्रोधइतिछेदः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ शुभ्रात्नानारत्नमयत्वेनप्रदीप्तात् शुभ्रंप्रदीप्तेधवलेऽभ्रकेचेतिविश्वः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ अपचितिः

नचतत्कारणंविद्योयस्मिन्नोमधुसूदन ॥ पूजांकृतांप्रीयमाणैर्नामंस्थाःपुरुषोत्तम ॥ २१ ॥ वैरंनोनास्तिभवतागोविंदनचविग्रहः ॥ सभवान्प्रसमीक्ष्यैतन्ने
दृशंवक्तुमर्हति ॥ २२ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तःप्रत्युवाचधार्तराष्ट्रंजनार्दनः ॥ अभिवीक्ष्यसहामात्यंदाशार्हःप्रहसन्निव ॥ २३ ॥ नाहंकामान्नसंरंभा
न्नद्वेषान्नार्थकारणात् ॥ नहेतुवादाल्लोभाद्वाधर्मंजह्यांकथंचन ॥ २४ ॥ संप्रीतिभोज्यान्यन्नानिआपद्भोज्यानिवापुनः ॥ नचसंप्रीयसेराजन्नचैवापद्गतावयं
॥ २५ ॥ अकस्माद्द्वेष्टिवैराजन्जन्मप्रभृतिपांडवान् ॥ प्रियानुवर्तिनोभ्रातृन्सर्वैःसमुदितान्गुणैः ॥ २६ ॥ अकस्माच्चैवपार्थानांद्वेषणंनोपपद्यते ॥ धर्मेस्थिताः
पांडवेयाःकस्तान्किंवक्तुमर्हति ॥ २७ ॥ यस्तान्द्वेष्टिसमांद्वेष्टियस्ताननुसमामनु ॥ ऐकात्म्यंमांगतंविद्धिपांडवैर्धर्मचारिभिः ॥ २८ ॥ कामक्रोधानुवर्तीहियोमो
हाद्विरुरुत्सति ॥ गुणवंतंचयोद्वेष्टितमाहुःपुरुषाधमं ॥ २९ ॥ यःकल्याणगुणाञ्ज्ञातीन्मोहाल्लोभाद्दिदृक्षते ॥ सोजितात्माऽजितक्रोधोनचिरंतिष्ठतिश्रियं ॥ ३० ॥
अथयोगुणसंपन्नान्हृदयस्याप्रियानपि ॥ प्रियेणकुरुतेवश्यांश्चिरंयशसितिष्ठति ॥ ३१ ॥ सर्वमेतदभोक्तव्यमन्नंदुष्टाभिसंहितं ॥ क्षत्तुरेकस्यभोक्तव्यमिति
मेधीयतेमतिः ॥ ३२ ॥ एवमुक्त्वामहाबाहुर्दुर्योधनममर्षणं ॥ निश्चक्रामततःशुभ्राद्धार्तराष्ट्रनिवेशनात् ॥ ३३ ॥ निर्यायचमहाबाहुर्वासुदेवोमहामनाः ॥
निवेशायययौवेश्मविदुरस्यमहात्मनः ॥ ३४ ॥ तमभ्यगच्छद्द्रोणश्चकृपोभीष्मोथबाह्लिकः ॥ कुरवश्चमहाबाहुंविदुरस्यगृहेस्थितं ॥ ३५ ॥ तऊचुर्माधवंवीरंकु
रवोमधुसूदनं ॥ निवेदयामोवार्ष्णेयसरत्नांस्तेगृहान्वयं ॥ ३६ ॥ तानुवाचमहातेजाःकौरवान्मधुसूदनः ॥ सर्वेभवंतोगच्छंतुसर्वामेऽपचितिःकृता ॥ ३७ ॥ याते
षुकुरुषुक्षत्तादाशार्हमपराजितं ॥ अभ्यर्चयामासतदासर्वकामैःप्रयत्नवान् ॥ ३८ ॥ ततःक्षत्ताऽन्नपानानिशुचीनिगुणवंतिच ॥ उपाहरदनेकानिकेशवायम ॥९१॥
हात्मने ॥ ३९ ॥ तैस्तर्पयित्वाप्रथमंब्राह्मणान्मधुसूदनः ॥ वेदविद्भ्योददौकृष्णःप्रथमंद्रविणान्यपि ॥ ४० ॥ ततोनुयायिभिःसार्धंमरुद्भिरिववासवः ॥ विदुरा
न्नानिबुभुजेशुचीनिगुणवंतिच ॥ ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिश्रीकृष्णदुर्योधनसंवादेएकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥छ॥

पूजा ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

तंभुक्तवंतमिति ॥ १ ॥ २ ॥ प्रपहंनिर्बंधं अत्यंताभिनिवेशमित्यर्थः ॥ अनेयः अप्रापणीयः श्रेयसांकर्मणिषष्ठी ॥ ३ ॥ सर्वशंकितासर्वत्रविश्वासहीनः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ वृत्तिजीविकां एतेयुद्धेममसंरा
ज्यंदास्यंतीत्याशयेत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ पार्थिवंपृथ्वीसंबंधिनं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ प्रतिदेयंपरावृत्यदेयं व्यवसिताःनिश्चिताः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ तेत्वत्तः ॥ १८ ॥ १९ ॥

वैशंपायनउवाच तंभुक्तवंतमाश्वस्तंनिशायांविदुरोब्रवीत् ॥ नेदंसम्यग्व्यवसितंकेशवागमनंतव ॥ १ ॥ अर्थधर्मातिगोमंदःसंरंभीचजनार्दन ॥ मानघ्नोमा
नकामश्चवृद्धानांशासनातिगः ॥ २ ॥ धर्मशास्त्रातिगोमूढोदुरात्माप्रग्रहंगतः ॥ अनेयःश्रेयसांमंदोधार्तराष्ट्रोजनार्दन ॥ ३ ॥ कामात्माप्राज्ञमानीचमित्रध्रु
क्सर्वशंकिता ॥ अकर्ताचाकृतज्ञश्चत्यक्तधर्माप्रियानृतः ॥ ४ ॥ मूढश्चाकृतबुद्धिश्चइंद्रियाणामनीश्वरः ॥ कामानुसारीकृत्येषुसर्वेष्वकृतनिश्चयः ॥ ५ ॥ एतैश्चा
न्यैश्चबहुभिर्दोषैरेवसमन्वितः ॥ त्वयोच्यमानःश्रेयोपिसंरंभान्नग्रहीष्यति ॥ ६ ॥ भीष्मेद्रोणेकृपेकर्णेद्रोणपुत्रेजयद्रथे ॥ भूयसींवर्ततेवृत्तिंनशमेकुरुतेमनः ॥
॥ ७ ॥ निश्चितंधार्तराष्ट्राणांसकर्णानांजनार्दन ॥ भीष्मद्रोणमुखान्पार्थान्नशक्ताःप्रतिवीक्षितुं ॥ ८ ॥ सेनासमुदयंकृत्वापार्थिवंमधुसूदन ॥ कृतार्थंमन्यतेबाल
आत्मानमविचक्षणः ॥ ९ ॥ एकःकर्णःपरान्जेतुंसमर्थइतिनिश्चितं ॥ धार्तराष्ट्रस्यदुर्बुद्धेःसशमंनोपयास्यति ॥ १० ॥ संविच्चधार्तराष्ट्राणांसर्वेषामेवकेशव ॥
शमेप्रयतमानस्यतवसौभ्रात्रकांक्षिणः ॥ ११ ॥ नपांडवानामस्माभिःप्रतिदेयंयथोचितं ॥ इतिव्यवसितास्तेषुवचनंस्यान्निरर्थकं ॥ १२ ॥ यत्रसूक्तंदुरुक्तंच
समंस्यान्मधुसूदन ॥ नतत्रप्रलपेत्प्राज्ञोबधिरेष्विवगायनः ॥ १३ ॥ अविजानत्सुमूढेषुनिर्मर्यादेषुमाधव ॥ नत्वंवाक्यंब्रुवन्युक्तश्चांडालेषुद्विजोयथा ॥ १४ ॥
सोयंबलस्थोमूढश्चनकरिष्यतितेवचः ॥ तस्मिन्निरर्थकंवाक्यमुक्तंसंपत्स्यतेतव ॥ १५ ॥ तेषांसमुपविष्टानांसर्वेषांपापचेतसां ॥ तवमध्यावतरणंममकृष्णन
रोचते ॥ १६ ॥ दुर्बुद्धीनामशिष्टानांबहूनांदुष्टचेतसां ॥ प्रतीपंवचनंमध्येतवकृष्णनरोचते ॥ १७ ॥ अनुपासितवृद्धत्वाच्छ्रियोदर्पाच्चमोहितः ॥ वयोदर्पादमर्षा
च्चनतेश्रेयोग्रहीष्यति ॥ १८ ॥ बलंबलवदप्यस्ययदिवक्ष्यसिमाधव ॥ त्वय्यस्यमहतीशंकानकरिष्यतितेवचः ॥ १९ ॥ नेदमद्ययुधाशक्यमिंद्रेणापिसहामरैः ॥
इतिव्यवसिताःसर्वेधार्तराष्ट्राजनार्दन ॥ २० ॥ तेष्वेवमुपपन्नेषुकामक्रोधानुवर्तिषु ॥ समर्थमपितेवाक्यमसमर्थंभविष्यति ॥ २१ ॥ मध्येतिष्ठन्हस्त्यनीकस्यमं
दोरथाश्वयुक्तस्यबलस्यमूढः ॥ दुर्योधनोमन्यतेवीतभीतिःकृत्स्नामयेयंपृथिवीजितेति ॥ २२ ॥ आशंसतेवैधृतराष्ट्रस्यपुत्रोमहाराज्यमसपत्नंपृथिव्यां ॥ तस्मि
न्शमःकेवलोनोपलभ्योबद्धंसंतमन्यतेलब्धमर्थं ॥ २३ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ बद्धंभवदीयत्वेनप्रतिबद्धमपिलब्धमेवमन्यते ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ॥७॥ यथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ पर्यस्तांअन्यथाभूतां ॥ ५ ॥

॥१००॥

पर्यस्तेयंपृथिवीकालपक्वादुर्योधनार्थेपांडवान्योद्धुकामाः ॥ समागताःसर्वयोधाःपृथिव्यांराजानश्चक्षितिपालैःसमेताः ॥ २४ ॥ सर्वेचैतेकृतवैराःपुरस्तात्त्व
याराजानोहृतसाराश्चकृष्ण ॥ तवोद्वेगात्संश्रिताधार्तराष्ट्रान्सुसंहताःसहकर्णेनवीराः ॥ २५ ॥ त्यक्तात्मानःसहदुर्योधनेनहृष्टायोद्धुंपांडवान्सर्वयोधाः ॥ तेषां
मध्येप्रविशेथाय.दित्वंनतन्मतंममदाशार्हवीर ॥ २६ ॥ तेषांसमुपविष्टानांबहूनांदुष्टचेतसां ॥ कथंमध्यंप्रपद्येथाःशत्रूणांशत्रुकर्शन ॥ २७ ॥ सर्वथात्वंमहाबा
होदेवैरपिदुरुत्सहः ॥ प्रभावंपौरुषंबुद्धिंजानामितवशत्रुहन् ॥ २८ ॥ यामेप्रीतिःपांडवेषुभूयःसात्वयिमाधव ॥ प्रेम्णाचबहुमानाच्चसौहृदाच्चब्रवीम्यहं ॥ २९ ॥
यामेप्रीतिःपुष्कराक्षत्वद्दर्शनसमुद्भवा ॥ साकिमाख्यायतेतुभ्यमंतरात्मासिदेहिनां ॥ ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिश्रीकृष्णविदु
रसंवादेद्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ॥७॥ श्रीभगवानुवाच यथाब्रूयान्महाप्राज्ञोयथाब्रूयाद्विचक्षणः ॥ यथावाच्यस्त्वद्विधेनभवतामद्विधःसुहृ
त् ॥ १ ॥ धर्मार्थयुक्तंतथ्यंचयथात्वय्युपपद्यते ॥ तथावचनमुक्तोस्मित्वयैतत्पितृमातृवत् ॥ २ ॥ सत्यंप्राप्तंचयुक्तंवाप्येवमेवयथात्थमां ॥ शृणुष्वागमनेहेतुंवि
दुरावहितोभव ॥ ३ ॥ दौरात्म्यंधार्तराष्ट्रस्यक्षत्रियाणांचवैरतां ॥ सर्वमेतदहंजानन्क्षत्तःप्राप्तोद्यकौरवान् ॥ ४ ॥ पर्यस्तांपृथिवींसर्वांसाश्वांसरथकुंजरां ॥ यो
मोचयेन्मृत्युपाशात्प्राप्नुयाद्धर्ममुत्तमं ॥ ५ ॥ धर्मकार्यंयतन्शक्त्यानोचेत्प्राप्नोतिमानवः ॥ प्राप्तोभवतितत्पुण्यमत्रमेनास्तिसंशयः ॥ ६ ॥ मनसाचिंतयन्पापं
कर्मणानातिरोचयन् ॥ नप्राप्नोतिफलंतस्येत्येवंधर्मविदोविदुः ॥ ७ ॥ सोहंयतिष्येप्रशमंक्षत्तःकर्तुममायया ॥ कुरूणांसृंजयानांचसंग्रामेविनशिष्यतां ॥ ८ ॥
सेयमापन्महाघोराकुरुष्वेवसमुत्थिता ॥ कर्णदुर्योधनकृतासर्वेह्येतेतदन्वयाः ॥ ९ ॥ व्यसनेक्लिश्यमानंहियोमित्रंनाभिपद्यते ॥ अनर्थाययथाशक्तितन्नृशंसं
विदुर्बुधाः ॥ १० ॥ आकेशग्रहणान्मित्रमकार्यात्संनिवर्त्तयन् ॥ अवाच्यःकस्यचिद्भवतिकृतयत्नोयथाबलं ॥ ११ ॥ तत्समर्थंशुभंवाक्यंधर्मार्थसहितंहितं ॥ धा ॥१००॥
र्तराष्ट्रःसहामात्योग्रहीतुंविदुरार्हति ॥ १२ ॥ हितंहिधार्त्तराष्ट्राणांपांडवानांतथैवच ॥ पृथिव्यांक्षत्रियाणांचयतिष्येहममायया ॥ १३ ॥ हितेप्रयतमानंमांशंकेद्दु
र्योधनोयदि ॥ हृदयस्यचमेप्रीतिरानृण्यंचभविष्यति ॥ १४ ॥ ज्ञातीनांहिमिथोभेदेयन्मित्रंनाभिपद्यते ॥ सर्वयत्नेनमाध्यस्थ्यंनतन्मित्रंविदुर्बुधाः ॥ १५ ॥

यतन्यतमानः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ तन्नृशंसंअनर्थायविदुरितिसंबंधः अनुनीयेत्यपिपाठः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ हितंकर्तुमितिशेषः ॥ १३ ॥ १४ ॥ नाभिपद्यते नोपकरोति ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ नक्षत्रसंपन्ना शरदिनिरभ्रत्वात् ॥ १ ॥

नमांब्रूयुरधर्मिष्ठामूढाह्यसुहृदस्तथा ॥ शक्तोनावारयत्कृष्णःसंरब्धान्कुरुपांडवान् ॥ १६ ॥ उभयोःसाधयन्नर्थमहमागतइत्युत ॥ तत्रयत्नमहंकृत्वागच्छेयंनृ
ष्ववाच्यतां ॥ १७ ॥ ममधर्मार्थयुक्तंहिश्रुत्वावाक्यमनामयं ॥ नचेदादास्यतेबालोदिष्टस्यवशमेष्यति ॥ १८ ॥ अहापयन्पांडवार्थंयथावच्छमंकुरूणांयदिचा
चरेयं ॥ पुण्यंचमेस्याच्चरितंमहात्मन्मुच्येरंश्चकुरवोमृत्युपाशात् ॥ १९ ॥ अपिवाचंभाषमाणस्यकाव्यांधर्मारामामर्थवतीमहिंस्रां ॥ अवेक्षेरन्धार्तराष्ट्राःशमार्थं
मांचप्राप्तंकुरवःपूजयेयुः ॥ २० ॥ नचापिममपर्याप्ताःसहिताःसर्वपार्थिवाः ॥ क्रुद्धस्यप्रमुखेस्थातुंसिंहस्येवेतरेमृगाः ॥ २१ ॥ वैशंपायनउवाच इत्येव
मुक्त्वावचनंवृष्णीनामृषभस्तदा ॥ शयनेसुखसंस्पर्शेशिश्येयदुसुखावहः ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिश्रीकृष्णवाक्येत्रिनवति
तमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ ॥ ९ ॥ वैशंपायनउवाच तथाकथयतोरेवतयोर्बुद्धिमतोस्तदा ॥ शिवानक्षत्रसंपन्नासाव्यतीयायशर्वरी ॥ १ ॥ धर्मार्थकामयु
ताश्चविचित्रार्थपदाक्षराः ॥ शृण्वतोविविधावाचोविदुरस्यमहात्मनः ॥ २ ॥ कथाभिरनुरूपाभिःकृष्णस्यामिततेजसः ॥ अकामस्येवकृष्णस्यसाव्यतीयाय
शर्वरी ॥ ३ ॥ ततस्तुस्वरसंपन्नाबहवःसूतमागधाः ॥ शंखदुंदुभिनिर्घोषैःकेशवंप्रत्यबोधयन् ॥ ४ ॥ ततउत्थायदाशार्हऋषभःसर्वसात्वतां ॥ सर्वमावश्यकंच
क्रेप्रातःकार्यंजनार्दनः ॥ ५ ॥ कृतोदकानुजप्यःसहुताग्निःसमलंकृतः ॥ ततश्चादित्यमुद्यंतमुपातिष्ठतमाधवः ॥ ६ ॥ अथदुर्योधनःकृष्णंशकुनिश्चापिसौब
लः ॥ संध्यांतिष्ठंतमभ्येत्यदाशार्हमपराजितं ॥ ७ ॥ आचक्षेतांतुकृष्णस्यधृतराष्ट्रंसभागतं ॥ कुरूंश्चभीष्मप्रमुखान्राज्ञःसर्वांश्चपार्थिवान् ॥ ८ ॥ त्वामर्थयंतेगो
विंददिविशक्रमिवामराः ॥ तावभ्यनंदद्गोविंदःसाम्नापरमवल्गुना ॥ ९ ॥ ततोविमलआदित्येब्राह्मणेभ्योजनार्दनः ॥ ददौहिरण्यंवासांसिगाश्चाश्वांश्चपरंतपः
॥ १० ॥ विसृज्यबहुरत्नानिदाशार्हमपराजितं ॥ तिष्ठंतमुपसंगम्यववंदेसारथिस्तदा ॥ ११ ॥ ततोरथेनशुभ्रेणमहताकिंकिणीकिना ॥ हयोत्तमयुजाशीघ्रमुपा
तिष्ठतदारुकः ॥ १२ ॥ तमुपस्थितमाज्ञायरथंदिव्यंमहामनाः ॥ महाभ्रघननिर्घोषंसर्वरत्नविभूषितं ॥ १३ ॥ अग्निंप्रदक्षिणंकृत्वाब्राह्मणांश्चजनार्दनः ॥ कौ
स्तुभंमणिमामुच्यश्रियापरमयाज्वलन् ॥ १४ ॥ कुरुभिःसंवृतःकृष्णोवृष्णिभिश्चाभिरक्षितः ॥ आतिष्ठतरथंशौरिःसर्वयादवनंदनः ॥ १५ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ उदकंस्नानाचमनादिअनुजप्यंसंध्योपासनादितउभेकृतेयेनसःकृतोदकानुजप्यः ॥ ६ ॥ तिष्ठंतंउपासीनं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

अन्वारुरोहदाशार्हंविदुरःसर्वधर्मवित् ॥ सर्वप्राणभृतांश्रेष्ठंसर्वबुद्धिमतांवरं ॥ १६ ॥ ततोदुर्योधनःकृष्णंशकुनिश्चापिसौबलः ॥ द्वितीयेनरथेनैनमन्वयातां

 परंतपं ॥ १७ ॥ सात्यकिःकृतवर्माचवृष्णीनांचापरेरथाः ॥ पृष्ठतोनुययुःकृष्णंगजैरश्वैरथैरपि ॥ १८ ॥ तपांहेमपरिष्कारैर्युक्ताःपरमवाजिभिः ॥ गच्छतांघो

षिणश्चित्ररथाराजन्विरेजिरे ॥ १९ ॥ संमृष्टसंसिक्तरजःप्रतिपेदेमहापथं ॥ राजर्षिचरितंकालेकृष्णोधीमान्श्रियाज्वलन् ॥ २० ॥ ततःप्रयातेदाशार्हेप्रावाद्यंतै

कपुष्कराः ॥ शंखाश्चदध्मिरेतत्रवाद्यान्यन्यानियानिच ॥ २१ ॥ प्रवीराःसर्वलोकस्ययुवानःसिंहविक्रमाः ॥ परिवार्यरथंशौरेरगच्छंतपरंतपाः ॥ २२ ॥ ततो

न्येबहुसाहस्राविचित्राद्भुतवाससः ॥ असिप्रासायुधधराःकृष्णस्यासन्पुरःसराः ॥ २३ ॥ गजाःपंचशतास्तत्ररथाश्चासन्सहस्रशः ॥ प्रायांतमन्वयुर्वीरंदाशार्ह

मपराजितं ॥ २४ ॥ पुरंकुरूणांसंवृत्तंद्रष्टुकामंजनार्दनं ॥ सबालवृद्धंसस्त्रीकंरथ्यागतमरिंदम ॥ २५ ॥ वेदिकामाश्रिताभिश्चसमाक्रांतान्यनेकशः ॥ प्रचलंती

वभारेणयोषिद्भिर्भवनान्युत ॥ २६ ॥ सपूज्यमानःकुरुभिःसंशृण्वन्मधुराःकथाः ॥ यथार्हंप्रतिसत्कुर्वन्प्रेक्षमाणःशनैर्ययौ ॥ २७ ॥ ततःसभांसमासाद्यकेश

वस्यानुयायिनः ॥ सशंखैर्वेणुनिर्घोषैर्दिशःसर्वाव्यनादयन् ॥ २८ ॥ ततःसासमितिःसर्वाराज्ञाममिततेजसां ॥ संप्राकंपतहर्षेणकृष्णागमनकांक्षया ॥ २९ ॥

ततोभ्याशगतेकृष्णेसमहृष्यन्नराधिपाः ॥ श्रुत्वातंरथनिर्घोषंपर्जन्यनिनदोपमं ॥ ३० ॥ आसाद्यतुसभाद्वारमृषभःसर्वसात्वतां ॥ अवतीर्यरथाच्छौरिःकैला

सशिखरोपमात् ॥ ३१ ॥ नवमेघप्रतीकाशांज्वलंतीमिवतेजसा ॥ महेंद्रसदनप्रख्यांप्रविवेशसभांततः ॥ ३२ ॥ पाणौगृहीत्वाविदुरंसात्यकिंचमहायशाः ॥

ज्योतींष्यादित्यवद्राजन्कुरून्प्राच्छादयन्श्रिया ॥ ३३ ॥ अग्रतोवासुदेवस्यकर्णदुर्योधनावुभौ ॥ वृष्णयःकृतवर्माचाप्यासन्कृष्णस्यपृष्ठतः ॥ ३४ ॥ धृतराष्ट्रंपु

रस्कृत्यभीष्मद्रोणादयस्ततः ॥ आसनेभ्योऽचलन्सर्वेपूजयंतोजनार्दनं ॥ ३५ ॥ अभ्यागच्छतिदाशार्हेप्रज्ञाचक्षुर्नरेश्वरः ॥ सहैवद्रोणभीष्माभ्यामुदतिष्ठन्महा

यशाः ॥ ३६ ॥ उत्तिष्ठतिमहाराजेधृतराष्ट्रेजनेश्वरे ॥ तानिराजसहस्राणिसमुत्तस्थुःसमंततः ॥ ३७ ॥ आसनंसर्वतोभद्रंजांबूनदपरिष्कृतं ॥ कृष्णार्थेकल्पितंतत

त्रधृतराष्ट्रस्यशासनात् ॥ ३८ ॥ स्मयमानस्तुराजानंभीष्मद्रोणौचमाधवः ॥ अभ्यभाषतधर्मात्माराज्ञश्चान्यान्यथावयः ॥ ३९ ॥ तत्रकेशवमानर्चुःसम्यगभ्या

गतंसभां ॥ राजानःपार्थिवाःसर्वेकुरवश्चजनार्दनं ॥ ४० ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ ॥ ९५ ॥ ॥ ९५ ॥
तेष्विति ॥ १ ॥ २ ॥ आगतोस्मीतिशेषः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ कृपापरस्यसुखार्थेयत्नः अनुकंपापरदुःखदर्शनेत्रासः कारुण्यंपरदुःखप्रहाणार्थोयत्नः आनृशंस्यंपरदुःखाप्रदानं ॥ ६ ॥ असांप्रतंकृपादिभ्यो

तत्रतिष्ठन्सदाशार्होराजमध्येपरंतपः ॥ अपश्यदंतरिक्षस्थानृषीन्परपुरंजयः ॥ ततस्तानभिसंप्रेक्ष्यनारदप्रमुखानृषीन् ॥ ४१ ॥ अभ्यभाषतदाशार्होभीष्मंशांत
नवंशनैः ॥ पार्थिवींसमितिंद्रष्टुमृषयोभ्यागतानृप ॥ ४२ ॥ निमंत्र्यंतामासनैश्चसत्कारेणचभूयसा ॥ नैतेष्वनुपविष्टेषुशक्यंकेनचिदासितुं ॥ ४३ ॥ पूजाप्रयु
ज्यतामाशुमुनीनांभावितात्मनां ॥ ऋषीन्शांतनवोदृष्ट्वासभाद्वारमुपस्थितान् ॥ ४४ ॥ त्वरमाणस्ततोभृत्यानासनानीत्यचोदयत् ॥ आसनान्यथमृष्टानिमहां
तिविपुलानिच ॥ ४५ ॥ मणिकांचनचित्राणिसमाजन्हुस्ततस्ततः ॥ तेषुतत्रोपविष्टेषुगृहीतार्घेषुभारत ॥ ४६ ॥ निषसादासनेकृष्णोराजानश्चयथासनं ॥ दुःशा
सनःसात्यकयेददावासनमुत्तमं ॥ ४७ ॥ विविंशतिर्ददौपीठंकांचनंकृतवर्मणे ॥ अविदूरेतुकृष्णस्यकर्णदुर्योधनावुभौ ॥ ४८ ॥ एकासनेमहात्मानौनिषीदतु
रमर्षणौ ॥ गांधारराजःशकुनिर्गांधारैरभिरक्षितः ॥ ४९ ॥ निषसादासनेराजासहपुत्रोविशांपते ॥ विदुरोमणिपीठेतुशुक्लस्पर्ध्याजिनोत्तरे ॥ ५० ॥ संस्पृश
न्नासनंशौरेर्महामतिरुपाविशत् ॥ चिरस्यदृष्ट्वादाशार्हंराजानःसर्वएवते ॥ ५१ ॥ अमृतस्येवनातृप्यन्प्रेक्षमाणाजनार्दनं ॥ अतसीपुष्पसंकाशःपीतवासा
जनार्दनः ॥ ५२ ॥ व्यभ्राजतसभामध्येहेम्नीवोपहितोमणिः ॥ ५३ ॥ ततस्तूष्णींसर्वमासीद्गोविंदगतमानसं ॥ नतत्रकश्चित्किंचिद्वाव्याजहारपुमान्क्वचित् ॥
॥ ५४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिश्रीकृष्णसभाप्रवेशेचतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ ॥ ९५ ॥ वैशंपायनउवाच तेष्वासीने
षुसर्वेषुतूष्णींभूतेषुराजसु ॥ वाक्यमभ्याददेकृष्णःसुदंष्ट्रोदुंदुभिस्वनः ॥ १ ॥ जीमूतइवघर्मांतेसर्वांसंश्रावयन्सभां ॥ धृतराष्ट्रमभिप्रेक्ष्यसमभाषतमाधवः ॥ २ ॥
श्रीभगवानुवाच कुरूणांपांडवानांचशमःस्यादितिभारत ॥ अप्रणाशेनवीराणामेतद्याचितुमागतः ॥ ३ ॥ राजन्नान्यत्प्रवक्तव्यंतवनैःश्रेयसंवचः ॥ विदि
तंह्येवतेसर्वंवेदितव्यमरिंदम ॥ ४ ॥ इदंत्वद्यकुलंश्रेष्ठंसर्वराजसुपार्थिव ॥ श्रुतवृत्तोपसंपन्नंसर्वैःसमुदितंगुणैः ॥ ५ ॥ कृपानुकंपाकारुण्यमानृशंस्यंचभारत ॥ त
थार्जवंक्षमासत्यंकुरुष्वेतद्विशिष्यते ॥ ६ ॥ तस्मिन्नेवंविधेराजन्कुलेमहतितिष्ठति ॥ त्वन्निमित्तंविशेषेणनेहयुक्तमसांप्रतं ॥ ७ ॥

विपरीतं परस्यदुःखार्थोयत्नः परदुःखदर्शनेआह्लादः परस्यसुखनाशार्थोयत्नः परस्यदुःखसंपादनंकौटिल्यादिकंच नद्वायुक्तं ॥ ७ ॥

बाह्येषुद्यूतादिषु आभ्यंतरेषुजतुगृहादिषु ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ कुरुष्वेवभवत्स्वेवनतुपांडवेषु ॥ ११ ॥ नदित्ससिकुलंनच्छेत्तुमिच्छसि त्वंचेदिच्छसीतिपाठेकुरून्स्थापयितुमिच्छसि तर्हिशमोनदुष्करः ॥
॥ १२ ॥ १३ ॥ बलवत्अत्यंतं एषामेव अपिशब्दएवार्थे ॥ १४ ॥ शासनकांक्षिणःपुत्रान्शासितुमिच्छतस्तव ॥ १५ ॥ निष्फलंवैरं संविधत्स्वशमंकुरु ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

त्वंहिधारयिताश्रेष्ठःकुरूणांकुरुसत्तम॥ मिथ्याप्रचरतांतातबाह्येष्वाभ्यंतरेषुच॥८॥ तेपुत्रास्तवकौरव्यदुर्योधनपुरोगमाः॥ धर्मार्थौपृष्ठतःकृत्वाप्रचरंतिनृशं
सवत्॥ ९॥ अशिष्टागतमर्यादालोभेनहृतचेतसः॥ स्वेपुत्रेष्वधुपुमुख्येपुतद्ब्रत्थपुरुषर्षभ॥ १० ॥ सेयमापन्महाघोराकुरुष्वेवसमुत्थिता॥ उपेक्ष्यमाणाकौरव्य
पृथिवींघातयिष्यति॥ ११ ॥ शक्याचेयंशमयितुंनचेद्दित्ससिभारत ॥ नदुष्करोह्यत्रशमोमतोमेभरतर्षभ ॥ १२ ॥ त्वय्यधीनःशमोराजन्मयिचैवविशांप
ते॥ पुत्रान्स्थापयकौरव्यस्थापयिष्याम्यहंपरान्॥ १३ ॥ आज्ञातववहिराजेंद्रकार्यापुत्रैःसहान्वयैः॥ हितंबलवदप्येषांतिष्ठतांतवशासने॥ १४ ॥ तवचैवहितंरा
जन्पांडवानामथोहितं॥ शमेप्रयतमानस्यममशासनकांक्षिणः॥ १५॥ स्वयंनिष्फलमालक्ष्यसंविधत्स्वविशांपते॥ सहायभूताभरतास्तवैवस्युर्जनेश्वर॥ १६॥
धर्मार्थयोस्तिष्ठराजन्पांडवैरभिरक्षितः॥ नहिशक्यास्तथाभूतायत्नादपिनराधिप॥ १७॥ नहित्वांपांडवैर्जेतुंरक्ष्यमाणंमहात्मभिः॥ इंद्रोपिदेवैःसहितःप्रसहेत
कुतोनृपाः॥ १८॥ यत्रभीष्मश्चद्रोणश्चकृपःकर्णोविविंशतिः॥ अश्वत्थामाविकर्णश्चसोमदत्तोथबाह्लिकः॥ १९ ॥ सैंधवश्चकलिंगश्चकांबोजश्चसुदक्षिणः॥
युधिष्ठिरोभीमसेनःसव्यसाचीयमौतथा॥ २० ॥ सात्यकिश्चमहातेजायुयुत्सुश्चमहारथः ॥ कोनुतान्विपरीतात्मायुध्येतभरतर्षभ ॥ २१ ॥ लोकस्येश्वरतांभू
यःशत्रुभिश्चाप्यधृष्यतां॥ प्राप्स्यसित्वममित्रघ्नसहितःकुरुपांडवैः॥ २२ ॥ तस्यतेपृथिवीपालास्त्वत्समाःपृथिवीपते ॥ श्रेयांसश्चैवराजानःसंधास्यंतेपरंतप
॥ २३ ॥ सत्वंपुत्रैश्चपौत्रैश्चपितृभिर्भ्रातृभिस्तथा॥ सुहृद्भिःसर्वतोगुप्तःसुखंशक्ष्यसिजीवितुं ॥ २४ ॥ एतानेवपुरोधायसत्कृत्यचयथापुरा ॥ अखिलांभो
क्ष्यसेसर्वांपृथिवींपृथिवीपते ॥ २५ ॥ एतैर्हिसहितःसर्वैःपांडवैःस्वैश्चभारत ॥ अन्यान्विजेष्यसेशत्रूनेषस्वार्थस्तवाखिलः ॥ २६ ॥ तैरेवोपार्जितांभूमिंभो
क्ष्यसेचपरंतप॥ यदिसंपत्स्यसेपुत्रैःसहामात्यैर्नराधिप॥ २७॥ संयुगेवैमहाराजदृश्यतेसुमहान्क्षयः॥ क्षयेचोभयतोराजन्कंधर्ममनुपश्यसि॥ २८ ॥ पांडवै
र्निहतैःसंख्येपुत्रैर्वापिमहाबलैः॥ यद्विंदेथाःसुखंराजंस्तद्ब्रूहिभरतर्षभ॥ २९॥ शूराश्चहिकृतास्त्राश्चसर्वेयुद्धाभिकांक्षिणः॥ पांडवास्तावकाश्चैवतान्रक्षमहतोभ
यात्॥ ३० ॥

॥ २२ ॥ पांडवैःसहसंधास्यंतेसंधिकरिष्यंति ॥ २३ ॥ २४ ॥ अखिलांनिष्कंटकां ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ प्रकृतिंसत्त्वगुणं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ हार्दंप्रीतिः आसीत्पूर्वबाल्ये ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ स्थातास्थास्यति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ गुरोःगुरौ ॥ ४५ ॥
॥ ४६ ॥ परिषदंधर्मज्ञसभां पुत्राःपांडवाः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ आरुजतिहिनस्ति अनुकूलजान्कूलंकूलमनुसृत्यजातान्वृक्षादीन् ॥ ५० ॥ येपांडवास्तूष्णीमासतेकालंनिर्वाहयंत्यद्योराज्यांशंलब्धु

नपश्येमकुरून्सर्वान्पांडवांश्चैवसंयुगे ॥ क्षीणानुभयतःशूरान्रथिनोरथिभिर्हतान् ॥ ३१ ॥ समवेताःपृथिव्यांहिराजानोराजसत्तम ॥ अमर्षवशमापन्नानाश
श्येयुरिमाःप्रजाः ॥ ३२ ॥ त्राहिराजन्निमंलोकंननश्येयुरिमाःप्रजाः ॥ त्वयिप्रकृतिमापन्नेशेषःस्यात्कुरुनंदन ॥ ३३ ॥ शुक्लावदान्याह्रीमंतआर्याःपुण्याभि
जातयः ॥ अन्योन्यसचिवाराजंस्तान्पाहिमहतोभयात् ॥ ३४ ॥ शिवेनेमेभूमिपालाःसमागम्यपरस्परं ॥ सहभुक्त्वाचपीत्वाचप्रतियांतुयथागृहं ॥ ३५ ॥ सुवा
ससःस्रग्विणश्चसत्कृताभरतर्षभ ॥ अमर्षंचनिराकृत्यवैराणिचपरंतप ॥ ३६ ॥ हार्दंयत्पांडवेष्वासीत्प्राप्तेस्मिन्नायुषःक्षये ॥ तदेवतेभवत्वद्यसंधत्स्वभरतर्षभ ॥
॥ ३७ ॥ बालाविहीनाःपित्रातेत्वयैवपरिवर्धिताः ॥ तान्पालययथान्यायंपुत्रांश्चभरतर्षभ ॥ ३८ ॥ भवतैवहिरक्ष्यास्तेव्यसनेषुविशेषतः ॥ मातेधर्मस्तथैवार्थो
नश्येतभरतर्षभ ॥ ३९ ॥ आहुस्त्वांपांडवाराजन्नभिवाद्यप्रसाद्यच ॥ भवतःशासनाद्दुःखमनुभूतंसहानुगैः ॥ ४० ॥ द्वादशेमानिवर्षाणिवनेनिर्व्युषितानिनः ॥
त्रयोदशंतथाज्ञातैःसजनेपरिवत्सरं ॥ ४१ ॥ स्थातानःसमयेतस्मिन्पितेतिकृतनिश्चयाः ॥ नाहास्मसमयंताततच्चनोब्राह्मणाविदुः ॥ ४२ ॥ तस्मिन्नःसमयेति
ष्ठस्थितानांभरतर्षभ ॥ नित्यंसंक्लेशिताराजन्स्वराज्यांशंलभेमहि ॥ ४३ ॥ त्वंधर्ममर्थंसंजानन्सम्यङ्नस्त्रातुमर्हसि ॥ गुरुत्वंभवतिप्रेक्ष्यबहून्क्लेशांस्तितिक्ष्महे ॥
॥ ४४ ॥ सभवान्मातृपितृवदस्मासुप्रतिपद्यतां ॥ गुरोर्गरीयसीवृत्तिर्याचशिष्यस्यभारत ॥ ४५ ॥ वर्तामहेत्वयिचतांत्वंचवर्तस्वनस्तथा ॥ पित्रास्थापयितव्या
हिवयमुत्पथमास्थिताः ॥ ४६ ॥ संस्थापयपथिष्वस्मांस्तिष्ठधर्मेसुवर्त्मनि ॥ आहुश्चेमांपरिषदंपुत्रास्तेभरतर्षभ ॥ ४७ ॥ धर्मज्ञेषुसभासत्सुनेहयुक्तमसांप्रतं ॥
यत्रधर्मोह्यधर्मेणसत्यंयत्रानृतेनच ॥ ४८ ॥ हन्यतेप्रेक्षमाणानांहतास्तत्रसभासदः ॥ विद्धोधर्मोह्यधर्मेणसभांयत्रप्रपद्यते ॥ ४९ ॥ नचास्यशल्यंकृंतंतिवि
द्धास्तत्रसभासदः ॥ धर्मएतानारुजतियथानद्यनुकूलजान् ॥ ५० ॥ येधर्ममनुपश्यंतस्तूष्णींध्यायंतआसते ॥ तेसत्यमाहुर्धर्म्यंचन्याय्यंचभरतर्षभ ॥ ५१ ॥ श
क्यंकिमन्यद्वक्तुंतेदानादन्यज्जनेश्वर ॥ ब्रुवंतुतेमहीपालाःसभायांयेसमासते ॥ ५२ ॥ धर्मार्थौसंप्रधार्यैवयदिसत्यंब्रवीम्यहं ॥ प्रमुंचेमान्मृत्युपाशात्क्षत्रिया
न्पुरुषर्षभ ॥ ५३ ॥

मिच्छंतितेसत्यंधर्म्यंन्याय्यंचाहुः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

॥ ५४ ॥ ५५ ॥ दाहितःजतुगृहे निरस्तोद्यूतेनराज्याद्दूरीकृतः ॥ ५६ ॥ ५७॥ ५८ ॥ परमोपधिः महच्छद्म ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ इति० उद्यो० नै० भा० पंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५॥

प्रशाम्यभरतश्रेष्ठमामन्युवशमन्वगाः ॥ पित्र्यंतेभ्यःप्रदायांशंपांडवेभ्योयथोचितं ॥ ५४॥ ततःसपुत्रःसिद्धार्थोभुंक्ष्वभोगान्परंतप॥ अजातशत्रुंजानीषे

स्थितंधर्मेसतांसदा॥ ५५॥ सपुत्रेत्वयिदृत्तिंचवर्ततेयांनराधिप॥ दाहितश्चनिरस्तश्चत्वामेवोपाश्रितःपुनः ॥ ५६॥ इंद्रप्रस्थंत्वयैवासौसपुत्रेणविवासितः॥ 5

सतत्रविवसन्सर्वान्वशमानीयपार्थिवान्॥ ५७॥ त्वन्मुखानकरोद्राजन्नचत्वामत्यवर्तत॥ तस्यैवंवर्तमानस्यसौबलेनजिहीर्षता ॥ ५८॥ राष्ट्राणिधनधान्यं

चप्रयुक्तःपरमोपधिः॥ सतामवस्थांसंप्राप्यकृष्णांप्रेक्ष्यसभांगतां ॥ ५९॥ क्षत्रधर्माद्मेयात्मानाकंपतयुधिष्ठिरः ॥ अहंतुतवतेपांचश्रेयइच्छामिभारत ॥

॥ ६० ॥ धर्माद्र्थात्सुखाच्चैवमाराजन्नीनशःप्रजाः ॥ अनर्थमर्थमन्वानोप्यर्थचानर्थमात्मनः ॥ ६१ ॥ लोभेऽतिप्रसृतान्पुत्रान्निगृह्णीष्वविशांपते॥ स्थिताःशु

श्रूषितुंपार्थाःस्थितायोद्धुमरिंदमाः॥ यत्तेपथ्यतमंराजंस्तस्मिंस्तिष्ठपरंतप॥६२॥ वैशंपायनउवाच तद्वाक्यंपार्थिवाःसर्वेहृदयैःसमपूजयन्॥ नतत्रक

श्चिद्वक्तुंहिवाचंप्राक्रामदग्रतः॥ ६३॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिश्रीकृष्णवाक्येपंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५॥ ॥९६॥ वैशंपा

यनउवाच तस्मिन्नभिहितेवाक्येकेशवेनमहात्मना॥ स्तिमितादृष्टरोमाणआसन्सर्वेसभासदः॥ १॥ कश्चिदुत्तरमेतेपांवक्तुंनोत्सहतेपुमान्॥ इतिसर्वेम

नोभिस्तेचिंतयंतिस्मपार्थिवाः॥ २॥ तथातेपुचसर्वेपुतूष्णींभूतेषुराजसु॥ जामदग्न्यइदंवाक्यमब्रवीत्कुरुसंसदि॥ ३॥ इमांमेसोपमांवाचंशृणुसत्यामशंकि

तः॥ तांश्रुत्वाश्रेयआदत्स्वयदिसाध्वितिमन्यसे॥ ४॥ राजादंभोद्भवोनामसार्वभौमःपुराभवत्॥ अखिलांबुभुजेसर्वांपृथिवीमितिनःश्रुतं ॥ ५॥ सस्मनित्यं

निशापायेप्रातरुत्थायवीर्यवान्॥ ब्राह्मणान्क्षत्रियांश्चैवपृच्छन्नास्तेमहारथः॥६॥ अस्तिकश्चिद्विशिष्टोवामद्विधोवाभवेद्युधि॥ शूद्रोवैश्यःक्षत्रियोवाब्राह्मणो ॥१०३॥

वापिशस्त्रभृत्॥ ७॥ इतिब्रुवन्नन्वचरत्सराजापृथिवीमिमां॥ दर्पेणमहतामत्तःकंचिदन्यमचिंतयन्॥ ८॥ तंचवैद्याअकृपणाब्राह्मणाःसर्वतोऽभयाः॥ प्रत्यषे

धंतराजानंश्लाघमानंपुनःपुनः॥ ९॥ निषिध्यमानोप्यसकृत्पृच्छत्येवसवैद्विजान्॥ अतिमानंश्रियामत्तंतमूचुर्ब्राह्मणास्तदा॥ १०॥ तपस्विनोमहात्मानोवे

दप्रत्ययदर्शिनः॥ उदीर्यमाणंराजानंक्रोधदीप्ताद्विजातयः॥ ११॥ अनेकजयिनौसंख्येयौवैपुरुषसत्तमौ॥ तयोस्त्वंनसमोराजन्भवितासिकदाचन॥१२॥

तस्मिन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ वेदप्रत्ययदर्शिनःवेदजःप्रत्ययोब्रह्मात्मैक्यापरोक्ष्यंतदेवद्रष्टुंशीलंयेषांते ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ तप्यते ताभ्यामितिशेषः ॥ १५ ॥ षडंगिनींरथनागाश्वपादातशकटोष्ट्रवतीं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

एवमुक्तःसराजातुपुनःपप्रच्छतान्द्विजान् ॥ क्वतौवीरौक्वजन्मानौकिंकर्माणौचकौचतौ ॥ १३ ॥ ब्राह्मणाऊचुः नरोनारायणश्चैवतापसावितिनःश्रुतं ॥
आयातौमानुषेलोकेताभ्यांयुध्यस्वपार्थिव ॥ १४ ॥ श्रूयेतेतौमहात्मानौनरनारायणावुभौ ॥ तपोघोरमनिर्देश्यंतप्यतेगंधमादने ॥ १५ ॥ सराजामहतींसेनां
योजयित्वाषडंगिनीं ॥ अमृष्यमाणःसंप्रायाद्यत्रतावपराजितौ ॥ १६ ॥ सगत्वाविषमंघोरंपर्वतंगंधमादनं ॥ मृगयाणोन्वगच्छत्तौतापसौवनमाश्रितौ ॥
॥ १७ ॥ तौदृष्ट्वाक्षुत्पिपासाभ्यांकृशौधमनिसंततौ ॥ शीतवातातपैश्चैवकर्शितौपुरुषोत्तमौ ॥ १८ ॥ अभिगम्योपसंगृह्यपर्यपृच्छदनामयं ॥ तमर्चित्वामूलफ
लैरासनेनोदकेनच ॥ १९ ॥ न्यमंत्रयेतांराजानंकिंकार्यंक्रियतामिति ॥ ततस्तामानुपूर्वींसपुनरेवान्वकीर्तयत् ॥ २० ॥ बाहुभ्यांमेजिताभूमिर्निहताःसर्वशत्र
वः ॥ भवद्भ्यांयुद्धमाकांक्षन्नुपयातोस्मिपर्वतं ॥ २१ ॥ आतिथ्यंदीयतामेतत्कांक्षितंमेचिरंप्रति ॥ नरनारायणावूचतुः अपेतक्रोधलोभोयमाश्रमोराजसत्त
म ॥ २२ ॥ नह्यस्मिन्नाश्रमेयुद्धंकुतःशस्त्रंकुतोनृजुः ॥ अन्यत्रयुद्धमाकांक्षवहवःक्षत्रियाःक्षितौ ॥ २३ ॥ रामउवाच. उच्यमानस्तथापिस्मभूयएवाभ्य
भाषत ॥ पुनःपुनःक्षम्यमाणःसांत्व्यमानश्चभारत ॥ २४ ॥ दंभोद्भवोयुद्धमिच्छन्नाह्वयत्येवतापसौ ॥ ततोनरस्त्विषीकाणांमुष्टिमादायभारत ॥ २५ ॥ अब्रवी
देहियुध्यस्वयुद्धकामुकक्षत्रिय ॥ सर्वशस्त्राणिचादत्स्वयोजयस्वचवाहिनीं ॥ २६ ॥ अहंहितेविनेष्यामियुद्धश्रद्धामितःपरं ॥ दंभोद्भवउवाच यद्येतदस्त्र
मस्मासुयुक्तंतापसमन्यसे ॥ २७ ॥ एतेनापित्वयायोत्स्येयुद्धार्थीह्यहमागतः ॥ रामउवाच इत्युक्त्वाशरवर्षेणसर्वतःसमवाकिरत् ॥ २८ ॥ दंभोद्भवस्ता
पसंतंजिघांसुःसहसैनिकः ॥ तस्यतानस्यतोघोरानिषून्परतनुच्छिदः ॥ २९ ॥ कदर्थीकृत्यसमुनिरिषीकाभिःसमार्पयत् ॥ ततोस्मैप्रासृजद्घोरमैषीकमपरा
जितः ॥ ३० ॥ अस्त्रमप्रतिसंधेयंतदद्भुतमिवाभवत् ॥ तेषामक्षीणिकर्णांश्चनासिकाश्चैवमायया ॥ ३१ ॥ निमित्तवेधीसमुनिरिषीकाभिःसमार्पयत् ॥ सदृ
ष्ट्वाश्वेतमाकाशमिषीकाभिःसमाचितं ॥ ३२ ॥ पादयोर्न्यपतद्राजास्वस्तिमेस्त्वितिचाब्रवीत् ॥ तमब्रवीन्नरोराजन्शरण्यःशरणैषिणां ॥ ३३ ॥ ब्रह्मण्योभवध
र्मात्मामाचस्मैवंपुनःकृथाः ॥ नैतादृक्पुरुषोराजन्क्षत्रधर्ममनुस्मरन् ॥ ३४ ॥ मनसानृपशार्दूलभवेत्परपुरंजयः ॥ माचदर्पसमाविष्टःक्षेप्सीःकांश्चित्कथंचन
॥ ३५ ॥ अल्पीयांसंविशिष्टंवातत्तेराजन्समाहितं ॥ कृतप्रज्ञोवीतलोभोनिरहंकारआत्मवान् ॥ ३६ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

॥३७॥३८॥३९॥४०॥४१॥ काकुदीकमित्यादयोऽष्टावस्त्रजातयः येनास्त्रेणाभिभूतारथंगजादीनांककुद्येवशेरतेतत्काकुदीकंप्रस्वापनंनाम येनशुकनलिकान्यायेनअभयेपिभयदर्शिनोहयरथादिपादेषुगाढं श्लिष्यंतितत्शुकंमोहनंनाम येनस्वर्गनगरंपश्यंतितन्नाकंउन्मादनंनाम येनक्षिप्तमात्रेणानुविद्धास्त्रासात्शकृन्मूत्रंस्रवंतितत्अक्षिसंतर्जनंत्रासनंनाम संतानंअविच्छेदेनशस्त्राणांवृष्टिकरंऐन्द्रादिदिव्यं नर्त्तकंनर्त्त

दांतःक्षांतोमृदुःसौम्यःप्रजाःपालयपार्थिव ॥ मास्मभूयःक्षिपेःकंचिदविदित्वाबलाबलं ॥ ३७ ॥ अनुज्ञातःस्वस्तिगच्छमैवंभूयःसमाचरः ॥ कुशलंब्राह्मणान्पृच्छेरावयोर्वचनाद्भृशं ॥ ३८ ॥ ततोराजानयोःपादावभिवाद्यमहात्मनोः ॥ प्रत्याजगामस्वपुरंधर्मंचैवाचरद्भृशं ॥ ३९ ॥ सुमहच्चापितत्कर्मयन्नरेणकृतंपुरा ॥ ततोगुणैःसुबहुभिःश्रेष्ठोनारायणोभवत् ॥ ४० ॥ तस्माद्यावद्धनुःश्रेष्ठेगांडीवेस्त्रंनयुज्यते ॥ तावत्त्वंमानमुत्सृज्यगच्छराजन्धनंजयं ॥ ४१ ॥ काकुदीकंशुकंनाकमक्षिसंतर्जनंतथा ॥ संतानंनर्तकंघोरमास्यमोदकमष्टमं ॥ ४२ ॥ एतैर्विद्धाःसर्वएवमरणंयांतिमानवाः ॥ कामक्रोधौलोभमोहौमदमानौतथैवच ॥ ४३ ॥ मात्सर्याहंकृतीचैवक्रमादेतउदाहृताः ॥ उन्मत्ताश्चविचेष्टंतेनष्टसंज्ञाविचेतसः ॥ ४४ ॥ स्वपंतिचप्लवंतेचच्छर्दयंतिचमानवाः ॥ मूत्रयंतेचसततंरुदंतिचहसंतिच ॥ ४५ ॥ निर्मातासर्वलोकानामीश्वरःसर्वकर्मवित् ॥ यस्यनारायणोबंधुरर्जुनोदुःसहोयुधि ॥ ४६ ॥ कस्तमुत्सहतेजेतुंत्रिपुलोकेपुभारत ॥ वीरंकपिध्वजंजिष्णुंयस्यनास्तिसमोयुधि ॥ ४७ ॥ असंख्येयागुणाःपार्थेतद्विशिष्टोजनार्दनः ॥ त्वमेवभूयोजानासिकुंतीपुत्रंधनंजयं ॥ ४८ ॥ नरनारायणौयौतौतावेवार्जुनकेशवौ ॥ विजानीहिमहाराजप्रवीरौपुरुषोत्तमौ ॥ ४९ ॥ यद्येतदेवंजानासिनचमामभिशंकसे ॥ आर्यांमतिंसमास्थायशाम्यभारतपांडवैः ॥ ५० ॥ अथचेन्मन्यसेश्रेयोनमेभेदोभवेदिति ॥ प्रशाम्यभरतश्रेष्ठमाचयुद्धेमनःकृथाः ॥ ५१ ॥ भवतांचकुरुश्रेष्ठकुलंबहुमतंभुवि ॥ तत्तथैवास्तुभद्रंतेस्वार्थमेवोपचिंतय ॥ ५२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिदंभोद्भवोपाख्यानेषण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ ॥ ५ ॥ वैशंपायनउवाच जामदग्न्यवचःश्रुत्वाकण्वोपिभगवानृषिः ॥ दुर्योधनमिदंवाक्यमब्रवीत्कुरुसंसदि ॥ १ ॥ कण्वउवाच अक्षयश्चाव्ययश्चैवब्रह्मालोकपितामहः ॥ तथैवभगवंतौतौनरनारायणावृषी ॥ २ ॥ आदित्यानांहिसर्वेषांविष्णुरेकःसनातनः ॥ अजय्यश्चाव्ययश्चैवशाश्वतःप्रभुरीश्वरः ॥ ३ ॥

नकरंपैशाचं घोरंकदनकरंराक्षसं आस्यमोदकंयेनाभिहताःमुखेपाषाणंदत्वामरणार्थमेवप्रतिष्ठंतेतत्याम्यंनाम अत्रैवउन्मत्ताश्चेतिश्लोकोक्तादोषायथायोग्यंसंबंधनीयाः॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥ ॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२॥ इतिउद्यो०नै०भा०षण्णवतितमोऽध्यायः॥ ९६॥ ॥५॥ जामदग्न्येति॥१॥ अव्ययःअपचयशून्यः॥२॥ प्रभवत्यस्मादितिप्रभुर्जगतउपादानकारणंघटस्येवमृत्पिंडः ॥३॥

निमित्तमरणाइतिनाशवंतइत्यर्थः पाठांतरेनिमित्तकारणानिचक्रचीवरकुलालादिस्थानीयानि ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ तरुणाइति भोगकालेयुद्धेनमरणंमाप्राप्नुवंतीत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ बलंसैन्यं बलिनां
औरसबलतांबलंसामर्थ्यंनभवति ॥ १० ॥ मातलेरिति ह्रासमितिसंबंधः ॥ ११ ॥१२॥१३॥१४॥ उच्छ्रितानांमहत्तयाख्यातानां ॥१५॥१६॥ चक्षुषाज्ञानेनविचितौअन्वेषितौ ॥१७॥१८॥१९॥२०॥

निमित्तमरणाश्चान्येचंद्रसूर्यौमहीजलं ॥ वायुरग्निस्तथाकाशंग्रहास्तारागणास्तथा ॥ ४ ॥ तेचक्षयांतेजगतोहित्वालोकत्रयंसदा ॥ क्षयंगच्छंतिवैसर्वेसृज्यंते
चपुनःपुनः ॥ ५ ॥ मुहूर्तंमरणास्त्वन्येमानुषामृगपक्षिणः ॥ तैर्यग्योन्यश्चयेचान्येजीवलोकचरास्तथा ॥ ६ ॥ भूयिष्ठेनतुराजानःश्रियंभुक्त्वायुषःक्षये ॥ तरुणाः
प्रतिपद्यंतेभोक्तुंसुकृतदुष्कृते ॥ ७ ॥ सभवान्धर्मपुत्रेणशमंकर्तुमिहार्हति ॥ पांडवाःकुरवश्चैवपालयंतुवसुंधरां ॥ ८ ॥ बलवानहमित्येवनमंतव्यंसुयोधन ॥
बलवंतोबलिभ्योहिदृश्यंतेपुरुषर्षभ ॥ ९ ॥ नबलंबलिनांमध्येबलंभवतिकौरव ॥ बलवंतोहितेसर्वेपांडवादेवविक्रमाः ॥ १० ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपु
रातनं ॥ मातलेर्दातुकामस्यकन्यांमृगयतोवरं ॥ ११ ॥ मतस्त्रिलोकराजस्यमातलिर्नामसारथिः ॥ तस्यैकैवकुलेकन्यारूपतोलोकविश्रुता ॥ १२ ॥ गुणकेशी
तिविख्यातानाम्नासादेवरूपिणी ॥ श्रियाचवपुषाचैवस्त्रियोन्याःसाऽतिरिच्यते ॥ १३ ॥ तस्याःप्रदानसमयंमातलिःसहभार्यया ॥ ज्ञात्वाविमम्रशेराजंस्तत्परः
परिचिंतयन् ॥ १४ ॥ धिक्खल्वलघुशीलानामुच्छ्रितानांयशस्विनां ॥ नराणांमृदुसत्वानांकुलेकन्याप्ररोहणं ॥ १५ ॥ मातुःकुलंपितृकुलंयत्रचैवप्रदीयते ॥ कु
लत्रयंसंशायितंकुरुतेकन्यकासतां ॥ १६ ॥ देवमानुषलोकौद्वौमानुषेणैवचक्षुषा ॥ अवगाह्यैवविचितौनचमेरोचतेवरः ॥ १७ ॥ कण्वउवाच नदेवा
न्नैवदितिजान्नगंधर्वान्नमानुषान् ॥ अरोचयद्वरकृतेतथैवबहुलानृषीन् ॥ १८ ॥ भार्ययानुससंमंत्र्यसहरात्रौसुधर्मया ॥ मातलिर्नागलोकायचकारगमनेम
तिं ॥ १९ ॥ नमेदेवमनुष्येषुगुणकेश्याःसमोवरः ॥ रूपतोदृश्यतेकश्चिन्नागेषुभविताध्रुवं ॥ २० ॥ इत्यामंत्र्यसुधर्मांसकृत्वाचाभिप्रदक्षिणं ॥ कन्यांशिरस्यु
पाघ्रायप्रविवेशमहीतलं ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिमातलिवरान्वेषणेसप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥
कण्वउवाच मातलिस्तुव्रजन्मार्गेनारदेनमहर्षिणा ॥ वरुणंगच्छतादृष्टुंसमागच्छद्यदृच्छया ॥ १ ॥ नारदोथाब्रवीदेनंक्वभवान्गंतुमुद्यतः ॥ स्वेनवासू
तकार्येणशासनाद्वाशतक्रतोः ॥ २ ॥ मातलिर्नारदेनैवंसंपृष्टःपथिगच्छता ॥ यथावत्सर्वमाचष्टस्वकार्यंनारदंप्रति ॥ ३ ॥ तमुवाचाथसमुनिर्गच्छावःसहिता
विति ॥ सलिलेशदिदृक्षार्थमहमप्युद्यतोदिवः ॥ ४ ॥ ॥ २१ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ ॥ छ ॥ मातलिरिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ यंतुःयंतारंमातलिमति ॥ ९ ॥ १०॥ गोपतेःवारिपतेः भूवाग्वारिषुगौर्मतेतिविश्वः ॥ ११ ॥ १२ ॥ द्वितीयांसोमपुत्रीं तयाअदित्याःपुत्रःसूर्यःश्रेष्ठःकृतःभर्ताकृतः ॥ १३ ॥ वारुण्यं
वारुण्याःसुरायाःइदंवारुण्यं सुरादिव्यनेयेपानेसुराः ॥ १४ ॥ १५ ॥ विवर्तंतेप्रक्षिप्तान्यपिपुनःपुनःप्रहर्तुर्हस्तमायांति ॥ १६ ॥ जात्यःजातीयाः पूर्वदैवतानि पूर्वदेवाःदैत्याः सर्वैतिपाठेनिर्मिताःनिश्चयेनप्र
क्षिप्ताः ॥ १७ ॥ अग्निरिति हविष्मताग्निना आविद्धंरुद्धं विष्णुचक्रजमप्यत्रभयंनास्तीत्यर्थः ॥ १८ ॥ गांडीखड्गाख्यःपशुविशेषः तस्यविकारोगांडीमयः तस्यहिपशूनांवापृष्ठवंशस्यधनुःकर्तुंशक्यं य

॥१०५॥ अहंतेसर्वमाख्यास्येदर्शयन्वसुधातलं॥ दृष्ट्वानत्रवरंकंचिद्रोचयिष्यावमातले॥५॥ अवगाह्यततोभूमिमुभौमातलिनारदौ ॥ ददृशातेमहात्मानौलोकपाल ५
मपांपतिं॥६॥ तत्रदेवर्षिसदृशींपूजांसप्रापनारदः॥ महेंद्रसदृशींचैवमातलिःप्रत्यपद्यत॥७॥ तावुभौप्रीतमनसौकार्यवंतौनिवेद्यह ॥ वरुणेनाभ्यनुज्ञातौ
नागलोकंविचेरतुः॥८॥ नारदःसर्वभूतानामंतर्भूमिनिवासिनां॥ जानंश्चकारव्याख्यानंयंतुःसर्वमशेषतः ॥९॥ नारदउवाच दृष्टस्तेवरुणःसूतपुत्र
पौत्रसमावृतः ॥ पश्योदकपतेःस्थानंसर्वतोभद्रमृद्धिमत्॥१०॥ एषपुत्रोमहाप्राज्ञोवरुणस्यहगोपतेः ॥ एषवैशीलवृत्तेनशौचेनचविशिष्यते॥११॥ एषो
स्यपुत्रोभिमतःपुष्करःपुष्करेक्षणः॥ रूपवान्दर्शनीयश्चसोमपुत्र्यावृतःपतिः ॥१२॥ ज्योत्स्नाकालीतियामाहुर्द्वितीयांरूपतःश्रियं॥ अदित्याश्चैवयःपुत्रोज्ये
ष्ठःश्रेष्ठःकृतःस्मृतः॥१३॥ भवनंपश्यवारुण्यंयदेतत्सर्वकांचनं॥ यत्प्राप्यसुरतांप्राप्ताःसुराःसुरपतेःसखे॥१४॥ एतानिहृतराज्यानांदैतेयानांस्ममातले॥ दी
प्यमानानिदृश्यंतेसर्वप्रहरणान्युत॥१५॥ अक्षयाणिकिलैतानिविवर्तंतेस्ममातले॥ अनुभावप्रयुक्तानिसुरैरवजितानिह॥१६॥ अत्रराक्षसजात्यश्चदैत्यजा
त्यश्चमातले॥ दिव्यप्रहरणाश्चासन्पूर्वदैवतनिर्मिताः॥१७॥ अग्निरेषमहार्चिष्मान्जागर्तिवारुणेह्रदे॥ वैष्णवंचक्रमाविद्धंविधूमेनहविष्मता॥१८॥ एष
गांडीमयश्चापोलोकसंहारसंभृतः॥ रक्ष्यतेदैवतैर्नित्यंयतस्तद्गांडिवंधनुः ॥१९॥ एषकृत्येसमुत्पन्नेतत्तद्धारयतेबलं॥ सहस्रशतसंख्येनप्राणेनसततंध्रुवः॥
॥२०॥ अशास्यानपिशास्त्येपरक्षोबंधुषुराजसु॥ सृष्टःप्रथमतश्चंडोब्रह्मणाब्रह्मवादिना ॥२१॥ एतच्छस्त्रंनरेंद्राणांमहच्चक्रेणभासितं॥ पुत्राःसलिलराज ॥१०५॥
स्यधारयंतिमहोदयं॥२२॥

तःगांडीमयत्वादेवतत्गांडीवंनामधनुरभूत् गांडीशब्दाद्विकारार्थोवप्रत्ययःकल्प्यतइतिभावः गांडीवज्रग्रंथिस्तन्मयइत्यन्ये ॥ १९ ॥ एषचापःकृत्येअभेद्य
भेदने तत्तत्तावत्तावत्प्राणेनबलेन सर्वदालक्षचापतुल्यबलोप्ययंचापःकार्यकालेऽधिकबलोपिभवतीत्यनंतबलइत्यर्थः ॥ २० ॥ रक्षोबंधुषुरक्षस्तुल्येषु ॥ २१ ॥ एतच्छस्त्रंधनुः चक्रेणचक्रादपि एतच्छा
स्त्रंनरेंद्राणांमहच्छुक्रेणभाषितमितिपाठेनीतिशास्त्रं शुक्रेणकाव्येन छत्रेणेतिवापाठः ॥ २२ ॥

॥ २ ३ ॥ मूर्छितंअभिभूतंआवृतमितियावत् येनहेतुनाजनोस्यदर्शनंनार्छतिनप्राप्नोति ॥ २ ४ ॥ २ ५ ॥ इतिउद्योगप॰नैलकंठीयेभारतभा॰अष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ॥९॥ एतदिति ॥ १ ॥
अद्भिःसमंप्राप्ताःजलवेगेनानीताः ॥ २ ॥ व्यापारेणयत्नेनधृतःमर्यादायांस्थापितः अन्यथासद्यःकृत्स्नंसमुद्रंलोकांश्चदहेत् आत्मानंनिबद्धं देवैरितिशेषः समबुध्यतअग्निरित्यर्थः धृतात्मेतिसंधिरार्षः ॥ ३॥
निहितंस्थापितं अतःसोमस्येति कंदुकाकारंभूगोलंप्रदक्षिणीकुर्वतःसूर्यस्यसोमस्यवाकेनचिद्भूगोलप्रदेशेनआवरणात्कदाचिददर्शनंभवति सैवतेषांरात्रिःयेतुगोलस्यशिरसिअधस्ताच्चतिष्ठंतितेसर्वदैवसूर्यादी
न्पश्यंति तत्रजलमयंचंद्रमंडलंसूर्यरश्मिभिस्तैजसैःप्रकाश्यते तयोश्चयथायथाविप्रकर्षःतथातथाऽधिकंचंद्रोऽवभासते यथायथासन्निकर्षःतथातथाधिकंसूर्यपुरोवर्तिभिरग्न्यादिभिर्देवताभिस्तिरोधीयते

एतत्सलिलराजस्यच्छत्रंछत्रगृहेस्थितं ॥ सर्वतःसलिलंशीतंजीमूतइववर्षति ॥ २३ ॥ एतच्छत्रात्परिभ्रष्टंसलिलंसोमनिर्मलं ॥ तमसामूर्छितंभातियेननार्छतिदर्शनं ॥ २४ ॥ बहून्यद्भुतरूपाणिद्रष्टव्यानीहमातले ॥ तवकार्यावरोधस्तुतस्माद्गच्छावमाचिरं ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणि मातलिवरान्वेषणेअष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ॥९॥ नारदउवाच एतत्तुनागलोकस्यनाभिस्थानेस्थितंपुरं ॥ पातालमितिविख्यातंदैत्यदानवसेवितं ॥ १ ॥ इदमद्भिःसमंप्राप्तायेकेचिज्जंगमाः ॥ प्रविशंतोमहानादंनदंतिभयपीडिताः ॥ २ ॥ अत्रासुरोग्निःसततंदीप्यतेवारिभोजनः ॥ व्यापारेण धृतात्मानंनिबद्धंसमबुध्यत ॥ ३ ॥ अत्रामृतंसुरैःपीत्वानिहितंनिहतारिभिः ॥ अतःसोमस्यहानिश्चवृद्धिश्चैवप्रदृश्यते ॥ ४ ॥ अत्रादित्योहयशिराःकालेपर्वणिपर्वणि ॥ उत्तिष्ठतिसुवर्णाख्यंवाग्भिरापूरयन्जगत् ॥ ५ ॥ यस्मादलंसमस्तास्ताःपतंतिजलमूर्तयः ॥ तस्मात्पातालमित्येवख्यायतेपुरमुत्तमं ॥ ६ ॥ ऐरावणोस्मात्सलिलंगृहीत्वाजगतोहितः ॥ मेघेष्वामुंचतेशीतंयन्महेंद्रःप्रवर्षति ॥ ७ ॥ अत्रनानाविधाकारास्तिमयोनैकरूपिणः ॥ अप्सुसोमप्रभांपीत्वावसंतिजलचारिणः ॥ ८ ॥ अत्रसूर्यांशुभिर्भिन्नाःपातालतलमाश्रिताः ॥ मृताहिदिवसेसूतपुनर्जीवंतितेनिशि ॥ ९ ॥ उदयन्नित्यशश्चात्रचंद्रमारश्मिबाहुभिः ॥ अमृतंस्पृश्यसंस्पर्शात्संजीवयतिदेहिनः ॥ १० ॥ अत्रतेधर्मनिरताबद्धाःकालेनपीडिताः ॥ दैतेयानिवसंतिस्मवासवेनहृतश्रियः ॥ ११ ॥

स्मद्दृष्ट्या एतदेवाभिलक्ष्यप्रथमांपिबतेवह्निर्द्वितीयांपिबतेरविरित्यादिशास्त्रंप्रवृत्तं पानंचेहसान्निध्यादाप्यायनमात्रं पातालनाभिस्थानांतुमेरुशिखरस्थानामिवसर्वदासंपूर्णएवचंद्रोवभासते तद्दृश्यप्रदेशेऽग्न्या
द्यावरणाभावात् अतःस्थानांतुचंद्रस्यह्रासवृद्धीप्रदृश्येतेइतिविरुद्धलक्षणयानदृश्येतेइत्यर्थः नदृश्यतेइत्येवपाठोलेखकप्रमादाद्भ्रष्टोवा ॥ ४ ॥ आदित्योऽदितेःपुत्रोविष्णुर्हयग्रीवरूपीसुवर्णाख्यंजगत्वेदरू
पीनामात्मकःप्रपंचः नामवाऋग्वेदइत्यादिश्रुतेः तंवाग्भिरापूरयन्उत्तिष्ठतिवेदाध्यायिनांध्वनिंउपबृंहयितुमाविर्भवतीत्यर्थः ॥ ५ ॥ जलमूर्तयश्चंद्रायाःपतंतिचंद्रकांतवज्जलंस्रवंति अतोयंपतज्जलइतिवक्तव्ये
पातालइत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रदेशांतरंगत्वाह अत्रसूर्यांशुभिरिति दिवसेऽस्मदीयरात्रौ निशिअस्मदीयदिवसे ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ स्वाध्यायाम्नायोवेदपाठः ॥ १३ ॥ गोव्रतंव्याचष्टे यत्रेति ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ आप्रजानांनिसर्गात्प्रजोत्पत्तिमारभ्य ॥ १७ ॥ जातिंजन्म निसर्गंस्वभावं ततःपूर्वमुत्पन्नस्यकस्यचिदभा
वात् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० ऊनशततमोऽध्यायः ॥ ९९॥ ॥ॐ॥ ॥ॐ॥ हिरण्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १०॥

अत्रभूतपतिर्नामसर्वभूतमहेश्वरः॥भूतयेसर्वभूतानामचरत्तपउत्तमं॥१२॥ अत्रगोव्रतिनोविप्राःस्वाध्यायाम्नायकर्शिताः ॥ त्यक्तप्राणाजितस्वर्गानिवसं
तिमहर्षयः॥१३॥ यत्रतत्रशयोनित्यंयेनकेनचिदाशितः॥येनकेनचिदाच्छन्नःसगोव्रतइहोच्यते॥१४॥ऐरावणोनागराजोवामनःकुमुदोंजनः॥प्रसूताःसुप्र
तीकस्यवंशेवारणसत्तमाः॥ १५॥ पश्ययद्यत्रतेकश्चिद्रोचतेगुणतोवरः॥ वरयिष्यामितंगत्वायत्नमास्थायमातले॥१६॥ अंडमेतज्जलेन्यस्तंदीप्यमानमिव
श्रिया॥ आप्रजानांनिसर्गाद्वैनोद्भिद्यतिनसर्पति॥ १७॥ नास्यजातिंनिसर्गंवाकथ्यमानंशृणोमिवै॥ पितरंमातरंचापिनास्यजानातिकश्चन॥ १८॥ अतः
किलमहानग्निरंतकालेसमुत्थितः॥ धक्ष्यतेमातलेसर्वंत्रैलोक्यंसचराचरं॥ १९ ॥ मातलिस्त्वब्रवीच्छ्रुत्वानारदस्याथभाषितं ॥ नमेत्ररोचतेकश्चिदन्यतोव्रज
माचिरं॥ २०॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिमातलिवरान्वेषणेऊनशततमोऽध्यायः॥ ९९॥ ॥ॐ॥ नारदउवाच हिरण्य
पुरमित्येतत्ख्यातंपुरवरंमहत्॥दैत्यानांदानवानांचमायाशतविचारिणां॥ १॥ अनल्पेनप्रयत्नेननिर्मितंविश्वकर्मणा ॥ मयेनमनसासृष्टंपातालतलमाश्रितं
॥ २॥ अत्रमायासहस्राणिविकुर्वाणामहौजसः॥ दानवानिवसंतिस्मशूरादत्तवराःपुरा॥ ३॥ नैतेशक्रेणनान्येनयमेनवरुणेनवा॥ शक्यंतेवशमानेतुंतथैव
धनदेनच॥ ४॥ असुराःकालखंजाश्चतथाविष्णुपदोद्भवाः॥ नैर्ऋतायातुधानाश्चब्रह्मपादोद्भवाश्चये ॥ ५॥ दंष्ट्रिणोभीमवेगाश्चवातवेगपराक्रमाः॥ माया
वीर्योपसंपन्नानिवसंत्यत्रमातले॥ ६॥ निवातकवचानामदानवायुद्धदुर्मदाः॥ जानासिचयथाशक्रोनैतान्शक्नोतिबाधितुं॥ ७॥ बहुशोमातलेत्वंचतवपु
त्रश्चगोमुखः॥ निर्भग्नोदेवराजश्चसहपुत्रःशचीपतिः॥ ८॥ पश्यवेश्मानिरौक्माणिमातलेराजतानिच ॥ कर्मणाविधियुक्तेनयुक्तान्युपगतानिच॥ ९॥ वैदू
र्यमणिचित्राणिप्रवालरुचिराणिच॥ अर्कस्फटिकशुभ्राणिवज्रसारोज्वलानिच॥ १०॥पार्थिवानीवचाभांतिपद्मरागमयानिच॥शैलानीवचदृश्यंतेदारवा
णीवचाप्युत॥ ११॥ सूर्यरूपाणिचाभांतिदीप्ताग्निसदृशानिच॥ मणिजालविचित्राणिप्रांशूनिनिबिडानिच॥ १२॥ नैतानिशक्यंनिर्देष्टुंरूपतोद्रव्यतस्तथा॥
गुणतश्चैवसिद्धानिप्रमाणगुणवंतिच॥ १३॥ शैलानिशिलामयानि ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

आक्रीडान्क्रीडास्थानानि ॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥आत्मानंअहिंसापरंजानामि हिंसात्मनांतथाहिंसात्मकमनंहिंसाप्रधानानांदैत्यानांकमनंअपेक्षणीयंचहिंसोदर्कतयाजानामि अन्येतुदित्सात्मकमलं
तथेतिपाठंप्रकल्प्यदित्सात्मकंदानेच्छाप्रचुरंअलंअत्यर्थंइतिव्याचक्षते ॥ १९ ॥ इतिउद्योगप॰नैलकंठीयेभारतभा॰शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥५॥ ॥५॥ अयमिति ॥ १॥ २ ॥

आक्रीडान्पश्यदैत्यानांतथैवशयनान्युत ॥ रत्नवंतिमहार्हाणिभाजनान्यासनानिच ॥ १४ ॥ जलदाभांस्तथाशैलांस्तोयप्रस्रवणानिच ॥ कामपुष्पफलांश्चापि
पादपान्कामचारिणः ॥ १५ ॥ मातलेकश्चिदत्रापिरुचिरस्तेवरोभवेत् ॥ अथवान्यांदिशंभूमेर्गच्छावयदिमन्यसे ॥ १६ ॥ मातलिस्त्वब्रवीदेनंभाषमाणंतथा
विधं ॥ देवर्षेनैवमेकार्यंविप्रियंत्रिदिवौकसां ॥ १७ ॥ नित्यानुषक्तवैराहिभ्रातरोदेवदानवाः ॥ परपक्षेणसंबंधंरोचयिष्याम्यहंकथं ॥ १८ ॥ अन्यत्रसाधुग
च्छावद्रष्टुंनार्हामिदानवान् ॥ जानामितवचात्मानंहिंसात्मकमनंतथा ॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिमातलिवरान्वेषणेशतत
मोऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥५॥ नारदउवाच अयंलोकःसुपर्णानांपक्षिणांपन्नगाशिनां ॥ विक्रमेगमनेभारेनैषामस्तिपरिश्रमः ॥ १ ॥ वैनतेयसुतैःसू
तषड्भिस्ततमिदंकुलं ॥ सुमुखेनसुनाम्नाचसुनेत्रेणसुवर्चसा ॥ २ ॥ सुरुचापक्षिराजेनसुबलेनचमातले ॥ वर्धितानिप्रसूत्यावैविनताकुलकर्तृभिः ॥ ३ ॥ पक्षि
राजाभिजात्यानांसहस्राणिशतानिच ॥ कश्यपस्यततोवंशेजातैर्भूतिविवर्धनैः ॥ ४ ॥ सर्वेह्येतेश्रियायुक्ताःसर्वेश्रीवत्सलक्षणाः ॥ सर्वेश्रियमभीप्संतोधारयं
तिबलान्युत ॥ ५ ॥ कर्मणाक्षत्रियाश्चैतेनिर्घृणाभोगिभोजिनः ॥ ज्ञातिसंक्षयकर्तृत्वाद्ब्राह्मण्यंनलभंतिवै ॥ ६ ॥ नामानिचैषांवक्ष्यामियथाप्राधान्यतःशृणु ॥
मातलेश्लाघ्यमेतद्धिकुलंविष्णुपरिग्रहं ॥ ७ ॥ दैवतंविष्णुरेतेषांविष्णुरेवपरायणं ॥ हृदिचैषांसदाविष्णुर्विष्णुरेवसदागतिः ॥ ८ ॥ सुवर्णचूडोनागाशीदारुण
श्चंडतुंडकः ॥ अनिलश्चानलश्चैवविशालाक्षोथकुंडली ॥ ९ ॥ पंकजिद्वज्रविष्कंभोवैनतेयोथवामनः ॥ वातवेगोदिशाचक्षुर्निमेषोऽनिमिषस्तथा ॥ १० ॥ त्रि
रावःसप्तरावश्चवाल्मीकिर्द्वीपकस्तथा ॥ दैत्यद्वीपःसरिद्वीपःसारसःपद्मकेतनः ॥ ११ ॥ सुमुखश्चित्रकेतुश्चचित्रबर्हस्तथानघः ॥ मेघकृत्कुमुदोदक्षःसर्पांतःसो
मभोजनः ॥ १२ ॥ गुरुभारःकपोतश्चसूर्यनेत्रश्चिरांतकः ॥ विष्णुधर्माकुमारश्चपरिबर्होहरिस्तथा ॥ १३ ॥ सुस्वरोमधुपर्कश्चहेमवर्णस्तथैवच ॥ मालयोमात
रिश्वाचनिशाकरदिवाकरौ ॥ १४ ॥ एतेप्रदेशमात्रेणमयोक्तागरुडात्मजाः ॥ प्राधान्यतस्तेयशसाकीर्तिताःप्राणिनश्चये ॥ १५ ॥

प्रसूत्यांप्रकृष्टगत्या जवेनवृद्धिमंतीत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ निर्घृणाःनिर्दयाः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० एकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ॥ १०१ ॥ ॥छ॥ इदंरसातलमिति ॥ १ ॥ २ ॥ वदनात्मुखादुदतिष्ठत् तेनमुखजेनब्राह्मणेनतस्याएककुलत्वं
यथोक्तं ब्राह्मणाश्चैवगावश्चकुलमेकंद्विधाकृतमिति ॥ ३ ॥ ४ ॥ फेनेनपुष्पितस्येवश्वेतस्यास्यपर्यंतंतीरप्रदेशंफेनेनैवानुवेष्टितंपिबंतःसादरमवलोकयंतएवसंतिनैवफेनपाइत्युच्यंते ॥ ५ ॥ एतेभ्योऽन्येफे

॥१०७॥ यद्यत्रनरुचिःकाचिद्देहिगच्छावमातले ॥ तंनयिष्यामिदेशंत्वांवरंयत्रोपलप्स्यसे ॥ १६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिमातलिवरान्वे ५
षणेएकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥ ॥छ॥ नारदउवाच इदंरसातलंनामसप्तमंपृथिवीतलं ॥ यत्रास्तेसुरभिर्मातागवाममृतसंभवा ॥ १ ॥ क्ष
रंतीसततंक्षीरंपृथिवीसारसंभवं ॥ षण्णांरसानांसारेणरसमेकमनुत्तमं ॥ २ ॥ अमृतेनाभितृप्तस्यसारमुद्गिरतःपुरा ॥ पितामहस्यवदनादुदतिष्ठदनिंदिता ॥
॥ ३ ॥ यस्याःक्षीरस्यधारायानिपतंत्यामहीतले ॥ ह्रदःकृतःक्षीरनिधिःपवित्रंपरमुच्यते ॥ ४ ॥ पुष्पितस्येवफेनेनपर्यंतमनुवेष्टितं ॥ पिबंतोनिवसंत्यत्रफेनपा
मुनिसत्तमाः ॥ ५ ॥ फेनपानामतेख्यानाःफेनाहाराश्चमातले ॥ उग्रेतपसिवर्ततेयेषांबिभ्यतिदेवताः ॥ ६ ॥ अस्याश्चतस्रोधेन्वोन्यादिक्षुसर्वासुमातले ॥ निव
संतिदिशांपाल्योधारयंत्योदिशःस्मृताः ॥ ७ ॥ पूर्वांदिशंधारयतेसुरूपानामसौरभी ॥ दक्षिणांहंसिकानामधारयत्यपरांदिशं ॥ ८ ॥ पश्चिमावारुणीदिक्च धा
र्यतेवैसुभद्रया ॥ महानुभावयानित्यंमातलेविश्वरूपया ॥ ९ ॥ सर्वकामदुघानामधेनुर्धारयतेदिशं ॥ उत्तरांमातलेधर्म्यांतथैलविलसंज्ञितां ॥ १० ॥ आसांतु
पयसामिश्रंपयोनिर्मथ्यसागरे ॥ मंथानंमंदरंकृत्वादेवैरसुरसंहितैः ॥ ११ ॥ उद्धृतावारुणीलक्ष्मीरमृतंचापिमातले ॥ उच्चैःश्रवाश्चाश्वराजोमणिरत्नंचकौस्तु
भं ॥ १२ ॥ सुधाहारेषुचसुधांस्वधाभोजिषुचस्वधां ॥ अमृतंचामृताशेषुसुरभीक्षरतेपयः ॥ १३ ॥ अत्रगाथापुरागीतारसातलनिवासिभिः ॥ पौराणीश्रूयतेलो
केगीयतेयामनीषिभिः ॥ १४ ॥ ननागलोकेनस्वर्गेनविमानेत्रिविष्टपे ॥ परिवासःसुखस्तादृक्रसातलतलेयथा ॥ १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणि
भगवद्यानपर्वणिमातलिवरान्वेषणेद्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ ॥छ॥ नारदउवाच इयंभोगवतीनामपुरीवासुकिपालिता ॥ यादृशीदेवरा ॥१०७॥
जस्यपुरीवर्यामरावती ॥ १ ॥ एषशेषःस्थितोनागोयेनेयंधार्यतेसदा ॥ तपसालोकमुख्येनप्रभावसहितामही ॥ २ ॥

नाहाराश्चेत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ इलविलस्येमांऐलविलसंज्ञितां ॥ १० ॥ असुरसंहितैःअसुरसहितैः ॥ ११ ॥ १२ ॥ सुधेति सर्पपितृदेवानांतत्तद्योग्याहाररूपंपयःक्षरतीत्यर्थः सुधासर्पस्यभो
जनं स्वधाभोजिनःपितरः अमृताशेषुदेवेषु ॥ १३ ॥ १४ ॥ परिवासःनिवासःसुखःसुखकरः ॥ १५ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ ॥छ॥ इयमिति ॥ १ ॥ २

॥२॥४॥कमंडलुकलक्षणाःपानपात्रसदृशचिह्नाः ॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥

श्वेताचलनिभाकारोदिव्याभरणभूषितः ॥ सहस्रंधारयन्मूर्ध्नांज्वालाजिह्वोमहाबलः ॥३॥ इहनानाविधाकारानानाविधविभूषणाः॥ सुरसायाःसुतानागानि
वसंतिगतव्यथाः ॥ ४॥ मणिस्वस्तिकचक्रांकाःकमंडलुकलक्षणाः ॥ सहस्रसंख्याबलिनःसर्वेरौद्राःस्वभावतः ॥५॥ सहस्रशिरसःकेचित्केचित्पंचशताननाः॥
शतशीर्षास्तथाकेचित्केचित्त्रिशिरसोपिच ॥ ६॥ द्विपंचशिरसःकेचित्केचित्सप्तमुखास्तथा ॥ महाभोगामहाकायाःपर्वताभोगभोगिनः ॥ ७॥ बहूनीहसह
स्राणिप्रयुतान्यर्बुदानिच ॥ नागानामेकवंशानांयथाश्रेष्ठंतुमेशृणु ॥ ८॥ वासुकिस्तक्षकश्चैवकर्कोटकधनंजयौ ॥ कालीयोनहुषश्चैवकंबलाश्वतरावुभौ ॥
॥९॥ बाह्यकुंडोमणिर्नागस्तथैवापूरणःखगः ॥ वामनश्चैलपत्रश्चकुकुरःकुकुणस्तथा ॥१०॥ आर्यकोनंदकश्चैवतथाकलशपोतकौ ॥ कैलासकःपिंजरकोना
गश्चैरावतस्तथा ॥ ११ ॥ सुमनोमुखोदधिमुखःशंखोनंदोपनंदकौ ॥ आप्तःकोटरकश्चैवशिखीनिष्ठूरिकस्तथा ॥ १२ ॥ तित्तिरिर्हस्तिभद्रश्चकुमुदोमाल्यपिंड
कः ॥ द्वौपद्मौपुंडरीकश्चपुष्पोमुद्गरपर्णकः ॥ १३ ॥ करवीरःपीठरकःसंवृत्तोवृत्तएवच ॥ पिंडारोबिल्वपत्रश्चमूषिकादःशिरीषकः ॥ १४ ॥ दिलीपःशंखशीर्षश्च
ज्योतिष्कोथापराजितः ॥ कौरव्योधृतराष्ट्रश्चकुहुरःकृशकस्तथा ॥ १५॥ विरजाधारणश्चैवसुबाहुर्मुखरोजयः ॥बधिरांधौविशुंडिश्चविरसःसुरसस्तथा ॥ १६॥
एतेचान्येचबहवःकश्यपस्यात्मजाःस्मृताः ॥ मातलेपश्ययद्यत्रकश्चित्तेरोचतेवरः ॥ १७॥ कण्वउवाच मातलिस्त्वेकमव्यग्रःसततंसंनिरीक्ष्यवै ॥ पप्रच्छ
नारदंतत्रप्रीतिमानिवचाभवत् ॥ १८॥ मातलिरुवाच स्थितोयएषपुरतःकौरव्यस्यार्यकस्यतु ॥ द्युतिमान्दर्शनीयश्चकस्यैषकुलनंदनः ॥ १९ ॥ कःपि
ताजननीचास्यकतमस्यैषभोगिनः ॥ वंशस्यकस्यैषमहान्केतुभूतइवस्थितः ॥ २० ॥ प्रणिधानेनधैर्येणरूपेणवयसाचमे ॥ मनःप्रविष्टोदेवर्षेगुणकेश्याःपति
र्वरः ॥ २१ ॥ कण्वउवाच मातलिंप्रीतमनसंदृष्ट्वासुमुखदर्शनात् ॥ निवेदयामासतदामाहात्म्यंजन्मकर्मच ॥ २२॥ नारदउवाच ऐरावतकुले
जातःसुमुखोनामनागराट् ॥ आर्यकस्यमतःपौत्रोदौहित्रोवामनस्यच ॥ २३ ॥ एतस्यहिपितानागश्चिकुरोनाममातले ॥ नचिराद्वैनतेयेनपंचत्वमुपपादितः
॥ २४ ॥ ततोब्रवीत्प्रीतमनामातलिर्नारदंवचः ॥ एषमेरुचितस्तातजामाताभुजगोत्तमः ॥ २५ ॥ क्रियतामत्रयत्नोवैप्रीतिमानस्म्यनेनवै ॥ अस्मैनागायवै
दातुंप्रियांदुहितरंमुने ॥२६॥ इतिश्रीम० उद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिमातलिवरान्वेषणेत्र्यधिकशततमोऽध्यायः॥१०३॥ ॥५॥ ऽध्यायः ॥१०३॥ ॥७॥

सूतइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

नारदउवाच सूतोयंमातलिर्नामशक्रस्यदयितःसुहृत् ॥ शुचिःशीलगुणोपेतस्तेजस्वीवीर्यवान्बली ॥ १ ॥ शक्रस्यायंसखाचैवमंत्रीसारथिरेवच ॥ अल्पां
तरप्रभाववश्चवासवेनरणेरणे ॥ २ ॥ अयंहरिसहस्रेणयुक्तंजैत्रंरथोत्तमं ॥ देवासुरेषुयुद्धेषुमनसैवनियच्छति ॥ ३ ॥ अनेनविजितानश्वैर्दोर्भ्यांजयतिवासवः ॥
अनेनबलभित्पूर्वंप्रहृतेप्रहरत्युत ॥ ४ ॥ अस्यकन्यावरारोहारूपेणासदृशीभुवि ॥ सत्यशीलगुणोपेतागुणकेशीतिविश्रुता ॥ ५ ॥ तस्यास्ययत्नाच्चरतस्त्रैलोक्य
ममरद्युते ॥ सुमुखोभवतःपौत्रोरोचतेदुहितुःपतिः ॥ ६ ॥ यदितेरोचतेसम्यग्भुजगोत्तममाचिरं ॥ क्रियतामार्यकक्षिप्रंबुद्धिःकन्यापरिग्रहे ॥ ७ ॥ यथाविष्णु
कुलेलक्ष्मीर्यथास्वाहाविभावसोः ॥ कुलेतवतथैवास्तुगुणकेशीसुमध्यमा ॥ ८ ॥ पौत्रस्यार्थेभवांस्तस्माद्गुणकेशींप्रतीच्छतु ॥ सदृशींप्रतिरूपस्यवासवस्यशची
मिव ॥ ९ ॥ पितृहीनमपित्वेनंगुणतोवरयामहे ॥ बहुमानाच्चभवतस्तथैवैरावतस्यच ॥ १० ॥ सुमुखश्चगुणैश्चैवशीलशौचदमादिभिः ॥ अभिगम्यस्वयंकन्या
मयंदातुंसमुद्यतः ॥ ११ ॥ मातलिस्तस्यसंमानंकर्तुमर्होभवानपि ॥ कण्वउवाच सतुदीनःप्रहृष्टश्चप्राहनारदमार्यकः ॥ १२ ॥ व्रियमाणेतथापौत्रेपुत्रेच
निधनंगते ॥ कथमिच्छामिदेवर्षेगुणकेशींस्नुषांप्रति ॥ १३ ॥ आर्यकउवाच नमेनैतद्बहुमतंमहर्षेवचनंतव ॥ सखाशक्रस्यसंयुक्तःकस्यायंनेप्सितो
भवेत् ॥ १४ ॥ कारणस्यतुदौर्बल्याच्चिंतयामिमहामुने ॥ अस्यदेहकरस्तातममपुत्रोमहाद्युते ॥ १५ ॥ भक्षितोवैनतेयेनदुःखार्तास्तेनवैवयं ॥ पुनरेवचतेनो
क्तंवैनतेयेनगच्छता ॥ मासेनान्येनसुमुखंभक्षयिष्यइतिप्रभो ॥ १६ ॥ ध्रुवंतथातद्भविताजानीमस्तस्यनिश्चयं ॥ तेनहर्षःप्रनष्टोमेसुपर्णवचनेनवै ॥ १७ ॥
कण्वउवाच मातलिस्त्वब्रवीदेनंबुद्धिरत्रकृतामया ॥ जामातृभावेनवृतःसुमुखस्तवपुत्रजः ॥ १८ ॥ सोयंमयाचसहितोनारदेनचपन्नगः ॥ त्रिलोकेशंसु
रपतिंगत्वापश्यतुवासवं ॥ १९ ॥ शेषेणैवास्यकार्येणप्रज्ञास्याम्यहमायुषः ॥ सुपर्णस्यविघातेचप्रयतिष्यामिसत्तम ॥ २० ॥ सुमुखश्चमयासार्धंदेवेशमभिग
च्छतु ॥ कार्यसंसाधनार्थायस्वस्तितेस्तुभुजंगम ॥ २१ ॥ ततस्तेसुमुखंगृह्यसर्वएवमहौजसः ॥ ददृशुःशक्रमासीनंदेवराजंमहाद्युतिं ॥ २२ ॥ संगत्यातत्रभ
गवान्विष्णुरासीच्चतुर्भुजः ॥ ततस्तत्सर्वमाचख्यौनारदोमातलिंप्रति ॥ २३ ॥ वैशंपायनउवाच ततःपुरंदरंविष्णुरुवाचभुवनेश्वरं ॥ अमृतंदीयतामस्मै
क्रियताममरैःसमः ॥ २४ ॥ मातलिर्नारदश्चैवसुमुखश्चैववासव ॥ लभंतांभवतःकामात्काममेतंयथेप्सितं ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४॥ ॥ ५ ॥ गरुडइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७॥ ८॥ ९॥ १०॥

पुरंदरोथसंचिंत्यवैनतेयपराक्रमं ॥ विष्णुमेवाब्रवीदेनंभवानेवददात्विति ॥ २६ ॥ विष्णुरुवाच ईशस्त्वंसर्वलोकानांचराणामचराश्चये ॥ त्वयादत्त
मदत्तंकःकर्तुमुत्सहतेविभो ॥ २७॥ प्रादाच्छक्रस्ततस्तस्मैपन्नागायायुरुत्तमं ॥ नत्वेनमम्तप्राशंचकारवलवत्रहा ॥ २८॥ लब्ध्वावरंतुसुमुखःसुमुखःसंव
भूवह ॥ कृतदारोयथाकामंजगामचगृहान्प्रति ॥ २९ ॥ नारदस्त्वार्यकश्चैवकृतकार्यौमुदायुतौ ॥ अभिजग्मतुरभ्यर्च्यदेवराजंमहाद्युतिं ॥ ३० ॥ इतिश्रीम०
उद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिमातलिवरान्वेषणेचतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४॥ ॥५॥ कण्वउवाच गरुडस्तत्रशुश्रावयथावृत्तंमहाबलः ॥
आयुःप्रदानंशक्रेणकृतंनागस्यभारत ॥ १ ॥ पक्षवातेनमहतारुध्वात्रिभुवनंखगः ॥ सुपर्णःपरमक्रुद्धोवासवंसमुपाद्रवत् ॥ २ ॥ गरुडउवाच भगव
न्किमवज्ञानाद्वृत्तिःप्रतिहताममम ॥ कामकारवरंदत्वापुनश्चलितवानसि ॥ ३ ॥ निसर्गात्सर्वभूतानांसर्वभूतेश्वरेणमे ॥ आहारोविहितोधात्राकिमर्थंवार्यतेत्व
या ॥ ४ ॥ वृतश्चैपमहानागःस्थापितःसमयश्चमे ॥ अनेनचमयादेवभर्तव्यःप्रसवोमहान् ॥ ५ ॥ एतस्मिंस्तुतथाभूतेनान्यंहिंसितुमुत्सहे ॥ क्रीडसेकामकारेण
देवराजयथेच्छकं ॥ ६ ॥ सोहंप्राणान्विमोक्ष्यामितथापरिजनोमम ॥ येचभृत्याममगृहेप्रीतिमान्भववासव ॥ ७॥ एतच्चैवाहमर्हामिभूयश्चवलवृत्रहन् ॥ त्रै
लोक्यस्येश्वरोयोहंपरभृत्यत्वमागतः ॥ ८ ॥ त्वयितिष्ठतिदेवेशनविष्णुःकारणंमम ॥ त्रैलोक्यराजराज्यंहित्वयिवासवशाश्वतं ॥ ९ ॥ ममापिदक्षस्यसुताजन
नीकश्यपःपिता ॥ अहमप्युत्सहेलोकान्समंताद्वोढुमंजसा ॥ १० ॥ असह्यंसर्वभूतानांममापिविपुलंवलं ॥ मयापिसुमहत्कर्मकृतंदैतेयविग्रहे ॥ ११ ॥ श्रुत
श्रीःश्रुतसेनश्चविवस्वान्रोचनामुखः ॥ प्रसुतःकालकाक्षश्चमयापिदितिजाहताः ॥ १२ ॥ यत्तुध्वजस्थानगतोयत्नात्परिचराम्यहं ॥ वहामिचैवानुजंतेतेनमा
मवमन्यसे ॥ १३ ॥ कोन्योभारसहोह्यस्तिकोन्योस्तिवलवत्तरः ॥ मयायोहंविशिष्टःसन्वहामीमंसबांधवं ॥ १४ ॥ अवज्ञायतुयत्तेहंभोजनाद्व्यपरोपितः ॥ ते
नमेगौरवंनष्टंत्वत्तश्चास्माच्चवासव ॥ १५ ॥ अदित्यांयइमेजाताबलविक्रमशालिनः ॥ त्वमेषांकिलसर्वेषांबलेनबलवत्तरः ॥ १६ ॥ सोहंपक्षैकदेशेनवहामि
त्वांगतक्लमः ॥ विमृशत्वंशनैस्तातकोन्वत्रबलवानिति ॥ १७॥ कण्वउवाच सतस्यवचनंश्रुत्वाखगस्योदर्कदारुणं ॥ अक्षोभ्यंक्षोभयंस्तार्क्ष्यमुवाचर
थचक्रभृत् ॥ १८ ॥ गरुत्मन्मन्यसेत्मानंबलवंतंसुदुर्वलं ॥ अलमस्मत्समक्षंतेस्तोतुमात्मानमंडज ॥ १९ ॥ ॥ ११॥ १२॥ १३॥ १४॥ १५॥ १६॥ १७॥ १८॥ १९॥

त्रैलोक्यमपिमेकृत्स्नमशक्तंदेहधारणे ॥ अहमेवात्मनात्मानंवहामित्वांचधारये ॥ २० ॥ इमंतावन्ममैकंत्वंवाहुंसव्येतरंवह ॥ यद्येनंधारस्येकंसफलंतेविकत्थि
॥१०९॥ तं ॥ २१ ॥ ततःसंभगवांस्तस्यस्कंधेवाहुंसमासजत् ॥ निपपातसभारार्तोविह्वलोनष्टचेतनः ॥ २२ ॥ यावान्हिभारःकृत्स्नायाःपृथिव्याःपर्वतैःसह ॥ एकस्या ५
देहशाखायांस्तावद्भारममन्यत ॥ २३ ॥ नत्वेनंपीडयामासबलेनबलवत्तरः ॥ ततोहिजीवितंतस्यनव्यनीनशदच्युतः ॥ २४ ॥ व्यात्तास्यःस्रस्तकायश्चविचेता
विह्वलःखगः ॥ मुमोचपत्राणिनदागुरुभारप्रपीडितः ॥ २५ ॥ सविष्णुंशिरसापक्षीप्रणम्यविनतासुतः ॥ विचेताविह्वलोदीनःकिंचिद्वचनमब्रवीत् ॥ २६ ॥
भगवन्लोकसारस्यसदृशेनवपुष्मता ॥ भुजेनस्वैरमुक्तेननिष्पिष्टोस्मिमहीतले ॥ २७ ॥ क्षंतुमर्हसिमेदेवविह्वलस्याल्पचेतसः ॥ बलदाहविदग्धस्यपक्षिणो
ध्वजवासिनः ॥ २८ ॥ नहिज्ञातंबलंदेवमयातेपरमंविभो ॥ तेनमन्याम्यहंवीर्यमात्मनोनसमंपरैः ॥ २९ ॥ ततश्चक्रेसभगवान्प्रसादंवैगरुत्मतः ॥ मैवंभूयइ
तिस्नेहात्तदाचैनमुवाचह ॥ ३० ॥ पादांगुष्ठेनचिक्षेपसुमुखंगरुडोरसि ॥ ततःप्रभृतिराजेंद्रसहसर्पेणवर्तते ॥ ३१ ॥ एवंविष्णुबलाक्रांतोगर्वनाशमुपागतः ॥ गरु
डोबलवान्राजन्वैनतेयोमहायशाः ॥ ३२ ॥ कण्वउवाच तथात्वमपिगांधारेयावत्पांडुसुतान्रणे ॥ नासादयसितान्वीरांस्तावज्जीवसिपुत्रक ॥ ३३ ॥
भीमःप्रहरतांश्रेष्ठोवायुपुत्रोमहाबलः ॥ धनंजयश्चेंद्रसुतोनहन्यातांतुकंरणे ॥ ३४ ॥ विष्णुर्वायुश्चशक्रश्चधर्मस्तौचाश्विनावुभौ ॥ एतेदेवास्त्वयाकेनहेतुनावी
क्षितुंक्षमाः ॥ ३५ ॥ तदलंतेविरोधेनशमंगच्छनृपात्मज ॥ वासुदेवेनतीर्थेनकुलंरक्षितुमर्हसि ॥ ३६ ॥ प्रत्यक्षदर्शीसर्वस्यनारदोयंमहातपाः ॥ माहात्म्यस्यत
दाविष्णोःसोयंचक्रगदाधरः ॥ ३७ ॥ वैशंपायनउवाच दुर्योधनस्तुतच्छ्रुत्वानिःश्वसन्भृकुटीमुखः ॥ राधेयमभिसंप्रेक्ष्यजहासस्वनवत्तदा ॥ ३८ ॥ क
दर्थीकृत्यतद्वाक्यमृषेःकण्वस्यदुर्मतिः ॥ ऊरुंगजकराकारंताडयन्निदमब्रवीत् ॥ ३९ ॥ यथैवेश्वरसृष्टोस्मियद्भावियाचमेगतिः ॥ तथामहर्षेवर्तामिकिंप्रला ॥१०९॥
पःकरिष्यति ॥ ४० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिमातलिवरान्वेषणेपंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥ ॥ ७ ॥ जनमेजयउवाच
अनर्थेजातनिर्बंधंपरार्थेलोभमोहितं ॥ अनार्यकेष्वभिरतंमरणेकृतनिश्चयं ॥ १ ॥ ज्ञातीनांदुःखकर्तारंबंधूनांशोकवर्धनं ॥ सुहृदांक्लेशदातारंद्विषतांहर्षवर्धनं ॥ २ ॥

ठीयेभारतभावदीपेपंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अनर्थेइति परार्थेपरस्वनिमित्तं ॥ १ ॥ २ ॥

भगवान्पितामहोव्यासोनतुभीष्मः॰उत्तरेतस्यपृथगुपादानात् उक्तमित्यस्यावृत्तिदर्शनाच्च ॥ ३ ॥ ४ ॥ सुहृत्प्रत्युपकारमनपेक्ष्यउपकर्तामादृशःतदीयवाक्यस्यश्रोतासुहृच्छ्रोता मूढोयंहितमप्युक्तंनश्रोष्य
तीतिभावः तिष्ठतेस्थिरोभवति यत्रमहासंकटे तत्रबंधुःउपकारमपेक्ष्योपकर्ताकर्णादिःनतिष्ठतेनप्रकाशते प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्चेत्युभयत्रतङ् बंधुतोपिसुहृद्वचःश्रेयस्करमित्यर्थः ॥ ५ ॥ श्रोतव्यंश्रोतुंयुक्तं

कथंनैनंविमार्गस्थंवारयंतीहबांधवाः ॥ सौहृदाद्वासुहृत्स्निग्धोभगवान्वापितामहः ॥ ३ ॥ वैशंपायनउवाच उक्तंभगवतावाक्यमुक्तंभीष्मेणयत्क्षमं ॥
उक्तंबहुविधंचैवनारदेनापितच्छृणु ॥ ४ ॥ नारदउवाच दुर्लभोवैसुहृच्छ्रोतादुर्लभश्चहितःसुहृत् ॥ तिष्ठतेहिसुहृद्यत्रनबंधुस्तत्रतिष्ठते ॥ ५ ॥ श्रोतव्यम
पिपश्यामिसुहृदांकुरुनंदन ॥ नकर्तव्यश्चनिर्बंधोनिर्बंधोहिसुदारुणः ॥ ६ ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ यथानिर्बंधतःप्राप्तोगालवेनपराजयः ॥
॥ ७ ॥ विश्वामित्रंतपस्यंतंधर्मोजिज्ञासयापुरा ॥ अभ्यगच्छत्स्वयंभूत्वावसिष्ठोभगवानृषिः ॥ ८ ॥ सप्तर्षीणामन्यतमंवेषमास्थायभारत ॥ बुभुक्षुःक्षुधितोरा
जन्नाश्रमंकौशिकस्यतु ॥ ९ ॥ विश्वामित्रोथसंभ्रांतःश्रपयामासवैचरुं ॥ परमान्नस्ययत्नेननचतंप्रत्यपालयत् ॥ १० ॥ अन्नंतेनयदाभुक्तमन्यैर्दत्तंतपस्वि
भिः ॥ अथगृह्यान्नमत्युष्णंविश्वामित्रोप्युपागमत् ॥ ११ ॥ भुक्तंमेतिष्ठतावत्त्वमित्युक्त्वाभगवान्ययौ ॥ विश्वामित्रस्ततोराजन्स्थितएवमहाद्युतिः ॥ १२ ॥
भक्तंप्रगृह्यमूर्ध्नावैबाहुभ्यांसंशितव्रतः ॥ स्थितःस्थाणुरिवाभ्याशेनिश्चेष्टोमारुताशनः ॥ १३ ॥ तस्यशुश्रूषणेयत्नमकरोद्गालवोमुनिः ॥ गौरवाद्बहुमानाच्चहा
र्देनप्रियकाम्यया ॥ १४ ॥ अथवर्षशतेपूर्णेधर्मःपुनरुपागमत् ॥ वासिष्ठंवेषमास्थायकौशिकंभोजनेप्सया ॥ १५ ॥ सदृष्ट्वाशिरसाभक्तंध्रियमाणंमहर्षिणा ॥
तिष्ठतावायुभक्षेणविश्वामित्रेणधीमता ॥ १६ ॥ प्रतिगृह्यततोधर्मस्तथैवोष्णंतथानवं ॥ भुक्त्वाप्रीतोस्मिविप्रर्षेतमुक्त्वासमुनिर्गतः ॥ १७ ॥ क्षत्रभावादपगतो
ब्राह्मणत्वमुपागतः ॥ धर्मस्यवचनात्प्रीतोविश्वामित्रस्तथाभवत् ॥ १८ ॥ विश्वामित्रस्तुशिष्यस्यगालवस्यतपस्विनः ॥ शुश्रूषयाचभक्त्याचप्रीतिमानित्युवा
चह ॥ १९ ॥ अनुज्ञातोमयावत्सयथेष्टंगच्छगालव ॥ इत्युक्तःप्रत्युवाचेदंगालवोमुनिसत्तमं ॥ २० ॥ प्रीतोमधुरयावाचाविश्वामित्रंमहाद्युतिं ॥ दक्षिणाःकाःप्र
यच्छामिभवतेगुरुकर्मणि ॥ २१ ॥

निर्बंधःसत्यपिबलवद्बाधकेतत्रैवाग्रहः सुदारुणोनाशकारी ॥ ६ ॥ ७ ॥ वसिष्ठमूर्त्याधर्मोभ्यागच्छत् ॥ ८ ॥ ९ ॥ नप्रत्यपालयत्अन्नसिद्धि
पर्यंतंनप्रतीक्षितवान् ॥ १० ॥ तेनवसिष्ठेन उपागमत्वसिष्ठसमीपं ॥ ११ ॥ १२ ॥ मूर्ध्नाबाहुभ्यांचपरिगृह्य अभ्याशेसमीपेआश्रमस्य ॥ १३ ॥ गौरवात्गुरुत्वात् बहुमानात्लोकपूज्यत्वात् हार्देनप्रीत्या
॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ शुश्रूषयासेवया भक्त्याआराध्यत्वज्ञानेनं ॥ १९ ॥ २० ॥ गुरुकर्मणिब्रह्मचर्यव्रतसमाप्तौसत्यां ॥ २१ ॥

मानवमितिपाठेसित्ध्यति सिद्धंकृतकृत्यंकरोनीत्यर्थः एतदेवाह दक्षिणानामिति अपवर्गेणफलप्राप्त्या ॥ २२ ॥ क्रतुफलंदक्षिणाप्रदएवप्राप्नोति हतोयज्ञस्त्वदक्षिणइतिस्मृतेरदक्षिणस्यक्रतोर्हतत्वेनाफलत्वात् शांतिःसर्वोपद्रवहारिणी उच्यतेवेदेन दक्षिणांकर्मकृणुनेविजानन्निति ॥ २३ ॥ जानानःशुश्रूषणेनैवदक्षिणाकर्मसमाप्तिरिति सजानंस्तेनेनिपाठेतेनगालवेनशुश्रूषणेनैवजितोवशीकृतोस्मीतिजानन्नित्यन्वयः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ श्यामोहरितः एकतःबहिःप्रदेशेएवश्यामाःकर्णायेषांएकतःश्यामकर्णानां ॥२७॥ इ०उ०नै०भा०षडधिकशततमोऽध्यायः ॥१०६॥ ॥७॥ एवमिति ॥१॥ हरिणः पांडुरः

दक्षिणाभिरुपेतंहिकर्मसिद्ध्यतिमानद ॥ दक्षिणानांहिदातावैअपवर्गेणयुज्यते ॥ २२ ॥ स्वर्गेक्रतुफलंतद्धिदक्षिणाशांतिरुच्यते ॥ किमाहरामिगुर्वर्थंब्रवीतुभगवानिति ॥ २३ ॥ जानानस्तेनभगवान्जितःशुश्रूषणेनवै ॥ विश्वामित्रस्तमसकृद्गच्छगच्छेत्यचोदयत् ॥ २४ ॥ असकृद्गच्छगच्छेतिविश्वामित्रेणभाषितः ॥ किंददानीतिबहुशोगालवःप्रत्यभाषत ॥ २५ ॥ निर्बंधतस्तुबहुशोगालवस्यतपस्विनः ॥ किंचिदागतसंरंभोविश्वामित्रोब्रवीदिदं ॥ २६ ॥ एकतःश्यामकर्णानांहयानांचंद्रवर्चसां ॥ अष्टौशतानिमेदेहिगच्छगालवमाचिरं ॥ २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेषडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ ॥७॥ नारदउवाच एवमुक्तस्तदातेनविश्वामित्रेणधीमता ॥ नास्तेनशेतेनाहारंकुरुतेगालवस्तदा ॥ १ ॥ त्वगस्थिभूतोहरिणश्चिताशोकपरायणः ॥ शोचमानोतिमात्रंसदह्यमानश्चमन्युना ॥ गालवोदुःखितोदुःखाद्विललापसुयोधन ॥ २ ॥ कुतःपुष्टानिमित्राणिकुतोर्थाःसंचयःकुतः ॥ हयानांचंद्रशुभ्राणांशतान्यष्टौकुतोमम ॥ ३ ॥ कुतोमेभोजनेश्रद्धासुखश्रद्धाकुतश्चमे ॥ श्रद्धामेजीवितस्यापिछिन्नाकिंजीवितेनमे ॥ ४ ॥ अहंपारेसमुद्रस्यपृथिव्यावापरंपरात् ॥ गत्वात्मानंविमुंचामिकिंफलंजीवितेनमे ॥ ५ ॥ अधनस्याकृतार्थस्यत्यक्तस्यविविधैःफलैः ॥ ऋणंधारयमाणस्यकुतःसुखमनीहया ॥ ॥ ६ ॥ सुहृदांहिधनंभुक्त्वाकृत्वाप्रणयमीप्सितं ॥ प्रतिकर्तुमशक्तस्यजीवितान्मरणंवरं ॥ ७ ॥ प्रतिश्रुत्यकरिष्येतिकर्तव्यंतदकुर्वतः ॥ मिथ्यावचनदग्धस्यइष्टापूर्तंप्रणश्यति ॥ ८ ॥ नरूपमनृतस्यास्तिनानृतस्यास्तिसंततिः ॥ नानृतस्याधिपत्यंचकुतएवगतिःशुभा ॥ ९ ॥ कुतःकृतघ्नस्ययशःकुतःस्थानंकुतःसुखं ॥ अश्रद्धेयःकृतघ्नोहिकृतघ्नेनास्तिनिष्कृतिः ॥ १० ॥ नजीवत्यधनःपापःकुतःपापस्यतंत्रणं ॥ पापोध्रुवमवाप्नोतिविनाशंनाशयन्कृतं ॥ ११ ॥

मन्युनादैन्येन दह्यमानश्चिताग्निना ॥२॥३॥४॥ परंपरात्दूरादपिदूरं आत्मानंदेहं ॥५॥ अनीहयाअनुद्यमेन ॥६॥ ईप्सितंप्रणयंकृत्वाईप्सितंदास्यामीतिविश्वासमुत्पाद्य प्रणयःप्रेम्णिविस्रंभेइतिविश्वः ॥७॥ एतदेवाह प्रतिश्रुत्येति करिष्येतीतिसंधिरार्षः ॥८॥ अनृतस्यसत्यहीनस्यरूपंस्वरूपं जीवन्नेवसमृतइत्यर्थः ॥९॥१०॥ तंत्रणंकुटुंबधारणं पाठांतरेमंत्रणंइष्टैःसहविचारणं अविश्वसनीयत्वादित्यर्थः ॥ ११ ॥

तन्भाषितमितिसंबंधः ॥ १२ ॥ अनुत्तमंयत्नंअधमोपायंविषोद्वंधनादिरूपंकृत्वाप्राणान्मोक्ष्यामीत्यर्थः अर्थितायाञ्चा ॥ १३ ॥ अहंत्विति अत्राहमितिपदस्यद्विरावृत्तिर्वक्तुर्वैक्लव्याद्दोषः ॥ १४ ॥ भोगाःभाग्यवर्गोवियदादिः प्रतिष्ठंतेनिःसरंतिबीजादिववृक्षाः ॥ १५ ॥ तस्यविष्णुदासत्वेनसखा ननुपूर्वोपकारादिना ॥ १६ ॥ सुहृदांविश्वंविष्णुरितिबुध्यासर्वलोकमित्राणां ॥ १७ ॥ वासवादवरजोविष्णुःउक्तः अहंगालवस्यसाहाय्यंकर्तुमिच्छामीतिप्रार्थितःतेनविष्णुना ॥ १८ ॥ देशंपृथिव्यंतर्गतमेव पृथिव्याःपारःसमुद्रः ॥१९॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभा०सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७॥

सोहंपापःकृतघ्नश्चकृपणश्चानृतोपिच ॥ गुरोर्यःकृतकार्यःसंस्तत्करोमिनभाषितं ॥ १२ ॥ सोहंप्राणान्विमोक्ष्यामिकृत्वायत्नमनुत्तमं ॥ अर्थितानमयाकाचित्कृतपूर्वादिवौकसां ॥ १३ ॥ मानयंतिचमांसर्वेत्रिदशायज्ञसंस्तरे ॥ अहंतुविबुधश्रेष्ठंदेवंत्रिभुवनेश्वरं ॥ विष्णुंगच्छाम्यहंकृष्णंगतिंगतिमतांवरं ॥ १४॥ भोगायस्मात्प्रतिष्ठंतेव्याप्यसर्वान्सुरासुरान् ॥ प्रणतोद्रष्टुमिच्छामिकृष्णंयोगिनमव्ययं ॥ १५॥ एवमुक्तेसखातस्यगरुडोविनतात्मजः ॥ दर्शयामासतंप्राहसंहृष्टःप्रियकाम्यया ॥ १६ ॥ सुहृद्भवान्ममसतःसुहृदांचमतःसुहृत् ॥ ईप्सितेनाभिलाषेणयोक्तव्योविभवेसति ॥ १७॥ विभवश्चास्तिमेविप्रवासवावरजोद्विज ॥ पूर्वमुक्तस्त्वदर्थंचकृतःकामश्चतेनमे ॥ १८ ॥ सभवानेतुगच्छावनयिष्येत्वांयथासुखं ॥ देशंपारंपृथिव्यावागच्छगालवमाचिरं ॥ १९॥ इतिश्रीम०उद्यो० भगवद्यानपर्वणिगालवचरितेसप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥१०७॥ ॥६॥ सुपर्णउवाच अनुशिष्टोस्मिदेवेनगालवज्ञानयोनिना ॥ ब्रूहिकामंतुकांयामिद्रष्टुंप्रथमतोदिशं ॥ १ ॥ पूर्वांवादक्षिणांवाहमथवापश्चिमांदिशं ॥ उत्तरांवाद्विजश्रेष्ठकुतोगच्छामिगालव ॥ २ ॥ यस्यामुदयतेपूर्वंसर्वलोकंप्रभावनः ॥ सवितायत्रसंध्यायांसाध्यानांवर्ततेतपः ॥३॥ यस्यांपूर्वंमतिर्याताययाव्याप्तमिदंजगत् ॥ चक्षुषीयत्रधर्मस्ययंत्रवैसुप्रतिष्ठिते ॥४॥ कृतंयतोहुतंहव्यंसर्पतेसर्वतोदिशं ॥ एतद्वारंद्विजश्रेष्ठदिवसस्यतथाध्वनः ॥५॥ अत्रपूर्वंप्रसूतावैदाक्षायण्यःप्रजाःस्त्रियः ॥ यस्यांदिशिप्रवृद्धाश्चकश्यपस्यात्मसंभवाः ॥६॥ अतोमूलंसुराणांश्रीर्यत्रशक्रोऽभ्यषिच्यत ॥ सुरराज्येनविप्रर्षेदेवैश्चात्रतपश्चितं ॥७॥ एतस्मात्कारणाद्ब्रह्मन्पूर्वेत्येषादिगुच्यते ॥ यस्मात्पूर्वतरेकालेपूर्वमेवावृतासुरैः ॥८॥

अनुशिष्टआज्ञापितः ज्ञानयोनिनाधीप्रवर्तकेनविष्णुना पाठांतरेअज्ञानयोनिना सर्वादित्वात्अज्ञातःरूपादिहीनत्वाच्च तादृशोपियोनिःजगदुदयप्रलयस्थानंतेन कामंयथेष्टं ॥ १ ॥ २ ॥ साध्यानांदेवताविशेषाणां तपआलोचनंवर्ततेअनुवर्तते साध्यादेवाइहध्यायंतःसत्यकामाबभूवुरित्यर्थः ॥ ३ ॥ मतिर्बुद्धिःयाताप्राप्ता प्रातःसंध्यायांसवितुःप्रसादात्प्रथमंयत्रधीप्राप्तिर्भवति गायत्र्यांसवितुर्धीप्रवर्तक त्वदर्शनादित्यर्थः चक्षुषीआज्यभागाख्येअग्नीषोमदैवत्ये धर्मस्ययज्ञस्य यंत्रवैयंत्रणार्थं यंत्रयतेस्तुमर्थेतवैप्रत्ययोवैदिक स्तकारलोपश्च ॥ ४ ॥ तदेवाह कृतंसंस्कृतंहव्यंयतोहुतंययोर्मध्येहुतंसत् तदाज्यभागावंतरेणाहुतीःप्रतिपादयेदितिश्रुतेर्यज्ञस्यरक्षणंभवति अन्यत्रगतंत्वर्थाद्धर्मनाशकंभवतीतिभावः अध्वनःदेवयानस्यपितृयाणस्यवा ॥ ५॥ दाक्षायण्यःअदितिर्दितिर्दनुःकाष्ठाइत्यादयः प्रजाःलोकान् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

पूर्वपूर्वसंस्थानि सुखमीप्सतासुखार्थिना ॥ ९ ॥ १० ॥ यजूंषिदत्तानियाज्ञवल्क्यायेतिशेषः ॥ ११ ॥ स्वांयोनिंसोमाज्यपयआदिरूपंजलं ॥ १२ ॥ पूर्वंमित्रावरुणयोर्यज्ञकाले पौराणस्यपुराणस्य स्वार्थेनद्धितः निधनंनिमिशापात्स्थूलदेहवियोगः सूतिःकुंभात्तस्मिन्नेवयज्ञे ॥ १३ ॥ दशशतीशब्दस्यपृषोदरादिशकारलोपेनदशतीशब्दः सहस्रवाची स्तनयोमार्गाः ओंकारोवैसर्वावागितिश्रुतेर्वेदस्यशाखाप्रशाखादिभेदोऽत्रैवजातइत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ येमानुधाःकृतघ्नाःयेवासुरास्तान्अत्रैवोदयन्हंति तेषामायुरल्पीकरोतीत्यर्थः ॥ १६ ॥ विशावःप्रविशावः ॥ १७ ॥ १८ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभा०

अतएवचसर्वेषांपूर्वामाशांप्रचक्षते॥ पूर्वंसर्वाणिकार्याणिदैवानिसुखमीप्सता ॥ ९॥ अत्रवेदान्जगौपूर्वंभगवान्लोकभावनः ॥ अत्रैवोक्तासवित्रासीत्साविऽत्रीब्रह्मवादिषु ॥ १०॥ अत्रदत्तानिसूर्येणयजूंषिद्विजसत्तम ॥ अत्रलब्धवरःसोमःसुरैःक्रतुषुपीयते॥ ११॥ अत्रतृप्ताहुतवहाःस्वांयोनिमुपभुंजते॥ अत्रपातालमाश्रित्यवरुणःश्रियमापच ॥ १२ ॥ अत्रपूर्वंवसिष्ठस्यपौराणस्यद्विजर्षभ ॥ सूतिश्चैवप्रतिष्ठाचनिधनंचप्रकाशते॥ १३॥ ओंकारस्यात्रजायंतेस्रुतयोदशतीर्दश ॥ पिबंतिमुनयोयत्रहविर्धूमंस्मधूमपाः ॥ १४ ॥ प्रोक्षितायत्रबहवोवराहाद्यामृगावने ॥ शक्रेणयज्ञभागार्थंदैवतेषुप्रकल्पिताः ॥ १५॥ अत्राहिताःकृतघ्नाश्चमानुषाश्चासुराश्चये ॥ उद्यंस्तान्हिसर्वान्वैक्रोधाद्धंतिविभावसुः ॥ १६॥ एतद्वारंत्रिलोकस्यस्वर्गस्यचसुखस्यच॥ एषपूर्वोदिशांभागोविशावोत्रयदीच्छसि॥ १७॥ प्रियंकार्यंहिमेतस्ययस्यास्मिवचनेस्थितः ॥ ब्रूहिगालवयास्यामिशृणुचाप्यपरांदिशं ॥ १८॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेअष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥१०८॥ ॥७॥ सुपर्णउवाच इयंविवस्वतापूर्वंश्रौतेनविधिनाकिल॥ गुरवेदक्षिणादत्तादक्षिणेत्युच्यतेचदिक् ॥ १ ॥ अत्रलोकत्रयस्यास्यपितृपक्षःप्रतिष्ठितः ॥ अत्रोष्मपाणांदेवानांनिवासःश्रूयतेद्विज ॥ २ ॥ अत्रविश्वेसदादेवाःपितृभिःसार्धमासते ॥ इज्यमानाःस्मलोकेषुसंप्राप्तास्तुल्यभागतां ॥ ३ ॥ एतद्द्वितीयंदेवस्यद्वारमाचक्षतेद्विज॥ त्रुटिशोलवशश्चापिगण्यतेकालनिश्चयः ॥४॥ अत्रदेवर्षयोनित्यंपितृलोकर्षयस्तथा ॥ तथाराजर्षयःसर्वेनिवसंतिगतव्यथाः ॥ ५॥ अत्रधर्मश्चसत्यंचकर्मचात्रनिगद्यते ॥ गतिरेषाद्विजश्रेष्ठकर्मणामवसायिनां ॥ ६॥

अष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ ॥७॥ ॥७॥ इयमिति स्रौवेणेतिपाठेस्रुवेणहूयतेस्मिन्निति स्रौवोविधिर्यज्ञः गुरवेकश्यपाय ॥ १ ॥ ऊष्मपाणांउष्णान्नभोजिनां यावदुष्णंभवत्यन्नंपितरस्तावदश्नंतीतिस्मृतेः ॥ २ ॥ विश्वेत्रयोदशमितोगणः ॥ ३ ॥ द्वितीयंदेवस्यधर्मस्यद्वारं पूर्वादिक्प्रथमंतदपेक्षयापित्र्यस्यधर्मस्यद्वारमिदंद्वितीयं प्राक्संस्थानिदैवानिकर्माणि दक्षिणसंस्थानिपित्र्याणीतिस्मृतेः ॥ ४ ॥ ५ ॥ कर्मपुण्यापुण्यरूपंनिगद्यतेप्रकाश्यतेचित्रगुप्तादिभिः अवसायिनांमृतानांकर्मनिग्रहानुग्रहरूपं ॥ ६ ॥

सर्वःमुमूर्षुमात्रः तमश्छन्ना अनवबोधेनतमसा पुण्यवान्पापीवामरणकालेअत्यंतमूढत्वात्दुःखेवसन्नेतांदिशंगच्छतीत्यर्थः कृत्वात्वनवरोधेनेतिपाठेअनवःप्राक्संचितेनकर्मणाउपस्थितोरोधोमोहस्तेन सर्वः कृत्वाकर्तापूरुषः आतोमनिन्क्वनिब्वनिपश्चेतिसूत्रात्क्वनिबित्यनुवर्तमाने ऽन्येभ्योपिदृश्यंतइतिकृञः कर्तरिक्वनिप् ॥ ७ ॥८ ॥ चित्तंचबुद्धिश्चतयोर्हराः योगिनांतत्त्वानुसंधानंप्रपंचमिथ्यात्वनिश्चयंचहरंतीत्यर्थः ॥९॥ गाथाःवर्णमय्योमंत्रावाः सामानितदाश्रयाणिगीतानिश्रुत्वाऽतीतंकालमजाननभूलोकेआगत्यदारान्नष्टान्ज्ञात्वावनंगतइतिपौराणीकथा ॥१०॥ सावर्णिनामनुनामर्यादासूर्यरथस्यवीथीनांवाहका

एषादिक्साद्विजश्रेष्ठयांसर्वःप्रतिपद्यते ॥ वृतात्वनवबोधेनसुखंतेननगम्यते ॥७॥ नैर्ऋतानांसहस्राणिबहून्यत्रद्विजर्षभ ॥ सृष्टानिप्रतिकूलानिद्रष्टव्यान्यकृतात्मभिः ॥ ८ ॥ अत्रमंदरकुंजेषुविप्रर्षिसदनेषुच ॥ गायंतिगाथागंधर्वाश्चित्तबुद्धिहराद्विज ॥ ९ ॥ अत्रसामानिगाथाभिःश्रुत्वागीतानिरैवतः ॥ गतदारोगतामात्योगतराज्योवनंगतः ॥ १० ॥ अत्रसावर्णिनाचैवयवक्रीतात्मजेनच ॥ मर्यादास्थापिताब्रह्मन्यांसूर्योनातिवर्तते ॥ ११ ॥ अत्रराक्षसराजेनपौलस्त्येनमहात्मना ॥ रावणेनतपश्चीर्त्वासुरेभ्योऽमरतावृता ॥ १२ ॥ अत्रवृत्तेनवृत्रोपिशक्रशत्रुत्वमीयिवान् ॥ अत्रसर्वासवःप्राप्ताःपुनर्गच्छंतिपंचधा ॥ १३ ॥ अत्रदुष्कृतकर्माणोनराःपच्यंतिगालव ॥ अत्रवैतरणीनामनदीवितरणैर्वृता ॥ १४ ॥ अत्रगत्वासुखस्यांतंदुःखस्यांतंप्रपद्यते ॥ अत्रावृत्तोदिनकरःसुरसंक्षरतेपयः ॥ १५ ॥ काष्ठांचासाद्यवासिष्ठींहिममुत्सृजतेपुनः ॥ अत्राहंगालवपुराक्षुधार्त्तःपरिचिंतयन् ॥ १६ ॥ लब्धवान्युध्यमानौद्वौबृहंतौगजकच्छपौ ॥ अत्रचक्रधनुर्नामसूर्याज्जातोमहानृषिः ॥ १७॥ विदुर्यंकपिलंदेवंयेनार्त्ताःसगरात्मजाः ॥ अत्रसिद्धाःशिवानामब्राह्मणावेदपारगाः ॥ १८ ॥ अधीत्यसकलान्वेदाँल्लेभिरेमोक्षमक्षयं ॥ अत्रभोगवतीनामपुरीवासुकिपालिता ॥ १९ ॥ तक्षकेणचनागेनतथैवैरावतेनच ॥ अत्रनिर्याणकालेपितमःसंप्राप्यतेमहत् ॥ २० ॥ अभेद्यंभास्करेणापिस्वयंवाकृष्णवर्त्मना ॥ एषतस्यापितेमार्गःपरिचार्यस्यगालव ॥ ब्रूहिमेयदिगंतव्यंप्रतीचींशृणुचापरां ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारते उद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेनवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

नंदेवतानांचनियमः ॥११॥१२॥ सर्वाःसवःसर्वेषांप्राणाअत्रप्राप्ताःसंतःपुनःपंचधगच्छंतिदेहंप्राप्नुवंति प्राणापानादिभेदेनेत्यर्थः ॥१३॥ वितरणैःवैतरणीनदीसंज्ञकनरकगामिभिः ॥१४॥ सुखस्यांतंनरकं दुःखस्यांतंस्वर्गसुखं आवृत्तःकर्कायनगतः तदाहिप्रायेणार्द्रानक्षत्रंभवतितच्चवर्षाकालस्यादिभूतंप्रसिद्धं ॥१५॥ वासिष्ठींकाष्ठांउदीचींवसिष्ठोपलक्षितसप्तर्षिभिरधिष्ठितां धानिष्ठीमितिपाठेऽतिशयेनधनवान्धनिष्ठःकुबेरस्तदीयां उत्सृजतेत्यजति॥१६॥१७॥१८॥१९॥ निर्याणकालेमरणकाले तमःआंध्यं॥२०॥तस्यतेतव परिचार्यस्यसेव्यस्य॥२१॥ इति०उ०नै०भा०नवाधिकशततमोऽध्यायः॥१०९॥ ॥छ॥

गोपतेःसूर्यस्यप्रतिष्ठेतिसंबंधः ॥ १ ॥ एतदेवाह पश्चादहइति अह्नःपश्चाद्भागे गाःरश्मीन्विसर्जयति अतएवपश्चिमाअंतिमेत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ पश्चात्कृताःविमुखीकृताः संयताःसन्नद्धाःसंतः ॥ ५ ॥
॥ ६ ॥ अर्धंआयुषोहर्तुंनिद्रयाव्ययीकर्तुमित्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ मंदरंसमुद्रेमग्नं एतेनहिमवन्मूलस्यसमुद्रजलस्यचाप्रमेयत्वमुक्तं ॥ ९ ॥ कांचनमयानिअंबुरुहाणियत्रतस्यउदधेःसमुद्रतुल्यस्यसरसः
॥ १० ॥ ११ ॥ सुवर्णशिरसोमुनेः हरिरोम्णःअपलितस्य नित्यतरुणस्येत्यर्थः ॥ १२ ॥ हरिमेधसोमुनेःकुमारी तिष्ठतिष्ठेतिसूर्यस्यशासनात् ॥ १३ ॥ अत्रवायुरिति वाय्वादयोत्रदुःखदंशीतोष्णस्पर्शंविमुं
चंति सदासुखसंस्पर्शाएवेत्यर्थः ॥ १४ ॥ अतःप्रभृतीति मेरुंप्रदक्षिणीकुर्वन्सूर्यःसर्वदातिर्यग्गतिरेवसंन्लोकदृष्ट्याउपर्यधश्चगच्छतीत्येवभाति अतःपरंलोकदृष्ट्यभावात्तिर्यगेवावर्त्ततइत्यर्थः आदित्यमंडलं

सुपर्णउवाच इयंदिग्दयिताराज्ञोवरुणस्यतुगोपतेः ॥ सदासलिलराजस्यप्रतिष्ठाचादिरेवच ॥ १ ॥ अत्रपश्चादहःसूर्योविसर्जयतिगाःस्वयं ॥ पश्चिमेत्यभि
विख्यातादिगियंद्विजसत्तम ॥ २ ॥ यादसामत्रराज्येनसलिलस्यचगुप्तये ॥ कश्यपोभगवान्देवोवरुणंस्माभ्यषेचयत् ॥ ३ ॥ अत्रपीत्वासमस्तान्वैवरुणस्यर
सांस्तुषट् ॥ जायतेतरुणःसोमःशुक्लस्यादौतमिस्रहा ॥ ४ ॥ अत्रपश्चात्कृतादैत्यावायुनासंयतास्तदा ॥ निःश्वसंतोमहावातैरर्दिताःसुषुपुर्द्विज ॥ ५ ॥ अत्रसूर्यं
प्रणयिनंप्रतिगृह्णातिपर्वतः ॥ अस्तोनामयतःसंध्यापश्चिमाप्रतिसर्पति ॥ ६ ॥ अतोरात्रिश्चनिद्राचनिर्गतादिवसक्षये ॥ जायतेजीवलोकस्यहर्तुमर्धमिवायुषः
॥ ७ ॥ अत्रदेवींदितिंसुप्तामात्मप्रसवधारिणीं ॥ विगर्भामकरोच्छक्रोयत्रजातोमरुद्गणः ॥ ८ ॥ अत्रमूलंहिमवतोमंदरंयातिशाश्वतं ॥ अपिवर्षसहस्रेणनचा
स्यांतोधिगम्यते ॥ ९ ॥ अत्रकांचनशैलस्यकांचनांबुरुहस्यच ॥ उदधेस्तीरमासाद्यसुरभिःक्षरतेपयः ॥ १० ॥ अत्रमध्येसमुद्रस्यकबंधःप्रतिदृश्यते ॥ स्वर्भानोः
सूर्यकल्पस्यसोमसूर्यौजिघांसतः ॥ ११ ॥ सुवर्णशिरसोप्यत्रहरिरोम्णःप्रगायतः ॥ अदृश्यस्याप्रमेयस्यश्रूयतेविपुलोध्वनिः ॥ १२ ॥ अत्रध्वजवतीनामकुमा
रीहरिमेधसः ॥ आकाशेतिष्ठतिष्ठेतितस्थौसूर्यस्यशासनात् ॥ १३ ॥ अत्रवायुस्तथावह्निरापःखंचापिगालव ॥ आह्निकंचैवनैशंचदुःखस्पर्शंविमुंचति ॥ १४ ॥
अतःप्रभृतिसूर्यस्यतिर्यगावर्त्ततेगतिः ॥ अत्रज्योतींषिसर्वाणिविशंत्यादित्यमंडलं ॥ १५ ॥ अष्टाविंशतिरात्रंचचंक्रम्यसहभानुना ॥ निष्पतंतिपुनःसूर्यात्सो
मसंयोगयोगतः ॥ १६ ॥ अत्रनित्यंस्रवंतीनांप्रभवःसागरोदयः ॥ अत्रलोकत्रयस्यापस्तिष्ठंतिवरुणालये ॥ १७ ॥

कर्तृज्योतींष्यग्न्यादीन्विशति आदित्योवाअस्तंयन्नग्निमनुप्रविशतीतिश्रुतेः नक्षत्रादीन्यपिअम्मयत्वादप्रकाशानिआदित्यप्रभयैवभासंतेरात्रौ दिवातुतयैवतिरोभवंतीतिप्रसिद्धिः ॥ १५ ॥ अष्टेति अष्टावि
शतितमेदिनेएकैकंनक्षत्रंभानुनाचंद्रेणसहसंक्रम्यएकोनत्रिंश्यांरात्रौनिष्पततिबहिर्निर्गच्छतिचंद्रादेव पुनस्तद्वत्सोमसंयोगसदृशेनयोगेनसंबंधेनसूर्येणसहापिसंक्रम्यकालेनिष्पतंतीत्यर्थः एवंचंद्रवत्सर्वेषा
मपिनक्षत्राणांसर्वपहृयोगस्तुल्यः ॥ १६ ॥ स्रवंतीनांनदीनां सागरस्यउदयःपूर्त्तिर्येनतादृशःप्रभवः ॥ १७ ॥

॥१८॥१९॥ दिग्द्वारेणसंक्षेपप्रकारेणतेतव ॥२०॥ इति० नै० भार० दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥११०॥ ॥७॥ यस्मादिति उत्तरेणपथागतानांहिपापनाशःस्वर्गप्राप्तिश्चभवतीतियोगादुत्तराउत्कृष्टतराद्युं दिगित्यर्थः ॥१॥ परिवापःस्थानं हिरण्यस्यनिधीनामित्यर्थः उत्तरंयन्निधिस्थानंततःस्वर्गमार्गःदिग्भ्यामुपलक्षितोमध्यमोज्ञेयइतिभावः ॥२॥ अविधेयात्माअजितचित्तः॥३॥४॥ प्रकृत्याउमया॥५॥ नसःमायाविष्टोपिनदृश्योदर्शनार्हःकिमुतमायारहितःशुद्धचिन्मात्रः ॥ ६॥ सहस्रशिरसइत्यकारांतःशब्दः मायया उपेतमितिशेषः वस्तुनोस्यप्रत्यगात्मत्वेनद्रष्टृदृश्यभावस्याभावादितिभावः सगुणब्रह्मभावप्राप्तिपूर्व

अत्रपन्नगराजस्याप्यनंतस्यनिवेशनं॥ अनादिनिधनस्यात्रविष्णोःस्थानमनुत्तमं ॥ १८ ॥ अत्रानलसखस्यापिपवनस्यनिवेशनं॥ महर्षेःकश्यपस्यात्रमारीचस्यनिवेशनं॥ १९ ॥ एषतेपश्चिमोमार्गोदिग्द्वारेणप्रकीर्तितः ॥ ब्रूहिगालवगच्छावोबुद्धिःकाद्विजसत्तम ॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेदशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११०॥ ॥७॥ सुपर्णउवाच यस्मादुत्तार्यतेपापाद्यस्मान्निःश्रेयसोश्नुते ॥ अस्मादुत्तारणबलादुत्तरेत्युच्यतेद्विज॥१॥ उत्तरस्यहिरण्यस्यपरिवापश्चगालव॥ मार्गःपश्चिमपूर्वाभ्यांदिग्भ्यांवैमध्यमःस्मृतः॥२॥ अस्यांदिशिवरिष्ठायामुत्तरायांद्विजर्षभ॥ नासौम्योनाविधेयात्मानाधर्मोवसतेजनः॥ ३॥ अत्रनारायणःकृष्णोजिष्णुश्चैवनरोत्तमः॥ बदर्यामाश्रमपदेतथाब्रह्माचशाश्वतः॥४॥ अत्रवैहिमवत्पृष्ठेनित्यमास्तेमहेश्वरः॥ प्रकृत्यापुरुषःसार्धयुगांताग्निसमप्रभः॥५॥ नसदृश्योमुनिगणैस्तथादेवैःसवासवैः ॥ गंधर्वयक्षसिद्धैर्वानरनारायणादृते ॥ ६॥ अत्रविष्णुःसहस्राक्षःसहस्रचरणोव्ययः॥ सहस्रशिरसःश्रीमानेकःपश्यतिमायया ॥ ७॥ अत्रराज्येनविप्राणांचंद्रमाश्चाभ्यषिच्यत ॥ अत्रगंगांमहादेवःपतंतींगगनाच्च्युतां॥ ८॥ प्रतिगृह्यददौलोकेमानुषेब्रह्मवित्तम ॥ अत्रदेव्यातपस्तप्तंमहेश्वरपरीप्सया॥ ९॥ अत्रकामश्चरोषश्चशैलश्चोमाचसंबभुः॥ अत्रराक्षसयक्षाणांगंधर्वाणांचगालव॥१०॥ आधिपत्येनकैलासेधनदोप्यभिषेचितः॥ अत्रचैत्ररथंरम्यमत्रवैखानसाश्रमः॥११॥ अत्रमंदाकिनीचैवमंदरश्चद्विजर्षभ॥ अत्रसौगंधिकवनंनैर्ऋतैरभिरक्ष्यते ॥१२॥ शाद्वलंकदलीस्कंधमत्रसंतानकानगाः॥ अत्रसंयमनित्यानांसिद्धानांस्वैरचारिणां॥१३॥ विमानान्यनुरूपाणिकामभोग्यानिगालव॥ अत्रतेऋषयःसप्तदेवीचारुंधतीतथा॥१४॥ अत्रतिष्ठतिवैस्वातिरत्रास्याउदयःस्मृतः॥ अत्रयज्ञंसमासाद्यध्रुवंस्थातापितामहः॥१५॥

कैवनिर्गुणप्राप्तिरितिप्रघट्टकार्थः यथोक्तं सोपाधिर्निरुपाधिश्चद्वेधाब्रह्मविदुच्यते सोपाधिकःस्यात्सर्वात्मा निरुपाख्योनुपाधिकइति एतच्चसम्यग्व्युत्पादितमस्माभिर्वेदांतकतके ॥ ७॥८॥ ९॥१०॥११॥१२॥ शाद्वलंजंबालंदेवताभेदः कदलीवैजयंतीपताकातस्याःस्कंधवदुच्छ्रितं अथकदलीपताकामृगभेदयोरितिमेदिनी नगाःवृक्षाःकल्पद्रुमाः संयमोधारणाध्यानादिभिर्नित्योनत्याज्योयेषांतेषां॥१३॥१४॥१५॥

गंगामहाद्वारमित्यत्रगायंतिकाद्वारमितिपाठेगायंतिकाबिलविशेषः ॥ १६ ॥ मूर्त्तिःपिंडः आकृतिःसंस्थानविशेषः ॥ १७ ॥ परिवर्त्तोगतागतं सहस्राणिसत्रेऽन्नपरिवेषणपात्राणिकामभोज्यानिचनज्ञायंते
स्थूलदृष्टिभिरित्यर्थः तस्माद्धिमस्थानात् ॥ १८॥ प्रविलीयतिहिमेननश्यति ॥ १९ ॥ ऐलबिलस्यकुबेरस्य ॥ २० ॥२१॥ २२ ॥ उशीरबीजेस्थाने ॥ २३ ॥ कनकाकरःजीमूतस्यउपसमीपेतस्थेप्र

ज्योतींपिचंद्रसूर्यौचपरिवर्ततिनित्यशः॥ अत्रगंगामहाद्वारंरक्षंतिद्विजसत्तमं॥१६॥धामानाममहात्मानोमुनयःसत्यवादिनः॥ नतेपांज्ञायतेमूर्तिर्नाकृतिर्न
तपश्चितं॥१७॥परिवर्तःसहस्राणिकामभोज्यानिगालव ॥ यथायथाप्रविशतितस्मात्परतरंनरः ॥ १८ ॥ तथातथाद्विजश्रेष्ठप्रविलीयतिगालव॥ नैतत्केन
चिदन्येनगतपूर्वंद्विजर्षभ ॥ १९ ॥ कृतेनारायणंदेवंनरंवाजिष्णुमव्ययं॥ अत्रकैलासमित्युक्तंस्थानमैलबिलस्यतत् ॥ २० ॥ अत्रविद्युत्प्रभानामजज्ञिरेऽप्सर
सोदश॥ अत्रविष्णुपदंनामक्रामताविष्णुनाकृतं ॥ २१ ॥ त्रिलोकविक्रमेब्रह्मन्नुत्तरांदिशमाश्रितं ॥ अत्रराज्ञामरुत्तेनयज्ञेनेष्टंद्विजोत्तम॥ २२॥ उशीरबी
जेविप्रर्षेयत्रजांबूनदंसरः॥ जीमूतस्यात्रविप्रर्षेरुपतस्थेमहात्मनः॥ २३॥ साक्षाद्धैमवंतःपुण्योविमलःकनकाकरः॥ ब्राह्मणेषुचयत्कृत्स्नंस्वंतंकृत्वाधनंमहत्
॥ २४॥ वव्रेधनंमहर्षिःसजैमूतंतद्धनंततः॥ अत्रनित्यंदिशांपालाःसायंप्रातर्द्विजर्षभ॥ २५॥ कस्यकार्यंकिमितिवैपरिक्रोशंतिगालव ॥ एवमेपाद्विजश्रेष्ठगु
णैरन्यैर्दिगुत्तरा॥ २६॥ उत्तरेतिपरिख्यातासर्वकर्मसुचोत्तरा॥ एताविस्तरशस्ताततवसंकीर्तितादिशः ॥ २७॥ चतस्रःक्रमयोगेनकामाशांगंतुमिच्छसि॥
उद्यतोहंद्विजश्रेष्ठतवदर्शयितुंदिशः॥ पृथिवींचाखिलांब्रह्मंस्तस्मादारोहमांद्विज ॥ २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेए
कादशाधिकशततमोऽध्यायः॥ १११॥ ॥७॥ गालवउवाच गरुत्मन्भुजगेंद्रारेसुपर्णविनतात्मज ॥ नयमांतार्क्ष्यपूर्वेणयत्रधर्मस्यचक्षुषी ॥ १ ॥
पूर्वमेतांदिशंगच्छयापूर्वपरिकीर्तिता॥ देवतानांहिसान्निध्यमत्रकीर्तितवानसि॥ २॥ अत्रसत्यंचधर्मश्चत्वयासम्यक्प्रकीर्तितः॥ इच्छेयंतुसमागंतुंसमस्तै
दैवतैरहं॥ भूयश्चतान्सुरान्द्रष्टुमिच्छेयमरुणानुज॥३॥ नारदउवाच तमाहविनतासूनुरारोहस्वेतिवैद्विजं॥ आरुरोहाथसमुनिर्गरुडंगालवस्तदा॥४॥

कार्शंगतः प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्चेतितद्वत् ॥ २४ ॥ वव्रेब्राह्मणेभ्यः मन्नामकमेतदस्त्विति ॥ २५ ॥ उत्तराउत्कृष्टतरा ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ इतिउद्योगप॰नैलकंठीयेभारतभावदीपेएकादशाधि
कशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥ ॥ ७ ॥ गरुत्मन्निति पूर्वेणपूर्वस्यांदिशि चक्षुषीअग्नीषोमौ ॥ १ ॥ २ ॥ समागंतुंएकीभवितुं ॥ ३ ॥ ४ ॥

सहस्रांशोर्विवस्वतइतिपक्षवातानुगामिनांगरुडप्रभया ऽवभासितानांवृक्षाणामंशुसाम्यंनिरावरणत्वंचाभिप्रेत्यविशेषणद्वयं एतच्चवाक्यशेषाद्व्यक्तंभविष्यति वस आच्छादने ऽस्मात् क्विपिवः वस्त्रादितद्वान् वस्वान्
तद्विपरीतोविवस्वानित्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ खमिवारोप्यतेखे ऽवस्थाप्यतइव ॥ ८ ॥९॥ रवैःशब्दैः कारणंप्रयोजनमपिनवेद्मिनस्मरामि ॥ १० ॥ ११ ॥ तेतव मणीवेतिइवार्थेवशब्दः ॥१२॥१३॥ नि

गालवउवाच क्रममाणस्यतेरूपंदृश्यतेपन्नगाशन ॥ भास्करस्येवपूर्वाह्णेसहस्रांशोर्विवस्वतः ॥ ५ ॥ पक्षवातप्रणुन्नानांवृक्षाणामनुगामिनां ॥ प्रस्थितानामिवसमंपश्यामीहगतिंखग ॥ ६ ॥ ससागरवनामुर्वींसशैलवनकाननां ॥ आकर्षन्निवचाभासिपक्षवातेनखेचर ॥ ७ ॥ समीननागनक्रंचखमिवारोप्यते जलं ॥ वायुनाचैवमहतापक्षवातेनचानिशं ॥ ८ ॥ तुल्यरूपाननान्मत्स्यांस्तथातिमितिमिंगिलान् ॥ नागाश्वनरवक्त्रांश्चपश्याम्युन्मथितानिव ॥ ९ ॥ महार्णवस्यचरवैःश्रोत्रेमेबधिरेकृते ॥ नशृणोमिनपश्यामिनात्मनोवेद्मिकारणं ॥ १० ॥ शनैःसतुभवान्यातुब्रह्मवध्यामनुस्मरन् ॥ नदृश्यतेरविस्तातनदिशोनचखंखग ॥ ११ ॥ तमएवतुपश्यामिशरीरंतेनलक्षये ॥ मणीवजात्यौपश्यामिचक्षुषीतेऽहमंडज ॥ १२ ॥ शरीरंतुनपश्यामितवचैवात्मनश्चह ॥ पदेपदेतुपश्यामिशरीरादग्निमुत्थितं ॥ १३ ॥ समेनिर्वाप्यसहसाचक्षुषीशाम्यतेपुनः ॥ तन्नियच्छमहावेगंगमनेविनतात्मज ॥ १४ ॥ नमेप्रयोजनंकिंचिद्गमनेपन्नगाशन ॥ संनिवर्तमहाभागनवेगंविषहामिते ॥ १५ ॥ गुरवेसंश्रुतानीहशतान्यष्टौहिवाजिनां ॥ एकतःश्यामकर्णानांशुभ्राणांचंद्रवर्चसां ॥ १६ ॥ तेषांचैवापवर्गायमार्गंपश्यामिनांडज ॥ ततोयंजीवितत्यागेदृष्टोमार्गोमयात्मनः ॥ १७ ॥ नैवमेस्तिधनंकिंचिन्नधनेनान्वितःसुहृत् ॥ नचार्थेनापिमहताशक्यमेतद्व्यपोहितुं ॥ १८ ॥
नारदउवाच एवंबहुचदीनंचब्रुवाणंगालवंतदा ॥ प्रत्युवाचव्रजन्नेवप्रहसन्विनतात्मजः ॥ १९ ॥ नातिप्रज्ञोसिविप्रर्षेयोत्मानंत्यक्तुमिच्छसि ॥ नचापिकृत्रिमःकालःकालोहिपरमेश्वरः ॥ २० ॥ किमहंपूर्वमेवेहभवतानाभिचोदितः ॥ उपायोत्रमहानस्तियेनैतदुपपद्यते ॥ २१ ॥ तदेषऋषभोनामपर्वतःसागरांतिके ॥ अत्रविश्रम्यभुक्त्वाचनिवर्तिष्यावगालव ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेद्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥
नारदउवाच ऋषभस्यततःशृंगंनिपत्यद्विजपक्षिणौ ॥ शांडिलींब्राह्मणींतत्रददृशातेतपोन्वितां ॥ १ ॥ अभिवाद्यसुपर्णस्तुगालवश्चाभिपूज्यतां ॥ तयाचस्वागतेनोक्तौविष्टरेसन्निषीदतुः ॥ २ ॥

र्वाप्यमंदीकृत्य ॥ १४ ॥ संनिवर्तनिवर्त्तस्व ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७॥१८॥१९ ॥ योत्मानंसं धिरार्षः कृत्रिमःस्वेच्छासंपाद्यः कालोमृत्युः ॥ २० ॥
॥ २१ ॥ निवर्तिष्यावेत्यार्षस्तङोऽभावः ॥ २२॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥ ॥ ९ ॥ ऋषभस्येति ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ भ्रष्टतनूजं छिन्नपक्षमंगयस्येतं भ्रष्टतनूजांगं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ व्यभिचारोधर्मातिक्रमः ॥७॥८॥९॥ शोचनाकथमियमत्रवसतीति ॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥द्रविणवत्तरौबलवत्तरौ

सिद्धमन्नंतयादत्तंबलिमंत्रोपबृंहितं ॥ भुक्त्वात्मनावुभौभूमौसुप्तौतावनुमोहितौ ॥ ३ ॥ मुहूर्त्तात्प्रतिबुद्धस्तुसुपर्णोगमनेप्सया ॥ अथभ्रष्टतनूजांगमात्मानं
॥११४॥ ददृशेखगः ॥ ४ ॥ मांसपिंडोपमोऽभूत्समुखपादान्वितःखगः ॥ गालवस्तंतथादृष्ट्वाविमनाःपर्यपृच्छत ॥ ५ ॥ किमिदंभवताप्राप्तमिहागमनजंफलं ॥ वासोय ५
मिहकालंतुकियंतंनोभविष्यति ॥ ६ ॥ किंनुतेमनसाध्यातमशुभंधर्मदूषणं ॥ नह्ययंभवतःस्वल्पोव्यभिचारोभविष्यति ॥ ७ ॥ सुपर्णोथाब्रवीद्विप्रंप्रध्यातंवैम
याद्विज ॥ इमांसिद्धामितोनेतुंतत्रयत्रप्रजापतिः ॥ ८ ॥ यत्रदेवोमहादेवोयत्रविष्णुःसनातनः ॥ यत्रधर्मश्चयज्ञश्चतत्रेयंनिवसेदिति ॥ ९ ॥ सोहंभगवतींयाचे
प्रणतःप्रियकाम्यया ॥ मयैतन्नामप्रध्यातंमनसाशोचताकिल ॥ १० ॥ तदेवंबहुमानात्तेमयेहानीप्सितंकृतं ॥ सुकृतंदुष्कृतंवात्वंमाहात्म्यात्क्षंतुमर्हसि ॥ ११ ॥
सातौतदाब्रवीत्तुष्टापतगेंद्रद्विजर्षभौ ॥ नभेतव्यंसुपर्णोसिसुपर्णत्यजसंभ्रमं ॥ १२ ॥ निंदितास्मित्वयावत्सनचनिंदांक्षमाम्यहं ॥ लोकेभ्यःसपदिभ्रश्येद्योमां
निंदेतपापकृत् ॥ १३ ॥ हीनयाऽलक्षणैःसर्वैस्तथाऽनिंदितयामया ॥ आचारंप्रतिगृह्णंत्यासिद्धिःप्राप्तेयमुत्तमा ॥ १४ ॥ आचारःफलतेधर्ममाचारःफलतेधनं ॥
आचाराच्छ्रियमाप्नोतिआचारोहंत्यलक्षणं ॥ १५ ॥ तदायुष्मन्खगपतेयथेष्टंगम्यतामितः ॥ नचतेगर्हणीयाऽहंगर्हितव्याःस्त्रियःक्वचित् ॥ १६ ॥ भवितासिय
थापूर्वंबलवीर्यसमन्वितः ॥ बभूवतुस्ततस्तस्यपक्षौद्रविणवत्तरौ ॥ १७ ॥ अनुज्ञातस्तुशांडिल्यायथागतमुपागमत् ॥ नैवचासादयामासतथारूपांस्तुरंगमान्
॥ १८ ॥ विश्वामित्रोथतंदृष्ट्वागालवंचाध्वनिस्थितः ॥ उवाचवदतांश्रेष्ठोवैनतेयस्यसन्निधौ ॥ १९ ॥ यस्त्वयास्वयमेवार्थःप्रतिज्ञातोममद्विज ॥ तस्यकालोऽपव
र्गस्ययथावामन्यतेभवान् ॥ २० ॥ प्रतीक्षिष्याम्यहंकालमेतावंतंतथापरं ॥ यथासंसिध्यतेविप्रसमार्गस्तुनिशम्यतां ॥ २१ ॥ सुपर्णोथाब्रवीद्दीनंगालवंभृशदुः
खितं ॥ प्रत्यक्षंखल्विदानींमेविश्वामित्रोयदुक्तवान् ॥ २२ ॥ तदागच्छद्विजश्रेष्ठमंत्रयिष्यावगालव ॥ नादत्वागुरवेशक्यंकृत्स्नमर्थंत्वयासितुं ॥ २३ ॥ इति
श्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेत्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥११४॥

॥१७॥१८॥१९॥ अपवर्गस्यफलप्राप्तेः ॥२०॥ निशम्यतांविचार्यतां ॥२१॥२२॥आसितुंस्थातुं ॥२३॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥११३॥ ॥ ॥

हिरण्यपदप्रवृत्तिनिमित्तमाह निर्मितमिति भूम्यंतर्गतमेवपार्थिवेषुपांसुषुवह्निनाधम्यमानेषुव्यक्तीभवतीतिवह्निनानिर्मितं वायुनावह्निमुद्दीपयताविशोधितं वायुनावर्धितमित्यपिपाठः सर्वंजगत्हिरण्मयंहि रण्यप्रधानं तेनभूमेःसारत्वात्शुद्धत्वात्सर्वजगन्मोहकत्वाच्चहिरण्यमित्युच्यतइत्यर्थः ॥ १ ॥ धत्तेपुष्णाति धारयतेजीवयति ॥ २ ॥ नित्यमिति प्रोष्ठपदाभ्यामितितृतीयामूलेनावाहयेद्देवीमितिवत्सप्तम्यर्थे तेनतस्मिन्नक्षत्रद्वयेशुक्रेशुक्रवासरेतयोगेसतिशुक्रोऽग्निःधनपतौकुबेरस्यरक्षणार्थंमनुष्येभ्यःसंप्रदानेभ्यःधनंदत्तेददाति शुक्रश्चित्तार्जितमित्यनेनवह्निरेतत्स्वंतस्यप्रदर्श्यते शुक्रःकाव्येऽनलेज्येष्ठेइतिविश्वः

नारदउवाच अथाहगालवंदीनंसुपर्णःपततांवरः ॥ निर्मितंवह्निनाभूमौवायुनाशोधितंतथा॥यस्माद्धिरण्मयंसर्वंहिरण्यंतेनचोच्यते॥ १॥धत्तेधारयतेचेद मेतस्मात्कारणाद्धनं॥ तदेतत्त्रिषुलोकेषुधनंतिष्ठतिशाश्वतं ॥२॥ नित्यंप्रोष्ठपदाभ्यांचशुक्रेधनपतौतथा॥मनुष्येभ्यःसमादत्तेशुक्रश्चित्तार्जितंधनं ॥३॥ अजैकपादहिर्बुध्न्यैरक्ष्यतेधनदेनच॥ एवंनशक्यतेलब्धुमलब्धव्यंद्विजर्षभ ॥ ऋतेचधनमश्वानांनावाप्तिर्विद्यतेतव ॥ ४॥ सत्वंयाचात्रराजानंकंचिद्राजर्षिवंशजं॥ अपीड्यराजापौरान्हियोनौकुर्यात्कृतार्थिनौ ॥ ५॥ अस्तिसोमान्ववायेमेजातःकश्चिन्नृपःसखा॥ अभिगच्छावहेतंवैतस्यास्तिविभवोभुवि ॥ ६॥ ययातिर्नामराजर्षिर्नाहुषःसत्यविक्रमः॥ सदास्यतिमयाचोक्तोभवताचार्थितःस्वयं॥ ७॥ विभवश्चास्यसुमहानासीद्धनपतेरिव ॥ एवंगुरुधनंविद्वन्दानेनैवविशोधय ॥ ८॥ तथातौकथयंतौचचिंतयंतौचयत्क्षमं॥ प्रतिष्ठानेनरपतिंययातिंप्रत्युपस्थितौ ॥ ९ ॥ प्रतिगृह्यचसत्कारैरर्घ्यपाद्यादिकंवरं ॥ पृष्टश्चागमनेहेतुमुवाचविनतासुतः ॥ १० ॥ अयंमेनाहुषसखागालवस्तपसोनिधिः ॥ विश्वामित्रस्यशिष्योभूद्वर्षाण्ययुतशोनृप ॥ ११ ॥ सोयंतेनाभ्यनुज्ञातउपकारेप्सयाद्विजः ॥ तमाहभगवान्कालेददानिगुरुदक्षिणां ॥ १२ ॥ असकृत्तेनचोक्तेनकिंचिदागतमन्युना॥ अयमुक्तःप्रयच्छेतिजानताविभवंलघु ॥ १३ ॥ एकतःश्यामकर्णानां शुभ्राणांशुद्धजन्मनां॥ अष्टौशतानिमेदेहिहयानांचंद्रवर्चसां ॥ १४॥ गुर्वर्थोदीयतामेषयदिगालवमन्यसे॥ इत्येवमाहसक्रोधोविश्वामित्रस्तपोधनः॥ १५॥ सोयंशोकेनमहतातप्यमानोद्विजर्षभः॥ अशक्तःप्रतिकर्तुंतद्भवंतंशरणंगतः ॥ १६ ॥ प्रतिगृह्यनरव्याघ्रत्वत्तोभिक्षांगतव्यथः॥ कृत्वापवर्गंगुरवेचरिष्यतिमहत्तपः ॥ १७॥ तपसःसंविभागेनभवंतमपियोक्ष्यते॥ स्वेनराजर्षितपसापूर्णंत्वांपूरयिष्यति ॥ १८॥

धनार्थीउक्तनक्षत्रवारयोगेवह्निंप्रार्थयेत् तच्चधनंयागादिद्वारावाभूमौनिखननेनवासर्वंकुबेरंप्रत्येवगच्छतीतिभावः ॥३ ॥ अजेति अजएकपात्पूर्वप्रोष्ठपदादेवता अहिर्बुध्न्यउत्तरप्रोष्ठपदादेवता धनदश्चतदध्यक्षस्तस्मादेतानिप्रार्थयताधनंलब्धुंशक्यंनान्यथेत्यर्थः ॥ ४ ॥ याचयाचस्व यःराजा नौआवां ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ विशोधयपरिहर ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥

॥१९॥२०॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥११४॥ ॥७॥ एवमुक्तइति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥ हताशोऽतिथिरिनिशेषः ॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥

यावंतिरोमाणिहयेभवंतीहनरेश्वर॥ तावंतोवाजिनोलोकान्प्राप्नुवंतिमहीपते॥ १९॥ पात्रंप्रतिग्रहस्यायंदातुंपात्रंतथाभवान्॥ शंखेक्षीरमिवासक्तंभवत्वेन
त्तथोपमं॥ २०॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेचतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः॥११४॥ ॥७॥ नारदउवाच एव
मुक्तःसुपर्णेनतथ्यंवचनमुत्तमं॥ विमृश्यावहितोराजानिश्चित्यचपुनःपुनः॥१॥ यष्टाक्रतुसहस्राणांदातादानपतिःप्रभुः॥ ययातिःसर्वकाशीशइदंवचनमब्र
वीत्॥ २॥ दृष्ट्वाप्रियसखंतार्क्ष्यंगालवंचद्विजर्षभं॥ निदर्शनंचतपसोभिक्षांश्लाघ्यांचकीर्तितां॥ ३॥ अतीत्यचनृपानन्यानादित्यकुलसंभवान्॥ मत्सकाश
मनुप्राप्तावेतांवुद्धिमवेक्ष्यच॥ ४॥ अद्यमेसफलंजन्मतारितंचाद्यमेकुलं॥ अद्यायंतारितोदेशोममतार्क्ष्यत्वयानघ॥ ५॥ वक्तुमिच्छामितुसखेयथाजानासि
मांपुरा॥ नतथावित्तवानस्मिक्षीणंवित्तंचमेसखे॥ ६॥ नचशक्तोस्मितेकर्तुंमोघमागमनंखग॥ नचाशामस्यविप्रर्षेर्वितथीकर्तुमुत्सहे॥७॥ तत्तुदास्यामिय
त्कार्यमिदंसंपादयिष्यति॥ अभिगम्यहताशोहिनिवृत्तोदहतेकुलं॥ ८॥ नातःपरंवैनतेयकिंचित्पापिष्ठमुच्यते॥ यथाशानाशनाल्लोकेदेहिनास्तीतिवावचः॥
॥ ९॥ हताशोह्यकृतार्थःसन्हतःसंभावितोनरः॥ हिनस्तितस्यपुत्रांश्चपौत्रांश्चाकुर्वतोहितं॥ १०॥ तस्माच्चतुर्णांवंशानांस्थापयित्रीसुताममा॥ इयंसुरसुतप्र
ख्यासर्वधर्मोपचायिनी॥ ११॥ सदादेवमनुष्याणामसुराणांचगालव॥ कांक्षितारूपतोबालासुतामेप्रतिगृह्यतां॥ १२॥ अस्याःशुल्कंप्रदास्यंतिनृपाराज्यम
पिध्रुवं॥ किंपुनःश्यामकर्णानांहयानांद्विचतुःशते॥ १३॥ सभवान्प्रतिगृह्णातुममैतांमाधवींसुतां॥ अहंदौहित्रवान्स्यांवैवरएषममप्रभो॥ १४॥ प्रतिगृह्यच
तांकन्यांगालवःसहपक्षिणा॥ पुनर्द्रक्ष्यावइत्युक्त्वाप्रतस्थेसहकन्यया॥ १५॥ उपलब्धमिदंद्वारमश्वानामितिचांडजः॥ उक्त्वागालवमापृच्छ्यजगामभवनंस्व
कं॥ १६॥ गतेपतगराजेतुगालवःसहकन्यया॥ चिंतयानःक्षमंदानेराज्ञांवैशुल्कतोऽगमत्॥ १७॥ सोगच्छन्मनसेक्ष्वाकुंहर्यश्वंराजसत्तमं॥ अयोध्यायांम
हावीर्यंचतुरंगवलान्वितं॥ १८॥ कोशधान्यवलोपेतंप्रियपौरंद्विजप्रियं॥ प्रजाभिकामंशाम्यंतंकुर्वाणंतपउत्तमं॥ १९॥ तमुपागम्यविप्रःसहर्यश्वंगालवोब्र
वीत्॥ कन्येयंममराजेंद्रप्रसवैःकुलवर्धिनी॥ २०॥ इयंशुल्केनभार्यार्थंहर्यश्वप्रतिगृह्यतां॥ शुल्कंतेकीर्तयिष्यामितच्छ्रुत्वासंप्रधार्यतां॥२१॥ इतिश्रीम०
उद्यो०भग०गालवचरितेपंचदशाधिकशततमोऽध्यायः॥११५॥ ॥७॥ ॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥ इतिउ०नै०भा०पंचदशाधिकशततमोऽध्यायः॥११५॥

हर्यश्वइति ॥१॥ षट्सुकरपृष्ठयोःपादपृष्ठयोःकुचयोश्च स्तनयोर्नितंबयोश्चक्षुषोश्चेतिप्रांचः वक्षःकुक्ष्यलकस्कंधकरवक्त्रंषडुन्नतमितिकाशीखंडोक्तिः समसुसूक्ष्मात्वक्केशदशनेषुकरांगुलिषुपादांगुलिषुतद्वुभ
यपर्वसुचसूक्ष्मा त्रिषुस्वरसत्वनाभिषुगंभीरा पंचसुपाणितलेनेत्रांतेतालुनिजिह्वायांअधरोष्ठेचरक्ता ॥ २ ॥ बहुभिर्देवैरसुरैश्चआलोकयितुंयोग्याबहुदेवासुरालोका गंधर्वाणांदर्शनंशास्त्रंगीतादिविद्यायस्यां

नारदउवाच हर्यश्वस्त्वब्रवीद्राजाविचिंत्यबहुधाततः ॥ दीर्घमुष्णंचनिःश्वस्यप्रजाहेतोर्नृपोत्तमः ॥ १ ॥ उन्नतेषून्नतापट्सुसूक्ष्मासूक्ष्मेषुसप्तसु ॥ गंभीरात्रि
षुगंभीरेष्वियंरक्ताचपंचसु ॥ २ ॥ बहुदेवासुरालोकाबहुगंधर्वदर्शना ॥ बहुलक्षणसंपन्नाबहुप्रसवधारिणी ॥ ३ ॥ समर्थेयंजनयितुंचक्रवर्तिनमात्मजं ॥ ब्रू
हिशुल्कंद्विजश्रेष्ठसमीक्ष्यविभवंमम ॥ ४ ॥ गालवउवाच एकतःश्यामकर्णानांशतान्यष्टौप्रयच्छमे ॥ हयानांचंद्रशुभ्राणांदेशजानांवपुष्मतां ॥ ५ ॥ त
तस्तवभवित्रीयंपुत्राणांजननीशुभा ॥ अरणीवहुताशानांयोनिरायतलोचना ॥ ६ ॥ नारदउवाच एतच्छ्रुत्वावचोराजाहर्यश्वःकाममोहितः ॥ उवाच
गालवंदीनोराजर्षिर्ऋषिसत्तमं ॥ ७ ॥ द्वेमेशतेसंनिहितेहयानांयद्विधास्तव ॥ एष्टव्याःशतशस्त्वन्येचरंतिममवाजिनः ॥ ८ ॥ सोहमेकमपत्यंवैजनयिष्यामि
गालव ॥ अस्यामेतंभवान्कामंसंपादयतुमेवरं ॥ ९ ॥ एतच्छ्रुत्वातुसाकन्यागालवंवाक्यमब्रवीत् ॥ ममदत्तोवरःकश्चित्केनचिद्ब्रह्मवादिना ॥ १० ॥ प्रसूत्यंतेप्र
सूत्यंतेकन्यैवत्वंभविष्यसि ॥ सत्वंददस्वमांराज्ञेप्रतिगृह्यहयोत्तमान् ॥ ११ ॥ नृपेभ्योहिचतुर्भ्यस्तेपूर्णान्यष्टौशतानिमे ॥ भविष्यंतितथापुत्रामम चत्वारएवच
॥ १२ ॥ क्रियतामुपसंहारोगुर्वर्थंद्विजसत्तम ॥ एषातावन्ममप्रज्ञायथावामन्यसेद्विज ॥ १३ ॥ एवमुक्तस्तुसमुनिःकन्ययागालवस्तदा ॥ हर्यश्वंपृथिवीपालमि
दंवचनमब्रवीत् ॥ १४ ॥ इयंकन्यानरश्रेष्ठहर्यश्वप्रतिगृह्यतां ॥ चतुर्भागेनशुल्कस्यजनयस्वैकमात्मजं ॥ १५ ॥ प्रतिगृह्यसतांकन्यांगालवंप्रतिनंद्यच ॥ सम
येदेशकालेचलब्धवान्सुतमीप्सितं ॥ १६ ॥ ततोवसुमनानामवसुभ्योवसुमत्तरः ॥ वसुप्रख्योनरपतिःसबभूववसुप्रदः ॥ १७ ॥ अथकालेपुनर्धीमान्गाल
वःप्रत्युपस्थितः ॥ उपसंगम्यचोवाचहर्यश्वंप्रीतमानसं ॥ १८ ॥ जातोनृपसुतस्तेयंबालोभास्करसंनिभः ॥ कालोगंतुंनरश्रेष्ठभिक्षार्थमपरंनृपं ॥ १९ ॥ हर्यश्वः
सत्यवचनेस्थितःस्थित्वाचपौरुषे ॥ दुर्लभत्वाद्धयानांचप्रददौमाधवींपुनः ॥ २० ॥ माधवीचपुनर्दीप्तांपरित्यज्यनृपश्रियं ॥ कुमारीकामतोभूत्वागालवंपृष्ठ
तोन्वगात् ॥ २१ ॥

सातथा ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ कामतइच्छयायोगबले
नकुमारीभूत्वायौवनंपरित्यज्येत्यर्थः ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेषोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥ ॥ ५ ॥ महावीर्यइति ॥ १ ॥ २॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥ १४ ॥१५॥१६॥

त्वय्येवतावत्तिष्ठंतुहयाइत्युक्तवान्द्विजः ॥ प्रययौकन्ययासार्धंदिवोदासंप्रजेश्वरं ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेषो
डशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥ ॥ ५ ॥ गालवउवाच महावीर्योमहीपालःकाशीनामीश्वरःप्रभुः ॥ दिवोदासइतिख्यातोभैमसेनिर्नराधिपः ॥
॥११६॥ ॥ १ ॥ तत्रगच्छावहेभद्रेशनैरागच्छमाशुचः ॥ धार्मिकःसंयमेयुक्तःसत्येचैवजनेश्वरः ॥ २ ॥ नारदउवाच तमुपागम्यसमुनिर्न्यायतस्तेनसत्कृतः ॥ गा ५
लवःप्रसवस्यार्थेतंनृपंप्रत्यचोदयत् ॥ ३ ॥ दिवोदासउवाच श्रुतमेतन्मयापूर्वंकिमुक्त्वाविस्तरंद्विज ॥ कांक्षितोहिमयैषोर्थःश्रुत्वैवद्विजसत्तम ॥ ४ ॥ एत
च्चमेबहुमतंयदुत्सृज्यनराधिपान् ॥ मामेवमुपयातोसिभाविचैतदसंशयं ॥ ५ ॥ सएवविभवोस्माकमश्वानामपिगालव ॥ अहमप्येकमेवास्यांजनयिष्यामि
पार्थिवं ॥ ६ ॥ तथेत्युक्त्वाद्विजश्रेष्ठःप्रादात्कन्यांमहीपतेः ॥ विधिपूर्वंचतांराजाकन्यांप्रतिगृहीतवान् ॥ ७ ॥ रेमेसतस्यांराजर्षिःप्रभावत्यांयथारविः ॥ स्वाहा
यांचयथावह्निर्यथाशच्यांचवासवः ॥ ८ ॥ यथाचंद्रश्चरोहिण्यांयथाधूमोर्णयायमः ॥ वरुणश्चयथागौर्यांयथाचर्ध्यांधनेश्वरः ॥ ९ ॥ यथानारायणोलक्ष्म्यां
जाह्नव्यांचयथोदधिः ॥ यथारुद्रश्चरुद्राण्यांयथावेद्यांपितामहः ॥ १० ॥ अदृश्यंत्यांचवासिष्ठोवसिष्ठश्चाक्षमालया ॥ च्यवनश्चसुकन्यायांपुलस्त्यःसंध्ययाय
था ॥ ११ ॥ अगस्त्यश्चापिवैदर्भ्यांसाविश्यांसत्यवान्यथा ॥ यथाभृगुःपुलोमायामदित्यांकश्यपोयथा ॥ १२ ॥ रेणुकायांयथार्चीकोहैमवत्यांचकौशिकः ॥ बृ
हस्पतिश्चतारायांशुक्रश्चशतपर्वणा ॥ १३ ॥ यथाभूम्यांभूमिपतिरुर्वश्यांचपुरूरवाः ॥ ऋचीकःसत्यवत्यांचसरस्वत्यांयथामनुः ॥ १४ ॥ शकुंतलायांदुष्यंतो
धृत्यांधर्मश्चशाश्वतः ॥ दमयंत्यांनलश्चैवसत्यवत्यांचनारदः ॥ १५ ॥ जरत्कारुर्जरत्कार्वांपुलस्त्यश्चप्रतीच्यया ॥ मेनकायांयथोर्णायुस्तुंबुरुश्चैवरंभया ॥ १६ ॥
वासुकिःशतशीर्षायांकुमार्यांचधनंजयः ॥ वैदेह्यांचयथारामोरुक्मिण्यांचजनार्दनः ॥ १७ ॥ तथातुरममाणस्यदिवोदासस्यभूपतेः ॥ माधवीजनयामास
पुत्रमेकंप्रतर्दनं ॥ १८ ॥ अथाजगामभगवान्दिवोदासंसगालवः ॥ समयेसमनुप्राप्तेवचनंचेदमब्रवीत् ॥ १९ ॥ निर्यातयतुमेकन्यांभवांस्तिष्ठंतुवाजिनः ॥ ॥११६॥
यावदन्यत्रगच्छामिशुल्कार्थंपृथिवीपते ॥ २० ॥ दिवोदासोथधर्मात्मासमयेगालवस्यतां ॥ कन्यांनिर्यातयामासस्थितःसत्येमहीपतिः ॥ २१ ॥ इतिश्रीम०
उद्यो० भग० गालवचरितेसप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥ ॥ ५ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ इतिउ० नै० भा० सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥ ॥ ५ ॥

तथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ प्रवणंपुत्रोत्पत्तौतत्परं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ इतिउद्योगप०नै०

नारदउवाच तथैवतांश्रियंत्यक्त्वाकन्याभूत्वायशस्विनी ॥ माधवीगालवंविप्रमभ्ययात्सत्यसंगरा ॥ १ ॥ गालवोविमृशन्नेवस्वकार्यगतमानसः ॥ जगा
मभोजनगरंद्रष्टुमौशीनरंनृपं ॥ २ ॥ तमुवाचाथगत्वासनृपतिंसत्यविक्रमं ॥ इयंकन्यासुतौद्वौतेजनयिष्यतिपार्थिवौ ॥ ३ ॥ अस्यांभवानवाप्तार्थोभवितापे्रत्य
चेहच ॥ सोमार्कप्रतिसंकाशौजनयित्वासुतौनृप ॥ ४ ॥ शुल्कंतुसर्वधर्मज्ञहयानांचंद्रवर्चसां ॥ एकतःश्यामकर्णानांदेयंमह्यंचतुःशतं ॥ ५ ॥ गुर्वर्थोयंसमारं
भोनहयैःकृत्यमस्तिमे ॥ यदिशक्यंमहाराजक्रियतामविचारितं ॥ ६ ॥ अनपत्योसिराजर्षेपुत्रौजनयपार्थिव ॥ पितॄन्पुत्रप्लवेनत्वमात्मानंचैवतारय ॥ ७ ॥ नपु
त्रफलभोक्ताहिराजर्षेपात्यतेदिवः ॥ नयातिनरकंघोरंयथागच्छंत्यनात्मजाः ॥ ८ ॥ एतच्चान्यच्चविविधंश्रुत्वागालवभाषितं ॥ उशीनरःप्रतिवचोददौतस्यन
राधिपः ॥ ९ ॥ श्रुतवानस्मितेवाक्यंयथावदसिगालव ॥ विधिस्तुबलवान्ब्रह्मन्प्रवणंहिमनोमम ॥ १० ॥ शतेद्वेतुममाश्वानामीदृशानांद्विजोत्तम ॥ इतरेषांस
हस्राणिसुबहूनिचरंतिमे ॥ ११ ॥ अहमप्येकमेवास्यांजनयिष्यामिगालव ॥ पुत्रंद्विजगतंमार्गंगमिष्यामिपरैरहं ॥ १२ ॥ मूल्येनापिसमंकुर्यांतवाहंद्विजसत्त
म ॥ पौरजानपदार्थंतुममार्थोनात्मभोगतः ॥ १३ ॥ कामतोहिधनंराजापारक्यंयःप्रयच्छति ॥ नसधर्मेणधर्मात्मन्युज्यतेयशसानच ॥ १४ ॥ सोहंप्रतिग्रही
ष्यामिददात्वेतांभवान्मम ॥ कुमारींदेवगर्भाभामेकपुत्रभवायमे ॥ १५ ॥ तथातुबहुधाकन्यामुक्तवंतंनराधिपं ॥ उशीनरंद्विजश्रेष्ठोगालवःप्रत्यपूजयत् ॥ १६ ॥
उशीनरंप्रतिग्राह्यगालवःप्रययौवनं ॥ रेमेसतांसमासाद्यकृतपुण्यइवश्रियं ॥ १७ ॥ कंदरेषुचशैलानांनदीनांनिर्झरेषुच ॥ उद्यानेषुविचित्रेषुवनेषूपवनेषुच
॥ १८ ॥ हर्म्येषुरमणीयेषुप्रासादशिखरेषुच ॥ वातायनविमानेषुतथागर्भगृहेषुच ॥ १९ ॥ ततोस्यसमयेजज्ञेपुत्रोबालरविप्रभः ॥ शिबिर्नाम्नाभिविख्यातोयः
सपार्थिवसत्तमः ॥ २० ॥ उपस्थायसतंविप्रोगालवःप्रतिगृह्यच ॥ कन्यांप्रयातस्तांराजन्दृष्टवान्विनतात्मजं ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगव०
गालवचरितेअष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥ ॥ ७ ॥ नारदउवाच गालवंवैनतेयोथप्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ दिष्ट्याकृतार्थंपश्यामिभवंतमिह
वैद्विज ॥ १ ॥ गालवस्तुवचःश्रुत्वावैनतेयेनभाषितं ॥ चतुर्भागावशिष्टंतदाचख्यौकार्यमस्यहि ॥ २ ॥ सुपर्णस्त्वब्रवीदेनंगालवंवदतांवरः ॥ प्रयत्नस्तेनकर्तव्यो
नैषसंपत्स्यतेतव ॥ ३ ॥ भारतभावदीपेअष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ गालवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

पुराहिकान्यकुब्जेवैगाधेःसत्यवतींसुतां ॥ भार्यार्थेवरयत्कन्यामृचीकस्तेनभाषितः ॥ ४ ॥ एकतःश्यामकर्णानांहयानांचंद्रवर्चसां ॥ भगवन्दीयतांमह्यंसह-
स्रमितिगालव ॥ ५ ॥ ऋचीकस्तुतथेत्युक्त्वावरुणस्यालयंगतः ॥ अश्वतीर्थेहयान्लब्ध्वादत्तवान्पार्थिवायवै ॥ ६ ॥ इष्ट्वातेपुंडरीकेणदत्ताराज्ञाद्विजातिषु ॥ ते
॥ ११७॥ भ्योद्वेद्वेशतेक्रीत्वाप्राप्तेतैःपार्थिवैःसदा ॥ ७ ॥ अपराण्यपिचत्वारिंशतानिद्विजसत्तम ॥ नीयमानानिसंतारेहृतान्यासन्वितस्तया ॥ ८ ॥ एवंनशक्यमप्राप्यंप्रा- ५
प्तुंगालवकर्हिचित् ॥ इमामश्वशताभ्यांवैद्वाभ्यांतस्मैनिवेदय ॥ ९ ॥ विश्वामित्रायधर्मात्मन्षड्भिरश्वशतैःसह ॥ ततोसिगतसंमोहःकृतकृत्योद्विजोत्तम ॥ १० ॥
गालवस्तंतथेत्युक्त्वासुपर्णसहितस्ततः ॥ आदायाश्वांश्चकन्यांचविश्वामित्रमुपागमत् ॥ ११ ॥ अश्वानांकांक्षितार्थानांषडिमानिशतानिवै ॥ शतद्वयेनकन्ये-
यंभवताप्रतिगृह्यतां ॥ १२ ॥ अस्यांराजर्षिभिःपुत्राजातावैधार्मिकास्त्रयः ॥ चतुर्थंजनयत्वेकंभवानपिनरोत्तमं ॥ १३ ॥ पूर्णान्येवंशतान्यष्टौतुरगाणांभवंतु
ते ॥ भवतोह्यनृणोभूत्वातपःकुर्यांयथासुखं ॥ १४ ॥ विश्वामित्रस्तुतंदृष्ट्वागालवंसहपक्षिणा ॥ कन्यांचतांवरारोहामिदमित्यब्रवीद्वचः ॥ १५ ॥ किमियंपूर्वमे-
वेहनदत्ताममगालव ॥ पुत्राममैवचत्वारोभवेयुःकुलभावनाः ॥ १६ ॥ प्रतिगृह्णामितेकन्यामेकपुत्रफलायवै ॥ अश्वाश्चाश्रममासाद्यचरंतुममसर्वशः ॥ १७ ॥
सतयारममाणोथविश्वामित्रोमहाद्युतिः ॥ आत्मजंजनयामाससमाधवीपुत्रमष्टकं ॥ १८ ॥ जातमात्रंसुतंतंचविश्वामित्रोमहामुनिः ॥ संयोज्यार्थैस्तथाधर्मै-
रश्वैस्तैःसमयोजयत् ॥ १९ ॥ अथाष्टकःपुरंप्रायात्तदासोमपुरप्रभं ॥ निर्यात्यकन्यांशिष्यायकौशिकोपिवनंययौ ॥ २० ॥ गालवोपिसुपर्णेनसहनिर्यात्यद-
क्षिणां ॥ मनसातिप्रतीतेनकन्यामिदमुवाचह ॥ २१ ॥ जातोदानपतिःपुत्रस्त्वयाशूरस्तथापरः ॥ सत्यधर्मरतश्चान्योयज्वाचापितथापरः ॥ २२ ॥ तदागच्छव-
रारोहेतारितस्तेपितासुतैः ॥ चत्वारश्चैवराजानस्तथाचाहंसुमध्यमे ॥ २३ ॥ गालवस्त्वभ्यनुज्ञायसुपर्णपन्नगाशनं ॥ पितुर्निर्यात्यतांकन्यांप्रययौवनमेवह ॥ ११७॥
॥ २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेएकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥ ॥ छ ॥ नारदउवाच सतुराजापु-
नस्तस्याःकर्तुकामःस्वयंवरं ॥ उपगम्याश्रमपदंगंगायमुनसंगमे ॥ १ ॥ गृहीतमाल्यदामांतांरथमारोप्यमाधवीं ॥ पूरुर्यदुश्चभगिनीमाश्रमेपर्यधावतां ॥ २ ॥

इतिउद्योगप॰ नैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥ ॥ छ ॥ सतुराजाआश्रमपदमुपगम्यकर्तुकामःअभूदितिशेषः ॥ १ ॥ पर्यधावतांवरान्वेषणायेत्यर्थः ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ वनंवनवासं ॥ ५ ॥ ६ ॥ आत्मनःचित्तस्यलघुतांरागद्वेषादिमलराहित्येनसूक्ष्मार्थभेदनेशीघ्रतां ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ व्याघ्राणांविप्रोषितंपर्यटनंयेषु ॥ १० ॥ ११ ॥ युयुजेयोगंप्राप्तवान् का

नागयक्षमनुष्याणांगंधर्वमृगपक्षिणां ॥ शैलद्रुमवनौकानामासीत्तत्रसमागमः ॥ ३ ॥ नानापुरुषदेश्यानामीश्वरैश्चसमाकुलं ॥ ऋषिभिर्ब्रह्मकल्पैश्चसमंता
दावृतंवनं ॥ ४ ॥ निर्दिश्यमानेषुतुसावरेषुवरवर्णिनी ॥ वरानुत्क्रम्यसर्वांस्तान्वरंवनवतीवनं ॥ ५ ॥ अवतीर्यरथात्कन्यानमस्कृत्यचबंधुषु ॥ उपगम्यवनंपुण्यं
तपस्तेपेययातिजा ॥ ६ ॥ उपवासैश्चविविधैर्दीक्षाभिर्नियमैस्तथा ॥ आत्मनोलघुतांकृत्वाबभूवमृगचारिणी ॥ ७ ॥ वैदूर्यांकुरकल्पानिमृदूनिहरितानिच ॥ च
रंतीश्लक्ष्णशष्पाणितिक्तानिमधुराणिच ॥ ८ ॥ स्रवंतीनांचपुण्यानांसुरसानिशुचीनिच ॥ पिबंतीवारिमुख्यानिशीतानिविमलानिच ॥ ९ ॥ वनेषुमृगराजे
षुव्याघ्रविप्रोषितेषुच ॥ दावाग्निविप्रयुक्तेषुशून्येषुगहनेषुच ॥ १० ॥ चरंतीहरिणैःसार्धंमृगीववनचारिणी ॥ चचारविपुलंधर्मंब्रह्मचर्येणसंवृतं ॥ ११ ॥ ययाति
रपिपूर्वेषांराज्ञांवृत्तमनुष्ठितः ॥ बहुवर्षसहस्रायुर्युयुजेकालधर्मणा ॥ १२ ॥ पूरुर्यदुश्चद्वौवंशौवर्धमानौनरोत्तमौ ॥ ताभ्यांप्रतिष्ठितोलोकेपरलोकेचनाहुषः ॥
॥ १३ ॥ महीयतेनरपतिर्ययातिःस्वर्गमास्थितः ॥ महर्षिकल्पोनृपतिःस्वर्गाग्र्यफलभुग्विभुः ॥ १४ ॥ बहुवर्षसहस्राख्येकालेबहुगुणेगते ॥ राजर्षिषुनिषण्णेषु
महीयःसुमहर्षिषु ॥ १५ ॥ अवमेनेनरान्सर्वान्देवानृषिगणांस्तथा ॥ ययातिर्मूढविज्ञानोविस्मयाविष्टचेतनः ॥ १६ ॥ ततस्तंबुबुधेदेवःशक्रोबलनिषूदनः ॥ त
चराजर्षयःसर्वेधिग्धिगित्येवमब्रुवन् ॥ १७ ॥ विचारश्चसमुत्पन्नोनिरीक्ष्यनहुषात्मजं ॥ कोन्वयंकस्यवाराज्ञःकथंवास्वर्गमागतः ॥ १८ ॥ कर्मणाकेनसि
द्धोयंक्ववानेनतपश्चितं ॥ कथंवाज्ञायतेस्वर्गेकेनवाज्ञायतेप्युत ॥ १९ ॥ एवंविचारयंतस्तेराजानंस्वर्गवासिनः ॥ दृष्ट्वापप्रच्छुरन्योन्यंययातिंनृपतिंप्रति ॥
॥ २० ॥ विमानपालाःशतशःस्वर्गद्वाराभिरक्षिणः ॥ पृष्टाआसनपालाश्चनजानीमेत्ययाब्रुवन् ॥ २१ ॥ सर्वेनत्यावृतज्ञानानाभ्यजानंततंनृपं ॥ समुहूर्तादथनृपो
हतौजाश्चाभवत्तदा ॥ २२ ॥ इतिश्रीम० उद्योगपर्वणिभ० गालवचरितेययातिमोहेविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥ ॥ ७ ॥ नारदउवाच
अथप्रचलितःस्थानादासनाच्चपरिच्युतः ॥ कंपितेनैवमनसाधर्षितःशोकवह्निना ॥ १ ॥ म्लानस्रग्भ्रष्टविज्ञानःप्रभ्रष्टमुकुटांगदः ॥ विघूर्णन्स्रस्तसर्वांगःप्रभ्र
ष्टाभरणांबरः ॥ २ ॥ अदृश्यमानस्तान्पश्यन्नपश्यंश्चपुनःपुनः ॥ शून्यःशून्येनमनसाप्रपतिष्यन्महीतलं ॥ ३ ॥ लधर्मणामृत्युना ॥ १२ ॥ नाहुषःययातिः ॥ १३ ॥
॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥ ॥ ७ ॥ अथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

धर्मदूषणंपुण्यनाशकं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ प्रज्ञायसेहीनतेजस्त्वेनअप्रकाशत्वात् ॥ ८ ॥ ९ ॥ शिबिरौशीनरइत्येकः ॥१० ॥ ११॥ एकइवशब्दःपादपूरणार्थः गंगांनदीमिवधूममयींलेखामालंब्यनि

किंमयामनसाध्यातमशुभंधर्मदूषणं ॥ येनाहंचलितःस्थानादितिराजाव्यचिंतयत् ॥ ४ ॥ ततुतत्रैवराजानःसिद्धाश्चाप्सरसस्तथा ॥ अपश्यंतनिरालंबंतंय-
यातिंपरिच्युतं ॥ ५ ॥ अथैत्यपुरुषःकश्चित्क्षीणपुण्यनिपातकः ॥ ययातिमब्रवीद्राजन्देवराजस्यशासनात् ॥ ६ ॥ अतीवमदमत्तस्त्वंनकंचिन्नावमन्यसे ॥मा
नेनभ्रष्टःस्वर्गस्तेनार्हस्त्वंपार्थिवात्मज ॥ ७ ॥ नचप्रज्ञायसेगच्छपतस्वेतितमब्रवीत् ॥ पतेयंसत्स्वितिवचस्त्रिरुक्त्वानहुषात्मजः ॥ ८ ॥ पतिष्यंश्चिंतयामासगतिं
गतिमतांवरः ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुनैमिषेपार्थिवर्षभान् ॥ ९ ॥ चतुरोपश्यतनृपस्तेषांमध्येपपातह ॥ प्रतर्दनोवसुमनाःशिबिरौशीनरोष्टकः ॥ १० ॥ वाजपेये
नयज्ञेनतर्पयंतिसुरेश्वरं ॥ ॥ तेषामध्वरजंधूमंस्वर्गद्वारमुपस्थितं ॥ ११ ॥ ययातिरुपजिघ्रन्वैनिपपातमहींप्रति ॥ भूमौस्वर्गेचसंबद्धांनदींधूममयीमिव ॥ गंगां
गामिवगच्छंतीमालंब्यजगतीपतिः ॥ १२ ॥ श्रीमत्स्ववभृथाग्र्येषुचतुर्षुप्रतिबंधुषु ॥ मध्येनिपतितोराजालोकपालोपमेषुसः ॥ १३ ॥ चतुर्षुहुतकल्पेषुराजसिं
हमहाग्निषु ॥ पपातमध्येराजर्षिर्ययातिः पुण्यसंक्षये ॥ १४ ॥ तमाहुःपार्थिवाःसर्वेदीप्यमानमिवश्रिया ॥ कोभवान्कस्यवाबंधुर्देशस्यनगरस्यवा ॥ १५ ॥ यक्षो
वाप्यथवादेवोगंधर्वोराक्षसोपिवा ॥ नहिमानुषरूपोसिकोवार्थःकांक्ष्यतेत्वया ॥ १६ ॥ ययातिरुवाच ययातिरस्मिराजर्षिःक्षीणपुण्यश्च्युतोदिवः ॥ पतेयंस
त्स्वितिध्यायन्भवत्सुपतितस्ततः ॥ १७ ॥ राजानऊचुः सत्यमेतद्भवतुतेकांक्षितंपुरुषर्षभ ॥ सर्वेषांनःक्रतुफलंधर्मश्चप्रतिगृह्यतां ॥ १८ ॥ ययातिरुवाच
नाहंप्रतिग्रहधनोब्राह्मणःक्षत्रियोह्यहं ॥ नचमेप्रवणाबुद्धिःपरपुण्यविनाशने ॥ १९ ॥ नारदउवाच एतस्मिन्नेवकालेतुमृगचर्याक्रमागतां ॥ माधवीं
प्रेक्ष्यराजानस्तेभिवाद्येदमब्रुवन् ॥ २० ॥ किमागमनकृत्यंतेकिंकुर्मःशासनंतव ॥ आज्ञाप्याहिवयंसर्वेतवपुत्रास्तपोधने ॥ २१ ॥ तेषांतद्भाषितंश्रुत्वामाधवीप-
रयामुदा ॥ पितरंसमुपागच्छद्ययातिंसाववंदच ॥ २२ ॥ स्पृष्ट्वामूर्धनितान्पुत्रांस्तापसीवाक्यमब्रवीत् ॥ दौहित्रास्तवराजेंद्रममपुत्रानतेपराः ॥ २३ ॥ इमेत्वां
तारयिष्यंतिदिष्टमेतत्पुरातने ॥ अहंतेदुहिताराजन्माधवीमृगचारिणी ॥ २४ ॥ मयाप्युपचितोधर्मस्ततोर्धंप्रतिगृह्यतां ॥ यस्माद्राजन्नराःसर्वेअपत्यफलभा
गिनः ॥ २५ ॥ तस्मादिच्छंतिदौहित्रान्यथात्वंवसुधाधिप ॥ ततस्तेपार्थिवाःसर्वेशिरसाजननींतदा ॥ २६ ॥

पपातेतिसंबंधः ॥ १२ ॥ प्रतिबंधुषुदौहित्ररूपेषु ॥ १३ ॥ १४ ॥ बंधुःपालयिता ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ पुरातनेअनादिकालप्रवृत्तेवेदे ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥२७॥ अष्टभागेनअष्टमांशेन ॥२८॥ इतिउ०नै०भा०एकविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥१२१॥ ॥छ॥ प्रत्यभिज्ञातेति ॥१॥२॥३॥४॥ आधानेअग्न्याधानोपलक्षितेश्रौतधर्मे ॥५॥६॥७॥ वैहार्येषुप

अभिवाद्यनमस्कृत्यमातामहमथाब्रुवन् ॥ उच्चैरनुपमैःस्निग्धैःस्वरैरापूर्यमेदिनीं ॥२७॥ मातामहंनृपतयस्तारयंतोदिवश्च्युतं ॥ अथतस्मादुपगतोगालवोप्या
हपार्थिवं ॥ तपसोमेऽष्टभागेनस्वर्गमारोहतांभवान् ॥२८॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेययातिस्वर्गभ्रंशेएकविंशाधिकश
ततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥ ॥छ॥ नारदउवाच. प्रत्यभिज्ञातमात्रोथसद्भिस्तैर्नरपुंगवः ॥ समारुरोहनृपतिरस्पृशन्वसुधातलं ॥ ययातिर्दिव्यसंस्थानोबभू
वविगतज्वरः ॥ १ ॥ दिव्यमाल्यांबरधरोदिव्याभरणभूषितः ॥ दिव्यगंधगुणोपेतोनपृथ्वीमस्पृशत्पदा ॥ २ ॥ ततोवसुमनाःपूर्वमुच्चैरुच्चारयन्वचः ॥ ख्यातोदा
नपतिर्लोकेव्याजहारनृपंतदा ॥ ३ ॥ प्राप्तवानस्मियल्लोकेसर्ववर्णेष्वगर्हया ॥ तदप्यथचदास्यामितेनसंयुज्यतांभवान् ॥ ४ ॥ यत्फलंदानशीलस्यक्षमाशील
स्ययत्फलं ॥ यच्चमेफलमाधानेतेनसंयुज्यतांभवान् ॥५॥ ततःप्रतर्दनोप्याहवाक्यंक्षत्रियपुंगवः ॥ यथाधर्मरतिर्नित्यंनित्यंयुद्धपरायणः ॥ ६ ॥ प्राप्तवानस्मि
यल्लोकेक्षत्रवंशोद्भवंयशः ॥ वीरशब्दफलंचैवतेनसंयुज्यतांभवान् ॥ ७॥ शिबिरौशीनरोधीमानुवाचमधुरांगिरं ॥ यथाबालेपुनारीषुवैहार्येषुतथैवच ॥ ८ ॥
संगरेषुनिपातेषुतथापद्व्यसनेषुच ॥ अनृतंनोक्तपूर्वंमेतेनसत्येनखंव्रज ॥ ९ ॥ यथाप्राणांश्चराज्यंचराजन्कामसुखानिच ॥ त्यजेयंनपुनःसत्यंतेनसत्येनखंव्र
ज ॥ १० ॥ यथासत्येनमेधर्मोयथासत्येनपावकः ॥ प्रीतःशतक्रतुश्चैवतेनसत्येनखंव्रज ॥ ११ ॥ अष्टकस्त्वथराजर्षिःकौशिकोमाधवीसुतः ॥ अनेकशतय
ज्वानंनाहुषंप्राप्यधर्मवित् ॥ १२ ॥ शतशःपुंडरीकामेगोसवाश्चरिताःप्रभो ॥ क्रतवोवाजपेयाश्चतेषांफलमवाप्नुहि ॥१३॥ नमेरत्नानिनधनंनतथान्येपरिच्छ
दाः ॥ क्रतुष्वनुपयुक्तानितेनसत्येनखंव्रज ॥ १४ ॥ यथायथाहिजल्पंतिदौहित्रास्तंनराधिपं ॥ तथातथावसुमतींत्यक्त्वाराजादिवंययौ ॥ १५ ॥ एवंसर्वेसम
स्तैस्तैराजानःसुकृतैस्तदा ॥ ययातिंस्वर्गतोभ्रष्टंतारयामासुरंजसा ॥ १६ ॥ दौहित्राःस्वेनधर्मेणयज्ञदानकृतेनवै ॥ चतुर्षुराजवंशेषुसंभूताःकुलवर्धनाः ॥ मा
तामहंमहाप्राज्ञंदिवमारोपयंततं ॥ १७॥ राजानऊचुः राजधर्मगुणोपेताःसर्वधर्मगुणान्विताः ॥ दौहित्रास्तेवयंराजन्दिवमारोहपार्थिव ॥ १८ ॥
इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेययातिस्वर्गारोहणेद्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

रिहासेनलालनीयेषुस्त्यालसंबंध्यादिषु ॥८॥ आपत्सुसंकटेषु व्यसनेषुद्यूतादिषु खंस्वर्गं ॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥ इतिउ०नै०भा०द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१२२॥

सद्भिरिति ॥१॥ वर्षेणवृष्ट्या ॥२॥३॥४॥५॥६॥ चतुष्पादःतपोयज्ञज्ञानदानवान् अहिंसासत्यमस्तेयमानृण्यंचेतिवापादाः ॥७॥ सुकृतेनसम्यक्संपादितेनकर्मणा मयासमोन्योनास्तीतिवाक्प्रयोगेण तम

नारदउवाच सद्भिरारोपितःस्वर्गंपार्थिवैर्भूरिदक्षिणैः ॥ अभ्यनुज्ञायदौहित्रान्ययातिर्दिवमास्थितः ॥ १ ॥ अभिवृष्टश्चवर्षेणनानापुष्पसुगंधिना ॥ परि
ष्वक्तश्चपुण्येनवायुनापुण्यगंधिना ॥ २ ॥ अचलंस्थानमासाद्यदौहित्रफलनिर्जितं ॥ कर्मभिःस्वैरुपचितोजज्वालपरयाश्रिया ॥ ३ ॥ उपगीतोपनृत्तश्चगंध
र्वाप्सरसांगणैः ॥ प्रीत्याप्रतिगृहीतश्चस्वर्गेदुंदुभिनिःस्वनैः ॥ ४ ॥ अभिष्टुतश्चविविधैर्देवराजर्षिचारणैः ॥ अर्चितश्चोत्तमार्घेणदैवतैरभिनंदितः ॥ ५ ॥ प्राप्तः
स्वर्गफलंचैवतमुवाचपितामहः ॥ निर्वृतंशांतमनसंवचोभिस्तर्पयन्निव ॥ ६ ॥ चतुष्पादस्त्वयाधर्मश्चितोलोक्येनकर्मणा ॥ अक्षयस्तवलोकोयंकीर्तिश्चैवाक्ष
यादिवि ॥ ७ ॥ पुनस्त्वय्यैवराजर्षेसुकृतेनविघातितं ॥ आवृतंतमसाचेतःसर्वेषांस्वर्गवासिनां ॥ ८ ॥ येनत्वांनाभिजानंतिततोऽज्ञातोसिपातितः ॥ प्रीत्यैवचा
सिदौहित्रैस्तारितस्त्वमिहागतः ॥ ९ ॥ स्थानंचप्रतिपन्नोसिकर्मणास्वेननिर्जितं ॥ अचलंशाश्वतंपुण्यमुत्तमंध्रुवमव्ययं ॥ १० ॥ ययातिरुवाच भगव
न्संशयोमेस्तिकश्चित्तंछेत्तुमर्हसि ॥ नह्यन्यमहमर्हामिप्रष्टुंलोकपितामह ॥ ११ ॥ बहुवर्षसहस्रांतंप्रजापालनवर्धितं ॥ अनेकक्रतुदानौघैरर्जितंमेमहत्फलं ॥
॥ १२ ॥ कथंतदल्पकालेनक्षीणंयेनास्मिपातितः ॥ भगवन्वेत्थलोकांश्चशाश्वतान्ममनिर्मितान् ॥ कथंनुममतत्सर्वंविप्रनष्टंमहाद्युत ॥ १३ ॥ पितामहउवाच
बहुवर्षसहस्रांतंप्रजापालनवर्धितं ॥ अनेकक्रतुदानौघैर्यत्त्वयोपार्जितंफलं ॥ १४ ॥ तदनेनैवदोषेणक्षीणंयेनासिपातितः ॥ अभिमानेनराजेंद्रधिक्कृतःस्वर्गवा
सिभिः ॥ १५ ॥ नायंमानेनराजर्षेनबलेननहिंसया ॥ नशाठ्येननमायाभिर्लोकोभवतिशाश्वतः ॥ १६ ॥ नावमान्यास्त्वयाराजन्नधमोत्कृष्टमध्यमाः ॥ न
हिमानप्रदग्धानांकश्चिदस्तिशमःक्वचित् ॥ १७ ॥ पतनारोहणमिदंकथयिष्यंतियेनराः ॥ विषमाण्यपितेप्राप्तास्तरिष्यंतिनसंशयः ॥ १८ ॥ नारदउवाच ए
षदोषोभिमानेनपुराप्राप्तोययातिना ॥ निर्बंधतातिमात्रंचगालवेनमहीपते ॥ १९ ॥ श्रोतव्यंहितकामानांसुहृदांहितमिच्छतां ॥ नकर्तव्योहिनिर्बंधोनिर्बंधो
हिक्षयोदयः ॥ २० ॥ तस्मात्त्वमपिमांधारेमानंक्रोधंचवर्जय ॥ संधत्स्वपांडवैर्वीरसंरंभंत्यजपार्थिव ॥ २१ ॥

साक्रोधेन ॥ ८ ॥ नाभिजानंतिश्रेष्ठोयमितिनांगीकुर्वंति ततोहेतोः अज्ञातःअकीर्त्यातिरोभूतः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ शाठ्यंविश्वासघातः मायाअद्भुतार्थप्रदर्शनरंजनपूर्वकंप
रवंचनं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

पापिष्ठत्वेनत्वत्कृतंपापंत्वयैवभोक्तव्यंनतुभ्रात्रादिभिरित्याशयनाह ददातीति किंतुकर्त्तैवतदाप्नोति ॥२२॥ बहुधानानाशास्त्रयुक्त्यादिभिः प्रधारितंनिश्चितं ॥२३॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपे

ददातियत्पार्थिवयत्करोतियद्वातपस्तप्यतियज्जुहोति ॥ नतस्यनाशोस्तिनचापकर्षोनान्यस्तदश्नातिसएवकर्ता ॥ २२ ॥ इदंमहाख्यानमनुत्तमंहितंबहुश्रुता
नांगतरोषरागिणां ॥ समीक्ष्यलोकेबहुधाप्रधारितंत्रिवर्गदृष्टिःपृथिवीमुपाश्नुते ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेत्रयो
विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥ ॥ छ ॥ धृतराष्ट्रउवाच भगवन्नेवमेवैतद्यथावदसिनारद ॥ इच्छामिचाहमप्येवंनत्वीशोभगवन्नहं ॥ १ ॥
वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वाततःकृष्णमभ्यभाषतकौरवः ॥ स्वर्ग्यंलोक्यंचमामात्थधर्म्यंन्याय्यंचकेशव ॥ २ ॥ नत्वहंस्ववशस्तातक्रियमाणंनमेप्रियं ॥ अं
गदुर्योधनंकृष्णमंदंशास्त्रातिगंमम ॥ ३ ॥ अनुनेतुंमहाबाहोयतस्वपुरुषोत्तम ॥ नशृणोतिमहाबाहोवचनंसाधुभाषितं ॥ ४ ॥ गांधार्याश्चहृषीकेशविदुरस्यच
धीमतः ॥ अन्येषांचैवसुहृदांभीष्मादीनांहितैषिणां ॥ ५ ॥ सत्वंपापमतिंक्रूरंपापचित्तमचेतनं ॥ अनुशाधिदुरात्मानंस्वयंदुर्योधनंनृप ॥ ६ ॥ सुहृत्कार्यंतुसु
महत्कृतंतेस्याज्जनार्दन ॥ ततोभ्यावृत्यवार्ष्णेयोदुर्योधनममर्षणं ॥ ७ ॥ अब्रवीन्मधुरांवाचंसर्वधर्मार्थतत्त्ववित् ॥ दुर्योधननिबोधेदंमद्वाक्यंकुरुसत्तम ॥ ८ ॥
शर्मार्थंतविशेषेणसानुबंधस्यभारत ॥ महाप्राज्ञकुलेजातःसाध्वेतत्कर्तुमर्हसि ॥ ९ ॥ श्रुतवृत्तोपसंपन्नःसर्वैःसमुदितोगुणैः ॥ दौष्कुलेयादुरात्मानोनृशंसानि
रपत्रपाः ॥ १० ॥ तएतदीदृशंकुर्युर्यथात्वंतातमन्यसे ॥ धर्मार्थयुक्तालोकेस्मिन्प्रवृत्तिर्लक्ष्यतेसतां ॥ ११ ॥ असतांविपरीतातुलक्ष्यतेभरतर्षभ ॥ विपरीतात्वि
यंवृत्तिरसकृल्लक्ष्यतेत्वयि ॥ १२ ॥ अधर्मश्चानुबंधोत्रघोरःप्राणहरोमहान् ॥ अनिष्टश्चानिमित्तश्चनचशक्यश्चभारत ॥ १३ ॥ तमनर्थंपरिहरन्नात्मश्रेयःक
रिष्यसि ॥ भ्रातॄणामथभृत्यानांमित्राणांचपरंतप ॥ १४ ॥ अधर्म्यादयशस्याच्चकर्मणस्त्वंप्रमोक्ष्यसे ॥ प्राज्ञैःशूरैर्महोत्साहैरात्मवद्भिर्बहुश्रुतैः ॥ १५ ॥ संधत्स्व
पुरुषव्याघ्रपांडवैर्भरतर्षभ ॥ तद्धितंचप्रियंचैवधृतराष्ट्रस्यधीमतः ॥ १६ ॥ पितामहस्यद्रोणस्यविदुरस्यमहामतेः ॥ कृपस्यसोमदत्तस्यबाह्लीकस्यचधीमतः ॥
॥ १७ ॥ अश्वत्थाम्नोविकर्णस्यसंजयस्यविविंशतेः ॥ ज्ञातीनांचैवभूयिष्ठंमित्राणांचपरंतप ॥ १८ ॥ शमेशर्मभवेत्तातसर्वस्यजगतस्तथा ॥ ह्रीमानसिकुले
जातःश्रुतवाननृशंसवान् ॥ निदेशेतिष्ठपितुःशास्त्रमातुश्चभरतर्षभ ॥ १९ ॥ एतच्छ्रेयोहिमन्यंतेपितायच्छास्तिभारत ॥ उत्तमापद्गतःसर्वःपितुःस्मरतिशासनं ॥ २०

त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥ ॥ छ ॥ भगवन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अभ्यावृत्यपुनःपुनः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ शास्त्रेशासने ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ किंपाकंमहाकालफलं ॥ २२ ॥ २३ ॥ निःश्रेयसंकल्याणं ॥ २४ ॥ अर्थकामस्यइष्टार्थिनः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ उपचरिताःप्रतारिताः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

रोचनेतेपितुस्तातपांडवैःसहसंगमः ॥ सामात्यस्यकुरुश्रेष्ठतत्तुभ्यंनातरोचनं ॥ २१ ॥ श्रुत्वायःसुहृदांशास्त्रंमर्त्योनप्रतिपद्यते ॥ विपाकांतेदहत्येनंकिंपाकमि
वभक्षितं ॥ २२ ॥ यस्तुनिःश्रेयसंवाक्यंमोहान्नप्रतिपद्यते ॥ सदीर्घसूत्रोहीनार्थःपश्चात्तापेनयुज्यते ॥ २३ ॥ यस्तुनिःश्रेयसंश्रुत्वाप्राक्तदेवाभिपद्यते ॥ आत्म
नोमतमुत्सृज्यसलोकेसुखमेधते ॥ २४ ॥ योर्थकामस्यवचनंप्रातिकूल्यान्नमृष्यते ॥ शृणोतिप्रतिकूलानिद्विषतांवशमेतिसः ॥ २५ ॥ सतांमतमतिक्रम्ययोऽ
सतांवर्ततेमते ॥ शोचंतेव्यसनेतस्यसुहृदोनचिरादिव ॥ २६ ॥ मुख्यानमात्यानुत्सृज्ययोनिहीनान्निषेवते ॥ सघोरामापदंप्राप्यनोत्तारमधिगच्छति ॥ २७ ॥
योऽसत्सेवीवृथाचारोनश्रोतासुहृदांसतां ॥ परान्वृणीतेस्वान्द्वेष्टितंगौस्त्यजतिभारत ॥ २८ ॥ सत्वंविरुध्यतैर्वीरैरन्येभ्यस्त्राणमिच्छसि ॥ अशिष्टेभ्योऽसमर्थे
भ्योमूढेभ्योभरतर्षभ ॥ २९ ॥ कोहिशक्रसमान्ज्ञातीनतिक्रम्यमहारथान् ॥ अन्येभ्यस्त्राणमाशंसेत्त्वदन्योभुविमानवः ॥ ३० ॥ जन्मप्रभृतिकौंतेयानित्यंवि
निकृतास्त्वया ॥ नचतेजातुकुप्यंतिधर्मात्मानोहिपांडवाः ॥ ३१ ॥ मिथ्योपचरितास्तातजन्मप्रभृतिबांधवाः ॥ त्वयिसम्यङ्महाबाहोप्रतिपन्नायशस्विनः ॥
॥ ३२ ॥ त्वयापिप्रतिपत्तव्यंतथैवभरतर्षभ ॥ स्वेषुबंधुषुमुख्येषुमामन्युवशमन्वगाः ॥ ३३ ॥ त्रिवर्गयुक्तःप्राज्ञानामारंभोभरतर्षभ ॥ धर्मार्थावनुरुध्यंतेत्रिव
र्गासंभवेनराः ॥ ३४ ॥ पृथक्त्वविनिविष्टानांधर्मंधीरानुरुध्यते ॥ मध्यमोर्थंकलिंबालःकाममेवानुरुध्यते ॥ ३५ ॥ इंद्रियैःप्राकृतोलोभाद्धर्मंविप्रजहातियः ॥
कामार्थावनुपायेनलिप्समानोविनश्यति ॥ ३६ ॥ कामार्थौलिप्समानस्तुधर्ममेवादितश्चरेत् ॥ नहिधर्मादपैत्यर्थःकामोवापिकदाचन ॥ ३७ ॥ उपायंधर्ममे
वाहुस्त्रिवर्गस्यविशांपते ॥ लिप्समानोहितेनाशुकक्षेग्निरिववर्धते ॥ ३८ ॥ सत्वंतातानुपायेनलिप्ससेभरतर्षभ ॥ आधिराज्यंमहद्दीप्तंप्रथितंसर्वराजसु ॥ ३९ ॥
आत्मानंतक्षतित्येषवनंपरशुनायथा ॥ यःसम्यग्वर्तमानेषुमिथ्याराजन्प्रवर्तते ॥ नतस्यहिमतिंछिंद्याद्यस्यनेच्छेत्पराभवं ॥ ४० ॥ अविच्छिन्नमतेरस्यकल्या
णेधीयतेमतिः ॥ आत्मवान्नावमन्येतत्रिषुलोकेषुभारत ॥ ४१ ॥ अप्यन्यंप्राकृतंकिंचित्किमुतान्पांडवर्षभान् ॥ अमर्षवशमापन्नोनकिंचिद्बुध्यतेजनः ॥ ४२ ॥
छिद्यतेत्याततंसर्वंप्रमाणंपश्यभारत ॥ श्रेयस्तेदुर्जनात्तातपांडवैःसहसंगतं ॥ ४३ ॥

॥ ३४ ॥ अर्थंकलिंकलहहेतुं ॥ ३५ ॥ अनुपायेनहीनोपायेन ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ छिंद्यात्लोभादिनादूषयेत् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ छिद्यतेप्रमाणमार्गात्च्युतोभवतीत्यर्थः प्रमाणंलोकवेदप्रसिद्धं दुर्जनात्संगिनःपांडवैःसंगतंश्रेयः ॥ ४३ ॥

निर्मितांवशीकरणेनोत्पादितां ॥४४॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥ यस्मिन्नर्जुनेजितेसतितेनवजितंजयःस्यात् ॥५२॥५३॥५४॥५५॥५६॥५७॥५८॥५९॥६०॥६१॥६२॥ इतिउद्योगप०

तैर्हिसंप्रीयमाणस्त्वंसर्वान्कामानवाप्स्यसि ॥ पांडवैर्निर्मितांभूमिंभुंजानोराजसत्तम ॥ ४४॥ पांडवान्पृष्ठतःकृत्वात्राणमाशंससेऽन्यतः ॥ दुःशासनेदुर्विपहे
कर्णेचापिससौवले ॥ ४५ ॥ एतेष्वैश्वर्यमाधायभूतिमिच्छसिभारत ॥ नचैतेतवपर्याप्ताज्ञानेधर्मार्थयोस्तथा ॥ ४६ ॥ विक्रमेचाप्यपर्याप्ताःपांडवान्प्रतिभार
त ॥ नहीमेसर्वराजानःपर्याप्ताःसहितास्त्वया ॥ ४७॥ क्रुद्धस्यभीमसेनस्यप्रेक्षितुंमुखमाहवे ॥ इदंसंनिहितंतातसमग्रंपार्थिवंवलं ॥४८॥ अयंभीष्मस्तथाद्रो
णःकर्णश्चायंतथाकृपः ॥ भूरिश्रवाःसौमदत्तिरश्वत्थामाजयद्रथः ॥ ४९ ॥ अशक्ताःसर्वएवैतेप्रतियोद्धुंधनंजयं ॥ अजेयोह्यर्जुनःसंख्येसर्वैरपिसुरासुरैः ॥
मानुषैरपिगंधर्वैर्मायुद्धेचेतआधिथाः ॥ ५० ॥ दृश्यतांवापुमान्कश्चित्समग्रेपार्थिवेवले ॥ योर्जुनंसमरेप्राप्यस्वस्तिमानाव्रजेद्गृहान् ॥ ५१ ॥ किंतेजनक्षयेण
हृतेनभरतर्षभ ॥ यस्मिन्जितेजितंतत्स्यात्पुमानेकःसदृश्यतां ॥ ५२ ॥ यःसदेवान्सगंधर्वान्सयक्षासुरपन्नगान् ॥ अजयत्खांडवप्रस्थेकस्तंयुध्येतमानवः ॥
॥ ५३ ॥ तथाविराटनगरेश्रूयतेमहदद्भुतं ॥ एकस्यचबहूनांचपर्याप्तंतन्निदर्शनं ॥५४॥ युद्धेयेनमहादेवःसाक्षात्संतोषितःशिवः ॥ तमजेयमनाधृष्यंविजेतुंजि
ष्णुमच्युतं ॥ आशंससीहसमरेवीरमर्जुनमूर्जितं ॥ ५५ ॥ मद्द्वितीयंपुनःपार्थंकःप्रार्थयितुमर्हति ॥ युद्धेप्रतीपमायांतमपिसाक्षात्पुरंदरः ॥ ५६ ॥ वाहुभ्यामुद्वहे
द्भूमिंदहेत्क्रुद्धइमाःप्रजाः ॥ पातयेत्त्रिदिवाद्देवान्योर्जुनंसमरेजयेत् ॥५७॥ पश्यपुत्रांस्तथाभ्रातॄन्ज्ञातीन्संबंधिनस्तथा ॥ त्वत्कृतेनविनश्येयुरिमेभरतसत्तमाः
॥ ५८ ॥ अस्तुशेषंकौरवाणांमापराभूदिदंकुलं ॥ कुलघ्नइतिनोच्येथानष्टकीर्तिर्नराधिप ॥ ५९ ॥ त्वामेवस्थापयिष्यंतियौवराज्येमहारथाः ॥ महाराज्येपिपित
रंधृतराष्ट्रंजनेश्वरं ॥ ६० ॥ मातातश्रियमायांतीमवमंस्थाःसमुद्यतां ॥ अर्धंप्रदायपार्थेभ्योमहतींश्रियमाप्नुहि ॥ ६१ ॥ पांडवैःसंशमंकृत्वाकृत्वाचसुहृदांवचः
संप्रीयमाणोमित्रैश्चचिरंभद्राण्यवाप्स्यसि ॥ ६२॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिभगवद्वाक्येचतुर्विंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥
वैशंपायनउवाच ॥ ततःशांतनवोभीष्मोदुर्योधनममर्षणं ॥ केशवस्यवचःश्रुत्वाप्रोवाचभरतर्षभ ॥ १ ॥ कृष्णेनवाक्यमुक्तोसिसुहृदांशममिच्छता ॥ अन्वप
द्यस्वतंत्तातमामन्युवशमन्वगाः ॥ २॥ अकृत्वावचनंतातकेशवस्यमहात्मनः ॥श्रेयोनजातुनसुखंनकल्याणमवाप्स्यसि ॥ ३॥ धर्म्यमर्थ्यंमहावाहुराहत्वांतात
केशवः॥तदर्थमभिपद्यस्वमाराजन्नीनशःप्रजाः॥४॥

नैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्विंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥१२४॥ ॥१॥ ततइति ॥१॥२॥३॥मानीनशःमानाशय ॥४॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ कुलघ्नोमाभूरितिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥१२॥ एतेकृष्णादयः कल्यायजयाय परेषांअस्मदादीनां ॥ १३॥ माजीघनःमाघानय यत्नात् अजेयान्विद्धि ॥ १४ ॥ १५ ॥ सुखं

ज्वलितांत्वमिमांलक्ष्मींभारतींसर्वराजसु ॥ जीवतोधृतराष्ट्रस्यदौरात्म्याद्भ्रंशयिष्यसि ॥ ५॥ आत्मानंचसहामात्यंसपुत्रभ्रातृबांधवं ॥ अहमित्यनयाबुद्ध्याजी
 वितादभ्रंशयिष्यसि ॥ ६ ॥ अतिक्रामन्केशवस्यतथ्यंवचनमर्थवत् ॥ पितुश्चभारतश्रेष्ठविदुरस्यचधीमतः ॥ ७॥ माकुलघ्नःकुपुरुषोदुर्मतिःकापथंगमः ॥ मा
तरंपितरंचैवमामज्जीःशोकसागरे ॥ ८ ॥ अथद्रोणोब्रवीत्तत्रदुर्योधनमिदंवचः ॥ अमर्षवशमापन्नंनिःश्वसंतंपुनःपुनः ॥ ९ ॥ धर्मार्थयुक्तंवचनमाहत्वांतात
केशवः ॥ तथाभीष्मःशांतनवस्तज्जुषस्वनराधिप ॥ १०॥ प्राज्ञौमेधाविनौदांतावर्थकामौबहुश्रुतौ ॥ आहतुस्त्वांहितंवाक्यंतज्जुषस्वनराधिप ॥ ११ ॥ अनुति
ष्ठमहाप्राज्ञकृष्णभीष्मौयदूचतुः ॥ माधवंबुद्धिमोहेनमावमंस्थाःपरंतप ॥ १२ ॥ येत्वांप्रोत्साहयंत्येतेनैतेकृत्यायकर्हिचित् ॥ वैरंपरेषांग्रीवायांप्रतिमोक्ष्यंतिसं
युगे ॥ १३॥ माजीघनःप्रजाःसर्वाःपुत्रान्भ्रातॄंस्तथैवच ॥ वासुदेवार्जुनौयत्रविद्ध्यजेयानलंहितान् ॥ १४ ॥ एतच्चैवमतंसत्यंसुहृदोःकृष्णभीष्मयोः ॥ यदिना
दास्यसेतातपश्चात्तप्स्यसिभारत ॥ १५॥ यथोक्तंजामदग्न्येनभूयानेषततोर्जुनः ॥ कृष्णोहिदेवकीपुत्रोदेवैरपिसुदुःसहः ॥ किंतेसुखप्रियेणेहप्रोक्तेनभरतर्ष
भ ॥ १६ ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंयथेच्छसितथाकुरु ॥ नहित्वामुत्सहेवक्तुंभूयोभरतसत्तम ॥ १७॥ वैशंपायनउवाच तस्मिन्वाक्यांतरेवाक्यंक्षत्तापिविदु
रोब्रवीत् ॥ दुर्योधनमभिप्रेक्ष्यधार्तराष्ट्रममर्षणं ॥ १८ ॥ दुर्योधननशोचामित्वामहंभरतर्षभ ॥ इमौतुवृद्धौशोचामिगांधारींपितरंचते ॥ १९ ॥ यावनाथौचरि
ष्येतेत्वयानाथेनदुर्हृदा ॥ हतमित्रौहतामात्यौलूनपक्षाविवांडजौ ॥ २० ॥ भिक्षुकौविचरिष्येतेशोचंतौपृथिवीमिमां ॥ कुलघ्नमीदृशंपापंजनयित्वाकुपूरुषं ॥
॥ २१ ॥ अथदुर्योधनंराजाधृतराष्ट्रोभ्यभाषत ॥ आसीनंभ्रातृभिःसार्धंराजभिःपरिवारितं ॥ २२ ॥ दुर्योधननिबोधेदंशौरिणोक्तंमहात्मना ॥ आदत्स्वशिवम
त्यंतंयोगक्षेमवदव्ययं ॥ २३ ॥ अनेनहिसहायेनकृष्णेनाक्लिष्टकर्मणा ॥ इष्टान्सर्वानभिप्रायान्प्राप्स्यामःसर्वराजसु ॥ २४ ॥ सुसंहतःकेशवेनतातगच्छयुधि
ष्ठिरं ॥ चरस्वस्त्ययनंकृत्स्नंभरतानामनामयं ॥ २५ ॥ वासुदेवेनतीर्थेनतातगच्छस्वसंशमं ॥ कालप्राप्तमिदंमन्येमात्वंदुर्योधनातिगाः ॥ २६॥

हितावहंप्रियंचन्यायोपेतत्वात्तेनसुखप्रियेणप्रोक्तेनवचनेनतवमूढस्यकिं नकिमपीत्यर्थः ॥ १६ ॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥ सुसंहतःसुष्ठुएकीभूतः ॥ २५ ॥ तीर्थेनउपायेन ॥ २६ ॥

अपराभवोजयः ॥ २७ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्रवचइति ॥ १ ॥ मेधाग्नौसंग्रामाग्नौ मेधोयज्ञः यान्येवंसंग्रामनामानितानियज्ञनामानीतियास्कः ॥ २ ॥ वैशसंवैरं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ उरस्सुनिपात्यंतइतिउत्तरेणसंबंधः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ रत्नयुक्तौषधिवद्वेष्टयतीनिरत्नौषधिरत्नांगु

शमंचेद्याचमानंत्वंप्रत्याख्यास्यसिकेशवं ॥ त्वदर्थमभिजल्पंतंनतवास्त्यपराभवः ॥ २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिभीष्मादिवाक्येपंचविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच धृतराष्ट्रवचःश्रुत्वाभीष्मद्रोणौसमव्यथौ ॥ दुर्योधनमिदंवाक्यमूचतुःशासनातिगं ॥ १ ॥ यावत्कृष्णावसन्नद्धौयावत्तिष्ठतिगांडिवं ॥ यावद्धौम्योनमेधाग्नौजुहोतीहद्विषद्बलं ॥ २ ॥ यावन्नप्रेक्षतेक्रुद्धःसेनांतवयुधिष्ठिरः ॥ ह्रीनिषेवोमहेष्वासस्तावच्छाम्यतुवैशसं ॥ ३ ॥ यावन्नदृश्यतेपार्थःस्वेष्वनीकेष्ववस्थितः ॥ भीमसेनोमहेष्वासस्तावच्छाम्यतुवैशसं ॥ ४ ॥ यावन्नचरतेमार्गान्पृतनामभिधर्षयन् ॥ भीमसेनोगदापाणिस्तावत्संशाम्यपांडवैः ॥ ५ ॥ यावन्नशातयत्याजौशिरांसिगजयोधिनां ॥ गदयावीरघातिन्याफलानीववनस्पतेः ॥ ६ ॥ कालेनपरिपक्वानितावच्छाम्यतुवैशसं ॥ नकुलःसहदेवश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ ७ ॥ विराटश्चशिखंडीचशैशुपालिश्चदंशिताः ॥ यावन्नप्रविशंत्येतेनक्राइवमहार्णवं ॥ ८ ॥ कृतास्त्राःक्षिप्रमस्यंतस्तावच्छाम्यतुवैशसं ॥ यावन्नसुकुमारेषुशरीरेषुमहीक्षितां ॥ ९ ॥ गार्ध्रपत्राःपतंत्युग्रास्तावच्छाम्यतुवैशसं ॥ चंदनागुरुदिग्धेषुहारनिष्कधरेषुच ॥ नोरःसुयावद्योधानांमहेष्वासैर्महेषवः ॥ १० ॥ कृतास्त्रैःक्षिप्रमस्यद्भिर्दूरपातिभिरायसाः ॥ अभिलक्ष्यैर्निपात्यंतेतावच्छाम्यतुवैशसं ॥ ॥ ११ ॥ अभिवादयमानंत्वांशिरसाराजकुंजरः ॥ पाणिभ्यांप्रतिगृह्णातुधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ १२ ॥ ध्वजांकुशपताकांकंदक्षिणंतेसुदक्षिणः ॥ स्कंधेनिक्षिपतांबाहुंशांतयेभरतर्षभ ॥ १३ ॥ रत्नौषधिसमेतेनरत्नांगुलितलेनच ॥ उपविष्टस्यपृष्ठंतेपाणिनापरिमार्जतु ॥ १४ ॥ शालस्कंधोमहाबाहुस्त्वांस्वजानोवृकोदरः ॥ साम्नाऽभिवदतांचापिशांतयेभरतर्षभ ॥ १५ ॥ अर्जुनेनयमाभ्यांचत्रिभिस्तैरभिवादितः ॥ मूर्ध्नितान्समुपाघ्रायप्रेम्णाभिवदपार्थिव ॥ १६ ॥ दृष्ट्वात्वांपांडवैर्वीरैर्भ्रातृभिःसहसंगतं ॥ यावदानंदजाश्रूणिप्रमुंचंतुनराधिपाः ॥ १७ ॥

लीयकं रत्नाबंधसमेतेनेतिपाठःस्वच्छः आबंधोदृढबंधस्यालेमालंकारयोरपीतिविश्वः रत्नालंकारेणरत्नैःप्रेम्णाचवासमेतेनेतिभावः रत्नवदारक्तानिअंगुलितलानियस्यतेनरत्नांगुलितलेन ॥ १४ ॥ स्वजानःवक्षसिमिलितः स्वंजपरिष्वंगे ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

सर्वसंपत्परस्परंगीतिः ॥१८॥ इतिउ०नै०भा०षड्विंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥१२६॥ ॥७॥ श्रुत्वेति ॥१॥ प्रसमीक्ष्यविचार्य विभाष्यपरुषमुक्त्वा ॥२॥३॥४॥ व्यभिचारंअन्याय्यं ॥५॥६॥ प्रिया

घुष्यतांराजधानीपुसर्वसंपन्महीक्षितां ॥ पृथिवीभ्रातृभावेनभुज्यतांविज्वरोभव ॥१८॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिभीष्मद्रोणवाक्ये षड्विंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥१२६॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच श्रुत्वादुर्योधनोवाक्यमप्रियंकुरुसंसदि ॥ प्रत्युवाचमहाबाहुंवासुदेवंयशस्विनं ॥ ॥१॥ प्रसमीक्ष्यभवानेतद्वक्तुमर्हतिकेशव ॥ मामेवहिविशेषेणविभाष्यपरिगर्हसे ॥२॥ भक्तिवादेनपार्थानामकस्मान्मधुसूदन ॥ भवान्गर्हयतेनित्यंकिंसमीक्ष्यबलाबलं ॥३॥ भवान्क्षत्ताचराजावाप्याचार्योवापितामहः ॥ मामेवपरिगर्हंतेनान्यंकंचनपार्थिवं ॥४॥ नचाहंलक्षयेकंचिद्व्यभिचारमिहात्मनः ॥ अथसर्वेभवंतोमांविद्विषंतिसराजकाः ॥५॥ नचाहंकंचिदत्यर्थमपराधमरिंदम ॥ विचिंतयन्प्रपश्यामिसुसूक्ष्ममपिकेशव ॥ ६ ॥ प्रियाभ्युपगतेद्यूतेपांडवामधुसूदन ॥ जिताःशकुनिनाराज्यंतत्रकिंममदुष्कृतं ॥७॥ यत्पुनर्द्रविणंकिंचित्तत्राजीयंतपांडवाः ॥ तेभ्यएवाभ्यनुज्ञातंतत्तदामधुसूदन ॥८॥ अपराधोनचास्माकंयत्तेत्यक्षैःपराजिताः ॥ अजेयाजयतांश्रेष्ठपार्थाःप्रव्राजितावनं ॥९॥ केनवाप्यपवादेनविरुध्यंत्यरिभिःसह ॥ अशक्ताःपांडवाःकृष्णप्रहृष्टाःप्रत्यमित्रवत् ॥१०॥ किमस्माभिःकृतंतेषांकस्मिन्वापुनरागसि ॥ धार्तराष्ट्रान्जिघांसंतिपांडवाःसृंजयैःसह ॥११॥ नचापिवयमुग्रेणकर्मणावचनेनवा ॥ प्रभ्रष्टाःप्रणमामेहभयादपिशतक्रतुं ॥१२॥ नचतंकृष्णपश्यामिक्षत्रधर्ममनुष्ठितं ॥ उत्सहेतयुधाजेतुंयोनःशत्रुनिबर्हण १३ ॥ नहिभीष्मकृपद्रोणाःसकर्णामधुसूदन ॥ देवैरपियुधाजेतुंशक्याःकिमुतपांडवैः ॥१४॥ स्वधर्ममनुपश्यंतोयदिमाधवसंयुगे ॥ अस्त्रेणनिधनंकालेप्राप्स्यामःस्वर्ग्यमेवतत् ॥१५॥ मुख्यश्चैवपनोधर्मःक्षत्रियाणांजनार्दन ॥ यच्छयीमहिसंग्रामेशरतल्पगतावयं ॥१६॥ तेवयंवीरशयनंप्राप्स्यामोयदिसंयुगे ॥ अप्रणम्यैवशत्रूणांननस्तप्स्यतिमाधव ॥१७॥ कश्चजातुकुलेजातःक्षत्रधर्मेणवर्तयन् ॥ भयाद्वृत्तिंसमीक्ष्यैवंप्रणमेदिहकर्हिचित् ॥१८॥ उद्यच्छेदेवननमेदुद्यमोह्येवपौरुषं ॥ अप्यपर्वणिभज्येतननमेदिहकर्हिचित् ॥१९॥ इतिमातंगवचनंपरीप्संतिहितेप्सवः ॥ धर्मायचैवप्रणमेद्ब्राह्मणेभ्यश्चमद्विधः ॥२०॥ अचिंतयन्कंचिदन्यंयावज्जीवंतथाचरेत् ॥ एषधर्मःक्षत्रियाणांमतमेतच्चमेसदा ॥२१॥

भ्युपगतेप्रीत्यास्वीकृते ॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥ उद्यच्छेदेवउद्यमंकुर्यादेव अपर्वणिअप्रस्तावे पर्वस्यादुत्सवेग्रंथौप्रस्तावेलक्षणांतरेइतिविश्वः ॥१९॥ मातंगःमुनिः ॥२०॥२१॥

॥ २२ ॥ न्यस्तशस्त्राःत्यक्तक्षत्रियधर्माःउपजीवामभिक्षुकवत्सिद्धमन्नंमोक्ष्यामइत्यर्थः ॥२३॥२४॥२५॥ इतिउ०नै०भा०सप्तविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥१२७॥ ॥७॥ ततइतिप्रशम्यविचार्य

राज्यांशश्चाभ्यनुज्ञातोयोमेपित्रापुराभवत् ॥ नसलभ्यःपुनर्जातुमयिजीवतिकेशव ॥ २२ ॥ यावच्चराजाध्रियतेधृतराष्ट्रोजनार्दन ॥ न्यस्तशस्त्रावयंवेवाप्यु
पजीवाममाधव ॥ अप्रदेयंपुरादत्तंराज्यंपरवतोमम ॥ २३ ॥ अज्ञानाद्वाभयाद्वापिमयिबालेजनार्दन ॥ नतदद्यपुनर्लभ्यंपांडवैर्वृष्णिनंदन ॥ २४ ॥ ध्रि
यमाणेमहाबाहौमयिसंप्रतिकेशव ॥ यावद्धितीक्ष्णयासूच्याविध्येदग्रेणकेशव ॥ तावदप्यपरित्याज्यंभूमेर्नःपांडवान्प्रति ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्यो०
भगवद्यानपर्वणिदुर्योधनवाक्येसप्तविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥१२७॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच ततःप्रशम्यदाशार्हःक्रोधपर्याकुलेक्षणः ॥ दुर्यो
धनमिदंवाक्यमब्रवीत्कुरुसंसदि ॥ १ ॥ लप्स्यसेवीरशयनंकाममेतदवाप्स्यसि ॥ स्थिरोभवसहामात्योविमर्दोभवितामहान् ॥ २ ॥ यच्चैवंमन्यसेमूढनमेक
श्चिदृतिक्रमः ॥ पांडवेष्वितितत्सर्वंनिबोधतनराधिपाः ॥ ३ ॥ श्रियासंतप्यमानेनपांडवानांमहात्मनां ॥ त्वयादुर्मंत्रितंद्यूतंसौबलेनचभारत ॥ ४ ॥ कथंचज्ञा
तयस्तातश्रेयांसःसाधुसंमताः ॥ अथान्याय्यमुपस्थातुंजिह्मेनाजिह्मचारिणः ॥ ५ ॥ अक्षद्यूतंमहाप्रज्ञसतांमतिविनाशनं ॥ असतांतत्रजायंतेभेदाश्चव्यस
नानिच ॥ ६ ॥ तदिदंव्यसनंघोरंत्वयाद्यूतमुखंकृतं ॥ असमीक्ष्यसदाचारैःसार्धंपापानुबंधनैः ॥ ७ ॥ कश्चान्योभ्रातृभार्यांवैविप्रकर्तुंतथार्हति ॥ आनीयचस
भांव्यक्तंयथोक्ताद्रौपदीत्वया ॥ ८ ॥ कुलीनाशीलसंपन्नाप्राणेभ्योपिगरीयसी ॥ महिषीपांडुपुत्राणांतथाविनिकृतात्वया ॥ ९ ॥ जानंतिकुरवःसर्वेयथोक्ताः
कुरुसंसदि ॥ दुःशासनेनकौंतेयाःप्रव्रजंतःपरंतपाः ॥ १० ॥ सम्यग्वृत्तेष्वलुब्धेषुसततंधर्मचारिषु ॥ स्वेषुबंधुषुकःसाधुश्चरेदेवमसांप्रतं ॥ ११ ॥ नृशंसानामना
र्याणांपुरुषाणांचभाषणं ॥ कर्णदुःशासनाभ्यांचत्वयाचबहुशःकृतं ॥ १२ ॥ सहमात्राप्रदग्धुंतान्बालकान्वारणावते ॥ आस्थितःपरमंयत्नंनसमृद्धंचतत्तव
॥ १३ ॥ ऊषुश्चसुचिरंकालंप्रच्छन्नाःपांडवास्तदा ॥ मात्रासहैकचक्रायांब्राह्मणस्यनिवेशने ॥ १४ ॥ विषेणसर्पबंधैश्चयतिताःपांडवास्त्वया ॥ सर्वोपायैर्वि
नाशायनसमृद्धंचतत्तव ॥ १५ ॥ एवंबुद्धिःपांडवेषुमिथ्यावृत्तिःसदाभवान् ॥ कथंतेनापराधोस्तिपांडवेषुमहात्मसु ॥ १६ ॥ यच्चेभ्योयाचमानेभ्यःपित्र्यमंशं
नदित्ससि ॥ तच्चपापप्रदातासिभ्रष्टैश्वर्योनिपातितः ॥ १७ ॥ कृत्वाबहून्यकार्याणिपांडवेषुनृशंसवत् ॥ मिथ्यावृत्तिरनार्यःसन्नद्यविप्रतिपद्यसे ॥ १८ ॥

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ विप्रतिपद्यसेविवादंकुरुषेमात्रादिभिःसह ॥ १८ ॥

मातापितृभ्यांभीष्मेणद्रोणेनविदुरेणच ॥ शाम्येतिमुहुरुक्तोसिनचशाम्यसिपार्थिव ॥ १९ ॥ शमेहिसुमहाँल्लाभस्तवपार्थस्यचोभयोः ॥ नचरोचयसेराजन्
॥१२३॥ किमन्यद्बुद्धिलाघवात् ॥ २० ॥ नशर्मप्राप्स्यसेराजन्नुत्क्रम्यसुहृदांवचः ॥ अधर्म्यमयशस्यंचक्रियतेपार्थिवत्वया ॥ २१ ॥ वैशंपायनउवाच एवंब्रुव ५
तिदाशार्हेदुर्योधनममर्पणं ॥ दुःशासनइदंवाक्यमब्रवीत्कुरुसंसदि ॥ २२ ॥ नचेत्संधास्यसेराजन्स्वेनकामेनपांडवैः ॥ बध्वाकिलत्वांदास्यंतिकुंतीपुत्रायकौ
रवाः ॥ २३ ॥ वैकर्तनंत्वांचमांचत्रीनेतान्मनुजर्षभ ॥ पांडवेभ्यःप्रदास्यंतिभीष्मोद्रोणःपिताचते ॥ २४ ॥ भ्रातुरेतद्वचःश्रुत्वाधार्तराष्ट्रःसुयोधनः ॥ क्रुद्धःप्राति
ष्ठतोत्थायमहानागइवश्वसन् ॥ २५ ॥ विदुरंधृतराष्ट्रंचमहाराजंचबाह्लिकं ॥ कृपंचसोमदत्तंचभीष्मंद्रोणंजनार्दनं ॥ २६ ॥ सर्वानेताननादृत्यदुर्मतिर्निरपत्र
पः ॥ अशिष्टवदमर्यादोमानीमान्यावमानिता ॥ २७ ॥ तंप्रस्थितमभिप्रेक्ष्यभ्रातरोमनुजर्षभं ॥ अनुजग्मुःसहामात्याराजानश्चापिसर्वशः ॥ २८ ॥ सभायामुत्थितं
क्रुद्धंप्रस्थितंभ्रातृभिःसह ॥ दुर्योधनमभिप्रेक्ष्यभीष्मःशांतनवोब्रवीत् ॥ २९ ॥ धर्मार्थावभिसंत्यज्यसंरंभंयोनुमन्यते ॥ हसंतिव्यसनेतस्यदुर्हृदोनचिरादिव
॥ ३० ॥ दुरात्माराजपुत्रोयंधार्त्तराष्ट्रोनुपायकृत् ॥ मिथ्याभिमानीराज्यस्यक्रोधलोभवशानुगः ॥ ३१ ॥ कालपक्वमिदंमन्येसर्वक्षत्रंजनार्दन ॥ सर्वेह्यनुसृता
मोहात्पार्थिवाःसहमंत्रिभिः ॥ ३२ ॥ भीष्मस्याथवचःश्रुत्वादाशार्हःपुष्करेक्षणः ॥ भीष्मद्रोणमुखान्सर्वानभ्यभाषतवीर्यवान् ॥ ३३ ॥ सर्वेषांकुरुवृद्धानांम
हानयमतिक्रमः ॥ प्रसह्यमंदमैश्वर्येननियच्छतयन्नृपं ॥ ३४ ॥ तत्रकार्यमहंमन्येकालप्राप्तमरिंदमाः ॥ क्रियमाणेभवेच्छ्रेयस्तत्सर्वंशृणुतानघाः ॥ ३५ ॥ प्रत्य
क्षमेतद्भवतांयद्वक्ष्यामिहितंवचः ॥ भवतामानुकूल्येनयदिरोचेतभारताः ॥ ३६ ॥ भोजराजस्यवृद्धस्यदुराचारोह्यनात्मवान् ॥ जीवतःपितुरैश्वर्यंहृत्वामृत्युव
शंगतः ॥ ३७ ॥ उग्रसेनसुतःकंसःपरित्यक्तःसबांधवैः ॥ ज्ञातीनांहितकामेनमयाशस्तोमहामृधे ॥ ३८ ॥ आहुकःपुनरस्माभिर्ज्ञातिभिश्चापिसत्कृतः ॥ उग्रसे
नःकृतोराजाभोजराजन्यवर्धनः ॥ ३९ ॥ कंसमेकंपरित्यज्यकुलार्थेसर्वयादवाः ॥ संभूयसुखमेधंतेभारतांधकवृष्णयः ॥ ४० ॥ अपिचाप्यवदद्राजन्परमेष्ठी
प्रजापतिः ॥ व्यूढेदेवासुरेयुद्धेभ्युद्यतेष्वायुधेषुच ॥ ४१ ॥ द्वैधीभूतेषुलोकेषुविनश्यत्सुचभारत ॥ अब्रवीत्सृष्टिमान्देवोभगवाँल्लोकभावनः ॥ ४२ ॥ पराभविष्यंत्य ॥१२३॥
सुरादैतेयादानवैःसह ॥ आदित्यावसवोरुद्राभविष्यंतिदिवौकसः ॥ ४३ ॥ देवासुरमनुष्याश्चगंधर्वोरगराक्षसाः ॥ अस्मिन्युद्धेसुसंक्रुद्धाहनिष्यंतिपरस्परं ॥ ४४ ॥

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ कृष्णस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

इतिमत्वाब्रवीद्धर्मंपरमेष्ठीप्रजापतिः ॥ वरुणायप्रयच्छैतान्बध्वादैतेयदानवान् ॥ ४५ ॥ एवमुक्तस्ततोधर्मोनियोगात्परमेष्ठिनः ॥ वरुणायददौसर्वान्बध्वा
दैतेयदानवान् ॥ ४६ ॥ तान्बध्वाधर्मपाशैश्चस्वैश्चपाशैर्जलेश्वरः ॥ वरुणःसागरेयत्तोनित्यंरक्षतिदानवान् ॥ ४७ ॥ तथादुर्योधनंकर्णंशकुनिंचापिसौबलं ॥
बध्वादुःशासनंचापिपांडवेभ्यःप्रयच्छथ ॥ ४८ ॥ त्यजेत्कुलार्थेपुरुषंग्रामस्यार्थेकुलंत्यजेत् ॥ ग्रामंजनपदस्यार्थेआत्मार्थेपृथिवींत्यजेत् ॥ ४९ ॥ राजन्दुर्यो
धनंबध्वाततःसंशाम्यपांडवैः ॥ त्वत्कृतेनविनश्येयुःक्षत्रियाःक्षत्रियर्षभ ॥ ५० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिकृष्णवाक्येअष्टाविंशत्यधि
कशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच कृष्णस्यतुवचःश्रुत्वाधृतराष्ट्रोजनेश्वरः ॥ विदुरंसर्वधर्मज्ञंत्वरमाणोभ्यभाषत ॥ १ ॥ गच्छ
तातमहाप्राज्ञांगांधारींदीर्घदर्शिनीं ॥ आनयेहतयासार्धमनुनेष्यामिदुर्मतिं ॥ २ ॥ यदिसापिदुरात्मानंशमयेद्दुष्टचेतसं ॥ अपिकृष्णस्यसुहृदस्तिष्ठेमवचनेवयं
॥ ३ ॥ अपिलोभाभिभूतस्यपंथानमनुदर्शयेत् ॥ दुर्बुद्धेर्दुःसहायस्यशमार्थंब्रुवतीवचः ॥ ४ ॥ अपिनोव्यसनंघोरंदुर्योधनकृतंमहत् ॥ शमयेच्चिररात्राययोग
क्षेमवदव्ययं ॥ ५ ॥ राज्ञस्तुवचनंश्रुत्वाविदुरोदीर्घदर्शिनीं ॥ आनयामासगांधारींधृतराष्ट्रस्यशासनात् ॥ ६ ॥ धृतराष्ट्रउवाच एषगांधारिपुत्रस्तेदुरा
त्माशासनातिगः ॥ ऐश्वर्यलोभादैश्वर्यंजीवितंचप्रहास्यति ॥ ७ ॥ अशिष्टवदमर्यादःपापैःसहदुरात्मवान् ॥ सभायानिर्गतोमूढोव्यतिक्रम्यसुहृद्वचः ॥ ८ ॥ वैशं
पायनउवाच साभर्तृवचनंश्रुत्वाराजपुत्रीयशस्विनी ॥ अन्विच्छंतीमहच्छ्रेयोगांधारीवाक्यमब्रवीत् ॥ ९ ॥ गांधार्युवाच आनाययसुतंक्षिप्रंराज्य
कामुकमातुरं ॥ नहिराज्यमशिष्टेनशक्यंधर्मार्थलोपिना ॥ १० ॥ आप्तुमाप्तंतथापीदमविनीतेनसर्वथा ॥ त्वंह्येवात्रभृशंगर्ह्योधृतराष्ट्रसुतप्रियः ॥ ११ ॥ यो
जानन्पापतामस्यतत्प्रज्ञामनुवर्तसे ॥ सएषकाममन्युभ्यांप्रलब्धोलोभमास्थितः ॥ १२ ॥ अशक्योद्यत्वयाराजन्विनिवर्तयितुंबलात् ॥ राष्ट्रप्रदानेमूढस्यबा
लिशस्यदुरात्मनः ॥ १३ ॥ दुःसहायस्यलुब्धस्यधृतराष्ट्रोश्नुतेफलं ॥ कथंहिस्वजनेभेदमुपेक्षेतमहीपतिः ॥ भिन्नंहिस्वजनेनत्वांप्रहसिष्यंतिशत्रवः ॥ १४ ॥ याहि
शक्यामहाराजसाम्नाभेदेनवापुनः ॥ निस्तर्तुमापदःस्वेषुदंडंकस्तत्रपातयेत् ॥ १५ ॥

चिररात्राययोगक्षेमवत् बहुकालंअप्राप्तस्यसुखस्यप्राप्तिःप्राप्तस्यसंरक्षणंचनिर्वहेदित्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७॥ १८ ॥ आयत्यांपरिणामे ॥ १९ ॥ २०॥ अपचितिःपूजा ॥ २१ ॥ २२ ॥ दीर्घमंतरंचिरकालं ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ महद्राज्यं महद्राज्यविशालयोरितिविश्वः ॥ २६ ॥ अविधे

वैशंपायनउवाच शासनाद्धृतराष्ट्रस्यदुर्योधनममर्षणं॥ मातुश्चवचनात्क्षत्तासभांप्रावेशयत्पुनः॥ १६॥ समातुर्वचनाकांक्षीप्रविवेशपुनःसभां॥ अभि
ताम्रेक्षणःक्रोधान्निःश्वसन्निवपन्नगः॥ १७॥ तंप्रविष्टमभिप्रेक्ष्यपुत्रमुत्पथमास्थितं॥ विगर्हमाणागांधारीशमार्थवाक्यमब्रवीत्॥ १८॥ दुर्योधननिबोधेदं
वचनंममपुत्रक॥ हितंतेसानुबंधस्यतथायत्यांसुखोदयं॥ १९॥ दुर्योधनयदाहत्वांपिताभरतसत्तम॥ भीष्मोद्रोणःकृपःक्षत्तासुहृदांकुरुतद्वचः॥ २०॥ भी
ष्मस्यतुपितुश्चैवममचापचितिःकृता॥ भवेद्द्रोणमुखानांचसुहृदांशाम्यतात्वया॥ २१॥ नहिराज्यंमहाप्राज्ञस्वेनकामेनशक्यते॥ अवाप्तुंरक्षितुंवापिभोक्तुंभ
रतसत्तम॥ २२॥ नह्यवश्येंद्रियोराज्यमश्नीयाद्दीर्घमंतरं॥ विजितात्मातुमेधावीसराज्यमभिपालयेत्॥ २३॥ कामक्रोधौहिपुरुषमर्थेभ्योव्यपकर्षतः॥ तौ
तुशत्रूविनिर्जित्यराजाविजयतेमहीं॥ २४॥ लोकेश्वरप्रभुत्वंहिमहदेतद्दुरात्मभिः॥ राज्यंनामेप्सितंस्थानंनशक्यमभिरक्षितुं॥ २५॥ इंद्रियाणिमहत्प्रेप्सुर्नि
यच्छेदर्थधर्मयोः॥ इंद्रियैर्नियतैर्बुद्धिर्वर्धतेग्निरिवेंधनैः॥ २६॥ अविधेयानिहीमानिव्यापादयितुमप्यलं॥ अविधेयाइवादांताहयाःपथिकुसारथिं॥ २७॥
अविजित्ययआत्मानममात्यान्विजिगीषते॥ अमित्रान्वाजितामात्यःसोवशःपरिहीयते॥ २८॥ आत्मानमेवप्रथमंद्वेष्यरूपेणयोजयेत्॥ ततोमात्यानमित्रांश्च
नमोघंविजिगीषते॥ २९॥ वश्येंद्रियंजितामात्यंधृतदंडंविकारिषु॥ परीक्ष्यकारिणंधीरमत्यर्थंश्रीर्निषेवते॥ ३०॥ क्षुद्राक्षेणेवजालेनझषावपिहितावुभौ॥
कामक्रोधौशरीरस्थौप्रज्ञानंतौविलुंपतः॥ ३१॥ याभ्यांहिदेवाःस्वर्यातुःस्वर्गस्यपिदधुर्मुखं॥ बिभ्यतोनुपरागस्यकामक्रोधौस्मवर्धितौ॥ ३२॥ कामंक्रोधंच
लोभंचदंभंदर्पंचभूमिपः॥ सम्यग्विजेतुंयोवेदसमहीमभिजायते॥ ३३॥ सततंनिग्रहेयुक्तइंद्रियाणांभवेन्नृपः॥ ईप्सन्नर्थंचधर्मंचद्विषतांचपराभवं॥ ३४॥
कामाभिभूतःक्रोधाद्वायोमिथ्याप्रतिपद्यते॥ स्वेषुचान्येषुवातस्यनसहायाभवंत्युत॥ ३५॥ एकीभूतैर्महाप्राज्ञैःशूरैररिनिबर्हणैः॥ पांडवैःपृथिवींतातभोक्ष्यसे
सहितःसुखी॥ ३६॥ यथाभीष्मःशांतनवोद्रोणश्चापिमहारथः॥ आहतुस्ताततत्सत्यमजेयौकृष्णपांडवौ॥ ३७॥

यानिअवशीकृतानि व्यापादयितुंहंतुं ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ क्षुद्राक्षेणसूक्ष्मच्छिद्रेण ॥ ३१ ॥ अनुपरागस्य अनासक्तस्यापिकामक्रोधौस्वर्गनिरोधकावित्यर्थः ॥ ३२ ॥ अभिजायतेशास्ती
त्यर्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ यःकामेनअभिभूतःक्रोधाद्वाअभिभूतःमिथ्याकपटेनवाऽभिभूतःप्रतिपद्यतेईप्सितार्थादीन् तस्यसहायानभवंतीत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

॥३८॥३९॥४०॥ अंशः भागः ॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥ निकारःअपकारः समाःवर्षाणि ॥४७॥ यःत्वंपार्थानांअर्थंअभीप्ससिसएषत्वंनशक्तः तदर्थापहारायेत्यर्थः नापिसूतपुत्रादयःशक्ताः

प्रपद्यस्वमहाबाहुंकृष्णमक्लिष्टकारिणं ॥ प्रसन्नोहिसुखायस्यादुभयोरेवकेशवः ॥ ३८ ॥ सुहृदामर्थकामानांयोनतिष्ठतिशासने ॥ प्राज्ञानांकृतविद्यानांस
नरःशत्रुनंदनः ॥ ३९ ॥ नयुद्धेतातकल्याणंनधर्मार्थौकुतःसुखं ॥ नचापिविजयोनित्यंमायुद्धेचेतआधिथाः ॥ ४० ॥ भीष्मेणहिमहाप्राज्ञपित्रातेबाह्लिकेन
च ॥ दत्तोंशःपांडुपुत्राणांभेदाद्भीतैररिंदम ॥ ४१ ॥ तस्यचैतत्प्रदानस्यफलमद्यानुपश्यसि ॥ यद्भुंक्षेपृथिवींकृत्स्नांशूरैर्निहतकंटकां ॥ ४२ ॥ प्रयच्छपांडुपुत्राणां
यथोचितमरिंदम ॥ यदीच्छसिसहामात्योभोक्तुमर्धंप्रदीयतां ॥ ४३ ॥ अलमर्धंपृथिव्यास्तेसहामात्यस्यजीवितुं ॥ सुहृदांवचनेतिष्ठन्यशःप्राप्स्यसिभारत ॥
॥ ४४ ॥ श्रीमद्भिरात्मवद्भिस्तैर्बुद्धिमद्भिर्जितेंद्रियैः ॥ पांडवैर्विग्रहस्तातभ्रंशयेन्महतःसुखात् ॥ ४५ ॥ निगृह्यसुहृदांमन्युंशाधिराज्यंयथोचितं ॥ स्वमंशंपांडु
पुत्रेभ्यःप्रदायभरतर्षभ ॥ ४६ ॥ अलमंगनिकारोयंत्रयोदशसमाःकृतः ॥ शमयैनंमहाप्राज्ञकामक्रोधसमेधितं ॥ ४७ ॥ नचैषशक्तःपार्थानांयस्त्वमर्थमभी
प्ससि ॥ सूतपुत्रोदृढक्रोधोभ्रातादुःशासनश्चते ॥ ४८ ॥ भीष्मेद्रोणेकृपेकर्णेभीमसेनेधनंजये ॥ धृष्टद्युम्नेचसंक्रुद्धेनस्युःसर्वाःप्रजाध्रुवं ॥ ४९ ॥ अमर्षवशमा
पन्नोमाकुरूंस्तातजीघनः ॥ एषाहिपृथिवीकृत्स्नामागमत्त्वत्कृतेवधं ॥ ५० ॥ यच्चत्वंमन्यसेमूढभीष्मद्रोणकृपादयः ॥ योत्स्यंतेसर्वशक्त्येतिनैतदद्योपपद्यते ॥
॥ ५१ ॥ समंहिराज्यंप्रीतिश्चस्थानंहिविदितात्मनां ॥ पांडवेष्वथयुष्मासुधर्मस्त्वभ्यधिकस्ततः ॥ ५२ ॥ राजपिंडभयादेतेयदिहास्यंतिजीवितं ॥ नहिशक्ष्यंति
राजानंयुधिष्ठिरमुदीक्षितुं ॥ ५३ ॥ नलोभादर्थसंपत्तिर्नराणामिहदृश्यते ॥ तदलंतातलोभेनप्रशाम्यभरतर्षभ ॥ ५४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगव
द्यानपर्वणिगांधारीवाक्येऊनत्रिंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच तत्तुवाक्यमनादृत्यसोर्थवन्मातृभाषितं ॥ पुनःप्रत
स्थेसंरंभात्सकाशमकृतात्मनां ॥ १ ॥ ततःसभायानिर्गम्यमंत्रयामासकौरवः ॥ सौबलेनमताक्षेणराज्ञाशकुनिनासह ॥ २ ॥ दुर्योधनस्यकर्णस्यशकुनेःसौब
लस्यच ॥ दुःशासनचतुर्थानामिदमासीद्विचेष्टितं ॥ ३ ॥ पुरायमस्मान्गृह्णातिक्षिप्रकारीजनार्दनः ॥ सहितोधृतराष्ट्रेणराज्ञाशांतनवेनच ॥ ४ ॥ वयमेवहृषीकेशं
निगृह्णीमबलादिव ॥ प्रसह्यपुरुषव्याघ्रमिंद्रोवैरोचनिंयथा ॥ ५ ॥ श्रुत्वागृहीतंवार्ष्णेयंपांडवाहतचेतसः ॥ निरुत्साहाभविष्यंतिभग्नदंष्ट्राइवोरगाः ॥ ६ ॥

॥४८॥४९॥ मागमत्मागच्छतु ॥५०॥५१॥५२॥५३॥५४॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनत्रिंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥१२९॥ ॥७॥ तत्विति॥१॥२॥३॥४॥ वैरोचनिंबलिं ॥५॥६॥

॥७॥ केशवंबध्वारिपून्योत्स्यामहेइत्युत्तरश्लोकेनान्वयः ॥८॥ ९॥१०॥११॥१२॥१३॥ कर्मदूतनिग्रहाख्यं ॥१४॥विकुर्वंतेविकारंकलहाख्यंकुर्वते॥१५॥१६॥१७॥१८॥ अशक्यंनचकर्तुंशक्यं ॥१९॥

अयंत्वेषांमहाबाहुःसर्वेषांशर्मवर्मच ॥ अस्मिन्गृहीतेवरदेऋषभेसर्वसात्वतां ॥ ७ ॥ निरुद्यमाभविष्यंतिपांडवाःसोमकैःसह ॥ तस्माद्वयमिहैवैनंकेशवंक्षि
प्रकारिणं ॥ ८ ॥ क्रोशतोधृतराष्ट्रस्यबध्वायोत्स्यामहेरिपून् ॥ तेषांपापमभिप्रायंपापानांदुष्टचेतसां ॥ ९ ॥ इंगितज्ञःकविःक्षिप्रमन्वबुध्यतसात्यकिः ॥ तदर्थम
भिनिष्क्रम्यहार्दिक्येनसहास्थितः ॥ १० ॥ अब्रवीत्कृतवर्माणंक्षिप्रंयोजयवाहिनीं ॥ व्यूढानीकःसभाद्वारमुपतिष्ठस्वदंशितः ॥ ११ ॥ यावदाख्याम्यहंचैतत्कृष्णा
याक्लिष्टकारिणे ॥ सप्रविश्यसभांवीरःसिंहोगिरिगुहामिव ॥ १२ ॥ आचष्टतमभिप्रायंकेशवायमहात्मने ॥ धृतराष्ट्रंततश्चैवविदुरंचान्वभाषत ॥ १३ ॥ तेषामे
तमभिप्रायमाचचक्षेस्मयन्निव ॥ धर्मादर्थाच्चकामाच्चकर्मसाधुविगर्हितं ॥ १४ ॥ मंदाःकर्तुमिहेच्छंतिनचावाप्यंकथंचन ॥ पुराविकुर्वतेमूढाःपापात्मानःस
मागताः ॥ १५ ॥ धर्षिताःकाममन्युभ्यांक्रोधलोभवशानुगाः ॥ इमंहिपुंडरीकाक्षंजिघृक्षंत्यल्पचेतसः ॥ १६ ॥ पटेनाग्निंप्रज्वलितंयथाबालायथाजडाः ॥ सा
त्यकेस्तद्वचःश्रुत्वाविदुरोदीर्घदर्शिवान् ॥ १७ ॥ धृतराष्ट्रंमहाबाहुमब्रवीत्कुरुसंसदि ॥ राजन्परीतकालास्तेपुत्राःसर्वेपरंतप ॥ १८ ॥ अशक्यमयशस्यंचकर्तुं
कर्मसमुद्यताः ॥ इमंहिपुंडरीकाक्षमभिभूयप्रसह्यच ॥ १९ ॥ निग्रहीतुंकिलेच्छंतिसहितावासवानुजं ॥ इमंपुरुषशार्दूलमप्रधृष्यंदुरासदं ॥ २० ॥ आसाद्यन
भविष्यंतिपतंगाइवपावकं ॥ अयमिच्छन्हितान्सर्वान्युध्यमानान्जनार्दनः ॥ २१ ॥ सिंहोनागानिवक्रुद्धोगमयेद्यमसादनं ॥ नत्वयंनिंदितंकर्मकुर्यात्पापं
कथंचन ॥ २२ ॥ नचधर्मादपक्रामेदच्युतःपुरुषोत्तमः ॥ विदुरेणैवमुक्तेतुकेशवोवाक्यमब्रवीत् ॥ २३ ॥ धृतराष्ट्रमभिप्रेक्ष्यसुहृदांशृण्वतांमिथः ॥ राजन्नेतेय
दिक्रुद्धामांनिगृह्णीयुरोजसा ॥ २४ ॥ एतेवामामहंवैनाननुजानीहिपार्थिव ॥ एतान्हिसर्वान्संरब्धान्नियंतुमहमुत्सहे ॥ २५ ॥ नत्वहंनिंदितंकर्मकुर्यांपापंकथंच
न ॥ पांडवार्थेहिलुभ्यंतःस्वार्थान्हास्यंतितेसुताः ॥ २६ ॥ एतेचेदेवमिच्छंतिकृतकार्योयुधिष्ठिरः ॥ अद्यैवह्यहमेनांश्चयेचैनाननुभारत ॥ २७ ॥ निगृह्यराज
न्पार्थेभ्योदद्यांकिंदुष्कृतंभवेत् ॥ इदंतुनप्रवर्तेयंनिंदितंकर्मभारत ॥ २८ ॥ सन्निधौतेमहाराजक्रोधजंपापबुद्धिजं ॥ एषदुर्योधनोराजन्यथेच्छतितथास्तुतत् ॥ १२५ ॥
॥ २९ ॥ अहंतुसर्वांस्तनयाननुजानामितेनृप ॥ एतच्छ्रुत्वातुविदुरंधृतराष्ट्रोभ्यभाषत ॥ क्षिप्रमानयतंपापंराज्यलुब्धंसुयोधनं ॥ ३० ॥

वासवानुजंविष्णुंत्रिविक्रममित्यर्थः ॥२०॥ नभविष्यंतिमरिष्यंति ॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥ पांडवार्थेपांडवधने लुभ्यंतःलोभंकुर्वंतः ॥२६॥ २७ ॥ इदंतुकर्मकर्तुमितिशेषः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

पंथानंअवतारयितुंसत्पथेनिवेशयितुं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ निर्मोचनेनगरविशेषे ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७॥४८॥

सहमित्रंसहामात्यंससोदर्यंसहानुगं ॥ शक्नुयांयदिपंथानमवतारयितुंपुनः ॥ ३१ ॥ ततोदुर्योधनंक्षत्तापुनःप्रावेशयत्सभां ॥ अकामंभ्रातृभिःसार्धंराजभिः
परिवारितं ॥ ३२ ॥ अथदुर्योधनंराजाधृतराष्ट्रोभ्यभाषत ॥ कर्णदुःशासनाभ्यांचराजभिश्चापिसंवृतं ॥ ३३ ॥ नृशंसपापभूयिष्ठक्षुद्रकर्मसहायवान् ॥ पापैः
सहायैःसंहत्यपापंकर्मचिकीर्षसि ॥ ३४ ॥ अशक्यमयशस्यंचसद्भिश्चापिविगर्हितं ॥ यथात्वादृशकोमूढोव्यवस्येत्कुलपांसनः ॥ ३५ ॥ त्वमिमंपुंडरीकाक्षम
प्रधृष्यंदुरासदं ॥ पापैःसहायैःसंहत्यनिग्रहीतुंकिलेच्छसि ॥ ३६ ॥ योनशक्योबलात्कर्तुंदेवैरपिसवासवैः ॥ तंत्वंप्रार्थयसेमंदबालश्चंद्रमसंयथा ॥ ३७ ॥ देवैर्म
नुष्यैर्गंधर्वैरसुरैरुरगैश्चयः ॥ नसोढुंसमरेशक्यस्तंनबुध्यसिकेशवं ॥ ३८ ॥ दुर्ग्राह्यःपाणिनावायुर्दुस्पर्शःपाणिनाशशी ॥ दुर्धरापृथिवीमूर्ध्नादुर्ग्राह्यःकेश
वोबलात् ॥ ३९ ॥ इत्युक्तेधृतराष्ट्रेणक्षत्तापिविदुरोब्रवीत् ॥ दुर्योधनमभिप्रेत्यधार्तराष्ट्रममर्षणं ॥ ४० ॥ विदुरउवाच दुर्योधननिबोधेदंवचनंममसांप्र
तं ॥ सौभद्वारेवानरेंद्रोद्विविदोनामनामतः ॥ शिलावर्षेणमहताछादयामासकेशवं ॥ ४१ ॥ ग्रहीतुकामोविक्रम्यसर्वयत्नेनमाधवं ॥ ग्रहीतुंनाशकच्चैनंतंत्वंप्रा
र्थयसेबलात् ॥ ४२ ॥ प्राग्ज्योतिषगतंशौरिंनरकःसहदानवैः ॥ ग्रहीतुंनाशकत्तत्रतंत्वंप्रार्थयसेबलात् ॥ ४३ ॥ अनेकयुगवर्षायुर्निहत्यनरकंमृधे ॥ नीत्वाक
न्यासहस्राणिउपयेमेयथाविधि ॥ ४४ ॥ निर्मोचनेषट्सहस्राःपाशैर्बद्धामहासुराः ॥ ग्रहीतुंनाशकंश्चैनंतंत्वंप्रार्थयसेबलात् ॥ ४५ ॥ अनेनहिहताबाल्येपूतना
शकुनीतथा ॥ गोवर्धनोधारितश्चगवार्थेभरतर्षभ ॥ ४६ ॥ अरिष्टोधेनुकश्चैवचाणूरश्चमहाबलः ॥ अश्वराजश्चनिहतःकंसश्चारिष्टमाचरन् ॥ ४७ ॥ जरासंध
श्चवक्रश्चशिशुपालश्चवीर्यवान् ॥ बाणश्चनिहतःसंख्येराजानश्चनिषूदिताः ॥ ४८ ॥ वरुणोनिर्जितोराजापावकश्चामितौजसा ॥ पारिजातंचहरताजितःसा
क्षाच्छचीपतिः ॥ ४९ ॥ एकार्णवेचस्वपतानिहतौमधुकैटभौ ॥ जन्मांतरमुपागम्यहयग्रीवस्तथाहतः ॥ ५० ॥ अयंकर्तानक्रियतेकारणंचापिपौरुषे ॥ यद्यदि
च्छेदयंशौरिस्तत्तत्कुर्यादयत्नतः ॥ ५१ ॥ तंनबुध्यसिगोविंदंघोरविक्रममच्युतं ॥ आशीविषमिवक्रुद्धंतेजोराशिमनिंदितं ॥ ५२ ॥ प्रधर्षयन्महाबाहुंकृष्णम
क्लिष्टकारिणं ॥ पतंगोग्निमिवासाद्यसामात्योनभविष्यसि ॥ ५३ ॥ इतिश्रीम० उद्यो० भग० विदुरवाक्येत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥ ॥ ५ ॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१३०॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥५॥

विदुरेणेति ॥ १॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५॥६॥७॥८॥९॥१०॥ ११॥१२॥१३॥ मुह्यामतिधृतराष्ट्रं ॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥ अदृश्यमाने वृत्तैरिरितिशेषः ॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥

वैशंपायनउवाच विदुरेणैवमुक्तस्तुकेशवःशत्रुपूगहा ॥ दुर्योधनंधार्तराष्ट्रमभ्यभाषतवीर्यवान् ॥ १ ॥ एकोहमितियन्मोहान्मन्यसेमांसुयोधन ॥ परिभूयसु
दुर्बुद्धेग्रहीतुंमांचिकीर्षसि ॥ २ ॥ इहैवपांडवाःसर्वेतथैवांधकवृष्णयः ॥ इहादित्याश्चरुद्राश्चवसवश्चमहर्षिभिः ॥ ३ ॥ एवमुक्त्वाजहासोच्चैःकेशवःपरवीरहा ॥
तस्यसंस्मयतःशौरेर्विद्युद्रूपामहात्मनः ॥ ४ ॥ अंगुष्ठमात्रास्त्रिदशामुमुचुःपावकार्चिषः ॥ अस्यब्रह्माललाटस्थोरुद्रोवक्षसिचाभवत् ॥ ५ ॥ लोकपालाभुजेष्वा
सन्नग्निरास्यादजायत ॥ आदित्याश्चैवसाध्याश्चवसवोथाश्विनावपि ॥६॥ मरुतश्चसहेंद्रेणविश्वेदेवास्तथैवच ॥ बभूवुश्चैकरूपाणियक्षगंधर्वरक्षसां ॥७॥ प्रा
दुरास्तांतथादोर्भ्यांसंकर्षणधनंजयौ ॥ दक्षिणेथार्जुनोधन्वीहलीरामश्चसव्यतः ॥ ८ ॥ भीमोयुधिष्ठिरश्चैवमाद्रीपुत्रौचपृष्ठतः ॥ अंधकावृष्णयश्चैवप्रद्युम्नप्रमु
खास्ततः ॥ ९ ॥ अग्रेबभूवुःकृष्णस्यसमुद्यतमहायुधाः ॥ शंखचक्रगदाशक्तिशार्ङ्गलांगलनंदकाः ॥ १० ॥ अदृश्यंतोद्यतान्येवसर्वप्रहरणानिच ॥ नानाबाहुषु
कृष्णस्यदीप्यमानानिसर्वशः ॥ ११ ॥ नेत्राभ्यांनस्ततश्चैवश्रोत्राभ्यांचसमंततः ॥ प्रादुरासन्महारौद्राःसधूमाःपावकार्चिषः ॥ १२ ॥ रोमकूपेषुचतथासूर्य
स्येवमरीचयः ॥ तंदृष्ट्वाघोरमात्मानंकेशवस्यमहात्मनः ॥ १३ ॥ न्यमीलयंतनेत्राणिराजानस्त्रस्तचेतसः ॥ ऋतेद्रोणंचभीष्मंचविदुरंचमहामतिं ॥ १४ ॥ सं
जयंचमहाभागमृषींश्चैवतपोधनान् ॥ प्रादात्तेषांसभगवान्दिव्यंचक्षुर्जनार्दनः ॥ १५ ॥ तदृष्ट्वामहदाश्चर्यंमाधवस्यसभातले ॥ देवदुंदुभयोनेदुःपुष्पवर्षंप
पातच ॥ १६ ॥ धृतराष्ट्रउवाच त्वमेवपुंडरीकाक्षसर्वस्यजगतोहितः ॥ तस्मात्त्वंयादवश्रेष्ठप्रसादंकर्तुमर्हसि ॥ १७ ॥ भगवन्ममनेत्राणामंतर्धानंवृणे
पुनः ॥ भवंतंद्रष्टुमिच्छामिनान्यंद्रष्टुमिहोत्सहे ॥ १८ ॥ ततोब्रवीन्महाबाहुर्धृतराष्ट्रंजनार्दनः ॥ अदृश्यमानेनेत्रेद्वेभवेतांकुरुनंदन ॥ १९ ॥ तत्राद्भुतंमहाराजधृ
तराष्ट्रश्चचक्षुषी ॥ लब्धवान्वासुदेवाच्चविश्वरूपदिदृक्षया ॥ २० ॥ लब्धचक्षुषमासीनंधृतराष्ट्रंनराधिपाः ॥ विस्मिताऋषिभिःसार्धंतुष्टुवुर्मधुसूदनं ॥ २१ ॥ च
चालचमहीकृत्स्नासागरश्चापिचुक्षुभे ॥ विस्मयंपरमंजग्मुःपार्थिवाभरतर्षभ ॥ २२ ॥ ततःसपुरुषव्याघ्रःसंजहारवपुःस्वकं ॥ तांदिव्यामद्भुतांचित्रामृद्धिमत्ता
मरिंदमः ॥ २३ ॥ ततःसात्यकिमादायपाणौहार्दिक्यमेवच ॥ ऋषिभिस्तैरनुज्ञातोनिर्ययौमधुसूदनः ॥ २४ ॥ ऋषयोंतर्हिताजग्मुस्ततस्तेनारदादयः ॥ तस्मि
न्कोलाहलेवृत्तेतदद्भुतमिवाभवत् ॥ २५ ॥ तंप्रस्थितमभिप्रेक्ष्यकौरवाःसहराजभिः ॥ अनुजग्मुर्नरव्याघ्रंदेवाइवशतक्रतुं ॥ २६ ॥

॥२७॥२८॥ वरूथिनारथगुप्तिमता ॥ २९ ॥ [illegible] ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ मंदोदुर्योधनः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ किंकिणीकंक्षुद्रघंटिकाजालंतद्वनाकिंकिणीकिना

अचिंतयन्नमेयात्मासर्वंतद्राजमंडलं॥ निश्चक्रामततःशौरिःसधूमइवपावकः॥२७॥ततोरथेनशुभ्रेणमहताकिंकिणीकिना॥हेमजालविचित्रेणलघुनामेघ
नादिना॥२८॥ सूपस्करेणशुभ्रेणवैयाघ्रेणवरूथिना॥ शैब्यसुग्रीवयुक्तेनप्रत्यदृश्यतदारुकः॥२९॥तथैवरथमास्थायकृतवर्मामहारथः॥ वृष्णीनांसंमतोवी
रोहार्दिक्यःसमदृश्यत॥३०॥ उपस्थितरथंशौरिंप्रयास्यंतमरिंदमं॥ धृतराष्ट्रोमहाराजःपुनरेवाभ्यभाषत॥३१॥ यावद्बलंमेपुत्रेषुपश्यतस्तेजनार्दन॥ प्रत्यक्षं
तेनतेकिंचित्परोक्षंशत्रुकर्शन॥३२॥ कुरूणांशममिच्छंतंयतमानंचकेशव॥ विदित्वैतामवस्थांमेनाभिशंकितुमर्हसि॥३३॥ नमेपापोस्त्यभिप्रायःपांड
वान्प्रतिकेशव॥ ज्ञातमेवहितंवाक्यंयन्मयोक्तःसुयोधनः॥३४॥ जानंतिकुरवःसर्वेराजानश्चैवपार्थिवाः॥ शमेप्रयतमानंमांसर्वयत्नेनमाधव॥३५॥ वैशं
पायनउवाच ततोऽब्रवीन्महाबाहुर्धृतराष्ट्रंजनार्दनः॥ द्रोणंपितामहंभीष्मंक्षत्तारंबाह्लिकंकृपं॥३६॥ प्रत्यक्षमेतद्भवतांयद्वृत्तंकुरुसंसदि॥ यथाचाशिष्टवन्मं
दोरोषादद्यसमुत्थितः॥३७॥ वदत्यनीशमात्मानंधृतराष्ट्रोमहीपतिः॥ आपृच्छेभवतःसर्वान्गमिष्यामियुधिष्ठिरं॥३८॥ आमंत्र्यप्रस्थितंशौरिंरथस्थंपुरु
षर्षभ॥ अनुजग्मुर्महेष्वासाःप्रवीराभरतर्षभाः॥३९॥ भीष्मोद्रोणःकृपःक्षत्ताधृतराष्ट्रोथबाह्लिकः॥ अश्वत्थामाविकर्णश्चयुयुत्सुश्चमहारथः॥४०॥ ततोर
थेनशुभ्रेणमहताकिंकिणीकिना॥ कुरूणांपश्यतांप्रायात्पृथांद्रष्टुंस्वमारंसपितुर्ययौ॥४१॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिविश्वरूपदर्शनेएकत्रिंश
दधिकशततमोऽध्यायः॥१३१॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच प्रविश्याथगृहंतस्याश्चरणावभिवाद्यच॥ आचख्यौतत्समासेनयद्वृत्तंकुरुसंसदि॥१॥
वासुदेवउवाच उक्तंबहुविधंवाक्यंग्रहणीयंसहेतुकं॥ ऋषिभिश्चैवचमयानचासौतद्गृहीतवान्॥२॥ कालपक्कमिदंसर्वंसुयोधनवशानुगं॥ आपृच्छेभव
तींशीघ्रंप्रयास्येपांडवान्प्रति॥३॥ किंवाच्याःपांडवेयास्तेभवत्यावचनान्मया॥ तद्ब्रूहित्वंमहाप्रज्ञेशुश्रूषेवचनंतव॥४॥ कुंत्युवाच ब्रूयाःकेशवराजा
नंधर्मात्मानंयुधिष्ठिरं॥ भूयांस्तेहीयतेधर्मोमापुत्रकवृथाकृथाः॥५॥ श्रोत्रियस्येवतेराजन्मंदकस्याविपश्चितः॥ अनुवाकहताबुद्धिर्धर्ममेवैकमीक्षते॥६॥

॥४१॥ इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥१३१॥ ॥७॥ प्रविश्येति ॥१॥२॥३॥४॥ भूयान्पृथ्वीपालनजोधर्मः ॥५॥
श्रोत्रियस्यवेदाध्यायिनः मंदकस्यअर्थज्ञानशून्यस्य अनुवाकेनअत्यंतंवेदाक्षरराशेरत्याहताचष्टा ॥६॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ दंडनीतिःस्वामिनाप्रयुक्तेतिसंबंधः धर्मेभ्यःधर्मार्थंनियच्छतिनिर्बंधंकरोतिदंडनीतिरेव ॥ १४ ॥ १५ ॥ राजाधर्मंअधर्मंवाप्रवर्तयन्कृतत्रेतादियु
गरूपस्यकालस्यकारणं एवंचसर्वस्मिन्नपिकालेधर्मादितारतम्याद्युगचतुष्टयमस्तीतिभावः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ जगतःदोषेणसचराजास्पृश्यते ॥ २० ॥ २१ ॥ फलंनलब्धवान्प्राप्तवान् असीति

॥१२७॥ अंगावेक्षस्वधर्मंत्वंयथासृष्टःस्वयंभुवा ॥ बाहुभ्यांक्षत्रियाःसृष्टाबाहुवीर्योपजीविनः ॥ ७ ॥ क्रूरायकर्मणेनित्यंप्रजानांपरिपालने ॥ शृणुचात्रोपमामेकांया ५
वृद्धेभ्यःश्रुतामया ॥ ८ ॥ मुचुकुंदस्यराजर्षेरददात्पृथिवीमिमां ॥ पुरावैश्रवणःप्रीतोनचासौनकृहीतवान् ॥ ९ ॥ बाहुवीर्यार्जितंराज्यमश्नीयामितिकामये ॥ त
तोवैश्रवणःप्रीतोविस्मितःसमपद्यत ॥ १० ॥ मुचुकुंदस्ततोराजासोन्वशासद्वसुंधरां ॥ बाहुवीर्यार्जितांसम्यक्क्षत्रंधर्ममनुव्रतः ॥ ११ ॥ यंहिधर्मंचरंतीहप्रजारा
ज्ञासुरक्षिताः ॥ चतुर्थंतस्यधर्मस्यराजाविंदेतभारत ॥ १२ ॥ राजाचरतिचेद्धर्मंदेवत्वायैवकल्पते ॥ सचेदधर्मंचरतिनरकायैवगच्छति ॥ १३ ॥ दंडनीतिश्वध
र्मेभ्यश्चातुर्वर्ण्यंनियच्छति ॥ प्रयुक्तास्वामिनासम्यगधर्मेभ्यश्चयच्छति ॥ १४ ॥ दंडनीत्यांयदाराजासम्यक्कात्स्न्येनवर्तते ॥ तदाकृतयुगंनामकालःश्रेष्ठःप्र
वर्तते ॥ १५ ॥ कालोवाकारणंराज्ञोराजावाकालकारणं ॥ इतितेसंशयोमाभूद्राजाकालस्यकारणं ॥ १६ ॥ राजाकृतयुगस्रष्टात्रेतायाद्वापरस्यच ॥ युगस्यच
चतुर्थस्यराजाभवतिकारणं ॥ १७ ॥ कृतस्यकरणाद्राजास्वर्गमत्यंतमश्नुते ॥ त्रेतायाःकरणाद्राजास्वर्गंनात्यंतमश्नुते ॥ १८ ॥ प्रवर्तनाद्द्वापरस्ययथाभागमु
पाश्नुते ॥ कलेःप्रवर्तनाद्राजापापमत्यंतमश्नुते ॥ १९ ॥ ततोवसतिदुष्कर्मानरकेशाश्वतीःसमाः ॥ राजदोषेणहिजगत्स्पृश्यतेजगतःसच ॥ २० ॥ राजधर्मा
नवेक्षस्वपितृपैतामहोचितान् ॥ नैतद्राजर्षिवृत्तंहियत्रत्वंस्थातुमिच्छसि ॥ २१ ॥ नहिवैक्लव्यसंसृष्टआनृशंस्यव्यवस्थितः ॥ प्रजापालनसंभूतंफलंकिंचनल
ब्धवान् ॥ २२ ॥ नह्येतामाशिषंपांडुर्नचाहंनपितामहः ॥ प्रयुक्तवंतःपूर्वंतेययाचरसिमेधया ॥ २३ ॥ यज्ञोदानंतपःशौर्यंप्रज्ञासंतानमेवच ॥ माहात्म्यंबलमो
जश्वनित्यमाशंसितंमया ॥ २४ ॥ नित्यंस्वाहास्वधानित्यंददुर्मानुषदेवताः ॥ दीर्घमायुर्धनंपुत्रान्सम्यगाराधिताःशुभाः ॥ २५ ॥ पुत्रेष्वाशासतेनित्यंपितरोदै
वतानिच ॥ दानमध्ययनंयज्ञःप्रजानांपरिपालनं ॥ २६ ॥ एतद्धर्मंमधर्मंवाजन्मनैवाभ्यजायथाः ॥ तेतुवैद्याःकुलेजाताअवृत्त्यातातपीडिताः ॥ २७ ॥ ॥१२७॥

शेषः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ नित्यमिति मानुषाश्चदेवताश्चसम्यगाराधिताःसत्यःइहलोकेआयुरादीनिपरलोकसाधनानिस्वधादीनिसत्कर्माणिचददुः ॥ २५ ॥ २६ ॥ एतत्मद्वाक्यंधर्मंधर्मयुक्तंअधर्मंवा
जन्मनैवस्वभावतएवअभ्यजायथाःअभिजानीषेहेकृष्ण तेतुपांडवास्तुवैद्याःविद्यावंतः ॥ २७ ॥

दानपतिपालनाधिकारिणं देहपालनेअस्यरूपं ॥ २८ ॥२९॥३०॥३१॥३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥ ॥ ७॥अत्रेति
॥१॥ततःमदुक्तात्श्रेयःप्रशस्ततरं भूयोधिकतरंमन्युमतीदैन्यवती विभावरीकुपिता विभावरीरजन्यांचवक्रयोषितोनिविश्वः ॥२॥३॥ राजन्यामूर्धाभिषिक्ता मूर्द्धाभिषिक्तोराजन्यइत्यमरः जगर्हेनिंदितवती

यत्रदानपतिंशूरंक्षुधिताःपृथिवीचराः॥ प्राप्यतुष्टाःप्रतिष्ठंतेधर्मःकोभ्यधिकस्ततः ॥ २८॥ दानेनान्यंबलेनान्यंतथासूनृतयापरं॥ सर्वतःप्रतिगृह्णीयाद्राज्यं
प्राप्येहधार्मिकः॥२९॥ब्राह्मणःप्रचरेद्भैक्षंक्षत्रियःपरिपालयेत्॥ वैश्योधनार्जनंकुर्याच्छूद्रःपरिचरेच्चतान्॥३०॥भैक्षंविप्रतिषिद्धंतेकृषिर्नैवोपपद्यते॥ क्षत्रि
योसिक्षतात्त्रातावाहुवीर्योपजीविता॥ ३१ ॥ पित्र्यमंशंमहाबाहोनिमग्नंपुनरुद्धर॥ साम्नाभेदेनदानेनदंडेनाथनयेनवा ॥ ३२॥ इतोदुःखतरंकिंनुयदहंहीन
बांधवा ॥ परपिंडमुदीक्षेवैत्वांसूत्वामित्रनंदन ॥ ३३ ॥ युध्यस्वराजधर्मेणमानिमज्जीःपितामहान्॥ मागमःक्षीणपुण्यस्त्वंसानुजःपापिकांगतिं ॥ ३४॥
इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिकुंतीवाक्येद्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१३२॥ ॥७॥ कुंत्युवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहा
संपुरातनं॥ विदुलायाश्चसंवादंपुत्रस्यचपरंतप॥ १ ॥ ततःश्रेयश्चभूयश्चयथावद्वक्तुमर्हसि ॥ यशस्विनीमन्युमतीकुलेजाताविभावरी ॥ २॥ क्षत्रधर्मरतादां
ताविदुलादीर्घदर्शिनी ॥ विश्रुताराजसंसत्सुश्रुतवाक्याबहुश्रुता ॥ ३॥ विदुलानामराजन्याजगर्हेपुत्रमौरसं॥ निर्जितंसिंधुराजेनशयानंदीनचेतसं ॥ ४॥
विदुलोवाच अनंदनमयाजातद्विषतांहर्षवर्धन ॥ नमयात्वंनपित्राचजातःक्वाभ्यागतोह्यसि॥ ५॥ निर्मन्युश्चाप्यसंख्येयःपुरुषःक्लीबसाधनः॥ यावज्जी
वंनिराशोसिकल्याणायधुरंवह॥ ६॥ मात्मानमवमन्यस्वमैनमल्पेनबीभरः॥ मनःकृत्वासुकल्याणंमाभैस्त्वंप्रतिसंहर॥ ७॥ उत्तिष्ठहेकापुरुषमाशेष्वैवंपरा
जित्॥ अमित्रान्नंदयन्सर्वान्निर्मानोबंधुशोकदः॥८॥ सुपूरावैकुनदिकासुपूरोमूषिकांजलिः॥ सुसंतोषःकापुरुषस्स्वल्पकेनैवतुष्यति॥९॥ अप्यहेरारुजन्दंष्ट्रा
माश्वेवनिधनंव्रज॥ अपिवासंशयंप्राप्यजीवितेपिपराक्रमः॥ १० ॥ अप्यरेःश्येनवच्छिद्रंपश्येस्त्वंविपरिक्रमन् ॥ विवदन्वाथवातूर्ष्णींव्योम्नीवापरिशंकितः
॥ ११ ॥ त्वमेवंप्रेतवच्छेषेकस्माद्वज्रहतोयथा॥ उत्तिष्ठहेकापुरुषमास्वाप्सीःशत्रुनिर्जितः॥ १२॥

॥ ४ ॥ अनंदनकुपुत्र कुत्सार्थेऽत्रनञ् ॥ ५ ॥ असंख्येयःअगणनीयःतुच्छत्वात् क्लीबंनिर्वीर्यंसाधनंबाह्वादिकंयस्यसतथा ॥ ६ ॥ माबीभरःमापालय प्रतिसंहर भयमितिशेषः ॥ ७ ॥ माशेष्वनिरुद्योगो
माभूः ॥८॥९॥ पराक्रमेःपराक्रमंकुरु ॥१०॥ विवदन्शत्रुजयार्थंअनेकान्पक्षानुद्भावयन्वातूर्ष्णींभूत्वाऽरेश्छिद्रंपश्येः यथाव्योम्निअपरिशंकितःशत्रोराधिक्याद्भयमपश्यन्श्येनस्तद्वत् ॥ ११ ॥ १२ ॥

विश्रूयस्वख्यातोभव मामध्यइति सामभेदौजघन्यमध्यमौ दानमधमोनीचउपायः दंडस्तूत्तमः तत्रायवयकर्तामाभूः किंतुगर्जितोदंडयितैवभवेत्यर्थः ऊर्जिनइतिवापाठः ॥ १३ ॥ तिंदुकस्य अलातंयथादि क्षुस्फुलिंगान्विक्षिपतिज्वलतितद्वत्ज्वलर्दीप्यस्व परंतुतुपाग्निवदनर्चिर्माधूमायस्व काकरंखाजिजीविषुरितिपाठांतरकाकरंखाः काकरमध्यगारंमारखाःमानाशय खेनुस्थैर्येखवदनहिंसयोरितिखायतेरिदंरूपं काकरंखइतिपाठे काकवत्रंखतिपलायतेवाकाकरंखःरग्विगताविल्यस्यरूपं ॥१४॥ माजनिमाउत्पद्यतां ग्वरःकर्कशः ग्वगीतिपाठेग्वरत्ववानितिमएवार्थः मृदुर्दयालुः ॥१५॥ आजिसंग्रामं सत्वाः जित्वा मानुष्यकंमनुष्यस्योचितं ॥१६॥ प्राणानांप्राणाःबलंतत्साध्यानांकार्याणां आनंतर्यंअविच्छेदेनकार्यधारामारभतेत्यर्थः नधनायतेधनंआत्मनोनेच्छति तृणाल्यजतील्यर्थः ॥१७॥ ध्रुवांगतिमरणं अपनइत्यु

मास्तंगमस्त्वंकृपणोविश्रूयस्वस्वकर्मणा ॥ मामध्येमाजघन्येत्वंमाधोभूस्तिष्ठगर्जितः ॥ १३ ॥ अलातंतिंदुकस्येवमुहूर्तमपिहिज्वल ॥ मातुषाग्निरिवानर्चिर्धू मायस्वजिजीविषुः ॥ १४ ॥ मुहूर्तंज्वलितंश्रेयोनचधूमायितंचिरं ॥ माहस्मकस्यचिद्गेहेजनिराज्ञःखरोमृदुः ॥ १५ ॥ कृत्वामानुष्यकंकर्मसृत्वाजिंयावदुत्तमं ॥ धर्मस्यानृण्यमाप्नोतिनचात्मानंविगर्हते ॥ १६ ॥ अलब्ध्वायदिवालब्ध्वानानुशोचतिपंडितः ॥ आनंतर्यंचारभतेनप्राणानांधनायते ॥ १७ ॥ उद्भावयस्ववी र्यंवातांवागच्छध्रुवांगतिं ॥ धर्मंपुत्राग्रतःकृत्वाकिंनिमित्तंहिजीवसि ॥ १८ ॥ इष्टापूर्तंहितेक्लीबकीर्तिश्चसकलाहता ॥ विच्छिन्नंभोगमूलंतेकिंनिमित्तंहिजीव सि ॥ १९ ॥ शत्रुर्निमज्जताग्राह्योजंघायांप्रपतिष्यता ॥ विपरिच्छिन्नमूलोपिनविषीदेत्कथंचन ॥ २० ॥ उद्यम्यधुरमुत्कर्षेदाजानेयकृतंस्मरन् ॥ कुरुसत्वंच मानंचविद्धिपौरुषमात्मनः ॥ २१ ॥ उद्भावयकुलंमग्नंत्वत्कृतेस्वयमेवहि ॥ यस्यवृत्तंनजल्पंतिमानवामहदद्भुतं ॥ २२ ॥ राशिवर्धनमात्रंसनैवस्त्रीनपुनःपुमा न् ॥ दानेतपसिसत्येचयस्यनोच्चरितंयशः ॥ २३ ॥ विद्यायामर्थलाभेवामातुरुच्चारएवसः ॥ श्रुतेनतपसावापिश्रियावाविक्रमेणवा ॥ २४ ॥ जनान्योभिभवत्य न्यान्कर्मणाहिसवैपुमान् ॥ नत्वेवजाल्मींकापालींवृत्तिमेषितुमर्हसि ॥ २५ ॥ नृशंस्यामयशस्यांचदुःखांकापुरुषोचितां ॥ यमेनमभिनंदेयुरमित्राःपुरुषंकृशं ॥ २६ ॥ लोकस्यसमवज्ञातंनिहीनासनवाससं ॥ अहोलाभकरंहीनमल्पजीवनमल्पकं ॥ २७ ॥

पहासः पृष्ठतःकृत्वेत्यर्थः ॥१८॥ भोगमूलंराज्यंधनंवा ॥१९॥ निमज्जताप्रपतिष्यताचशत्रुर्जंघायांग्राह्यः तेनैवसहनिमज्जेत्पतेद्वेत्यर्थः नविषीदेत्निरुद्यमोनभवेत् ॥२०॥ उद्यम्यउद्यमंकृत्वा धुरंभारमुत्कर्षेत्उ यच्छेत् आजानेयाःजात्यश्वाःतेषांकृतंकर्मयुद्धेऽनवसादरूपंस्मरन् विद्धिप्राप्नुहि ॥ २१ ॥ त्वत्कृतेमग्नमितिसंबंधः ॥ २२ ॥ राशिवर्धनःसंख्यापूरकोनतुप्रयोजनंतेनगार्हः ॥२३॥ मातुःउच्चारोविष्ठा ॥२४॥ कापालींवृत्तिंभिक्षाचर्यां ॥२५॥ यंएनंअमित्राअभिनंदेयुःतंबंधुबांधवःआसाद्यनसुखमेधनइतितृतीयश्लोकेनसंबंधः ॥२६॥ अहोलाभकरंअल्पेपिलाभेअहोलाभोजातइतिविस्मयंकुर्वाणं ॥ २७ ॥

अवृत्त्याजीवनोपायाभावेनविपत्स्यामःमरिष्यामः॥ २८ ॥ अवल्गुअमंगलं अकर्मेतिवापाठः तत्कारिणंनिश्चेष्टं कुलंज्ञातयः वंशःसोमसूर्यादिमूलोत्पत्तिस्थानं ॥ २९ ॥ संजयेतितस्यनाम॥ ३० ॥
॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अनुक्रोशोदया ॥ ३३॥ अनुत्थानंशत्रुंप्रत्यनवस्थानंभयंचतेउभेचश्रियंहतइतिपूर्वेणसंबंधः निरीहोनिश्चेष्टोनाश्नुतेमहत्पदमितिशेषः निकृतिपापेभ्यःपराभवदोषेभ्यः ॥ ३४ ॥ स्वकंधना
दिकं परंविषहतेइतिपुरुषपदनिर्वचनंवर्णविकारादिनाज्ञेयं ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ दिष्टभावंमरणं प्रजासंततिः प्रियंपुत्रादि सुखंतत्परिष्वंगादिजोहर्षः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ मामपश्यंत्यास्तेपृथिव्याकिंमितिसंबंधः

नेदृशंबंधुमासाद्यबांधवःसुखमेधते॥ अवृत्त्यैवविपत्स्यामोवयंराष्ट्रात्प्रवासिताः॥२८॥ सर्वकामरसैर्हीनाःस्थानभ्रष्टाअकिंचनाः॥ अवल्गुकारिणंसत्सुकुल
वंशस्यनाशनं॥ २९॥ कलिंपुत्रप्रवादेनसंजयत्वामजीजनं॥ निरमर्षंनिरुत्साहंनिर्वीर्यमरिनंदनं॥ ३०॥ मास्मसीमंतिनीकाचिज्जनयेत्पुत्रमीदृशं॥ माधू
मायज्वलात्यंतमाक्रम्यजहिशात्रवान्॥ ३१॥ ज्वलमूर्धन्यमित्राणांमुहूर्तमपिवाक्षणं॥ एतावानेवपुरुषोयदमर्षीयदक्षमी॥ ३२॥ क्षमावान्निरमर्षश्चनैव
स्त्रीनपुनःपुमान्॥ संतोषोवैश्रियंहंतितथानुक्रोशएवच॥ ३३॥ अनुत्थानभयेचोभेनिरीहोनाश्नुतेमहत्॥ एभ्योनिकृतिपापेभ्यःप्रमुंचात्मानमात्मना॥३४॥
आयसंहृदयंकृत्वामृगयस्वपुनःस्वकं॥ परंविषहतेयस्मात्तस्मात्पुरुषउच्यते॥ ३५॥ तमाहुर्व्यर्थनामानंस्त्रीवद्यइहजीवति॥ शूरस्योर्जितसत्वस्यसिंहविक्रांत
चारिणः॥ ३६॥ दिष्टभावंगतस्यापिविघसेमोदतेप्रजा॥ यआत्मनःप्रियसुखेहित्वामृगयतेश्रियं॥ ३७॥ अमात्यानामथोहर्षमादधात्यचिरेणसः॥ ३८॥
पुत्रउवाच किंनुतेमामपश्यंत्याःपृथिव्याअपिसर्वया॥ किमाभरणकृत्यंतेकिंभोगैर्जीवितेनवा॥ ३९॥ मातोवाच किमद्यकानांयेलोकाद्विषंतस्ता
नवाप्नुयुः॥ येत्वादृतात्मनांलोकाःसुहृदस्तान्व्रजंतुनः॥ ४०॥ भृत्यैर्विहीयमानानांपरपिंडोपजीविनां॥ कृपणानामसत्वानांमावृत्तिमनुवर्तिथाः॥ ४१॥
अनुत्वांतातजीवंतुब्राह्मणाःसुहृदस्तथा॥ पर्जन्यमिवभूतानिदेवाइवशतक्रतुं॥ ४२॥ यमाजीवंतिपुरुषंसर्वभूतानिसंजय॥ पक्वंद्रुममिवासाद्यतस्यजीवितं
मर्थवत्॥ ४३॥ यस्यशूरस्यविक्रांतैरेधंतेबांधवाःसुखं॥ त्रिदशाइवशक्रस्यसाधुतस्येहजीवितं॥४४॥ स्वबाहुबलमाश्रित्ययोऽभ्युज्जीवतिमानवः॥ सलोके
लभतेकीर्तिंपरत्रचशुभांगतिं॥ ४५॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिविदुलापुत्रानुशासनेत्रयस्त्रिंशाधिकशततमोऽध्यायः॥ १३३॥

॥ ३९ ॥ किमद्यंकिंभोक्तव्यमितियेचिंतयंतिनिर्धनास्तेषांकिमद्यकानां यद्वाकिमद्यत्वरयाश्वएवशत्रून्दजेष्यामइतिविलंबशीलानां हन्यमानस्येतिपाठेअनुद्रुतस्य अत्रहंतिर्गत्यर्थः अनाहतानामितिपाठे
शस्त्रैरक्षतानां अनादृतानामितिपाठेअलसानां निर्मन्युकानामित्यपिपाठः ॥४०॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥ ॥७॥७॥

अथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ सहायोपचितिसहायसंपत्तिकृत्वापिअपरेषक्रियास्तवपौरुषमपश्यंतोयत्ननैष्फल्यादनुकुप्येयुः शत्रुपक्षंश्रयेयुरित्यर्थः ॥ ५ ॥ स्वीयानामंयहेउपायमाह तैरिति तैःस्वीयैः संघातेऐक्यं व्यसनंपरस्य ॥ अयंनवशत्रुः ॥ ६ ॥ ७ ॥ मेमयंब्राह्मणोऽब्रवीदितिसंबंधः ॥ ८ ॥ ९ ॥ अर्थाभिनिर्वृत्तौप्रयोजननिष्पत्तौ परेतत्संबंधिनः तेनार्थेनआप्यायिनाभवंति तस्यैतद्भाग्यादे

विदुलोवाच । अथैतस्यामवस्थायांपौरुषंहातुमिच्छसि ॥ निहीनसेवितंमार्गंगमिष्यस्यचिरादिव ॥ १ ॥ योहितेजोयथाशक्तिनदर्शयतिविक्रमात् ॥ क्षत्रि
योजीविताकांक्षीस्तेनइत्येवतंविदुः ॥ २ ॥ अर्थवंत्युपपन्नानिवाक्यानिगुणवंतिच ॥ नैवसंप्राप्नुवंतित्वांमुमूर्षुमिवभेषजं ॥ ३ ॥ संतिवैसिंधुराजस्यसंतुष्टान
तथाजनाः ॥ दौर्बल्यादासतेमूढाव्यसनौघप्रतीक्षिणः ॥ ४ ॥ सहायोपचितिंकृत्वाव्यवसाय्यततस्ततः ॥ अनुदुष्येयुरपरेपश्यंतस्तवपौरुषं ॥ ५ ॥ तैःकृत्वासहसं
घातंगिरिदुर्गालयंचर ॥ कालेव्यसनमाकांक्षन्नैवायमजरामरः ॥ ६ ॥ संजयोनामतश्चत्वंनचपश्यामितत्त्वयि ॥ अन्वर्थनामाभवमेपुत्रमाव्यर्थनामकः ॥
॥ ७ ॥ सम्यग्दृष्टिर्महाप्राज्ञोबालंत्वांब्राह्मणोऽब्रवीत् ॥ अयंप्राप्यमहत्कृच्छ्रंपुनर्वृद्धिंगमिष्यति ॥ ८ ॥ तस्यस्मरंतीवचनमाशंसेविजयंतव ॥ तस्मात्तातब्रवीमि
त्वांवक्ष्यामिचपुनःपुनः ॥ ९ ॥ यस्यह्यर्थाभिनिर्वृत्तौभवंत्याप्यायिताःपरे ॥ तस्यार्थसिद्धिर्नियतानयेष्वर्थानुसारिणः ॥ १० ॥ समृद्धिरसमृद्धिर्वापूर्वेषांमम
संजय ॥ एवंविद्वान्युद्धमनाभवमाप्रत्युपाहरः ॥ ११ ॥ नातःपापीयसींकांचिदवस्थांशंबरोऽब्रवीत् ॥ यत्रनैवाद्यनप्रातर्भोजनंप्रतिदृश्यते ॥ १२ ॥ पतिपुत्रव
धादेतत्परमंदुःखमब्रवीत् ॥ दारिद्र्यमितियत्प्रोक्तंपर्यायमरणंहितत् ॥ १३ ॥ अहंमहाकुलेजाताह्रदाद्ध्रदमिवागता ॥ ईश्वरीसर्वकल्याणैर्भर्त्रापरमपूजिता
॥ १४ ॥ महार्हमाल्याभरणांसुमृष्टांबरवाससं ॥ पुराहृष्टःसुहृद्वर्गोमामपश्यत्सुदुर्गतां ॥ १५ ॥ यदामांचैवभार्यांचद्रष्टासिभृशदुर्बलां ॥ नतदाजीवितेनार्थोभवि
तातवसंजय ॥ १६ ॥ दासकर्मकरान्भृत्यानाचार्यर्त्विक्पुरोहितान् ॥ अवृत्त्यास्मान्प्रजहतोदृष्ट्वाकिंजीवितेनते ॥ १७ ॥ यदिकृत्यंनपश्यामितवाद्याहंयथापुरा ॥
श्लाघनीयंयशस्यंचकाशांतिर्हृदयस्यमे ॥ १८ ॥ नेतिचेद्ब्राह्मणंब्रूयांदीर्यतेहृदयंमम ॥ नह्यहंनचमेभर्तानेतिब्राह्मणमुक्तवान् ॥ १९ ॥ वयमाश्रयणीयाःस्मन
श्रोतारःपरस्यच ॥ सान्यमाश्रित्यजीवंतीपरित्यक्ष्यामिजीवितं ॥ २० ॥ अपारेभवनःपारमप्लवेभवनःप्लवः ॥ कुरुष्वस्थानमस्थानेमृतान्संजीवयस्वनः ॥ २१ ॥

वार्थसिद्धिः नयेषुनीतिमार्गेषु ॥ १० ॥ पूर्वेषांममचयुद्धेसमृद्धिरसमृद्धिर्वाऽवश्यंभाविनीत्येवंविद्वान्युद्धमनाभवलाभालाभौसमौकृत्वायुध्यस्वेतिभावः माप्रत्युपाहरःप्रत्युपहारंयुद्धोपसंहारंमाकार्षीरित्यर्थः ॥ ११ ॥ अयुध्यतोदारिद्र्यंस्यात्तच्चानिष्टमित्याह नातइति ॥ १२ ॥ पर्यायमरणंदारिद्र्यं नामांतरेणमरणमेवेत्यर्थः ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ अस्मान्प्रजहतःअस्मत्त्यागंकुर्वतः ॥ १७ ॥ कृत्यं कर्तव्यंपराक्रमं ॥ १८ ॥ १९ ॥ श्रोतारःपराज्ञायाः पाठांतरेश्रोतारआश्रयितारः ॥ २० ॥ २१ ॥

शक्याः जेतुमितिशेषः सह्याइतिपाठेसहनीयाः ॥ २२ ॥ निर्विण्णात्माविरक्तचित्तः यतोहतमनानष्टसंकल्पः विश्रुतिंख्यातिं ॥ २३ ॥ ग्रहंसोमपात्रं प्रग्रहमितिपाठेनियमनंनियंतृत्वमित्यर्थः प्रग्रहश्चतु लासूत्रेवंद्यांनियमनेभुजेइतिविश्वः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ कापुरुषाःजनाःरणेआत्मानंदेहंत्यक्त्वारणेदक्षंशूरंसमृद्धिभिस्तर्पयंतिस्मेतिसंबंधः ॥ २७ ॥ उग्रविभ्रंशंमहाप्रपातंजीवितस्यसंशयोस्मरणं लब्ध स्यजितस्य शेषंपुनःस्वल्पनविभवेनावस्थापनं ॥ २८ ॥ रुद्धंयस्तंमत्वाएकायनंस्वर्गराज्ययोर्मध्येएकंमार्गंपतगच्छ ॥ २९ ॥ मात्वेति शत्रूणांभयवर्द्धनंभयच्छेदनं अनुपत्वान् मुकृपणंदीनं त्वात्वां मादृशं

सर्वेनशत्रवःशक्यानचेज्जीवितुमर्हसि ॥ अथचेदीदृशींवृत्तिंक्लीवामभ्युपपद्यसे ॥ २२ ॥ निर्विण्णात्माहतमनामुंचैतांपापजीविकां ॥ एकशत्रुवधेनैवंशूरोग च्छतिविश्रुतिं ॥ २३ ॥ इंद्रोवृत्रवधेनैवमहेंद्रःसमपद्यत ॥ माहेंद्रंचग्रहंलेभेलोकानांचेश्वरोभवत् ॥ २४ ॥ नामविश्राव्यवैसंख्येशत्रूनाहूयदंशितान् ॥ सेनाग्रं चापिविद्राव्यहत्वावापुरुषंवरं ॥ २५ ॥ यदैवलभतेवीरःसुयुद्धेनमहद्यशः ॥ तदैवप्रव्यथंतेऽस्यशत्रवोविनमंतिच ॥ २६ ॥ त्यक्त्वात्मानंरणेदक्षंशूरंकापुरुषाज नाः ॥ अवशास्तर्पयंतिस्मसर्वकामसमृद्धिभिः ॥ २७ ॥ राज्यंचाप्युग्रविभ्रंशंसंशयोजीवितस्यवा ॥ नलब्धस्यहिशत्रोर्वैशेषंकुर्वंतिसाधवः ॥ २८ ॥ स्वर्गद्वारो पमंराज्यमथवाप्यमृतोपमं ॥ रुद्धमेकायनंमत्वापतोल्मुकइवारिषु ॥ २९ ॥ जहिशत्रून्रणेराजन्स्वधर्ममनुपालय ॥ मात्वादृशंसुकृपणंशत्रूणांभयवर्धनं ॥ ॥ ३० ॥ अस्मदीयैश्चशोचद्भिर्नदद्भिश्चपरैर्वृतं ॥ अपित्वांनानुपश्येयंदीनादीनमिवास्थितं ॥ ३१ ॥ हृष्यमाणैर्वीरकन्याभिःश्लाघस्वार्थैर्यथापुरा ॥ माचसैंधव कन्यानामवसन्नोवशंगमः ॥ ३२ ॥ युवारूपेणसंपन्नोविद्ययाभिजनेनच ॥ यत्त्वादृशोविकुर्वीतयशस्वीलोकविश्रुतः ॥ ३३ ॥ अधुर्यवच्चवोढव्येमन्येमरणमेव तत् ॥ यदित्वामनुपश्यामिपरस्यप्रियवादिनं ॥ ३४ ॥ पृष्ठतोनुव्रजंतंवाकाशांतिर्हृदयस्यमे ॥ नास्मिन्जातुकुलेजातोगच्छेद्योन्यस्यपृष्ठतः ॥ ३५ ॥ नत्वंपरस्या नुचरस्तातजीवितुमर्हसि ॥ अहंहिक्षत्रहृदयंवेदयत्परिशाश्वतं ॥ ३६ ॥ पूर्वैःपूर्वतरैःप्रोक्तंपरैःपरतरैरपि ॥ शाश्वतंचाव्ययंचैवप्रजापतिविनिर्मितं ॥ ३७ ॥ यो वैकश्चिदिहाजातःक्षत्रियःक्षत्रकर्मवित् ॥ भयाद्वृत्तिमसमीक्षोवानमेदिहकस्यचित् ॥ ३८ ॥

माद्राक्षं दृशमितिमाङ्योगादडभावेडग्निर्वेत्यङ्पक्षेदृशिरप्रेक्षणेऽस्यलु ङुत्तमैकवचनं पाठांतरंतुमूढजनकल्पितंनादरणीयं ॥ ३० ॥ ३१ ॥ हृष्यहर्षंप्राप्नुहिसौवीरकन्याभिःस्वदारैः माचेति सैंधवकन्यानांशत्रुदेशजकन्यानां ॥ ३२ ॥ विकुर्वीतअपसरणंकुर्वीत ॥ ३३ ॥ अधु र्यवत्अदांतवृषभवत् अनड्वानिवेत्यंपिपाठः तत्र्क्विकारकरणं ३४ ॥ ३५ ॥ वेदवेद्मि परिशाश्वतंसर्वथैवैकरूपं अक्षीणमित्यर्थः ॥ ३६ ॥ पूर्वैःस्ववंशजैः परैरन्यवंशीयैः परतरैर्वृद्धैः अव्ययंअपक्षयहीनं क्षत्रहृदयंप्रोक्तमितिपूर्वेणसंबंधः ॥ ३७ ॥ आजातःसम्यग्जातःकुलेजानइत्यर्थः यआजातःसभयात्कस्यचिन्ननमेत् वृत्तिसमीक्षोवृत्तिसमीक्षमाणोवाननमेत् ॥ ३८ ॥

उद्यच्छेत्उद्यमंकुर्यात् अपर्वणिअकांडेहथापीत्यर्थः ॥ ३९ ॥ परीयात्पर्यटेदेवंकुर्यात् ॥ ४० ॥ दुष्कृतःपापिष्ठान् ॥ ४१ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥१३४॥
कृष्णायसस्यलोहस्यसंहत्यपिंडीकृत्य ॥ १ ॥ २ ॥ एकजंअभ्रातृकं ॥ ३ ॥ ४ ॥ सर्वावस्थागार्हस्थ्यादिरूपा सर्वारंभाइतिपाठांतरं तावेवधर्मार्थावेव अचूचुदंप्रेरितवत्यस्मि ॥ ५॥ समीक्ष्यक्रमोपेतःद्रष्टुं
योग्येनपराक्रमेणयुक्तः अस्मिन्कालेचेत्कार्यकर्तव्यंयुद्धंनप्रतिपद्यसे ॥ ६ ॥ आनृशंस्यंशत्रुपुत्रदेहेवादयांकरिष्यसिनर्हित्वंअसंभाविनरूपस्तिरस्कृतरूपोभविष्यसीतिसंबंधः ॥ ७ ॥ खरीति उभयलो

उद्यच्छेदेवननमेदुद्यमोह्येवपौरुषं ॥ अप्यपर्वणिभज्येतननमेतेहकस्यचित् ॥ ३९ ॥ मातंगोमत्तइवचपरीयात्समहामनाः ॥ ब्राह्मणेभ्योनमेन्नित्यंधर्मायैव
चसंजय ॥ ४० ॥ नियच्छन्नितरान्वर्णान्विनिघ्नन्सर्वदुष्कृतः ॥ ससहायोऽसहायोवायावज्जीवंतथाभवेत् ॥ ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्या
नपर्वणिविदुलापुत्रानुशासनेचतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥१३४॥ ॥७॥ पुत्रउवाच कृष्णायसस्येवचतेसंहत्यहृदयंकृतं॥ ममातस्त्वकरुणे
वीरप्रज्ञेत्यमर्पणे ॥ १ ॥ अहोक्षत्रसमाचारोयत्रमामितरंयथा॥ नियोजयसियुद्धायपरमातेवमांतथा ॥ २ ॥ ईदृशंवचनंब्रूयाद्भवतीपुत्रमेकजं ॥ किंनुतेमा
मपश्यंत्याःपृथिव्याअपिसर्वया ॥ ३ ॥ किमाभरणकृत्येनकिंभोगैर्जीवितेनवा॥ मयिवासंगरहतेप्रियपुत्रेविशेपतः ॥ ४ ॥ मातोवाच सर्वावस्थाहिवि
दुषांतातधर्मार्थकारणात् ॥ तावेवाभिसमीक्ष्याहंसंजयत्वामचूचुदं ॥ ५ ॥ ससमीक्ष्यक्रमोपेतोमुख्यःकालोयमागतः॥ अस्मिंश्चेदागतेकालेकार्यंनप्रतिपद्य
से ॥६॥ असंभावितरूपस्त्वमानृशंस्यंकरिष्यसि ॥ तंत्वामयशसास्पृष्टंनब्रूयांयदिसंजय ॥७॥ खरीवात्सल्यमाहुस्तन्निःसामर्थ्यमहेतुकं ॥ सद्भिर्विगर्हितंमार्गं
त्यजमूर्खनिपेवितं ॥ ८ ॥ अविद्यावैमहत्यस्तियामिमांसंश्रिताःप्रजाः ॥ तवस्याद्यदिसद्वृत्तंतेनमेत्वंप्रियोभवेः ॥ ९ ॥ धर्मार्थगुणयुक्तेननेतरेणकथंचन ॥ दैव
मानुषयुक्तेनसद्भिराचरितेनच ॥ १० ॥ योह्येवमविनीतेनरमतेपुत्रनप्तृणा ॥ अनुत्थानवताचापिदुर्विनीतेनदुर्धिया ॥ ११ ॥ रमतेयस्तुपुत्रेणमोघंतस्यप्रजा
फलं ॥ अकुर्वतोहिकर्माणिकुर्वतोनिंदितानिच ॥ १२ ॥ सुखंनैवेहनामुत्रलभंतेपुरुषाधमाः ॥ युद्धायक्षत्रियःसृष्टःसंजयेहजयायच ॥ १३ ॥ जयन्वावध्यमा
नोवाप्राप्नोतींद्रसलोकतां ॥ नशक्रभवनेपुण्येदिवितद्विद्यतेसुखं ॥ यदमित्रान्वशेकृत्वाक्षत्रियःसुखमेधते ॥ १४ ॥

कानुपयुक्तेपिपुत्रेहथावात्सल्यंखरीकरोतितद्वदहमपिस्यामित्यर्थः ॥ ८ ॥ अविद्याअनात्मनिदेहेआत्मबुद्धिः सायदितवस्यात् तर्हिसत्समीचीनंतवदेहनाशादात्मनाशंपश्यतोवृत्तंशीलं उपहासार्थमिदमु
च्यते तेनदेहात्मभावेनममदेहादन्यमात्मानंपश्यंत्याःप्रियोभवेः अयमप्युपहासः देहात्मवादीदुर्वृत्तोममद्वेष्यश्चभविष्यसीत्यर्थः ॥ ९ ॥ धर्मार्थेति त्वयाभाव्यमितिशेषः ॥ १० ॥ ११ ॥१२॥१३॥१४॥

निकृतेनअपकृतेनापिशत्रून्प्रतिजिगीषया प्रस्थातव्यमेवेतिशेषः ॥ १५ ॥१६॥ स्वल्पमैश्वर्यंअप्रियमनिष्टंइच्छतिमन्यतेप्राज्ञः यस्यतुअल्पमेवैश्वर्यंप्रियंतस्यध्रुवंनिश्चितंतदेवाल्पंप्रियत्वेनगृहीतंअप्रियमन र्थकरंस्यात् तेनराज्ञाऽल्पसंतुष्टेननभवितव्यमित्यर्थः ॥ १७ ॥ अभावंनाशं ॥ १८ ॥ कारुण्यमेवपश्य हितत्वेनेतिशेषः ॥ १९ ॥ अतोवचनात्मेममभूयसीनंदिःसमृद्धिः भवितेतिशेषः यत्एवंकारुण्यंदेहे कृपांअनुपश्यसिहितत्वेन एवंसत्यपित्वमेवचोद्यंपूर्वपक्षंचोदयसिप्रेरयसिकारुण्यंकुर्वीति अथापिवज्रहृदयाहंतेतुभ्यंचोदयामि ॥२०॥ सैंधवान्हत्वाकृच्छ्रेणभावितंतेनवविजयंयदापश्यामिद्रक्ष्यामिअथत्वां

मन्युनादह्यमानेनपुरुषेणमनस्विना ॥ निकृतेनेहबहुशःशत्रून्प्रतिजिगीषया ॥ १५॥ आत्मानंवापरित्यज्यशत्रुंवाविनिपात्यच॥ अतोन्येनप्रकारेणशांतिरस्यकुतोभवेत् ॥ १६॥ इहप्राज्ञोहिपुरुषःस्वल्पमप्रियमिच्छति ॥ यस्यस्वल्पंप्रियंलोकेध्रुवंतस्याल्पमप्रियं ॥ १७॥ प्रियाभावाच्चपुरुषोनैवप्राप्नोतिशोभनं॥ ध्रुवंचाभावमभ्येतिगत्वागंगेवसागरं ॥ १८॥ पुत्रउवाच नेयंमतिस्त्वयावाच्यामातःपुत्रेविशेषतः ॥ कारुण्यमेवात्रपश्यभूत्वेहजडमूकवत् ॥ १९॥ मातोवाच अतोमेभूयसीनंदिर्यदेवमनुपश्यसि ॥ चोद्यंमांचोदयस्येतद्भृशंवैचोदयामिते ॥ २०॥ अथत्वांपूजयिष्यामिहत्वावैसर्वसैंधवान्॥ अहंपश्यामिविजयंकृच्छ्रभावितमेवते॥ २१॥ पुत्रउवाच अकोशस्यासहायस्यकुतःसिद्धिर्जयोमम॥ इत्यवस्थांविदित्वैतामात्मनात्मनिदारुणां॥ २२॥ राज्याद्भावोनिवृत्तोमेत्रिदिवादिवदुष्कृतः॥ ईदृशंभवतींकंचिदुपायमनुपश्यति॥ २३॥ तन्मेपरिणतप्रज्ञेसम्यक्प्रब्रूहिपृच्छते॥ करिष्यामिहितत्सर्वंयथावदनुशासनं॥ २४॥ मातोवाच पुत्रनात्मावमंतव्यःपूर्वाभिरसमृद्धिभिः॥ अभूत्वाहिभवंत्यर्थाभूत्वानश्यंतिचापरे॥ अमर्षेणैवचाप्यर्थानारब्धव्याःसुबालिशैः ॥ २५॥ सर्वेषांकर्मणांतातफलेनित्यमनित्यता॥ अनित्यमितिजानंतोनभवंतिभवंतिच॥ २६॥ अथयेनैवकुर्वंतिनैवजातुभवंतिते ॥ ऐकगुण्यमनीहायामभावःकर्मणांफलं॥ २७॥ अथद्वैगुण्यमीहायांफलंभवतिवानवा॥ यस्यप्रागेवविदितासर्वार्थानामनित्यता॥ २८॥

पूजयिष्यामीतियोजना ॥ २१ ॥ एतांअवस्थांदारुणामात्मनिआत्मनास्वयंविदित्वा मेममभावश्चित्तंराज्यान्निवृत्तइत्युत्तरेणसंबंधः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ अर्थाःधर्मायाःवाल्शिैरमर्षेणैवनारब्धव्याः पंडितैस्तुआदरेणआरब्धव्याएवेतिभावः ॥२५॥ अनित्यमितिजानंतःपंडिताआरभमाणानभवंतिकदाचिदैश्वर्यंनलभंते भवंतिचकदाचित्सिद्धार्थाः ॥ २६ ॥ अकुर्वाणान्निंदति अथेति अनीहायांचेष्टाया अभावे ऐकगुण्यंएकगुणमेवफलं यत्कर्मणामीप्सितनमानामभावोऽप्राप्तिः ॥२७॥ ईहायांतुद्वैगुण्यंगुणद्वयं यत्फलंभवतिवानवेति अभावनिश्चयापेक्षयापाक्षिकफलसद्भाववतीप्रवृत्तिरेवश्रेष्ठेत्यर्थः ॥ २८ ॥

वृद्धिःपीडा वृधुहिंसायामित्यस्यरूपं समृद्धिरैश्वर्यं तेउभेनुदेत्दूरीकुर्यात् आत्मनःपीडांपरस्यैश्वर्यंचनुदेदित्यर्थः योक्तव्यंसज्जीभवितव्यं ॥ २९ ॥ ईश्वरैर्देवैः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ उद्धर्षणानिप्रोत्साहकानि अनुदर्शितंरूपंलोकवृत्तांतोयस्मैसतथा ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ तेषांक्रुद्धादीनां अग्रप्रदायी भक्तंवेतनंचसर्वेभ्यःप्रथमंदेयं नचेत्सद्यःकुपितास्त्यजेयुरित्यर्थः ॥ ३५ ॥ त्यक्तजीवितंयुद्धेजीवितनिराकांक्षं शत्रुर्जीविताकांक्षीउद्विजते ॥ ३६ ॥ तमिति तंशत्रुंपराक्रांतंपराक्रमवंतंविदित्वाअशक्त्यावशेस्वाज्ञायांयदिनकरोति तर्हिएनंनिर्वादैःपरिनिष्ठितैर्दूतैर्निर्वदेत्परिनिष्ठांप्रापयेत् साम्नादानेनवातंपर्यवस्थापयेदि

नुदेद्वृद्धिसमृद्धीसप्रतिकूलान्नृपात्मज ॥ उत्थातव्यंजागृतव्यंयोक्तव्यंभूतिकर्मसु ॥ २९ ॥ भविष्यतीत्येवमनःकृत्वासततमव्यथैः ॥ मंगलानिपुरस्कृत्यब्राह्मणांश्चेश्वरैःसह ॥ ३० ॥ प्राज्ञस्यनृपतेराशुवृद्धिर्भवतिपुत्रक ॥ अभिवर्ततिलक्ष्मीस्तंप्राचीमिवदिवाकरः ॥ ३१ ॥ निदर्शनान्युपायांश्चबहून्युद्धर्षणानिच ॥ अनुदर्शितरूपोसिपश्यामिकुरुपौरुषं ॥ ३२ ॥ पुरुषार्थमभिप्रेतंसमाहर्तुमिहार्हसि ॥ क्रुद्धान्लुब्धान्परिक्षीणानवलिप्तान्विमानितान् ॥ ३३ ॥ स्पर्धिनश्चैवयेकेचित्तान्युक्तउपधारय ॥ एतेनत्वंप्रकारेणमहतोभेत्स्यसेगणान् ॥ ३४ ॥ महावेगइवोद्भूतोमातरिश्वाबलाहकान् ॥ तेषामग्रप्रदायीस्याःकल्योत्थायीप्रियंवदः ॥ तेत्वांप्रियंकरिष्यंतिपुरोधास्यंतिचध्रुवं ॥ ३५ ॥ यदैवशत्रुर्जानीयात्सपत्नंत्यक्तजीवितं ॥ तदैवास्मादुद्विजतेसर्पाद्वेश्मगतादिव ॥ ३६ ॥ तंविदित्वापराक्रांतंवशेनकुरुतेयदि ॥ निर्वादैर्निर्वदेदेनमंततस्तद्भविष्यति ॥ ३७ ॥ निर्वादादास्पदंलब्ध्वाधनवृद्धिर्भविष्यति ॥ धनवंतंहिमित्राणिभजंतेचाश्रयंतिच ॥ ३८ ॥ स्खलितार्थंपुनस्तानिसंत्यजंतिचबांधवाः ॥ अप्यस्मिन्नाश्वसंतेचजुगुप्संतेचतादृशं ॥ ३९ ॥ शत्रुंकृत्वायःसहायंविश्वासमुपगच्छति ॥ अतःसंभाव्यमेवैतद्यद्राज्यंप्राप्नुयादिति ॥ ४० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिविदुलापुत्रानुशासनेपंचत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥ ॥ ६४ ॥

मातोवाच नैवराज्ञादरःकार्योजातुकस्यांचिदापदि ॥ अथचेदपिदीर्णःस्यान्नैववर्ततदीर्णवत् ॥ १ ॥ दीर्णंहिदृष्ट्वाराजानंसर्वमेवानुदीर्यते ॥ राष्ट्रंबलममात्यांश्चपृथक्कुर्वंतितेमतीः ॥ २ ॥ शत्रूनेकेप्रपद्यंतेप्रजहत्यपरेपुनः ॥ अन्येतुप्रजिहीर्षंतियेपुरस्ताद्विमानिताः ॥ ३ ॥

त्यर्थः निर्वादःस्यात्परीवादेपरिनिष्ठितवादयोरितिविश्वः अंततःफलतःतत्शत्रोर्वशीकरणंभविष्यति ॥ ३७ ॥ तत्रोपायमाह निर्वादादिति एवंपरिनिष्ठिततयाआस्पदंस्थानंप्राप्तंचेत्शत्रुणाऽनुपद्रुतस्य धनवृद्ध्यादिकंसर्वंसेत्स्यतीत्यर्थः ॥ ३८ ॥ स्खलितार्थंच्युतधनं नआश्वसंतेइतिछेदः विश्वासंनकुर्वंतीत्यर्थः ॥ ३९ ॥ संभाव्यमेवैतदित्युपहासः असंभावितमेतत्यच्छत्रौविश्वासंकृत्वापिराज्यंप्राप्नुयादिति ॥ ४० ॥ इ०उ०नै०भा०पंचत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥ ॥६४॥ दरोभयं जातुकदाचित् दीर्णोभीतः ॥ १ ॥ मही मितिपाठेमहीस्थान्लोकान् ॥ २ ॥ अपरेस्वीयाः प्रजिहीर्षंतिप्रहर्तुंताडितुमिच्छंति ॥ ३ ॥

इलाः धेनवः इलाधेनुःसहवत्सानआगादितिमंत्रवर्णात् ॥४॥ तेनवापिमुत्हृदःसंति ॥५॥ येराष्ट्रंअस्मदीयमिदंअस्माभीरक्षणीयंराजाचव्यसनादुद्धर्तव्यइतिअभिमन्यंतेअभिमानवंतः मादीदरःमाविदारय॥६॥ समाश्वासंधैर्यं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ स्वल्पचेतसोपितस्यतमोऽपागमदितिसंबंधः ॥ १२॥ उदकेमज्जंतीव भूःपित्र्यंराज्यं धूरितिपाठेपिसएवार्थः इयंमयाधार्या मग्नंराज्यंवाउद्धर्तव्यंप्रवणेप्रपाते वायुद्धाख्येवामर्तव्यंनतुएवमेवनिर्व्यापारेणस्थेयं नेत्रीशिक्षयित्री ॥ १३ ॥ अपरापरंअपरमपरंउत्तरोत्तरमितियावत् प्रतिवदन्प्रतिकूलंवदन् आयसंदृढयंतवेतिपुत्रेनिःस्नेहासीत्यादि ॥ १४ ॥ बांधवात्

यएवात्यंतसुहृदस्तएनंपर्युपासते ॥ अशक्तयःस्वस्तिकामावद्धवत्साइलाइव ॥ ४ ॥ शोचंतमनुशोचंतिपतितानिवबांधवान् ॥ अपितेपूजिताःपूर्वमपितेसुहृदोमताः ॥ ५ ॥ येराष्ट्रमभिमन्यंतेराज्ञोव्यसनमीयुषः ॥ मादीदरस्त्वंसुहृदोमात्वांदीर्णंप्रहासिपुः ॥ ६ ॥ प्रभावंपौरुषंबुद्धिंजिज्ञासंत्यामयातव ॥ विदधत्यास्समाश्वासमुक्तंतेजोविवृद्धये ॥ ७॥ यदेतत्संविजानासियदिसम्यग्ब्रवीम्यहं ॥ कृत्वासौम्यमिवात्मानंजयायोत्तिष्ठसंजय ॥८॥ अस्तिनःकोशनिचयोमहान्विदितस्तव ॥ तमहंवेदनान्यस्तमुपसंपादयामिते ॥ ९ ॥ संतिनैकतमाभूयःसुहृदस्तवसंजय ॥ सुखदुःखसहावीरसंग्रामादनिवर्त्तिनः ॥ १० ॥ तादृशाहिसहायावैपुरुपस्यबुभूषतः ॥ इष्टंजिहीर्षतःकिंचित्सचिवाःशत्रुकर्शन ॥ ११ ॥ तस्यास्त्वीदृशकंवाक्यंश्रुत्वापिस्वल्पचेतसः ॥ तमस्त्वपागमत्तस्यसुचित्रार्थपदाक्षरं ॥ १२ ॥ पुत्रउवाच उदकेभूरियंधार्यामर्तव्यंप्रवणेमया ॥ यस्यमेभवतीनेत्रीभविष्यद्भूतिदर्शिनी ॥ १३ ॥ अहंहिवचनंत्वत्तःशुश्रूषुरपरापरं ॥ किंचित्किंचित्प्रतिवदंस्तूष्णीमासंमुहुर्मुहुः ॥ १४ ॥ अतृप्यन्नमृतस्येवकृच्छ्राल्लब्धस्यबांधवात् ॥ उद्यच्छाम्येपशत्रूणांनियमार्थंजयायच ॥ १५ ॥ कुंत्युवाच सदश्वइवसक्षिप्तःप्रणुन्नोवाक्यसायकैः ॥ तच्चकारतथासर्वंयथावदनुशासनं ॥ १६ ॥ इदमुद्धर्षणंभीमंतेजोवर्धनमुत्तमं ॥ राजानंश्रावयेन्मंत्रीसीदंतंशत्रुपीडितं ॥ १७ ॥ जयोनामेतिहासोयंश्रोतव्योविजिगीषुणा ॥ महींविजयतेक्षिप्रंश्रुत्वाशत्रूंश्चमर्दति ॥ १८ ॥ इदंपुंसवनंचैववीराजननमेवच ॥ अभीक्ष्णंगर्भिणीश्रुत्वाध्रुवंवीरंप्रजायते ॥ १९ ॥ विद्याशूरंतपःशूरंदानशूरंतपस्विनं ॥ ब्राह्म्याश्रियादीप्यमानंसाधुवादेचसंमतं ॥ २० ॥ अर्चिष्मंतंबलोपेतंमहाभागंमहारथं ॥ धृतिमंतमनाधृष्यंजेतारमपराजितं ॥ २१ ॥ नियंतारमसाधूनांगोप्तारंधर्मचारिणां ॥ ईदृशंक्षत्रियासूतेवीरंसत्यपराक्रमं ॥ २२ ॥ इ० उ० भग० विदुलापुत्रानुशासनसमाप्तौपट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥ ॥ ७ ॥

बंधुतः उद्यच्छामिउद्यमंकरोमि नियमार्थंनिग्रहार्थं बांधवानितिपाठेउद्यच्छामिधारयामि ॥ १५॥१६॥१७॥१८॥ पुंसवनंपुत्रप्रसवकरं वीराणांआजननंयेनतद्वीराजननं प्रजायतेजनयति ॥१९॥२०॥ २१ ॥ २२ ॥ इ० उ० नै० भा० पट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१३६ ॥ ॥ ७ ॥

अर्जुनर्वामति ॥ १ ॥ २ ॥ उद्वर्तयिष्यतिआकुलीकरिष्यति लोकंशत्रुजनं ॥ ३ ॥ ४ ॥ मेधान्अश्वमेधान् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ धर्मोपचायिनांध

कुंत्युवाच अर्जुनंकेशवब्रूयास्त्वयिजातेस्मसूतके ॥ उपोपविष्टानारीभिराश्रमेपरिवारिता ॥ १ ॥ अथांतरिक्षेवागासीद्दिव्यरूपामनोरमा ॥ सहस्राक्षसमः
कुंतिभविष्यत्येषतेसुतः ॥ २ ॥ एषजेष्यतिसंग्रामेकुरून्सर्वान्समागतान् ॥ भीमसेनद्वितीयश्चलोकमुद्वर्तयिष्यति ॥ ३ ॥ पुत्रस्तेपृथिवींजेतायशश्चास्यदिवंस्पृशे
त् ॥ हत्वाकुरूंश्चसंग्रामेवासुदेवसहायवान् ॥ ४ ॥ पित्र्यमंशंप्रनष्टंचपुनरप्युद्धरिष्यति ॥ भ्रातृभिःसहितःश्रीमांस्त्रीन्मेधानाहरिष्यति ॥ ५ ॥ ससत्यसंधोवीभ
त्सुःसव्यसाचीयथाच्युत ॥ तथात्वमेवजानासिबलवंतंदुरासदं ॥ ६ ॥ तथातदस्तुदाशार्हयथावागभ्यभाषत ॥ धर्मश्चेदस्तिवार्ष्णेयतथासत्यंभविष्यति ॥ ७ ॥
त्वंचापितत्तथाकृष्णसर्वंसंपादयिष्यसि ॥ नाहंतदभ्यसूयामियथावागभ्यभाषत ॥ ८ ॥ नमोधर्मायमहतेधर्मोधारयतिप्रजाः ॥ एतद्धनंजयोवाच्योनित्योद्युक्तो
वृकोदरः ॥ ९ ॥ यदर्थंक्षत्रियासूतेतस्यकालोयमागतः ॥ नहिवैरंसमासाद्यसीदंतिपुरुषर्षभाः ॥ १० ॥ विदितातेसदाबुद्धिर्भीमस्यनसशाम्यति ॥ यावदंतंनकु
रुतेशत्रूणांशत्रुकर्शन ॥ ११ ॥ सर्वधर्मविशेषज्ञांस्नुषांपांडोर्महात्मनः ॥ ब्रूयामाधवकल्याणींकृष्णांकृष्णांयशस्विनीं ॥ १२ ॥ युक्तमेतन्महाभागेकुलेजातेयश
स्विनि ॥ यन्मेपुत्रेषुसर्वेषुयथावत्त्वमवर्तिथाः ॥ १३ ॥ माद्रीपुत्रौचवक्तव्यौक्षत्रधर्मरतावुभौ ॥ विक्रमेणार्जितान्भोगान्वृणीतंजीवितादपि ॥ १४ ॥ विक्र
माधिगताह्यर्थाःक्षत्रधर्मेणजीवतः ॥ मनोमनुष्यस्यसदाप्रीणंतिपुरुषोत्तम ॥ १५ ॥ यच्चवःप्रेक्षमाणानांसर्वधर्मोपचायिनां ॥ पांचालीपरुषाण्युक्ताकोनुत
त्क्षंतुमर्हति ॥ १६ ॥ नराज्यहरणंदुःखंद्यूतेचापिपराजयः ॥ प्रव्राजनंसुतानांवानमेतद्दुःखकारणं ॥ १७ ॥ यत्रसाबृहतीश्यामासभायांरुदतीतदा ॥ अश्रौषीत्प
रुषावाचस्तन्मेदुःखतरंमहत् ॥ १८ ॥ स्त्रीधर्मिणीवरारोहाक्षत्रधर्मरतासदा ॥ नाध्यगच्छत्तदानाथंकृष्णानाथवतीसती ॥ १९ ॥ तंवैब्रूहिमहाबाहोसर्वशस्त्र
भृतांवरं ॥ अर्जुनंपुरुषव्याघ्रंद्रौपद्याःपदवींचर ॥ २० ॥ विदितंहितवात्यंतंक्रुद्धाविवयमांतकौ ॥ भीमार्जुनौनयेतांहिदेवानपिपरांगतिं ॥ २१ ॥ तयोश्चैतदव
ज्ञानंयत्साकृष्णासभांगता ॥ दुःशासनश्चयद्भीमंकटुकान्यभ्यभाषत ॥ २२ ॥ पश्यतांकुरुवीराणांतच्चसंस्मारयेःपुनः ॥ पांडवान्कुशलंपृच्छेःसपुत्रान्कृष्ण
यासह ॥ २३ ॥ मांचकुशलिनींब्रूयास्तेषुभूयोजनार्दन ॥ अरिष्टंगच्छपंथानंपुत्रान्मेप्रतिपालय ॥ २४ ॥

मेवर्धनशीलानां ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ पदवींचरमार्गमनुसर शत्रुस्त्रीणांवैधव्यार्थंयतस्वेत्यर्थः ॥ २० ॥ परांगतिंमरणं ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ नैतदस्ति राष्ट्रमितिशेषः ॥ २८ ॥ निर्यायनिर्गत्य ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ उपप्लव्यंविराटनगरं ॥ ३२ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तत्रिंशदधिकशततमो

वैशंपायनउवाच अभिवाद्याथतांकृष्णःकृत्वाचापिप्रदक्षिणं ॥ निश्चक्राममहाबाहुःसिंहखेलगतिस्ततः ॥ २५ ॥ ततोविसर्जयामासभीष्मादीन्कुरुपुंगवा
न् ॥ आरोप्याथरथेकर्णंप्रायात्सात्यकिनासह ॥ २६ ॥ ततःप्रयातेदाशार्हेकुरवःसंगतामिथः ॥ जजल्पुर्महदाश्चर्यंकेशवेपरमाद्भुतं ॥ २७ ॥ प्रमूढापृथिवीस
र्वामृत्युपाशवशीकृता ॥ दुर्योधनस्यबालिश्यान्नैतदस्तीतिचाब्रुवन् ॥ २८ ॥ ततोनिर्यायनगरात्प्रययौपुरुषोत्तमः ॥ मंत्रयामासचतदाकर्णेनसुचिरंसह ॥ २९
विसर्जयित्वाराधेयंसर्वयादवनंदनः ॥ ततोजवेनमहतातूर्णमश्वानचोदयत् ॥ ३० ॥ तेपिबंतइवाकाशंदारुकेणप्रचोदिताः ॥ हयाजग्मुर्महावेगामनोमारुतरं
हसः ॥ ३१ ॥ तेव्यतीत्यमहाध्वानंक्षिप्रंश्येनाइवाशुगाः ॥ उच्चैर्जग्मुरुपप्लव्यंशार्ङ्गधन्वानमावहन् ॥ ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणि
कुंतीवाक्येसप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच कुंत्यास्तुवचनंश्रुत्वाभीष्मद्रोणौमहारथौ ॥ दुर्योधनमिदंवाक्यमूच
तुःशासनातिगं ॥ १ ॥ श्रुतंतेपुरुषव्याघ्रकुंत्याःकृष्णस्यसंनिधौ ॥ वाक्यमर्थवदत्युग्रमुक्तंधर्म्यमनुत्तमं ॥ २ ॥ तत्करिष्यंतिकौंतेयावासुदेवस्यसंमतं ॥ नहिते
जातुशाम्येरन्नृतेराज्येनकौरव ॥ ३ ॥ क्लेशिताहित्वयापार्थाधर्मपाशसितास्तदा ॥ सभायांद्रौपदीचैवतैश्चतन्मर्षितंनव ॥ ४ ॥ कृतास्त्रंह्यर्जुनंप्राप्यभीमंचकृत
निश्चयं ॥ गांडीवंचेषुधीचैवरथंचध्वजमेवच ॥ ५ ॥ नकुलंसहदेवंचबलवीर्यसमन्वितौ ॥ सहायंवासुदेवंचनक्षंस्यतियुधिष्ठिरः ॥ ६ ॥ प्रत्यक्षंतेमहाबाहोयथा
पार्थेनधीमता ॥ विराटनगरेपूर्वंसर्वेस्मयुधिनिर्जिताः ॥ ७ ॥ दानवाघोरकर्माणोनिवातकवचायुधि ॥ रौद्रमस्त्रंसमादायदग्धावानरकेतुना ॥ ८ ॥ कर्णप्रभृ
तयश्चेमेत्वंचापिकवचीरथी ॥ मोक्षितोघोषयात्रायांपर्याप्तंतन्निदर्शनं ॥ प्रशाम्यभरतश्रेष्ठभ्रातृभिःसहपांडवैः ॥ ९ ॥ रक्षेमांपृथिवींसर्वांमृत्योर्दंष्ट्रांतरंगतां ॥
ज्येष्ठोभ्राताधर्मशीलोवत्सलःश्लक्ष्णवाक्कविः ॥ १० ॥ तंगच्छपुरुषव्याघ्रंव्यपनीयेहकिल्बिषं ॥ दृष्टश्चत्वंपांडवेनव्यपनीतशरासनः ॥ ११ ॥ प्रशांतभ्रुकुटिः
श्रीमान्कृताशांतिःकुलस्यनः ॥ तमभ्येत्यसहामात्यःपरिष्वज्यनृपात्मजं ॥ १२ ॥ अभिवादयराजानंयथापूर्वमरिंदम ॥ अभिवादयमानंत्वांपाणिभ्यांभीम
पूर्वजः ॥ १३ ॥ प्रतिगृह्णातुसौहार्दात्कुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ सिंहस्कंधोरुबाहुस्त्वांवृत्तायतमहाभुजः ॥ १४ ॥ परिष्वजतुबाहुभ्यांभीमःप्रहरतांवरः ॥ कंबुग्रीवो
गुडाकेशस्ततस्त्वांपुष्करेक्षणः ॥ १५ ॥

ऽध्यायः ॥ १३७ ॥ ॥ ७ ॥ कुंत्याइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रशाम्यप्रशमंकुरु ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ आश्विनेयौअश्विनोःपुत्रौनकुलसहदेवौ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ स्मरणंप्रतिषेधं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२॥२३॥ दीप्तांदिशमितिदिग्दाहाख्यउत्पातउक्तः ॥२४॥२५॥२६॥ शुष्मिणःबलिनः अ

अभिवादयतांपार्थःकुंतीपुत्रोधनंजयः॥ १६॥ आश्विनेयौनरव्याघ्रौरूपेणाप्रतिमौभुवि॥ तौचत्वांगुरुवत्प्रेम्णापूजयाप्रत्युदीयतां ॥ १७॥ मुंचंत्वानंदजाश्रू
णिदाशार्हप्रमुखान्नृपाः॥ संगच्छभ्रातृभिःसार्धमानंसंत्यज्यपार्थिव॥१८॥प्रशाधिपृथिवींकृत्स्नांततस्त्वंभ्रातृभिःसह॥ समालिंग्यचहर्षेणनृपायांतुपरस्परं
॥ १९॥ अलंयुद्धेनराजेंद्रसुहृदांशृणुवारणं॥ ध्रुवंविनाशोयुद्धेहिक्षत्रियाणांप्रदृश्यते॥ २०॥ ज्योतींषिप्रतिकूलानिदारुणामृगपक्षिणः॥ उत्पाताविविधावी
रदृश्यंतेक्षत्रनाशनाः॥ २१ ॥ विशेषतइहास्माकंनिमित्तानिनिवेशने ॥ उल्काभिर्हिप्रदीप्ताभिर्बाध्यतेपृतनातव॥ २२॥ वाहनान्यप्रहृष्टानिरुदंतीवविशांप
ते॥ गृध्रास्तेपर्युपासंतेसैन्यानिचसमंततः॥ २३॥ नगरंनयथापूर्वंतथाराजनिवेशनं ॥ शिवाश्चाशिवनिर्घोषादीप्तांसेवंतिवैदिशं ॥ २४॥ कुरुवाक्यंपितुर्मा
तुरस्माकंचहितैषिणां॥ त्वय्यायत्तोमहाबाहोशमोव्यायामएवच॥ २५॥ नचेत्करिष्यसिवचःसुहृदामरिकर्शन॥ तप्स्यसेवाहिनींदृष्ट्वापार्थबाणप्रपीडितां
॥ २६॥ भीमस्यचमहानादंनदतःशुष्मिणोरणे॥ श्रुत्वास्मर्तासिमेवाक्यंगांडीवस्यचनिःस्वनं॥ यद्येतदपसव्यंतेवचोममभविष्यति॥ २७॥ इतिश्रीमहा०
उद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिभीष्मद्रोणवाक्येअष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १३८॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्तुविमनास्तिर्यग्दृष्टिरधोमुखः॥
संहत्यचभ्रुवोर्मध्यंनकिंचिद्व्याजहारह॥ १ ॥ तंवैविमनसंदृष्ट्वासंप्रेक्ष्यान्योन्यमंतिकात्॥ पुनरेवोत्तरंवाक्यमुक्तवंतौनरर्षभौ ॥ २ ॥ भीष्मउवाच शुश्रू
षुमनसूयंचब्रह्मण्यंसत्यवादिनं ॥ प्रतियोत्स्यामहेपार्थमतोदुःखतरंनुकिं ॥ ३ ॥ द्रोणउवाच अश्वत्थाम्नियथापुत्रेभूयोममधनंजये ॥ बहुमानःपरो
राजन्सन्नतिश्चकपिध्वजे॥४॥ तंचपुत्रात्प्रियतमंप्रतियोत्स्येधनंजयं॥ क्षात्रंधर्ममनुष्ठायधिगस्तुक्षत्रजीविकां॥५॥ यस्यलोकेसमोनास्तिकश्चिदन्योधनुर्ध
रः॥ मत्प्रसादात्सबीभत्सुःश्रेयानन्यैर्धनुर्धरैः॥६॥ मित्रध्रुग्दुष्टभावश्चनास्तिकोथानृजुःशठः॥ नसत्सुलभतेपूजांयज्ञेमूर्खइवागतः॥७॥ वार्यमाणोपिपापेभ्यः
पापात्मापापमिच्छति॥ चोद्यमानोपिपापेनशुभात्माशुभमिच्छति॥८॥ मिथ्योपचरितात्ह्येतेवर्तमानात्ह्यनुप्रिये॥ अहितत्वायकल्पंतेदोषाभरतसत्तम॥ ९॥

पसव्यंविपरीतं यदिनिर्घातसदृशंइतिपाठे निर्घातसदृशंवज्रपाततुल्यं ॥ २७ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥ ॥७॥ एवमिति ॥१॥२॥३॥४॥
॥५॥ ६ ॥ पूजांनलभतेहेदुर्योधनत्वद्वत् ॥ ७ ॥ ८ ॥ एतेपांडवास्त्वयामिथ्योपचारिताअपिअनुपश्चात्प्रियेवर्तमानाहिप्रसिद्धं तवतुदोषाःद्वेषादयः अहितत्वायवैरभावायकल्पंते ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ उष्णगेउष्णातिगमेवर्षाकाले ॥ ११ ॥ वासएवेतिपाठेवासगृहे पाठांतरेत्यक्तंवासोवस्त्रंपरकीयंस्वीयमितिमन्यसेइतियोज्यं ॥ १२ ॥ १३ ॥ ऐलविलंकुबेरंआसाद्यशरणेप्राप्य ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

त्वमुक्तःकुरुवृद्धेनमयाचविदुरेणच॥ वासुदेवेनचतथाश्रेयोनैवाभिमन्यसे ॥ १० ॥ अस्तिमेबलमित्येवसहसात्वंतितीर्षसि॥ सग्राहनक्रमकरंगंगावेगमि वोष्णगे॥ ११ ॥ वाससैवयथाहित्वंप्रावृण्वानोभिमन्यसे॥ स्रजंत्यक्तामिवप्राप्यलोभाद्यौधिष्ठिरींश्रियं॥ १२ ॥ द्रौपदीसहितंपार्थसायुधैर्भ्रातृभिर्वृतं॥ वन स्थमपिराज्यस्थःपांडवंकोविजेष्यति॥१३। निदेशेयस्यराजानःसर्वेतिष्ठंतिकिंकराः॥ तमैलविलमासाद्यधर्मराजोव्यराजत॥ १४ ॥ कुबेरसदनंप्राप्यततोर त्नान्यवाप्यच॥स्फीतमाक्रम्यतेराष्ट्रंराज्यमिच्छंतिपांडवाः ॥ १५ ॥ दत्तंहुतमधीतंचब्राह्मणास्तर्पिताधनैः॥ आवयोर्गतमायुश्चकृतकृत्यौचविद्धिनौ॥ १६॥ त्वंतुहित्वासुखंराज्यंमित्राणिचधनानिच॥ विग्रहंपांडवैःकृत्वामहद्व्यसनमाप्स्यसि ॥ १७॥ द्रौपदीयस्यचाशास्ते विजयंसत्यवादिनी ॥ तपोघोरव्रतादेवीक थंजेष्यसिपांडवं॥ १८॥ मंत्रीजनार्दनोयस्यभ्रातायस्यधनंजयः॥ सर्वशस्त्रभृतांश्रेष्ठःकथंजेष्यसिपांडवं॥ १९ ॥ सहायाब्राह्मणायस्यधृतिमंतोजितेंद्रियाः॥ तमुग्रतपसंवीरंकथंजेष्यसिपांडवं॥ २० ॥ पुनरुक्तंचवक्ष्यामियत्कार्यंभूतिमिच्छता ॥ सुहृदामज्जमानेषुसुहृत्सुव्यसनार्णवे ॥ २१॥ अलंयुद्धेनवैवीरैःशा म्यत्वंकुरुवृद्धये॥ मागमःससुतामात्यःसबलश्चपराभवं॥ २२॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिभीष्मद्रोणवाक्येएकोनचत्वारिंशदधिक शततमोऽध्यायः॥ १३९॥ ॥ ७॥ धृतराष्ट्रउवाच राजपुत्रैःपरिवृतस्तथाभृत्यैश्चसंजय॥ उपारोप्यरथेकर्णंनिर्यातोमधुसूदनः ॥ १ ॥ किमब्रवीदमे यात्माराधेयंपरवीरहा॥ कानिसांत्वानिगोविंदःसूतपुत्रेप्रयुक्तवान्॥ २ ॥ उद्यन्मेघस्वनःकालेकृष्णःकर्णमथाब्रवीत्॥ मृदुवायदिवातीक्ष्णंतन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ ३॥ संजयउवाच आनुपूर्व्येणवाक्यानितीक्ष्णानिचमृदूनिच ॥ प्रियाणिधर्मयुक्तानिसत्यानिचहितानिच ॥ ४ ॥ हृदयग्रहणीयानिराधेयंमधुसूद नः॥ यान्यब्रवीदमेयात्मातानिमेशृणुभारत ॥ ५ ॥ वासुदेवउवाच उपासितास्तेराधेयब्राह्मणावेदपारगाः ॥ तत्त्वार्थंपरिपृष्टाश्चनियतेनानसूयया॥ ॥ ६॥ त्वमेवकर्णजानासिवेदवादान्सनातनान्॥ त्वमेवधर्मशास्त्रेषुसूक्ष्मेषुपरिनिष्ठितः॥ ७॥ कानीनश्चसहोढश्चकन्यायांयश्चजायते॥ वोढारंपितरंतस्यप्रा हुःशास्त्रविदोजनाः॥ ८॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥ ॥ ७ ॥ राजपुत्रैरिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ कानीनोद्विविधःसहोढःविवाहादूर्ध्वंजातःविवाहात्प्राग्जातश्च तन्मातुर्वोढारंतस्यपितरंप्राहुः ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभार

सोसिकर्णतथाजातःपांडोःपुत्रोसिधर्मतः ॥ निग्रहाद्धर्मशास्त्राणामेहिराजाभविष्यसि ॥ ९ ॥ पितृपक्षेचतेपार्थामातृपक्षेचवृष्णयः ॥ द्वौपक्षावभिजानीहि त्वमेतौपुरुषर्षभ ॥ १० ॥ मयासार्धमितोयातमद्यत्वांतानपांडवाः ॥ अभिजानंतुकौंतेयंपूर्वजातंयुधिष्ठिरात् ॥ ११ ॥ पादौतवग्रहीष्यंतिभ्रातरःपंचपांडवाः ॥ द्रौपदेयास्तथापंचसौभद्रश्चापराजितः ॥ १२ ॥ राजानोराजपुत्राश्चपांडवार्थेसमागताः ॥ पादौतवग्रहीष्यंतिसर्वेचांधकवृष्णयः ॥ १३ ॥ हिरण्मयांश्चतेकुंभान्राजतान्पार्थिवांस्तथा ॥ ओषध्यःसर्वबीजानिसर्वरत्नानिवीरुधः ॥ १४ ॥ राजन्याराजकन्याश्चाप्यानयंत्वभिषेचनं ॥ षष्ठेत्वांचतथाकालेद्रौपद्युपगमिष्यति ॥ १५ ॥ अग्निंजुहोतुवैधौम्यःसंशितात्माद्विजोत्तमः ॥ अद्यत्वामभिषिंचंतुचातुर्वैद्याद्विजातयः ॥ १६ ॥ पुरोहितःपांडवानांब्रह्मकर्मण्यवस्थितः ॥ तथैवभ्रातरःपंचपांडवाःपुरुषर्षभाः ॥ १७ ॥ द्रौपदेयास्तथापंचपंचालाश्चेदयस्तथा ॥ अहंचत्वाऽभिषेक्ष्यामिराजानंपृथिवीपतिं ॥ १८ ॥ युवराजोस्तुतेराजाधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ गृहीत्वाव्यजनंश्वेतंधर्मात्मासंशितव्रतः ॥ १९ ॥ उपान्वारोहतुरथंकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ छत्रंचतेमहाश्वेतंभीमसेनोमहाबलः ॥ २० ॥ अभिषिक्तस्यकौंतेयोधारयिष्यतिमूर्धनि ॥ किंकिणीशतनिर्घोषंवैयाघ्रपरिवारणं ॥ २१ ॥ रथंश्वेतहयैर्युक्तमर्जुनोवाहयिष्यति ॥ अभिमन्युश्चतेनित्यंप्रत्यासन्नोभविष्यति ॥ २२ ॥ नकुलःसहदेवश्चद्रौपदेयाश्चपंचये ॥ पंचालाश्चानुयास्यंतिशिखंडीचमहारथः ॥ २३ ॥ अहंचत्वाऽनुयास्यामिसर्वेचांधकवृष्णयः ॥ दाशार्हाःपरिवारास्तेदाशार्णाश्चविशांपते ॥ २४ ॥ भुंक्ष्वराज्यंमहाबाहोभ्रातृभिःसहपांडवैः ॥ जपैर्होमैश्चसंयुक्तोमंगलैश्चपृथग्विधैः ॥ २५ ॥ पुरोगमाश्चतेसंतुद्रविडाःसहकुंतलैः ॥ आंध्रास्तालचराश्चैवचूचुपावेणुपास्तथा ॥ २६ ॥ स्तुवंतुत्वांचबहुभिःस्तुतिभिःसूतमागधाः ॥ विजयंवसुषेणस्यघोषयंतुचपांडवाः ॥ २७ ॥ सत्वंपरिवृतःपार्थैर्नक्षत्रैरिवचंद्रमाः ॥ प्रशाधिराज्यंकौंतेयकुंतींचप्रतिनंदय ॥ २८ ॥ मित्राणितेप्रहृष्यंतुव्यथंतुरिपवस्तथा ॥ सौभ्रात्रंचैवतेद्यास्तुभ्रातृभिःसहपांडवैः ॥ २९ ॥ इतिश्रीम० उद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिश्रीकृष्णवाक्येचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥ ॥ ५ ॥ कर्णउवाच असंशयंसौहृदान्मेप्रणयाच्चात्थकेशव ॥ सख्येनचैववार्ष्णेयश्रेयस्कामतयैवच ॥ १ ॥ सर्वंचैवाभिजानामिपांडोःपुत्रोस्मिधर्मतः ॥ निग्रहाद्धर्मशास्त्राणांयथात्वंकृष्णमन्यसे ॥ २ ॥

तभावदीपेचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ असंशयमिति ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ आवाहाःकुलधर्माः आवापाइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ १४ ॥ मांच मित्रमितिशेषः शस्त्रसमुद्यमःयुद्धोत्साहः ॥ १५ ॥ १६ ॥ वधात् वधंप्राप्यापि बंधात्निर्बंधात्कुंतीसंबंधाद्वा भयात्पराजयभयात् ॥ १७ ॥ उभयोरपिअकीर्तिःउभाभ्यामपिअन्योन्यवधस्यप्रतिज्ञातत्वात् ॥ १८ ॥ ब्रूयास्त्वंपांडवान्प्रतीतिशेषः त्वद्वशित्वात्त्वमेववशी

कन्यागर्भंसमाधत्तभास्करान्मांजनार्दन ॥ आदित्यवचनाच्चैवजातंमांसाव्यसर्जयत् ॥ ३ ॥ सोस्मिकृष्णतथाजातःपांडोःपुत्रोस्मिधर्मतः ॥ कुंत्यात्विहमपाकीर्णोयथानकुशलंतथा ॥ ४ ॥ सूतोहिमामधिरथोदृष्ट्वैवाभ्यानयद्गृहान् ॥ राधायाश्चैवमांप्रादात्सौहार्दान्मधुसूदन ॥ ५ ॥ मत्स्नेहाच्चैवराधायाःसद्यःक्षीरमवातरत् ॥ सामेमूत्रंपुरीषंचप्रतिजग्राहमाधव ॥ ६ ॥ तस्याःपिंडव्यपनयंकुर्यादस्मद्विधःकथं ॥ धर्मविद्धर्मशास्त्राणांश्रवणेसततंरतः ॥ ७ ॥ तथामामभिजानातिसूतश्चाधिरथःसुतं ॥ पितरंचाभिजानामितमहंसौहृदात्सदा ॥ ८ ॥ सहिमेजातकर्मादिकारयामासमाधव ॥ शास्त्रदृष्टेनविधिनापुत्रप्रीत्याजनार्दन ॥ ९ ॥ नामवैवसुषेणेतिकारयामासवैद्विजैः ॥ भार्याश्चोढाममप्राप्तयौवनेतत्परिग्रहात् ॥ १० ॥ तासुपुत्राश्चपौत्राश्चममजाताजनार्दन ॥ तासुमेहृदयंकृष्णसंजातंकामबंधनं ॥ ११ ॥ नपृथिव्यासकलयानसुवर्णस्यराशिभिः ॥ हर्षाद्भयाद्वागोविंदमिथ्याकर्तुंतदुत्सहे ॥ १२ ॥ धृतराष्ट्रकुलेकृष्णदुर्योधनसमाश्रयात् ॥ मयात्रयोदशसमाभुक्तंराज्यमकंटकं ॥ १३ ॥ इष्टंचबहुभिर्यज्ञैःसहसूतैर्मयाऽसकृत् ॥ आवाहाश्चविवाहाश्चसहसूतैर्मयाकृताः ॥ १४ ॥ मांचकृष्णसमासाद्यकृतःशस्त्रसमुद्यमः ॥ दुर्योधनेनवार्ष्णेयविग्रहश्चापिपांडवैः ॥ १५ ॥ तस्माद्रणेद्वैरथेमांप्रत्युद्यातारमच्युत ॥ वृतवान्परमंकृष्णप्रतीपंसव्यसाचिनः ॥ १६ ॥ वधाद्बंधाद्भयाद्वापिलोभाद्वापिजनार्दन ॥ अनृतंनोत्सहेकर्तुंधार्तराष्ट्रस्यधीमतः ॥ १७ ॥ यदिह्यद्यनगच्छेयंद्वैरथंसव्यसाचिना ॥ अकीर्त्तिःस्याद्धृषीकेशममपार्थस्यचोभयोः ॥ १८ ॥ असंशयंहितार्थायब्रूयास्त्वंमधुसूदन ॥ सर्वंचपांडवाःकुर्युस्त्वद्वशित्वान्नसंशयः ॥ १९ ॥ मंत्रस्यनियमंकुर्यास्त्वमत्रमधुसूदन ॥ एतदत्रहितंमन्येसर्वयादवनंदन ॥ २० ॥ यदिजानातिमांराजाधर्मात्मासंयतेंद्रियः ॥ कुंत्याःप्रथमजंपुत्रंनसराज्यंग्रहीष्यति ॥ २१ ॥ प्राप्यचापिमहद्राज्यंतदहंमधुसूदन ॥ स्फीतंदुर्योधनायैवसंप्रदद्यामरिंदम ॥ २२ ॥ सएवराजाधर्मात्माशाश्वतोस्तुयुधिष्ठिरः ॥ नेतायस्यहृषीकेशोयोद्धायस्यधनंजयः ॥ २३ ॥

नियामकोयेषांतेषांभावस्तत्त्वंततः ॥ १९ ॥ मंत्रस्यकर्णःकुंतीसुतइत्येवंविधस्यआवयोर्गुप्तपरिभाषणस्य नियमंगोपनंयुधिष्ठिरेऽप्रकाशनमितियावत् ॥ २० ॥ अन्यथाबाधकमाह यदीति ॥ २१ ॥ इष्टापत्तिमाशंक्याह प्राप्येति अधर्मिष्ठस्यदुर्योधनस्यराज्यंलोकनाशकरमितिभावः ॥ २२ ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ इंद्रगोपकः वर्षासुप्रचलन्रक्तजंतुस्तद्वर्णास्ताम्राइत्यर्थः इंद्रायुधंइंद्रधनुः ॥ २६ ॥ निधिस्त्वंचजनार्दन निधिरिवाक्षयःकामपूरकः ॥ २७ ॥ समुदानयःसमुदायीकरणं ॥ २८ ॥ अ
स्ययज्ञस्यवेत्ताउपद्रष्टा ॥ २९ ॥ आध्वर्यवंयज्ञस्यनेतृत्वं लोकेहिउपद्रष्टान्योऽध्वर्युरन्योदृश्यते अत्रतुत्वमेवईश्वररूपेणकर्ताब्रह्मरूपेणसाक्षीचेतिभावः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ अनुयातोऽनुगतःपितृसमइत्यर्थः
गीतंस्तोत्रंप्रगीतमंत्रप्रसाध्यांस्तुतिं उद्गातृकर्मेत्यर्थः तत्सौभद्रःभविष्यतिअनुभविष्यतिकरिष्यतीत्यर्थः ॥३२॥३३॥ कारयिष्यति स्वार्थेणिच् करिष्यतीत्यर्थः ॥३४॥ नादएवसुब्रह्मण्योयुद्धयज्ञेभोर्कुःका

पृथिवीतस्यराष्ट्रंचयस्यभीमोमहारथः॥ नकुलःसहदेवश्चद्रौपदेयाश्चमाधव ॥ २४ ॥ धृष्टद्युम्नश्चपांचाल्यःसात्यकिश्चमहारथः॥ उत्तमौजायुधामन्युःसत्यध
र्माचसौमकिः॥ २५॥ चैद्यश्चचेकितानश्चशिखंडीचापराजितः॥ इंद्रगोपकवर्णाश्चकेकयाभ्रातरस्तथा॥ इंद्रायुधसवर्णश्चकुंतिभोजोमहामनाः॥ २६॥
मातुलोभीमसेनस्यश्येनजिच्चमहारथः॥ शंखःपुत्रोविराटस्यनिधिस्त्वंचजनार्दन ॥ २७॥ महानयंकृष्णकृतःक्षत्रस्यसमुदानयः॥ राज्यंप्राप्तमिदंदीप्तंप्रथि
तंसर्वराजसु॥ २८॥ धार्तराष्ट्रस्यवार्ष्णेयशस्त्रयज्ञोभविष्यति॥ अस्ययज्ञस्यवेत्तात्वंभविष्यसिजनार्दन॥ २९॥ आध्वर्यवंचतेकृष्णक्रतावस्मिन्भविष्यति॥
होताचैवात्रबीभत्सुःसन्नद्धःसकपिध्वजः॥ ३०॥ गांडीवंस्रुक्तथाचाज्यंवीर्यंपुंसांभविष्यति॥ ऐंद्रंपाशुपतंब्राह्मंस्थूणाकर्णंचमाधव॥ मंत्रास्तत्रभविष्यंतिप्र
युक्ताःसव्यसाचिना॥ ३१॥ अनुयातश्चपितरमधिकोवापराक्रमे॥ गीतंस्तोत्रंससौभद्रःसम्यक्तत्रभविष्यति॥ ३२॥ उद्गातात्रपुनर्भीमःप्रस्तोतासुमहाब
लः॥ विनदन्सनरव्याघ्रोनागानीकांतकृद्रणे॥ ३३॥ सचैवतत्रधर्मात्माशश्वद्राजायुधिष्ठिरः॥ जपैर्होमैश्चसंयुक्तोब्रह्मत्वंकारयिष्यति॥ ३४॥ शंखशब्दाःस
मुरजाभेर्यश्चमधुसूदन॥ उत्कृष्टःसिंहनादश्चसुब्रह्मण्योभविष्यति॥ ३५॥ नकुलःसहदेवश्चमाद्रीपुत्रौयशस्विनौ॥ शामित्रंतौमहावीर्यौसम्यक्तत्रभविष्य
तः॥ ३६॥ कल्माषदंडागोविंदविमलारथपंक्तयः॥ यूपाःसमुपकल्प्यंतामस्मिन्यज्ञेजनार्दन॥ ३७॥ कर्णिनालीकनाराचावत्सदंतोपबृंहणाः॥ तोमराःसोम
कलशाःपवित्राणिधनूंषिच॥ ३८॥ असयोत्रकपालानिपुरोडाशाःशिरांसिच॥ हविस्तुरुधिरंकृष्णतस्मिन्यज्ञेभविष्यति॥ ३९॥ इध्माःपरिधयश्चैवशक्तयो
विमलागदाः॥ सदस्याद्रोणशिष्याश्चकृपस्यचशारद्वतः॥ ४०॥

लस्यावाहनकर्ता॥३५॥शामित्रंक्षत्रियपशूनांमारणं॥३६॥कल्माषदंडाश्चित्रध्वजाः॥३७॥ कर्णिप्रभृ
तयोवत्सदंतांताःउपबृंहणाःअध्वर्योःसोमाहुतिप्रक्षेपकालेसहायाश्चमसाध्वर्यवइत्यर्थः सोमकलशाःसोमरसग्रहणपात्राणि तोमराःतोमरच्छायाः पवित्राणिसोमोत्पवनसाधनानिबाणोत्क्षेपणसाम्यात्धनूं
षि॥३८॥कपालानिशिरःपुरोडाशपाचकानिखर्परशकलानि हविःसोमाज्यपयोरूपं॥३९॥ इध्माःअग्निसमिंधनार्थाःसमिधः शक्तयःपरिधयःअग्नेःपरितःआहुतिरक्षणार्थंस्थापितानिकाष्ठानिगदाः॥४०॥

परिस्तोमाःसोमचमसादयः ॥४१॥ प्रतिप्रस्थाताऽध्वर्योस्तवद्द्वितीयःतस्यकर्मप्रतिप्रास्थानिकं ॥४२॥ अतिरात्रेक्रतौ श्लेषेणनिशीथेच घटोत्कचःरात्रिचरत्वात्शामित्रंकरिष्यति ॥४३॥ वैतानिकेवितानोग्नीनांविस्तरःतत्रविहितेवैतानिकेश्रौतयज्ञे कर्ममुखेकर्मप्रभवेद्वारे कर्मैवमुखंनिर्गमद्वारंयस्मिन्तुयोनिस्तस्मिन् ॥४४॥ पांडवेषुस्नेहंदर्शयति यदब्रुवमिति ॥४५॥ पुनश्चितिर्यज्ञानंतरंचयनारंभोयज्ञविशेषसूक्तः ॥४६॥ आनर्दमहानादंनर्दतः णमुलंतपूर्वपदं सूत्यंसोमाभिषवःराजसूयसूयेतिनिपातनात् उपपदयोगस्त्वनित्यःआर्षोवा तदभावेपिसुत्रःक्यप्दीर्घश्च सुत्यमित्यपिपठंति ॥४७॥यज्ञावसानंयज्ञस्यमध्येमध्ये

इषवोत्रपरिस्तोमामुक्तागांडीवधन्वना ॥ महारथप्रयुक्ताश्चद्रोणद्रौणिप्रचोदिताः ॥ ४१ ॥ प्रतिप्रास्थानिकंकर्मसात्यकिस्तुकरिष्यति ॥ दीक्षितोधार्तराष्ट्रोत्रपत्नीचास्यमहाचमूः ॥ ४२ ॥ घटोत्कचोत्रशामित्रंकरिष्यतिमहाबलः ॥ अतिरात्रेमहाबाहोविततेयज्ञकर्मणि ॥ ४३ ॥ दक्षिणात्वस्ययज्ञस्यधृष्टद्युम्नःप्रतापवान् ॥ वैतानिककर्ममुखेजातोयत्कृष्णपावकात् ॥ ४४ ॥ यदब्रुवमहंकृष्णकटुकानिस्मपांडवान् ॥ प्रियार्थंधार्तराष्ट्रस्यतेनतप्येत्यकर्मणा ॥ ४५ ॥ यदाद्रक्ष्यसिमांकृष्णनिहतंसव्यसाचिना ॥ पुनश्चितिस्तदाचास्ययज्ञस्याथभविष्यति ॥ ४६ ॥ दुःशासनस्यरुधिरंयदापास्यतिपांडवः ॥ आनर्दंनर्दतःसम्यक्तदासूत्यंभविष्यति ॥ ४७ ॥ यदाद्रोणंचभीष्मंचपांचाल्यौपातयिष्यतः ॥ तदायज्ञावसानंतद्भविष्यतिजनार्दन ॥ ४८ ॥ दुर्योधनंयदाहंताभीमसेनोमहाबलः ॥ तदासमाप्स्यतेयज्ञोधार्तराष्ट्रस्यमाधव ॥ ४९ ॥ स्नुषाश्चप्रस्नुषाश्चैवधृतराष्ट्रस्यसंगताः ॥ हतेश्वरानष्टपुत्राहतनाथाश्चकेशव ॥ ५० ॥ रुदंत्यःसहगांधार्याश्वगृध्रकुररा कुले ॥ सयज्ञेस्मिन्नवभृथोभविष्यतिजनार्दन ॥ ५१ ॥ विद्यावृद्धावयोवृद्धाःक्षत्रियाःक्षत्रियर्षभ ॥ वृथामृत्युंनकुर्वीरंस्त्वत्कृतेमधुसूदन ॥ ५२ ॥ शस्त्रेणनिधनंगच्छेत्समृद्धंक्षत्रमंडलं ॥ कुरुक्षेत्रेपुण्यतमेत्रैलोक्यस्यापिकेशव ॥ ५३ ॥ तदत्रपुंडरीकाक्षविधत्स्वयदभीप्सितं ॥ यथाकार्त्स्न्येनवार्ष्णेयक्षत्रंस्वर्गमवाप्नुयात् ॥ ५४ ॥ यावत्स्थास्यंतिगिरयःसरितश्चजनार्दन ॥ तावत्कीर्तिभवःशब्दःशाश्वतोयंभविष्यति ॥ ५५ ॥ ब्राह्मणाःकथयिष्यंतिमहाभारतमाहवं ॥ समागमेषुवार्ष्णेयक्षत्रियाणांयशोधनं ॥ ५६ ॥ समुपानयकौंतेयंयुद्धायममकेशव ॥ मंत्रसंवरणंकुर्वन्नित्यमेवपरंतप ॥ ५७ ॥ इ० उ० भग० कर्णोपनिवादेएकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥ ॥७॥ संजयउवाच कर्णस्यवचनंश्रुत्वाकेशवःपरवीरहा ॥ उवाचप्रहसन्वाक्यंस्मितपूर्वमिदंयथा ॥ १ ॥

विरम्यावस्थानं ॥४८॥ ॥४९॥ प्रस्नुषाःस्नुषाणामपिस्नुषाः संगताएकीभूताः हतेश्वराःईश्वरोराजा नाथःपतिः ॥५०॥ स्नुषादयोयद्रुदंत्योऽश्रुभिरार्द्रदेहाःसएवार्द्रीभावोऽवभृथइत्यर्थः ॥५१॥ इदंयुद्धंश्रेयएवेत्याह विद्येति वृथाअयुद्धेन ॥५२॥५३॥५४॥५५॥ समागमेषुसंग्रामेषु यशोजयःपराक्रमेणमृत्युर्वादेवक्षत्रियाणांधनं ॥५६॥५७॥ इतिउ०नै०भा०एकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१४१॥ ॥७॥ कर्णस्येति ॥१॥

राज्यलंभोपपादनंराज्यप्राप्त्युपायस्त्वांनलभेतूनस्पृशेत् तंनस्त्रीयंमन्यसेइत्यर्थः॥२॥३॥भौमनेनविश्वकर्मणा दृश्यंतिपश्यंति स्वार्थयगंतोयं कंद्वदेराकृतिगणत्वात् अत्रध्वजे॥४॥५॥अग्निमारुतेआग्नेयंमारुतं च॥६॥नतदेति कृतेहिसर्वेकृतकृत्याएवेतिनत्रिवर्गंकश्चिदपेक्षते त्रेतायांतुधर्मप्राधान्येनार्थकामावानुषंगिकत्वेनचापेक्षंते द्वापरेतुअर्थकामौप्राधान्येनधर्मंचतदंगत्वेन तत्रकृतंनभवितेतिमोक्षात्भ्रंशउक्तः नत्रेते

॥१३६॥ श्रीभगवानुवाच अपित्वांनलभेत्कर्णराज्यलंभोपपादनं॥ मयादत्तांहिपृथिवींनप्रशासितुमिच्छसि॥२॥ ध्रुवोजयःपांडवानामितीदंनसंशयःकश्चनविद्य
तेत्र॥ जयध्वजोदृश्यतेपांडवस्यसमुच्छ्रितोवानरराजउग्रः ॥ ३॥ दिव्यामायाविहिताभौमनेनसमुच्छ्रिताइंद्रकेतुप्रकाशा ॥ दिव्यानिभूतानिजयावहानिदृ
श्यंतिचैवात्रभयानकानि ॥ ४॥ नसज्जतेशैलवनस्पतिभ्यऊर्ध्वंतिर्यग्योजनमात्ररूपः ॥ श्रीमान्ध्वजःकर्णधनंजयस्यसमुच्छ्रितःपावकतुल्यरूपः ॥ ५॥ य
दाद्रक्ष्यसिसंग्रामेश्वेताश्वंकृष्णसारथिं॥ ऐंद्रमस्त्रंविकुर्वाणमुभेचाप्यग्निमारुते॥६॥ गांडीवस्यचनिर्घोषंविस्फूर्जितमिवाशनेः॥नतदाभवितात्रेतानकृतंद्वाप
रंनच॥७॥ यदाद्रक्ष्यसिसंग्रामेकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरं॥ जपहोमसमायुक्तंस्वांरक्षंतंमहाचमूं॥८॥ आदित्यमिवदुर्धर्षंतपंतंशत्रुवाहिनीं॥ नतदाभवितात्रेतानकृतं
द्वापरंनच॥ ९॥ यदाद्रक्ष्यसिसंग्रामेभीमसेनंमहाबलं॥ दुःशासनस्यरुधिरंपीत्वानृत्यंतमाहवे॥१०॥ प्रभिन्नमिवमातंगंप्रतिद्विरदघातिनं॥ नतदाभवितात्रे
तानकृतंद्वापरंनच॥ ११ ॥ यदाद्रक्ष्यसिसंग्रामेद्रोणंशांतनवंकृपं॥ सुयोधनंचराजानंसैंधवंचजयद्रथं॥ १२ ॥ युद्धायापततस्तूर्णंवारितान्सव्यसाचिना॥
नतदाभवितात्रेतानकृतंद्वापरंनच॥१३॥ यदाद्रक्ष्यसिसंग्रामेमाद्रीपुत्रौमहाबलौ॥ वाहिनींधार्तराष्ट्राणांक्षोभयंतौगजाविव॥१४॥ विगाढेशस्त्रसंपातेपरवी
ररथारुजौ॥ नतदाभवितात्रेतानकृतंद्वापरंनच॥ १५॥ ब्रूयाःकर्णइतोगत्वाद्रोणंशांतनवंकृपं॥ सौम्योयंवर्ततेमासःसुप्रापयवसेंधनः ॥ १६॥ सर्वौषधिवन
स्फीतःफलवानल्पमक्षिकः॥ निष्पंकोरसवत्तोयोनात्युष्णशिशिरःसुखः॥ १७॥ सप्तमाच्चापिदिवसादमावास्याभविष्यति॥ संग्रामोयुज्यतांतस्यांतामाहुः
शक्रदेवतां॥ १८॥ तथाराज्ञोवदेःसर्वान्येयुद्धायाभ्युपागताः॥ यद्वोमनीषितंतद्वैसर्वंसंपादयाम्यहं॥ १९॥ राजानोराजपुत्राश्चदुर्योधनवशानुगाः॥ प्राप्य
शस्त्रेणनिधनंप्राप्स्यंतिगतिमुत्तमां॥ २०॥ इतिश्रीम० उद्यो० भगवद्यानपर्वणिकर्णोपनिवादेभगवद्वाक्येद्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२॥

तिधर्माद्भ्रंशउक्तः सचदुर्योधनादीनामस्त्येव द्वापरंनभवितेतितेषामर्थकामावपिनभविष्यतोयुद्धेनमरणस्यावश्यंभावादित्यर्थः ॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥रथारुजौरथभंजकौ॥१५॥ सौम्यःचं द्रिकयाअभिरामः॥१६॥१७॥संग्रामःसंग्रामसाधनकलापः युज्यतांएकीभूयावतिष्ठतां संग्रामारंभस्तुदिनांतरेएवेतिवक्ष्यते॥१८॥१९॥२०॥ इ०उ०नै०भा० द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥१४२॥

केशवस्येति शुभंराज्यादिलाभं आहितःप्रवेशितःप्रलोभितइत्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ प्राजापत्यंरोहिणीनक्षत्रं प्रजानांपतिर्दुर्योधनस्तदीयंनामनक्षत्रंउत्तराभाद्रपदाख्यमितिवा तेन प्रत्युःपीडयाप्राणिनामपिपीडेतियुक्तं यद्वापृथ्वीकूर्मोदरस्थारोहिणींशनैश्वरःपीडयतितेनमध्यदेशेमहान्क्षयोराज्ञोनाशश्चेतिभावः ॥ ८ ॥ कृत्वाचेति ज्येष्ठांअप्राप्ययदिभौमोवक्रीभवेत्तर्हिज्येष्ठस्यराज्ञोये मित्रभूतास्तेसर्वेनश्येयुरितिभावः मैत्रंमित्रसमूहंसंगमयन्नाशयन् वैवस्वतंसंगमनंजनानामित्यादौसंपूर्वस्यगमेर्मारणार्थत्वदर्शनात् ॥ ९ ॥ चित्रांमहोमहापाताख्योज्योतिःशास्त्रप्रसिद्धः तेनराकारस्यवे

संजयउवाच ॥ केशवस्यतुतद्वाक्यंकर्णःश्रुत्वाहितःशुभं ॥ अब्रवीदभिसंपूज्यकृष्णंतंमधुसूदनं ॥ १ ॥ जानन्मांकिंमहाबाहोसंमोहयितुमिच्छसि ॥ योयंपृथि व्याःकार्त्स्न्येनविनाशःसमुपस्थितः ॥ २ ॥ निमित्तंतत्रशकुनिरहंदुःशासनस्तथा ॥ दुर्योधनश्चनृपतिर्धृतराष्ट्रसुतोभवत् ॥ ३ ॥ असंशयमिदंकृष्णमहद्युद्धमुप स्थितं ॥ पांडवानांकुरूणांचघोरंरुधिरकर्दमं ॥ ४ ॥ राजानोराजपुत्राश्चदुर्योधनवशानुगाः ॥ रणेशस्त्राग्निनादग्धाःप्राप्स्यंतियमसादनं ॥ ५ ॥ स्वप्नाहिबहवो घोरादृश्यंतेमधुसूदन ॥ निमित्तानिचघोराणितथोत्पाताःसुदारुणाः ॥ ६ ॥ पराजयंधार्तराष्ट्रेविजयंचयुधिष्ठिरे ॥ शंसंतइववार्ष्णेयविविधारोमहर्षणाः ॥ ७ ॥ प्राजापत्यंहिनक्षत्रंग्रहस्तीक्ष्णोमहाद्युतिः ॥ शनैश्वरःपीडयतिपीडयन्प्राणिनोधिकं ॥ ८ ॥ कृत्वाचांगारकोवक्रंज्येष्ठायांमधुसूदन ॥ अनुराधांप्रार्थयतेमैत्रं संगमयन्निव ॥ ९ ॥ नूनंमहद्भयंकृष्णकुरूणांसमुपस्थितं ॥ विशेषेणहिवार्ष्णेयचित्रांपीडयतेग्रहः ॥ १० ॥ सोमस्यलक्ष्मव्यावृत्तंराहुरर्कमुपैतिच ॥ दिवश्चो ल्काःपतंत्येताःसनिर्घाताःसकंपनाः ॥ ११ ॥ निष्टनंतिचमातंगामुंचंत्यश्रूणिवाजिनः ॥ पानीयंयवसंचापिनाभिनंदंतिमाधव ॥ १२ ॥ प्रादुर्भूतेषुचैतेषुभय माहुरुपस्थितं ॥ निमित्तेषुमहाबाहोदारुणंप्राणिनाशनं ॥ १३ ॥ अल्पभुक्तेपुरीपंचप्रभूतमिहदृश्यते ॥ वाजिनांवारणानांचमनुष्याणांचकेशव ॥ १४ ॥ धा र्तराष्ट्रस्यसैन्येषुसर्वेषुमधुसूदन ॥ पराभवस्यतल्लिंगमितिप्राहुर्मनीषिणः ॥ १५ ॥ प्रहृष्टंवाहनंकृष्णपांडवानांप्रचक्षते ॥ प्रदक्षिणामृगाश्चैवतत्तेषांजयलक्षणं ॥ १६ ॥ अपसव्यामृगाःसर्वेधार्तराष्ट्रस्यकेशव ॥ वाचश्चाप्यशरीरिण्यस्तत्पराभवलक्षणं ॥ १७ ॥ मयूराःपुण्यशकुनाहंससारसचातकाः ॥ जीवंजीवकसंघा श्चाप्यनुगच्छंतिपांडवान् ॥ १८ ॥

धाद्राजजातीयानांक्षयोभवितेतिभावः ॥ १० ॥ लक्ष्मव्यावृत्तंक्षीणत्वादमावास्यासान्निध्यात्क्षीणचंद्रोपिपापएव तस्मिंश्चामावास्या यामर्केणयुक्तेउभयोःशत्रुःसदावक्रीराहुरर्कंउपैतिचेदयंकर्त्तरीयोगःसोमवंश्यानांसूर्यवंश्यानांचराज्ञांक्षयकरइत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ पुण्यशकुनाहंसादयएव पाठांतरेपुष्पशकुनाःकुक्कुटाः जीवंजीवकाःपक्षिविशेषाः येजीवजीवेत्येवशब्दंकुर्वंतितेषांसंघाश्चकोरादयः ॥ १८ ॥

पाठांतरेबलाःकाकाः ॥ १९ ॥ २० ॥ उदपानाःकूपादयोजलाशयाः ॥ २१ ॥ २२ ॥ गंधर्वनगरंसप्राकारं परिघःपरिवेषः तत्राकाशेगंधर्वनगरेपर्यैव ॥ २३ ॥ शिवाक्रोष्ट्रीवाशतेशब्दंकरोति ॥ २४ ॥ एकपक्षाक्षिचरणाःपक्षिणोमहाराष्ट्रभाषायांपांकोळीतिप्रसिद्धाः घोरंवीभत्संमलमूत्रादिकमित्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ सहस्रपादंसहस्रस्तंभं ॥ ३० ॥ ३१ ॥ नवपृथिवीतिसंबंधः

गृध्राःकंकावकाःश्येनायातुधानास्तथावृकाः ॥ मक्षिकाणांचसंघाताअनुधावंतिकौरवान् ॥१९॥ धार्तराष्ट्रस्यसैन्यपुभेरीणांनास्तिनिःस्वनः ॥ अनाहताःपांडवानांनदंतिपटहाःकिल ॥ २० ॥ उदपानाश्चनर्दंतियथागोवृषभास्तथा ॥ धार्तराष्ट्रस्यसैन्येपुनत्पराभवलक्षणं ॥ २१ ॥ मांसशोणितवर्षंचवृष्टंदेवेनमाधव ॥ तथागंधर्वनगरंभानुमत्समुपस्थितं ॥ २२ ॥ सप्राकारंसपरिखंसवप्रंचारुतोरणं ॥ कृष्णश्चपरिघस्तत्रभानुमावृत्यतिष्ठति ॥ २३ ॥ उदयास्तमनेसंध्येवेदयंतीमहद्भयं ॥ शिवाचवाशतेघोरंतत्पराभवलक्षणं ॥ २४ ॥ एकपक्षाक्षिचरणाःपक्षिणोमधुसूदन ॥ उत्सृजंतिमहद्घोरंतत्पराभवलक्षणं ॥ २५ ॥ कृष्णग्रीवाश्चशकुनारक्तपादाभयानकाः ॥ संध्यामभिमुखायांतितत्पराभवलक्षणं ॥ २६ ॥ ब्राह्मणान्प्रथमंद्वेष्टिगुरूंश्चमधुसूदन ॥ भृत्यान्भक्तिमतश्चापितत्पराभवलक्षणं ॥ ॥ २७ ॥ पूर्वादिग्लोहिताकाराशस्त्रवर्णाचदक्षिणा ॥ आमपात्रप्रतीकाशापश्चिमामधुसूदन ॥ उत्तराशंखवर्णाभादिशांवर्णाउदाहृताः ॥ २८ ॥ प्रदीप्ताश्चदिशःसर्वाधार्तराष्ट्रस्यमाधव ॥ महद्भयंवेदयंतितस्मिन्नुत्पातदर्शने ॥ २९ ॥ सहस्रपादंप्रासादंस्वप्नांतेस्मयुधिष्ठिरः ॥ अधिरोहन्मयादृष्टःसहभ्रातृभिरच्युत ॥ ३० ॥ श्वेतोष्णीषाश्चदृश्यंतेसर्वेवैशुक्लवाससः ॥ आसनानिचशुभ्राणिसर्वेषामुपलक्षये ॥ ३१ ॥ नवचापिमयाकृष्णस्वप्नांतेरुधिराविला ॥ अंत्रेणपृथिवीदृष्टापरिक्षिप्ताजनार्दन ॥ ३२ ॥ अस्थिसंचयमारूढश्चामितौजायुधिष्ठिरः ॥ सुवर्णपात्र्यांसंहृष्टोभुक्तवान्घृतपायसं ॥ ३३ ॥ युधिष्ठिरोमयादृष्टोग्रसमानोवसुंधरां ॥ त्वयादत्तामिमांव्यक्तंभोक्ष्यतेसवसुंधरां ॥ ३४ ॥ उच्चंपर्वतमारूढोभीमकर्मावृकोदरः ॥ गदापाणिर्नरव्याघ्रोग्रसन्निवमहीमिमां ॥ ३५ ॥ क्षपयिष्यतिनःसर्वान्ससुव्यक्तंमहारणे ॥ विदितंमेहृषीकेशयतोधर्मस्ततोजयः ॥ ३६ ॥ पांडुरंगजमारूढोगांडीवीसधनंजयः ॥ त्वयासार्धंहृषीकेशश्रियापरमयाज्वलन् ॥ ॥ ३७ ॥ यूयंसर्वेवधिष्यध्वंतत्रमेनास्तिसंशयः ॥ पार्थिवान्समरेकृष्णदुर्योधनपुरोगमान् ॥ ३८ ॥ नकुलःसहदेवश्चसात्यकिश्चमहारथः ॥ शुक्लकेयूरकंठत्राःशुक्लमाल्यांबरावृताः ॥ ३९ ॥

त्वच्छरीरमित्यर्थः परिक्षिप्तापरिवेष्टिता ॥ ३२ ॥ वसुंधरांग्रसमानोग्रसनंभक्षणंकुर्वन् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ शुक्लानिमौक्तिकमयत्वात्केयूराणिबाहुभूषणानिकंठत्राणिकंठपूरकाख्यानिशिरोदेशमारभ्यअंसपर्यंतंलंबमानानिकंठावरणानियेषांतेशुक्लकेयूरकंठत्राः ॥ ३९ ॥

॥४०॥४१॥४२॥४३ ॥४४॥४५॥ तवहृदयंकर्तृ ममवचोनोपैतिनांगीकरोति ॥ ४६॥ ४७॥४८॥४९॥ पीडितंयथास्यात्तथा गाढंपरिष्वज्येत्यर्थः॥५०॥५१॥ इतिकरणेकर्णोपनिवाहःकर्णस्यभेदनं॥

अधिरूढानरव्याघ्रानरवाहनमुत्तमं॥ त्रयएतेमयादृष्टाःपांडुरच्छत्रवाससः ॥ ४० ॥ श्वेतोष्णीषाश्चदृश्यंतेत्रयएतेजनार्दन ॥ धार्तराष्ट्रेपुसैन्येपुतान्विजानीहि केशव॥ ४१ ॥ अश्वत्थामाकृपश्चैवकृतवर्माचसात्वतः॥ रक्तोष्णीषाश्चदृश्यंतेसर्वेमाधवपार्थिवाः ॥ ४२ ॥ उष्ट्रप्रयुक्तमारूढौभीष्मद्रोणौमहारथौ॥ मयासार्धंमहाबाहोधार्तराष्ट्रेणवाविभो॥ ४३॥ अगस्त्यशास्तांचदिशंप्रयाताःस्मजनार्दन ॥ अचिरेणैवकालेनप्राप्स्यामोयमसादनं ॥ ४४॥ अहंचान्येचराजानोयच्चतत्क्षत्रमंडलं॥ गांडिवाग्निंप्रवेक्ष्यामइतिमेनास्तिसंशयः॥ ४५॥ कृष्णउवाच उपस्थितविनाशेयंनूनमद्यवसुंधरा॥ यथाहिमेवचःकर्णनोपैतिहृदयंतव॥ ४६॥ सर्वेषांतातभूतानांविनाशेप्रत्युपस्थिते॥ अनयोनयसंकाशोहृदयान्नापसर्पति॥४७॥ कर्णउवाच अपित्वांकृष्णपश्यामजीवंतोस्मान्महारणात् ॥ समुत्तीर्णामहाबाहोवीरक्षत्रविनाशनात् ॥ ४८ ॥ अथवासंगमःकृष्णस्वर्गेनोभविताध्रुवं ॥ तत्रेदानींसमेष्यामःपुनःसार्धंत्वयानघ॥४९॥ संजयउवाच इत्युक्त्वामाधवंकर्णःपरिष्वज्यचपीडितं॥ विसर्जितःकेशवेनरथोपस्थादवातरत् ॥५०॥ ततःस्वरथमास्थायजांबूनदविभूषितं॥सहास्माभिर्निववृतेराधेयोदीनमानसः॥५१॥ ततःशीघ्रतरंप्रायात्केशवःसहसात्यकिः ॥पुनरुच्चारयन्वाणींयाहियाहीतिसारथिं॥५२॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिकर्णोपनिवादेकृष्णकर्णसंवादेत्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥१४३॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ वैशंपायन उवाच असिद्धानुनयेकृष्णेकुरुभ्यःपांडवान्गते॥ अभिगम्यपृथांक्षत्ताशनैःशोचन्निवाब्रवीत् ॥ १ ॥ जानासिमेजीवपुत्रिभावंनित्यमविग्रहे॥ क्रोशतोनचगृह्णीतेवचनंमेसुयोधनः॥ २॥ उपपन्नोह्यसौराजाचेदिपांचालकेकयैः ॥ भीमार्जुनाभ्यांकृष्णेनयुयुधानयमैरपि ॥ ३॥ उपप्लव्येनिविष्टोपिधर्ममेवयुधिष्ठिरः॥ कांक्षतेज्ञातिसौहार्दाद्बलवान्दुर्बलोयथा॥ ४॥ राजातुधृतराष्ट्रोयंवयोवृद्धोनशाम्यति ॥ मत्तःपुत्रमदेनैवविधर्मेपथिवर्तते ॥ ५॥ जयद्रथस्यकर्णस्यतथादुःशासनस्यच॥ सौबलस्यचदुर्बुद्ध्यामिथोभेदःप्रवर्त्स्यते॥६॥

इ०उ०नै०भा० त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥ ॥छ॥ असिद्धानुनयेविफलविनये ॥ १ ॥ क्रोशतइत्यनादरेषष्ठी ॥२॥३॥ उपप्लव्येविराटनगरे॥४॥ विधर्मेधर्महीने ॥ ५ ॥ ६ ॥

अधर्मेणेति हियस्मात् येषांअधर्मेणकृतमपिवैकार्यविकारजनकंवैरंईदृशंचतुर्दशेवर्षेस्वंराज्यंप्राप्स्यथेतिप्रतिज्ञायाअयथाकारणरूपंधर्मिष्ठंधर्मयुक्तमेवभवतियेषामधर्मकृतमेववैरंधर्मत्वज्ञानीत्यर्थः तेषांअयं विकृतोधर्मःसानुबंधःसफलोभविष्यति अधर्मफलंविनाशस्तेषांभविष्यत्येवेत्यर्थः ॥ ७ ॥ बलाद्धर्मेपाखंडिनांपाग्दार्यंउभयसंतोषकरमितिद्वयोरपिधर्महेतुरितिबलात्कल्पनाशान्त्वहिभूतानहृदयमपीत्यर्थः

अधर्मेणहिधर्मिष्ठंकृतंवैकार्यमीदृशं ॥ येषांतेषामयंधर्मःसानुबंधोभविष्यति ॥ ७॥ क्रियमाणेबलाद्धर्मेकुरुभिःकोनसंज्वरेत् ॥ असाम्नाकेशवेयातेसमुद्योक्ष्यं
तिपांडवाः॥ ८॥ ततःकुरूणामनयोभवितावीरनाशनः॥ चिंतयन्नलभेनिद्रामहःसुचनिशासुच॥ ९॥ श्रुत्वातुकुंतीतद्वाक्यमर्थकामेनभाषितं॥ सानिःश्वसं
तीदुःखार्तामनसाविममर्शह॥ १०॥ धिगस्त्वर्थंयत्कृतेयंमहान्ज्ञातिवधःकृतः॥ वर्त्स्यतेसुहृदांचैवयुद्धेस्मिन्वैपराभवः॥ ११॥ पांडवाश्चेदिपंचालायादवा
श्चसमागताः॥ भारतैःसहयोत्स्यंतिकिंनुदुःखमतःपरं॥ १२॥ पश्येदोषंध्रुवंयुद्धेतथाऽयुद्धेपराभवं॥ अधनस्यमृतंश्रेयोनहिज्ञातिक्षयोजयः॥ १३॥ इतिमे
चिंतयंत्यावैहृदिदुःखंप्रवर्तते॥ पितामहःशांतनवआचार्यश्चयुधांपतिः॥ १४॥ कर्णश्चधार्तराष्ट्रार्थंवर्धयंतिभयंमम॥ नाचार्यःकामवान्शिष्यैर्द्रोणोयुध्येत
जातुचित्॥ १५॥ पांडवेषुकथंहार्दंकुर्यान्नचपितामहः॥ अयंत्वेकोवृथादृष्टिर्धार्तराष्ट्रस्यदुर्मतेः॥ १६॥ मोहानुवर्तीसततंपापोद्वेष्टिचपांडवान्॥ महत्यनर्थेनि
र्बंधीबलवांश्चविशेषतः॥ १७॥ कर्णःसदापांडवानांतन्मेदहतिसंप्रति॥ आशंसेत्वद्यकर्णस्यमनोहंपांडवान्प्रति॥ १८॥ प्रसादयितुमासाद्यदर्शयंतीयथात
थं॥ तोषितोभगवान्यत्रदुर्वासामेवरंददौ॥ १९॥ आह्वानंमंत्रसंयुक्तंवसंत्यापितृवेश्मनि॥ साहमंतःपुरेराज्ञःकुंतिभोजपुरस्कृता॥ २०॥ चिंतयंतीबहुवि
धंहृदयेनविदूयता॥ बलाबलंचमंत्राणांब्राह्मणस्यचवाग्बलं॥ २१॥ स्त्रीभावाद्बालभावाच्चचिंतयंतीपुनःपुनः॥ धात्र्याविस्रब्धयागुप्तासखीजनवृतातदा॥
॥ २२॥ दोषंपरिहरंतीचपितुश्चारित्र्यरक्षिणी॥ कथंनुसुकृतंमेस्यान्नापराधवतीकथं॥ २३॥ भवेयमितिसंचिंत्यब्राह्मणंतंनमस्यच॥ कौतूहलात्तुतंलब्ध्वा
बालिश्यादाचरंतदा॥ कन्यासतीदेवमर्कमासादयमहंततः॥ २४॥ योसौकानीनगर्भोमेपुत्रवत्परिरक्षितः॥ कस्मान्नकुर्याद्वचनंपथ्यंभ्रातृहितंतथा॥ २५॥
इतिकुंतीविनिश्चित्यकार्यंनिश्चयमुत्तमं॥ कार्यार्थमभिनिश्चित्यययौभागीरथींप्रति॥ २६॥

॥८॥९॥ अर्थकामेनहितकामेन ॥१०॥ कृतःनिश्चितत्वात्कृतइव ॥११॥१२॥ पश्येपश्यामि आर्षमात्मनेपदं अयुद्धेयुद्धाभावे ॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥तंलब्ध्वा मंत्रंप्राप्य आचरंतेनमंत्रेणदेवतावाहनाख्यंकार्यंकृतवती आसादयंलब्धवती ॥२४॥ पुत्रवत्परिरक्षितइत्यत्रकामंचपरिवासितइतिपाठेस्वेच्छयात्यक्तइत्यर्थः ॥२५॥ कार्यार्थंअवश्यकर्तव्यंप्रयोजनं ॥२६॥

घृणिनःदयालोःसत्यसंगिनःसत्यरतस्य ॥ २७ ॥ २८ ॥ उत्तरवाससिउत्तरीयवस्त्रच्छायायां ॥ २९ ॥ आपृष्ठतापादपराह्णपर्यंतमित्यर्थः ॥ ३० ॥ उत्स्मयन्उद्भतविस्मयः ॥ ३१ ॥ इतिउद्योगपर्वणि नैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ राधेयइति ॥ १॥२॥३॥४॥५॥६॥ एकंपुत्रमेवस्नेहेनपश्यंतीएकदर्शिनी ॥ ७॥८॥ संनमंतांप्रह्वा

आत्मजस्यततस्तस्यघृणिनःसत्यसंगिनः॥ गंगातीरेपृथाश्रौषीद्वेदाध्ययननिःस्वनं॥ २७॥ प्राङ्मुखस्योर्ध्वबाहोःसापर्यतिष्ठतपृष्ठतः॥ जप्यावसानंकार्यार्थं प्रतीक्षंतीतपस्विनी॥ २८॥ अतिष्ठत्सूर्यतापार्ताकर्णस्योत्तरवाससि ॥ कौरव्यपत्नीवार्ष्णेयीपद्ममालेवशुष्यती ॥ २९॥ आपृष्ठतापाज्जप्त्वासपरिवृत्ययतव्रतः॥ दृष्ट्वाकुंतीमुपातिष्ठदभिवाद्यकृतांजलिः॥ ३०॥ यथान्यायंमहातेजामानीधर्मभृतांवरः॥ उत्स्मयन्प्रणतःप्राहकुंतींवैकर्तनोवृषः॥ ३१॥ इतिश्रीम० उद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिकुंतीकर्णसमागमेचतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥१४४॥ ॥५॥ कर्णउवाच. राधेयोहमाधिरथिःकर्णस्त्वामभिवादये॥ प्राप्ताकिमर्थंभवतीब्रूहिकिंकरवाणिते॥ १॥ कुंत्युवाच कौंतेयस्त्वंनराधेयोनतवाधिरथःपिता॥ नासिसूतकुलेजातःकर्णतद्विद्धिमेवचः॥ ॥ २॥ कानीनस्त्वंमयाजातःपूर्वजःकुक्षिणाधृतः॥ कुंतिराजस्यभवनेपार्थस्त्वमसिपुत्रक॥ ३॥ प्रकाशकर्मातपनोयोयंदेवोविरोचनः॥ अजीजनत्त्वांमय्येषकर्णशस्त्रभृतांवरं॥ ४॥ कुंडलीबद्धकवचोदेवगर्भःश्रियावृतः॥ जातस्त्वमसिदुर्धर्षमयापुत्रपितुर्गृहे॥ ५॥ सत्वंभ्रातॄनसंबुध्यमोहाद्यदुपसेवसे॥ धार्तराष्ट्रान्नतद्युक्तंत्वयिपुत्रविशेषतः॥ ६॥ एतद्धर्मफलंपुत्रनराणांधर्मनिश्चये॥ यत्तुष्यंत्यस्यपितरोमाताचाप्येकदर्शिनी॥ ७॥ अर्जुनेनार्जितांपूर्वंहृतांलोभादसाधुभिः॥ आच्छिद्यधार्तराष्ट्रेभ्योभुंक्ष्वयौधिष्ठिरींश्रियं॥ ८॥ अद्यपश्यंतिकुरवःकर्णार्जुनसमागमं॥ सौभ्रात्रेणसमालक्ष्यसंनमंतामसाधवः॥ ९॥ कर्णार्जुनौवैभवतांयथारामजनार्दनौ॥ असाध्यंकिंनुलोकेस्याद्युवयोःसंहितात्मनोः॥ १०॥ कर्णशोभिष्यसेनूनंपंचभिर्भ्रातृभिर्वृतः॥ देवैःपरिवृतोब्रह्मावेद्यामिवमहाध्वरे॥ ११॥ उपपन्नोगुणैःसर्वैर्ज्येष्ठःश्रेष्ठेषुबंधुषु॥ सूतपुत्रेतिमाशब्दःपार्थस्त्वमसिवीर्यवान्॥ १२॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणि कुंतीकर्णसमागमेपंचचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥१४५॥ ॥५॥ ॥५॥ वैशंपायनउवाच ततःसूर्यान्निश्चरितांकर्णःशुश्रावभारतीं॥ दुरत्ययांप्रणयिनींपितृवद्भास्करेरितां॥ १॥ सत्यमाहपृथावाक्यंकर्णमातृवचःकुरु॥ श्रेयस्तेस्यान्नरव्याघ्रसर्वमाचरतस्तथा॥ २॥

भवंतु ॥९॥ भवतांवर्धेतां संहितात्मनोःमिलितचेतसोः ॥१०॥११॥ सूतपुत्रेतिशब्दोमाभूदितिशेषः॥१२॥ इ०उ०नै०भा०पंचचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥१४५ ॥५॥ ततइति ॥ १॥२ ॥

॥ ३ ॥ नश्रद्दधेकर्तव्यत्वेननमन्ये धर्मद्वारंधर्मापगमद्वारं तवनियोगकरणंत्वदाज्ञप्तार्थानुष्ठानं ॥ ४ ॥ सुमहात्ययंसुमहान्अत्ययोजातिभ्रंशाख्योविनाशोयस्मात् अपाकीर्णस्त्यक्तः यशोमाहात्म्यख्यातिः
कीर्त्तिःसद्भिस्तस्याःकीर्तनं ॥ ५ ॥ त्वत्कृतेत्वत्सुखार्थंकानीनोगर्भःप्रकटोमाभूदितिहेतोरहंक्षत्रसत्क्रियांचेन्नप्राप्तस्तर्हित्वदन्यःकःशत्रुःकिममाहितं पापीयइतिइतोपिपापतरंकुर्यान्नकोपीत्यर्थः ॥ ६ ॥ क्रि

वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्यमात्राचस्वयंपित्राचभानुना॥ चचालनैवकर्णस्यमतिःसत्यधृतेस्तदा ॥ ३॥ कर्णउवाच नचैतच्छ्रद्दधेवाक्यंक्षत्रिये
भाषितंत्वया॥ धर्मद्वारंममैतत्स्यान्नियोगकरणंतव ॥ ४ ॥ अकरोन्मयियत्पापंभवतीसुमहात्ययं ॥ अपाकीर्णोस्मियन्मातस्तद्यशःकीर्तिनाशनं ॥ ५ ॥ अहंचे
त्क्षत्रियोजातोनप्राप्तःक्षत्रसत्क्रियां ॥ त्वत्कृतेकिंनुपापीयःशत्रुःकुर्यान्ममाहितं ॥ ६ ॥ क्रियाकालेत्वनुक्रोशमकृत्वात्वमिमंमम ॥ हीनसंस्कारसमयमद्यमां
समचूचुदः ॥ ७ ॥ नवैममहितंपूर्वंमातृवच्चेष्टितंत्वया ॥ सामांसंबोधयस्यद्यकेवलात्महितैषिणी ॥ ८ ॥ कृष्णेनसहितात्कोवैनव्यथेतधनंजयात् ॥ कोद्यभीतं
नमांविद्यात्पार्थानांसमितिंगतं ॥ ९ ॥ अभ्राताविदितःपूर्वंयुद्धकालेप्रकाशितः ॥ पांडवान्यदिगच्छामिकिंमांक्षत्रंवदिष्यति ॥ १० ॥ सर्वकामैःसंविभक्तः
पूजितश्चयथासुखं ॥ अहंवैधार्तराष्ट्राणांकुर्यांतदफलंकथं ॥ ११ ॥ उपनह्यपरैर्वैरंयेमांनित्यमुपासते ॥ नमस्कुर्वंतिचसदावसवोवासवंयथा ॥ १२ ॥ म
मप्राणेनयेशत्रून्शक्ताःप्रतिसमासितुं ॥ मन्यंतेतेकथंतेषामहंछिंद्यांमनोरथं ॥ १३ ॥ मयाप्लवेनसंग्रामंतितीर्षंतिदुरत्ययं ॥ अपारेपारकामायेत्यजेयंतानहं
कथं ॥ १४ ॥ अयंहिकालःसंप्राप्तोधार्तराष्ट्रोपजीविनां ॥ निर्वेष्टव्यंमयातत्रप्राणानपरिरक्षता ॥ १५ ॥ कृतार्थाःसुभृतायेहिकृत्यकालेह्युपस्थिते ॥ अनवेक्ष्यकृ
तंपापाविकुर्वंत्यनवस्थिताः ॥ १६ ॥ राजकिल्बिषिणांतेषांभर्तृपिंडापहारिणां ॥ नैवायंनपरोलोकोविद्यतेपापकर्मणां ॥ १७ ॥ धृतराष्ट्रस्यपुत्राणामर्थेयोत्स्या
मितेसुतैः ॥ बलंचशक्तिंचास्थायनवैत्वय्यनृतंवदे ॥ १८ ॥ आनृशंस्यमथोवृत्तंरक्षन्सत्पुरुषोचितं ॥ अतोर्थकरमप्येतन्नकरोम्यद्यतेवचः ॥ १९ ॥ नचतेऽयंस
मारंभोमयिमोघोभविष्यति ॥ वध्यान्विषह्यान्संग्रामेनहनिष्यामितेसुतान् ॥ २० ॥ युधिष्ठिरंचभीमंचयमौचैवार्जुनादृते ॥ अर्जुनेनसमंयुद्धमपियौधिष्ठिरे
बले ॥ २१ ॥ अर्जुनंहिनिहत्याजौसंप्राप्तंस्यात्फलंमया ॥ यशसाचापियुज्येयंनिहतःसव्यसाचिना ॥ २२ ॥ नतेजातुनशिष्यंतिपुत्राःपंचयशस्विति ॥ निरर्जु
नाःसकर्णावासार्जुनावाहतेमयि ॥ २३ ॥

याकालेक्षत्रियोचितसंस्कारकालेअनुक्रोशंदयां समचूचुदःस्वकार्यार्थंप्रेरितवत्यसि ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ उपनह्यबध्वा
॥ १२ ॥ प्रतिसमासितुंजेतुं ॥ १३ ॥ १४ ॥ निर्वेष्टव्यंभुक्तस्यतदन्नादेरानृण्यंकर्तव्यं ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ वध्यान्वधार्हान्विषह्यान्हंतुंशक्यानपीत्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ साचसचतौ धर्माधर्मौनत्यजतोधर्माधर्मैकसंश्रयौ प्रार्थितावपिपित्राद्यैःकर्णदुर्योधनाविवेतिकृत्स्नाख्यायिकातात्पर्यं ॥२७॥ इ०उ०नै०भा०षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥ ॥ ७ ॥ आगम्येति पांडवानांपुरइतिशेषः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ नागपुरंहास्तिनपुरं ॥ ५ ॥ पथ्यंन्यायोपेतं हितंउभयत्रजयावहं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ कुरुमुख्ययोःभी

इतिकर्णवचःश्रुत्वाकुंतीदुःखात्प्रवेपती ॥ उवाचपुत्रमाश्लिष्यकर्णंधैर्यादकंपनं ॥ २४ ॥ एवंवैभाव्यमेतेनक्षयंयास्यंतिकौरवाः ॥ यथात्वंभाषसेकर्णदैवंतुब लवत्तरं ॥ २५ ॥ त्वयाचतुर्णांभ्रातृणामभयंशत्रुकर्शन ॥ दत्तंतत्प्रतिजानीहिसंगरप्रतिमोचनं ॥ २६ ॥ अनामयंस्वस्तिचेतिपृथाथोकर्णमब्रवीत् ॥ तांकर्णो थतथेत्युक्त्वाततस्तौजग्मतुःपृथक् ॥ २७ ॥ इतिश्रीम०उद्यो०भगवद्यानपर्वणिकुंतीकर्णसमागमेषट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥ ॥ ७ ॥

वैशंपायनउवाच आगम्यहास्तिनपुरादुपप्लव्यमरिंदमः ॥ पांडवानांयथावृत्तंकेशवःसर्वमुक्तवान् ॥ १ ॥ संभाष्यसुचिरंकालंमंत्रयित्वापुनःपुनः ॥ स्वमेव भवनंशौरिर्विश्रामार्थंजगामह ॥ २ ॥ विसृज्यसर्वान्नृपतीन्विराटप्रमुखांस्तदा ॥ पांडवाभ्रातरःपंचभानावस्तंगतेसति ॥ ३ ॥ संध्यामुपास्यध्यायंतस्तमे वगतमानसाः ॥ आनाय्यकृष्णंदाशार्हंपुनर्मंत्रममंत्रयन् ॥ ४ ॥ युधिष्ठिरउवाच त्वयानागपुरंगत्वासभायांधृतराष्ट्रजः ॥ किमुक्तःपुंडरीकाक्षतन्नःशं सितुमर्हसि ॥ ५ ॥ वासुदेवउवाच मयानागपुरंगत्वासभायांधृतराष्ट्रजः ॥ तथ्यंपथ्यंहितंचोक्तोनचगृह्णातिदुर्मतिः ॥ ६ ॥ युधिष्ठिरउवाच तस्मि न्नुत्पथमापन्नेकुरुवृद्धःपितामहः ॥ किमुक्तवान्हृषीकेशदुर्योधनममर्षणं ॥ ७ ॥ आचार्योवामहाभागभारद्वाजःकिमब्रवीत् ॥ पितरौधृतराष्ट्रस्तंगांधारीवाकि मब्रवीत् ॥ ८ ॥ पितायवीयानस्माकंक्षत्ताधर्मविदांवरः ॥ पुत्रशोकाभिसंतप्तःकिमाहधृतराष्ट्रजं ॥ ९ ॥ किंचसर्वेनृपतयःसभायांयेसमासते ॥ उक्तवंतोयथात त्वंतद्ब्रूहित्वंजनार्दन ॥ १० ॥ उक्तवान्हिभवान्सर्वंवचनंकुरुमुख्ययोः ॥ धार्तराष्ट्रस्यतेषांहिवचनंकुरुसंसदि ॥ ११ ॥ कामलोभाभिभूतस्यमंदस्यप्राज्ञमानिनः ॥ अप्रियंहृदयेमह्यंतन्नतिष्ठतिकेशव ॥ १२ ॥ तेषांवाक्यानिगोविंदश्रोतुमिच्छाम्यहंविभो ॥ यथाचनाभिपद्येतकालस्ताततथाकुरु ॥ भवान्हिनोगतिःकृष्ण भवान्नाथोभवान्गुरुः ॥ १३ ॥ वासुदेवउवाच शृणुराजन्यथावाक्यमुक्तोराजासुयोधनः ॥ मध्येकुरूणांराजेंद्रसभायांतन्निबोधमे ॥ १४ ॥ मयाविश्राविते वाक्येजहासधृतराष्ट्रजः ॥ अथभीष्मःसुसंक्रुद्धइदंवचनमब्रवीत् ॥ १५ ॥ दुर्योधननिबोधेदंकुलार्थेयद्ब्रवीमिते ॥ तच्छ्रुत्वाराजशार्दूलस्वंकुलस्यहितंकुरु ॥ १६ ॥

ष्मधृतराष्ट्रयोः तेषांराज्ञांचवचनं यच्चभवानुक्तवान्वचनंमह्यंमदर्थंतत्सर्वंधार्तराष्ट्रस्यहृदयेनतिष्ठतीतिद्वयोःसंबंधः ॥ ११ ॥ १२ ॥ नाभिपद्येतनातिक्रामेत नोऽस्माकं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ कालींसत्यवतीं ॥ १९ ॥ प्रतीतःतुष्टः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ विप्रवासितःदूरेस्थापितः रामभयात्स्वयंपलायनेनप्रजाभिस्तदीयशिबिरस्यशून्यताकरणात् ॥ २४ ॥ २५ ॥

ममतातपिताराजन्शांतनुर्लोकविश्रुतः ॥ तस्याहमेकएवासंपुत्रःपुत्रवतांवरः ॥ १७॥ तस्यबुद्धिःसमुत्पन्नाद्वितीयःस्यात्कथंसुतः ॥ एकंपुत्रमपुत्रंवैप्रवदंति मनीषिणः ॥ १८॥ नचोच्छेदंकुलंयायाद्विस्तीर्येच्चकथंयशः ॥ तस्याहमीप्सितंबुध्वाकालींमातरमावहं ॥ १९ ॥ प्रतिज्ञांदुष्करांकृत्वापितुरर्थेकुलस्यच ॥ अरा जाचोर्ध्वरेताश्चयथासुविदितंतव ॥ प्रतीतोनिवसाम्येषप्रतिज्ञामनुपालयन् ॥ २० ॥ तस्यांजज्ञेमहाबाहुःश्रीमान्कुरुकुलोद्वहः ॥ विचित्रवीर्योधर्मात्माकनी यान्ममपार्थिव ॥ २१॥ स्वर्यातेहंपितरितंस्वराज्येसन्न्यवेशयं ॥ विचित्रवीर्यंराजानंभृत्योभूत्वाह्यधश्चरः ॥ २२॥ तस्याहंसदृशान्दारान्राजेंद्रसमुपाहरं ॥ जि त्वापार्थिवसंघातमपितेबहुशःश्रुतं ॥ २३ ॥ ततोरामेणसमरेद्वंद्वयुद्धमुपागमं ॥ सहिरामभयादेभिर्नागरैर्विप्रवासितः ॥ २४ ॥ दारेष्वप्यतिसक्तश्चयक्ष्माणंस मपद्यत ॥ यदात्वराजकेराष्ट्रेनववर्षसुरेश्वरः ॥ तदाभ्यधावन्मामेवप्रजाःक्षुद्भयपीडिताः ॥ २५॥ प्रजाऊचुः उपक्षीणाःप्रजाःसर्वाराजाभवभवायनः ॥ ईतीःप्रणुदभद्रंतेशांतनोःकुलवर्धन ॥ २६॥ पीड्यंतेतेप्रजाःसर्वाव्याधिभिर्भृशदारुणैः ॥ अल्पावशिष्टागांगेयताःपरित्रातुमर्हसि ॥ २७॥ व्याधीन्प्रणुदवीरत्वं प्रजाधर्मेणपालय ॥ त्वयिजीवतिमाराष्ट्रंविनाशमुपगच्छतु ॥ २८॥ भीष्मउवाच प्रजानांक्रोशतीनांवैनैवाक्षुभ्यतमेमनः ॥ प्रतिज्ञांरक्षमाणस्यसद्व त्तंस्मरतस्तथा ॥ ततःपौरामहाराजमाताकालीचमेशुभा ॥ २९॥ भृत्याःपुरोहिताचार्याब्राह्मणाश्चबहुश्रुताः ॥ मामूचुर्भृशसंतप्ताभवराजेतिसंततं ॥ ३०॥ प्रती परक्षितंराष्ट्रंत्वांप्राप्यविनशिष्यति ॥ सत्वमस्मद्धितार्थंवैराजाभवमहामते ॥ ३१ ॥ इत्युक्तःप्रांजलिर्भूत्वादुःखितोभृशमातुरः ॥ तेभ्योन्यवेदयंतत्रप्रतिज्ञांपि तृगौरवात् ॥ ३२ ॥ ऊर्ध्वरेताह्यराजाचकुलस्यार्थेपुनःपुनः ॥ विशेषतस्त्वदर्थंचधुरिमामांनियोजय ॥ ३३ ॥ ततोहंप्रांजलिर्भूत्वामातरंसंप्रसादयं ॥ नांबशां तनुनाजातःकौरवंवंशमुद्वहन् ॥ ३४॥ प्रतिज्ञांवितथांकुर्यामितिराजन्पुनःपुनः ॥ विशेषतस्त्वदर्थंचप्रतिज्ञांकृतवानहम् ॥ ३५॥ अहंप्रेष्यश्चदासश्चतवाद्यसुतव त्सले ॥ एवंतामनुनीयाहंमातरंजनमेवच ॥ ३६ ॥ अयाचंभ्रातृदारेषुतदाव्यासंमहामुनिं ॥ सहमात्रामहाराजप्रसाद्यतमृषिंतदा ॥ ३७॥ अपत्यार्थंमहाराज प्रसादंकृतवांश्चसः ॥ त्रीन्सपुत्रानजनयत्तदाभरतसत्तम ॥ ३८ ॥ अंधःकरणहीनत्वान्नवैराजापितातव ॥ राजातुपांडुरभवन्महात्मालोकविश्रुतः ॥ ३९ ॥

ईतीःअनावृष्ट्यादिरूपाः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥ ॥ ९ ॥ भीष्मेणोक्तइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ज्येष्ठोंऽधत्वादनर्हःक्षत्ता

सराजातस्यतेपुत्राःपितुर्दायाद्यहारिणः ॥ मातातनकलहंकार्षीराज्यस्यार्धंप्रदीयतां ॥ ४० ॥ मयिजीवतिराज्यंकःसंप्रशासेत्पुमानिह ॥ मावमंस्थावचोमह्यंश
ममिच्छामिवःसदा ॥ ४१ ॥ नविशेषोऽस्तिमेपुत्रत्वयितेपुचपार्थिव ॥ मतमेतत्पितुस्तुभ्यंगांधार्याविदुरस्यच ॥ ४२ ॥ श्रोतव्यंखलुवृद्धानांनाभिशंकीर्वचोम
म ॥ नाशयिष्यसिमासर्वमात्मानंपृथिवींतथा ॥ ४३ ॥ इतिश्रीम० उद्यो० भगवद्यानपर्वणिभगवद्वाक्येसप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥
वासुदेवउवाच भीष्मेणोक्तेततोद्रोणोदुर्योधनमभाषत ॥ मध्येनृपाणांभद्रंतेवचनंवचनक्षमः ॥ १ ॥ प्रातीपःशांतनुस्तातकुलस्यार्थेयथास्थितः ॥ यथादे
वव्रतोभीष्मःकुलस्यार्थेस्थितोभवत् ॥ २ ॥ तथापांडुर्नरपतिःसत्यसंधोजितेंद्रियः ॥ राजाकुरूणांधर्मात्मासुव्रतःसुसमाहितः ॥ ३ ॥ ज्येष्ठायराज्यमददद्धृतरा
ष्ट्रायधीमते ॥ यवीयसेतथाक्षत्त्रेकुरूणांवंशवर्धनः ॥ ४ ॥ ततःसिंहासनेराजन्स्थापयित्वैनमच्युतं ॥ वनंजगामकौरव्योभार्याभ्यांसहितोनृपः ॥ ५ ॥ नीचैःस्थि
त्वातुविदुरउपास्तेस्मविनीतवत् ॥ प्रेष्यवत्पुरुषव्याघ्रोवालव्यजनमुत्क्षिपन् ॥ ६ ॥ ततःसर्वाःप्रजास्तातधृतराष्ट्रंजनेश्वरं ॥ अन्वपद्यंतविधिवद्यथापांडुंजना
धिपं ॥ ७ ॥ विसृज्यधृतराष्ट्रायराज्यंसविदुरायच ॥ चचारपृथिवींपांडुःसर्वांपरपुरंजयः ॥ ८ ॥ कोशसंवननेदानेभृत्यानांचान्ववेक्षणे ॥ भरणेचैवसर्वस्यविदुरः
सत्यसंगरः ॥ ९ ॥ संधिविग्रहसंयुक्तोराज्ञांसंवाहनक्रियाः ॥ अवैक्षतमहातेजाभीष्मःपरपुरंजयः ॥ १० ॥ सिंहासनस्थोनृपतिर्धृतराष्ट्रोमहाबलः ॥ अन्वास्य
मानःसततंविदुरेणमहात्मना ॥ ११ ॥ कथंतस्यकुलेजातःकुलभेदंव्यवस्यसि ॥ संभूयभ्रातृभिःसार्धंभुंक्ष्वभोगान्जनाधिप ॥ १२ ॥ ब्रवीम्यहंनकार्पण्यान्ना
र्थहेतोःकथंचन ॥ भीष्मेणदत्तमिच्छामिनत्वयाराजसत्तम ॥ १३ ॥ नाहंत्वत्तोभिकांक्षिष्येवृत्त्युपायंजनाधिप ॥ यतोभीष्मस्ततोद्रोणोयद्भीष्मस्त्वाहतंकुरु ॥
॥ १४ ॥ दीयतांपांडुपुत्रेभ्योराज्यार्धमरिकर्शन ॥ सममाचार्यकंतातनवतेपांचमेसदा ॥ १५ ॥ अश्वत्थामायथामत्त्यंतथाश्वेतहयोमम ॥ बहुनाकिंप्रलापेन
यतोधर्मस्ततोजयः ॥ १६ ॥ वासुदेवउवाच एवमुक्तेमहाराजद्रोणेनामिततेजसा ॥ व्याजहारततोवाक्यंविदुरःसत्यसंगरः ॥ पितुर्वदनमन्वीक्ष्यपरिवृ
त्यचधर्मवित् ॥ १७ ॥

वियोनित्वादनर्हइतिसूचयन्यथाज्येष्ठायाददत्तथाक्षत्त्रेविदुरायापिन्यासभूतमददादितिभावः ॥ ४ ॥ ५ ६ ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ संवननमात्मीयताकरणं ॥ ९ ॥
संवाहनक्रियाःसंवाहनंसंप्रापणंदानोपादानादिकंताएवक्रियाः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ कार्पण्याद्युद्धभयात् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ पितुर्भीष्मस्य ॥ १७ ॥

॥१८॥१९॥२०॥ शास्त्रंआज्ञां दुर्योधनकृतेनदुर्योधनकर्मणा ॥ २१ ॥ २२॥२३॥२४॥ वनंगच्छेति तावतात्वयात्वदनुगामिनाद्रोणेनचत्यक्तोयंहीनपक्षोदुर्योधनःपांडवेभ्योभयंप्राप्स्यतीत्याशयः ॥२५॥

विदुरउवाच देवव्रतनिबोधेदंवचनंममभाषतः ॥ प्रनष्टःकौरवोवंशस्त्वयायंपुनरुद्धृतः ॥१८॥ तन्मेविलपमानस्यवचनंसमुपेक्षसे ॥ कोयंदुर्योधनोनामकु
लेस्मिन्कुलपांसनः ॥१९॥ यस्यलोभाभिभूतस्यमतिंसमनुवर्तसे ॥ अनार्यस्याकृतज्ञस्यलोभेनहृतचेतसः ॥२०॥ अतिक्रामतियःशास्त्रंपितुर्धर्मार्थदर्शिनः ॥
एतेनश्यंतिकुरवोदुर्योधनकृतेनवै ॥ २१ ॥ यथातेनप्रणश्येयुर्महाराजतथाकुरु ॥ मांचैवधृतराष्ट्रंचपूर्वमेवमहामते ॥ २२ ॥ चित्रकारइवालेख्यंकृत्वास्थापित
वानसि ॥ प्रजापतिःप्रजाःसृष्ट्वायथासंहरतेतथा ॥ २३ ॥ नोपेक्षस्वमहाबाहोपश्यमानःकुलक्षयं ॥ अथतेऽद्यमतिर्नष्टाविनाशेप्रत्युपस्थिते ॥ २४ ॥ वनंगच्छ
मयासार्धंधृतराष्ट्रेणचैवह ॥ बध्वावानिकृतिप्रज्ञंधार्तराष्ट्रंसुदुर्मतिं ॥ २५॥ शाधीदंराज्यमद्याशुपांडवैरभिरक्षितं ॥ प्रसीदराजशार्दूलविनाशोदृश्यतेमहा
न् ॥ २६ ॥ पांडवानांकुरूणांचराज्ञाममिततेजसां ॥ विररामैवमुक्त्वातुविदुरोदीनमानसः ॥ प्रध्यायमानःसतदानिःश्वसंश्चपुनःपुनः ॥ २७॥ ततोथराज्ञःसुब
लस्यपुत्रीधर्मार्थयुक्तंकुलनाशभीता ॥ दुर्योधनंपापमतिंनृशंसंराज्ञांसमक्षंसुतमाहकोपात् ॥२८॥ येपार्थिवाराजसभांप्रविष्टाब्रह्मर्षयोयेचसभासदोन्ये ॥ शृ
ण्वंतुवक्ष्यामितवापराधंपापस्यसामात्यपरिच्छदस्य ॥२९॥ राज्यंकुरूणामनुपूर्वभोज्यंक्रमागतोनःकुलधर्मएषः ॥ त्वंपापबुद्धेऽतिनृशंसकर्मन्राज्यंकुरूणाम
नयाद्विहंसि ॥३०॥ राज्येस्थितोधृतराष्ट्रोमनीषीतस्यानुजोविदुरोदीर्घदर्शी ॥ एतावतिक्रम्यकथंनृपत्वंदुर्योधनप्रार्थयसेऽद्यमोहात् ॥३१॥ राजाचक्षत्ताचम
हानुभावौभीष्मेस्थितेपरवंतौभवेतां ॥ अयंतुधर्मज्ञतयामहात्मानकामयेद्योनृवरोनदीजः ॥ ३२ ॥ राज्यंतुपांडोरिदमप्रधृष्यंतस्याद्यपुत्राःप्रभवंतिनान्ये ॥ रा
ज्यंतदेतन्निखिलंपांडवानांपैतामहंपुत्रपौत्रानुगामि ॥ ३३ ॥ यद्वैब्रूतेकुरुमुख्योमहात्मादेवव्रतःसत्यसंधोमनीषी ॥ सर्वंतदस्माभिरहत्यकार्यंराज्यंस्वधर्मान्प
रिपालयद्भिः ॥ ३४ ॥ अनुज्ञयाचाथमहाव्रतस्यब्रूयान्नृपोयंविदुरस्तथैव ॥ कार्यंभवेत्तत्सुहृद्भिर्नियोज्यंधर्मंपुरस्कृत्यसुदीर्घकालं ॥३५॥ न्यायागतंराज्यमिदं
कुरूणांयुधिष्ठिरःशास्तुवैधर्मपुत्रः ॥ प्रचोदितोधृतराष्ट्रेणराज्ञापुरस्कृतःशांतनवेनचैव ॥३६॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभग०कृष्णवाक्येअष्टचत्वारिं
शदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥ ॥छ॥ वासुदेवउवाच एवमुक्तेतुगांधार्यांधृतराष्ट्रोजनेश्वरः ॥ दुर्योधनमुवाचेदंराजमध्येजनाधिप ॥ १ ॥

॥२६॥२७॥२८॥२९॥३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभा०अष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥ ॥छ॥ एवमुक्तइति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ अभिजायतेप्राप्नोति जायंतेलभंते ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ त्वग्दोषीकुष्टी ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ वृद्धःप्रतीपः

दुर्योधननिबोधेदंयत्त्वांवक्ष्यामिपुत्रक ॥ तथातत्कुरुभद्रंतेयद्यस्तिपितृगौरवं ॥ २ ॥ सोमःप्रजापतिःपूर्वंकुरूणांवंशवर्धनः ॥ सोमाद्बभूवषष्ठोयंययातिर्नहुषा
त्मजः ॥ ३ ॥ तस्यपुत्राबभूवुर्हिपंचराजर्षिसत्तमाः ॥ तेषांयदुर्महातेजाज्येष्ठःसमभवत्प्रभुः ॥ ४ ॥ पूरुर्यवीयांश्चततोयोस्माकंवंशवर्धनः ॥ शर्मिष्ठयाःसंप्रसूतोदु
हित्रावृषपर्वणः ॥ ५ ॥ यदुश्चभरतश्रेष्ठदेवयान्याःसुतोभवत् ॥ दौहित्रस्तातशुक्रस्यकाव्यस्यामिततेजसः ॥ ६ ॥ यादवानांकुलकरोबलवान्वीर्यसंमतः ॥
अवमेनेसतुक्षत्रंदर्पपूर्णःसुमंदधीः ॥ ७ ॥ नचातिष्ठत्पितुःशास्त्रेबलदर्पविमोहितः ॥ अवमेनेचपितरंभ्रातॄंश्चाप्यपराजितः ॥ ८ ॥ पृथिव्यांचतुरंतायांयदुरेवा
भवद्बली ॥ वशेकृत्वासनृपतीन्न्यवसन्नागसाह्वये ॥ ९ ॥ तंपितापरमक्रुद्धोययातिर्नहुषात्मजः ॥ शशापपुत्रंगांधारेराज्याच्चाप्यव्यरोपयत् ॥ १० ॥ येचैनम
न्ववर्तंतभ्रातरोबलदर्पिताः ॥ शशापतानभिक्रुद्धोययातिस्तनयानथ ॥ ११ ॥ यवीयांसंततःपूरुंपुत्रंस्ववशवर्तिनं ॥ राज्येनिवेशयामासविधेयंनृपसत्तमः ॥ १२ ॥
एवंज्येष्ठोप्ययोत्सिक्तोनराज्यमभिजायते ॥ यवीयांसोपिजायंतेराज्यंवृद्धोपसेवया ॥ १३ ॥ तथैवसर्वधर्मज्ञःपितुर्ममपितामहः ॥ प्रतीपःपृथिवीपालस्त्रिषु
लोकेषुविश्रुतः ॥ १४ ॥ तस्यपार्थिवसिंहस्यराज्यंधर्मेणशासतः ॥ त्रयःप्रजज्ञिरेपुत्रादेवकल्पायशस्विनः ॥ १५ ॥ देवापिरभवज्ज्येष्ठोबाह्लीकस्तदनंतरं ॥ तृती
यःशांतनुस्तातधृतिमान्मेपितामहः ॥ १६ ॥ देवापिस्तुमहातेजास्त्वग्दोषीराजसत्तमः ॥ धार्मिकःसत्यवादीचपितुःशुश्रूषणेरतः ॥ १७ ॥ पौरजानपदानांचसं
मतःसाधुसत्कृतः ॥ सर्वेषांबालवृद्धानांदेवापिर्हृदयंगमः ॥ १८ ॥ वदान्यःसत्यसंधश्चसर्वभूतहितेरतः ॥ वर्तमानःपितुःशास्त्रेब्राह्मणानांतथैवच ॥ १९ ॥ बाह्लीक
स्यप्रियोभ्राताशांतनोश्चमहात्मनः ॥ सौभ्रात्रंचपरंतेषांसहितानांमहात्मनां ॥ २० ॥ अथकालस्यपर्यायेवृद्धोनृपतिसत्तमः ॥ संभारानभिषेकार्थंकारयामा
सशास्त्रतः ॥ २१ ॥ कारयामाससर्वाणिमंगलार्थानिवैविभुः ॥ तंब्राह्मणाश्चवृद्धाश्चपौरजानपदैःसह ॥ २२ ॥ सर्वेनिवारयामासुर्देवापेरभिषेचनं ॥ सतच्छ्रु
त्वातुनृपतिरभिषेकनिवारणं ॥ अश्रुकंठोभवद्राजापर्यशोचतचात्मजं ॥ २३ ॥ एवंवदान्योधर्मज्ञःसत्यसंधश्चसोभवत् ॥ प्रियःप्रजानामपिसंस्त्वग्दोषेणप्रदू
षितः ॥ २४ ॥ हीनांगंपृथिवीपालंनाभिनंदंतिदेवताः ॥ इतिकृत्वानृपश्रेष्ठंप्रत्यषेधन्द्विजर्षभाः ॥ २५ ॥ ततःप्रव्यथितांगोसौपुत्रशोकसमन्वितः ॥ निवारितं
नृपंदृष्ट्वादेवापिःसंश्रितोवनं ॥ २६ ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ आत्मजंदेवापिं ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

राज्यंत्यक्त्वामातुलकुलंसमाश्रितइतिसंबंधः ॥ २७ ॥ अकारयत्अकरोत् ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ आसमंतात्अनुकंपीदयावान् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥ ॥ ५ ॥ एवमुक्तइति ॥ १ ॥ २ ॥ पुष्योद्येति पुष्यनक्षत्रंहिअश्विन्याःपौर्णमास्याउपरिअष्टम्यांभवति पूर्वमपिसप्तमादि

वाह्लीकोमातुलकुलंत्यक्त्वाराज्यंसमाश्रितः ॥ पितृभ्रातॄन्परित्यज्यप्राप्तवान्परमर्धिमत् ॥ २७॥ वाह्लीकेनत्वनुज्ञातःशांतनुर्लोकविश्रुतः ॥ पितर्युपरतेराजन्रा
जाराज्यमकारयत् ॥ २८ ॥ तथैवाहंमतिमतापरिचिंत्येहपांडुना ॥ ज्येष्ठःप्रभ्रंशितोराज्याद्धीनांगइतिभारत ॥ २९॥ पांडुस्तुराज्यंसंप्राप्तःकनीयानपिसन्नृपः ॥
विनाशेतस्यपुत्राणामिदंराज्यमरिंदम ॥ ३० ॥ मय्यभागिनिराज्यायकथंत्वंराज्यमिच्छसि ॥ अराजपुत्रोह्यस्वामीपरस्वंहर्तुमिच्छसि ॥ ३१ ॥ युधिष्ठिरोरा
जपुत्रोमहात्मान्यायागतंराज्यमिदंचतस्य ॥ सकौरवस्यास्यकुलस्यभर्ताप्रशासिताचैवमहानुभावः ॥ ३२ ॥ ससत्यसंधःसतथाऽप्रमत्तःशास्त्रेस्थितोबंधुजनं
स्यसाधुः ॥ प्रियःप्रजानांसुहृदानुकंपीजितेंद्रियःसाधुजनस्यभर्ता ॥ ३३ ॥ क्षमातितिक्षादमआर्जवंचसत्यव्रतत्वंश्रुतमप्रमादः ॥ भूतानुकंपाह्यनुशासनंच
युधिष्ठिरराजगुणाःसमस्ताः ॥ ३४॥ अराजपुत्रस्त्वमनार्यवृत्तोलुब्धःसदाबंधुषुपापबुद्धिः ॥ क्रमागतंराज्यमिदंपरेषांहर्तुंकथंशक्ष्यसिदुर्विनीत ॥ ३५॥ प्रयच्छ
राज्यार्धमपेतमोहःसवाहनंत्वंसपरिच्छदंच ॥ ततोवशेषंतवजीवितस्यसहानुजस्यैवभवेन्नरेंद्र ॥ ३६॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिधृ
तराष्ट्रवाक्यकथनेएकोनपंचाशदधिकशततमोध्यायः ॥ १४९ ॥ ॥ ५॥ वासुदेवउवाच एवमुक्तेतुभीष्मेणद्रोणेनविदुरेणच ॥ गांधार्याधृतराष्ट्रे
णनवैमंदोन्वबुध्यत ॥ १॥ अवधूयोत्थितोमंदःक्रोधसंरक्तलोचनः ॥ अन्वद्रवंततंपश्चाद्राजानस्त्यक्तजीविताः ॥ २॥ आज्ञापयच्चराज्ञस्तान्पार्थिवान्नष्टचेतसः ॥
प्रयाध्वंवैकुरुक्षेत्रंपुष्योद्येतिपुनःपुनः ॥ ३ ॥ ततस्तेपृथिवीपालाःप्रययुःसहसैनिकाः ॥ भीष्मंसेनापतिंकृत्वासंहृष्टाःकालचोदिताः ॥ ४॥ अक्षौहिण्योदशैका
चकौरवाणांसमागताः ॥ तासांप्रमुखतोभीष्मस्तालकेतुर्व्यरोचत ॥ ५ ॥ यदत्रयुक्तंप्राप्तंचतद्बिधत्स्वविशांपते ॥ उक्तंभीष्मेणयद्वाक्यंद्रोणेनविदुरेणच ॥ ६ ॥
गांधार्याधृतराष्ट्रेणसमक्षंममभारत ॥ एतत्तेकथितंराजन्यद्वृत्तंकुरुसंसदि ॥ ७॥ साम्यमादौप्रयुक्तंमेराजन्सौभ्रात्रमिच्छता ॥ अभेदायास्यवंशस्यप्रजानां
चविवृद्धये ॥ ८ ॥ पुनर्भेदश्चमेयुक्तोयदासामनगृह्यते ॥ कर्मानुकीर्तनंचैवदेवमानुषसंहितं ॥ ९ ॥ ॥१४२॥

वसादूर्ध्वममावास्याभविष्यति संयामयोजयेत्तस्यामित्युक्तत्वात् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ साम्यंसाम्नोभावःसामेतियावत् ॥ ८ ॥ पुनर्भेदश्चकर्णेनसहोपसंवादेन ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४॥१५॥१६॥ पंचग्राममात्रस्वीकारेणकृत्स्नराज्यसमर्पणरूपंदानमपिप्रयुक्तं ॥ १७ ॥ दंडएवोपायोनान्यइत्याह दंडमिति ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ इतिउ०नै०

यदान्नाद्रियतेवाक्यंसामपूर्वंसुयोधनः ॥ तदामयासमानीयभेदिताःसर्वपार्थिवाः ॥ १० ॥ अद्भुतानिचघोराणिदारुणानिचभारत ॥ अमानुषाणिकर्माणिद
र्शितानिमयाविभो ॥ ११ ॥ निर्भर्त्सयित्वाराज्ञस्तांस्तृणीकृत्यसुयोधनं ॥ राधेयंभीषयित्वाचसौबलंचपुनःपुनः ॥ १२ ॥ द्यूततोधार्तराष्ट्राणांनिंदांकृत्वातथापु
नः ॥ भेदयित्वान्नृपान्सर्वान्वाग्भिर्मंत्रेणचासकृत् ॥ १३ ॥ पुनःसामाभिसंयुक्तंसंप्रदानमथाब्रुवं ॥ अभेदात्कुरुवंशस्यकार्ययोगात्तथैवच ॥ १४ ॥ तेशूराधृत
राष्ट्रस्यभीष्मस्यविदुरस्यच ॥ तिष्ठेयुःपांडवाःसर्वेहित्वामानमधश्चराः ॥ १५ ॥ प्रयच्छंतुचतेराज्यमनीशास्तेभवंतुच ॥ यथाहराजागांगेयोविदुरश्चहितंतव ॥
॥ १६ ॥ सर्वंभवतुतेराज्यंपंचग्रामान्विसर्जय ॥ अवश्यंभरणीयाहिपितुस्तेराजसत्तम ॥ १७ ॥ एवमुक्तोपिदुष्टात्मानैवभागंव्यमुंचत ॥ दंडंचतुर्थंपश्यामितेषु
पापेषुनान्यथा ॥ १८ ॥ निर्याताश्चविनाशायकुरुक्षेत्रंनराधिपाः ॥ एतत्तेकथितंराजन्यद्वृत्तंकुरुसंसदि ॥ १९ ॥ नतेराज्यंप्रयच्छंतिविनायुद्धेनपांडव ॥ वि
नाशहेतवःसर्वेप्रत्युपस्थितमृत्यवः ॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिकृष्णवाक्येपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥ समाप्तं
चभगवद्यानपर्व ॥ ९ ॥ अथसैन्यनिर्याणपर्व वैशंपायनउवाच जनार्दनवचःश्रुत्वाधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ भ्रातॄनुवाचधर्मात्मासमक्षंकेशवस्य
ह ॥ १ ॥ श्रुतंभवद्भिर्यद्वृत्तंसभायांकुरुसंसदि ॥ केशवस्यापियद्वाक्यंतत्सर्वमवधारितं ॥ २ ॥ तस्मात्सेनाविभागंमेकुरुध्वंनरसत्तमाः ॥ अक्षौहिण्यश्चसप्तैताः
समेताविजयायवै ॥ ३ ॥ तासांयेपतयःसप्तविख्यातास्तान्निबोधत ॥ द्रुपदश्चविराटश्चधृष्टद्युम्नशिखंडिनौ ॥ ४ ॥ सात्यकिश्चेकितानश्चभीमसेनश्चवीर्यवा
न् ॥ एतेसेनाप्रणेतारोवीराःसर्वेतनुत्यजः ॥ ५ ॥ सर्वेवेदविदःशूराःसर्वेसुचरितव्रताः ॥ ह्रीमंतोनीतिमंतश्चसर्वेयुद्धविशारदाः ॥ ६ ॥ इष्वस्त्रकुशलाःसर्वेतथा
सर्वास्त्रयोधिनः ॥ सप्तानामपियोनेतासेनानांप्रविभागवित् ॥ ७ ॥ यःसहेतरणेभीष्मंशरार्चिःपावकोपमं ॥ तंतावत्सहदेवात्रप्रब्रूहिकुरुनंदन ॥ स्वमतंपुरुष
व्याघ्रकोनःसेनापतिःक्षमः ॥ ८ ॥ सहदेवउवाच संयुक्तएकदुःखश्चवीर्यवांश्चमहीपतिः ॥ यंसमाश्रित्यधर्मज्ञस्वमंशमनुयुंज्महे ॥ ९ ॥ मत्स्योविराटोब
लवान्कृतास्त्रोयुद्धदुर्मदः ॥ प्रसहिष्यतिसंग्रामेभीष्मंतांश्चमहारथान् ॥ १० ॥ वैशंपायनउवाच तथोक्तेसहदेवेनवाक्येवाक्यविशारद ॥ नकुलोनंतरंतस्मा
दिदंवचनमाददे ॥ ११ ॥

भा०पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥ ॥ ९ ॥ जनार्दनेति ॥१॥२॥३॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ संयुक्तःसंबंधी ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

कुलेनवंशेन अभिजनेनस्वजनसमूहेन ॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥ अंगिरसोद्रोणस्य॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥

वयसाशास्त्रतोधैर्यात्कुलेनाभिजनेनच ॥ ह्रीमान्बलान्वितःश्रीमान्सर्वशास्त्रविशारदः ॥ १२ ॥ वेदचास्त्रंभरद्वाजाद्दुर्धर्षःसत्यसंगरः ॥ योनित्यंस्पर्धतेद्रोणं
भीष्मंचैवमहाबलं ॥ १३ ॥ श्लाघ्यःपार्थिववंशस्यप्रमुखेवाहिनीपतिः ॥ पुत्रपौत्रैःपरिवृतःशतशाखइवद्रुमः ॥ १४ ॥ यस्ततापतपोघोरंसदारःपृथिवीपतिः ॥
रोषाद्द्रोणविनाशायवीरःसमितिशोभनः ॥ १५ ॥ पितेवास्मान्समाधत्तेयःसदापार्थिवर्षभः ॥ श्वशुरोद्रुपदोस्माकंसेनाग्रंसप्रकर्षतु ॥ १६ ॥ सद्रोणभीष्मा
वायातौसहेदितिमतिर्मम ॥ सहिदिव्यास्त्रविद्राजासखाचांगिरसोनृप ॥ १७ ॥ माद्रीसुताभ्यामुक्तेतुस्वमतेकुरुनंदनः ॥ वासविर्वासवसमःसव्यसाच्यब्रवीद्व
च ॥ १८ ॥ योयंतपःप्रभावेनऋषिसंतोषणेनच ॥ दिव्यःपुरुषउत्पन्नोज्वालावर्णोमहाभुजः ॥ १९ ॥ धनुष्मान्कवचीखड्गीरथमारुह्यदंशितः ॥ दिव्यैर्हयवरैर्यु
क्तमग्निकुंडात्समुत्थितः ॥ २० ॥ गर्जन्निवमहामेघोरथघोषेणवीर्यवान् ॥ सिंहसंहननोवीरःसिंहतुल्यपराक्रमः ॥ २१ ॥ सिंहोरस्कःसिंहभुजःसिंहवक्षामहाब
लः ॥ सिंहप्रगर्जनोवीरःसिंहस्कंधोमहाद्युतिः ॥ २२ ॥ सुभ्रूःसुदंष्ट्रःसुहनुःसुबाहुःसुमुखोऽकृशः ॥ सुजत्रुःसुविशालाक्षःसुपादःसुप्रतिष्ठितः ॥ ६३ ॥ अभेद्यः
सर्वशस्त्राणांप्रभिन्नइववारणः ॥ जज्ञेद्रोणविनाशायसत्यवादीजितेंद्रियः ॥ २४ ॥ धृष्टद्युम्नमहंमन्येसहेद्भीष्मस्यसायकान् ॥ वज्राशनिसमस्पर्शान्दीप्ता
स्यानुरगानिव ॥ २५ ॥ यमदूतसमान्वेगेनिपातेपावकोपमान् ॥ रामेणाजौविषहितान्वज्रनिष्पेषदारुणान् ॥ २६ ॥ पुरुषंतंनपश्यामियःसहेतमहाव्रतं ॥ धृ
ष्टद्युम्नमृतेराजन्नितिमेधीयतेमतिः ॥ २७ ॥ क्षिप्रहस्तश्चित्रयोधीमतःसेनापतिर्मम ॥ अभेद्यकवचःश्रीमान्मातंगइवयूथपः ॥ २८ ॥ भीमसेनउवाच· वधा
र्थंयःसमुत्पन्नःशिखंडीद्रुपदात्मजः ॥ वदंतिसिद्धाराजेंद्रऋषयश्चसमागताः ॥ २९ ॥ यस्यसंग्राममध्येतुदिव्यमस्त्रंप्रकुर्वतः ॥ रूपंद्रक्ष्यंतिपुरुषारामस्येवमहा
त्मनः ॥ ३० ॥ नतंयुद्धेप्रपश्यामियोभिंद्यात्तुशिखंडिनं ॥ शस्त्रेणसमरेराजन्सन्नद्धंस्यंदनेस्थितं ॥ ३१ ॥ द्वैरथेसमरेनान्योभीष्मंहन्यान्महाव्रतं ॥ शिखंडिनमृ
तेवीरंसमेसेनापतिर्मतः ॥ ३२ ॥ युधिष्ठिरउवाच सर्वस्यजगतस्तातसारासारंबलाबलं ॥ सर्वंजानातिधर्मात्मामतमेषांचकेशवः ॥ ३३ ॥ यमाहकृष्णो
दाशार्हःसोस्तुसेनापतिर्मम ॥ कृतास्त्रोप्यकृतास्त्रोवावृद्धोवायदिवायुवा ॥ ३४ ॥ एषनोविजयेमूलमेषतातविपर्यये ॥ अत्रप्राणाश्चराज्यंचभावाभावौसुखा
सुखे ॥ ३५ ॥ एषधाताविधाताचसिद्धिरत्रप्रतिष्ठिता ॥ यमाहकृष्णोदाशार्हःसोस्तुनोवाहिनीपतिः ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ शस्त्राणामधिवासनंगंधाद्यैःपूजनं कौतुकंरक्षाबंधनं मंगलंस्वस्तिवाचनं ॥ ३८ ॥ धनंजयमवेक्ष्येत्यनेनार्जुनाभिमतोधृष्टद्युम्नःसेनापतिरितिस्वाशयंप्रदर्श्येत्यर्थः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

ब्रवीत्तुवदतांश्रेष्ठोनिशासमभिवर्तते॥ ततःसेनापतिंकृत्वाकृष्णस्यवशवर्तिनः॥३७॥ रात्रेःशेषेव्यतिक्रांतेप्रयास्यामोरणाजिरं॥अधिवासितशस्त्रांश्चकृतकौ
तुकमंगलाः॥३८॥ वैशंपायनउवाच तस्यतद्वचनंश्रुत्वाधर्मराजस्यधीमतः ॥ अब्रवीत्पुंडरीकाक्षोधनंजयमवेक्ष्यह ॥ ३९ ॥ ममाप्येतेमहाराजभव
द्भिर्यउदाहृताः॥ नेतारस्तवसेनायामताविक्रांतयोधिनः॥ ४० ॥ सर्वएवसमर्थाहितवशत्रुंप्रबाधितुं॥ इंद्रस्यापिभयंह्येतेजनयेयुर्महाहवे॥ ४१ ॥ किंपुनर्धा
र्तराष्ट्राणांलुब्धानांपापचेतसां॥ मयापिहिमहाबाहोत्वत्प्रियार्थंमहाहवे॥ ४२ ॥ कृतोयत्नोमहांस्तत्रशमःस्यादितिभारत ॥ धर्मस्यगतमानृण्यंनस्मवाच्याववि
वक्षतां॥ ४३॥ कृतार्थंमन्यतेबालआत्मानमविचक्षणः ॥ धार्तराष्ट्रोबलस्थंचपश्यत्यात्मानमातुरः॥ ४४ ॥ युज्यतांवाहिनीसाधुवधसाध्याहिमेमताः॥ न
धार्तराष्ट्राःशक्ष्यंतिस्थातुंदृष्ट्वाधनंजयं ॥ ४५॥ भीमसेनंचसंक्रुद्धंयमौचापियमोपमौ ॥ युयुधानद्वितीयंचधृष्टद्युम्नममर्षणं ॥ ४६॥ अभिमन्युंद्रौपदेयान्वि
राटद्रुपदावपि॥ अक्षौहिणीपतींश्चान्यान्नरेंद्रान्भीमविक्रमान्॥ ४७॥ सारवद्बलमस्माकंदुष्प्रधर्षंदुरासदं ॥ धार्तराष्ट्रबलंसंख्येहनिष्यतिनसंशयः॥४८॥ धृ
ष्टद्युम्नमहंमन्येसेनापतिमरिंदम॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तेतुकृष्णेनसंप्राहृष्यन्नरोत्तमाः ॥ ४९ ॥ तेषांप्रहृष्टमनसांनादःसमभवन्महान्॥ योगइत्य
थसैन्यानांत्वरतांसंप्रधावतां॥ ५० ॥ हयवारणशब्दाश्चनेमिघोषाश्चसर्वतः ॥ शंखदुंदुभिघोषाश्चतुमुलाःसर्वतोभवन्॥ ५१ ॥ तदुग्रंसागरनिभंक्षुब्धंबलस
मागमं॥रथपत्तिगजोदग्रंमहोर्मिभिरिवाकुलं ॥ ५२ ॥ धावतामाह्वयानानांतनुत्राणिचबध्नतां ॥ प्रयास्यतांपांडवानांससैन्यानांसमंततः॥ ५३ ॥ गंगेवपू
र्णादुर्धर्षासमदृश्यतवाहिनी॥ अग्रानीकेभीमसेनोमाद्रीपुत्रौचदंशितौ ॥ ५४॥ सौभद्रोद्रौपदेयाश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ प्रभद्रकाश्चपंचालाभीमसेनमुखा
ययुः॥ ५५॥ ततःशब्दःसमभवत्समुद्रस्येवपर्वणि॥ हृष्टानांसंप्रयातानांघोषोदिवमिवास्पृशत् ॥ ५६ ॥ प्रहृष्टादंशितायोधाःपरानीकविदारणाः॥ तेषांम
ध्येययौराजाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ ५७॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ अस्माकंबलंकर्तृधार्तराष्ट्रबलंकर्म ॥४८॥ ४९॥ योगोयुद्धायसज्जीभवनं द्रव्योपायसन्नहनेष्वपियोगइतिविश्वः ॥५०॥५१॥५२॥५३॥५४॥५५॥५६॥ ५७॥

शकटाअनांसि आपणोबणिग्वीथ्युपलक्षितंविक्रेयद्रव्यं वेशोवेश्याजनाश्रयःस्त्रगृहाणि यानयुग्यंयानेषुयुग्यंयुग्यमर्हतीतिरथादि शकटमुपस्करादिभारवहंयुग्यं इदंतुकेवलंप्रयाणार्हंयुग्यं युग्यंचपत्रेइ
तिनिपातनात् कोशंधनचयं यंत्रायुधंगोलकप्रक्षेपणंनालइत्युच्यतेलोके चिकित्सकाःशस्त्रवैद्याः ॥५८॥५९॥६०॥ मूलप्रतीकारंधनदाररक्षां गुल्मैःस्थावरैःप्राकाररूपैःजंगमैःपरितःस्थानेस्थानेशूरसंघैः स्कं

शकटापणवेशाश्चयानयुग्यंचसर्वशः ॥ कोशंयंत्रायुधंचैवयेचवैद्याश्चिकित्सकाः ॥ ५८ ॥ फल्गुयच्चबलंकिंचिद्यच्चापिकृशदुर्बलं ॥ तत्संगृह्ययययौराजायेचा
पिपरिचारकाः ॥ ५९ ॥ उपप्लव्येतुपांचालीद्रौपदीसत्यवादिनी ॥ सहस्त्रीभिर्निववृतेदासीदाससमावृता ॥ ६० ॥ कृत्वामूलप्रतीकारंगुल्मैःस्थावरजंगमैः ॥
स्कंधावारेणमहताप्रययुःपांडुनंदनाः ॥ ६१ ॥ ददतोगांहिरण्यंचब्राह्मणैरभिसंवृताः ॥ स्तूयमानाययूराजन्रथैर्मणिविभूषितैः ॥ ६२ ॥ केकयाधृष्टकेतुश्चपु.
त्रःकाश्यस्यचाभिभुः ॥ श्रेणिमान्वसुदानश्चशिखंडीचापराजितः ॥ ६३ ॥ हृष्टास्तुष्टाःकवचिनःसशस्त्राःसमलंकृताः ॥ राजानमन्वयुःसर्वेपरिवार्ययुधिष्ठिरं ॥
॥ ६४ ॥ जघनार्धेविराटश्चयाज्ञसेनिश्चसौमकिः ॥ सुधर्माकुंतिभोजश्चधृष्टद्युम्नस्यचात्मजाः ॥ ६५ ॥ रथायुतानिचत्वारिहयाःपंचगुणास्तथा ॥ पत्तिसैन्यंदश
गुणंगजानामयुतानिषट् ॥ ६६ ॥ अनाधृष्टिश्चेकितानोधृष्टकेतुश्चसात्यकिः ॥ परिवार्यययुःसर्वेवासुदेवधनंजयौ ॥ ६७ ॥ आसाद्यतुकुरुक्षेत्रंव्यूढानीकाःप्र
हारिणः ॥ पांडवाःसमदृश्यंतनर्दंतोवृषभाइव ॥ ६८ ॥ तेवगाह्यकुरुक्षेत्रंशंखान्दध्मुररिंदमाः ॥ तथैवदध्मतुःशंखंवासुदेवधनंजयौ ॥ ६९ ॥ पांचजन्यस्य
निर्घोषंविस्फूर्जितमिवाशनेः ॥ निशम्यसर्वसैन्यानिसमहृष्यंतसर्वशः ॥ ७० ॥ शंखदुंदुभिसंहृष्टःसिंहनादस्तरस्विनां ॥ पृथिवींचांतरिक्षंचसागरांश्चान्वना
दयत् ॥ ७१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्यो०सैन्यनिर्याणपर्वणिकुरुक्षेत्रप्रवेशेएकपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच
ततोदेशेसमेस्निग्धेप्रभूतयवसेंधने ॥ निवेशयामासतदासेनांराजायुधिष्ठिरः ॥ १ ॥ परिहृत्यश्मशानानिदेवतायतनानिच ॥ आश्रमांश्चमहर्षीणांतीर्थान्या
यतनानिच ॥ २ ॥ मधुरानूषरेदेशेशुचौपुण्येमहामतिः ॥ निवेशंकारयामासकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ ३ ॥ ततश्चपुनरुत्थायसुखीविश्रांतवाहनः ॥ प्रययौपृथि
वीपालैर्वृतःशतसहस्रशः ॥ ४ ॥ विद्राव्यशतशोगुल्मान्धार्तराष्ट्रस्यसैनिकान् ॥ पर्यक्रामत्समंताच्चपार्थेनसहकेशवः ॥ ५ ॥

धावारेणसैन्येन ॥ ६१ ॥ गांभूमिंधेनुंवा ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ जघनार्द्धेपश्चिमार्द्धे ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ समदृश्यंतरोमांचितानि ॥ ७० ॥ ७१ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभार
तभावदीपेएकपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ मधुरेमनोहरे ॥ ३ ॥ ४ ॥ गुल्मान्सैनिकसंघान् ॥ ५ ॥

॥६॥ सूपतीर्थांशोभनोपकंठां ॥७॥८॥ तद्विधानिशिबिराणि॥ ९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥ कंटकसन्नाहाः येषांस्पर्शमात्रादपिगजांतराणांकंटकवेधोभवतितादृशाःसन्नाहाःकवचानि कंटकैःकव

शिबिरंमापयामासधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः॥ सात्यकिश्चरथोदारोयुयुधानश्चवीर्यवान्॥ ६॥ आसाद्यसरितंपुण्यांकुरुक्षेत्रे हिरण्वतीं॥ सूपतीर्थांशुचिजलांशर्करा
पंकवर्जितां॥ ७॥ खानयामासपरिखांकेशवस्तत्रभारत ॥ गुप्त्यर्थमपिचादिश्यबलंतत्रन्यवेशयत्॥ ८॥ विधिर्यःशिबिरस्यासीत्पांडवानांमहात्मनां॥ तद्वि
धानिनरेंद्राणांकारयामासकेशवः॥ ९॥ प्रभूततरकाष्ठानिदुराधर्षतराणिच॥ भक्ष्यभोज्यान्नपानानिशतशोथसहस्रशः॥ १०॥ शिबिराणिमहार्हाणिराज्ञां
तत्रपृथक्पृथक्॥ विमानानीवराजेंद्रनिविष्टानिमहीतले ॥ ११ ॥ तत्रासन्शिल्पिनःप्राज्ञाःशतशोदत्तवेतनाः॥ सर्वोपकरणैर्युक्तावैद्याःशास्त्रविशारदाः॥
॥ १२॥ ज्याधनुर्वर्मशस्त्राणांतथैवमधुसर्पिषोः॥ ससर्जरसपांसूनांराशयःपर्वतोपमाः ॥ १३॥ बहूदकंसुयवसंतुषांगारसमन्वितं ॥ शिबिरेशिबिरेराजासंच
कारयुधिष्ठिरः॥ १४॥ महायंत्राणिनाराचास्तोमराणिपरश्वधाः॥ धनूंषिकवचादीनिऋष्टयस्तूणसंयुताः॥ १५॥ गजाःकंटकसन्नाहालोहवर्मोत्तरच्छदाः॥
दृश्यंतेतत्रगिर्याभाःसहस्रशतयोधिनः ॥ १६ ॥ निविष्टान्पांडवांस्तत्रज्ञात्वामित्राणिभारत ॥ अभिसस्रुर्यथादेशंसबलाःसहवाहनाः ॥ १७ ॥ चरितब्रह्मच
र्यास्तेसोमपाभूरिदक्षिणाः॥जयायपांडुपुत्राणांसमाजग्मुर्महीक्षितः॥१८॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसैन्यनिर्याणपर्वणिशिबिरादिनिर्माणेद्विपंचा
शदधिकशततमोऽध्यायः॥ १५२॥ ॥ ७॥ जनमेजयउवाच युधिष्ठिरंसहानीकमुपायांतंयुयुत्सया ॥ सन्निविष्टंकुरुक्षेत्रेवासुदेवेनपालितं॥ १ ॥
विराटद्रुपदाभ्यांचसपुत्राभ्यांसमन्वितं॥ केकयैर्वृष्णिभिश्चैवपार्थिवैःशतशोवृतं॥ २॥ महेंद्रमिवचादित्यैरभिगुप्तंमहारथैः॥ श्रुत्वादुर्योधनोराजाकिंकार्यंप्र
त्यपद्यत॥ ३॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंविस्तरेणमहामते ॥ संभ्रमेतुमुलेतस्मिन्यदासीत्कुरुजांगले॥ ४॥ व्यथयेयुरिमेदेवान्सेंद्रानपिसमागमे॥ पांडवावासुदे
वश्चविराटद्रुपदौतथा॥ ५॥ धृष्टद्युम्नश्चपांचाल्यःशिखंडीचमहारथः ॥ युधामन्युश्चविक्रांतोदेवैरपिदुरासदः ॥ ६॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंविस्तरेणतपोधन॥
कुरूणांपांडवानांचयद्यदासीद्विचेष्टितं ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच प्रतियातेतुदाशार्हेराजादुर्योधनस्तदा ॥ कर्णंदुःशासनंचैवशकुनिंचाब्रवीदिदं ॥ ८॥
अकृतेनैवकार्येणगतःपार्थानधोक्षजः॥ सएनान्मन्युनाविष्टोध्रुवंधक्ष्यत्यसंशयं॥ ९॥

चेःसन्नहनंयेषामितिप्रांचः ॥१६॥ अभिसस्रुरभ्याजग्मुः ॥१७॥१८॥ इतिउ०नै०भा० द्विपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१५२॥ ॥७॥ युधिष्ठिरमिति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ आसन्नजलाःकोष्ठाःकक्ष्यायेषुतानितथा अच्छेद्यःशत्रुभिरनिर्वार्यआहारआहरणंवस्तूनांमार्गाश्चयेषुतानिअच्छेद्याहारमार्गाणि ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

इष्टोहिवासुदेवस्यपांडवैर्ममविग्रहः॥ भीमसेनार्जुनौचैवदाशार्हस्यमतेस्थितौ॥ १०॥ अजातशत्रुरत्यर्थंभीमसेनवशानुगः॥ निकृतश्चमयापूर्वंसहसर्वैःस.

 होदरैः॥ ११ विराटद्रुपदौचैवकृतवैरौमयासह॥ तौचसेनाप्रणेतारौवासुदेववशानुगौ ॥ १२॥ भवितविग्रहःसोयंतुमुलोलोमहर्षणः॥ तस्मात्सांग्रामिकंस ५

र्वंकारयध्वमतंद्रिताः॥ १३॥ शिबिराणिकुरुक्षेत्रेक्रियंतांवसुधाधिपाः॥ स्वपर्याप्तावकाशानिदुरादेयानिशत्रुभिः॥ १४॥ आसन्नजलकोष्ठानिशतशोथस

हस्रशः॥ अच्छेद्याहारमार्गाणिरत्नोच्चयचितानिच॥ १५॥ विविधायुधपूर्णानिपताकाध्वजवंतिच॥ समाश्चतेषांपंथानःक्रियंतांनगराद्बहिः॥ १६॥ प्रया

णंघुष्यतामद्यश्वोभूतइतिमाचिरं॥ तेतथेतिप्रतिज्ञायश्वोभूतेचक्रिरेतथा॥ १७॥ हृष्टरूपामहात्मानोनिवासायमहीक्षितां॥ ततस्तेपार्थिवाःसर्वेतच्छ्रुत्वाराज

शासनं॥ १८॥ आसनेभ्योमहार्हेभ्यउदतिष्ठन्नमर्षिताः॥ बाहून्परिघसंकाशान्संस्पृशंतःशनैःशनैः॥ १९॥ कांचनांगददीप्तांश्चचंदनागुरुभूषितान्॥ उ

ष्णीषाणिनियच्छंतःपुंडरीकनिभैःकरैः॥ अंतरीयोत्तरीयाणिभूषणानिचसर्वशः॥ २०॥ तेरथान्रथिनःश्रेष्ठाहयांश्चहयकोविदाः॥ सज्जयंतिस्मनागांश्च

नागशिक्षास्वनुष्ठिताः॥ २१॥ अथवर्माणिचित्राणिकांचनानिबहूनिच॥ विविधानिचशस्त्राणिचक्रुःसर्वाणिसर्वशः॥ २२॥ पदातयश्चपुरुषाःशस्त्राणि

विविधानिच॥ उपाजह्रुःशरीरेषुहेमचित्राण्यनेकशः॥ २३॥ तदुत्सवइवोदग्रंसंप्रहृष्टनरावृतं॥ नगरंधार्तराष्ट्रस्यभारतासीत्समाकुलं॥ २४॥ जनौघसलि

लावर्तोरथनागाश्वमीनवान्॥ शंखदुंदुभिनिर्घोषःकोशसंचयरत्नवान्॥ २५॥ चित्राभरणवर्मोर्मिःशस्त्रनिर्मलफेनवान्॥ प्रासादमालाद्रिवृतोरथ्यापणम

हाह्रदः॥ २६॥ योधचंद्रोदयोद्भूतःकुरुराजमहार्णवः॥ व्यदृश्यततदाराजंश्चंद्रोदयइवोदधिः॥ २७॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसैन्यनिर्याणपर्वणिदु

र्योधनसैन्यसज्जकरणेत्रिपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १५३॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच वासुदेवस्यतद्वाक्यमनुस्मृत्ययुधिष्ठिरः॥ पुनःपप्रच्छ

वार्ष्णेयंकथंमंदोब्रवीदिदं॥ १॥ अस्मिन्नभ्यागतेकालेकिंचनःक्षममच्युत॥ कथंचवर्तमानावैस्वधर्मान्नच्यवेमहि॥ २॥ दुर्योधनस्यकर्णस्यशकुनेःसौबल ॥१४५॥

स्यच॥वासुदेवमतज्ञोसिममसभ्रातृकस्यच॥ ३॥ ॥ १९ ॥ अंतरीयंपरिधानीयंउत्तरीयंप्रावरणवस्त्रं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ उपाजह्रुःपरिधानंकृतवंतः ॥ २३ ॥ २४॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वासुदेवेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ युक्तंसम्यक् ॥ १३ ॥ नकल्याणंअकल्याणं पापंअकल्याणंचत्वदीयेष्वविद्यमानंसर्वंतस्मिन्दुर्योधनेप्रतिष्ठितं ॥ १४ ॥ परित्यागेनराज्यस्योपेक्षया ॥ १५ ॥ १६ ॥ योगंयुद्धोद्योगं ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ यदर्थंयन्निवृत्त्यर्थं अनर्थःकुलक्षयः प्रयत्नतोबलात् ॥ २० ॥ तस्मिन्निति तस्मिन्ननर्थेनिमित्तेसतियत्नस्तत्परिहारार्थउपायःसंधःशत्रुव

विदुरस्यापितद्वाक्यंश्रुतंभीष्मस्यचोभयोः ॥ कुंत्याश्चविपुलप्रज्ञप्रज्ञाकात्स्न्र्येनतेश्रुता ॥ ४ ॥ सर्वमेतदतिक्रम्यविचार्यचपुनःपुनः ॥ क्षमंयन्नोमहाबाहोतद्ब्रवीत्यविचारयम् ५ ॥ श्रुत्वैतद्धर्मराजस्यधर्मार्थसहितंवचः ॥ मेघदुंदुभिनिर्घोषःकृष्णोवाक्यमथाब्रवीत् ॥ ६ ॥ कृष्णउवाच उक्तवानस्मियद्वाक्यंधर्मार्थसहितंहितं ॥ नतुतन्निकृतिप्रज्ञेकौरव्येप्रतितिष्ठति ॥ ७ ॥ नचभीष्मस्यदुर्मेधाःशृणोतिविदुरस्यवा ॥ ममवाभाषितंकिंचित्सर्वमेवातिवर्तते ॥ ८ ॥ नैषकामयतेधर्मंनैषकामयतेयशः ॥ जितंसमन्यतेसर्वंदुरात्माकर्णमाश्रितः ॥ ९ ॥ बंधमाज्ञापयामाससममचापिसुयोधनः ॥ नचतंलब्धवान्कामंदुरात्मापापनिश्चयः ॥ १० ॥ नचभीष्मोनचद्रोणोयुक्तंतत्राहतुर्वचः ॥ सर्वंतमनुवर्ततेऋतेविदुरमच्युत ॥ ११ ॥ शकुनिःसौबलश्चैवकर्णदुःशासनावपि ॥ त्वय्ययुक्तान्यभाषंतमूढामूढममर्षणं ॥ १२ ॥ किंचतेनमयोक्तेनयान्यभाषतकौरवः ॥ संक्षेपेणदुरात्मासौनयुक्तंत्वयिवर्तते ॥ १३ ॥ पार्थिवेषुनसर्वेषुयइमेतवसैनिकाः ॥ यत्पापंयन्नकल्याणंसर्वंतस्मिन्प्रतिष्ठितं ॥ १४ ॥ नचापिवयमत्यर्थंपरित्यागेनकर्हिचित् ॥ कौरवैःशममिच्छामस्तत्रयुद्धमनंतरं ॥ १५ ॥ वैशंपायनउवाच तच्छ्रुत्वापार्थिवाःसर्वेवासुदेवस्यभाषितं ॥ अब्रुवंतोमुखंराज्ञःसमुदैक्षंतभारत ॥ १६ ॥ युधिष्ठिरस्त्वभिप्रायमभिलक्ष्यमहीक्षितां ॥ योगमाज्ञापयामासभीमार्जुनयमैःसह ॥ १७ ॥ ततःकिलकिलाभूतमनीकंपांडवस्यह ॥ आज्ञापितेतदायोगेसमहृष्यंतसैनिकाः ॥ १८ ॥ अवध्यानांवधंपश्यन्धर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ निःश्वसन्भीमसेनंचविजयंचेदमब्रवीत् ॥ १९ ॥ यदर्थंवनवासश्चप्राप्तंदुःखंचयन्मया ॥ सोयमस्मानुपैत्येवपरोनर्थःप्रयत्नतः ॥ २० ॥ तस्मिन्यत्नःकृतोस्माभिःसनोहीनःप्रयत्नतः ॥ अकृतेतुप्रयत्नेस्मानुपावृत्तःकलिर्महान् ॥ २१ ॥ कथंह्यवध्यैःसंग्रामःकार्यःसहभविष्यति ॥ कथंहत्वागुरून्वृद्धान्विजयोनोभविष्यति ॥ २२ ॥ तच्छ्रुत्वाधर्मराजस्यसव्यसाचीपरंतपः ॥ यदुक्तंवासुदेवेनश्रावयामासतद्वचः ॥ २३ ॥ उक्तवान्देवकीपुत्रःकुंत्याश्चविदुरस्यच ॥ वचनंतत्त्वयाराजन्निखिलेनावधारितं ॥ २४ ॥

घद्रूपोभीमस्यद्यूतकालेसंमतः सनोऽस्माकंअस्माभिःक्षमांकुर्वद्भिःप्रयत्नतोबलाद्धीनोव्यर्थःकृतः अकृतेतुअकृतेपि प्रयत्नेयुद्धार्थमुद्योगे तथापिअस्मान्कलिःउपावृत्तआगतः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

तौकुंतीविदुरौ अधर्ममितिच्छेदः अयुध्यतस्तवनिवर्तितुमपिनयुक्तं ॥२५॥२६॥२७॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१५४॥ ॥७॥ व्युष्टायांव्यतीतायां॥ १ ॥ साग्पुरोगामि मध्यंमध्यमं फल्गुपाश्चात्यं ॥ २ ॥ सानुकर्षाइत्यादीनिनानामणिविभूषिताइत्यंतानिचिचानीकानांविशेषणानि अनुकर्षःयुद्धविमर्दयस्यकस्यचिद्रथावयवस्यनष्टस्यप्रतिसमाधानार्थयद्रथस्याधोदारुबध्यतेतत् अनुकर्षोरथाधःस्थदारुतानिमिर्दिनी तूर्णागेरथवाह्योवाणकोशः महान्निषंगइतियावत् वरूथोरथगुप्तिर्व्याघ्रादिचर्ममयी तोमराःहस्तक्षेप्याःसशल्यादंडाः उपासंगाःहयगजवाह्यास्तूणाः निषंगःपत्तिवाह्यःसएव शक्तिर्लोहदंडः ऋष्टिर्गुरुतरःकाष्ठदंडः ॥ ३ ॥ शरासनतोमरः धनुःप्रक्षेप्यास्तोमराःस्थूलवाणाः पाशाःसर्पापाशनम्यगलेप्रक्षेपार्थं परिच्छदाआस्तरणादीनि परिस्तराइतिपाठेआस्तरणमेव ॥ ४ ॥ कचग्रहविक्षेपःकचेपुगृहीत्वायेनशत्रुर्विक्षिप्यतेतादृशःकलविकग्रहतुल्यश्चिक्कणद्रव्यांजितायोदंडविशेषः करग्रहेतिपाठेअंकुशविशेषः तैलादयःप्रतप्ताःशत्रूणामुपरिक्षि

नचतौवक्ष्यतोऽधर्ममितिमेनैष्ठिकीमतिः॥ नापियुक्तंचकौंतेयनिवर्तितुमयुध्यतः॥ २५॥ तच्छ्रुत्वावासुदेवोपिसव्यसाचिवचस्तदा ॥ स्मयमानोब्रवीद्वाक्यंपार्थमेवमितिब्रुवन्॥ २६॥ ततस्तेधृतसंकल्पायुद्धायसहसैनिकाः ॥ पांडवयामहाराजनांरात्रिंसुखमावसन् ॥ २७॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसैन्यनिर्याणपर्वणियुधिष्ठिरार्जुनसंवादेचतुःपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः॥१५४॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच व्युष्टायांवैरजन्यांहिराजन्दुर्योधनस्ततः॥ व्यभजत्तान्यनीकानिदशचैकंचभारत॥ १॥ नरहस्तिरथाश्वानांसारंमध्यंचफल्गुच॥ सर्वेष्वेतेष्वनीकेषुसंदिदेशनराधिपः॥ २॥ सानुकर्षाःसतूणीराःसवरूथाःसतोमराः॥ सोपासंगाःसशक्तीकाःसनिषंगाःसहर्ष्टयः॥ ३॥ सध्वजाःसपताकाश्चसशरासनतोमराः॥ रज्जुभिश्चविचित्राभिःसपाशाःसपरिच्छदाः॥ ४॥ सकचग्रहविक्षेपाःसतैलगुडवालुकाः॥ साशीविषघटाःसर्वेससर्जरसपांसवः॥ ५॥ सघंटफलकाःसर्वेसायोगुडजलोपलाः॥ सशालभिंदिपालाश्चसमधूच्छिष्टमुद्गराः॥ ६॥ सकांडदंडकाःसर्वेससीरविषतोमराः॥ सशूर्पपिटकाःसर्वेसदात्रांकुशतोमराः॥ ७॥

प्यंते साशीविषघटाःससर्पाःकुंभाः सर्जरसोरालद्रव्यमग्न्युद्दीपकं ॥५॥ सघंटानिफलकानिशस्त्रायाणियेषांतेसघंटफलकाःघंटामहितंचर्मेत्यन्ये अयांसिखड्गपट्टिशच्छुरिकादीनि गुडजलंतप्तं उपलायंत्रक्षेप्यागोलाः शालतंकल्थतेशब्दंकरोतीतिशालःसचासौभिंदिपालोगोफलकः सशूलेतिगौडपाठः मधूच्छिष्टंमयनंतदपिद्रवीकृत्यगुडजलवत्प्रक्षेप्यं मुद्गरःमुशलतुल्योदंडः ॥६॥ कांडंवाणफलकंतद्युक्तोदंडःकांडदंडःकंटकदंडइतियावत् दंडकंटकइतिपाठेसएवार्थः सीरंलांगलं विषंप्रसिद्धंतेनयुक्तास्तोमराविषतोमराः शूर्पाणितप्तगुडादिप्रक्षेपार्थानिपिटकास्तदाश्रयामंजूषाः अश्वरोधनार्थावा दात्रंपरशुप्रभृति अंकुशतोमराः बदरीकंटकतुल्यलोहकंटकोपेतास्तोमराः येषामंतःप्रविष्टानांबहिर्निःसरणेअंत्राण्यपिबहिर्निःसरंति ॥ ७ ॥

कीलकवचवान्द्विपरेणमुष्टियुद्धेजेतुमशक्यः सकीलककचाइतिपाठेसदंतंकरपत्रंयेनतक्षाकाष्ठंपाटयति वाशीकाष्ठप्रच्छन्नंशस्त्रं वास्येतिवासीतिवापाठेपिसएवार्थः वृक्षादनः लोहकंटककीलादीन्युपकरणानिव्याघ्रचर्मणाद्वीपीचित्रव्याघ्रस्तच्चर्मणाचपरिवृतारथाएव ॥८॥ ऋष्टिःद्विविधेषुप्रसिद्धंहस्तक्षेप्यंवक्रंकाष्ठफलकंश्रृंगसाहचर्यात् श्रृंगंगदाघातेमनष्टस्यरक्तस्यमोक्षणार्थं विण्मूत्रोत्सर्जनस्थानंवा प्रासाःभल्लाः तैलक्षौमानितैलाक्तवस्त्रविशेषायेषांभस्मप्रहारस्थलेदीयते सर्पिश्चपुरातनंतदर्थमेव॥ ९॥चित्राश्चतेअनीकाश्चचित्रानीकाः चित्राणिसैन्यानि अनीकोस्त्रीरणेसैन्येइतिमेदिनी॥ १०॥विनिवेशितायेषुरथेष्विंतिशेषः॥ ११॥ बद्धानिअरिष्टानिअशुभहराणियंत्रौषधादीनियेषुतेबद्धारिष्टाः रिष्टंक्षेमाशुभाभावेइतिमेदिनी बद्धकक्षाः बद्धाः कक्षाःस्पर्धापदानितुरगादिशिरसिघंटामालामौक्तिकगुच्छादीन्यतिशौर्यावद्योती

सकीलकवचाःसर्वेवाशीवृक्षादनान्विताः॥ व्याघ्रचर्मपरीवाराद्वीपिचर्मावृताश्चते॥ ८ ॥ सहर्ष्टयःसश्रृंगाश्चसप्रासविविधायुधाः ॥ सकुठाराःसकुद्दालाःसतैलक्षौमसर्पिषः॥ ९॥ रुक्मजालप्रतिच्छन्नानानामणिविभूषिताः॥ चित्रानीकाःसुवपुषोज्वलिताइवपावकाः ॥ १० ॥ तथाकवचिनःशूराःशस्त्रपुकृतनिश्चयाः॥ कुलीनाहययोनिज्ञाःसारथ्येविनिवेशिताः ॥ ११॥ बद्धारिष्टाबद्धकक्षाबद्धध्वजपताकिनः॥ बद्धाभरणनिर्यूहाबद्धचर्मासिपट्टिशाः॥ १२॥ चतुर्युजोरथाःसर्वेसर्वेचोत्तमवाजिनः॥ सप्रासऋष्टिकाःसर्वेसर्वेशतशरासनाः ॥ १३ ॥ धुर्ययोर्हययोरेकस्तथान्यौपार्ष्णिसारथी॥ तौचापिरथिनांश्रेष्ठौरथीचहयवित्तथा ॥ १४॥ नगराणीवगुप्तानिदुराधर्षाणिशत्रुभिः॥ आसन्रथसहस्राणिहेममालीनिसर्वशः॥ १५॥ यथारथास्तथानागाबद्धकक्षाःस्वलंकृताः॥ बभूवुःसत्तपुरुषारत्नवंतइवाद्रयः॥ १६॥ द्वावंकुशधरौतत्रद्वावुत्तमधनुर्धरौ॥ द्वौवरासिधरौराजन्नेकःशक्तिपिनाकधृत्॥ १७॥ गजैर्मत्तैःसमाकीर्णंसवर्मायुधकोशकैः॥ तद्बभूवबलंराजन्कौरव्यस्यमहात्मनः॥ १८॥ आमुक्तकवचैर्युक्तैःसपताकैःस्वलंकृतैः॥ सादिभिश्चोपपन्नास्तुतथाचायुतशोहयाः॥ १९॥ असंग्राहाःसुसंपन्नाहेमभांडपरिच्छदाः॥ अनेकशतसाहस्राःसर्वेसादिवशेस्थिताः॥ २०॥ नानारूपविकाराश्चनानाकवचशस्त्रिणः॥ पदातिनोनरास्तत्रबभूवुर्हेममालिनः॥ २१ ॥ रथस्यासन्दशगजागजस्यदशवाजिनः॥ नरादशहयस्यामन्पादरक्षाःसमंततः॥ २२॥

निविरुदानियेषु कक्षास्यादंतरीयस्यपश्चादंचलपल्लवे स्पर्धापदेनादोमूलेइतिमेदिनी बद्धानिआभरणानिक्षुद्रघंटिकादीनिनिर्यूहाःशिखराणिचयेषु निर्यूहःशिखरेद्वारेइतिमेदिनी ॥१२॥१३॥ चतुर्युजइत्येतद्व्याचष्टे धुर्ययोरिति धुर्ययोःधूःसन्निहितयोःपार्ष्णिसारथीचक्ररक्षौ ॥१४॥१५॥१६॥ अंकुशधरौगजनियंतारौ उत्तमधनुर्धरौदूरस्थानप्रहर्तुं असिधरौसमीपस्थान् शक्तिपिनाकधरोमध्यस्थान् पिनाकःत्रिशूलं पिनाकोस्त्रीरुद्रचापेपांशुवर्षत्रिशूलयोरितिमेदिनी ॥ १७॥ ॥१८॥सादिभिःअश्वारोहैः॥१९॥संग्राहःबृहदुद्रंगःहेषणपूर्वकमग्रपादाभ्यामुत्प्लवनमितियावत् तद्रहिताःअसंग्राहाः संग्राहोबृहदुद्रंगइतिविश्वः यतःसुसंपन्नाःसम्यक्शिक्षिताः भांडंअश्वाभरणंतेनपरिच्छदःपरिष्कारोयेषांते भांडंभूषाश्वभूषयोरितिविश्वः॥२०॥ रूपविकाराःरक्तकृष्णहयमुखत्वादयः ॥ २१ ॥ रथस्येति एकस्यरथस्ययथोक्तविभागेनदशगजाःशतंअश्वाःसहस्रंपदातयश्चपरिवारइत्यर्थः ॥२२॥

पक्षांतरमाह रथस्येति एकस्यरथस्यपंचाशद्गजाःपंचसहस्रंअश्वाःपंचत्रिंशत्सहस्रंपदातयःपरिवारइत्यर्थः ॥२३॥ अत्ररथादीनांप्राधान्याप्राधान्याभिप्रायेणपरिवाराल्पत्वबहुत्वेज्ञेये साधारणीतुसंख्याआदिपर्वण्युक्ता एकोरथोगजस्त्वेकोनराःपंचपदातयः त्रयश्चतुरगास्तज्ज्ञैःपत्तिरित्यभिधीयतइत्यादिना तामेवानुसरति सेनेति तत्रगजानांरथानांचतुल्यसंख्योक्तिःपूर्वोक्तसंख्योपलक्षणार्था तेनपंचविंशतिशतानिमनुष्याःपंचदशशतंतुरगाइत्यपिज्ञेयं पृतनायांतुपंचसहस्रनागास्तावंतोरथाःपंचविंशतिसहस्रंनराःपंचदशसहस्रंअश्वाः वाहिन्यांपंचाशत्सहस्रंनागास्तावंतोरथाःसार्धलक्षद्वयंनराःसार्द्धलक्षंअश्वाइतिज्ञे

रथस्यनागाःपंचाशन्नागस्यासन्शतंहयाः॥ हयस्यपुरुषाःसप्तभिन्नसंधानकारिणः ॥ २३ ॥ सेनापंचशतंनागारथास्तावंतएवच ॥ दशसेनाचपृतनापृतनादशवाहिनी ॥ २४ ॥ सेनाचवाहिनीचैवपृतनाध्वजिनीचमूः ॥ अक्षौहिणीतिपर्यायैर्निरुक्ताचवरूथिनी ॥ २५ ॥ एवंव्यूढान्यनीकानिकौरवेयेणधीमता ॥ अक्षौहिण्योदशैकाचसंख्याताःसप्तचैवह ॥ २६ ॥ अक्षौहिण्यस्तुसप्तैवपांडवानामभूद्बलं ॥ अक्षौहिण्योदशैकाचकौरवाणामभूद्बलं ॥ २७ ॥ नराणांपंचपंचाशदेषापत्तिर्विधीयते ॥ सेनामुखंचतिस्रस्तागुल्मइत्यभिशब्दितं ॥ २८ ॥ त्रयोगुल्मागणस्त्वासीद्गणास्त्वयुतशोऽभवन् ॥ दुर्योधनस्यसेनासुयोत्स्यमानाः प्रहारिणः ॥ २९ ॥ तत्रदुर्योधनोराजाशूरान्बुद्धिमतोनरान् ॥ प्रसमीक्ष्यमहाबाहुश्चक्रेसेनापतींस्तदा ॥ ३० ॥ पृथगक्षौहिणीनांचप्रणेतॄन्नरसत्तमान् ॥ विधिवत्पूर्वमानीयपार्थिवानभ्यभाषत ॥ ३१ ॥ कृपंद्रोणंचशल्यंचसैंधवंचजयद्रथं ॥ सुदक्षिणंचकांबोजंकृतवर्माणमेवच ॥ ३२ ॥ द्रोणपुत्रंचकर्णंचभूरिश्रवसमेवच ॥ शकुनिंसौबलंचैवबाह्लीकंचमहाबलं ॥ ३३ ॥ दिवसेदिवसेतेषांप्रतिवेलंचभारत ॥ चक्रेसविविधाःपूजाःप्रत्यक्षंचपुनःपुनः ॥ ३४ ॥ तथाविनियताःसर्वेयेचतेषांपदानुगाः ॥ बभूवुःसैनिकाराज्ञांप्रियंराज्ञश्चिकीर्षवः ॥ ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसैन्यनिर्याणपर्वणिदुर्योधनसैन्यविभागेपंचपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ततःशांतनवंभीष्मंप्रांजलिर्धृतराष्ट्रजः ॥ सहसर्वैर्महीपालैरिदंवचनमब्रवीत् ॥ ॥ १ ॥ ऋतेसेनाप्रणेतारंपृतनासुमहत्यपि ॥ दीर्यतेयुद्धमासाद्यपिपीलिकपुटंयथा ॥ २ ॥

यं ॥२४॥ एवमपिपूर्वोक्ताक्षौहिणीसंख्ययाविसंवादएवेत्याशंक्याह सेनेति सेनादयःशब्दाःपर्यायाःनतुसंख्येयानांसंख्याभेदमात्रेणनानार्थाः एकस्मिन्नपिभीमसेनेदशनागसहस्रबलत्वस्मरणात् एवंचबलस्यैवेयंएकादशसप्तेतिसंख्यानसंख्येयस्येतिभावः पांडवानांहीनबलत्वेपिअसंख्येयंवासुदेवबलंतत्रसहायीभूतमितिजयोऽभूदितिद्रष्टव्यं ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ नराणामितिअयुतशइत्यनेननरसणामंतोनास्तीतिदर्शितं ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ इतिउद्योगप॰नैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥

॥३॥४॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ उशनसाशुक्रेण असंहार्यःपितुर्वरदानात्कालेनापिसंहर्तुमशक्यः ॥ ११ ॥ १२ ॥ कुमारःकार्त्तिकेयः ॥ १३ ॥ १४ ॥ पावकिःकार्त्तिकेयएव ॥ १५ ॥

नहिजातुद्वयोर्बुद्धिःसमाभवतिकर्हिचित् ॥ शौर्यंचबलनेतॄणांस्पर्धतेचपरस्परं ॥ ३ ॥ श्रूयतेचमहाप्राज्ञहैहयानमितौजसः ॥ अभ्ययुर्ब्राह्मणाःसर्वेसमु
च्छ्रितकुशध्वजाः ॥ ४ ॥ तानभ्ययुस्तदावैश्याःशूद्राश्चैवपितामह ॥ एकतस्तुत्रयोवर्णाएकतःक्षत्रियर्षभाः ॥ ५ ॥ ततोयुद्धेष्वभज्यंतत्रयोवर्णाःपुनःपुनः ॥ क्ष
त्रियाश्चजयंत्येवबहुलंचैकतोबलं ॥ ६ ॥ ततस्तेक्षत्रियानेवपप्रच्छुर्द्विजसत्तमाः ॥ तेभ्यःशशंसुर्धर्मज्ञायाथातथ्यंपितामह ॥ ७ ॥ वयमेकस्यशृण्वानामहाबु
द्धिमतोरणे ॥ भवंतस्तुपृथक्सर्वेस्वबुद्धिवशवर्तिनः ॥ ८ ॥ ततस्तेब्राह्मणाश्चक्रुरेकंसेनापतिंद्विजं ॥ नयेसुकुशलंशूरमजयन्क्षत्रियांस्ततः ॥ ९ ॥ एवंयेकु
शलंशूरंहितेप्सितमकल्मषं ॥ सेनापतिंप्रकुर्वंतितेजयंतिरणेरिपून् ॥ १० ॥ भवानुशनसातुल्योहितैषीचसदामम ॥ असंहार्यःस्थितोधर्मेसनःसेनापतिर्भव ॥
॥ ११ ॥ रश्मिवतामिवादित्योवीरुधामिवचंद्रमाः ॥ कुबेरइवयक्षाणांदेवानामिववासवः ॥ १२ ॥ पर्वतानांयथामेरुःसुपर्णःपक्षिणांयथा ॥ कुमारइवदेवा
नांवसूनामिवहव्यवाट् ॥ १३ ॥ भवताहिवयंगुप्ताःशक्रेणेवदिवौकसः ॥ अनाधृष्याभविष्यामस्त्रिदशानामपिध्रुवं ॥ १४ ॥ प्रयातुनोभवानग्रेदेवानामिवपा
वकिः ॥ वयंत्वामनुयास्यामःसौरभेयाइवर्षभं ॥ १५ ॥ भीष्मउवाच एवमेतन्महाबाहोयथावदसिभारत ॥ यथैवहिभवंतोमेतथैवममपांडवाः ॥ १६ ॥
अपिचैवमयाश्रेयोवाच्यंतेषांनराधिप ॥ संयोद्धव्यंतवार्थायथामेसमयःकृतः ॥ १७ ॥ नतुपश्यामियोद्धारमात्मनःसदृशंभुवि ॥ ऋतेतस्मान्नरव्याघ्रात्कुं
तीपुत्राद्धनंजयात् ॥ १८ ॥ सहिवेदमहाबुद्धिर्दिव्यान्यस्त्राण्यनेकशः ॥ नतुमांविवृतोयुद्धेजातुयुध्येतपांडवः ॥ १९ ॥ अहंचैवक्षणेनैवनिर्मनुष्यमिदंजगत् ॥
कुर्यांशस्त्रबलेनैवससुरासुरराक्षसं ॥ २० ॥ नत्वेवोत्सादनीयामेपांडोःपुत्राजनाधिप ॥ तस्माद्योधान्हनिष्यामिप्रयोगेनायुतंसदा ॥ २१ ॥ एवमेषांकरिष्या
मिनिधनंकुरुनंदन ॥ नचेत्तेमांहनिष्यंतिपूर्वमेवसमागमे ॥ २२ ॥ सेनापतिस्त्वहंराजन्समयेनापरेणते ॥ भविष्यामियथाकामंतन्मेश्रोतुमिहार्हसि ॥ २३ ॥
कर्णोवायुध्यतांपूर्वमहंवापृथिवीपते ॥ स्पर्धतेहिसदात्यर्थंसूतपुत्रोमयारणे ॥ २४ ॥ कर्णउवाच नाहंजीवतिगांगेयेराजन्योत्स्येकथंचन ॥ हतेभीष्मेतुयो
त्स्यामिसहगांडीवधन्वना ॥ २५ ॥ वैशंपायनउवाच ततःसेनापतिंचक्रेविधिवद्भूरिदक्षिणं ॥ धृतराष्ट्रात्मजोभीष्मंसोभिषिक्तोव्यरोचत ॥ २६ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ विवृतोविस्पष्टोभूत्वेत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ नमेमयाउत्सादनीयाः नाशयितुंशक्याः सदाप्रत्यहं ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ पातयंतःमूर्च्छितानिकुर्वंतः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥३५॥३६॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥ ॥७॥

ततोभेरीश्चशंखांश्चशतशोथसहस्रशः॥ वादयामासुरव्यग्रावादकाराजशासनात्॥ २७॥ सिंहनादाश्चविविधावाहनानांचनिःस्वनाः॥ प्रादुरासन्ननभ्रेच वर्षंरुधिरकर्दमं ॥ २८॥ निर्घाताःपृथिवीकंपागजबृंहितनिःस्वनाः॥ आसंश्चसर्वयोधानांपातयंतोमनांस्युत॥ २९॥ वाचश्चाप्यशरीरिण्योदिवश्चोल्काःप्रपेदिरे॥ शिवाश्चभयवेदिन्योनेदुर्दीप्ततराभृशं॥ ३०॥ सैनापत्येयदाराजागांगेयमभिषिक्तवान्॥ तदैतान्युग्ररूपाणिबभूवुःशतशोनृप॥ ३१ ॥ ततःसेनापतिंकृत्वाभीष्मंपरबलार्दनं ॥ वाचयित्वाद्विजश्रेष्ठान्गोभिर्निष्कैश्चभूरिशः॥ ३२॥ वर्धमानोजयाशीर्भिर्निर्ययौसैनिकैर्वृतः॥ आपगेयंपुरस्कृत्यभ्रातृभिःसहितस्तदा॥३३॥ स्कंधावारेणमहताकुरुक्षेत्रंजगामह॥३४॥ परिक्रम्यकुरुक्षेत्रंकर्णेनसहकौरवः॥ शिबिरंमापयामाससमेदेशेजनाधिप॥३५॥मधुरानूषरेदेशेप्रभूतयवसेंधने॥ यथैवहास्तिनपुरंतद्वच्छिबिरमाबभौ॥३६॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसैन्यनिर्याणपर्वणिभीष्मसैनापत्येषट्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १५६॥ ॥७॥ जनमेजयउवाच आपगेयंमहात्मानंभीष्मंशस्त्रभृतांवरं॥ पितामहंभारतानांध्वजंसर्वमहीक्षितां॥१॥ बृहस्पतिसमंबुद्ध्याक्षमयापृथिवीसमं॥ समुद्रमिवगांभीर्येहिमवंतमिवस्थिरं॥ २॥ प्रजापतिमिवौदार्येतेजसाभास्करोपमं ॥ महेंद्रमिवशत्रूणांध्वंसनंशरवृष्टिभिः॥ ३॥ रणयज्ञेप्रविततेसुभीमेलोमहर्षणे॥ दीक्षितंचिररात्रायश्रुत्वातत्रयुधिष्ठिरः॥ ४॥ किमब्रवीन्महाबाहुःसर्वशस्त्रभृतांवरः॥ भीमसेनार्जुनौवापिकृष्णोवाप्रत्यभाषत॥५॥ वैशंपायनउवाच आपद्धर्मार्थकुशलोमहाबुद्धिर्युधिष्ठिरः॥ सर्वान्भ्रातॄन्समानीयवासुदेवंचशाश्वतं॥ ६॥ उवाचवदतांश्रेष्ठःसांत्वपूर्वमिदंवचः॥ पर्याक्रामतसैन्यानियत्तास्तिष्ठतदंशिताः॥ ७॥ पितामहेनवोयुद्धंपूर्वमेवभविष्यति॥ तस्मात्सप्तसुसेनासुप्रणेतॄन्ममपश्यत॥८॥ कृष्णउवाच यथार्हतिभवान्वक्तुमस्मिन्कालेह्युपस्थिते॥ तथेदमर्थवद्वाक्यमुक्तंतेभरतर्षभ॥ ९॥ रोचतेमेमहाबाहोक्रियतांयदनंतरं॥ नायकास्तवसेनायांक्रियंतामिहसप्तवै॥ १०॥ वैशंपायनउवाच ततोद्रुपदमानाय्यविराटंशिनिपुंगवं॥ धृष्टद्युम्नंचपांचाल्यंधृष्टकेतुंचपार्थिव॥११॥शिखंडिनंचपांचाल्यंसहदेवंचमागधं॥ एतान्सप्तमहाभागान्वीरान्युद्धाभिकांक्षिणः॥ १२॥ सेनाप्रणेतॄन्विधिवदभ्यषिंचद्युधिष्ठिरः॥ सर्वसेनापतिंचात्रधृष्टद्युम्नंचकारह॥ १३॥ द्रोणांतहेतोरुत्पन्नोयइद्धाज्जातवेदसः॥ सर्वेषामेवतेषांतुसमस्तानांमहात्मनां॥ १४॥ ॥१४८॥

आपगेयमिति ॥ १ ॥ २ ॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥ १०॥११॥१२॥१३॥ इद्धात्प्रदीप्तात् ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ महात्ययंअत्यंतंक्षयकरं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ रौहिणेयोबलरामः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ उपव्हरेएकांते ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

सेनापतिपतिंचक्रेगुडाकेशंधनंजयं ॥ अर्जुनस्यापिनेताचसंयंताचैववाजिनां ॥ १५ ॥ संकर्षणानुजःश्रीमान्महाबुद्धिर्जनार्दनः ॥ तद्दृष्ट्वोपस्थितंयुद्धंसमास
न्नंमहात्ययं ॥ १६ ॥ प्राविशद्भवनंराजन्पांडवानांहलायुधः ॥ सहाक्रूरप्रभृतिभिर्गदसांबोद्धवादिभिः ॥ १७ ॥ रौक्मिणेयाहुकसुतैश्चारुदेष्णपुरोगमैः ॥ वृ
ष्णिमुख्यैरधिगतैर्व्याघ्रैरिवबलोत्कटैः ॥ १८ ॥ अभिगुप्तोमहाबाहुर्मरुद्भिरिववासवः ॥ नीलकौशेयवसनःकैलासशिखरोपमः ॥ १९ ॥ सिंहखेलगतिःश्री
मान्मदरक्तांतलोचनः ॥ तंदृष्ट्वाधर्मराजश्चकेशवश्चमहाद्युतिः ॥ २० ॥ उदतिष्ठत्ततःपार्थोभीमकर्मावृकोदरः ॥ गांडीवधन्वायेचान्येराजानस्तत्रकेचन ॥ २१ ॥
पूजयांचक्रिरेतेवैसमायांतंहलायुधं ॥ ततस्तंपांडवोराजाकरेपस्पर्शपाणिना ॥ २२ ॥ वासुदेवपुरोगास्तंसर्वएवाभ्यवादयन् ॥ विराटद्रुपदौवृद्धावभिवाद्यहला
युधः ॥ २३ ॥ युधिष्ठिरेणसहितउपाविशदरिंदमः ॥ ततस्तेषूपविष्टेषुपार्थिवेषुसमंततः ॥ वासुदेवमभिप्रेक्ष्यरौहिणेयोभ्यभाषत ॥ २४ ॥ भवितायंमहारौद्रो
दारुणःपुरुषक्षयः ॥ दिष्टमेतद्ध्रुवंमन्येनशक्यमतिवर्तितुं ॥ २५ ॥ तस्माद्युद्धात्समुत्तीर्णानपिवःससुहृज्जनान् ॥ अरोगानक्षतैर्देहैर्द्रष्टास्मीतिमतिर्मम ॥ २६ ॥
समेतंपार्थिवंक्षत्रंकालपक्वमसंशयं ॥ विमर्दश्चमहान्भावीमांसशोणितकर्दमः ॥ २७ ॥ उक्तोमयावासुदेवःपुनःपुनरुपव्हरे ॥ संबंधिषुसमांवृत्तिंवर्तस्वमधुसू
दन ॥ २८ ॥ पांडवाहियथास्माकंतथादुर्योधनोनृपः ॥ तस्यापिक्रियतांसाह्यंसपर्येतिपुनःपुनः ॥ २९ ॥ तच्चमेनाकरोद्वाक्यंत्वदर्थंमधुसूदनः ॥ निर्विष्टःसर्वभा
वेनधनंजयमवेक्ष्यह ॥ ३० ॥ ध्रुवोजयःपांडवानामितिमेनिश्चितामतिः ॥ तथाह्यभिनिवेशोयंवासुदेवस्यभारत ॥ ३१ ॥ नचाहमुत्सहेकृष्णमृतेलोकमुदीक्षि
तुं ॥ ततोहमनुवर्तामिकेशवस्यचिकीर्षितं ॥ ३२ ॥ उभौशिष्यौहिमेवीरौगदायुद्धविशारदौ ॥ तुल्यस्नेहोस्म्यतोभीमेतथादुर्योधनेनृपे ॥ ३३ ॥ तस्माद्यास्यामि
तीर्थानिसरस्वत्यानिषेवितुं ॥ नहिशक्ष्यामिकौरव्यान्नश्यमानानुपेक्षितुं ॥ ३४ ॥ एवमुक्त्वामहाबाहुरनुज्ञातश्चपांडवैः ॥ तीर्थयात्रांययौरामोनिवर्त्यमधुसूद
नं ॥ ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसैन्यनिर्याणपर्वणिबलरामतीर्थयात्रागमनेसप्तपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥
वैशंपायनउवाच एतस्मिन्नेवकालेतुभीष्मकस्यमहात्मनः ॥ हिरण्यरोम्णोनृपतेःसाक्षादिंद्रसखस्यवै ॥ १ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥ ॥ ५ ॥ एतस्मिन्निति साक्षात्पुत्रइतिसंबंधः ॥ १ ॥

आकूतीनांसंकल्पानांसत्यसंकल्पइत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ मौरवान्आंत्रतंतिमयान् यैरिदानींशार्ङ्गेधनुषिज्याक्रियंते ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

आकूतीनामधिपतिर्भोजस्यातियशस्विनः ॥ दाक्षिणात्यपतेःपुत्रोदिक्षुरुक्मीतिविश्रुतः ॥ २ ॥ यःकिंपुरुषसिंहस्यगंधमादनवासिनः ॥ कृत्स्नंशिष्योधनुर्वेदं
चतुष्पादमवाप्तवान् ॥ ३ ॥ योमाहेंद्रंधनुर्लेभेतुल्यंगांडीवतेजसा ॥ शार्ङ्गेणचमहाबाहुःसम्मितंदिव्यलक्षणं ॥ ४ ॥ त्रीण्येवैतानिदिव्यानिधनूंषिदिविचारि
णां ॥ वारुणंगांडिवंतत्रमाहेंद्रंविजयंधनुः ॥ शार्ङ्गंतुवैष्णवंप्राहुर्दिव्यंतेजोमयंधनुः ॥ ५ ॥ धारयामासनत्कृष्णःपरसेनाभयावहं ॥ गांडीवंपावकाल्लेभेखांडवे
पाकशासनिः ॥ ६ ॥ द्रुमाद्रुक्मीमहातेजाविजयंप्रत्यपद्यत ॥ संछिद्यमौरवान्पाशान्निहत्यमुरुमोजसा ॥ ७ ॥ निर्जित्यनरकंभौममाहृत्यमणिकुंडले ॥ षोड
शस्त्रीसहस्राणिरत्नानिविविधानिच ॥ ८ ॥ प्रतिपेदेहृषीकेशःशार्ङ्गंचधनुरुत्तमं ॥ रुक्मीतुविजयंलब्ध्वाधनुर्मेघनिभस्वनं ॥ ९ ॥ विभीषयन्निवजगत्पांडवान
भ्यवर्तत ॥ नामृष्यतपुरायोसौस्वबाहुबलगर्वितः ॥ १० ॥ रुक्मिण्याहरणंवीरोवासुदेवेनधीमता ॥ कृत्वाप्रतिज्ञांनाहत्वानिवर्तिष्येजनार्दनं ॥ ११ ॥ ततोन्व
धावद्वार्ष्णेयंसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ सेनयाचतुरंगिण्यामहत्यादूरपातया ॥ १२ ॥ विचित्रायुधवर्मिण्यागंगयेवप्रवृद्धया ॥ ससमासाद्यवार्ष्णेयंयोगानामीश्वरं
प्रभुं ॥ १३ ॥ व्यंसितोव्रीडितोराजन्नाजगामसकुंडिनं ॥ यत्रैवकृष्णेनरणेनिर्जितःपरवीरहा ॥ १४ ॥ तत्रभोजकटंनामकृतंनगरमुत्तमं ॥ सैन्येनमहतातेनप्र
भूतगजवाजिना ॥ १५ ॥ पुरंतद्भुविविख्यातंनाम्नाभोजकटंनृप ॥ सभोजराजःसैन्येनमहतापरिवारितः ॥ १६ ॥ अक्षौहिण्यामहावीर्यःपांडवान्क्षिप्रमागम
त् ॥ ततःसकवचीधन्वीतलीखड्गीशरासनी ॥ १७ ॥ ध्वजेनादित्यवर्णेनप्रविवेशमहाचमूं ॥ विदितःपांडवेयानांवासुदेवप्रियेप्सया ॥ १८ ॥ युधिष्ठिरस्तुतंरा
जाप्रत्युद्गम्याभ्यपूजयत् ॥ सपूजितःपांडुपुत्रैर्यथान्यायंसुसंस्तुतः ॥ १९ ॥ प्रतिगृह्यतुतान्सर्वान्विश्रांतःसहसैनिकः ॥ उवाचमध्येवीराणांकुंतीपुत्रंधनंजयं ॥
॥ २० ॥ सहायोस्मिस्थितोयुद्धेयदिभीतोसिपांडव ॥ करिष्यामिरणेसाह्यमसह्यंतवशत्रुभिः ॥ २१ ॥ नहिमेविक्रमेतुल्यःपुमानस्तीहकश्चन ॥ हनिष्यामिर
णेभागंयन्मेदास्यसिपांडव ॥ २२ ॥ अपिद्रोणकृपौवीरौभीष्मकर्णावथोपुनः ॥ अथवासर्वएवैतेतिष्ठंतुवसुधाधिपाः ॥ २३ ॥ निहत्यसमरेशत्रूंस्तवदास्यामि
मेदिनीं ॥ इत्युक्तोधर्मराजस्यकेशवस्यचसंनिधौ ॥ २४ ॥ शृण्वतांपार्थिवेंद्राणामन्येषांचैवसर्वशः ॥ वासुदेवमभिप्रेक्ष्यधर्मराजंचपांडवं ॥ २५ ॥ उवाचधी
मान्कौंतेयःप्रहस्यसखिपूर्वकं ॥ कौरवाणांकुलेजातःपांडोःपुत्रोविशेषतः ॥ २६ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

द्रोणंअयंममगुरुरितिव्यपदिशन्कथयन्॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥ उपजीव्यआराध्य रणेयुद्धनिमित्तं॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपे

द्रोणंव्यपदिशन्शिष्योवासुदेवसहायवान्॥ भीतोस्मीतिकथंब्रूयांदधानोगांडिवंधनुः॥२७॥ युध्यमानस्यमेवीरगंधर्वैःसुमहाबलैः॥ सहायोघोषयात्रायां कस्तदासीत्सखामम॥ २८॥ तथाप्रतिभयेतस्मिन्देवदानवसंकुले॥ खांडवेयुध्यमानस्यकःसहायस्तदाभवत्॥ २९॥ निवातकवचैर्युद्धेकालकेयैश्चदानवैः॥ तत्रमेयुध्यमानस्यकःसहायस्तदाभवत्॥ ३०॥ तथाविराटनगरेकुरुभिःसहसंगरे॥ युध्यतोबहुभिस्तत्रकःसहायोऽभवन्मम॥ ३१॥ उपजीव्यरणेरुद्रं शक्रंवैश्रवणंयमं॥ वरुणंपावकंचैवकृपंद्रोणंचमाधवं॥ ३२॥ धारयन्गांडिवंदिव्यंधनुस्तेजोमयंदृढं॥ अक्षय्यशरसंयुक्तोदिव्यास्त्रपरिबृंहितः॥ ३३॥ कथमस्मद्विधोब्रूयाद्भीतोस्मीतियशोहरं॥ वचनंनरशार्दूलवज्रायुधमपिस्वयं॥३४॥ नास्मिभीतोमहाबाहोसहायार्थश्चनास्तिमे॥ यथाकामंयथायोगंगच्छवान्यत्रतिष्ठवा॥ ३५॥ विनिवर्त्यततोरुक्मीसेनांसागरसंनिभां॥ दुर्योधनमुपागच्छत्तथैवभरतर्षभ॥ ३६॥ तथैवचाभिगम्यैनमुवाचवसुधाधिपः॥ प्रत्याख्यातश्चतेनापिसतदाशूरमानिना॥ ३७॥ द्वावेवतुमहाराजतस्माद्युद्धादपेयतुः॥ रौहिणेयश्चवार्ष्णेयोरुक्मीचवसुधाधिप॥ ३८॥ गतेरामेतीर्थयात्रांभीष्मकस्यसुतेतथा॥ उपाविशन्पांडवेयामंत्रायपुनरेवच॥ ३९॥ समितिर्धर्मराजस्यसापार्थिवसमाकुला॥ शुशुभेतारकैश्चित्राद्यौश्चंद्रेणेवभारत॥ ४०॥ इति श्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसैन्यनिर्याणपर्वणिरुक्मिप्रत्याख्यानेअष्टपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १५८॥ ॥७॥ जनमेजयउवाच तथाव्यूढेष्वनीकेषुकुरुक्षेत्रेद्विजर्षभ॥ किमकुर्वंश्चकुरवःकालेनाभिप्रचोदिताः॥ १॥ वैशंपायनउवाच तथाव्यूढेष्वनीकेषुयत्तेषुभरतर्षभ॥ धृतराष्ट्रोमहाराजसंजयंवाक्यमब्रवीत्॥ २॥ एहिसंजयसर्वंमेआचक्ष्वानवशेषतः॥ सेनानिवेशेयद्वृत्तंकुरुपांडवसेनयोः॥ ३॥ दिष्टमेवपरंमन्येपौरुषंचाप्यनर्थकं॥ यदहंबुध्यमानोपियुद्धदोषान्क्षयोदयान्॥ ४॥ तथापिनिकृतिप्रज्ञंपुत्रंदुर्द्यूतदेविनं॥ नशक्नोमिनियंतुंवाकर्तुंवाहितमात्मनः॥ ५॥ भवत्येवहिमेसूतबुद्धिर्दोषानुदर्शिनी॥ दुर्योधनंसमासाद्यपुनःसापरिवर्तते॥ ६॥ एवंगतेवैयद्भावितद्भविष्यतिसंजय॥ क्षत्रधर्मःकिलरणेतनुत्यागोहिपूजितः॥ ७॥ संजयउवाच त्वद्युक्तोयमनुप्रश्नोमहाराजयथेच्छसि॥ नतुदुर्योधनेदोषमिममाधातुमर्हसि॥ ८॥

अष्टपंचाशदधिकशततमोध्यायः॥१५८॥ ॥७॥ तथेति॥ १॥ २॥३॥ क्षयस्यैवउदयोयेभ्यस्तान्क्षयोदयान्॥ ४॥ निकृतिप्रज्ञंकपटविषयैवप्रज्ञानधर्मविषयायस्यतं॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥

एनसादोषेणदेवान्कालंवागंतुंउपालब्धुंनार्हतिदृष्टेसंभवत्यदृष्टकल्पनायाअन्याय्यत्वाद्दृष्टापराधाभावेदेवस्यकालस्यवाउपालंभःकर्तुमुचितोनतुतस्मिन्सतीत्यर्थः नसकालंनवादेवंवकुमेतदिहार्हतीतिपाठेप्य यमेवार्थः॥ ९ ॥ १० ॥ निकाराःतिरस्काराः ॥ ११ ॥ वैशसंवैरंसमरेनिमित्ते ॥१२॥१३॥१४॥१५॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥ ॥ ५ ॥

शृणुष्वानवशेषेणवदतोममपार्थिव॥ यआत्मनोदुश्चरितादशुभंप्राप्नुयान्नरः॥ नसकालंनवादेवानेनसागंतुमर्हति॥ ९॥ महाराजमनुष्येषुनिंद्यंयःसर्वमाच रेत्॥ सवध्यःसर्वलोकस्यनिंदितानिसमाचरन्॥ १०॥ निकारामनुजश्रेष्ठपांडवैस्त्वत्प्रतीक्षया ॥ अनुभूताःसहामात्यैर्निकृतैरधिदेवने ॥ ११ ॥ हयानांचग जानांचराज्ञांचामिततेजसां॥ वैशसंसमरेवृत्तंयत्तन्मेशृणुसर्वशः॥ १२ ॥ स्थिरोभूत्वामहाप्राज्ञसर्वलोकक्षयोदयं॥ यथाभूतंमहायुद्धेश्रुत्वाचैकमनाभव॥ ॥ १३ ॥ नह्येवकर्तापुरुषःकर्मणोःशुभपापयोः॥ अस्वतंत्रोहिपुरुषःकार्यतेदारुयंत्रवत्॥ १४ ॥ केचिदीश्वरनिर्दिष्टाःकेचिदेवयदृच्छया॥ पूर्वकर्मभिरप्यन्ये त्रैधमेतत्प्रदृश्यते ॥ तस्मादनर्थमापन्नःस्थिरोभूत्वानिशामय॥ १५॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसैन्यनिर्याणपर्वणिसंजयवाक्येऊनषष्ट्यधिकशतत मोऽध्यायः॥१५९॥ समाप्तंचसैन्यनिर्याणपर्व ॥५॥ अथउलूकदूतागमनपर्व संजयउवाच हिरण्वत्यांनिविष्टेषुपांडवेषुमहात्मसु॥ न्यविशं तमहाराजकौरवेयायथाविधि॥ १ ॥ तत्रदुर्योधनोराजानिवेश्यबलमोजसा ॥ संमानयित्वानृपतीन्न्यस्यगुल्मांस्तथैवच ॥ २ ॥ आरक्षस्यविधिंकृत्वायोधा नांतत्रभारत॥ कर्णंदुःशासनंचैवशकुनिंचापिसौबलं॥ ३॥ आनाय्यनृपतिस्तत्रमंत्रयामासभारत ॥ तत्रदुर्योधनोराजाकर्णेनसहभारत॥ ४॥ संभाषित्वा चकर्णेनभ्रात्रादुःशासनेनच॥ सौबलेनचराजेंद्रमंत्रयित्वानरर्षभ ॥ ५॥ आहूयोपह्वरेराजन्नुलूकमिदमब्रवीत्॥ उलूकगच्छकैतव्यपांडवान्सहसोमकान् ॥ ६ ॥ गत्वाममवचोब्रूहिवासुदेवस्यशृण्वतः॥ इदंतत्समनुप्राप्तंवर्षपूगाभिचिंतितं॥ ७॥ पांडवानांकुरूणांचयुद्धंलोकभयंकरं॥ यदेतत्कत्थनावाक्यंसंजयो महदब्रवीत्॥ ८॥ वासुदेवसहायस्यगर्जतःसानुजस्यते॥ मध्येकुरूणांकौंतेयतस्यकालोयमागतः॥ ९॥ यथावःसंप्रतिज्ञातंतत्सर्वंक्रियतामिति॥ ज्येष्ठंतथैव कौंतेयंब्रूयास्त्वंवचनान्मम॥ १०॥ भ्रातृभिःसहितःसर्वैःसोमकैश्चसकेकयैः॥ कथंवाधार्मिकोभूत्वात्वमधर्मेमनःकृथाः॥११॥

हिरण्वत्यामिति ॥ १ ॥ गुल्मान्सैन्यान् ॥ २ ॥ आरक्षस्यरक्षणीयस्यद्रव्यादेःविधिरक्षाविधानं आरक्षंरक्षणीयेस्यादितिविश्वः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७॥ कत्थनावाक्यंआत्मप्रशंसनं ॥ ८ ॥ ९ ॥ संप्रतिज्ञातंदुःशासनरुधिरपानादि ॥ १० ॥ भ्रातृभिःसहितःकथमधर्मेमनःकृथाइतिसंबंधः ॥ ११ ॥

दातादास्यसिपारिव्राज्यंकरीष्यसीत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ ओमुराइनिदेवान्प्रह्लादःसंबोधयति यस्यव्रतस्यधर्मध्वजोधर्मचिह्नंदर्भपवित्रपाणित्वादि उच्छ्रितःसर्वलोकविदितः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

यइच्छसिजयंत्सर्वंनश्यमानंनृशंसवत् ॥ अभयंसर्वभूतेभ्योदातात्वमितिमेमतिः ॥ १२ ॥ श्रूयतेहिपुरागीतःश्लोकोयंभरतर्षभ ॥ प्रह्लादेनाथभद्रंतेहृतेराज्ये तुदैवतैः ॥ १३ ॥ यस्यधर्मध्वजोनित्यंसुराध्वजइवोच्छ्रितः ॥ प्रच्छन्नानिचपापानिवैडालंनामतद्व्रतं ॥ १४ ॥ अत्रतेवर्णयिष्यामि आख्यानमिदमुत्तमं ॥ कथितंनारदेनेहपितुर्ममनराधिप ॥ १५ ॥ मार्जारःकिलदुष्टात्मानिश्चेष्टःसर्वकर्मसु ॥ ऊर्ध्वबाहुःस्थितोराजन्गंगातीरेकदाचन ॥ १६ ॥ सवैकृत्वामनःशुद्धिंप्रत्ययार्थंशरीरिणां ॥ करोमिधर्ममित्याहसर्वानेवशरीरिणः ॥ १७ ॥ तस्यकालेनमहताविश्रंभंजग्मुरंडजाः ॥ समेत्यचप्रशंसंतिमार्जारंतंविशांपते ॥ १८ ॥ पूज्यमानस्तुतैःसर्वैःपक्षिभिःपक्षिभोजनः ॥ आत्मकार्यंकृतंमेनेचर्यायाश्चकृतंफलं ॥ १९ ॥ अथदीर्घस्यकालस्यतंदेशंमूषिकाययुः ॥ ददृशुस्तंचतेतत्रधार्मिकं व्रतचारिणं ॥ २० ॥ कार्येणमहतायुक्तंदंभयुक्तेनभारत ॥ तेषांमतिरियंराजन्नासीत्तत्रविनिश्चये ॥ २१ ॥ बहुमित्रावयंसर्वेतेषांनोमातुलोह्ययं ॥ रक्षांकरोतुसततंवृद्धबालस्यसर्वशः ॥ २२ ॥ उपगम्यतुतेसर्वेविडालमिदमब्रुवन् ॥ भवत्प्रसादादिच्छामश्चर्तुंचैवयथासुखं ॥ २३ ॥ भवान्नोगतिरव्यग्राभवान्नःपरमःसुहृत् ॥ तेवयंसहिताःसर्वेभवंतंशरणंगताः ॥ २४ ॥ भवान्धर्मपरोनित्यंभवान्धर्मेव्यवस्थितः ॥ सनोरक्षमहाप्रज्ञत्रिदशानिववज्रभृत् ॥ २५ ॥ एवमुक्तस्तुतैःसर्वैर्मूषिकैःसविशांपते ॥ प्रत्युवाचततःसर्वान्मूषिकान्मूषिकांतकृत् ॥ २६ ॥ द्वयोर्योगंनपश्यामितपसोरक्षणस्यच ॥ अवश्यंतुमयाकार्यंवचनंभवतांहितं ॥ २७ ॥ युष्माभिरपिकर्तव्यंवचनंममनित्यशः ॥ तपसास्मिपरिश्रांतोदृढंनियममास्थितः ॥ २८ ॥ नचापिगमनेशक्तिंकांचित्पश्यामिचिंतयन् ॥ सोस्मिनेयःसदातातानदीकूलमितःपरं ॥ २९ ॥ तथेतितंप्रतिज्ञायमूषिकाभरतर्षभ ॥ वृद्धबालमथोसर्वंमार्जारायन्यवेदयन् ॥ ३० ॥ ततःसपापोदुष्टात्मामूषिकानथभक्षयन् ॥ पीवरश्चसुवर्णश्चदृढबंधश्चजायते ॥ ३१ ॥ मूषिकाणांगणश्चात्रभृशंसंक्षीयतेऽथसः ॥ मार्जारोवर्धतेचापितेजोबलसमन्वितः ॥ ३२ ॥ ततस्तेमूषिकाःसर्वेसमेत्यान्योन्यमब्रुवन् ॥ मातुलोवर्धतेनित्यंवयंक्षीयामहेभृशं ॥ ३३ ॥ ततःप्राज्ञतमःकश्चिड्डिंडिकोनाममूषिकः ॥ अब्रवीद्वचनंराजन्मूषिकाणांमहागणं ॥ ३४ ॥ गच्छतांवोनदीतीरंसहितानांविशेषतः ॥ पृष्ठतोहंगमिष्यामिसहैवमातुलेनतु ॥ ३५ ॥

मनःशुद्धिंहिंसातोनिवृत्तिं ॥ १७ ॥ विश्रंभंविश्वासं ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ बहवश्चतेमित्राणिचेतिबहुमित्राः बहुमित्राइत्यपिपाठः वृद्धाश्चबालाश्चतेषांसमाहारोवृद्धबालंतस्य ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

॥३६॥३७॥३८॥ शिखाशाखाअमित्रस्यापिमित्रभावरूपंपक्षांतरं कृताखीकृता शिखाशाखावर्हिचूडेतिशाखापक्षांतरेवाहाविनिचमेदिनी ॥३९॥ गणश्चमूषिकाणां ॥४०॥४१॥४२॥४३॥ इदंच्छद्म अजातशत्रुत्वरूपं धर्मिष्ठोसीत्युपहासः ॥४४॥४५॥ प्रमार्जप्रमार्जय ॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥ ५४ ॥ इंद्रजालप्रसिद्धं मायाछलं कुहकाकृत्याप्रतिगर्जनाःविपरीतंकोपंवर्द्धंतिप्रा

साधुसाध्विनितेसर्वेपूजयांचक्रिरेतदा॥ चकुश्चैवयथान्यायंडिंडिकस्यवचोर्थवत् ॥३६॥अविज्ञानात्ततःसोथडिंडिकंह्युपभुक्तवान्॥ ततस्तेसहिताःसर्वेमंत्र यामासुरंजसा ॥ ३७॥ तत्रवृद्धतमःकश्चित्कोलिकोनाममूषिकः ॥ अब्रवीद्वचनंराजन्ज्ञातिमध्येयथातथं॥ ३८॥ नमातुलोधर्मकामश्छद्ममात्रंकृताशिखा॥ नमूलफलभक्षस्यविष्ठाभवतिलोमशा॥३९॥ अस्यगात्राणिवर्धंतेगणश्चपरिहीयते॥ अद्यसप्ताष्टदिवसान्डिंडिकोपिनदृश्यते॥ ४०॥ एतच्छ्रुत्वाव्रजः सर्वेमूषिकाविप्रदुद्रुवुः॥ विडालोपिसदुष्टात्माजगामैवयथागतं॥४१॥ तथात्वमपिदुष्टात्मन्वैडालंव्रतमास्थितः॥ चरसिज्ञातिषुसदाविडालोमूषिकेष्विव॥ ॥४२॥ अन्यथाकिलतेवाक्यमन्यथाकर्मदृश्यते॥ दंभनार्थायलोकस्यवेदाश्चोपशमश्चते॥ ४३॥ त्यक्त्वाछद्मत्विदंराजन्क्षत्रधर्मंसमाश्रितः॥ कुरुकार्याणि सर्वाणिधर्मिष्ठोसिनरर्षभ॥ ४४॥ बाहुवीर्येणपृथिवींलब्ध्वाभरतसत्तम ॥ देहिदानंद्विजातिभ्यःपितृभ्यश्चयथोचितं ॥ ४५॥ क्लिष्टायावर्षपूगांश्चमातुर्मातृहितेस्थितः॥ प्रमार्जाश्रुरणेजित्वासंमानंपरमावह॥४६॥ पंचग्रामावृतायत्नान्नास्माभिरपवर्जिताः॥ युध्यामहेकथंसंख्येकोपयेमचपांडवान्॥ ४७॥ त्वत्कृतेदुष्टभावस्यसंत्यागोविदुरस्यच॥ जातुषेचगृहेदाहंस्मरतंपुरुषोभव॥४८॥यच्चकृष्णमवोचस्त्वमायांतंकुरुसंसदि॥ अयमस्मिस्थितोराजन्शमायसमरायच॥ ४९॥ तस्यायमागतःकालःसमरस्यनराधिप ॥ एतदर्थंमयासर्वंकृतमेतद्युधिष्ठिर॥ ५०॥ किंनुयुद्धात्परंलाभंक्षत्रियोबहुमन्यते ॥ किंचत्वंक्षत्रियकुलेजातःसंप्रथितोभुवि॥५१॥ द्रोणादस्त्राणिसंप्राप्यकृपाच्चभरतर्षभ॥ तुल्ययोनौसमबलेवासुदेवंसमाश्रितः॥ ५२॥ ब्रूयास्त्वंवासुदेवंचपांडवानांसमीपतः॥ आत्मार्थंपांडवार्थंचयत्तोमांप्रतियोधय ॥ ५३ ॥ सभामध्येचयद्रूपंमाययाकृतवानसि ॥ तत्तथैवपुनःकृत्वासार्जुनोमामभिद्रव ॥ ५४ ॥ इंद्रजालंचमायांवैकुहकांवापिभीषणा ॥ आत्तशस्त्रस्यसंग्रामेवहंतिप्रतिगर्जनाः ॥५५॥ वयमप्युत्सहेमद्यांखंचगच्छेममायया ॥ रसातलंविशामोपिऐंद्रंवापुरमेवतु॥ ॥५६॥ दर्शयेमचरूपाणिस्वशरीरेबहून्यपि॥ नतुपर्यायतःसिद्धिर्बुद्धिमाप्नोतिमानुषीं॥५७॥

पर्यंतिनतुभयंजनयंतीत्यर्थः गर्जनंनिनदेकोपेइतिमेदिनी ॥ ५५॥ ५६ ॥ पर्यायतःपर्यायोभयप्रदर्शनादिरूपःप्रकारस्तेनसिद्धिःस्वस्यनतुभवति तथापरोपितेनबुद्धिमानुषींभयात्मिकांनप्राप्नोति ॥ ५७ ॥

यतोमनसैवईश्वरेणैववयंवशेकर्तव्यानत्वाद्दशैर्विभीषिकयेतिभावः पूर्वश्लोकेनत्विल्यवनत्विनिपाठेपर्यायतःक्रमतः भावस्तुसएव पर्यायःप्रकारेवसरेक्रमेइतिमेदिनी ॥५८॥ आचचक्षेआख्यातवान् ॥५९॥
॥६०॥६१॥६२॥सश्रृंगकाःश्रृंगंपुंस्त्वचिह्नंश्मश्रुलत्वलिंगवत्त्वादिकंतन्महिताःपंढाःनिर्वीर्याःसंति येषुतवशौर्यप्रख्यानमितिभावः ॥ ६३॥ तूवरकंतूवरःपौढश्रृंगोपहाननतुल्यं तूपरइतिपाठेपिसएवार्थः अश्म
श्रुपुरुषमित्यन्ये तूवरोऽश्मश्रुपुरुषपौढश्रृंगानड्वाञ्नर्पातिमेदिनी तेषांभीमसेनोनिःश्मश्रुकइतिकल्पनाभवति अश्वोऽजस्तूपरोगोमृगइतिप्राजापत्या इतिश्रुतौअश्वादिसाहचर्यात्तूपरोपिपशुरेव अविद्यकंमृढं

मनसैवहिभूतानिधातैवकुरुतेवशे ॥ यद्ब्रवीपिचवार्ष्णेयधार्तराष्ट्रानहंरणे ॥ ५८॥ घातयित्वाप्रदास्यामिपार्थेभ्योराज्यमुत्तमं ॥ आचचक्षेचमेसर्वंसंजयस्त
वभाषितं ॥ ५९ ॥ मद्वितीयेनपार्थेनवैरंवःसव्यसाचिना ॥ समस्यमंगरेभूत्वापांडवार्थेपराक्रमी ॥ ६० ॥ युद्ध्यस्वाद्यरणेयत्तःपश्यामःपुरुषोभव ॥ यस्तुशत्रुम
भिज्ञायशुद्धंपौरुषमास्थितः ॥ ६१ ॥ करोतिद्विषतांशोकंसजीवतिसुजीवितं ॥ अकस्माच्चैवतेकृष्णख्यातंलोकेमहद्यशः ॥ ६२ ॥ अद्येदानींविजानीमःसंति
पंढाःसश्रृंगकाः ॥ मद्विधोनापिनृपतिस्त्वयियुक्तःकथंचन ॥६३॥ सन्नाहंसंयुगेकर्तुंकंसभृत्येविशेषतः ॥ तंचतूवरकंबालंबह्वाशिनमविद्यकं ॥६४॥ उलूकमद्द
चोब्रूहिअसकृद्भीमसेनकं ॥ विराटनगरेपार्थयस्त्वंसूदोह्यभूःपुरा ॥ ६५ ॥ वल्लवोनामविख्यातस्तन्ममैवहिपौरुषं ॥ प्रतिज्ञातंसभामध्येनतन्मिथ्यात्वयापुरा
॥ ६६॥ दुःशासनस्यरुधिरंपीयतांयद्यशक्यते ॥ यद्ब्रवीपिचकौंतेयधार्तराष्ट्रानहंरणे ॥ ६७॥ निहनिष्यामितरसातस्यकालोयमागतः ॥ त्वंहिभोज्येपुरस्कार्यो
भक्ष्येपेयेचभारत ॥ ६८ ॥ क्वयुद्धंक्वचभोक्तव्यंयुध्यस्वपुरुषोभव ॥ शयिष्यसेहतोभूमौगदामालिंग्यभारत ॥ ६९ ॥ तद्वथाचसभामध्येवल्गितंतेवृकोदर ॥ उ
लूकनकुलंब्रूहिवचनान्ममभारत ॥ ७० ॥ युद्ध्यस्वाद्यस्थिरोभूत्वापश्यामस्तवपौरुषं ॥ युधिष्ठिरानुरागंचद्वेषंचमयिभारत ॥ कृष्णायाश्चपरिक्लेशंस्मरेदानीं
यथातथं ॥ ७१ ॥ ब्रूयास्त्वंसहदेवंचराजमध्येवचोमम ॥ युद्ध्येदानींरणेयत्तःक्लेशान्स्मरचपांडव ॥ ७२ ॥ विराटद्रुपदौचोभौब्रूयास्त्वंवचनान्मम ॥ नदृष्टपूर्वा
भर्तारोभृत्यैरपिमहागुणैः ॥ ७३॥ तथार्थपतिभिर्भृत्यायतःसृष्टाःप्रजास्ततः ॥ अश्लाघ्योयंनरपतिर्युवयोरितिचागतं ॥ ७४॥ तद्यूयंसंहताभूत्वातद्वधार्थंममा
पि च ॥ आत्मार्थंपांडवार्थंचप्रयुद्ध्यध्वंमयासह ॥ ७५ ॥ धृष्टद्युम्नंचपांचाल्यंब्रूयास्त्वंवचनान्मम ॥ एषतेसमयःप्राप्तोलब्धव्यश्चत्वयाप्यिमः ॥ ७६ ॥

॥६४॥६५॥६६॥६७॥६८॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ नदृष्टेति भर्तारोराजानः ॥ ७३ ॥ अर्थपतिभीराजभिः यतःकालान्तनतआरभ्येत्यर्थः सृष्टायूयंमयिगुणवतिस्वामिनिनसंतुष्टाःस्थसृष्टश्चयुधि
ष्ठिरोभवदादिपुनिर्गुणेष्वपितुष्यतीतिभावः ॥ ७४ ॥ तत्तस्माद्धेतोर्ममवधार्थंचप्रयुध्यध्वमितिसंबंधः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥

पापंकर्मकुरुपुरुषवाच्यं स्वार्थमितिपाठेदुष्करपदादेवायमर्थोज्ञेयः सकुल्हत्वार्थमितिपाठेतुक्रियाविशेषणमिदं सुहृद्भिःपार्थैश्चसहितंयथास्यात्तथायुध्यस्वेत्यर्थः अयमेवमूलपाठइतिभाति ॥ ७७ ॥ ७८ ॥
॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ राज्यमाक्रम्यमादृशइतिशेषः ॥ ८५ ॥ अकर्मणाअयुद्धेन कत्थितेनस्वप्रशंसामात्रेण ॥ ८६ ॥ स्थानंस्थितिं तत्स्थानराज्ययोरुद्धरणं पौरुषंपुरुषकर्मकुरु

द्रोणमासाद्यसमरेज्ञास्यसेहितमुत्तमं ॥ युद्ध्यस्वससुहृत्पापंकुरुकर्मसुदुष्करं ॥ ७७ ॥ शिखंडिनमथोब्रूहिउलूकवचनान्मम ॥ स्त्रीतिमत्वामहाबाहुर्नहनिष्य
तिकौरवः ॥ ७८ ॥ गांगेयोधन्विनांश्रेष्ठोयुध्येदानींसुनिर्भयः ॥ कुरुकर्मरणेयत्तःपश्यामःपौरुषंतव ॥ ७९ ॥ एवमुक्त्वाततोराजाप्रहस्योलूकमब्रवीत् ॥ धनंज
यंपुनर्ब्रूहिवासुदेवस्यशृण्वतः ॥ ८० ॥ अस्मान्वात्वंपराजित्यप्रशाधिपृथिवीमिमां ॥ अथवानिर्जितोस्माभीरणेवीरशयिष्यसि ॥ ८१ ॥ राष्ट्रान्निर्वासनक्लेशं
वनवासंचपांडव ॥ कृष्णायाश्चपरिक्लेशंसंस्मरन्पुरुषोभव ॥ ८२ ॥ यदर्थंक्षत्रियासूतेसर्वंतदिदमागतं ॥ बलंवीर्यंचशौर्यंचपरंचाप्यस्त्रलाघवं ॥ ८३ ॥ पौरुषं
दर्शयन्युद्धेकोपस्यकुरुनिष्कृतिं ॥ परिक्लिष्टस्यदीनस्यदीर्घकालोषितस्यच ॥ हृदयंकस्यनस्फोटेदैश्वर्याद्भ्रंशितस्यच ॥ ८४ ॥ कुलेजातस्यशूरस्यपरवित्तेष्वगृ
ध्यतः ॥ आस्थितंराज्यमाक्रम्यकोपंकस्यनदीपयेत् ॥ ८५ ॥ यत्तदुक्तंमहद्वाक्यंकर्मणातद्विभाव्यतां ॥ अकर्मणाकत्थितेनसंतःकुपुरुषंविदुः ॥ ८६ ॥ अमित्रा
णांवशेस्थानंराज्यंचपुनरुद्धर ॥ द्वावर्थौयुद्धकामस्यतस्मात्तत्कुरुपौरुषं ॥ ८७ ॥ पराजितोसिद्यूतेनकृष्णाचानायितासभां ॥ शक्योमर्षोमनुष्येणकर्तुंपुरुषमा
निना ॥ ८८ ॥ द्वादशैवतुवर्षाणिवनेधिष्ण्याद्विवासितः ॥ संवत्सरंविराटस्यदास्यमास्थायचोषितः ॥ ८९ ॥ राष्ट्रान्निर्वासनक्लेशंवनवासंचपांडव ॥ कृष्णाया
श्चपरिक्लेशंसंस्मरन्पुरुषोभव ॥ ९० ॥ अप्रियाणांचवचनंप्रब्रुवत्सुपुनःपुनः ॥ अमर्षंदर्शयस्वत्वममर्षोह्येवपौरुषं ॥ ९१ ॥ क्रोधोबलंतथावीर्यंज्ञानयोगोस्त्रला
घवं ॥ इहतेदृश्यतांपार्थयुद्ध्यस्वपुरुषोभव ॥ ९२ ॥ लोहाभिसारोनिर्वृत्तःकुरुक्षेत्रमकर्दमं ॥ पुष्टास्तेऽश्वाभृतायोधाःश्वोयुद्ध्यस्वसकेशवः ॥ ९३ ॥ असमाग
म्यभीष्मेणसंयुगेकिंविकत्थसे ॥ आरुरुक्षुर्यथामंदःपर्वतंगंधमादनं ॥ ९४ ॥ एवंकत्थसिकौंतेयअकत्थन्पुरुषोभव ॥ सूतपुत्रंसुदुर्धर्षंशल्यंचबलिनांवरं ॥
॥ ९५ ॥ द्रोणंचबलिनांश्रेष्ठंशचीपतिसमंयुधि ॥ अजित्वासंयुगेपार्थराज्यंकथमिहेच्छसि ॥ ९६ ॥ ब्राह्मेधनुषिचाचार्यंवेदयोरंतगंद्वयोः ॥ युधिधुर्यमविक्षो ॥१५२॥
भ्यमनीकधरमच्युतं ॥ ९७ ॥

॥ ८७ ॥ ८८ ॥ धिष्ण्यात्गृहात् ॥ ८९ ॥ ९० ॥ अप्रियाणांशत्रूणांवक्तुंयोग्यंवचनंगौर्गौःनसंतिपतयोभद्रेषंढतिलाएतेइत्यादिकंप्रब्रुवत्सुदुःशासनादिषु अ
मर्षोक्रोधः ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ लोहाभिसारःशस्त्राणांनीराजनविधिः [illegible] अकर्दममितियुद्धयोग्यत्वंभूमेरुक्तं ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ वेदयोःश्रुतिधनुर्वेदयोः अंतगंपारगं ॥ ९७ ॥

॥ ९८ ॥ युगंकालचक्रं ॥ ९९ ॥ १०० ॥ आभ्यांद्रोणभीष्माभ्यांअभिध्यातोहंतव्यत्वेननिश्चितः दारुणेनभयानकेनास्त्रादिना पदाभूमिमितिमर्त्यउक्तः ॥ १०१ ॥ दर्दुरोमंडूकः ॥ १०२॥ १०३ ॥ ना
गबलस्यहस्तिसैन्यस्य ॥ १०४ ॥ १०५ ॥ पर्यायात्युद्धप्रकारात् ॥ १०६ ॥ १०७ ॥ १०८॥ पर्यायधर्मेणउपधर्मेणमायादिना अन्येतुराजपुत्रोयंराज्यार्हइतिकमधर्मस्तेननकिंतुशौर्येणैवसिद्धिमाप्नो

द्रोणंमहाद्युतिंपार्थजेतुमिच्छसितन्मृषा ॥ नहिशुश्रुमवातेनमेरुमुन्मथितंगिरिं ॥ ९८॥ अनिलोवावहेन्मेरुंद्यौर्वापिनिपतेन्महीं ॥ युगंवापरिवर्तेतयद्येवंस्या
द्यथात्थमां ॥ ९९ ॥ कोन्वस्तिजीविताकांक्षीप्राप्येममरिमर्दनं ॥ पार्थोवाइतरोवापिकोन्यःस्वस्तिगृहान्व्रजेत् ॥ १०० ॥ कथमाभ्यामभिध्यातःसंस्पृष्टोदारु
णेनवा ॥ रणेजीवन्प्रमुच्येतपदाभूमिमुपस्पृशन् ॥ १०१ ॥ किंदर्दुरःकूपशयोयथेमांनबुध्यसेराजचमूंसमेतां ॥ दुराधर्षांदेवचमूप्रकाशांगुप्तांनरेंद्रैस्त्रिदशैरि
वद्यां ॥१०२॥ प्राच्यैःप्रतीच्यैरथदाक्षिणात्यैरुदीच्यकांबोजशकैःखशैश्च ॥ शाल्वैःसमत्स्यैःकुरुमध्यदेश्यैर्म्लेच्छैःपुलिंदैर्द्रविडांध्रकांच्यैः ॥१०३॥ नानाजनौ
घंयुधिसंप्रवृद्धंगांगंयथावेगमपारणीयं ॥ मांचस्थितंनागबलस्यमध्येयुयुत्ससेमंदकिमल्पबुद्धे ॥ १०४ ॥ अक्षय्याविषुधीचैवअग्निदत्तंचतेरथं ॥ जानीमो
हिरण्येपार्थकेतुंदिव्यंचभारत ॥ १०५॥ अकत्थमानोयुध्यस्वकत्थसेर्जुनकिंबहु ॥ पर्यायात्सिद्धिरेतस्यनैतत्सिध्यतिकत्थनात् ॥ १०६ ॥ यदीदंकत्थनाल्लोकेसि
ध्येत्कर्मधनंजय ॥ सर्वेभवेयुःसिद्धार्थाःकत्थनेकोहिदुर्गतः ॥१०७॥ जानामितेवासुदेवंसहायंजानामितेगांडिवंतालमात्रं ॥ जानाम्यहंत्वादृशोनास्तियोद्धा
जानानस्तेराज्यमेतद्धरामि ॥ १०८ ॥ नतुपर्यायधर्मेणसिद्धिंप्राप्नोतिमानवः ॥ मनसैवानुकूलानिधातैवकुरुतेवशे ॥१०९॥ त्रयोदशसमाभुक्तंराज्यंविलप
तस्तव ॥ भूयश्चैवप्रशासिष्येत्वांनिहत्यसबांधवं ॥ ११० ॥ क्वतदागांडिवंतेभूद्यत्त्वंदासपणैर्जितः ॥ क्वतदाभीमसेनस्यबलमासीच्चफाल्गुन ॥ १११ ॥ सगदा
द्भीमसेनाद्वाफाल्गुनाद्वासगांडिवात् ॥ नवैमोक्षस्तदायोभूद्विनाकृष्णामनिंदितां ॥ ११२ ॥ सावोदास्येसमापन्नान्मोचयामासपार्षती ॥ अमानुष्यंसमाप
न्नान्दासकर्मण्यवस्थितान् ॥ ११३ ॥ अवोचंयत्षंढतिलानहंवस्तथ्यमेवतत् ॥ धृताहिवेणीपार्थेनविराटनगरेतदा ॥ ११४ ॥ सूदकर्मणिचश्रांतंविराटस्यम
हानसे ॥ भीमसेनेनकौंतेययत्तुतन्ममपौरुषं ॥ ११५ ॥ एवमेवसदादंडंक्षत्रियाःक्षत्रियेदधुः ॥ वेणींकृत्वाषंढवेषःकन्यांनर्तितवानसि ॥ ११६ ॥

तीत्यर्थः मनसासंकल्पेनधातैवकुरुतेनतुमनुष्यः ॥ १०९ ॥ ११० ॥ हेदास वासवइतिपाठेहेइंद्रपुत्र ॥ १११ ॥ ११२ ॥ अमानुष्यंनीचमनुष्यत्वं अलवणायवागूरितिवदल्पार्थोत्रनञ् ॥ ११३॥११४॥
॥ ११५ ॥ वेणींकृत्वाषंढवेषःकन्यांनर्तितवानसीत्येतस्मात्परंश्रोण्यांवेण्यांचकक्ष्यांचसंयुगेयःपलायतइत्यर्धंदृश्यते तस्यार्थः यःषंढवेषःअस्त्रीअपिस्त्रीवेषभृत्श्रोणिकक्षावेण्युपलक्षितपुरत्यवमदर्दर्शनस्था
नेनुसंयुगेस्मरयुद्धेउपस्थितेसतिपलायते स्त्रीत्वस्मिन्संयुगेस्थिरीभवति अयंतुततोप्यधमइतिभावः कक्षायामित्यपेक्षितेआकारलोपआर्षः ॥ ११६ ॥

॥ ११७ ॥ नमायेविव्याख्यातएवश्लोकः ॥ ११८ ॥ ११९ ॥ भीष्मेणसहसंग्रामःगिरौशिरोभेदनादिवत्स्वनाशकरइत्यर्थः ॥ १२० ॥ उद्वेलोवृद्धिः ॥ १२१ ॥ १२२ ॥ ओघःप्रवाहः पुरुमित्रोदुर्यो
धनभ्रातासएवगाधोगांभीर्यस्यपर्यंतोयस्मिन् गाढमितिपाठेतेनगाढंदुष्प्रवेशं दुर्मर्षणोदंदुर्मर्षणोदकंसोपिदुर्योधनभ्रातैव ॥ १२३ ॥१२४॥ निवर्तितानिवर्तिष्यति प्रशाम्यशांतोभव प्रशास्येतिपाठेप्रशास्यंच

नभयाद्वासुदेवस्यनचापितवफाल्गुन ॥ राज्यंप्रतिप्रदास्यामियुद्ध्यस्वसहकेशवः ॥ ११७॥ नमायाहींद्रजालंवाकुहकावापिभीषणा ॥ आत्तशस्त्रस्यसंग्रामे
वहंतिप्रतिगर्जनाः ॥ ११८ ॥ वासुदेवसहस्रंवाफाल्गुनानांशतानिवा ॥ आसाद्यमाममोघेषुंद्रविष्यंतिदिशोदश ॥ ११९ ॥ संयुगंगच्छभीष्मेणभिंधित्वंशि
रसागिरिम् ॥ तरस्वामहागाधंबाहुभ्यांपुरुषोदधिं ॥ १२० ॥ शारद्वतमहामीनंविविंशतिमहोरगं ॥ बृहद्बलमहोद्वेलंसौमदत्तितिमिंगिलं ॥ १२१ ॥ भीष्मवेगम
पर्यंतंद्रोणग्राहदुरासदं ॥ कर्णशल्यझषावर्तंकांबोजवडवामुखं ॥ १२२ ॥ दुःशासनौघंशलशल्यमत्स्यंसुषेणचित्रायुधनागनक्रं ॥ जयद्रथाद्रिंपुरुमित्रगाधं
दुर्मर्षणोदंशकुनिप्रपातं ॥ १२३ ॥ शस्त्रौघमक्षय्यमभिप्रवृद्धंयदावगाह्यश्रमनष्टचेताः ॥ भविष्यसित्वंहतसर्वबांधवस्तदामनस्तेपरितापमेष्यति ॥ १२४ ॥
तदामनस्तेत्रिदिवादिवाशुचेर्निवर्तितापार्थमहीप्रशासनात् ॥ प्रशाम्यराज्यंहिसुदुर्लभंत्वयाबुभूषितःस्वर्गइवातपस्विना ॥ १२५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्यो
गपर्वणिउलूकदूतागमनपर्वणिदुर्योधनवाक्येषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच सेनानिवेशंसंप्राप्तःकैतव्यःपांडव
स्यह ॥ समागतःपांडवेयैर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ १ ॥ अभिज्ञोदूतवाक्यानांयथोक्तंब्रुवतोमम ॥ दुर्योधनसमादेशंश्रुत्वानक्रोद्धुमर्हसि ॥ २ ॥ युधिष्ठिरउवाच
उलूकनभयंतेस्तिब्रूहित्वंविगतज्वरः ॥ यन्मतंधार्तराष्ट्रस्यलुब्धस्यादीर्घदर्शिनः ॥ ३ ॥ ततोद्युतिमतांमध्येपांडवानांमहात्मनां ॥ सृंजयानांचमत्स्यानांकृष्णस्य
चयशस्विनः ॥ ४ ॥ द्रुपदस्यसपुत्रस्यविराटस्यचसंनिधौ ॥ भूमिपानांचसर्वेषांमध्येवाक्यंजगादह ॥ ५ ॥ उलूकउवाच इदंत्वामब्रवीद्राजाधार्तराष्ट्रोम
हामनाः ॥ शृण्वतांकुरुवीराणांतन्निबोधयुधिष्ठिर ॥ ६ ॥ पराजितोसिद्यूतेनकृष्णाचानायितासभां ॥ शक्योमर्षोमनुष्येणकर्तुंपुरुषमानिना ॥ ७ ॥ द्वादशैवतु
वर्षाणिवनेधिष्ण्याद्विवासितः ॥ संवत्सरंविराटस्यदास्यमास्थायचोषितः ॥ ८ ॥ अमर्षंराज्यहरणंवनवासंचपांडव ॥ द्रौपद्याश्चपरिक्लेशंसंस्मरन्पुरुषोभव ॥ ॥१५३॥
॥ ९ ॥ अशक्तेनचयच्छप्तंभीमसेनेनपांडव ॥ दुःशासनस्यरुधिरंपीयतांयदिशक्यते ॥ १० ॥

तद्राज्यंचेतिसमासः बुभूषितःप्राप्तुमिष्टः अतपस्विनास्वर्गइवत्वया
राज्यंदुर्लभंलब्धुमशक्यं ॥ १२५ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥ ॥ ७ ॥ सेनेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ शप्तंशपथःकृतः ॥ १० ॥

व्याख्यातएवायमध्यायः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

लोहाभिसारोनिर्वृत्तःकुरुक्षेत्रमकर्दमं ॥ समःपंथाभृतास्तेश्वाःश्वोयुध्यस्वसकेशवः ॥ ११ ॥ असमागम्यभीष्मेणसंयुगेकिंविकत्थसे ॥ आरुरुक्षुर्यथामंदःप
र्वतंगंधमादनं ॥ १२ ॥ एवंकत्थसिकौंतेयअकत्थन्पुरुषोभव ॥ सूतपुत्रंसुदुर्धर्षंशल्यंचबलिनांवरं ॥ १३ ॥ द्रोणंचबलिनांश्रेष्ठंशचीपतिसमंयुधि ॥ अजित्वा
संयुगेपार्थराज्यंकथमिहेच्छसि ॥ १४ ॥ ब्राह्मेधनुषिचाचार्यंवेदयोरंतगंद्वयोः ॥ युधिधुर्यमविक्षोभ्यमनीकचरमच्युतं ॥ १५ ॥ द्रोणंमहाद्युतिंपार्थजेतुमिच्छ
सितन्मृषा ॥ नहिशुश्रुमवातेनमेरुमुन्मथितंगिरिं ॥ १६ ॥ अनिलोवावहेन्मेरुंद्यौर्वापिनिपतेन्महीं ॥ युगंवापरिवर्तेतयद्येवंस्याद्यथात्थमां ॥ १७ ॥ कोह्यस्ति
जीविताकांक्षीप्राप्येममरिमर्दनं ॥ गजोवाजीरथोवापिपुनःस्वस्तिगृहान्व्रजेत् ॥ १८ ॥ कथमाभ्यामभिध्यातःसंसृष्टोदारुणेनवा ॥ रणेजीवन्विमुच्येतपदा
भूमिमुपस्पृशन् ॥ १९ ॥ किंदर्दुरःकूपशयोयथेमांनबुध्यसेराजचमूंसमेतां ॥ दुराधर्षांदेवचमूप्रकाशांगुप्तांनरेंद्रैस्त्रिदशैरिवद्यां ॥ २० ॥ प्राच्यैःप्रतीच्यैरथ
दाक्षिणात्यैरुदीच्यकांबोजशकैःखशैश्च ॥ शाल्वैःसमत्स्यैःकुरुमुख्यदेश्यैर्म्लेच्छैःपुलिंदैर्द्रविडांध्रकांच्यैः ॥ २१ ॥ नानाजनौघंयुधिसंप्रवृद्धंगांगंयथावेगमपा
रणीयं ॥ मांचस्थितंनागबलस्यमध्येयुयुत्ससेमंदकिमल्पबुद्धे ॥ २२ ॥ इत्येवमुक्त्वाराजानंधर्मपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ अभ्यावृत्यपुनर्जिष्णुमुलूकःप्रत्यभाषत ॥ २३ ॥
अकत्थमानोयुध्यस्वकत्थसेर्जुनकिंबहु ॥ पर्यायात्सिद्धिरेतस्यनैतत्सिध्यतिकत्थनात् ॥ २४ ॥ यदीदंकत्थनाल्लोकेसिध्येत्कर्मधनंजय ॥ सर्वेभवेयुःसिद्धार्थाः
कत्थनेकोहिदुर्गतः ॥ २५ ॥ जानामितेवासुदेवंसहायंजानामितेगांडिवंतालमात्रं ॥ जानाम्येतत्त्वादृशोनास्तियोद्धाजानानस्तेराज्यमेतद्धरामि ॥ २६ ॥ नतु
पर्यायधर्मेणराज्यंप्राप्नोतिमानुषः ॥ मनस्यैवानुकूलानिविधाताकुरुतेवशे ॥ २७ ॥ त्रयोदशसमाभुक्तंराज्यंविलपतस्तव ॥ भूयश्चैवप्रशासिष्येनिहत्यत्वांस
बांधवं ॥ २८ ॥ क्वतदागांडिवंतेभूद्यत्त्वंदासपणैर्जितः ॥ क्वतदाभीमसेनस्यबलमासीच्चफाल्गुन ॥ २९ ॥ सगदाद्भीमसेनाद्वापार्थाद्वापिसगांडिवात् ॥ नवैमो
क्षस्तदावोभूद्विनाकृष्णामनिंदितां ॥ ३० ॥ सावोदास्यंसमापन्नान्मोक्षयामासपार्षती ॥ अमानुष्यंसमापन्नान्दासकर्मण्यवस्थितान् ॥ ३१ ॥ अवोचंयत्षं
ढतिलानहंवस्तथ्यमेवतत् ॥ धृताहिवेणीपार्थेनविराटनगरेतदा ॥ ३२ ॥ सूदकर्मणिचश्रांतंविराटस्यमहानसे ॥ भीमसेनेनकौंतेययच्चतन्ममपौरुषं ॥ ३३ ॥ ए
वमेतत्सदादंडंक्षत्रियाःक्षत्रियेदधुः ॥ वेणींकृत्वाषंढवेषःकन्यांनर्तितवानसि ॥ ३४ ॥

॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥४०॥४१॥४२॥४३॥ इतिउ० नै० भारतभावदीपेएकषष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥ ॥ ७ ॥ उलूकमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥४ ॥ ५॥ ६ ॥ ७॥८ ॥९ ॥ १०॥

नभयाद्वासुदेवस्यनचापितवफाल्गुन ॥ राज्यंप्रतिप्रदास्यामियुध्यस्वसहकेशवः ॥ ३५ ॥ नमायाहींद्रजालंवाकुहकावापिभीषणा ॥ आत्तशस्त्रस्यमेयुद्धेवहं
तिप्रतिगर्जनाः ॥ ३६ ॥ वासुदेवसहस्रंवाफाल्गुनानांशतानिवा ॥ आसाद्यमाममोघेषुंद्रविष्यंतिदिशोदश ॥ ३७॥ संयुगंगच्छभीष्मेणभिंधिवाशिरसागि
रिं ॥ तरेमंवामहागाधंवाहुभ्यांपुरुषोदधिं ॥ ३८ ॥ शारद्वतमहामीनंविविंशतिमहोरगं ॥ बृहद्बलमहोद्वेलंसौमदत्तितिमिंगिलं ॥ ३९ ॥ भीष्मवेगमपर्यंतंद्रोण
ग्राहदुरासदं ॥ कर्णशल्यझपावर्तंकांबोजवडवामुखं ॥ ४० ॥ दुःशासनौघंशलशल्यमत्स्यंसुषेणचित्रायुधनागनक्रं ॥ जयद्रथाद्रिंपुरुमित्रगाधंदुर्मर्षणोदंश
कुनिप्रपातं ॥ ४१ ॥ शस्त्रौघमक्षय्यमतिप्रवृद्धंयदावगाह्यश्रमनष्टचेताः ॥ भविष्यसित्वंहतसर्वबांधवस्तदामनस्तेपरितापमेष्यति ॥ ४२ ॥ तदामनस्तेत्रि
दिवादिवाशुचेर्निवर्तितापार्थमहीप्रशासनात् ॥ प्रशाम्यराज्यंहिसुदुर्लभंत्वयाबुभूषितःस्वर्गइवातपस्विना ॥ ४३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिउलूक
दूतागमनपर्वणिउलूकवाक्येएकषष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥ ॥ ७ ॥ संजयउवाच उलूकस्त्वर्जुनंभूयोयथोक्तंवाक्यमब्रवीत् ॥ आशीविष
मिवक्रुद्धंतुदन्वाक्यशलाकया ॥ १ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वारुषिताःपांडवाभृशं ॥ प्रागेवभृशसंक्रुद्धाःकैतव्येनापिधर्षिताः ॥ २ ॥ आसनेषूदतिष्ठंतबाहूंश्चैवप्रचि
क्षिपुः ॥ आशीविषाइवक्रुद्धावीक्षांचक्रुःपरस्परं ॥ ३ ॥ अवाक्शिराभीमसेनःसमुदैक्षतकेशवं ॥ नेत्राभ्यांलोहितांताभ्यामाशीविषइवश्वसन् ॥ ४॥ आर्तंवा
तात्मजंदृष्ट्वाक्रोधेनाभिहतंभृशं ॥ उत्स्मयन्निवदाशार्हःकैतव्यंप्रत्यभाषत ॥ ५ ॥ प्रयाहिशीघ्रंकैतव्यब्रूयाश्चैवसुयोधनं ॥ श्रुतंवाक्यंगृहीतोर्थोमतंयत्तेतथास्तु
तत् ॥ ६ ॥ एवमुक्त्वामहाबाहुःकेशवोराजसत्तम ॥ पुनरेवमहाप्राज्ञंयुधिष्ठिरमुदैक्षत ॥ ७॥ सृंजयानांचसर्वेषांकृष्णस्यचयशस्विनः ॥ द्रुपदस्यसपुत्रस्यविराट
स्यचसंनिधौ ॥ ८ ॥ भूमिपानांचसर्वेषांमध्येवाक्यंजगादह ॥ उलूकोप्यर्जुनंभूयोयथोक्तंवाक्यमब्रवीत् ॥ ९ ॥ आशीविषमिवक्रुद्धंतुदन्वाक्यशलाकया ॥
कृष्णादींश्चैवतान्सर्वान्यथोक्तंवाक्यमब्रवीत् ॥ १० ॥ उलूकस्यतुतद्वाक्यंपापंदारुणमीरितं ॥ श्रुत्वाविचुक्षुभेपार्थोललाटंचाप्यमार्जयत् ॥ ११ ॥ तदवस्थंत
दादृष्ट्वापार्थंसासमितिर्नृप ॥ नामृष्यंतमहाराजपांडवानांमहारथाः ॥ १२ ॥ अधिक्षेपेणकृष्णस्यपार्थस्यचमहात्मनः ॥ श्रुत्वातेपुरुषव्याघ्राःक्रोधाज्जज्वलुर
च्युत ॥ १३ ॥ धृष्टद्युम्नःशिखंडीचसात्यकिश्चमहारथः ॥ केकयाभ्रातरःपंचराक्षसश्चघटोत्कचः ॥ १४ ॥ ॥ ११ ॥ समितिःसभा ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

द्रौपदेयैःसहितोऽभिमन्युःद्रौपदेयाभिमन्युः ॥ १५ ॥ १६ ॥ पारिहार्यैःपरितोहारायेषांतेपरिहाराःमौक्तिकगुच्छाःमौक्तिकादिजालानिवा तएवपारिहार्याणि स्वार्थेष्यञ् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ यश्चेति इहदुःशासनरुधिरपानकालेमामांअभियास्यति ॥ २८ ॥ आत्मानंआलभेशपामि अंतरात्मानंईश्वरंवास्पृष्ट्वाहआलभेइतिईश्वरशपथंक

द्रौपदेयाभिमन्युश्चधृष्टकेतुश्चपार्थिवः ॥ भीमसेनश्चविक्रांतोयमजौचमहारथौ ॥ १५ ॥ उत्पेतुरासनात्सर्वेक्रोधसंरक्तलोचनाः ॥ बाहून्प्रगृह्यरुचिरान्रक्तचंदनरूपितान् ॥ अंगदैःपारिहार्यैश्चकेयूरैश्चविभूषितान् ॥ १६ ॥ दंतान्दंतेषुनिष्पिष्यसृक्किणीपरिलेलिहन् ॥ तेषामाकारभावज्ञःकुंतीपुत्रोवृकोदरः ॥ १७ ॥ उदतिष्ठत्सवेगेनक्रोधेनप्रज्वलन्निव ॥ उद्वृत्यसहसानेत्रेदंतान्कटकटाय्यच ॥ १८ ॥ हस्तंहस्तेननिष्पिष्यउलूकंवाक्यमब्रवीत् ॥ अशक्तानामिवास्माकंप्रोत्साहननिमित्तकं ॥ १९ ॥ श्रुतंतेवचनंमूर्खयत्त्वांदुर्योधनोब्रवीत् ॥ तन्मेकथयतोमंदश्शृणुवाक्यंदुरासदं ॥ २० ॥ सर्वक्षत्रस्यमध्येतंयद्वक्ष्यसिसुयोधनं ॥ शृण्वतःसूतपुत्रस्यपितुश्चत्वंदुरात्मनः ॥ २१ ॥ अस्माभिःप्रीतिकामैस्तुभ्रातुर्ज्येष्ठस्यनित्यशः ॥ मर्षितंतेदुराचारतत्त्वंनबहुमन्यसे ॥ २२ ॥ प्रेषितश्चहृषीकेशःशमाकांक्षीकुरून्प्रति ॥ कुलस्यहितकामेनधर्मराजेनधीमता ॥ २३ ॥ त्वंकालचोदितोनूनंगंतुकामोयमक्षयं ॥ गच्छस्वाहवमस्माभिस्तच्चश्वोभविताध्रुवं ॥ २४ ॥ मयापिचप्रतिज्ञातोवधःसभ्रातृकस्यते ॥ सतथाभवितापापनात्रकार्याविचारणा ॥ २५ ॥ वेलामतिक्रमेत्सद्यःसागरोवरुणालयः ॥ पर्वताश्चविशीर्येयुर्मयोक्तंनमृषाभवेत् ॥ २६ ॥ सहायस्तेयदियमःकुबेरोरुद्रएववा ॥ यथाप्रतिज्ञंदुर्बुद्धेप्रकरिष्यंतिपांडवाः ॥ दुःशासनस्यरुधिरंपाताचास्मियथेप्सितं ॥ २७ ॥ यश्चेहप्रतिसंरब्धःक्षत्रियोमाभियास्यति ॥ अपिभीष्मंपुरस्कृत्यतंनेष्यामियमक्षयं ॥ २८ ॥ यच्चैतदुक्तंवचनंमयाक्षत्रस्यसंसदि ॥ यथैतद्भवितासत्यंतथैवात्मानमालभे ॥ २९ ॥ भीमसेनवचःश्रुत्वासहदेवोप्यमर्षणः ॥ क्रोधसंरक्तनयनस्ततोवाक्यमुवाचह ॥ ३० ॥ शौटीरशूरसदृशमनीकजनसंसदि ॥ शृणुपापवचोमत्स्यंयद्वाच्योहिपितात्वया ॥ ३१ ॥ नास्माकंभविताभेदःकदाचित्कुरुभिःसह ॥ धृतराष्ट्रस्यसंबंधोयदिनस्यात्त्वयासह ॥ ३२ ॥ त्वंतुलोकविनाशायधृतराष्ट्रकुलस्यच ॥ उत्पन्नोवैरपुरुषःस्वकुलघ्नश्चपापकृत् ॥ ३३ ॥ जन्मप्रभृतिचास्माकंपितातेपापपूरुषः ॥ अहितानिनृशंसानिनित्यशःकर्तुमिच्छति ॥ ३४ ॥

रोमीत्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ शौटीरैःसगर्वःशूरोविक्रांतः शौटृकगर्वेशूरविक्रांतौइतिधातू अनीकजनःसैन्यवासीजनः हेपापमद्वचंमम ॥ ३१ ॥ नास्माकमिति धृतराष्ट्रदोषादेववैरंजातंअन्यथातेनबाल्येएवंत्वयित्यक्तेसतितन्नस्यादितिभावः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ तेनवपिताअस्माकंअहितानिकर्तुमिच्छतीतिसंबंधः ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ भीमसेनस्येतिप्राचीनपाठेश्रुत्वेत्यध्याहारः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ पांडवेष्विति हेपाप

तस्यवैरानुषंगस्यगंतास्म्यंतंसुदुर्गमं॥ अहमाद्यौनिहत्यत्वांशकुनेःसंप्रपश्यतः ॥३५॥ ततोस्मिशकुनिंहंतामिषंतांसर्वधन्विनां॥ भीमस्यवचनंश्रुत्वासहदेवस्यचोभयोः॥ ३६॥ उवाचफाल्गुनोवाक्यंभीमसेनंस्मयन्निव॥ भीमसेननतेसंतियेषांवैरंत्वयासह॥ ३७॥ मंदागृहेषुसुखिनोमृत्युपाशवशंगताः॥ उलूकश्चनतेवाच्यःपरुषंपुरुषोत्तम॥ ३८॥ दूताःकिमपराध्यंतेयथोक्तस्यानुभाषिणः ॥ एवमुक्त्वामहाबाहुर्भीमंभीमपराक्रमं॥ ३९ ॥ धृष्टद्युम्नमुखान्वीरान्सुहृदःसमभाषत॥ श्रुतंवस्तस्यपापस्यधार्तराष्ट्रस्यभाषितं॥ ४० ॥ कुत्सनंवासुदेवस्यममचैवविशेषतः॥ श्रुत्वाभवंतःसंरब्धाअस्माकंहितकाम्यया॥४१॥ प्रभावाद्वासुदेवस्यभवतांचप्रयत्नतः॥ समग्रंपार्थिवंक्षत्रंसर्वंनगणयाम्यहं॥४२॥ भवद्भिःसमनुज्ञातोवाक्यमस्ययदुत्तरं॥ उलूकेप्रापयिष्यामियद्वक्ष्यतिसुयोधनं॥ ॥४३॥ श्वोभूतेकत्थितस्यास्यप्रतिवाक्यंचमूमुखे॥ गांडीवेनाभिधास्यामिक्लीबाहिवचनोत्तराः॥ ४४॥ ततस्तेपार्थिवाःसर्वेप्रशशंसुर्धनंजयं॥ तेनवाक्योपचारेणविस्मिताराजसत्तमाः॥ ४५॥ अनुनीयचतान्सर्वान्यथामान्यंयथावयः॥ धर्मराजंतदावाक्यंतत्प्राप्यंप्रत्यभाषत ॥ ४६ ॥ आत्मानमवमन्वानोनहिस्यात्पार्थिवोत्तमः॥ तत्रोत्तरंप्रवक्ष्यामितवशुश्रूषणेरतः॥ ४७॥ उलूकंभरतश्रेष्ठसामपूर्वमथोर्जितं ॥ दुर्योधनस्यतद्वाक्यंनिशम्यभरतर्षभः॥ ४८॥ अतिलोहितनेत्राभ्यामाशीविषइवश्वसन्॥ स्मयमानइवक्रोधात्सृक्किणीपरिसंलिहन्॥ ४९॥ जनार्दनमभिप्रेक्ष्यभ्रातृंश्चैवेदमब्रवीत्॥ अभ्यभाषतकैतव्यंप्रगृह्यविपुलंभुजं॥ ५०॥ उलूकगच्छकैतव्यब्रूहितातसुयोधनं॥ कृतघ्नंवैरपुरुषंदुर्मतिंकुलपांसनं ॥५१॥ पांडवेषुसदापापनित्यंजिह्मंप्रवर्तते ॥ स्ववीर्याद्यःपराक्रम्यपापआह्वयतेपरान्॥ अभीतःपूरयन्वाक्यमेषवैक्षत्रियःपुमान् ॥ ५२ ॥ सपापःक्षत्रियोभूत्वाअस्मानाहूयसंयुगे ॥ मान्यामान्यान्पुरस्कृत्ययुद्धंमागाःकुलाधम॥ ५३॥ आत्मवीर्यंसमाश्रित्यभृत्यवीर्यंचकौरव॥ आह्वयस्वरणेपार्थान्सर्वथाक्षत्रियोभव॥५४॥ परवीर्यंसमाश्रित्ययःसमाह्वयतेपरान्॥ अशक्तःस्वयमादातुमेतदेवनपुंसकं॥ ५५॥ सत्वंपरेषांवीर्येणआत्मानंबहुमन्यसे॥ कथमेवमशक्तस्त्वमस्मान्समभिगर्जसि॥ ५६॥

पांडवेषुत्वयोक्तंवैडालव्रतरूपंजिह्मंप्रवर्ततइतितुष्यतुदुर्जनन्यायेनांगीकरोति प्रवर्तसइतिपाठेतुस्पष्टोर्थः पूरयन्वाक्यंतदर्थानुष्ठानेनसमर्थयन् ॥ ५२ ॥ मान्याःभीष्मद्रोणादयः अमान्याःपुत्राःलक्ष्मणादयः बालवृद्धनाशंमाकार्षीरित्यर्थः ॥ ५३ ॥ ५४ । नपुंसकंनपुंसकत्वंनव ॥ ५५ ॥ परेषांकर्णादीनां ॥ ५६ ॥

॥५७॥५८॥ जघन्यकालंचरमकालेपिएतन्नभवेन्माभूत् एतदेवाह सर्वेत्यादिनाश्लोकशेषेण ॥५९॥६०॥६१॥६२॥ समीक्षतेगणयति ॥६३॥ इतिउ० नै० भा० द्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१६२॥
दुर्योधनस्येति समुदैक्षतगुडाकेशइतिसंबंधः ॥१॥२॥ पूरणात्पुरुषइतिपुरुषशब्दनिर्वचनंअन्यथात्वपुरुषएवेत्यर्थः ॥३॥ क्षत्रबंधुःक्षत्रजातिरेवनतुक्षत्रकर्मेत्यर्थः ॥४॥५॥ वृद्धंबाह्लिकंभीष्मंच ॥६॥७॥ मिषतां

कृष्णउवाच मद्वचश्चापिभूयस्तेवक्तव्यःससुयोधनः ॥ श्वइदानींप्रपद्येथाःपुरुषोभवदुर्मते ॥५७॥ मन्यसेयच्चमूढत्वंनयोत्स्यतिजनार्दनः ॥ सारथ्येनवृतः पार्थैरितित्वंनबिभेषिच ॥५८॥ जघन्यकालमप्येतन्नभवेत्सर्वपार्थिवान् ॥ निर्दहेयमहंक्रोधात्तृणानीवहुताशनः ॥५९॥ युधिष्ठिरनियोगात्तुफाल्गुनस्यमहात्मनः ॥ करिष्येयुध्यमानस्यसारथ्यंविजितात्मनः ॥६०॥ यद्युत्पतसिलोकांस्त्रीन्यद्याविशसिभूतलं ॥ तत्रतत्रार्जुनरथंप्रभातेद्रक्ष्यसेपुनः ॥६१॥ यच्चापि भीमसेनस्यमन्यसेमोघभाषितं ॥ दुःशासनस्यरुधिरंपीतमद्यावधारय ॥६२॥ नत्वांसमीक्षतेपार्थोनापिराजायुधिष्ठिरः ॥ नभीमसेनोनयमौप्रतिकूलप्रभाषिणं ॥६३॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिउलूकदूताभिगमनप० कृष्णादिवाक्येद्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१६२॥ ॥७॥ संजयउवाच दुर्योधनस्यतद्वाक्यंनिशम्यभरतर्षभ ॥ नेत्राभ्यामतिताम्राभ्यांकैतव्यंसमुदैक्षत ॥१॥ सकेशवमभिप्रेक्ष्यगुडाकेशोमहायशाः ॥ अभ्यभाषतकैतव्यंप्रगृह्यविपुलंभुजं ॥२॥ स्ववीर्यंयःसमाश्रित्यसमाह्वयतिवैपरान् ॥ अभीतोयुध्यतेशत्रून्सवैपुरुषउच्यते ॥३॥ परवीर्यंसमाश्रित्ययःसमाह्वयतेपरान् ॥ क्षत्रबंधुरशक्तत्वाल्लोकेसपुरुषाधमः ॥४॥ सत्वंपरेषांवीर्येणमन्यसेवीर्यमात्मनः ॥ स्वयंकापुरुषोमूढपरांश्चक्षेप्तुमिच्छसि ॥५॥ यस्त्वंवृद्धंसर्वराज्ञांहितबुद्धिंजितेंद्रियं ॥ मरणायमहाप्रज्ञंदीक्षयित्वाविकत्थसे ॥६॥ भावस्तेविदितोस्माभिर्दुर्बुद्धेकुलपांसन ॥ नहनिष्यंतिगांगेयंपांडवाघृणयेतिहि ॥७॥ यस्यवीर्यंसमाश्रित्यधार्तराष्ट्रविकत्थसे ॥ हंतास्मिप्रथमंभीष्मंमिषतांसर्वधन्विनां ॥८॥ कैतव्यगत्वाभरतान्समेत्यसुयोधनंधार्तराष्ट्रंवदस्व ॥ तथेत्युवाचार्जुनःसव्यसाचीनिशाव्यपायेभवितांविमर्दः ॥९॥ यद्वाब्रवीद्वाक्यमदीनसत्वोमध्येकुरूणांहर्षयन्सत्यसंधः ॥ अहंहंतास्मृंजयानामनीकंशाल्वेयकांश्चेतिममैषभारः ॥ कैतव्यगत्वाभरतान्समेत्यसुयोधनंधार्तराष्ट्रंवदस्व ॥१०॥ हन्यामहंद्रोणमृतेपिलोकंनतेभयंविद्यतेपांडवेभ्यः ॥ ततोहितेलब्धतमंचराज्यमापद्गताःपांडवाश्चेतिभावः ॥११॥

पश्यतां ॥८॥
कैतव्येति समेत्यएकीकृत्य निशाव्यपायेश्वोभूते ॥९॥ सत्यसंधोभीष्मः भीष्मवाक्यमेवाह अहंहंतेति हेकैतव्यअहंहंतेत्यादिमदीयंवाक्यंभरतान्पांडवान्प्रतिगत्वावदस्व किंकृत्वासुयोधनंसमेत्य मदीयंसंदेशंदुर्योधनायश्रावयित्वापांडवान्प्रतिकथयेत्यर्थः तेनदुर्योधनमुखंपांडवानांभयंचोदेष्यतीतिभावः ॥१०॥ द्रोणमृतेपिद्रोणंविनाप्यसहायएवाहंलोकंहन्यां ततोभीष्मवाक्यात् तेतवभावएवंभूतोजातइत्यर्थः ॥११॥

हंताहनिष्यामिकुरुवृद्धंभीष्मं ॥ १२ ॥ योयुक्तसेनोध्वजीरथीतंरक्षतेतियोजना द्वीपंमज्जतामाधारं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ अभिमानःश्रेष्ठोस्मीतिबुद्धिः दर्पःपराभिभवसमर्थोस्मीतिधीः क्रोधो भिज्वलनं पारुष्यंनिष्ठुरवाक्यत्वं नैष्ठुर्यंनिःस्नेहता अवलेपोन्येषामवज्ञा आत्मसंभावनंअहमेवज्ञानाशूरश्चास्मीतिबुद्धिः ॥ १७ ॥ नृशंसनानिर्दयत्वं तैक्ष्ण्यंतीक्ष्णताविषदानादिर्बीभत्सकर्मकारित्वं धर्म

सदर्पपूर्णोनसमीक्षसेत्वमनर्थमात्मन्यपिवर्तमानं ॥ तस्मादहंतेप्रथमंसमूहेहंतासमक्षंकुरुवृद्धमेव ॥ १२ ॥ सूर्योदयेयुक्तसेनःप्रतीक्ष्यध्वजीरथीरक्षतसत्यसं
धं॥ अहंहिवःपश्यतांद्वीपमेनंभीष्मंरथात्पातयिष्यामिबाणैः ॥ १३ ॥ श्वोभूतेकत्थनावाक्यंविज्ञास्यतिसुयोधनः॥ आचितंशरजालेनमयादृष्ट्वापितामहं॥
॥ १४ ॥ यदुक्तश्चसभामध्येपुरुषोन्हस्वदर्शनः॥ क्रुद्धेनभीमसेनेनभ्राताःदुःशासनस्तव ॥ १५ ॥ अधर्मज्ञोनित्यवैरीपापबुद्धिर्नृशंसवत्॥ सत्यांप्रतिज्ञामचि
राद्द्रक्ष्यसेतांसुयोधन॥ १६ ॥ अभिमानस्यदर्पस्यक्रोधपारुष्ययोस्तथा॥ नैष्ठुर्यस्यावलेपस्यआत्मसंभावनस्यच ॥ १७ ॥ नृशंसतायास्तैक्ष्ण्यस्यधर्मविद्वेष
णस्यच॥ अधर्मस्यातिवादस्यवृद्धातिक्रमणस्यच॥ १८ ॥ दर्शनस्यचचक्रस्यकृत्स्नस्यापनयस्यच॥ द्रक्ष्यसित्वंफलंतीव्रमचिरेणसुयोधन॥ १९ ॥ वासुदेव
द्वितीयेहिमयिक्रुद्धेनराधम॥ आशातेजीवितेमूढराज्येवाकेनहेतुना॥ २० ॥ शांतेभीष्मेतथाद्रोणेसूतपुत्रेचपातिते ॥ निराशोजीवितेराज्येपुत्रेषुचभविष्यसि
॥ २१ ॥ भ्रातॄणांनिधनंश्रुत्वापुत्राणांचसुयोधन॥ भीमसेनेननिहतोदुष्कृतानिस्मरिष्यसि ॥ २२ ॥ नद्वितीयांप्रतिज्ञांहिप्रतिजानामिकैतव॥ सत्यंब्रवीम्यहं
त्वेतत्सर्वंसत्यंभविष्यति॥ २३ ॥ युधिष्ठिरोपिकैतव्यमुलूकमिदमब्रवीत्॥ उलूकमद्वचोब्रूहिगत्वातातसुयोधनं॥ २४ ॥ स्वेनवृत्तेनमेवृत्तंनाधिगंतुंत्वमर्हसि॥
उभयोरंतरंवेदसूनृतानृतयोरपि॥ २५ ॥ नचाहंकामयेपापमपिकीटपिपीलयोः ॥ किंपुनर्ज्ञातिषुवधंकामयेयंकथंचन ॥ २६ ॥ एतदर्थंमयातातपंचग्रामावृ
ताःपुरा॥ कथंतवसुदुर्बुद्धेनप्रेक्ष्येव्यसनंमहत्॥ २७॥ सत्वंकामपरीतात्मामूढभावाच्चकत्थसे ॥ तथैववासुदेवस्यनगृह्णासिहितंवचः ॥ २८ ॥ किंचेदानींबहू
क्तेनयुध्यस्वसहबांधवैः॥ ममविप्रियकर्तारंकैतव्यब्रूहिकौरवं॥ २९॥ श्रुतंवाक्यंगृहीतोर्थोमतंयत्तेतथास्तुतत्॥ भीमसेनस्ततोवाक्यंभूयआहनृपात्मजं॥ ३०॥
उलूकमद्वचोब्रूहिदुर्मतिंपापपूरुषं॥ शठंनैकृतिकंपापंदुराचारंसुयोधनं॥ ३१ ॥

विद्वेषणंकपटद्यूतादिना अधर्मोयथाप्रतिज्ञातंराज्याप्रदानं अतिवादोधर्मिष्ठेष्वधर्मिष्ठ त्वारोपोबैडालव्रतिकोसीत्यादिवचनं वृद्धातिक्रमणंविदुरादीनामवमाननं ॥ १८ ॥ दर्शनंकर्णादिषुजयनिश्चयः चक्रंसेनायाआधिक्यं अपनयःअस्मात्कंदूरीकरणं एतेषांफलंद्रक्ष्यसि ॥ १९ ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ वेदवेद्मि ॥ २५ ॥ २६ ॥ कथमिति हेसुदुर्बुद्धेतवव्यसनंमरणागमंकथमपिनप्रेक्ष्येइतिहेतोःपंचग्रामावृताइतिसंबंधः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

॥३१॥३२॥३४॥३५॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ यत्इमंक्लेशंश्रुत्वाहृष्टःसन्विकत्थसेतत्ततोहेतोःशोचिष्यसेइतिसंबंधः ॥ ४० ॥ अश्लाघ्योहंनरपतिर्युवयोरितिदुर्योधनवाक्यस्योत्तरंविराटद्रुपदावा हतुरित्याह विराटेति साधोःदासभावंनियच्छेवनितरांयच्छेवप्रार्थयावहे इषुगमीतिछादेशेयमयतेर्विधिलिङिउत्तमस्य द्विवचनं इतिआवयोर्मतिरस्ति तौचआवांदासावदासौवेतियस्यतवयादृशंपौरुषंतत्तथै

.गृधोदरेवान्नस्तव्यंपुरेवानागसांह्वये॥ प्रतिज्ञातंमयायच्चसभामध्येनराधम॥ ३२॥ कर्ताहंतद्वचःसत्यंसत्येनैवशपामिते॥ दुःशासनस्यरुधिरंहत्वापास्याम्य .हंमृधे॥३३॥ सक्थिनीतवभंक्त्वैवहत्वाहितवसोदरान्॥ सर्वेषांधार्तराष्ट्राणाम्महंमृत्युःसुयोधन॥३४॥ सर्वेषांराजपुत्राणामभिमन्युरसंशयं॥ कर्मणातोषयि ष्यामिभूयश्चैववचःशृणु ॥ ३५॥ हत्वासुयोधनत्वांवैसहितंसर्वसोदरैः॥ आक्रमिष्येपदामूर्ध्निधर्मराजस्यपश्यतः॥३६॥ नकुलस्तुततोवाक्यमिदमाहमहीप ते॥ उलूकब्रूहिकौरव्यंधार्तराष्ट्रंसुयोधनं॥३७॥ श्रुतंतेगदतोवाक्यंसर्वमेवयथातथं॥ तथाकर्तास्मिकौरव्ययथात्वमनुशासिमां॥३८॥ सहदेवोपिनृपतेइद माहवन्वोर्थवत्॥ सुयोधनमतिर्यातिस्यैषातेभविष्यति॥३९॥ शोचिष्यसेमहाराजसपुत्रज्ञातिबांधवः॥ इमंचक्लेशमस्माकंहृष्टोयत्त्वंविकत्थसे॥४०॥ विरा टद्रुपदौवृद्धावुलूकमिदमूचतुः॥ दासभावंनियच्छेवसाधोरितिमतिःसदा॥ तौचदासावदासौवापौरुषंयस्ययादृशं॥ ४१ ॥ शिखंडीतुततोवाक्यमुलूकमि दमब्रवीत्॥ वक्तव्योभवताराजापापेष्वभिरतःसदा॥४२॥ पश्यत्वंमांरणेराजन्कुर्वाणंकर्मदारुणं॥ यस्यवीर्यंसमासाद्यमन्यसेविजयंयुधि ॥ ४३॥ तमहंपा तयिष्यामिरथात्तवपितामहं॥ अहंभीष्मवधात्स्रष्टोनूनंधात्रामहात्मना॥ ४४॥ सोहंभीष्मंहनिष्यामिमिषतांसर्वधन्विनां॥ धृष्टद्युम्नोपिकैतव्यमुलूकमिदमब्र वीत्॥ ४५॥ सुयोधनोममवचोवक्तव्योनृपतेःसुतः॥ अहंद्रोणंहनिष्यामिसगणंसहबांधवं॥ ४६॥ अवश्यंचमयाकार्यंपूर्वैःपांचरितंमहत्॥ कर्ताचाहंतथाक र्मयथानान्यःकरिष्यति॥ ४७॥ तमब्रवीद्धर्मराजःकारुण्यार्थंवचोमहत्॥ नाहंज्ञातिवधंराजन्कामयेयंकथंचन॥ ४८॥ तवैवदोषाद्दुर्बुद्धेसर्वमेतत्त्वनावृतं॥ सगच्छमाचिरंतातउलूकयदिमन्यसे॥ ४९॥ इहवातिष्ठभद्रंतेवयंहितवबांधवाः॥ उलूकस्तुततोराजन्धर्मपुत्रंयुधिष्ठिरं॥५०॥ आमंत्र्यप्रययौतत्रयत्रराजा ·सुयोधनः॥ उलूकस्तत आगम्यदुर्योधनममर्पणं॥ ५१॥ अर्जुनस्यसमादेशंयथोक्तंसर्वमब्रवीत्॥ वासुदेवस्यभीमस्यधर्मराजस्यपौरुषं॥ ५२॥ नकुलस्य विराटस्यद्रुपदस्यचभारत॥ सहदेवस्यचवचोधृष्टद्युम्नशिखंडिनोः॥ केशवार्जुनयोर्वाक्यंयथोक्तंसर्वमब्रवीत्॥ ५३॥

वश्वोद्रक्ष्यावइतिशेषः॥४१॥४२॥४३॥ वधान्वधहेतोः॥४४॥४५॥४६॥ पूर्वैःपांचरितंद्रोणवधेनपितृवैरप्रतियातनं सर्वेषामितिपाठेपिसएवार्थः॥४७॥ अनावृतंविस्पष्टं॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥

॥५४॥५५॥५६॥५७॥ इतिउ०नै०भा०त्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१६३॥ ॥ ७ ॥ उलूकस्येति ॥ १॥२॥३॥४॥ रथिनःराजन्यान्धृष्टद्युम्नःसमुपादिशदितिसंबंधः त्वमनेनयुध्यस्वत्वमनेने

कैतव्यस्यतुतद्वाक्यंनिशम्यभरतर्षभः॥ दुःशासनंचकर्णंचशकुनिंचापिभारत॥ ५४॥ आज्ञापयतराज्ञश्चबलंमित्रबलंतथा॥ यथाप्रागुदयात्सर्वेयुक्तास्तिष्ठं
त्यनीकिनः॥ ५५॥ ततःकर्णसमादिष्टादूताःसंत्वरितारथैः॥ उष्ट्रवामीभिरप्यन्येसदश्वैश्चमहाजवैः॥ ५६॥ तूर्णंपरिययुःसेनांकृत्स्नांकर्णस्यशासनात्॥ आ
ज्ञापयंतोराज्ञश्चयोगःप्रागुदयादिति॥ ५७॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिउलूकदूतागमनप०उलूकापयानेत्रिपष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १६३॥
संजयउवाच उलूकस्यवचःश्रुत्वाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ सेनांनिर्यापयामासधृष्टद्युम्नपुरोगमां॥ १॥ पदातिनींनागवतींरथिनीमश्ववृंदिनीं॥ चतुर्विधब
लांभीमामकंपांपृथिवीमिव॥ २॥ भीमसेनादिभिर्गुप्तांसार्जुनैश्चमहारथैः॥ धृष्टद्युम्नवशांदुर्गांसागरस्तिमितोपमां॥ ३॥ तस्यास्त्वग्रेमहेष्वासःपांचाल्योयु
द्धदुर्मदः॥ द्रोणप्रेप्सुरनीकानिधृष्टद्युम्नोव्यकर्षत॥ ४॥ यथाबलंयथोत्साहंरथिनःसमुपादिशत्॥ अर्जुनंसूतपुत्रायभीमंदुर्योधनायच॥ ५॥ धृष्टकेतुंचशल्या
यगौतमायोत्तमौजसं॥ अश्वत्थाम्नेचनकुलंशैब्यंचकृतवर्मणे॥ ६॥ सैंधवायचवार्ष्णेयंयुयुधानंसमादिशत्॥ शिखंडिनंचभीष्मायप्रमुखेसमकल्पयत्॥ ७॥
सहदेवंशकुनयेचेकितानंशलायवै॥ द्रौपदेयांस्तथापंचत्रिगर्तेभ्यःसमादिशत्॥ ८॥ वृषसेनायसौभद्रंशेषाणांचमहीक्षितां॥ ससमर्थंहितंमेनेपार्थादभ्य
धिकंरणे॥ ९॥ एवंविभज्ययोधांस्तान्पृथक्कसहचैवह॥ ज्वालावर्णोमहेष्वासोद्रोणमंशमकल्पयत्॥ १०॥ धृष्टद्युम्नोमहेष्वासःसेनापतिपतिस्ततः॥ विधिव
द्व्यूह्यमेधावीयुद्धायधृतमानसः॥ ११॥ यथोद्दिष्टानिसैन्यानिपांडवानामयोजयत्॥ जयायपांडुपुत्राणांयत्तस्तस्थौरणाजिरे॥ १२॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्यो
गपर्वणिउलूकदूतागमनप०सेनापतिनियोगेचतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १६४॥ ॥ ७॥ समाप्तंचोलूकदूतागमनपर्व अथरथातिरथसंख्यानपर्व
धृतराष्ट्रउवाच॥ प्रतिज्ञातेफाल्गुनेनवधेभीष्मस्यसंयुगे॥ किमकुर्वतमेमंदाःपुत्रादुर्योधनादयः॥ १॥ हतमेवहिपश्यामिगांगेयंपितरंरणे॥ वासुदेवसहायेन
पार्थेनदृढधन्वना॥ २॥ सचापरिमितप्रज्ञस्तच्छ्रुत्वापार्थभाषितं॥ किमुक्तवान्महेष्वासोभीष्मःप्रहरतांवरः॥ ३॥ सैनापत्यंचसंप्राप्यकौरवाणांधुरंधरः॥ कि
मचेष्टतगांगेयोमहाबुद्धिपराक्रमः॥ ४॥ वैशंपायनउवाच ततस्तत्संजयस्तस्मैसर्वमेवन्यवेदयत्॥ यथोक्तंकुरुवृद्धेनभीष्मेणामिततेजसा॥ ५॥

त्येवंतत्तदंशव्यवस्थांचकारेत्यर्थः॥ ५॥६॥७॥८॥ ९॥ अंशंअकल्पयत्स्वकीयमितिशेषः॥ १०॥ ११॥ १२॥ इ०उ०नै०भा० चतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १६४॥ ७॥ प्रतिज्ञातेइति॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ ५॥

॥ ६ ॥ ७॥ भृतान्वेतनभक्षकान् अभृतान्मैत्र्यासमागतान् ॥ ८ ॥ यात्रार्थंयानेप्रयाणे युद्धे प्रशमनेषुपरास्त्राणांप्रतीकारेषुविषयेषु वेदवेद्मि वेदवेत्ति ॥ ९ ॥१०॥११॥ तत्त्वेनअकाषट्येन ॥१२॥१३॥

संजयउवाच सैनापत्यमनुप्राप्यभीष्मःशांतनवोनृप ॥ दुर्योधनमुवाचेदंवचनंहर्षयन्निव ॥ ६ ॥ नमस्कृत्यकुमारायसेनान्येशक्तिपाणये ॥ अहंसेनापति
स्तेद्यभविष्यामिनसंशयः ॥ ७ ॥ सेनाकर्मण्यभिज्ञोस्मिव्यूहेषुविविधेषुच ॥ कर्मकारयितुंचैवभृतानप्यभृतांस्तथा ॥ ८ ॥ यात्रायानेचयुद्धेचतथाप्रशमनेषु
च ॥ भृशंवेदमहाराजयथावेदबृहस्पतिः ॥ ९ ॥ व्यूहानांचसमारंभान्दैवगांधर्वमानुषान् ॥ तैरहंमोहयिष्यामिपांडवान्व्येतुतेज्वरः ॥ १० ॥ सोहंयोत्स्यामित
त्त्वेनपालयंस्तववाहिनीं ॥ यथावच्छास्त्रतोराजन्व्येतुतेमानसोज्वरः ॥ ११ ॥ दुर्योधनउवाच विद्यतेमेनगांगेयभयंदेवासुरेष्वपि ॥ समस्तेषुमहाबाहो
सत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ १२ ॥ किंपुनस्त्वयिदुर्धर्षसैनापत्येव्यवस्थिते ॥ द्रोणेचपुरुषव्याघ्रेस्थितेयुद्धाभिनंदिनि ॥ १३ ॥ भवद्भ्यांपुरुषाग्र्याभ्यांस्थिताभ्यांविजयो
मम ॥ नदुर्लभंकुरुश्रेष्ठदेवराज्यमपिध्रुवं ॥ १४ ॥ रथसंख्यांतुकार्त्स्न्येनपरेषामात्मनस्तथा ॥ तथैवातिरथानांचवेत्तुमिच्छामिकौरव ॥ १५ ॥ पितामहोहिकु
शलःपरेषामात्मनस्तथा ॥ श्रोतुमिच्छाम्यहंसर्वैःसहैभिर्वसुधाधिपैः ॥ १६ ॥ भीष्मउवाच गांधारेश्शृणुराजेंद्ररथसंख्यांस्वकेबले ॥ येरथाःपृथिवीपाल
तथैवातिरथाश्चये ॥ १७ ॥ बहूनीहसहस्राणिप्रयुतान्यर्बुदानिच ॥ रथानांतवसेनायांयथामुख्यंतुमेशृणु ॥ १८ ॥ भवानग्रेरथोदारःसहसर्वैःसहोदरैः ॥ दुःशा
सनप्रभृतिभिर्भ्रातृभिःशतसंमितैः ॥ १९ ॥ सर्वेकृतप्रहरणाश्छेदभेदविशारदाः ॥ रथोपस्थेगजस्कंधेगदाप्रासासिचर्मणि ॥ २० ॥ संयंतारःप्रहर्तारःकृता
स्त्राभारसाधनाः ॥ इष्वस्त्रेद्रोणशिष्याश्चकृपस्यचशरद्वतः ॥ २१ ॥ एतेहनिष्यंतिरणेपंचालान्युद्धदुर्मदान् ॥ कृतकिल्बिषाःपांडवेयैर्धार्तराष्ट्रामनस्विनः ॥ २२ ॥
तथाहंभरतश्रेष्ठसर्वसेनापतिस्तव ॥ शत्रून्विध्वंसयिष्यामिकदर्थीकृत्यपांडवान् ॥ २३ ॥ नत्वात्मनोगुणान्वक्तुमर्हामिविदितोस्मिते ॥ कृतवर्मात्वतिरथोभो
जःशस्त्रभृतांवरः ॥ २४ ॥ अर्थसिद्धिंतवरणेकरिष्यतिनसंशयः ॥ शस्त्रविद्भिरनाधृष्योदूरपातीदृढायुधः ॥ २५ ॥ हनिष्यतिचमूंतेषांमहेंद्रोदानवानिव ॥ मद्ररा
जोमहेष्वासःशल्योमेतिरथोमतः ॥ २६ ॥ स्पर्धतेवासुदेवेननित्यंयोवैरणेरणे ॥ भागिनेयान्निजांस्त्यक्त्वाशल्यस्तेतिरथोमतः ॥ एषयोत्स्यतिसंग्रामेपांडवांश्च
महारथान् ॥ २७ ॥ सागरोर्मिसमैर्बाणैःप्लावयन्निवशात्रवान् ॥ भूरिश्रवाःकृतास्त्रश्चतवचापिहितःसुहृत् ॥ २८ ॥

॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥ रथोदारःरथेष्वेवउदारोनतुमहारथस्तादृशाएवदुःशासनादयइतिभावः ॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥ नत्वात्मनइतिस्वस्यासंख्येयत्वंसूचितं ॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥

रथयूथपामहारथाःतेषांयूथपोऽतिरथः ॥ २९ ॥ सिंधुराजोजयद्रथोद्विरथः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० पंचषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥ ॥७॥

सौमदत्तिर्महेष्वासोरथयूथपयूथपः ॥ वलक्षयममित्राणांसुमहांतंकरिष्यंति ॥ २९ ॥ सिंधुराजोमहाराजमतोमेद्विगुणोरथः ॥ योत्स्यतेसमरेराजन्विक्रांतो रथसत्तमः ॥ ३० ॥ द्रौपदीहरणेराजन्परिक्लिष्टश्चपांडवैः ॥ संस्मरंस्तंपरिक्लेशंयोत्स्यतेपरवीरहा ॥ ३१ ॥ एतेनहितदाराजंस्तपआस्थायदारुणं ॥ सुदुर्लभोव रोलब्धःपांडवान्योद्धुमाहवे ॥ ३२ ॥ सएपरथशार्दूलस्तद्वैरंसंस्मरन्रणे ॥ योत्स्यतेपांडवैस्तातप्राणांस्त्यक्त्वासुदुस्त्यजान् ॥ ३३ ॥ इतिश्रीमहाभारतउद्यो० रथातिरथसंख्यानपर्वणिपंचषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥ ॥७॥ भीष्मउवाच सुदक्षिणस्तुकांबोजोरथएकगुणोमतः ॥ तवार्थसिद्धिमा कांक्षन्योत्स्यतेसमरेपरैः ॥ १ ॥ एतस्यरथसिंहस्यतवार्थेराजसत्तम ॥ पराक्रमंयथेंद्रस्यद्रक्ष्यंतिकुरवोयुधि ॥ २॥ एतस्यरथवंशोहितिग्मवेगप्रहारिणः ॥ कांबो जानांमहाराजशलभानामिवायतिः ॥ ३ ॥ नीलोमाहिष्मतीवासीनीलवर्मारथस्तव ॥ रथवंशेनकदनंशत्रूणांवैकरिष्यति ॥ ४ ॥ कृतवैरःपुराचैवसहदेवेन मारिष ॥ योत्स्यतेसततंराजंस्तवार्थेकुरुनंदन ॥ ५ ॥ विंदानुविंदावावंत्यौसंमतौरथसत्तमौ ॥ कृतिनौसमरेतातदृढवीर्यपराक्रमौ ॥ ६ ॥ एतौतौपुरुषव्या घ्रौरिपुसैन्यंप्रधक्ष्यतः ॥ गदाप्रासासिनाराचैस्तोमरैश्चकरच्युतैः ॥ ७॥ युद्धाभिकामौसमरेक्रीडंताविवयूथपौ ॥ यूथमध्येमहाराजविचरंतौकृतांतवत् ॥ ८ ॥ त्रिगर्त्ताभ्रातरःपंचरथोदारामताभम ॥ कृतवैराश्चपार्थैस्तेविराटनगरेतदा ॥ ९॥ मकराइवराजेंद्रसमुद्धततरंगिणीं ॥ गंगांविक्षोभयिष्यंतिपार्थानांयुधिवाहि नीं ॥ १० ॥ तेरथाःपंचराजेंद्रयेषांसत्यरथोमुखं ॥ एतेयोत्स्यंतिसंग्रामेसंस्मरंतःपुराकृतं ॥ ११ ॥ व्यलीकंपांडवेयेनभीमसेनानुजेनह ॥ दिशोविजयताराजन् श्वेतवाहेनभारत ॥ १२ ॥ तेहनिष्यंतिपार्थानांतानासाद्यमहारथान् ॥ वरान्वरान्महेष्वासान्क्षत्रियाणांधुरंधरान् ॥ १३ ॥ लक्ष्मणस्तवपुत्रश्चतथादुःशासन स्यच ॥ उभौतौपुरुषव्याघ्रौसंग्रामेष्वपलायिनौ ॥ १४ ॥ तरुणौसुकुमारौचराजपुत्रौतरस्विनौ ॥ युद्धानांचविशेषज्ञौप्रणेतारौचसर्वशः ॥ १५ ॥ रथौतौकुरु शार्दूलमतौमेरथसत्तमौ ॥ क्षत्रधर्मरतौवीरौमहत्कर्मकरिष्यतः ॥ १६ ॥ दंडधारोमहाराजरथएकोनरर्षभ ॥ योत्स्यतेतवसंग्रामेस्वेनसैन्येनपालितः ॥ १७॥

सुदक्षिणइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ रथवंशेनरथसंघेनसहितइतिशेषः वंशःपुंसिकुलेवेणौपृष्ठावयववर्गयोरितिमेदिनी ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ समुद्धततरंगिणीं उच्छ्रितपताकांसेनांउच्छ्रिततरंगवतींगंगांच ॥ १० ॥ सत्यरथोनाम पंचानांमुखंश्रेष्ठः ॥ ११ ॥ व्यलीकंअप्रियं ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीये भारतभा० षट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥ ॥ ५ ॥ शकुनिरिति ॥ १ ॥ विरूप्तानिनानाविधं विकृतायुधानि

[illegible]कौसल्योरथसत्तमः ॥ रथोममनतस्तातमहावेगपराक्रमः ॥ १८ ॥ एषयोत्स्यतिसंग्रामेस्वान्बंधून्संप्रहर्षयन् ॥ उग्रायुधोमहेष्वासोधार्तराष्ट्रहितेरतः ॥ १९ ॥ कृपःशारद्वतोराजन्रथयूथपयूथपः ॥ प्रियान्प्राणान्परित्यज्यप्रधक्ष्यतिरिपूंस्तव ॥ २० ॥ गौतमस्यमहर्षेर्यआचार्यस्यशरद्वतः ॥ कार्तिकेयइवाजेयःशरस्तंबात्सुतोभवत् ॥ २१ ॥ एषसेनाःसुबहुलाविविधायुधकार्मुकाः ॥ अग्निवत्समरेतातचरिष्यतिविनिर्दहन् ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योग० रथातिरथसंख्यानपर्वणिषट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥ ॥ ५ ॥ भीष्मउवाच शकुनिर्मातुलस्तेसौरथएकोनराधिप ॥ प्रयुज्यपांडवैर्वैरंयोत्स्यतेनात्रसंशयः ॥ १ ॥ एतस्यसेनादुर्धर्षासमरेप्रतियायिनः ॥ विकृतायुधभूयिष्ठावायुवेगसमाजवे ॥ २ ॥ द्रोणपुत्रोमहेष्वासःसर्वानेवातिधन्विनः ॥ समरेचित्रयोधीचदृढास्त्रश्चमहारथः ॥ ३ ॥ एतस्यहिमहाराजयथागांडीवधन्वनः ॥ शरासनविनिर्मुक्ताःसंसक्तायांतिसायकाः ॥ ४ ॥ नैषशक्योमयावीरःसंख्यातुंरथसत्तमः ॥ निर्दहेदपिलोकांस्त्रीनिच्छन्नेषमहारथः ॥ ५ ॥ क्रोधस्तेजश्चतपसासंभृतोश्रमवासिनां ॥ द्रोणेनानुगृहीतश्चदिव्यैरस्त्रैरुदारधीः ॥ ६ ॥ दोषस्त्वस्यमहानेकोयेनैवभरतर्षभ ॥ नमेरथोनातिरथोमतःपार्थिवसत्तम ॥ ७ ॥ जीवितंप्रियमत्यर्थमायुष्कामःसदाद्विजः ॥ नह्यस्यसदृशःकश्चिदुभयोःसेनयोरपि ॥ ८ ॥ हन्यादेकरथेनैवदेवानामपिवाहिनीं ॥ वपुष्मांस्तलघोषेणस्फोटयेदपिपर्वतान् ॥ ९ ॥ असंख्येयगुणोवीरःप्रहंतादारुणद्युतिः ॥ दंडपाणिरिवासह्यःकालवत्प्रचरिष्यति ॥ १० ॥ युगांताग्निसमःक्रोधात्सिंहग्रीवोमहाद्युतिः ॥ एषभारतयुद्धस्यपृष्ठंसंशमयिष्यति ॥ ११ ॥ पितात्वस्यमहातेजावृद्धोपियुवभिर्वरः ॥ रणेकर्ममहत्कर्ताअत्रमेनास्तिसंशयः ॥ १२ ॥ अस्त्रवेगानिलोद्धूतःसेनाकक्षेंधनोत्थितः ॥ पांडुपुत्रस्यसैन्यानिप्रधक्ष्यतिजयेधृतः ॥ १३ ॥ रथयूथपयूथानांयूथपोयंनरर्षभः ॥ भरद्वाजात्मजःकर्ताकर्मतीव्रंहितंतव ॥ १४ ॥ सर्वमूर्धाभिषिक्तानामाचार्यःस्थविरोगुरुः ॥ गच्छेदंतंसृंजयानांप्रियस्त्वस्यधनंजयः ॥ १५ ॥ नैषजातुमहेष्वासःपार्थमक्लिष्टकारिणं ॥ हन्यादाचार्यकंदीप्तंसंस्मृत्यगुणनिर्जितं ॥ १६ ॥ श्लाघतेयंसदावीरपार्थस्यगुणविस्तरैः ॥ पुत्रादभ्यधिकंवैनंभारद्वाजोनुपश्यति ॥ १७ ॥ हन्यादेकरथेनैवदेवगंधर्वमानुषान् ॥ एकीभूतानपिरणेदिव्यैरस्त्रैःप्रतापवान् ॥ १८ ॥

भूयिष्ठा ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ [illegible] आश्रमेत्याकारस्यपूर्वरूपमार्षं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ पृष्ठंशेषं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ सत्यश्रवाःसत्यकीर्त्तिः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ उत्स्मयन्दृप्यन् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ गजांकुशधरेषुगजयुद्धकुश

पौरवोराजशार्दूलस्तवराजन्महारथः ॥ मतोममरथोदारःपरवीररथारुजः ॥ १९ ॥ स्वेनसैन्येनमहताप्रतपन्शत्रुवाहिनीं ॥ प्रधक्ष्यतिसपंचालान्कक्षमग्निग
तिर्यथा ॥ २० ॥ सत्यश्रवारथस्त्वेकोराजपुत्रोबृहद्बलः ॥ तवराजन्रिपुबलेकालवत्प्रचरिष्यति ॥ २१ ॥ एतस्ययोधाराजेंद्रविचित्रकवचायुधाः ॥ विचरिष्यंति
संग्रामेनिघ्नंतःशात्रवांस्तव ॥ २२ ॥ वृषसेनोरथस्तेग्र्यःकर्णपुत्रोमहारथः ॥ प्रधक्ष्यतिरिपूणांतेबलंतुबलिनांवरः ॥ २३ ॥ जलसंधोमहातेजाराजन्रथवरस्तव ॥
त्यक्ष्यतेसमरेप्राणान्माधवःपरवीरहा ॥ २४ ॥ एषयोत्स्यतिसंग्रामेगजस्कंधविशारदः ॥ रथेनवामहाबाहुःक्षपयन्शत्रुवाहिनीं ॥ २५ ॥ रथएषमहाराजम
तोमेराजसत्तम ॥ त्वदर्थेत्यक्ष्यतेप्राणान्सहसैन्योमहारणे ॥ २६ ॥ एषविक्रांतयोधीचचित्रयोधीचसंगरे ॥ वीतभीश्चापितेराजन्शत्रुभिःसहयोत्स्यते ॥ २७ ॥
बाह्लीकोतिरथश्चैवसमरेचानिवर्त्तनः ॥ ममराजन्मतोयुद्धेशूरोवैवस्वतोपमः ॥ २८ ॥ नह्येषसमरंप्राप्यनिवर्त्तेतकथंचन ॥ यथासततगोराजन्महिहन्यात्प
रान्रणे ॥ २९ ॥ सेनापतिर्महाराजसत्यवांस्तेमहारथः ॥ रणेष्वद्भुतकर्माचरथीपररथारुजः ॥ ३० ॥ एतस्यसमरंदृष्ट्वानव्यथास्तिकथंचन ॥ उत्स्मयन्नुत्पतत्येषप
रान्रथपथेस्थितान् ॥ ३१ ॥ एषचारिपुविक्रांतःकर्मसत्पुरुषोचितं ॥ कर्त्ताविमर्देसुमहत्त्वदर्थेपुरुषोत्तमः ॥ ३२ ॥ अलंबुषोराक्षसेंद्रःक्रूरकर्मामहारथः ॥ हनि
ष्यतिपरान्राजन्पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ ३३ ॥ एषराक्षससैन्यानांसर्वेषांरथसत्तमः ॥ मायावीदृढवैरश्चसमरेविचरिष्यति ॥ ३४ ॥ प्राग्ज्योतिषाधिपोवीरोभगद
त्तःप्रतापवान् ॥ गजांकुशधरश्रेष्ठोरथेचैवविशारदः ॥ ३५ ॥ एतेनयुद्धमभवत्पुरागांडीवधन्वनः ॥ दिवसान्सुबहून्राजन्नुभयोर्जयगृद्धिनोः ॥ ३६ ॥ ततःस
खायंगांधारेमानयन्पाकशासनं ॥ अकरोत्संविदंतेनपांडवेनमहात्मना ॥ ३७ ॥ एषयोत्स्यतिसंग्रामेगजस्कंधविशारदः ॥ ऐरावतगतोराजादेवानामिववास
वः ॥ ३८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिरथातिरथसंख्यानपर्वणिसप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥ ॥ ५ ॥ भीष्मउवाच अचलोवृषक
श्चैवसहितौभ्रातरावुभौ ॥ रथौतवदुराधर्षौशत्रून्विध्वंसयिष्यतः ॥ १ ॥ बलवंतौनरव्याघ्रौदृढक्रोधौप्रहारिणौ ॥ गांधारमुख्यौतरुणौदर्शनीयौमहाबलौ ॥ २ ॥
सखातेदयितोनित्यंयएषरणकर्कशः ॥ उत्साहयतिराजंस्त्वांविग्रहेपांडवैःसह ॥ ३ ॥

लेषुश्रेष्ठःसप्तमीशौंडैरितिसमासः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ संविदंमैत्रीं ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ इतिउद्योगप॰ नैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥ ॥ ५ ॥ अचलइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥४॥ विचेतनःमूर्खः ॥५॥ घृणीनिंदकः ॥ ६ ॥ करणानांसहजकवचादीनां॥७॥८॥ प्रमादीस्वीयंकल्पनावाक्यंविस्मरतिच ॥९॥१०॥११॥ १२ ॥ भवान्कर्णोऽर्धरथोमह्यंममतइतिगांगेयोवदेत्तन्नमृषेति सर्वस्यजगतोमनइतिसंबंधः त्वद्वाक्यात्सर्वेपिमामवमंस्यंतइतिभावः ॥१३॥१४॥ विभेदयिषुर्भेदंकर्तुमिच्छुः अपरागंद्वेषं ॥ १५॥१६॥१७॥ प्रकुरुतेप्रकारंभेदंकुरुते प्रकारस्तुल्यभेदयोरितिविश्वः ॥ १८ ॥

परुषःकत्थनोनीचःकर्णोवैकर्तनस्तव ॥ मंत्रीनेताचबंधुश्चमानीचात्यंतमुच्छ्रितः ॥ ४ ॥ एषनैवरथःकर्णोनचाप्यतिरथोरणे ॥ वियुक्तःकवचेनैषसहजेनवि
चेतनः ॥५॥ कुंडलाभ्यांचदिव्याभ्यांवियुक्तःसततंघृणी ॥ अभिशापाच्चरामस्यब्राह्मणस्यचभाषणात् ॥ ६ ॥ करणानांवियोगाच्चतेनमेऽर्धरथोमतः ॥ नैषफा
ल्गुनमासाद्यपुनर्जीवन्विमोक्ष्यते ॥७॥ ततोऽब्रवीत्पुनर्द्रोणःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ एवमेतद्यथात्थत्वंनमिथ्यास्तिकदाचन ॥ ८ ॥ रणेरणेऽभिमानीचविमुखश्चा
पिदृश्यते ॥ घृणीकर्णःप्रमादीचतेनमेऽर्धरथोमतः ॥ ९ ॥ एतच्छ्रुत्वातुराधेयःक्रोधादुत्फाल्यलोचने ॥ उवाचभीष्मंराधेयस्तुदन्वाग्भिःप्रतोदवत् ॥ १० ॥ पिताम
हयथेष्टंमांवाक्शरैरुपकृंतसि ॥ अनागसंसदाद्वेषादेवमेवपदेपदे ॥ ११ ॥ मर्षयामिचतत्सर्वंदुर्योधनकृतेनवै ॥ त्वंतुमांमन्यसेमंदंयथाकापुरुषंतथा ॥ १२ ॥
भवानर्धरथोमह्यंमतोनैवात्रसंशयः ॥ सर्वस्यजगतश्चैवगांगेयानमृषावदत् ॥ १३ ॥ कुरूणामहितोनित्यंनचराजाववुध्यते ॥ कोहिनामसमानेषुराजसूदार
कर्मसु ॥ १४ ॥ तेजोवधमिमंकुर्याद्विभेदयिषुराहवे ॥ यथात्वंगुणविद्वेषादपरागंचिकीर्षसि ॥ १५ ॥ नहायनैर्नपलितैर्नवित्तैर्नचबंधुभिः ॥ महारथत्वंसंख्या
तुंशक्यंक्षत्रस्यकौरव ॥ १६ ॥ बलज्येष्ठंस्मृतंक्षत्रंमंत्रज्येष्ठाद्विजातयः ॥ धनज्येष्ठाःस्मृतावैश्याःशूद्रास्तुवयसाधिकाः ॥ १७ ॥ यथेच्छकंस्वयंग्राहाद्रथानतिरथां
स्तथा ॥ कामद्वेषसमायुक्तोमोहात्प्रकुरुतेभवान् ॥ १८ ॥ दुर्योधनमहाबाहोसाधुसम्यगवेक्ष्यतां ॥ त्यज्यतांदुष्टभावोऽयंभीष्मःकिल्बिषकृत्तव ॥ १९ ॥ भिन्नाहि
सेनानृपतेदुःसंधेयाभवत्युत ॥ मौलाहिपुरुषव्याघ्रकिमुनानासमुत्थिताः ॥ २० ॥ एषांद्वैधंसमुत्पन्नंयोधानांयुधिभारत ॥ तेजोवधोनःक्रियतेप्रत्यक्षेणविशे
षतः ॥ २१ ॥ रथानांक्वचविज्ञानंक्वचभीष्मोऽल्पचेतनः ॥ अहमावारयिष्यामिपांडवानामनीकिनीं ॥ २२ ॥ आसाद्यमाममोघेषुंगमिष्यंतिदिशोदश ॥ पांडवाः
सहपंचालाःशार्दूलंवृषभाइव ॥ २३ ॥ क्वचयुद्धंविमर्दोवामंत्राःसुव्याहृतानिच ॥ क्वचभीष्मोगतवयामंदात्माकालचोदितः ॥ २४ ॥ एकाकीस्पर्धतेनित्यंसर्वेण
जगतासह ॥ नचान्यंपुरुषंकंचिन्मन्यतेमोघदर्शनः ॥ २५ ॥ श्रोतव्यंखलुवृद्धानामितिशास्त्रनिदर्शनं ॥ नत्वेवत्यतिवृद्धानांपुनर्बालाहितेमताः ॥ २६ ॥

॥१९॥मौलाःपारंपर्यागताःतेपिभिन्नाःसंतोदुःसंधेयाभवंतिकिमुनानापृथग्भूताःसंतएककार्यार्थंसमुत्थिताइति ॥२०॥ २१ ॥ २२ ॥२३॥ क्वचेतियुद्धेवृद्धोमंत्रेषुमूर्खश्चअशक्तत्वान्नष्टबुद्धित्वाच्चायोग्यइ तिभावः॥२४ ॥२५ ॥ येऽतिवृद्धास्तेपुनर्बालाएवमेमतास्तादृशश्चायंभीष्मइत्यर्थः ॥२६॥

॥ २७ ॥ त्वयिहंतरिकुतोभीष्मंयशोगमिष्यतीत्याशंक्याह कृतइति ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ नहिंछिद्यामित्यन्वयः भेदभयादेवाहंत्वद्वधंनकुर्यामित्यर्थः आशंकायांलकारः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥
॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ रथादिसंख्यातात्पर्यंतुभीष्मद्रोणौसमर्थावपिपांडवान्नहनिष्यतः कर्णोपिकुंतीवरदानात्भीमादीन्हंतुंशक्तोपिनहनिष्यति अर्जुनस्त्वनेनदुर्जेयएवेति

अहमेकोहनिष्यामिपांडवानामनीकिनीं ॥ सुयुद्धेराजशार्दूलयशोभीष्मंगमिष्यति ॥ २७ ॥ कृतःसेनापतिस्त्वेषत्वयाभीष्मोनराधिप ॥ सेनापतौयशोगंतानं तुयोधान्कथंचन ॥ २८ ॥ नाहंजीवतिगांगेयेयोत्स्येराजन्कथंचन ॥ हतेभीष्मेतुयोद्धास्मिसर्वैरेवमहारथैः ॥ २९ ॥ भीष्मउवाच समुद्यतोयंभारोमेसुम हान्सागरोपमः ॥ धार्तराष्ट्रस्यसंग्रामेवर्षपूगाभिचिंतितः ॥ ३० ॥ तस्मिन्नभ्यागतेकालेप्रतप्तेलोमहर्षणे ॥ मिथोभेदोनमेकार्यस्तेनजीवसिसूतज ॥ ३१ ॥ न ह्यहंत्वद्यविक्रम्यस्थविरोपिशिशोस्तव ॥ युद्धश्रद्धामहंछिंद्यांजीवितस्यचसूतज ॥ ३२ ॥ जामदग्न्येनरामेणमहास्त्राणिविमुंचता ॥ नमेव्यथाकृताकाचित्त्वंतु मेकिंकरिष्यसि ॥ ३३ ॥ कामंनैतत्प्रशंसंतिसंतःस्वबलसंस्तवं ॥ वक्ष्यामितुत्वांसंतप्तोनिहीनकुलपांसन ॥ ३४ ॥ समेतंपार्थिवंक्षत्रंकाशिराजस्वयंवरे ॥ निर्जि त्यैकरथेनैवयाःकन्यास्तरसाहृताः ॥ ३५ ॥ ईदृशानांसहस्राणिविशिष्टानामथोपुनः ॥ मयैकेननिरस्तानिससैन्यानिरणाजिरे ॥ ३६ ॥ त्वांप्राप्यवैरपुरुषंकुरू णामनयोमहान् ॥ उपस्थितोविनाशाययतस्वपुरुषोभव ॥ ३७ ॥ युध्यस्वसमरेपार्थंयेनविस्पर्धसेसह ॥ द्रक्ष्यामित्वांविनिर्मुक्तमस्माद्युद्धात्सुदुर्मते ॥ ३८ ॥ तमुवाचततोराजाधार्तराष्ट्रःप्रतापवान् ॥ मांसमीक्षस्वगांगेयकार्यंहिमहदुद्यतं ॥ ३९ ॥ चिंत्यतामिदमेकाग्रंममनिःश्रेयसंपरं ॥ उभावपिभवंतौमेमहत्कर्मक रिष्यतः ॥ ४० ॥ भूयश्चश्रोतुमिच्छामिपरेषांरथसत्तमान् ॥ येचैवातिरथास्तत्रयेचैवरथयूथपाः ॥ ४१ ॥ बलाबलममित्राणांश्रोतुमिच्छामिकौरव ॥ प्रभा तायांरजन्यांवैइदंयुद्धंभविष्यति ॥ ४२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिरथातिरथसंख्यानप० भीष्मकर्णसंवादेअष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

भीष्मउवाच एतेरथास्तवाख्यातास्तथैवातिरथान्नृप ॥ येचाप्यर्धरथाराजन्पांडवानामतःशृणु ॥ १ ॥ यदिकौतूहलंतेद्यपांडवानांबलेनृप ॥ रथसंख्यांशृणु त्वंसहैभिर्वसुधाधिपैः ॥ २ ॥ स्वयंराजारथोदारःपांडवःकुंतिनंदनः ॥ अग्निवत्समरेतातचरिष्यतिनसंशयः ॥ ३ ॥ भीमसेनस्तुराजेंद्ररथोष्टगुणसंमितः ॥ नत स्यास्तिसमोयुद्धेगदयासायकैरपि ॥ ४ ॥ नागायुतबलोमानीतेजसानसमानुषः ॥ माद्रीपुत्रौचरथिनौद्वावेवपुरुषर्षभौ ॥ ५ ॥

[illegible] ॥ ४२ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥ ॥१॥ ॥२॥ ॥३॥ एतेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥६॥७॥८॥९॥१०॥ ११ ॥ उद्यतांउद्गच्छतांक्षिपतामितियावत् उद्यंतुमितिपाठांतरं भोज्येकौटिल्येमर्मपीडनेइतियावत् भुजकौटिल्येःस्वरूपं पांसुविकर्षणेपांसुषुविकर्षणेभूमौमुष्टियुद्धेइत्यर्थः ॥ १२॥

अश्विनाविवरूपेणतेजसाचसमन्वितौ ॥ एतेचमूमुखगताःस्मरंतःक्लेशमुत्तमं ॥ ६ ॥ रुद्रवत्प्रचरिष्यंतितत्रमेनास्तिसंशयः ॥ सर्वएवमहात्मानःशालस्तंभाइ
वोद्गताः ॥ ७॥ प्रादेशेनाधिकाःपुंभिरन्यैस्तेचप्रमाणतः ॥ सिंहसंहननाःसर्वेपांडुपुत्रामहाबलाः ॥८॥ चरितब्रह्मचर्याश्चसर्वेतातततपस्विनः ॥ ह्रीमंतःपुरुषव्या
घ्राव्याघ्राइवबलोत्कटाः ॥ ९ ॥ जवेप्रहारेसंमर्देसर्वएवातिमानुषाः ॥ सर्वैर्जितामहीपालादिग्जयेभरतर्षभ ॥१०॥ नचैषांपुरुषाःकेचिदायुधानिगदाःशरान् ॥
विषहंतिसदाकर्तुमधिज्यान्यपिकौरव ॥ ११ ॥ उद्यतांवागदागुर्वीःशरान्वाक्षेप्तुमाहवे ॥ जवेलक्ष्यस्यहरणेभोज्येपांसुविकर्षणे ॥ १२ ॥ बालैरपिभवंतस्तैःसर्व
एवविशेषिताः ॥ एतत्सैन्यंसमासाद्यसर्वएवबलोत्कटाः ॥१३ ॥ विध्वंसयिष्यंतिरणेमास्मतैःसहसंगमः ॥ एकैकशस्तेसंमर्देहन्युःसर्वान्महीक्षितः ॥१४॥ प्रत्य
क्षंतवराजेंद्रराजसूयेयथाभवत् ॥ द्रौपद्याश्चपरिक्लेशंद्यूतेचपरुषागिरः ॥ १५ ॥ तेस्मरंतश्चसंग्रामेचरिष्यंतिचरुद्रवत् ॥ लोहिताक्षोगुडाकेशोनारायणसहाय
वान् ॥ १६ ॥ उभयोःसेनयोर्वीरोरथोनास्तीतिताद्दशः ॥ नहिदेवेषुवापूर्वंमनुष्येषूरगेषुच ॥ १७॥ राक्षसेष्वथयक्षेषुनरेषुकुतएवतु ॥ भूतोथवाभविष्योवारथः
कश्चिन्मयाश्रुतः ॥ १८ ॥ समायुक्तोमहाराजरथःपार्थस्यधीमतः ॥ वासुदेवश्चसंयंतायोद्धाचैवधनंजयः ॥ १९ ॥ गांडीवंचधनुर्दिव्यंतचाश्वावानरंहसः ॥ अ
भेद्यंकवचंदिव्यमक्षय्यौचमहेषुधी ॥ २० ॥ अस्त्रग्रामश्चमाहेंद्रोरौद्रःकौबेरएवच ॥ याम्यश्चवारुणश्चैवगदाश्चोग्रप्रदर्शनाः ॥ २१ ॥ वज्रादीनिचमुख्यानिनाना
प्रहरणानिच ॥ दानवानांसहस्राणिहिरण्यपुरवासिनां ॥ २२ ॥ हतान्येकरथेनाजौकस्तस्यसदृशोरथः ॥ एषहन्याद्धिसंरंभीबलवान्सत्यविक्रमः ॥ २३ ॥ तव
सेनांमहाबाहुःस्वांचैवपरिपालयन् ॥ अहंचैनंप्रत्युदियामाचार्योवाधनंजयं ॥ २४ ॥ नतृतीयोस्तिराजेंद्रसेनयोरुभयोरपि ॥ यएनंशरवर्षाणिवर्षंतमुदियाद्र
थी ॥ २५ ॥ जीमूतइवघर्मांतेमहावातसमीरितः ॥ समायुक्तस्तुकौंतेयोवासुदेवसहायवान् ॥ तरुणश्चकृतीचैवजीर्णावावामुभावपि ॥ २६ ॥ वैशंपायनउवाच
एतच्छ्रुत्वातुभीष्मस्यराज्ञांदध्वंसिरेतदा ॥ कांचनांगदिनःपीनाभुजाश्चंदनरूषिताः ॥ २७ ॥ मनोभिःसहसंवेगैःसंस्मृत्यचपुरातनं ॥ सामर्थ्यंपांडवेयानांयथा
प्रत्यक्षदर्शनात् ॥ २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिरथातिरथसंख्यानप० पांडवरथातिरथसंख्यायांऊनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥ ॥छ॥

॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥ प्रत्युदियांयुद्धेसंमुखःस्यां ॥२४॥२५॥२६॥ दध्वंसिरेविगलिताः ॥२७॥२८॥ इ० उ० नै० भा० ऊनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥

द्रौपदेयाइति ॥ १ ॥२ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥८ ॥ वीरगतेवीरैरनुस्मृते ॥ ९ ॥ सितौबद्धौ ॥ १० ॥ ११ ॥ एकायनगतौमरणैकशरणौ घट्टितारौघट्टनंसंघट्टंकरिष्यतः ॥ १२ ॥ १३ ॥ त्यक्तात्मानौ

भीष्मउवाच द्रौपदेयामहाराजसर्वेपंचमहारथाः ॥ वैराटिरुत्तरश्चैवरथोदारोमतोमम ॥ १ ॥ अभिमन्युर्महाबाहूरथयूथपयूथपः ॥ समःपार्थेनसमरेवासु
देवेनचारिहा ॥ २॥ लघ्वस्त्रश्चित्रयोधीचमनस्वीचदृढव्रतः ॥संस्मरन्वैपरिक्लेशंस्वपितुर्विक्रमिष्यति ॥ ३ ॥ सात्यकिर्माधवःशूरोरथयूथपयूथपः ॥ एषवृष्णिप्र
वीराणाममर्षीजितसाध्वसः ॥ ४ ॥ उत्तमौजास्तथाराजन्रथोदारोमतोमम ॥ युधामन्युश्चविक्रांतोरथोदारोमतोमम ॥५ ॥ एतेषांबहुसाहस्रारथानागाहया
स्तथा ॥ योत्स्यंतेतेतनूस्त्यक्त्वाकुंतीपुत्रप्रियेप्सया ॥ ६ ॥ पांडवैःसहराजेंद्रतवसेनासुभारत ॥ अग्निमारुतवद्राजन्नाह्वयंतःपरस्परं ॥ ७॥ अजेयौसमरेवृद्धौवि
राटद्रुपदौतथा ॥ महारथौमहावीर्यौमतौमेपुरुषर्षभौ ॥ ८ ॥ वयोवृद्धावपिहितौक्षत्रधर्मपरायणौ ॥ यतिष्येतेपरंशक्त्यास्थितौवीरगतेपथि ॥ ९ ॥ संबंधकेनरा
जेंद्रतौतुवीर्यबलान्वयात् ॥ आर्यवृत्तौमहेष्वासौस्नेहवीर्यसितावुभौ ॥ १० ॥ कारणंप्राप्यतुनराःसर्वएवमहाभुजाः ॥ शूरावाकातरावापिभवंतिकुरुपुंगव ॥
॥ ११ ॥ एकायनगतावेतौपार्थिवौदृढधन्विनौ ॥ प्राणांस्त्यक्त्वापरंशक्त्याघट्टितारौपरंतप ॥ १२ ॥ पृथगक्षौहिणीभ्यांतावुभौसंयतिदारुणौ ॥ संबंधिभावंरक्षं
तौमहत्कर्मकरिष्यतः ॥ १३ ॥ लोकवीरौमहेष्वासौत्यक्तात्मानौचभारत ॥ प्रत्ययंपरिरक्षंतौमहत्कर्मकरिष्यतः ॥ १४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगप० रथाति
रथसंख्यानप० सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥ ॥ छ ॥ भीष्मउवाच पंचालराजस्यसुतोराजन्परपुरंजयः ॥ शिखंडीरथमुख्योमेमतःपार्थस्य
भारत ॥ १ ॥ एषयोत्स्यतिसंग्रामेनाशयन्पूर्वसंस्थितं ॥ परंयशोविप्रथयंस्तवसेनासुभारत ॥ २॥ एतस्यबहुलाःसेनाःपंचालाश्चप्रभद्रकाः ॥ तेनासौरथवंशेन
महत्कर्मकरिष्यति ॥ ३ ॥ धृष्टद्युम्नश्चसेनानीःसर्वसेनासुभारत ॥ मतोमेतिरथोराजन्द्रोणशिष्योमहारथः ॥ ४ ॥ एषयोत्स्यतिसंग्रामेसूदयन्वैपरान्रणे ॥ भ
गवानिवसंक्रुद्धःपिनाकीयुगसंक्षये ॥ ५ ॥ एतस्यतद्रथानीकंकथयंतिरणप्रियाः ॥ बहुत्वात्सागरप्रख्यंदेवानामिवसंयुगे ॥ ६ ॥ क्षत्रधर्मातुराजेंद्रमतोमेर्धर
थोनृप ॥ धृष्टद्युम्नस्यतनयोबाल्यान्नातिकृतश्रमः ॥ ७॥ शिशुपालसुतोवीरश्चेदिराजोमहारथः ॥ धृष्टकेतुर्महेष्वासःसंबंधीपांडवस्यह ॥ ८ ॥

त्यक्तदेहौ ॥ १४ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥ ॥छ॥ पंचालेति ॥ १ ॥ नाशयन्पूर्वसंस्थितं प्राचीनंस्त्रीत्वेनावस्थानंअदर्शयन् पौरुषंदर्शयन्नित्यं
र्थः यद्वापूर्वसंस्थितंपूर्वव्यूहसंस्थानंनाशयन्सैन्यानिविद्रावयन्नित्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ क्षयिष्यतःसामर्थ्यंदर्शयिष्यतः ऐश्वर्यार्थोयंक्षयतिः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ विदुषःविद्वांसः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

एषचेदिपतिःशूरःसहपुत्रेणभारत॥ महारथानांसुकरंमहत्कर्मकरिष्यति ॥ ९ ॥ क्षत्रधर्मरतोमत्थ्यंमतःपरपुरंजयः ॥ क्षत्रदेवस्तुराजेंद्रपांडवेषुरथोत्तमः ॥ १० ॥
जयंतश्चामितौजाश्चसत्यजिच्चमहारथः ॥ महारथामहात्मानःसर्वेपांचालसत्तमाः ॥ ११ ॥ योत्स्यंतेसमरेतातसंरब्धाइवकुंजराः ॥ अजोभोजश्चविक्रांतौपांड
वार्थेमहारथौ ॥ १२ ॥ योत्स्येतेवलिनौशूरौपरंशक्त्याक्षयिष्यतः ॥ शीघ्रास्त्राश्चित्रयोद्धारःकृतिनोदृढविक्रमाः ॥ १३ ॥ केकयाःपंचराजेंद्रभ्रातरोदृढविक्रमाः ॥
सर्वेचैवरथोदाराःसर्वेलोहितकध्वजाः ॥ १४ ॥ काशिकःसुकुमारश्चनीलोयश्चापरोनृप ॥ सूर्यदत्तश्चशंखश्चमदिराश्वश्चनामतः ॥ १५ ॥ सर्वएवरथोदाराःसर्वे
चाहवलक्षणाः ॥ सर्वास्त्रविदुषःसर्वेमहात्मानोमतामम ॥ १६ ॥ वार्धक्षेमिर्महाराजमतोममममहारथः ॥ चित्रायुधश्चनृपतिर्मतोमेरथसत्तमः ॥ १७ ॥ सहिसं
ग्रामशोभीचभक्तश्चापिकिरीटिनः ॥ चेकितानःसत्यधृतिःपांडवानांमहारथौ ॥ द्वाविमौपुरुषव्याघ्रौरथोदारौमतौमम ॥ १८ ॥ व्याघ्रदत्तश्चराजेंद्रचंद्रसेनश्च
भारत ॥ मतौममरथोदारौपांडवानांनसंशयः ॥ १९ ॥ सेनाबिंदुश्चराजेंद्रक्रोधहंताचनामतः ॥ यःसमोवासुदेवेनभीमसेनेनवाविभो ॥ २० ॥ सयोत्स्यति
हिविक्रम्यसमरेतवसैनिकैः ॥ मांचद्रोणंकृपंचैवयथासंमन्यतेभवान् ॥ २१ ॥ तथाससमरश्लाघीमंतव्योरथसत्तमः ॥ काश्यःपरमशीघ्रास्त्रःश्लाघनीयोन
रोत्तमः ॥ २२ ॥ रथएकगुणोमत्थ्यंज्ञेयःपरपुरंजयः ॥ अयंचयुधिविक्रांतोमंतव्योष्टगुणोरथः ॥ २३ ॥ सत्यजित्समरश्लाघीद्रुपदस्यात्मजोयुवा ॥ गतःसो
तिरथत्वंहिधृष्टद्युम्नेनसंमितः ॥ २४ ॥ पांडवानांयशस्कामःपरंकर्मकरिष्यति ॥ अनुरक्तश्चशूरश्चरथोयमपरोमहान् ॥ २५ ॥ पांड्यराजोमहावीर्यःपांडवानांधु
रंधरः ॥ दृढधन्वामहेष्वासःपांडवानांमहारथः ॥ २६ ॥ श्रेणिमान्कौरवश्रेष्ठवसुदानश्चपार्थिवः ॥ उभावेतावतिरथौमतौपरपुरंजयौ ॥ २७ ॥ इतिश्रीमहा०
उद्योगपर्वणिरथातिरथसंख्यानपर्वणिएकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥ ॥ ९ ॥ भीष्मउवाच रोचमानोमहाराजपांडवानांमहारथः ॥ यो
त्स्यतेऽमरवत्संख्येपरसैन्येषुभारत ॥ १ ॥ पुरुजित्कुंतिभोजश्चमहेष्वासोमहाबलः ॥ मातुलोभीमसेनस्यसचमेतिरथोमतः ॥ २ ॥ एषवीरोमहेष्वासःकृतीचनि
पुणश्चह ॥ चित्रयोधीचशक्तश्चमतोमेरथपुंगवः ॥ ३ ॥ सयोत्स्यतिहिविक्रम्यमघवानिवदानवैः ॥ योधायेचास्यविख्याताःसर्वेयुद्धविशारदाः ॥ ४ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ इति०उद्योगप०नै०भारत०एकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥ ॥ ९ ॥ रोचमानइति ॥ १ ॥ भीमसेनस्येतिक्रोधोद्दीपनार्थंभीमसेनसाम्यार्थंवाविशेषणं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ रथोत्तमौउत्तमोऽग्निदत्तोरथांययोस्तौ आहिताग्न्यादित्वादुत्तमपदस्यपरनिपातः यद्वारथेरथयुद्धेउत्तमौउत्कृष्टतमौ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ पाठांतरेध्वक्ष्या
मिशक्तिंधारयामि ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ देवव्रतत्वंब्रह्मचारिव्रतवत्त्वं स्त्रीसंमुखेगमनेहिदृष्टिमैथुनंस्यात् स्त्रीपूर्वदर्शनेपिमनसातदीयस्त्रीभावस्मरणेनविकारःस्यादितिभावः ॥ १९॥२०॥ २१ ॥

भागिनेयकृतेवीरःसकरिष्यतिसंगरे॥ सुमहत्कर्मपांडूनांस्थितःप्रियहितेरतः ॥ ५ ॥ भैमसेनिर्महाराजहैडिंबोराक्षसेश्वरः॥ मतोमेवहुमायावीरथयूथपयूथ
पः॥ ६॥ योत्स्यतेसमरेतातमायावीसमरप्रियः॥ येचास्यराक्षसावीराःसचिवावशवर्तिनः॥ ७ ॥ एतेचान्येचवहवोनानाजनपदेश्वराः ॥ समेताःपांडवस्या
र्थेवासुदेवपुरोगमाः॥ ८॥ एतेप्राधान्यतोराजन्पांडवस्यमहात्मनः ॥ रथाश्चातिरथाश्चैवयेचान्येर्धरथानृप॥ ९॥ नेष्यंतिसमरेसेनांभीमांयौधिष्ठिरींनृप॥
महेंद्रेणववीरेणपाल्यमानांकिरीटिना॥ १० ॥ तैरहंसमरेवीरमायाविद्भिर्जयैषिभिः॥ योत्स्यामिजयमाकांक्षन्नथवानिधनंरणे॥ ११ ॥ वासुदेवंचपार्थंचचं
क्रगांडीवधारिणौ॥ संध्यागताविवार्केंदूसमेष्येतेरथोत्तमौ॥ १२॥ येचैवतेरथोदाराःपांडुपुत्रस्यसैनिकाः॥ सहसैन्यानहंतांश्चप्रतीयांरणमूर्धनि॥ १३॥ ए
तेरथाश्चातिरथाश्चतुभ्यंयथाप्रधानंनृपकीर्तितामया॥ तथापरेयेर्धरथाश्चकेचित्तथैवतेषामपिकौरवेंद्र॥ १४ ॥ अर्जुनंवासुदेवंचयेचान्येतत्रपार्थिवाः ॥ स
र्वांस्तान्वारयिष्यामियावद्द्रक्ष्यामिभारत ॥ १५॥ पांचाल्यंतुमहाबाहोनाहंहन्यांशिखंडिनं ॥ उद्यतेषुमथोदृष्ट्वाप्रतियुध्यंतमाहवे॥ १६ ॥ लोकस्तंवेदयदहंपि
तुःप्रियचिकीर्षया॥ प्राप्तंराज्यंपरित्यज्यब्रह्मचर्यव्रतेस्थितः॥ १७॥ चित्रांगदंकौरवाणामाधिपत्येभ्यषेचयं॥ विचित्रवीर्यंचशिशुंयौवराज्येभ्यषेचयं॥१८॥
देवव्रतत्वंविज्ञाप्यपृथिवींसर्वराजसु॥ नैवहन्यांस्त्रियंजातुनस्त्रीपूर्वंकदाचन॥ १९ ॥सहिस्त्रीपूर्वकोराजन्शिखंडीयदितेश्रुतः ॥ कन्याभूत्वापुमान्जातोनयो
त्स्येतेनभारत॥ २० ॥ सर्वांस्त्वन्यान्हनिष्यामिपार्थिवान्भरतर्षभ ॥ यान्समेष्यामिसमरेनतुकुंतीसुतान्नृप ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिरथा
तिरथसंख्यानप० द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १७२ ॥ ॥ ५ ॥ रथातिरथसंख्यानपर्वसमाप्तं. अथांबोपाख्यानपर्व. दुर्योधनउवाच. कि
मर्थंभरतश्रेष्ठनैवहन्याःशिखंडिनं॥ उद्यतेषुमथोदृष्ट्वासमरेष्वाततायिनं॥ १ ॥ पूर्वमुक्त्वामहाबाहोपंचालान्सहसोमकैः ॥ हनिष्यामीतिगांगेयतन्मेब्रूहिपिता
मह॥ २॥ भीष्मउवाच शृणुदुर्योधनकथांसहैभिर्वसुधाधिपैः॥ यदर्थंयुधिसंप्रेक्ष्यनाहंहन्यांशिखंडिनं॥३॥ महाराजोममपिताशांतनुर्लोकविश्रुतः॥
दिष्टांतमापधर्मात्मासमयेभरतर्षभ॥ ४॥ इतिउद्योगप० नै० भारतभावदीपेद्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२॥ ॥ ५॥ किमर्थमिति॥ १॥ २॥ ३॥ दिष्टांतंमरणं॥ ४॥

॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥मिषतांपश्यतांअनादरेषष्ठी ॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥ २२ ॥ २३ ॥ इतिउ० नै० भारतभा० त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥

ततोहंभरतश्रेष्ठप्रतिज्ञांपरिपालयन्॥ चित्रांगदंभ्रातरंवैमहाराज्येभ्यषेचयं॥ ५॥ तस्मिंश्चनिधनंप्राप्तेसत्यवत्यामतेस्थितः॥ विचित्रवीर्यंराजानमभ्यषिंचं
यथाविधि॥६॥ मयाभिषिक्तोराजेंद्रयवीयानपिधर्मतः॥ विचित्रवीर्योधर्मात्मामामेवसमुदैक्षत॥ ७॥ तस्यदारक्रियांतातचिकीर्षुरहमप्युत॥ अनुरूपादिव
कुलादित्येवचमनोदधे॥ ८॥ तथाश्रौषंमहाबाहोतिस्रःकन्याःस्वयंवराः॥ रूपेणाप्रतिमाःसर्वाःकाशिराजसुतास्तदा॥ अंबांचैवांबिकांचैवतथैवांबालिकामं
पि॥ ९॥राजानश्चसमाहूताःपृथिव्यांभरतर्षभ॥ अंबाज्येष्ठाभवत्तासामंबिकात्वथमध्यमा॥ १०॥ अंबालिकाचराजेंद्रराजकन्यायवीयसी॥ सोहमेकरथेनैव
गतःकाशिपतेःपुरीं॥ ११॥ अपश्यंतामहाबाहोतिस्रःकन्याःस्वलंकृताः॥ राज्ञश्चैवसमाहूतान्पार्थिवान्पृथिवीपते॥ १२॥ ततोऽहंतान्नृपान्सर्वानाहूयसमरेस्थि-
तान्॥ रथमारोपयांचक्रेकन्यास्ताभरतर्षभ ॥ १३॥ वीर्यशुल्काश्चताज्ञात्वासमारोप्यरथंतदा॥ अवोचंपार्थिवान्सर्वानहंतत्रसमागतान्॥ भीष्मःशांतनवः
कन्याहरतीतिपुनःपुनः ॥ १४॥ तेयतध्वंपरंशक्त्यासर्वेमोक्षायपार्थिवाः ॥ प्रसह्यहिहराम्येषमिषतांवोनरर्षभाः॥ १५ ॥ ततस्तेपृथिवीपालाःसमुत्पेतुरुदायु
धाः॥ योगोयोगइतिक्रुद्धाःसारथीनभ्यचोदयन्॥ १६॥ तेरथैर्गजसंकाशैर्गजैश्चगजयोधिनः ॥ पृष्ठैश्चाश्वैर्महीपालाःसमुत्पेतुरुदायुधाः॥ १७॥ ततस्तेमां
महीपालाःसर्वएवविशांपते॥ रथव्रातेनमहतासर्वतःपर्यवारयन्॥ १८॥ तानहंशरवर्षेणसमंतात्पर्यवारयं॥ सर्वान्नृपांश्चाप्यजयंदेवराडिवदानवान्॥ १९॥
अपातयंशरैर्दीप्तैःप्रहसन्भरतर्षभ॥ तेषामापततांचित्रान्ध्वजान्हेमपरिष्कृतान्॥ २० ॥ एकैकेनहिबाणेनभूमौपातितवानहं ॥ हयांस्तेषांगजांश्चैवसारथीं
श्चाप्यहंरणे॥ २१ ॥ तेनिवृत्ताश्चभग्नाश्चदृष्ट्वातल्लाघवंमम॥ अथाहंहास्तिनपुरमायांजित्वामहीक्षितः॥ २२॥ ततोहंताश्चकन्यावैभ्रातुरर्थायभारत॥ तच्चक
र्ममहाबाहोसत्यवत्यैन्यवेदयं॥ २३॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगप० अंबोपाख्यानप० कन्याहरणेत्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १७३॥ ॥ ६॥
भीष्मउवाच ततोहंभरतश्रेष्ठमातरंवीरमातरं॥ अभिगम्योपसंगृह्यदाशेयीमिदमब्रुवं॥ १॥ इमाःकाशिपतेःकन्यामयानिर्जित्यपार्थिवान्॥ विचित्रवीर्य
स्यकृतेवीर्यशुल्काहृताइति॥ २॥ ततोमूर्धन्युपाघ्रायपर्यश्रुनयनानृप॥ आहसत्यवतीहृष्टादिष्ट्यापुत्रजितंत्वया॥३॥ सत्यवत्यास्त्वनुमतेविवाहेसमुपस्थिते॥
उवाचवाक्यंसव्रीडाज्येष्ठाकाशिपतेःसुता॥ ४॥ ततोहमिति मातरंउपसंगृह्यपादयोःपतित्वा॥ १॥ वीर्यशुल्काःवीर्यमेवशुल्कंमौल्यंयासांताः॥ २॥ ३॥ ४॥

मह्यंमम ॥५॥६॥७॥८॥९॥ सत्यव्रतोनित्यंब्रह्मचारी ॥ १० ॥ इतिउ०नै० भारतभावदीपेचतुःसमत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१७४॥ ॥७॥ ततइति ॥१॥ समनुज्ञासिपंसमनुज्ञातवान् अडभावआर्षः

भीष्मत्वमसिधर्मज्ञःसर्वशास्त्रविशारदः ॥ श्रुत्वाचवचनंधर्म्यमत्यंकर्तुमिहार्हसि ॥ ५ ॥ मयाशाल्वपतिःपूर्वमनसाभिवृतोवरः ॥ तेनचास्मिवृतापूर्वंरहस्य
विदितेपितुः ॥६॥ कथंमामन्यकामांत्वंराजधर्ममतीत्यवै ॥ वासयेथागृहेभीष्मकौरवःसन्विशेषतः ॥ ७॥ एतद्बुद्ध्याविनिश्चित्यमनसाभरतर्षभ ॥ यत्क्षमंतेमहा
वाहोतदिहारब्धुमर्हसि ॥ ८ ॥ समांप्रतीक्षतेव्यक्तंशाल्वराजोविशांपते ॥ तस्मान्मांत्वंकुरुश्रेष्ठसमनुज्ञातुमर्हसि ॥ ९ ॥ कृपांकुरुमहावाहोमयिधर्मभृतांवर ॥
त्वंहिसत्यव्रतोवीरपृथिव्यामितिनःश्रुतं ॥ १० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्यो० अंबोपाख्यानपर्वणिअंबावाक्येचतुःसमत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥७॥
भीष्मउवाच ततोहंसमनुज्ञाप्यकालींगंधवतींतदा ॥ मंत्रिणश्चर्त्विजश्चैवतथैवचपुरोहितान् ॥१॥ समनुज्ञासिपंकन्यामंबांज्येष्ठांनराधिप ॥ अनुज्ञातायया
सातुकन्याशाल्वपतेःपुरं ॥ २ ॥ वृद्धैर्द्विजातिभिर्गुप्ताधात्र्याचानुगतातदा ॥ अतीत्यचतमध्वानमासाद्यनृपतिंतथा ॥ ३ ॥ सातमासाद्यराजानंशाल्वंवचनम
ब्रवीत् ॥ आगताहंमहावाहोत्वामुद्दिश्यमहामते ॥ ४ ॥ तामब्रवीच्छाल्वपतिःस्मयन्निवविशांपते ॥ त्वयान्यपूर्वयानाहंभार्यार्थीवरवर्णिनि ॥ ५ ॥ गच्छभद्रेपु
नस्तत्रसकाशंभीष्मकस्यवै ॥ नाहमिच्छामिभीष्मेणगृहीतांत्वांप्रसत्यवै ॥ ६ ॥ त्वंहिभीष्मेणनिर्जित्यनीताप्रीतिमतीतदा ॥ परामृश्यमहायुद्धेनिर्जित्यपृथिवी
पतीन् ॥ ७॥ नाहंत्वय्यन्यपूर्वायांभार्यार्थीवरवर्णिनि ॥ कथमस्मद्विधोराजापरपूर्वांप्रवेशयेत् ॥ ८ ॥ नारींविदितविज्ञानःपरेषांधर्ममादिशन् ॥ यथेष्टंगम्यतां
भद्रेमात्वांकालोत्यगादयं ॥९॥ अंवातमब्रवीद्राजन्ननंगशरपीडिता ॥ नैवंवदमहीपालनैतदेवंकथंचन ॥१०॥ नास्मिप्रीतिमतीनीताभीष्मेणामित्रकर्शन ॥
बलान्नीतास्मिरुदतीविद्राव्यपृथिवीपतीन् ॥ ११ ॥ भजस्वमांशाल्वपतेभक्तांबालामनागसं ॥ भक्तानांहिपरित्यागोनधर्मेषुप्रशस्यते ॥ १२ ॥ साहमामंत्र्य
गांगेयंसमरेष्वनिवर्त्तिनं ॥ अनुज्ञाताचतेनैवततोहंभृशमागता ॥ १३ ॥ नसभीष्मोमहावाहुर्मामिच्छतिविशांपते ॥ भ्रातृहेतोःसमारंभोभीष्मस्येतिश्रुतंम ॥१६३॥
या ॥ १४ ॥ भगिन्यौममयेनीतेअंबिकांबालिकेनृप ॥ प्रादाद्विचित्रवीर्यायगांगेयोहियवीयसे ॥ १५ ॥ यथाशाल्वपतेनान्यंवरंध्यामिकथंचन ॥ त्वामृतेपुरु
षव्याघ्रतथामूर्धानमालभे ॥ १६ ॥ नचान्यपूर्वाराजेंद्रत्वामहंसमुपस्थिता ॥ सत्यंब्रवीमिशाल्वैतत्सत्येनात्मानमालभे ॥ १७ ॥ भजस्वमांविशालाक्षस्वयंक
न्यामुपस्थितां ॥ अनन्यपूर्वाराजेंद्रत्वत्प्रसादाभिकांक्षिणीं ॥ १८॥ ॥२॥३॥४॥५॥६॥ परामृश्यहस्तेधृत्वानीता ॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ संतःसाधवःगतयःरक्षितारःसंतु ॥ २२ ॥ करुणंदीनंयथास्यात्तथापरिदेवतींशोचंतीं ॥ २३ ॥ २४ ॥ अदीर्घदर्शिनेतिशाल्वस्याधर्मःसूचितः ॥ २५ ॥ २६ ॥ वारणेनहस्ति

तामेवंभाषमाणांतुशाल्वःकाशिपतेःसुतां ॥ अत्यजद्भरतश्रेष्ठजीर्णांत्वचमिवोरगः ॥ १९ ॥ एवंबहुविधैर्वाक्यैर्याच्यमानस्तयानृपः ॥ नाश्रद्दधच्छाल्वपतिः
कन्यायांभरतर्षभ ॥ २० ॥ ततःसामन्युनाविष्टाज्येष्ठाकाशिपतेःसुता ॥ अब्रवीत्साश्रुनयनाबाष्पविप्लुतयागिरा ॥ २१ ॥ त्वयात्यक्तागमिष्यामियत्रतत्रवि
शांपते ॥ तत्रमेगतयःसंतुसंतःसत्यंयथाध्रुवं ॥ २२ ॥ एवंतांभाषमाणांतुकन्यांशाल्वपतिस्तदा ॥ परितत्याजकौरव्यकरुणंपरिदेवतीं ॥ २३ ॥ गच्छगच्छेति
तांशाल्वःपुनःपुनरभाषत ॥ बिभेमिभीष्मात्सुश्रोणित्वंचभीष्मपरिग्रहः ॥ २४ ॥ एवमुक्तातुसातेनशाल्वेनादीर्घदर्शिना ॥ निश्चक्रामपुराद्दीनारुदतीकुररीयथा
॥ २५ ॥ भीष्मउवाच निष्क्रामंतीतुनगराच्चिंतयामासदुःखिता ॥ पृथिव्यांनास्तियुवतिर्विषमस्थतरामया ॥ २६ ॥ बंधुभिर्विप्रहीणास्मिशाल्वेनचनि
राकृता ॥ नचशक्यंपुनर्गंतुंमयावारणसाह्वयं ॥ २७ ॥ अनुज्ञातातुभीष्मेणशाल्वमुद्दिश्यकारणं ॥ किंनुगर्हाम्यथात्मानमथभीष्मंदुरासदं ॥ २८ ॥ अथवापितरं
मूढंयोमेकार्षीत्स्वयंवरं ॥ ममायंस्वकृतोदोषोयाहंभीष्मरथात्तदा ॥ २९ ॥ प्रवृत्तेदारुणेयुद्धेशाल्वार्थंनापतंपुरा ॥ तस्येयंफलनिर्वृत्तिर्यदापन्नास्मिमूढवत् ॥
॥ ३० ॥ धिग्भीष्मंधिङ्ममेमंदंपितरंमूढचेतसं ॥ येनाहंवीर्यशुल्केनपण्यस्त्रीवप्रचोदिता ॥ ३१ ॥ धिङ्मांधिक्शाल्वराजानंधिग्धातारमथापिवा ॥ येषांदुर्नीत
भावेनप्राप्तास्म्यापदमुत्तमां ॥ ३२ ॥ सर्वथाभागधेयानिस्वानिप्राप्नोतिमानवः ॥ अनयस्यास्यतुमुखंभीष्मःशांतनवोमम ॥ ३३ ॥ साभीष्मेप्रतिकर्तव्यमहं
पश्यामिसांप्रतं ॥ तपसावायुधावापिदुःखहेतुःसमेमतः ॥ ३४ ॥ कोनुभीष्मंयुधाजेतुमुत्सहेतमहीपतिः ॥ एवंसापरिनिश्चित्यजगामनगराद्बहिः ॥ ३५ ॥ आश्र
मंपुण्यशीलानांतापसानांमहात्मनां ॥ ततस्तामवसद्रात्रिंतापसैःपरिवारिता ॥ ३६ ॥ आचख्यौचयथावृत्तंसर्वमात्मनिभारत ॥ विस्तरेणमहाबाहोनिखिले
नशुचिस्मिता ॥ हरणंचविसर्गंचशाल्वेनचविसर्जनं ॥ ३७ ॥ ततस्तत्रमहानासीद्ब्राह्मणःसंशितव्रतः ॥ शैखावत्यस्तपोवृद्धःशास्त्रेचारण्यकेगुरुः ॥ ३८ ॥ आर्तां
तामाहसमुनिःशैखावत्योमहातपाः ॥ निःश्वसंतींसतींबालांदुःखशोकपरायणां ॥ ३९ ॥ एवंगतेतुकिंभद्रेशक्यंकर्तुंतपस्विभिः ॥ आश्रमस्थैर्महाभागेतपोयुक्तै
र्महात्मभिः ॥ ४० ॥

नासमानाह्वयंसमानाख्यंहस्तिनापुरं ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ शैखावत्यःशिखावान्वह्निस्तत्साध्यानिश्रौ
तस्मार्तकर्माणिशैखावतानि तेषुसाधुःशैखावत्यः कर्मणिनिष्णातः आरण्यकेउपनिषदिगुरुःब्रह्मविदित्यर्थः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

प्राव्राज्यंप्रव्रज्यासंन्यासःतद्योचितंकर्मप्राव्राज्यं ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ तापस्यंतपसेहितंधर्मजातं ॥ ४४ ॥ दृष्टांतोलौकिकोदाहरणं आगमोवेदः हेतुर्युक्तिस्तैःप्रारब्धकर्मभोगस्यापरिहार्यत्वंज्ञात्वासमा श्वस्ताभवेत्युक्तेत्यर्थः ॥ ४५ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० पंचसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१७५॥ ॥७॥ ततइति ॥ १ ॥२ ॥३ ॥४॥५॥६॥७॥८॥९ ॥ दोषाविघ्नतेआश्रमेप्रव्रज्यायां तेदो

॥१६४॥ सात्वेनमब्रवींद्राजन्क्रियतांमदनुग्रहः॥ प्राव्राज्यमहमिच्छामितपस्तप्स्यामिदुश्चरं॥ ४१ ॥ मयैवयानिकर्माणिपूर्वदेहेतुमूढया ॥ कृतानिनूनंपापानितेषा मेतत्फलंध्रुवं ॥ ४२ ॥ नोत्सहेतुपुनर्गंतुंस्वजनंप्रतितापसाः ॥ प्रत्याख्यातानिरानंदाशाल्वेनचनिराकृता ॥ ४३ ॥ उपदिष्टमिहेच्छामि तापस्यंवीतकल्मषाः ॥ यु ष्माभिर्देवसंकाशैःकृपाभवतुवोमयि ॥ ४४ ॥ सतामाश्वास्ययत्कन्यांदृष्टांतागमहेतुभिः ॥ सांत्वयामासकार्यंचप्रतिजज्ञेद्विजैःसह ॥ ४५ ॥ इतिश्रीमहाभार तेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिशैखावत्यांबासंवादेपंचसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥ ॥७॥ भीष्मउवाच ततस्तेतापसाःसर्वेकार्यवं तोभवंस्तदा ॥ तांकन्यांचिंतयंतस्तेकिंकार्यमितिधर्मिणः ॥ १ ॥ केचिदाहुःपितुर्वेश्मनीयतामितितापसाः ॥ केचिदस्मदुपालंभेमतिंचक्रुर्हितापसाः ॥ २ ॥ केचि च्छाल्वपतिंगत्वानियोज्यमितिमेनिरे ॥ नेतिकेचिद्व्यवस्यंतिप्रत्याख्याताहितेनसा ॥ ३ ॥ एवंगतेतुकिंशक्यंभद्रेकर्तुंमनीषिभिः ॥ पुनरूचुश्चतांसर्वेतापसाःसंशि तव्रताः ॥ ४ ॥ अलंप्रव्रजितेनेहभद्रेशृणुहितंवचः ॥ इतोगच्छस्वभद्रंतेपितुरेवनिवेशनं ॥ ५ ॥ प्रतिपत्स्यतिराजासौपितातेयदनंतरं ॥ तत्रवत्स्यसिकल्याणिसुखं सर्वगुणान्विता ॥ ६ ॥ नचतेन्यागतिर्न्याय्याभवेद्भद्रेयथापिता ॥ पतिर्वापिगतिर्नार्याःपितावावरवर्णिनि ॥ ७ ॥ गतिःपतिःसमस्थायाविषमेचपितागतिः ॥ प्रव्रज्याहिसुदुःखेयंसुकुमार्याविशेषतः ॥ ८ ॥ राजपुत्र्याःप्रकृत्याचकुमार्यास्तवभामिनि ॥ भद्रेदोषाहिविद्यंतेबहवोवरवर्णिनि ॥ ९ ॥ आश्रमेवैवसंत्यास्तेन भवेयुःपितुर्गृहे ॥ ततस्त्वन्येब्रुवन्वाक्यंतापसास्तांतपस्विनीं ॥ १० ॥ त्वामिहैकाकिनींदृष्ट्वानिर्जनेगहनेवने ॥ प्रार्थयिष्यंतिराजानस्तस्मान्मैवंमनःकृथाः ॥ ११ ॥ अंबोवाच नशक्यंकाशिनगरंपुनर्गंतुंपितुर्गृहान् ॥ अवज्ञाताभविष्यामिबांधवानांनसंशयः ॥ १२ ॥ उषितास्मितथाबाल्येपितुर्वेश्मनितापसाः ॥ नाहंग मिष्येभद्रंवस्तत्रयत्रपितामम ॥ तपस्तप्तुमभीप्सामितापसैःपरिरक्षिता ॥ १३ ॥ यथापरेपिमेलोकेनस्यादेवंमहात्ययः ॥ दौर्भाग्यंतापसश्रेष्ठास्तस्मात्तप्स्याम्यं हंतपः ॥ १४ ॥ भीष्मउवाच इत्येवंतेषुविप्रेषुचिंतयत्सुयथातथं ॥ राजर्षिस्तद्वनंप्राप्तस्तपस्वीहोत्रवाहनः ॥ १५ ॥ ॥१६४॥

षाःपितुर्गृहेनभवेयुः सुंदरींतरुणींचत्वांदृष्ट्वामुनयोवामोहंप्राप्स्यंतित्वंवाधर्मात्स्खलिष्यसीतिभावः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ महात्ययःदुःखनाशः महदुद्भवउत्कृष्टइतिकोशः ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

ततस्तेतापसाःसर्वेपूजयंतिस्मतंनृपं॥ पूजाभिःस्वागताद्याभिरासनेनोदकेनच ॥ १६॥ तस्योपविष्टस्यसतोविश्रांतस्योपशृण्वतः॥ पुनरेवकथांचक्रुःकन्यां
प्रतिवनौकसः॥ १७॥ अंबायास्तांकथांश्रुत्वाकाशिराज्ञश्चभारत॥ राजर्षिःसमहातेजाबभूवोद्विग्नमानसः॥ १८॥ तांतथावादिनींश्रुत्वादृष्ट्वाचसमहातपाः॥
राजर्षिःकृपयाविष्टोमहात्माहोत्रवाहनः॥ १९॥ सवेपमानउत्थायमातुस्तस्याःपितातदा॥ तांकन्यामंकमारोप्यपर्यश्वासयतप्रभो ॥ २०॥ सतामपृच्छत्का
र्त्स्न्येनव्यसनोत्पत्तिमादितः॥ साचतस्मैयथावृत्तंविस्तरेणन्यवेदयत्॥ २१॥ ततःसराजर्षिरभूद्दुःखशोकसमन्वितः॥ कार्यंचप्रतिपेदेतन्मनसासुमहातपाः॥
॥ २२॥ अब्रवीद्वेपमानश्चकन्यामार्तांसुदुःखितः॥ मागाःपितृगृहंभद्रेमातुस्तेजनकोह्यहं॥ २३॥ दुःखंछिद्यामहंतेवैमयिवर्तस्वपुत्रिके॥ पर्याप्तंतेमनोवत्सेय
देवंपरिशुष्यसि॥ २४॥ गच्छमद्वचनाद्रामंजामदग्न्यंतपस्विनं॥ रामस्तेसुमहद्दुःखंशोकंचैवापनेष्यति ॥ २५॥ हनिष्यंतिरणेभीष्मंनकरिष्यतिचेद्वचः॥ तंग
च्छभार्गवश्रेष्ठंकालाग्निसमतेजसं॥ २६॥ प्रतिष्ठापयितासत्वांसमेपथिमहातपाः॥ ततस्तुसुस्वरंबाष्पमुत्सृजंतीपुनःपुनः॥ २७॥ अब्रवीत्पितरंमातुःसात
दाहोत्रवाहनं॥ अभिवादयित्वाशिरसागमिष्येतवशासनात्॥ २८॥ अपिनामाद्यपश्येयमार्यंतंलोकविश्रुतं॥ कथंचतीव्रंदुःखंमेनाशयिष्यतिभार्गवः॥ ए
तदिच्छाम्यहंज्ञातुंयथायास्यामितत्रवै॥ २९॥ होत्रवाहनउवाच रामंद्रक्ष्यसिभद्रेत्वंजामदग्न्यंमहावने॥ उग्रेतपसिवर्ततंसत्यसंधंमहाबलं॥ ३०॥ महें
द्रेवैगिरिश्रेष्ठंरामानित्यमुपास्तिह॥ ऋषयोवेदविद्वांसोगंधर्वाप्सरसस्तथा॥ ३१॥ तत्रगच्छस्वभद्रंतेब्रूयाश्चैनंवचोमम॥ अभिवाद्यचतंमूर्ध्नातपोवृद्धंदृढव्रतं॥
॥ ३२॥ ब्रूयाश्चैनंपुनर्भद्रेयत्तेकार्यंमनीषितं॥ मयिसंकीर्तितेरामःसर्वंतत्तेकरिष्यति॥ ३३॥ ममरामःसखावत्सेप्रीतियुक्तःसुहृच्चमे॥ जमदग्निसुतोवीरःसर्व
शस्त्रभृतांवरः॥ ३४॥ एवंब्रुवतिकन्यांतुपार्थिवेहोत्रवाहने॥ अकृतव्रणःप्रादुरासीद्रामस्यानुचरःप्रियः॥ ३५॥ ततस्तेमुनयःसर्वेसमुत्तस्थुःसहस्रशः॥ सचरा
जावयोवृद्धःसृंजयोहोत्रवाहनः॥ ३६॥ ततोदृष्ट्वाकृतातिथ्यमन्योन्यंतेवनौकसः॥ सहिताभरतश्रेष्ठनिषेदुःपरिवार्यतं॥ ३७॥ ततस्तेकथयामासुःकथास्तास्ता
मनोरमाः॥ धन्यादिव्याश्चराजेंद्रप्रीतिहर्षमुदायुताः॥ ३८॥ ततःकथांतेराजर्षिर्महात्माहोत्रवाहनः॥ रामंश्रेष्ठंमहर्षीणामपृच्छदकृतव्रणं॥ ३९॥ क्वसंप्रति
महाबाहोजामदग्न्यःप्रतापवान्॥ अकृतव्रणशक्योवैद्रष्टुंवेदविदांवर॥ ४०॥

॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥ तंविचित्रवीर्यवैवाहिकं विवाहार्थमुद्यतं समुपार्जितंअभ्यंगकौतुकबंधादिनासंस्कृतं दृष्ट्वाइयंकन्यागांगेयमब्रवीदितियोजना ॥५०॥५१॥५२॥५३॥
॥५४॥५५॥ उत्पत्तिकारणं ॥५६॥५७॥५८॥५९॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीये भारतभा०षट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥ ॥७॥ दुःखद्वयंदुःखकरद्वयंभीष्मशाल्वाख्यं यद्वानिर्भर्तृक

अकृतव्रणउवाच भवंतमेवसततंरामःकीर्त्तयतिप्रभो॥ सृंजयोमेप्रियसखोराजर्षिरितिपार्थिव ॥ ४१ ॥ इहरामःप्रभातेश्वोभवितेतिमतिर्मम ॥ द्रष्टास्येन
मिहायांतंतवदर्शनकांक्षया ॥ ४२ ॥ इयंचकन्याराजर्षेकिमर्थंवनमागता ॥ कस्यचेयंतवचकाभवतीच्छामिवेदितुं ॥ ४३ ॥ होत्रवाहनउवाच दौहित्री
यंममविभोकाशिराजसुताप्रिया ॥ ज्येष्ठास्वयंवरेतस्थौभगिनीभ्यांसहानघ ॥ ४४ ॥ इयमंबेतिविख्याताज्येष्ठाकाशिपतेःसुता ॥ अंबिकांबालिकेकन्येकनी
यस्यौतपोधन ॥ ४५ ॥ समेतंपार्थिवंक्षत्रंकाशिपुर्यांततोभवत् ॥ कन्यानिमित्तंविप्रर्षेतत्रासीदुत्सवोमहान् ॥ ४६ ॥ ततःकिलमहावीर्योभीष्मःशांतनवोनृपा
न् ॥ अधिक्षिप्यमहातेजास्तिस्रःकन्याजहारताः ॥ ४७ ॥ निर्जित्यपृथिवीपालानथभीष्मोगजाह्वयं ॥ आजगामविशुद्धात्माकन्याभिःसहभारत ॥ ४८ ॥ सत्य
वत्यैनिवेद्याथविवाहंसमनंतरं ॥ भ्रातुर्विचित्रवीर्यस्यसमाज्ञापयतप्रभुः ॥ ४९ ॥ तंतुवैवाहिकंदृष्ट्वाकन्येयंसमुपार्जितं ॥ अब्रवीत्तत्रगांगेयंमंत्रिमध्येद्विजर्ष
भ ॥ ५० ॥ मयाशाल्वपतिर्वीरोमनसाभिवृतःपतिः ॥ नमामर्हसिधर्मज्ञदातुंभ्रात्रेन्यमानसां ॥ ५१ ॥ तच्छ्रुत्वावचनंभीष्मःसंमंत्र्यसहमंत्रिभिः ॥ निश्चित्य
विससर्जेमांसत्यवत्यामतेस्थितः ॥ ५२ ॥ अनुज्ञाताभीष्मेणशाल्वंसौभपतिंततः ॥ कन्येयंमुदिनातत्रकालेवचनमब्रवीत् ॥ ५३ ॥ विसर्जितास्मिभीष्मेण
धर्ममांप्रतिपादय ॥ मनसाभिवृतःपूर्वंमयात्वंपार्थिवर्षभ ॥ ५४ ॥ प्रत्याचख्यौचशाल्वोस्याश्चारित्रस्याभिशंकितः ॥ सेयंतपोवनंप्राप्तातापस्येभिरताभृशं ॥
॥ ५५ ॥ मयाचप्रत्यभिज्ञातावंशस्यपरिकीर्त्तनात् ॥ अस्यदुःखस्यचोत्पत्तिंभीष्ममेवेहमन्यते ॥ ५६ ॥ अंबोवाच भगवन्नेवमेवेहयथाहपृथिवीपतिः ॥
॥ ५७ ॥ मयाचप्रत्यभिज्ञातावंशस्यपरिकीर्त्तनात् ॥
शरीरकर्तामातुर्मेसृंजयोहोत्रवाहनः ॥ ५७ ॥ नह्युत्सहेस्वनगरंप्रतियातुंतपोधन ॥ अपमानभयाच्चैवव्रीडयाचमहामुने ॥ ५८ ॥ यत्तुमांभगवान्रामोवक्ष्यति
द्विजसत्तम ॥ तन्मेकार्यतमंकार्यमितिमेभगवन्मतिः ॥ ५९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिहोत्रवाहनांबासंवादेषट्सप्तत्यधिकशतत
मोऽध्यायः ॥ १७६ ॥ ॥७॥ ॥७॥ अकृतव्रणउवाच दुःखद्वयमिदंभद्रेकतरस्यचिकीर्षसि ॥ प्रतिकर्तव्यमबलेतत्त्वंवत्सेवदस्वमे ॥ १ ॥

त्वमेकंदुःखंवत्सच्छत्रोर्वधश्चेतितापसानांदुःखद्वयंतथापिशत्रुद्वयमध्येकतरस्यकंप्रतिप्रतिकर्तव्यंहंतुंयत्नंचिकीर्षसि यद्वाएकैकस्यगतिहानिर्भरणंवेतिदुःखद्वयंज्ञेयं ॥ १॥

नियोक्तव्यस्तवपाणिग्रहणार्थमितिशेषः ॥२॥ भीष्मस्यनुसत्यप्रतिज्ञस्यत्वत्सुखार्थंजयमात्रंकर्तव्यंनतुतावतानवहितमित्याशयेनाह अथेति ॥३॥४॥५॥ विधानंप्रतीकारं ॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥

यदिसौभपतिर्भद्रेनियोक्तव्योमतस्तव ॥ नियोक्ष्यतिमहात्मासरामस्त्वद्धितकाम्यया ॥ २ ॥ अथापगेयंभीष्मंत्वंरामेणेच्छसिधीमता ॥ रणेविनिर्जितंद्रष्टुंकुर्या
त्तदपिभार्गवः ॥ ३ ॥ सृंजयस्यवचःश्रुत्वातवचैवशुचिस्मिते ॥ यदत्रतेभृशंकार्यंतदद्यैवविचिंत्यतां ॥ ४॥ अंबोवाच अपनीतास्मिभीष्मेणभगवन्नवि
जानता ॥ नाभिजानातिमेभीष्मोब्रह्मन्शाल्वगतंमनः ॥ ५ ॥ एतद्विचार्यमनसाभवानेतद्विनिश्चयं ॥ विचिनोतुयथान्यायंविधानंक्रियतांतथा ॥ ६ ॥ भीष्मे
वाकुरुशार्दूलेशाल्वराजेथवापुनः ॥ उभयोरेववाब्रह्मन्युक्तंयत्तत्समाचर ॥ ७॥ निवेदितंमयाह्येतद्दुःखमूलंयथातथं ॥ विधानंतत्रभगवन्कर्तुमर्हसियुक्ति
तः ॥ ८॥ अकृतव्रणउवाच उपपन्नमिदंभद्रेयदेवंवरवर्णिनि ॥ धर्मंप्रतिवचोब्रूयाःशृणुचेदंवचोमम ॥ ९ ॥ यदित्वामापगेयोवैननयेद्गजसाह्वयं ॥ शा
ल्वस्त्वांशिरसाभीरुगृह्णीयाद्रामचोदितः ॥ १० ॥ तेनत्वंनिर्जिताभद्रेयस्मान्नीतासिभाविनि ॥ संशयःशाल्वराजस्यतेनत्वयिसुमध्यमे ॥ ११ ॥ भीष्मःपुरुषमा
नीचजितकाशीतथैवच ॥ तस्मात्प्रतिक्रियायुक्ताभीष्मेकारयितुंतव ॥ १२॥ अंबोवाच ममाप्येषसदाब्रह्मन्हृदिकामोभिवर्त्तते ॥ घातयेयंयदिरणेभी
ष्ममित्येवनित्यदा ॥ १३ ॥ भीष्मंवाशाल्वराजंवायंवादोषेणगच्छसि ॥ प्रशाधितंमहाबाहोयत्कृतेहंसुदुःखिता ॥ १४॥ भीष्मउवाच एवंकथयतामेव
तेषांसदिवसोगतः ॥ रात्रिश्चभरतश्रेष्ठसुखशीतोष्णमारुता ॥ १५ ॥ ततोरामःप्रादुरासीत्प्रज्वलन्निवतेजसा ॥ शिष्यैःपरिवृतोराजन्जटाचीरधरोमुनिः ॥ १६॥
धनुष्पाणिरदीनात्माखड्गंबिभ्रत्परश्वधी ॥ विरजाराजशार्दूलसृंजयंसोभ्ययान्नृपं ॥ १७॥ ततस्तंतापसादृष्ट्वासचराजामहातपाः ॥ तस्थुःप्रांजलयोराजन्सा
चकन्यातपस्विनी ॥ १८ ॥ पूजयामासुरव्यग्रामधुपर्केणभार्गवं ॥ अर्चितश्चयथान्यायंनिषसादसहैवतैः ॥ १९ ॥ ततःपूर्वव्यतीतानिकथयंतौस्मतावुभौ ॥
आसातांजामदग्न्यश्चसृंजयश्चैवभारत ॥ २० ॥ तथाकथांतेराजर्षिर्भृगुश्रेष्ठंमहाबलं ॥ उवाचमधुरंकालेराममर्थवचनमर्थवत् ॥ २१ ॥ रामेयंममदौहित्रीकाशि
राजसुताप्रभो ॥ अस्याःशृणुयथातत्त्वंकार्यंकार्यविशारद ॥ २२ ॥ परमंकथ्यतांचेतितांरामःप्रत्यभाषत ॥ ततःसाभ्यवदद्रामंज्वलंतमिवपावकं ॥ २३ ॥ ततो
भिवाद्यचरणौरामस्यशिरसाशुभौ ॥ स्पृष्ट्वापद्मदलाभाभ्यांपाणिभ्यामग्रतःस्थिता ॥ २४ ॥

॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥ आसातां लङिद्विवचनं ॥२०॥२१॥२२॥ परमंतववविवक्षितंयत्तन्मेऽवश्यंवक्तव्यमित्यर्थः ॥२३॥ शिरसाश्रेष्ठौ शिरःप्रधानेसेनाग्रइतिमेदिनी पुंस्त्वमार्षं ॥२४॥

२५ ॥ ...स्यरीहि...शेषः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ लुब्धोयतोमां...तवान् नीचोयतो...मोकारं...

...रोदसाशोकवतीबाष्पव्याकुललोचना ॥ प्रपेदेशरणंचैवशरण्यंभृगुनंदनं ॥ २५ ॥ रामउवाच यथात्वंसृंजयस्यास्यतथामेत्वंनृपात्मजे ॥ ब्रूहियत्तेम
नोदुःखंकरिष्येवचनंतव ॥ २६ ॥ अंबोवाच भगवन्शरणंत्वाद्यप्रपन्नास्मिमहाव्रतं ॥ शोकपंकार्णवान्मग्नांघोरादुद्धरमांविभो ॥ २७ ॥ भीष्मउ
वाच तस्याश्चदृष्ट्वारूपंचवपुश्चाभिनवंपुनः ॥ सौकुमार्यपरंचैवरामश्चितापरोभवत् ॥ २८ ॥ किमियंवक्ष्यतीत्येवंविममर्शभृगूद्वहः ॥ इतिदध्यौचिरंरामःकृप
याभिपरिप्लुतः ॥ २९ ॥ कथ्यतामितिसाभूयोरामेणोक्ताशुचिस्मिता ॥ सर्वमेवयथातत्त्वंकथयामासभार्गवे ॥ ३० ॥ तच्छ्रुत्वाजामदग्न्यस्तुराजपुत्र्यावचस्त
दा ॥ उवाचतांवरारोहांनिश्चित्यार्थविनिश्चयं ॥ ३१ ॥ रामउवाच प्रेषयिष्यामिभीष्मायकुरुश्रेष्ठायभाविनि ॥ करिष्यतिवचोमह्यंश्रुत्वाचसनराधि
पः ॥ ३२ ॥ नचेत्करिष्यतिवचोमयोक्तंजाह्नवीसुतः ॥ धक्ष्याम्यहंरणेभद्रेसामात्यंशस्त्रतेजसा ॥ ३३ ॥ अथवातेमतिस्तत्रराजपुत्रिनवर्तते ॥ यावच्छाल्वपतिं
वीरंयोजयाम्यत्रकर्मणि ॥ ३४ ॥ अंबोवाच विसर्जिताहंभीष्मेणश्रुत्वैवभृगुनंदन ॥ शाल्वराजगतंभावंममपूर्वंमनीषितं ॥ ३५ ॥ सौभराजमुपेत्याहम
वोचंदुर्वचंवचः ॥ नचमांप्रत्यगृह्णात्सचारित्र्यपरिशंकितः ॥ ३६ ॥ एतत्सर्वंविनिश्चित्यस्वबुद्ध्याभृगुनंदन ॥ यदत्रौपयिकंकार्यंतच्चिंतयितुमर्हसि ॥ ३७ ॥ मम
तु...स्यास्यभीष्मोमूलंमहाव्रतः ॥ येनाहंवशमानीतासमुत्क्षिप्यबलात्तदा ॥ ३८ ॥ भीष्मंजहिमहाबाहोयत्कृतेदुःखमीदृशं ॥ प्राप्ताहंभृगुशार्दूलचराम्यप्रि
...तमं ॥ ३९ ॥ सहिलुब्धश्चनीचश्चजितकाशीचभार्गव ॥ तस्मात्प्रतिक्रियाकर्तुंयुक्तातस्मैत्वयानघ ॥ ४० ॥ एषमेक्रियमाणायाभारतेनतदाविभो ॥ अभ
व...संकल्पोघातमेयंमहाव्रतं ॥ ४१ ॥ तस्मात्काममममाद्येमंरामसंपादयानघ ॥ जहिभीष्मंमहाबाहोयथावृत्रंपुरंदरः ॥ ४२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगप
र्वणि...ख्यानपर्वणिरामांबासंवादेसप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥ ॥ ५ ॥ भीष्मउवाच एवमुक्तस्तदारामोजहिभीष्ममितिप्रभो ॥ ॥ १६९ ॥
...ब...कन्यां...चोदयंतींपुनःपुनः ॥ १ ॥ काश्येनकामंगृह्णामिशस्त्रंवैवरवर्णिनि ॥ ऋतेब्रह्मविदांहेतोःकिमन्यत्करवाणिते ॥ २ ॥

...तियावः ॥ ४० ॥ क्रियमाणायाः ...नकुत्समानायाः ...तायांतादिः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपे...

... ॥ ... ॥ ...॥ १ ॥ ...कामिता...न्ये ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ऋषिःअकृतव्रणः पाठांतरेतुस्पष्टमेवसःकीर्त्यते ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥ १७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥ २४॥२५॥ २६॥

वाचाभीष्मश्वशाल्वश्चममराज्ञिवशानुगौ॥ भविष्यतोनवद्यांगितत्करिष्यामिमाशुचः॥३॥ नतुशस्त्रंग्रहीष्यामिकथंचिदपिभाविनि॥ ऋतेनियोगाद्विप्राणा मेषमेसमयःकृतः॥ ४॥ अंबोवाच ममदुःखंभगवताव्यपनेयंयतस्ततः॥ तत्तुभीष्मप्रसूतंमेतंजहीश्वरमाचिरं॥५॥ रामउवाच काशिकन्येपुन र्ब्रूहिभीष्मस्तेचरणावुभौ॥ शिरसावंदनार्होपिग्रहीष्यतिगिरामम ॥ ६॥ अंबोवाच जहिभीष्मंरणेरामगर्जंतमसुरंयथा ॥समाहूतोरणेराममममेचेदि च्छसिप्रियं॥ प्रतिश्रुतंचयदपितत्सत्यंकर्तुमर्हसि॥ ७॥ भीष्मउवाच तयोःसंवदतोरेवंराजन्रामांबयोस्तदा॥ ऋषिःपरमधर्मात्माइदंवचनमब्रवीत्॥ ॥ ८ ॥शरणागतांमहाबाहोकन्यांनत्यक्तुमर्हसि ॥ यदिभीष्मोरणेरामसमाहूतस्त्वयाम्मृधे ॥ ९॥ निर्जितोस्मीतिवाब्रूयात्कुर्याद्वावचनंतव ॥ कृतमस्याभवे त्कार्यंकन्यायाभृगुनंदन॥ १० ॥ वाक्यंसत्यंचतेवीरभविष्यतिकृतंविभो॥ इयंचापिप्रतिज्ञातेतदाराममहामुने ॥ ११ ॥ जित्वावैक्षत्रियान्सर्वान्ब्राह्मणेषुप्र तिश्रुता॥ ब्राह्मणःक्षत्रियोवैश्यःशूद्रश्चैवरणेयदि॥ १२॥ ब्रह्मद्विड्भवितातंवैहनिष्यामीतिभार्गव॥ शरणार्थंप्रपन्नानांभीतानांशरणार्थिनां॥ १३॥ नशक्ष्या मिपरित्यागंकर्तुंजीवन्कथंचन॥ यश्चकृत्स्नंरणेक्षत्रंविजेष्यतिसमागतं॥ १४॥ दीप्तात्मानमहंतंचहनिष्यामीतिभार्गव ॥ सएवंविजयीरामभीष्मःकुरुकुलोद्व हः॥ तेनयुध्यस्वसंग्रामेसमेत्यभृगुनंदन॥१५॥ रामउवाच स्मराम्यहंपूर्वकृतांप्रतिज्ञामृषिसत्तम॥ तथैवचकरिष्यामियथासाम्नैवलप्स्यते॥ १६॥ का र्यमेतन्महद्ब्रह्मन्काशिकन्यामनोगतं॥ गमिष्यामिस्वयंतत्रकन्यामादाययत्रसः ॥ १७॥ यदिभीष्मोरणश्लाघीनकरिष्यतिमेवचः ॥ हनिष्याम्येनमुद्रिक्तमि तिमेनिश्चितामतिः॥ १८॥ नहिबाणामयोत्सृष्टाःसज्जंतीहशरीरिणां॥ कायेषुविदितंतुभ्यंपुराक्षत्रियसंगरे ॥ १९॥ एवमुक्त्वाततोरामःसहतैर्ब्रह्मवादिभिः॥ प्रयाणायमतिंकृत्वासमुत्तस्थौमहातपाः॥ २०॥ ततस्तेतामुषित्वातुरजनींतत्रतापसाः॥ हुताग्नयोजप्तजप्याःप्रतस्थुर्मज्जिघांसया ॥ २१॥ अभ्यगच्छत्ततो रामःसहतैर्ब्रह्मवादिभिः॥ कुरुक्षेत्रंमहाराजकन्ययासहभारत॥ २२॥ न्यविशंततततःसर्वेपरिगृह्यसरस्वतीं॥ तापसास्तेमहात्मानोभृगुश्रेष्ठपुरस्कृताः॥ २३॥ भीष्मउवाच ततस्तृतीयेदिवसेसंदिदेशव्यवस्थितः ॥ कुरुप्रियंसमेराजन्प्राप्तोस्मीतिमहाव्रतः॥ २४॥ तमागतमहंश्रुत्वाविषयांतंमहाबलं॥ अभ्यगच्छं जवेनाशुप्रीत्यातेजोनिधिंप्रभुं॥ २५॥ गांपुरस्कृत्यराजेंद्रब्राह्मणैःपरिवारितः॥ ऋत्विग्भिर्देवकल्पैश्चतथैवचपुरोहितैः॥ २६॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥४१॥४२॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ अवलिप्तस्यदृप्तस्य ॥४८॥ ४९ ॥५० ॥५१ ॥५२ ॥

समामभिगतंदृष्ट्वाजामदग्न्यःप्रतापवान् ॥ प्रतिजग्राहतांपूजांवचनंचेदमब्रवीत् ॥ २७॥ रामउवाच भीष्मकांबुद्धिमास्थायकाशिराजसुतानदा ॥
अकामेनत्वयानीतापुनश्चैवविसर्जिता ॥ २८ ॥ विभ्रंशितात्वयाहीयंधर्मादास्तेयशस्विनी ॥ परामृष्टांत्वयाहीमांकोहिगंतुमिहार्हति ॥ २९ ॥ प्रत्याख्यानाहि
शाल्वेनत्वयानीतेतिभारत ॥ तस्मादिमांमन्नियोगात्प्रतिगृह्णीष्वभारत ॥ ३० ॥ स्वधर्मंपुरुषव्याघ्रराजपुत्रीलभत्वियं ॥ नयुक्तस्त्ववमानोयंराज्ञांकर्तुंत्वयान
घ ॥ ३१ ॥ ततस्तंवैविमनसमुदीक्ष्याहमथाब्रुवं ॥ नाहमेनांपुनर्दद्यांब्रह्मन्भ्रात्रेकथंचन ॥ ३२ ॥ शाल्वस्याहमितिप्राहपुरामामेवभार्गव ॥ मयाचैवाभ्यनुज्ञा
तागतेयंनगरंप्रति ॥ ३३ ॥ नभयान्नाप्यनुक्रोशान्नार्थलोभान्नकाम्यया ॥ क्षात्रंधर्ममहंजह्यामितिमेव्रतमाहितं ॥ ३४ ॥ अथमामब्रवीद्रामःक्रोधपर्याकुले
क्षणः ॥ नकरिष्यसिचेदेतद्वाक्यंमेनरपुंगव ॥ ३५ ॥ हनिष्यामिसहामात्यंत्वामद्येतिपुनःपुनः ॥ संरंभादब्रवीद्रामःक्रोधपर्याकुलेक्षणः ॥ ३६ ॥ तमहंगीर्भिरि
ष्टाभिःपुनःपुनररिंदम ॥ अयाचंभृगुशार्दूलंनचैवप्रशशामसः ॥ ३७ ॥ प्रणम्यनमहंमूर्ध्नाभूयोब्राह्मणसत्तमं ॥ अब्रुवंकारणंकिंतद्यत्त्वंयुद्धंमयेच्छसि ॥ ३८ ॥
इष्वस्त्रंममबालस्यभवतैवचतुर्विधं ॥ उपदिष्टंमहाबाहोशिष्योस्मितवभार्गव ॥ ३९ ॥ ततोमामब्रवीद्रामःक्रोधसंरक्तलोचनः ॥ जानीषेमांगुरुंभीष्मगृह्णासी
मांनचैवह ॥ ४० ॥ सुतांकाश्यस्यकौरव्यमत्प्रियार्थंमहामते ॥ नहितेविद्यतेशांतिरन्यथाकुरुनंदन ॥ ४१ ॥ गृहाणेमांमहाबाहोरक्षस्वकुलमात्मनः ॥ त्वयाविभ्रं
शिताहीयंभर्तारंनाधिगच्छति ॥ ४२ ॥ तथाब्रुवंतंतमहंरामंपरपुरंजयं ॥ नैतदेवंपुनर्भाविब्रह्मर्षेकिंश्रमेणते ॥ ४३ ॥ गुरुत्वंत्वयिसंप्रेक्ष्यजामदग्न्यपुरातनं ॥ प्र
सादयेत्वांभगवंस्त्यक्तैषातुपुरामया ॥ ४४ ॥ कोजातुपरभावांहिनारींव्यालीमिवस्थितां ॥ वासयेतगृहेजानन्स्त्रीणांदोषामहात्ययः ॥ ४५ ॥ नभयाद्वासवस्या
पिधर्मंजह्यांमहाव्रत ॥ प्रसीदमावायद्वातेकार्यंतत्कुरुमाचिरं ॥ ४६ ॥ अयंचापिविशुद्धात्मन्पुराणेश्रूयतेविभो ॥ मरुत्तेनमहाबुद्धेगीतःश्लोकोमहात्मना ॥
॥ ४७ ॥ गुरोरप्यवलिप्तस्यकार्याकार्यमजानतः ॥ उत्पथप्रतिपन्नस्यपरित्यागोविधीयते ॥ ४८ ॥ सत्वंगुरुरितिप्रेम्णामयासंमानितोभृशं ॥ गुरुवृत्तिंनजानी
षेतस्माद्योत्स्यामिवैत्वया ॥ ४९ ॥ गुरुंनहन्यांसमरेब्राह्मणंचविशेषतः ॥ विशेषतस्तपोवृद्धमेवंक्षांतंमयातव ॥ ५० ॥ उद्यतेषुमथोदृष्ट्वाब्राह्मणंक्षत्रबंधुवत् ॥
योहन्यात्समरेक्रुद्धंयुध्यंतमपलायिनं ॥ ५१ ॥ ब्रह्महत्यानतस्यस्यादितिधर्मेषुनिश्चयः ॥ क्षत्रियाणांस्थितोधर्मेक्षत्रियोस्मितपोधन ॥ ५२ ॥

यः पुमान्यस्मिन्नरे यथाप्रीत्या द्वेषेण वा वर्तते स नरस्तस्मिन्नथैव प्रीतिं द्वेषं वा प्रवर्तयन् ॥ ५३ ॥ ननु त्वामर्थे प्रवर्तयन्नहं त्वयि प्रीतिमेव करोमीत्याशंक्याहार्थेवेति अर्थे गुरुवाक्याद्दारकरणे धर्मे पितृप्रीत्यर्थं स्वीकृते ब्रह्मचर्ये विषये देशकालानुसारेण समर्थो विवेककुशलः तत्र धर्मलोपेन गुरुवाक्यान्प्राप्यमाणोऽर्थः श्रेयानुत नेत्यर्थे संशयवानुत गुरुवाक्यविरोधेनापि पाल्यमानो धर्मः श्रेयानुत नेति धर्मे संशयवान् एतयोर्मध्ये अ

योयथावर्ततेयस्मिंस्तस्मिन्नेवप्रवर्तयन्॥ नाधर्मंसमवाप्नोतिनचाश्रेयश्चविंदति ॥ ५३ ॥ अर्थेवायदिवाधर्मेसमर्थोदेशकालवित्॥ अर्थसंशयमापन्नःश्रे
यान्निःसंशयोनरः॥ ५४ ॥ यस्मात्संशयितेप्यर्थेऽयथान्यायंप्रवर्तसे॥ तस्माद्योत्स्यामिसहितस्त्वयाराममहाहवे ॥ ५५ ॥ पश्यमेबाहुवीर्यंचविक्रमंचातिमा
नुषं॥ एवंगतेपितुमयायच्छक्यंभृगुनंदन॥५६॥ तत्करिष्येकुरुक्षेत्रेयोत्स्येविप्रत्वयासह॥ द्वंद्वेरामयथेष्टंमेसज्जीभवमहाद्युते॥ ५७॥ तत्रत्वंनिहतोराममया
शरशतार्दितः॥ प्राप्स्यसेनिर्जिताँल्लोकान्शस्त्रपूतोमहारणे॥ ५८॥ सगच्छविनिवर्तस्वकुरुक्षेत्रंरणप्रिय॥ तत्रैष्यामिमहाबाहोयुद्धायत्वांतपोधन॥ ५९॥ अ
पियत्रत्वयारामकृतंशौचंपुरापितुः॥ तत्राहमपिहत्वात्वांशौचंकर्तास्मिभार्गव॥ ६० ॥ तत्ररामसमागच्छत्वरितंयुद्धदुर्मद॥ व्यपनेष्यामितेदर्पंपौराणंब्राह्म
णब्रुवः॥ ६१ ॥ यच्चापिकत्थसेरामबहुशःपरिवत्सरे॥ निर्जिताःक्षत्रियालोकामयैकेनेतितच्छृणु॥ ६२॥ नतदाजातवान्भीष्मःक्षत्रियोवापिमद्विधः॥ पश्चा
ज्जातानितेजांसितृणेषुज्वलितंत्वया॥ ६३॥ यस्तेयुद्धमयंदर्पंकामंचव्यपनाशयेत्॥ सोहंजातोमहाबाहोभीष्मःपरपुरंजयः॥ व्यपनेष्यामितेदर्पंयुद्धेरामनसं
शयः॥ ६४॥ भीष्मउवाच ततोमामब्रवीद्रामःप्रहसन्निवभारत॥ दिष्ट्याभीष्ममयासार्धंयोद्धुमिच्छसिसंगरे॥ ६५॥ अयंगच्छामिकौरव्यकुरुक्षेत्रं
त्वयासह॥ भाषितंतत्करिष्यामितत्रागच्छपरंतप॥ ६६॥ तत्रत्वांनिहतंमातामयाशरशताचितं॥ जाह्नवीपश्यतांभीष्मगृध्रकंककवलाशनं॥ ६७॥ कृपणंत्वाम
भिप्रेक्ष्यसिद्धचारणसेविता॥ मयाविनिहतंदेवीरोदतामद्यपार्थिव॥ ६८॥ अनर्हामहाभागाभगीरथसुतानघा॥ यात्वामजीजनन्मंदंयुद्धकामुकमातुरं॥
॥ ६९॥ एहिगच्छमयाभीष्मयुद्धकामुकदुर्मद॥ गृहाणसर्वंकौरव्यरथादिभरतर्षभ॥ ७०॥ इतिब्रुवाणंतमहंरामंपरपुरंजयं॥ प्रणम्यशिरसाराममेवमस्त्वि
त्यथाब्रुवं॥ ७१॥ एवमुक्त्वाययौरामःकुरुक्षेत्रंयुयुत्सया॥ प्रविश्यनगरंचाहंसत्यवत्यैन्यवेदयं॥ ७२॥

र्थे संशयमापन्नोऽर्थमननुतिष्ठन्श्रेयान् परिशेषात् धर्मे तु निःसंशयो धर्ममेवानुतिष्ठन्श्रेयानित्यर्थः ॥ ५४ ॥ अयथान्यायमिति छेदः न्यायातिक्रमेण मां प्रवर्तयसे ॥ ५५ ॥ बाहुवीर्यं बाणप्रक्षेपादौ एवंगते एवं स्थिते त्वयि ॥५६॥ ५७ ॥ ५८॥५९ ॥अपि यत्रेति पितृवद्गुरुमरणेप्याशौचमा मासत्यां तत्रैव तीर्थे शौचं सचैलस्नानादिना दशमे क्लिशुद्धिस्तस्य करिष्यामीत्यर्थः शौचं रुधिरांजलिदानमित्यर्वाचीनः ॥६०॥
पौराणं पुराकृतं ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ बलाः काकास्तेषामशनं अन्नभूतं ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥

॥ ७३ ॥ सूपस्करंस्वंगं स्वधिष्ठानंसुचक्रं वैयाघ्रंव्याघ्रचर्मतद्देवपरिवारणंआच्छादनंयस्यतं ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ भार्गवस्यरामस्य ॥ ८५ ॥

ततःकृतस्वस्त्ययनोमात्राचप्रतिनंदितः ॥ द्विजातीन्वाच्यपुण्याहंस्वस्तिचैवमहाद्युते ॥ ७३ ॥ रथमास्थायरुचिरंराजतंपांडुरैर्हयैः ॥ सूपस्करंस्वधिष्ठानंवैया
घ्रपरिवारणं ॥ ७४ ॥ उपपन्नंमहाशस्त्रैःसर्वोपकरणान्वितं ॥ तत्कुलीनेनवीरेणहयशास्त्रविदारणे ॥ ७५ ॥ युक्तंसूतेनशिष्टेनबहुशोदृष्टकर्मणा ॥ दंशितःपांडुरे
णाहंकवचेनवपुष्मता ॥ ७६ ॥ पांडुरंकार्मुकंगृह्यप्रायांभरतसत्तम ॥ पांडुरेणातपत्रेणध्रियमाणेनमूर्धनि ॥ ७७ ॥ पांडुरैश्चापिव्यजनैर्वीज्यमानोनराधिप ॥
शुक्लवासाःसितोष्णीषःसर्वशुक्लविभूषणः ॥ ७८ ॥ स्तूयमानोजयाशीर्भिर्निष्क्रम्यगजसाह्वयात् ॥ कुरुक्षेत्रंरणक्षेत्रमुपायांभरतर्षभ ॥ ७९ ॥ तेहयाश्चोदि
तास्तेनसूतेनपरमाहवे ॥ अवहन्मांभृशंराजन्मनोमारुतरंहसः ॥ ८० ॥ गत्वाहंतत्कुरुक्षेत्रंसचरामःप्रतापवान् ॥ युद्धायसहसाराजन्पराक्रांतौपरस्परं ॥ ८१ ॥
ततःसंदर्शनेतिष्ठंरामस्यातितपस्विनः ॥ प्रगृह्यशंखप्रवरंततःप्राधममुत्तमं ॥ ८२ ॥ ततस्तत्रद्विजाराजंस्तापसाश्चवनौकसः ॥ अपश्यंतरणंदिव्यंदेवाःसेंद्रग
णास्तदा ॥ ८३ ॥ ततोदिव्यानिमाल्यानिप्रादुरासंस्ततस्ततः ॥ वादित्राणिचदिव्यानिमेघवृंदानिचैवह ॥ ८४ ॥ ततस्तेतापसाःसर्वेभार्गवस्यानुयायिनः ॥ प्रे
क्षकाःसमपद्यंतपरिवार्यरणाजिरं ॥ ८५ ॥ ततोमामब्रवीद्देवीसर्वभूतहितैषिणी ॥ मातास्वरूपिणीराजन्किमिदंतेचिकीर्षितं ॥ ८६ ॥ गत्वाहंजामदग्न्यंतुप्रया
चिष्येकुरूद्वह ॥ भीष्मेणसहमायोत्सीःशिष्येणेतिपुनःपुनः ॥ ८७ ॥ मामैवंपुत्रनिर्बंधंकुरुविप्रेणपार्थिव ॥ जामदग्न्येनसमरेयोद्धुमित्येवभर्त्सयत् ॥ ८८ ॥ किं
न्नवैक्षत्रियहणोहरतुल्यपराक्रमः ॥ विदितःपुत्ररामस्तेयतस्त्वंयोद्धुमिच्छसि ॥ ८९ ॥ ततोहमब्रुवंदेवीमभिवाद्यकृतांजलिः ॥ सर्वंतद्भरतश्रेष्ठयथावृत्तंस्वयंवरे
॥ ९० ॥ यथाचरामोराजेंद्रमयापूर्वंप्रचोदितः ॥ काशिराजसुतायाश्चयथाकर्मपुरातनं ॥ ९१ ॥ ततःसाराममभ्येत्यजननीमेमहानदी ॥ मदर्थंतमृषिंवीक्ष्यक्ष
मयामासभार्गवं ॥ ९२ ॥ भीष्मेणसहमायोत्सीःशिष्येणेतिवचोब्रवीत् ॥ सचतामाहयाचंतींभीष्ममेवनिवर्तय ॥ नचमेकुरुतेकाममित्यहंतमुपागमं ॥ ९३ ॥
वैशंपायनउवाच ततोगंगासुतस्नेहाद्भीष्मंपुनरुपागमत् ॥ नचास्याश्चाकरोद्वाक्यंक्रोधपर्याकुलेक्षणः ॥ ९४ ॥ अथादृश्यतधर्मात्माभृगुश्रेष्ठोमहातपाः ॥ आ
ह्वयामासचतदायुद्धायद्विजसत्तमः ॥ ९५ ॥ इतिश्री० उद्यो० अंबोपाख्यानप० परशुरामभीष्मयोःकुरुक्षेत्रावतरणेअष्टसप्तत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥

देवीगंगा ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ क्षत्रियहणःक्षत्रियहंता ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० अष्टसप्तत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥ ॥७॥

तमिति स्मयन्निवदृप्यन्निव ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ वेदमातरोगायत्रीसावित्रीसरस्वत्यः ॥ ४ ॥ सव्यतिक्रमइतिपाठेलंघितक्रमः ॥ ५ ॥ अद्भुतोपमंअभूतोपमंदर्शनंयस्यतस्मिन् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

भीष्मउवाच तमहंस्मयन्निवरणेप्रतिभाषंव्यवस्थितं ॥ भूमिष्ठंनोत्सहेयोद्धुंभवंतंरथमास्थितः ॥ १ ॥ आरोहस्यंदनंवीरकवचंचमहाभुज ॥ बधानसमरेरा
मयदियोद्धुंमयेच्छसि ॥ २ ॥ ततोमामब्रवीद्रामःस्मयमानोरणाजिरे ॥ रथोममेदिनीभीष्मवाहावेदाःसदश्ववत् ॥ ३ ॥ सूतश्चमातरिश्वावैकवचंवेदमातरः ॥
सुसंवीतोरणेताभिर्योत्स्येहंकुरुनंदन ॥ ४ ॥ एवंब्रुवाणोगांधारेरामोमांसत्यविक्रमः ॥ शरव्रातेनमहतासर्वतःप्रत्यवारयत् ॥ ५ ॥ ततोपश्यंजामदग्न्यंरथमध्ये
व्यवस्थितं ॥ सर्वायुधवरेश्रीमत्यद्भुतोपमदर्शने ॥ ६ ॥ मनसाविहितेपुण्येविस्तीर्णेनगरोपमे ॥ दिव्याश्वयुजिसन्नद्धेकांचनेनविभूषिते ॥ ७ ॥ कवचेनमहाबा
होसोमार्ककृतलक्ष्मणा ॥ धनुर्धरोबद्धतूणोबद्धगोधांगुलित्रवान् ॥ ८ ॥ सारथ्यंकृतवांस्तत्रयुयुत्सोरकृतव्रणः ॥ सखावेदविदत्यंतंदयितोभार्गवस्यह ॥ ९ ॥ आ
ह्वयानःसमांयुद्धेमनोहर्षयन्निवमे ॥ पुनःपुनरभिक्रोशन्नभियाहीतिभार्गवः ॥ १० ॥ तमादित्यमिवोद्यंतमनाधृष्यंमहाबलं ॥ क्षत्रियांतकरंराममकमेकःसमा
सदं ॥ ११ ॥ ततोहंबाणपातेषुत्रिषुवाहान्निगृह्यवै ॥ अवतीर्यधनुर्न्यस्यपदातिर्ऋषिसत्तमं ॥ १२ ॥ अभ्यागच्छंतदारामर्मर्चिष्यन्द्विजसत्तमं ॥ अभिवाद्यचै
नंविधिवदब्रुवंवाक्यमुत्तमं ॥ १३ ॥ योत्स्येत्वयारणेरामसदृशेनाधिकेनवा ॥ गुरुणाधर्मशीलेनजयमाशास्वमेविभो ॥ १४ ॥ रामउवाच एवमेतत्कुरु
श्रेष्ठकर्तव्यंभूतिमिच्छता ॥ धर्मोह्येषमहाबाहोविशिष्टैःसहयुध्यतां ॥ १५ ॥ शपेयंत्वांनचेदेवमागच्छेथाविशांपते ॥ युध्यस्वत्वंरणेयत्तोधैर्यमालंब्यकौरव ॥
॥ १६ ॥ नतुतेजयमाशासेत्वांविजेतुमहंस्थितः ॥ गच्छयुध्यस्वधर्मेणप्रीतोस्मिचरितेनते ॥ १७ ॥ ततोहंतंनमस्कृत्यरथमारुह्यसत्वरः ॥ प्राध्मापयंरणेशंखंपु
नर्हेमपरिष्कृतं ॥ १८ ॥ ततोयुद्धंसमभवन्ममतस्यचभारत ॥ दिवसान्सुबहून्राजन्परस्परजिगीषया ॥ १९ ॥ सभेतस्मिन्रणेपूर्वंप्राहरत्कंकपत्रिभिः ॥ षष्ट्या
शतैश्चनवभिःशराणांनतपर्वणां ॥ २० ॥ चत्वारस्तेनमेवाहाःसूतश्चैवविशांपते ॥ प्रतिरुद्धास्तथैवाहंसमरेदंशितःस्थितः ॥ २१ ॥ नमस्कृत्यचदेवेभ्योब्राह्मणे
भ्योविशेषतः ॥ तमहंस्मयन्निवरणेप्रत्यभाषंव्यवस्थितं ॥ २२ ॥ आचार्यतामानितामेनिर्मर्यादेह्यपित्वयि ॥ भूयश्चशृणुमेब्रह्मन्संपदंधर्मसंग्रहे ॥ २३ ॥ येते
वेदाःशरीरस्थाब्राह्मण्यंयच्चतेमहत् ॥ तपश्चतेमहत्तप्तंनतेभ्यःप्रहराम्यहं ॥ २४ ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ नतुतेजयमाशासेइत्युक्तिर्भूतिमिच्छ
तात्वयाप्रागेवमदभिवंदनस्यजयहेतोःकृतत्वादितिभावः तच्चैवमेतत्कुरुश्रेष्ठकर्तव्यंभूतिमिच्छतेत्यनेनसूचितं ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ मेमयामानिता ॥ २३ ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ चिक्षेपेतिषारोक्ष्यार्थेलिट्प्रयोगोहेलयाकृतत्वसूचनार्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ इतिउद्योगप० नै० भा०

पश्यमेधनुपोवीर्यंपश्यबाह्वोर्बलंमम ॥ एषतेकार्मुकंवीरछिनद्मि
प्रहारेक्षत्रधर्मस्ययंत्वंरामसमाश्रितः॥ ब्राह्मणःक्षत्रियत्वंहियातिशस्त्रसमुद्यमात्॥ २५ ॥ पश्यमेधनुपोवीर्यंपश्यबाह्वोर्बलंमम ॥ एषतेकार्मुकंवीरछिनद्मि
निशितेषुणा॥ २६॥ तस्याहंनिशितंभल्लंचिक्षेपभरतर्षभ॥ तेनास्यधनुषःकोटिंछित्वाभूमावपातयं॥ २७॥ तथैवचपृषत्कानांशतानिनतपर्वणां॥ चिक्षेपकं
कपत्राणांजामदग्न्यरथंप्रति॥२८॥ कायेविषक्तास्तुतदावायुनासमुदीरिताः॥ चेलुःक्षरंतोरुधिरंनागाइवचतेशराः॥२९॥ क्षतजोक्षितसर्वांगःक्षरन्सरुधिरंर
णे॥ बभौरामस्तदाराजन्मेरुर्धातुमिवोत्सृजन्॥ ३०॥ हेमंतांतेऽशोकइवरक्तस्तबकमंडितः॥ बभौरामस्तथाराजन्प्रफुल्लइवकिंशुकः॥ ३१ ॥ ततोन्यद्धनुरा
दायरामःक्रोधसमन्वितः॥ हेमपुंखान्सुनिशितान्शरांस्तान्हिववर्षसः ॥ ३२ ॥ तेसमासाद्यमांरौद्राबहुधामर्मभेदिनः॥ अकंपयन्महावेगाःसर्पानलविषोप
माः॥ ३३ ॥ तमहंसमवष्टभ्यपुनरात्मानमाहवे॥ शतसंख्यैःशरैःक्रुद्धस्तदाराममवाकिरं ॥ ३४ ॥ सतैरग्न्यर्कसंकाशैःशरैराशीविषोपमैः॥ शितैरभ्यर्दितोरा
मोमंदचेताइवाभवत्॥ ३५॥ ततोहंकृपयाविष्टोविष्टभ्यात्मानमात्मना ॥ धिग्धिगित्यब्रुवंयुद्धंक्षत्रधर्मंचभारत ॥ ३६॥ असकृच्चाब्रुवंराजन्शोकवेगपरिप्लु
तः॥ अहोबतकृतंपापंमयेदंक्षत्रधर्मणा॥ ३७॥ गुरुर्द्विजातिर्धर्मात्मायदेवंपीडितःशरैः॥ ततोनप्राहरंभूयोजामदग्न्यायभारत॥३८॥ अथावताप्यपृथिवींपूषा
दिवससंक्षये॥ जगामास्तंसहस्रांशुस्ततोयुद्धमुपारमत्॥ ३९॥ इतिश्रीम० उद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिरामभीष्मयुद्धेऊनाशीत्यधिकशततमोऽध्या
यः॥ १७९ ॥ ॥७॥ भीष्मउवाच आत्मनस्तुततःसूतोहयानांचविशांपते॥ ममचापनयामासशल्यान्कुशलसंमतः॥ १ ॥ स्नातापवृत्तैस्तुरगैर्लब्धतोयै
रविक्लवैः॥ प्रभातेचोदितेसूर्येततोयुद्धमवर्तत॥ २ ॥ दृष्ट्वामांतूर्णमायांतंदंशितंस्यंदनेस्थितं॥ अकरोद्रथमत्यर्थंरामःसज्जंप्रतापवान्॥ ३ ॥ ततोहंराममायां
तंदृष्ट्वासमरकांक्षिणं॥ धनुःश्रेष्ठंसमुत्सृज्यसहसावतरंरथात् ॥ ४ ॥ अभिवाद्यतथैवाहंरथमारुह्यभारत ॥ युयुत्सुर्जामदग्न्यस्यप्रमुखेवीतभीःस्थितः॥ ५॥ त
तोहंशरवर्षेणमहतासमवाकिरं॥ सचमांशरवर्षेणवर्षंतंसमवाकिरत्॥ ६॥ संक्रुद्धोजामदग्न्यस्तुपुनरेवसुतेजितान्॥ संप्रैषीन्मेशरान्घोरान्दीप्तास्यानुरगानि
व॥ ७॥ ततोहंनिशितैर्भल्लैःशतशोथसहस्रशः॥ अच्छिदंसहसाराजन्नंतरिक्षेपुनःपुनः॥ ८॥

॥ ३९ ॥ ऊनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ आत्मनइति ॥ १ ॥ स्नातापवृत्तैःस्नातैःपरावृत्तैश्च ॥ २ ॥ ३ ॥ ४॥५॥ सुतेजितान्सुष्ठुतीक्ष्णीकृतान् ॥६ ॥ ७ ॥ ८॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

ततस्त्वस्त्राणिदिव्यानिजामदग्न्यःप्रतापवान्॥मयिप्रयोजयामासतान्यहंप्रत्यषेधयं॥ ९ ॥अस्त्रैरेवमहाबाहोचिकीर्षन्नधिकांक्रियां॥ततोदिविमहान्नादःप्रा·
·दुरासीत्समंततः॥ १० ॥ततोहमस्त्रंवायव्यंजामदग्न्येप्रयुक्तवान्॥प्रत्याजघ्नेचतद्रामोगुह्यकास्त्रेणभारत ॥ ११ ॥ततोहमस्त्रमाग्नेयमनुमंत्र्यप्रयुक्तवान्॥वा
·रुणेनैवतद्रामोवारयामासमेविभुः॥ १२ ॥एवमस्त्राणिदिव्यानिरामस्याहमवारयं॥रामश्चममतेजस्वीदिव्यास्त्रविदरिंदमः॥ १३ ॥ततोमांसव्यतोराजन्रा
मःकुर्वन्द्विजोत्तमः॥उरस्यविध्यन्संक्रुद्धोजामदग्न्यःप्रतापवान्॥ १४॥ततोहंभरतश्रेष्ठसंन्यषीदंरथोत्तमे॥ततोमांकश्मलाविष्टंसूतस्तूर्णमुदावहत्॥ १५॥
ग्लायंतंभरतश्रेष्ठरामबाणप्रपीडितं॥ततोमामपयातंवैभृशंविद्धमचेतसं॥ १६॥रामस्यानुचराहृष्टाःसर्वेदृष्ट्वाविचुक्रुशुः॥अकृतव्रणप्रभृतयःकाशिकन्या
चभारत॥ १७॥ततस्तुलब्धसंज्ञोहंज्ञात्वासूतमथाब्रुवं॥याहिसूतयतोरामःसज्जोहंगतवेदनः॥ १८॥ततोमामवहत्सूतोहयैःपरमशोभितैः॥नृत्यद्भिरिवकौ
रव्यमारुतप्रतिमैर्गतौ॥ १९॥ततोहंराममासाद्यबाणवर्षैश्चकौरव॥अवाकिरंसुसंरब्धःसंरब्धंचजिगीषया॥ २०॥तानापततएवासौरामोबाणानजिह्मगा
न्॥बाणैश्चाच्छिनत्तूर्णमेकैकंत्रिभिराहवे॥ २१ ॥ततस्तेसृदिताःसर्वेममबाणाःसुसंशिताः॥रामबाणैर्द्विधाच्छिन्नाःशतशोथसहस्रशः॥ २२ ॥ततःपुनः
शरंदीप्तंसुप्रभंकालसंमितं॥अस्रजंजामदग्न्यायरामायाहंजिघांसया॥ २३ ॥तेनत्वभिहतोगाढंबाणवेगवशंगतः॥मुमोहसमरेरामोभूमौचनिपपातह॥
॥ २४॥ततोहाहाकृतंसर्वंरामेभूतलमाश्रिते॥जगद्भारतसंविग्नंयथार्कपतनेभवेत्॥ २५॥ततएनंसमुद्विग्नाःसर्वएवाभिदुद्रुवुः॥तपोधनास्तेसहसाकाश्या
चकुरुनंदन॥ २६॥ततएनंपरिष्वज्यशनैराश्वासयंस्तदा॥पाणिभिर्जलशीतैश्चजयाशीर्भिश्चकौरव॥ २७॥ततःसविक्लवंवाक्यंरामउत्थायचाब्रवीत्॥ति
ष्ठभीष्महतोसीतिबाणंसंधायकार्मुके॥ २८॥समुक्तोन्यपतत्तूर्णंसव्येपार्श्वेमहाहवे॥येनाहंभृशमुद्विग्नोव्याघूर्णितइवद्रुमः॥ २९॥हत्वाहयांस्ततोरामःशीघ्रा
स्त्रेणमहाहवे॥अवाकिरन्मांविस्रब्धोबाणैस्तैर्लोमवाहिभिः॥ ३० ॥ततोहमपिशीघ्रास्त्रंसमरप्रतिवारणं॥अवास्रजंमहाबाहोतेन्तराधिष्ठिताःशराः॥ ३१॥रा
मस्यममचैवाशुव्योमावृत्यसमंततः॥नस्मसूर्यःप्रतपतिशरजालसमावृतः॥ ३२ ॥मातरिश्वाततस्तस्मिन्मेघरुद्धइवाभवत्॥ततोवायोःप्रकंपाच्चसूर्यस्य
चगभस्तिभिः॥ ३३॥अभिघातप्रभावाच्चपावकःसमजायत॥तेशराःस्वसमुत्थेनप्रदीप्ताश्चित्रभानुना॥ ३४॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेअशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ समागतस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

भूमौसर्वेतदाराजन्भस्मभूताःप्रपेदिरे ॥ तदाशतसहस्राणिप्रयुतान्यर्बुदानिच ॥ ३५ ॥ अयुतान्यथखर्वाणिनिखर्वाणिचकौरव ॥ रामःशराणांसंक्रुद्धोमयि
तूर्णंन्यपातयत् ॥ ३६ ॥ ततोहंतानपिरणेशरराशीविषोपमैः ॥ संछिद्यभूमौनृपतेपातयेयंनगानिव ॥ ३७ ॥ एवंतदभवद्युद्धंतदाभरतसत्तम ॥ संध्याकालेव्य
तीतेतुव्यपायात्सचमेगुरुः ॥ ३८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिरामभीष्मयुद्धेअशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥ ॥छ॥
भीष्मउवाच समागतस्यरामेणपुनरेवातिदारुणं ॥ अन्येद्युस्तुमुलंयुद्धंतदाभरतसत्तम ॥ १ ॥ ततोदिव्यास्त्रविच्छूरोदिव्यान्यस्त्राण्यनेकशः ॥ अयोजयत्सध
र्मात्मादिवसेदिवसेविभुः ॥ २ ॥ तान्यहंतत्प्रतीघातैरस्त्रैरस्त्राणिभारत ॥ व्यधमंतुमुलेयुद्धेप्राणांस्त्यक्त्वासुदुस्त्यजान् ॥ ३ ॥ अस्त्रैरस्त्रेषुबहुधाहतेष्वेवचभारत ॥ अ
क्रुध्यतमहातेजास्त्यक्तप्राणःससंयुगे ॥ ४ ॥ ततःशक्तिंप्राहिणोद्घोररूपामस्त्रैरुद्धेजामदग्न्योमहात्मा ॥ कालोत्सृष्टांप्रज्वलितामिवोल्कांसंदीप्ताग्रांतेजसाव्या
प्यलोकं ॥ ५ ॥ ततोहंतामिषुभिर्दीप्यमानांसमायांतीमंतकालार्कदीप्तां ॥ छित्वात्रिधापातयामासभूमौततोववौपवनःपुण्यगंधिः ॥ ६ ॥ तस्यांछिन्नायांक्रो
धदीप्तोथरामःशक्तीर्घोराःप्राहिणोद्द्वादशान्याः ॥ तासांरूपंभारतनोतशक्यंतेजस्वित्वाल्लाघवाच्चैववक्तुं ॥ ७ ॥ किंत्वेवाहंविह्वलःसंप्रदृश्यदिग्भ्यःसर्वास्ताम
होल्काइवाग्नेः ॥ नानारूपास्तेजसोग्रेणदीप्तायथादित्याद्वादशलोकसंक्षये ॥ ८ ॥ ततोजालंबाणमयंविवृत्तंसंदृश्यभित्वाशरजालेनराजन् ॥ द्वादशेषून्प्राहिण
वंरणेहंततःशक्तीरप्यधमंघोररूपाः ॥ ९ ॥ ततोराजन्जामदग्न्योमहात्माशक्तीर्घोराव्याक्षिपद्धेमदंडाः ॥ विचित्रिताःकांचनपट्टनद्धायथामहोल्काज्वलितास्त
थाताः ॥ १० ॥ ताश्चाप्युग्राश्चर्मणावारयित्वाखड्गेनाजौपातयित्वानरेंद्र ॥ बाणैर्दिव्यैर्जामदग्न्यस्यसंख्येदिव्यानश्वानभ्यवर्षंसमूतान् ॥ ११ ॥ निर्मुक्तानांप
न्नगानांसरूपादृष्ट्वाशक्तीर्हेमचित्रानिकृत्ताः ॥ प्रादुश्चक्रेदिव्यमस्त्रंमहात्माक्रोधाविष्टोहैहयेशप्रमाथी ॥ १२ ॥ ततःश्रेण्यःशलभानामिवोग्राःसमापेतुर्विशि
खानांप्रदीप्ताः ॥ समाचिनोच्चापिभृशंशरीरंहयान्सूतंसरथंचैवमह्यं ॥ १३ ॥ रथःशरैर्मेनिचितःसर्वतोभूत्तथावाहाःसारथिश्चैवराजन् ॥ युगंरथेपांचतथैवचक्र
तथैवाक्षःशरकृत्तोथभग्नः ॥ १४ ॥ ततस्तस्मिन्बाणवर्षेव्यतीतेशरौघेणप्रत्यवर्षंगुरुंतं ॥ सविक्षतोमार्गणैर्ब्रह्मराशिर्देहादसक्तंमुमुचेभूरिरक्तं ॥ १५ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ निकृत्ताःछिन्नाः हैहयेशप्रमाथीकार्तवीर्यस्यहंता ॥ १२ ॥ १३ ॥ शरकृत्तःबाणैश्छिन्नः ॥ १४ ॥ १५ ॥

[illegible]महीमंभस्तावलं ॥१६॥ इतिउद्योगप०नै० भारतभा०एकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः॥१८१॥ ॥७॥ ततइति ॥१॥ अभ्रांतेमेघमंडलसमीपे ॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥ द्विजान्

[illegible]बाणजालाचितमस्तथैवाहंसुभृशंगाढविद्धः ॥ ततोयुद्धंव्यरमच्चापराह्णेभानावस्तंप्रतियातेमहीध्रं ॥ १६॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपा
[illegible]नपर्वणिएकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः॥१८१॥ ॥७॥ भीष्मउवाच ततःप्रभातेराजेंद्रसूर्येविमलतांगते॥ भार्गवस्यमयासार्धपुनर्युद्धमवर्तत
॥ १ ॥ ततोभ्रांतेरथेतिष्ठन्रामःप्रहरतांवरः॥ ववर्षशरजालानिमयिमेघइवाचले॥२॥ ततःसूतोममसुहृच्छरवर्षेणताडितः॥ अपयातोरथोपस्थान्मनोमम
विषादयन्॥ ३॥ ततःसूतोममात्यर्थंकश्मलंप्राविशन्महत्॥ पृथिव्यांचशराघातान्निपपातमुमोहच॥४॥ ततःसूतोजहात्प्राणान्रामबाणप्रपीडितः॥ मुहूर्ता
दिवराजेंद्रमांचभीराविशत्तदा॥५॥ ततःसूतेहतेतस्मिन्क्षिपतस्तस्यमेशरान्॥ प्रमत्तमनसोरामःप्राहिणोन्मृत्युसंमितं॥६॥ ततःसूतव्यसनिनंविप्लुतंमांस
भार्गवः॥शरेणाभ्यहनद्गाढंविकृष्यबलवद्धनुः॥ ७॥ समेभुजांतरेराजन्निपत्यरुधिराशनः॥ मयैवसहराजेंद्रजगामवसुधातलं॥८॥ मत्वातुनिहतंरामस्त
तोमांभरतर्षभ॥ मेघवद्विननादोच्चैर्जहृषेचपुनःपुनः॥ ९॥ तथातुपतितेराजन्मयिरामोमुदायुतः॥ उदक्रोशन्महानादंसहतैरनुयायिभिः॥ १०॥ ममतत्राभ
वन्येतुकुरवःपार्श्वतःस्थिताः॥ आगताअपियुद्धंतज्जनास्तत्रदिदृक्षवः॥ आर्तिंपरमिकांजग्मुस्तेतदापतितेमयि॥ ११॥ ततोपश्यंपतितोराजसिंहद्विजानष्टौ
सूर्यहुताशनाभान्॥ तेमांसमंतात्परिवार्यतस्थुःस्वबाहुभिःपरिधार्याजिमध्ये॥ १२॥ रक्ष्यमाणश्चतैर्विप्रैर्नाहंभूमिमुपास्पृशं॥ अंतरिक्षेधृतोह्यस्मितैर्विप्रै
र्बांधवैरिव॥ १३॥ श्वसन्निवांतरिक्षेचजलबिंदुभिरुक्षितः॥ ततस्तेब्राह्मणाराजन्नब्रुवन्परिगृह्यमां॥ १४॥ माभैरितिसमंसर्वेस्वस्तितेस्त्वितिचासकृत्॥ तत
स्तेषामहंवाग्भिस्तर्पितःसहसोत्थितः॥ मातरंसरितांश्रेष्ठामपश्यंरथमास्थितां॥ १५॥ हयाश्चमेसंगृहीतास्तयासन्महानद्यासंयतिकौरवेंद्र॥ पादौजनन्याःप्र
तिपूज्यचाहंतथापितॄणांरथमभ्यरोहं॥ १६॥ ररक्षसामांसरथंहयांश्चोपस्कराणिच॥ तामहंप्रांजलिर्भूत्वापुनरेवव्यसर्जयं॥ १७॥ ततोहंस्वयमुद्यम्यहयांस्ता
न्वातरंहसः॥ अयुध्यंजामदग्न्येननिवृत्तेहनिभारत॥ १८॥ ततोहंभरतश्रेष्ठवेगवंतंमहाबलं॥ अमुंचंसमरेबाणंरामायहृदयच्छिदं॥१९॥ ततोजगामवसुधां
ममबाणप्रपीडितः॥ जानुभ्यांधनुरुत्सृज्यरामोमोहवशंगतः॥ २०॥ ततस्तस्मिन्निपतितेरामेभूरिसहस्रदे॥ आववुर्जलदाव्योमक्षरंतोरुधिरंबहु॥ २१॥

[illegible]परामसूत ॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥भूरिसहस्रदेस्वर्णसहस्राणांदातरि भूरिर्नावासुदेवेचहरेचपरमेष्ठिनि नपुंसकंसुवर्णेचप्राज्येस्याद्वाच्यलिंगक[illegible]इतिमेदिनी ॥ २१ ॥

सकंपनाःसविद्युतः ॥ २२ ॥ बलाःबलाकाः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ विह्वलःव्याकुलः क्रोधावेशादेवउद्विग्नः ॥ २६ ॥ बलसंनिभंगंधकरसवत् बलंगंधरसेरूपेइतिमेदिनी मयिमुनिनिमित्तं आददानंश रमितिशेषः शरंमय्याददानमितिपाठांतरं ॥ २७ ॥ममयि अहरत्संदधनवान् मुनीनांवाक्यादित्यर्थः ॥ २८ ॥ मंत्रमयाःमरीचयोमंडलंचयस्यसतथा तथाचश्रुतिः सैषात्रय्येवविद्यानपतीति प्रत्यवहारयावः

उल्काश्चशतशःपेतुःसनिर्घाताःसकंपनाः ॥ अर्कंचसहसादीप्तंस्वर्भानुरभिसंवृणोत् ॥ २२ ॥ ववुश्चवाताःपरुषाश्चलिताचवसुंधरा ॥ गृध्राबलाश्चकंकाश्चपरिपेतुर्मुदायुताः ॥ २३ ॥ दीप्तायांदिशिगोमायुर्दारुणंमुहुरुन्नदत् ॥ अनाहतादुंदुभयोविनेदुर्भृशनिःस्वनाः ॥ २४ ॥ एतदौत्पातिकंसर्वंघोरमासीद्भयंकरं ॥ विसंज्ञकल्पेधरणींगतेरामेमहात्मनि ॥ २५ ॥ ततोवैसहसोत्थायरामोमामभ्यवर्तत ॥ पुनर्युद्धायकौरव्यविह्वलःक्रोधमूर्छितः ॥ २६ ॥ आददानोमहाबाहुःकार्मुकंबलसन्निभं ॥ ततोमय्याददानंतंराममेवन्यवारयन् ॥ २७ ॥ महर्षयःकृपायुक्ताःक्रोधाविष्टोथभार्गवः ॥ सममेऽहरदमेयात्माशरंकालानलोपमं ॥ २८ ॥ ततोरविर्मंत्रमरीचिमंडलोजगामास्तंपांसुपुंजावगूढः ॥ निशाव्यगाहत्सुखशीतमारुताततोयुद्धंप्रत्यवहारयावः ॥ २९ ॥ एवंराजन्नवहारोबभूवनतःपुनर्विमलेभूत्सुघोरं ॥ कल्यंकल्यंविंशतिंवैदिनानितथैवचान्यानिदिनानित्रीणि ॥ ३० ॥ इतिश्रीम० उद्यो० अंबोपाख्यानपर्वणिरामभीष्मयुद्धेद्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥ ॥छ॥ भीष्मउवाच ततोहंनिशिराजेंद्रप्रणम्यशिरसातदा ॥ ब्राह्मणानांपितृणांचदेवतानांचसर्वशः ॥ १ ॥ नक्तंचराणांभूतानांराजन्यानांविशांपते ॥ शयनंप्राप्यरहितेमनसासमचिंतयं ॥ २ ॥ जामदग्न्येनमेयुद्धमिदंपरमदारुणं ॥ अहानिचबहून्यद्यवर्ततेसुमहात्ययं ॥ ३ ॥ नचरामंमहावीर्यंशक्तोमिरणमूर्धनि ॥ विजेतुंसमरेविप्रंजामदग्न्यंमहाबलं ॥ ४ ॥ यदिशक्योमयाजेतुंजामदग्न्यःप्रतापवान् ॥ दैवतानिप्रसन्नानिदर्शयंतुनिशांमम ॥ ५ ॥ ततोनिशिचराजेंद्रप्रसुप्तःशरविक्षतः ॥ दक्षिणेनैवपार्श्वेनप्रभातसमयेतदा ॥ ६ ॥ ततोहंविप्रमुख्यैस्तैर्यैरस्मिपतितोरथात् ॥ उत्थापितोधृतश्चैवमाभैरितिचसांत्वितः ॥ ॥ ७ ॥ तएवमांमहाराजस्वप्नेदर्शनमेत्यवै ॥ परिवार्याब्रुवन्वाक्यंतन्निबोधकुरूद्वह ॥ ८ ॥ उत्तिष्ठमाभैर्गांगेयनभयंतेस्तिकिंचन ॥ रक्षामहेत्वांकौरव्यस्वशरीरंहिनोभवान् ॥ ९ ॥ नत्वांरामोरणेजेताजामदग्न्यःकथंचन ॥ त्वमेवसमरेरामंविजेताभरतर्षभ ॥ १० ॥

समार्मकृतवंतौ आवामितिशेषः ॥ २९ ॥ विमलेदिवसेवितमसीत्यर्थः कल्यंकल्यंप्रातःप्रातः ॥ ३० ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० द्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ततोहमिति ॥ १ ॥ रहितेएकांते ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ निशांनिशि दर्शयंतुआत्मानंप्रकाशयंतु ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

प्रत्यभिज्ञापरिचयस्तंप्राप्स्यसे पूर्वस्मिन्वपुभावे ॥ १ १॥ १ २॥ १ ३॥ १ ४॥ १ ५॥ १ ६॥ १ ७॥ १ ८॥ १ ९॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥९४॥ ततइति ॥ १॥ २॥

इदमस्त्रंसुदयितंप्रत्यभिज्ञास्यतेभवान् ॥ विदितंहितवाप्येतत्पूर्वस्मिन्देहधारणे ॥ १ १॥ प्राजापत्यंविश्वकृतंप्रस्वापंनामभारत ॥ नहीदंवेदरामोपिपृथिव्यांवापु
मान्कचित् ॥ १ २॥ तत्स्मरस्वमहाबाहोभृशंसंयोजयस्वच ॥ उपस्थास्यतिराजेंद्रस्वयमेवतवानघ ॥ १ ३॥ येनसर्वान्महावीर्यान्प्रशासिष्यसिकौरव ॥ नचरा
मःक्षयंगंतातेनास्त्रेणनराधिप ॥ १ ४॥ एनसानतुसंयोगंप्राप्स्यसेजातुमानद ॥ स्वप्स्यतेजामदग्न्योसौत्वद्बाणबलपीडितः ॥ १ ५॥ ततोजित्वात्वमेवैनंपुनरुत्था
पयिष्यसि ॥ अस्त्रेणदयितेनाजौभीष्मसंबोधनेनवै ॥ १६ ॥ एवंकुरुष्वकौरव्यप्रभातेरथमास्थितः ॥ प्रसुप्तंवामृतंवेतितुल्यंमन्यामहेवयं ॥ १ ७॥ नचरामेण
मर्तव्यंकदाचिदपिपार्थिव ॥ ततःसमुत्पन्नमिदंप्रस्वापंयुज्यतामिति ॥ १८ ॥ इत्युक्त्वांतर्हिताराजन्सर्वएवद्विजोत्तमाः ॥ अष्टौसदृशरूपास्तेसर्वेभासुरमूर्तयः ॥
॥ १ ९॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिभीष्मप्रस्वापनास्त्रलाभेत्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥ ॥९४॥ भीष्मउवाच
ततोरात्रौव्यतीतायांप्रतिबुद्धोस्मिभारत ॥ ततःसंचिंत्यवैस्वप्नमवापंहर्षमुत्तमं ॥ १ ॥ ततःसमभवद्युद्धंममतस्यचभारत ॥ तुमुलंसर्वभूतानांलोमहर्षणमद्भुतं
॥ २ ॥ ततोबाणमयंवर्षंववर्षमयिभार्गवः ॥ न्यवारयमहंतच्चशरजालेनभारत ॥ ३ ॥ ततःपरमसंक्रुद्धःपुनरेवमहातपाः ॥ ह्यस्तनेनचकोपेनशक्तिंवैप्राहिणो
न्मयि ॥ ४ ॥ इंद्राशनिसमस्पर्शांयमदंडसमप्रभां ॥ ज्वलंतीमग्निवत्संख्येलेलिहानांसमंततः ॥ ५॥ ततोभरतशार्दूलधिष्ण्यमाकाशगंयथा ॥ सामामभ्यवधी
त्तूर्णंजत्रुदेशेकुरूद्वह ॥ ६ ॥ अथासृग्मस्रवद्घोरंगिरेर्गैरिकधातुवत् ॥ रामेणसुमहाबाहोक्षतस्यक्षतजेक्षण ॥ ७॥ ततोहंजामदग्न्यायभृशंक्रोधसमन्वितः ॥ चिक्षे
पमृत्युसंकाशंबाणंसर्पविषोपमं ॥ ८ ॥ सतेनाभिहतोवीरोललाटेद्विजसत्तमः ॥ अशोभतमहाराजसशृंगइवपर्वतः ॥ ९ ॥ ससंरब्धःसमावृत्यशरंकालांतकोप
मं ॥ संदधेबलवत्कृष्यघोरंशत्रुनिबर्हणं ॥ १० ॥ सवक्षसिपपातोग्रःशरोव्यालइवश्वसन् ॥ महींराजंस्ततश्चाहमगमंरुधिराविलः ॥ १ १ ॥ संप्राप्यतुपुनःसंज्ञां
जामदग्न्यायधीमते ॥ प्राहिण्वंविमलांशक्तिंज्वलंतीमशनीमिव ॥ १ २ ॥ सातस्यद्विजमुख्यस्यनिपपातभुजांतरे ॥ विह्वलश्चाभवद्राजन्वेपथुश्चैनमाविशत् ॥
॥ १ ३ ॥ ततएनंपरिष्वज्यसखाविप्रोमहातपाः ॥ अकृतव्रणःशुभैर्वाक्यैराश्वासयदनेकधा ॥ १४ ॥

३॥ ४॥ ५॥ धिष्ण्यंनक्षत्रं धिष्ण्यंस्थानाग्निसद्मसु. शक्तौदक्षेचेतिमेदिनी जत्रुदेशेकंठकक्षयोरंतराले ॥ ६ ॥ अस्त्रंशोणितं पाठांतरेःसृगपितदेव ॥७॥ ८॥ ९॥ कृष्यआकृष्य ॥ १०॥ १ १॥ १ २॥ १ ३॥ १ ४॥

इतिउद्योगप० नैलकंठीये भारतभा० चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥ ॥७॥ ततइति दि वेदेवानामितिशेषः ॥ १ ॥

॥१५ ॥१६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

समाश्वस्तस्ततोरामः क्रोधामर्षसमन्वितः ॥ प्रादुश्चक्रे तदा ब्राह्मं परमास्त्रं महाव्रतः ॥ १५ ॥ ततस्तत्प्रतिघातार्थं ब्राह्ममेवास्त्रमुत्तमं ॥ मयाप्रयुक्तं ज्वालयुगांत मिवदर्शयत् ॥ १६ ॥ तयोर्ब्रह्मास्त्रयोरासीदंतरा वैसमागमः ॥ असंप्राप्यैव रामंच मांच भारतसत्तम ॥ १७ ॥ ततोव्योम्नि प्रादुरभूत्तेज एवहि केवलं ॥ भूतानि चैवं सर्वाणि जग्मुरार्तिं विशांपते ॥ १८ ॥ ऋषयश्च सगंधर्वा देवताश्चैव भारत ॥ संतापं परमं जग्मुरस्त्रतेजोभिपीडिताः ॥ १९ ॥ ततश्चचाल पृथिवी सपर्वतवनद्रुमा ॥ संतप्तानि च भूतानि विषादं जग्मुरुत्तमं ॥ २० ॥ प्रजज्वाल नभोराजन् धूमायंते दिशोदश ॥ नस्थातुमंतरिक्षे च शेकुराकाशगास्तदा ॥ २१ ॥ ततोहाहाकृते लोके सदेवासुरराक्षसे ॥ इदमंतरमित्येवं मोक्तुकामोस्मि भारत ॥ २२ ॥ प्रस्वापमस्त्रं त्वरितो वचनाद्ब्रह्मवादिनां ॥ विचित्रं च तदस्त्रं मे मनसि प्रत्यभात्तदा ॥ २३ ॥ इति श्रीम० उद्यो० अंबोपाख्यानपर्वणि परस्परब्रह्मास्त्रप्रयोगे चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥ ॥७॥ भीष्म उवाच ततोहलहलाशब्दो दिवि राजन्महानभूत् ॥ प्रस्वापं भीष्म मास्राक्षीरिति कौरवनंदन ॥ १ ॥ अयुंजमेव चैवाहं तदस्त्रं भृगुनंदने ॥ प्रस्वापं मां प्रयुंजानं नारदो वाक्यमब्रवीत् ॥ २ ॥ एते वियति कौरव्य दिवि देवगणाः स्थिताः ॥ तेत्वां निवारयंत्यद्य प्रस्वापं माप्रयोजय ॥ ३ ॥ रामस्तपस्वी ब्रह्मण्यो ब्राह्मणश्च गुरुश्च ते ॥ तस्यावमानं कौरव्य मास्म कार्षीः कथंचन ॥ ४ ॥ ततोपश्यं दिविष्ठान्वै तानष्टौ ब्रह्मवादिनः ॥ तेमां स्मयंतो राजेंद्र शनकैरिदमब्रुवन् ॥ ५ ॥ यथाह भरतश्रेष्ठ नारदस्तत्तथा कुरु ॥ एतद्धि परमं श्रेयो लोकानां भरतर्षभ ॥ ६ ॥ ततश्च प्रतिसंहृत्य तदस्त्रं स्वापनं महत् ॥ ब्रह्मास्त्रं दीपयांचक्रे तस्मिन्युधि यथाविधि ॥ ७ ॥ ततोरामो हृपितो राजसिंह दृष्ट्वा तदस्त्रं विनिवर्तितं वै ॥ जितोस्मि भीष्मेण सुमंदबुद्धिरित्येव वाक्यं सहसाव्यमुंचत् ॥ ८ ॥ ततोपश्यत्पितरं जामदग्न्यः पितुस्तथा पितरं चास्य मान्यं ॥ तेतत्र चैनं परिवार्य तस्थुरूचुश्चैनं सांत्वपूर्वं तदानीं ॥ ९ ॥ पितर ऊचुः मास्मैवं साहसं तात पुनः कार्षीः कथंचन ॥ भीष्मेण संयुगं गंतुं क्षत्रियेण विशेषतः ॥ १० ॥ क्षत्रियस्य तु धर्मोयं यद्युद्धं भृगुनंदन ॥ स्वाध्यायो व्रतचर्याथ ब्राह्मणानां परं धनं ॥ ११ ॥ इदं निमित्ते कस्मिंश्चिदस्माभिः प्रागुदाहृतं ॥ शस्त्रधारणमत्युग्रं तच्चाकार्यं कृतं त्वया ॥ १२ ॥ वत्स पर्याप्तमेतावद्भीष्मेण सह संयुगे ॥ विमर्दस्ते महाबाहो व्यपयाहि रणादितः ॥ १३ ॥ पर्याप्तमेतद्भद्रं ते तव कार्मुकधारणं ॥ विसर्जयैतद्दुर्धर्ष तपस्तप्यस्व भार्गव ॥ १४ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ चक्रे कृतवानहं ॥ ७ ॥ हेभीष्म सुमंदबुद्धिरहं जितोस्मीति संबंधः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

देवैर्निवारितइत्येतद्देवाद्युः निवर्तस्वेति ॥ १५॥ १६॥ १७॥ १८॥ १९॥ २०॥ २१॥ २२॥ २३॥ २४॥ २५॥ २६॥ २७॥ २८॥ शाम्यशांतोभव ॥ २९॥ ३०॥ न्यासयांचक्रिरेत्याजिह्ववंतः ॥ ३१॥ ३२॥ ३३॥ ३४॥

एषभीष्मःशांतनवोदेवैःसर्वैर्निवारितः ॥ निवर्तस्वरणादस्मादितिचैवप्रसादितः ॥ १५ ॥ रामेणसहमायोत्सीर्गुरुणेतिपुनःपुनः ॥ नहिरामोरणेजेतुंत्वयान्या
य्यःकुरूद्वह ॥ १६ ॥ मानंकुरुष्वगांगेयब्राह्मणस्यरणाजिरे ॥ वयंतुगुरवस्तुभ्यंतस्मात्त्वांवारयामहे ॥ १७ ॥ भीष्मोवसूनामन्यतमोदिष्ट्याजीवसिपुत्रक ॥ गां
गेयःशांतनोःपुत्रोवसुरेषमहायशाः ॥ १८ ॥ कथंशक्यस्त्वयाजेतुंनिवर्तस्वेहभार्गव ॥ अर्जुनःपांडवश्रेष्ठःपुरंदरसुतोबली ॥ १९ ॥ नरःप्रजापतिर्वीरःपूर्वदेवः
सनातनः ॥ सव्यसाचीतिविख्यातस्त्रिषुलोकेषुवीर्यवान् ॥ भीष्ममृत्युर्यथाकालंविहितोवैस्वयंभुवा ॥ २० ॥ भीष्मउवाच एवमुक्तःसपितृभिःपितृन्रा
मोब्रवीदिदं ॥ नाहंयुधिनिवर्तेयमितिमेव्रतमाहितं ॥ २१ ॥ ननिवर्तितपूर्वश्चकदाचिद्रणमूर्धनि ॥ निवर्त्यतामापगेयःकामंयुद्धात्पितामहाः ॥ २२ ॥ नत्वहंवि
निवर्तिष्येयुद्धादस्मात्कथंचन ॥ ततस्तेमुनयोराजन्नृचीकप्रमुखास्तदा ॥ २३ ॥ नारदेनैवसहिताःसमागम्येदमब्रुवन् ॥ निवर्तस्वरणात्तातमानयस्वद्विजोत्त
मं ॥ २४ ॥ इत्यवोचमहंतांश्चक्षत्रधर्मव्यपेक्षया ॥ ममव्रतमिदंलोकेनाहंयुद्धात्कदाचन ॥ २५ ॥ विमुखोविनिवर्तेयंपृष्ठतोभ्याहतःशरैः ॥ नाहंलोभान्नकार्प
ण्यान्नभयान्नार्थकारणात् ॥ २६ ॥ त्यजेयंशाश्वतंधर्ममितिमेनिश्चितामतिः ॥ ततस्तेमुनयःसर्वेनारदप्रमुखान्नृप ॥ २७ ॥ भागीरथीचमेमातारणमध्यंप्रपे
दिरे ॥ तथैवात्तशरोधन्वीतथैवदृढनिश्चयः ॥ स्थिरोहमाहवेयोद्धुंततस्तेराममब्रुवन् ॥ २८ ॥ समेत्यसहिताभूयःसमरेभृगुनंदनं ॥ नावनीतंहिहृदयंविप्राणांशा
म्यभार्गव ॥ २९ ॥ रामरामनिवर्तस्वयुद्धादस्माद्द्विजोत्तम ॥ अवध्योवैत्वयाभीष्मस्त्वंचभीष्मस्यभार्गव ॥ ३० ॥ एवंब्रुवंतस्तेसर्वेप्रतिरुध्यरणाजिरं ॥ न्यासयां
चक्रिरेशस्त्रंपितरोभृगुनंदनं ॥ ३१ ॥ ततोहंपुनरेवाथतानष्टौब्रह्मवादिनः ॥ अद्राक्षंदीप्यमानान्वैग्रहानष्टाविवोदितान् ॥ ३२ ॥ तेमांसप्रणयंवाक्यमब्रुवन्समरे
स्थितं ॥ प्रैहिरामंमहाबाहोगुरुंलोकहितंकुरु ॥ ३३ ॥ दृष्ट्वानिवर्तितंरामंसुहृद्वाक्येनतेनवै ॥ लोकानांचहितंकुर्वन्नहमप्याददेवचः ॥ ३४ ॥ ततोहंराममासाद्यववं
देभृशविक्षतः ॥ रामश्चाभ्युत्स्मयन्प्रेम्णामामुवाचमहातपाः ॥ ३५ ॥ त्वत्समोनास्तिलोकेस्मिन्क्षत्रियःपृथिवीचरः ॥ गम्यतांभीष्मयुद्धेस्मिंस्तोषितोहंभृशंत्व
या ॥ ३६ ॥ ममचैवसमक्षंतांकन्यामाहूयभार्गवः ॥ उक्तवान्दीनयावाचामध्येतपांमहात्मनां ॥ ३७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणियुद्ध
निवृत्तौपंचाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० पंचाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥ ॥ ७ ॥

प्रत्यक्षमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अस्याःकाशिराजकन्यायाः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

रामउवाच प्रत्यक्षमेतल्लोकानांसर्वेषामेवभाविनि ॥ यथाशक्त्यामयायुद्धंकृतंवैपौरुषंपरं ॥ १ ॥ नचैवमपिशक्नोमिभीष्मंशस्त्रभृतांवरं ॥ विशेषयितुमत्य र्थमुत्तमास्त्राणिदर्शयन् ॥ २ ॥ एषामेपरमाशक्तिरेतन्मेपरमंबलं ॥ यथेष्टंगम्यतांभद्रेकिमन्यद्वाकरोमिते ॥ ३ ॥ भीष्ममेवप्रपद्यस्वनतेन्याविद्यतेगतिः ॥ निर्जि तोह्यस्मिभीष्मेणमहास्त्राणिप्रमुंचता ॥ ४ ॥ एवमुक्त्वाततोरामोविनिःश्वस्यमहामनाः ॥ तूष्णीमासीत्ततःकन्याप्रोवाचभृगुनंदनं ॥ ५ ॥ भगवन्नेवमेवैतद्यथा हभगवांस्तथा ॥ अजेयोयुधिभीष्मोयमपिदेवैरुदारधीः ॥ ६ ॥ यथाशक्तियथोत्साहंममकार्यंकृतंत्वया ॥ अनिवार्यंरणेवीर्यमस्त्राणिविविधानिच ॥ ७ ॥ नचै वशक्यतेयुद्धेविशेषयितुमंततः ॥ नचाहमेनंयास्यामिपुनर्भीष्मंकथंचन ॥ ८ ॥ गमिष्यामितुतत्राहंयत्रभीष्मंतपोधन ॥ समरेपातयिष्यामिस्वयमेवभृगूद्वह ॥ ॥ ९ ॥ एवमुक्त्वाययौकन्यारोषव्याकुललोचना ॥ तापस्येधृतसंकल्पासामेचिंतयतीवधं ॥ १० ॥ ततोमहेंद्रंसहितैर्मुनिभिर्भृगुसत्तमः ॥ यथागतंतथासोगा न्मामुपामंत्र्यभारत ॥ ११ ॥ ततोरथंसमारुह्यस्तूयमानोद्विजातिभिः ॥ प्रविश्यनगरंमात्रेसत्यवत्यैन्यवेदयं ॥ १२ ॥ यथावृत्तंमहाराजसाचमांप्रत्यनंदत ॥ पु रुषांश्चादिशंप्राज्ञान्कन्यावृत्तांतकर्मणि ॥ १३ ॥ दिवसेदिवसेह्यस्यागतिजल्पितचेष्टितं ॥ प्रत्याहरंश्चमेयुक्ताःस्थिताःप्रियहितेसदा ॥ १४ ॥ यदैवहिवनंप्रा यात्साकन्यातपसेधृता ॥ तदैवव्यथितोदीनोगतचेताइवाभवं ॥ १५ ॥ नहिमांक्षत्रियःकश्चिद्वीर्येणव्यजयद्युधि ॥ ऋतेब्रह्मविदस्तातनतपसासंशितव्रतात् ॥ १६ अपिचैतन्मयाराजन्नारदेपिनिवेदितं ॥ व्यासेचैवतथाकार्यंतौचोभौमामवोचतां ॥ १७ ॥ नविषादस्त्वयाकार्योभीष्मकाशिसुतांप्रति ॥ दैवंपुरुषकारेणको निवर्तितुमुत्सहेत् ॥ १८ ॥ साकन्यातुमहाराजप्रविश्याश्रममंडलं ॥ यमुनातीरमाश्रित्यतपस्तेपेतिमानुषं ॥ १९ ॥ निराहाराकृशारुक्षाजटिलामलपंकिनी ॥ ष ण्मासान्वायुभक्षाचस्थाणुभूतातपोधना ॥ २० ॥ यमुनाजलमाश्रित्यसंवत्सरमथापरं ॥ उदवासंनिराहारापारयामासभाविनी ॥ २१ ॥ शीर्णपर्णेनचैकेनपा रयामाससापरं ॥ संवत्सरंतीव्रकोपापादांगुष्ठाग्रधिष्ठिता ॥ २२ ॥ एवंद्वादशवर्षाणितापयामासरोदसी ॥ निवर्त्यमानापिचसाज्ञातिभिर्नैवशक्यते ॥ २३ ॥ त तोगमद्वत्सभूमिंसिद्धचारणसेवितां ॥ आश्रमंपुण्यशीलानांतापसानांमहात्मनां ॥ २४ ॥ तत्रपुण्येषुतीर्थेषुसाप्लुतांगीदिवानिशं ॥ व्यचरत्काशिकन्यासायथा कामविचारिणी ॥ २५ ॥ नंदाश्रमेमहाराजतथोलूकाश्रमेशुभे ॥ च्यवनस्याश्रमेचैवब्रह्मणःस्थानएवच ॥ २६ ॥

॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥ ३२ ॥ ३३ ॥ वार्षिकीवर्षास्वेववहतीनिवार्षिकी ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ पतितागता परिधावंतीपर्यटंती ॥ ३७॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ इतिउद्योगप० नै० भारतभा०

प्रयागेदेवयजनेदेवारण्येषुचैवह ॥ भोगवत्यांमहाराजकौशिकस्याश्रमेतथा ॥ २७॥ मांडव्यस्याश्रमेराजन्दिलीपस्याश्रमेतथा ॥ रामह्रदेचकौरव्यपैलग-
र्गस्यचाश्रमे ॥ २८ ॥ एतेषुतीर्थेषुतदाकाशिकन्याविशांपते ॥ आप्लावयतगात्राणिव्रतमास्थायदुष्करं ॥ २९ ॥ तामब्रवीच्चकौरव्यममभाताजलेस्थिता ॥ कि-
मर्थंक्लिश्यसेभद्रेतथ्यमेववदस्वमे ॥ ३० ॥ सैनामथाब्रवीद्राजन्कृतांजलिरनिंदिता ॥ भीष्मेणसमरेरामोनिर्जितश्चारुलोचने ॥ ३१ ॥ कोन्यस्तमुत्सहेज्जेतुमु
द्यतेषुंमहीपतिः ॥ साहंभीष्मविनाशायतपस्तप्स्येसुदारुणं ॥ ३२ ॥ विचरामिमहींदेवियथाहन्यामहंनृपं ॥ एतद्व्रतफलंदेविपरमस्मिन्यथाहिमे ॥ ३३ ॥ ततोब्र
वीत्सागरगाजिह्मंचरसिभाविनि ॥ नैषकामोनवद्यांगिशक्यःप्राप्तुंत्वयाऽबले ॥ ३४॥ यदिभीष्मविनाशायकाश्येचरसिवैव्रतं ॥ व्रतस्थाचशरीरंत्वंयदिनामवि
मोक्ष्यसि ॥ ३५ ॥ नदीभविष्यसिशुभेकुटिलावार्षिकोदका ॥ दुस्तीर्थानतुविज्ञेयावार्षिकीनाष्टमासिकी ॥ ३६ ॥ भीमग्राहवतीघोरासर्वभूतभयंकरी ॥ एवमु
क्त्वाततोराजन्काशिकन्यांन्यवर्तत ॥ ३७॥ मातामममहाभागास्मयमानेवभाविनी ॥ कदाचिदष्टमेमासिकदाचिद्दशमेतथा ॥ नप्राश्नीतोदकमपिपुनःसाव-
रवर्णिनी ॥ ३८ ॥ सावत्सभूमिंकौरव्यतीर्थलोभात्ततस्ततः ॥ पतितापरिधावंतीपुनःकाशिपतेःसुता ॥ ३९ ॥ सानदीवत्सभूम्यांतुप्रथितांबेतिभारत ॥ वार्षिकी
ग्राहबहुलादुस्तीर्थाकुटिलातथा ॥ ४० ॥ साकन्यातपसातेनदेहार्धेनव्यजायत ॥ नदीचराजन्वत्सेषुकन्याचैवाभवत्तदा ॥४१॥ इतिश्रीम० उद्योगपर्वणिअं
बोपाख्यानपर्वणिअंबातपस्यायांषडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥ ॥ ७॥ भीष्मउवाच ततस्तेतापसाःसर्वेतपसेधृतनिश्चयां ॥ दृष्ट्वान्यवर्त
यंस्तातकिंकार्यमितिचाब्रुवन् ॥ १ ॥ तानुवाचततःकन्यातपोवृद्धानृषींस्तदा ॥ निराकृतास्मिभीष्मेणभ्रंशितापतिधर्मतः ॥ २ ॥ वधार्थंतस्यदीक्षामेनलोका
र्थंतपोधनाः ॥ निहत्यभीष्मंगच्छेयंशांतिमित्येवनिश्चयः ॥ ३ ॥ यत्कृतेदुःखवसतिमिमांप्राप्तास्मिशाश्वतीं ॥ पतिलोकाद्विहीनाचनैवस्त्रीनपुमानिह ॥ ४ ॥ ना
हत्वायुधिगांगेयंनिवर्तिष्येतपोधनाः ॥ एषमेहृदिसंकल्पोयदिदंकथितंमया ॥५॥ स्त्रीभावेपरिनिर्विण्णापुंस्त्वार्थेकृतनिश्चया ॥ भीष्मेप्रतिचिकीर्षामिनास्मिवा
र्यतिवैपुनः ॥ ६ ॥ तांदेवोदर्शयामासशूलपाणिरुमापतिः ॥ मध्येतेषांमहर्षीणांस्वेनरूपेणतापसीं ॥ ७॥ छंद्यमानावरेणाथसावव्रेमत्पराजयं ॥ हनिष्यसीतितां
देवःप्रत्युवाचमनस्विनीं ॥ ८ ॥ षडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ शांतशौर्येधर्मरहितं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ यमुनामभितः यमुनासमीपइत्यर्थः ॥ १९ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्ताशीत्यधिकश

सापुनरेवाथकन्यारुद्रमुवाचह॥ उपपद्येत्कथंदेवस्त्रियायुधिजयोमम ॥ ९ ॥ स्त्रीभावेनचमेगाढंमनःशांतमुमापते ॥ प्रतिश्रुतश्चभूतेशत्वयाभीष्मपराज
यः॥ १० ॥ यथाससत्योभवतितथाकुरुवृषध्वज ॥ यथाहन्यांसमागम्यभीष्मंशांतनवंयुधि ॥ ११ ॥ तामुवाचमहादेवःकन्यांकिलवृषध्वजः॥ नमेवागनृतंप्रा
हसत्यंभद्रेभविष्यति॥ १२ ॥ हनिष्यसिरणेभीष्मंपुरुषत्वंचलप्स्यसे॥ स्मरिष्यसिचतत्सर्वंदेहमन्यंगतासती॥ १३ ॥ द्रुपदस्यकुलेजाताभविष्यसिमहारथः॥
शीघ्रास्त्रश्चित्रयोधीचभविष्यसिसुसंमतः॥ १४॥ यथोक्तमेवकल्याणिसर्वमेतद्भविष्यति॥ भविष्यसिपुमान्पश्चात्कस्माच्चित्कालपर्ययात्॥ १५॥ एवमुक्त्वाम
हादेवःकपर्दीवृषभध्वजः॥ पश्यतामेवविप्राणांतत्रैवांतरधीयत॥ १६ ॥ ततःसापश्यतांतेषांमहर्षीणामनिंदिता ॥ समाहृत्यवनात्तस्मात्काष्ठानिवरवर्णिनी
॥१७॥ चितांकृत्वासुमहतींप्रदायचहुताशनं॥ प्रदीप्तेऽग्नौमहाराजरोषदीप्तेनचेतसा॥ १८॥ उक्त्वाभीष्मवधायेतिप्रविवेशहुताशनं ॥ ज्येष्ठाकाशिसुताराजन्
यमुनामभितोनदीं॥ १९॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिअंबाहुताशनप्रवेशेसप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १८७॥ ॥छ॥
दुर्योधनउवाच कथंशिखंडीगांगेयकन्याभूत्वापुरातदा॥पुरुषोभूद्युधिश्रेष्ठतन्मेब्रूहिपितामह॥१॥ भीष्मउवाच भार्यातुतस्यराजेंद्रद्रुपदस्यमहीपतेः॥
महिषीदयितात्यासीदपुत्राचविशांपते॥ २॥ एतस्मिन्नेवकालेतुद्रुपदोवैमहीपतिः॥ अपत्यार्थंमहाराजतोषयामासशंकरं ॥ ३ ॥ अस्मद्वधार्थंनिश्चित्यतपो
घोरंसमास्थितः॥ ऋतेकन्यांमहादेवपुत्रोमेस्यादितिब्रुवन्॥ ४॥ भगवन्पुत्रमिच्छामिभीष्मंप्रतिचिकीर्षया॥इत्युक्तोदेवदेवेनस्त्रीपुमांस्तेभविष्यति॥५॥ नि
वर्तस्वमहीपालनैतज्जात्वन्यथाभवेत् ॥ सतुगत्वाचनगरंभार्यामिदमुवाचह॥ ६॥ कृतोयत्नोमहादेवस्तपसाराधितोमया॥ कन्याभूत्वापुमान्भावीइतिचोक्तो
स्मिशंभुना॥ ७॥ पुनःपुनर्याच्यमानोदिष्टमित्यब्रवीच्छिवः॥ नतदन्यच्चभविताभवितव्यंहितत्तथा ॥ ८ ॥ ततःसानियताभूत्वाऋतुकालेमनस्विनी॥ पत्नीद्रु
पदराजस्यद्रुपदंप्रविवेशह॥ ९॥ लेभेगर्भंयथाकालंविधिदृष्टेनकर्मणा॥ पार्षतस्यमहीपालयथामांनारदोब्रवीत्॥ १०॥

ततमोऽध्यायः॥ १८७॥ ॥छ॥ कथंशिखंडीति॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ स्त्रीपुमान्पूर्वंस्त्रीसैवपश्चात्पुमान् पूर्वकालैकसर्वेतिसमासः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ द्रुपदंप्रविवेशसहोनर्वहमिथुनीभावंज
गाम॥ ९ ॥ विधिदृष्टेनगर्भाधानकर्मणा ... पार्षतस्यगर्भंदधारहतिउक्तेनसंबंधः॥ १०॥

॥ ११ ॥ अभिप्रायकृतानूवासनानिर्मितानूदोहदानीत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ प्राजायतप्रसूतवती ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ इतिउद्योगप०नै०भारतभा० अष्टाशीत्यधि

ततोदधारसादेवीगर्भंराजीवलोचना ॥ तांसराजाप्रियांभार्यांद्रुपदःकुरुनंदन ॥ ११ ॥पुत्रस्नेहान्महाबाहुःसुखंपर्यचरत्तदा॥ सर्वानभिप्रायकृतान्भार्यालभ
तकौरव ॥ १२ ॥ अपुत्रस्यसतोराज्ञोद्रुपदस्यमहीपतेः॥ यथाकालंतुसादेवीमहिषीद्रुपदस्यह ॥ १३ ॥ कन्यांप्रवररूपांतुप्राजायतनराधिप ॥ अपुत्रस्यतुराज्ञः
साद्रुपदस्यमनस्विनी ॥ १४ ॥ ख्यापयामासराजेंद्रपुत्रोह्येषममेतिवै ॥ ततःसराजाद्रुपदःप्रच्छन्नायानराधिप ॥ १५॥ पुत्रवत्पुत्रकार्याणिसर्वाणिसमकारय
त्॥रक्षणंचैवमंत्रस्यमहिषीद्रुपदस्यसा ॥ १६ ॥ चकारसर्वयत्नेनब्रुवाणापुत्रइत्युत ॥ नचतांवेदनगरेकश्चिदन्यत्रपार्षतात् ॥ १७ ॥ श्रद्दधानोहितद्वाक्यंदेव
स्याच्युततेजसः॥ छादयामासतांकन्यांपुमानितिचसोब्रवीत् ॥ १८ ॥ जातकर्माणिसर्वाणिकारयामासपार्थिवः ॥ पुंवद्विधानयुक्तानिशिखंडीतिचतांविदुः
॥ १९ ॥अहमेकस्तुचारेणवचनान्नारदस्यच॥ज्ञातवान्देववाक्येनअंबायास्तपसातथा॥२०॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिशिखंड्यु
त्पत्तौअष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १८८॥ ॥७॥ ॥७॥ भीष्मउवाच चकारयत्नंद्रुपदःसुतायाःसर्वकर्मसु ॥ ततोलेख्यादिपुतथाशिल्पेषुच
परंतप ॥ १॥ इष्वस्त्रेचैवराजेंद्रद्रोणशिष्योबभूवह ॥ तस्यमातामहाराजराजानंवरवर्णिनी ॥ २॥चोदयामासभार्यार्थंकन्यायाःपुत्रवत्तदा ॥ ततस्तांपार्षतोदृष्ट्वा
कन्यांसंप्राप्तयौवनां ॥ स्त्रियंमत्वाततश्चितांप्रपेदेसहभार्यया ॥ ३ ॥ द्रुपदउवाच कन्याममेयंसंप्राप्तायौवनंशोकवर्धिनी ॥ मयाप्रच्छादिताचेयंवचना
च्छूलपाणिनः ॥ ४ ॥ भार्योवाच नतन्मिथ्यामहाराजभविष्यतिकथंचन ॥ त्रैलोक्यकर्ताकस्माद्धित्रथावक्तुमिहार्हति ॥ ५ ॥ यदितरोचतेराजन्वक्ष्या
मिशृणुमेवचः ॥ श्रुत्वेदानींप्रपद्येथाःस्वांमतिंपृषतात्मज ॥ ६ ॥ क्रियतामस्ययत्नेनविधिवद्दारसंग्रहः ॥ भवितातद्वचःसत्यमितिमेनिश्चितामतिः ॥ ७॥तत
स्तौनिश्चयंकृत्वातस्मिन्कार्येथदंपती॥ वरयांचक्रतुःकन्यांदशार्णाधिपतेःसुतां ॥८॥ ततोराजाद्रुपदोराजसिंहःसर्वान्राज्ञःकुलतःसन्निशाम्य॥ दाशार्णकस्य
नृपतेस्तनूजांशिखंडिनेवरयामासदारान् ॥ ९ ॥ हिरण्यवर्मेतिनृपोयोसौदाशार्णकःस्मृतः ॥ सचप्रादान्महीपालःकन्यांतस्मैशिखंडिने ॥ १० ॥ सचराजाद
शार्णेषुमहानासीत्सुदुर्जयः॥ हिरण्यवर्मादुर्धर्षोमहासेनोमहामनाः ॥ ११ ॥

कशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥ ॥ ७ ॥ चकारेति॥ १॥२॥३॥ शूलंयुक्तःपाणिःशूलपाणिःसोस्यास्तीतिशूलपाणीतस्यशूलपाणिनः व्रीह्यादित्वान्मत्वर्थीयइनिः ॥ ४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ धात्रीणांपितृगृहादागतानांसखीनांच ॥ १४ ॥ तएवधात्र्यःस्वाःप्रेष्यादासीःप्रेषयामासुःदशार्णपतिमितिशेषः ॥ १५॥ विप्रलंभंवंचनां ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ उत्सार्यनीत्वा

कृतेविवाहेतुतदासाकन्याराजसत्तम॥ यौवनंसमनुप्राप्तासाचकन्याशिखंडिनी ॥ १२ ॥ कृतदारःशिखंडीचकांपिल्यंपुनरागमत् ॥ ततःसावेदतांकन्यांकं
चित्कालंस्त्रियंकिल॥ हिरण्यवर्मणःकन्याज्ञात्वातांतुशिखंडिनीं॥ १३॥ धात्रीणांचसखीनांचव्रीडयानान्यवेदयत्॥ कन्यांपंचालराजस्यसुतांतांवैशिखंडि
नीं॥ १४॥ ततस्ताराजशार्दूलंधात्र्योदाशार्णिकास्तदा॥ जग्मुरार्तिपरांप्रेष्याःप्रेषयामासुरेवच॥ १५॥ ततोदशार्णाधिपतेःप्रेष्याःसर्वान्यवेदयन्॥ विप्रलं
भंयथावृत्तंसचचुक्रोधपार्थिवः॥ १६॥ शिखंड्यपिमहाराजपुंवद्राजकुलेतदा ॥ विजहारमुदायुक्तःस्त्रीत्वंनैवातिरोचयन्॥ १७॥ ततःकतिपयाहस्यतच्छ्रुत्वा
भरतर्षभ॥ हिरण्यवर्माराजेंद्ररोषादार्तिंजगामह॥ १८॥ ततोदाशार्णकोराजातीव्रकोपसमन्वितः ॥ दूतंप्रस्थापयामासद्रुपदस्यनिवेशनं ॥ १९ ॥ ततोद्रुपदं
मासाद्यदूतःकांचनवर्मणः॥ एकएकांतमुत्सार्यरहोवचनमब्रवीत्॥ २०॥ दाशार्णराजोराजंस्त्वामिदंवचनमब्रवीत् ॥ अभिषंगात्प्रकुपितोविप्रलब्धस्त्वयान
घ॥ २१ ॥ अवमन्यसेमांनृपतेनूनंदुर्मंत्रितंतव॥ यन्मेकन्यांस्वकन्यार्थेमोहाद्याचितवानसि ॥ २२॥ तस्याद्यविप्रलंभस्यफलंप्राप्नुहिदुर्मते॥ एषत्वांसजना
मात्यमुद्धरामिस्थिरोभव॥ २३॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिहिरण्यवर्मदूतागमनेऊननवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥१८९॥७॥
भीष्मउवाच एवमुक्तस्यदूतेनद्रुपदस्यतदानृप॥ चोरस्येवगृहीतस्यनप्रावर्ततभारती ॥ १ ॥ सयत्नमकरोत्तीव्रंसंबंधिन्यनुमानने ॥ दूतैर्मधुरसंभाषैर्नैतद
स्तीतिसंदिशन्॥ २॥ सराजाभूयएवाथज्ञात्वातत्त्वमथागमत्॥ कन्येतिपांचालसुतांत्वरमाणोविनिर्ययौ॥३ ॥ ततःसंप्रेषयामासमित्राणाममितौजसां॥
दुहितुर्विप्रलंभंतंधात्रीणांवचनात्तदा॥ ४॥ ततःसमुदयंकृत्वाबलानांराजसत्तमः॥ अभियानेमतिंचक्रेद्रुपदंप्रतिभारत ॥५॥ ततःसंमंत्रयामाससमंत्रिभिः
समहीपतिः॥ हिरण्यवर्माराजेंद्रपांचाल्यंपार्थिवंप्रति॥ ६॥ तत्रवैनिश्चितंतेषामभूद्राज्ञांमहात्मनां॥ तथ्यंभवतिचेदेतत्कन्यांराजन्शिखंडिनी॥ ७॥ बध्वापां ॥१७५॥
चालराजानमानयिष्यामहेगृहं॥ अन्यंराजानमाधायपंचालेषुनरेश्वरं॥ ८॥ घातयिष्यामनृपतिंपांचालंसशिखंडिनं॥९॥ तत्तदानृतमाज्ञायपुनर्दूतान्नराधि
पः॥ प्रास्थापयत्पार्षतायनिहन्मीतिस्थिरोभव॥ १०॥

॥ २० ॥ अभिषंगात्पराभवात्॥ २१ ॥ २२ ॥ उद्धरामिउच्छेत्स्यामि॥ २३ ॥ इतिउद्यो
गप०नै०भारतभा०ऊननवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥ ॥७॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ अगमत्ज्ञातवान् ॥ ३ ॥ ४ ॥ समुदयंसमुदायं॥ ५॥६॥७॥ ८॥ ९॥ १०॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ भार्यायाअदंभ्यत्वंजानन्नृस्वस्य निर्दोषतांख्यापयितुंउभयकृतमप्यपराधंलोकमध्येभार्यायामेवासंजयितुंतामाह शिखंडिनीति यद्य
प्यहंशिखंड्यर्थेत्वयाशिखंडिन्याचवंचितस्तथापित्वंमाभैः शिखंडिनि विषयेविधास्येयुवयोर्धारणंपोषणंचकरिष्येनतुहिंसिष्येइत्यर्थः यद्वा हेशिखंडिनित्वंमाभैःहेवरारोहेभार्येत्वंचमाभैरितिद्वयोरपिअभयं

भीष्मउवाच सहिप्रकृत्यावैभीतःकिल्बिषीचनराधिपः॥ भयंतीव्रमनुप्राप्तोद्रुपदःपृथिवीपतिः ॥ ११ ॥ विसृज्यदूतान्दाशार्णेद्रुपदःशोकमूर्छितः॥ समेत्य
भार्यारहितेवाक्यमाहनराधिपः॥ १२ ॥ भयेनमहताविष्टोहृदिशोकेनचाहतः ॥ पांचालराजोदयितांमातरंवैशिखंडिनः ॥ १३ ॥ अभियास्यतिमांकोपात्संबं
धीसुमहाबलः॥ हिरण्यवर्मानृपतिःकर्षमाणोवरूथिनीं॥ १४॥ किमिदानींकरिष्यावोमूढौकन्यामिमांप्रति॥ शिखंडीकिलपुत्रस्तेकन्येतिपरिशंकितः॥ १५॥
इतिसंचिंत्ययत्नेनसमित्रःसबलानुगः॥ वंचितोस्मीतिमन्वानोमांकिलोद्धर्तुमिच्छति॥ १६॥ किमत्रतथ्यंसुश्रोणिमिथ्याकिंब्रूहिशोभने॥ श्रुत्वात्वत्तःशुभं
वाक्यंसंविधास्याम्यहंतथा॥ १७॥ अहंहिसंशयंप्राप्तोबालाचेयंशिखंडिनी॥ त्वंचराज्ञिमहत्कृच्छ्रंसंप्राप्तावरवर्णिनि॥ १८॥ सात्वंसर्वविमोक्षायतत्त्वमाख्या
हिपृच्छतः॥ तथाविदध्यांसुश्रोणिकृत्यमाशुशुचिस्मिते॥ १९॥ शिखंडिनिचमाभैस्त्वंविधास्येतत्रतत्त्वतः॥ कृपयाहंवरारोहेवंचितःपुत्रधर्मतः॥ २०॥ मया
दाशार्णकोराजावंचितःसमहीपतिः॥ तदाचक्ष्वमहाभागेविधास्येतत्रयद्धितं॥ २१॥ जानताहिनरेंद्रेणख्यापनार्थंपरस्यवै॥ प्रकाशंचोदितादेवीप्रत्युवाचम
हीपतिं॥ २२॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिद्रुपदप्रश्नेनवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १९०॥ ॥ ७॥ भीष्मउवाच ततःशि
खंडिनोमातायथातत्त्वंनराधिप॥ आचचक्षेमहाबाहोभर्त्रेकन्यांशिखंडिनीं ॥ १ ॥ अपुत्रयामयाराजन्सपत्नीनांभयादिदं॥ कन्याशिखंडिनीजातापुरुषोवै
निवेदिता॥ २ ॥ त्वयाचैवनरश्रेष्ठतन्मेप्रीत्यानुमोदितं॥ पुत्रकर्मकृतंचैवकन्यायाःपार्थिवर्षभ॥ ३ ॥ भार्याचोढात्वयाराजन्दशार्णाधिपतेःसुता॥ मयाचप्र
त्यभिहितंदेववाक्यार्थदर्शनात्॥ कन्याभूत्वापुमान्भावीत्येवंचैतदुपेक्षितं॥ ४॥ एतच्छ्रुत्वाद्रुपदोयज्ञसेनःसर्वंतत्त्वंमंत्रविद्भ्योनिवेद्य॥ मंत्रंराजामंत्रयामास
राजन्यथायुक्तंरक्षणेवैप्रजानां॥ ५॥ संबंधकंचैवसमर्थ्यतस्मिन्दाशार्णकेवैनृपतौनरेंद्र॥ स्वयंकृत्वाविप्रलंभंयथावन्मंत्रैकाग्रोनिश्चयंवैजगाम॥ ६॥

दत्वाजनमध्येपृच्छति ॥ २० ॥ मयेति विधास्येकरिष्ये ॥ २१ ॥ परस्यशत्रोर्लोकस्यच ॥ २२ ॥ इतिउद्योगप॰ नैलकंठीयेभारतभावदीपेनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥ ॥ ७ ॥ ७ ॥
ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ संबंधकंसमर्थ्ययुक्तमेवसांबधिकंमयाकृतंनप्रतारणाकृतेतिउपपाद्य ॥ ६ ॥

तस्मात्भवान्गुरून्देवाराधनार्थंब्राह्मणान्अर्चयतांपूजयतु ॥ ११ ॥
॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ देवीराज्ञी ॥ १० ॥ साधुमतांकल्याणवतापिदेवानांप्रतिपत्तिःपूजानित्यंकर्तव्येतिशेषः किमुदुःखार्णवंप्राप्यकर्तव्येति

दशार्णपतिनासार्धंविरोधेभरतर्ष
स्वभावगुप्तंनगरमापत्कालेतुभारत॥गोपयामासराजेंद्रसर्वतःसमलंकृतं॥ ७॥ आर्तिंचपरमांराजाजगामसहभार्यया ॥ अर्चांप्रयुंजानमथोभा
भ॥ ८॥ कथंसंबंधिनासार्धंनमेस्याद्विग्रहोमहान्॥ इतिसंचिंत्यमनसादेवतामर्चयत्तदा ॥ ९ ॥ तंतुदृष्ट्वातदाराजन्देवीदेवपरंतदा ॥ दैवतानिचसर्वाणिपूज्यंतांभूरिदक्षिणं॥
र्यावचनमब्रवीत्॥ १० ॥ देवानांप्रतिपत्तिश्चसत्यंसाधुमतासतां॥ किमुदुःखार्णवंप्राप्यतस्मादर्चयतांगुरून्॥ ११ ॥ मंत्रिभिर्मंत्रितंसार्धंत्वया
अग्नयश्चापिहूयंतांदाशार्णप्रतिषेधने॥ १२ ॥ अयुद्धेननिवृत्तिंचमनसाचिंतयप्रभो॥ दैवतानांप्रसादेनसर्वमेतद्भविष्यति॥ १३ ॥ तस्मा
पृथुललोचन॥पुरस्यास्याविनाशाययच्चराजंस्तथाकुरु॥ १४॥ दैवंहिमानुषोपेतंभृशंसिध्यतिपार्थिव॥ परस्परविरोधाद्धिसिद्धिरस्तिनचैतयोः॥ १५॥ शिखंडिनीतदाकन्याव्रीडितेवतप
द्विधायनगरेविधानंसचिवैःसह॥ अर्चयस्वयथाकामंदैवतानिविशांपते ॥ १६॥ एवंसंभाषमाणौतुदृष्ट्वाशोकपरायणौ ॥ निर्जगा
स्विनी॥ १७॥ ततःसाचिंतयामासमत्कृतेदुःखितावुभौ॥ इमावितिततश्चक्रेमतिंप्राणविनाशने ॥ १८॥ एवंसानिश्चयंकृत्वाभृशंशोकपरायणा॥ तत्रचस्थूणभवनंसुधामृत्तिकले
मगृहंत्यक्त्वागहनंनिर्जनंवनं॥ १९॥ यक्षेणर्द्धिमताराजन्स्थूणाकर्णेनपालितं॥तद्भयादेवचजनोविसर्जयतितद्वनं॥ २० ॥ दर्शयामास
पनं॥ लाजोल्लापिकधूमाढ्यमुच्चप्राकारतोरणं॥ २१ ॥ तत्प्रविश्यशिखंडीसाद्रुपदस्यात्मजानृप ॥ अनश्नानाबहुतिथंशरीरमुदशोषयत् ॥ २२ ॥ करिष्यामीतिवैक्षिप्रंप्रत्युवाचाथगुह्य
तांयक्षःस्थूणोमार्दवसंयुतः॥ किमर्थोयंतवारंभःकरिष्येब्रूहिमाचिरं॥ २३ ॥ अशक्यमितिसायक्षंपुनःपुनरुवाचह॥ तस्मैयक्षप्रधानाय
कः॥ २४ ॥ धनेश्वरस्यानुचरोवरदोस्मिनृपात्मजे॥ अदेयमपिदास्यामिब्रूहियत्तेविवक्षितं॥ २५॥ततःशिखंडीतत्सर्वमखिलेनन्यवेदयत्॥ २७॥ महाबलोमहो
स्थूणाकर्णायभारत॥ २६॥ शिखंड्युवाच ॥ अपुत्रोमेपितायक्षनचिरान्नाशमेष्यति॥ अभियास्यतिसक्रोधोदशार्णाधिपतिर्हितं॥ भवेयंपुरुषोयक्षत्वत्प्रसादादनिंदितः॥ २९॥
त्साहःसहेमकवचोनृपः॥ तस्माद्रक्षस्वमांयक्षमातरंपितरंचमे ॥ २८॥ प्रतिज्ञातोहिभवतादुःखप्रतिशमोमम ॥

लाजोल्लापिकःलाजानिउ
भूरिदक्षिणंयथास्यात्तथा प्रतिषेधनेपराष्ट्रत्यर्थं ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ सुधामृत्तिकलेपनं सुधाचूर्णंसैवमृत्तिकातयालेपनंयस्य
शीराणिउल्लापयतिसूचयतीतिलाजोल्लापिकः उशीरपरिमलयुक्तधूमाढ्यमित्यर्थः उशीरेलाजमुद्दिष्टमितिविश्वः ॥ २१ ॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥

॥ ३० ॥ इतिउ० नै० भारतभा० एकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥ ॥ ९ ॥ शिखंडीति चिंत्यचिंतयित्वा॥१॥२॥३॥विहंगमः आकाशगामी॥४॥५॥ ६ ॥ ७॥समदंशपथं संदेहेलिंगे

यावदेवसराजावैनोपयातिपुरंमम ॥ तावदेवमहायक्षप्रसादंकुरुगुह्यक ॥ ३० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिस्थूणाकर्णसमागमे
एकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १९१ ॥ ॥ ९॥ भीष्मउवाच शिखंडिवाक्यंश्रुत्वाथसयक्षोभरतर्षभ ॥ प्रोवाचमनसाचिंत्यदैवेनोपनिपीडितः
॥ १ ॥ भवितव्यंतथातद्धिममदुःखायकौरव॥ भद्रेकामंकरिष्यामिसमयंतुनिबोधमे॥ २॥ किंचित्कालांतरेदास्येपुल्लिंगंस्वमिदंतव ॥ आगंतव्यंत्वयाकाले
सत्यंचैववदस्वमे॥ ३॥ प्रभुःसंकल्पसिद्धोस्मिकामचारीविहंगमः ॥ मत्प्रसादात्पुरंचैवत्राहिबंधूंश्चकेवलं ॥ ४ ॥ स्त्रीलिंगंधारयिष्यामितवेदंपार्थिवात्मजे ॥
सत्यंमेप्रतिजानीहिकरिष्यामिप्रियंतव॥५॥ शिखंड्युवाच प्रतिदास्यामिभगवन्पुल्लिंगंतवसुव्रत॥ किंचित्कालांतरंस्त्रीत्वंधारयस्वनिशाचर॥६॥ प्र
तियातेदशार्णेतुपार्थिवेहेमवर्मणि॥ कन्यैवहिभविष्यामिपुरुषस्त्वंभविष्यसि॥७॥ भीष्मउवाच इत्युक्तासमयंतत्रचक्रातेतावुभौनृप॥ अन्योन्यस्या
भिसंदेहेतौसंक्रामयतांततः॥ ८॥ स्त्रीलिंगंधारयामासस्थूणायक्षोथभारत॥ यक्षरूपंचतद्दीप्तंशिखंडीप्रत्यपद्यत ॥ ९ ॥ ततःशिखंडीपांचाल्यःपुंस्त्वमासाद्य
पार्थिव॥विवेशनगरंहृष्टःपितरंचसमासदत्॥१०॥यथावृत्तंतुतत्सर्वमाचख्यौद्रुपदस्यतत्॥ द्रुपदस्तस्यतच्छ्रुत्वाहर्षमाहारयत्परं॥११॥सभार्यस्तच्चसस्मारम
हेश्वरवचस्तदा॥ ततःसंप्रेषयामासदशार्णाधिपतेर्नृपः ॥ १२ ॥ पुरुषोयंममसुतःश्रद्धत्तांमेभवानिति॥ अथदाशार्णकोराजासहसाभ्यागमत्तदा ॥ १३॥ पं
चालराजंद्रुपदंदुःखशोकसमन्वितः॥ततःकांपिल्यमासाद्यदशार्णाधिपतिस्ततः॥ १४॥ प्रेषयामाससत्कृत्यदूतंब्रह्मविदांवरं ॥ ब्रूहिमद्वचनाद्दूतपांचाल्यंतंनृ
पाधमं॥ १५॥ यन्मेकन्यांस्वकन्यार्थेवृतवानसिदुर्मते॥ फलंतस्यावलेपस्यद्रक्ष्यस्यद्यनसंशयः॥ १६॥ एवमुक्तश्चतेनासौब्राह्मणोराजसत्तम ॥ दूतःप्रयातो
नगरंदाशार्णनृपचोदितः॥१७॥ ततआसादयामासपुरोधाद्रुपदंपुरे॥ तस्मैपांचालकोराजागामर्घ्यंचसुसत्कृतं ॥ १८ ॥ प्रापयामासराजेंद्रसहतेनशिखंडि
ना॥ तांपूजांनाभ्यनंदत्सवाक्यंचेदमुवाचह॥ १९॥ यदुक्तंतेनवीरेणराज्ञाकांचनवर्मणा ॥ यत्तेहमधमाचारदुहित्रास्म्यभिवंचितः ॥ २०॥ तस्यपापस्यकर
णात्फलंप्राप्नुहिदुर्मते॥ देहियुद्धंनरपतेममाद्यरणमूर्धनि॥ २१॥ उद्धरिष्यामितेसद्यःसामात्यसुतबांधवं॥ तदुपालंभसंयुक्तंश्रावितःकिलपार्थिवः॥ २२॥

सम्यगूदिस्सेतेउपचीयेतेरतिकालेप्रथेतेइतिव्युत्पत्तेः अभिसंदोहेइतिपाठेपिसंदुह्यतेप्रजाआभ्यामितिव्युत्पत्त्यातेएव ॥ ८ ॥ ९॥ १० ॥ ११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९ ॥ २० ॥ २१॥२२ ॥

॥ २३ ॥ उत्तरंउत्कृष्टतरं॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ आगमःपरीक्षा ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥३०॥३१॥३१ ॥ ३३ ॥३४॥ लाज्यैःउशीरजैः पांठांतरेलाजैरुशीरैः भक्ष्यंलड्डुकेक्षुदंडादिदंतव्यापारसाध्यं अ

दशार्णपतिनाचोक्तोमंत्रिमध्येपुरोधसा॥ अभवद्भरतश्रेष्ठद्रुपदःप्रणयानतः॥ २३॥ यदाहमांभवान्ब्रह्मन्संबंधिवचनाद्वचः ॥अस्योत्तरंप्रतिवचोदूतोराज्ञे
वदिष्यति॥ २४॥ ततःसंप्रेषयामासद्रुपदोपिमहात्मने॥ हिरण्यवर्मणेदूतंब्राह्मणंवेदपारगं॥ २५॥ तमागम्यतुराजानंदशार्णाधिपतिंनदा ॥ तद्वाक्यमाददेरा
जन्यदुक्तंद्रुपदेनह॥ २६॥ आगमःक्रियतांव्यक्तःकुमारोयंसुतोमम॥ मिथ्यैतदुक्तंकेनापितदश्रद्धेयमित्युत॥ २७ ॥ ततःसराजाद्रुपदस्यश्रुत्वाविमर्षयुक्तो
युवतीर्वरिष्ठाः॥संप्रेषयामाससुचारुरूपाःशिखंडिनंस्त्रीपुमान्वेतिवेत्तुं॥ २८॥ताःप्रेषितास्तत्त्वभावंविदित्वाप्रीत्याराज्ञेतच्छशंसुर्हिसर्वं॥ शिखंडिनंपुरुषंकौरवें
द्रदाशार्णराजायमहानुभावं॥ २९॥ ततःकृत्वातुराजासआगमंप्रीतिमानथ॥ संबंधिनासमागम्यहृष्टोवासमुवासह॥३० ॥ शिखंडिनेचमुदितःप्रादाद्वित्तं
जनेश्वरः॥ हस्तिनोश्वांश्चगाश्चैवदास्योथबहुलास्तथा ॥ ३१॥ पूजितश्चप्रतिययौनिर्भर्त्स्यतनयांकिल ॥ विनीतकिल्बिषेप्रीतेहेमवर्मणिपार्थिवे॥ ३२॥ प्र
तियातेदशार्णेतुहृष्टरूपाशिखंडिनी॥ कस्यचित्त्वथकालस्यकुबेरोनरवाहनः ॥ लोकयात्रांप्रकुर्वाणःस्थूणस्यागान्निवेशनं ॥ ३३॥ सतद्गृहस्योपरिवर्तमान
आलोकयामासधनाधिगोप्ता ॥ स्थूणस्ययक्षस्यविवेशवेश्मस्वलंकृतंमाल्यगुणैर्विचित्रैः ॥ ३४॥ लाज्यैश्चगंधैश्चतथावितानैरभ्यर्चितंधूपनधूपितंच॥ध्व
जैःपताकाभिरलंकृतंचभक्ष्यान्नपेयामिषदंतहोमं॥ ३५॥ तत्स्थानंतस्यदृष्ट्वातुसर्वतःसमलंकृतं॥ मणिरत्नसुवर्णानांमालाभिःपरिपूरितं॥ ३६॥ नानाकुसुम
गंधाढ्यंसिक्तसंमृष्टशोभितं॥ अथाब्रवीद्यक्षपतिस्तान्यक्षाननुगांस्तदा॥३७॥ स्वलंकृतमिदंवेश्मस्थूणस्यामितविक्रमाः ॥ नोपसर्पतिमांचैवकस्मादद्यसमं
दधीः॥ ३८॥ यस्माज्जानन्समंदात्मामामसौनोपसर्पति॥ तस्मात्तस्मैमहादंडोधार्यःस्यादितिमेमतिः॥३९॥ यक्षाऊचुः द्रुपदस्यसुताराजन्राज्ञोजा
ताशिखंडिनी॥ तस्यानिमित्तेकस्मिंश्चित्प्रादात्पुरुषलक्षणं॥ ४० ॥ अग्रहील्लक्षणंस्त्रीणांस्त्रीभूतातिष्ठतेगृहे॥ नोपसर्पतितेनासौसव्रीडःस्त्रीसरूपवान्॥ ४१ ॥ए
तस्मात्कारणाद्राजन्स्थूणोनत्वाद्यसर्पति॥ श्रुत्वाकुरुयथान्यायंविमानमिहतिष्ठतां॥४२॥ आनीयतांस्थूणइतिततोयक्षाधिपोब्रवीत्॥ कर्तास्मिनिग्रहंतस्य
प्रत्युवाचपुनःपुनः॥ ४३॥

न्नंअदनीयंओदनपायसखंडशर्करादिभोज्यलेह्यरूपं पेयंसुरासवादि आमिषंमांसं अभ्यर्हितत्वादस्यभक्ष्यात्पृथक्करणं एतान्येवदंतहोमादंतैर्हूयंतइति
व्युत्पत्त्याऽभ्यवहार्याणियस्मिन्तंभक्ष्यान्नपेयामिषदंतहोमं आमिषमप्रमेयमितिपाठस्तुमूर्खकल्पितः॥ ३५ ॥ ३६ ॥३७॥३८॥३९॥४०॥ तिष्ठतेगृहेएवास्थिरोस्ति ॥ ४१ ॥ त्वाद्यत्वामद्य॥४२॥ ४३ ॥

॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥चतुष्पादंग्रहणधारणप्रयोगप्रतीकारैश्चतुर्भिःपादैर्युक्तं ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

सोभ्यगच्छतयक्षेंद्रमाहूतःपृथिवीपते ॥ स्त्रीसरूपोमहाराजतस्थौव्रीडासमन्वितः ॥ ४४ ॥ तंशशापाथसंक्रुद्धोधनदःकुरुनंदन ॥ एवमेवभवत्वद्यस्त्रीत्वंपापस्य
गुह्यकाः ॥ ४५ ॥ ततोब्रवीद्यक्षपतिर्महात्मायस्माददास्त्ववमन्येहयक्षान् ॥ शिखंडिनोलक्षणंपापबुद्धेःस्त्रीलक्षणंचाग्रहीःपापकर्मन् ॥ ४६ ॥ अप्रवर्त्तंसुदुर्बुद्धे
यस्मादेतत्त्वयाकृतं ॥ तस्माद्यप्रभृत्येवस्त्रीत्वंसापुरुषस्तथा ॥ ४७ ॥ ततःप्रसादयामासुर्यक्षावैश्रवणंकिल ॥ स्थूणस्यार्थेकुरुष्वांतंशापस्येतिपुनःपुनः ॥ ४८ ॥
ततोमहात्मायक्षेंद्रःप्रत्युवाचानुगामिनः ॥ सर्वान्यक्षगणांस्तातशापस्यांतचिकीर्षया ॥ ४९ ॥ शिखंडिनिहतेयक्षाःस्वंरूपंप्रतिपत्स्यते ॥ स्थूणोयक्षोनिरुद्वेगो
भवत्वितिमहामनाः ॥ ५० ॥ इत्युक्त्वाभगवान्देवोयक्षराजःसुपूजितः ॥ प्रययौसहितःसर्वैर्निमेषांतरचारिभिः ॥ ५१ ॥ स्थूणस्तुशापंसंप्राप्यतत्रैवन्यवसत्तदा ॥
समयेचामगमत्तूर्णंशिखंडीतंक्षपाचरं ॥ ५२ ॥ सोभिगम्याब्रवीद्वाक्यंप्राप्तोस्मिभगवन्निति ॥ तमब्रवीत्ततःस्थूणःप्रीतोस्मीतिपुनःपुनः ॥ ५३ ॥ आर्जवेनागतं
दृष्ट्वाराजपुत्रंशिखंडिनं ॥ सर्वमेवयथावृत्तमाचचक्षेशिखंडिने ॥ ५४ ॥ यक्षउवाच शप्तोवैश्रवणेनाहंत्वत्कृतेपार्थिवात्मज ॥ गच्छेदानींयथाकामंचर
लोकान्यथासुखं ॥ ५५ ॥ दिष्टमेतत्पुरामन्येनशक्यमतिवर्तितुं ॥ गमनंतवचेतोहिपौलस्त्यस्यचदर्शनं ॥ ५६ ॥ भीष्मउवाच एवमुक्तःशिखंडीतुस्थूणय
क्षेणभारत ॥ प्रत्याजगामनगरंहर्षेणमहतावृतः ॥ ५७ ॥ पूजयामासविविधैर्गंधमाल्यैर्महाधनैः ॥ द्विजातीन्देवताश्चैवचैत्यानथचतुष्पथान् ॥ ५८ ॥ द्रुपदःस
हपुत्रेणसिद्धार्थेनशिखंडिना ॥ मुदंचपरमांलेभेपांचाल्यःसहबांधवैः ॥ ५९ ॥ शिष्यार्थंप्रददौचाथद्रोणायकुरुपुंगव ॥ शिखंडिनंमहाराजपुत्रंस्त्रीपूर्विणंतथा ॥
॥ ६० ॥ प्रतिपेदेचतुष्पादंधनुर्वेदंनृपात्मजः ॥ शिखंडीसहयुष्माभिर्धृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ ६१ ॥ ममत्वेतच्चरास्तातयथावत्प्रत्यवेदयन् ॥ जडांधबधिराकारायेमु
क्ताद्रुपदेमया ॥ ६२ ॥ एवमेषमहाराजस्त्रीपुमान्द्रुपदात्मजः ॥ ससंभूतःकुरुश्रेष्ठशिखंडीरथसत्तमः ॥ ६३ ॥ ज्येष्ठाकाशिपतेःकन्याअंबानामेतिविश्रुता ॥ द्रुप
दस्यकुलेजाताशिखंडीभरतर्षभ ॥ ६४ ॥ नाहमेनंधनुष्पाणिंयुयुत्सुंसमुपस्थितं ॥ मुहूर्तमपिपश्येयंप्रहरेयंनचाप्युत ॥ ६५ ॥ व्रतमेतन्ममसदापृथिव्यामपिवि
श्रुतं ॥ स्त्रियांस्त्रीपूर्वकेचैवस्त्रीनाम्निस्त्रीसरूपिणि ॥ ६६ ॥ नमुंचेयमहंबाणमितिकौरवनंदन ॥ नहन्यामहमेतेनकारणेनशिखंडिनं ॥ ६७ ॥ एतत्तत्त्वमहंवेदजन्म
तातशिखंडिनः ॥ ततोनैनंहनिष्यामिसमरेष्वाततायिनं ॥ ६८ ॥ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥

॥ ६९ ॥ युक्तंस्त्रीषुअयुद्धमितिशेषः ॥ ७० ॥ इतिउद्योगप॰ नैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ प्रभातायामिति ॥ १ ॥ २ ॥

यदिभीष्मः स्त्रियंहन्यात्संतःकुर्युर्विगर्हणं ॥ नैनंतस्माद्धनिष्यामिदृष्ट्वापिसमरेस्थितं ॥६९॥ वैशंपायनउवाच एतच्छ्रुत्वातुकौरव्योराजादुर्योधनस्तदा ॥
मुहूर्तमिवसध्यात्वाभीष्मेयुक्तममन्यत ॥ ७० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योग॰ अंबोपाख्यानप॰ शिखंडिपुंस्त्वप्राप्तौद्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥
संजयउवाच प्रभातायांतुशर्वर्यांपुनरेवसुतस्तव ॥ मध्येसर्वस्यसैन्यस्यपितामहमपृच्छत ॥ १ ॥ पांडवेयस्यगांगेययदेतत्सैन्यमुद्यतं ॥ प्रभूतनरनागाश्वं
महारथसमाकुलं ॥ २ ॥ भीमार्जुनप्रभृतिभिर्महेष्वासैर्महाबलैः ॥ लोकपालसमैर्गुप्तंधृष्टद्युम्नपुरोगमैः ॥ ३ ॥ अप्रधृष्यमनावार्यमुद्धूतमिवसागरं ॥ सेनासाग
रमक्षोभ्यमपिदेवैर्महाहवे ॥ ४॥ केनकालेनगांगेयक्षपयेथामहाद्युते ॥ आचार्योवामहेष्वासःकृपोवासुमहाबलः ॥ ५ ॥ कर्णोवासमरश्लाघीद्रौणिर्वाद्विजस
त्तमः ॥ दिव्यास्त्रविदुषःसर्वेभवंतोहिबलेमम ॥ ६ ॥ एतदिच्छाम्यहंज्ञातुंपरंकौतूहलंहिमे ॥ हृदिनित्यंमहाबाहोवक्तुमर्हसितन्मम ॥ ७॥ भीष्मउवाच अनुरू
पंकुरुश्रेष्ठत्वय्येतत्पृथिवीपते ॥ बलाबलममित्राणांतेषांयदिहपृच्छसि ॥ ८ ॥ शृणुराजन्ममरणेयाशक्तिःपरमाभवेत् ॥ शस्त्रवीर्यंरणेयच्चभुजयोश्चमहाभुज
॥ ९ ॥ आर्जवेनैवयुद्धेनयोद्धव्यइतरोजनः ॥ मायायुद्धेनमायावीइत्येतद्धर्मनिश्चयः ॥१०॥ हन्यामहंमहाभागपांडवानामनीकिनीं ॥ दिवसेदिवसेकृत्वाभा
गंप्रागाह्निकंमम ॥ ११ ॥ योधानांदशसाहस्रंकृत्वाभागंमहाद्युते ॥ सहस्रंरथिनामेकमेषभागोमतोमम ॥ १२ ॥ अनेनाहंविधानेनसन्नद्धःसततोत्थितः ॥ क्ष
पयेयंमहत्सैन्यंकालेनानेनभारत ॥ १३ ॥ मुंचेयंयदिवास्त्राणिमहांतिसमरेस्थितः ॥ शतसाहस्रघातीनिहन्यांमासेनभारत ॥ १४॥ संजयउवाच श्रुत्वा
भीष्मस्यतद्वाक्यंराजादुर्योधनस्ततः ॥ पर्यपृच्छतराजेंद्रद्रोणमंगिरसांवरं॥ १५ ॥ आचार्यकेनकालेनपांडुपुत्रस्यसैनिकान् ॥ निहन्याइतितंद्रोणःप्रत्युवाच
हसन्निव ॥ १६ ॥ स्थविरोस्मिमहाबाहोमंदप्राणविचेष्टितः ॥ शस्त्राग्निनानिर्दहेयंपांडवानामनीकिनीं ॥ १७॥ यथाभीष्मःशांतनवोमासेनेतिमतिर्मम ॥ ए
षामेपरमाशक्तिरेतन्मेपरमंबलं ॥ १८ ॥ द्वाभ्यामेवतुमासाभ्यांकृपःशारद्वतोब्रवीत् ॥ द्रौणिस्तुदशरात्रेणप्रतिजज्ञेबलक्षयं ॥ १९ ॥ कर्णस्तुपंचरात्रेणप्रतिज
ज्ञेमहास्त्रवित् ॥ तच्छ्रुत्वासूतपुत्रस्यवाक्यंसागरगासुतः ॥ २० ॥ जहाससस्वनंहासंवाक्यंचेदमुवाचह ॥ नहियावद्रणेपार्थंबाणशंखधनुर्धरं ॥ २१ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ प्रागाह्निकंअन्हःपूर्वभागकार्यं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ २२॥ इति० उ० नै० भारतभा० त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१९३॥ ॥५॥ एतच्छ्रुत्वेति ॥ १॥ व्युषितांनिशांप्रभातकाले ॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥ भूतमुत्पन्नं भव्यमुत्पाद्यमानं अनयोर्बी

वासुदेवसमायुक्तंरथेनायांतमाहवे ॥ समागच्छसिराधेयतेनैवमभिमन्यसे ॥ शक्यमेवंचभूयश्चत्वयावक्तुंयथेप्सतः ॥२२॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणि
अंबोपाख्यानपर्वणिभीष्मादिशक्तिकथनेत्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥ ॥५॥ वैशंपायनउवाच एतच्छ्रुत्वातुकौंतेयःसर्वान्भ्रातॄनुपह्वरे ॥
आहूयभरतश्रेष्ठइदंवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ युधिष्ठिरउवाच धार्तराष्ट्रस्यसैन्येषुयेचारपुरुषाममम ॥ तेप्रवृत्तिंप्रयच्छंतिममेमांव्युषितांनिशां ॥ २॥ दुर्योध
नःकिलापृच्छदापगेयंमहाव्रतं ॥ केनकालेनपांडूनांहन्याःसैन्यमितिप्रभो ॥ ३ ॥ मासेनेतिचतेनोक्तोधार्तराष्ट्रःसुदुर्मतिः ॥ तावताचापिकालेनद्रोणोपिप्रति
ज्ञज्ञिवान् ॥४॥ गौतमोद्विगुणंकालमुक्तवानितिनःश्रुतं ॥ द्रौणिस्तुदशरात्रेणप्रतिजज्ञेमहास्त्रवित् ॥ ५ ॥ तथादिव्यास्त्रवित्कर्णःसंपृष्टःकुरुसंसदि ॥ पंचभिर्दि
वसैर्हंतुंससैन्यंप्रतिजज्ञिवान् ॥ ६ ॥ तस्मादहमपीच्छामि श्रोतुमर्जुनतेवचः ॥ कालेनकियताशत्रून्क्षपयेरितिफाल्गुन ॥ ७ ॥ एवमुक्तोगुडाकेशःपार्थिवेन
धनंजयः ॥ वासुदेवंसमीक्ष्येदंवचनंप्रत्यभाषत ॥ ८ ॥ सर्वएतेमहात्मानःकृतास्त्राश्चित्रयोधिनः ॥ असंशयंमहाराजहन्युरेवनसंशयः ॥ ९ ॥ अपैतुतेमनस्ता
पोयथासत्यंब्रवीम्यहं ॥ हन्यामेकरथेनैववासुदेवसहायवान् ॥ १० ॥ सामरानपिलोकांस्त्रीन्सर्वान्स्थावरजंगमान् ॥ भूतंभव्यंभविष्यंचनिमेषादितिमेमतिः
॥ ११ ॥ यत्तद्घोरंपशुपतिःप्रादादस्त्रंमहन्मम ॥ कैरातेद्वंद्वयुद्धेतुतदिदंमयिवर्तते ॥ १२ ॥ यद्युगांतेपशुपतिःसर्वभूतानिसंहरन् ॥ प्रयुंक्तेपुरुषव्याघ्रतदिदंमयि
वर्तते ॥ १३ ॥ तन्नजानातिगांगेयोनद्रोणोनचगौतमः ॥ नचद्रोणसुतोराजन्कुतएवतुसूतजः ॥ १४ ॥ नतुयुक्तंरणेहंतुंदिव्यैरस्त्रैःपृथग्जनं ॥ आर्जवेनैवयुद्धेन
विजेष्यामोवयंपरान् ॥ १५ ॥ तथेमेपुरुषव्याघ्राःसहायास्तवपार्थिव ॥ सर्वेदिव्यास्त्रविद्वांसःसर्वेयुद्धाभिकांक्षिणः ॥ १६ ॥ वेदांतावभृथस्नाताःसर्वएतेऽपरा
जिताः ॥ निहन्युःसमरेसेनांदेवानामपिपांडव ॥ १७॥ शिखंडीयुयुधानश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ भीमसेनोयमौचोभौयुधामन्यूत्तमौजसौ ॥ १८॥ विराटद्रुपदौ
चोभौभीष्मद्रोणसमौयुधि ॥ शंखश्चैवमहाबाहुर्हैडिंबश्चमहाबलः ॥ १९ ॥ पुत्रोस्यांजनपर्वातुमहाबलपराक्रमः ॥ शैनेयश्चमहाबाहुःसहायोरणकोविदः ॥
॥ २० ॥ अभिमन्युश्चबलवान्द्रौपद्याःपंचचात्मजाः ॥ स्वयंचापिसमर्थोसित्रैलोक्योत्सादनेपिच ॥ २१ ॥

जंभूतयोर्नाशेबीजाभावाद्भविष्यस्यापिनाशोमयैवकर्तव्यइत्यर्थः ॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥ वेदांतावभृथस्नाताःवेदग्रहणांतएवदारक्रियायासहैवयागंकृतवंतइत्यर्थः ॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥

क्रोधार्धंपुरुषंपश्येस्तथाशक्रसमद्युते॥ सक्षिप्रंनभवेद्यक्तमितित्वांवेद्मिकौरव॥२२॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिअर्जुनवाक्येच

॥१७९॥ तुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥१९४॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच ततःप्रभातेविमलेधार्तराष्ट्रेणचोदिताः॥ दुर्योधनेनराजानःप्रययुःपांडवान्प्रति॥ ५

॥१॥आप्लाव्यशुचयःसर्वेस्रग्विणःशुक्लवाससः॥ गृहीतशस्त्राध्वजिनःस्वस्तिवाच्यहुताग्नयः ॥२॥ सर्वेब्रह्मविदःशूराःसर्वेसुचरितव्रताः॥ सर्वेकामकृतश्चैव

सर्वेचाहवलक्षणाः॥३॥अहवेषुपरॉल्लोकान्जिगीषंतोमहाबलाः॥ एकाग्रमनसःसर्वेश्रद्दधानाःपरस्परं ॥४॥ विंदानुविंदावावंत्यौकेकयाबाह्लिकैःसह॥ प्र

ययुःसर्वएवैतेभारद्वाजपुरोगमाः॥५॥ अश्वत्थामाशांतनवःसैंधवोथजयद्रथः॥दाक्षिणात्याःप्रतीच्याश्चपार्वतीयाश्चयेनृपाः॥ ६ ॥ गांधारराजःशकुनिः

प्राच्योदीच्याश्चसर्वशः॥शकाःकिरातायवनाःशिबयोथवसातयः ॥७॥ स्वैःस्वैरनीकैःसहिताःपरिवार्यमहारथं॥ एतेमहारथाःसर्वेद्वितीयेनिर्ययुर्बले॥८॥

कृतवर्मासहानीकस्त्रिगर्तश्चमहारथः॥ दुर्योधनश्चनृपतिर्भ्रातृभिःपरिवारितः॥ ९॥ शलोभूरिश्रवाःशल्यःकौसल्योथबृहद्रथः॥ एतेपश्चादनुगताधार्तराष्ट्रपु

रोगमाः॥१०॥तेसमेत्ययथान्यायंधार्तराष्ट्रामहाबलाः॥ कुरुक्षेत्रस्यपश्चार्धेव्यवातिष्ठंतदंशिताः॥ ११॥ दुर्योधनस्तुशिबिरंकारयामासभारत॥ यथैवहास्ति

नपुरंद्वितीयंसमलंकृतं॥१२॥ नविशेषंविजानंतिपुरस्यशिबिरस्यवा॥ कुशलाअपिराजेंद्रनरानगरवासिनः॥१३॥ तादृशान्येवदुर्गाणिराज्ञामपिमहीप

तिः॥ कारयामासकौरव्यःशतशोथसहस्रशः॥१४॥ पंचयोजनमुत्सृज्यमंडलंतद्रणाजिरं॥ सेनानिवेशास्तेराजन्नाविशञ्छतसंघशः॥१५॥ तत्रतेपृथि

वीपालायथोत्साहंयथाबलं॥ विविशुःशिबिराण्यत्रद्रव्यवंतिसहस्रशः॥१६॥ तेषांदुर्योधनोराजाससैन्यानांमहात्मनां॥ व्यादिदेशसबाल्यानांभक्ष्यभोज्य

मनुत्तमं॥१७॥ सनागाश्वमनुष्याणांयेचशिल्पोपजीविनः॥ येचान्येनुगतास्तत्रसूतमागधवंदिनः॥१८॥ वणिजोगणिकाश्चारायेचैवप्रेक्षकाजनाः॥ स ॥१७९॥

र्वांस्तान्कौरवोराजाविधिवत्प्रत्यवैक्षत॥१९॥ इतिश्रीम०उद्योग०अंबोपाख्यानपर्वणिकौरवसैन्यनिर्याणेपंचनवत्यधिकशततमोध्यायः॥ १९५॥७॥

वैशंपायनउवाच तथैवराजाकौंतेयोधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ धृष्टद्युम्नमुखान्वीरांश्चोदयामासभारत॥१॥

जयद्रथा पंचयोजनंवर्तुलंपरिधिकृत्वेत्यर्थः सेनानिवेशाःसैनिकाःवणिक्शूराश्चादयः॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥ इति०उ०नै०भा०पंचनवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥१९५॥ ॥७॥ तथैवेति॥१॥

॥२॥३॥४॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥ बलस्कंधंसैन्यसमुदायं॥ ९॥ भांडंयुद्धोपकरणं॥ १०॥ ११॥ भीमधन्वानःअयंनेप्रचरंत्यस्यामितिभीमधन्वायनी॥ १२॥ १३॥ १४॥ १५॥ १६॥ १७॥

चेदिकाशिकरूषाणांनेतारंदृढविक्रमं॥ सेनापतिममित्रघ्नंधृष्टकेतुमथादिशत्॥ २॥ विराटंद्रुपदंचैवयुयुधानंशिखंडिनं॥ पांचाल्यौचमहेष्वासौयुधामन्यूत्त
मौजसौ॥ ३॥ तेशूराश्चित्रवर्माणस्तप्तकुंडलधारिणः॥ आज्यावसिक्ताज्वलिताधिष्ण्येष्विवहुताशनाः॥ ४॥ अशोभंतमहेष्वासाग्रहाःप्रज्वलिताइव॥ अथ
सैन्यंयथायोगंपूजयित्वानरर्षभः॥ ५॥ दिदेशतान्यनीकानिप्रयाणायमहीपतिः॥ तेषांयुधिष्ठिरोराजासैन्यानांमहात्मनां॥ ६॥ व्यादिदेशसबाल्यानांभक्ष्य
भोज्यमनुत्तमं॥ सगजाश्वमनुष्याणांयेचशिल्पोपजीविनः॥ ७॥ अभिमन्युंबृहंतंचद्रौपदेयांश्चसर्वशः॥ धृष्टद्युम्नमुखानेतान्प्राहिणोत्पांडुनंदनः॥ ८॥ भीमं
चयुयुधानंचपांडवंचधनंजयं॥ द्वितीयंप्रेषयामासबलस्कंधंयुधिष्ठिरः॥ ९॥ भांडंसमारोपयतांचरतांसंप्रधावतां॥ हृष्टानांतत्रयोधानांशब्दोदिवमिवास्पृ
शत्॥ १०॥ स्वयमेवततःपश्चाद्विराटद्रुपदान्वितः॥ अथापरैर्महीपालैःसहप्रायान्महीपतिः॥ ११॥ भीमधन्वायनीसेनाधृष्टद्युम्नेनपालिता॥ गंगेवपूर्णास्ति
मितास्यंदमानाव्यदृश्यत॥ १२॥ ततःपुनरनीकानिन्ययोजयतबुद्धिमान्॥ मोहयन्धृतराष्ट्रस्यपुत्राणांबुद्धिनिश्चयं॥ १३॥ द्रौपदेयान्महेष्वासानभिमन्युंच
पांडवः॥ नकुलंसहदेवंचसर्वांश्चैवप्रभद्रकान्॥ १४॥ दशचाश्वसहस्राणिद्विसहस्राणिदंतिनां॥ अयुतंचपदातीनांरथाःपंचशतंतथा॥ १५॥ भीमसेनस्यदुर्ध
र्षंप्रथमंप्रादिशद्बलं॥ मध्यमेचविराटंचजयत्सेनंचपांडवः॥ १६॥ महारथौचपांचाल्यौयुधामन्यूत्तमौजसौ॥ वीर्यवंतौमहात्मानौगदाकार्मुकधारिणौ॥ १७
अन्वयातांतदामध्येवासुदेवधनंजयौ॥ बभूवुरतिसंरब्धाःकृतप्रहरणानराः॥ १८॥ तेषांविंशतिसाहस्राहयाःशूरैरधिष्ठिताः॥ पंचनागसहस्राणिरथवंशाश्चस
र्वशः॥ १९॥ पदातयश्चयेशूराःकार्मुकासिगदाधराः॥ सहस्रशोऽन्वयुःपश्चादग्रतश्चसहस्रशः॥ २०॥ युधिष्ठिरोयत्रसैन्येस्वयमेवबलार्णवे॥ तत्रतेपृथिवीपा
लाभूयिष्ठंपर्यवस्थिताः॥ २१॥ तत्रनागसहस्राणिहयानामयुतानिच॥ तथारथसहस्राणिपदातीनांचभारत॥ २२॥ चेकितानःस्वसैन्येनमहतापार्थिवर्षभः॥
धृष्टकेतुश्चचेदीनांप्रणेतापार्थिवोययौ॥ २३॥ सात्यकिश्चमहेष्वासोवृष्णीनांप्रवरोरथः॥ वृतःशतसहस्रेणरथानांप्रणुदन्बली॥ २४॥ क्षत्रदेवब्रह्मदेवौरथ
स्थौपुरुषर्षभौ॥ जघनंपालयंतौचपृष्ठतोनुप्रजग्मतुः॥ २५॥

कृतप्रहरणाःकृतयुद्धाः॥ १८॥ १९॥ २०॥ २१॥ २२॥ २३॥ २४॥ २५॥

॥२६॥ कोशोधनं कोष्ठोधान्यादिसामग्री संगृह्यएकीकृत्य॥२७॥

शकटाभांडवंतिअनांसि आपणोवणिक्समुदायः वेशोवेश्याजनः यानंयुद्धयोग्यंवाहनं युग्यंकेवलंवाहनं फल्गुवालादिकं कलत्रंस्त्र्यादिकं

फल्गुसर्वंकलत्रंचयत्किंचित्कृशदुर्बलं ॥ २६॥ कोशसंचयवाहांश्चकोष्ठा

शकटापणवेशाश्चयानंयुग्यंचसर्वशः ॥ तत्रनागसहस्राणिहयानामयुतानिच ॥ श्रेणिमान्वसुदानश्चपुत्रःकाश्यस्यवाविभुः ॥२८॥

गारंतथैवच ॥ गजानीकेनसंगृह्यशनैःप्रायाद्युधिष्ठिरः ॥२७॥ तमन्वयात्सत्यधृतिःसौचित्तिर्युद्धदुर्मदः ॥ कुलीनाभिन्नकरटामे

रथाविंशतिसाहस्रायेतेपामनुयायिनः ॥ हयानांदशकोट्यश्चमहतांकिंकिणीकिनां ॥ २९ ॥ गजाविंशतिसाहस्राईपादंतप्रहारिणः ॥ क्षरंतइवजीमूताःप्रभिन्नकरटामुखाः॥

घाइवविसर्पिणः॥ ३०॥ पष्टिर्नागसहस्राणिदशान्यानिचभारत॥ युधिष्ठिरस्ययान्यासन्युधिसेनामहात्मनः॥३१॥ ततोन्येशतशःपश्चात्सहस्रा

राजानमन्वयुःपश्चाच्चलंतइवपर्वताः॥ ३२॥ एवंतस्यबलंभीमंकुंतीपुत्रस्यधीमतः॥ यदाश्रित्याथयुयुधेधार्तराष्ट्रंसुयोधनं॥३३॥ न्यवादयंतसंहृष्टाःसहस्रायुतशोनराः॥ ३५॥ इति

युतशोनराः ॥ नर्दंतःप्रययुस्तेपामनीकानिसहस्रशः ॥ ३४॥ तत्रभेरीसहस्राणिशंखानामयुतानिच ॥ समाप्तमुद्योगपर्व ॥ ॥छ॥

श्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिपांडवसेनानिर्याणेषण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥१९६॥ ॥छ॥ ॥ पार्थिवाःसुमहात्मानोनानादेशसमा

अस्यानंतरंभीष्मपर्वभविष्यतितस्यायमाद्यःश्लोकः जनमेजयउवाच कथंयुयुधिरेवीराःकुरुपांडवसोमकाः॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

गताः॥ १ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

इतिश्रीमत्पदवाक्यप्रमाणमर्यादाधुरंधरचतुर्धरवंशावतंसगोविंदसूरिसूनोःश्रीनीलकंठस्यकृतौभारतभावदीपेषण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥छ॥

॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥

अत्रश्लोकाध्यायसंख्ययोरादिपर्वलिखितसंख्यान्यथात्वंयत्तल्लिपिकरप्रमादाद्बोध्यंमध्यवर्तिपर्वान्यथात्वमपि

॥ इदमुद्योगपर्वमुंबय्याख्यराजधान्यांगणपतकृष्णाजीत्यभिधानांमुद्रायंत्रालयेमुद्रितं शकाब्दाः ॥ १७८४ ॥